کشف الباری
عما فی
صحیح البخاری
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب الخُمس

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی .
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچی
ترتیب وتحقیق ← مولانا حبیب الله زکریا صاحب استاذ جامعه فاروقیه کراچی
ترجمه ← مولانا شاه فیصل فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ۸

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دګرانو لغاتو لغوی صرفی او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحي د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې.

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنګی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

دکتاب نوم:- کشف الباری عما فی صحیح البخاری

جلد: کتاب الخمس

شارح: صدر وفاق المدارس شیخ الحدیث مولانا سلیم الله خان مدظله العالی

ترتیب وتحقیق: مولانا حبیب الله زکریا صاحب استاذ جامعه فاروقیه کراچی

پښتو مترجم: مولانا شاه فیصل فاضل امداد العلوم و وفاق المدارس
ایم اے اسلامیات وعربی پیښو ریونیورسټی

د ملاویدو پتې: د فیصل کتب خانه پښور څخه علاوه

- رشیدیه کتب خانه اکوړه خټک
- علمیه کتب خانه اکوړه خټک ۰۹۲۳۶۳۰۵۹۴
- مکتبه رشیدیه کوئټه ۰۸۱۲۶۶۲۲۶۳
- مکتبه عثمانیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۰۱۳۷۷۳۷۰۳۰
- مکتبه یوسفیه کانسی روډ کوئټه ۰۳۲۱۰۸۲۸۹۳۰
- راشد کتب خانه چمن ۰۳۰۰۳۸۹۶۳۵۳
- مکتبه عمریه تاج میر روډ چمن بلوچستان
- مکتبه علوم اسلامیه تاج میر روډ چمن بلوچستان ۰۳۳۳۷۹۵۸۶۹۶
- مکتبه حقانیه چمن ۰۳۳۳۷۷۵۲۲۱۹
- صداقت کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۸۷۷۴۲۳۲۱
- مکتبهٔ رحمانیه قندهار افغانستان ۰۷۹۷۷۳۵۲۸۱
- مکتبه عبد الحي قندهار افغانستان ۰۷۰۰۸۲۴۳۳۴
- اسد الله کتب خانه قندهار افغانستان ۰۷۰۷۴۷۷۶۲۷
- مکتبهٔ غفاریه قندهار افغانستان ۰۷۰۰۳۴۱۷۴۹
- مکتبهٔ رشیدیه قندهار افغانستان ۰۷۷۲۲۱۰۷۰۹
- مکتبهٔ حبیبیه قندهار افغانستان ۰۷۹۹۴۴۷۴۱۳
- مکتبة القدس قندهار افغانستان ۰۷۰۷۹۴۸۵۵۹
- قدرت کتب خانه کابل افغانستان ۰۷۹۹۶۱۹۶۰۳
- عبد المجید کتب خانه جلال آباد ۰۷۰۸۱۹۷۷۴۹
- شاهین کتب خانه خوست افغانستان
- بلال کتب خانه خوست افغانستان
- اسلامی کتب خانه خوست افغانستان ۰۷۹۹۳۱۰۲۴۷

فهرست مضامین

شمیره	مضمون	صفحه

(۲۱) ابواب الخمس

① باب: فرض الخمس

④باب: ماجاء فی بیوت ازواج النبی صلی الله علیه وسلم وما نُسِبَ من البیوت الیهن

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

⑥ باب: قول الله تعالیٰ: فان لله خمسه وللرسول

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

⑱باب: من لم یُخمس الاسلاب، ومن قتل قتیلاً فله سلبه من غیر أن یخمس وحکم الامام فیه.

⑲باب: ما کان النبی صلی الله علیه وسلم یعطی المؤلفة قلوبهم وغیرهم من الخمس ونحوه

۲۲- أبواب الجزیة والموادعة

① باب: الجزیةِ والموادعةِ مع أهل الذمة والحربِ

⑫ باب: الموادعة والمصالحة مع المشركين بالمال وغيره، وإثم من لم يف بالعهد

⑫ باب: فضل الوفاء بالعهد

⑬ باب: هل یعفی عن الذمی إذا سحر

شمیره	مضمون	صفحه

⑭ باب: إثم من عاهد ثم غدر

شمیره	مضمون	صفحه

⑳ باب: طرح جیف المشرکین فی البئر، ولا یؤخذ لهم ثمن

۲۱_ باب: إثم الغدر للبر والفاجر

فهرس اسماء من ترجم لهم علي حروف الهجاء

(٦١) ابواب الخمس

تیرشوي باب سره مناسبت: کتاب الجهاد چونکه ختم شوي دي او د جهاد په ملحقاتو کښې ابواب الخمس هم راځي، په دې وجې امام بخاري به اوس د خمس احکامات بیانوی.

د نسخو اختلاف: د اسماعیلی په نسخه کښې عنوان په "کتاب" سره معنون دې او اکثرو نسخو کښې د باب لفظ دي او په بعضو نسخو کښې عنوان کښې صرف د "فرض الخمس" کلمات دی، نۀ د کتاب کلمات شته او نۀ د باب. بیا په نسخو کښې بسمله هم موجود ده[1] البته راجحه داده چې عنوان په "کتاب" سره معنون وی. ددې یو وجه خو داده چې امام بخاری وړاندې مختلف بابونه قائم کړي دی چې په هغې کښې د ډیرو موضوع او مقصد د خمس د احکاماتو بیان دې، لهذا ددې ټولو بابونو د یو کتاب لاندې راتلل غوره دی.

دویم دا چې مصنف علیه الرحمة عموماً بسمله هم د کتاب دپاره ذکر کوی، نۀ چې د بابونو دپاره او ددې مقصد ددې بابونو اهمیت ښودل دی چې دا بابونه څومره اهم دی چې دا جدا عنوان سره ذکر کول پکار دی.

① باب: فرضِ الخمس

د خمس لغوی او اصطلاحی تعریف: خمس. بضم الخاء والمیم. معنی ده پنځمه حصه یا پنځم جزء لکه څنګه چې ربع یا ثلث وی. او د شریعت په اصطلاح کښې خمس د غنیمت هغه پنځمې حصې ته وئیلې شی چې هغه د تقسیم نه جدا کولې شي[2] او باقی څلور حصې په مجاهدینو باندې تقسیمولې شی، د خمس د مصارفو تفصیل په آئنده بابونو کښې راځی.

د ترجمة الباب مقصد: حافظ ابن حجر فرمائی چې دلته د ترجمة الباب درې مقصدونه کیدې شی:

① امام بخاری د خمس د فرضیت وخت او تاریخ بیانول غواړی چې د خمس فرضیت کله شوې دې؟

② د خمس د فرضیت کیفیت بیانول غواړی چې په اول وختونو کښې د خمس د فرضیت کیفیت څۀ وو؟

③ صرف د خمس فرضیت ثابتول او بیانول غواړی چې د غنیمت په مال کښې د خمس ویستل فرض او ضروری دی[3] هم دا دریمه رائې د علامه عینی هم ده[4]

د جاهلیت دستور او د خمس ابتداء: په جاهلیت کښې به د څلورمې حصې دستور وو، یعنی عربو ته به چې په جنګ کښې کوم غنیمت حاصل شو هغه به ئې څلور حصې کولې، درې

---

[1]) فتح الباری: ۱۹۸/۶، وعمدة القاری: ۱۵ /۱۷. والقسطلانی: ۵ /۱۸۹. والابواب والتراجم: ۱ /۲۰۵)_

[2]) فتح الباری: ۶ /۱۹۸، والقاموس الوحید، مادة خمس". ولسان العرب: ۷۰/۶، مادة خمس"، وفیه لغة اخری، وهی اسکان المیم.)_

[3]) فتح الباری: ۱۹۸/۶)_

[4]) عمدة القاری: ۱۷/۱۵)_

حصې به د غانمینو وې او یوه حصه به جدا کولې شوه، چې د قبیلې د سردار به وه هغې حصې ته به ئې رباعه وئیله، د بنو نمیر یو شاعر وائی[۱]

انا ابن الرابعين من آل عمرو وفرسان المنابر من جناب

چې زهٔ د آل عمرو د سردارانو او د جناب قبیلې د منبر د شهسوارانو ځوې یم.
لیکن حضرت عبدالله بن جحش په یو سریه کښې داسې اوکړل چې هغوی ته کوم مال غنیمت حاصل شو هغه ئې پنځه حصې کړې، څلور حصې خو ئې په غانمینو کښې تقسیم کړې او یوه حصه ئې جدا کړه چې د حضوراقدس ﷺ په خدمت کښې ئې پیش کړه، دا ددې ابتداء ده.[۲]

د خمس فرضیت کله اوشو؟: اوس پاتې شوه دا مسئله چې د خمس فرضیت کله اوشو په دې کښې اختلاف دې، پورته چې د حضرت عبدالله بن جحش رضي الله عنه د سریې تذکره راغلې ده هغه د دویمې هجرئ د رجب ده یعنې د غزوهٔ بدر نه دوه میاشتې وړاندې[۳]، په دې سریه کښې چې حضرت عبدالله بن جحش رضي الله عنه د مال غنیمت کومه پینځمه حصه ویستلې وه دا د هغوی خپل اجتهاد وو، دغه وخته پورې د خمس د فرضیت حکم نازل شوې نهٔ وو.
ابن اسحاق نقل کړې دی:

"وقد ذكر لى بعض آل عبدالله بن جحش ان عبدالله قال لاصحابه: ان لرسول الله صلى الله عليه وسلم مما غنمنا الخمس، وذلك قبل ان يفرض الله تعالى الخمس من المغانم، فعزل له الخمس، وقسم سائر الغنيمة بين اصحابه، قال: فوقع رضا الله بذلك"[۴]

ددې خلاصه دا ده چې حضرت عبدالله خپلو ملګرو مجاهدینو ته اووئیل چې زمونږ په غنیمت کښې به د رسول اکرم پنځمه حصه وی چې هغوی جدا هم کړه او باقی غنیمت ئې تقسیم کړو. فرمائی چې ددې نه پس د دوی په موافقت کښې د الله تعالی حکم هم راغې چې خمس دې ویستلې شی.
لیکن دا حکم کله راغئ نو په دې کښې قاضی اسماعیل فرمائی چې د بعضو حضراتو د قول مطابق د خمس د فرضیت حکم د بنوقریظه د غزوې په دوران کښې نازل شوې وو او د بعضو نورو وینا داده چې ددې نه پس دا حکم نازل شوې دې لیکن د قاضی اسماعیل د وینا مطابق، زما په خیال کښې ددې واضح حکم د حنین د غنیمتونو په موقع باندې راغلې دې[۵]

[۱] :دیوان الحماسة، باب الحماسة: ۱۲۰)_
[۲]) تفسیر ابن کثیر: ۲۵۵/۱، سورة البقرة/ ۲۱۷)_
[۳]) فتح الباری: ۱۹۹/۶: ددې غزوې د تفصیلاتو دپاره اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی: ۴۲-۴۶)_
[۴]) فتح الباری: ۱۹۹/۶، والسیرة النبویة لابن هشام: ۶۰۳/۲، سریة عبدالله بن جحش، وطرح التثریب فی شرح التقریب: ۱۹۸۰/۶)_
[۵]) فتح الباری: ۱۹۹/۶، وشرح ابن ابطال: ۲۴۸/۵)_

د علامه ابن ابطال رائې: دباب په اولنی حدیث کښې دا راغلې دی، "وکان النبی صلی الله علیه وسلم اعطانی شارفا من الخمس" حضرت علی فرمائی چې نبی علیه السلام په خمس کښې یوه اوښه ما ته راکړه، ددې په تشریح کښې علامه ابن ابطال فرمائی چې ددې حدیث د ظاهر نه دا معلومیږی چې د خمس مشروعیت په بدر کښې شوې دې لیکن......د اهل سیر په دې خبره باندې اتفاق دې چې د بدر په موقع باندې خمس مشروع شوې نهٔ وو۔
بیا ابن ابطال د قاضی اسماعیل قول ته ترجیح ورکړې ده چې د غزوه حنین په موقع باندې د خمس د فرضیت حکم نازل شوې وو او د حضرت علی په دې حدیث کښې ئې دا تاویل اوکړو چې په دې حدیث شریف کښې د کومې اوښې ذکر دې نو دا د هغه خمس په اوښانو کښې وه کوم خمس چې د عبدالله بن جحش په سریه کښې ویستلې شوې وو(١)هم دا موقف د ابن الملقن هم دې چې هغوی د ابن ابطال په اتباع کښې اختیار کړې دې(٢)
د حافظ ابن حجر رائې او ابن ابطال ته جواب: د حافظ ابن حجر رائې دا ده چې د غزوه بدر په موقع باندې د خمس د فرضیت حکم راغلې وو، دا ځکه چې سورة الانفال د بدر په موقع باندې نازل شوې دې او په دې سورت کښې د خمس د فرضیت وضاحت راغلې دې، په دې وجه امام داودی مالکی په دې باندې یقین کړې دې چې د خمس آیت د بدر په ورځ نازل شوې دې، د تاج السبکی هم دا قول دې، فرمائی چې:
"نزلت الانفال فی بدر وغنائمها"(٣)
د امام کلبی قول هم دا دې چې د خمس فرضیت د بدر په موقع باندې نازل شوې وو(٤)
هرچه د ابن ابطال قول دې نو هغه څهٔ عجیبه دې ځکه چې په دې کښې تضاد موندلې کیږی هغه داسې چې په خپله ابن ابطال دا تسلیموی چې د عبدالله بن جحش رضی الله عنه په سریه کښې کوم خمس ویستلې شوې وو او دا سریه لکه څنګه چې وړاندې تیر شو چې د غزوهٔ بدر نه هم وړاندې ده نو بیا به په غزوه بدر کښې د خمس نهٔ کیدلو څهٔ وجه وی؟(٥)

---

(١) قال ابن ابطال رحمه الله: اما قول علی: اعطانی النبی علیه السلام شارفا من الخمس یومئذ "یعنی: یوم بدر، فظاهره ان الخمس قد کان یوم بدر، ولم یختلف اهل السیر ان الخمس لم یکن یوم بدر، ذکر اسماعیل...... (القاضی) قال: فی غزوة بنی قریظة حین حکم سعد بان تقتل المقاتلة، وتسبی الذریة ـ قیل: انه اول یوم جعل فیه الخمس. قال: و احسب ان بعضهم قال: نزل امر الخمس بعد ذلک، ولم یات فی ذلک من الحدیث ما فیه بیان شرف، و انما جاء امر الخمس یقیناً فی غنائم حنین، وهی آخر غنیمة حضرها رسول الله........واذا لم یختلف ان الخمس لم یکن یوم بدر، فیحتاج قول علی: اعطانی رسول الله شارفا من الخمس "الی تاویل لایعارض قول اهل السیر......."شرح ابن ابطال: ٢٤٨/٥)_
(٢) ارشاد الساری: ١٨٩/٥)_
(٣) فتح الباری: ١٩٩/٦، وارشادالساری: ١٨٩/٥، وتفسیرالمنار: ٥/١٠، الانفال: ٤١)_
(٤) التفسیرالکبیر للرازی: ١٦٦/١٥، والکشاف: ٢٢٢/٢)_
(٥) فتح الباری: ١٩٩/٦، وارشاد الساری: ١٨٩/٥)_

په دې وجه راجح قول هم هغه دې چې کوم د عامو مفسرينو او د ابن حجر دې.
د باب احاديث مبارک: ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری دلته په باب کښې درې احاديث مبارک ذکر کړې دی، چې په هغې کښې اولنې حديث د حضرت علی رضی الله عنه دې.

۲۹۲۵ (۱) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَلِيًّا قَالَ كَانَتْ لِي شَارِفٌ مِنْ نَصِيبِي مِنَ الْمَغْنَمِ يَوْمَ بَدْرٍ، وَكَانَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَعْطَانِي شَارِفًا مِنَ الْخُمُسِ، فَلَمَّا أَرَدْتُ أَنْ أَبْتَنِيَ بِفَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَاعَدْتُ رَجُلاً صَوَّاغًا مِنْ بَنِي قَيْنُقَاعَ، أَنْ يَرْتَحِلَ مَعِي فَنَأْتِيَ بِإِذْخِرٍ أَرَدْتُ أَنْ أَبِيعَهُ الصَّوَّاغِينَ، وَأَسْتَعِينَ بِهِ فِي وَلِيمَةِ عُرْسِي، فَبَيْنَا أَنَا أَجْمَعُ لِشَارِفَيَّ مَتَاعًا مِنَ الأَقْتَابِ وَالْغَرَائِرِ وَالْحِبَالِ، وَشَارِفَاىَ مُنَاخَانِ إِلَى جَنْبِ حُجْرَةِ رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ، رَجَعْتُ حِينَ جَمَعْتُ مَا جَمَعْتُ، فَإِذَا شَارِفَاىَ قَدِ اجْتُبَّ أَسْنِمَتُهُمَا وَبُقِرَتْ خَوَاصِرُهُمَا، وَأُخِذَ مِنْ أَكْبَادِهِمَا، فَلَمْ أَمْلِكْ عَيْنَيَّ حِينَ رَأَيْتُ ذَلِكَ الْمَنْظَرَ مِنْهُمَا، فَقُلْتُ مَنْ فَعَلَ هَذَا فَقَالُوا فَعَلَ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهُوَ فِي هَذَا الْبَيْتِ فِي شَرْبٍ مِنَ الأَنْصَارِ. فَانْطَلَقْتُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - وَعِنْدَهُ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ، فَعَرَفَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - فِي وَجْهِي الَّذِي لَقِيتُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - « مَا لَكَ » فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ قَطُّ، عَدَا حَمْزَةُ عَلَى نَاقَتَيَّ، فَأَجَبَّ أَسْنِمَتَهُمَا وَبَقَرَ خَوَاصِرَهُمَا، وَهَا هُوَ ذَا فِي بَيْتٍ مَعَهُ شَرْبٌ. فَدَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِرِدَائِهِ فَارْتَدَى ثُمَّ انْطَلَقَ يَمْشِي، وَاتَّبَعْتُهُ أَنَا وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ حَتَّى جَاءَ الْبَيْتَ الَّذِي فِيهِ حَمْزَةُ، فَاسْتَأْذَنَ فَأَذِنُوا لَهُمْ فَإِذَا هُمْ شَرْبٌ، فَطَفِقَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَلُومُ حَمْزَةَ فِيمَا فَعَلَ، فَإِذَا حَمْزَةُ قَدْ ثَمِلَ مُحْمَرَّةً عَيْنَاهُ، فَنَظَرَ حَمْزَةُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم، ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى رُكْبَتِهِ، ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى سُرَّتِهِ، ثُمَّ صَعَّدَ النَّظَرَ فَنَظَرَ إِلَى وَجْهِهِ ثُمَّ قَالَ حَمْزَةُ هَلْ أَنْتُمْ إِلاَّ عَبِيدٌ لأَبِي فَعَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ قَدْ ثَمِلَ، فَنَكَصَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى عَقِبَيْهِ الْقَهْقَرَى وَخَرَجْنَا مَعَهُ. [ر: ۱۹۸۳]

رجال الحديث

① **عبدان**: دا عبد الله بن عثمان ملقب په عبدان دې.
② **عبدالله**: دا مشهور محدث حضرت عبد الله بن مبارک دې.
③ **يونس**: دا يونس بن يزيد الايلی رحمه الله دې، ددې درې واړو حضراتو تذکره د بدء الوحی د الحديث الخامس لاندې راغلې ده (۲)

---

(۱) قوله: أنّ عليا......: الحديث، مر تخريجه فی البيوع، باب ماقيل فی الصواغ)_
(۲) کشف الباری: ۴۶۱/۱، ۴۶۳، د يونس ايلی نور حالاتو دپاره اوګورئ، کشف: ۲۸۲/۳)_

④**الزهرى**:دا ابن شهاب زهرى دې،د دوى تذكره د "بدء الوحى" لاندې تيره شوې ده [1]

⑤**على بن الحسين**:دا د حضرت على نوسې على بن حسين بن على دې چې زين العابدين رحمه الله سره مشهور دې [2]

⑥**حسين بن على**:د نبى كريم ﷺ نوسې مبارک،حضرت حسين بن على رضي الله عنهما دې [3]

⑦**على**:دا د نبى كريم زوم،حضرت على رضي الله عنه بن ابى طالب دې.د دوى پوره او تفصيلى حالات په كتاب العلم،"باب كتابة العلم" كښې تير شوې دى [4]

د حديث ترجمه:د حضرت على د پورته حديث تشريح چونكه په مغازى[5] كښې تيره شوې ده،په دې وجه دلته صرف د هغې په ترجمه باندې اكتفاء كولې شى.

حضرت على رضي الله عنه فرمائى چې ماسره يوه اوښه وه چې د بدر په غنيمت كښې ماته ملاؤ شوې وه،يو دويمه اوښه هم وه چې نبى عليه السلام ما ته په خمس كښې راكړې وه چې كله ما د فاطمه رضي الله عنها بنت رسول الله ﷺ د رخصتئ اراده اوكړه نو د بنو قينقاع يو زرگر سره مې دا خبره اوكړه چې هغه ما سره لاړ شى چې مونږ اذخر گيا راؤړو،زما اراده دا وه چې زۀ به دا گيا(واښۀ) په زرگرانو باندې خرڅ كړم او ددې په ذريعې سره به د خپل وادۀ په وليمه كښې څۀ مدد حاصل كړم.

نو دې دوران كښې چې ما د خپلو دواړو اوښو دپاره پالان،بورئ او بياستې جمع كولې او زما اوښې د يو انصارى په حجره كښې ناستې وې،نو څۀ چې مې جمع كول هغه مې جمع كړل او واپس شوم نو ناگهانه ما اوكتل چې......زما د اوښانو كوهانونه(قُبونه)پرې كړې شوې دى،د هغوى خيټې خيرلې شوې دى او كولمې، لرى وغيره ئې راويستلې شوې وو. ما چې كله دا منظر اوليدو نو په خپلو سترگو مې قابو اونۀ ساتلې شو ما تپوس اوكړو چې دا كار چا كړې دې؟خلقو اووئيل چې دا حمزه بن عبدالمطلب كړې دې او هغه د انصارو يو شرابى جماعت(ډلې)سره په دې مكان كښې موجود دې.

ددې حالت په ليدلو سره زۀ د نبى كريم ﷺ په خدمت كښې حاضر شوم،هغوى سره حضرت زيد بن حارثه رضي الله عنه هم وو.نبى ﷺ زما مخ ليدلو سره زما په غم او خفگان باندې پوهه شو او وې فرمائيل:"مالك؟""په تا څۀ شوې دى؟ما ورته اووئيل،يا رسول الله ﷺ !ما د نن ورځ په شان منظر كله هم نۀ دې ليدلې،حمزه نن زما په دوو اوښو باندې ظلم كړې دې د هغوى قبونه ئې پرې كړې دى او د هغوى خيټې ئې خيرلې دى حمزه او د هغۀ ملگرى دلته په يو كور كښې موجود دى(زما په خبرو اوريدو سره)نبى كريم ﷺ خپل څادر طلب كړو،هغه ئې په سر

---

[1] كشف البارى:۳۲۶/۱،الحديث الثالث)_
[2] د دوى د حالات كتلو دپاره اوگورئ،كتاب الغسل،باب الغسل بالصاع ونحوه.)_
[3] ددوى دحالاتوكتلودپاره اوگورئ،كتاب التهجد،باب تحريض النبى صلى الله عليه وسلم على صلوة الليل)
[4] كشف البارى:۱٤۹/٤.)_
[5] كشف البارى،كتاب المغازى:۱۵۶، ۱۶۰.)_

کړو او روان شو ،زۀ او حضرت زید بن حارثه ﷛ هم نبی ﷺ پسې وروستو روان شو تردې چې هغه کور ته راغلو چرته چې حمزه ﷛ موجود وو ،نبی ﷺ دننه د تلو اجازت طلب کړو نو هغوی ته اجازت ملاؤ شو ،وې لیدل چې ټول هلته د شراب نوشئ دپاره جمع شوي وو ،نبی ﷺ حضرت حمزه ﷛ لره د هغۀ په دې کار باندې ملامته کول شروع کړل لیکن هغۀ په نشه کښې وو ،د هغۀ سترګې سرې کیدلې نو هغۀ نبی ﷺ اولیدو ،بیا ئې نظر لږ نور اوچت کړواو د نبی کونډو طرفته ئې اوکتل ،بیا ئې نظر لږ نور هم اوچت کړو او د نبی ﷺ د نافه(نوم)طرفته ئې اوکتلو ،بیا ئې نظر نور هم اوچت کړو او د نبی ﷺ مخ مبارک طرفته ئې اوکتل ،بیا حمزه ﷛ اووئیل"تاسو خلق خو بس هم زما د پلار غلامان یئ کنه!"نبی ﷺ پوهه شو چې اوس په نشه کښې ډوب دې نو نبی ﷺ د هغه ځائې نه واپس شو او مونږ دواړه هم ورسره بهر راووتلو ـ

ترجمة الباب سره دحدیث مبارک مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت په "وکان النبی صلی الله علیه وسلم اعطاني شارفاً من الخمس" کښې دې[1] چې ددې نه دخمس مشروعیت واضحه کیږي.

د باب دویم حدیث مبارک د حضرت عائشه دې:

۲۹۲۲ (۲)حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ - رضي الله عنها - أَخْبَرَتْهُ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - ابْنَةَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَأَلَتْ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ بَعْدَ وَفَاةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يَقْسِمَ لَهَا مِيرَاثَهَا، مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْهِ. فَقَالَ لَهَا أَبُو بَكْرٍ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ». فَغَضِبَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَهَجَرَتْ أَبَا بَكْرٍ، فَلَمْ تَزَلْ مُهَاجِرَتَهُ حَتَّى تُوُفِّيَتْ وَعَاشَتْ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سِتَّةَ أَشْهُرٍ. قَالَتْ وَكَانَتْ فَاطِمَةُ تَسْأَلُ أَبَا بَكْرٍ نَصِيبَهَا مِمَّا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ خَيْبَرَ وَفَدَكٍ وَصَدَقَتِهِ بِالْمَدِينَةِ، فَأَبَى أَبُو بَكْرٍ عَلَيْهَا ذَلِكَ، وَقَالَ لَسْتُ تَارِكًا شَيْئًا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَعْمَلُ بِهِ إِلاَّ عَمِلْتُ بِهِ، فَإِنِّي أَخْشَى إِنْ تَرَكْتُ شَيْئًا مِنْ أَمْرِهِ أَنْ

---

[1]) عمدة القاری:۱۷/۱۵،وارشادالساری:۱۹۱/۵)ـ

[2]) قوله: ان عائشة......":الحدیث،اخرجه البخاری ایضاً،کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم،باب مناقب قرابة رسول الله......رقم(۳۷۱۱ـ۳۷۱۲)والمغازی،باب حدیث بنی النضیر....... رقم (۴۰۳۵ـ۴۰۳۶)،وباب غزوة خیبر،رقم(۴۲۴۰ـ۴۲۴۲)والفرائض،باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لانورث....... (۶۷۲۵ـ۶۷۲۶)ومسلم،کتاب الجهاد والسیر،باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: لانورث....... (۴۵۴۳ـ۴۵۴۵)و ابو داؤد،کتاب الخراج.......باب فی صفایا رسول الله.......رقم (۲۸۹۸ـ۲۹۶۹) والنسائی، قسم الفئ،رقم(۴۱۴۶).)ـ

أَزِيغَ . فَأَمَّا صَدَقَتُهُ بِالْمَدِينَةِ فَدَفَعَهَا عُمَرُ إِلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ ، فَأَمَّا خَيْبَرُ وَفَدَكُ فَأَمْسَكَهَا عُمَرُ وَقَالَ هُمَا صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَتَا لِحُقُوقِهِ الَّتِي تَعْرُوهُ وَنَوَائِبِهِ ، وَأَمْرُهُمَا إِلَى مَنْ وَلِيَ الأَمْرَ . قَالَ فَهُمَا عَلَى ذَلِكَ إِلَى الْيَوْمِ .[٣٥٠٨، ٣٨١٠، ٣٩٩٨، ٦٣٤٦، ٦٣٤٩]

رجال الحديث

① **عبدالعزيز بن عبدالله**:دا عبدالعزيز بن عبدالله اويسى عامرى رحمه الله دې د دوى تفصيلى حالات په كتاب العلم، "باب الحرص على الحديث" كښې تير شوي دى.[1]

② **ابراهيم بن سعد**:داابراهيم بن سعدبن ابراهيم بن عبدالرحمٰن بن عوف قرشى زهرى رحمه الله دې.

③ **صالح**: دا صالح بن كيسان رحمه الله دې ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب من كره ان يعود فى الكفر كما يكره....." كښې تيره شوې ده[2]

④ **ابن شهاب**: د ابن شهاب زهرى رحمه الله تذكره د بدء الوحى د "الحديث الثالث" لاندې تيره شوې ده[3]

⑤ **عروة**:دا عروة بن الزبير بن العوام قرشى رضي الله عنه دې.

⑥ **عائشه**:دا حضرت عائشه صديقه بنت ابوبكرصديق رضى الله عنهما ده د دواړو ترجمه د بدء الوحى د "الحديث الثانى"لاندې تيره شوې ده[4]

خبرداري:د حضرت عائشې رضي الله عنها دا حديث چې په دې كښې د حضرت ابوبكر رضي الله عنه او د حضرت فاطمه رضي الله عنها مينځ كښې دفدك او دخيبر د زمكو د وراثت په باره كښې تذكره راغلې ده په كتاب المغازى كښې هم راغلې دې،په دې باندې هلته تفصيلى بحث راغلې دې[5]

ترجمة الباب سره د حديث مبارك مطابقت:دلته دا اعتراض شوې دې چې په حديث شريف او ترجمه كښې څۀ مطابقت نشته ځكه چې په دې كښې د خمس تذكره نشته ليكن ددې جواب دادې چې حضرت فاطمه رضي الله عنها چې د ميراث كومه مطالبه اوكړه په دې كښې خيبر هم شامل وو ،امام زهرى رحمه الله ذكر كړې دى چې خيبر د صلح او عنوه په دواړو طريقو سره فتح شوې وو ځكه چې ددې په بعضو علاقو كښې قتال اوشو او بعضې علاقې د قتال نه بغير په صلح سره حاصلې شوې،ښكاره خبره ده چې كومه حصه په قتال سره حاصله شوه په هغې كښې به

---

[1]) كشف الباري: ٤/٤٨_

[2]) كشف الباري:٢/١٢٠-١٢٢)_

[3]) كشف الباري:١/٣٢۶)_

[4]) كشف الباري:١/٢٩١،د عروة دپاره نور اوگورئ، كشف الباري:٢/٤٣۶)_

[5]) كشف الباري،كتاب المغازى ٤٥٤-٤۶۶

خمس هم جاری شوې وی، دغه شان مطابقت اوموندلې شو[۱]
ددې نه علاوه چې ددې حديث کوم طريق امام بخاری رحمه الله په مغازی کښې ذکر کړې دې، په هغې کښې د خمس د الفاظو وضاحت موجود دې، "ارسلت فاطمة الی ابی بکر تسأله ميراثها من رسول الله صلی الله عليه وسلم، مما أفاء الله عليه بالمدينة وفدك، ومابقی من خمس خيبر"[۲] په دې وجه امام بخاری ددې روايت طرفته اشاره اوکړه چې معامله چونکه مشهوره ده، په دې وجه دلته په اختصار باندې اکتفاء اوکړې شوه[۳]

د يو تفسيری قول اضافه: د بخاری شريف په ډيرو نسخو کښې دلته د يو تفسيری قول اضافه هم ده، هغه داسې چې: قال ابوعبدالله: اعتراك: افتعلت، من عورتُه، فاصبته، ومنه يعروه واعترانی.
د ابوعبدالله نه مراد امام بخاری په خپله دې او ددې تفسيری جملې غرض په دې حديث کښې وارد شده د يو لفظ "تعروه" وضاحت، ددې مشتقات او معنی بيانول دی.
په دې وجه فرمائی چې تعروه په اصل کښې د عروتُ يعروه نه دې، نصر ددې باب دې، ددې معنی ده حاصلول او پېيول، ددې نه تعروه دې او اعترانی دې دغه شان د قرآن کريم آيت شريفه (ان تقول الا اعتراك بعض آلهتنا بسوء)[۴] کښې چې کوم لفظ اعتراك دې. ددې اصل هم دا لفظ دې او دا د امام بخاری عادت دې چې هغه د حديثو د غريب الفاظو تفسير د قرآن کريم په غريب الفاظو سره کوی[۵]
ددې نه علاوه په دې باندې هم ځان پوهه کړئ چې دا تفسير د ابوعبيده د "المجاز" نه نقل کړې شوې دې ليکن بهرحال د بخاری په نسخو کښې د اعتراك وزن افتعلت ښودلې شوې دې او په "المجاز" کښې وزن افتعلك ذکر دې او د مذکوره لفظ حقيقی وزن هم دا دې[۶]
دريم حديث د حضرت مالک بن اوس بن حدثان دې.
ددې حديث نه مخکښې په بعضو نسخو کښې د "قصة فدك" په عنوان سره يو عبارت هم شته[۷] ليکن ددې عنوان دلته حقيقةً څۀ ضرورت نشته ځکه چې په تير شوې حديث کښې

---

[۱]) عمدة القاری:۱۵/۱۹، وشرح ابن ابطال:۵/۲۵۲_
[۲]) صحيح بخاری، کتاب المغازی، باب غزوة خيبر، رقم(۴۲۴۰_۴۲۴۱)_
[۳]) عمدة القاری:۱۵/۱۹_
[۴]) هود/۵۴_
[۵]) فتح الباری:۶/۲۰۴، وارشادالساری:۵/۱۹۳، قال العينی فی العمدة(۱۵/۲۱): وقال الجوهری: عرانی هذا الامر، واعترانی: اذا غشيک. وعروت الرجل اعروه عروا: اذا ألممت به، و أتيته طالبا، فهو معرو. وفلان تعروه الاضياف ويعتريه أی: تغشاه". والصحاح للجوهری: ۶۸۴، مادة_عرا، عری")_
[۶]) فتح الباری:۶/۲۰۴، وارشاد الساری:۵/۱۹۳)_
[۷]) اوګورئ، عمدة القاری:۱۵/۲۱)_

صرف د فدک واقعه مذکور ده. علامه قسطلانی فرمائی: "و زاد أبو ذر فی روایة الحموی هنا ترجمة، فقال: "قصة فدك"، وهی زیادة مستغنی عنها بما سبق فی الحدیث المتقدم"(۱)

۲۹۲۷: (۲) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَرْوِيُّ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسِ بْنِ الْحَدَثَانِ، وَكَانَ مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرٍ ذَكَرَ لِي ذِكْرًا مِنْ حَدِيثِهِ ذَلِكَ، فَانْطَلَقْتُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى مَالِكِ بْنِ أَوْسٍ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ الْحَدِيثِ فَقَالَ مَالِكٌ بَيْنَا أَنَا جَالِسٌ فِي أَهْلِي حِينَ مَتَعَ النَّهَارُ، إِذَا رَسُولُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ يَأْتِينِي فَقَالَ أَجِبْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. فَانْطَلَقْتُ مَعَهُ حَتَّى أَدْخُلَ عَلَى عُمَرَ، فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى رِمَالِ سَرِيرٍ، لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ فِرَاشٌ مُتَّكِئٌ عَلَى وِسَادَةٍ مِنْ أَدَمٍ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ ثُمَّ جَلَسْتُ فَقَالَ يَا مَالِ، إِنَّهُ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ قَوْمِكَ أَهْلُ أَبْيَاتٍ، وَقَدْ أَمَرْتُ فِيهِمْ بِرَضْخٍ فَاقْبِضْهُ فَاقْسِمْهُ بَيْنَهُمْ. فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، لَوْ أَمَرْتَ بِهِ غَيْرِي. قَالَ اقْبِضْهُ أَيُّهَا الْمَرْءُ. فَبَيْنَا أَنَا جَالِسٌ عِنْدَهُ أَتَاهُ حَاجِبُهُ يَرْفَا فَقَالَ هَلْ لَكَ فِي عُثْمَانَ وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ وَالزُّبَيْرِ وَسَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ يَسْتَأْذِنُونَ قَالَ نَعَمْ. فَأَذِنَ لَهُمْ فَدَخَلُوا فَسَلَّمُوا وَجَلَسُوا، ثُمَّ جَلَسَ يَرْفَا يَسِيرًا ثُمَّ قَالَ هَلْ لَكَ فِي عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ قَالَ نَعَمْ. فَأَذِنَ لَهُمَا، فَدَخَلَا فَسَلَّمَا فَجَلَسَا، فَقَالَ عَبَّاسٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، اقْضِ بَيْنِي وَبَيْنَ هَذَا. وَهُمَا يَخْتَصِمَانِ فِيمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ بَنِي النَّضِيرِ. فَقَالَ الرَّهْطُ عُثْمَانُ وَأَصْحَابُهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، اقْضِ بَيْنَهُمَا وَأَرِحْ أَحَدَهُمَا مِنَ الآخَرِ. قَالَ عُمَرُ تَيْدَكُمْ، أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ الَّذِي بِإِذْنِهِ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالأَرْضُ، هَلْ تَعْلَمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ». يُرِيدُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - نَفْسَهُ. قَالَ الرَّهْطُ قَدْ قَالَ ذَلِكَ. فَأَقْبَلَ عُمَرُ عَلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ فَقَالَ أَنْشُدُكُمَا اللَّهَ، أَتَعْلَمَانِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ قَالَ ذَلِكَ قَالاَ قَدْ قَالَ ذَلِكَ. قَالَ عُمَرُ فَإِنِّي أُحَدِّثُكُمْ عَنْ هَذَا الأَمْرِ، إِنَّ اللَّهَ قَدْ خَصَّ رَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم فِي هَذَا الْفَيْءِ بِشَىْءٍ لَمْ يُعْطِهِ أَحَدًا غَيْرَهُ - ثُمَّ قَرَأَ (وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (قَدِيرٌ) - فَكَانَتْ هَذِهِ خَالِصَةً لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -. وَاللَّهِ مَا احْتَازَهَا دُونَكُمْ، وَلاَ اسْتَأْثَرَ بِهَا عَلَيْكُمْ قَدْ أَعْطَاكُمُوهُ، وَبَثَّهَا فِيكُمْ حَتَّى بَقِيَ مِنْهَا هَذَا الْمَالُ، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ نَفَقَةَ سَنَتِهِمْ مِنْ هَذَا الْمَالِ، ثُمَّ يَأْخُذُ مَا بَقِيَ فَيَجْعَلُهُ مَجْعَلَ مَالِ اللَّهِ، فَعَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - بِذَلِكَ حَيَاتَهُ، أَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ هَلْ تَعْلَمُونَ ذَلِكَ قَالُوا نَعَمْ. ثُمَّ قَالَ لِعَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ أَنْشُدُكُمَا بِاللَّهِ هَلْ

---

(۱) ارشاد الساری: ۵/۱۹۳۔

(۲) قوله: عن مالک بن اوس...... "الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الجهاد، باب المجن، ومن........)۔

تَعْلَمَانِ ذَلِكَ قَالَ عُمَرُ ثُمَّ تَوَفَّى اللَّهُ نَبِيَّهُ صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَنَا وَلِيُّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم. فَقَبَضَهَا أَبُو بَكْرٍ، فَعَمِلَ فِيهَا بِمَا عَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم -، وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُ فِيهَا لَصَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ، ثُمَّ تَوَفَّى اللَّهُ أَبَا بَكْرٍ، فَكُنْتُ أَنَا وَلِيَّ أَبِي بَكْرٍ، فَقَبَضْتُهَا سَنَتَيْنِ مِنْ إِمَارَتِي، أَعْمَلُ فِيهَا بِمَا عَمِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَمَا عَمِلَ فِيهَا أَبُو بَكْرٍ، وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنِّي فِيهَا لَصَادِقٌ بَارٌّ رَاشِدٌ تَابِعٌ لِلْحَقِّ، ثُمَّ جِئْتُمَانِي تُكَلِّمَانِي وَكَلِمَتُكُمَا وَاحِدَةٌ، وَأَمْرُكُمَا وَاحِدٌ، جِئْتَنِي يَا عَبَّاسُ تَسْأَلُنِي نَصِيبَكَ مِنِ ابْنِ أَخِيكَ، وَجَاءَنِي هَذَا يُرِيدُ عَلِيًّا يُرِيدُ نَصِيبَ امْرَأَتِهِ مِنْ أَبِيهَا، فَقُلْتُ لَكُمَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم قَالَ «لاَ نُورَثُ مَا تَرَكْنَا صَدَقَةٌ». فَلَمَّا بَدَا لِي أَنْ أَدْفَعَهُ إِلَيْكُمَا قُلْتُ إِنْ شِئْتُمَا دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا عَلَى أَنَّ عَلَيْكُمَا عَهْدَ اللَّهِ وَمِيثَاقَهُ لَتَعْمَلاَنِ فِيهَا بِمَا عَمِلَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم، وَبِمَا عَمِلَ فِيهَا أَبُو بَكْرٍ، وَبِمَا عَمِلْتُ فِيهَا مُنْذُ وَلِيتُهَا، فَقُلْتُمَا ادْفَعْهَا إِلَيْنَا. فَبِذَلِكَ دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا، فَأَنْشُدُكُمْ بِاللَّهِ، هَلْ دَفَعْتُهَا إِلَيْهِمَا بِذَلِكَ قَالَ الرَّهْطُ نَعَمْ. ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى عَلِيٍّ وَعَبَّاسٍ فَقَالَ أَنْشُدُكُمَا بِاللَّهِ هَلْ دَفَعْتُهَا إِلَيْكُمَا بِذَلِكَ قَالاَ نَعَمْ. قَالَ فَتَلْتَمِسَانِ مِنِّي قَضَاءً غَيْرَ ذَلِكَ فَوَاللَّهِ الَّذِي بِإِذْنِهِ تَقُومُ السَّمَاءُ وَالأَرْضُ، لاَ أَقْضِي فِيهَا قَضَاءً غَيْرَ ذَلِكَ، فَإِنْ عَجَزْتُمَا عَنْهَا فَادْفَعَاهَا إِلَيَّ، فَإِنِّي أَكْفِيكُمَاهَا. [ر: ۲۷۴۸]

رجال الحديث

① **اسحاق بن محمد الفروی**: دا اسحاق بن محمد الفروی رحمه الله . د فاء په فتحې، د راء او د واؤ په سکون سره دې[۱]

خبرداري (یو اهم وضاحت): د فربری او د قابسی په نسخو کښې دلته قلب واقع شوې دې نو په دې نسخو کښې محمد بن اسحاق الفروی رحمه الله مذکور دې چې وهم دې، صحیح نوم اسحاق بن محمد رحمه الله دې[۲]

ددې نه علاوه اسحاق بن محمد رحمه الله د امام بخاری رحمه الله داسې شیخ دې چې د هغوی نه دوی په واسطې سره او بغیر د واسطې نه دواړو طریقو سره روایت کوی، کتاب الصلح[۳] کښې یوځائې کښې امام بخاری رحمه الله د اسحاق بن محمد نه د محمد بن عبدالله په واسطې سره روایت نقل کړې دې[۴]

② **مالک بن انس**: دا امام دارالهجرة مالک بن انس دې د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې

[۱]) د دوی د حالاتو کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الصلح، باب قول الامام لاصحابه، اذهبوا بنانصلح)_
[۲]) عمدة القاری:۱۵/۲۳، وفتح الباری:۶/۲۰٤، وارشادالساری:۵/۱۹۳)_
[۳]) کتاب الصلح، باب قول الامام لاصحابه: اذهبوا بنا نصلح، رقم(۲۶۹۳))_
[٤]) فتح الباری:۶/۲۰٤)_

تيره شوي ده[1]

③ **ابن شهاب:** د ابن شهاب زهرى رحمه الله اجمالى تذكره په "بدء الوحى" كښي تيره شوي ده[2]

④ **مالک بن اوس بن الحدثان:** دا مشهور تابعى حضرت ابو سعيد مالک بن اوس بن حدثان بن عوف نصرى دې[3]

قوله: وكان محمد بن جبير ذكر لي ذكرا من حديثه ذلك،فانطلقتُ معه حتى أدخل على مالك بن أوس،فسألته عن ذلك الحديث: او محمد بن زبير د هغوى د حديث څۀ تذكره ماته كړې وه نو زۀ هم هغوى سره د مالک بن اوس خدمت ته لاړم او هلته حاضر شوم،بيا مې د هغوى نه د حديث متعلق پوښتنه اوكړه۔

محمد بن جبير نه مراد مشهور تابعى محمد بن جبير بن مطعم رحمه الله دې[4]

پورته ذكر شوي عبارت د امام زهرى دې واقعه داده چې د باب لاندې ذكر كړې شوې حديث هغوى د محمد بن جبير نه هم اوريدلې وو ليكن خواهش دا وو چې د واقعې والا نه ئې هم واورى،ددې دپاره ئې محمد بن جبير ځان سره كړو او د مالک بن اوس په خدمت كښې حاضر شو،مقصد واضح دې چې امام زهرى خپل سند اوچتول غوښتل،حافظ فرمائى:

"وفى صنيع ابن شهاب ذلك اصل فى طلب علو الاسناد،لانه لم يقتنع بالحديث عنه،حتى دخل عليه،ليشافهه به،وفيه حرص ابن شهاب على طلب الحديث وتحصيله"[5]

دلته د ذلك مشار اليه محذوف ده اى الآتى ذكره[6] يعنى آئنده كرخو كښې چې د كوم حديث ذكر راځى هغه ما د محمد بن جبير نه اوريدلې وو۔

د أدخل په اعراب كښې دوه احتمالات دى:

① مرفوع دې په دې وجه چې حتى عاطفه ده۔مطلب دا دې چې: انطلقت فدخلت،،

② منصوب دې،چې حتى د "إلى أن"په معنى كښې وى۔ ابن مالک د نصب وجه راجحه گرځولې ده[7]

حافظ فرمائى چې د ماضى په ځائې د مضارع صيغه استعمالول د مبالغې په طور دى چې دې وخت كښې ټول صورت حال په پوره توگه ما ته حاضر دې[8]

---

[1]) كشف البارى:۲۹۰/۱،الحديث الثانى:۸۰/۲)_

[2]) كشف البارى:۳۲۶/۱،الحديث الثالث

[3]) د دوى د حالاتو كتلو دپاره اوگورئ: كتاب البيوع،باب مايذكر فى بيع الطعام والحكرة)_

[4]) د دوى د حالاتو كتلو دپاره اوگورئ،كتاب الاذان،باب الجهر فى المغرب)_

[5]) فتح البارى:۲۰٤/۶)_

[6]) پورته حواله،و ارشاد السارى:۱۹۳/۵)_

[7]) پورته حواله جات،وعمدة القارى:۲۳/۱۵)_

[8]) فتح البارى:۲۰٤/۶)_

قال مالك: مالک بن اوس اوفرمائیل:
حضرت مالک بن اوس په مشرانو تابعینو کښې دې.د حضرت عمر رضی الله عنه نه کثرت سره روایت کوی.د هغوی په صحبت کښې اختلاف دې.بعضې علماؤ د دوی شمار په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې کړې دې لیکن د راجح قول مطابق دوی ته د نبی ﷺ صحبت حاصل شوې نۀ دې البته د دوی والد صاحب حضرت اوس رضی الله عنه بالاتفاق صحابی دې.
د حضرت مالک بن اوس په بخاری شریف کښې دوه روایتونه دی.یو خو د باب حدیث دې.دویم روایت په بیوع(۱)کښې تیر شوې دې(۲)

قوله: بینا أنا جالس في أهلي حين متع النهار:دې دوران کښې چې زۀ خپل اهل وعیال سره ناست ووم او ورځ شوې وه.

متع.بالمیم والتاء المثناة.....والعین المهملة المفتوحات(۳) معنی دہ،"ارتفع"یعنی اوچته شوه.
صاحب العین فرمائیلي دی چې متع النهار هغه وخت وئیلې کیږی چې کله ورځ اوخیژی او د زوال نه مخکښې وخت وی(۴)
د مسلم او ابوداؤد(۵) په روایت کښې د "حين تعالى النهار" الفاظ راغلي دی(۶)معنی واضحه ده.

قوله: اذا رسول عمر بن الخطاب یأتيني،فقال:أجب أمیر المؤمنین:اچانک ما ته د عمر بن خطاب رضی الله عنه قاصد راغئ او وې وئیل چې امیرالمؤمنین ته حاضر شه.
حافظ فرمائی چې ددې قاصد نوم ماته معلوم نۀ شو،لیکن دا احتمال دې چې مراد یرفا دربان وی،چې د هغۀ ذکر وړاندې راروان دې(۷)،حافظ خو دلته احتمالاً یرفا قاصد گرځولې دې لیکن په هدی الساری کښې ئې په خپله ددې نفی هم کړې ده،اوګورئ،هدی الساری: ۳۳۹،فرض الخمس)_

قوله: فانطلقت معه حتی أدخل علی عمر،فاذا هو جالس علی رمال سریر،لیس بینه و بینه فراش،متکئ علی وسادة من أدم: نو زۀ هغې قاصد سره لاړم او

---

(۱) صحیح بخاری،کتاب البیوع،باب مایذکر فی بیع الطعام والحکرة،رقم(۲۱۳٤))_
(۲) فتح الباری:۶/۲۰٤،وعمدة القاری:۱۵/۲۳، والانساب للسمعانی:۵/٤۹٤،النصری،باب النون والصاد(المهملة))_
(۳) عمدة القاری:۱۵/۲۳)_
(٤) پورته حواله.و ارشادالساری:۵/۱۹۳،وکتاب العین،۲/۸۳،باب العین والتاء والمیم معهما)_
(۵) صحیح مسلم،کتاب الجهاد والسیر،باب حکم الفئ،رقم(٤۵۷۷)،وسنن ابی داؤد،کتاب الخراج......باب فی صفایا رسول الله صلی الله علیه وسلم من الاموال،رقم(۲۹۶۳))_
(۶) عمدة القاری:۱۵/۲۳،وفتح الباری:۶/۲۰٤_۲۰۵)_
(۷) فتح الباری:۶/۲۰۵)_

حضرت عمر ﷺ ته حاضر شوم،نو اومې ليدل چې د كهجورو د ښاخونو نه جوړ شوې كټ باندې هغوى ناست وو ،د هغوى او د كټ مينځ كښې څۀ بستره نۀ وه.د څرمن نه جوړه شوې تكيې ته ئې ډډه لګولې وه.

فانطلقت معه...... كښې هم هغه خبره ده چې كومه اوس وړاندې تيره شوه.د رفع او نصب په حوالې سره او د مبالغې په حوالې سره چې څنګه زهرى ته د خپل ملاقات هره جزئيه ياده ده،دغه شان مالك بن اوس ته هم د خپل او د حضرت عمر ﷺ مينځ كښې چې كوم ملاقات شوې وو ،د هغې يو يو جزء ياد او مستحضر دې.

رُمال د راء په ضمې او كسرې سره،جوړ كړې شوې څيز.د رمال سرير معنى ده هغه كټ چې د كهجورې د ښاخونو نه جوړ شوې وى [1]

د ليس بينه وبينه فراش دا وضاحت ئې دې دپاره اوكړو چې عموماً او عادةً په كټ باندې بستره وى [2] ليكن د وخت خليفه او د نيمې دنيا بادشاه چې په كوم كټ باندې ناست وو نو هغه د بسترې نه هم محروم وو . الله اكبر

قوله: فسلمت عليه،ثم جلست،فقال:يا مالُ: ما ورته سلام اوكړو.بيا كيناستم. حضرت اوفرمائيل اې مالك!

مال په اصل كښې مالك وو،د ترخيم په وجه باندې مال شوې دې . لام لره كسرې سره لوستل هم جائز دى ځكه چې اصل هم دا ده او په لام باندې ضمه وئيل هم جائز دى ځكه چې د ترخيم نه پس دا مستقل اسم جوړ شوې دې،په دې وجې د منادى مفرد اعراب دې ته وركړې شو [3]

قوله: إنه قدم علينا من قوم أهل أبيات: ستاسو د قوم څو كورونو والا مونږ ته راغلې دى.

د قوم نه مراد بنونصر بن معاويه بن بكر بن هوازن دې،د حضرت مالك بن اوس تعلق هم ددې قبيلې سره وو [4]

د مسلم شريف د جويريه عن مالك په طريقه كښې د "دف أهل أبيات" [5] الفاظ دى،ددې مطلب دادې چې هغوى په لړه لړه راغلې دى،غالباً ددې خلقو وطن اصلى د قحط ښكار شوې وو ،په دې وجې دوى د معاش په تلاش كښې مدينې منورې ته راغلې وو [6]

---

[1]) فتح البارى،٢٠٥/٦،وعمدة القارى:٢٣/١٥)_

[2]) پورته حواله جات)_

[3]) عمدة القارى،٢٤/١٥،وفتح البارى:٢٠٥/٦،والقسطلانى:١٩٣/٥،والكرمانى:٧٧/١٣)_

[4]) فتح البارى:٢٠٥/٦،وارشادالسارى:١٩٣/٥)_

[5]) صحيح مسلم،كتاب الجهاد والسير،باب حكم الفئ،رقم(٤٥٧٧))_

[6]) فتح البارى:٢٠٥/٦،وارشادالسارى:١٩٣/٥،وعمدة القارى:٢٤/١٥)_

قوله: وقد أمرت فيهم برضخ،فـاقبضه،فـاقسمه بينهم:يقيناً ما د هغوى دپاره د څۀ امداد حكم جارى كړې دې،د هغې قبضه تاسو واخلئ،بيا ئې هغوى كښې تقسيم كړئ.

رضخ. بفتح الراء،وسكون المعجمة،بعدها خاء معجمة. وركړې او امداد ته وئيلې شى،چې ډير زيات وى،مقرر شوې نۀ وى[1]

قوله: فقلت:يا أميرالمؤمنين،لو أمرت به غيري؟:نو ما اووئيل،اميرالمؤمنين!زما نه علاوه بل چاته دا ذمه دارى وركړئ(نو ډيره غوره به وى)

چونكه د امانت د معاملې برداشت كول وو او ذمه دارى لويه وه،په دې وجه مالک بن اوس د عذر پيش كولو كوشش اوكړو[2]

قال:اقبضه أيهاالمرء: حضرت عمر(حكماً)اوفرمائيل اې سړيه!دا په خپله قبضه كښې واخله.

دويم ځل باندې حضرت عمر حكماً حضرت مالک بن اوس ته اوفرمائيل چې دا كار به هم تاسو كوئ،نو هغوى د حضرت عمر حكم منلو سره مذكوره امداد په خپله قبضه كښې واخستلو او د خپل قوم په كسانو كښې ئې تقسيم كړو،چونكه قرينه په دې باندې موجود وه په دې وجه هغوى دا تفصيل حذف كړې دې[3]

فبينا انا جالس عنده أتاه حاجبه يرفا: دې دوران كښې چې زۀ هركله هغوى سره ناست ووم چې د هغوى دربان يرفا دننه راغئ.

يرفا: دا نوم همزه سره او د همزه نه بغير دواړو طريقو سره لوستلې شوې دې ليكن د همزې نه بغير ډير مشهور دې[4]

دا د حضرت عمر ﵁ مولى او دربان وو دوى د نبى ﷺ زمانه موندلې ده بلكه د جاهليت زمانه ئې هم ليدلې ده،ليكن صحبت ئې ثابت نۀ دې[5]

د حضرت ابوبكر صديق ﵁ د خلافت په زمانه كښې دوى د حضرت عمرفاروق ﵁سره د حج سعادت هم حاصل كړو.[6]

حضرت عمرفاروق ﵁ ته په څۀ طريقې سره دا خبره معلومه شوه چې حضرت يزيد بن ابى سفيان ﵁ په يو وخت كښې مختلف او قسما قسم خوراكونه كوى چې دا كار د زهد او تقوى خلاف دې،ددې وجې نه هغوى يرفا ته اووئيل چې كله د يزيد ﵁ د شپې خوراک راشى نو ماته اووايه. د حكم مطابق د خوراک په رارسيدو سره يرفا اميرالمؤمنين ته اطلاع

---

[1]) پورته حواله جات)_

[2]) پورته حواله جات)_

[3]) پورته حواله جات)_

[4]) عمدة القارى:١٥/٢٤)_

[5]) پورته حواله،وفتح البارى:٦/٢٠٥،والاصابة:٣/٦٧٢، وشرح القسطلانى:٥/١٩٤)_

[6]) فتح البارى:٦/٢٠٥،والاصابة:٣/٦٧٢)_

ورکړه نو هغوی راغلل او اجازت ئې طلب کړو.په اجازت ملاویدو باندې دننه راغلل.اول ورته د غوښې ثرید پیش کړې شو.چې هغې کښې ورسره حضرت عمر رضی الله عنه هم خوراک اوکړو بیا ورته کړې شوې غوښه پیش کړې شوه نو حضرت یزید خپل لاس راوړد کړو لیکن حضرت عمر رضی الله عنه اودریدو او وې فرمائیل.ائې یزیده؛دا څۀ دی؟د خوراک نه پس بیا خوراک؟قسم دې د هغې ذات چې د هغۀ د قدرت په قبضه کښې د عمر ساه ده؛که تا د هغۀ د طریقې مخالفت اوکړو نو تۀ به هم د هغۀ د طریقې نه لرې کړې شې(١)

د یرفا ذکر د مصنف ابن ابی شیبه رحمه الله د کتاب الصلوة په یو حدیث کښې هم راغلې دې لکه ابن ابی شیبه د "یحیی بن سعید عن عبیدالله بن عبدالله عن أبیه" د طریق نه نقل کړې دی.هغوی فرمائی."جئت إلی عمر،وهو یصلی،فجعلنی عن یمینه،فجاء یرفا،فجعلنا خلفه"(٢)

د سعید بن منصور رحمه الله د یو حدیث نه معلومیږي چې حضرت یرفا د حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه په خلافت کښې هم ژوندې وو لکه ابواسحاق(٣)د یرفا نه روایت کوی،

"قال:قال لی عمر: إنی أنزلت نفسی من مال الله بمنزلة ولی الیتیم،إن احتجتُ أخذتُ منه،وإن أیسرتُ رددته،و إن استغنیت استعففت"(٤)

قوله: فقال:هل لك في عثمان وعبد الرحمن بن عوف والزبير وسعد بن وقاص يستاذنون؟قال:نعم.فأذن لهم،فدخلوا،فسلموا وجلسوا: یرفا اووئیل چې(امیرالمؤمنین)ایا تاسو ته د عثمان،عبدالرحمن بن عوف،زبیر بن عوام او سعد بن ابی وقاص رضی الله عنهم په ملاقات کښې څۀ رغبت شته ځکه چې داحضرات د ملاویدو اجازت غواړي؟ هغوی اوفرمائیل بالکل.نو یرفا هغوی ته اطلاع ورکړه،دا حضرات دننه راغلل، سلام ئې اوکړو او کیناستل.

د حضرت عمر رضی الله عنه دربار ته راتلونکی حضرات ټول څومره وو،په دې باره کښې حافظ فرمائی چې ددې حدیث په ټولو طرقو کښې ددې څلورو نه علاوه د بل چا نوم ما نۀ لیدلې نۀ دې، سوا د نسائی شریف(٥)او د عمر بن شبه(٦)په یو روایت کښې،چې د عمرو بن دینار عن

---

(١) کتاب الزهد لابن المبارک،الجزء الرابع،باب ماجاء فی الفقر:٢٠٣-٢٠٤،رقم(٥٧٨))_

(٢) المصنف لابن ابی شیبة:٥٦٨/٣،کتاب الصلوة،باب ماقالوا:اذا کانوا ثلاثة......رقم(٤٩٨٢))_

(٣) د حضرت ابواسحاق عمرو بن عبید الله سبیعی رحمه الله ولادت د عثمانی دور په آخری کلونو کښې شوې دې.کشف الباری:٢٧١/٢)_

(٤) السنن الکبری للبیهقی:٣٥٤/٦،کتاب قسم الفئ......رقم(١٢٧٩٠)ومعرفة السنن والآثار:١٦٤/٥،کتاب قسم الفئ......باب رزق الوالی،رقم(٤٠١٢)دې اثر لره ابن ابی شیبة هم نقل کړې دې لیکن په هغې کښې د یرفا په ځائې حارثه بن مضرب عبدی دا اثر د حضرت عمر رضی الله عنه نه نقل کړې دې.انظر المصنف:٤٩١/١٧،کتاب السیر،باب ما قالوا فی عدل الولی.......رقم(٣٣٥٨٥)رحمه الله تعالی رحمة واسعة)_

(٥) سنن النسائی الکبری،کتاب الفرائض،باب ذکر مواریث الانبیاء،رقم(٦٣٠٩))_

(٦) اخبارالمدینة:١٢٨/١،رقم(٥٦٥)،خصومة علی و العباس رضی الله عنهما إلی عمر......)_

ابن شهاب د طریق نه دي. په دي کښې د طلحه بن عبیدالله رضی الله عنه د نوم اضافه هم موندلې کیږي. ددې نه علاوه امامی عن ابن شهاب په طریق کښې هم د طلحه بن عبیدالله رضی الله عنه ذکر موندلې شوې دې. دغه شان دا روایت ابوداؤد د ابوالبختری د طریق نه نقل کړې دې[1]
په دې کښې هم د طلحه ذکر موجوددې البته په دې کښې دحضرت عثمان بن عفان ذکر نشته[2]

قوله: ثم جلس یرفا یسیرا، ثم قال: هل لك فی علی وعباس؟ قال: نعم. فاذن لهما، فدخلا، فسلما، فجلسا: بیا یرفا لږ ساعت کیناستو. بیا ئې اووئیل آیا تاسو د حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنه سره ملاویدل خوښوئ؟ امیرالمؤمنین اوفرمائیل آوجی! نو یرفا دواړو ته دننه د راتلو اووئیل نو دا دواړه حضرات دننه راغلل. سلام ئې اوکړو او کیناستل.

د شعیب بن ابی حمزه د مغازی په روایت کښې "هل لك فی علی وعباس" نه پس د "یستاذنان"[3]، اضافه هم ده چې "هغه دواړه دننه د راتلو اجازت غواړی".

قوله: فقال عباس: یا امیرالمؤمنین، اقض بینی وبین هذا..: حضرت عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه اوفرمائیل، امیرالمؤمنین! زما او د دوی مینځ کښې فیصله اوکړئ.

دلته د باب روایت داسې دې چې "اقض بینی وبین هذا" لیکن د شعیب بن ابی حمزه د روایت الفاظ داسې دی چې "فاستب علی وعباس"[4] او د عقیل عن ابن شهاب په طریق کښې د "اقض بینی وبین هذا الظالم، استبا"[5] الفاظ دی او د جویریه په روایت کښې "و بین هذا الکاذب، الآثم، الغادر، الخائن"[6] الفاظ دی.

ددې ټولو طرقو حاصل دادې چې د حضرت عمر رضی الله عنه او نورو مشرانو په موجودګئ کښې حضرت عباس رضی الله عنه حضرت علی رضی الله عنه ته بد رد اووئیل او د هغوی په حق کښې ئې د کاذب، آثم او غادر په شان سخت کلمات استعمال کړل لیکن حضرت علی رضی الله عنه چې حضرت عباس رضی الله عنه ته هرڅۀ وئیلې وی نو په روایاتو کښې د هغې څۀ وضاحت نشته. د حافظ د قول مطابق صرف د عقیل یو روایت دې، چې په هغې کښې د "استبا" کلمات دی چې دې دواړو یو بل ته بد رد اووئیل، لکه حافظ وائی:

---

[1]) سنن أبي داود، کتاب الخراج......باب فی صفایا رسول الله صلی الله علیه وسلم ....رقم(٢٩٧٥))_
[2]) فتح الباري:٢٠٥/٦، وشرح القسطلاني:١٩٤/٥)_
[3]) صحیح البخاری، کتاب المغازی، باب حدیث بنی النضیر، ومخرج رسول الله.......رقم(٤٠٣٣))_
[4]) پورته حواله)_
[5]) صحیح بخاري، کتاب الاعتصام بالکتاب والسنة، باب مایکره من التعمق.......رقم،(٧٣٠٥))_
[6]) صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسیر، باب حکم الفئ، رقم(٤٥٧٧))_

"ولم أرني شئ من الطرق أنه صدر من علي في حق العباس شئ، بخلاف مايفهم قوله في رواية عقيل: استبا"[1]
ددې نه علاوه د شعيب روايت هم په دې خبره دلالت کوی چې دې دواړو يو بل ته بدرد وئيلې دی، "فاستب علي وعباس"
ليکن راجحه خبره داده چې په دې موقع باندې حضرت عباس ﷺ دا مذکوره کلمات وئيلې دی نۀ چې حضرت علی ﷺ وئيلې دی،په دې شرط چې ددې صحت تسليم کړې شی چې حضرت عباس ﷺ واقعی هم دا کلمات وئيلې دی او حضرت علی ﷺ ته ئې بد ردوئيلې دی.
ايا حضرت عباس ﷺ واقعی دا کلمات وئيلې دی؟: اوس سوال دا دې چې آيا واقعی حضرت عباس دا مذکوره کلمات وئيلې دی او حضرت علی ته ئې بدرد وئيلې دی؟نو په دې کښې د علماؤ مختلف اقوال دی:

① علامه عينی فرمائی چې دلته د عبارت تقدير داسې دې:الکاذب إن لم ينصف[2] چې دې دروغژن دې،خيانت کر دې......که چرته ماسره انصاف اونکړی يعنی د حضرت عباس ﷺ دا مذکوره کلمات په شرط سره مقيد دی.
② علامه مازری دې کلماتو لره د حذف کولو صورت جوړ کړې دې،هغوی فرمائی چې غالباً دلته بعضې راويانو ته وهم شوې دې او علامه عينی خو دې کلماتو لره حذف کول واجب ګنړی، "يجب إزالة هذه اللفظة عن الکتاب"[3]
③ مازری مزيد دا هم فرمائی چې که دا کلمات محفوظ هم وی نو دا به داسې حمل کړې شی چې حضرت عباس ﷺ دا مذکوره کلمات د ناز و ادا په طريقه باندې فرمائيلې دی ځکه چې حضرت علی ﷺ د حضرت دپاره د ځوی په منزله دې ځکه چې حضرت عباس ئې خپل سکه تړۀ وو،د پلار ځوی او د ترۀ ورارۀ ترمينځه داسې کلمات څۀ لرې خبره نۀ ده،حضرت عباس ﷺ چونکه حضرت علی ﷺ په غلطئ باندې ګنړلو په دې وجه د هغوی غرض دا وو چې حضرت علی ﷺ منع کړې شی.
④ دغه شان د حضرت عباس ﷺ غرض دا هم کيدې شی چې حضرت علی ﷺ څۀ کوی نو که دا ټول قصداً عمداً کوی نو بيا خو په دې مذکوره صفاتو سره متصف دې،او که قصداً نه وی نو بيا مذکوره صفاتو سره متصف نۀ دې.
مزيد فرمائی چې دا تاويل ځکه ضروری دې چې څۀ هم اوشو نو دا ټول هرڅۀ د صحابه کرامو ﷺ د يو جماعت په موجودګئ کښې اوشو،چې په هغوی کښې د حضرت عمرفاروق ﷺ په شان شخصيت هم وو او نور جليل القدر صحابه کرام ﷺ او لوئې لوئې هستئ هم موجود وې،ددې ټولو حضراتو په موجودګئ کښې ددې واقعې پيښيدل او ددې حضراتو پرې تنبيه او خبردارې نۀ کول په سمجهه او پوهه کښې نۀ راځی،مازری ليکی:

[1]) فتح الباری:۶/۲۰۵)_
[2]) عمدة القاری:۱۵/۲٤)_
[3]) پورته حواله)_

"ولابد من هذا التاويل،لوقوع ذلك بمحضر الخليفة ومن ذكر معه، ولم يصدر منهم إنكار لذلك، مع ماعلم من تشددهم في إنكار المنكر"[1] وهما يختصمان فيما أفاء الله على رسوله صلى الله عليه وسلم من بني النضير
او دې دواړو د بنو نضير په هغې مال فئ کښې جهګړه کوله کوم چې الله تعالى نبى کريم ﷺ ته ورکړې وو.

په روايت کښې اختصار:دلته په روايت کښې اختصار دې ځکه چې په دې کښې صرف د بنونضير د مال فئ ذکر دې او مراد ترينه د نبى کريم ﷺ ملکيتى زمکې دى.چې په هغې کښې د بنوقريظه،بنونضير زمکې چې په مدينه منوره کښې وې،د فدک او د خيبر خمس وغيره هم شامل دى،علامه عينى د امام نسفى په حوالې سره فرمائى:

"وقال ابن عباس في قوله(وما أفاء الله على رسوله منهم)[2] هو من أموال الكفار، و أهل القرى. وهم بنوقريظة والنضير وهما بالمدينة، وفدك، وخيبر، وقرى عرينة، وينبع"[3] "فقال الرهط عثمان و أصحابه:يا اميرالمؤمنين، اقض بينهما، وأرح أحدهما من الآخر
جماعت يعنى حضرت عثمان ﷺ او د هغوى ملګرو اووئيل،اميرالمؤمنين!ددې دواړو حضراتو مينځ کښې فيصله اوکړئ او يو ته د بل نه آرام ورکړئ.

دلته په روايت کښې د "الرهط"لفظ دې او د مسلم شريف په روايت کښې "القوم"راغلې دې.

.دغه روايت کښې ددې کلماتو اضافه هم نقل ده، "فقال مالك بن أوس:يخيل إلى أنهم قد كانوا قدموهم لذلك"[4]او د ابوداؤد شريف په روايت کښې دى:"فقال العباس:يا اميرالمؤمنين،اقض بيني وبين هذا. يعني عليا. فقال بعضهم: أجل يا اميرالمؤمنين، فاقض بينهما و أرحهما"[5]ددې نه ددې حضراتو د تشريف راوړلو مقصد واضحه کيږى چې دا حضرات د سفارش دپاره راغلې وو.چې د حضرت عباس ﷺ او د حضرت على ﷺ مينځ کښې څۀ واضحه فيصله اوکړې شى چې دا جهګړه ختمه شى او خپل مينځ کښې تعلقات نور خراب نۀ شى[6]
حافظ ابن حجر د مسند ابن ابى عمر د يو روايت چې د معمر عن الزهرى د طريق نه روايت دې په حوالې سره ليکلې دى چې حضرت زبير بن العوام ﷺ "اقض بينهما"فرمائيلې وو،په

---

[1] پورته حواله،وفتح البارى:۲۰۵/۶،وشرح النووى على مسلم:۹۰/۲،وکذا انظر حاشية السندى على صحيح مسلم،المطبوعة مع مسلم:۳۶۶/۲)_

[2] الحشر/۶)_

[3] عمدة القارى:۲۴/۱۵،وتنويرالمقياس من تفسير ابن عباس،الحشر/۳_۸، ۸۶/۲،و أحکام القرآن للرازى: ۵۷۴/۳،ومن سورة الحشر۱

[4] مسلم شريف،کتاب الجهاد والسير،باب حکم الفئ،رقم(۴۵۷۷))_

[5] سنن أبى داود،کتاب الخراج و الفئ و الامارة،باب فى صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم ...... رقم(۲۹۶۳)

[6] فتح البارى:۲۰۵/۶،وعمدة القارى:۲۴/۱۵،وتکملة فتح الملهم:۴۹/۳)_

دې سره ددې خبرې تعيين اوشو چې په قوم (ډله) کښې خبره چا شروع کړې وه[1]

فقال الرهط عثمان و أصحابه کښې عثمان واصحابه د محذوف مبتدا دپاره خبر دې.اى:هم عثمان واصحابه المذكورون.

البته دا د الرهط نه بدل يا عطف بيان هم كيدې شى[2]

وارم د امر صيغه ده.د اراحة(افعال)نه او واو عاطفه دې.مطلب دادې چې دا دواړه په كومه جهګړه کښې دى،ددې نه ورته آرام وركړئ[3]

قال عمر:تيدكم: حضرت عمر اوفرمائيل.لږ صبر اوكړئ.

د تيدكم ضبط او معنى: تيدكم د تاء مثناة د فتحې او د كسرې سره او ياء ساكنه ده او دال مفتوحه يا مضمومه.يعنى تَيْدَكُم،دا اسم فعل دې د رويد په شان.ددې معنى ده صبر اوكړئ.

د ابوذر په روايت کښې دا كلمه تئيدكم.بفتح المثناة وكسر التحتانية مهموز وفتح الدال.مروى ده.

ابن التين فرمائى چې ددې اصل تيدكم دې چې د التؤدة مصدر نه مشتق دې.ددې معنى نرمى ده.ابن الاثير هم دا خبره اختيار كړې ده[4]

قوله: أنشدكم بالله الذي بأذنه تقوم السماء والارض،هل تعلمون أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال:لا نورث،ما تركنا صدقة؟ يريد رسول الله صلى الله عليه وسلم نفسه. قال الرهط:قد قال ذلك: زۀ ستاسو نه د هغې ذات په واسطه دركولو سره پوښتنه كوم چې د چا په حكم سره زمكې او اسمانونه قائم دى چې آيا تاسو ته پته لګى چې نبى كريم ﷺ فرمائيلې وو چې مونږ نه كومه تركه پاتې شى نو په هغې کښې وراثت نۀ جارى كيږى،هغه خو صدقه ده؟ددې نه نبى ﷺ خپل ذات مبارک مراد اخستلې وو،حاضرينو اووئيل،بالكل،نبى كريم ﷺ دغه شان فرمائيلې وو.

أنشدكم کښې روايت د شين د ضمې سره دې.دا باء سره او د باء نه بغير دواړو طريقو سره مستعمل دې نشدتك الله او نشدتك بالله ددې معنى ده اسئلكم بالله چې زۀ د الله تعالى په نوم مبارک سره تپوس كوم،درخواست كوم او د هغۀ واسطه دركوم.

ددې نه علاوه دا لفظ د باب افعال نه هم مستعمل دې،يعنى د همزه په ضمې او د شين په كسرې سره(مضارع متكلم)نووى ددې وضاحت كړې دې[5]

---

[1]) فتح البارى:۶/۲۰۵)_

[2]) عمدة القارى:۱۵/۲۴)_

[3]) پورته حواله،و تكمله فتح الملهم:۳/۴۹)_

[4]) عمدة القارى:۱۵/۲۴،وفتح البارى:۶/۲۰۶،والنهاية فى غريب الحديث......:۱/۱۷۸،باب التاء مع الهمزة،مادة تئد،وشرح القسطلانى:۵/۱۹۴)_

[5]) عمدة القارى:۱۵/۲۴،وارشادالسارى: ۵/۱۹۴،وشرح النووى على مسلم:۲/۹۰)_

په لانورث کښې روایت د نون سره دې.یعنی د جمع متکلم صیغه ده.امام قرطبی فرمائی چې دې نه مراد د انبیاء کرامو ﷺ جماعت دې[۱] لکه په یو روایت کښې دا الفاظ هم راغلې دی، "إنا معشر الانبیاء لانورث"[۲]ددې نه علاوه ابن عبدالبر د ابن شهاب عن مالک بن اوس عن عمر د طریق نه یو حدیث نقل کړې دې،د هغې الفاظ نور هم زیات واضح دی. فرمائی، "إنا معشر الانبیاء،ماترکناصدقة"[۳]

البته د حضرت حسن بصری رحمه الله مذهب دادې چې دا د حضرت نبی کریم ﷺ سره خاص دې،په دې کښې نبی سره نور انبیاء ﷺ شامل نهٔ دی،د هغوی استدلال د قرآنی آیتونو (یرثنی ویرث من آل یعقوب)[۴] او (وورث سلیمان داود)[۵] نه دې.

لیکن د امت جمهور علماؤ دې آیتونو لره د میراث علم،نبوت،حکمت(یحیی علیه السلام دپاره)او د مارغانو خبرې اترې(د حضرت سلیمان دپاره)باندې حمل کړې دی.لهٰذا راجحه خبره هم داده چې د انبیاء کرامو ﷺ په مال کښې میراث نهٔ جاری کیږی،هغه صدقه وی[۶]

انبیاء وارثان کیدې شی؟:یورته تفصیل په دې باره کښې وو چې د انبیاء کرامو ﷺ څوک وارث کیدې شی یا نهٔ،د هغوی په مال کښې وراثت جاری کیږی یا نهٔ.اوس سوال دادې چې آیا انبیاء کرام ﷺ هم وارثان نهٔ شی کیدې چې د خپل مورثینو د میراث نه مال اومومی؟

په دې مسئله کښې زمونږ د حضراتو احنافو.کثرالله سوادهم.اقوال دوه قسمه دی:

علامه شامی په خپلو رسائلو کښې فرمائیلې دی چې نبوت د ارث نه مانع دې البته دا د وارثیت یا مورو‌ثیت دواړو نه مانع دې یا صرف د موروثیت نه؟نو د شوافعو حضراتو میلان دویم طرفته دې چې نبوت صرف د موروثیت نه مانع دې د وارثیت نه مانع نهٔ دې......لیکن په دې مسئله کښې زمونږ د امامانو اقوال مختلف دی:

لکه د ابن نجیم د عبارت نه دا معلومیږی چې انبیاء کرام ﷺ نهٔ وارثان جوړیدې شی او نه مورثین،فرمائی، "کل إنسان یرث ویورث،الا الانبیاء علیهم السلام لا یرثون ولا یورثون"دغه شان فرمائی چې دا خبره چې منقول ده چې نبی د حضرت خدیجه د مال وارث جوړ شوې وو نو دا خبره صحیح نهٔ ده،بلکه هلته خو داسې شوې وه چې هغې خپل ټول مال د صحت په وخت کښې نبی ته هبه کړې وو[۷]

---

[۱]) عمدة القاری:۱۵/ ۲٤.والمفهم للقرطبی:۸۵/۱۱.باب مایصرف فیه الفئ......)_

[۲]) وتمامه: ماترکنا فهو صدقة"انظر سنن النسائی الکبری،کتاب الفرائض،باب ذکر مواریث الانبیاء، رقم(۶۳۰۹)وفتح الباری:۸/۱۲.کتاب الفرائض)_

[۳]) التمهید لابن عبدالبر:۱۷۵/۸.حدیث ثامن لابن شهاب عن عروة)_

[۴]) مریم/۶)_

[۵]) النمل/۱۶)_

[۶]) عمدة القاری:۱۵/ ۲٤ـ۲۵.وارشاد الساری:۵/ ۱۹٤.والتمهید لابن عبدالبر:۸/ ۱۷٤ـ۱۷۵)_

[۷]) الاشباه والنظائر مع شرحه للحموی:۲/ ٤۹۶.الفن الثانی،کتاب الفرائض،رقم(۱۷۸۲))_

بل طرفته د ابن الكمال او سكب الانهر د عبارتونو نه معلوميږي چې انبياء كرام ﷺ هم د عوامو په شان وارثان جوړيدې شي[1]

د شوافعو او موالكو مذهب: پورته د علامه شامي په عبارت كښې تير شو چې شافعيه د انبياء كرامو دپاره وارثيت صحيح گڼري، صاحب د "الاقناع" علامه شربيني فرمائي:

"....... أن الناس في الارث اربعة أقسام: منهم من يرث و يورث، و عكسه فيهما، و منهم من يورث ولا يرث، وعكسه.....والرابع الانبياء عليهم السلام، فانهم يرثون ولا يورثون"[2]

د موالكو مذهب هم په دې مسئله كښې د شوافعو په شان دې.د هغوى په نزد هم دا راجحه ده چې انبياء كرام ﷺ وارثان كيدې شي، علامه دردير په الشرح الكبير كښې د نبى ﷺ په خصوصياتو كښې ليكلې دى: "و بان لا يورث، وكذا غيره من الانبياء"[3] ددې په وضاحت كښې علامه دسوقي فرمائي چې ددې عبارت تقاضه داده چې هغوى وارثان كيدې شى.ځكه چې دردير دلته په "لايورث" باندې اقتصار كړې دې چې ددې مقتضى "يرث" ده.هم دا راجحه هم ده ځكه چې دا خبره ثابته ده چې نبى كريم ﷺ ته د خپل والد محترم په ميراث كښې ام ايمن بركة حبشه ملاؤ شوې وه،او دې سره سره څۀ چيلئ وغيره هم ملاؤ شوې وې[4]

ابن سعد د ام ايمن په باره كښې فرمائي:

"قالوا: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ورثها عن ابيه......فاعتق رسول الله صلى الله عليه وسلم ام ايمن حين تزوج خديجة........رضى الله عنها"[5]

د حضرت گنگوهى رائې: زمونږ په مشائخو كښې حضرت گنگوهى رحمه الله هم په دې مسئله كښې د شوافعو او موالكو په شان ددې خبرې قائل دى چې انبياء كرام ﷺ وارثان كيدې شى،مورث كيدې نۀ شى،فرمائي:

"اختلف العلماء في توريث الانبياء من غيرهم،فقال بعضهم: لا يَرِثون كما لا يُوَرَّثون،و رووا نحن معاشر الانبياء،لانرث ولانورث،والصحيح ان هذه اللفظة غيرثابتة......"[6]

---

[1] رسائل ابن عابدين:٢٠٢/٢،الرحيق المختوم شرح قلائد المنظوم،فصل فى موانع الارث، وردالمختار، كتاب الفرائض،(تتمه):٥٤٣/٥،جملة الموانع حينئذ ستة......)_

[2] الاوجز: ٥٤٤/١٧، والاقناع: ٢٨٥/٢،كتاب بيان احكام الفرائض،القول فى موانع الارث الحقيقية)_

[3] الشرح الكبير مع الدسوقى:٥٤١/٢،باب الخصائص)_

[4] پورته حواله،والاوجز:٥٤٤/١٧،وفى السيرة الحلية:٥٢/١،باب وفاة والده صلى الله عليه وسلم: وترك عبدالله خمسة اجمال،وقطعة من غنم،فورث ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم من ابيه")_

[5] الطبقات الكبرى لابن سعد:٢٢٣/٨،ذكرام ايمن، والاصابة: ٤٣٢/٤،فصل فيمن عرف بالكنية من النساء،الا ان فيه ورثها عن امه")_

[6] الكوكب الدرى:١٠٣/٣ـ١٠٤،كتاب الفرائض،تحت رقم(٢١٠٥))_

په دې عبارت کښې د هذه اللفظة نه مراد "لانرث" دې، دا غیرثابت دې او عام روایات ددې لفظ د اضافې نه خالی دی، په عامو روایاتو کښې صرف د لانورث کلمات موندلې کیږی[1]
دغه شان علامه گنگوهی د حدیث نبوی "سلونی من مالی" په تشریح کښې فرمائی:
"والایراد بانه صلی الله علیه وسلم لم یکن له مال سیما بمکة توهم، أفلم یکن له صلی الله علیه وسلم مافیه اکله وشربه، والترکة التی أصابه من أبیه؟ وما اشتهر من "إنالانرث، ولانورث" فالکلمة الاولی منهالم تثبت"[2]
خلاصه دا شوه چې د حضرت گنگوهی موقف په دې مسئله کښې هم هغه دې چې کوم موقف د شوافعو او د موالکو دې چې انبیاء کرام ﷺ وارثان کیدې شی[3]
یو سوال او د هغې جواب: په دې پورته مذکوره موقف باندې سوال اعتراض کیږی چې د نبی کریم ﷺ د دریو لونړو مبارکو حضرت زینب، حضرت رقیه او حضرت ام کلثوم ؓ وفات خو د نبی ﷺ په ژوند مبارک کښې شوې وو لیکن په روایاتو کښې دا خبره چرته هم نشته چې نبی کریم ﷺ د هغوی په میراث کښې څۀ حصه اخستلې وی.
نو علماو د سیرت ددې جواب دا ورکړې دې چې اول خو دا خبره تسلیمه نۀ ده چې نبی کریم ﷺ د هغوی په میراث کښې څۀ حصه نۀ ده اخستلې.
دویمه دا چې که دا دعوی تسلیمه هم کړې شی چې نبی د هغوی میراث نۀ وو اخستلې نو کیدې شی چې د استغناء په طور ئې نۀ وی اخستلې لیکن بهرحال په دې سره د وارثیت نفی نۀ شی کیدې[4] والله اعلم بالصواب
د "صدقة" اعراب: حدیث نبوی "لا نورث ما ترکنا صدقة" کښې لفظ د صدقة مرفوع دې، ملاعلی قاری فرمائی، دا رفعې سره دې او جمله مستانفه ده، گویا که نبی ﷺ چې کله اوفرمائیل، "لا نورث" نو قدرتی طور باندې دا سوال پیدا شو چې بیا به ستاسو د ترکې څۀ کیږی؟ نو جواب اوکړې شو چې "ماترکناصدقة" چې مونږ څۀ پریږدو نو هغه صدقه ده.
دا لفظ د نصب سره هم مروی دې، په دې صورت کښې به د عبارت تقدیر داسې شی "ماترکناه مبذول صدقة" نو خبر (مبذول) حذف کړې شو او صدقه (د نصب په صورت کښې) حال شو او د خبر په عوض کښې باقی پاتې شو......
د شیعه شنیعه دا وینا چې په دې جمله کښې ما نافیه ده او لفظ د صدقة د ترکنامفعول به

---

[1]) تعلیقات الکوکب الدری للکاندهلوی: ۳/ ۱۰٤، وکذا انظر اوجزالمسالک: ۱۷/ ٥٤٥_
[2]) الکوکب الدری: ٤/ ۲۲۹، کتاب التفسیر، سورة الشعراء، تحت قوله صلی الله علیه وسلم: "سلونی من مالی"
[3]) تعلیقات الکوکب: ٤/ ۲۲۹، والاوجز: ۱۷/ ٥٤٥_
[4]) تعلیقات الکوکب: ٤/ ۲۳۰، والبذل: ۱۰/ ۷۳، کتاب الفرائض، باب: فی میراث ذوی الارحام، رقم (۲۹۰۲)، والاوجز: ۱۷/ ٥٤٦، والسیرة الحلبیة: ۱/ ٥۲، باب وفاة والده صلی الله علیه وسلم_

كيدو په وجه منصوب دې نو دا بهتان او افتراء ده.د هغوى د رد دپاره دا هم كافى ده چې په اكثرو رواياتو كښې تركناه د ضمير منصوب سره راغلې دې چې ضمير عائد دې او ددې مرجع ما موصوله ده.

ددې نه علاوه په بعضې روايتونو كښې "فهو صدقة" راغلې دې[1] ددې خو په مرفوع كيدو كښې څۀ شک نشته چې هو ضمير مبتداء ده او صدقة ئې خبر دې.

دغه شان هغه احاديث چې په هغې كښې ددې قسمه صراحت راغلې دې "إنا معشر الانبياء لانورث" ددې ټولو خلاصه داده چې دلته لفظ د صدقة اكثرو روايتونو كښې مرفوع دې او ماموصوله ده،نۀ چې ما نافيه ده[2]

قوله: فأقبل عمر على على وعباس،فقال:أنشدكما الله،أتعلمان أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قد قال ذلك؟قالا:قد قال ذلك...: بيا حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت على رضي الله عنه او حضرت عباس رضي الله عنه طرفته متوجه شو او وې فرمائيل،زۀ ستاسو دواړو نه د الله تعالى په نامه سره تپوس كوم چې آيا تاسو دواړو ته معلومه ده چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم مذكوره خبره ارشاد فرمائيلې وه؟هغوى دواړو اوفرمائيل. بالكل ئې ارشاد فرمائيلې وه

اول حضرت عمر رضي الله عنه د سفارشيانو وړاندې مذكوره سوال كيخودو چې آيا تاسو د نبى صلى الله عليه وسلم دا فرمان اوريدلې وو چې "لا نورث،ماتركنا صدقة؟" چې هركله هغوى د اوريدلو اقرار اوكړو نو هم دا سوال ئې د حضرت على رضي الله عنه او حضرت عباس رضي الله عنه نه هم اوكړو.چې د هغې جواب دې دواړو حضراتو هم دا وركړو چې مونږ دا خبره د نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه اوريدلې ده،مونږ ددې تصديق كوو. دا د وړاندې خبرې دپاره يوقسمه تمهيد دې د ذلك مشاراليه حديث "لا نورث،ماتركنا صدقة"[3] ده.

قوله: قال عمر:فإني احدثكم عن هذا الامر: إن الله قد خص رسوله صلى الله عليه وسلم في هذا الفئ بشئ لم يعطه احدا غيره،ثم قرء(وما افاء الله على رسوله منهم ـ الى قوله ـ قدير)فكانت هذه خالصة لرسول الله صلى الله عليه وسلم : حضرت عمر اوفرمائيل،زۀ تاسو ته په دې معامله كښې وايم،الله تعالى د خپل

---

[1]) انظر الموطا،كتاب الكلام،باب ماجاء فى تركة النبى صلى الله عليه وسلم،رقم(١٨٠٨))_

[2]) مرقاة المفاتيح:١١/١٢٩ـ١٣٠،كتاب الفضائل والشمائل،رقم(٥٩٧٦)،وشرح الطيبى: ١١/١٩٥، والاوجز:١٧/٥٣٥،والتعليق الممجد:٣١٩)_

[3]) عمدة القارى:١٥/٢٥،وارشادالسارى:٥/١٩٤)_

رسول پاک ﷺ دپاره په دغه مال فئ کښې څۀ مخصوص حصه مقرر کړې وه.چې په هغې کښې هغوی چاته هم ورکړې نۀ وه په دې وجه داصرف اوصرف د نبی کریم ﷺ سره خاص وه. په عبارت کښې ذکر کړې شوې آیت پوره دغه شان دې

«وما افاء الله على رسوله منهم فما أوجفتم عليه من خيل ولا ركاب ولكن الله يسلط رسله على من يشاء، والله على كل شئ قدير»[1]

او کوم مال چې الله تعالی خپل رسول پاک ﷺ ته د دوی نه ورکړې دې، په دې باندې تاسو نۀ اسونو ته منډه ورکړې ده او نۀ اوښانو ته.لیکن خپلو رسولانو ته په چا باندې چې اوغواړی غلبه ورکوی او الله پاک ته په هر هر څیز باندې پوره قدرت حاصل دې.

پورته آیت کریمه چې څنګه د مال فئ تعریف ته شامل دې نو دغه شان په دې کښې ددې خبرې وضاحت هم راغئ چې دا مال به د نبی کریم ﷺ دپاره خالص وو او په دې کښې د هیچا څۀ حق نۀ وو،نبی ﷺ چې دا مال څنګه صرف کوی نو هغوی ته ددې اختیار وو او په هغوی باندې دا منحصر وه،د باب د حدیث د جملې "فكانت هذه خالصة لرسول الله صلى الله عليه وسلم" مطلب هم دا دې[2]

اوس دا خبره ذهن ته راځی چې نبی کریم ﷺ به په دې مال باندې څۀ کول؟نو ددې جواب دادې چې دا مال به د هغوی په نان نفقه او د هغوی د اهل و عیال په نان نفقه کښې استعمالیدۀ او څۀ به چې باقی پاتې شو نو هغه به ئې د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کول لکه څنګه چې وړاندې روایت کښې راځی.

والله ما احتازها دونكم، ولا استأثر بها عليكم، قد اعطاكموها، وبثها فيكم

لیکن په الله قسم!نبی کریم ﷺ دا مال صرف د خپل ځان دپاره جمع کړې نۀ وو او نۀ ئې خپل ذات ته په تاسو باندې ترجیح ورکړې وه،بلکه دا مال هغوی هم تاسو ته درکړو او په تاسو کښې ئې تقسیم کړو.

د مختلفو الفاظو ضبط او معنی: احتاز کښې دوه روایتونه دی:

① حاء مهمله او زاء معجمه سره ددې مصدر حیازة دې،ددې معنی ده جمع کول. د اکثرو روایت هم دادې.

② د کشمیهنی په روایت کښې دا لفظ خاء معجمه او راء مهمله سره دې،یعنی اختار،ددې معنی ده اختیارول[3]

د استأثرمعنی ده خپل ځان ته ترجیح ورکول[4]

---

[1]) الحشر/۶)_
[2]) عمدة القاری:۲۵/۱۵)_
[3]) پورته حواله،وفتح الباری:۲۰۶/۶،وارشادالساری:۱۹۵/۵)_
[4]) عمدة القاری:۲۵/۱۵،وارشادالساری:۱۹۵/۵)_

په اعطاكموها كښې هم دوه روايتونه دى:

① اعطاكموها،په دې صورت كښې به د ضمير مرجع اموال الفئ وى-

② اعطاكموه،په دې صورت كښې به مرجع فئ وى[1]په دواړو صورتونو كښې څۀ قباحت نشته.

د بثها معنى ده فرقها يعنى تقسيم ئې كړل،چې د بثيث بثا(ثاء مثلثه مشدده سره)نه دې[2]
او مطلب دادې چې دا اموال فئ اګرچه د نبى كريم د ذات اقدس سره خاص وو ليكن په دې سره به نبى كريم درشته دارو اوغيررشته دارودواړه قسمه خلقو معاونت او امداد فرمائيلو.
د نسائى شريف[3]د عكرمه بن خالد عن مالک بن اوس د طريق نه ددې تائيد كيږى[4]

قوله: حتى بقي منها هذا المال،فكان رسول الله صلى الله عليه وسلم ينفق على أهله نفقة سنتهم من هذا المال،ثم يأخذ ما بقي،فيجعله مجعل مال الله: تردې چې په هغې كښې دا موجوده مال (زمكې) باقى پاتې شوې دى،په دې كښې به نبى كريم ﷺ د اهل عيال دپاره د ټول كال نفقه ويستله، بيا به چې څۀ باقى پاتې شو نو هغه به ئې د الله تعالى د مال په طور باندې ساتلو.

يو اشكال او د هغې جواب: پورته عبارت بالكل واضح دې،ليكن د حضرت عائشه صديقه ﵂ په يو حديث كښې"**توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم ودرعه مرهونة عند يهودي بثلاثين صاعاً من شعير**"[5]وارد شوې دې چې د نبى ﷺ د وفات په وخت د هغوى مبارک يو زره د يهودى سره د ديرش صاعو اوربشو په بدله كښې ګانړه كيخودلې شوې وه.
سوال دا دې چې هركله خپل ذاتى مال دومره فراخه وو چې د كور والاد خرچ د جدا كولو نه پس به هم ډير مال بچ پاتې شو،كوم به چې بيا په بيت المال كښې جمع كيدې شو نو د حضرت عائشه صديقه ددې حديث څۀ مطلب دې او د قرض(هغه هم زرعه په رهن كښې كيخودل) اخستلو ضرورت ولې پيښ شو؟

ددې جواب دادې چې عام معمول خو دا وو چې د ټول خرچ به ئې جدا كوو ليكن كال تيريدلو سره سره نبى كريم ﷺ نور د خير كارونو او خارجى ضرورياتو كښې به هم ددې نه صرف كوو،دغه شان د كال په پوره كيدو باندې به مقرره نفقه ختمه شوه او د قرض اخستلو ضرورت به پيښ شو،علامه قسطلانى فرمائى:

---

[1]) ارشادالسارى:۱۹۵/۵)_
[2]) پورته حواله. و عمدة القارى:۲۵/۱۵)_
[3]) سنن النسائى،أول كتاب قسم الفئ،رقم(۴۱۵۳))_
[4]) فتح البارى:۲۰۶/۶)_
[5]) انظرصحيح البخارى،كتاب الجهاد والسير،باب ماقيل فى درع النبى صلى الله عليه وسلم...... رقم(۲۹۱۶)

"وهذا لایعارضه حدیث عائشة أنه صلی الله علیه وسلم توفی ودرعه مرهونة علی شعیر لانه یجمع بینهما بانه کان یدخر لاهله قوت سنتهم، ثم فی طول السنة یحتاج لمن یطرقه إلی اخراج شئ منه، فیخرجه، فیحتاج إلی تعویض ما أخذ منها، فلذلك استدان"(۱)

"مجعل مال الله" کښې مجعل د میم د فتحې سره د ظرف صیغه ده. بیت المال ترینه مراددې چې په هغې سره به اسلحه وغیره اخستې کیده او د مسلمانانو په نورو مصلحتونو باندې به دغه مال خرچ کولې شو (۲)

قوله: فعمل رسول الله صلی الله علیه وسلم بذلك حیاته، أنشدکم بالله، هل تعلمون ذلك؟ قالوا: نعم: نو د نبی کریم ﷺ په خپل ژوند مبارک کښې هم دغه معمول وو، تاسو خلقو ته د الله تعالی واسطه درکولو سره ستاسو نه تپوس کوم چې آیا تاسو خلقو ته ددې علم شته؟ جماعت اووئیل، بالکل، مونږ ته ددې معلومات شته.

په عمل کښې میم مکسور دې، دا دلته د باب سمع نه مستعمل دې (۳)

قوله: ثم قال لعلی وعباس: أنشدکما بالله، هل تعلمان ذلك؟: بیا حضرت عمر رضی الله عنه حضرت علی رضی الله عنه او حضرت عباس رضی الله عنه طرفته متوجه کیدو سره اوفرمائیل ...... آیا تاسو دواړو ته هم ددې خبرې معلومات شته؟

دلته په روایت کښې سوال خو مذکور دې لیکن دې دواړو حضراتو په جواب کښې څهٔ اوفرمائیل ددې تذکره نشته، نو د کتاب الفرائض د عقیل په روایت (۴) کښې ددې نه پس دا اضافه هم روایت شوې ده، "قالا: نعم" (۵)

قال عمر: ثم توفی الله نبیه صلی الله علیه وسلم، فقال ابوبکر: انا ولی رسول الله صلی الله علیه وسلم، فقبضها ابوبکر، فعمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم، والله یعلم انه فیها لصادق، بار، راشد، تابع للحق، ثم توفی الله ابابکر، فکنت انا ولی ابی بکر، فقبضتها سنتین من امارتی، أعمل فیها بما عمل رسول الله صلی الله علیه وسلم وما عمل فیها أبوبکر، والله یعلم أنی فیها لصادق، بار، راشد، تابع للحق

حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل، بیا الله تعالی خپل نبی پاک ﷺ پورته کړو نو حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه اوفرمائیل چې زهٔ د رسول الله مبارک ﷺ نائب یم، نو دغه مال هغوی په خپل

---

(۱) ارشادالساری: ۱۹۵/۵، وایضاً فی الفتح: ۲۰۶/۶، والعمدة: ۱۲۵/۱۵

(۲) پورته حواله جات)_

(۳) ارشاد الساری: ۱۹۵/۵)_

(۴) صحیح البخاری، کتاب الفرائض، باب قول النبی......: لانورث.......رقم (۶۷۲۸))_

(۵) ارشاد الساری: ۱۹۵/۵، وفتح الباری: ۲۰۶/۶)_

تصرف کښې واخسته.او هغوى په دې کښې هم په دغه معمول باندې روان وو.کوم معمول چې د نبى كريم ﷺ وو . الله تعالى ته ښۀ علم دې چې هغوىددې مال په معامله کښې رښتونى.نيک.هدايت يافته او د حق تابع وو . بيا الله تعالى حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه خپل ځان ته اوغوښتلو نو زۀ د ابوبكر صديق رضي الله عنه ولى او نائب جوړ شوم.ما د خپل خلافت(ابتدائى) دوو كالو پورې دا مال په خپل تصرف کښې اوساتلو.ما هم په دې کښې خپل هغه معمول اوساتلو كوم چې د نبى كريم ﷺ او د هغوى نه پس د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه وو.الله تعالى ته ښۀ معلومه ده چې زۀ ددې مال په معامله کښې رښتونې، نيک.هدايت يافته او د حق تابع يم.

"بار"راء مشدده سره.د برير نه دې.ددې معنى ده نيک.

"إمارتى"د همزه كسرې سره.خلافت او حكومت ته وائى.يو بل لفظ دې أمارة د همزه د فتحې سره.د هغې معنى ده علامت او نشانى(١)

د كتاب الاعتصام په روايت،چې د عقيل ابن شهاب د طريق نه دې،کښې "فقال ابوبكر:أنا ولى......فعمل فيها بما عمل رسول الله صلى الله عليه وسلم" الفاظو نه پس دا كلمات هم موندلې شى، "واتتما حينئذ.واقبل على على وعباس.تزعمان أن أبابكر كذا وكذا"(٢)او د مغازى د شعيب بن ابى حمزه په روايت کښې د"تذكران أن أبابكر فيه كما تقولان"(٣) الفاظ دى.ددې دواړو روايتونو نه واضح روايت هغه دې كوم چې په مسلم شريف کښې دې.په هغې کښې په دې دواړو روايتونو کښې مذكور د مبهم كلماتو وضاحت هم كړې شوې دې چې د"كذا وكذا"او "كما تقولان"مراد څۀ دې،په دې روايت کښې مذكوره اضافه لاندې ذكر كولې شى.

"فجئتما،تطلب ميراثك من ابن أخيك،ويطلب هذا ميراث امراته من أبيها،فقال أبوبكر:قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:"مانورث،ماتركنا صدقة"،فرايتماه كاذباً آثماً غادراً خائناً"(٤)

ددې درې واړو طرق نه دا لاندې فائدې مستنبط شوې:

① ددې حديث مدار چونكه امام زهرى دې نو په دې سلسله کښې د هغوى كار دادې چې هغوى د مذكوره كلماتو،كوم چې د ابوبكر صديق رضي الله عنه په باره کښې اووئيلې شو،روايت به كله صراحةً كوو،كله به ئې مبهم كلمات استعمالول،هم دا حال د حضرت مالک ابن اوس هم دې چې كله صراحت كوى او كله كنايه كوى.

② هم دا روايت اسماعيلى وغيره هم درج كړې دې،د هغوى د بشر بن عمر په طريق کښې دا كلمات بالكل نشته،محذوف دى.ددې مثال هم هغه دې كوم چې د روايت په ابتداء کښې

---

(١) ارشاد السارى:(١٩٥/٥)_

(٢) صحيح البخارى.كتاب الاعتصام بالكتاب والسنة.باب مايكره من التعمق.......رقم(٧٣٠٥))_

(٣) صحيح البخارى.كتاب المغازى.باب حديث بنى النضير.ومخرج رسول الله.......رقم(٤٠٣٣))_

(٤) صحيح مسلم.كتاب الجهاد والسير.باب حكم الفئ.رقم(٤٥٧٧))_

دې چې حضرت عباس رضی الله عنه حضرت علی رضی الله عنه ته بد رد وئیلې وو، په دې کښې تاویل هم هغه دې چې غوره او بهتره خبره هم ددې کلماتو حذف کول دی[1]

قوله: ثم جئتمانی تکلمانی، وکلمتکما واحدة، وامرکما واحد، جئتنی یا عباس تسالنی نصیبك من ابن اخیك، وجاءنی هذا ـ یرید علیا ـ یرید نصیب امراته من ابیها: بیا تاسو دواړه ماته په دې معامله کښې ماسره خبره کولو دپاره راغلئ، ستاسو دواړو خبره یوه وه او معامله هم یوه وه، ائې عباس! ته ماته د خپل وراره (صلی الله علیه وسلم) حصه اخستلو دپاره راغلې او دې (علی) هم ماته راغئ چې دوی ته د خپلې بی بی حصه ورکړې شی۔

د باب حدیث او امام عبدالرزاق: علامه عقیلی[2] نقل کړې دی چې امام عبدالرزاق بن همام، چې مشهور محدث، صاحب د مصنَف او د اصحاب سته راوی دې، هغوی دې مقام ته رارسیدو باندې یوه ډیره بې مناسبه جمله استعمال کړه، اګرچه دا وئیلې کیږی چې دا جمله هغوی د حضوراقدس صلی الله علیه وسلم د محبت نه د مجبوره کیدو په وجه وئیلې ده لیکن بهرحال د حضرت عمر رضی الله عنه په باره چونکه دا جمله استعمال شوې ده او د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه چې د حضوراقدس سره کوم تعلق او د زړهٔ تړون وو نو هغه معلوم او مشهور دې. په دې وجه د امام عبدالرزاق په دې جمله باندې د افسوس د اظهار نه سوا بله څهٔ لاره نشته.

هغه حضرت عمرفاروق باندې تنقید کښې لیکی: "انظر الی هذا الانوك، یقول: من ابن أخیك، من أبیها، لایقول: رسول الله صلی الله علیه وسلم" (اللفظ للذهبی)[3]

پورته چې کوم روایت تیر شو، په هغې کښې حضرت عمرفاروق رضی الله عنه د نبی کریم ذکر حضرت عباس سره اوکړو نو أبن اخیك ئې اوفرمائیل او حضرت علی سره ئې اوکړو نو یرید نصیب امراته من أبیهائې اوفرمائیلو، په دې باندې امام عبدالرزاق خفه شوې دې چې دې بیوقوف ته اوګوره! حضور اقدس په من ابن اخیك او من ابیها سره رابلی او د رسول الله الفاظ نهٔ لولی۔

أنوك بیوقوف ته وئیلې شی، په دې کلام کښې ددې نه مراد حضرت عمر رضی الله عنه دې دا لفظ نوك د ینوك نوکا ونواکا (س) نه مشتق دې، د أنوك جمع نوك او نَوکَی راځی[4]

علی بن عبدالله بن مبارک صنعانی وائی چې زید بن المبارک به د امام عبدالرزاق د حدیث

---

[1]) فتح الباری: ۶/۲۰۶)_

[2]) الضعفاء الکبیر: ۳/۱۱۰)_

[3]) میزان الاعتدال: ۲/۶۱۱)_

[4]) القاموس الوحید، باب النون، مادة نوک، والنهایة للجزری: ۵/۱۲۹، باب النون والواو......وغریب الحدیث للخطابی: ۲/۱۴۹، وتاج العروس: ۲۷/۳۷۸، مادة (ن و ک))_

په مجلسونو کښې پابندئ سره شرکت کوو او د هغهٔ نه به ئې ښهٔ روايتونه نقل کول ليکن بيا د عبدالرزاق نه نقل کړې شوې ټول کتابونه زيد بن المبارک اوسيزل او د محمد بن ثور حلقو ته به تلو، چا ترينه د وجې تپوس اوکړو نو وې فرمائيل چې مونږ يو ځل د هغهٔ په درس کښې شريک وو چې هغهٔ د ابن الحدثان حديث(د باب حديث) روايت کړو، چې کله د حضرت عمر رضی اللہ عنہ دې کلماتو فجئت انت تطلب ميراثك من ابن اخيك.......ته راؤرسيدهٔ نو پورته ذکر کړې شوې کلمات ئې اووئيل انظرالى هذا الانوك.....زيد بن المبارک فرمائي چې زهٔ د هغهٔ د مجلس نه پاسيدم او دوباره د هغهٔ طرفته لانهٔ ړم او نهٔ اوس د هغهٔ نه روايت کوم([1])

حافظ شمس الدين ذهبى په ميزان الاعتدال کښې ددې حکايت نقل کولو نه پس دا وئيلې دى چې اول خو دا کلام مرسل دې، ددې په ثبوت کښې اشکال دې چې عبدالرزاق دا خبره کړې هم ده که نه

که اومنلې شى چې دا خبره هغوى کړې ده نو بيا د حضرت عمرفاروق رضی اللہ عنہ له طرفه حافظ ذهبى په جواب کښې فرمائى چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ دلته د اصحاب الميراث په ژبه کښې خبره کړې ده لکه د هغوى مقصد "من ابن اخيك" وئيلو سره هغه د ميراث تعلق ښکاره کول وو ځکه چې حضرت عباس رضی اللہ عنہ په عصبه کښې داخل وو او "من ابيها" وئيلو سره د حضرت فاطمة الزهرا رضی اللہ عنہا د نيمې حصې ذکر مقصود وو، چې کله لور يواځې وى نو هغه د پلار په ميراث کښې د نيمې وارثه وى. په دې وجه هغوى د اصحاب الميراث په ژبه کښې "من ابن اخيك" او "من ابيها" وئيلې دى. خدانخواسته تحقير خو ترې نه هو او هم نهٔ دې مقصود.

"قلت: فى هذه الحكاية إرسال، والله أعلم بصحتها، ولا اعتراض على الفاروق رضى الله عنه فيها، فانه تكلم بلسان قسمة التركات"([2])

په ميزان الاعتدال کښې خو ذهبى د امام عبدالرزاق څهٔ حده پورې دفاع کړې ده ليکن په سير کښې هغوى امام عبدالرزاق لره هم په دغه مذکوره کلماتو باندې د سخت تنقيد نشانه کړې دې، د هغې وجه ښکاره ده ځکه چې حضرت عمرفاروق رضی اللہ عنہ په دې حديث کښې هر ځائې د حضور اکرم ﷺ عظمت او توقير سره ذکر کړې دې او موقع په موقع ئې د نبى کريم ﷺ د تقليد او د اتباع ذکر کړې دې، په دې وجه دا ولې په بې ادبئ او ګستاخئ باندې حمل کولې شى؟ او مونږ دا هم وايو چې چا دا په بې ادبئ باندې حمل کړې ده هغه يا خو په خپله مغلوب الحال دې يا هغهٔ په خپله د بې ادبئ ارتکاب کړې دې.

لکه حافظ ذهبى په سير کښې ليکى: "قلت: هذه عظيمة، وما فهم قول اميرالمؤمنين عمر، فانك ياهذا، لوسكت، لكان أولى بك، فان عمر انما كان فى مقام تبيين العمومة والبنوة، والا فعمر رضى الله عنه أعلم بحق

---

[1]) كتاب الضعفاء الكبير للعقيلى: ۱۱۰/۳، وميزان الاعتدال: ۶۱۱/۳، وسير اعلام النبلاء: ۵۷۲/۹)_

[2]) ميزان الاعتدال: ۶۱۱/۳)_

المصطفى و بتوقيره وتعظيمه من كل متحذلق[1]، متنطع[2]، بل الصواب أن نقول عنك: انظروا إلى هذا الانوك الفاعل. عفا الله عنه. كيف يقول عن عمر هذا، ولا يقول: قال أمير المؤمنين الفاروق؟! وبكل حال فنستغفر الله لنا ولعبد الرزاق، فانه مامون على حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، صادق"[3]

فقلت لكما: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لانورث ماتركنا صدقة

هغه وخت ما تاسو دواړو ته وئيلي وو چې نبی کریم ﷺ فرمائيلي دی چې زمونږ په ترکه کښې ميراث نۀ جاری کيږی، مونږ چې کومه ترکه پريږدو نو هغه صدقه ده.

د نبی کریم د فرمان "لا نورث ماترکنا صدقة" څۀ تشريح خو مونږ ددې باب د حديث په شروع کښې بيان کړې وه چې په دې مسئله کښې د اهل سنت مسلک دادې چې دا حکم صرف د نبی ﷺ سره خاص نۀ دې بلکه ټول انبياء کرام ددې حکم په عموم کښې داخل دی، صرف حسن بصری رحمه الله او ورسره ابن عليه رحمه الله[4] دې لره د نبی ﷺ سره خاص کوی.

او د شيعه اماميه (عليهم لعائن الله والملائكة والناس اجمعين) عقيده داده چې د عامو خلقو په شان د انبياء کرامو ﷺ په مال کښې هم ميراث تقسيميږی او په حديث شريف کښې مختلف قسم لرې لرې تاويلات کوی، مونږ لاندې د اهل علم دپاره يو واقعه ذکر کوو. چې د خوند سره سره د لوې فائدې نه هم خالی نۀ ده.

د ابن شاذان او د ابن المعلم مناظره: علامه باجی د ابوجعفر سمنانی په حوالې سره ليکلی دی چې ابوعلی بن شاذان چې لوئې عالم او امام وو ليکن هغوی ته په عربی علومو باندې مهارت حاصل نۀ وو، هغوی په دې پورته مسئله باندې د اماميه يو عالم ابوعبدالله بن المعلم سره مناظره اوکړه چې د خپل وخت د اماميه د امام کيدو سره سره ورته په عربی علومو باندې هم لوې مهارت حاصل وو.

ابن شاذان په خپل موقف باندې د نبی کریم ﷺ دا حديث مبارک پيش کړو:

"إنا معاشر الانبياء، لانورث، ماتركنا صدقة"[5]

---

[1]) دا لفظ د تحذلق نه مشتق دی، ددې معنی ده پوتې ايشتل (يعنی لوئې لوئې خبرې کول. مترجم) د المتحذلق معنی شوه پوتې ايشتونکې: القاموس الوحيد، باب الحاء، مادة حذلق")_

[2]) ددې لفظ معنی ده غالی، د حد نه تجاوز کوونکې وغيره، د نبی کريم د حديث هلک المتنطعون" [مسلم، رقم (۶۷۲۵)، وابوداود، رقم (۴۶۰۸)] په شرح کښې علامه ابن الاثير جزری فرمائی هم المتعمقون، المغالون فی الكلام، المتكلمون باقصى حلوقهم، ماخوذ من النطع، وهو الغار الاعلى من الفم، ثم استعمل فی كل تعمق، قولا وفعلا". انظر النهاية: ۵/ ۷۴، باب النون مع الطاء)_

[3]) سير أعلام النبلاء: ج۹ ص۵۷۲_۵۷۳)_

[4]) المنتقى: ۹/ ۵۰۰_۵۰۱، تلخيص الحبير: ۲/ ۲۸۵، كتاب النكاح، الواجبات، رقم (۱۴۵۹)، دارالكتب، والاوجز: ۱۷/ ۵۳۵، والتعليق الممجد: ۳۱۹، كتاب الفرائض، باب النبی صلى الله عليه وسلم هل يورث؟)_

[5]) سنن النسائی الكبرى، كتاب الفرائض، ذكر مواريث الانبياء، رقم (۶۳۰۹)، والكامل لابن عدی: ۲/ ۸۶، رقم (۳۰۷)

په دې باندې ابن المعلم په جواب کښې اووئيل چې دا کلمه د "صدقة" منصوب ده د حال واقع کيدو په وجه، چې ددې تقاضه داده چې نبی کريم کوم څيزونه د صدقې په طور پريخودلې وو نو په هغې کښې به ميراث نۀ جاری کيږی، د هغې به څوک وارث نۀ وی. ددې نه مونږ هم منع نۀ کوو، البته کوم څيزونه چې ئې د صدقې په طور نۀ دی پريخودلې نو په هغې کښې به ميراث جاری کيږی.
ابن المعلم دا استدلال دې دپاره کړې وو چې هغۀ ته دا خبره معلومه وه چې ابن شاذان په عربی علومو باندې ډير نۀ پوهيږی او په دې کښې ډير مهارت نۀ لری او نۀ د حال او د غيرحال فرق باندې پوهيږی، ليکن ددې هرڅۀ باوجود ابن شاذان ابن المعلم لره لاجواب کړو.
هغه داسې چې ابن شاذان ابن المعلم ته اووئيل ستا گمان دادې چې دا لفظ د "صدقة" منصوب دې او تۀ دا وائې چې کوم څيزونه نبی کريم ﷺ د صدقې په طور پريخودلې وی په هغې کښې مونږ هم تاسو سره موافق يو چې په هغې کښې ميراث نۀ جاری کيږی ليکن واوره! ماته د نصب او د رفع فرق معلوم نۀ دې دغه شان په دې مسئله کښې د نصب او د رفع په فرق باندې د ځان پوهولو ضرورت هم نۀ محسوسوم البته يو خبره ده چې نۀ په هغې کښې ماته څۀ قسم شک شته او نۀ تا ته چې حضرت فاطمه رضي الله عنها افصح العرب وه، دغه شان "صدقة" منصوب دې يا مرفوع، په دې باندې هم د ټولو نه زياته پوهيدله، هم دا صورت د حضرت عباس رضي الله عنه هم دې هغه هم په ميراث کښې مستحق وو، که نبی موروث وو، هم دغه حال د حضرت علی رضي الله عنه هم دې ځکه چې د هغوی شمار هم د قريشو په فصيحو علماؤ کښې کيږی بلکه د هغوی نه هم په مرتبه کښې اوچت او لوئې وو.
او واوره! چې کله حضرت فاطمه رضي الله عنها د خپلې حصې طلب کولو دپاره حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه ته تشريف راوړلو نو هغوی چې حضرت فاطمة الزهرا رضي الله عنها ته کوم جواب ورکړو، ددې نه هغوی هم دا اوګنړل چې د نبی ﷺ په ميراث کښې هغوی دپاره هيڅ هم نشته او د خپلې دعوې نه وروستو شوه، هم دغه شان حضرت عباس رضي الله عنه هم دا اوګنړل، هم دغه شان حضرت علی رضي الله عنه او نورو صحابه کرامو رضي الله عنهم هم اوګنړل، په هغوی کښې چا هم دا اعتراض اونکړو کوم اعتراض چې تاسو کوئ. دغه شان حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه چې ددې حديث نه کوم استدلال کوی نو هغوی هم ددې حديث دا مفهوم نۀ اخلی کوم چې تاسو اخلئ، بلکه د هغوی مقصد هم د ممانعت تقاضه ښکاره کول دی، حال دادې چې د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه په اهل عربو کښې دفصيح اولوئې عالم کيدو کښې دچا هم څۀ اختلاف نشته، که دحديث کلماتو په ممانعت باندې دلالت نۀ کوو نو دا به هغوی هيڅکله په دليل کښې پيش کړې نۀ وو.
اوس دوه صورتونه دی، صدقة منصوب دې لکه څنګه چې ستاسو دعوی ده ليکن ددې نه هغه مفهوم او مطلب چاهم نۀ دې اخستلې کوم چې تاسو اخلئ، حالانکه دغه ټول حضرات د عربو فصيح خلق وو لهذا د نصب تقاضه هم هغه ده چې کومه دغې حضراتو ګنړلې وه چې ميراث نۀ جاری کيږی، په دې وجه ستاسو دعوی باطله ده.
يا دا لفظ مرفوع دې، داسې کيدل ېکار هم دی او هم دغه شان مروی هم دې په دې وجه په

دې کښې د نصب دعوی باطله ده .[1]

فلما بدا لي أن أدفعه إليكما،قلت:إن شئتما دفعتها إليكما،على أن عليكما عهدَالله وميثاقه لتعملان فيها بما عمل فيها رسول الله صلى الله عليه وسلم وبما عمل فيها أبوبكر، وبما عملت فيها منذ وليتها،فقلتما:ادفعها الينا،فبذلك دفعتُها إليكما،فانشدكم بالله،هل دفعتها إليهما بذلك؟قال الرهط:نعم

چې هرکله زما سينه په دې خبره کهلاؤ شوه چې دا مال تاسو دواړو ته حواله کړم نو ما تاسو ته وئيلې وو چې که تاسو دواړه غواړئ نو دا مال تاسو ته حواله کوم په دې شرط چې د الله تعالى د عهد او د وعدې پابندی به په تاسو باندې لازم وی چې تاسو دواړه به ددې زمکو په خدمت کښې هغه معمول اختياروئ کوم معمول چې د نبی کريم ﷺ وو.کوم چې د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه وو او کوم معمول او طريقه چې زما راروانه ده د کوم وخت نه چې ما ددې ذمه داری قبوله کړې ده . نو(هغه وخت)تاسو دواړو وئيلې وو چې(په دې شرط باندې)دا زمکې مونږ ته حواله کړه لهذا ما په دې شرط باندې تاسو دواړو ته دا زمکه حواله کړې وه،زۀ تاسو ته د الله تعالى واسطه درکولو سره ستاسو نه تپوس کوم چې آيا ما دا زمکې دې دواړو(حضرت على و عباس)ته په دې شرط باندې حواله کړې وې؟د صحابه کرامو رضي الله عنهم جماعت اووئيل،آوجی!هم دغه شان وه.

مطلب دادې چې دا زمکې ددې دواړو حضراتو په حواله باندې د تمليک په غرض سره نۀ وې شوې بلکه د تصرف او د فائدې په غرض سره ورته حواله کړې شوې وې چې تاسو دواړه په دې کښې تصرف کولې شئ او څومره چې ستاسو دواړو حق دې د هغې په اندازه ددې زمکو نه فائده هم حاصلولې شئ ځکه چې ددې صدقو تمليک په هيڅ طريقې سره نۀ شی کيدې،دا حرام دی.[2]

ثم اقبل على على وعباس،فقال:انشدكما بالله،هل دفعتها إليكما بذلك؟قالا:نعم،قال:فتلتمسان منى قضاء غير ذلك؟فوالله الذى باذنه تقوم السماء والارض،لا اقضى فيها قضاء غير ذلك،فان عجزتما عنها فادفعاها الى،فانى اكفيكماها.

بيا حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت على رضي الله عنه او حضرت عباس رضي الله عنه طرفته متوجه شو،وې فرمائيل زۀ تاسو ته د الله تعالى واسطه درکولو سره ستاسو نه تپوس کوم چې آيا دا زمکې ما تاسو دواړو ته په دې شرط باندې حواله کړې نۀ وې؟دواړو حضراتو اووئيل،او جی!حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل،اوس تاسو د تيرې شوې فيصلې نه اوړئ او ما باندې بله څۀ فيصله کول غواړئ؟نو واورئ! قسم دې د هغه ذات چې د هغۀ په حکم سره زمکې او آسمانونه قائم دی،زۀ به په دې زمکو کښې ددې نه علاوه هيڅ فيصله نۀ کوم که تاسو دواړه

[1]) أوجز المسالک:۱۷/۵۳۵ـ۵۳۶،والمنتقى:۹/۵۰۰،کتاب الجامع من الموطا)ـ

[2]) ارشادالسارى:۵/۱۹۵)ـ

ددې زمكو په خدمت او خيال كولو باندې تنګ شوې ئې نو دا ماته واپس كړئ.زۀ به ستاسو دواړو له طرفه ددې زمكو دپاره يواځې كافي شم.

يو اشكال او د هغې جواب دلته اشكال دا كيږي چې د حضوراقدس ﷺ ارشاد دې "لا نورث، ما تركنا صدقة" نو حضرت عباس رضي الله عنه و حضرت على رضي الله عنه دا كلام د حضوراقدس ﷺ نه اوريدلى وو يا د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه نه.دې دواړو د نبى ﷺ دا حديث اوريدلې وو .لكه څنګه چې هغوى په خپله د باب په حديث كښې د اوريدلو تصديق كړې دې كه دا اوونيلې شي چې د نبى كريم ﷺ نه ئې دا حديث اوريدلې وو نو حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ته د ميراث د طلب كولو دپاره ولې ورغلي وو او كه دا اوونيلې شي چې د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه نه ئې دا حديث اوريدلې وو نو حضرت عمر فاروق رضي الله عنه ته د ميراث د طلب دپاره ولې ورغلل څكه چې دا خو د حديث شريف خلاف ورزى ده؟

ددې جواب دا دې چې دې حضراتو دا حديث مبارك اوريدلې وو .په دې باندې د دوى عمل هم وو ليكن ددې حضراتو موقف او نقطه نظر دا وه چې د حضوراقدس ﷺ ميراث به په منقولى څيزونو كښې نۀ جارى كيږى البته په غيرمنقولى څيزونو كښې به جارى كيږى.نو په دې وجه اول دا حضرات حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه ته ورغلل او هغوى انكار اوكړو چونكه د هغوى رائې دا وه چې دا حكم عام دې.منقولى او غير منقولى دواړو او ټولو پريخودلې شوې څيزونو ته شامل دې نو چې كله د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه انتقال اوشو او د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه دور راغئ نو د دوى خيال شو چې دوى طرفته به رجوع اوكړو.ممكنه ده چې د دوى مؤقف هم هغه وى كوم مؤقف چې زمونږ دې ليكن حضرت عمر فاروق رضي الله عنه هم د "لا نورث،ما تركنا صدقة" په عموم باندې عمل اوكړو او دې حضراتو ته ئې د ميراث نه د څۀ وركولو نه انكار اوكړو[1]

يو سوال او د هغې جواب: البته دلته دويم سوال ذهن كښې دا پيدا كيږى چې حضرت عمر رضي الله عنه هركله دا دواړه حضرات يوځل منع كړې وو چې زۀ دا پريخودلې شوې څيزونه د ميراث په طور تقسيمولې نۀ شم نو دوباره دا حضرات د حضرت عمر رضي الله عنه دربار ته ولې راغلل؟

ددې جواب امام دارقطنى د قاضى اسماعيل په حوالې سره دا وركړې دې چې دا دوباره راتلل د ميراث دپاره نۀ وو .بلكه ددې مقصد ددې جهګړې دفع كول وو چې كومه جهګړه ددې دواړو حضراتو(حضرت على رضي الله عنه و حضرت عباس رضي الله عنه)مينځ كښې ددې زمكو په تصرف او ولايت كښې شوې وه[2]

واقعه اصل كښې داده چې دا دواړه حضرات كله د حضرت عمر رضي الله عنه خوا ته په اول ځل باندې راغلل نو حضرت عمر رضي الله عنه دوى د ميراث وركولو نه خو منع كړې وو ليكن د صدقاتو

---

[1]) فتح البارى:٦/٢٠٧)_

[2]) فتح البارى:٦/٢٠٧.وبمثله قال الخطابى ايضاً.انظر اعلام الحديث:٢/١٤٤٠ـ١٤٤١.وعمدة القارى: ١٥/٢٥.والتمهيد لابن عبدالبر:٨/١٦٨)_

دغه زمکې ئې د تصرف او د خیال ساتلو په غرض سره دوی ته حواله کړې وې چې ددې انتظام به دا ترۀ او ورارۀ کوی او دا زمکې به سمبالې کړی.ترۀ حضرت عباس رضی الله عنه وو او ورارۀ حضرت علی رضی الله عنه وو لیکن په مزاج کښې اختلاف وو،حضرت علی رضی الله عنه سخی سړې وو او د ضرورت او حاجت دپاره د مال د جمع کولو به ئې څۀ اهتمام او پرواه نه کوله او حضرت عباس رضی الله عنه مدبر او د سوچ خاوند وو او دنیا ئې لیدلې وه،هغوی به بې ځایه د مال خرچ کول نۀ خوښول نو څو څو ځله دغه شان اوشو چې یوځائې حضرت علی رضی الله عنه خرچ کول غواړی او حضرت عباس رضی الله عنه مزاحمت کوی،یوځائې حضرت عباس رضی الله عنه مال محفوظ کول غواړی او حضرت علی رضی الله عنه په خرچ کولو باندې اصرار کوی.

ددې اختلاف په وجه باندې دا حضرات بیا حضرت عمر رضی الله عنه ته راغلل او د هغوی په وړاندې ئې خپله مسئله پیش کړه او وې وئیل چې تاسو نیمې نیمې زمکې مونږ ته راکړئ، حضرت عمر فاروق رضی الله عنه انکار اوکړو.

د انکار څۀ وجه وه؟: اوس سوال دا پیدا کیږی چې ددې دواړو حضراتو مطالبه خو په ظاهره معقوله وه چې دا زمکې دې د تصرف دپاره نیمې نیمې تقسیم کړې شی.ددې باوجود حضرت عمر رضی الله عنه ولې انکار اوکړو؟

ددې جواب امام ابوداؤد ورکړې دې چې اصل کښې د حضرت عمر رضی الله عنه په وړاندې دا خبره وه چې دا زمکه تقسیمیدل پکار نۀ دی ځکه چې دا څوک اونۀ وائی چې نیمه خو ئې حضرت عباس رضی الله عنه ته ورکړه او نیمه ئې حضرت علی رضی الله عنه ته ورکړه او زمکه ئې تقسیم کړه.چونکه په دې باندې د تقسیم اطلاق اوشی نو خلق به صبا وائی چې هغه خو په میراث کښې تقسیم شوې وه او حضرت عمر رضی الله عنه د تقسیم د لفظ اوریدلو دپاره بالکل تیار نۀ وو،په دې وجه دوی صفا انکار اوکړو او قسم ئې اوخوړلو چې داسې نۀ شی کیدې، که تاسو ددې خدمت او خیال نۀ شئ ساتلې نو واپس ئې کړئ،دا معاملات به زۀ جاری ساتم،تاسو خپل کار کوئ[1]

د عمر بن شبه د روایت په آخره کښې دا الفاظ راغلې دی،"فاصلحا أمركما،و الا لم يرجع.والله. اليكما،فقاما و تركا الخصومة،و امضيت صدقة"[2] چې حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل چې"خپل معاملات صحیح ساتئ،ورنه په خدائې قسم دا به تاسو دواړو ته حواله نۀ کړې شی".ددې په اوریدلو سره دواړه حضرات پاسیدل،جهګړه ئې ختمه کړه او ددې زمکې د صدقې والا حیثیت برقرار پاتې شو.

---

[1]) قال ابوداود: إنما ان يكون يصيره بينهما نصفين،لا أنهما جهلان أن النبى صلى الله عليه وسلم قال: لا نورث،ما تركنا صدقة "فانهما كانا لا يطلبان الا الصواب،فقال عمر: لا أوقع عليه اسم القسم،أدعه على ماهو عليه".انظر سننه،كتاب الخراج......باب فى صفايا رسول الله صلى الله عليه وسلم،رقم۲۹۶۳)،دغه شان اوګورئ: عمدة القارى:۲۵/۱۵، وفتح البارى:۲۰۷/۶، ارشاد السارى:۱۹۵/۵،وتحفة البارى:۳/ ۵۳٤)_

[2]) فتح البارى:۲۰۷/۶،واخبار المدينة لابن شبة:۱۳۰/۱،خصومة على والعباس......رقم(۵۷۱))_

وروستو بیا[1] دا زمکه حضرت علی رضی الله عنه ته راغلې وه،د هغوی نه پس د حضرت حسن رضی الله عنه ،بیاد حضرت حسین رضی الله عنه ،بیا د حضرت علی بن الحسین (زین العابدین) رحمه الله بیا د حسن بن حسن رحمه الله ،بیا د زید بن حسن رحمه الله په تصرف کښې راغلې وه،دې حیثیت سره چې دا د صدقې زمکه ده[2] معمر فرمائی چې د زید بن حسن نه پس دا زمکه د عبدالله بن حسن په تصرف کښې راغلې وه تردې چې دا خلق یعنی بنوالعباس امیران جوړ شو نو هغوی په دې باندې قبضه اوکړه[3]

د عمر بن شبه د قول مطابق دا زمکه نن صبا د خلیفه په تصرف کښې ده،هم هغه ددې دپاره نګران مقرروی او د مدینې منورې په حاجتمندو کښې ددې پیداوار تقسیموی،ددې کار دپاره هغهٔ جدا وکیلان مقرر کړې دی[4]

حافظ فرمائی چې عمر بن شبه د کومو ورځو خبره کوی نو هغه د دویمې صدئ هجرئ آخری ورځې دی،بیا معاملات خراب شو.

قوله: "کان ذلك علی راس المائتین،ثم تغیرت الامور،والله المستعان":[5]

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث په مناسبت کښې هم هغه تفصیل دې کوم چې مونږ وړاندې د حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها په حدیث کښې بیان کړو چې په کومو زمکو او صدقاتو کښې دې حضراتو د میراث مطالبه کوله،په هغې کښې د خیبر خمس هم شامل وو،دغه شان ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت هم موجود دې[6]

یو اهمه فائده: د بعضې خلقو خیال دې چې امام زهری ددې حدیث په روایت کښې متفرد دې،د هغوی نه علاوه د بل چا نه دا روایت منقول نهٔ دې،علامه ابوعلی کرابیسی فرمائی یو قوم ددې روایت انکار کړې دې،د هغې خلقو دا وینا ده چې دا روایت د ابن شهاب په مستنکر روایتونو کښې دې البته دا خبره صحیح نهٔ ده،ددې وجې نه دلته دوه صورتونه دی:

① دې مغترضینو ته که چرته دا خبره معلومه ده چې زهری دلته متفرد نهٔ دې نو دا ممکن نهٔ ده (بلکه دوی ته بهٔ معلومه ده چې متفرد نهٔ دې).

② که دوی ته معلومه نهٔ ده نو دا جهل دې،د جاهل سړی اعتراضات معتبر نهٔ وی.

---

[1]) دا د عثمانی دور خبره ده،قاله اسماعیل القاضی،فتح الباری:۶/۲۰۷)_

[2]) فکانت هذه الصدقة بید علی،منعها علی عباسا،فغلبه علیها،ثم کان بید حسن بن علی،ثم بید حسن بن علی،ثم بید علی بن حسین،وحسن بن حسن،کلاهما کانا یتداولانها،ثم بید زید بن حسن.......انظر صحیح بخاری، کتاب المغازی،باب حدیث بنی النضیر.......رقم(۴۰۳۴))_

[3]) مصنف عبدالرزاق:۵/۳۲۷،کتاب المغازی،خصومة علی والعباس،رقم (۹۸۳۵)، واخبارالمدینة:۱/۱۳۰،رقم(۱۷۲))_

[4]) فتح الباری:۶/۲۰۷،وکتاب اخبارالمدینة:۱/۱۳۵،رقم(۵۸۰))_

[5]) فتح الباری:۶/۲۰۸)_

[6]) عمدة القاری:۱۵/۲۳،وفتح الباری:۶/۲۰۸،وشرح ابن ابطال:۵/۲۵۲)_

بیا امام کرابیسی د هغه حضراتو نومونه شمارلي دی کومو چې دا حدیث د حضرت مالک بن اوس نه روایت کړې دې یعنی عکرمه بن خالد، ایوب بن خالد، محمد بن عمرو بن عطاء ﷺ وغیره وغیره۔
په دې وجه بالکل د روایت انکار کول او امام زهری لره تنبه ګرځول بالکل صحیح نهٔ ده[1] والله اعلم بالصواب

د حدیث شریف نه مستنبطې فائدې:①د حدیث نه یو دا خبره معلومه شوه چې د هیڅ یو قبیلې یا جماعت یا ډلې د معاملاتو وغیره ذمه داری د هغوی سردارانو یا د حیثیت خاوندانو ته حواله کول پکار دی، ځکه چې هغوی دغه ټول کسان پیژنی کوم کسان چې د هغوی ماتحت وی، دغه شان د هر سړی څومره حق دې نو دا هم د هغوی په علم کښې وی۔
②دغه شان د حدیث شریف ددې خبرې جواز هم معلومیږی چې که امام یو سړی ته ذمه داری حواله کړی نو په نرم کلامئ سره دا ذمه داری د خپل ځان نه د جدا کولو کوشش کوی، په دې کښې هیڅ قباحت نشته(په دې شرط چې د ذمه دارئ اهل بل څوک موجود وی، ورنه بیا صحیح نهٔ ده)
③ سړې خپل تعریف او صفات بیانولې شی په دې شرط چې رښتیا وی۔
④دا خبره هم معلومه شوه چې سړې د خپل ځان او خپل اهل وعیال دپاره غله ذخیره کولې شی اګرچه هغه د ټول کال دپاره وی، دا کار د توکل خلاف نهٔ دې ځکه چې ښکاره خبره ده چې د نبی کریم ﷺ نه زیات نور څوک متوکل کیدې شی!
په دې کښې د هغه جاهل صوفیانو رد اوشو چې مذکوره عمل لره د توکل خلاف منی، علامه ابن ابطال فرمائی:

"وفیه جواز ادخار الرجل لنفسه واهله قوت السنة، وان ذالك كان من فعل الرسول حين فتح الله عليه من النضير وفدك وغيرهما، وهو خلاف قول جهلة الصوفية، المنكرة للادخار، الزاعمين: أن من ادخر فقد اساء الظن بربه، ولم يتوكل عليه حق توكله"[2]
⑤ د حدیث نه دا هم معلومه شوه چې که په واقعه او معامله کښې په حاکم باندې د هغې حقیقت واضح او کهلاؤ شی چې حق دادې نو هغهٔ ته په هغې باندې عمل کول پکار دی، د هغې تقاضې ته کتل پکار دی، د بل چانه په دغه معامله کښې د رائې اخستلو ضرورت نشته[3]۔ والله اعلم بالصواب

---

[1]) فتح الباری:۶/ ۲۰٤)_
[2]) شرح ابن ابطال:۵/ ۲۵٤، وعمدة القاری:۱۵/ ۲۶)_
[3]) العمدة:۱۵/ ۲۶، والفتح:۶/ ۲۰، وابن ابطال:۵/ ۲۵٤_۲۵۵، والتمهید لابن عبدالبر:۸/ ۱۷۶)_

② باب: أَدَاءُ الْخُمُسِ مِنَ الدِّينِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاري دا فرمائي چې د خمس ادا کول د دين يو حصه ده او د دين په شعبو کښې يو اهمه شعبه ده[۱]

د ترجمې د تکرار اشکال او د هغې جواب: مصنف په کتاب الايمان کښې يو ترجمه قائمه کړې وه، "باب اداء الخمس من الايمان"[۲] او دلته ترجمه د "اداء الخمس من الدين" ده، د دغه شان دا خبره هم په کتاب الايمان کښې تيره شوې ده چې امام بخاري د ايمان، اسلام او د دين وغيره د ترادف قائل دې[۳] ددې وجې نه دلته د ترجمې د تکرار اشکال کيږي چې ايمان او دين يو څيز دې؟

د اشکال جواب دادې چې دلته د حيثيتونو فرق دې، په کتاب الايمان کښې ئې چې کومه ترجمه قائمه کړې وه د هغې غرض د ايمان امور بيانول وو، هلته د ايمانياتو د بحث په ضمن کښې مذکوره ترجمه قائمه کړې شوې وه، ددې ځائې ترجمه د مال غنيمت احکامات بيانولو دپاره ذکر کړې شوې ده چې د غنيمت د مال په تقسيم کښې خمس ويستل هم شامل دی او دا اهمه معامله ده، لکه شيخ الحديث صاحب فرمائي:

"ولايتوهم التكرار، لان المقصود هناك بيان امور الايمان، والغرض ههنا بيان اداء الخمس اهتماما له"[۴]

حيثيت چونکه بدل شوې دې، ددې وجې نه د تکرار اشکال پاتې نۀ شو.

۲۹۲۸: [۵] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَبِي جَمْرَةَ الضُّبَعِيِّ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - يَقُولُ قَدِمَ وَفْدُ عَبْدِ الْقَيْسِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّا هَذَا الْحَيَّ مِنْ رَبِيعَةَ، بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ كُفَّارُ مُضَرَ، فَلَسْنَا نَصِلُ إِلَيْكَ إِلاَّ فِي الشَّهْرِ الْحَرَامِ، فَمُرْنَا بِأَمْرٍ نَأْخُذُ مِنْهُ وَنَدْعُو إِلَيْهِ مَنْ وَرَاءَنَا. قَالَ «آمُرُكُمْ بِأَرْبَعٍ، وَأَنْهَاكُمْ عَنْ أَرْبَعٍ، الإِيمَانِ بِاللَّهِ شَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ - وَعَقَدَ بِيَدِهِ - وَإِقَامِ الصَّلاَةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَصِيَامِ رَمَضَانَ، وَأَنْ تُؤَدُّوا لِلَّهِ خُمُسَ مَا غَنِمْتُمْ، وَأَنْهَاكُمْ عَنِ الدُّبَّاءِ وَالنَّقِيرِ وَالْحَنْتَمِ وَالْمُزَفَّتِ». [ر: ۵۳]

رجال الحديث

① **ابوالنعمان:** دا ابوالنعمان محمد بن الفضل السدوسي دې د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب قول النبي صلى الله عليه وسلم: الدين النصيحة......" کښې تيره شوې ده[۶]

---

[۱]) عمدة القاري: ۱۵/۲۶)_
[۲]) صحيح البخاري: ۱/۱۳، قديمى كتب خانه كراچى)_
[۳]) كشف الباري: ۱/۶۰۹)_
[۴]) الابواب والتراجم: ۱/۲۰۵)_
[۵]) قوله: ابن عباس رضى الله عنهما": الحديث، مر تخريجه فى الايمان، كشف الباري: ۲/۶۹۶)_
[۶]) كشف الباري: ۲/۷۶۸)_

④ **حماد**: دا حماد بن زيد دې. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب وان طائفتان من المؤمنين اقتتلوا.....الخ" كښې بيان شوې دى (۱)

⑤ **ابوحمزه**: دا ابو حمزه نصر بن عمران ضبعى دې. د دوى ترجمه په كتاب الايمان. "باب اداء الخمس من الايمان" كښې تيره شوې ده (۲)

⑥ **ابن عباس**: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما حالات د "بدء الوحى" لاندې تير شوې دى (۳)

خبردارې: د حضرت ابن عباس د وفد عبدالقيس سره متعلق د باب د حديث مكمل تشريح په كتاب الايمان كښې تيره شوې ده (۴)

ترجمة الباب سره مناسبت: ترجمې سره د حديث مناسبت په دې جمله كښې دې. "وان تؤدوالله خمس ماغنمتم" (۵)

③ باب: نَفَقَةِ النبي صلى الله عليه وسلم بَعْدَ وَفَاتِهِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخارى د نبى كريم ﷺ د وفات نه پس د هغوى د بيبيانو د نفقې مسئله بيانوى (۶) تفصيل وړاندې راځى.

٢٩٢٩: (۷) حَدَّثَنَا عَبْدُاللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لاَ يَقْتَسِمُ وَرَثَتِي دِينَارًا، مَا تَرَكْتُ بَعْدَ نَفَقَةِ نِسَائِي وَمَئُونَةِ عَامِلِي فَهُوَ صَدَقَةٌ». [ر: ٢۶٢۴]

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف**: دا عبدالله بن يوسف تنيسى دې.

② **مالك**: دا امام دارالهجرة حضرت امام مالك بن انس دې. ددې دواړو حضراتو تذكره د "بدء الوحى" په اولنى حديث كښې تيره شوې ده (۸)

③ **ابوالزناد**: دا ابو الزناد عبدالله بن ذكوان دې.

---

(۱) كشف البارى: ٢/٢١٩ـ

(۲) كشف البارى: ٢/٧٠١ـ

(۳) كشف البارى: ١/٤٣٥، و ٢/٢٠٥ـ

(۴) كشف البارى: ٢/٧٠٤ـ٧٢٩ـ

(۵) عمدة القارى: ١٥/٢۶ـ

(۶) عمدة القارى: ١٥/٢٧ـ

(۷) قوله: عن ابى هريرة رضى الله عنه". الحديث، مر تخريجه فى الوصايا، باب نفقة القيم للوقف.)ـ

(۸) كشف البارى: ١/٢٨٩ـ٢٩٠. امام مالك دپاره مزيد اوګورى: ٢/٨٠ـ

④ **الاعرج:** دا امام عبدالرحمن بن هرمز الاعرج دې ـ ددې دواړو حضراتو حالات په كتاب الايمان، ''باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان''كښې تير شوې دي.[1]

⑤ **ابوهريره:** د ابوهريره حالات په كتاب الايمان، ''باب أمور الايمان''كښې تير شوې دي.[2]

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لايقتسم ورثتي دينارا: د حضرت ابوهريره نه روايت دې چې رسول الله فرمائيلې دى چې زما وارثان به هيڅ دينارنۀ تقسيموى مطلب دادې چې زما په پريخودلې شوې مال كښې به وراثت نۀ جارى كيږى،لكه څنګه چې عموماً د نورو خلقو په وفات باندې د هغوى په متروكه مال كښې وراثت جارى كيږى.

د صحيحينو دا روايت چې د مالک عن ابى الزناد د طريق نه روايت دې،په دې كښې صرف لفظ د ''دينارا'' راغلې دې[3]او د مسلم شريف په يو روايت چې د ابن عيينه عن ابى الزناد د طريق نه مروى دې،هغې كښې ''ديناراولا درهما'' دې[4]

د مالک عن ابى الزناد والا روايت په اعتبار سره به د حديث معنى دا شى چې كه زما مال متروكه يو دينار هم وى نو بيا هم په هغې كښې به ميراث نۀ جارى كيږى،چې ددې نه زيات وى نو بيا خو په طريقه اولى به په كښې نۀ جارى كيږى،ددې وجې نه دا د ''تنبيه بالادنى على الاعلى'' د قبيل نه دې،ددې په شان د الله تعالى دا فرمان هم دې چې(ومنهم من إن تأمنه بدينار......)[5] چې په دې يهوديانو كښې داسې بدبخت هم دى چې كه تاسو هغوى سره يو دينار هم د امانت په طور باندې كيږدئ نو هغوى ئې نۀ واپس كوى. دلته هم تنبيه الادنى بالاعلى[6]دۀ چې كوم كس يو دينار واپس كولو ته تيار نۀ وى،نو هغه به ددې نه زيات مال څنګه واپس كړې شى؟[7]

---

[1]) كشف البارى:۲/۱۰-۱۱)_

[2]) كشف البارى:۱/۶۵۹)_

[3]) اوګورئ،صحيح بخارى،كتاب الوصايا،باب نفقة القيم للوقف،رقم(۲۷۷۶)وكتاب الفرائض،باب قول النبى صلى الله عليه وسلم:لا نورث،رقم(۶۷۲۹)،ومسلم،كتاب الجهاد والسير،باب قول النبى صلى الله عليه وسلم:لا نورث........رقم(۴۵۸۳))_

[4]) هذا ما قاله الحافظ رحمه الله،ولكنى لم أجد هذا اللفظ عند مسلم،والله أعلم،ثم وجدته فى التمهيد لابن عبدالبر:۸/۱۷۳)_

[5]) آل عمران:۷۵)_

[6]) شرح التلويح على التوضيح ۲۶۳، فصل: مفهوم المخالفة، والتقرير والتحبير:۱/۱۴۸،انقسام المفهوم إلى مفهوم موافقة......ورفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب:۳/۴۹۲،المطلق والمقيد)_

[7]) فتح البارى:۶/۲۰۹،وعمدة القارى:۱۵/۲۷،والاوجز للكاندهلوى:۱۷/۵۴۸،والتمهيد لابن عبدالبر: ۱۸/۱۷۱، وشرح الكرمانى:۱۳/۸۱)_

او د مسلم د ابن عيينه عن ابى الزناد والا روايت په باره كښې حافظ صاحب فرمائى چې دا زياتوالې غوره ده[۱]، دا أبلغ فى النفى ده چې مال متروكه خواه درهم وى يا دينار، په هغې كښې وراثت نۀ جارى كيږى . او ددې زياتوالې متابعت هم په شمائل ترمذى كښې موجود دې[۲]

قوله: ما تركت بعد نفقة نسائي، ومؤنة عاملي، فهو صدقة: زما د بيبيانو او زما د خليفه د خرچ نه علاوه چې كوم مال زۀ پريږدم هغه به صدقه وى.

د نفقة نسائى وضاحت: د حضور اكرم ﷺ د وفات نه پس د هغوى په مال كښې د بيبيانو نفقه واجب وه. ددې څۀ وجه وه، په دې كښې مختلف اقوال دى:

① ځكه چې ازواج مطهرات د نبى ﷺ په حق كښې محبوس (بندى) وې، هغوى د معتداتو په حكم كښې وې، ښكاره خبره ده چې هغوى نكاح خو كولې نۀ شوه[۳] نو كوم سړې چې د چا په حق كښې محبوس (بندى) وى په هغۀ باندې ددۀ نفقه واجبه وى.

② دغه شان دا خبره هم ده چې حضور اقدس په خپل قبر كښې ژوندې دې. "إن الله حرم على الارض ان تأكل اجساد الانبياء، فنبى الله حى يرزق"[۴] نو ددې وجې نه هم د سركار دو عالم ﷺ د بيبيانو نفقه د دوى په ذمه باندې واجبه وه[۵]

دلته بيا په دې خبره باندې ځان پوهه كړئ چې لفظ د "نفقة" د ژوند ټولو ضرورياتو او لوازماتو ته شامل دې، هم دا وجه وه چې د نبى ﷺ د وفات نه مخكښې ازواج مطهرات ﷺ په كومو كورونو كښې مقيمې وې، د وفات نه پس هم هغه د هغوى په ملكيت كښې وو[۶] والله أعلم بالصواب

د عامل نه څۀ مراد دې؟: په دې كښې پنځه اقوال دى:

① ددې نه د نبى پاک ﷺ خليفه مراد دې، حافظ ابن حجر فرمائى "وهذا هو المعتمد، وهو الذى يوافق ما تقدم فى حديث عمر"[۷]

---

[۱] فتح البارى: ۶/۲۰۹)_

[۲] پورته حواله، والشمائل المحمدية، باب ماجاء فى ميراث رسول الله صلى الله عليه وسلم، رقم (۴۰۴))_

[۳] قال الله تعالى: (ولا ان تنكحوا ازواجه من بعده ابداً. إن ذلكم كان عندالله عظيماً) الاحزاب/۵۳)_

[۴] سنن ابن ماجه، كتاب الجنائز، باب ذكر وفاته و دفنه صلى الله عليه وسلم، من رواية ابى الدرداء رضى الله عنه، رقم (۱۶۳۷) والحديث صحيح، كما نبه عليه ابن حجر الامام فى التهذيب: ۳/ ۳۱۸، ترجمة زيد بن ايمن)

[۵] الكرمانى: ۱۳/۸۲ والعمدة: ۱۵/۲۷، والفتح: ۶/۲۰۹، والاوجز: ۱۷/۵۴۸، والديباج على مسلم: ۲/۷۲۴، دغه شان اوګورئ. خصائل نبوى اردو: ۲۵۲)_

[۶] قاله السبكى والحافظ. انظر فتح البارى: ۱۲/۸، مزيد تفصيل د باب ماجاء فى بيوت ازواج النبى .... لاندې راځى)_

[۷] فتح البارى: ۶/۲۰۹، وعمدة القارى: ۱۵/۲۷، والاوجز: ۱۷/۵۴۹)_

چې هم دا معتمد او صحيح خبره ده، وړاندې چې کوم حديث تير شو د هغې موافق هم ده.
② ددې نه عامل على النخل مراد دې، يعني کوم کس چې به د نبی کريم ﷺ د کهجورو د باغونو خيال ساتلو. په دې باندې ابن ابطال او امام طبری يقين کړې دې[1]
③ د نبی ﷺ قبر مبارک کنستونکی ترينه مراد دې، دا احتمال حافظ لرې ګرځولې دې.
④ د نبی پاک ﷺ خادم ترې نه مراد دې، دا د ابن دحيه قول دې.
⑤ عامل على الصدقات ترينه مراد دې[2]

په طاعاتو(عباداتو) باندې اجرت اخستل جائز دی: امام طبری فرمائی چې ددې حديث نه دا فائده معلومه شوه چې هيڅ يو سړې هم چې په کوم نيک کار کښې مشغول وی او د هغې په ذريعې سره د مسلمانانو په مشقت او تکليف کښې سپکوالې او کمې راځی. په هغوی باندې لازمه شوې ذمه واری کميږی نو په دې باندې دې انسان ته اجرت او معاوضه اخستل جائز دی، لکه مؤذن ته په اذان وئيلو باندې اجرت اخستل او معلم ته د تعليم اجرت اخستل جائز دی.
دې سره چې کوم خلق په اعمالو باندې اجرت اخستلو ته حرام وائی د هغوی د قول بطلان هم ددې حديث نه کيږی.
ددې وجه داده چې نبی کريم ﷺ د باب په حديث کښې خپل پريخودلې شوې مال د هغې کار ولی ته د حواله کولو حکم کړې دې، چې کوم کس به د نبی پاک ﷺ نه پس د مسلمانانو د ټولو کارونو نګران وی، هم دغه نګرانی او مصروفيت دۀ لره د مال متروکه حقدار جوړوی. ددې وجې نه اوس دا خبره واضحه شوې ده چې هر هغه سړې چې د مسلمانانو د څۀ معاملې ذمه دار وی، چې د هغې نفع ټولو خلقو ته رسيږی نو دۀ دپاره به هم هغه لاره اختيارولې شی چې کومه د نبی د عامل(ولی الامر) دپاره اختيار کړې شوې وه چې دۀ وظيفه وغيره به هم د بيت المال نه وی ترڅو چې دا کس دا ذمه واری سر ته رسوی، لکه عالمان، قاضيان، د سلطنت اميران او نور ډيرهغه حضرات چې د عامومسلمانانو په کارونو کښې مشغول دی[3]

مالونه جمع کول جائز دی: ددې نه علاوه د حضرت ابوهريره د باب په حديث کښې ددې خبرې هم واضح دلالت دې چې الله تعالی مسلمانانو دپاره دومره قدرې مال و دولت جمع کول حلال ګرځولې دی چې د دوی او د دوی د اهل وعيال د رزق و خوراک دپاره کافی وی، چې ددې په ذريعې سره دوی د مختلف قسمه حوادثو او آفاتو مقابله کولې شی او د دوی د ضرورياتو نه زياتی وی، د نبی کريم ﷺ خپل فعل مبارک هم دا وو چې د خپل کوروالو غيره دپاره به ئې د يو کال خرڅ جمع ساتلو، دې سره سره خپله نفقه او مصرفونه هم.....او

---

[1]) شرح ابن ابطال:۲۵۹/۵. ددې قول نسبت د حافظ طبری طرفته حافظ رحمه الله کړې دې، او په شرح ابن بطال کښې ددې برخلاف(ولی الامر) قول د حافظ طبری طرفته منسوب دې. والله أعلم -)۔
[2]) الفتح،۲۰۹/۶، والعمدة،۲۷/۱۵، والديباج على مسلم للسيوطی:۷۲۴/۲، والکرمانی:۸۲/۱۳)۔
[3]) شرح ابن ابطال:۲۵۹/۵)۔

څهٔ به چې بچ پاتې کیدل نو هغه به ئې د مسلمانانو په نفع کښې استعمالول. اسلحه وغیره به ئې اخستله. ښکاره خبره ده چې دا ټول هرڅهٔ یوځائې شی نو د مال ومتاع یو لویه مجموعه ده او په دې باندې بیشکه د "مال کثیر" اطلاق کیدې شی.
ددې ټول تفصیل نه دا خبره ښهٔ معلومه شوه چې مال جمع کول جائز دی لیکن چې نیت د نورو خلقو په وړاندې د سوال د لاس خوررولو نه ځان بچ کول، د نفس عزت لره برقرار ساتلو سره د نبی کریم ﷺ اقتداء وی[1]
مال جمع کول د نهرې لوړې اختیارولو نه غوره دې: د باب د حدیث نه دا خبره هم معلومه شوه چې د مال ومتاع جمع کول د نهرې لوړې اختیارولو نه غوره دې، په دې شرط چې بنده په مال کښې هغه حقوق هم ادا کوی کوم چې د الله تعالی حقوق دی.
که نهره لوږه غوره وې نو نبی کریم ﷺ به کله هم مال و سامان وغیره جمع کړې نهٔ وو، بلکه ورسره به چې څهٔ وو نو هغه به ئې په خپلو ملګرو خصوصاً په ضرورتمندو کښې تقسیمول. په خپل ملکیت کښې به ئې هیڅ هم نهٔ ساتل حالانکه حدیث مبارک ددې برخلاف دې.
ددې وجې نه ابن ابطال فرمائی:
"وان ذلك(أی اتخاذ الاموال واقتناؤها)افضل من الفقر والفاقة اذا ادی حق الله منها، ولو کان الفقر افضل لما کان الرسول یختار اخس المنزلتین عندالله علی ارفعهما، بل کان یقسم امواله واصوله علی اصحابه، ولا سیما بین ذوی الحاجة منهم"[2]
ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت واضح دې[3] چې ترجمه د ازواج مطهرات د نفقې وه، په حدیث شریف کښې هم دا مضمون دې چې د نبی پاک ﷺ په متروکه مال کښې به د ازواج مطهرات ﷺ حصه د نفقې په طور باندې وی والله اعلم
۲۹۳۰: [4] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ تُوُفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمَا فِي بَيْتِي مِنْ شَيْءٍ يَأْكُلُهُ ذُو كَبِدٍ، إِلاَّ شَطْرُ شَعِيرٍ فِي رَفٍّ لِي، فَأَكَلْتُ مِنْهُ حَتَّى طَالَ عَلَيَّ، فَكِلْتُهُ فَفَنِيَ. [۶۰۸۶]

رجال الحدیث

① **عبدالله بن ابی شیبه**: دا ابوبکر عبدالله بن محمد بن ابی شیبه دې[5]

---

[1]) شرح ابن ابطال: ۲۵۹/۵-۲۶۰
[2]) شرح ابن ابطال: ۲۶۰/۵ـ
[3]) عمدة القاری: ۲۷/۱۵ـ
[4]) قوله: عن عائشة رضی الله عنها": الحدیث، اخرجه البخاری، کتاب الرقاق ایضاً، باب فضل الفقر، رقم(۶۴۵۱)، ومسلم، اوائل کتاب الزهد، رقم(۷۴۵۱)، والترمذی، کتاب صفة القیامة، باب حدیث عائشة: توفی رسول الله......"، رقم(۲۴۶۷)، وابن ماجه، الاطعمة، باب خبز الشعیر، رقم(۳۳۴۵)ـ
[5]) د دوی حالات کتلو دپاره اوګوری، کتاب العمل فی الصلوة، باب لا یرد السلام فی الصلوة۔

③**ابواسامه**:دا ابو اسامه حماد بن اسامه دي.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.[1]

③**هشام بن عروه**:دا مشهور محدث حضرت هشام بن عروه دې.

④**ابيه**: د اب نه مراد حضرت عروه بن الزبير بن العوام دې.

⑤**عائشه**:دا حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها بنت صديق اكبر رضي الله عنه ده.ددې درې واړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" د "الحديث الاول" لاندې تيره شوې ده.[2]

قوله: قالت:توفي رسول الله صلى الله عليه وسلم وما في بيتي من شئ يأكله ذوكبد،الا شطر شعير في رف لي: حضرت عائشه فرمائی چې کله رسول الله مبارک ﷺ وفات شو نو زما په کور کښې داسې څۀ هم نۀ وو چې هغه څۀ ساه لرونکې څيز اوخوری. سوا د لږو شان اوربشو نه چې زما په يو تاخ کښې پرتې وې.

"ذوكبد" نه مراد ساه لرونکې ذی روح دې،خواه انسان وی يا بل يو ځناور.[3]

د "شطر"نه مراد د حافظ بن حجر د قول مطابق بعض دې.البته ددې اطلاق په نيم يا په معين جهت باندې هم کيږی ليکن دلته آخری دواړه معنې مرادې نۀ دی.[4]

او قاضی عياض د شطر تفسير "نيم وسق"بيان کړې دې.ددې نه علاوه ددې کلمې په تفسير کښې نور اقوال هم دی[5]،ددې ټولو خلاصه داده چې دغه اوربشې په ډير کم مقدار کښې وې.

"رف"په ديوال کښې دننه تاخ ته وئيلې شی او ديوال سره لګيدلې تختې ته هم وائی چې په هغې باندې د کور سامان کيخودلې کيږی،حافظ فرمائی:

"قال الجوهرى:"الرف:شبه الطاق فى الحائط".وقال عياض:"الرف:خشب يرتفع عن الارض فى البيت، يوضع فيه مايراد حفظه".قلت:والاول اقرب للمراد".[6]

ددې جمع رفوف او رفاف راځی.[7]

يو اشکال او د هغې جواب:د کتاب الوصايا يو حديث چې د حضرت عمرو بن الحارث مصطلقی دې (چې د هغې بعضې حصه هم د باب حديث دې) په هغې کښې راغلې دی:

---

[1]) كشف البارى:٣/٤١٤)_

[2]) كشف البارى:١/٢٩١،هشام او عروه دپاره مزيد اوګورئ،كشف البارى:٢/٤٣٢-٤٤٠)_

[3]) فتح البارى:١١/ ٢٨٠، وعمدة القارى:١٥/٢٨)_

[4]) فتح البارى:١١/٢٨٠)_

[5]) پورته حواله،وعمدة القارى:١٥/٢٨،واكمال المعلم للقاضى:٨/٢٦٦،كتاب الزهد،رقم(٢٧))_

[6]) فتح البارى:١١/٢٨٠،والصحاح للجوهرى:٤١٩،مادة رفف")_

[7]) عمدة القارى:١٥/٢٧)_

"ماترك رسول الله صلى الله عليه وسلم عند موته دينارا،ولا درهماً،ولا عبداً،ولا أمة،ولا شيئاً، إلا......"[۱]
چې نبي كريم ﷺ د خپل وفات په وخت كښې نه څۀ دينار په تركه كښې پرېخودلې وو نۀ درهم،نۀ ئې غلام پرېخودلې وو او نۀ وينزه،نه بل څۀ څيز،سواء د يو سپينې خچرې،اسلحې او زمكې نه چې هغه ئې په صدقه كښې جمع كړې وو".
او د باب په حديث شريف كښې حضرت عائشه رضي الله عنها دا فرمائى چې هغوى لږې اوربشې هم پرېخودلې وې نو پورته د "شئ"نفي وه او دلته د "شئ"د وجود اثبات دې.
ددې سوال جواب ډېر آسان دې،هغه دا چې د حضرت عمرو بن الحارث په حديث كښې د هغې څيزونو ذكر دې چې كوم د نبى كريم سره خاص وو چې په هغې كښې پيغمبر پاک هيڅ يو څيز هم پرېنخودو او د حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها په حديث كښې د هغې څيز ذكر دې چې كوم د هغې د نفقې حصه وه او هغې سره خاص وو چونكه مورد جدا جدا دې،ددې وجې نه د اشكال هيڅ وجه نۀ شى كيدې[۲]

قوله: فـأكلت منه حتى طـال علي: نو ما د هغې نه خوراک كوو تردې چې معامله په ما باندې اوږده شوه.
يعنى حضرت عائشې رضي الله عنها د دغې اوربشو نه خوراک كوو تردې چې په دې كښې څۀ موده تيره شوه ليكن هغه اوربشې ختمې نۀ شوې.

فكلته ففنى: نو ما د هغې وزن اوكړو ددې وجې نه هغه ختمې شوې.
"كلتُه"د كاف په كسرې سره[۳]د كال يكيل نه د ماضى واحد متكلم صيغه ده.

د اوربشو د ختميدلو وجه: علامه ابن ابطال فرمائى چې حضرت عائشې سره كومې اوربشې وې هغه چونكه وزن كړې شوې نۀ وې،ددې وجې نه په هغې كښې بركت هم وو،ځكه چې هغې ته د هغې د وزن علم نۀ وو،د هغې كمى طرفته كتلو سره به حضرت عائشې رضي الله عنها روزانه دا خيال كوو چې دا اوربشې به ډېرې زر ختمې شى ددې وجې نه هغې ته دا معامله اوږده ښكاره شوه ليكن هركله چې هغې وزن اوكړو نو د باقى پاتې كيدو مدت معلوم شو نو د هغه مودې په پوره كيدو باندې هغه اوربشې هم ختمې شوې[۴]والله اعلم

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: د حضرت عائشې رضي الله عنها د حديث مناسبت ترجمة الباب سره په دې جمله كښې دې "فأكلت منه حتى طال علي،فكلته ففنى"او حضرت عائشې رضي الله عنها دلته دا اونۀ فرمائيل چې هغې دا اوربشې په خپله حصه كښې اخستلې وې،ځكه چې كه په نفقه كښې د هغې استحقاق نۀ وو نو موجوده اوربشې به ئې په بيت المال كښې جمع كړې وې يا

---

[۱] صحيح البخاري،كتاب الوصايا،وقول النبى صلى الله عليه وسلم ......رقم(۲۷۳۹))_
[۲] فتح الباري:(۲۸۰/۱۱)_
[۳] فتح الباري:(۲۸۰/۱۱)_
[۴] شرح ابن ابطال:(۲۶۱/۵)_

به نې د وارثانو مینځ کښې تقسیم کړې وې، په وارثانو کښې هغه هم وه او داسې اونه شو نو معلومه شوه چې دا نفقه وه، میراث نه وو.

لکه ابن المنیر فرمائی: "وجه مطابقة الترجمة لحديث عائشة، قولها: "فأكلت منه حتى طال علي، فكلته ففنى" ولم تذكر أنها أخذته في نصيبها، إذ لو لم تكن لها النفقة لكان الشعير الموجود لبيت المال، أو مقسوما بين الورثة، وهي إحداهن"[۱]

۲۹۳۱ [۲] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْحَارِثِ قَالَ مَا تَرَكَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - إِلاَّ سِلاَحَهُ وَبَغْلَتَهُ الْبَيْضَاءَ، وَأَرْضًا تَرَكَهَا صَدَقَةً. [ر: ۲۵۸۸]

رجال الحديث

① **مسدد**: دا مسدد بن مسرهد بن مسربل دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان. "باب من الایمان أن یحب لاخیه....." کښې تیره شوې ده[۳].

② **یحیی**: د امام یحیی بن سعید تذکره هم د "کتاب الایمان" مذکوره باب کښې تیره شوې ده[۴].

③ **سفیان**: دا امام المحدثین حضرت سفیان ثوری دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیر شوې دی[۵].

④ **ابواسحاق**: دا ابواسحاق عمروبن عبدالله السبیعی دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب الصلوة من الایمان" کښې تیر شوې دی[۶].

⑤ **عمروبن الحارث**: دا د نبی ﷺ نسبتی ورور حضرت عمرو بن الحارث خزاعی مصطلقی دې[۷].

د حدیث شریف ترجمه: دا حدیث چونکه اوس نزدې په کتاب الوصایا کښې تیر شوې دې، ددې وجې نه دلته صرف په ترجمه باندې اکتفاء کولې شی.

---

[۱] المتواری: ۱۸۵، وفتح الباری: ۲۰۹/۶، وعمدة القاری: ۲۷/۱۵، وقال القاضی فی إکمال المعلم (۲۶۶/۸): وفی هذا أن البرکة أکثر ماتوجد فی المجهولات والمبهمات، واما ما حصر بالعدد أو بالکیل فمعرف قدره"۔
[۲] قوله: عمروبن الحارث رضی الله عنه": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب الوصایا، باب الوصایا.....)۔
[۳] کشف الباری: ۲/۲)۔
[۴] پورته حواله)۔
[۵] کشف الباری: ۲۷۸/۲)۔
[۶] کشف الباری: ۳۷۰/۲)۔
[۷] د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکوة، باب الزکاة علی الزوج والایتام......)۔

حضرت عمروبن الحارث فرمائی چې نبی کريم ﷺ د وفات په وخت کښې دا لاندينی څيزونه پريخودلې وو:
اسلحه، سپينه خچره او څۀ زمکې چې دا نبی د صدقې په طور باندې پريخودلې وو.
ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت په دې معنی کښې دې چې نبی کريم ﷺ کومې زمکې د صدقې په طور پريخودلې وې، د هغې نه به د ازواج مطهرات ﷺ نفقه ورکولې شوه . دا روايت صراحتاً خو د مصنف مدعی نۀ ثابتوی ليکن د مصنف عادت دې چې هغوی داسې کوی چې بعضې داسې روايات نقل کوی چې صراحتاً د مدعی دپاره مفيد وی او بعضې روايات داسې وی چې هغه په خپله خو مدعی نۀ ثابتوی ليکن نورو روايتونو سره چې ملاؤشی اوبيا ورته اوکتلې شی نو بيا ترينه د مدعی اثبات کيږی، دلته هم دغه شان ده، نورو روايتونو سره د ملاويدلو نه پس د دې نه د مدعی اثبات کيږی.
علامه ابن المنير فرمائی: "ووجه مطابقتها للحديث.....قوله:"وارضا ترکها صدقة"،لانها الارض التی أنفق علی نسائه منها بعد وفاته صلی الله عليه وسلم،علی ماهو مشروح فی الحديث"(١)
او علامه عينی فرمائی:
"مطابقته للترجمة تؤخذ من قوله:"وارضا ترکها صدقة"وذلك،لان نفقة نسائه صلی الله عليه وسلم بعد موته کانت مما خصه الله به من الفیء، ومنه فدك، وسهمه من خيبر"(٢) والله اعلم بالصواب.
د حديث سند سره متعلق يو خبرداري: امام قابسی دا حديث د "حدثنا يحيی عن سفيان......"د طريق نه نقل کړې دې، دغه شان د هغوی نه د بخاری د شيخ حضرت مسدد نوم پاتې شوې دې حالانکه د دې نوم نه بغير بله څه لاره نشته ځکه چې يحيی بن سعيد القطان د امام بخاری شيخ نۀ دې، نۀ د هغوی نه د مصنف سماع ثابته ده، امام جيانی په دې باندې خبرداري کړې دې.
البته د امام قابسی وينا که صحيح هم اوګرځولې شی نو د يحيی نه به مراد ابن موسی يا ابن جعفر وی او د سفيان نه به ابن عيينه، چونکه ابن موسی او ابن جعفر دواړه د امام بخاری شيخان دی(٣) ليکن دا خبره د احتمال د حده پورې ده، صحيح خبره هم هغه ده کومه چې جيانی کړې ده. والله اعلم

---

(١) المتواری:١٨٥)_
(٢) عمدة القاری:٢٨/١٥،وبه قال القسطلانی،انظر ارشاد الساری: ٥/ ١٩٧)_
(٣) فتح الباری:٦/ ٢١٠،وعمدة القاری:٢٨/١٥)_

۳ باب: ما جاء في بيوت ازواج النبي صلى الله عليه وسلم وما نُسِبَ من البيوت اليهن

وقول الله تعالى: "وقرن في بيوتكن" /الاحزاب:۳۳. و: "لاتدخلوا بيوت النبي الا ان يؤذن لكم" الاحزاب:۵۳

د ترجمة الباب مقصد: حضرت امام بخاری دلته دا فرمائی چې څنګه د حضور اقدس د وفات نه پس د هغوی په مال کښې د هغوی د ازواج مطهرات ﷺ نفقه واجبه وه، دغه شان د نبی ﷺ د وفات نه پس د هغوی د ازواج مطهرات ﷺ دپاره اوسيدل هم د نبی ﷺ په کورونو کښې واجب وو، ځکه چې دا ټولې بيبياني د نبی ﷺ په حق کښې محبوسې (قيد) وې، ددې وجې نبی اکرم ﷺ چې په کومو کورونو کښې دا ازواج مطهرات ساتلې وې نو د نبی ﷺ د وفات نه پس هم دوی په دغه کورونو کښې اوسيدلې.

دغه شان دا ازواج مطهرات ﷺ څنګه چې په ژوند کښې د نفقې مستحقې وې نو دغه شان د اوسيدلو (د مکان) هم مستحقې وې [1]

د ازواج مطهراتو قيام د اوسيدلو په حيثيت سره وو يا د ملکيت په حيثيت سره؟ اصل مسئلې طرفته د تللو نه وړاندې په دې باندې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری دلته د ترجمة الباب لاندې دوه آيتونه ذکر کړې دی، يو (وقرن في بيوتكن)[2] او دويم (لا تدخلوا بيوت النبي الا ان يؤذن لكم)[3] په اولنی آيت کښې د بيوت نسبت ازواج مطهرات ﷺ طرفته او په دويم آيت کښې د نبی کريم ﷺ طرفته دې.

امام بخاری غالباً ددې په ذريعې سره هغه اختلاف طرفته اشاره کړې ده کوم چې په دې عنوان کښې ذکر دې چې د ازواج مطهرات ﷺ په مذکوره کورونو کښې قيام صرف د اوسيدلو په حيثيت سره وو يا د ملکيت په حيثيت سره، يا داسې اووايئ چې دا کورونه دوی ته صرف د اوسيدلو دپاره ورکړې شوې وو يا دوی ددې کورونو مالکان جوړ کړې شوې وو.

د قرآن پاک مشهور مفسر علامه جمل د آيت کريمه (لا تدخلوا بيوت النبي الا ان يؤذن لكم) تفسير کښې فرمائی:

په دې آيت کښې ددې خبرې دليل دې چې کور د سړی وی او هغهٔ دپاره به ددې فيصله کولې شی ځکه چې الله تعالی په خپله د کور نسبت د سړی (نبی کريم ﷺ) طرفته کړې دې.

ليکن په دې باندې اعتراض دادې چې په يو بل آيت (واذكرن مايتلى في بيوتكن)[4] کښې خو د

---

[1]) المتواری:۱۸۶، وفتح الباری:۲۱۱/۶، وعمدة القاری:۲۹/۱۵، وتعليقات اللامع:۲۹۴/۷)_

[2]) الاحزاب:۳۳)_

[3]) الاحزاب:۵۳)_

[4]) الاحزاب:۳۴)_

کورونو نسبت د ښځو(ازواج مطهرات ﷺ)طرفته کړې شوې دې،ددې وجې نه دا وينا خو صحيح نۀ شوه چې کور د سړی وی۔
ددې جواب دادې چې د بيوت(کورونو)اضافت د نبی ﷺ طرفته د ملکيت په اعتبار سره دې او د ازواج مطهرات ﷺ طرفته د محل په اعتبار سره دې چې دا د دوی د اوسيدلو ځايونه دی۔ ددې دليل دادې چې په آيت کريمه کښې د داخليدو اجازت د نبی ﷺ فعل ښودلې شوې دې او اجازت صرف د مالک حق وی۔
بيا په دې ځان پوهه کړئ چې د نبی ﷺ په کورونو کښې د علماؤ اختلاف دې،او په دې مسئله کښې د هغوی دوه اقوال دی:
① د يو جماعت وينا ده چې دا کورونه د ازواج مطهرات ﷺ ملکيت وو،هغوی په دې کښې د ملکيت په اعتبار سره اوسيدل۔ددې خبرې دليل ددې حضراتو د وينا مطابق دا دې چې د نبی ﷺ د وفات نه پس هم ازواج مطهرات ﷺ په دغه کورونو کښې اوسيدل تردې چې وفاتې شوې،ددې وجه داوه چې نبی ﷺ په خپل ژوند مبارک کښې دا کورونه ازواج مطهرات ﷺ ته هبه کړې وو۔
② او يو بل جماعت دا وائی چې دا اوسيدل وو،هبه نۀ وه او ازواج مطهرات ﷺ د ژوند پورې دغلته اوسيدل ځکه چې دا د هغې"مؤنة"حصه وه کوم چې نبی کريم ﷺ مستثنی ګرځولې وه،لکه څنګه چې ئې د هغوی نفقه مستثنی ګرځولې وه چې"**ما تركت بعد نفقة أهلی ومؤنة عاملی فهو صدقة**"[1] هم دا د اهل علمو قول دې او هم دې لره امام ابن عبدالبر[2]او ابن العربی وغيره غوره کړې دې۔
ددې دليل دادې چې ازواج مطهرات ﷺ په کومو کورونو کښې مقيمې وې،د هغوی د وفات نه پس دغه کورونه د هغوی د وارثانو طرفته منتقل نۀ شو،ددې وجې نه دا ددې خبرې واضحه دليل دې چې دا کورونه د دوی په ملکيت کښې نۀ وو،صرف مسکن(د اوسيدلو دپاره)وو چې کله دوی وفات شوې نو دغه کورونه د مسجد نبوی ﷺ حصه اوګرځولې شو او ددې کورونو په ذريعې سره د مسجد نبوی توسيع اوکړې شوه ([3])
د امام بخاری او د حضرت ګنګوهی رائې:د حضرت شيخ الحديث د قول مطابق د امام بخاری رائې دا معلوميږی چې هغوی ددې کورونو د ملکيت قائل وو او چې ازواج مطهرات ﷺ په دې کورونو کښې دملکيت په حيثيت سره مقيمې وې،لکه مصنف"**وما نسب إليهن من البيوت**"

---

[1]) الحديث،مر تخريجه فی الباب السابق عن أبی هريرة رضی الله عنه)_
[2]) التمهيد لابن عبدالبر:۱۷۲/۸_۱۷٤،واحکام القرآن لابن العربی:۶۱۲/۳_۶۱۳،المسئلة الثالثة،سورة الاحزاب،الآية:۵۳)_
[3]) انتهی ما قاله سليمان الجمل رحمه الله مختصراً،نقلا عن تعليقات اللامع:۲۹۵/۷،والابواب والتراجم للشيخ الکاندهلوی:۲۰۵/۱،وحاشية الجمل علی الجلالين:۱۹۲/۶_۱۹۳،سورة الاحزاب/۵۳، دغه شان اوګورئ، ابن ابطال:۲۶۳/۵،والديباج للسيوطی :۷۲٤/۲)_

وئیلو سره غالباً ددې خبرې طرفته اشاره کړې ده.

لیکی: "وقول البخاری فی الترجمة: "ومانسب الیهن" لعله إشارة إلی ترجیح ملکهن"[1]

او هم دا رائې د حضرت گنگوهی هم ده، ارشاد فرمائی:

"یعنی بذلك أن إضافتها إلیهن تملیکة، والیه صلی الله علیه وسلم لادنی ملابسة، فکان قد ملکهن إیاها قبل الموت، فلا یعترض علی قوله: "لانورث، ماترکناه صدقة""[2]

او ابن المنیر ددې خلاف رائې اختیاره کړې ده او فرمائی چې امام بخاری دلته دا وئیل غواړی چې دې کورونو کښې ازواج مطهرات ﷺ ته د اوسیدلو اختیار وو، مالکانه اختیارات ورته نهٔ وو، فرمائی:

"وساق البخاری الاحادیث التی تنسب إلیهن البیوت فیها تنبیها علی أن هذه النسبة تحقق دوام استحقاقهن للبیوت مابقین"[3]

یو اهم خبرداری: حافظ ابن حجر، علامه قسطلانی او شیخ الاسلام زکریا انصاری وغیره په کتاب الوضوء[4] کښې پورته ذکر شوې اولنې احتمال چې نبی کریم ﷺ دا کورونه ازواج مطهرات ﷺ ته هبه کړې وو او د دغه کورونو ئې مالکانې جوړې کړې وې، ذکر کړې دې او دا قول ئې هلته اختیار کړې دې، او دلته کتاب الخمس ته رارسیدلو سره دې حضراتو دلته ددې خبرې وضاحت کړې دې چې حضور اکرم ﷺ کوم کورونه ازواج مطهرات ﷺ ته ورکړې وو نو هغه د هغوی ملکیت نهٔ وو بلکه هلته د هغوی قیام صرف د اوسیدلو په حیثیت سره وو، لکه څنګه چې ښځې ته نفقه ورکولې شی او د اوسیدلو دپاره ورته کور ورکولې شی نو هغه د هغې مالکه نهٔ وی او دې حضراتو دا وضاحت هم کړې دې چې هم دا وجه ده چې د هغوی د وارثانو طرفته دغه کورونه منتقل نهٔ شو[5]

په حافظ صاحب، علامه قسطلانی او شیخ زکریا انصاری تولو باندې دا اعتراض کیږی چې هلته په کتاب الوضوء کښې مو څهٔ وئیل او دلته په کتاب الخمس کښې څهٔ وائې، لیکن دا اشکال په علامه عینی[6] باندې نهٔ کیږی ځکه چې هغوی دا احتمال په کتاب الوضوء کښې نهٔ دې ذکر کړې چې د ازواج مطهرات ﷺ قیام په دغه کورونو کښې په مالکانه حیثیت سره وو[7]

---

[1]) تعلیقات اللامع: ۲۹۵/۷، والابواب والتراجم: ۲۰۵/۱)_

[2]) لامع الدرری: ۲۹٤/۷، والابواب والتراجم: ۲۰۵/۱)_

[3]) المتواری: ۱۸۶_۱۸۷)_

[4]) فتح الباری للعسقلانی، کتاب الوضوء، باب من تبرز علی لبنتین، رقم(۱٤۵)، وشرح القسطلانی: ۲۳۸/۱، باب التبرز فی البیوت، وتحفة الباری: ۱۵۸/۱، باب التبرز فی البیوت)_

[5]) فتح الباری: ۲۱۱/۶، وتحفة الباری: ۵۳۷/۳، وشرح القسطلانی: ۱۹۷/۵)_

[6]) عمدة القاری: ۲۸۶/۲، کتاب الوضوء، باب التبرز فی البیوت)_

[7]) عمدة القاری: ۲۹/۱۵)_

دې نه پس خان په دې پوهه کړئ چې امام بخاری د ترجمة الباب لاندې اووه احاديث ما رکه ذکر کړي دی، اولنې حديث د حضرت عائشې صديقې رضي الله عنها دې:

۲۹۳: (۱) حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى وَمُحَمَّدٌ قَالاَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ وَيُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ عَائِشَةَ -رضى الله عنها زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَتْ لَمَّا ثَقُلَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - اسْتَأْذَنَ أَزْوَاجَهُ أَنْ يُمَرَّضَ فِي بَيْتِي فَأَذِنَّ لَهُ. [ر: ۱۹۵]

رجال الحديث

① **حبان بن موسى**: دا د امام بخاری شيخ حبان بن موسى السلمي المروزی دې[۲]

② **محمد**: د محمد نه مراد ابن المقاتل مروزی دې، د دوی تذکره په كتاب العلم. "باب مايذكر في المناولة، وكتاب أهل العلم......." کښې بيان شوې ده[۳]

③ **عبدالله**، ④ **معمر**، ⑤ **يونس**: د عبدالله نه مراد ابن المبارک، د معمر نه ابن راشد او د يونس نه مراد ابن يزيد ايلی دې - ددې ټولو حضراتو ترجمه د "بدء الوحی" د "الحديث الخامس" لاندې تيره شوې ده[۴]

⑥ **الزهری**: دا امام محمد بن مسلم ابن شهاب الزهری دې - د دوی حالات د "بدء الوحی" په "الحديث الاول" کښې تير شوې دی[۵]

⑦ **عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود**: دا د مدينې منورې مشهور فقيه حضرت عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود ې - د دوی حالات هم د "بدء الوحی" په "الحديث الخامس" کښې تير شوې دی[۶]

⑧ **عائشه**: د حضرت عائشې صديقې رضي الله عنها حالات د "بدء الوحی" په اولنی حديث کښې تير شوې دی[۷]

قوله: أن عائشة زوج النبي صلى الله عليه وسلم قالت: لما ثقل رسول الله..:

---

[۱]) قوله: عائشة رضى الله عنها.....": مر تخريجه فى الوضوء، باب الغسل والوضوء فى المخضب......)_

[۲]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان. باب يسلم حين يسلم الامام)_

[۳]) كشف البارى: ۲۰۶/۳)_

[۴]) كشف البارى: ۴۶۲/۱-۴۶۶، د يونس بن يزيد دپاره مزيد اوګورئ: كشف البارى: ۲۸۲/۳)_

[۵]) كشف البارى: ۳۲۶/۱)_

[۶]) كشف البارى: ۴۶۶/۱ و: ۳۷۹/۳)_

[۷]) كشف البارى: ۲۹۱/۱)_

حضرت عبيدالله بن عبدالله فرمائي چې حضرت عائشه اوفرمائيل چې کله د رسول الله مبارک طبيعت ناساز شو نو دوی د نورو بيبيانو نه ددې خبرې اجازت واخستلو چې دوی به دبيمارۍ په ورځو کښې زما په کور کښې او سيږي نو ازواج مطهرات ﷺ ورته اجازت ورکړو.

دويم حديث هم د حضرت عائشې صديقې ﷺ دې.

٢٩٣٣ (١) حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا نَافِعٌ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَتْ عَائِشَةُ رضى الله عنها تُوُفِّيَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فِي بَيْتِي، وَفِي نَوْبَتِي، وَبَيْنَ سَحْرِي وَنَحْرِي، وَجَمَعَ اللَّهُ بَيْنَ رِيقِي وَرِيقِهِ. قَالَتْ دَخَلَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بِسِوَاكٍ، فَضَعُفَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - عَنْهُ، فَأَخَذْتُهُ فَمَضَغْتُهُ ثُمَّ سَنَنْتُهُ بِهِ. [ر: ٨٥٠]

رجال الحديث

①**ابن ابی مریم**: دا ابومحمد سعيد بن الحكم بن ابى مريم الجمحى دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سمع شيئاً فراجع حتى يعرفه" کښې تيره شوې ده (٢)

②**نافع**: دا نافع بن يزيد مصرى دې (٣)

③**ابن ابی ملیکه**: دا عبيدالله بن ابى مليكه دې. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله......" کښې تير شوې دی (٤)

④**عائشه**: د حضرت عائشه صديقه تذکره په "بدء الوحى" کښې تيره شوې ده (٥)

قوله: قالت عائشة رضى الله عنها: توفى النبى صلى الله عليه وسلم فى بيتى.....: حضرت عائشه صديقه ﷺ فرمائي چې د نبی کريم ﷺ انتقال زما په کور کښې، زما د نمبر والا ورځ، زما په سينه باندې (داسې چې د نبی کريم ﷺ سر مبارک زما په سينه باندې پروت وو) اوشو او الله تعالى زما لاړې او د نبی کريم ﷺ لاړې مبارکې جمع کړې هغه داسې چې حضرت عبدالرحمن بن ابى بكر ﷺ چې راغې نو مسواک ورسره وو، نبی ﷺ کښې دومره طاقت نهٔ وو چې هغه ئې چوپلې وو، نو ما مسواک واخستلو، هغه مې په خلهٔ کښې نرم کړو، بيا مې ورله مسواک اوکړو.

او د حديث پوره تفصيلى تشريح وړاندې په کتاب الجمعه کښې تيره شوې ده (٦)

---

(١) قوله: قالت عائشة رضى الله عنها": الحديث، مر تخريجه فى كتاب الجمعة، باب من تسوك........)_
(٢) كشف البارى: ١٠۶/٤)_
(٣) د دوی حالات کتلو دپاره اوګورئ: كتاب الجنائز، باب الدخول على الميت بعد الموت اذا......)_
(٤) كشف البارى: ٥٤٨/٢)_
(٥) كشف البارى: ٢٩١/١)_
(٦) صحيح البخارى، كتاب الجمعة، باب من تسوك.......رقم (٨٩٠))_

د باب دريم حديث د ام المؤمنين حضرت صفيه دې.

۲۹۳۴:(۱) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ أَنَّ صَفِيَّةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا جَاءَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - تَزُورُهُ، وَهْوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ فِي الْعَشْرِ الأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ ثُمَّ قَامَتْ تَنْقَلِبُ فَقَامَ مَعَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى إِذَا بَلَغَ قَرِيبًا مِنْ بَابِ الْمَسْجِدِ عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - مَرَّ بِهِمَا رَجُلاَنِ مِنَ الأَنْصَارِ، فَسَلَّمَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، ثُمَّ نَفَذَا فَقَالَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «عَلَى رِسْلِكُمَا». قَالاَ سُبْحَانَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ. وَكَبُرَ عَلَيْهِمَا ذَلِكَ. فَقَالَ «إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا». [ر: ۱۹۳۰]

رجال الحديث

①**سعيد بن عفير**:دا سعيد بن كثير بن عفير دې. د دوى تفصيلى تذكره كتاب العلم، "باب من يرد الله به....." كښې تيره شوې ده(۲)

②**الليث**:دا مشهور محدث ليث بن سعد فهمى دې. د دوى حالات د "بدء الوحى" په "الحديث الاول" كښې تير شوې دى(۳)

③**عبدالرحمن بن خالد**:دا عبد الرحمن بن خالد دې. د دوى ترجمه تفصيل سره د كتاب العلم، په "باب السمر فى العلم" كښې تيره شوې ده(۴)

④**ابن شهاب**:د ابن شهاب الزهرى مختصر حالات د "بدء الوحى" په "الحديث الاول" كښې تير شوې دى(۵)

⑤**على بن حسين**:دا امام زين العابدين على بن حسين بن على دې(۶)

⑥**صفيه**:دا ام المؤمنين حضرت صفيه بن حيى رضي الله عنها ده(۷)

---

(۱) قوله: ان صفية ...... "الحديث،مر تخريجه فى الاعتكاف،باب هل يخرج المعتكف الى......؟)_

(۲) كشف البارى :۳/۲۷٤)_

(۳) كشف البارى :۱/۳۲٤)_

(۴) كشف البارى :٤/٤۰۵)_

(۵) كشف البارى :۱/۳۲۶)_

(۶) د دوى حالات كتلو دپاره اوګورئ: كتاب الغسل،باب الغسل بالصاع ونحوه)_

(۷) د دوى حالات كتلو دپاره اوګورئ: كتاب الحيض،باب المراة تحيض بعد الافاضة)_

د حدیث شریف ترجمه حضرت صفیه ﷺ فرمائی چې دا یو ځل د رسول الله مبارک ﷺ د ملاقات دپاره مسجد نبوی ته حاضره شوه.چرته چې نبی کریم ﷺ د رمضان المبارک په آخری عشره کښې معتکف وو ،د ملاقات نه پس د رخصتیدو دپاره اودریده نو نبی ﷺ ورسره هم اودریدلو او ورسره روان شو ،تردې چې کله د مسجد دروازې ته اورسیدل کوم چې د باب ام سلمه سره متصله وه،هغې ته نزدې اورسیدل نو ددې دواړو خوا ته دوه انصاری صحابه تیر شو .هغوی نبی کریم ﷺ ته سلام اوکړو .بیا وړاندې تیر شو نو نبی ﷺ دغې دواړو ته اوفرمائیل چې آرام سره ځائې(څۀ داسې خبره نشته)هغې دواړو حضراتو اوونیل،یا رسول الله!سبحان الله!(دا جمله هغوی د تعجب د وجې نه اوونیل)او په دې دواړو باندې د نبی ﷺ خبره ډیره سخته اولګیده،نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل چې بیشکه شیطان د انسان په بدن کښې داسې ګرځی لکه څنګه چې وینه ګرځی . او ماته دا ویره شوه چې شیطان ستاسو دواړو په زړونو کښې د بدګمانئ څۀ تخم اونۀ کری.

مختصر تشریح:علامه قسطلانی په لفظ د قیل سره نقل کړې دی چې دا دواړه حضرات حضرت اسید بن حضیر او عباد بن بشر وو(١)

حضرت امام شافعی فرمائی چې په نبی ﷺ باندې د بهتان د تړلو نتیجه چونکه د کفر نه سوا بل څۀ نۀ ده،په دې وجه نبی کریم ﷺ ته دا ویره شوه چې دا دواړه هسې نۀ د کفر ارتکاب اونکړی،لهذا نبی ﷺ وړاندې والې اوکړو او اصل خبره ئې ورته اوښودله او شیطان ته ئې دا موقع ورنکړه چې ددې دواړو په زړونو کښې څۀ وسوسه واچوی،څۀ غلط تصور په کښې واچوی چې د هغې د وجې نه دوی هلاک او برباد شی.

علامه قسطلانی فرمائی: قال إمامنا الشافعي(رحمه الله): خاف علیهما الکفر إن ظنا به تهمة،فبادر إلی إعلامهما نصیحةً لهما قبل أن یقذف الشیطان في قلوبهما شیئاً یهلکان به"(٢)

د باب څلورم حدیث د حضرت ابن عمر دې.

۲۹۳۵ (٣) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ عَنْ وَاسِعِ بْنِ حَبَّانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضی الله عنهما - قَالَ ارْتَقَيْتُ فَوْقَ بَيْتِ حَفْصَةَ، فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقْضِي حَاجَتَهُ، مُسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةِ، مُسْتَقْبِلَ الشَّأْمِ.[ر ۱۴۵]

---

(١) شرح القسطلانی :۱۹۸/۵،وفتح الباری :۲۸۰/۴،الاعتکاف،وتهذیب تاریخ دمشق الکبیر:۴۲۹/۶، وشرح ابن ماجه،کتاب الصوم،باب المعتکف یزوره اهله فی المسجد،رقم (۱۷۷۰))_

(٢) شرح القسطلانی :۱۹۸/۵)_

(٣) قوله: عن عبدالله بن عمر رضی الله عنهما":الحدیث،مر تخریجه فی الضوء،باب التبرز فی البیوت)_

رجال الحديث

① **ابراهيم بن المنذر**:دا ابراهيم ابن المنذر القرشي الحزامي دي. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سئل علما وهو..... "کښې تيره شوې ده[1].

② **انس بن عياض**:دا انس بن عياض أبوضمره ليثي دې.

③ **عبيدالله**:دا عبيد الله بن عمر بن حفص بن خطاب دې[2].

④ **محمد بن يحيى بن حبان**:دا محمد بن يحيى بن حبان دې.

⑤ **واسع بن حبان**:دا د پورتنی راوی تره واسع بن حبان دې[3].

⑥ **عبدالله بن عمر**:مشهور صحابی حضرت ابن عمر حالات په کتاب الايمان، "باب الايمان، وقول النبى صلى الله عليه وسلم......"کښې تير شوې دی[4].

قوله: عن عبدالله بن عمر رضى الله عنهما قال: ارتقيت فوق بيت......:

حضرت ابن عمر فرمائی چې زه د خپلې خور بی بی حضرت حفصه رضی الله عنها د کور په چت باندې اوختلم نو اومې کتل چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د قبلې طرفته شا کړې او د شام ملک طرفته ئې مخ کړې خپل حاجت پوره کوی.

د کتاب الوضوء په روایت کښې "فوق ظهر بيت حفصة"[5] دې.مقصود د دواړو روايتونو يو دې يعنی د کور په چت باندې ختل مراد دی او هلته ددې خبرې هم وضاحت دې چې حضرت ابن عمر رضی الله عنه د خپل څه ضرورت دپاره په چت باندې ختلې وو[6]

پنځم حديث د حضرت عائشې صديقې رضی الله عنها دې.

۲۹۳۲:[7] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ عَائِشَةَ-رضى الله عنها-قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-يُصَلِّي الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ لَمْ تَخْرُجْ مِنْ حُجْرَتِهَا.[ر: ۵۱۹]

---

[1]) كشف الباری :۵۸/۳)_

[2]) ددې دواړو حالات کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء ،باب التبرز فی البيوت)_

[3]) ددې دواړو حالات کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء ،باب من تبرز على لبنتين)_

[4]) كشف الباری :۶۳۷/۱)_

[5]) کتاب الوضوء ،باب التبرز فی البيوت،رقم (۱۴۸))_

[6]) د حديث مزيد وضاحت دپاره اوګورئ (كشف الباری)،کتاب الوضوء ،باب التبرز فی البيوت ،وباب من تبرز على لبنتين)_

[7]) قوله: ان عائشة رضى الله عنها":الحديث ،مر تخريجه فی مواقيت الصلاة، باب مواقيت الصلاة.....)_

رجال الحديث

①ابراهيم بن المنذر، ②انس بن عياض: ددې دواړو دپاره سابقه سند اوګورئ.
③هشام: دا مشهور محدث حضرت هشام بن عروه بن زبير دې.
④ابيه: د اب نه مراد حضرت عروه بن زبير بن العوام دې.
⑤عائشة: دا حضرت عائشه ده. ددې درې واړو حضراتو تذکره د "بدء الوحي" په "الحديث الاول" کښې تيره شوې ده[1]

قوله: أن عائشة رضي الله عنها قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم

......: حضرت عائشه فرمائی چې رسول الله مبارک به د مازيګر مونځ وركوو او هغه وخته پورې به نمر د حضرت صديقې ﷺ د حجرې نه وتلې نه وو.
شپږم حديث د حضرت ابن عمر ﷺ دې.

۲۹۳۷: [2] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه- قَالَ قَامَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم- خَطِيبًا فَأَشَارَ نَحْوَ مَسْكَنِ عَائِشَةَ فَقَالَ «هُنَا الْفِتْنَةُ- ثَلاَثًا- مِنْ حَيْثُ يَطْلُعُ قَرْنُ الشَّيْطَانِ» [۳۱۰۵، ۳۳۲۰، ۴۹۹۰، ۶۶۷۹، ۶۶۸۰، وانظر: ۹۹۰]

رجال الحديث

①موسى بن اسماعيل: دا موسى بن اسماعيل تبوذكى بصرى دې. د دوى تذکره د "بدء الوحي" په "الحديث الرابع" کښې تيره شوې ده[3]
②جويريه: دا جويريه بن اسماء الضبعى البصرى دې[4]
③نافع: دا نافع مولى ابن عمر دې. د دوى حالات په كتاب العلم، "باب ذكر العلم والفتيا في المسجد" کښې تير شوې دی[5]

---

[1]) كشف البارى: ۲۹۱/۱، هشام او عروه دپاره مزيد اوګورئ، كشف البارى: ۴۳۲/۲_۴۴۰)_
[2]) قوله: عن عبدالله رضى الله عنه": الحديث، اخرجه البخارى فى كتاب بدء الخلق ايضا، باب صفة ابليس وجنوده، رقم (۳۲۷۹)، وكتاب المناقب، باب بلا ترجمة، بعد باب نسبة اليمن الى اسماعيل، رقم (۳۵۱۱)، وكتاب الطلاق، باب الاشارة فى الطلاق والامور، رقم (۵۲۹۶)، وكتاب الفتن، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: (الفتنة من قبل المشرق)، رقم (۷۰۹۲_۷۰۹۳)، ومسلم فى صحيحه، كتاب الفتن......باب الفتنة من المشرق من حيث.....رقم(۷۲۵۲_۷۲۶۷)، ولترمذى فى سننه، ابواب الفتن، باب فى العمل فى الفتن...... رقم (۲۲۶۸)
[3]) كشف البارى: ۴۳۳/۱)_
[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب الجنب يتوضا ثم.....)_
[5]) كشف البارى: ۶۵۱/۴)_

(۳) عبدالله: د حضرت ابن عمر حالات په کتاب الایمان، "باب الایمان، وقول النبی صلی الله علیه وسلم ......" کښې تیر شوي دي[1]۔

قوله: قال: قام النبي صلى الله عليه وسلم خطيباً، فأشار نحو مسكن عائشة، فقال: هنا الفتنة ـ ثلاثاً ـ من حيث يطلع قرن الشيطان: حضرت ابن عمر فرمائی چې نبی کریم د خطبې (تقریر) کولو دپاره اودریدو نو د حضرت عائشې صدیقې مسکن طرفته ئې اشاره اوفرمائیله او وې فرمائیل، دلته فتنه ده، دا خبره ئې درې ځله ارشاد اوفرمائیله، د چرته نه چې د شیطان ښکر ښکاره کیږی۔

دا خو د حدیث ترجمه شوه، په دې حدیث کښې څو مباحث دی، چې هغه مونږ لاندې ذکر کوو۔

نبی دا خبره چرته ارشاد اوفرمائیله؟: پورته دا خبره بیان کړې شوه چې نبی ﷺ د حضرت عائشې رضي الله عنها د کور طرفته اشاره کولو سره پورته خبره ارشاد اوفرمائیله لیکن دغه وخت نبی ﷺ په خپله چرته موجود وو، په دې حوالې سره روایت کښې څۀ صراحت نشته۔

په دې سلسله کښې درې قسمه روایتونه دی، د مسلم په یو روایت[2] کښې د "قام عند باب حفصة" الفاظ دی او په دویم[3] کښې د "عند باب عائشة" او په یو بل روایت کښې چې د جامع ترمذی[4] دې، کښې د "قام رسول الله صلی الله علیه وسلم علی المنبر....." کلمات دی۔

امام زرقانی د دې ټولو روایتونو مینځ کښې تطبیق کولو سره فرمائی چې ممکنه ده چې نبی ﷺ د مذکوره دواړو بیبیانو په دروازو کښې د یوې د دروازې نه راوتلې وی او د دې دواړو دروازې نزدې نزدې وې، لکه یو ځل اشاره نبی ﷺ هغه وخت اوفرمائیله کوم وخت چې نبی ﷺ د دواړو دروازو مینځ کښې ولاړ وو چې د هغې تعبیر کله په "باب حفصة" سره شوې دې او کله په "باب عائشة" سره شوې دې، بیا د منبر طرفته لاړل او دویم ځل باندې ئې اشاره اوفرمائیله، بیا په منبر باندې اودریدل او په دریم ځل باندې ئې اشاره اوفرمائیله[5]۔

دا یو ښۀ تطبیق دې، د دې نه علاوه بل څۀ د تطبیق صورت ښکاره په نظر هم نۀ راځی او دا روایت د واقعې په تعدد باندې هم محمول کیدې نۀ شی ځکه چې مخرج یو دې یعنی ابن عمر، لکه زرقانی فرمائی:

"فان ساغ هذا، و الا فيطلب جمع غيره، ولا يجمع بتعدد القصة، لاتحاد المخرج، وهو ابن عمر"[6]

---

[1]) کشف الباری: ۱/۶۳۷)_

[2]) صحیح مسلم، کتاب الفتن، باب الفتنة من المشرق من حیث یطلع.....رقم(۷۲۵۳))_

[3]) پورته حواله، رقم(۷۲۵۴))_

[4]) جامع الترمذی، ابواب الفتن، باب فی العمل فی الفتن، رقم(۲۲۶۸))_

[5]) شرح الزرقانی علی المؤطا: ۴/۳۸۴، والاوجز: ۱۷/۳۵۲، وفتح الباری: ۱۳/۴۶)_

[6]) شرح الزرقانی علی المؤطا: ۴/۳۸۴ـ۳۸۵، ماجاء فی المشرق، رقم(۱۸۹۰)، والاوجز: ۱۷/۳۵۲)_

البته حضرت شيخ الحديث د امام زرقاني سره اختلاف كوى او فرمائى چې دې روايتونو لره د واقعې په تعدد باندې حمل كولو كښې هيڅ مانع نشته چې دا روايات د واقعې په تعدد باندې حمل كړې شى ځكه چې د روايتونو په سياق و سباق كښې ډير زيات اختلاف دې لكه نبى ﷺ د فتنې متعلق مضمون طرفته څو ځله تنبيه كړې وه او دې لره حضرت ابن عمر رضي الله عنه او نورو صحابه كرامو رضي الله عنهم د خپلې خپلې سماع مطابق روايت كړې دى[1]

نبى اشاره كوم طرفته كړې وه؟: د باب په حديث شريف كښې خو دا راغلى دى چې نبى كريم د حضرت عائشې كور او مسكن طرفته اشاره اوفرمائيله او وې فرمائيل چې فتنه دلته ده.

او ددې روايت په نورو طرقو كښې لفظ د "مشرق" راغلې دې چې پيغمبر د مشرق طرفته اشاره اوكړه، ددې ټولو طرقو طرفته نظر كولو نه پس به هم دا ونيلې كيږى چې عائشې د مسكن نه د مشرق طرف مراددې او د "هنا" مشاراليه مشرق دې[2]

د حضرت عائشې كور ترينه هيڅكله مراد نۀ دې لكه څنګه چې د روافضو او د شيعه ګانو خيال دې، هغوى دې حديث لره بنياد جوړوى او په حضرت عائشه رضي الله عنها باندې الزامات لګوى چې نبى پاک ﷺ د هغې كور لره د فتنو سرچشمه ګرځولې ده - العياذبالله. ليكن څنګه چې تاسو اوكتل او وراندې به هم خبره راځى چې دلته د هنا نه مراد د مشرق طرف دې.

د مشرق نه څۀ مراد دې؟: په دې كښې د علماؤ مختلف اقوال دى:

د اكثرو عالمانو رائې داده چې د مشرق نه مراد نجد دې، ددې په دليل كښې د حضرت ابن عمر رضي الله عنه يو روايت پيش كړې شوې دې چې:

"ذكر النبى صلى الله عليه وسلم: اللهم بارك لنا فى شامنا، اللهم بارك لنا فى يمننا، قالوا: يا رسول الله، وفى نجدنا؟ قال: اللهم بارك لنا فى شامنا، اللهم بارك لنا فى يمننا، قالوا: يا رسول الله، وفى نجدنا! فاظنه قال فى الثالثة: هناك الزلازل والفتن، وبها يطلع قرن الشيطان"[3]

"نبى ﷺ يوه ورځ د شام او د يمن ذكر كولو كښې ددې دواړو دپاره د بركت دعا اوفرمائيله، صحابه كرامو رضي الله عنهم درخواست اوكړو چې دا دعا د نجد دپاره هم اوكړئ، ليكن نبى كريم ﷺ هغه اولنئ خبره دوباره ارشاد اوفرمائيله، صحابه كرامو بيا درخواست اوكړو چې د نجد دپاره هم دعا اوكړئ. غالباً په دريم ځل باندې نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چې په نجد كښې خو به زلزلې او فتنې وى، د هغې ځائې نه به د شيطان ښكر ښكاره كيږى".

ددې حديث شريف نه استدلال كولو سره بعضې حضراتو د مشرق نه نجد مراد اخستلو لره

---

[1]) أوجزالمسالک: ۱۷/ ۳۵٤)_

[2]) پورته حواله)_

[3]) الحديث، اخرجه البخارى، كتاب الفتن، باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: الفتنة من قبل المشرق، رقم(۷۰۹٤)، وكتاب الاستسقاء، باب ماقيل فى الزلازل......رقم(۱۰۳۷)، والترمذى، كتاب المناقب، باب فى فضل الشام واليمن، رقم(۳۹۵۳))_

راجح گرځولې دي[۱]

او بعضې نور عالمان د مشرق نه مراد عراق اخلی، د هغوی استدلال د حضرت سالم بن عبدالله بن عمر ددې روایت نه دې. ابن فضیل د خپل والد صاحب نه نقل کوی

"سمعت سالم بن عبد الله بن عمر يقول: يا اهل العراق، ما اسئلكم عن الصغيرة، و اركبكم للكبيرة؟! سمعت أبي عبدالله بن عمر يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إن الفتنة تجيئ من ههنا" و اوما بيده نحو المشرق "من حيث يطلع قرنا الشيطان" وانتم يضرب بعضكم رقاب بعض....."[۲]

چې حضرت سالم اهل عراق ته د خطاب کولو دوران کښې اوفرمائیل چې تاسو څومره عجیبه خلق ئې، د وړو ګناهونو په باره کښې خو ښهٔ تپوسونه کوئ او د لوئې ګناهونو نه ځان نهٔ ساتئ؟ما د خپل والد عبدالله رضي الله عنه او هغوی د رسول الله مبارک ﷺ نه اوریدلې دی چې فتنه به ددې ځائې نه اوچتیږی او نبی ﷺ د لاس مبارک په اشارې سره د مشرق طرفته اشاره اوکړه، د کوم ځائې نه به چې د شیطان دواړه ښکرونه ښکاره کیږی او تاسو خلق اهل عراق د یو بل سرونه وهئ......

نو په دې حدیث کښې د مشرق نه عراق او د اهل مشرق نه اهل عراق مراد دی[۳]

د مؤطا مالک او د کنزالعمال وغیره روایت دې چې حضرت عمر دا عزم اوکړو چې هغه به د ټولو اسلامی ښارونو دوره کوی نو حضرت کعب احبار هغوی د خپل عزم نه منع کړل او ورته ئې اوفرمائیل: "لاتات العراق، فان فيه تسعة اعشار الشر"[۴]

دې ټولو روایتونو ته په نظر کولو سره ډیرو عالمانو د مشرق نه عراق مراد اخستلې دې.

د دواړو قولونو مینځ کښې تطبیق: څنګه چې تاسو پورته اوکتل چې بعضې حضراتو د مشرق نه مراد نجد او بعضو عراق مراد اخستلې دې لیکن ددې دواړو مینځ کښې هیڅ منافات نشته، اوس چې د نجد په حوالې سره کوم روایت تیر شوې دې په هغې کښې د نجد څهٔ مخصوص علاقه مراد نهٔ ده، د حدیث شارحینو دلته نجد په لغوی معنی باندې محمول کړې دې او عموم یئ مراد اخستلې دې. د نجد لغوی معنی "ما ارتفع من الارض" ده، یعنی هغه علاقه چې د زمکې د سطحې نه اوچته وی، دغه شان به په دې حدیث کښې عراق هم داخل شی، علامه خطابی رحمه الله فرمائی چې نجد په مشرقی طرف کښې دې او د اهل مدینه چې کوم نجد دې هغه د عراق دیهات او د هغې طرفونه دی، هم دا د اهل مدینه مشرق دې، ځکه چې د نجد لغوی معنی "ما ارتفع من الارض" ده.[۵]

---

[۱]) تكملة فتح الملهم:۱۶۲/۶،وفتح البارى:۴۷/۱۳)_

[۲]) صحيح مسلم،كتاب الفتن،باب الفتنة من المشرق،من حيث يطلع.....رقم،(۷۲۵۷))_

[۳]) تكمله فتح الملهم:۱۶۲/۶،وشرح الابى على مسلم:۱)_

[۴]) المؤطا:۹۷۵/۲،كتاب الاستئذان،باب ماجاء فى المشرق،رقم(۳۰)،وكنزالعمال:۱۷۳/۱۴،مسند عمر،رقم(۲۸۲۷۹)،و المصنف لابن ابى شيبة:۱۶۸/۲۱،كتاب الفتن،من كره الخروج فى الفتنة،رقم(۳۸۵۶۱))_

[۵]) قال الحموى: نجد:بفتح اوله،وسكون ثانيه،قال النضر:النجد:قفاف الارض وصلابها،وما غلظ منها واشرف،والجماعة النجاد......".انظر معجم البلدان:۲۶۱/۵)_

"وقال الخطابي رحمه الله: نجد: ناحية المشرق، ومن كان بالمدينة كان نجده بادية العراق ونواحيها، وهي مشرق أهلها، وأصل النجد: ما ارتفع من الارض......."[1]

د فتنې نه څۀ مراد دی؟ د باب په حديث شريف کښې چې د مشرق د فتنې کومه پيشن ګوئی ده، يو بل حديث چې د حضرت اسامه بن زيد رضی الله عنهما نه روايت دې، په هغې کښې دا پيشن ګوئی د مدينې منورې سره متعلق ده چې په مدينه منوره کښې به دا فتنه ښکاره کيږی. نبی عليه السلام فرمائی: "فاني لارى الفتن تقع خلال بيوتكم كوقع القطر"[2] چې "زۀ ستاسو کورونو کښې راتلونکې فتنې داسې وينم لکه څنګه چې باران راځی".

دغه شان يو حديث کښې راغلې دی، کوم چې د حضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې:

"ستكون فتن، القاعد فيها خير من القائم"[3]

په دې حديث شريف کښې د ډيرو فتنو د ښکاره کيدو پيشن ګوئی ده. ددې ټولو احاديثو مينځ کښې تطبيق دادې چې د باب د حديث شريف او د حضرت اسامه بن زيد رضی الله عنهما په حديث کښې د فتنې نه مراد د دريم خليفه حضرت عثمان رضی الله عنه قتل دې، او د حضرت ابوهريره رضی الله عنه روايت او نور هغه ټول روايتونه چې په هغې کښې "فتن" د جمعې صيغې سره راغلې دې، په دې کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه د قتل نه پس ښکاره کيدونکې نور واقعات او احوال دی. ددې اجمال تفصيل دادې چې د حضرت عثمان رضی الله عنه قتل د ټولو فتنو او د حوادثو بنياد وو، کوم چې په مدينه منوره باندې اوشو، ددې نه پس فتنه په نورو ښارونو کښې هم ښکاره شوه، د صفين او د جمل جنګونه اوشو، په نهروان کښې چې کوم جنګ اوشو د هغې سبب د صفين واقعه اوګرځيده، ددې وجې نه دا وئيلې کيدې شی چې په اولنۍ صدۍ هجرۍ کښې چې کومې فتنې ښکاره شوې، ددې ټولو وجه او سبب، بنياد د حضرت عثمان رضی الله عنه مظلومانه شهادت وو.

حافظ صاحب رحمه الله فرمائی: "وإنما اختصت المدينة بذلك لان قتل عثمان رضی الله عنه كان بها، ثم انتشرت الفتن في البلاد بعد ذلك، فالقتال بالجمل والصفين كان بسبب قتل عثمان رضی الله عنه، والقتال

---

[1] شرح الخطابی، (اعلام الحديث): ۲۳۳۰/٤، وفتح الباری: ٤٧/۱۳، ددې تعيين وجه داده چې که د نجد نه مطلقاً څۀ مخصوص علاقه مراد کړې شی نو بيا به مشکل شی، لکه د نجد اطلاق د عرب په ډيرو علاقو باندې کيږی، مثلاً: نجد تهامه، نجد برق، نجد العقاب، نجد مريع او نجد اليمن وغيره وغيره. اوګورئ، معجم البلدان: ۲۶۲/۵_۲۶۵)_

[2]) الحديث، اخرجه البخاری فی كتاب الفتن، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم ويل للعرب......، رقم (۷۰۶۰)، وانظر جامع الاصول وتعليقاته: ۳۸/۱۰، ومسند الحميدی: ۲٤٨/۱، احاديث اسامة بن زيد، رضی الله عنه، رقم (۲۵۲))_

[3]) الحديث، اخرجه البخاری، كتاب احاديث الانبياء، باب علامات النبوة فی الاسلام، رقم (۳۶۰۱)، وكتاب الفتن، باب تكون فتنة القاعد فيها خير من القائم، رقم (۷۰۸۱_۷۰۸۲)، ومسلم، كتاب الفتن، باب نزول الفتن كمواقع القطر، رقم (۷۲٤۷_۷۲٤۹))_

بالنهروان كان بسبب التحكيم بصفين، وكل قتال وقع في ذلك العصر إنما تولد عن شئ من ذلك أو عن شئ تولد عنه"[1].

دا تفصيل د هغې حديث شريف وو كوم چې د مديني منورې سره متعلق وو.
تاريخ كۀ لږ ورانديې اوكتلې شي نو معلومه به شي چې د حضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت سبب عراق وو، لكه په دريم خليفه باندې چې كوم اعتراضات شوې وو، په هغې كښې يو اعتراض د ښارونو اميران او ګورنران وو چې هغوى په مختلفو علاقو باندې كوم ګورنران او اميران مقرر كړې وو، په هغې كښې د ټولو نه مخكښې د عراق په امير باندې اعتراض شوې وو، هم دا وروستو د لوئې فتنې سبب اوګرځيدۀ. آخر د حضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت واقعه پيښه شوه او عراق په مشرقى طرف كښې دې[2].
بيا وروستو اسلامى دنيا د لويو لويو فتنو او حوادثو سره مخامخ شوه، قيامت پورې به دا سلسله جارى وى. أعاذنا الله من جميع الفتن ظاهرها وباطنها.
حضرت شيخ الحديث رحمه الله فرمائى: "فالمراد عندي في هذه الأحاديث مبدأ الفتن، وهو قتل عثمان رضي الله عنه، ومبدؤه كان من العراق......"[3] چون كفر از كعبه برخيزد......
مزيد فرمائى: "كوم سړې چې د حضرت عائشې رضي الله عنها حجرې باندې د فتنې د خائې ګمان اوكړى، هغه وخت كله چې ورته د بصرې سفر پيښ شو نو دې بيشكه كافر دې، ځكه چې دا خو د اهل ايمان د سردار محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم ټهكانه ده. چې د هغوى په نوم اوريدو سره كفر او فتنې تختى او د مزې خبره داده چې حضرت عائشه رضي الله عنها دې حجرې نه د حج ادا كولو دپاره روانه شوې وه نۀ چې د فتنې پيدا كيدو دپاره، كه حضرت عائشه رضي الله عنها فتنه انګيزه اوګرځولې

---

[1]) فتح البارى:۱۳/۱۳، رقم (۶۶۵۱)، وايضا انظر الاستذكار:۵۲۹/۷، والاوجز:۳۴۵/۱۷)_

[2]) فتح البارى:۴۷/۱۳، والاوجز:۳۵۴/۱۷)_

[3]) الاوجز:۳۵۴/۱۷، قال الامام ابو عمر ابن عبد البر رحمه الله: روينا عن حذيفة رضي الله عنه، انه قال: لول الفتن قتل عثمان، وآخرها الدجال"
ومعلوم ان اكثر البدع انما ظهرت و ابتدات من المشرق، و ان كان الذين اقتتلوا بالجمل وصفين منهم كثير من اهل الحجاز والشام، فان الفتنة وقعت فى ناحية المشرق، وكانت سببا الى افتراق كلمة المسلمين ومذاهبهم، و فساد ثيات كثير منهم الي اليوم، والي ان تقوم الساعة، والله اعلم". الاستذكار:۵۲۹/۷
او شاه عبدالعزيز محدث دهلوى رحمه الله فرمائى: "په دې امت مرحومه كښې چې كومه لويه فتنه هم پورته شوه، ددغه طرف نه پورته شوه. د ټولو نه اولنۍ فتنه د مالک بن اشتر خروج وو چې هغه او د هغۀ ملګرى د حضرت عثمان شهيد خلاف د كوفې نه راووتل او كوفه د مدينې منورې نه د مشرق په طرف ده. دويمه فتنه د عبيدالله بن زياد ده، كومه چې د حضرت حسين د شهادت سبب اوګرځيده. ددې نه پس د نبوت دعوى كوونكې د مختار ثقفى فتنه ښكاره شوه. بيا هم ددې طرفنه اكثر بدعتونه او باطل عقيدې ښكاره كيدې، ددې وجې نه د "روافضو" چشمه هم كوفه ده او د معتزله د پيدا كيدو ځائې بصره ده. واصل بن عطاء بصرى دې. قرامطه د كوفې د علاقې پيداوارډې. خوارج د نهروان نه راووتل او دجال به د اصفهان نه راوځى" ملخص از: تحف اثنا عشريه فارسى، مطاعن ام المؤمنين رضي الله عنها طعن نهم، ص: ۳۳۷)

شی نو بیا دا حقیقت هم د نظر لاندې ساتل پکار دی چې حضرت عائشه رضی الله عنها مکې مکرمې نه بصرې دپاره روانه شوې وه. بیا خو د حضرت عائشې رضی الله عنها د حجرې په ځائې مکې معظمې ته د فتنې ځائې ونیل پکار دی!

چون کفر از کعبه بر خیزد کجا ماند مسلمانی

او چې هر کله د کعبې نه کفر راوخی نو اسلام به چرته باقی شی"

پورته حواله. دغه شان اوګورئ، احکام القرآن لابن العربي: ۵۶۹/۳_۵۷۰، سورة الاحزاب: ۳۲_۳۳، الاية الثامنة، المسالة الخامسة)_ والله اعلم بالصواب.

د قرن معنی او مراد: قرن د قاف فتحې او د راء سکون سره ښکر ته وئیلې شی.

علامه داودی رحمه الله فرمائی چې په حقیقت کښې د شیطان ښکر وی. او دا احتمال هم شته چې د قرن نه مراد د شیطان طاقت وی او هغه څیزونه چې د هغې په ذریعې سره هغه خلق ګمراه کوی. حافظ ابن حجر رحمه الله دا راجح ښودلې ده.(۱).

او علامه سیوطی رحمه الله لیکلې دی چې د قرن الشیطان نه مراد د هغهٔ ډله او ملګری دی او مطلب دادې چې ددې نه د شیطان ملګری راوخی(۲).

قرن الشیطان به کله ښکاره کیږی؟: حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چې زما په نزد د قرن الشیطان د ظهور نه مراد د دجال ښکاره کیدل دی، ځکه چې د دجال ښکاره کیدل د امت محمدیه فتنه ده او داسې فتنه ده چې ددې نه لویه فتنه نشته. مزید فرمائی چې زما ددې قول تائید د حضرت سالم بن عبدالله رضی الله عنه د هغه روایت نه کیږی کوم چې اوس تیر شو. هلته ترتیب دا وو چې اول "الفتنة تجئ من هٰهنا" فرمائیلې شوې وو، بیا "من حیث یطلع قرن الشیطان" د حدیث ظاهر سیاق په دې خبره باندې دلالت کوی چې "مجئ الفتنة" جدا څیز دې او "طلوع القرن" جدا څیز دې، دغه شان د طلوع نه مراد خروج دې لکه څنګه چې د ترمذی په یو روایت(۳) کښې هم د "یطلع" په ځائې "یخرج" راغلې دې(۴). والله اعلم بالصواب

یوه فائده: په اکثرو روایتونو کښې قرن الشیطان راغلې دې، او د بخاری شریف(۵) په یو روایت کښې شک سره قرن الشیطان او قرن الشمس ذکر دې، دغه شان د مسلم شریف(۶) په یو روایت کښې د قرن تثنیه "قرنا الشیطان" راغلې دې، لیکن راجحه صیغې د مفرد سره د

---

[1]) وفیه اقوال اخر ایضا، انظر فتح الباری: ۴۶/۱۳، وعمدة القاری: ۹۹/۲۴)_

[2]) مرقاة المفاتیح: ۴۰۴/۱۱)_

[3]) انظر الجامع للترمذی، ابواب المناقب، باب فی فضل الشام والیمن، رقم (۳۹۵۳))_

[4]) اوجز المسالک: ۳۵۵/۱۷)_

[5]) صحیح البخاری، کتاب الفتن، باب قول النبی a ؟؟: الفتنة من.......رقم (۷۰۹۲))_

[6]) صحیح مسلم، کتاب الفتن، باب الفتنة من المشرق.......رقم (۷۲۹۷))_

شک نه بغير قرن الشيطان ده [1]
د باب اووم حديث شريف د حضرت عمرة بنت عبد الرحمن رحمهما الله تعالى دي.

۲۹۳۸ [2] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَخْبَرَتْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ عِنْدَهَا ، وَأَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ إِنْسَانٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أُرَاهُ فُلاَنًا، لِعَمِّ حَفْصَةَ مِنَ الرَّضَاعَةِ، الرَّضَاعَةُ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلاَدَةُ » . [ر: ۲۵۰۳]

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف**: دا عبد الله بن يوسف تنيسي رحمه الله دي.
② **مالك**: دا امام دارالهجرة حضرت مالك بن انس رحمه الله دي. ددې دواړو تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حديث کښې راغلې ده [3].
③ **عبدالله بن ابى بكر**: دا عبد الله بن أبوبكر بن محمد بن عمرو بن حزم انصاری رحمه الله دي [4].
④ **عمرة**: دا عمرة بنت عبد الرحمن بن سعد رحمهما الله تعالى ده [5].
⑤ **عائشة**: د حضرت عائشې رضي الله عنها تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حديث کښې تيره شوې ده [6].

د حديث شريف ترجمه: حضرت عمرة فرمائی چې حضرت عائشې رضي الله عنها ماته اووئيل چې نبی کريم صلى الله عليه وسلم ماسره وو چې هغوی د يو سړی آواز واوريدۀ. کوم چې د حضرت حفصه رضي الله عنها کورته د داخليدو دپاره اجازت غوښتۀ. حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی: نو ما اووئيل يا رسول الله! څوک سړې دې، چې ستاسو کور ته راتلل غواړی. نبی عليه السلام اوفرمائيل زما په خيال دا فلانې دې. دا ئې د حضرت حفصه رضاعی ترۀ ياد کړو. رضاعت سره هم هغه رشتې حراميږی کومې چې ولادت سره حراميږی۔

ددې حديث تشريح په ابواب الرضاع کښې راغلې ده. [7]

د باب د حديثونو ترجمة الباب سره مناسبت: د باب ټول احاديث مباركه ترجمة الباب سره واضح مناسبت لری. تفصيل لاندې ذکر کولې شی:

---

[1]) انظر فتح البارى: ٤/ ٢٤٠، والاوجز: ١٧/ ٣٥٣)_
[2]) قولها. "ان عائشة......": الحديث، مر تخريجه فى كتاب الشهادات، باب الشهادة على الانساب.....)_
[3]) كشف البارى: ١/ ٢٨٩_ ٢٩٠، دغه شان اوګورئ، كشف البارى: ٢/ ٨٠)_
[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب الوضوء مرتين مرتين)_
[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الحيض، باب عرق الاستحاضة)_
[6]) كشف البارى: ١/ ٢٩١)_
[7]) كشف البارى، كتاب النكاح، ابواب الرضاع: ١٨٧_ ١٨٨)_

① د اولني حديث ترجمة الباب سره مناسبت په دې جمله كښې دې"في بيتي"چې دلته حضرت عائشې رضي الله عنها د بيت نسبت خپل طرفته كړې دې.[1]
② د دويم حديث شريف مناسبت هم واضح او ښكاره دې.لكه د حضرت عائشې رضي الله عنها په دې جمله"توفي النبي صلى الله عليه وسلم في بيتي....."كښې مطابقت موجود دې.[2]
③ دريم حديث،چې د حضرت حفصه رضي الله عنها دې،د هغې مطابقت ترجمة الباب سره په دې الفاظو كښې دې،"عند باب أم سلمة...."ځكه چې د دروازې ذكر كول كور ته لازم او مستلزم دى.[3]
④ څلورم حديث،كوم چې د ابن عمر رضي الله عنهما وو،د هغې مناسبت هم ښكاره دې.د هغې الفاظو"في بيت حفصة"كښې مناسبت موجود دې.[4]
⑤ د پنځم حديث مناسبت"من حجرتها"كښې دې،چې حجره او كور يو ځيز دې.[5]
⑥ د شپږم حديث مبارك مطابقت ترجمة الباب سره په دې جمله كښې دې."فأشار نحو مسكن عائشة"ځكه چې د حضرت عائشې رضي الله عنها مسكن هم د هغې كور وو.[6]
⑦ د آخرى او د اووم حديث شريف مناسبت ترجمة الباب سره په"في بيت حفصة"كښې دې.[7]

⑤ باب: ما ذكر من درع النبي صلى الله عليه وسلم وعصاه وسيفه وقدحه وخاتمه،

وما استعمل الخلفاء بعده من ذلك مما لم تذكر قسمته،ومن شعره ونعله وآنيته مما يتبرك به أصحابه وغيرهم بعد وفاته.

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب كښې حضرت امام بخارى رحمه الله د نبى كريم صلى الله عليه وسلم د متروكاتو تذكره فرمائيلې ده،دا تذكره ئې ولې فرمائيلې ده؟دې سره د امام بخارى رحمه الله څۀ غرض دې؟ په دې سلسله كښې دوه خبرې شوې دى:
① يو خبره خو شوې ده چې اصل كښې د امام بخارى رحمه الله مقصد دادې چې ولاة الامور (حكمرانانو) ته د دې ځيزونو په استعمال كښې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم اتباع او اقتداء كول پكار

---

[1]) عمدة القارى:۲۹/۱۵،وارشاد السارى:۱۹۷/۵)_
[2]) پورته حواله جات)_
[3]) عمدة القارى:۲۹/۱۵،وفتح البارى:۲۱۱/۶)_
[4]) عمدة القارى:۳۰/۱۵،وارشاد السارى:۱۹۸/۵)_
[5]) پورته حواله جات)_
[6]) عمدة القارى:۳۰/۱۵،وفتح البارى:۲۱۱/۶)_
[7]) عمدة القارى:۳۱/۱۵)_

دی ددې طرفته امام بخاری رحمه الله توجه پیدا کول غواړی دا قول د علامه مهلب رحمه الله دی[1]
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې په دې کښې نظر او اشکال دې او دا خبره پوهه کښې نهٔ راخی، فرمائی: "وأما قول المهلب: إنه إنما ترجم بذلك ليتاسى......ففيه نظر، وما تقدم أولى، وهو الأليق لدخوله في أبواب الخمس"[2]
حافظ رحمه الله په خپله د ترجمة الباب غرض دا بیان کړې دې چې امام بخاری دا وئیل غواړی چې د رسول الله ﷺ په متروکاتو کښې کوم مال موجود وو او کوم څیزونه چې موجود وو نو په هغې کښې وراثت جاری نهٔ شو، نهٔ هغه خرڅ کړې شو. بلکه هغه د نبی کریم ﷺ متروکات او تبرکات اوګرځولې شو او باقی اوساتلې شو، دې دپاره چې خلق ددې نه تبرک حاصل کړی، هم دا رائې هغوی الیق او غوره ګرځولې ده[3]
شیخ الاسلام زکریا انصاری چې د ابن حجر رحمهما الله شاګرد دې. هغوی په دې غرض کښې د حافظ صاحب تقلید کړې دې[4]. او هم دا غرض واقعی ډیر زیات صحیح او غوره هم دې. او حضرت ګنګوهی رحمه الله د باب د ترجمة الباب مقصد بیانولو کښې فرمائی:
"يعني أن ما تركه النبي صلى الله عليه وسلم وقت موته كان حقاً مشتركاً بين المسلمين أجمعين، لكونه صدقة، إلا أن يكون ملكه أحداً من أصحابه قبل موته، و إذا ثبت فيه اشتراك الكل، فيد الصحابي الذي هو عنده يد تولية وحفظ، لا يد استبداد بالتصرف وتملك"[5]
مطلب دادې چې نبی کریم ﷺ د خپل وفات په وخت کوم څیزونه پریخودلې وو په هغې کښې د ټولو مسلمانانو مشترکه حق وو، ځکه چې دا صدقات وو(ددې وجې نه دا په بیت المال کښې داخل کړې شو)سوا د هغه څیزونو نه، چې د وفات نه مخکښې نبی علیه السلام څوک د هغې مالکان جوړ کړې وو، هرکله چې دا ثابته شوه چې په دې کښې د ټولو مسلمانانو مشترکه حق وو نو کوم صحابی سره هم چې څهٔ متروکه څیزونه وو، هغه صحابی د هغې څیزونو مالک نهٔ وو، نهٔ ورته په دغه څیزونو کښې د تصرف کولو اختیار وو، بلکه دا قبضه صرف د حفاظت او د تولیت وه ځکه چې د هغوی په کورونو کښې دغه څیزونه حفاظت سره وو.
غالباً په دې پورتنی عبارت کښې حضرت ګنګوهی رحمه الله د هغه اشکال جواب ورکړې دې چې د نبی کریم ﷺ پریخودلې شوې څیزونه په صدقاتو کښې داخل وو نو په هغې کښې بعضې

---

[1]) شرح ابن بطال:۲۶۵/۵)_
[2]) فتح الباری:۲۱۳/۶)_
[3]) پورته حواله، وتعلیقات لامع الداری:۲۹۶/۷)_
[4])قال الانصاری رحمه الله: قال شیخنا: الغرض من هذه الترجمة تثبیت انه ﷺ لم یورث، ولا بیع موجوده ......". انظر تحفة الباری:۵۳۹/۳. د حافظ نه مخکښې هم دا مقصد ابن المنیر اسکندرانی رحمه الله هم بیان کړې دې. انظر المتواری:۱۸۹. او ابن بطال رحمه الله هم، انظر شرح ابن بطال:۲۶۵/۵)_
[5]) لامع الدراری:۲۹۶/۷)_

څيزونه د صحابهٔ کرامو رضي الله عنهم په ملکيت کښې ولې وو؟ددې جواب هم حضرت په ترجمة الباب کښې بيان کړو چې دا تصرف مالکانه نهٔ وو بلکه دا څيزونه د هغوی په قبضه کښې د حفاظت له جهته وو ،وړاندې به د حديث شريف په تشريح کښې ددې تفصيل راشی۔

ددې نه پس خان په دې پوهه کړئ چې امام بخاری رحمه الله ترجمة الباب کښې شپږ حديثونه او يو تعليق ذکر کړې دې،دا ټول به مونږ لاندې ترتيب سره ذکر کوو۔

اولنې حديث د حضرت انس رضي الله عنه دې۔

۲۹۳۹:(۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِي قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ - رضى الله عنه - لَمَّا اسْتُخْلِفَ بَعَثَهُ إِلَى الْبَحْرَيْنِ ، وَكَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ وَخَتَمَهُ، وَكَانَ نَقْشُ الْخَاتَمِ ثَلاَثَةَ أَسْطُرٍ مُحَمَّدٌ سَطْرٌ، وَرَسُولُ سَطْرٌ، وَاللَّهِ سَطْرٌ.[۵۵۴۰]

رجال الحديث

دا حديث بعنيه هم دې سند سره په کتاب الزکوة(۲) کښې تير شوې دې،هلته اوګورئ۔

د حديث شريف ترجمه:حضرت انس رضي الله عنه فرمائی چې کله حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه خليفه مقرر کړې شو نو هغوی زهٔ(حضرت انس)د بحرين طرفته واستولم او دا خط ئې راکړو او په دې باندې ئې د نبی کريم ﷺ په ګوتمه باندې مهر اولګوو ،د هغې ګوتمې چې کوم مضمون وو ،هغه په دريو لکيرو باندې مشتمل وو ،يو لکيره کښې لفظ د محمد(ﷺ)،په دويمه لکيره کښې لفظ د رسول او په دريمه لکيره کښې لفظ د الله وو.

د"هذا الكتاب"نه مراد هغه کتاب دې،په کوم کښې چې د صدقاتو تفصيل وو ،ددې مضمون په کتاب الزکوة(۳) کښې تير شوې دې،چونکه دا کتاب د هغوی په نزد ډير مشهور وو ، ددې وجې نه ئې دامطلق بيان کړو اوددې طرفته ئې"هذا الكتاب"وئيلو سره اشاره اوکړه(۴).

د باب حديث شريف سره متعلق نور تفصيلات په کتاب اللباس کښې راغلې دی(۵).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مناسبت د ترجمة الباب يو جزء"وخاتمة"سره دې(۶).او حافظ وائی چې په دې حديث شريف کښې د نبی عليه السلام د ګوتمې ذکر دې،کومه چې حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه وغيره هم استعمال کړه نو

---

۱) قوله: انس رضي الله عنه "الحديث،مر تخريجه فى كتاب الزكاة،باب العرض فى الزكاة)_

۲) صحيح البخاری،كتاب الزكاة،باب العرض فى الزكاة،رقم (۱۴۴۸))_

۳) صحيح البخاری،كتاب الزكاة،باب زكاة الغنم،رقم (۱۴۵۴))_

۴) عمدة القاری:۳۱/۱۵،وشرح القسطلانی:۱۹۹/۵)_

۵) كشف البارى،كتاب اللباس:۲۳۵_۲۳۸)_

۶) عمدة القاری:۳۱/۱۵)_

ترجمة الباب سره مطابقت "وما استعمل الخلفاء بعده من ذلك" سره دي[1].
د باب دويم حديث شريف هم د حضرت انس رضی الله عنه دي

۲۹۴۰: [2] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَسَدِيُّ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ طَهْمَانَ قَالَ أَخْرَجَ إِلَيْنَا أَنَسٌ نَعْلَيْنِ جَرْدَاوَيْنِ لَهُمَا قِبَالاَنِ، فَحَدَّثَنِي ثَابِتٌ الْبُنَانِيُّ بَعْدُ عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُمَا نَعْلاَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-.[۵۵۱۹، ۵۵۲۰]

رجال الحديث

① **عبدالله بن محمد**: دا عبد الله بن محمد بن ابی شیبه رحمه الله دي[3].
② **محمد بن عبدالله الاسدی**: دا ابو احمد محمد بن عبدالله الاسدی الزبیری رحمه الله دي[4].
③ **عیسی بن طهمان**: دا ابوبکر یا ابولیث عیسی بن طهمان بن رامه جُشَمی کوفی بصری رحمه الله دي[5].
په وړوکو تابعینو کښې وو، اصل کښې د بصرې دې، بیا ئې وروستو په کوفه کښې استوګنه اختیار کړه او آخره پورې دلته اوسیدلو[6].

دې د حضرت انس بن مالک، ثابت البنانی، مساور مولی ابی برزه او ابوصادق الازدی (رضی الله عن الجمیع) وغیره نه حدیث روایت کوی. او ددوی نه د حدیث په روایت کوونکو کښې عبدالله بن مبارک، وکیع، ابواحمد زبیری، یحیی بن آدم، ابوقتیبه، ابوالنضر، خالد بن عبدالرحمن خراسانی، قبیصه بن عقبه، خلاد بن یحیی او ابونعیم رحمهم الله وغیره شامل دي[7].
امام احمد رحمه الله فرمائی: "شیخ، ثقة"[8] دغه شان فرمائی: "لیس به باس"[9].

---

[1]) فتح الباری: ۶/۲۱۳)_
[2]) قوله: انس": الحدیث، اخرجه البخاری ایضا فی کتاب اللباس، باب قبالا فی نعل......رقم (۵۷۵۸_۵۸۵۸)، وابو داود فی سننه، ابواب اللباس، باب فی الانتعال، رقم (۴۱۳۴)، والترمذی فی جامعه، ابواب اللباس، باب ما جاء فی نعل النبی صلی الله علیه وسلم، رقم (۱۷۷۲_۱۷۷۳)، وفی الشمائل المحمدیه، باب ما جاء فی نعل رسول الله.......رقم (۷۸)، والنسائی فی سننه، کتاب الزینة، باب صفة نعل رسول الله.......رقم (۵۳۶۹))_
[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب العمل فی صلاة، باب لا یرد السلام فی الصلاة)_
[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب المکث بین السجدتین)_
[5]) تهذیب الکمال: ۲۲/۶۱۷_۶۱۸، وکتاب المجروحین لابن حبان: ۲/۹۸، وتاریخ بغداد: ۱۱/۱۴۳، رقم (۵۸۴۱)، وتاریخ الاسلام للذهبی: ۴/۲۶۳، رقم (۳۳۹۸))_
[6]) هدی الساری، حرف العین: ۶۰۶، وتهذیب الکمال: ۲۲/۶۱۸)_
[7]) د استاذانو او شاګردانو دپاره اوګورئ، تهذیب الکمال: ۲۲/۶۱۸)_
[8]) الجرح والتعدیل: ۶/۳۶۰، رقم (۱۵۵۲/۱۰۸۰۲)، وتهذیب الکمال: ۲۲/۶۱۸)_
[9]) تهذیب الکمال: ۲۲/۶۱۸، وتاریخ بغداد: ۱۱/۱۴۴)_

يحيى بن معين رحمه الله فرمائى: "بصرى، صار إلى الكوفة، ثقة....."(۱)
ابوحاتم رحمه الله فرمائى: "لا بأس به، يشبه حديثه حديث أهل الصدق، ما بحديثه بأس"(۲)
ابو داؤد رحمه الله فرمائى: "لا بأس به، أحاديثه مستقيمة"(۳)
ذهبى رحمه الله فرمائى: "ثقة"(۴)
ددې حضراتو نه علاوه د جرح او تعديل نورو ډيرو علماء كرامو هم ددوى توثيق كړې دې(۵)
ليكن علامه عقيلى او ابن حبان په دوى باندې كلام كړې دې، بلكه ابن حبان خو ډير سخت الفاظ استعمال كړې دى، لكه عقيلى فرمائى: "ولا يتابع على حديثه"(۶) ليكن دې سره سره هغوى عيسى بن طهمان ددې الزام نه هم برى كړې دې او فرمائيلي ئې دى چې په احاديثو كښې د عدم متابعت كوم الزام دې د هغې وجه خالد بن عبدالرحمن دې. كوم چې د عيسى نه روايت كوى، هم دا خبره صحيح هم ده چې دلته د عدم متابعت الزام په عيسى باندې نۀ دې، بلكه د خالد بن عبدالرحمن په ذمه باندې دې، حافظ رحمه الله فرمائى:
"وقال العقيلى: "لا يتابع، ولعله أتى من خالد بن عبدالرحمن" يعنى: الراوى عنه، وهو كما ظن العقيلى"(۷)
د عيسى بن طهمان په باره كښې د ابن حبان رحمه الله كلام دا دې:
"ينفرد بالمناكير عن أنس، ويأتى عنه بما لا يشبه حديثه، كأنه كان يدلس على أبان بن أبى عياش ويزيد الرقاشى عنه، لا يجوز الاحتجاج بخبره، وإن اعتبر بما وافق الثقات من حديثه فلا ضير...."(۸)
په دې عبارت كښې په عيسى بن طهمان باندې دا اعتراضات شوې دى چې د حضرت انس رضي الله عنه نه منكر روايتونه نقل كوى او د هغوى نه داسې روايتونه نقل كوى چې د هغوى د حديثونو سره مشابهت نۀ لرى، گويا چې عيسى بن طهمان مدلس هم دې، ددې وجې نه د دوى د مروياتو نه استدلال كول صحيح نۀ دى، البته كه د دوى روايات د ثقاتو د روايتونو موافق وى نو بيا هيڅ باک نشته.
او د دليل په طور ابن حبان رحمه الله دا حديث پيش كړې دې:
"......عن أنس بن مالك، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ارحموا من الناس ثلاثة:

---

۱) تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وتاريخ بغداد:۱۴۴/۱۱، وتهذيب التهذيب:۲۱۶/۸)_
۲) الجرح والتعديل:۳۶۰/۶، رقم (۱۰۸۰۲/۱۵۵۲)، وتهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲)_
۳) تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وتهذيب التهذيب:۲۱۶/۸)_
۴) المغنى فى الضعفاء:۱۶۷/۲، رقم (۴۸۰۵))_
۵) مثلاً يعقوب بن سفيان، ابن حجر او دارقطنى وغيره، اوگورئ، هدى السارى:۶۰۶، وتهذيب الكمال وتعليقاته: ۶۱۹/۲۲ـ۶۲۰، والمعرفة والتاريخ، الكنى والاسامى.....۲۷۰/۳)_
۶) الضعفاء الكبير للعقيلى:۳۸۵/۳، رقم(۱۴۲۵)، وتعليقات تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وهدى السارى:۶۰۶)
۷) هدى السارى:حرف العين:۶۰۶)_
۸) پورته حواله، وكتاب المجروحين:۲/و تعليقات تهذيب الكمال:۶۱۹/۲۲، وتهذيب التهذيب ۲۱۵/۸)_

عزیز قوم ذل، وغنی قوم افتقر، وعالماً بین الجهال.[1]

لیکن یاد ساتئ چې د عیسی بن طهمان په باره کښې د ابن حبان دا مذکوره کلام هیڅ کله نقصان نهٔ دې. اول خو ددې وجې نه چې د ابن حبان کلام په جرح کښې معتبر نهٔ دې، ځکه چې دې په متشددینو کښې دې[2] دویم ددې وجې نه چې حافظ رحمه الله فرمائی چې ابن حبان د خپلې دعوې "لایجوز الاحتجاج به" دپاره د دلیل په طور صرف یو روایت پیش کړې دې، په دې کښې هم د عیسی قصور نشته بلکه د دوی نه پس د یو بل راوی قصور دې، لیکی چې:

"ثم لم یسق له إلا حدیثاً واحداً، والآفة فیه ممن دونه"[3]

دریم ددې وجې نه چې امام بخاری رحمه الله د دوی صرف دوه حدیثونه په خپل صحیح کښې نقل کړې دی، یو خو د باب دا حدیث، چې د هغې دویم طریق په کتاب اللباس[4] کښې دې، دویم په کتاب التوحید[5] کښې، او دواړو ځایونو کښې هغوی د سماع او د تحدیث وضاحت کړې دې، ددې وجې نه د بخاری پورې د تدلیس الزام هم صحیح نهٔ دې[6] والله اعلم بالصواب

عیسی بن طهمان رحمه الله د صحیح بخاری نه علاوه د ترمذی (فی الشمائل) او د نسائی راوی هم دې[7]. د حافظ ذهبی رحمه الله د قول مطابق ددوی انتقال په ۱۷۰ هجرئ کښې اوشو[8] دې د امام بخاری د یو دریم روایت هم راوی دې[9]

④ **انس** رضی الله عنه: د حضرت انس حالات په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه...." کښې تیر شوی دی[10]

⑤ **ثابت البنانی**: د حضرت ثابت بن اسلم البنانی رحمه الله حالات په کتاب العلم، "باب القراءة والعرض علی المحدث" کښې راغلې دی[11]

---

[1]) کتاب المجروحین: ۹۸/۲. د حدیث ترجمه دا ده: "په خلقو کښې درې قسمه کسانو باندې رحم اوکړئ، یو د قوم معزز او سردار کوم چې ذلیل شوې وی، دویم د قول مالدار کوم چې محتاج شوې وی، او دریم هغه عالم چې د جاهلانو مینځ کښې وی".

[2]) قواعد فی علوم الحدیث للعثمانی، لا یؤخذ بقول کل جارح......: ۱۷۸-۱۷۹)_

[3]) هدی الساری: حرف العین: ۶۰۶، وتهذیب التهذیب: ۲۱۶/۸)_

[4]) صحیح البخاری، کتاب اللباس، باب قبالان فی نعل، رقم(۵۸۵۸))_

[5]) صحیح البخاری، کتاب التوحید. باب(وکان عرشه علی الماء)، رقم(۷۴۲۱))_

[6]) هدی الساری: ۶۰۶)_

[7]) تهذیب الکمال: ۶۲۰/۲۲)_

[8]) تهذیب التهذیب: ۲۱۶/۸)_

[9]) صحیح البخاری، کتاب التوحید، باب(وکان عرشه علی الماء) رقم(۷۴۲۱) وتاریخ الاسلام للذهبی: ۴/۲۶۳، الطبقة السادسة عشرة، رقم(۳۳۹۸))_

[10]) کشف الباری: ۴/۲)_

[11]) کشف الباری: ۱۸۳/۳)_

د حديث شريف ترجمه:عیسی بن طهمان رحمه الله وائی چې حضرت انس رضی الله عنه څپلئ اوباسلې او مونږ ته ئې اوښودلې،چې د هغې پورته ویختهٔ د زړېدو د وجې نه پریوتې وو.د هغې دوه تسمې وې.عیسی بن طهمان وائی چې بیا وروستو ماته ثابت البنانی رحمه الله اووئیل چې دا دواړه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم څپلئ دی.

د جرداوین تحقیق:جرداوین د جرداء تثنیه ده.دا د اجرد مؤنث دې.ددې دوه معنې بیان کړې شوې دی(۱)چې ویختهٔ پرې نهٔ وی(۲) زوړمونږ چې پورته کومه ترجمه کړې ده هغه د علامه عینی رحمه الله د کلام مطابق ده او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله اوله معنی اختیار کړې ده او دویمه معنی ئې قیل سره بیان کړې ده[1]او دواړه معنې صحیح دی.

د قبالان معنی:قبالان د قبال تثنیه ده.د څپلئ هغې تسمې ته وئیلې شی کومه چې د پورته نه د خپې غتې ګوتې او دې سره یوځائې ګوتې مینځ کښې پیوست شوې وی[2]

د فحدثنی ثابت البنانی بعد.....مقصد:حضرت انس رضی الله عنه چې دوی ته کومې څپلئ ښودلې وې نو دا د چا وې؟دا معلومه نهٔ وه.بیا وروستو حضرت ثابت بنانی رحمه الله ددې وضاحت اوکړو چې دا څپلئ د نبی کریم صلی الله علیه وسلم دی او ښکاره خبره ده چې حضرت ثابت به هم دا خبره د خپل طرفنه نهٔ وی کړې بلکه د حضرت انس رضی الله عنه نه به ئې اورېدلې وی.قسطلانی رحمه الله فرمائی:

"وكأنه رأى النعلين مع أنس،ولم يعلم أنهما نعلا النبى صلى الله عليه وسلم،فحدثه بذلك ثابت عن أنس"[3]

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت ددې جزء"ونعله"سره دې ځکه چې په دې کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د څپلو تذکره ده[4]

د باب درېم حدیث شریف د حضرت عائشه رضی الله عنها دې.

۲۹۴۱:[5]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلَالٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةُ -رضى الله عنها- كِسَاءً مُلَبَّدًا وَقَالَتْ فِي هَذَا نُزِعَ رُوحُ

---

[1]) عمدة القارى:۳۲/۱۵،وخصائل نبوى شرح شمائل ترمذى مع عربى حواشى للكاندهلوى:۴۷،وقال الخطابى رحمه الله : جردوا ين:يريد،خلقين،وثوب جرد،اى:خلق".اعلام الحديث: ۱۴۴۲/۲)_

[2]) كشف البارى،كتاب اللباس:۲۱۵،وعمدة القارى:۳۲/۱۵)_

[3]) شرح القسطلانى:۲۰۰/۵،وايضا انظر فتح البارى:۲۱۴/۶)_

[4]) عمدة القارى:۳۲/۱۵)_

[5]) قوله: اخرجت الينا عائشة......":الحديث،اخرجه البخارى ايضا،كتاب اللباس،باب الاكسية والخمائص،رقم (۵۸۱۸).ومسلم،كتاب اللباس والزينة،باب التواضع فى اللباس،رقم (۵۴۴۲_۵۴۴۴)،و ابو داود،ابواب اللباس،باب لباس الغليظ،رقم (۴۰۳۶)،والترمذى،ابواب اللباس،باب ماجاء فى لبس الصوف،رقم (۱۷۳۳)، وابن ماجه،ابواب اللباس،باب لباس رسول الله صلى الله عليه وسلم ،رقم (۳۵۵۱))_

النَّبِي - صلی الله علیه وسلم - . وَزَادَ سُلَيْمَانُ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ قَالَ أَخْرَجَتْ إِلَيْنَا عَائِشَةُ إِزَارًا غَلِيظًا مِمَّا يُصْنَعُ بِالْيَمَنِ، وَكِسَاءً مِنْ هَذِهِ الَّتِي يَدْعُونَهَا الْمُلَبَّدَةَ. [۵۴۸۰]

رجال الحدیث

①**محمد بن بشار**: دا محمد بن بشار عبدی رحمه الله دې. د دوی تفصیلی تذکره په کتاب العلم، "باب ماكان النبی صلی الله علیه وسلم يتخولهم...." کښې راغلې ده[1]

②**عبدالوهاب**: دا عبد الوهاب بن عبد المجید ثقفی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې تیره شوې ده[2]

③**ایوب**: د ایوب سختیانی رحمه الله تذکره هم د کتاب الایمان مذکوره باب کښې راغلې ده[3]

④**حمید بن هلال**: دا حمید بن هلال عدوی رحمه الله دې[4]

⑤**ابو برده**: دا ابوبرده حارث بن ابی موسی اشعری دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب أی الاسلام افضل" کښې تیر شوې دی[5]

⑥**عائشة**: د حضرت عائشه رضی الله عنها حالات په "بدء الوحی" کښې بیان کړې شوې دی[6]

قوله: قال: أخرجت إلينا عائشة رضی الله عنها كساء ملبدا: حضرت ابوبرده رحمه الله فرمائی چې حضرت عائشې رضی الله عنها مونږ ته یو پلن (پیړ) څادر او ښودلو.

د کساء ملبداً معنی: نن صبا خو کساء مطلقاً څادر ته وئیلې شی لیکن مخکښې به ددې اطلاق صرف د وړئ په څادر باندې کیدلو، قال العینی: "الكساء معروف، لكن الظاهر أنه لا يطلق إلا على ما كان من الصوف"[7]

او ملبد د تلبید نه د اسم مفعول صیغه ده، ددې اصل لبد یا لبدة دې، لبده نمده ته وئیلې شی یعنی هغه کپړه چې وړئ یا ویختهٔ په اوبو کښې خوشتولو نه پس جوړولې شی او د اس د زین نه لاندې کیخودلې شی، دې دپاره چې خوله زین لره متاثره نهٔ کړی، اوس د کساء ملبد معنی دا شوه چې هغه څادر چې د هغې مینځ سخت وی، د مختلفو کپړو د لمدولو نه پس، په

---

[1]) کشف الباری: ۲۵۸/۳)_
[2]) کشف الباری: ۲۶/۲)_
[3]) پورته حواله)_
[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب یرد المصلی من مربین یدیه)_
[5]) کشف الباری: ۶۹۰/۱)_
[6]) کشف الباری: ۲۹۱/۱)_
[7]) عمدة القاری: ۳۲/۱۵، والقاموس الوحید، مادة "لبد")_

يو بل باندې قط په قط ايخودلو نه وروستو تيار کړې شوې وي[۱]

نبی عليه السلام به دا څادر ولې استعمالوو؟ نبی کريم ﷺ به کساء ملبد ولې استعمالوو، په دې سلسله کښې مختلف خبرې شوې دی.

① ددې استعمال به ئې د عاجزۍ د وجې نه کوو. ② ددې نه غوره څادر چونکه نبی عليه السلام سره نۀ وو، ددې وجې نه به ئې دا استعمالوو. ③ د څۀ قصد او ارادې نه بغير اتفاقی طور به ئې استعمالوو، چې څۀ به ملاؤ شو نو هغه به ئې اغوستل.

ليکن په دې ټولو کښې اولنې احتمال غوره دې، علامه نووی او علامه عينی دغه احتمال غوره کړې دې[۲]

قوله: وقالت: في هذا نزع روح النبي صلى الله عليه وسلم: حضرت عائشې رضی الله عنها مزيد اوفرمائيل چې هم په دې څادر کښې د نبی کريم ﷺ روح وتلې وو.

مطلب دا دې چې د وفات په وخت هم نبی عليه السلام دا څادر اغوستې وو.

وزاد سليمان عن حميد عن أبي بردة قال: أخرجت إلينا عائشة.....

او سليمان بن مغيره د حميد عن ابی برده د طريق نه دا اضافه هم ښودلې ده چې ابوبرده اوفرمائيل چې حضرت عائشې رضی الله عنها د يمن جوړ کړې شوې يو پلن ازار(لنگ) او يو څادر مونږ ته اوښودل، کوم ته چې تاسو ملبده وائې.

د سليمان نه ابوسعيد سليمان بن مغيره قيسی بصری رحمه الله مراد دې[۳]

د مذکوره تعليق مقصد: غالباً ددې تعليق مقصد دادې چې د ايوب عن حميد په روايت کښې اختصار دې، او د حميد نه د باب د حديث په روايت کولو کښې يو بل راوی د سليمان بن مغيره په روايت کښې د ازار تذکره هم شته، اوس د حديث مطلب دا شو چې د وفات په وخت د نبی کريم ﷺ په بدن مبارک باندې دوه کپړې وې، يو ازار چې د يمن جوړ کړې شوې وو او دويم کساء ملبد. والله اعلم

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام مسلم رحمه الله په خپل صحيح کښې "**شيبان بن فروخ، عن سليمان بن المغيرة، عن حميد، عن أبي بردة**" طريق سره موصولاً نقل کړې دې، هلته پوره روايت دغه شان دې، حضرت ابوبرده فرمائی:

"**دخلت على عائشة، فأخرجت إلينا إزاراً غليظاً، مما يصنع باليمن، وكساء من التي تسمونها الملبدة، قال: فأقسمت بالله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قبض في هذين الثوبين**"[۴]

---

[۱]) پورته حواله جات، وشرح النووی على مسلم: ۲/ ۱۹٤، والنهاية لابن الاثير: ٤/ ۲۲٤)_

[۲]) عمدة القاری: ۱۵/ ۳۲، وشرح النووی: ۲/ ۱۹۳)_

[۳]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کشف الباری: ۳/ ۱۸۱، کتاب العلم، باب القراءة والعرض......)_

[۴]) صحيح مسلم، کتاب اللباس والزينة، باب التواضع فی اللباس، والاقتصار......، رقم (۵٤٤۲)، وتغليق التعليق: ۳/ ٤٦۸، وفتح الباری: ٦/ ۲۱٤، وعمدة القاری: ۳۲)_

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د علامه عینی رحمه الله د قول مطابق ددې حدیث شریف مناسبت ترجمة الباب سره د ترجمة الباب جزء"وما استعمل الخلفاء....."سره دې[1] د باب څلورم حدیث د حضرت انس رضی الله عنه دې.

۲۹۴۲:[2] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ عَاصِمٍ عَنِ ابْنِ سِيرِينَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضي الله عنه - أَنَّ قَدَحَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - انْكَسَرَ، فَاتَّخَذَ مَكَانَ الشَّعْبِ سِلْسِلَةً مِنْ فِضَّةٍ. قَالَ عَاصِمٌ رَأَيْتُ الْقَدَحَ وَشَرِبْتُ فِيهِ. [۵۳۱۵]

رجال الحدیث

①**عبدان:** دا عبدالله بن عثمان بن جبله رحمه الله دې چې ملقب په "عبدان" سره دې.د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده[3]؛

②**ابوحمزه:** دا ابوحمزه محمد بن میمون سکری مروزی رحمه الله دې[4]

③**عاصم:** دا عاصم بن سلیمان الاحول رحمه الله دې[5]

④**ابن سیرین:** دا مشهور محدث او تعبیر کوونکې محمد بن سیرین رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الایمان"باب اتباع الجنائز من الایمان"کښې راغلې دی[6]

⑤**انس بن مالک:** د حضرت انس رضی الله عنه تذکره په کتاب الایمان،"باب من الایمان....."کښې راغلې ده[7]

د حدیث شریف سند سره متعلق یو اهم خبرداري: ددې حدیث شریف په سند کښې اختلاف دې.ابوحمزه دا د عاصم عن ابن سیرین عن انس طریق سره نقل کړې دې.او شریک د عاصم عن انس د طریق سره.یعنی هغوی په کښې د ابن سیرین واسطه نۀ ده ذکر کړې.هم دا حدیث امام بزار رحمه الله هم د امام بخاری رحمه الله په واسطې سره په خپل مسند کښې ذکر کړې دې او فرمائی چې "لانعلم من رواه عن عاصم هکذا إلا أبا حمزة"[8] او امام دارقطنی رحمه الله فرمائی، "والصحیح الاول"

---

[1]) عمدة القاری:(۳۲/۱۵)_

[2]) قوله: انس بن مالک":الحدیث،اخرجه البخاری ایضا،کتاب الاشربة،باب الشرب من قدح النبی صلی الله علیه وسلم وآنیته،رقم (۵۶۳۸)،ولم یخرجه غیره،انظر تحفة الاشراف:۲۴۸/۱و:۳۷۳/۱)_

[3]) کشف الباری:(۴۶۱/۱)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل،باب نفض الیدین من الغسل عن الجنابة)_

[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب الماء الذی یغسل به شعر الانسان)_

[6]) کشف الباری:(۵۲۴/۲)_

[7]) کشف الباری:(۴/۲)_

[8]) مسند الامام البزار:۲۳۷/۱۳،مسند انس بن مالک،رقم (۶۷۳۹))_

(۱)چې د ابوحمزه والا سند صحيح دې.البته علامه جياني رحمه الله فرمائي چې دلته يو سند ته د صحيح وئيلو او دويم ته د غلط وئيلو ضرورت نشته.په دې سلسله کښې زما په نزد تحقيقي خبره داده چې ددې حديث بعضې حصه عاصم د انس په واسطې سره او بعضې حصه ابن سيرين د عن انس د طريق نه نقل کړې ده.لکه امام بخاري رحمه الله چې د ابوعوانه د طريق نه کوم روايت په کتاب الاشربه کښې ذکر کړې دې،هغه تفصيلي هم دې او په دې مسئله کښې واضح هم دې.ددې په آخره کښې عاصم فرمائي: "قال ابن سيرين: "إنه كانت فيه حلقة من حديد......فقال له أبوطلحة:لا تغيرن فيه شيئاً..... (۲)"ددې وجې نه د ابوحمزه او د شريک والا دواړه روايتونه صحيح دي،هر يو د حديث شريف بعضې حصه نقل کړې ده او د ابوعوانه روايت دواړو ته جامع دې او واضح هم دې(۳).والله اعلم بالصواب

قوله: أن قدح النبي صلى الله عليه وسلم انكسر،فاتخذ مكان الشعب سلسلة من فضة: د حضرت انس بن مالک رضي الله عنه نه روايت دې چې د نبي کريم صلى الله عليه وسلم پيالئ ماته شوې وه نو د اصلاح په غرض متاثره ځائې باندې هغوی د چاندئ يو زنځير اولګوو.

"شعب"د شين فتحه او د عين سکون سره،شليدلو ته وئيلې شی،دغه شان د شليدلي او مات شوې ځائې اصلاح او سمولو ته هم شعب وئيلې شی(۴)

د باب په حديث شريف کښې چې د کومې پيالئ ذکر دې،ددې متعلق د کتاب الاشربه(۵) په روايت کښې راغلې دی چې دا د يو خاص قسم لرګی نُضار جوړه کړې شوې وه،شارحينو د نضار مختلف تفسيرونه کړې دی،مثلاً خالص عود،نبع وغيره،ابوحنيفه دينوري رحمه الله وئيلې دی چې د لوښو دپاره د تهولو نه غوره لرګي هم داوی.

ددې نه علاوه ددې په صفت کښې د"عريض"لفظ راغلې دې يعنی پلنه،ددې پلنوالي څومره وو؟تحقيقاً څو معلومه نهٔ ده البته امام احمد رحمه الله د حجاج بن حسان تابعي رحمه الله حديث نقل کړې دې،هغوی فرمائي چې مونږ حضرت انس رضي الله عنه سره وو،هغوی يو لوښې طلب کړو.د هغې درې واړه لاسکی د اوسپنې وو،حلقه هم د اوسپنې وه،هغوی دا د يو تورې کپړې نه رابهر کړو نو ددې وزن د يو ربع نه کم او د نصف ربع(۶)نه زيات وو،د حضرت

---

(۱) العلل للدار قطني،رقم السوال(۲۶۲۸))_

(۲) صحيح البخاري،کتاب الاشربة،رقم (۵۶۳۸))_

(۳) عمدة القاري:۳۳/۱۵،وفتح الباري:۲۱٤/۶،و:۱۰۰/۱۰،کتاب الاشربة)_

(٤) عمدة القاري:۳۳/۱۵،وفتح الباري:۱۰۰/۱۰)_

(۵) صحيح البخاري،کتاب الاشربة،باب الشرب من قدح......رقم (۵۶۳۸))_

(۶) ربع يو پيمانه ده چې د جديد پيمانش په حساب سره۳،۲۳کيلن جوړيږی،يعنی د ربع ګنجائش به دومره وو،ددې جمع ارباع ده،اوګورئ القاموس الوحيد،مادة ربع")_

انس رضی اللہ عنہ په حکم سره په دې کښې اوبۀ واچولې شوې، بیا دا زمونږ وړاندې پیش کړې شو نو مونږ هغه اوبۀ اوڅکلې، په خپلو سرونو او مخونو مو واچولې او په نبی کریم ﷺ باندې مو درود اولوستلو[1]صلی الله علیه وسلم
کیدې شی په دې حدیث شریف کښې د اناء نه مراد هم دغه پیالئ وی، د کومې پیالئ تذکره چې د باب په حدیث شریف کښې ده.

پیالئ چا صحیح کړې وه؟: د باب په حدیث شریف کښې چې د "فاتخذ" کوم فعل دې، نو ددې فاعل څوک دې؟ په دې کښې دوه اقوال دی، یو خو دادې چې د فاتخذ فاعل نبی کریم ﷺ دې چې نبی علیه السلام دا پیالئ ټهیک کړې وه او دویم قول دادې چې ددې فاعل حضرت انس رضی اللہ عنہ دې، د حدیث شریف د ظاهر نه اولنئ رائې صحیح معلومیږی او د کتاب الاشربه[2] د روایت د ظاهر نه دویمه رائې صحیح معلومیږی، د هغې الفاظ دادی: "رأیت قدح النبی ﷺ عند انس بن مالك، وكان قد انصدع فسلسلة بفضة....." لیکن د باب د حدیث ددې طریق چې کوم الفاظ امام بیهقی رحمہ اللہ[3] نقل کړې دی، د هغې نه دا معلومیږی چې ددې فاعل حضرت انس رضی اللہ عنہ دې، په هغې کښې دی: "أن قدح النبی صلی الله علیه وسلم انصدع، فجعلت مكان الشعب سلسلة، یعنی أن أنسا جعل مكان الشعب سلسلة" ددې نه پس امام بیهقی رحمہ اللہ فرمائی چې حدیث دغه شان روایت دې، اوس دا معلومه نۀ ده چې ددې قائل کوم راوی دې، آیا هغه موسی بن هارون دې یا بل څوک دې[4]
حافظ ابن حجر رحمہ اللہ د امام بیهقی په دې روایت باندې تبصره کولو کښې فرمائی چې ددې روایت نه دا معلومه نۀ شوه چې ددې قائل څوک دې؟ او ددې بنیاد دادې چې په "جعلتُ" کښې تاء د متکلم اومنلې شی او دا مضمومه وی، دغه شان حضرت انس رضی اللہ عنہ ددې فاعل کیدې شی. دا هم کیدې شی چې د "جُعلتْ" جیم مضموم شی او دا فعل مجهول شی نو دغه شان به داحدیث د باب دحدیث سره یوشان شی اودنبی کریم ﷺ فاعل کیدل به متعین شی.
هغوی لیکی: "وجزم بعض الشراح بالثانی (أی الضمیر لانس) واحتج بروایة بلفظ "فجعلتُ مكان الشعب سلسلة" ولا حجة فیه لاحتمال أن یكون فجعلت بضم الجیم علی البناء للمجهول، فرجع إلی الاحتمال لابهام الجاعل"[5]

---

[1]) مسند احمد: ۱۸۷/۳، مسند انس بن مالک، رقم (۱۲۹۷۹)، وعمدة القاری: ۱۵/۳۳)_
[2]) البخاری، کتاب الاشربة، باب الشرب من قدح النبی ﷺ ......، رقم (۵۶۳۸))_
[3]) السنن الکبری للبیهقی: ۱/۳۰، کتاب الطهارة، باب النهی عن الاناء المفضض، رقم (۱۱۵))_
[4]) پورته حواله)_
[5]) فتح الباری: ۶/۲۱٤، و: ۱۰/۱۰۰، وتحفة الباری: ۳/۵۳۹)

قوله: قال عاصم: رأيت القدح، وشربت فيه: حضرت عاصم الاحول فرمائی چې ما هغه پیالئ لیدلې ده او هغې باندې مې اوبۀ هم څکلې دی.
دلته د تحدیث بالنعمت په طور او د فخر په طور حضرت عاصم دا فرمائی چې ماته دغې پیالئ باندې د اوبو څکلو شرافت هم حاصل شوې دې.
ددې نه علاوه بیا وروستو دا شرافت نورو ډیرو حضراتو ته هم حاصل شوې دې، لکه حافظ ابونعیم د علی بن حسن بن شقیق عن ابی حمزه د طریق نه هم دا حدیث نقل کړې دې، په هغې کښې دی: "قال علی بن الحسین: وأنا رأیت القدح، وشربت منه"[1] په خپله د امام بخاری رحمه الله نه هم په دې پیالئ باندې څکل منقول دی، علامه قرطبی رحمه الله په "مختصر البخاری" کښې لیکلې دی چې هغوی د صحیح بخاری په بعضې زړو (قدیمو) نسخو کښې دا عبارت لیکلې شوې اولیدۀ چې: "قال أبوعبدالله البخاری: رأیت هذا القدح بالبصرة، وشربت منه، وکان اشتری من میراث النضر بن أنس بثمان مائة ألف"[2]
یعنی "امام بخاری فرمائی چې دا پیالئ ما په بصره کښې اولیده او دې سره مې اوبۀ څکلې دی، دا د نضر بن انس رحمه الله د میراث نه په اتۀ لکهه کښې اخستلې شوې وه".
د سرو زرو او د چاندئ د جوړ او د زنځیر لګولو حکم: د باب د حدیث شریف نه د چاندئ د جوړ کړې شوې لاسکی، زنځیر (کړا) او د حلقې وغیره د استعمالولو جواز ثابتیږی، لیکن په دې مسئله کښې اختلاف دې.
امام ابوحنیفه رحمه الله دا مطلقاً جائز ګرځوی، البته صاحب هدایه علامه مرغینانی رحمه الله دا مطلق حکم یو شرط سره مقید کوی، هغه دا چې د سرو زرو او د چاندې ځائې خلې سره اونۀ لګوی، ددې نه ځان بچ اوساتی[3]
د امام مالک رحمه الله نه دواړه قسمه اقوال نقل دی، یعنی حلال والې او حرموالې. وروستنو ائمه مالکیه مثلاً دردیر، دسوقی او ابن الحاجب رحمهم الله وغیره حرمت غوره ښودلې دې[4]
د شوافعو مذهب د امام نووی رحمه الله د قول مطابق دادې چې دسته وغیره که لویه وی او د زینت دپاره وی نو حرام ده او که وړوکې وی او د ضرورت دپاره وی نو بیا جائز ده، د دوی دویم قول د مطلق حرمت دې چې دا کار جائز نۀ دې[5]

---

[1] فتح الباری: ۱۰/۱۰۰)_
[2] پورته حواله)_
[3] بدائع الصنائع: ۶/۵۲۴_۵۲۵، کتاب الاستحسان، واما الاناء المضبب......، والهدایة مع البنایة: ۱۲/۷۰_۷۲، کتاب الکراهی، ومؤطا محمد: ۳۷۵، ابواب السیر، باب الشرب فی آنیة الفضة)_
[4] حاشیة الدسوقی مع الشرح الکبیر: ۱/۱۰۹، باب احکام الطهارة، فصل الطاهر)_
[5] المجموع شرح المهذب: ۱/۲۵۴_۲۵۸، کتاب الطهارة، حکم الاوانی المضببة......، وشرح النووی علی مسلم: ۲/۱۹۳)_

او حنابله ددې څیزونو استعمالول دریو شرطونو سره مقید کوی.یعنی لږ(کم)وی.صرف چاندی وی او د ضرورت دپاره وی یعنی څۀ فائده په کښې وی لکه چې د دوی په نزد په دې غرض سره سرۀ زر استعمالول بالکل ناجائزدی او د چاندئ استعمال شرطونو سره مقید دې(۱)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې جمله کښې دې، "أن قدح النبی صلی الله علیه وسلم انکسر" ځکه چې په دې کښې د نبی کریم ﷺ د پیالئ تذکره ده،کومه چې د ترجمة الباب جزء "قدحه" سره مطابق ده(۲)

د باب پنځم حدیث شریف د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه دې.

۲۹۴۳:(۳)حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْجَرْمِيُّ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي أَنَّ الْوَلِيدَ بْنَ كَثِيرٍ حَدَّثَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَلْحَلَةَ الدُّؤَلِيِّ حَدَّثَهُ أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ حَدَّثَهُ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ حُسَيْنٍ حَدَّثَهُ أَنَّهُمْ حِينَ قَدِمُوا الْمَدِينَةَ مِنْ عِنْدِ يَزِيدَ بْنِ مُعَاوِيَةَ مَقْتَلَ حُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ لَقِيَهُ الْمِسْوَرُ بْنُ مَخْرَمَةَ فَقَالَ لَهُ هَلْ لَكَ إِلَيَّ مِنْ حَاجَةٍ تَأْمُرُنِي بِهَا فَقُلْتُ لَهُ لاَ. فَقَالَ لَهُ فَهَلْ أَنْتَ مُعْطِيَّ سَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ يَغْلِبَكَ الْقَوْمُ عَلَيْهِ، وَايْمُ اللَّهِ، لَئِنْ أَعْطَيْتَنِيهِ لاَ يُخْلَصُ إِلَيْهِمْ أَبَدًا حَتَّى تُبْلَغَ نَفْسِي، إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ خَطَبَ ابْنَةَ أَبِي جَهْلٍ عَلَى فَاطِمَةَ عَلَيْهَا السَّلاَمُ فَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم يَخْطُبُ النَّاسَ فِي ذَلِكَ عَلَى مِنْبَرِهِ هَذَا وَأَنَا يَوْمَئِذٍ مُحْتَلِمٌ فَقَالَ «إِنَّ فَاطِمَةَ مِنِّي، وَأَنَا أَتَخَوَّفُ أَنْ تُفْتَنَ فِي دِينِهَا». ثُمَّ ذَكَرَ صِهْرًا لَهُ مِنْ بَنِي عَبْدِ شَمْسٍ، فَأَثْنَى عَلَيْهِ فِي مُصَاهَرَتِهِ إِيَّاهُ قَالَ «حَدَّثَنِي فَصَدَقَنِي، وَوَعَدَنِي فَوَفَى لِي، وَإِنِّي لَسْتُ أُحَرِّمُ حَلاَلاً وَلاَ أُحِلُّ حَرَامًا، وَلَكِنْ وَاللَّهِ لاَ تَجْتَمِعُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم وَبِنْتُ عَدُوِّ اللَّهِ أَبَدًا». [ر: ۸۸۴]

رجال الحدیث

①**سعید بن محمد الجرمی:** دا سعید بن محمد بن سیعد الجرمی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الجهاد، "باب قتال الترك" کښې تیره شوې ده(۴)

②**یعقوب بن ابراهیم:** دا یعقوب بن ابراهیم قرشي زهری رحمه الله دې.د دوی ترجمه په کتاب العلم "باب ماذکر فی ذهاب موسی..." کښې تیره شوې ده(۵)

---

۱) المغنی:۹۱/۷،کتاب الاشربة،رقم (۷۳۷۰)،والموسوعة الفقهية:۳۲/۱۶۵_۱۶۶،مادة فضة)_

۲) عمدة القاری:۱۵/۳۳)_

۳) قوله: المسوربن مخرمة":الحدیث،مر تخریجه فی الجمعة،باب من قال فی الخطبة بعد......)_

۴) کشف الباری،کتاب الجهاد:۱/۷۰۳)_

۵) کشف الباری:۳۳۱)_

③**ابى**:د اب نه مراد ابراهيم بن سعد قرشي زهري رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب من كره أن يعود فى الكفر...... "كښې راغلي دى[۱]

④**الوليد بن كثير**:دا الوليد بن كثير مخزومي رحمه الله دې[۲]

⑤**محمد بن عمرو بن حلحله الدؤلى**:دا محمد بن عمرو بن حلحله الدؤلى بضم الدال وفتح الهمزة رحمه الله[۳] دې[۴]

⑥**ابن شهاب**:د محمد بن مسلم بن شهاب زهري رحمه الله تذکره د "بدء الوحى" په اولنى حديث کښې تيره شوې ده[۵]

⑦**على بن حسين**:دا امام زين العابدين على بن حسين بن على رحمه الله دې[۶]

قوله: أن على بن حسين حدثه أنهم حين قدموا المدينة من عند يزيد بن معاوية مقتل حسين بن على رضى الله عنه لقيه مسور بن مخرمة: ابن شهاب رحمه الله فرمائى چې ماته امام زين العابدين على بن حسين رحمه الله اوفرمائيل چې دا حضرات کله د خليفه يزيد بن معاويه د خوا نه د حضرت حسين بن على رضي الله عنه د شهادت نه پس مدينې منورې ته راغلل نو دوی سره مسور بن مخرمه ملاؤ شو.د حضرت مسور بن مخرمه او د امام زين العابدين د ملاقات دا واقعه د ۶۱هجرئ ده،ځکه چې په دغه کال باندې د حضرت حسين رضي الله عنه د شهادت واقعه پيښه شوې وه[۷]

دې پورتنى عبارت کښې د يزيد بن معاويه نه مراد مشهور اموى خليفه[۸].د حسين بن على نه د نبى کريم صلى الله عليه وسلم نوسې[۹]او د مسور بن مخرمه نه مراد مشهور صحابى دې[۱۰]

قوله: فقال له: هل لك إلى من حاجة تأمرنى بها؟ فقلت له:لا: حضرت مسور بن مخرمه د امام زين العابدين نه تپوس اوکړو چې که ستاسو څۀ ضرورت ما سره متعلق وى

---

[۱]) كشف البارى:۲/۱۲۰)_
[۲]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الصلاة،باب الحلق والجلوس فى المسجد)_
[۳]) عمدة القارى:۱۵/۳۳،وتحفة البارى:۳/۵۳۹)_
[۴]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان،باب جهر الامام بالتامين)_
[۵]) كشف البارى:۱/۳۲۶)_
[۶]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل،باب الغسل بالصاع ونحوه)_
[۷]) عمدة القارى:۱۵/۳۳)_
[۸]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب التهجد،باب صلاة النوافل جماعة)_
[۹]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب التهجد،باب تحريض النبى صلى الله عليه وسلم على صلاة.....)_
[۱۰]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء،باب استعمال فضل وضوء الناس)_

نو ماته حکم اوکړئ چې زهٔ ئې پوره کړم؟ما ورته اووئیل چې نه.حضرت مسور رضي الله عنه چې وړاندې امام زین العابدین ته کومې خبرې او کوم ګزارش وړاندې کول غواړی نو دا پورته چې څهٔ تیر شو دا د هغې دپاره تمهید وو.

قوله: فقال له: فهل أنت معطي سيف رسول الله صلى الله عليه وسلم؟: نو مسور رضي الله عنه زين العابدين رحمه الله ته اوفرمائیل چې ایا تاسو به ماته د نبی کریم صلی الله علیه وسلم توره (تلوار) راکړئ؟

معطي د یاء تشدید سره دې،دویمه یاء د متکلم ده[1]

او د "سيف رسول الله" نه مراد په ظاهره د نبی کریم صلی الله علیه وسلم مشهوره توره "ذوالفقار" ده.دا توره نبی کریم صلی الله علیه وسلم د غزوهٔ بدر په موقع باندې د نفل په طور اخستلې وه او دا هغه توره ده چې ددې باره کښې نبی علیه السلام د غزوهٔ احد په موقع باندې خوب لیدلې وو چې د دوی په توره باندې دوه غاښونه لګیدلې دی[2].

انظر سيرة ابن هشام:۳/۶۲،غزوة احد، رؤيا رسول الله ......،وايضا الروض الانف:۲/۱۲۷)_ نبی علیه السلام سره بولې لس تورې وې چې په هغې کښې یو توره "ذوالفقار" ده[3]

اوس سوال دادې چې د نبی علیه السلام دا توره د حضرت علی رضي الله عنه خاندان ته څنګه راغله؟

ددې په جواب کښې علامه عینی رحمه الله دوه احتمالات ذکر کړې دی:

① غالباً دا توره نبی کریم صلی الله علیه وسلم په خپل ژوند کښې حضرت علی رضي الله عنه ته هبه کړې وه.چې وروستو بیا حضرت زین العابدین رحمه الله ته راورسیده.

② یا حضرت ابوبکرصدیق حضرت علی رضي الله عنهما ته ورکړې وه چې وروستو بیا د دوی خاندان ته منتقل شوه[4].

قوله: فإني أخاف أن يغلبك القوم عليه: ځکه چې ماته ویره ده چې دا قوم به د طاقت په زور سره ستاسو نه دا توره واخلی.دلته د قوم نه مراد بنو امیه دی،ځکه چې د ساداتو حضراتو اختلاف هم دوی سره وو.

قوله: وأيم الله،لإن أعطيتنيه لايخلص إليهم أبداً حتى تبلغ نفسي: په خدائې قسم!

---

[1]) عمدة القاري:۱۵/۳۳،وارشاد الساري:۵/۲۰۰)_

[2]) د نبی کریم صلی الله علیه وسلم مذکوره خوب لاندې ذکر کولې شی،ابن هشام رحمه الله فرمائی: فلما سمع بهم رسول الله صلى الله عليه وسلم والمسلمون قد نزلوا حيث نزلوا،قال رسول الله صلى الله عليه وسلم للمسلمين: انى قد رايت والله خيرا،رايت بقرا، ورايت فى ذباب سيفى ثلما،ورايت انى ادخلت يدى فى درع حصنية،فاولتها المدينة")_

[3]) قال العيني: والظاهر ان هذا السيف هو ذوالفقار،لان سبط ابن الجوزى ذكر فى تاريخه:ولم يزل ذوالفقار عنده صلى الله عليه وسلم ،حتى وهبه لعلى رضي الله عنه قبل موته،ثم انتقل الى آله،وكانت به عشرة اسياف؛ منها: ذوالفقار، تنفله يوم بدر".انظر عمدة القاري:۱۵/۳۳)_

[4]) عمدة القاري:۱۵/۳۳،وفتح الباري:۶/۲۱۴،وعمدة القاري:۱۵/۳۴،وشرح القسطلاني:۵/۲۰۱)_

که تاسو دا توره ماته راکړئ نو بنو امیه به هیڅکله دا حاصله نهٔ کړی یا دا چې زما ساه لاړه شی زهٔ پرې وفات شم، مطلب دا دې چې زهٔ به ددې تورې په خاطر خپل ځان قربان کړم(۱)

یو سوال او د هغې جواب حافظ رحمه الله د باب د حدیث په بنیاد باندې د تعجب په طور یو سوال نقل کړې دې. هغه دا چې حضرت مسور رضی الله عنه فرمائی چې زهٔ ددې تورې د حفاظت د پاره د خپل ځان قربانۍ ته تیار یم. دلته حضرت مسور رضی الله عنه صرف او صرف د حضرت فاطمه رضی الله عنها د نوسی، زین العابدین، د زړهٔ ساتلو د پاره خپل خواهش د هغوی وړاندې کوی. لیکن بل طرفته چې حضرت حسین بن علی رضی الله عنهما چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها خوئې دې. د هغوی د پاره د خپل ځان قربانی نهٔ ورکوی، نهٔ ئې څهٔ داسې د خپل خواهش اظهار اوکړو، تردې چې حضرت حسین رضی الله عنه د ظالمانو حکمرانانو دلاسه شهید شو او دا لویه واقعه پېښه شوه.
ددې په جواب کښې د حضرت مسور رضی الله عنه له طرفه په عذر کښې دا وئیلې کیدې شی چې حضرت حسین رضی الله عنه کله عراق ته روان شو نو د اهل حجاز او د حضرت مسور رضی الله عنه په ذهن کښې هم دا خبره نهٔ وه چې د حضرت حسین رضی الله عنه معامله به دا رخ اختیار کړی او هلته به د خپلو ملګرو سره مظلومانه شهادت بیا مومی(۲) والله اعلم

قوله: إن علي بن أبي طالب خطب ابنة أبي جهل على فاطمة رضی الله عنها: حقیقت کښې حضرت علی په حضرت فاطمه رضی الله عنها باندې بن راوستلو د پاره د ابوجهل هشام بن مغیره لور ته د نکاح پیغام ورکړو.
د حضرت علی رضی الله عنه تذکره تفصیل سره په کتاب العلم، "باب إثم من كذب على النبي صلی الله علیه وسلم" کښې تیره شوې ده(۳)

د ابنة ابی جهل نه څوک مراد دی؟ دا د دین مشهور دشمن د ابوجهل لور حضرت جویریه بنت هشام بن مغیره مخزومیه رضی الله عنها ده. ددې نوم جمیله ښودلې شوې دې، لیکن د حافظ رحمه الله په قول حضرت علی رضی الله عنه چې کومې ښځې ته د نکاح پیغام ورکول غوښتل نو هغه جویریه وه.(۴) چې کله نبی کریم صلی الله علیه وسلم د خپل خفګان اظهار اوکړو او حضرت علی رضی الله عنه دې سره نکاح اونکړې شوه نو عتاب ابن اسید ورسره نکاح اوکړه چې د نبی علیه السلام په عهد کښې د مکې مکرمې امیر وو، ددې نه ئې اولاد هم اوشو، تاریخ ئې د یو ځوی نوم محفوظ کړې دې چې د هغهٔ نوم عبدالرحمن وو، دې په جنګ جمل کښې شهید شو(۵).

---

(۱) فتح الباري:۶/۲۱۴، وعمدة القاري:۱۵/۳۴، وشرح القسطلاني:۵/۲۰۱_
(۲) فتح الباري:/۹۳۲۷)_
(۳) کشف الباري، کتاب العلم:۴/۱۴۹، دغه شان د حضرت فاطمه رضی الله عنها د حالاتو د پاره اوګورئ: کتاب الوضوء، باب غسل المراة اباها الدم.....)_
(۴) الاصابة:۴/۲۶۵، وعمدة القاري:۱۵/۳۴، ددې په نوم کښې نور اقوال هم دی، اوګورئ: فتح الباري: ۷/۸۶، والطبراني في الكبير:۲۴/۲۱۰)_
(۵) الاصابة:۴/۲۶۵، وفتح الباري:۷/۸۶، وعمدة القاري:۱۶/۲۳۰)_

حضرت جویریه رضی الله عنها د نبی علیه السلام نه د حدیث روایت هم کوی[۱]، فرمائی چې یوځل نبی کریم صلی الله علیه وسلم زمونږ کور سره تیر شو او اوبهٔ ئې طلب کړې نو ما ورته پیالئ راوړه او اوبهٔ مې ورته پیش کړې دې دوران کښې یو سړی د نبی علیه السلام نه څهٔ تپوس اوکړو چې دوه د زیړ رنګ څادرونه پرې پراتهٔ وو ،نبی علیه السلام په جواب کښې اوفرمائیل، "تعبد الله،لاتشرك به شيئاً،وتقيم الصلوة،وتؤدى الزكوة،وتصل الرحم" بیا ئې اوفرمائیل "خیرامتی قرنی،ثم الذین یلونهم"[۲]

د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د خطبې سبب څهٔ وو؟:د باب په حدیث شریف کښې چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم کومه خطبه او تقریر نقل کړې شوې دې ددې وجه څهٔ وه؟په دې کښې دوه قولونه دی:

①:کتاب النکاح د روایت نه معلومیږی کوم چې د ابن ابی ملیکه نه روایت دې[۳]چې د بنو هشام بن مغیره اجازت غوستل د خطبې سبب وو،چې کله بنو هشام بن مغیره د خپلې جینئ نکاح حضرت علی رضی الله عنه سره کول غوښتل او د نبی علیه السلام نه ئې اجازت طلب کړو نو نبی علیه السلام خطبه ارشاد اوفرمائیله[۴].

②او د امام زهری چې کوم طریق دې،په هغې کښې یو بل سبب بیان کړې شوې دې،په صحیح ابن حبان کښې دی:

"أن علياً خطب بنت أبي جهل،فبلغ ذلك فاطمة،فأتت رسول الله صلى الله عليه وسلم،فقالت:إن الناس يزعمون أنك لاتغضب لبناتك،وهذا على ناكح بنتَ أبي جهل!......"[۵]

"حضرت علی رضی الله عنه د ابوجهل لور ته د نکاح پیغام ورکړو،دا خبر حضرت فاطمه رضی الله عنها ته اورسیدو نو هغه نبی علیه السلام ته راغله او وې فرمائیل چې د خلقو خیال دادې چې تاسو د خپلو لونړو د حمایت او ملګرتیا دپاره نهٔ غصه کیږئ،دې علی ته اوګورئ چې هغه د ابوجهل لور سره نکاح کوونکې دې!......"

نبی علیه السلام د حضرت فاطمه په خبرې اوریدو سره مسجدنبوی ته تشریف راوړلو او خطبه ئې ارشاد اوفرمائیله.ددې روایت نه د نبی علیه السلام د خطبې لوستلو سبب معلومیږی چې ددې خطبې سبب حضرت فاطمه رضی الله عنها وه[۶]

د دواړو قولونو مینځ کښې تطبیق:اوس د دواړو قولونو مینځ کښې تطبیق دادې چې د نبی علیه السلام د تقریر سبب دا دواړه خبرې کیدې شی چې بنی هشام بن مغیره د خپلې جینئ په سلسله

---

[۱]) الاصابة:۲۶۲/٤،ومعرفة الصحابة:۲۰٤/۵،باب الجيم)_

[۲]) پورته حواله جات،والطبرانى فى الكبير:۲۵۸/۲٤،رقم (۶۵۸)،باب الدال،درة بنت ابى لهب.....)_

[۳]) صحيح البخارى،كتاب النكاح،باب ذب الرجل عن ابنته فى الغيرة والانصاف،رقم (۵۲۳۰))_

[۴]) فتح البارى:۹۳۲۸/)_

[۵]) الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان،مناقب على بن ابى طالب،ذكر البيان بان على بن ابى طالب.....رقم (۶۹۱۸)،وروى بعضه البخارى فى صحيحه،كتاب فضائل الصحابة،باب ذكر اصهار النبى صلى الله عليه وسلم.....رقم (۳۷۲۹)

[۶]) فتح البارى:۹۳۲۸/)_

كښې نبی علیه السلام سره رابطه اوکړه چې نکاح کیدل پکار دی یا نهٔ؟ او چې کله ددې معاملې خبر حضرت فاطمه رضی الله عنها ته اوشو نو هغې هم خپل والدمحترم ته شکایت اوکړو چې علی زما بن راوستل غواړی.بهرحال په دواړو سببونو کښې څهٔ منافات نشته.

د نکاح پیش کش د چاله طرفه وو؟ د روایتونو د تلاش نه هم دا معلومیږی چې د ابوجهل لور سره د نکاح کولو فیصله د حضرت علی رضی الله عنه خپله فیصله وه.په خپله د جینۍ والو له طرفه په دې کښې څهٔ حرکت نهٔ وو،ددې وجې نه په اکثرو روایتونو کښې د خطبې نسبت د حضرت علی رضی الله عنه طرفته دې،په خپله چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها په حوالې سره پورته کوم حدیث مبارک تیر شو،په هغې کښې هم د"ناکح"لفظ حضرت فاطمه رضی الله عنها استعمال کړې دې.حالانکه دغه وخت پورې نکاح شوې نهٔ وه،ددې وجه ښکاره ده چونکه د حضرت علی رضی الله عنه اراده وه او اراده ئې مضبوطه هم وه چې که ممانعت اونکړې شو نو چې نن نهٔ وی چې صبا نکاح خامخا اوشی،ددې وجې نه حضرت فاطمه رضی الله عنها د "ناکح"لفظ استعمال کړو[1]،په بعضې روایتونو کښې راځی چې په خپله حضرت علی رضی الله عنه هم په دې سلسله کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره مشوره کړې وه او د نکاح اجازت ئې غوستلې وو.په مستدرک حاکم کښې د حضرت سوید بن غفله مخضرمی رضی الله عنه روایت دې.فرمائی:

"خطب علی ابنة أبي جهل إلى عمها الحارث بن هشام،فاستشار النبي صلى الله عليه وسلم،فقال: أعن حسبها تسئلني؟قال علی: قد أعلم ما حسبها،ولكن أتامرني بها؟فقال: لا،فاطمة بضعة مني،ولا أحسب إلا وأنها تحزن وتجزع،فقال علی:لا آتي شيئاً تكرهه"[2]

یعنی:"حضرت علی رضی الله عنه د ابوجهل لور سره د نکاح کولو دپاره د هغې ترهٔ حارث بن هشام ته پیغام واستوو او په دې معامله کښې ئې نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره مشوره اوکړه.نبی علیه السلام اوفرمائیل.آیا تهٔ ما نه ددغه ښځې د حسب نسب تپوس کول غواړې؟نو حضرت علی رضی الله عنه اووئیل چې د هغې حسب نسب ماته ښهٔ معلوم دې لیکن آیا تاسو ماته هغې سره د نکاح کولو مشوره راکوئ؟نبی علیه السلام اوفرمائیل.فاطمه زما حصه ده او زما خیال دادې چې ستا په دې نکاح کولو سره به هغه غمژنه او پریشانه شی.نو حضرت علی رضی الله عنه اووئیل چې زهٔ به داسې هیڅ یو کار اونکړم چې تاسو ته ناخوښه وی".

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې غالباً حضرت علی رضی الله عنه د نبی علیه السلام دخطبې لوستلو نه پس اجازت غوستلې وو او په خپله د خطبې دوران کښې موجود نهٔ وو.ددې وجې نه ئې مشوره هم اوکړه لیکن هرکله چې نبی علیه السلام منع کړو نو حضرت علی رضی الله عنه ددې معاملې نه وروستو.لکه په یو حدیث کښې دا الفاظ راغلې دې کوم چې د "شعیب عن الزهری"د طریق نه روایت دې چې:"فترك على الخطبة"[3]

---

[1]) پورته حواله)_

[2]) المستدرك للحاكم:۱۷۳/۳،کتاب معرفة الصحابة.ذکرمناقب فاطمة بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم ،رقم (۴۷۴۹)

[3]) صحیح البخاری.کتاب فضائل الصحابة.باب ذکر اصهار النبی صلی الله علیه وسلم ......رقم (۳۷۲۹))_

او د ابوداؤد شريف روايت(۱) چې د "معمر عن الزهري عن عروة" نه دې.هغې کښې دا الفاظ راغلي دی: "فسكت على عن ذلك النكاح"(۲) والله اعلم بالصواب

قوله: فسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب الناس في ذلك على منبره هذا: نو ما د نبی ﷺ نه واوریدل چې هغوی خلقو ته په دې معامله کښې خطاب کوو په خپل منبر باندې.

مطلب دادې چې کله نبی ﷺ دا واوریدل چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت فاطمه رضی الله عنها بن راوستل غواړی او د ابوجهل لور سره نکاح کول غواړی نو نبی ﷺ د خپل منبر نه دا راتلونکې خطبه ارشاد اوفرمائیله،دې دپاره چې خلق هم د اصل واقعې نه خبردار شی او خلقو ته هم پته اولګی چې د نبی د لور او د الله تعالی د دشمن د لور اجتماع نۀ شی کیدې(۳)

وانا يومئذ محتلم: او زۀ دغه ورځو کښې بالغ ووم.

ددې جملې نه د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه مقصود دادې چې وړاندې به زۀ د نبی کریم ﷺ کوم الفاظ نقل کوم نو هغه غیریقینی نۀ دی بلکه ماته ښۀ یاد دی چې زۀ هغه وخت بالغ ووم او د واقعاتو د تول مې صلاحیت او قابلیت لرلو(۴)

د حضرت مسور رضی الله عنه عمر دغه وخت څومره وو؟: ددې نه پس ځان په دې پوهه کړئ چې ابن سيد الناس د باب د حديث دې الفاظو "وانا يومئذ محتلم" ته د حقيقت نه خلاف او غلط وئیلې دی او فرمائی چې صحيح لفظ "كالمحتلم" دې مطلب دا چې د بالغانو په شان وو. دا د اسماعیلی روایت دې ددې وجه دا ده چې حضرت مسور رضی الله عنه د نبی په ژوند مبارک کښې بالغ شوې نۀ وو ځکه چې دوی د حضرت عبدالله بن زبير نه پس پيدا شوې وو. ددې وجې نه د حضرت مسور عمر مبارک به د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس اتۀ کاله وی(۵) لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن سيدالناس ددې رائې سره اختلاف کړې دې او فرمائی چې د ابن سيدالناس له طرفه د باب حديث ته غلط وئیل صحيح نۀ دی، ځکه چې د صحيح قول مطابق د حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنه ولادت د هجرت نه مخکښې کال باندې شوې وو. ددې وجې نه به د نبی کریم ﷺ د وفات په وخت د دوی عمر نهه کاله وی. لهذا دا خبره بالکل ممکن ده ځکه چې دا د بلوغ اقل مدت(کمه مده) ده یعنی نهه کاله، په دې کښې به بالغ شوې وی. یا به

---

(۱) سنن ابی داود، كتاب النكاح، باب ما يكره ان يجمع بينهن من النساء، رقم (۲۰۷۰)_

(۲) فتح الباري:۹۳۲۸/، دغه شان اوګورئ، شرح مشكل الآثار للامام الطحاوى:۱۲/۵۱۱_۵۱۹، باب بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ من قوله: ان بنی هشام بن المغيرة...." الباب:(۷۸۸)_

(۳) فتح الباري:۷/۸۶)_

(۴) فتح الباري:/۹۳۲۷)_

(۵) پورته حواله)_

د حضرت مسور قول "محتلم" په مبالغه باندې حمل کولې شي، ددې نه مراد به تشبيه وي.
دغه شان دواړه روايتونه يعنې "محتلم" او "كالمحتلم" د معنې په لحاظ سره به موافق شي، يو ته صحيح وئيل او دويم لره د غلط گرځولو به هيڅ ضرورت پاتې نهٔ شي۔
ددې تول تفصيل ضرورت دې دپاره محسوس کړې شو او ددې وجه دا شوه چې د اتو کالو ماشوم ته چرته هم محتلم يا كالمحتلم نهٔ دې وئيلې شوې، مگر دا چې تشبيه مراد واخستلې شي او دا اووئيلې شي چې په فهم او حفظ کښې او د اخذ په معامله کښې حضرت مسور د بالغ په شان وو[1] والله اعلم بالصواب.

قوله: فقال: ان فاطمة مني، وانا اتخوف ان تفتن في دينها: نو نبى كريم ﷺ اوفرمائيل، فاطمه رضي الله عنها زما نه ده او ما ته دا ويره ده چې ددې معاملې د وجې نه به د فاطمې رضي الله عنها دين متاثره شي۔
مطلب دادې چې حضرت فاطمه رضي الله عنها به د طبعي غيرت په وجه سره صبر اونکړې شي او په دې سره به د هغې ذاتي او خانگى ژوند متاثره شي[2]

قوله: ثم ذكر صهراله من بني عبدشمس، فأثنى عليه في مصاهرته اياه، قال: حدثني فصدقني ووعدني فوفى لي: بيا نبى كريم ﷺ د بنوعبدشمس سره تعلق لرونکى يو خپل زوم (د ابوالعاص بن الربيع) تذكره اوفرمائيله نو هغهٔ سره ئې د خپلې رشتې او تعلق تعريف اوکړو، وې فرمائيل هغهٔ ماسره خبره اوکړه او هغه ئې رښتونې کړه، ماسره ئې وعده اوکړه او هغه ئې پوره کړه۔

حضرت ابوالعاص بن الربيع: دا حضرت ابوالعاص بن الربيع رضي الله عنه بن عبدالعزى بن عبدمناف بن قصى بن كلاب قرشى عبشمى دې[3]
د دوى د مور نوم هاله بن خويلد ده چې د ام المؤمنين حضرت خديجة الكبرى رضي الله عنها خور وه.
دغه شان حضرت ابوالعاص رضي الله عنه د حضرت خديجه رضي الله عنها حقيقى خورئې شو[4]
د دوى نوم څهٔ وو، په دې کښې د سيرت د عالمانو اختلاف دې، بعضو لقيط، بعضو زبير، بعضو هشيم، بعضو مهشم او بعضو ياسر ښودلې دې۔
د ابن عبد البر رحمه الله د قول مطابق اكثر حضراتو لقيط اختيار کړې دې[5]

---

[1]) پورته حواله)_
[2]) عمدة القارى:١٥/٣٤)_
[3]) سير اعلام النبلاء:١/٣٣٠،والاصابة:١٢١/٤،والاستيعاب:٤٣٠/٢،باب العين من الكنى)_
[4]) سير اعلام النبلاء:١/٣٣١،والاصابة:١٢١/٤،والاستيعاب:٤٣٠/٢،والمستدرك للحاكم:٦٣٨/٣ كتاب معرفة الصحابة،ذكر ابى العاص......رقم (٦٦٩٣))_
[5]) الاستيعاب:٤٣٠/٢)_

د دوی لقب جرو البطحاء وو، دغه شان په امین سره به هم رابللې کیدو(۱)
د غزوه حدیبیه نه پنځه میاشتې مخکښې دوی اسلام قبول کړو(۲)
د نبی کریم ﷺ د ټولو نه مشره لور حضرت زینب رضی الله عنها د دوی په عقد کښې وه، د بدر په موقع باندې د مکې مکرمې د مشرکینو چې کوم کسان گرفتار شوې وو، په هغوی کښې حضرت ابو العاص بن الربیع هم وو، مسلمانانو چې کله د دغه کسانو په بدله کښې د فدیې د وصولولو فیصله اوکړه نو د قیدیانو متعلقینو او وارثانو د مکې مکرمې نه پیسې راواستولې، حضرت زینب چې دغه وخت مکه مکرمه کښې وه، هغې هم د خپل خاوند د آزادئ دپاره فدیه راواستوله، کوم څیز چې هغې راواستوو د هغې په لیدلو سره د نبی کریم ﷺ زړهٔ مبارک نرم شو، هغه د حضرت خدیجة الکبری رضی الله عنها هار وو(۳)، چې ددې دواړو د وادهٔ په موقع باندې حضرت خدیجة الکبری رضی الله عنها حضرت زینب رضی الله عنها ته په غاړه کښې اچولې وو، د هار په لیدلو سره نبی کریم ﷺ صحابه کرامو ته اوفرمائیل چې که تاسو مناسب گنړئ نو د زینب قیدی پریږدئ چې دې هغې ته واپس لاړ شی. صحابه کرامو رضی الله عنهم دا خبره اومنله او هغه ئې آزاد کړو.
مکې مکرمې ته د روانیدو نه مخکښې نبی کریم ﷺ د حضرت ابوالعاص نه وعده واخستله چې دې واپس لاړ شی نو حضرت زینب رضی الله عنها به د نبی کریم ﷺ خدمت ته راؤلیږی او نبی کریم ﷺ دهٔ ته ددې خبرې د پټ ساتلو دپاره هم اوفرمائیل.
بل طرفته رسول الله مبارک ﷺ حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه (چې د نبی علیه السلام متبنی وو) او یو بل انصاری راؤبللو او ورته ئې اوفرمائیل چې تاسو دواړه بطن یاجج(۴) ته روان شئ او هلته اودریږئ، تردې چې حضرت زینب رضی الله عنها تاسو ته راشی نو تاسو دواړه به د هغې د سفر ملگری ئې او هغه خپل ځان سره راولئ، دا د بدر نه څو میاشتې پس واقعه ده.
حضرت ابوالعاص چې د آزادیدو نه پس کله مکې مکرمې ته اورسیدو نو حضرت زینب ته ئې اووئیل چې خپل والد محترم ته د تلو دپاره تیاری اوکړه نو هغوی تیاره مکمل کړه او د هغې لیور کنانه چې د ترور ځوې ئې هم وو، یو اوښ ئې راوستو چې په هغې باندې حضرت زینب رضی الله عنها سوره شوه او کنانه هم غشې او کمان ځان سره کړل او د ورځې په رنړا کښې روان شو، په دې باندې د مکې مکرمې والا ډیر غصه شو او د حضرت زینب رضی الله عنها په تلاش کښې

---

(۱) پورته حواله، والاصابة: ۴/۱۲۱، وسیر اعلام النبلاء: ۱/۳۳۱)_
(۲) سیر اعلام النبلاء: ۱/۳۳۱)_
(۳) سیر اعلام النبلاء: ۱/۳۳۲، والمستدرک: ۳/۲۳۶، کتاب معرفة الصحابة، ذکر مناقب ابی العاص......، رقم (۵۰۳۸)، والسیرة النبویة لابن هشام: ۲/۶۵۳، ومسند احمد، مسند عائشة، رقم (۲۶۸۹۴)، وابو داود، کتاب الجهاد، باب فی فداء الاسیر بالمال، رقم (۲۶۹۲)، من روایة رضی الله عنها، والاصابة: ۴/۱۲۱)_
(۴) قوله: یاجج": هو بفتح الیاء، وبعدها همزة، وجیم مکسورة: موضع علی ثمانیة امیال من مکة. انظر تعلیقات سیر اعلام النبلاء: ۱/۳۳۳، ومعجم البلدان: ۵/۴۲۴، باب الیاء والالف وما یلیهما)_

راووتل نو کنانه په یو مقام "ذوطوی" کښې اوښ اودرولو او خپل ترکش ئې خورکړو، دلته یو مشرک هبار بن الاسود حضرت زینب رضی الله عنها ته نیزه اوښودله او وې ویروله، ددې معاملې په لیدلو سره کنانه اووئیل چې څوک هم نزدې راغې نوزۀ به دهغۀ په بدن کښې دا غشې ښخ کړم. دې خلقو کښې ابوسفیان هم وو، هغۀ کنانه ته اووئیل، ائې سړیه! دا غشي زمونږ نه لرې کړه، مونږ تاسره څۀ خبره کول غواړو نو کنانه صبر شو او د ابوسفیان خبره ئې واؤریده، ابوسفیان وئیل چې دا تا ښۀ اونکړل چې د ورځې په وخت کښې اود سردارانو او امیرانو په موجودګۍ کښې راووتلې، حالانکه اوس نزدې مونږ په بدر کښې چې کومې رسوایۍ او ذلت سره مخامخ شو او د محمد صلی الله علیه وسلم نه چې مونږ ته کوم تکلیف راؤرسیدۀ د هغې تاته ښۀ پته ده، دا تۀ چې د ورځې په رڼا کښې دا ښځې بولې، خلق به دا ګڼړی چې دا هم د بدر د ذلت یو حصه ده. په خدائې قسم! دوی دلته د حصارولو مونږ ته هیڅ ضرورت نشته، ددې وجې نه اوس دا زینب واپس بوځه، چې کله حالات پرسکون او د امن شي او خلقو کښې دا خبره مشهوره شي چې مونږ دوی واپس کړې دی نو پټه ئې بیا بوځه او پلار ته ئې حواله کړه.

نو کنانه د ابوسفیان په خبره باندې عمل اوکړو او حضرت زینب رضی الله عنها ئې واپس کړه، څو ورځې پس دوباره اووتل او دا ئې حضرت زید بن حارثه رضی الله عنه او د هغوی ملګری ته حواله کړه، دې دواړو حضراتو حضرت زینب رضی الله عنها مدینې منورې ته اورسوله.

د فتح مکه نه څۀ وخت مخکښې خبره ده چې حضرت ابوالعاص د تجارت په غرض سره د شام قصد اوکړو، د قریشو هم ورسره ډیر مال وو، واپسۍ کښې د مسلمانانو یو لښکر سره مخامخ شو، مسلمانانو ترینه ټول مال واخستۀ لیکن دې یې ګرفتار نۀ کړې شو، دې د هغه ځائې نه اوتختیدۀ، د شپې مدینې منورې ته راغۀ او حضرت زینب رضی الله عنها ته راؤرسیدۀ، د هغې نه ئې پناه طلب کړه، حضرت زینب رضی الله عنها ورته پناه ورکړه او شپه ئې هلته تیره کړه.

سحر چې کله نبی کریم صلی الله علیه وسلم او صحابه کرام رضی الله عنهم د مانځه نه فارغ شو نو د ښځو د ډلې نه حضرت زینب رضی الله عنها په اوچت آواز سره اوفرمائیل: "ایها الناس! قد اجرت ابا العاص بن الربیع" چې ائې "خلقو! ابوالعاص بن الربیع زما په پناه کښې دې".

بل طرفته نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغه لښکر ته پیغام اولیږو کوم لښکر چې د ابوالعاص مال اخستلې وو: "ان هذا الرجل منا حیث قد علمتم، وقد اصبتم له مالا، فان تحسنوا وتردوه، فانا نحب ذلك، وان ابیتم، فهوفئ الله، فانتم احق به"

یعنی: "څنګه چې تاسو ته هم معلومه ده چې دا زمونږ د خاندان کس دې او تاسو ددۀ مال اخستلې دې، نو که تاسو دۀ سره ښۀ سلوک اوکړئ او ددۀ مال واپس کړئ نو دا مونږ ته خوښه ده او که تاسو انکار اوکړئ نو دا غنیمت دې، چې تاسو ئې ډیر حقدار یئ"

په دې باندې حضرات صحابه کرامو رضی الله عنهم اوفرمائیل، دغه مال به ورته مونږ واپس کړو، نو د وعدې مطابق صحابه کرامو رضی الله عنهم د هغۀ اخستلې شوې ټول مال واپس کړو.

حضرت ابوالعاص د خپل تجارت مال او سامان واخستلو او مکې مکرمې ته روان شو، هلته په رسیدلو سره چې څومره مال وو، هغه ئې حواله کړو او بیا ئې وفرمائیل ائې د

مکې والو! آیا په تاسو کښې په ما باندې د چا څۀ حق شته؟ هغوی په جواب کښې اووئیل، نه! الله تعالی دې تا ته جزاء خیر درکړی، په دې باندې حضرت ابوالعاص اوفرمائیل:

"اشهد ان لا اله الا الله و ان محمدا عبده ورسوله" په الله تعالی قسم! ما مدینه منوره کښې د نبی کریم ﷺ خوا کښې اسلام ددې وجې نه قبول نۀ کړو چې هسې نۀ تاسو دا خیال اونکړئ چې زۀ ستاسو مال خوړل غواړم، اوس چې هرکله ما تاسو ته ستاسو مالونه واپس کړل او په ما باندې د چا څۀ حق پاتې نۀ شو نو ددې وجې نه زۀ د اسلام د قبلولو اعلان کوم.

ددې نه پس دوی مدینې منورې ته د نبی ﷺ خوا ته تشریف راوړلو او نبی کریم ﷺ حضرت ابوالعاص او د حضرت زینب نکاح خپل مینځ کښې برقرار اوساتله، دغه شان شپږ کاله فراق او جدائی ددې دواړو ترمینځه تیره شوه[1]

د باب د حدیث شریف په الفاظو "حدثنی فصدقنی، و وعدنی، فوفی لی" کښې دې پورتنئ ذکر شده واقعې طرفته اشاره ده چې حضرت ابوالعاص رضی الله عنه د خپل ډېر زیات محبت باوجود (کوم چې ئې حضرت زینب رضی الله عنها سره وو) هغه د خپل پلار طرفته روانه کړه او نبی ﷺ سره ئې چې کومه وعده کړې وه نو هغه ئې پوره کړه، په دې کښې نبی ﷺ د ابوالعاص ددې کار تعریف او ستائینه کړې ده[2] د حضرت ابوالعاص رضی الله عنه د اولاد په سلسله کښې تاریخ صرف د یو لور تذکره کوی[3] امامه بنت ابوالعاص چې ددې مور حضرت زینب رضی الله عنها وه. دا هغه امامه ده چې نبی ﷺ به دا اوچته کړې وه او مونځ به ئې کوو، دې نه د دوی خپل مینځ کښې هغه ډېر زیات مینه محبت ښۀ طریقې سره معلومیږی، د صحیح بخاری وغیره روایت دې کوم چې د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه نه روایت دې چې:

"أن رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یصلی وهو حامل بنتَ زینب بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم، ولابی العاص بن الربیع، فإذا قام حملها، وإذا سجد وضعها؟......."[4] (اللفظ للبخاری)

---

[1]) للاستزادة انظر: سیر الذهبی: ۳۳۲/۱_۳۳۴، والاصابة: ۱۲۲/۴، والمعجم الکبیر: ۴۲۶/۲۲_۴۳۱، ما اسندت ام سلمة رضی الله عنها رقم (۱۰۵۰)، والسیرة النبویة لابن هشام: ۶۵۱/۲_۶۵۹ اسر ابی العاص بن الربیع رضی الله عنه ....)

[2]) سیر اعلام النبلاء: ۳۳۱/۱)_

[3]) دا د مشهور قول مطابق خبره ده. البهت حاکم په مستدرک (۲۳۶/۳) کښې او حافظ په فتح الباری (۸۵/۷) کښې او عینی په عمدة القاری (۲۳۰/۱۶) کښې د یو ځوی ذکر هم کړې دې چې د هغۀ نوم علی وو. دې په ماشوموالی کښې وفات شوې وو. غالباً ددې وجې نه عام طور سره د دوی ذکر نۀ کیږی. او حضرت امامه رضی الله عنها ډېر وخت ژوندئ وه. اول د حضرت علی ابن ابی طالب رضی الله عنه په نکاح کښې وه، د هغوی د وفات نه پس د حضرت مغیره بن نوفل په نکاح کښې راغله او د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په دور کښې دا وفات شوه. رضی الله عن الجمیع اوګورئ سیر اعلام النبلاء: ۳۳۵/۱، والاصابة: ۱۲۳/۴)_

[4]) الحدیث اخرجه البخاری، ابواب سترة المصلی، باب اذا حمل جاریة صغیرة علی عنقه فی الصلاة، رقم (۵۱۶)، وکتاب الادب، باب رحمة الولد وتقبیله، رقم (۵۹۹۶)، ومسلم، کتاب المساجد، باب جواز حمل الصبیان...... رقم (۱۲۱۲_۱۲۱۵)، وابو داود، کتاب الصلاة، باب العمل فی ...[بقیه برصفحه آئنده...

چې "نبی ﷺ به امامه اوچته کړې وه او مونځ به يئ کولو.د قيام په حالت کښې به ئې اوچته کړې وه او د سجدې په وخت به ئې په زمکه کيخودله"(١)په شپږو کتابونو کښې د حضرت ابوالعاص رضي الله عنه نه څۀ حديث منقول نۀ دې(٢) دوی د حضرت صديق اکبر رضي الله عنه په زمانه کښې په١٢ هجرئ او د ذی الحجې په مياشت کښې وفات شو(٣)رضی الله عنه وأرضاه

قوله: وإني لیست أحرم حلالاً،ولا أحل حراماً،ولكن والله،لا تجتمع بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم وبنت عدو الله أبداً: او زۀ يو حلال څيز لره حرام او حرام څيز لره حلال نۀ ګرځوم،ليکن په خدائې قسم!د رسول الله ﷺ او د الله تعالى د دشمن لور په يو ځائې کښې جمع کيدې نۀ شی.د باب د حديث شريف الفاظ خو تاسو اوکتل او په کتاب النکاح کښې دا الفاظ راغلې دی:

"فلا آذن،ثم لا آذن،إلا أن يريد ابن أبي طالب أن يطلق ابنتي،وينكح ابنتهم"(٤)

چې"زۀ اجازت نۀ ورکوم،بيا نۀ ورکوم،البته يو صورت دې هغه دا چې علی زمونږ لور ته طلاق ورکړی او د هغوی جينئ سره نکاح اوکړی".

په دې روايت کښې چې نبی ﷺ درې ځله کوم لفظ د"لا آذن"اوفرمائيلو نو دا د تاکيد په طور وو،دغه شان په دې کښې دې خبرې طرفته اشاره ده چې دا ممانعت هميشه دپاره وو،هسې نۀ چې څوک دا خيال اوکړی چې دا ممانعت عارضی دې،د څو ورځو دپاره دې،نو ددې احتمال د بالکل ختمولو دپاره نبی ﷺ په خپله خبره کښې زور او تاکيد پيدا کړو او دا مذکوره پورتنې کلام ئې درې ځله ارشاد اوفرمائيلو(٥)او هرچه د نبی ﷺ دا الفاظ"إلا أن يريد ابن أبي طالب أن يطلق"دی نو دا غالباً په دې خبره باندې محمول دی چې چا نبی ﷺ ته چغلی کړې وی چې حضرت علی رضي الله عنه د ابوجهل لور سره د نکاح کولو مضبوطه اراده کړې

...بقيه ازحاشيه گذشته] الصلاة،رقم (٩١٧_٩٢٠)، والنسائی، کتاب المساجد،باب ادخال الصبيان المساجد، رقم (٧١٢)،وکتاب السهو،باب حمل الصبيان فی الصلاة، ووضعهن فی الصلاة،رقم (١٢٠٥_١٢٠٦))_

(١) سير اعلام النبلاء:١/٣٣١)_

(٢) علامه نابلسی د دوی يو روايت ذکر کړې دې،ليکن په دې کښې د دوی نه تسامح شوې ده، نابلسی رحمه الله چې د سنن نسائی د کوم روايت حواله ورکړې ده نو هغه د حضرت عثمان بن ابی العاص رضي الله عنه نه روايت دې نۀ چې د ابوالعاص بن الربيع رضي الله عنه نه،اوګورئ ذخائر المواريث:٣/٩٧،حرف العين،رقم (٧٣٤٧). وسنن النسائی،کتاب الاستعاذة من الهرم،رقم (٥٤٨٩)،وتحفة الاشراف:٧/٢٣٩(٩٧٦٨)،عثمان بن ابی العاص رضي الله عنه)_

(٣) الاصابة:٤/١٢٣،وسير اعلام النبلاء:١/٣٣٥،والطبقات الکبری لابن سعد:٢/١٨،ومنهم من اغرب فی تاريخ وفاته (هو العلامة العينی)،وقال:انه قتل يوم اليمامة)_

(٤) صحيح البخاری،کتاب النکاح،باب ذب الرجل ابنته فی الغيرة والانصاف،رقم (٥٢٣٠))_

(٥) فتح الباری:/٩٣٢٨)_

ده،ددې وجې نه ئې اوفرمائیل چې صرف په دې صورت کښې علی نکاح کولې شی چې حضرت فاطمه رضی الله عنها ته طلاق ورکړی ورنه د حضرت علی رضی الله عنه په شان شخصیت نه داسې توقع څنګه کیدې شی چې هغه د نبی علیه السلام د منع کولو باوجود د خپلې نکاح اراده اولری؟[1]

د منع کولو وجه څۀ وه؟ پورتنی حدیث کښې نبی علیه السلام فرمائیلې دی چې د نبی لور او د الله تعالی د دشمن لور د یو سړی په عقد کښې جمع کیدې نۀ شی اوس سوال دا پیدا کیږی چې ددې منع کولو وجه څۀ وه؟

ابن التین رحمه الله فرمائی چې ددې واقعې صحیح ترین محمل دادې چې نبی علیه السلام د خپلې لور او د ابوجهل د لور جمع کیدل حرام ګرځولې دی،ځکه چې نبی علیه السلام په خپله ددې علت او وجه هم بیان کړې ده چې ددې کار د وجې نه به ماته تکلیف وی او دا خبره اتفاق سره واضحه ده چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته تکلیف رسول یا په دې کار کښې اخته کیدل حرام دی او د نبی علیه السلام د قول مبارک "لا أحرم حلالاً" مطلب دادې چې د ابوجهل لور د حضرت علی رضی الله عنه دپاره حلاله ده،نکاح ورسره کولې شی لیکن د حضرت فاطمه رضی الله عنها په موجودګئ کښې ورسره نکاح نۀ شی کولې ځکه چې ددې دواړو ښځومینځ کښې جمع والې به دحضرت فاطمه رضی الله عنها د تکلیف سبب جوړ شی او د هغې تکلیف به د نبی علیه السلام د تکلیف سبب اوګرځی. "ویؤذینی ماآذاها"[2]

او حافظ ابن حجر رحمه الله دا د نبی علیه السلام په خصوصیاتو کښې شمار کړې دی چې یو سړی سره د نبی علیه السلام لور په نکاح کښې وی نو هغه دویمې ښځې سره نکاح نۀ شی کولې.دغه شان دا هم کیدې شی چې دا د حضرت فاطمه رضی الله عنها خصوصیت وی،حافظ صاحب فرمائی:

"والذی یظهرلی أنه لایبعد أن یعد فی خصائص النبی صلی الله علیه وسلم أن لایتزوج علی بناته، ویحتمل أن یکون ذلك خاصاً بفاطمة....."[3]

یو سوال او د هغې جواب: البته دلته یو سوال دا پیدا کیږی چې د نبی علیه السلام یو بل زوم حضرت عثمان ذوالنورین رضی الله عنه هم وو،لیکن په خپل تقریر کښې نبی علیه السلام د حضرت ابوالعاص بن الربیع ذکر اوکړو،د هغۀ تعریف او ستائینه ئې اوکړه او د حضرت علی رضی الله عنه د پوهولو دپاره ئې د دوی حواله ورکړه او د حضرت عثمان رضی الله عنه تذکره ئې اونۀ کړه،ددې څۀ وجه وه؟

شارحینو ددې مختلف جوابونه ذکر کړې دی:

① غالباً نبی علیه السلام حضرت علی او حضرت ابوالعاص رضی الله عنهما دواړو سره دا شرط لګولې وو چې دوی،به د حضرت زینب او حضرت فاطمه رضی الله عنهما په موجودګئ کښې دویمه نکاح نۀ کوی نو حضرت ابوالعاص خو ددې شرط موافق څۀ داسې قدم پورته نۀ کړو او حضرت علی رضی الله عنه دا اقدام اوکړو ددې وجې نه نبی علیه السلام د حضرت ابوالعاص رضی الله عنه تعریف بیان کړو او حضرت

---

[1]) پورته حواله)_

[2]) پورته حواله ،وعمدة القاری:۱۵/ ۳٤،وشرح الکرمانی:۸۸/۱۳)_

[3]) فتح الباری:/۹۳۲۹،وتحفة الباری:۳/ ٥٤۰،وارشاد الساری:۲۰۱/٥)_

علی رضی الله عنه ته یې تنبیه اوکړه(۱)

② دا هم کیدې شی چې مذکوره شرط د حضرت علی رضی الله عنه نه هیر شوې وی، ددې وجې نه ئې دا قدم اوچت کړو.

③ دا داسې څۀ شرط خو نۀ وو څکه چې ددې وضاحت چرته نشته لیکن ددې باوجود مناسب دا وه چې حضرت علی رضی الله عنه ددې خبرې خیال ساتلې وې او داسې څۀ قدم ئې پورته کړې نۀ وو چې هغې سره حضرت فاطمه رضی الله عنها او نبی علیه السلام ته تکلیف وو، ددې وجې نه حضرت علی رضی الله عنه ته تنبیه اوکړې شوه حالانکه نبی علیه السلام به ډیر کم چاته غصه کیدو(۲) والله اعلم بالصواب

د حضرت فاطمه رضی الله عنها خصوصیت ولې بیان کړې شو؟ لیکن دلته دا سوال پیدا کیږی چې په دې معامله کښې د حضرت فاطمه رضی الله عنها تخصیص ولې اوکړې شو چې د هغې په موجودګۍ کښې حضرت علی رضی الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړې شو؟

ددې جواب هم د باب په حدیث شریف کښې موجوددې .یعنی "وانا اتخوف ان تفتن فی دینها"، ددې اجمال تفصیل دادې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها د خپلې مور بی بی حضرت خدیجه الکبری او نورو درې وارو خویندو زینب، رقیه او د ام کلثوم رضی الله عنها د وفات نه پس یواځې شوې وه، داسې څۀ هستی د هغې دپاره موجوده نۀ وه چې هغې له ئې تسلې ورکړې وې، چې هغوی ته حضرت فاطمه رضی الله عنها تلې وې او خپل غم ئې سپک کړې وې، څکه چې دا خبره واضحه ده چې د بن وجود هیڅ یو ښځه هم برداشت کولې نۀ شی، ددې وجې نه که څۀ داسې خبره وه او حضرت فاطمه رضی الله عنها د غیرت د وجې نه څۀ کار کړې وې چې هغه د حضرت علی رضی الله عنه د خفګان سبب جوړ شوې وو نو د حضرت فاطمه رضی الله عنها ذاتی او کورنې ژوند او دینی کارونه به هم متاثره شوې وو حالانکه د هرې ښځې دپاره د ټولو نه لوئې او اهم څیز د خپل خاوند خوشحالی وی، چونکه ددې معاملې طرفته د نبی علیه السلام نظر مبارک وو نو ددې وجې نه هغوی حضرت علی رضی الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړو او هغوی هم د نبی علیه السلام د تابعدارۍ کولو د وجې نه منع شو(۳) والله اعلم بالصواب

یو اشکال او د هغې جوابونه: دلته یو اشکال داکیږی چې نبی علیه السلام د حضرت فاطمه رضی الله عنها د وجې نه حضرت علی رضی الله عنه د دویمې نکاح نه منع کړو چې هغه غیرت کښې راتلو سره هر څۀ کولې شی لیکن په خپلې حوالې سره ئې ددې اصولو طرفته خیال اونۀ کړو او ډیر نکاحونه ئې اوکړل، هغه هم په یو وخت ئې ټول اوکړل، څکه چې په یو وخت کښې د نبی علیه السلام په نکاح کښې څو څو امهات المؤمنین موجودې وې او د هغوی مینځ کښې به کله کله د خفګان

---

۱) فتح الباری: ۸۶/۷، وعمدة القاری: ۱۶/۲۳۱)_

۲) فتح الباری: ۸۶/۷)_

۳) فتح الباری: ۹/۳۲۹، و: ۸۶/۷)_

واقعات هم پیښیدل[1] لیکن ددې باوجود نبی علیه السلام د دغه امهات المؤمنین په باره کښې ددې خبرې لحاظ اونهٔ ساتلو، د کومې خبرې خیال چې ئې د حضرت فاطمه رضی الله عنها په باره کښې اوساتلو؟ ددې اشکال دوه جوابونه دی:

①لکه څنګه چې اوس پورته تیر شو چې د حضرت فاطمه رضی الله عنها حالت دغه وخت دا وو چې هغه د داسې قسمه هستئ نه محرومه وه چې د هغې په وړاندې خپل غم پیش کړی، مور بی بی او نورې خویندې ئې وفات شوې وې، د غم او د خفګان لرې کولو څهٔ ذریعه نهٔ وه، په خلاف د نورو امهات المؤمنین رضی الله عنهن، څکه چې په هغوی کښې تقریباً د هرې یوې مور یا خویندې موجود وې، چې د هغوی د وجې نه یې خپل غم او خفګان لرې کولې شو.

②ددې نه علاوه د هغوی خاوند نبی کریم صلی الله علیه وسلم وو، نبی علیه السلام به چې هغوی سره څنګه د نرمئ، محبت او د زړهٔ د راښکلو وغیره کومه معامله ساتله نو دا د بل انسان د طاقت خبره نهٔ ده، ددې وجې نه ټول ازواج مطهرات به د هغوی نه په هرحالت کښې خوشحاله او راضی وو، دغه شان نبی علیه السلام ته چې کوم ښائسته اخلاق، او ظاهری ا وباطنی حسن وجمال ورکړې شوې وو، نو ددې وجې نه که څهٔ واقعه به هم پیښه شوه نو هغه به د نبی علیه السلام په نزدیکت سره ختمیده[2]. په دې باندې د ټولو نه زیات واضح دلیل د سورهٔ احزاب والا واقعه ده، چې کله د تخییر آیتونه[3] نازل شو او ازواج مطهرات رضی الله عنهن ته اختیار ورکړې شو چې یا خو رسول الله صلی الله علیه وسلم اختیار کړئ یا د دنیا لذتونه اختیار کړئ نو هغوی نبی کریم صلی الله علیه وسلم اختیار کړو[4]

اوګورئ ! بیبیانو ته چې کوم اختیار ورکړې شوې وو نو د هغې باوجود هم هغوی د نبی علیه السلام نه جدا کیدل او فراق خوښ نهٔ کړو. ښکاره خبره ده چې هغوی په هرحال کښې نبی علیه السلام سره راضی او خوشحاله وې او د حضرت فاطمه رضی الله عنها په باره کښې هغوی مبارک په خپله حضرت علی رضی الله عنه ته شکایت کوی. ددې وجې نه نبی علیه السلام منع اوفرمائیله. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: علامه کرمانی رحمه الله ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف د مناسبت واضح کولو دپاره درې مناسبتونه ذکر کړې دی:

① غالباً امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې دا حکایت او مکالمه ددې وجې نه ذکر کوی چې نبی علیه السلام به د هرهغه کار نه ځان ساتلو چې دهغې د وجې نه د رشته دارانو مینځ

[1]) مثلاً په سورهٔ تحریم کښې بیان شوې واقعه د عسل، تفصیل دپاره اوګورئ کشف الباری، کتاب التفسیر: ٦٨٤)_

[2]) فتح الباری: ۹/۳۲۹)_

[3]) د تخییر آیتونو نه مراد دا آیتونه دی: یاأیهاالنبی قل لازواجک إن کنتن تردن الحیوة الدنیا وزینتها فتعالین أمتعکن وأسرحکن سراحاً جمیلاً، وإن کنتن تردن الله و رسوله والدار الآخرة فان الله أعد للمحسنات منکم اجراً عظیماً. الاحزاب: ۲۹_۲۹)

[4]) تفصیلی واقعې دپاره اوګورئ، کشف الباری، کتاب النکاح، باب موعظة الرجل ابنته...... ۳۲۸_۳۳۸، کتاب التفسیر: ۵۱۸_۵۱۹)_

کښې څۀ غم او خفګان پیدا شي دلته هم حضرت مسور رضی الله عنه حضرت علي بن حسين رحمه الله ته دا وئیل غواړي چې تاسو هم ددې نه ځان اوساتئ او دا تلوار ماته راکړئ.ددې وجې نه چې ددې تلوار دوجې نه ستاسو او ستاسو د نورورشته دارانو مينځ کښې څۀ خفګان پيدا نۀ شي.[1]

② يا دا مناسبت دې چې نبي عليه السلام به څنګه د عبشمى ورونړو خيال ساتلو نو دغه شان تاسو هم د خپلو نوفلي ورونړو خيال اوساتئ او دا تلوار ماته راکړئ ځکه چې حضرت مسور رضی الله عنه نوفلي دې[2] ليکن د علامه کرمانی دا آخری خبره صحيح نۀ ده چې دې نوفلي دې بلکه دې زهري دې.[3]

③يا دا چې نبي عليه السلام به څنګه د حضرت فاطمه رضی الله عنها د زړۀ د ساتلو کوشش خيال ساتلو،ددې خبرې اهتمام به ئې کوو،دغه شان زۀ هم ستاسو زړۀ ساتل غواړم ځکه چې تاسو د حضرت فاطمه رضی الله عنها خوئی يئ،ددې وجې نه دا تلوار ماته راکړئ چې زۀ ددې حفاظت اوکړم.[4] حافظ ابن حجر رحمه الله هم د عسقلاني په حوالې سره دا درې واړه مناسبتونه ذکر کړې دی او آخری مناسبت ئې معتمد ښودلې دې،فرمائی:

"وهذا الأخير هو المعتمد، وما قبله ظاهر التكلف".[5]

او حافظ صاحب رحمه الله هم ترجمة الباب سره ددې حديث د مناسبت ښکاره کولو دپاره دې دريم مناسبت سره لګ يو شان کلام ذکر کړې دې،ليکي:

"أمر سيف النبي صلى الله عليه وسلم، وأراد المسور بذلك صيانة سيف النبي صلى الله عليه وسلم لئلا يأخذه من لا يعرف قدره".[6]

ليکن دلته مزيداره خبره هغه ده کومه چې علامه عيني رحمه الله په خپله مختصر جمله کښې وئيلې ده.-مطابقته لجزء الترجمة الذى هو قوله: وسيفه"[7]چې ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت د ترجمة الباب جزء"وسيفه"سره دې،په دې حديث کښې هم د سيف النبي صلى الله عليه وسلم ذکر دې،چې په هغې کښې وراثت جاری شوې نۀ وو او هم دومره قدرې تفصيل د ترجمة الباب د ثابتولو دپاره کافی ده.

د حديث شريف نه مستنبط شوې فائدې: د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه په دې حديث شريف

---

[1]) شرح الكرماني:١٣/٨٨)_
[2]) پورته حواله)_
[3]) فتح الباری:٦/٢١٤)_
[4]) شرح الكرماني:١٣/٨٨_٨٩)_
[5]) فتح الباری:٦/٢١٤)_
[6]) پورته حواله)_
[7]) عمدة القاري:١٥/٣٣)_

كښې مختلف او قسم قسم فوائد او نكات دي.چې د هغې طرفته د حديث شارحينو ښودنه کړې ده.په هغې كښې بعضې دلته لاندې درج کولې شي.

①:دې حديث شريف نه يو دا خبره معلومه شوه چې څنګه نبي عليه السلام ته تكليف او او اذيت رسول حرام دى.خواه هغه تكليف لږ وى يا ډير.نو دغه شان هغه خلقو ته هم تكليف وركول حرام دى چې كومو ته د تكليفونو رسولو په وجه نبي عليه السلام ته هم تكليف وى.په دې حديث كښې نبي عليه السلام يقين سره اوفرمائيل چې كوم څيز سره حضرت فاطمه رضي الله عنها ته تكليف وى نو د هغې د وجې نه به ماته هم تكليف وى. "يؤذيني ما آذاها".

اوس اوګورئ:ددې حديث په رڼا كښې دا خبره معلومه شوه چې د حضرت فاطمه رضي الله عنها په حق كښې كه د يو سړى نه څۀ څيز صادر شوې وى او د هغې د وجې نه ورته تكليف هم وى نو د هغې د وجې نه به نبي عليه السلام ته هم تكليف وى.بيا په دې خان پوهه کړئ چې ددې نه به زيات تكليف څۀ وى چې د حضرت فاطمه رضي الله عنها خوئي مبارك شهيد کړې شي.ددې نه ښۀ طريقې سره اندازه كيدې شي چې په دې كار سره به حضرت فاطمه رضي الله عنها او د هغې والد محترم نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته څومره تكليف رسيدلې وى؟ددې نتيجه هم د حضرت حسين قاتلانو ته ښۀ ملاو شوه.په دنيا كښې خو خوار او ذليل شو ولعذاب الآخرة أشد وابقى.([1])

② د فقهې يو اصطلاح ده."سد ذريعه"ددې خلاصه داده چې يو كار د مباح او جائز كيدو باوجود صرف ددې وجې نه منع کړې شى چې مستقبل كښې د هغې د وجې نه د ضرر او د نقصان خطره وى.دا حديث شريف د هغې خلقو دليل دى څوك چې د سدذريعه قائل دى. ددې تفصيل دادې چې څلور نكاحونه د سړى دپاره كول جائز دى.ددې نه زيات كول جائز نۀ دى.ددې باوجود نبي كريم صلى الله عليه وسلم حضرت على رضي الله عنه د دويمې نكاح نه منع کړو.ځكه چې ددې د وجې نه په مستقبل كښې نقصان واقع كيدۀ.حافظ صاحب ليكى:

"وفيه حجة لمن يقول بسد الذريعة لان تزويج ما زاد على الواحدة حلال للرجال مالم يجاوز الاربع، ومع ذلك فقد منع من ذلك فى الحال، لما يترتب عليه من الضرر فى المال"([2])

③ددې حديث شريف نه دا فائده هم معلومه شوه چې د پلار نيكۀ رسوائى او ذلت د هغوى نسلونو كښې هم منتقل كيږى.يا داسې اووايئ چې د وينې اثر په هرحال كښې وى،لكه نبي عليه السلام د ابوجهل لور ته"بنت عدو الله"فرمائيلې دى،ددې نه دا معلوميږى چې نبي عليه السلام چې حضرت على رضي الله عنه منع کړې وو نو په هغې كښې ددې صفت هم څۀ نا څۀ اثر وو.اګرچه په خپله دغه ښځه يو نيكه او ښۀ مسلمانه وه ليكن د"بنت عدو الله"كيدل د هغې دپاره يو پيغور جوړ شو([3])

---

[1]) فتح البارى:٣٢٩/٩_
[2]) پورته حواله.وفى الموسوعة: ومعنى سد الذريعة:حسم مادة وسائل الفساد دفعالها،اذا كان الفعل السالم من المفسدة وسيلة الى مفسدة"(٢٧٩/٢٤)سد الذرائع)_
[3]) پورته حواله)_

شریف مرتضی او د حضرت مسور بن مخرمه حدیث: مشهور شیعه عالم شریف مرتضی موسوی[1] دي د نورو ډیرو کتابونو مصنف هم دې.د دوی انتقال په۴۳۶هجرئ کښې اوشو د تفصیلی حالاتو دپاره اوګورئ، الاعلام للزرکلی:۴/۲۷۸،ومیزان الاعتدال:۲/۱۲۴،رقم (۵۸۲۷)، ولسان المیزان:۵/۵۲۹،رقم (۵۳۷۵)،وتاریخ بغداد:۱۱/۴۰۲_په خپل کتاب "غرر" کښې د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه دي حدیث ته موضوع وئیلې دی ځکه چې په دې کښې یو قسم د حضرت علی رضی الله عنه نقصان بیان شوې دې او دلیل ئې دا پیش کړې دې چې ددې حدیث راوی حضرت مسور رضی الله عنه دې چې حضرت علی رضی الله عنه سره به ئې بغض ساتلو.ددې وجې نه د خپل بغض اظهار کولو سره ئې دا حدیث او دا واقعه د خپل طرفه جوړه کړې ده.دغه شان دا روایت د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه هم روایت شوې دې[2]چې د حضرت علی رضی الله عنه په بغض کښې د حضرت مسور رضی الله عنه نه هم ډیر زیات سخت وو[3]لیکن د دوی دا کلام باطل او مردود دې ځکه چې د صحاح سته اصحاب ددې حدیث شریف په تخریج باندې بالاجماع متفق دی.که دا حدیث موضوعی وو نو دې حضراتو به هیڅکله په خپلو کتابونو کښې نقل کړې نهٔ وو حالانکه د دوی په صحت باندې د امت اتفاق دې[4]

۲۹۴۴:[5]حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ عَنْ مُنْذِرٍ عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ قَالَ لَوْ كَانَ عَلِيٌّ - رضى الله عنه - ذَاكِرًا عُثْمَانَ - رضى الله عنه - ذَكَرَهُ يَوْمَ جَاءَهُ نَاسٌ فَشَكَوْا سُعَاةَ عُثْمَانَ ، فَقَالَ لِي عَلِيٌّ اذْهَبْ إِلَى عُثْمَانَ فَأَخْبِرْهُ أَنَّهَا صَدَقَةُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ، فَمُرْ سُعَاتَكَ يَعْمَلُونَ فِيهَا . فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَقَالَ أَغْنِهَا عَنَّا . فَأَتَيْتُ بِهَا عَلِيًّا فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ ضَعْهَا حَيْثُ أَخَذْتَهَا .

---

[1]) دا مشهور شیعه عالم ابوالقاسم علی بن حسین بن موسی بن محمد بن ابراهیم دې،په ۳۵۵ هجرئ کښې پیدا شوې وو.نسلاً حسینی دې.د شیعیت او د اعتزال دواړو قائل وو.د حضرت علی رضی الله عنه طرفته منسوب کتاب د"نهج البلاغة"جمع کوونکې هم دادې،چې حقیقت کښې د دوی خپل تالیف دې لیکن د حضرت علی رضی الله عنه طرفته ئې منسوب کړې دې،حافظ ذهبی لیکی: وهو المتهم بوضع کتاب نهج البلاغة......ومن طالعه جزم بانه مکذوب علی امیر المؤمنین رضی الله عنه ؛ففیه:السب الصراح، والحط علی السیدین:ابی بکر و عمر،رضی الله عنهما،وفیه التناقض والاشیاء الرکیکة والعبارات التی من له معرفة بنفس القرشیین الصحابة وبنفس غیرهم ممن بعدهم من المتاخرین جزم بان الکتاب اکثرة باطل".میزان الاعتدال:۲/۱۲٤)_

[2]) انظر الجامع للترمذی،کتاب المناقب،باب ماجاء فی فضل فاطمة رضی الله عنها،رقم (۳۸۶۹))_

[3]) غررالقلائد و دررالفوائد نومې کتاب د ډیر زیات تلاش کولو باوجود مونږ ته ملاؤ نهٔ شو._

[4]) فتح الباری:۷/۸۶،وعمدة القاری:۱۶/۲۳۱)_

[5]) قوله: عن ابن الحنفية":الحدیث،تفرد بتخریجه البخاری رحمه الله،وهو فی هذا الباب فقط)_

رجال الحدیث

①**قتیبه بن سعید**:دا مشهور محدث حضرت قتیبه بن سعید رحمه الله دي.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب إفشاء السلام......"کښې راغلې ده[1]
②**سفیان**:دا مشهور محدث حضرت سفیان بن عیینه رحمه الله دي.د دوی مختصر تذکره د "بدء الوحی" په اولنی حدیث کښې راغلې ده[2]
③**محمد بن سوقه**:دا ابوبکر محمد بن سوقه غنوی کوفی رحمه الله دي[3]
④**منذر**:دا ابویعلی منذر بن یعلی ثوری کوفی رحمه الله دي.
⑤**ابن الحنفیه**:دا محمد بن علی بن ابی طالب ابن الحنفیه رحمه الله دي.ددې دواړو حضراتو تذکره کتاب العلم، "باب من استحیاء فامرغیره........"لاندې تیره شوې ده[4]
⑥**علی**:د حضرت علی ابن ابی طالب رضی الله عنه تذکره په کتاب العلم، "باب کتابة العلم"کښې راغلې ده.[5]
⑦**عثمان**:دا حضرت عثمان بن عفان ذوالنورین رضی الله عنه دي[6]

قال: لوکان علی رضی الله عنه ذاکرا عثمان رضی الله عنه ذکره یوم جاءه ناس فشکوا سعاة عثمان
محمد ابن الحنفیه رحمه الله فرمائی چې که چرته حضرت علی د حضرت عثمان رضی الله عنه تذکره نامناسب الفاظو کښې کوله نو هغه ورځ به ئې خامخا کړې وه چې په کومه ورځ ورته څۀ خلق راغلل او د هغوی په وړاندې ئې د حضرت عثمان رضی الله عنه له طرفه د زکوة دپاره مقرر کړه عاملینو باندې شکایت اوکړو.
د حدیث پس منظر:امام ابن ابی شیبه رحمه الله په خپل مصنف کښې دا روایت د محمد بن دسوقه نه یو بل طریق سره نقل کړې دې،په هغې کښې راغلې دی،منذر بن یعلی فرمائی:
"کنا عند ابن الحنیفة، فنال بعض القوم من عثمان، فقال: مه، فقلنا له: أکان أبوك یسب عثمان؟ فقال: ماسبه، ولوسبه یوماً لسبه یوم جئته......"[7]

---

[1]) کشف الباری:۲/۱۸۹)_
[2]) کشف الباری:۱/۲۳۸.تفصیلی حالاتو دپاره اوګورئ:۳/۱۰۲)_
[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب العیدین.باب مایکره من حمل السلاح فی العید والحرم)_
[4]) کشف الباری: ٤/٦٣٧_٦٤٠)_
[5]) کشف الباری: ٤/١٤٩)_
[6]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء ثلاثا ثلاثا)_
[7]) المصنف لابن ابی شیبة:۲۱/۳۲۶.کتاب الفتن.باب ما ذکر فی عثمان......رقم (۳۸۸۶۲))_

چې "مونږ خلق محمد بن الحنفیه رحمه الله سره ناست وو چې په مجلس کښې چا د حضرت عثمان رضي الله عنه خلاف څۀ نامناسب خبره اوکړه، په دې باندې هغوی اوفرمائیل چې خاموش شه، نو مونږ اووئیل چې آیا ستاسو والد حضرت علي رضي الله عنه به حضرت عثمان رضي الله عنه ته بد رد وئیل؟ محمد ابن الحنفیه اووئیل چې زما والد صاحب ورته کله هم بد رد نۀ دی وئیلی، که هغوی چرته بد رد وئیلی نو به هغه ورځ به وئیلی وو چې کله زۀ ورغلم......"

ددې روایت نه هم معلومه شوه چې د باب په حدیث شریف کښې د ذکر نه مراد ذکربالسوء دې، لکه د حدیث شریف په بعضې طرقو کښې ددې ذکر موجود دې، یعنی "ذاکرا عثمان بسوء......"[1]

بیا په دې ځان پوهه کړئ چې په حدیث کښې ناس او سعاة مطلق دې، دې سره دا تعیین نۀ کیږی چې شکایت کوونکی خلق څوک وو، نۀ دا خبره متعین کیدې شی چې د کوم عامل شکایت کړې شوې وو، ددې وجې نه حافظ صاحب لیکی:

"ثم أقف علی تعیین الشاکی، ولا المشکو"[2]

او سعاة د ساع جمع ده، د زکوة عامل ته وئیلې شی، کوم چې د مالدارانو نه زکوة وصولوی او د وخت امام ته ئې حواله کوی[3]

قوله: فقال لي علي: اذهب إلی عثمان، فأخبره أنها صدقة رسول الله ﷺ، فمر سعاتك يعملون فيها: نو حضرت علي رضي الله عنه ما ته اووئیل چې حضرت عثمان رضي الله عنه ته لاړ شه. ورته دا اووایه چې دا د نبی کریم ﷺ د صدقاتو کتاب دې، لهذا تاسو خپلو عاملینو ته دا اولیږئ او ورته اووایئ چې په دې باندې عمل اوکړئ.

حضرت علي رضي الله عنه چې حضرت عثمان رضي الله عنه ته کوم څیز لیږلې وو دا غالباً څۀ کتاب یا صحیفه وو لکه د باب په راروان روایت کښې، "خذ هذا الکتاب" الفاظ هم دی، دغه شان دا هم دی "فان فیه أمر النبی ﷺ فی الصدقة" او د ابن ابی شیبه[4] د روایت الفاظ دا دی: "خذ کتاب السعاة، فاذهب به إلی عثمان"[5]

قوله: فأتيته بها، فقال: أغنها عنا: نو هغه صحیفه ما واخستله او د هغوی په خدمت

---

[1]) فتح الباری: ۲۱٤/٦، دغه شان اوګورئ ،عمدة القاری: ۳٤/۱٥، وابن بطال: ۲٦۷/٥، والقسطلانی: ۲۰۱/٥، وکشف المشکل من حدیث الصحیحین: ۱٤۰/۱، مسند ابی الحسن، ومسند الامام احمد: ۳۹٥/۱، رقم (۱۱۹٦) مسند علی.....)_
[2]) فتح الباری: ۲۱٥/٦)_
[3]) پورته حواله، وعمدة القاری: ۳٤/۱٥)_
[4]) المصنف لابن ابی شیبة: ۳۲٦/۲۱، کتاب الفتن، باب ما ذکر فی عثمان......رقم (۳۸۸٦۲))_
[5]) فتح الباری: ۲۱٥/٦، وعمدة القاری: ۳٤/۱٥، واعلام الحدیث للخطابی: ۱٤٤۳/۲)_

کښې حاضر شوم نو هغوی اوفرمائیل چې دا زما نه لرې ساته.
د اغنها لغوی او صرفی تحقیق دا د باب افعال نه د امرحاضرمعروف صیغه ده.ضمیر د مفعول دې.د اغنی عن کذا معنی ده اړول.ګرځول اغن وجهك عنی،ای:صرفه.ددې په شان د الله تعالی دا قول دې لکل امرئ منهم یومئذ شان یغنیه"(۱)ای:یصده ویصرفه عن غیره(۲)
ددې کلمې په ضبط کښې دویم قول دادې چې د مجرد نه د باب سمع نه د امرحاضر معروف صیغه ده.ددې معنی ده پریخودل.اعراض کول او بې پرواه کیدل ابن الانباری نحوی رحمه الله فرمائی چې ددې نه مشتق د الله تعالی دا قول دې"وتولوا واستغنی الله"المعنی ترکهم،ځکه چې کله یو سړې د یو څیز نه استغنا ښکاره کوی نو هغه پریږدی.
قال الخطابی رحمه الله:"وقوله:"اغنها عنا".کلمة معناها:الترك والاعراض.
قال ابن الانباری:"ومن هذا قوله سبحانه:"فکفروا وتولوا واستغنی الله"(۳)المعنی ترکهم،لان کل من استغنی عن شئ ترکه"(٤)
حضرت عثمان رضی الله عنه ددې صحیفې نه ولې اعراض اوکړو؟
دلته سوال دا پیدا کیږی چې حضرت عثمان رضی الله عنه حضرت محمدبن الحنفیه رحمه الله ته دا ولې اوفرمائیل"اغنها عنا"او ددې صحیفې یا ددې کتاب نه ئې ولې اعراض اوکړو؟حالانکه پورته دا خبره ذکر شوه چې صحیفه د نبی علیه السلام مرتب کړې شوې وه؟
علامه داؤدی او ابن بطال رحمهما الله ددې اشکال په جواب کښې فرمائی چې حضرت عثمان رضی الله عنه دا خبره ددې وجې نه اوکړه چې هغوی سره ددې مثال موجود وو.هغوی ددې نه بې خبره او ناواقف نهٔ وو بلکه ددې د لیکلې شوې خبرو نه ښهٔ طریقې سره خبردار وو دې سره سره ئې په خپلو عاملینو باندې په دې باندې عمل هم کوو.ددې وجې نه د حضرت عثمان رضی الله عنه ددې صحیفې رد کول مقصد نهٔ وو البته هغوی دا وئیل غوښتل چې ماته ددې ضرورت نشته او دا خبره څهٔ د عقل نه لرې هم نهٔ ده.دویم مطلب چې کوم مراد اخستلې کیږی د هغې مقصد د حضرت عثمان رضی الله عنه نه توقع هم نهٔ شی کیدې چې هغوی دا د سپک والی د وجې نه رد کړې وی.
"واما رد الصحیفة وقوله:"اغنها عنا"فذلك لانه کان عنده نظیر منها،ولم یجهلها،لا انه ردها ولیس عنده علم منها،ولانه قد کان امربها سعاته،فلا یجوز علی عثمان غیر هذا"(۵)

---

(۱) عبس:۳۷)_
(۲) فتح الباری:۲۱۵/٦،وعمدة القاری:۳٤/۱۵)_
(۳) التغابن:٦)_
(٤) اعلام الحدیث:۱٤٤۳/۲_۱٤٤٤،وعمدة القاری:۳٤/۱۵،وفتح الباری:۲۱۵/٦)_
(۵) شرح ابن بطال:۲٦۷/۵،وعمدة القاری:۳٤/۱۵،وشرح القسطلانی:۲۰۱/۵)_

هم دا خبره د ابن عیینه رحمه الله نه هم بعضې شاګردانو نقل کړې ده[1]
وقال الکنکوهی رحمه الله: "قوله: "اغنها عنا" لانا انما نعمل بها، لاغیر". وقال الکاندهلوی رحمه الله: "یعنی علمنا موافق لهذه الصحیفة، فلا حاجة لنا الیها". لامع الدراری وتعلیقاته: ۲۹۱/۷_ حافظ ابن حجر رحمه الله دلته نور احتمالات هم ذکر کړې دی:

① کیدې شی چې حضرت عثمان رضی الله عنه دا مذکوره صحیفه ددې وجې نه رد کړې وی چې د هغوی په عاملینو باندې کوم الزام لګیدلې وو نو دا د هغوی په نزد هډو ثابت شوې نهٔ وو.

② الزام خو ثابت شوې وو لیکن تدبیر ددې خبرې تقاضه کوله چې څهٔ تاخیر سره کارروائی اوکړې شی.

③ حضرت علی رضی الله عنه چې کوم اعتراض کړې وو نو ممکنه ده چې د هغې تعلق مستحباتو سره وو او واجباتو سره نهٔ وو، غالباً هم دا وجه وه چې حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه عذر قبول کړو او د هغوی په شان کښې ئې څهٔ نامناسب خبره اونهٔ کړه.[2]

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله رائې: دا خو ددې حضراتو رائې شوه یعنی د ابن عیینه. ابن بطال، داؤدی، عینی، ابن حجر عسقلانی، قسطلانی او د ګنګوهی رحمهم الله وغیره لیکن شیخ الحدیث صاحب د دوی د رائې نه جدا یوه بله خبره ارشاد فرمائیلې ده هغه دا چې حضرت عثمان رضی الله عنه به د صدقاتو په سلسله کښې د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په کتاب باندې عمل کوو ددې وجې نه هغوی د حضرت علی رضی الله عنه د صحیفې متعلق دا اوفرمائیل چې مونږ ته ددې ضرورت نشته. ددې اجمال تفصیل دادې چې د صدقاتو په سلسله کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه درې قسمه صحیفې منقول دی:

۱. صحیفه د ابوبکر. ۲. صحیفه د عمر او ۳. صحیفه د آل عمرو بن حزم رضی الله عنهم[3]

علامه زرقانی رحمه الله په شرح المواهب کښې فرمائی چې نبی علیه السلام د مختلفو احکاماتو متعلق څهٔ صحیفې تیارې کړې وې. په هغې کښې یو کتاب الصدقات وو کوم چې د حضرت ابوبکرصدیق رضی الله عنه سره وو، دوی چې کله حضرت انس رضی الله عنه د بحرین والی جوړ کړو او هلته ئې واستولو نود هغې یوه نسخه یئ هم ورکړه.[4] په هغې کښې دویمه صحیفه حضرت عمر رضی الله عنه

---

[1]) الجمع بین الصحیحین للحمیدی: ۱۶۶/۱، رقم (۱۳۹)، افراد البخاری.....عن علی رضی الله عنه، وتاریخ مدینة دمشق: ۲۶۶/۳۹، ذکر من اسمه عثمان، وفتح الباری: ۲۱۵/۶_

[2]) فتح الباری: ۲۱۵/۶_

[3]) قال ابن العربی فی کتابه المسالک شرح مؤطا مالک": ثبت عن النبی صلی الله علیه وسلم فی الماشیة ثلاث کتب: کتاب ابی بکر، وکتاب آل عمرو بن حزم، وکتاب عمربن الخطاب، وعلیه عول مالک ..." انظر الاوجز: ۶۵۲/۵، وتعلیقات لامع الدراری: ۲۹۸/۷_

[4]) الحدیث اخرجه البخاری فی صحیحه، کتاب الزکاة، باب العرض فی الزکاة، رقم (۱۴۴۸)، وباب لا یجمع بین متفرق.....رقم(۱۴۵۰)وباب ما کان من خلیطین.......رقم(۱۴۵۱)وباب من بلغت...[بقیه برصفحه آئنده...

سره وه (١)یاد ساتئ دا هغه صحیفه نهٔ ده کومه چې حضرت ابوبکرؓ حضرت انس ؓ ته ورکړه، ددې دواړو کتابونو د الفاظو په خپل مینځ کښې کوم مغایرت او فرق دې نو د هغې نه هم دا معلومیږي چې دا دواړه یو صحیفه نهٔ وه بلکه جدا جدا صحیفې دي هر چه د حضرت ابن عمر ؓ روایت دې چې "نبی ﷺ کتاب الصدقه تیار کړو لیکن د حکومت عاملینو ته ئې هغه صحیفه اونهٔ ښودله او هغه ئې خپلې تورې سره اوتړله.تردې چې وفات شو.د دوی مبارک نه پس حضرت ابوبکرصدیق ؓ د خلافت د مودې پورې په دې باندې عمل جاری اوساتلو.د هغوی نه پس حضرت عمر ؓ په خپل ژوند کښې په دې باندې عمل کوو"(٢)نو ددې روایت نه ددې دواړو صحیفو(صدیقی او عمری)یو کیدل لازم نهٔ راځی چې دا دواړه یو قسم صحیفې وې(٣)

لیکن شیخ الحدیث کاندهلوی ؒ د زرقانی د کلام آخری حصه رد کوی او فرمائی چې د صحیفې د ابوبکر او د عمر د دواړو صحیفو بعضې ځایونو کښې موجود اختلاف ددې خبرې نه مانع نهٔ دې چې په دې باندې عمل ممکن نهٔ وی.شاید حضرت عثمان ؓ د هغې مطابق عمل ددې وجې نه کوو چې د شیخینو عمل هم په دې باندې وو او دا د هغوی مشهور عادت دې چې هغوی به د شیخینو عمل ته ترجیح ورکوله او د هغوی په رائې باندې به ئې چلیدل خوښول(٤)

قوله: فأتيت بها عليا،فأخبرته،فقال: ضعها حيث أخذتها: نو ما هغه حضرت علی ؓ ته واپس راوړله او تفصیل مې ورته بیان کړو نو هغوی اوفرمائیل چې دا صحیفه دې د کوم ځائې نه اخستلې وه نو هم هلته ئې کیده.

د حدیث نه مستنبط یو فائده: امام ابن عیینه ؒ فرمائی چې ددې حدیث نه دا فائده حاصله شوه چې امیرانو او والیانو ته نصیحت کول پکار دی،د هغوی لاندې کسانو کښې

...بقيه ازحاشيه گذشته] عنده صدقة......رقم (١٤٥٣)، وباب زكاة الغنم،رقم (١٤٥٤)،وباب لا تؤخذ فى الصدقة هرمة......رقم (١٤٥٥)،وكتاب الشركة،باب ما كان من خليطين......رقم (٢٤٨٧)،وكتاب فرض الخمس،باب ما ذكر من درع النبى ﷺ ......رقم (٣١٠٦)،وكتاب اللباس،باب هل يجعل نقش الخاتم.....؟رقم (٥٨٧٨)،وكتاب الحيل،باب فى الزكاة......رقم (٦٩٥٥)،وابو داود فى سننه،كتاب الزكاة،باب فى زكاة،باب اذا اخذ المصدق سنا دون سن،رقم (١٨٠٠))_

١) والحديث عند مالك فى المؤطا،كتاب الزكاة،باب صدقة الماشية،رقم (٢٣/٦٥٩)،وابى داود فى سننه،كتاب الزكاة،باب زكاة السائمة،رقم (١٥٧٠)،والترمذى فى جامعه،كتاب الزكاة،باب ماجاء فى زكاة الابل والغنم،رقم (٦٢١))_

٢) اخرجه الترمذى،كتاب الزكاة،باب فى زكاة الابل والغنم،رقم (٦٢١)،وابو داود،كتاب الزكاة،باب زكاة السائمة،رقم (١٥٦٨_١٥٦٩)،وابن ماجه،كتاب الزكاة،باب صدقة الابل،رقم (١٧٩٨))_

٣) شرح المواهب تعليقات لامع الدرارى:٢٩٨/٧)_

٤) تعليقات لامع الدرارى:٢٩٨/٧)_

كه څۀ قسم فساد وى نو د هغوى په وړاندې ددې وضاحت كول پكار دى او د وخت امام ته هم د دوى په حقله د شكاياتو تحقيق او تفتيش كول پكار دى(١)

قَالَ الْحُمَيْدِى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُوقَةَ قَالَ سَمِعْتُ مُنْذِرًا الثَّوْرِى عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ، قَالَ أَرْسَلَنِى أَبِى، خُذْ هَذَا الْكِتَابَ فَاذْهَبْ بِهِ إِلَى عُثْمَانَ، فَإِنَّ فِيهِ أَمْرَ النَّبِى -صلى الله عليه وسلم- فِى الصَّدَقَةِ.

د مذكوره تعليق مقصد: امام حميدى د امام بخارى رحمه الله شيخ دې، امام بخارى په فقه او حديث دواړو كښې د دوى شاگردى كړې ده، د قتيبه بن سعد د روايت ذكر كولو نه پس دوى تعليقاً د امام حميدى روايت هم نقل كړې دې. ددې وجه او مقصد دادې چې د حميدى په روايت كښې د قتيبه د روايت په نسبت د سفيان بن عيينه د تحديث وضاحت كوى. دغه شان په دې كښې محمد بن سوقه هم د منذر بن يعلى نه د سماع وضاحت كوى(٢)

د مذكوره تعليق تخريج: د امام حميدى دا تعليق د دوى په تاليف "كتاب النوادر" كښې هم دې سند سره موصولاً موجود دې(٣)

د مذكوره صحيفې مضمون څۀ وو؟ د باب حديث شريف امام بخارى رحمه الله دوو طرقو سره موصولاً او تعليقاً نقل كړې دې ليكن په دې كښې د مذكوره صحيفې مضمون ذكر نۀ دې چې په دې كښې څۀ ليكلې شوې وو؟ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې ماته ددې حديث په هيڅ يو طريق كښې دا خبره معلومه نۀ شوه چې په دې صحيفه كښې څۀ مضمون ليكلې شوې وو؟ البته امام خطابى رحمه الله په "غريب الحديث" كښې د عطيه عن ابن عمر رضى الله عنهما د طريق نه يو حديث نقل كړې دې چې:

"بعث على إلى عثمان بصحيفة، فيها: لا تأخذوا الصدقة من الزخة، ولا من النخة"(٥)

يعنى: "حضرت على حضرت عثمان رضى الله عنه ته يوه صحيفه واستوله چې د هغې مضمون دا وو چې په زكوة كښې د چيلئ بچې او د اوښ بچې مۀ اخلئ". ددې حديث سند اگر چه ضعيف دې ليكن ددې مضمون احتمال كيدې شى(٦) والله اعلم بالصواب

(١) فتح البارى: ٢١٥/٦ _

(٢) د امام حميدى رحمه الله حالات په كشف البارى، بدء الوحى (٢٣٧/١) كښې تير شوې دى او د نورو حضراتو راويانو د ترجمو نشاندهى په تير شوې سند كښې كړې شوې ده) _

(٣) فتح البارى: ٢١٥/٦، وارشاد السارى: ٢٠١/٥) _

(٤) فتح البارى: ٢١٥/٦، وتغليق التعليق: ٤٦٩/٣) _

(٥) غريب الحديث: ١٧٦/٢ _ ١٧٧، حديث ابن عمر رضى الله عنه، وتلخيص الحبير: ١٥٦/٢، رقم (٨٢٠)، كتاب الزكاة، باب زكاة النعم، الشرط الثالث: الحول، ولسان العرب: ٢١/٣، مادة "زخخ"، وفيه عثمان بن حنيف غير عثمان بن عفان) _

(٦) فتح البارى: ٢١٥/٦، دا هم كيدې شى چې حضرت على رضى الله عنه كومه صحيفه ليږلې وه [بقيه بر صفحه آئنده

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت. ترجمة الباب سره ددې حديث د دواړو طرقو په دې جمله كښې مطابقت موجود دې "فاخبره انها صدقة رسول الله صلى الله عليه وسلم" داسې چې دلته د صدقة رسول الله نه مراد هغه صحيفه ده په كومه كښې چې د صدقاتو احكامات وو. امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې يو جمله "وما استعمل الخلفاء بعده" هم ذكر كړې ده، دې جملې سره به ددې حديث مناسبت وى چې دا صحيفه وروستنى خليفه ګانو په خپل استعمال كښې اوساتله او د هغې په احكاماتو ئې عمل كوو. علامه عينى رحمه الله فرمائى:

"مطابقته للترجمة يمكن أن تؤخذ من قوله: "فاخبره انها صدقة رسول الله ﷺ، و أراد به الصحيفة التى كانت فيها احكام الصدقات ويكون هذا مطابقاً لقوله فى الترجمة: وما استعمل الخلفاء بعده"[1]

ترجمة الباب سره متعلق يو بحث: امام بخارى رحمه الله چې كومه ترجمه ذكر كړه نو دا په نهه جزونو باندې مشتمله ده، يعنى درع، همسا، توره، پيالئ، ګوتمه، وما استعمل الخلفاء بعده من ذلك، شعر، نعل او آنية. او په ترجمه كښې چې كوم احاديث ذكر كړې شوې دى نو د هغې تعداد شپږ دې. په اولنى كښې د ګوتمې، په دويم كښې د نعل. په دريم كښې د كساء ملبد. په څلورم كښې د پيالئ، په پنځم كښې د تورې او په شپږم كښې د صحيفې ذكر دې. د پورته ذكر شوو شپږو احاديثو مناسبت ترجمة الباب سره څنګه دې نو ددې وضاحت مونږ وړاندې كړې دې. ليكن د څلورو څيزونو يعنى ذغره، همسا، ويختو او د لوښو مطابقت به ترجمة الباب سره څنګه وى، دا مذكور نه دى نه دې سره متعلق څه حديث مصنف رحمه الله ذكر كړې دې. ددې دوه جوابونه دى:

① دې څيزونو سره متعلق حديثونه خو د هغوى په نظر كښې وو ليكن اتفاقاً هغوى په باب كښې ذكر نه كړې شو.

② د مصنف رحمه الله يو عادت دا هم دې چې هغوى بعضې وخت په ترجمه كښې يو څيز ذكر كړى ليكن هغې سره متعلق څه حديث ذكر نه كړى، بلكه يو بل مقام كښې ورته اشاره اوكړى چې د اهل علم نه پټه نه وى نو دلته هم دا معامله ده.

اوس تفصيل ته اوګورئ.

① ذغرې سره متعلق حديث حضرت مصنف رحمه الله په بيوع وغيره كښې ذكر كړې دې، حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها فرمائى: "توفى رسول الله صلى الله عليه وسلم و درعه مرهونة عند يهودى"[2]

چې "د نبى عليه السلام وفات په وخت د هغوى يو ذغره يو يهودى سره د ګانړې (رهن) په طور كيخودلې شوې وه"

...بقيه ازحاشيه ګذشته] د هغې مضمون د صديق او د عمر رضي الله عنهما د صحيفې په شان وو، چې هغوى سره د مخكښې نه موجود وو. كما مر عن شيخ الحديث رحمه الله آنفا)_

[1]) عمدة القارى: ۱۵/ ۳٤)_

[2]) انظر صحيح البخارى. كتاب الجهاد والسير. ما قيل فى درع النبى......رقم (۲۹۱٦))_

④همسا سره متعلق حديث مصنف رحمه الله په كتاب الحج كښې د ابن عباس رضي الله عنهما په روايت سره نقل كړې دې "طاف النبى صلى الله عليه وسلم فى حجة الوداع على بعير يستلم الركن بمحجن"[1] دغه شان وړاندې په كتاب التفسير كښې ئې هم يو حديث د حضرت على رضي الله عنه په روايت سره ذكر كړې دې[2] چې په هغې كښې يو د مختصره (يعنى لختې، چوكې) ذكر راغلې دې[3]

⑤ويختو سره متعلق حديث هغه دې كوم چې په كتاب الطهارة كښې تير شو. ابن سيرين رحمه الله فرمائى "عندنا من شعر النبى صلى الله عليه وسلم، اصبناه من قبل انس رضي الله عنه"[4]

⑥هرچه لوښى وو نو حافظ رحمه الله فرمائى چې د پيالۍ نه پس ددې ذكر كول د عطف العام على الخاص د قبيل نه دې او په باب كښې هغوى صرف د پيالۍ ذكر كړې دې او دا كافى دې. ځكه چې دې سره په نورو لوښو باندې هم دلالت كيږى[5] والله اعلم بالصواب

⑥ بَابُ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمُسَ لِنَوَائِبِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَالْمَسَاكِينِ.

وَإِيثَارِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَهْلَ الصُّفَّةِ وَالأَرَامِلَ حِينَ سَأَلَتْهُ فَاطِمَةُ وَشَكَتْ إِلَيْهِ الطَّحْنَ وَالرَّحَى أَنْ يُخْدِمَهَا مِنَ السَّبْىِ، فَوَكَلَهَا إِلَى اللَّهِ.

د ترجمة الباب نحوى تحليل او مفهوم: علامه عينى رحمه الله خو دا وئيلې دى "هذا باب فى بيان الدليل......" ددې مقصد دادې چې دلته مبتدا محذوف ده چې هغه هذا اسم اشاره ده. بيا: المساكين او د ايثار النبى عطف په نوائب باندې دې او اهل الصفة او الارامل د ايثار مصدر د مفعول به كيدو د وجې نه په حالت د نصب كښې دى. ددې نه علاوه حين .... ظرف دې د ايثار مصدر دپاره او جمله د "أن يخدمها" د مصدر په تاويل سره دويم مفعول دې د

---

[1]) صحيح البخارى، كتاب الحج، باب استلام الركن بالمحجن، رقم (١٦٠٧))_

[2]) صحيح البخارى، كتاب التفسير، باب قوله: (وكذب بالحسنى)، رقم (٤٩٤٨))_

[3]) قال العينى فى العمدة: (٣١/١٥): و اما عصاه فقد ذكروا انه كانت له مخصرة، تسمى العرجون، وهى كالقضيب، يستعملها الاشراف للتشاغل بها فى ايديهم، ويحكون بها ما بعد من البلدن عن اليد، وكان له قضيب من شوحط يسمى الممشوق، وكان له عسيب من جريد النخل")_

[4]) صحيح البخارى، كتاب الطهارة، باب الماء الذى يغسل به شعر الانسان، رقم (١٧٠))_

[5]) فتح البارى: ٢١٣/٦، وقال العينى فى العمدة (٣١/١٥):
واما آنيته فكثيرة، ذكرها اصحاب السير، منها: قدر من حجارة، يدعى المخضب، يتوضا فيه، ومخضب آخر من شبه، يكون فيه الحناء والكتم، يضع على راسه اذا وجد فيه حرا، وكان له مغسل من صفر، وكانت له ركوة، تسمى الصادرة، وكان له طست من نحاس، وقدح من زجاج، وكانت له جفنة عظيمة يطعم فيها الناس، يحملها اربعة رجال، تسمى الغداء....." وكذا انظر مجمع الزوائد: ٢٧٢/٥، كتاب الجهاد، باب آلات الحرب.....)_

سئلته فعل دپاره(۱)خلاصه دا شوه چې هذا محذوف مبتدا ده او باقی عبارت خبر دې.

او علامه سندهی رحمه الله فرمائی چې الدلیل......مبتدا ده او حین سئلته دا جمله خبر دې.ددې دپاره به تقدیری عبارت راویستلې شی.یعنی ما فعله(۲)باقی تفصیل د ما قبل په شان دې.ددې مطابق به عبارت داسې شی.الدلیل علی......ما فعله حین سئلته فاطمة......"او د ترجمة الباب د عبارت مفهوم به دا وی:

د خمس مصرف د نبی علیه السلام نوائب او مسکینان وغیره دی.ددې دلیل د نبی علیه السلام فعل دې چې کله حضرت فاطمې رضی الله عنها د کور د کار دپاره د خادم مطالبه اوکړه نو نبی علیه السلام هغې باندې اصحاب صفه ته ترجیح ورکړه او د هغې معامله ئې الله تعالی ته اوسپارله.

د ترجمة الباب لغوی تحقیق:په ترجمة الباب کښې د مذکوره بعضې الفاظو وضاحت لاندې ذکر کولې شی:

①نوائب:دا د نائبة جمع ده،"**وهی ما کانت تنوبه**"یعنی مختلف کارونه او حادثات کوم چې به نبی علیه السلام ته پیښیدل.

②الارامل:دا د أرمل جمع ده،هغې سړی ته وائی چې د هغهٔ ښځه نهٔ وی او أرملة هغې ښځې ته وئیلې شی چې د هغې خاوند نهٔ وی.دلته د أرامل نه دواړه مراد دی.هرکله چې فقیران وی(۳)

د ترجمة الباب مقصد:په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله د خمس مصرف ښودلې دې او په دې سلسله کښې ئې د امام مالک رحمه الله مذهب اختیار کړې دې کوم چې ددې خبرې قائل دې چې په خمس کښې د وخت حاکم او امام ته اختیار دې چې خمس په خپله مرضئ باندې چرته او څومره چې غواړی نو خرچ کولې شی.د مسئلې تفصیل وړاندې راځی.

خمس به کومو خلقو ته ورکولې شی؟د علماء اسلام په دې خبره کښې څهٔ اختلاف نشته چې غنیمت به پنځه حصې کولې شی،چې په هغې کښې به څلور حصې د مجاهدینو وی یعنی کوم خلق چې په غزوه کښې شریک وو.یو حصه چې هغې ته خمس وئیلې شی په دې کښې اختلاف دې چې ددې مستحق به کوم خلق وی او دا به کوم ځائې کښې خرچ کولې شی.د مذهبونو تفصیل لاندې ذکر کولې شی:

①احناف دا وائی چې خمس به درې حصې کولې شی،یوه حصه به د یتیمانانو وی،یوه حصه به د مسکینانو او یوه حصه به د مسافرو وی.البته په مسافرو کښې رشته دار هم داخل دی او په دې معامله کښې به دوی ته ترجیح ورکولې شی او په رشته دارو کښې چې کوم مالداران وی نو د هغوی به په دې کښې څهٔ حصه نهٔ وی.د وخت امام او حاکم به په دې

---

(۱) عمدة القاری:۳۵/۱۵_

(۲) حاشیة السندی علی البخاری:۴۳۹/۱.وتعلیقات اللامع:۲۹۸/۷_۲۹۹)_

(۳) عمدة القاری:۳۵/۱۵.وشرح القسطلانی:۲۰۲/۵)_

تقسيم كښې خودمختار وي چې چاته ورکوي او چاته نۀ ورکوي.
په ذوى القربى كښې د قرابت نه مراد قرابت د رسول ﷺ دې،يعنى د نبى كريم ﷺ رشته دار وغيره دا د خلفاء راشدينو مذهب هم دې(١)
(٢)شوافع او حنابله دا وائى چې خمس به پنځه حصې کړې شى او په دې خلقو باندې به تقسيم کړې شى،يتيمان،مسکينان،مسافر،رشته دار او نبى عليه السلام اوس چونکه نبى عليه السلام وفات شوې دې نودهغوى دا حصه به د مسلمانانو په کارونو او د اسلحې وغيره په اخستلو باندې خرچ کولې شى.بيا ددې حضراتو په نزد په رشته دارو کښې د فقيرانو څۀ تخصيص نشته،په رشته دارو کښې به مالداران هم ددې حصې مستحق وى(٢)ابن قدامه فرمائى چې هم دا مذهب د عطاء،مجاهد،شعبى،نخعى،قتاده او د ابن جريج رحمهم الله وغيره هم دې(٣).
(٣)د مالكيه په نزد د خمس،جزيه،فئ،عشر او د خراج وغيره ذدې ټولو محل بيت المال دې. د وخت امام به د خپلې رائې مطابق دا د مسلمانانو په مصلحتونو باندې خرچ کوى ليکن په دې کښې به بنوهاشم يعنى د نبى عليه السلام خاندان ته ترجيح ورکولې شى او دوى ته به ددې نه ډير مقدار کښې ورکړه کولې شى ځکه چې دوى د زکوة مال نۀ شى اخستلې.بيا به دا مال د عامو مسلمانانو په خيربنيګړه کښې خرچ کولې شى لکه جماتونه،پُلونه او جنګونه وغيره(٤)
ابن همام رحمه الله فرمائى: ”فعند مالك الامر مفوض إلى رائ الامام،إن شاء قسم بينهم،و إن شاء أعطى بعضهم دون بعض،وإن شاء أعطى غيرهم،إن كان أمر غيرهم أهم من أمرهم“(٥)
دا خو د ائمه اربعه د مذهبونو بيان وو،په دې مسئله کښې نور مذهبونه هم شته چې د هغې تعداد د حافظ ابن حجر رحمه الله د قول مطابق اووۀ(٦)دې او د حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله

---

(١) احكام القرآن للرازى:٨٢/٣،واعلاء السنن:٢١٠/١٢،والاوجز :/٩٢٨٢،والدر المختار:٢٥٨/٣. والهداية: ٢٤٠/٤، وفتح القدير لابن الهمام:٢٤٣/٥،وروح المعانى:٢٨٠/١٠_٢٨٣ ،سورة الانفال
په دې مسئله کښې امام نسائى رحمه الله هم د احنافو ملګرې دې،هغوى په خپل سنن کښې د مختلفو روايتونو د نقل کولو نه پس دا کلمات ارشاد فرمائيلى دى:
"وسهم لذى القربى،وهم بنو هاشم،و بنو المطلب،بينهم الغنى منهم والفقير،وقد قيل:انه للفقير منهم دون الغنى،كليتامى وابن السبيل،وهو اشبه القولين بالصواب عندى،والله اعلم"
راجع السنن الصغرى:اول كتاب قسم الفئ،تحت رقم (٤١٥٢)،والسنن الكبرى:٤٨/٣،كتاب الخمس،تفريق الخمس......قبل رقم (٤٤٥٠))_
(٢) المغنى لابن قدامة:٣١٤/٦،وكتاب الام:١٤٧/٤/٢،قسم الفئ،سن تفريق القسم،رقم (١٢٧٩٣))_
(٣) المغنى:٣١٤/٦،كتاب الزكاة،باب قسمة الفئ والغنيمة والصدقة،رقم (٥٠٧٩)،الفصل الرابع)_
(٤) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقى:٥٠١/٢_٥٠٢،والاوجز:/٩٢٨٥،والمغنى:٣١٥/٦)_
(٥) فتح القدير:٢٤٣/٥)_
(٦) فتح البارى:٢٣٨/٦)_

مطابق یوولس(۱)دې وړاندې به هغې کښې بعضو طرفته اشاره هم کیږی.

د مذهبونو ماخذ په دې مسئله کښې آئمه کرام دا آیت کریمه(واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسه وللرسول ولذی القربی والیتامی والمساکین وابن السبیل)(۲) د ماخذ په طور منی.هم دا آیت کریمه د مذهبونو د اختلاف اصل هم دې.ددې آیت کریمه په تفسیر کښې د ملت د مفسرینو او د فقهاء کرامو اختلاف دې چې د هغې تفصیل لاندې ذکر کولې شی.

په ایت کریمه کښې د لفظ"الله"معنی: اولنئ اختلافی مسئله داده چې دلته په آیت کریمه کښې د لفظ"الله"څۀ مطلب دې؟الله تعالی ته به د حصې ورکولو څۀ صورت وی؟په دې سلسله کښې اولنې قول د حضرت ابو العالیه رحمه الله دې.هغه فرمائی چې خمس به شپږ حصې کړې شی ځکه چې په آیت کریمه کښې د خمس مصارف شپږ بیان کړې شوې دی.یعنی الله تعالی،رسول الله ﷺ.رشته دار،یتیمان،مسکینان او مسافر.او الله تعالی ته به سهم(د حصې) ورکولو صورت داوی چې دهغې شپږمه حصه به دبیت الله(کعبه مبارکه)دپاره استعمالیږی(۳)

د بیضاوی د قول مطابق:دوی د آیت د ظاهر نه استدلال کړې دې(۴).دغه شان ابو العالیه رحمه الله فرمائی چې د نبی علیه السلام په وړاندې به د غنیمت مال پیش کړې شو نو هغوی به پرې لاس راښکلو.څۀ چې به لاس کښې راغلل نو هغه به ئې د کعبې مبارکې دپاره خاص کړل.بیا به ئې باقی مال غنیمت په پنځو مصارفو کښې تقسیم کړو(۵).

او د اکثرو حضراتو رائې داده چې په آیت کریمه کښې لفظ د الله د کلام د افتتاح او د تبرک او تعظیم دپاره راغلې دې(۶).امام رازی رحمه الله د ابو العالیه قول رد کولو سره فرمائی چې ددې هیڅ معنی نشته ځکه چې که دا خبره ثابته وه نو څلور واړه خلیفه گان ذ نورو خلقو په مقابله کښې ددې زیات حقدار وو چې هغوی په دې باندې عمل کړې وو حالانکه دا خبره ثابته نۀ ده نو د ابو العالیه قول هم ثابت نۀ دې.دغه شان ددې هیڅ مطلب نشته چې حصه د بیت الله شریف الله تعالی سره خاص اووئیلې شی ځکه چې نور مذکوره حصه جات هم د الله تعالی د قرب حاصلولو دپاره خرچ کولې شی،معلومه دا شوه چې په آیت کریمه کښې (فان لله خمسه)دا حصه د بیت الله شریف سره خاص نۀ ده.

---

[1]) الاوجز:/۹۲۷۷_۲۸۲)_

[2]) الانفال:۱ ٤)_

[3]) الاوجز:/۹۲۷۷،وتفسیر مع حاشیة الشهاب الخفاجی: ٤۷٦/٤،والتفسیر الکبیر:۱۵/۱٦۵_۱٦٦،واحکام القرآن:۷۹/۳)_

[4]) تفسیر البیضاوی مع الشهاب: ٤/٤۷٦،والاوجز:/۹۲۷۷)_

[5]) احکام القرآن:۷۹/۳،والاوجز:/۹۲۷۸)_

[6]) احکام القرآن:۷۹/۳_۸۰،والاوجز:/۹۲۸۱،والتفسیر الکبیر:۱٦٦/۱۵،والمغنی :٦/۳۱٤_۳۱۵،وتفسیر البیضاوی: ٤۷۵/٤،وبذلک جزم صاحب الهدایة: ٤/۲٤۲،طبع مکتبة البشری،کراتشی،وشرح ابن بطال: ۲۷٤/۵)

اوس چې هرکله د ابو العاليه د قول بطلان ثابت شو نو ددې دوه معنې او وجوهات کيدې شي ①اول دا چې دا لفظ د "الله" د کلام د افتتاح دپاره وی. لکه څنګه چې مونږ د مشرانو د يو جماعت(عطاء، شعبی او د قتاده)په حوالې سره وئيلي دی او مقصد زمونږ تعليم وی چې د الله تعالى په نوم سره تبرک حاصل کړې شی او ټول کارونه د الله تعالى د باعظمت نوم نه شروع کړې شي۔

دويم ددې دا معنې هم کيدې شی چې خمس ټول په ټوله په هغه لارو کښې خرچ کړې شی کوم چې د الله تعالى د رضا او د هغۀ د قرب حاصلولو سبب وی. ددې وجې نه ئې شروع کښې لفظ د "الله" راوړلو، بيا ئې هغه وجوهات او لارې اوښودلې چې هغه لارې دادی (وللرسول ولذی القربی.....)خلاصه دا شوه چې ابتداء کښې ئې د خمس حکم مجمل اوساتلو. بيا ئې دهغې تفصيل او وضاحت ذکر کړو[١] ليکن اشکال دا کيږی چې په دې صورت کښې ددې واو څۀ معنی ده کوم چې د "لله ولرسوله" مينځ کښې واقع شوې دې؟

ددې په جواب کښې امام رازی رحمه الله فرمائی چې د لغت په رڼړا کښې ددې واو داخلول جائز دی ليکن ددې نه مراد الغاء ده مطلب دا چې ددې هيڅ اعتبار نشته. لکه څنګه چې د الله تعالى قول دې،(ولقد آتينا موسى وهارون الفرقان وضياء)[٢]په دې کښې واو ملغی او غير معتبر دې ځکه چې هم فرقان ضياء ده، دغه شان په قرآن کريم کښې دی:(فلما أسلما وتله للجبين)[٣] ددې معنی ده :(لما أسلما تله للجبين)، ځکه چې "فلما أسلما" د جواب تقاضه کوی او د هغې جواب "للجبين" دې[٤].

د سهم الرسول معنی او په دې کښې اختلاف: د پورتنی بحث نه دا خبره واضحه شوه چې په آيت کريمه کښې د لفظ "الجلالة" ذکر کولو څۀ مقصد دې. ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې نبی عليه السلام ترڅو حيات وو نو د خمس يو حصه ئې اخستله. ددې نه علاوه صفی[٥] وغيره باندې هم د نبی عليه السلام حق وو، په غنيمت کښې به هم نبی عليه السلام د يو عام لښکری په شان حصه اخستله ليکن د نبی عليه السلام د وفات نه پس په دې حصه کښې د اسلافو اختلاف شو چې ددې څۀ حکم دې؟ په دې سلسله کښې د حنابله او د شافعيه مؤقف خو دادې چې دا حصه اوس هم باقی ده او کله چې خمس تقسيميږی نو دا حصه به هم جدا شمارلې شی البته اوس به ددې

---

[١]) احكام القرآن للرازی:٣/٨٠_
[٢]) الانبياء:٤٨)_
[٣]) الصافات:١٠٣)_
[٤]) احكام القرآن:٣/٨٠_٨١)_
[٥]) قال الموفق: .....الصفي،وهو شئ يختاره من المغنم قبل القسمة،كالجارية،والعبد،والثوب والسيف ونحوه".المغنى:٦/٣١۶،وايضا انظر بذل المجهود:١٣/٣١١)_

مصرف داوی چې دا به د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کولې شی یعنی په دې باندې به اسلحه اخستلې کیږی او د سرحدونو حفاظت به پرې کولې شی وغیره،

امام شافعی رحمه الله فرمائی: "أختار أن يصنعه الامام في كل أمر حصن به الاسلام وأهله من سد ثغر، وإعداد كراع أو سلاح، أو اعطائه أهل البلاء في الاسلام نفلاً......."[1]

او د موالکو مسلک د خمس په حوالې سره اوس وړاندې تیر شو چې هغوی د هیڅ تقسیم قائل نهٔ دی او دا چې ټول په ټوله خمس امام ته حواله دې چې هغه دا د مسلمانانو په مصرفونو او مصلحتونو کښې خرچ کړی[2].او احناف دا وائی چې د نبی علیه السلام حصه د هغوی د وفات نه پس ساقطه شوې ده ځکه چې دا حصه به نبی علیه السلام ته د یو خاص قسم صفت په بنیاد باندې ملاویده.یعنی د رسالت د وجې نه،ددې تصور د نبی علیه السلام نه پس ممکن هم نهٔ دې[3] امام جصاص رحمه الله فرمائی:

"سهم النبي صلى الله عليه وسلم إنما كان له ما دام حيا، فلما توفي سقط سهمه كما سقط الصفي بموته، فرجع سهمه إلى جملة الغنيمة كما رجع إليها، ولم يعد للنوائب"[4]

د رشته دارو حصه او په دې کښې اختلاف: په آیت کښې چې کوم دریم مصرف ذکر کړې شو نو دا د رشته دارانو دې،د دوی په حصه کښې هم اختلاف دې.امام ثوری رحمه الله فرمائی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم سهم د خمس په پنځمه حصه کښې خمس دې.دا پنځه حصه او څهٔ چې بچ شی نو دا به په هغه خلقو کښې تقسیمیږی د کوم چې په آیت کریمه کښې ذکر دې یعنی رشته دار،یتیمان،مسکینان او مسافر.

د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله مسلک وړاندې تیر شو چې دوی د ذوی القربی د سهم او د حصې مستقل قائل دی،خواه دا خلق مالدار وی یا حاجت مند.او په دې ذوالقرابة کښې به تقسیم د للذكر مثل الانثيين د اصل مطابق وی او احناف دا وائی چې په خمس کښې د ذوالقربی مستقل څهٔ حصه نشته،تقسیم به درې طبقاتو کښې کیږی،یتیمان،مسکینان او مسافر،کما مر قبل۔

امام مالک رحمه الله فرمائی چې د وخت حاکم به د خپلې رائې او اجتهاد مطابق د نبی علیه السلام رشته دارو ته د خمس نه ورکړه کوی،کما مر قبل.البته د رشته دارانو په فقیرانو باندې ددې نه هم خرچ کولې شی لیکن ددې علت به فقیری وی،د نبی علیه السلام قرابت نهٔ.دغه شان به دوی په دریو

---

[1]) المغنی:۳۱۵/۶،والام:۱۴۷/۲،رقم (۱۲۸۰۲)،والاوجز:/۹۲۸۴)_
[2]) الشرح الکبیر للدردیر:۱۹۰/۲،والاوجز:/۹۲۸۵)_
[3]) الدر المختار:۲۵۹/۳،والهدایة:۲۴۲/۴،ومعالم السنن للخطابی:۲۹۱/۲،رقم (۷۷۶)،باب المن عن الاسیر بغیر فداء)_
[4]) احکام القرآن:۸۱/۳)_

واړو طبقاتو كښې داخل شي(۱)

په خمس كښې د مستحق كيدو بنياد څۀ دې؟ د احنافو او شوافعو مينځ كښې د اختلاف وجه دا خبره ده چې هغوى د استحقاق وجه د نبى ﷺ رشته دارى ښائى او وائى چې د نبى ﷺ رشته دارى د دې استحقاق دپاره كافى ده او احناف وائى چې د استحقاق دپاره دوه څيزونه دى. د نبى ﷺ رشته دارى او نصرت. ددې اجمال تفصيل دادې چې لفظ د "ذوى القربى" مجمل دې. د بيان ضرورت لرى. ښكاره خبره ده چې دا لفظ د نبى ﷺ رشته دارئ سره خاص نۀ دې. د نورو خلقو رشته دارئ هم وى او دا هم ښكاره خبره ده چې دلته د ټولو خلقو رشته دارئ مراد نۀ دى. ددې وجې نه ددې لفظ وضاحت ضرورى دې د سلف صالحينو په دې خبره كښې اتفاق دې چې په دې آيت كريمه كښې د قرابت نه مراد د نبى ﷺ رشته دارى ده. اوس په دوى كښې بعضې حضرات هغه دى كوم چې دا وائى چې په دې رشته دارانو كښې د خمس حق لرونكى هغه كسان دى چې هغوى به د نبى ﷺ نصرت هم كوو. ددې وجې نه په حصه كښې د مستحق جوړيدو دپاره دوه څيزونه بنياد اوګرځيدل. د نبى ﷺ رشته دارى او نصرت كول او هغه رشته دار چې د نبى ﷺ نصرت به ئې نه كوو يعنى وروستو پيدا شوى ئې وروستو اسلام قبول كړو هغوى هم ددې مستحق وو ليكن ددې بنياد فقر وو چې په دوى كښې به څوك فقير او محتاج وو نو هغوى ته به ددې حصې نه څۀ وركړې كيدل. لكه څنګه چې به نورو عامو فقيرانو ته حصه وركولې شود او د نبى ﷺ رشته دار هم نۀ وو.

ددې واضح دليل د حضرت جبيربن مطعم رضي الله عنه حديث دې، فرمائى:

"لما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم سهم ذوى القربى بين بنى هاشم وبنى المطلب أتيته أنا وعثمان، فقلنا: يا رسول الله، هؤلاء بنوهاشم، لاتنكر فضلهم بمكانك الذى وضعك الله فيهم، أرأيت بنى المطلب أعطيتهم ومنعتنا، وإنما هم ونحن منك بمنزلة؟ فقال صلى الله عليه وسلم: إنهم لم يفارقونى فى جاهلية ولا إسلام، وإنما بنوهاشم وبنوالمطلب شئ واحد، وشبك بين أصابعه"(۲)

په دې حديث شريف كښې نبى ﷺ د شعب ابى طالب د واقعې طرفته اشاره كړې ده چې په هغې كښې قريشو د نبى ﷺ، او د دوى حمايتى او ملګرى قبيلو بنو هاشم او بنو عبدالمطلب سره بائيكاټ او مقاطعه كړې وه، هغه وخت پوره قريش د اسلام په مخالفت كښې يو طرفته وو او بنوهاشم او بنوعبدالمطلب د نبى ﷺ په ملګرتيا كښې بل طرفته

---

(۱) احكام القرآن: ۸۱/۳، وحاشية الدسوقى: ۵۰۲/۲، باب فى الجهاد، والاوجز: ۹۲۸۵/، والام: ۱٤۷/٤/۲، رقم (۱۲۷۹۳)، المغنى: ۹۳۱٤/، والهداية: ۲٤۰_۲٤۲_

(۲) الحديث، اخرجه البيهقى: ۵۵٤/٦_۵۵۵، كتاب قسم الفئ.....باب سهم ذى القربى، رقم (۱۲۹۵۱_۱۲۹۵۵)، وابن ابى شيبة: ۱۳۰/۱۸، كتاب السير، باب سهم ذوى القربى.....رقم (۳٤۱۳۳)، وكتاب المغازى، باب غزوة خيبر، رقم (۳۸۰۳۰) دغه شان اوګورئ وړاندې باب(۱۷)، ومن الدليل على ان الخمس للامام، وانه يعطى.....ك د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه د حديث تخريج)_

وو دا حديث په دوو وجوهاتو سره په دې خبره باندې دلالت کوي چې په خمس کښې د حقدار جوړيدو دپاره صرف رشته دارئ کافي نۀ ده اوله وجه خو دا ده چې بنو عبد شمس او بنو مطلب دواړه د نبي عليه السلام په رشته دارئ کښې برابر دي ليکن نبي عليه السلام بنوالمطلب ته خو په خمس کښې ورکړه او بنو عبد شمس ته ئې څۀ ورنۀ کړل، که استحقاق د قرابت د وجې نه وو نو نبي عليه السلام به په دواړو کښې برابروالې کړې وو.

دويمه وجه داده چې په آيت کريمه کښې ذکر شوې لفظ د ذوى القربى کښې چې کوم احتمال وو نودا دنبي عليه السلام فعل سره مجمل پاتې نۀ شوبلکه ددې وضاحت اوشو اودنبي عليه السلام کارچې چرته دبيان اجمال دپاره راشي نودا په وجوب باندې دلالت کوي. کما تقرر في الاصول[1] چې هرکله نبي عليه السلام دا بيان اوکړو چې قرابت د نصرت سره سره نو دا معلومه شوه چې هم دا د الله تعالى مراد هم دې په دوى کښې هغه خلق چې د نبي عليه السلام نصرت سره موصوف نۀ دى که هغوى په دې خمس کښې اخلى نو د فقر او احتياج په بنياد باندې به اخلى. داسې نۀ چې د نبي عليه السلام د رشته دارئ د وجې نه اخلى[2]

د خلفاء راشدينو اجماع: ددې نه علاوه د څلورو واړو خليفه ګانو هم په دې باندې اجماع ده چې په خمس کښې د حقدار جوړيدو دپاره سبب او وجه فقر دې، دليلونه لاندې ذکر کولې شي.

① محمد بن اسحاق وائى چې ما د محمد بن على رحمه الله نه تپوس اوکړو چې کله حضرت على رضي الله عنه خليفه جوړ شو نو هغوى د رشته دارو د حصې سره څۀ اوکړل؟ محمد بن على رحمه الله اوفرمائيل چې په دې مسئله کښې هغوى هغه طريقه اختيار کړه کومه طريقه چې د حضرت ابوبکر او حضرت عمر رضي الله عنهما وه او هغوى دا خبره ناخوښه کړه چې په ما باندې د شيخينو د رائې نه خلاف د چليدو الزام راشي[3]

امام ابوبکررازى رحمه الله فرمائى چې که د حضرت على رضي الله عنه رائې هم هغه نۀ وه کومه چې د حضرات شيخينو رضي الله عنهما وه نو حضرت على رضي الله عنه به د هغې مطابق فيصله نۀ کوله، ځکه چې بل طرفته په نورو څو مسئلو کښې حضرت على د حضراتو شيخينو سره اختلاف کړې دې، مثلاً د نيکۀ ميراث، ځکه چې په دې مسئله کښې د دوى شيخينو حضراتو سره اختلاف دې. اوس دا خبره پوره شوه چې د حضرت على او د حضراتو شيخينو رضي الله عنهم رائې په دې مسئله کښې يو ده چې د رشته دارانو د حصې حقداران به فقيران وى او چې هرکله د څلورو واړو خليفه ګانو (د حضرت عثمان رضي الله عنه عمل هم په دې مسئله کښې د شيخينو موافق وو لکه څنګه چې وړاندې حديث راغلى) په دې مسئله کښې اجماع اوشوه نو ددې مسئلې حجيت د دوى په دې اجماع سره ثابت شو، ځکه چې د نبي عليه السلام ارشاد دې،

---

[1]) احكام القرآن :٣/٨٢)_

[2]) پورته حواله وشرح معانى الآثار:٢/١٥٣،والهداية:٤/٢٤٠_٢٤٢)_

[3]) احكام القرآن:٣/٨٢،وشرح معانى الآثار:٢/١٥٢،والسنن الكبرى للبيهقى:٦/٥٥٧_٥٥٨،كتاب قسم الفئ والغنيمة،باب سهم ذى القربى من الخمس،رقم (١٢٩٦٠))_

"عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين من بعدي"[1]

④حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د نجدة الحروري د رشته دارئ د حصې متعلق د سوال په جواب کښې فرمائيلي وو:

"كنا نرى أنه لنا، فدعانا عمر إلى أن نزوج منه أيمنا، ونقضي منه عن مغرمنا، فأبينا أن لايسلمه لنا، وأبى ذلك علينا قومنا"[2]

يعنى "زمونږ دا خيال وو چې دا زمونږ حصه ده ليکن حضرت عمر رضي الله عنه مونږ دې خبرې طرفته راغوښتلو چې مونږ ددې په ذريعې سره د خپلو کنډو رنډو ودونه اوکړو او په مونږ کښې چې څوک قرضدار وى، د هغوى قرض ادا کړو البته مونږ په دې باندې اصرار اوکړو چې دا دې مونږ ته راکړې شى (څۀ قسم قيددې په کښې نۀ لګولې کيږى) ليکن په دې باندې زمونږ قوم (خلفاء راشدينو او نور صحابه کرام رضي الله عنهم) راضى نۀ شو"

په دې روايت کښې ابن عباس رضي الله عنه په خپله اقرار کوى چې زمونږ د قوم يعنى د صحابه کرامو رضي الله عنهم خيال هم دا وو چې په دې کښې زمونږ د فقيرانو حصه خو شته ليکن د مالدارانو نشته. دغه شان د هغوى دا فرمائيل چې "كنا نرى أنه لنا" ددې خبرې دليل دې چې دا صرف د هغوى رائې وه، چې په سنتو او د صحابه کرامو رضي الله عنهم په موجودګئ کښې ددې هيڅ حيثيت نشته. صرف يو رائې ده[3]

⑤حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه فرمائى: "وكان أبوبكر يقسم الخمس نحو قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم، غير أنه لم يكن يعطي قربى رسول الله صلى الله عليه وسلم ماكان النبي صلى الله عليه وسلم يعطيهم، قال: فكان عمر بن الخطاب يعطيهم منه، وعثمان بعده"[4]

يعنى "د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه د خمس تقسيمولو طريقه هم هغه وه کومه طريقه چې د نبى عليه السلام وه، البته هغوى به د نبى عليه السلام رشته دارانو ته دومره نۀ ورکوله، څومره قدرې چې به دوى په خپله ورکوله، بيا وروستو حضرت عمر او حضرت عثمان به رضي الله عنهما هغوى ته په دې کښې حصه ورکوله".

په دې حديث شريف کښې وضاحت دې چې اولنى خليفه به رشته دارانو ته حصه نۀ ورکوله ليکن حضرت عمر او حضرت عثمان رضي الله عنهما ورکوله، ددې وجه هم تيرو شوو احاديثو کښې

---

[1]) الحديث، اخرجه ابو داود، كتاب السنة، باب فى لزوم السنة، رقم (٤٦٠٧)، واحمد فى مسنده، مسند العرباض بن سارية، رقم (١٧٢٧٥)، وجامع المسانيد والسنن، مسند العرباض.......رقم (٦٤٧٣))_

[2]) مسند الامام احمد، مسند عبدالله بن عباس، رضي الله عنهما رقم (٢٨١٢) و(٢٩٤٣)، وسنن النسائى، اول كتاب قسم الفئ، رقم (٤١٣٨_٤١٣٩)، والمعجم الكبير للطبرانى: ٣٣٦/١٠، يزيد بن هرمز عن ابن عباس، رقم (١٠٨٣٢)

[3]) احكام القرآن للرازى: ٨٣/٣)_

[4]) سنن ابى داود، كتاب الخراج.....باب فى بيان مواضع قسم الخمس، رقم (٢٩٧٨_٢٩٧٩))_

تيره شوه چې ددې بنياد فقر او احتياج وو،داسې نۀ چې د استحقاق په بنياد باندې ئې وركول[1]. بيا پورته د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه په حديث كښې چې د حضرت عمر رضي الله عنه متعلق دا اووئيلې شو چې هغوى به حصه وركوله نو ددې دا مطلب نۀ دې چې هغوى به ټوله پوره حصه د رشته داروُ هغوى ته حواله كوله بلكه ددې مطلب دا دې چې د نورو حصو نه به ئې د هغوى د حاجت مطابق وركوله،ددې دليل هم هغه نجدة الحرورى ليكلې شوې دې،د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما خط دې،په بعضې طُرقو كښې د هغې الفاظ دادى:

"وقد كان عمر عرض علينا من ذلك عرضا، رأيناه دون حقنا، فرددناه عليه، وأبينا أن نقبله"[2]

په دې حديث شريف كښې حضرت سهارنپوى رحمه الله فرمائى:

"ولعل هذا مبنى على أن عمرو رآهم مصارف، وظن ابن عباس أنهم أهل استحقاق فيه، أفترى ينقص حقهم أولاً، ثم إذا نقص فردوه؟ أفيظن به أنه يحرمهم منه أصلاً؟ فلم يكن إلا أنه رآهم مصارف، ورأى استغنائهم عنه، فلم يرد عليهم ثانياً"[3]

يعنى"شايد ددې وجه دا وه چې د حضرت عمر رضي الله عنه په رائې كښې رشته دار مصرف وو او د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په خيال كښې دا حضرات ددې مستحق وو يعنى دوى ته وركول ضرورى وو.ورنه آيا تاسو دا خيال كوئ چې حضرت عمر رضي الله عنه اول خو د دوى په حق كښې كمې كړې وو او د كمى نه پس چې كله دوى واپس كړل نو آيا دا گمان د هغوى باره كښې صحيح كيدې شى چې هغوى به دوى لره ددې نه بالكل محروم اوساتى؟ددې وجه هم دا وه چې هغوى دوى مصرف گنړل،چې كله هغوى د دوى استغناء اوكتله نو دوباره ئې ورته پيشكش اونۀ كړو".

په مصرف او استحقاق كښې فرق: د حضرت سهارنپوى رحمه الله د پورتنى عبارت نه د مصرف او د استحقاق مينځ كښې فرق هم واضح شو،د مصرف مطلب دادې چې خمس په آيت كريمه كښې مذكوره كسانو كښې خرچ كړې شى نو دا خرچ به په صحيح محل كښې استعمال شى،چې چاته وركړې شى او چاته ورنۀ كړې شى نو په دې كښې د اعتراض څۀ خبره نشته او د استحقاق مطلب دادې چې په دې مذكوره كسانو كښې دا فلانې متعين كول او په دۀ باندې خرچ كول ضرورى دى.

دا هم د ائمه اربعه مينځ كښې يو بنيادى اختلاف دې چې په قرآن كريم كښې د كومو خلقو ذكر دې نو دا مصرف دى يا مستحق دى؟امام شافعى او احمد رحمهما الله د مستحق كيدو قائل دى اوداوائى چې دې ټولو ته رسول او وركول ضرورى دى،امام مالک اوامام ابوحنيفه

[1]) تكملة فتح الملهم:۳/۲۵۵_۲۵٦)_
[2]) سنن ابى داود،كتاب الخراج......باب فى بيان مواضع......رقم (۲۹۸۲))_
[3]) بذل المجهود:۱۰/۱۷۱،كتاب الخراج.......د احنافو د نورو دليلونو دپاره اوگورئ،تكملة فتح الملهم: ۳/۲۵٤_۲۵۸،واحكام القرآن للجصاص:۳/۸۳،واعلاء السنن:۱۲/۲۰۹_۲۵۱،باب اربعة اخماس الغنيمة.....)

رحمة الله عليهما د مصرف كيدو قائل دى او استحقاق نهٔ منى.

د بحث خلاصه ددې ټول تفصيلي بحث نه دا لاندينۍ خبرې ثابت شوې

① اوس به خمس درې حصې كيږى چې په يتيمانو، مسكينانو او مسافرو كښې به تقسيمولې شى.

② د استحقاق دپاره علت فقر او احتياج دې، ددې وجې نه په دې باندې تقريباً ټول متفق دى چې په آيت كريمه كښې د يتيم نه مراد هغهٔ يتيم دې چې د هغهٔ مورث ددې يتيم دپاره هيڅ هم پريخودلې نهٔ وى، محتاج او ضرورت مند وى، د مالدار او غنى كيدو په صورت كښې به دې يتيم ته هم نهٔ ملاويږى.[1]

③ په دې باندې د خلفاء راشدينو اجماع هم ده.

يو سوال او د هغې جواب: دلته د احنافو په مسلک باندې دا اشكال پيدا كيږى چې كه د رشته دارانو فقيران د خمس مستحق دى او مالداران نهٔ دى نو د دوى د جدا ذكر كولو څهٔ ضرورت وو؟ حالانكه دوى ددې فقيرئ د علت د وجې نه په مسكينانو كښې داخل دى؟

ددې يو جواب خو دا دې چې څنګه يتيمان او مسافر خاص طور سره ذكر كړې شو نو دغه شان د رشته دارو هم تخصيص شوې دې ورنه يتيمان او مسافر به هم ددې حصې مستحق په هغه وخت كښې وى چې كله دوى فقيران وى.

دويم جواب دادې چې په قرآن كريم كښې د الله تعالى ارشاد دې: "إنما الصدقات للفقراء والمساكين والعاملين......"[2] چې د صدقاتو مستحق خو فقيران او مسكينان ..... وغيره دى او د نبى عليه السلام ارشاد دې، "إن الصدقة لاتحل لنا......"[3] ددې نه دا معلومه شوه چې صدقات د نبى عليه السلام د آل دپاره حلال نهٔ دى. كه د خمس په مستحقينو كښې د دوى نوم نهٔ وو نو چا هم دا وئيلې شو چې په خمس كښې هم رشته دارو ته وركول جائز نهٔ دى څنګه چې ورته صدقات وركول جائز نهٔ دى نو ددې وهم د وجې نه الله تعالى مونږ ته ددې د ښودلو دپاره ددې تذكره هم اوفرمائيله چې د خمس په معامله كښې د دوى مسئله د صدقاتو د مسئلې نه جدا او مختلفه ده، په خمس كښې د دوى دپاره اخستل جائز دى[4] والله اعلم

يو اشكال او د هغې جوابونه: نبى عليه السلام خپل ترهٔ حضرت عباس بن عبد المطلب رضي الله عنه ته هم د

---

[1]) احكام القرآن: ٣/ ٨٣، و ٨٥، وفتح القدير: ٥/ ٢٤٣)_

[2]) التوبة: ٦٠)_

[3]) و تمامه "وان موالى القوم من انفسهم" اللفظ للترمذى، من رواية ابى رافع مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم، كتاب الزكاة، باب ما جاء فى كراهية الصدقة......(٦٥٧)، وكذا انظر سنن ابى داود، كتاب الزكاة، باب الصدقة على بنى هاشم، رقم (١٦٥٠)، والنسائى، كتاب الزكاة، باب مولى القوم منهم، رقم (٢٦١٣)، والمصنف لابن ابى شيبة: ٧/ ٥٠، كتاب الزكاة، من قال: لاتحل الصدقة على بنى هاشم، رقم (١٠٨١٠))_

[4]) احكام القرآن: ٣/ ٨٣، و ٨٦)_

خمس د مال نه ورکړې وو حالانکه هغه مالدار وو[1] ددې نه خو هم دا ثابته شوه چې په دې کښې د مالدارو او فقیرانو دواړو رشته دارانو حصه ده.
ددې اعتراض دوه جوابونه دی:
①دوی ته چې نبی علیه السلام څۀ ورکړل نو ددې وجه رشته داری او نصرت دواړه وو.دا علت دوی په خپله هم بیان کړې دې چې "إنهم لم یفارقونی فی جاهلیة ولا إسلام" نو په دې کښې مالدار او فقیر دواړه برابر دی.په دې کښې هیڅ اختلاف نشته.اختلاف خو د نبی علیه السلام د وفات نه پس دې ځکه چې اوس نصرت باقی پاتې شوې نۀ دې.
②دا خو هم ممکنه ده چې دغه مال نبی علیه السلام حضرت عباس رضی الله عنه ته ددې دپاره ورکړې وی چې هغوی دا د بنوهاشم په فقیرانو کښې تقسیم کړی.یعنی د خپل ذات دپاره ئې نۀ وو ورکړې.[2] والله اعلم

د ذوی القربی نه کوم خلق مراد دی؟ د امت د عالمانو په ذوی القربی کښې هم اختلاف دې چې ددې نه څوک مراد دی؟په دې کښې علامه قرطبی رحمه الله درې قولونه ذکر کړې دی
①ددې نه مراد د قریشو ټوله قبیله ده،دا د بعضې اسلافو قول دې.د دوی دلیل دادې چې نبی علیه السلام د بعثت په ابتداء کښې کله د صفا غر ته اوختلو نو دا آواز ئې اوکړو "یا بنی فلان،یا بنی عبدمناف،یا بنی عبدالمطلب،یا بنی کعب بن مرة،یا بنی عبدشمس،أنقذوا أنفسکم من النار...."[3]
②ددې نه مراد بنو هاشم او بنو عبد مناف دی،ددې وینا ویونکې حضرت امام شافعی. احمد، ابوثور،مجاهد،قتاده،ابن جریج او مسلم بن خالد رحمهم الله دی.دلیل وړاندې تیر شوې دې چې "إنهم لم یفارقونی فی جاهلیة......"[4]
③ددې نه صرف بنوهاشم مراد دی،دا قول د مجاهد (فی روایة) د حضرت عمربن عبدالعزیز.

[1]) احکام القرآن:۳/۸۴،وفتح القدیر:۲۴۵/۵،په روایتونو کښې راغلې دی چې د حضرت عباس رضی الله عنه شل غلامان وو چې هغوی به ګټله او دوی ته به ئې ورکوله.دغه شان نبی علیه السلام یوځل د دوی نه د دوو کالو وړاندې زکوٰة وصول کړې وو.دا هم د مالدارئ او د فراخئ دلیل دې.اوګورئ شرح معانی الآثار: ۱۸۴/۲،کتاب وجوه الفئ وخمس الغنائم،دغه شان اوګورئ المستدرک للحاکم:۳۶۶/۳،ذکر اسلام العباس، رقم (۵۴۰۹)،وسنن البیهقی الکبری:۵۲۴/۶،کتاب قسم الفئ......باب مفاداة الرجل منهم بالمال،رقم (۱۲۸۴۹)، والمعجم الکبیر للطبرانی:۱۷۱/۱۱،عطاء عن عباس،رقم (۱۱۳۹۸)،ومجمع الزوائد:۲۸/۷،سورة الانفال،والطبقات الکبری لابن سعد:۱۵/۴،الطبقة الثانیة من المهاجرین......رقم (ودلائل النبوة:۱۴۳/۳،غزوة بدر المعظمی،باب ما فعل رسول الله صلی الله علیه وسلم بالغنائم......وفتح الباری:۳۱۲/۸،کتاب التفسیر،رقم (۴۳۸۶)، وعمدة القاری:۹۷/۱۳،کتاب العتق،باب اذا اسراخو الرجل اوعمه هل یفادی......؟)_

[2]) احکام القرآن:۳/۸۴)_

[3]) الحدیث اخرجه مسلم،کتاب الایمان،من روایة ابی هریرة باختصار،رقم (۵۰۱))_

[4]) سبق تخریجه آنفا)_

زید بن ارقم او د علی بن الحسین(امام زین العابدین)دي، دغه شان امام مالک، ثوری او اوزاعی رحمهم الله هم ددي قائل دی.(۱)
هم دا دریم قول د احنافو هم دي او د بنوهاشم نه مراد آل د علی، آل د عباس، آل د جعفر، آل د عقیل او اولاد د حارث بن عبدالمطلب دی.(۲)
پورته ذکرشوي دري واړه طبقات د نبی علیه السلام د رشته دارئ حامل دی، ځکه چي کله آیت کریمه "وانذر عشیرتك الاقربین"(۳)نازل شو نو نبی علیه السلام دا ټول د صفا په غر باندي جمع کړل او دوی ټولو ته ئې دعوت ورکړې وو، ددي نه دا ثابته شوه چي د رشته دارئ وصف دي ټولو ته شامل دي.
ذوی القربی سره متعلق احکامات: اوس ذوی القربی سره متعلق دري احکامات دی:
① د خمس د حصي استحقاق، **بقوله تعالیٰ(وللرسول ولذی القربیٰ)**(۴) او د ذی القربی نه مراد د دوی فقیران دی. **کما مر قبل.**
② په دوی باندي صدقات حرام دی او په چا باندي چي صدقات حرام دی نو هغه آل د علی، آل د حضرت عباس، آل د حضرت جعفر، آل د حضرت عقیل او اولاد د حارث بن عبدالمطلب رضی الله عنهم دي، هم دا خلق اهل بیت دی، په دي حکم کښي بنو المطلب داخل نهٔ دی ځکه چي دوی په اهل بیت کښي نهٔ دی. که دوی په اهل بیت کښي وي نو بنو امیه به هم په اهل بیت کښي وو چونکه د بنو امیه نسبی تعلق نبی علیه السلام سره هم هغه دي کوم چي ورسره د بنو المطلب دي او د امت د عالمانو په دي باره کښي هیڅ اختلاف نشته چي بنو امیه په اهل بیت کښي داخل نهٔ دی، ددي وجي نه به په اهل بیت کښي بنوالمطلب هم داخل نهٔ وی.
③ د الله تعالی خپل نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته خاص طور سره دا حکم ورکول چي هغوی خپل نزدي رشته دار د الله تعالی د عذاب نه اوویروی، دا انداز د قریشو ټولو شاخونو او قبیلو ته شامل دي چي کله دا آیت کریمه(وانذر عشیرتك الاقربین)نازل شو نو نبی علیه السلام ټولو ته خطاب کولو سره د ویرولو فریضه پوره کړه. کما ورد به الاثر(۵) او نزدي رشته دارو لره خاص طور سره

---

(۱) الجامع لاحکام القرآن:۱۲/۸، وفتح الباری:۶/۲۴۵_۲۴۶)_
(۲) احکام القرآن للرازی:۳/۸۴_۸۵)_
(۳) الشعراء:۲۱۴)_
(۴) الانفال:۴۱)_
(۵) روی مسلم بسنده عن ابی هریرة رضی الله عنه قال: لما نزلت هذه الآیة:(وانذر عشیرتک الاقربین)دعا رسول الله صلی الله علیه وسلم قریشا، فاجتمعوا، فعم وخص، فقال: یا بنی کعب بن لؤی، انقذوا انفسکم من النار، یابنی مرة بن کعب، انقذوا......یابنی عبد شمس، انقذوا......یابنی عبد مناف انقذوا......یابنی هاشم، انقذوا.....یابنی عبد المطلب: انقذوا.....یا فاطمة، انقذی نفسک من النار، فانی لا املک لکم من الله شیئا، غیر ان لکم رحما، سابلها ببلالها" انظر صحیحه، کتاب الایمان، باب فی قوله تعالی:(وانذر عشیرتک.....)رقم (۵۰۱))_

ويرول،نو ددې يوه وجه خو دا وه چې د دين د دعوت په سلسله کښې دا کار ډير زيات غوره او ښهٔ دې دويم دا چې د دعوت الى الله په معامله کښې دا بهترين صورت وو چې رشته دارو سره بې ځايه طرفدارى اونهٔ کړې شى.دا ځکه چې کله خلقو ته دا معلومه شى چې نبى ﷺ د خپلو نزدې رشته دارو او خاندان په باره کښې هم دا برداشت نه کړه چې هغوى د غيرالله عبادت اوکړى او هغوى ئې هم د الله تعالى د عذاب نه اويرول.د غيرالله د عبادت نه ئې منع کړل نو نبى ﷺ زيات حقدار دې چې نور خلق هم د الله تعالى نه اوويروى او د غيرالله د عبادت نه ئې منع کړى ځکه چې که په دې معامله کښې مداهنت او طرفدارى جائز وه نو د نبى ﷺ نزدې رشته دار ددې زيات حقدار وو چې په دې باره کښې ورته څهٔ اونهٔ وئيلې شى ليکن ددې برعکس نبى ﷺ هغوى ته د نورو خلقو په مقابله کښې زيات دعوت ورکړو او په هغوى ئې زياته توجه اوساتله[1] والله اعلم بالصواب

ددې نه پس د باب حديث شريف ته اوګورئ.

٢٩٤٥: [2]حَدَّثَنَا بَدَلُ بْنُ الْمُحَبَّرِ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى حَدَّثَنَا عَلِيٌّ أَنَّ فَاطِمَةَ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - اشْتَكَتْ مَا تَلْقَى مِنَ الرَّحَى مِمَّا تَطْحَنُ، فَبَلَغَهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم أُتِيَ بِسَبْيٍ، فَأَتَتْهُ تَسْأَلُهُ خَادِمًا فَلَمْ تُوَافِقْهُ، فَذَكَرَتْ لِعَائِشَةَ، فَجَاءَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَذَكَرَتْ ذَلِكَ عَائِشَةُ لَهُ، فَأَتَانَا وَقَدْ دَخَلْنَا مَضَاجِعَنَا، فَذَهَبْنَا لِنَقُومَ فَقَالَ «عَلَى مَكَانِكُمَا» حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ قَدَمَيْهِ عَلَى صَدْرِي فَقَالَ «أَلاَ أَدُلُّكُمَا عَلَى خَيْرٍ مِمَّا سَأَلْتُمَاهُ، إِذَا أَخَذْتُمَا مَضَاجِعَكُمَا فَكَبِّرَا اللَّهَ أَرْبَعًا وَثَلاَثِينَ، وَاحْمَدَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ، وَسَبِّحَا ثَلاَثًا وَثَلاَثِينَ، فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمَا مِمَّا سَأَلْتُمَاهُ».

[٣٥٠٢، ٥٠٤٦، ٥٠٤٧، ٥٩٥٩]

رجال الحديث

① **بدل بن المحبر**: دا بدل بن المحبر.بتشديد الباء رحمه الله دې[3]

② **شعبه**: دا د حديثو مشهور امام شعبه بن الحجاج عتکى بصرى رحمه الله دې.د دوى حالات په

---

[1]) احكام القرآن للرازي:٣/٨٥)_

[2]) قوله: على":الحديث اخرجه البخاري ايضا،كتاب فضائل اصحاب النبى ﷺ ،باب مناقب على......رقم (٣٧٠٥)، وكتاب النفقات،باب عمل المراة فى بيت زوجها،رقم (٥٣٦١)،وباب خادم المراة،رقم (٥٣٦٢)، وكتاب الدعوات،باب التكبير والتسبيح......رقم (٦٣١٨)،ومسلم،كتاب الذكر والدعاء،باب التسبيح اول النهار......رقم (٦٩١٥_٦٩١٧)،والترمذى،كتاب الدعوات،باب ما جاء فى التسبيح والتكبير......رقم (٣٤٠٥)، وابو داود،كتاب الخراج......باب بيان مواضع قسم الخمس،رقم (٢٩٨٨_٢٩٨٩)،وكتاب الادب، باب التسبيح عند النوم،رقم (٥٠٦٢_٥٠٦٣))_

[3]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الاذان،باب استواء الظهر فى الركوع)_

كتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده" كښې راغلې دى.[1]

④**الحكم**: دا الحكم بن عتيبه رحمه الله دې د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب السمر فى العلم" كښې تيره شوې ده.[2]

④**ابن ابى ليلى**: دا مشهور محدث عبدالرحمن بن ابى ليلى رحمه الله دې.[3]

⑤**على**: د ځلورم خليفه حضرت على بن ابى طالب رضى الله عنه حالات په كتاب العلم، "باب كتابة العلم" كښې تير شوې دى.[4]

⑥**فاطمه**: دا فاطمه رضى الله عنها د نبى كريم صلى الله عليه وسلم لورمباركه ده.[5]

د باب د حديث شريف ترجمه: عبدالرحمن بن ابى ليلى وائى چې حضرت على رضى الله عنه مونږ ته اووئيل چې د حضرت فاطمه رضى الله عنها په لاسونو مباركو باندې[6] د ميچن چلولو د وجې نه نښې جوړې شوې وې، نو هغوى ته پته اولګيده چې نبى عليه السلام ته څۀ قيديان راغلې دى نو هغه نبى عليه السلام ته راغله چې يو خادم ترينه واخلى، ليكن نبى عليه السلام سره د هغې ملاقات اونۀ شو نو دوى خپل ضرورت حضرت عائشې رضى الله عنها ته بيان كړو، كله چې نبى عليه السلام كور ته تشريف راوړلو. حضرت عائشې رضى الله عنها ورته بيان اوكړو چې حضرت فاطمه راغلې وه او خپل ضرورت ئې بيان كړو. نو نبى عليه السلام مونږ كره تشريف راوړلو په داسې حال كښې چې مونږ خپلو خپلو بسترو ته تلې وو، د نبى عليه السلام په ليدلو سره مونږ پاسيدل اوغوښتل نو نبى عليه السلام منع كړو او وې فرمائيل چې دواړه په خپل ځائې اوسيږئ. تردې چې د نبى عليه السلام د قدمونو يخوالې ما په خپله سينه كښې محسوس كړو نو وې فرمائيل تاسو چې زما نه د كوم څيز مطالبه كړې ده نو د هغې نه غوره څيز زۀ تاسو ته اونۀ ښايم؟ كله چې تاسو دواړه خپلو خپلو بسترو ته لاړ شئ نو ځلور ديرش ځله الله اكبر، درې ديرش ځله الحمد لله او درې ديرش ځله سبحان الله وايئ، د كوم څيز چې تاسو مطالبه كړې ده نو دا عمل تاسو دپاره د هغې نه زيات غوره دې.

---

[1]) كشف البارى: ٦٧٨/١)_

[2]) كشف البارى: ٤١٤/٤)_

[3]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان، باب استواء الظهر فى الركوع.
ابن الاثير رحمه الله ليكلې دى چې د محدثينو په نزد د ابن ابى ليلى نه مراد عبدالرحمن وى او د فقهاؤ په نزد د ابن ابى ليلى نه مراد د عبدالرحمن خوئې محمد بن عبدالرحمن بن ابى ليلى وى. عمدة القارى: ٣٦/١٥)_

[4]) كشف البارى: ١٤٩/٤)_

[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب غسل المراة اباها الدم.....)_

[6]) د مسلم شريف او ابوداؤد شريف په روايت كښې د يد يعنى د لاس وضاحت دې، چې د ميچن چلولو د وجې نه لاسونه متاثره شوې وو. صحيح مسلم، كتاب الذكر والدعاء، باب التسبيح اول النهار...... رقم (٦٩١٥_٦٩١٧)، وسنن ابى داود، كتاب الخراج......باب فى بيان مواضع قسم الخمس، رقم (٢٩٨٨))_

د حديث د بعضې حصو تشريح: د سبی معنی ده تختول او خلق نيول او ددې اطلاق په غلام او وينزه دواړو باندې کيږی، ددې جمع سبايا ده[۱] دغه شان د خادم اطلاق هم په سړی او ښځه دواړو باندې کيږی[۲].

د باب په روايت کښې **فاتته تسئله** راغلې دې چې حضرت فاطمه رضی الله عنها راغله آيا دې سره بل هم څوک وو ،دلته ددې خبرې وضاحت نشته امام ابوداؤد يو روايت نقل کړې دې په هغې کښې د ام الحکم بنت الزبير يا د ضباعة بنت الزبير رضی الله عنهما دا بيان دې

"اصاب رسول الله صلی الله عليه وسلم سبياً،فذهبتُ انا واختی وفاطمة بنتُ رسول الله صلی الله عليه وسلم فشككونا اليه مانحن فيه،وسئلناه أن يامرلنا بشئ من السبی،فقال رسول الله صلی الله عليه وسلم : سبقكن يتامی بدر"[۳]

چې "نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته څۀ قيديان راغلل نو زۀ،زما خور او حضرت فاطمه د نبی عليه السلام لور مبارکه نبی عليه السلام ته ورغلو ،په کوم تکليف او مشقت کښې چې مونږ اخته وو نو مونږ ورته د هغې تذکره اوکړه او دا درخواست مو اوکړو چې په قيديانو کښې مونږ ته هم څۀ راکړې شی (د خادم په طور) نبی عليه السلام په جواب کښې اوفرمائيل چې د بدر د يتيمانو نه تاسو سبقت کړې دې"

د ابوداؤد شريف د روايت نه څنګه دا معلومه شوه چې حضرت فاطمه رضی الله عنها سره د حضرت زبيربن العوام رضی الله عنه دوه لونړه هم وې نو دا هم معلومه شوه چې دا واقعه د غزوه بدر نه پس ده.بيا د باب په حديث شريف کښې دا راغلې دی چې نبی عليه السلام په کور کښې موجود نۀ وو نو ددې وجې نه حضرت فاطمه رضی الله عنها د خپل حاجت تذکره حضرت عائشه رضی الله عنها ته اوکړه.په اکثرو روايتونو کښې دغه شان دی،البته دارقطنی رحمه الله په خپل "علل" کښې يو روايت نقل کړې دې چې په هغې کښې د حضرت ام سلمه رضی الله عنها ذکر دې.

حافظ په دواړو کښې تطبيق کولو سره فرمائی چې کيدې شی چې دواړو ازواج مطهراتو کره حضرت فاطمه رضی الله عنها راغلې وی،يعنی اول حضرت عائشه رضی الله عنها کره راغلې وی هلته نبی عليه السلام ملاو نۀ شو نو ام سلمه رضی الله عنها کره ئې تشريف راوړلو[۴]

قوله: فاتانا وقد دخلنا مضاجعنا،فذهبنا لنقوم،فقال: علی مكانكما،حتی وجدت برد قدميه علی صدری: په دې عبارت کښې مختلف فائدې دی:

① کله چې نبی عليه السلام دې دواړو ته تشريف راوړلو نو دا د شپې وخت وو .لکه په يو روايت

---

[۱] عمدة القاری:۱۵/۳۶)_
[۲] جامع الاصول للجزری: ۴/۲۵۶)_
[۳] انظر سنن ابی داود،كتاب الخراج.......باب فی بيان مواضع قسم......رقم (۲۹۸۷))_
[۴] العلل للدار قطنی:۳/۲۸۲_۲۸۴،رقم السوال:(۴۰۶)،وفتح الباری:۱۱/۱۲۴)_

کښې ددې وضاحت دې چې "اتانا النبی ﷺ ذات لیلة"(۱) چې یو شپه نبی علیه السلام مونږ ته راغلو.
② دغه شان کله چې نبیﷺ تشریف راوړلو نو هغه وخت دوی دواړو څادر اغوستلې وو ځکه چې د یخنئ موسم وو، دوی دواړو چې کله نبیﷺ اولیدو نو د اودریدلو او د کپړو اغوستلو اراده ئې اوکړه نو نبیﷺ منع کړل چې په خپل ځائې باندې اوسیږئ، د پاسیدلو ضرورت نشته. په یو روایت کښې دی، "وکانت لیلة باردة، وقد دخلت هی و علی فی اللحاف، فارادان یلبسا الثیاب......"(۲) فقهاء کرامو ددې نه دا مسئله مستنبط کړې ده چې پلار لور کره هغه وخت هم تلې شی چې کله دا خپل خاوند سره ملاسته وی(۳)
③ د ابوداؤد شریف په یو روایت کښې دا هم راغلې دی چې نبیﷺ ددې دواړو د سر له طرفه تشریف راوړلو، چې کله حضرت فاطمې رضی الله عنها خپل والدصاحب اولیدو نو د شرم او حیا له وجې نه ئې خپل مخ مبارك په څادر کښې پټ کړو(۴).
④ هم د بخاری شریف په یو روایت کښې دا اضافه هم ده چې نبیﷺ راغلو او ددې دواړو مینځ کښې کیناستلو، "فجاء فقعد بینی وبینها"(۵). فقهاء کرامو ددې نه دا مسئله مستنبط کړې ده چې پلار د خپلې لور او د هغې د خاوند مینځ کښې هم کیناستلې شی چې کله دوی دواړه ملاست وی، اګرچه د پلار د بدن څۀ حصه د لور د بدن سره مس کیږی هم. لکه څنګه چې د باب په روایت کښې حضرت علی رضی الله عنه د قدمونو د یخوالی په باره کښې فرمائی(۶) لیکن امام مالك رحمه الله دا جائز نۀ ګڼړی(۷). د زیات احتیاط خبره هم داده چې جائز نۀ شی، خصوصاً زمونږ په دې زمانه کښې چې هرکله د محارمو پیژندګلو ختمیږی، نبی کریم ﷺ خو معصوم وو، د هغوی په باره کښې داسې سوچ کول هم صحیح نۀ دی.

الامر فوق الادب

بیا په حدیث شریف کښې راغلې دی چې د نبیﷺ په لیدلو سره حضرت علی او حضرت فاطمه رضی الله عنهما ادباً د اودریدو اراده اوکړه لیکن نبیﷺ حکماً اوفرمائیل، "علی مکانکما" چې په خپل ځائې باندې اوسیږئ، ددې نه پس دوی دواړه پانۀ سیدل، په خپل زوړ حالت باندې پاتې شو، ددې وجې نه چې دا د "الامر فوق الادب" د قبیل نه دې چې هرکله د نبیﷺ حکم

---

(۱) مسند احمد: ۱/ ٤٤، مسند علی بن ابی طالب رضی الله عنه، عن ابن ابی لیلی، رقم (۱۲۲۹))_
(۲) عمدة القاری: ۱۵/ ۳۶)_
(۳) شرح ابن بطال: ۵/ ۲۷۳)_
(٤) سنن ابی داود، کتاب الادب، باب التسبیح عند النوم، رقم (۵۰۶۳))_
(۵) صحیح البخاری، کتاب النفقات، باب عمل المراة فی بیت زوجها، رقم (۵۳۶۱))_
(۶) شرح ابن بطال: ۵/ ۲۷۳)_
(۷) پورته حواله)_

راغلو نو ادباً چې ئې کومه د اودریدلو اراده کړې وه، هغه ئې پریخودله[1] ددې نه پس په دې خان پوهه کړئ چې حضرت گنگوهی رحمه الله د "حتی وجدت برد قدمیه" مجازی معنی مراد اخستلو سره ددې تفسیر په اطمینان او سکینې سره کړې دې، مطلب دادې چې ما یو قسم اطمینان او سکون محسوس کړو او فرمائی چې ددې نه حسی یخوالې مراد نه دې[2]. لیکن حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چې د نبی ﷺ لائق خو دا خبره ده چې د "برد قدمیه" نه اطمینان او سکون مراد وی ځکه چې د نبی ﷺ ذات مبارك خو هر اعتبار سره راحت، سکون او اطمینان وو، البته د روایتونو نه ښکاره دا معلومیږی چې دلته ددې نه مراد حسی یخوالې دې، لکه د طبری په یو روایت کښې وضاحت سره دا الفاظ نقل دی، "قال علی: حتی وجدت برد قدمیه علی صدری فسخنتهما"[3] چې ما د هغوی د قدمونو مبارکو یخوالی په خپله سینه کښې محسوس کړو نو ما هغه گرم کړل او یو روایت چې وړاندې هم تیر شو، په هغې کښې "وکانت لیلة باردة"[4] راغلې دی[5]، په دې ټولو کښې د حسی یخوالی ذکر دې، ددې نه علاوه وړاندې ذکر شوې روایت کښې د لحاف لفظ[6] هم په دې باندې دلالت کوی چې دا د یخنئ موسم وو، چونکه نبی کریم ﷺ د بهر نه تشریف راوړلې وو، ددې وجې نه ئې خپې مبارکې یخې وې. والله اعلم بالصواب

قوله: فقال: الا ادلکما علی خیر مما سالتمانی؟: نو نبی ﷺ اوفرمائیل چې زهٔ تاسو ته د هغې نه غوره څیز اونهٔ ښایم د کوم څیز چې تاسو زما نه تقاضه او مطالبه کړې ده؟
په اصل کښې سوال کوونکې حضرت فاطمه رضی الله عنها وه لیکن دا طلب او تقاضا چونکه د حضرت علی رضی الله عنه په رضامندئ سره وه نو ددې وجې نه د طلب نسبت نبی ﷺ دواړو طرفته اوفرمائیلو او وې فرمائیل چې، "سئلتمانی"[7] بلکه د جامع ترمذی د یو روایت نه خو دا معلومیږی چې حضرت علی رضی الله عنه په خپله، خپله بی بی مبارکه د نبی ﷺ خدمت ته لیږلې وه چې هلته څوك خادم اوگوره، حضرت علی رضی الله عنه فرمائی:
"شکت الی فاطمة مجل یدیها من الطحن، فقلت لها: لواتیتِ اباك، فسالتیه خادماً؟......"[8]

---

[1]) لامع الدراری:۳۰۲/۷)_
[2]) پورته حواله)_
[3]) فتح الباری:۱۲۰/۱۱،رقم (۶۳۱۸)،وعمدة القاری:۳۶/۱۵،طبری)_
[4]) لم اجده فی متون الحدیث،وانما ذکره العینی فی العمدة:۳۶/۱۵)_
[5]) تعلیقات اللامع:۳۰۲/۷)_
[6]) انظر سنن ابی داود،کتاب الادب،باب التسبیح عند النوم،رقم (۵۰۶۳))_
[7]) عمدة القاری:۳۶/۱۵)_
[8]) الجامع للترمذی،کتاب الدعوات،باب ماجاء فی التسبیح والتکبیر....... ...... [بقیه برصفحه آئنده...

د تلقین کړده کلماتو حکمت او خاصیت: حضرت فاطمه رضي الله عنها د نبی ﷺ نه د خادم تقاضه کړې وه په جواب کښې نبی ﷺ د هغې کلماتو تلقین اوفرمائیلو چې په حدیث شریف کښې د هغې ذکر دې.دې کلماتو ته "تسبیحات فاطمی" هم وئیلې شی.امام ابن تیمیه رحمه الله لیکلی دی چې کوم کس د اوده کیدو په وخت ددې کلماتو پابندی کوی او خامخا ددې ورد کوی نو هغه به کله هم ستړې نهٔ شی،ځکه چې حضرت فاطمه رضي الله عنها هم ددې شکایت کړې وو چې د کار د ډیروالی او د میچن کولو د وجې نه په لاسونو باندې پولۍ راختلې دی.ددې وجې نه یې خادم راکړئ لیکن نبی کریم ﷺ د خادم په ځائې ددې کلماتو تلقین اوفرمائیلو(۱)

البته د حافظ ابن حجر رحمه الله په دې کښې سوچ او فکر دې،هغوی دا وائی چې دا خبره متعین نهٔ ده چې ستړې والې به بالکل نهٔ وی بلکه مطلب دادې چې کوم سړې ددې کلماتو پابندی کوی نو د کار د ډیروالی د وجې نه به هغهٔ ته څهٔ نقصان نهٔ کیږی،نهٔ به دغه کار کول ددې انسان دپاره دروند ثابتیږی،اګرچه ستړې والې هم محسوسوی(۲)ددې کلماتو د تلقین د حکمت په بیانولو کښې علامه عینی رحمه الله فرمائی چې د خادم په بدله کښې نبی ﷺ هغوی ته دا کلمات ورکړل او دا ئې غوره څیز اوښودلو ځکه چې د ذکر فائده د آخرت ثواب دې او د خادم فائده خدمت وغیره دې چې یو دنیوی کار دې،ددې وجې نه دا خبره منلې شوې ده چې "الثواب اکثروابقی،فهوخیر"(۳)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: حدیث شریف سره د ترجمة الباب مطابقت واضح دې،په ترجمه کښې د امام بخاری رحمه الله دعوی دا وه چې د وخت امام او حاکم ته د خمس په مالونو کښې پوره تصرف او اختیار حاصل دې چرته چې خرچ کول غواړی نو خرچ کولې شی او په دې کښې څهٔ قسم تخصیص نشته.لکه د باب په حدیث شریف کښې اوګورئ چې نبی ﷺ ددې باوجود حضرت فاطمه رضي الله عنها ته د خادم ورکولو نه منع اوفرمائیله چې هغه ئې د ټولو نه نزدې او د زړهٔ ټکړه وه او په هغې باندې ئې نورو خلقو ته ترجیح ورکړه.قاله اسماعیل القاضی(۴) هم دا خبره امام طبری رحمه الله هم فرمائیلې ده،لیکی چې:

"ولوکان قسماً مفروضاً لذوی القربیٰ لاخدم ابنته، ولم یکن علیه السلام لیدع شیئاً اختاره الله لهم وامتن به علیهم لان ذلک حیف علی المسلمین، واعتراض لما افاء الله علیهم، فاخدم منه ناساً، وترکه ابنته، ثم لم تدع

...بقیه ازحاشیه گذشته]رقم (۳۴۰۵).واخرجه ابو داود ایضا فی سننه.کتاب الخراج......باب فی بیان مواضع قسم الخمس.رقم (۲۹۸۸))_

(۱) فتح الباری:۱۱/ ۱۲۴_۱۲۵.کتاب الدعوات.رقم (۶۳۱۹).والوابل الصیب:۲۰۶.ذکرالله وفوائده.الحادیة والستون)

(۲) فتح الباری:۱۱/۱۲۵)_

(۳) عمدة القاری:۱۵/ ۳۶.ومثله عند ابن بطال بزیادة:۵/۲۷۳. د باب د حدیث شریف د مزید وضاحت دپاره اوګورئ.کشف الباری.کتاب الدعوات: ۲۰۴)_

(۴) فتح الباری:۶/۲۱۶.وشرح ابن بطال:۵/۲۷۰)_

فيه رضي الله عنها حقا لقرابة حين وكلها الى التسبيح، ولو كان فرضاً لبينه تعالىٰ كما بين فرائض المواريث"(۱)

هم دا خبره امام طحاوی رحمه الله هم لیکلې ده او مزید فرمائی:

"وأن أبابكر وعمر أخذا بذلك، وقسما جميع الخمس، ولم يجعلا لذوى القربىٰ منه حقاً مخصوصاً به، بل يحسب مايرى الامام، وكذلك فعل على......"(۲)

يو اهم خبرداري: امام بخاري رحمه الله په ترجمة الباب کښې د اهل صفه او د ارامل تذکره هم کړې وه لیکن په ترجمه کښې چې کوم حدیث نقل شوی دې هغې کښې دا تذکره نشته. ددې په توجیه کښې حافظ صاحب فرمائی چې امام بخاري رحمه الله د خپل مشهور عادت مطابق دلته د هغه روایتونو او د حدیثونو هغه طرقو طرفته اشاره کولو باندې اکتفاء کړې ده. په کومو کښې چې ددې ذکر دې. لکه د مسند احمد(۳) په یو طریق کښې د باب حدیث اوږدوالی سره ذکر کړې شوې دې، په هغې کښې د نبی کریم ﷺ دا کلمات هم دی:

"والله لاأعطيكما وأدع أهل الصفة تطوى بطونهم من الجوع، لا أجد ما أنفق عليهم ولكن أبيعهم وأنفق عليهم أثمانهم"(۴)

"په خدائې قسم! زهٔ تاسو ته نهٔ شم درکولې په داسې حال کښې چې د اهل صفه خیټې د لوږې د وجې نه لګیدلې دی، ماسره داسې هیڅ څیز هم نشته چې په هغوی باندې خرچ کړم. ددې وجې نه زهٔ دا خادمان خرڅوم او ددې قیمت به په اهل صفه باندې خرچ کوم."

د مسند احمد ددې روایت نه دا فائده معلومه شوه چې د دینی علومو طالبان به د غنیمتونو په خمس وغیره کښې مقدم کولې شی د هغې خلقو په مقابله کښې د کومو ذکر چې په آیت کریمه کښې شوې دې(۵)

⑦ باب: قول الله تعالىٰ: فأن لله خمسه وللرسول/الانفال: ۴۱/

يعنى: للرسول قسم ذلك، قال رسول الله ﷺ: (انما أنا قاسم وخازن، والله يعطى)

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاري رحمه الله دا خبره راجحه ګرځوی چې په خمس کښې د رسول اکرم ﷺ څهٔ حصه نهٔ وه. هغوی مبارك صرف د تقسیم ذمه دار وو، دا کار نبی کریم ﷺ ته د خمس په معامله کښې د الله تعالىٰ له طرفه حواله کړې شوې وو چې هغوی مبارك دا حصه جات خپلو مستحقینو ته اورسوی. حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی: "أن اضافة الخمس اليه

---

(۱) شرح ابن بطال: ۲۷۱/۵، وفتح الباری: ۲۱۶/۶)_

(۲) شرح معانی الآثار للطحاوی: ۲۰۱/۲، وشرح ابن بطال: ۲۷۱/۵، وفتح الباری: ۲۱۶/۶)_

(۳) مسند الامام احمد بن حنبل: ۱/مسند علی بن ابی طالب رضی الله عنه، رقم (۸۳۸))_

(۴) فتح الباری: ۲۱۶/۶، وعمدة القاری: ۳۶/۱۵)_

(۵) شرح ابن بطال: ۲۷۲/۵)_

تبارك وتعالیٰ تبرك، وإلی النبی صلی الله علیه وسلم باعتبار أنه یقسمه، وإنما هو لنوائب المسلمین"[1]

د ایت کریمه په تفسیر کښې اختلاف: په ترجمة الباب کښې چې کوم آیت کریمه ذکر کړې شوې دې نو د هغې په تفسیر کښې د مفسرینو حضراتو اختلاف دې، ددې څۀ تفصیل وړاندې باب کښې ذکر کړې شوې دې، دلته چې باب سره متعلقه کومه مسئله ده هغه دا چې "للرسول" کښې چې کوم لام دې، دا لام د تملیك دې یا بل څۀ لام دې؟

امام بخاری رحمه الله دویمه رائې غوره ګرځولې ده چې نبی کریم ﷺ به د خمس په حصو کښې مالك نۀ وو بلکه هغوی ته صرف د تقسیم ذمه داری حواله کړې شوې وه چې دا به خپلو مصارفو کښې خرچ کړی. په دې مسئله کښې د شوافعو حضراتو دوه قولونه دی او مشهور قول ئې دادې چې دا لام دلته د تملیك دې، هغوی دا وائی چې نبی کریم ﷺ به په جنګ کښې حاضر وو یا حاضر نۀ وو لیکن هغوی ته به یوه حصه خامخا ملاویدله او نبی علیه السلام به د هغې مالك وو[2]

په دې سلسله کښې د موالکو حضراتو مسلك هم هغه دې کوم چې د امام بخاری رحمه الله دې[3]

امام أسماعیل قاضی رحمه الله فرمائی:

"لا حجة لمن ادعی أن الخمس یملکه النبی صلی الله علیه وسلم بقوله تعالیٰ: ﴿واعلموا أنما غنمتم من شئ فأن لله خمسه وللرسول﴾[4] لأنه تعالیٰ قال: ﴿یسئلونك عن الانفال، قل الانفال لله والرسول﴾[5] واتفقوا علی أنه قبل فرض الخمس کان یعطی الغنیمة للغانمین بحسب ما یؤدی الیه اجتهاده، فلما فرض الخمس تبین للغانمین أربعة أخماس الغنیمة، لا یشارکهم فیها أحد، وإنما خص النبی صلی الله علیه وسلم بنسبة الخمس الیه اشارة الی أنه لیس للغانمین فیه حق بل هو مفوض الی رأیه، وکذلك الی الامام بعده......"[6]

قال المهلب: "وإنما خص بنسبة الخمس الیه علیه السلام، لأن لیس للغانمین فیه دعوی، وإنما هو الی اجتهاد الامام، فان رای رفعه بیت المال لما یخشی ان ینزل بالمسلمین رفعه، اویجعله فیما یراه، وقد یقسم منه للغانمین، کما انه یعطی من المغانم لغیر الغانمین، کما قسم لجعفر وغیره ممن لم یشهد الوقعة، فالخمس وغیره

---

[1]) لامع الدراری وتعلیقاته: ۳۰۲/۷)_

[2]) فتح الباری: ۲۱۷/۶_۲۱۸، وعمدة القاری: ۳۶/۱۵)_

[3]) بدایة المجتهد: ۴۴۶/۳، کتاب الجهاد، الفصل الاول فی حکم خمس الغنیمة)_

[4]) الانفال: ۴۱)_

[5]) الانفال: ۱)_

[6]) فتح الباری: ۲۱۸/۶، وقال ابن بطال رحمه الله فی شرحه (۲۷۴/۵): وغرض البخاری فی هذا الباب ایضا الرد علی من جعل للنبی خمس الخمس ملکا، استدلالا بقوله تعالی: (واعلموا انما غنمتم من شئ فان لله خمسه وللرسول)، وهو قول الشافعی")_

الى قسمته عليه السلام واجتهاده، وليس له فى الخمس ملك، ولا يمتلك من الدنيا الا قدر حاجته، وغير ذلك كله عائد على المسلمين، وهذا معنى تسميته بقاسم، وليست هذه التسمية بموجبه الا تكون اثرة فى اجتهاده لقوم دون قوم". (ابن بطال: ۵/۲۷۳_۲۷۵)_

په دې عبارت کښې څنګه چې د امام شافعي رحمه الله د دليل رد دې نو دغه شان د نبي کريم ﷺ طرفته د خمس د نسبت کولو حکمت هم دې.لکه امام شافعي رحمه الله د آيت کريمه د ظاهر نه استدلال کوى چې دلته لام د تمليك دې او نبي کريم ﷺ به د خمس مالك وو ليکن دا دليل ددې وجې نه صحيح نهٔ دې چې د سورة انفال په اولنى آيت کښې هم﴿الانفال لله والرسول﴾ فرمائيلې شوې دې،دا آيت د خمس د فرض کيدو نه مخکښې نازل شوې دې او په دې باندې تقريباً د ټولو اتفاق دې چې د خمس د فرض کيدو نه مخکښې هم غنيمت تقسيم شوې دې او دا تقسيم به د نبي کريم ﷺ د رائې او د اجتهاد مطابق وو نو کله چې د خمس فرضيت راغئ نو دا خبره واضحه شوه چې د غنيمت په پنځو حصو کښې په څپله د لښکر څلور حصې دى چې په دې څلورو کښې دوى سره بل څوك شريکيدې نهٔ شي،او يو حصه چې هغې ته خمس وئيلې شى هغې سره متعلق تفصيل تير شوې باب کښې تير شو)

د﴿وللرسول﴾د تخصيص بالذكر وجه:اوس سوال دا پاتې شو چې بيا په آيت کريمه کښې ﴿وللرسول﴾ خاص طور سره د ذکر کولو څهٔ وجه ده؟او د خمس نسبت د نبي کريم ﷺ طرفته ولې اوکړې شو؟

ددې جواب هم په څپله قاضى اسماعيل رحمه الله ورکړې دې چې په آيت کريمه کښې د نبي کريم ﷺ ذکر ددې خبرې د بيانولو دپاره اوکړې شو چې په دې خمس کښې د مجاهدينو هيڅ حق نشته.د هغوى حق صرف څلورو حصو سره متعلق دې او ددې مصرف به څهٔ وى.دا به کوم ځائې کښې خرچ کولې شى؟نو ددې جواب دا ورکړې شو چې دا خبره د نبي ﷺ په رائې باندې موقوف ده،نبي ﷺ مبارك ته اختيار دې چې په څپله مرضئ باندې دا کوم ځائې کښې خرچ کوى،هم دا حکم د هر هغه امام او حاکم دپاره دې چې کوم وروستو زمانې والا دى۔

قوله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم:(انما انا قاسم وخازن،والله يعطى): نبي ﷺ فرمائيلې دى:زهٔ خو تقسيمونکې او خازن يم او ورکوونکې ذات د الله تعالى دې.

د تعليق مقصد:دا تعليق دې او امام بخاري رحمه الله ددې په ذريعې سره په څپل بيان کړده مؤقف باندې استدلال کړې دې چې نبي ﷺ په خمس کښې د څپلې حصې مالك نهٔ وو،بلکه د تقسيمولو او د هغې د حفاظت کولو ذمه دار وو او په هغه حضراتو باندې ئې رد کړې دې څوك چې ددې د ملکيت قائل دى.[1]

---

[1]) عمدة القارى:۱۵/۳۷)_

د مذكوره تعليق موصولاً تخريج حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې د امام بخارى رحمه الله دا مذكوره تعليق دې الفاظو سره په دې يو سياق كښې چرته هم نۀ دې راغلې حقيقت كښې دا تعليق د دوو مختلفو حديثونو نه اخستلې شوې دې لكه انما انا قاسم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه د حديث حصه د د كوم چې وړاندې هم په دې باب(١) كښې وړاندې موصولاً راځى دغه شان وړاندې په كتاب العلم كښې د حضرت معاويه رضي الله عنه حديث تير شوې دې.په هغې كښې دا الفاظ راغلې دى انما انا قاسم والله يعطى"(٢)هرچه دا حديث انما انا خازن،والله يعطى"دې نو دا حديث د حضرت معاويه رضي الله عنه د روايت نه وړاندې په كتاب الاعتصام.......(٣)كښې موصولاً راځى (٤).دې سره يو شان الفاظ امام داؤد هم د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه نقل كړې دى(٥)

د هغوى د حديث الفاظ د امام بخارى رحمه الله په مدعى باندې زيات وضاحت سره دلالت كوى.د هغې الفاظ دا دى "ان انا الا خازن،اضع حيث أمرت"(٦)

ترجمة الباب سره د مذكوره تعليق مقصد:امام بخارى رحمه الله خپله مدعا دا بيان كړې وه چې نبى ﷺ د خمس د خمس مالك نۀ وو بلكه صرف منتظم او متولى وو.ددې د ثابتولو دپاره امام صاحب دا مذكوره پورتنې تعليق هم نقل كړو.په كوم كښې چې نبى ﷺ خپل ځان ته قاسم او خازن وئيلې دې او الله تعالى ته ئې وركوونكې ذات وئيلې دې.ددې نه معلومه شوه چې نبى ﷺ به د څۀ څيز مالك نۀ وو.حضرت گنگوهى رحمه الله فرمائى:

"واستدل على مدعاه من حيث انه صلى الله عليه وسلم سمى نفسه قاسما،والله المعطى فعلم انه لم يكن يملك شيئاً،والله أعلم"(٧)

ددې نه پس په دې باندې ځان پوهه كړئ چې امام بخارى رحمه الله د خپلې مدعا دپاره څلور موصول حديثونه هم ذكر كړې دى.په هغې كښې اولنې حديث د حضرت جابر رضي الله عنه دې،كوم چې مؤلف په مختلفو طرقو سره نقل كړې دې(٨)

---

(١) البخارى،رقم (٣١١٧))_

(٢) صحيح البخارى،كتاب العلم،باب من يرد الله به خيرا يفقه فى الدين،رقم (٧١))_

(٣) صحيح البخارى،كتاب الاعتصام،باب قول النبى ﷺ: لاتزال طائفة....."رقم (٧٣١٢))_

(٤) تغليق التعليق:٤٧١/٣،وفتح البارى:٢١٨/٦)_

(٥) سنن ابى داود،كتاب الخراج......باب فيما يلزم الامام من امر الرعية......رقم (٢٩٤٩))_

(٦) عمدة القارى:٣٧/١٥،وفتح البارى:٢١٨/٦)_

(٧) لامع الدرارى:٣٠٣/٧)_

(٨) فتح البارى:٢١٨/٦)_

۲۹۴۶، ۲۹۴۷ (۱) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ وَمَنْصُورٍ وَقَتَادَةَ سَمِعُوا سَالِمَ بْنَ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنهما- قَالَ وُلِدَ لِرَجُلٍ مِنَّا مِنَ الأَنْصَارِ غُلاَمٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا- قَالَ شُعْبَةُ فِي حَدِيثِ مَنْصُورٍ إِنَّ الأَنْصَارِيَّ قَالَ حَمَلْتُهُ عَلَى عُنُقِي فَأَتَيْتُ بِهِ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم-. وَفِي حَدِيثِ سُلَيْمَانَ وُلِدَ لَهُ غُلاَمٌ، فَأَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ مُحَمَّدًا -قَالَ «سَمُّوا بِاسْمِي، وَلاَ تَكَنَّوْا بِكُنْيَتِي، فَإِنِّي إِنَّمَا جُعِلْتُ قَاسِمًا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ». وَقَالَ حُصَيْنٌ «بُعِثْتُ قَاسِمًا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ». قَالَ عَمْرٌو أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ سَالِمًا عَنْ جَابِرٍ أَرَادَ أَنْ يُسَمِّيَهُ الْقَاسِمَ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «سَمُّوا بِاسْمِي وَلاَ تَكْتَنُوا بِكُنْيَتِي».

رجال الحديث

① **ابوالوليد**: دا ابوالوليد هشام بن عبدالملك طيالسی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب علامة الايمان حب الانصار" کښې راغلې ده[2]

② **شعبه**: دا اميرالمؤمنين فی الحديث شعبة بن الحجاج بصری رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من......" کښې تير شوي دی[3]

③ **سليمان**: دا سليمان بن مهران رحمه الله دې چې په اعمش باندې مشهور دې.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تير شوي دی[4]

④ **منصور**: دا منصور بن معتمر رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم اياما معلومة" کښې تيره شوې ده[5]

⑤ **قتاده**: دا قتاده بن دعامه سدوسی بصری رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب من

---

[1]) قوله: جابر بن عبدالله رضی الله عنه ": الحديث، اخرجه البخاری فی نفس هذا الباب، رقم (۳۱۵)، وکتاب الانبياء، باب کنية النبی صلی الله عليه وسلم ، رقم (۳۵۳۸)، وکتاب الادب، باب احب الاسماء الی الله عزوجل، رقم (۶۱۸۶)، وباب قول النبی صلی الله عليه وسلم : سموا باسمی.....، رقم (۶۱۸۷)، وباب من سمی باسماء الانبياء، رقم (۶۱۹۶)، ومسلم، کتاب الادب، باب النهی عن التکنی بابی القاسم، رقم (۵۵۸۸_۵۵۹۷)، والترمذی، کتاب الادب، باب ماجاء فی کراهة الجمع بين اسم.....، رقم (۲۸۴۲)، وابو داود، کتاب الادب، باب من رای ان لايجمع بينهما، رقم (۴۹۶۶)، وابن ماجه، کتاب الادب، باب الجمع بين اسم النبی.....، رقم (۳۷۳۶))_

[2]) کشف الباری: ۳۸/۲)_

[3]) کشف الباری: ۶۷۸/۱)_

[4]) کشف الباری: ۲۵۱/۲)_

[5]) کشف الباری: ۲۷۰/۳)_

الایمان ان یحب لاخیه مایحب لنفسه "کښې راغلې دی.[1]

⑥ **سالم:** دا مشهور تابعی حضرت سالم بن ابی الجعد رحمه الله دې.[2]

⑦ **جابربن عبدالله** رضی الله عنهما: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن عبدالله الانصاری رضی الله عنهما دې.[3]

⑧ **حصین:** دا ابو الهذیل حصین بن عبدالرحمن کوفی رحمه الله دې.[4]

⑨ **عمرو:** دا عمرو بن مرزوق رحمه الله دې.[5]

۲۹۴۷:[6] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيِّ قَالَ وُلِدَ لِرَجُلٍ مِنَّا غُلاَمٌ فَسَمَّاهُ الْقَاسِمَ فَقَالَتِ الأَنْصَارُ لاَ نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلاَ نُنْعِمُكَ عَيْنًا، فَأَتَى النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وُلِدَ لِي غُلاَمٌ، فَسَمَّيْتُهُ الْقَاسِمَ فَقَالَتِ الأَنْصَارُ لاَ نَكْنِيكَ أَبَا الْقَاسِمِ وَلاَ نُنْعِمُكَ عَيْنًا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَحْسَنَتِ الأَنْصَارُ، سَمُّوا بِاسْمِي، وَلاَ تَكَنَّوْا بِكُنْيَتِي، فَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ». [۳۳۴۵، ۵۸۳۲، ۵۸۳۳، ۵۸۳۵، ۵۸۴۳]

رجال الحدیث

① **محمد بن یوسف:** دا محمد بن یوسف بیکندی رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب العلم، "باب متی یصح سماع الصغیر؟" کښې بیان کړې شوې دی.[7]

② **سفیان:** دا مشهور محدث حضرت سفیان ثوری رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تیره شوې ده.[8]

روایت دریو طرقو سره د راوړلو وجه: ددې نه پس په دې باندې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری رحمه الله د حضرت جابر رضی الله عنه دا حدیث د دریو شیخانو نه نقل کړې دې، د ابو الولید هشام بن عبدالملك طیالسی، عمرو بن مرزوق او د محمد بن یوسف بیکندی رحمهم الله.

د ابوالولید اود عمرو بن مرزوق شیخ شعبه دې او د محمد بن یوسف شیخ سفیان ثوری دې.

---

[1]) کشف الباری:۲/۳)_

[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب التسمیة علی کل حال وعند الوقاع)_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_

[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة،باب الاذان بعد ذهاب الوقت)_

[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل،باب اذا التقی الختانان)_

[6]) قوله: عن جابر بن عبد الله الانصاری": الحدیث،مر تخریجه فی الحدیث السابق)_

[7]) کشف الباری:۳/۳۸۷)_

[8]) کشف الباری:۲/۲۷۸)_

اوس سوال دادې چې مؤلف همام دا روایت دریو طرقو سره ولې نقل کړې دې؟نو ددې جواب دا دې چې امام شعبه رحمه الله دا روایت د مختلفو شیوخو نه روایت کړېدې او ددې شیوخو په الفاظو کښې اختلاف دې.ددې اختلاف د ختمولو دپاره او د امام ثوری روایت ته ترجیح ورکولو دپاره مؤلف دا طریقه اختیار کړه لکه د امام شعبه رحمه الله هغه روایت.په کوم کښې چې د امام بخاری شیخ ابو الولید دې.په هغې کښې سلیمان.منصور او قتاده ،هؤلاء شیوخ شعبة،درې واړه حضرات په دې باندې متفق دی چې انصاری.د کوم چې خوئې پیدا شوې وو نو هغه د خپل خوی نوم محمد کیخودل غوښتل او د عمرو بن مرزوق روایت. کوم چې امام بخاری تعلیقاً نقل کړې دې په هغې کښې شعبه د قتاده نه روایت کولو سره فرمائی چې انصاری صحابی د خپل خوی نوم قاسم کیخودل غوښتل.دغه شان د شعبه په روایت کښې اختلاف راغئ چې مذکوره انصاری صحابی د خپل خوی نوم محمد کیخودل غوښتل یا قاسم؟ددې اختلاف د ختمولو دپاره امام بخاری رحمه الله د سفیان ثوری روایت هم نقل کړو او ددې خبرې د ترجیح طرفته ئې اشاره اوفرمائیله چې مذکوره انصاری صحابی د خپل خوی نو محمد نۀ بلکه قاسم کیخودل غوښتل.معنوی او عقلی اعتبار سره م د امام ثوری رحمه الله دا روایت ددې وجې نه راجح دې چې انصارو په مذکوره انصاری صحابی باندې کوم نکیر کړې وو د هغې وجه دا وه چې که هغوی د خپل خوی نوم قاسم کیخودلې وو نو د هغۀ کنیت به ابو القاسم شوې وو او دا خبره نورو انصارو ته ناخوښه وه.ددې ممانعت هم راغلې دې په خلاف د محمد کیخودلو ،چې په دې صورت کښې به ئې کنیت ابومحمد وو.

په دې کښې څۀ باك هم نشته او ممانعت په کښې هم نشته(۱)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مطابقت په دې جمله کښې دې:"**انما جعلت قاسماً أقسم بینکم**"دا جمله د امام بخاری رحمه الله په مدعٰی باندې واضح دلالت کوی(۲).

دویم حدیث شریف د حضرت معاویه رضی الله عنه دې.

۲۹۴۸:(۳)حَدَّثَنَا حِبَّانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّهُ سَمِعَ مُعَاوِيَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ ، وَاللَّهُ الْمُعْطِي وَأَنَا الْقَاسِمُ ، وَلاَ تَزَالُ هَذِهِ الأُمَّةُ ظَاهِرِينَ عَلَى مَنْ خَالَفَهُمْ حَتَّى يَأْتِيَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ». [ر: ۷۱]

---

(۱) فتح الباری:۲۱۸/۶،وعمدة القاری:۳۸/۱۵،وشرح القسطلانی:۲۰۳/۵)_

(۲) عمدة القاری:۳۸/۱۵)_

(۳) قوله: معاویة رضی الله عنه":الحدیث،مر تخریجه فی کتاب العلم،کشف الباری:۲۷۴/۳)_

رجال الحديث

① **حبان**: دا ابو محمد حبان بن موسٰى مروزى رحمه الله دي.[1]

② **عبدالله**: دا مشهور محدث او امام عبدالله بن مبارك مروزى رحمه الله دي.ددوى تذكره د"بدء الوحى"په"الحديث الخامس"كښې اجمالاً تيره شوې ده.[2]

③ **يونس**: دا يونس بن يزيد الايلى رحمه الله دي.د دوى حالات په"بدء الوحى"كښې اجمالاً او په كتاب العلم،"باب من يردالله به خيراً يفقهه...."كښې تفصيلاً تير شوې دى.[3]

④ **الزهرى**: دا محمد بن مسلم بن شهاب زهرى رحمه الله دي.د دوى تذكره په"بدء الوحى"كښې راغلې ده[4]

⑤ **حميد بن عبدالرحمن**: دا حميد بن عبدالرحمن بن عوف قرشى رحمه الله دي.د دوى حالات په كتاب الايمان،"باب تطوع قيام رمضان......"كښې تير شوې دى.[5]

⑥ **معاويه**: د حضرت معاويه بن ابى سفيان رضي الله عنه تذكره په كتاب العلم،"**باب من يرد الله به خيراً يفقهه.....**"كښې بيان شوې ده.[6]

د حديث شريف ترجمه: حضرت حميد بن عبدالرحمٰن رحمه الله فرمائى چې ما د حضرت معاويه رضي الله عنه نه واوريدل چې رسول الله مبارك ﷺ فرمائيلې دى چې الله تعالى كوم بنده سره د خير اراده اوفرمائى نو هغهٔ ته د دين پوهه وركړى او وركوونكې ذات د الله تعالى دې او زهٔ تقسيموونكې يم.او دا امت به هميشه دپاره په خپلو مخالفينو باندې غالب وى،تردې چې د الله تعالى حكم(قيامت)راشى او هم دوى به غالب وى.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: دا حديث په دريو جزونو باندې مشتمل دې،ددې اولنې جزء"**من يردالله به ....الدين**"دې،ددې تفصيلى تشريح په كتاب العلم كښې تيره شوې ده.[7]

ددې دويم جز"**والله المعطى وأنا القاسم**"دې،هم دا حصه ترجمة الباب سره مطابقت لرى،د امام

---

[1]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الاذان،باب يسلم الامام)_

[2]) كشف البارى:۱/٤٦٢)_

[3]) كشف البارى:۱/٤٦٣،و۳/۲۸۲)_

[4]) كشف البارى:۱/۳۲۶،الحديث الاول)_

[5]) كشف البارى:۲/۳۱۶)_

[6]) كشف البارى:۳/۲۸۵)_

[7]) كشف البارى:۳/۲۸۹و۲۹۰)_

بخاری رحمه الله دعوی دا وه چې نبی ﷺ د غنیمت د مالونو تقسیموونکې دې، ددې خبرې اظهار په دې جمله کښې موجود دې.(۱)

دریم جزء "ولا تزال هذه الامة......وهم ظاهرون" دې. ددې تشریح هم په کتاب العلم کښې تیره شوې ده.(۲)

دریم حدیث شریف د حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې.

۲۹۴۹ (۳) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلاَلٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا أُعْطِيكُمْ وَلاَ أَمْنَعُكُمْ، أَنَا قَاسِمٌ أَضَعُ حَيْثُ أُمِرْتُ».

رجال الحدیث

① **محمد بن سنان**، ② **فلیح**، ③ **هلال**: د فلیح نه عبدالملك بن سلیمان بن مغیره او د هلال نه ابن علی الفهری مراد دی. ددې درې واړو حضراتو تذکره تفصیل سره په کتاب العلم، "باب من سئل علماً وهو مشتغل...." کښې راغلې ده.(۴)

④ **عبدالرحمن بن ابی عمرة**: دا عبدالرحمن بن ابی عمره الانصاری النجاری رحمه الله دې.(۵)

⑤ **ابوهریره رضي الله عنه**: د حضرت ابوهریره رضي الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب أمور البیان" کښې تیر شوې دی.(۶)

قوله: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ما أعطيكم، ولا أمنعكم، أنا قاسم أضع حيث أمرت: د حضرت ابوهریره رضي الله عنه نه روایت دې چې رسول الله مبارك ﷺ اوفرمائیل چې زهٔ ورکوم، منع او بندول نهٔ کوم، زهٔ خو صرف تقسیموونکې یم، چرته چې حکم کیږی نو هلته خرچ کوم.

په مسند احمد شریف کښې هم دا روایت د فلیح نه سریج بن نعمان روایت کړې دې، په هغې کښې د "ما أعطیکم ......" نه مخکښې ددې جملې اضافه هم ده، "والله المعطی" چې ورکوونکې ذات د الله تعالی دې.(۷)

---

(۱) فتح الباری:۲۱۸/۶، وعمدة القاری:۱۵/۴۰)_

(۲) کشف الباری:۲۹۱/۳_۲۹۵)_

(۳) قوله: عن ابی هریرة رضي الله عنه: الحدیث، تفرد به البخاری رحمه الله، انظر تحفة الاشراف:۱۴۹/۱۰، رقم (۱۳۶۰۶)

(۴) کشف الباری:۵۳/۳_۵۸، و:۶۳/۳)_

(۵) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب المساقاة، باب حلب الابل علی الماء)_

(۶) کشف الباری:۶۵۹/۱)_

(۷) هذا ما ذکره الحافظ، والکننی لم اجد هذه الروایة فی مسند الامام احمد)_

او د حدیث شریف مطلب دادې چې ورکوونکې ذات د الله تعالی دې،زهٔ صرف په خپله رائې سره نهٔ چا ته ورکوم او نهٔ منع کوم،دداسې وجې نه که زهٔ چا ته څهٔ ورکړم نو هغه هم د الله تعالی په حکم سره او که چاته ورنهٔ کړم او منع اوکړم نو دا هم د الله تعالی په حکم سره،په دې زما ذاتی څهٔ دخل نشته،زما حیثیت صرف د یو تقسیموونکی دې چې د موقع محل په اعتبار سره ورکوی یا منع کوی.[1] او د ابن همام عن ابی هریره رضی الله عنه طریق سره چې کوم روایت امام ابوداؤد نقل کړې دې،په هغې کښې "ان انا الاخازن" دې.[2]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت بالکل واضح دې،کوم چې په دې جمله کښې دې:"انا قاسم ......".[3] د دې نه د امام بخاری رحمه الله مدعی په واضحه توګه ثابتیږی.

څلورم حدیث د حضرت خوله انصاریه رضی الله عنها دې.

۲۹۵۰:[4] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي أَيُّوبَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الأَسْوَدِ عَنِ ابْنِ أَبِي عَيَّاشٍ - وَاسْمُهُ نُعْمَانُ - عَنْ خَوْلَةَ الأَنْصَارِيَّةِ - رضی الله عنها - قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلی الله علیه وسلم - يَقُولُ «إِنَّ رِجَالاً يَتَخَوَّضُونَ فِي مَالِ اللَّهِ بِغَيْرِ حَقٍّ، فَلَهُمُ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

رجال الحدیث

① **عبدالله بن یزید**:دا ابوعبدالرحمن عبدالله بن یزید المقری رحمه الله دې.[5]

② **سعید بن ابی ایوب**:دا سعید بن مقلاص ابو ایوب خزاعی مصری رحمه الله دې.[6]

③ **ابوالاسود**:دا ابو الاسود محمد بن عبدالرحمن بن نوفل نوفلی رحمه الله دې.[7]

④ **ابن ابی عیاش النعمان**:دا نعمان ابن ابی عیاش زید زرقی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الجهاد والسیر "باب فضل الصوم فی سبیل الله" کښې تیره شوې ده.[8]

---

[1]) فتح الباری:۲۱۸/۶،وعمدة القاری:۴۰/۱۵،وبذل المجهود:۱۲۸/۱۰)_

[2]) سنن ابی داود،کتاب الخراج......باب فیما یلزم الامام من امر الرعیة،رقم (۲۹۴۸))_

[3]) عمدة القاری:۴۰/۱۵)_

[4]) قوله: عن خولة الانصاریة....."الحدیث،اخرجه الترمذی فی کتاب الزهد،باب ماجاء فی اخذ المال بحصة،رقم (۲۳۷۵))_

[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الاذان،باب بین کل اذانین صلاة لمن شاء)_

[6]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ،کتاب التهجد،باب المداومة علی رکعتی الفجر)_

[7]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الغسل،باب الجنب یتوضا ثم ینام)_

[8]) کشف الباری،کتاب الجهاد:۳۰۷/۱)_

⑤**خوله الانصاريه**:دا حضرت خوله بنت قيس بن قهد بن قيس بن ثعلبه النجاريه الانصاريه رضي الله عنها ده.[1]

بعضې حضراتو ددې د پلار نوم ثامر ښودلې دې ليکن تحقيقي خبره دا ده چې ثامر ددې د پلار لقب دې،نوم ئې نه دې.ددې وجې نه کله دې ته بنت ثامر او کله ورته بنت قيس وئيلې شوې ده،په حقيقت کښې دا يو زنانه ده.

ابن المدينى رحمه الله فرمائى، "خولة بنت قيس هى خولة بنت ثامر"[2]

بعضو ددې نوم خويله-تصغير سره-هم نقل کړې دې[3] ددې کنيت ام محمد وو.دا د نبى ﷺ د ترۀ حضرت حمزه رضي الله عنه په نکاح کښې وه.د هغوى د شهادت نه پس حضرت خوله رضي الله عنها يو انصارى صحابى حضرت حنظله رضي الله عنه سره نکاح اوکړه.بعضو د دوى نوم نعمان بن عجلان ښودلې دې،ددې تعلق د بنو زريق سره وو.[4]

دا د نبى کريم ﷺ نه روايت کوى.

او ددې نه په روايت کوونکو کښې ابوالوليد عبيدسنوطا.معاذ بن رفاعه زرقى او نعمان بن ابى عياش زرقى رحمه الله وغيره شامل دى[5]

د دوى نه بخارى او ترمذى روايت کوى[6]ددوى نه صرف يو حديث(د باب حديث شريف) روايت دې.[7] رضى الله عنها وأرضاها

قوله: قالت: سمعت النبى ﷺ يقول: ان رجالاً يتخوضون فى مال الله بغير حق، فلهم النار يوم القيامة: حضرت خوله رضي الله عنها فرمائى چې ما د نبى کريم ﷺ نه واوريدل چې بعضې خلق به په ناحقه د الله تعالى په مال کښې تصرف کوى،نو د داسې خلقو دپاره د قيامت په ورځ د جهنم اور دې."يتخوضون" د خوض نه مشتق دې،ددې معنى ده په اوبو کښې تلل او اوبو ته حرکت ورکول،ليکن بيا دا لفظ په دې معنى کښې مستعمل شو چې په يو څيز کښې دننه کيدل او په هغې کښې تصرف کول.[8]

---

[1])تهذيب الكمال:۳۵/۱۶٤،وعمدة القارى:۱۵/٤۰،والاستيعاب:۲/۵۱۳،و۵۱۵،وتهذيب التهذيب:۱۲/ ٤۵۱)

[2]) تهذيب المزى:۳۵/۱۶۵،والاصابة: ٤/۲۸۹،والعمدة:۱۵/٤۰،وتهذيب التهذيب:۱۲/٤۱۵)_

[3]) تهذيب الكمال:۳۵/۱۶۵،وعمدة القارى:۱۵/٤۰،وتهذيب التهذيب:۱۲/٤۱۵)_

[4]) تهذيب الكمال:۳۵/۱۶۵،وعمدة القارى:۱۵/٤۰،والاستيعاب:۲/۵۱۵)_

[5]) تهذيب الكمال:۳۵/۱۶۵،وتهذيب التهذيب:۱۲/٤۱۵)_

[6]) پورته حواله جات)_

[7]) معرفة الصحابة للاصبهانى:۵/۲۲۰،وقال الخزرجى: لها احاديث،روى عنها فى(خ)حديثا واحدا، وكذلك الترمذى....".خلاصة لتذهيب تهذيب الكمال: ٤۹۰،حرف الخاء،من كتاب النساء)_

[8]) عمدة القارى:۱۵/٤۰،وارشاد السارى:۵/۲۰۵)_

ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې هم دا حدیث امام ترمذی رحمه الله هم نقل کړې دې.په
هغې کښې د حدیث په الفاظو کښې څۀ اضافه هم ده،ابو الولید عبید سنوطا فرمائی:

"سمعت خولة بنت قیس. وکانت تحت حمزة بن عبد المطلب. تقول: سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم
یقول: ان هذا المال خضرة حلوة، من أصابه بحقه بورك له فیه، ورب متخوض فیما شاءت نفسه من مال الله
ورسوله لیس له یوم القیامة الا النار"[1]

او د ابن عبد البر رحمه الله چې کوم روایت دې،په هغې کښې د حدیث پس منظر هم دې چې
نبی ﷺ دا کلمات کله ارشاد فرمائیلي وو ،په هغې کښې دی:

"أن النبی صلی الله علیه وسلم تذاکر هو و حمزة بن عبد المطلب الدنیا،فقال النبی صلی الله علیه
وسلم......"[2]

د دواړو روایتونو مطلب دادې چې نبی کریم ﷺ او د هغوی ترۀ مبارك حضرت حمزه رضی الله عنه
خپل مینځ کښې د دنیا په باره کښې مذاکره کوله چې ددې دنیا څۀ حقیقت دې؟نو نبی ﷺ
اوفرمائیل چې حقیقت کښې دا دنیا میلان پیدا کوونکې او خوږه ده،خلق ددې طرفته مائله
کیږی،د ښۀ نه ښۀ څیز په تلاش کښې اخته وی لیکن په دې کښې به برکت هغه چاته وی چې
څوك د خپلې حصې په اندازه باندې ددې نه واخلی،د چا مال په ناحقه اونۀ خوری او ډیر
خلق داسې هم دی چې د الله تعالی او د رسول په مال کښې د خپل نفس د خوښې مطابق په
ناحقه تصرف کوی نو د داسې خلقو دپاره د قیامت په ورځ به صرف او صرف د جهنم اور
وی،دا خلق به ددې مستحق وی.پورته په حدیث شریف کښې د مال دپاره خبر مؤنث
استعمال کړې شوې دې ځکه چې دلته مال د غنیمت په معنی کښې دې،ددې دلیل د "من
مال الله" الفاظ دی او د خضرة معنی مشتهاة ده چې خلق ددې طرفته مائله کیږی[3].ددې نه
علاوه په حدیث شریف کښې په "من مال الله" کښې لفظ د الله د مظهر أقیم مقام المضمر قبیل نه
دې. یعنی "من ماله" وئیل کافی وو لیکن لفظ د الله تاکید دپاره ظاهر کړې شو او دې خبرې
طرفته اشاره اوکړې شوه چې د الله تعالی او د رسول په مال کښې د نفس او د زړۀ د خوښې
مطابق تصرف کول ډیر نامناسبه کار دې[4]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: حافظ رحمه الله فرمائی چې ترجمة الباب سره ددې
حدیث شریف مناسبت په "فی مال الله بغیر حق" کښې دې اومطلب دادې چې دا خلق د
مسلمانانو په مالونو کښې په ناحقه سره تصرف کوی او دا خبره عامه ده چې دا ناحقه

---

[1]) جامع الترمذی،کتاب الزهد،باب (٤١)ماجاء فی اخذ المال بحقه،رقم (٢٣٧٤))_
[2]) الاستیعاب فی اسماء الاصحاب:٥١٥/٢)_
[3]) فتح الباری:٢١٩/٦)_
[4]) پورته حواله)_

تصرف کول په تقسیم کښې وی یا د تقسیم نه بغیر وی[1] او علامه کرمانی رحمه الله دا فرمائی چې ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت پټ دې، واضح او صریح نۀ دې البته دا ممکنه ده چې ترجمة الباب سره مناسبت ددې جملې نه واخستلې شی. "یتخوضون فی مال الله بغیر حق" أی: بغیر قسمة حق. اګرچه دلته په الفاظو کښې عموم دې لیکن مونږ تخصیص اوکړو د تقسیم سره. دې دپاره چې ترجمة الباب صراحت سره فهم کښې راشی[2] هم دا قول علامه عینی، قسطلانی او د حافظ ابن حجر شاګرد رشید شیخ الاسلام زکریا انصاری رحمهم الله هم اختیار کړې دې[3] او علامه ابن بطال رحمه الله د حضرت خوله رضی الله عنها دا حدیث مبارك په ترجمة الباب کښې د ذکر کیدو وجه دا بیانوی چې کوم سړې هم د غنیمت وغیره نه د نبی ﷺ یا د هغوی نه پس د حاکم د تقسیم نه بغیر څۀ واخلی نو دې به د الله تعالی په مال کښې په ناحقه سره تصرف کوونکې وی او دۀ چې کوم خیانت کړې دې نو د قیامت په ورځ به دې ددې خیانت سره د الله تعالی په دربار کښې پیش کیږی.[4] والله اعلم بالصواب

د حدیث نه مستنبطې فائدې: ددې حدیث شریف نه یو خو دا فائده حاصله شوه چې د وخت د امام د تقسیم نه بغیر که څوك په غنیمت کښې څۀ واخلی نو دا انسان به ګناهګار وی.[5] دویمه فائده په دې حدیث شریف کښې داده چې په دې کښې د سلطنت امیرانو او بادشاهانو ته ددې خبرې خبردارې ورکړې شوې دې چې هغوی د مال غنیمت یا د بیت المال نه په ناحقه باندې څۀ وانخلی، دغه شان که څوك حقدار راشی نو هغه مۀ منع کوئ، بلکه هغۀ ته خپل حق پوره پوره ورکوئ.[6] والله اعلم بالصواب

⑧ باب: قول النبی ﷺ: (احلت لکم الغنائم)

وقال الله تعالٰی: ﴿وعدکم الله مغانم کثیرة تأخذونها فعجل لکم هذه﴾ الفتح: ۲۰/ وهی للعامة حتی یبینه الرسول ﷺ

د نسخو اختلاف: په اکثرو نسخو کښې "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: احلت لکم الغنائم" دې البته د ابن التین په نسخه کښې "أحلت لی....." راغلې دې. د حافظ ابن حجر رحمه الله وینا ده چې

---

[1]) پورته حواله)_

[2]) پورته حواله، وشرح الکرمانی: ۹۳/۱۳)_

[3]) عمدة القاری: ۴۰/۱۵، وتحفة الباری للانصاری: ۵۴۳/۳، وارشاد الساری: ۲۰۵/۵)_

[4]) شرح ابن بطال: ۲۷۵/۵)_

[5]) فتح الباری: ۲۱۹/۶، قال ابن بطال رحمه الله : .....من اخذ من المقاسم شیئا بغیر الرسول او الامام بعده، فقد تخوض فی مال الله بغیر حق، ویاتی بما غل یوم القیمة". انظر شرحه: ۲۷۵/۵)_

[6]) پورته حواله جات)_

د ابن التين الفاظ زيات غوره دی ځکه چې امام بخاری رحمه الله په خپله هم دې الفاظو سره په دې باب کښې حديث شريف ذکر کړې دې.....[1]

د ترجمة الباب مقصد: دلته په ترجمة الباب کښې امام بخاری رحمه الله دا وئيل غواړی چې غنيمتونه د مسلمانانو دپاره وی،الله تعالى په آيت کريمه ﴿وعدکم الله.......﴾ کښې هم دا وعده کړې ده او د نبی کريم صلى الله عليه وسلم ارشاد مبارك هم په دې باندې دلالت کوی چې غنيمت د مسلمانانو وی او دا د دوی دپاره حلال دې.دا خو عامو مسلمانانو سره متعلق خبره وه.په خپله د نبی کريم صلى الله عليه وسلم څۀ حيثيت وو؟نو دا امام بخاری رحمه الله په "وهی للعامة حتی يبينه للرسول" کښې اووئيل چې غنيمت خو به اصل کښې د مسلمانانو دپاره وی ليکن ددې د استحقاق فيصله به نبی صلى الله عليه وسلم کوی چې چاته دا د غنيمت ورکول پکار دی او چاته ورکول پکار نۀ دی،څوك مجاهد او غانم وو او څوك نۀ وو،د غنيمت په مال کښې به چاته حصه ملاويږی او په خمس کښې به چا ته ملاويږی؟دا ټول کارونه د نبی صلى الله عليه وسلم دی او بيا د دوی مبارك نه پس د دوی د نائب او د خليفه دی چې دا کسان به بيا په دې کارونو کښې اختيار لری.نو قرآن پاك مجمل وو او سنت سره ددې تفسير اوشو.[2]

پورته چې امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې کوم آيت کريمه ذکر کړو نو د هغې دوه حصې دی، يو خو ﴿وعدکم الله مغانم کثيرة تاخذونها﴾ ده،په دې کښې د هغې غنيمتونو ذکر دې کوم چې به د قيامته پورې حاصليږی،خواه د نبی صلى الله عليه وسلم په ملګرتيا کښې حاصل شوې وی يا د هغوی نه پس د خليفه ګانو او د لښکر د اميرانو په ملګرتيا کښې حاصل شوې وی.دويمه حصه ﴿فعجل لکم هذه﴾ ده،ددې نه مراد د خيبر غنيمتونه دی.[3]

بيا په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله شپږ حديثونه ذکر کړې دی.اولنې حديث د حضرت عروه البارقی رضي الله عنه دې.

٢٩٥١:[4] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ عَنْ عَامِرٍ عَنْ عُرْوَةَ الْبَارِقِي - رضي الله عنه - عَنِ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «الْخَيْلُ مَعْقُودٌ فِي نَوَاصِيهَا الْخَيْرُ الأَجْرُ وَالْمَغْنَمُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ». [ر: ٢٦٩٥]

---

[1]) فتح الباری:٢٢٠/٦)_

[2]) پورته حواله،وارشاد الساری:٢٠٥/٥،وشرح ابن بطال:٢٧٧/٥)_

[3]) پورته حواله جات،وعمدة القاری:٤١/١٥،وتحفة الباری:٥٤٤/٣)_

[4]) قوله:عروة البارقی":الحديث،مر تخريجه فی کتاب الجهاد،کشف الباری،کتاب الجهاد:٣٥٩/١)_

رجال الحدیث

① **مسدد**:دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه......"کښې تیره شوې ده.[1]

② **خالد** دا خالد بن عبدالله بن عبدالرحمن الطحان رحمه الله دې.[2]

③ **حصین**:دا حصین بن عبدالرحمن سلمی رحمه الله دې.[3]

④ **عامر**:دا مشهور محدث عامر شعبی رحمه الله دې.د دوی حالات اجمالاً په"کتاب الایمان"کښې او تفصیل سره په کتاب العلم، "باب کتابة العلم"کښې راغلې دی.[4]

⑤ **عروه البارقی**:دا حضرت عروه بن ابی الجعد البارقی رضی الله عنه دې.د دوی تذکره په کتاب الجهاد، "باب الخیل معقود فی نواصیها الخیر......"کښې بیان کړې شوې ده.[5]

حضرت عروه البارقی رضی الله عنه د نبی ﷺ نه روایت کوی چې نبی ﷺ فرمائیلي دی چې د اسونو په تندو(پیشانی)کښې خیر تړلې شوې دې،یعنی د قیامته پورې په کښې اجر او غنیمت دې. ددې حدیث تفصیلی تشریح مونږ په کتاب الجهاد کښې بیان کړې ده.[6]

ترجمة الباب سره مناسبت:ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مناسبت واضح دې.کوم چې په دې کلمه کښې دې"والمغنم"[7]

دویم حدیث شریف د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۲۹۵۲ :[8] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلاَ كِسْرَى بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ قَيْصَرُ فَلاَ قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ، لَتُنْفِقُنَّ كُنُوزَهُمَا فِى سَبِيلِ اللَّهِ». [ر: ۲۸۶۴]

رجال الحدیث

① **ابوالیمان**:دا ابوالیمان حکم بن نافع رحمه الله دې.

---

[1]) کشف الباری:۲/۲)_
[2]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب من مضمن.....)_
[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة،باب الاذان بعد ذهاب الوقت)_
[4]) کشف الباری:۶۷۹/۱،و:۲۲۹/٤)_
[5]) کشف الباری،کتاب الجهاد:۳۶۰/۱)_
[6]) کشف الباری،کتاب الجهاد:۳۵٤/۱_۳۶۵،باب الخیل معقود فی نواصیها الخیر.....)_
[7]) عمدة القاری:٤۱/۱۵،وفتح الباری:۲۲۰/۶)_
[8]) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه :الحدیث،مر تخریجه فی الجهاد والسیر،باب الحرب خدعة)_

④ **شعيب:** دا شعيب بن ابی حمزه رحمه الله دي.ددې دواړو حضراتو تذكره د"بدء الوحی" په "الحديث السادس" كښې تيره شوې ده.(۱)

③ **ابوالزناد** دا ابوالزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دې.

④ **الاعرج:** دا عبدالرحمٰن هرمز رحمه الله دې چې په الاعرج باندې مشهور دې.ددې دواړو حالات په كتاب الايمان، "باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان" كښې راغلي دی.(۲)

⑤ **ابوهريره رضي الله عنه:** د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب أمور الايمان" كښې بيان كړې شوي دی.(۳)

د حديث شريف ترجمه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دې چې نبی ﷺ فرمائی چې كله كسرىٰ هلاك شی نو ددهٔ نه پس به بل كسرىٰ نهٔ وی.قيصر به هلاك شی نو ددهٔ نه پس به هم بل قيصر نهٔ وی او په هغه ذات قسم چې د هغهٔ د قدرت په قبضه كښې زما ساه ده تاسو خلق به ددې دواړو د خزانو نه د الله تعالىٰ په لاره كښې خرچ كوئ.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مناسبت په دې جمله كښې دې، "لتنفقن كنوزهما فى سبيل الله"(۴) نو د نبی كريم ﷺ د پيشن ګوئ مطابق د كسرىٰ او د قيصر خزانې د مال غنيمت په صورت كښې د مسلمانانو لاسونو ته راغلې او هغوی دا خزانې خرچ كړې.معلومه شوه چې غنيمت د مسلمانانو دپاره دې او دا غنيمت به د مسلمانانو په ضرورتو كښې خرچ كيږی البته تقسيمونكې به د الله تعالىٰ رسول او د دوی مبارك نه پس به د دوی نائب او خليفه وی.ددې حديث تفصيلی تشريح په كتاب الجهاد كښې تيره شوې ده.(۵)

دريم حديث د حضرت جابر بن سمرة رضي الله عنه دې.

۲۹۵۳:(۶) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ سَمِعَ جَرِيرًا عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ - رضى الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلاَ كِسْرَى بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ قَيْصَرُ فَلاَ قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَتُنْفَقَنَّ كُنُوزُهُمَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ». [۳۴۲۳، ۶۲۵۴]

---

(۱) كشف البارى:۱/۴۷۹_۴۸۰)_

(۲) كشف البارى:۲/۱۰_۱۱)_

(۳) كشف البارى:۶۵۹)_

(۴) فتح البارى:۶/۲۲۱،وعمدة القارى:۱۵/۴۱)_

(۵) كشف البارى،كتاب الجهاد:۲/۳۷۹_۳۸۵،باب الحرب خدعة)_

(۶) قوله: عن جابر بن سمرة رضي الله عنه ":الحديث،اخرجه البخارى فى كتاب الانبياء ايضا،باب علامات النبوة فى الاسلام،رقم (۳۶۱۹)،وكتاب الايمان والنذور،باب كيف كانت يمين النبى ﷺ ؟رقم (۶۶۲۹)، ومسلم، كتاب الفتن......باب لا تقوم الساعة حتى يمر الرجل بقبر الرجل......رقم (۷۳۲۷_۷۳۲۹))_

رجال الحديث

① **اسحاق**: دا اسحاق بن ابراهیم بن راهویه رحمه الله دي.
ابوعلی جیانی رحمه الله لیکلي دی چې ما یو راوی کله هم د دوی طرفته د نسبت او نسب ذکر کولو سره لیدلې نهٔ دې،یعنی دا نهٔ معلومیده چې د اسحاق نه څوك مراد دی؟، لیکن وروستو بیا دا حدیث شریف مونږ ته هم دې سیاق او مضمون سره په مسند اسحاق کښې ملاو شو نو غالب گمان هم دادې چې ددې نه مراد ابن راهویه دې.[1]
د اسحاق بن راهویه تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.[2]
② **جریر**: دا جریر بن عبد الحمید رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم أیاما معلومة" کښې بیان شوې دی.[3]
③ **عبدالملک**: دا عبد الملك بن عمیر کوفی رحمه الله دې.[4]
④ **جابر بن سمرة**: دا مشهور صحابی حضرت جابر بن سمرة رضی الله عنه دې.[5] ددې حدیث شریف مضمون بعینه هم هغه دې کوم مضمون چې د تیرشوې حدیث مبارك وو.
څلورم حدیث شریف د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنهما دې.

۲۹۵۴:[6] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا سَيَّارٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ الْفَقِيرُ حَدَّثَنَا جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أُحِلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ ».[ر: ۳۲۸]

رجال الحديث

① **محمد بن سنان**: دا محمد بن سنان باهلی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من سئل علما وهو......" کښې تیره شوې ده.[7]
② **هشیم**: دا هشیم بن بشیر واسطی رحمه الله دې.
③ **سیار**: دا سیار بن ابی سیار وردان واسطی رحمه الله دې.

---

[1]) فتح الباری:۲۲۱/۶،وشرح الکرمانی:۹٤/۱۳،ومسند اسحاق)_
[2]) کشف الباری:٤۲۸/۳)_
[3]) کشف الباری:۲۶۸/۳)_
[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الاذان،باب اهل العلم والفضل احق بالامامة)_
[5]) د دوی دحالاتو دپاره اوگورئ، کتاب الاذان،باب وجوب القراءة للامام.....)_
[6]) قوله: جابر بن عبد الله......":الحدیث،مر تخریجه فی کتاب التیمم)_
[7]) کشف الباری:۵۳/۳)_

④ **يزيد الفقير**: دا يزيد بن صهيب كوفى رحمه الله دي چې په الفقير باندې مشهور دې.[1]

⑤ **جابر بن عبدالله**: دا مشهور انصارى صحابى حضرت جابربن عبد الله رضي الله عنهما دې.[2]

دلته امام بخارى رحمه الله د حضرت جابربن عبد الله رضي الله عنه د حديث صرف يوه جمله ذكر كړې ده.دا حديث پوره په كتاب التيمم كښې راغلې دې،په هغې كښې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم دا ارشاد مبارك دې چې "اعطيت خمساً......"ماته خاص طور سره د الله تعالى له طرفه پنځه څيزونه راكړې شوې دى چې زما نه مخكښې چاته وركړې شوې نۀ وو.لكه د يو مياشت په مسافت (فاصله) باندې د رعب او دبدبې په ذريعې سره زما نصرت كړې شوې دې او ټوله زمكه زما دپاره د مانځه ځائې او د پاكوالى ذريعه ګرځولې شوې ده.نو زما د امت هر سړې چې كوم ځائې كښې هم د مانځه وخت بيامومى نو مونځ دې اوكړى او زما دپاره غنيمتونه حلال كړې شوې دى حالانكه زما نه مخكښې دا غنيمتونه د چا دپاره حلال نۀ وو او ما ته شفاعت راكړې شوې دې او زما نه مخكښې به انبياء كرام عليهم السلام د يو قوم دپاره خاص طور سره راستولې كيدل او زما راليږل عام طور د ټول انسانيت دپاره شوې دى.[3]

غنيمت او سابقه امتونه: علامه خطابى رحمه الله ليكلې دى چې په تير شوې امتونو كښې به خلق په دوه قسمه وو،يو خو هغه خلق چې هغوى ته په جهاد او قتل وقتال كښې اجازت نۀ وو نو هغوى ته به غنيمت هم نۀ ملاويدۀ او دويم قسم هغه خلق وو چې په قتال كښې خو به شريكيدل ليكن كه هغوى به مال غنيمت حاصل كړو نو ددې هغې خوراك د هغوى دپاره حلال نۀ وو بلكه يو آسمانى اور به راغۀ او هغه د غنيمت ټول مال به ئې اوسوزوو.[4]

په غنيمت كښې تصرف،ددې خوراك صرف د محمد صلى الله عليه وسلم او د دوى مبارك د امت خصوصيت دې[5] بلكه په قرآن پاك كښې خو دېته حلالاً طيباً وئيلې شوې دې.[6] د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما په يو روايت كښې راغلې دى "أطيب كسب المسلم سهمه فى سبيل الله".[7]

---

[1]) د هشيم، سيار او د يزيد الفقير د حالاتو دپاره اوګورئ:كتاب التيمم،باب التيمم)_

[2]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الوضوء،باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين......)_

[3]) اوګورئ، صحيح البخارى،كتاب التيمم،باب التيمم،رقم (۳۳۵))_

[4]) فتح البارى:۱/٤۳۸،واعلام الحديث للخطابى:۱/۳۳٤،كتاب التيمم،رقم (۳۳۵))_

[5]) قال ابن رجب الحنبلى: واما احلال الغنائم له ولامته خاصة،فقد روى ان من كان قبلنا من الانبياء كانوا يحرقون الغنائم،وفى حديث عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده،عن النبى صلى الله عليه وسلم:((واحلت لى الغنائم اكلها، وكان من قبلى يعظمون اكلها،وكانوا يحرقونها))".فتح البارى:لابن رجب:۱/۳۱۵،تحت رقم (۳۳۵)،وحديث عمر بن شعيب اخرجه احمد فى مسنده:۲/۲۲۲،مسند عبدالله بن عمروبن العاص رضي الله عنه ،رقم (۷۰۶۸))_

[6]) قال الله تعالى:(فكلوا مما غنمتم حلالا طيبا) (الانفال:۶۹))_

[7]) اوګورئ، التمهيد لابن عبدالبر:۳/۱۳٤،حديث خامس لربيعة بن عبدالرحمن.....وكنزالعمال:٤/۲۸۵،عن ابن عباس رضي الله عنه ،رقم (۱۰۵۶۱)،كتاب الجهاد،والجامع الصغير مع الفيض:۱/۶۹۹،رقم (۱۱۲۳))_

ددې په تشريح كښې علامه مناوى رحمه الله فرمائى:

"أى ما يكسبه من غنيمة وفى سلب قتيل ونحوها لان ما حصل بسبب الحرص على نصرة دين الله و نيل درجة الشهادة لا شئ أطيب منه، فهو افضل من البيع وغيره مما مر لانه كسب المصطفى ﷺ وحرفته، الا ترى الى قوله: "وجعل رزقى تحت ظل رمحى" فافضل الكسب مطلقاً سهم الغازى لما ذكر......" (١)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت واضح دې، کوم چې په دې جمله کښې دې، "أحلت لى الغنائم".

پنځم حديث د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې.

۲۹۵۵: (٢) حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « تَكَفَّلَ اللَّهُ لِمَنْ جَاهَدَ فِي سَبِيلِهِ، لاَ يُخْرِجُهُ إِلاَّ الْجِهَادُ فِي سَبِيلِهِ وَتَصْدِيقُ كَلِمَاتِهِ، بِأَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، أَوْ يَرْجِعَهُ إِلَى مَسْكَنِهِ الَّذِي خَرَجَ مِنْهُ {مَعَ مَا نَالَ} مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ ». [ر ٣٦]

رجال الحديث

① **اسماعيل:** دا مشهور محدث اسماعيل بن ابى اويس رحمه الله دې د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب من كره أن يعود فى الكفر كما يكره......" كښې تيره شوې ده. (٣)

② **مالك:** دا امام دارالهجرة حضرت امام مالك بن انس رحمه الله دې. د دوى حالات د "بدء الوحى" په "الحديث الثانى" كښې تير شوې دى. (٤)

③ **ابو الزناد:** دا ابو الزناد عبدالله بن ذكوان رحمه الله دې.

④ **الاعرج:** دا عبدالرحمن بن هرمز رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب حب الرسول......" كښې راغلې ده. (٥)

⑤ **ابوهريره:** د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب أمور......" كښې تير شوې دى. (٦)

---

[١]) فيض القدير شرح الجامع الصغير: ٦٩٩/١، حرف الهمزة)_

[٢]) قوله: عن ابى هريرة رضي الله عنه": الحديث، مر تخريجه فى كتاب الايمان، باب الجهاد من الايمان، كشف البارى: ٣٠١/٢)_

[٣]) كشف البارى: ١١٣/٢)_

[٤]) كشف البارى: ٢٩٠/١، تفصيلى حالاتو دپاره اوګورئ، كشف البارى: ٨٠/٢)_

[٥]) كشف البارى: ١٠/٢_١١)_

[٦]) كشف البارى: ٦٥٩/١)_

د حدیث شریف ترجمه حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې نبیﷺ فرمائیلي دی چې الله تعالی د هغې کس ضمانت اخستلې دې څوك چې د هغهٔ په لاره کښې جهاد کوی.هغهٔ لره د خپل کور نه صرف جهادفی سبیل الله او د الله تعالی د کلماتو تصدیق ویستلې وی.چې دې به د شهادت په صورت کښې جنت کښې داخلوی او یا به ئې د غازی کیدو په صورت کښې د خپل کور طرفته واپس کړی.د کوم ځائې نه چې دې تلې وو.هغه اجر او غنیمت سره کوم چې دهٔ حاصل کړو(یعنی په دواړو صورتونو کښې دې کامیاب دې)

خبرداری ددې حدیث پوره تشریح په کتاب الایمان او کتاب الجهاد کښې تیره شوې ده[1]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:ددې شریف مناسبت ترجمة الباب سره په دې کلمه کښې دې."اوغنیمة"[2]

شپږم حدیث شریف هم د حضرت ابوهریره رضی الله عنه دې.

۲۹۵۲ :[3] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلاَءِ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « غَزَا نَبِيٌّ مِنَ الأَنْبِيَاءِ فَقَالَ لِقَوْمِهِ لاَ يَتْبَعْنِي رَجُلٌ مَلَكَ بُضْعَ امْرَأَةٍ وَهْوَ يُرِيدُ أَنْ يَبْنِيَ بِهَا وَلَمَّا يَبْنِ بِهَا، وَلاَ أَحَدٌ بَنَى بُيُوتًا وَلَمْ يَرْفَعْ سُقُوفَهَا، وَلاَ أَحَدٌ اشْتَرَى غَنَمًا أَوْ خَلِفَاتٍ وَهْوَ يَنْتَظِرُ وِلاَدَهَا . فَغَزَا فَدَنَا مِنَ الْقَرْيَةِ صَلاَةَ الْعَصْرِ أَوْ قَرِيبًا مِنْ ذَلِكَ فَقَالَ لِلشَّمْسِ إِنَّكِ مَأْمُورَةٌ وَأَنَا مَأْمُورٌ، اللَّهُمَّ احْبِسْهَا عَلَيْنَا . فَحُبِسَتْ، حَتَّى فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ، فَجَمَعَ الْغَنَائِمَ، فَجَاءَتْ - يَعْنِي النَّارَ - لِتَأْكُلَهَا، فَلَمْ تَطْعَمْهَا، فَقَالَ إِنَّ فِيكُمْ غُلُولاً، فَلْيُبَايِعْنِي مِنْ كُلِّ قَبِيلَةٍ رَجُلٌ . فَلَزِقَتْ يَدُ رَجُلٍ بِيَدِهِ فَقَالَ فِيكُمُ الْغُلُولُ . فَلْتُبَايِعْنِي قَبِيلَتُكَ، فَلَزِقَتْ يَدُ رَجُلَيْنِ أَوْ ثَلاَثَةٍ بِيَدِهِ فَقَالَ فِيكُمُ الْغُلُولُ، فَجَاءُوا بِرَأْسٍ مِثْلِ رَأْسِ بَقَرَةٍ مِنَ الذَّهَبِ فَوَضَعُوهَا، فَجَاءَتِ النَّارُ فَأَكَلَتْهَا، ثُمَّ أَحَلَّ اللَّهُ لَنَا الْغَنَائِمَ، رَأَى ضَعْفَنَا وَعَجْزَنَا فَأَحَلَّهَا لَنَا ». [۴۸۶۲]

رجال الحدیث

① **محمد بن العلاء**:دا محمد بن العلاء همدانی کوفی رحمه الله دې.ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې راغلې ده.[4]

---

[1]) کشف الباری،کتاب الایمان:۲/۳۰۵_۳۱٤،و کتاب الجهاد:۱/۶۸،و:۱۱۲_۱۱۵)_

[2]) عمدة القاری:۱۵/٤۲)_

[3]) قوله: عن ابی هریرة رضی الله عنه ":الحدیث اخرجه البخاری،کتاب النکاح،باب من احب البناء قبل الغزو،رقم (۵۱۵۷).ومسلم،کتاب الجهاد،باب تحلیل الغنائم لهذه الامة خاصة،رقم (٤۵۵۵))_

[4]) کشف الباری:۳/٤۱۳)_

(۲) **ابن المبارک** دا حضرت عبدالله بن مبارک رحمه الله دې د دوی اجمالی تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث الخامس" کښې راغلې ده.(۱)

(۳) **معمر** دا ابوعروه معمر بن راشد ازدی رحمه الله دې د دوی تذکره هم د "بدء الوحی" په "الحدیث الخامس" کښې تیره شوې ده.(۲)

(۴) **همام بن منبه** دا د حضرت ابوهریره رضی الله عنه مشهور شاګرد حضرت همام بن منبه رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب من حسن اسلام المرء......" کښې تیر شوي دی.(۳)

(۵) **ابوهریره** د حضرت ابوهریره رضی الله عنه تذکره په کتاب الایمان، "باب أمور الایمان" کښې تیره شوې ده.(۴)

قوله: عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: غزا نبي من الأنبياء: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې نبی علیه السلام اوفرمائیل چې په انبیاء کرامو کښې یو نبی قتال اوکړو غزا فعل ماضی ده لیکن د مضارع په معنٰی کښې ده. مطلب دا دې چې د غزوې او د قتال اراده ئې اوکړه.(۵)

دا نبی څوک وو؟ د قاضی عیاض، ابن اسحاق(۶)، امام حاکم(۷) او د جمهور محدثینو او علماء کرامو رائې هم دا ده چې دا نبی حضرت یوشع بن نون علیه السلام وو. چې د بنی اسرائیلو طرفته رالیږلې شوې وو.(۸)

د دې تصدیق او تائید د هغه حدیث شریف نه هم کیږی کوم چې امام احمد رحمه الله په خپل "مسند" کښې د هشام عن محمد بن سیرین عن ابی هریره رضی الله عنه د طریق نه نقل کړې دې چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم ارشاد مبارک دې: "ان الشمس لم تحبس لبشر الا لیوشع بن نون لیالی سار الی بیت المقدس......"(۹) دا حدیث شریف مرفوع هم دې او صحیح هم دې(۱۰)

---

(۱) کشف الباری: ۱/۴۶۲_
(۲) کشف الباری: ۱/۴۶۵_
(۳) کشف الباری: ۲/۴۲۸_
(۴) کشف الباری: ۱/۶۵۹_
(۵) فتح الباری: ۶/۲۲۱. وتحفة الباری: ۳/۵۴۴_
(۶) عمدة القاری: ۱۵/۴۲. وطرح التثریب فی شرح التقریب للعراقی: ۶/۱۹۷۶. باب الغنیمة.....)_
(۷) فتح الباری: ۶/۲۲۱. والمستدرک للحاکم: ۲/۱۳۹_۱۴۰. کتاب قسم الفئ. رقم (۲۶۱۸))_
(۸) فتح الباری: ۶/۲۲۱. وعمدة القاری: ۱۵/۴۲. وارشاد الساری: ۵/۲۰۶. وشرح الابی علی مسلم: ۲/۵۸. وتحفة الباری: ۳/۵۴۴)_
(۹) مسند احمد: ۲/۳۲۵. مسند ابی هریرة. رقم (۸۲۹۸))_
(۱۰) فتح الباری: ۶/۲۲۱)_

لیکن ابن بطال رحمہ اللہ دا واقعه د حضرت داؤد علیہ السلام طرفته منسوب کړې ده او د باب د حدیث د الفاظو نسبت ئې د هغوی طرفته کړې دې.(۱) ،حافظ وائی چې ماته په هیڅ یو مسند حدیث کښې دا خبره ملاو نهٔ شوه. البته خطیب بغدادی په خپل تالیف "ذم النجوم" کښې د ابو حذیفه د طریق نه او امام بخاری رحمہ اللہ په "المبتدا" کښې د حضرت علی رضی اللہ عنہ د طریق نه یو روایت نقل کړې دې، د هغې خلاصه داده چې د حضرت یوشع علیہ السلام قوم د هغوی نه مطالبه اوکړه چې مونږ ته د مخلوقاتو د ابتداء او زمونږ د مقرره وختونو(د مرګ)په باره کښې حال احوال بیان کړئ، هغوی د قوم دا مطالبه پوره کړه، اوس هر سړی ته د خپل مرګ وخت معلوم شوې وو. حالات هم په دې طریقه باندې روان وو تردې چې حضرت داود علیہ السلام تشریف راوړلو او هغوی دوی سره(په داسې حال کښې چې دوی کافران شوې وو)د قتال اراده اوکړه او لښکر ئې راوستلو نو دوی هم د حضرت داود علیہ السلام د مقابلې کولو دپاره خپل کسان روان کړل لیکن هغه کسان ئې روان کړل چې د کومو خلقو مرګ کښې وخت باقی وو. اوس د جنګ نتیجه دا شوه چې د حضرت داود علیہ السلام لښکریان خو شهیدان شو لیکن په دوی کښې څوك هم مړهٔ نهٔ شو، حضرت داود علیہ السلام الله تعالی ته شکایت اوکړو او د الله تعالی نه ئې مدد اوغوښتلو نو الله تعالی په دوی باندې نمر اودرولو چې نمر ډوب نهٔ شی، دغه شان ورځ اوږده شوه او په کافرانو باندې شپه ورځ ګډ وډ شو او خپل حساب ترینه هیر شو، دغه شان پرې حضرت داود علیہ السلام قابو اوموندلو. حافظ ابن حجر رحمہ اللہ ددې روایت د نقل کولو نه پس لیکی:

"واسناده ضعیف جداً، وحدیث أبي هریرة المشار الیه عند أحمد أولی فان رجال اسناده محتج بهم فی الصحیح، فالمعتمد أنها لم تحبس الا لیوشع"(۲)

ایا د نمر اودریدل(نهٔ ډوبیدل)صرف حضرت یوشع علیہ السلام سره خاص دی؟: د پورتنی تفصیل نه هم دا معلومیږی چې د نمر د اودریدلو واقعه صرف د حضرت یوشع علیہ السلام سره شوې وه، د مسند احمد شریف د پورتنی ذکرکړه حدیث نه حصر معلومیږی، "ان الشمس لم تحبس لبشر الا لیوشع بن نون...." لیکن څهٔ نور واقعات چې صحیح سندونو سره روایت شوې دی، د هغې نه دا حصر باطل معلومیږی چې دا واقعه صرف حضرت یوشع علیہ السلام سره خاص نهٔ ده.

لکه ابن اسحاق په "المبتدا" کښې د یحیی بن عروة بن الزبیر عن ابیه د طریق نه نقل کړې دی چې کله الله تعالی حضرت موسی علیہ السلام ته حکم اوکړو چې بنی اسرائیل ځان سره کړه او د مصر نه اوځئ اوکړئ نو دا حکم ئې هم ورکړو چې خپل ځان سره د حضرت یوسف علیہ السلام تابوت هم واخلئ. د الله تعالی په حکم سره دوی د حضرت یوسف علیہ السلام تابوت تلاش کوو لیکن هغه دوی علیہ السلام پیدا نهٔ کړې شو، تردې چې د سحر رڼا په خوریدو شوه نو ددې نه مخکښې حضرت موسی علیہ السلام بنی اسرائیلو سره وعده کړې وه چې د صبا په راختلو(طلوع فجر)باندې

---

(۱) شرح ابن بطال:۱۳۵/۵،باب استئذان الرجل الامام.....)_

(۲) فتح الباری:۲۲۱/۶)_

به روانگی کوو، ددې وجې نه هغوی الله تعالی ته دعا اوکړه چې طلوع فجر هغه وخت پورې مؤخر کړې شی چې کله د یوسف علیه السلام د تابوت ذمه دارئ نه فارغ شم نو الله تعالی د هغوی دا دعا قبوله کړه.[1]

ددې نه علاوه د نبی کریم ﷺ په باره کښې د تاریخ مختلفو عالمانو لیکلې دی چې د معراج د شپې په سحر باندې نبی علیه السلام د مکې مکرمې قریشو ته اوویل چې ما ستاسو هغه قافله لیدلې ده کومې چې سره د تجارت مال او سازوسامان دې او هغه قافله به د ورځې په ختمیدو باندې ښکاره کیږی لیکن د قافلې د رارسیدلو نه مخکښې نمر په ډوبیدو شو نو نبی علیه السلام د الله تعالی په دربار کښې خپل درخواست پیش کړو چې نمر اودرولې شی نو نمر اودرولې شو تردې چې هغه قافله راورسیدله. د حضرت جابربن عبدالله رضی الله عنه کلمات دادی:

"أن النبی صلی الله علیه وسلم أمر الشمس، فتأخرت ساعة من نهار".[2]

ددې ټولو واقعاتو نه دا خبره معلومیږی چې د نمر اودریدل صرف د حضرت یوشع علیه السلام خصوصیت نۀ دې او په هغوی کښې دا خبره منحصر هم نۀ ده بلکه دغه شان نور واقعات هم شته.

د حصر حدیث او د مذکوره واقعاتو مینځ کښې تطبیق: د حضرت موسیٰ علیه السلام واقعه بنیاد جوړول او بیا د مسنداحمد د حصر والا حدیث باندې اشکال کول صحیح نۀ دی، دا ځکه چې د حضرت یوشع بن نون علیه السلام د واقعې تعلق د نمر د ډوبیدو سره دې او د حضرت موسیٰ علیه السلام د واقعې تعلق د طلوع فجر سره دې، یعنی هغه د مابنام واقعه ده او دا د سحر واقعه ده، ددې وجې نه د حضرت یوشع علیه السلام دپاره د نمر اودریدل ددې خبرې سره منافی نۀ دی چې د هغوی نه علاوه د بل چا دپاره د طلوع فجر اودریدل نۀ وی شوی.[3] هرچه د نبی علیه السلام د معراج شریف د واقعې د سحر خبره ده نو د هغې جواب دادې چې د حصر والا په حدیث شریف کښې د حصر تعلق د سابقه انبیاء کرامو علیهم السلام سره دې، مطلب دادې چې زمونږ د نبی کریم ﷺ نه وړاندې د نمر اودریدل صرف د حضرت یوشع علیه السلام دپاره شوی دی نو په دې کښې ددې خبرې هیڅ نفی نشته چې دنمر اودریدل دهغوی نه پس زمونږ دنبی کریم ﷺ دپاره نۀ شی کیدې[4] امام سدی رحمه الله ددې واقعې په باره کښې فرمائی:

"ان الشمس كادت أن تغرب قبل أن يقدم ذلك العير، فدعا الله عزوجل، فحبسها حتى قدموا كما وصف لهم....فلم تحبس الشمس على أحد الا عليه ذلك اليوم، وعلى يوشع بن نون......".[5]

---

[1]) پورته حواله، وعمدة القاري:۴۳/۱۵)_

[2]) پورته حواله جات، وحديث جابر اخرجه الطبراني فى "الاوسط":۲۲۴/۴، باب من اسمه ابراهيم، رقم (۴۰۳۹). بسند حسن_كما قال الحافظ فى الفتح:۲۲۱/۶، وطرح التثريب:۱۹۷۸/۶واخرجه البيهقى فى دلائل النبوة:۴۰۴/۲، بسنده عن اسماعيل بن عبدالرحمن القرشى، تحت باب الاسراء برسول الله ﷺ من المسجد.....)

[3]) فتح الباري:۲۲۱/۶)_

[4]) پورته حواله)_

[5]) عمدة القاري:۴۳/۱۵، وشرح الابى على مسلم:۵۸/۲)_

د نمر د واپس كيدو واقعات پورته چې كوم واقعات ذكر شو نو ددې تعلق اودريدو سره وو.خواه سحر وى يا مابنام،ددې نه علاوه د تاريخ او د سير په كتابونو كښې د نمر د واپس كيدو واقعات هم ملاويږى،يعنى هغه واقعات چې په هغې كښې د يو شخصيت دپاره نمر د پريوتلو نه پس دوباره د واپس كيدو تذكره ده،لاندې د هغې واقعاتو تذكره كولې شى

① په دې ضمن كښې د ټولو نه اولنۍ واقعه د حضرت سليمان ﷺ په باره كښې مشهوره ده. د قرآن كريم په دې آيتونو كښې د هغې ذكر،د بعضې مفسرينو د وينا مطابق، راغلې دې:

﴿اذ عرض عليه بالعشى الصافنات الجياد،فقال انى احببت حب الخير عن ذكر ربى حتى توارت بالحجاب،ردوها على فطفق مسحاً بالسوق والاعناق﴾[1]

ددې آيتونو خلاصه داده چې يو مابنام حضرت سليمان ﷺ ته اسونه د كتلو دپاره راوستې شو.دوى مبارك په دې كار كښې دومره قدرې مشغول شو چې د مازيګر مونځ ترينه پاتې شو او نمر پريوتلو،ورروستو ورته خبر اوشو نو دوباره ئې د اسونو د راوستلو حكم اوكړو او په توره باندې ئې د هغوى څټونه او خپې وهل شروع كړل.[2] دا خلاصه د مشهور تفسير مطابق ده او په دې كښې د ﴿ردوها﴾ ضمير د اسونو طرفته راجع كيږى ليكن بعضې مفسرينو (ثعلبى او بغوى وغيره)[3] ددې ضمير مرجع نمر ښودلې دې او وائى چې سليمان ﷺ د نمر د واپس كولو وئيلي وو،د هغوى درخواست قبول كړې شو.نمر واپس كړې شو.دغه شان هغوى د مازيګر مونځ اوكړو.[4] ليكن د محققينو علماؤ په نزد دا واقعه ثابته نۀ ده او د جمهورو مفسرينو رائې هم داده چې د ﴿ردوها﴾ ضمير د مؤنث اسونو طرفته راجع كيږى،

حافظ فرمائى: "أورد هذا الأثر جماعة ساكتين عليه جازمين بقولهم: "قال ابن عباس: قلت لعلى؟" وهذا لا يثبت عن ابن عباس ولا عن غيره،والثابت عن جمهور أهل العلم بالتفسير من الصحابة ومن بعدهم أن الضمير المؤنث فى قوله ﴿ردوها﴾ للخيل،والله أعلم"[5]

البته بعضې مفسرين مذكوره واقعې ته صحيح وائى او دا د حضرت سليمان ﷺ معجزه ئې ګرځوى،علامه قرطبى رحمه الله فرمائى:

"قلت ومن قال ان الهاء فى ﴿ردوها﴾ ترجع للشمس،فذلك من معجزاته"[6]

---

[1]) سورة ص :(٣١_٣٣)_
[2]) ددې آيتونو د تفسير دپاره اوګورئ: كشف البارى،كتاب التفسير،ص :(٥٥٥)_
[3]) فتح البارى:٢٢٢/٦،وتفسير البغوى: ٦١/٤،وتفسير النسفى: ٣٩/٤)_
[4]) فتح البارى:٢٢٢/٦،وعمدة القارى:٤٣/١٥)_
[5]) فتح البارى:٢٢٢/٦)_
[6]) الجامع لاحكام القرآن للقرطبى:١٩٧/١٥)_

(٢):ويمه واقعه د حضرت نبى اكرمﷺ ده.قاضى عياض رحمه الله وغيره فرمائى چې په غزوه خندق كښې په قتال كښې د مشغوليت د وجې نه د نبى ﷺ او د صحابه كرامو رضي الله عنهم نه د مازيګر مونځ پاتې شوې وو.تردې چې نمر پريوتلو نو نبىﷺ په بارګاه الهى كښې خپل درخواست پيش كړو.هغه قبول كړې شو اونمرواپس كړې شو بيا ټولودمازيګرمونځ اوكړو دې واقعې ته امام طحاوى رحمه الله صحيح وئيلې دى او راويان ئې ثقه ګرځولې دى (١)

(٣):ريمه واقعه د حضرت على رضي الله عنه ده.ددې تخريج امام طحاوى رحمه الله په دوو طريقو سره كړې دې او دواړو طريقو ته ئې صحيح او ثابت وئيلې دى.

حضرت اسماء بنت عميس رضي الله عنها فرمائى:"كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يوحى اليه، و رأسه فى حجر على،فلم يصل العصر حتى غربت الشمس،فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم :"صليت يا على؟"قال: لا،فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم :"اللهم ،انه كان فى طاعتك وطاعة رسولك،فاردد عليه الشمس".قالت أسماء:فرأيتها غربت،ثم رأيتها طلعت،بعدما غربت"(٢)

مطلب دا دې چې په رسول الله مباركﷺ باندې وحى نازليده او د هغوى سر مبارك د حضرت على رضي الله عنه په غيږه كښې وو.حضرت على رضي الله عنه د مازيګر مونځ نه وو كړې او نمر پريوتلې وو. نبىﷺ ترينه تپوس اوكړو چې ائې على.تاسو مونځ كړې دې؟نو هغوى جواب وركړو چې نه جى.نبىﷺ د الله تعالى په دربار كښې عرض اوكړو چې ائې الله!دا على ستا او ستا د رسول په اطاعت او خدمت كښې مشغول وو نو ددهٔ دپاره نمر دوباره واپس كړه.حضرت اسماء وائى چې ما نمر اوليدو نو پريوتلې وو.بيا مې اوليدۀ نو دا مشاهده مې اوكړه چې هغه د پريوتلو نه پس دوباره راختلې دې.

ددې حديث شريف په دويم طريق كښې حضرت اسماء رضي الله عنها دا هم فرمائى:

"ثم قام على،فتوضأ وصلى العصر،ثم غابت،وذلك فى الصهباء فى غزوة خيبر".(٣)

بيا حضرت على رضي الله عنه پاسيدلو.اودس ئې اوكړو او د مازيګر مونځ ئې اوكړو.بيا نمر

---

(١) ددې تخريج د قاضى عياض د وينا مطابق امام طحاوى كړې دې ليكن مونږ ته دا حديث په شرح مشكل الآثار كښې خو ملاو نهٔ شو.حافظ ابن حجر ته هم ددې په نسبت كښې تامل دې ليكن په واقعه باندې هغوى څهٔ تنقيد نهٔ دې كړې.غالباً هغوى دا قصه صحيح منى،هم دا حالت د علامه عينى رحمه الله هم دې.هغوى ددې واقعې د نقل كولو نه پس په دې باندې خاموشى اختيار كړې ده. انظر الفتح:٢٢٢/٦.والعمدة:٤٣/١٥. او علامه ذهبى رحمه الله ددې واقعې تغليط كړې دې.اوګورئ، تنزيه الشريعة المرفوعة:٣٧٩/١)_.

(٢) شرح مشكل الآثار:٩٢/٣.باب:١٦٥.بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ فى مسالته الله عزوجل ان يرد الشمس......رقم (١٠٦٧).والمعجم الكبير للطبرانى:١٥٠/٢٤_١٥٢.رقم (٣٩٠_٣٩١).و روى اوله ابن ابى عاصم فى كتاب السنة:٢٢٦.رقم (١٣٢٣))_

(٣) شرح مشكل الآثار:٩٢/٣.باب:١٦٥.بيان مشكل ما روى عن رسول الله ﷺ فى مسالته الله عزوجل ان يرد الشمس......رقم (١٠٦٨))_

پريوتلو او دا د صهباء د ځائې واقعه ده،د غزوه خيبر ورځې وى.
امام طحاوى رحمه الله ددې حديث د نقل كولو نه څو صفحې پس ليكى:
"وكل هذه الاحاديث من علامات النبوة.
وقد حكى لى على بن عبد الرحمٰن بن المغيرة،عن أحمد بن صالح، أنه كان يقول: لا ينبغى لمن كان سبيله العلم التخلف عن حفظ حديث أسماء الذى رواه لنا عنه لانه من أجل علامات النبوة"[1]
چې دا ټول حديثونه د نبوت د علاماتو نه دى او ماته على بن عبد الرحمٰن د احمد بن صالح قول نقل كولو سره اوفرمائيل چې هغوى به فرمائيل چې د هيڅ يو عالم دپاره هم دا مناسب نۀ دى چې هغه د حضرت اسماء رضي الله عنها ددې حديث نه اجتناب اوكړى ځكه چې دا حديث د نبوت د لويو علاماتو نه دې.
ددې نه علاوه حافظ ابن حجر،علامه عينى،امام قرطبى،امام ابو الفضل عراقى او د هغوى جليل القدر ځوئى ابوزرعه عراقى رحمهم الله وغيره هم دې حديث اودې واقعې ته صحيح وئيلې دى[2]
ليكن بل طرفته بعضې محدثينو دا حديث موضوع او باطل ښودلې دې چې په هغوى كښې ابن الجوزى[3]،ابن تيميه[4]،ذهبى[5]،ابن كثير[6]،ابن عساكر او جوزقانى رحمهم الله [7] په شان امامان شامل دى.[8] امام ابن تيميه رحمه الله خو ددې حديث په بنياد باندې امام طحاوى رحمه الله د ډير سخت تنقيد نشانه ګرځولې ده او وائى چې دۀ ته د احاديثو د تللو او د هغې د سندونو د صحت او د كمزورتيا په معلومولو كښې څۀ زيات مهارت حاصل نۀ وو.[9]
امام طحاوى او حديث رد الشمس لعلى: هرچه د امام طحاوى رحمه الله مناقب او صفات دى نو د هغې د بيانولو خو دا موقع نۀ ده،پاتې شو حديث د حضرت على رضي الله عنه دپاره د نمر د واپس كيدو والا،او په دې بنياد باندې امام طحاوى د تنقيد نشانه ګرځول،دا خو بالكل صحيح نۀ دى.ددې وجه دا ده چې ددې حديث نقل كوونكې صرف حضرت امام طحاوى رحمه الله نۀ دې،

---

[1]) پورته حواله،ص:۹۷_۹۸)_
[2]) الفتح:۲۲۲/۶،والعمدة:۴۳/۱۵،وطرح التثريب التقريب:۱۹۷۸/۶_۱۹۷۹،وتفسير القرطبى: ۱۹۷/۱۵،۱۹۷، وايضا صححه القاضى عياض فى الشفاء:۱۷۷/۱،والخفاجى فى شرحه نسيم الرياض للشفاء:۳۸۳/۳_۳۸۶،القسم الاول،فصل انشقاق القمر وحبس الشمس)_
[3]) كتاب الموضوعات:۲۶۶/۱،باب فى فضائل على رضي الله عنه ،الحديث الحادى عشر،فى ردالشمس له)_
[4]) منهاج السنة النبوية: ۱۸۹/۴/۴،فصل،قال الرافضى.....التاسع،رجوع الشمس له.....)_
[5]) تنزيه الشريعة المرفوعة:۳۷۹/۱،الفصل الثانى،رقم (۱۰۴))_
[6]) البداية والنهاية لابن كثير:۸۱/۶)_
[7]) الاباطيل والمناكير:۱۵۸/۱،بحواله تعليقات شرح مشكل الآثار:۹۳/۳)_
[8]) فتح البارى:۲۲۲/۶،وتعليقات شرح مشكل الآثار:۹۳/۳)_
[9]) منهاج السنة لابن تيمية:۱۸۹/۴)_

بلكه د طبرانى[1]،بيهقى[2]،او د امام حاكم[3] په شان محدثين هم دا حديث روايت كوى[4].
ددې وجې نه دا حديث بالكل رد كول ممكن نهٔ دى.
هم دا وجه وه چې د حافظ ابن حجر رحمه الله په شان جليل القدر د حديث رد كوونكې هم دا د نبى كريم ﷺ معجزه ښودلو سره فرمائى:

"وقد أخطأ ابن الجوزى بإيراده له فى "الموضوعات"، وكذا ابن تيميه فى "كتاب الرد على الروافض" فى زعم وضعه،والله أعلم"[5].

ابن تيميه چې په امام طحاوى رحمه الله كوم تنقيد كړې دې نو ددې جواب علامه كوثرى مصرى وركړې دې چې ددې الزام بنياد دادې چې امام طحاوى د "رد الشمس لعلى" حديث صحيح ګرځولې دې او د اخبره د ابن تيميه د خيال خلاف ده،ابن تيميه دا د روافضو شرارت ګنړى.دا د عناد نه سوا هيڅ نهٔ دى ځكه چې نورو ډيرو محدثينو هم ددې حديث شريف تصحيح كړې ده،خواه ابن تيميه په دې باندې خوشحاله وى يا خفه.[6] والله أعلم بالصواب

قوله: فقال لقومه: لا يتبعنى رجل ملك بضع امرأة وهو يريد أن يبنى بها، ولما يبن بها..: نو حضرت يوشع عليه السلام خپل قوم ته اووئيل چې ماسره دې داسې سړې سفر نهٔ كوى چې هغهٔ اوس اوس (تازه) نكاح كړې وى او خپلې بى بى ته تلل غواړى ځكه چې اوسه پورې هغه ورغلې نهٔ دې.
حضرت يوشع عليه السلام د جهاد دپاره د روانيدو نه مخكښې يو اعلان اوكړو چې داسې قسم خلق دې ماسره په سفر كښې نهٔ ځى،چې هغوى اوس اوس نكاح كړې وى او بى بى سره ئې ملاقات شوې نهٔ دې او غواړى چې زما ملاقات ورسره اوشى.
"بضع" د باء ضمې سره لوستلې شى او ددې معنى نكاح ده،دغه شان ددې معنى شرم ګاه او جماع هم راځى او دلته درې واړه معنې صحيح دى،دغه شان ددې لفظ اطلاق په مهر او په طلاق باندې هم كيږى،جوهرى د ابن السكيت نه د بضع معنى نكاح نقل كړې ده،

---

[1]) المعجم الكبير للطبرانى:۱۵۰/۲٤_۱۵۲،حديث اسماء بنت عميس،رقم (۳۹۰_۳۹۱)،وايضا اخرجه السيوطى فى الخصائص الكبرى:۸۲/۲،باب ردالشمس بعد غروبها)_
[2]) لم اجده فى مطبوعاته،والله اعلم بالصواب)_
[3]) لم اجده فقى مطبوعاته،والله اعلم بالصواب)_
[4]) فتح البارى:۲۲۱/۶)_
[5]) فتح البارى:۲۲۲/۶)_
[6]) الحاوى فى سيرة الامام الطحاوى،ص:۱۳،ددې بحث سره متعلق د مزيد وضاحت او تفصيل دپاره اوګورئ، نسيم الرياض فى شرح الشفاء للقاضى عياض:۳/۲۸۳_۲۸۶،وتعليقات حمدى عبد المجيد على المعجم الكبير:۱٤۸/۲٤_۱۵۱،رقم (۳۹۰_۳۹۱))_

يقال: "مالك فلان بضع فلانة".(۱)

"ولما يبن بها" کښې "لما" جازمه د "لم" په معنی کښې ده لیکن د لما په ذریعې سره ترینه تعبیر اوکړې شو چې هغه ددې خبرې توقع هم لرې چې ورته د زفاف موقع به ملاو شی لکه سعید بن االمسیب عن ابی هریره رضی الله عنه د طریق نه چې کوم روایت امام نسائی او ابو عوانه او ابن حبان(۲) نقل کړې دې، د هغې الفاظ دادی:

"لایتبعنی رجل بنی دارا لم یسکنها او تزوج امرأة ولم یدخل بها"(۳)

بیا چې د عدم دخول کوم قید لګولې شوې دې ددې نه دا معلومیږی چې د دخول نه پس به معامله ددې برعکس وی او ددې دواړو خبرو مینځ کښې چې کوم فرق دې نو هغه پټ نه دې. اګرچه د دخول نه پس هم د بعضې خلقو زړونه په کورونو کښې بانډه وی لیکن بهرحال هغه حالت به نهٔ وی کوم چې د دخول نه مخکښې وی ځکه چې په دې صورت کښې خو په ذهن باندې بس ښځه سوره وی.(۴) والله اعلم

قوله: ولا أحد بنی بیوتاً ولم یرفع سقوفها: نهٔ داسې سړې چې هغهٔ کور جوړ کړې وی لیکن د هغې چت ئې اچولې نهٔ وی.

مطلب دادې چې داسې سړې دې هم ماسره په سفر کښې نهٔ ځی چې د کور په جوړولو او تعمیر کښې مشغول وی او د هغې نه مکمل فارغ شوې نهٔ وی بلکه څهٔ کار باقی پاتې وی د مسلم شریف(۵) او د مسند احمد (۶) په روایت کښې د سقوفها په ځائې سُقُفها راغلې دې، دواړه صیغې د جمع دې، دغه شان د شیخینو او د مسند احمد روایتونه به خپل مینځ کښې په معنی کښې موافق شی، حافظ رحمه الله د سین فتحه او د قاف سکون سره ضبط وهم ګرځولې دې.(۷) په دې صورت کښې به لفظ مفرد وی.

قوله: ولا أحد اشتری غنماً أو خلفات وهو ینتظر ولاها: نهٔ داسې سړې چې هغهٔ چیلئ یا حاملې اوښې اخستلې وی او د هغې د لنګون انتظار کوی

د خلفات معنوی تحقیق: خلفات. بفتح الخاء المعجمة وكسر اللام وفتح الفاء د خلفة جمع ده، حاملې

---

(۱) الصحاح للجوهری:۹۵،مادة بضع"،فتح الباری:۲۲۲/۶،وعمدة القاری:۴۳/۱۵،وارشاد الساری:۵ /۲۰۶، وطرح الثریب:۱۹۷۶/۶)_

(۲) صحیح ابن حبان:۱۴۹/۸،کتاب السیر،باب الغنائم وقسمتها،ذکر تحلیل الله......رقم (۴۷۸۷))_

(۳) فتح الباری:۲۲۲/۶)_

(۴) پورته حواله،وارشاد الساری:۲۰۶/۵)_

(۵) صحیح مسلم،کتاب الجهاد،باب تحلیل الغنائم لهذه الامة خاصة،رقم (۴۵۵۵))_

(۶) مسند الامام احمد:۳۱۸/۲،مسند ابی هریرة، رضی الله عنه ،رقم (۸۲۲۱))_

(۷) فتح الباری:۲۲۲/۶،وطرح التثریب:۱۹۷۷/۶)_

اوښې ته ونيلې شي.البته بعضې وخت کښې د اوښې نه علاوه په نورو ځناورو باندې هم ددې اطلاق کيږي.[1]

او کلمه د او چې د غنما او خلفات مينځ کښې ده.دا د تنويع دپاره ده.بيا دلته غنماً مطلق ذکر کړې شوې دې او ددې صفت حمل غالباً حذف کړې شوې دې.ددې وجه يا خو داده چې دويمه کلمه يعنې خلفات په دې باندې دلالت کوی.په دې صورت کښې د غنما ترجمه به هم داوی چې حامله چيلئ دويمه وجه دا هم کيدې شی چې غنم دلته مطلق دې د څۀ زياتی وصف نه بغير.يعنې صرف چيلئ.په دې صورت کښې به ددې د مطلق بيانولو توجيه دا وی چې په چيلئ کښې د برداشت ماده کمه وی.دا ډيره زر ويريږی.دغه شان ددې د ضائع کيدو ويره وی.په خلاف د اوښې دلته خو د حمل د ضائع کيدو ويره وی چې چرته حمل ضائع نۀ شی.ځکه چې په عربو کښې د نومې اوښې اهميت وو.[2]

بعضې شارحينو "او" د شك دپاره ګرځولې دې ليکن حافظ صاحب رحمه الله فرمائی چې دا صرف د يو احتمال په درجه کښې ده.معتمد د تنويع دپاره کيدل دی ځکه چې د ابويعلی[3] محمد بن العلاء نه د روايت الفاظ دا دی."ولا رجل له غنم أو بقر أو خلفات"دلته خو دا او په تنويع باندې صراحةً دلالت کوی[4] او ولادو ولد يلد ولادة مصدر دې.د واو کسرې سره[5]

ددې کسانو د منع کولو حکمت:څنګه چې تاسو اوکتل چې حضرت يوشع عليه السلام درې قسمه خلق خپل ځان سره د تلو نه منع کړل او وې فرمائيل."لايتبعنی......"نو ددې حکمت دا وو چې په جهاد کښې به د هغوی توجو تقسيم شوې وه.ذهن به ئې په دغه کارونو کښې انختې وو.ددې وجې نه مهلب رحمه الله فرمائی چې په دې حديث شريف کښې ددې خبرې دليل دې چې ددنيا فتنې انسان لره بې صبره او بې حواسه کوی.مثلاً هغه سړې چې نزدې وخت کښې ئې وادۀ کړې وی.د خپلې بی بی سره د نزديکت خواهشمند هم وی.د هغې د ديدار کولو مشتاق وی نو داسې سړې که چرته جهاد ته هم لاړ شی نو ددۀ زړۀ به د واپس کيدو په فکر کښې وی[6]

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۲۲،وعمدة القاری:۱۵/۴۳)_

[2]) فتح الباری:۶/۲۲۲،وطرح التثريب:۶/۱۹۷۷)_

[3]) لم اجده فی مسند ابی يعلی،وانما عزاه اليه الحافظ رحمه الله .فی الفتح:۶/۲۲۲)_

[4]) فتح الباری:۶/۲۲۲)_

[5]) پورته حواله،وطرح التثريب:۶/۱۹۷۷)_

[6]) وضاح بن اسماعيل خپلې محبوبې ته په خطاب کولو کښې دا مضمون په دې بيتونو کښې بيان کړې دې

ذرينی ما امـمن بنات نعش ... مـن الطيف الذی ينتاب ليلا
ولـكـن ان اردت فهيـجينـا ... اذا رمقت بـاعينها سهيـلا (ديوان الحماسة ۱۰۹)

شيطان به دې د عبادت نه بې فكره كړى په كوم عبادت كښې چې دې مشغول دې او دده په زړه كښې به ويره واچوى هم دا حال د دنيا د نور ساز و سامان دې.(۱)

او امام نووى رحمه الله فرمائى چې ددې حديث شريف نه د اخبره معلومه شوه چې اهم امور د داسې كسانو په ذمه باندې لګول پكار دى چې فارغ وى، ددې كارونو دپاره وخت وركولې شى، اهم كارونه دداسې كسانو په ذمه باندې لګول پكار نه دى چې د هغوى زړه ددې كارونو نه علاوه په نورو كارونو كښې مشغول وى ځكه چې دغه كارونه به دده عزم كمزورې كړى او كوم كوشش چې دې كوى نو په هغې كښې به دغه نور كارونه د نقصان سبب وى.(۲) او

علامه ابى رحمه الله په شرح مسلم كښې فرمائى چې زياته واضحه خبره داده چې دا حديث "لا يقضى القاضى وهو غضبان" د قبيل نه دې لكه دا د تنقيح مناط (۳) باب نه دې.....او د حديث شريف مطلب دادې چې ماسره دې داسې هيڅ يو سړې هم رانه شى چې د هغه زړه په بله څه معامله كښې مشغول وى.(۴) ياد ساتئ چې مذكوره حكم په هغه صورت كښې دې چې كله جهاد فرض كفايه وى ورنه د فرض عين كيدو په صورت كښې چې كله نفيرعام شى نو د هر سړى دپاره وتل ضرورى دى، البته كه حاكم وقت د څه مصلحت د وجې نه څوك منع كړى نو جدا خبره ده.

فغزا: نو د غزوې دپاره روان شو.
يعنى هغه كسان ئې ځان سره كړل كوم كسانو كښې چې دا مذكوره صفات نۀ وو د كومو ذكر چې حضرت يوشع عليه السلام كړې وو.(۵) چې "لايتبعنى رجل......"او جهاد دپاره روان شو.

قوله: فدنا من القرية صلاة العصر أو قريباً من ذلك: نو هغوى كلى ته نزدې شو د مازيګر په وخت كښې يا مازيګر ته نزدې

د كلى نه مراد (اريحا) (۶) د عبرانئ ژبې لفظ دې، د حضرت نوح عليه السلام په نسل كښې د يو سړى اريحا بن مالك بن ارفحشذ بن سام بن نوح طرفته ددې ښار نسبت كولو سره دې ته اريحا وئيلې شى، دا د شام په ښار اُردن (نن صبا مستقل مملكت دې) په نشيب كښې واقع وو، ددې

---

(۱) شرح ابن بطال:۲۷۷/۵،وفتح البارى:۲۲۳/۶،وطرح التثريب:۱۹۷۶/۶)_

(۲) شرح النووى على مسلم:۸۵/۲،ومثله فى فتح البارى:۲۲۳/۶_۲۲۴،وشرح الكرمانى:۹۶/۱۳)_

(۳) وتنقيح المناط عند الاصوليين: هو النظر والاجتهاد فى تعيين ما دل النص على كونه علة من غير تعيين،بحذف ما لا مدخل له فى الاعتبار مما اقترن به من الاوصاف،و ذلک مثل قول النبى صلى الله عليه وسلم للاعرابى الذى قال:هلكت يا رسول الله_ما صنعت؟.....انظر الموسوعة الفقهية: ۷۷/۱۴،مادة تنقيح المناط)_

(۴) شرح الابى على مسلم:۵۸/۵،احاديث اباحة الغنائم لهذه الامة.....)_

(۵) فتح البارى:۲۲۲/۶)_

(۶) اريحا_بالفتح،ثم الكسر،وياء ساكنة،والحاء المهملة،والقصر_

او د بیت المقدس مینځ کښې د یو ورځ مشکل غریز سفر فاصله ده،دا د حموی د زمانې خبره ده،دلته جبارین قوم آباد وو،چې د هغوی ذکر په قرآن کریم کښې هم راغلې دې﴿قالوا یموسی ان فیها قوما جبارین.....﴾ (المائدة:۲۲) اوګوره معجم البلدان:۱/۱۶۵،مادة "اریحا"_ ښار دې،دلته د ښار نه په قریه سره تعبیر کړې شوې دې،امام حاکم رحمه الله (۱)چې کوم روایت د حضرت کعب رضي الله عنه نه نقل کړې دې،په هغې کښې ددې کلی نوم اریحا راغلې دې.(۲)
د مسلم شریف په روایت کښې "فادنی للقریة"(۳)راغلې دې،په دې صورت کښې به مطلب دا شی چې هغوی خپل لښکر اریحا ښار ته نزدې کړو.(۴)

جبابره قوم سره د حضرت یوشع علیه السلام جهاد: د باب په حدیث شریف کښې چې د کوم جهاد او قتال ذکر دې نو دا د جبابره قوم یا د جبارینو خلاف وو،ابن اسحاق وائی چې کله حضرت موسی علیه السلام وفات شو اوددې واقعې څلویښت کاله تیرشو نوحضرت یوشع علیه السلام بنی اسرائیلو ته پیغمبر راواستولې شو او هغوی بنی اسرائیلو ته اووئیل چې اوس زۀ د الله تعالی نبی یم او ماته الله تعالی جبابره قوم سره د جهاد کولو حکم کړې دې.نو بنی اسرائیلو ددوی تصدیق اوکړو،په دوی ئې ایمان راوړو او د دوی په لاس ئې بیعت اوکړو.نو حضرت یوشع علیه السلام بنی اسرائیل ځان سره د اریحا طرفته بوتلل.دوی سره د میثاق تابوت(۵)هم وو.هلته په رسیدلو سره دوی د اریحا ښار محاصره اوکړه او دا محاصره شپږو میاشتو پورې جاری وه.
د اوومې میاشتې په شروع کښې د حضرت یوشع علیه السلام ملګرو په یوځائې حمله اوکړه چې د هغې د وجې نه د جبارینو ټول قوم اوویریدۀ،په هغوی کښې وارخطائی خوره شوه او د ښار د پناه والا دیوال پریوتۀ.دغه شان دوی داخل شو او جبابره ئې ښۀ قتل کړل.دا د جمعة المبارك ورځ وه او د جبابره څۀ خلق ژوندی وو او جنګیدل،په دې دوران کښې نمر پریوتل شروع شو او د هفتې شپه په داخلیدو شوه،په دې شپه کښې د دوی دپاره د قتال او د ښکار وغیره ممانعت وو،ددې صورت حال په لیدلو سره حضرت یوشع علیه السلام ته ویره شوه چې چرته مونږ کمزورې نۀ شو او جنګ د هفتې ورځې ته اونۀ رسی نو ددې وجې نه هغوی د الله تعالی

---

(۱) المستدرک للحاکم:۲/۱٤۰،کتاب قسم الفئ،رقم (۲۶۱۸)،والمعجم الاوسط للطبرانی:۶/۳۵۳،من اسمه محمد،رقم (۶۶۰۰)_
(۲) فتح الباری:۶/۲۲۲_
(۳) صحیح مسلم،کتاب الجهاد،باب تحلیل الغنائم لهذه الامة خاصة،رقم (٤۵۵۵)_
(٤) فتح الباری:۶/۲۲۲،وطرح التثریب:۶/۱۹۷۸_
(۵) د میثاق د تابوت نه مراد هغه تابوت دې په کوم کښې چې سکینه،د حضرت موسی او هارون علیهما السلام همسا او د هغې تختو لرګی وو کومې چې حضرت موسی علیه السلام د خپل قوم د غوا د بچی په عبادت باندې د لیدلو په وخت کښې ماتې کړې وې،دا د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما قول دې.هناک اقوال اخری ایضا،انظر تفسیر القرطبی:۳/۲٤۹_

په دربار عاليه كښې دعا اوكړه، "اللهم اردد الشمس على......"[1]

قوله: فقال للشمس: انك مامورة، وأنا مامور، اللهم احبسها علينا، فحبست حتى فتح الله عليهم: نو حضرت يوشع عليه السلام نمر ته په خطاب كولو كښې اوونيل چې ته هم مامور ئې او زه هم مامور يم، ائې الله! دا نمر زمونږ دپاره اودرئ نو نمر اودرولې شو تردې چې الله تعالى هغوى ته په جبابره قوم باندې فتح نصيب كړه.

مطلب دادې چې كله يوشع عليه السلام اوليدل چې نمر پريوځى او دشمن تردې وخته پورې پوره ختم شوې نه دې نو هغوى نمر ته خطاب اوكړو او وې فرمائيل چې ته هم مامور ئې او زه هم مامور يم، تا ته د عام عادت مطابق د پريوتلو دپاره د الله تعالى حكم دې او ما ته دا حكم دې چې د "هفتې" په ورځ جنګ اونه كړم لكه د حاكم په روايت كښې ددې سبب هم موجود دې، حضرت كعب رضي الله عنه فرمائى:

"انه وصل الى القرية وقت عصر يوم الجمعة، فكادت الشمس أن تغرب ويدخل الليل"[2]

د وأنا مامور هم دا معنى ده او د دواړو مامورانو مينځ كښې هم دا فرق دې چې جماداتو ته امر ته د تسخير (مسخر كيدو) دې او عاقلانو ته امر د تكليف (مكلف كيدو) دې.[3]

نمر ته د خطاب كولو حقيقت: دلته حضرت يوشع عليه السلام چې نمر ته كوم خطاب اوكړو نو دا يا په حقيقت باندې محمول دې چې الله تعالى په نمر كښې دا صلاحيت پيدا كړې وو چې په هغه كښې تميز او ادراك راغلې وو او د حضرت يوشع عليه السلام په خبرو باندې پوهيدلو. يا دا په مجاز باندې محمول دې چونكه دا خبره هغوى ته معلومه شوه چې نمر د خپل عام عادت نه اړول صرف د خرق عادت په طور باندې ممكن دى، ددې وجې نه هغوى په زړه كښې ددې خبرې سوچ اوكړو چې ته هم مامور ئې او زه هم مامور يم، ددې نه پس هغوى په ژبې سره اوفرمائيل چې، "اللهم احبسها علينا"

حافظ رحمه الله فرمائى[4] چې د دويم احتمال تائيد د هغې روايت نه هم كيږى كوم چې د حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله نه روايت دې، په هغې كښې دى:

"اللهم، انها مامورة، وانى مامور، فاحبسها على، حتى يقضى بينى وبينهم، فحبس الله عليه"[5]

"ائې الله! دې هم مامور دې، زه هم مامور يم نو دې د ډوبيدو نه بند كړه، تردې چې زما او د جبابره قوم مينځ كښې څۀ فيصله اوشى نو الله تعالى نمر د ډوبيدو نه منع كړو." ددې روايت

---

[1]) عمدة القارى:۱٥/٤۳، وكتاب الاسماء المبهمة:۵/۳۳۲)_
[2]) لم اجدها فى المستدرك، وانما قاله الحافظ:٦/۲۲۲)_
[3]) فتح البارى:٦/۲۲۳)_
[4]) پورته حواله، وانظر كذلك طرح التثريب:٦/۱۹۷۸)_
[5]) صحيح ابن حبان:۸/۱٤۹، كتاب السير، باب الغنائم وقسمتها.....رقم (٤۷۸۷))_

نه د "وانامامور" د ارشاد وضاحت كيږي.[1] بهرحال دواړه احتمالات ممكن دی او راجح دويم احتمال دي. والله اعلم

د باب په روايت كښې "اللهم احبسها علينا" راغلي دي كوم چې مطلق دي او د امام احمد په روايت كښې مقيد راغلې دې چې "اللهم احبسها علی شيئاً" چې دا نمر هغه وخت پورې منع كړې كوم وخت پورې چې زمونږ ضرورت دی چې هغه پوره شی او ښار فتح شی.[2]

د نمر منع كيدو په كيفيت كښې اختلاف: لكه څنګه چې په روايت كښې راغلي دی چې نمر د ډوبيدو نه منع كړې شو ليكن ددې كيفيت څۀ وو؟ په دې كښې د حديث د عالمانو اختلاف دې. په دې سلسله كښې راجح قول هغه دې كوم چې ابن بطال رحمه الله وغيره اختيار كړې دې چې د نمر حركت رو شوې وو. د هارون بن يوسف امادی په ترجمه كښې راغلي دی چې دا واقعه د حزيران په مياشت (غالباً جون) كښې په څوارلسم تاريخ باندې پيښه شوې وه. دا ورځ ډيره اوږده وی.[3] (په انګريزی مياشتو كښې د جون ۲۲ تاريخ د كال په ورځو كښې د ټولو نه اوږده ورځ وی، كيدې شی چې دا هم دغه ورځ وی) والله اعلم

قوله: فجمع الغنائم، فجاءت ـ يعنى النار ـ لتاكلها، فلم تطعمها: نو حضرت يوشع عليه السلام غنيمتونه جمع كړل دې دپاره چې هغه يعنی اور راشی او دا اوخوری ليكن هغې اور غنيمتونه اوم نۀ څكل (خوړل خو لرې خبره ده)

"يعنی النار" جمله تفسيريه ده، دا د يو راوی له طرفه ده، په دې كښې د جاءت د فاعل وضاحت كړې شوې دې. بيا دلته "فلم تطعمها" وئيلې شوې دې او لم تاكلها نۀ دې وئيلې شوې څكه چې لتاكلها سره به موافقت شوې وو نو دا مبالغه ده څكه چې د طعم معنٰی ده څكل او د اكل معنٰی ده خوړل، مطلب دادې چې راتلونكی اور د غنيمتونو نه څكل هم اونۀ كړل، خوړل خو لرې خبره ده، ددې وجې نه ددې جملې "فلم تطعمها" معنٰی د لم تذق طعمها ده، ددې مثال په قرآن كريم كښې هم موجود دې.[4]

ارشاد مبارك دې: ﴿ومن لم يطعمه فانه منى﴾ چې حضرت طالوت عليه السلام بنی اسرائيلو ته اووئيل چې كوم كس دې نهر ته د اوبو څكلو دپاره لاس نزدې نۀ كړی نو هغه زما ملګرې دې او څوك چې ددې خلاف كار اوكړی نو هغۀ سره زما هيڅ تعلق نشته.

---

[1]) فتح البارى: ۶/۲۲۳ـ

[2]) پورته حواله، والمسند للامام احمد: ۲/۱۸، مسند ابی هريرة (۸۲۲۱)ـ

[3]) فتح البارى: ۶/۲۲۳، وابن بطال: ۵/۲۷۸، والكرمانی: ۱۳/۹۶، وطرح التثريب: ۶/۱۹۷۸ـ

[4]) البقرة ۲۳۹ـ

قوله: فقال: ان فيكم غلولاً: نو حضرت يوشع عليه السلام اوفرمائيل چې بيشكه په تاسو خلقو كښې غلول دې
غلول د غنيمت په مال كښې خيانت كولو ته وئيلې شي.[1]

قوله: فليبايعني من كل قبيلة رجل فلزقت يد رجل بيده فقال: فيكم الغلول،فليبايعني قبيلتك،فلزقت يد رجلين أو ثلاثة بيده،فقال: فيكم الغلول: نو د هرې قبيلې نه دې يو سړې زما په لاس باندې بيعت اوكړى نو د يو سړى لاس د هغوى لاس پورې انختلو،وې فرمائيل چې خيانت هم تاسو خلقو كړې دې،ددې وجې نه اوس دې ستاسو قبيله زما په لاس باندې بيعت اوكړى.نو د دوو يا دريو كسانو لاسونه انختل،يوشع عليه السلام اوفرمائيل چې خيانت هم تاسو خلقو كړې دې.

د **فلزقت** نه مخكښې دواړو ځايونو كښې حذف دې،چونكه د كلام سياق په دې باندې دلالت كوى، ددې وجې نه دا جمله حذف كړې شوه،يعنى **فبايعوه** چې هغوى بيعت اوكړو......نو دا واقعه پيښه شوه،[2]دلته په روايت كښې"**رجلين او ثلاثة**"راغلي دې،د ابويعلى[3]په روايت كښې"**رجل او رجلين**"دې.د بيعت دوران كښې د څو كسانو لاس انختۀ نو په دې كښې شك دې، البته د سعيد بن المسيب رحمه الله په روايت كښې يقين سره"**رجلين**"راغلې دې،[4] چې د دوو كسانو لاس انختلې وو.[5]
ابن المنير رحمه الله فرمائى چې د هغوى په وخت كښې د خيانت معلومولو طريقه هم دا وه.[6]

[1]) عمدة القارى:۴۳/۱۵،وفتح البارى:۲۲۳/۶،وشرح الكرمانى:۹۶/۱۳)_
[2]) فتح البارى:۲۲۳/۶)_
[3]) لم اجده فى مسند ابى يعلى،وانما قاله الحافظ فى الفتح)_
[4]) صحيح ابن حبان:۱۴۹/۸،كتاب السير،باب الغنائم وقسمتها......رقم (۴۷۸۷))_
[5]) فتح البارى:۲۲۳/۶)_
[6]) يوه عجيبه واقعه:دلته علامه قسطلانى رحمه الله يو واقعه ذكر كړې ده،كومه چې د مستند او ثقه راويانو نه روايت ده،فرمائى چې په مدينه منوره كښې يو حمام وو،په هغې كښې به ښځو ته غسل وركولې شو،هغې كښې يو ځل يو ښځه راوستلې شوه،هغې ته غسل وركولې شو چې يو بله ښځه تخت ته راغله او اودريدله او مړه ښځې ته ئې اووئيل ائې زناكارې او د هغې ښځې په شرم ګاه ئې لاس هم اووهلو چې په هغې ځائې باندې ونښتلو،هغې ښځې او نورو ښځو ډيرې چغې اووهلې چې په څۀ طريقې سره دا لاس لرې شي ليكن داسې اونۀ شو.دا معامله د مدينې منورې والى ته بيان كړې شوه نو هغوى د مدينې منورې فقهاؤ سره مشوره اوكړه نو يو كس رائې وركړه چې لاس دې ترينه كټ كړې شى.دويم اووئيل چې د مړې ښځې ددغه ځائې نه دې غوښه كټ كړې شى ځكه چې بهرحال د مړ انسان په مقابله كښې د ژوندى حرمت زيات دې.د مدينې منورې والى اووئيل چې ترڅو ما د ابوعبيد(امام مالك)سره مشوره كړې نۀ وى نو هيڅ قسم حكم جارى كولې نۀ شم نو د امام مالك طرفته قاصد واستولې شو نو هغوى اوفرمائيل چې مۀ د ښځې لاس كټ كوئ ..... [بقيه برصفحه آئنده...

نو کوم کس چې به خیانت کړ او دهوکه باز وو نو د بیعت کولو په وخت به د هغۀ لاس انختلو په دې کښې به دې خبرې طرفته اشاره وه چې په دې لاس باندې د بل چا څۀ حق دې چې ددۀ نه اخستل پکار دی.یا دا داسې لاس دې چې دا وهل پکار دی او ددې لاس مالك خائن، لره قید کول پکار دی.تردې چې مذکوره حق خپل مالك ته واپس کړی.دا د هغې جنس نه دې د کوم ذکر چې په روایتونو کښې هم راغلې دې چې په قیامت کښې به لاس د خپل مالك خلاف ګواهی ورکوی(۱)

"فیکم الغلول"نه پس د سعید بن المسیب رحمه الله په روایت کښې د هغې دواړو د جرم قبلول هم مذکور دی چې هغې دواړو اووئیل"فقالا:أجل،غللنا"(۲)

قوله: فجاؤا برأس مثل رأس بقرة من الذهب،فوضعوها،فجاءت النار فاكلتها: نو هغوی د سرو زرو یو سر راوړو چې د غوا د سر برابر وو،هغه ئې کیخودلو، اور راغئ او هغه غنیمت ئې اوخوړۀ.

مطلب دادې چې هرکله په هغوی باندې جرم ثابت شو نو هغوی د غوا د سر برابر یو سر راوړو چې د سرو زرو جوړ کړې شوې وو،هغه ئې راوړلو او نورو غنیمتونو سره ئې کیخودلو،اوس چونکه غنیمت مکمل راغئ نو راتلونکې اور هغه ټول غنیمت اوخوړلو کوم چې د قبولیت علامت وو.لکه څنګه چې وړاندې تیر شو چې د تیر شوې امتونو او انبیاء کرامو علیهم السلام خصوصیت دا وو چې په یو فراخه ځائې کښې به ئې غنیمت جمع کړو،د آسمان نه به اور راغئ او هغه به ئې اوسوزوو او که په هغې کښې به څۀ قسم خیانت وو یا داسې څیز به ووچې حلال به نۀ وو نو اور به هغې ته هیڅ هم نۀ وئیل اودا به د نۀ قبلیدو علامت ګڼړلې شو.

دا حال د هغوی د قربانو هم وو.د څناور د قربانی کولو نه پس به اور راغئ او هغه به ئې اوسوزوو کوم چې به د الله تعالی په نزد قبول وو او چې کوم به قبول نۀ وو نو هغه به په خپل

...بقیه ازحاشیه گذشته]او مۀ غوښنه کټ کوئ، زما خیال خو دادې چې دا مړه او وفات شده ښځه په خپل حد کښې خپل حق غواړی،دې الزام لګوونکې ښځې(قاذفه)ته حد اولګوئ.نو د هغوی په مشوره باندې عمل کولو سره د مدینې منورې والی په هغې ژوندۍ ښځې باندې حد جاری کړو،چې کله یو اتیا کوړې ورکړې شوې نو لاس هم هغه شان انختلې وو لیکن څنګه چې ورته اتیایمه کوړه ورکړې شوه او د حد قذف نصاب پوره شو نو د هغې ښځې لاس هم د مړې ښځې د بدن نه جدا شو!!!

علامه قسطلانی رحمه الله ددې واقعې د نقل کولو نه پس لیکی: فاما أن یکون مالک رحمه الله اطلع علی هذا الحدیث.فاستعمله بنور التوفیق فی مکانه.و اما أن یکون وفق.فوافق:

وقد کان الزاق یدالغال بید یوشع تنبیها علی أنها ید علیها حق یطلب أن یتخلص منه.أو دلیلاً علی أنها ید ینبغی أن یضرب علیها.ویحبس صاحبها.حتی یؤدی الحق الی الامام.وهو من جنس الشهادة الید علی صاحبها یوم القیامة"اوګورئ ارشاد الساری:۲۰۷/۵.)_

(۱) فتح الباري:۲۲۳/۶.وبمثله قال ابن بطال.انظر شرحه:۲۷۸/۵)_

(۲) پورته حواله جات.وصحیح ابن حبان:۱۴۹/۸.کتاب السیر.باب الغنائم......رقم (۴۷۸۷))_

حالت باندې باقي پاتې شو او ور به هغې ته هيڅ هم نهٔ ونيل.(١)

قوله: ثم أحل الله لنا الغنائم، رأى ضعفنا وعجزنا، فأحلها لنا: بيا الله تعالى زمونږ دپاره غنيمتونه حلال کړل. هغهٔ زمونږ عجز او کمزورئ ته اوکتل نو دا ئې زمونږ دپاره حلال کړل يعنی الله تعالى امت محمديه سره د شفقت معامله اوکړه او په حکم کښې ئې تخفيف او سپکوالې اوکړو او غنيمتونه ئې د امت محمديه ﷺ دپاره حلال کړل. اوس دا امت د غنيمت مالونه خوړلې شی او دا ددې امت خصوصيت دې.

د نسائی شريف(٢) په روايت کښې راغلې دی: "فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم عند ذلك: ان الله أطعمنا الغنائم رحمة رحمنا بها، وتخفيفاً خففه عنا"(٣)

جمله د "رأى ضعفنا وعجزنا" جمله تعليليه او سببيه ده، په دې کښې د امت محمديه ﷺ دپاره غنيمتونه حلال ولې اوګرځولې شو، ددې خبرې علت او سبب په کښې بيان کړې شوې دې.

سعيد بن المسيب رحمه الله په روايت کښې نور هم وضاحت دې. په هغې کښې دی. "لما رأى من ضعفنا" (٤) په دې جمله کښې دې خبرې طرفته هم اشاره ده چې د الله تعالى په وړاندې عاجزئ اظهار کول د فضل او د انعام سبب جوړيږی.(٥)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث شريف مناسبت په دې جمله کښې دې. "ثم أحل الله لنا الغنائم"(٦)

⑨ باب: الغنيمة لمن شهد الوقعة

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخاری رحمه الله مقصد د ائمه ثلثه مذهب لره راجح ګرځول دی هغوی دا وائی چې کوم خلق په جهاد کښې شريك وی نو هغوی ته به د غنيمت په مال کښې حصه ملاويږی او کوم کسان چې شريك نهٔ وی نو هغوی ته به په کښې حصه نهٔ ملاويږی. بيا چې امام بخاری رحمه الله کومو الفاظو سره ترجمه قائمه کړې ده نو هغه د حضرت عمر رضي الله عنه د يو اثر الفاظ دی. چې هغوی د حضرت عمار بن ياسر رضي الله عنه ته د هغوی په تپوس کولو باندې راستولې وو. ددې نه ائمه ثلثه په خپل مذهب باندې استدلال کوی(٧)

---

(١) عمدة القاری:٤٣/١٥ـ ٤٤، وشرح ابن بطال:٢٧٨/٥، وطرح التثريب:١٩٧٩/٦)ـ
(٢) سنن النسائی الکبری:٣٥٢/٦، کتاب التفسير، الانفال، قوله تعالى:(حلالا طيبا)، رقم (١١٢٠٩))ـ
(٣) فتح الباری:٢٢٣/٦، وعمدة القاری:٤٤/١٥، وشرح الکرمانی:٩٦/١٣)ـ
(٤) سنن النسائی:٣٥٢/٦، کتاب التفسير......قوله تعالى:(حلالا طيبا)، رقم (١١٢٠٩)، ومسند احمد: ٢٣٢/٣، مسند ابی هريرة من رواية همام بن منبه، رقم (٨١٨٥)و:٢٣٨/٣، رقم (٨٢٢١))ـ
(٥) فتح الباری:٢٢٣/٦)ـ
(٦) عمدة القاری:٤٤/١٥)ـ
(٧) فتح الباری:٢٢٤/٦)ـ

دا اثر امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله موصولاً په خپل مصنف کښې نقل کړې دې،(۱) د دې نه علاوه امام بیهقی رحمه الله هم دا اثر مختلف طرق سره نقل کړې دې او د دې په پس منظر بیانولو کښې ئې یوه واقعه هم لیکلې ده۔لکه طارق بن شهاب رحمه الله فرمائی:

"ان أهل البصرة غزوا أهل نهاوند(۲) فأمدوهم بأهل الكوفة، وعليهم عمار بن ياسر، فقدموا عليهم بعد ما ظهروا على العدو، فطلب أهل الكوفة الغنيمة، وأراد أهل البصرة أن لا يقسموا لاهل الكوفة من الغنيمة، فقال رجل من بني تميم لعمار بن ياسر: أيها الاجدع، تريد أن تشاركنا في غنائمنا؟ قال: وكانت أذن عمار جدعت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكتبوا الى عمر بن الخطاب، رضي الله عنه، فكتب اليهم عمر: "ان الغنيمة لمن شهد الوقعة"(۳)

چې "اهل بصره اهل نهاوند سره جنګ اوکړو،د هغوی د مدد دپاره اهل کوفه روان شو او د دوی امیر حضرت یاسر رضی الله عنه وو،اهل کوفه میدان جنګ ته هغه وخت اورسیدل چې کوم وخت کښې اهل بصره په دشمن باندې غالب شوې وو.نو اهل کوفه په غنیمت کښې خپله حصه اوغوښتله او د اهل بصره خواهش دا وو چې اهل کوفه مونږ سره په تقسیم کښې شریك نهٔ شی، نو په بنوتمیم کښې یو سړی حضرت عمار بن یاسر رضی الله عنه ته په خطاب کښې اووئیل...... آیا تاسو زمونږ په غنیمتونو کښې نور خلق شریکول غواړئ......؟نو هغې خلقو صورت حال حضرت عمر رضی الله عنه ته واستوو.او د حل باره کښې ئې پوښتنه اوکړه نو حضرت عمر رضی الله عنه په جواب کښې اوفرمائیل چې د غنیمت حقدار هغه دې څوك چې په جنګ کښې شریك شوې وی".

د اصل مسئلې طرفته د تللو نه مخکښې په دې باندې ځان پوهه کړئ چې د غنیمت د استحقاق دپاره څو شرطونه دی،کوم چې لاندې ذکر کولې شی:

① مستحق صحیح او سالم وی،بیمار نهٔ وی،مطلب دادې چې د جنګ کولو صلاحیت لری، ګډ،شل او نابینا وغیره نهٔ وی.

② دارالحرب کښې دې د قتال په نیت سره داخل شوې وی،خواه وروستو بیا په جنګ کښې حصه واخلی یا وانخلی لیکن مقصد ئې قتال او دشمن سره جنګیدل وی.

③ سړې وی،په غنیمت کښې د ښځو څهٔ حصه نشته،اګرچه په جنګ کښې شرکت اوکړی.

④ مسلمان وی،کافر دپاره دغنیمت په مال کښې څهٔ نشته اګرچه په جنګ کښې شریك وی.(۴)

---

(۱) مصنف عبدالرزاق:۵/۳۰۲_۳۰۳،کتاب الجهاد،باب لمن الغنیمة؟رقم (۹۶۸۹)_

(۲) د نهاوند غزوې سره متعلق تفصیل به په کتاب الجزیة،باب ما الجزیة کښې راشی۔

(۳) السنن الکبری للبیهقی:۹/۸۶،کتاب السیر باب الغنیمة لمن شهد الوقعة،رقم (۱۷۹۵۳_۱۷۹۵۴)، وایضا عند ابن ابی شیبة:۱۸/۴۹،کتاب السیر،باب من قال:لیس له شئ اذا......رقم (۳۳۹۰۰)_

(۴) الموسوعة الفقیة:۳۱/۳۳۱_۳۱۲،وبدائع الصنائع:۹/۵۰۲،کتاب السیر،فصل فی احکام الغنائم وما یتصل بها،وحاشیة الدسوقی:۲/۵۰۴،باب فی الجهاد،والمغنی:۸/۲۰۸_۲۰۹)_

د باب د حديث شريف مسئله: امام بخاري رحمه الله چې د کومې مسئلې د تشريح دپاره دلته دا باب قائم کړې دې نو د هغې تعلق پورته ذکر شوې دويم شرط سره دې او د مسئلې صورت دادې چې که د جنګ ختميدو نه پس يو سړې يا يو لښکر د جنګ ميدان ته راورسي نو آيا دوئ به په غنيمت کښې حصه وي يا نه؟
نو ددې دوه صورتونه دي، يو اتفاقي دې او دويم صورت اختلافي دې.
اتفاقي صورت دادې چې مذکوره سړې يا لښکر د جنګ ميدان ته داسې وخت کښې اورسي چې جنګ هم ختم شوې وي او د غنيمت د تقسيم عمل هم پوره شوې وي نو دوئ په غنيمت کښې څۀ حصه نشته. او اختلافي صورت دادې چې جنګ خو ختم شوې وي ليکن د غنيمت د تقسيمولو نه مخکښې دا سړې يا دا لښکر ميدان جنګ ته اورسي نو د احنافو په نزد به دا سړې په غنيمت کښې شريك وي، دوی ته به هم حصه ملاويږي او د جمهورو په نزد به دوی ته په غنيمت کښې هيڅ هم نۀ ملاويږي[1] د جمهورو دليل د حضرت عمار رضي الله عنه هغه واقعه ده کومه چې اوس تيره شوه چې حضرت عمر رضي الله عنه په خپل خط کښې "الغنيمة لمن شهد الوقعة" ليکلې وو. او د دوی دويم دليل د بخاري شريف او ابوداؤد شريف د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حديث دې، "أن النبي صلى الله عليه وسلم بعث أبان بن سعيد بن العاص في سرية قبل نجد، فقدم أبان بعد فتح خيبر، فلم يسهم له"[2]
د احنافو دليلونه: په دې مسئله کښې د احنافو دليلونه ډير زيات دي، په هغې کښې مونږ يو څو دلته ذکر کوو.
① امام ابويوسف رحمه الله خپل سند سره د حضرت عمر رضي الله عنه په باره کښې روايت کړې دی چې هغوی حضرت سعد رضي الله عنه ته خط اوليکۀ چې "قد أمددتك بقوم، فمن أتاك منهم قبل أن تتفقئ القتلى، فاشركه في الغنيمة"[3] يعني: زۀ د امداد په طور يو لښکر ستاسو طرفته درليږم، د مقتولينو د ختميدو نه مخکښې چې په هغوی کښې څوك هم تاسو ته دراورسي نو هغه په غنيمت کښې شريك کړئ.
② حضرت ابوبکرصديق رضي الله عنه د حضرت عکرمه بن ابی جهل په سردارئ کښې د پنځو سوو کسانو يو لښکر د ابواميه او د زياد بن لبيد بياضی د مدد دپاره روان کړو، دا جماعت دوی ته هغه وخت اورسيدۀ کله چې هغوی "نجير"[4] فتح کړې وو نو هغوی دغه راتلونکي جماعت

---

[1]) الموسوعة الفقهية: ۳۱۱/۳۱، غنيمة، شروط استحقاق الغنيمة)_
[2]) الحديث، اخرجه البخاري في الجهاد، باب الكافر يقتل المسلم......رقم (۲۸۲۷)، والمغازي، باب غزوة خيبر، رقم (۴۲۳۷، و۴۲۳۹)، وابو داود في سننه، كتاب الجهاد، باب فيمن جاء بعد الغنيمة لا سهم له، رقم (۲۷۲۳_۲۷۲۴))_
[3]) التلخيص الحبير: ۱۰۸/۳، والمغني: ۹۲۱۰/، واعلاء السنن: ۱۱۸/۱۲)_
[4]) قال الحموي: النجير:......حصن باليمن_قرب حضر موت_منيع، لجا اليه اهل الردة....[بقيه برصفحه آئنده

هم خپل ځان سره په غنیمت کښې شریك کړو(۱)

د ائمه ثلثه د دلیلونو جوابونه د هغوی اولنی دلیل د "الغنیمة لمن شهد الوقعة" والا اثر وو، ددې نه استدلال کول د څو وجوهاتو په بناء صحیح نهٔ دې، هغه وجوهات لاندې ذکر کولې شی:

① ددې اثر په وقف او رفع کښې اختلاف دې او ددې موقوف کیدل راجح دی.(۲)

② احناف هم د حضرت عمر رضی الله عنه د اثر نه استدلال کوی، چونکه اوس د هغوی نه روایت شده روایتونو کښې تعارض راغلې نو ددې وجې نه دا حدیث د احنافو خلاف حجت جوړیدې نهٔ شی.

③ احناف ددې اثر مطلب دا اخلی چې په جنګ کښې څوك د قتال په نیت سره شریك شوې وی نو هغهٔ ته به غنیمت کښې حصه ملاویږی. اوس ددهٔ نیت د قتال وو یا نهٔ وو نو ددې پته به څنګه لګی نو ددې دوه طریقې کیدې شی چې هغه د جهاد یا قتال دپاره د وتلو اظهار اوکړی، دهغې دپاره تیارې اوکړی اوددې عملی مظاهره هم اوکړی چې په جهاد کښې شریك شوې دې. دویم صورت دادې چې ددهٔ وتل خو په بل څهٔ غرض سره وو لیکن هلته تلو سره په جهاد کښې هم شریك شو لکه د اسونو په خیال ساتلو وغیره باندې مامور سړې، نو دهٔ ته به دې صورت کښې په غنیمت کښې حصه ملاویږی چې په قتال کښې هم شریك شوې وی، صرف په میدان جنګ کښې ددهٔ موجود کیدل د غنیمت د حاصلولو دپاره کافی نهٔ دی.(۳)

د ائمه ثلثه دویم دلیل د حضرت ابان بن سعید بن العاصی رضی الله عنه واقعه ده، ددې واقعې نه ددې حضراتو استدلال کول ددې وجې نه صحیح نهٔ دی چې دا د خیبر واقعه ده کوم چې فتح کیدو سره په دارالاسلام کښې بدل شوې وو او د باب د مسئلې تعلق د دارالحرب سره دې، په دارالاسلام کښې دغه شان مدد دپاره رارسیدونکو خلقو ته په اتفاق سره په غنیمت کښې حصه نهٔ ورکړې کیږی.(۴)

دویم طرفته هم دې خیبر سره متعلق د حضرت ابوموسیٰ اشعری رضی الله عنه واقعه ده کومه چې وړاندې راځی،(۵) په هغې کښې دا راغلې دی چې کله هغوی د خپل قوم ملګرو سره چې

...بقیه ازحاشیه گذشته] مع الاشعث بن قیس فی ایام ابی بکر رضی الله عنه، فحاصره زیاد بن لبید البیاضی، حتی افتتحه عنوة، وقتل من فیه، واسر الاشعث بن قیس، وذلک فی سنة ۱۲للهجرة....."انظر معجم البلدان:۵/۲۷۲، باب النون والجیم)_

(۱) التلخیص الحبیر:۱۰۸/۳، والسیر الکبیر:۱۱۲/۳، مع شرحه للسرخسی، باب کیفیة قسمة الغنیمة.....رقم الباب (۱۰۵)، واللاستزادة انظر اعلاء السنن:۱۱۸/۱۲_۱۲۸)_

(۲) اعلاء السنن:۱۲۰/۱۲، کتاب السیر، باب اذا لحق عسکر الاسلام مدد......والهدایة مع البنایة: ۱۴۳/۷، کتاب السیر، باب الغنائم وقسمتها)_

(۳) اعلاء السنن:۱۲۱/۱۲، وفتح القدیر:۲۲۶/۵_۲۲۷، کتاب السیر، باب الغنائم وقسمتها)_

(۴) اعلاء السنن:۱۲۱/۱۲)_

(۵) الحدیث، اخرجه البخاری فی فرض الخمس، باب ومن الدلیل علی ان الخمس.....[بقیه برصفحه آینده...

دهغوی تعداد پنځوس زره وو او د حضرت جعفربن ابی طالب رضی الله عنه ملګرو، کوم چې نجاشی سره مقیم وو، سره د نبی کریم صلی الله علیه وسلم خدمت کښې حاضر شو نو دا عین هغه وخت وو کوم وخت چې نبی صلی الله علیه وسلم د خیبر د فتح کولو نه فارغ شوې وو، نو نبی صلی الله علیه وسلم دوی هم په غنیمت کښې شریک کړل او ددې حضراتو نه علاوه هغه کسان ئې په غنیمت کښې شریك نه کړل کوم کسان چې په دغه موقع باندې حاضر نه وو.

یو طرفته دا حدیث دې او دویم طرفته د حضرت ابان رضی الله عنه واقعه، په دې دواړو کښې چونکه ظاهری تعارض دې نو ددې وجې نه د جمع بین الروایات طریقه اختیارولو سره احناف هم دا وائی چې د حضرت ابوموسٰی اشعری رضی الله عنه واقعه د غنیمت د تقسیمولو نه مخکښې ده او د حضرت ابان بن سعید رضی الله عنه د واقعې تعلق د غنیمت د تقسیم نه پس وخت سره دې، په دې باندې د حدیث دا الفاظ واضح دلالت کوی چې. "تقدم ابان بعد فتح خیبر......"(۱) او د حضرت ابوموسٰی اشعری رضی الله عنه الفاظ خو دادی. "فوافیناه حین افتتح خیبر......"(۲) ددې وجې نه احناف حضرات د تفریق قائل دی او د دوی په مذهب کښې په دواړو واقعاتو باندې عمل کیږی.(۳) والله اعلم بالصواب

ددې نه پس د باب حدیث شریف ته اوګورئ.

۲۹۵۷ :(۴) حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ عُمَرُ - رضى الله عنه لَوْلاَ آخِرُ الْمُسْلِمِينَ مَا فَتَحْتُ قَرْيَةً إِلاَّ قَسَمْتُهَا بَيْنَ أَهْلِهَا كَمَا قَسَمَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خَيْبَرَ. [ر: ۲۲۰۹]

رجال الحدیث

① **صدقة:** دا ابوالفضیل صدقه بن الفضل مروزی رحمه الله دې. ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب العلم والعظة باللیل" کښې تیره شوې ده(۵)

② **عبدالرحمٰن:** دا عبدالرحمٰن بن مهدی بصری رحمه الله دې(۶)

...بقیه ازحاشیه گذشته] لنوائب المسلمین ما سال هوازن......رقم (۳۱۳۶))_

[1]) الحدیث اخرجه البخاری،وابو داود،مر تخریجه آنفا)_

[2]) صحیح بخاری، کتاب فرض الخمس،باب ومن الدلیل علی ان الخمس......رقم (۳۱۳۶))_

[3]) اعلاء السنن:۱۲/۱۲۲، دغه شان اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی:۴۴۷_۴۴۸)_

[4]) قوله: قال عمر رضی الله عنه ": الحدیث،مر تخریجه فی کتاب الحرث والمزارعة،باب اوقاف اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم وارض الخراج.....)_

[5]) کشف الباری: ۴/۳۸۸)_

[6]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة،باب فضل استقبال القبلة)_

③ **مالك**:دا امام دار الهجرة مالك بن انس رحمه الله دي.د دوی حالات په "بدء الوحی" کښې راغلي دي.[1]

④ **زيد بن أسلم**:دا زيد بن اسلم رحمه الله دې.د دوی ترجمه په كتاب الايمان، "باب كفران العشير....." کښې راغلي ده.[2]

⑤ **اسلم**:دا ابو خالد اسلم رحمه الله دي چې د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه مولى دې.[3]

⑥ **عمر**:د حضرت عمر رضي الله عنه حالات د بدء الوحی په "الحديث الاول" کښې تير شوې دی.[4]

قال عمر رضى الله عنه: لولا آخر المسلمين ما فتحت قرية الا قسمتها بين أهلها، كما قسم النبى صلى الله عليه وسلم خيبر.

حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل چې که د راتلونکي(آئنده)مسلمانانو خيال نۀ وو نو هر يو کلي يا ښار فتح کولو نه پس به مې د هغې اوسيدونکو کښې تقسيمو لکه څنګه چې نبی کريم صلی الله علیه وسلم د خيبر زمکې سره کړې وو.

د بخاری شریف په روايت کښې دا اثر ډير اختصار سره راغلي دې.د ابن ابی شيبه په روايت کښې نور هم تفصيل دې.اسلم فرمائي:

"سمعت عمر يقول: "والذى نفس عمر بيده، لولا أن يترك آخر الناس لا شئ لهم، ما افتتح على المسلمين قرية من قرى الكفار الا قسمتها سهمانا كما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم خيبر سهمانا، ولكنى أردت أن تكون جرية تجرى عليهم وكرهت أن يترك آخر الناس لا شئ لهم"[5]

دې حديث شريف سره متعلق تفصيل به په كتاب الحرث والمزارعة کښې راشي.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:ابن المنير رحمه الله فرمائي چې په ترجمه او د باب په حديث کښې څۀ مناسبت نشته،دا ځکه چې ترجمه د الغنيمة لمن شهد الوقعة ده او په باب کښې چې کوم حديث ذکر کړې شوې دې نو د هغې مضمون د ترجمة الباب خلاف دې،په دې کښې خو ددې ذکر دې چې غنيمت د عامو مسلمانانو دپاره وقف دې او په مجاهدينو کښې به نۀ تقسيمېږي،بلکه د آئنده راتلونکي مسلمانانو د مصلحتونو دپاره به وقف کيږي او تاسو خو وئيل چې غنيمت صرف د مجاهدينو دپاره وی،په دې کښې د بهر خلقو حصه نۀ وی نو دلته خو خبره په عکس شوه؟

ددې اشكال جواب هم ابن المنير رحمه الله ورکړې دې چې ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله کښې دې، "كما قسم رسول الله صلى الله عليه وسلم خيبر"

---

[1]) كشف البارى:١/ ٢٩٠،الحديث الثانى،تفصيل دپاره اوګورئ، كشف البارى:٢/ ٨٠)_

[2]) كشف البارى:٢/ ٢٠٣)_

[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الزكاة،باب هل يشترى صدقته؟)_

[4]) كشف البارى:١/ ٢٣٩)_

[5]) المصنف لابن ابى شيبة:١٧/ ٥١٠،كتاب السير،فى قسمة ما يفتح......رقم (٣٣٦٤٨))_

په دې کښې امام بخاری رحمه الله د غنيمت فوراً د تقسيمولو ترجيح طرفته اشاره کړې ده چې غنيمت فوراً تقسيمول پکار دی،څنګه چې نبی ﷺ اوکړل لکه د نبی ﷺ دا کار ددې خبرې دليل دې چې په موقع باندې کوم کس حاضر نۀ وی نو په موجوده غنيمت کښې به د هغۀ هيڅ حق نۀ وی،ددې وجې نه خو فوری د تقسيم عمل اختيارولې شی.اوس چې کوم کس بالکل په جنګ کښې شريک نۀ وی نو هغۀ ته خو په طريقه اولی سره حصه ملاويدل پکار نۀ دی.[1] والله اعلم
دا د امام بخاری او د ائمه ثلثه رائې ده،وړاندې تفصيل تير شوې دې،دواړو طرفونو ته دليلونه دی،البته د احنافو د مذهب په سلسله کښې څۀ فراخی شته کوم چې د سابقه تفصيل نه وضاحت سره معلوميږی.

⑩ بَابُ: مَنْ قَاتَلَ لِلْمَغْنَمِ،هَلْ يَنْقُصُ مِنْ أَجْرِهِ؟

د ترجمة الباب مقصد: د امام بخاری رحمه الله مقصد دلته دا بيانول دی چې يو سړې د غنيمت په نيت سره قتال کوی نو ددۀ څۀ حکم دې؟په دې قتال باندې دۀ ته اجر ملاويږی يا نۀ؟که اجر ملاويږی نو څومره به ملاويږی؟پوره يا ناقص؟
په دې مسئله کښې د عالمانو اختلاف دې.يو رائې د جمهورو ده او يو مؤقف د بعضې حضراتو دې.ظاهراً خو دا معلوميږی چې ددې سړی اجر به کم شی ليکن جمهور علماء دا فرمائی چې دې سره هيڅ فرق نۀ پريوځی.اوګورئ کله چې د نبی کريم ﷺ نه تپوس اوکړې شو چې يو سړې د غنيمت دپاره قتال کوی او دويم د بهادرئ دپاره او دريم د رياکارئ دپاره نو په دوی کښې فی سبيل الله کوم يو دې؟نو نبی کريم ﷺ اوفرمائيل،"من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله"نبی ﷺ دا ئې اونۀ فرمائيل چې که ددۀ نيت د غنيمت وی نو دې په فی سبيل الله کښې داخل نۀ دې.
اوس يو سړې د اعلاء كلمة الله دپاره قتال کوی او ورسره ورسره ئې په زړۀ کښې د مال غنيمت خيال هم دې نو دې به د کال او د پوره اجر مستحق وی او ددۀ په اجر کښې به هيڅ کمې نۀ راځی.امام ابن جرير طبری رحمه الله د امت د جمهور عالمانو نه هم دا نقل کړې دی.[2] دغه شان علامه قاضی ابوبکر ابن العربی رحمه الله هم په احكام القرآن کښې ددې وضاحت کړې دې.[3]
ددې حضراتو دليل هغه روايت دې کوم چې امام ابوداؤد رحمه الله په خپل "سنن" کښې نقل کړې دې،حضرت عبدالله بن حواله رضی الله عنه فرمائی:
"بعثنا رسول الله صلى الله عليه وسلم لنغنم على أقدامنا، فرجعنا، فلم نغنم شيئاً، وعرف الجهد في وجوهنا،

---

[1]) فتح البارى:۶/۲۲۵)_
[2]) فتح البارى:۶/۲۸،وهو قول ابن المنير كذلك.انظر فتح البارى:۶/۲۲۶)_
[3]) احكام القرآن لابن العربى:۲/۳۸۳،سورة الانفال،الآية:۷،المسالة الثالثة)_

فقام فینا، فقال: اللهم، لا تکلهم الی فاضعف عنهم، ولا تکلهم الی انفسهم فیعجزوا عنها، ولا تکلهم الی الناس فیستاثروا علیهم"(۱)

نبی کریم ﷺ مونږ د غنیمت د وصولولو دپاره په پیدل لښکر کښې واستولو لیکن مونږ واپس شو او مونږ ته څۀ غنیمت ملاو نۀ شو، یعنی په مقصد کښې کامیاب نۀ شو، نبی ﷺ زمونږ د مخونو نه زمونږ په مشقت او تکلیف باندې پوهه شو نو د خطبې دپاره د تسلۍ په طور او دریدلو، په خطبه کښې ئې اوفرمائیل، ائې الله! دوی ماته مۀ حواله کوه ځکه چې زۀ د دوی د مدد او نصرت کولو نه عاجز یم، نۀ دوی خپلو ځانونو ته حواله کړې چې دوی به د خپل نصرت او مدد نه عاجز راشی او مۀ دوی هغه خلقو ته حواله کړې چې هغه خلق په دوی باندې خپلو ځانونو ته ترجیح ورکړی.

په دې حدیث شریف کښې وضاحت دې چې نبی ﷺ دا حضرات د غنیمت د مال د حاصلولو دپاره لیږلې وو، د دې نه معلومه شوه چې اعلاء کلمة الله سره که د مال غنیمت نیت هم وی نو بیا هم په اجر کښې څۀ کمې نۀ واقع کیږی.(۲)

۲۹۵۸:(۳) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرٍو قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ رضی الله عنه قَالَ قَالَ أَعْرَابِيٌّ لِلنَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم الرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِلْمَغْنَمِ، وَالرَّجُلُ يُقَاتِلُ لِيُذْكَرَ، وَيُقَاتِلُ لِيُرَى مَكَانُهُ، مَنْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَالَ «مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»[ر ۱۲۳]

رجال الحدیث

① **محمد بن بشار**: دا محمد بن بشار رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم......" کښې تیره شوې ده.(۴)

② **غندر**: دا محمد بن جعفر رحمه الله دې چې په "غندر" باندې مشهور دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې راغلې دی.(۵)

③ **شعبه**: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبة بن الحجاج بصری رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون......" کښې راغلې ده(۱)

---

(۱) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب فی الرجل یغزو: یلتمس الاجر والغنیمة، رقم (۲۵۳۵)_

(۲) فتح الباری: ۶/۲۹)_

(۳) قوله: ابو موسی الاشعری رضی الله عنه ": الحدیث، مر تخریجه فی کتاب العلم، باب من سال وهو قائم عالما جالسا. کشف الباری: ۴/۵۱۰)_

(۴) کشف الباری: ۳/۲۵۸)_

(۵) کشف الباری: ۲/۲۵۰)_

④ **عمرو**: دا عمرو بن مره رحمه الله دي.(۱)
⑤ **ابووائل**: دا مشهور تابعي ابو وائل شقيق بن سلمه رحمه الله دي د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله......" کښې بيان کړې شوې دی.(۲)
⑥ **ابوموسیٰ اشعري**: د حضرت ابوموسیٰ اشعری (عبدالله بن قيس) رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب أي الاسلام أفضل؟" کښې راغلي دی.(۳)
خبرداري: د باب د حديث شريف تشريح وړاندې په کتاب العلم،(۵) او کتاب الجهاد،(۶) کښې تيره شوې ده.
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: دلته ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت د علامه عيني رحمه الله د وينا مطابق په "الرجل يقاتل للمغنم" کښې دې.(۷)

⑪ باب: قسمة الإمام ما يقدم عليه، ويخبأ لمن لم يحضره أو غاب عنه

د ترجمة الباب مقصد: علامه ابن المنير رحمه الله فرمائي چې په خلقو کښې چې دا مشهوره شوې ده چې "الهدية لمن حضر" چې هديه به صرف هغه چا ته ملاويږي څوك چې په مجلس کښې شريك وی. امام بخاری رحمه الله ددې خبرې ترديد کوی او دا فرمائي چې کوم خلق موجود نهٔ وی او امام د هغوی دپاره هديه اوساتی نو په دې کښې هيڅ حرج نشته.(۸)
ليکن د ابن المنير رحمه الله دا رائې بې ځايه او بې محله ده، دا ددې وجې نه چې امام بخاری رحمه الله دا وئيل غواړی چې امام المسلمين ته کوم مال د کافرانو نه حاصل شی لکه مال د غنيمت، مال فئ او جزيه وغيره نو امام ته په دې کښې پوره اختيار حاصل دې، چرته چې مناسب ګڼړی نو خرچ کولې شی، په حاضرينو کښې تقسيمول غواړی نو په حاضرينو کښې دې تقسيم کړی او که د حاضرينو نه علاوه په غائب خلقو کښې تقسيمول غواړی نو هغوی ته دې ورکړی، چاته چې غواړی نو ورکولې شی. علامه عينی رحمه الله فرمائي: "حاصل المعنى يقسم

---

(۱) کشف الباري: ۶۷۸/۱)_
(۲) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب تسوية الصفوف عند الاقامة وبعدها)_
(۳) کشف الباري: ۵۵۹/۲)_
(۴) کشف الباري: ۶۹۰/۱)_
(۵) کشف الباري: ۵۱۱/۴_۵۱۵)_
(۶) کشف الباري، کتاب الجهاد: ۱۷۳/۱_۱۷۵، باب من قاتل لتكون كلمة الله.....)_
(۷) عمدة القاري: ۴۵/۱۵)_
(۸) فتح الباري: ۲۲۶/۶، والمتواري على تراجم ابواب البخاري: ۱۹۱)_

مايقدم عليه بين الحاضرين والغائبين، بان يعطى شيئاً للحاضرين، ويخبا شيئاً للغائبين"(۱)

۲۹۵۹ (۲) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أُهْدِيَتْ لَهُ أَقْبِيَةٌ مِنْ دِيبَاجٍ مُزَرَّرَةٌ بِالذَّهَبِ، فَقَسَمَهَا فِي نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، وَعَزَلَ مِنْهَا وَاحِدًا لِمَخْرَمَةَ بْنِ نَوْفَلٍ، فَجَاءَ وَمَعَهُ ابْنُهُ الْمِسْوَرُ بْنُ مَخْرَمَةَ، فَقَامَ عَلَى الْبَابِ فَقَالَ ادْعُهُ لِي. فَسَمِعَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - صَوْتَهُ فَأَخَذَ قَبَاءً فَتَلَقَّاهُ بِهِ وَاسْتَقْبَلَهُ بِأَزْرَارِهِ فَقَالَ «يَا أَبَا الْمِسْوَرِ، خَبَأْتُ هَذَا لَكَ، يَا أَبَا الْمِسْوَرِ، خَبَأْتُ هَذَا لَكَ». وَكَانَ فِي خُلُقِهِ شِدَّةٌ.

رجال الحديث

(۱) **عبدالله بن يوسف**: دا ابومحمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبی رحمه الله دې.د دوی تذکره په كتاب العلم، "باب ليبلغ الشاهد الغائب" كښې تيره شوې ده.(۳)

(۲) **حماد**: دا حماد بن زيد بن درهم رحمه الله دې.د دوی حالات په كتاب الايمان، "باب المعاصي من أمرالجاهلية" كښې تير شوي دی.(۴)

(۳) **ايوب**: دا ايوب بن ابی تميمه كيسان سختيانی رحمه الله دې.د دوی تذکره په كتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" كښې راغلې ده.(۵)

(۴) **عبدالله بن ابی مليكه**: دا قاضی عبدالله بن ابی مليكه تميمی رحمه الله دې.د دوی حالات په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط......" كښې بيان كړې شوي دی.(۶)

حضرت عبدالله بن ابی مليكه رحمه الله فرمائی چې د نبی ﷺ په خدمت كښې څۀ قباګانې هديه راغلې چې د ريښمو وې او د سرو زرو كار پرې شوې وو نو هغه ټولې نبی ﷺ په بعضې صحابه كرامو كښې تقسيم كړې او په هغې كښې يو قباء جدا د حضرت مخرمه بن نوفل(۷) دپاره كيخوده، حضرت مخرمه چې كله په خدمت اقدس كښې حاضر شو نو ورسره خپل ځوئې مسور(۸) وو، هغه راغئ دروازه كښې اودريدلو او ځوئې ته ئې اوونيل، دوی راوبله

---

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۴۵. دغه شان اوګورئ، فتح الباری: ۶/۲۲۶. وارشاد الساری: ۵/۲۰۹)_

(۲) قوله: عن عبدالله......": الحديث، مر تخريجه فی كتاب الهبة، باب كيف يقبض العبد والمتاع؟)_

(۳) كشف الباری: ۴/۱۳۸)_

(۴) كشف الباری: ۲/۲۱۹)_

(۵) كشف الباری: ۲/۲۶)_

(۶) كشف الباری: ۲/۵۴۸)_

(۷) د حضرت مخرمه بن نوفل رضی الله عنه د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الهبة، باب كيف يقبض العبد والمتاع؟)

(۸) د حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنه د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب استعمال فضل وضوء الناس)

(يعنى نبىﷺ) نبىﷺ ئې آواز واوريدلو نو قباء ئې راواخسته او دوى سره ملاو شو او د هغې بټن ئې دوى ته مخامخ کړې او وې فرمائيل ائې ابو المسور!اما دا قبا ستاسو دپاره پټه كيخودلې وه او د هغوى په طبيعت كښې څۀ سختى وه.

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم أهديت له أقبية من ديباج مزردة بالذهب: په اكثرو نسخو كښې دغه شان"مزردة بالذهب"راغلې دې،ددې معنى مونږ پورته بيان كړې ده چې د سرو زرو كار پرې شوې وو،په اصل كښې تزريد وائى د زرې د حلقو خپل مينځ كښې ملاويدلو ته،يوبل كښې داخليدل.(١)البته ابوذر چې د مستملى نه كوم روايت نقل كړې دې نو په هغې كښې مزررة دې يعنى د تزرير نه دې په دې صورت كښې به معنى دا شى چې په دې قباء باندې د سرو زرو تنړئ لګيدلې وې ځكه چې د تزرير معنى ده بټن لګول.(٢)

ادعه لى: دا د حضرت مخرمه رضي الله عنه كلام دې،د دوى مخاطب دلته حضرت مسور رضي الله عنه دې.هغوى خپل ځوى ته دا اووئيل چې لاړ شه او نبىﷺ ته آواز اوكړه چې زۀ راغلې يم.په يو روايت كښې دى،مسور وائى چې ما ته دا خبره نامناسبه ښكاره شوه او ما د ناخوښئ اظهار اوكړو چې دغه شان نبىﷺ رابلل نامناسب دى او ښۀ خبره نۀ ده.نو د هغوى پلار حضرت مخرمه رضي الله عنه اووئيل چې ائې ځويه!په دې كښې د بد منلو(نامناسب والي)څۀ خبره نشته. نبىﷺ نۀ ناراضه كيږى ځكه چې هغوى مبارك جبار نۀ دى.(٣)

ددې حديث شريف متن سره متعلق نور بحثونه په كتاب اللباس او كتاب الادب وغيره كښې راغلې دى.(٤)

قوله: وَرَوَاهُ ابْنُ عُلَيَّةَ عَنْ أَيُّوبَ. قَالَ حَاتِمُ بْنُ وَرْدَانَ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْمِسْوَرِ قَدِمَتْ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم أَقْبِيَةٌ. تَابَعَهُ اللَّيْثُ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ : او دغه شان اسماعيل بن عليه(٥)هم د ايوب نه روايت كړې دې.او حاتم بن وردان(٦)په سند بيانولو كښې د عن المسور......اضافه هم كړې ده.

(١) مجمع بحار الانوار:٤٢٢/٢،باب الزاى مع الراء،مادة زرر"،والقاموس الوحيد،مادة زرد")_

(٢) مجمع بحار الانوار:٤٢٢/٢،باب الزاى امع الراء،مادة زرر"،والقاموس الوحيد،مادة زرر"،وارشاد السارى: ٢٠٩/٥،وعمدة القارى:٤٥/١٥)_

(٣) ارشاد السارى:٢٠٩/٥،وعمدة القارى:٤٥/١٥)_

(٤) كشف البارى،كتاب اللباس:١٦٤،وكتاب الادب:٥٢٦_٥٢٨)_

(٥) د اسماعيل بن ابراهيم بن مسلم ابن عليه حالات په كشف البارى:١٢/٢ ،كتاب الايمان كښې تير شوې دى_

(٦) د حاتم بن وردان د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الشهادات،باب شهادة الاعمى وامره.....)_

د مذکوره تعلیقاتو مقصد:په دې عبارت باندې د پوهیدلو نه مخکښې دا زده کړئ چې د باب حدیث شریف لره د ایوب سختیانی نه روایت کوونکی کسان درې دی،حماد بن زید، اسماعیل بن علیه او حاتم بن وردان او د درې واړو په روایت کښې په ارسال او وصل کښې اختلاف دې،لکه د باب په حدیث شریف کښې"أیوب عن ابن أبي ملیکة أن النبي صلی الله علیه وسلم......"راغلې دې او دا حدیث مرسل دې ځکه چې ابن ابی ملیکه تابعی دې،ددې نه علاوه د اسماعیل بن علیه چې کوم روایت دې نو هغه هم مرسل دې،دغه شان دا دواړه حضرات د روایت په مرسل کیدو باندې متفق شو،ددې دواړو روایتونه یو شان دی،او د حاتم بن وردان رحمه الله چې کوم روایت دې،په هغې کښې"ابن أبي ملیکة عن المسور بن مخرمة...."دې،دغه شان دا روایت موصول شو.
امام بخاری رحمه الله د ارسال اووصل ددې اختلاف دواضحه کولو دپاره داتعلیقات ذکر کړې دی.
د مذکوره تعلیقاتو تخریج:پورته چې امام بخاری رحمه الله کوم دوه تعلیقات ذکر کړې دی،اول د ابن علیه او دویم د حاتم بن وردان.د اسماعیل بن علیه رحمه الله تعلیق مصنف په کتاب الادب کښې موصولاً ذکر کړې دې.[1] او د حاتم بن وردان رحمه الله تعلیق موصولاً په کتاب الشهادات کښې تیر شوې دې.[2]

تابعه اللیث،عن ابن ابي ملیکة.[ر: ۲۴۵۹]
حضرت لیث بن سعد رحمه الله [3] د ابن ابی ملیکه نه روایت کولو کښې د ایوب رحمه الله تابعداری کړې ده.
د مذکوره تابعدارئ مقصد:پورته د تعلیقاتو په ضمن کښې چې مونږ څۀ بیان کړل نو هغه تاسو اوکتل،اوس سوال دا دې چې دا روایت مرسل دې،لکه څنګه چې د ابن علیه او د حماد بن زید روایت دې یا موصول دې لکه څنګه چې د حاتم بن وردان روایت دې او راجح کوم یو دې؟
امام بخاری دا متابعت ددې ترجیح او رجحان ښودلو دپاره ذکر کړې دې چې لیث بن سعد احفظ دې او د روایت موصول کیدل راجح دی،ابن حجر رحمه الله فرمائی:
"واعتمد البخاري الموصول لحفظ من وصله"[4]
د مذکوره متابعت تخریج:امام بخاری حضرت لیث بن سعد رحمه الله مذکوره پورتنې متابعت په کتاب الهبه کښې موصولاً نقل کړې دې.[5]

---

[1]) صحیح بخاری،کتاب الادب،باب المدارة مع الناس،رقم (۶۱۳۲)_
[2]) صحیح بخاری،کتاب الشهادات،باب شهادة الاعمی......رقم (۲۶۵۷)_
[3]) د حضرت لیث بن سعد رحمه الله حالاتو دپاره اوګورئ، کشف الباری:۳۲۴/۱،بدء الوحی)_
[4]) فتح الباری:۲۲۶/۶)_
[5]) صحیح بخاری،کتاب الهبة،باب کیف یقبض العبد والمتاع؟رقم (۲۵۹۹)_

د اصیلی یو وهم: ددې پوره تفصیل نه یو خبره دا هم واضحه شوه چې د اصیلی په نسخه کښې چې عن ابن أبي مليكة عن المسور مذکور دې نو دا وهم دې، صحیح او معتمد خبره داده چې د "حماد بن زيد عن أيوب عن ابن أبي مليكة" والا طریق مرسل دې.(۱)

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې، "خبأت هذا لك" (۲) ددې نه د امام بخاری رحمه الله مدعی ثابتیږی چې په دې کښې هیڅ باك نشته او امام ته په دې کارونو کښې اختیار دې. والله اعلم بالصواب

⑫ باب: كيف قسم النبي ﷺ قريظة والنضير، وما أعطى من ذلك في نوائبه.

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله د استفسار په طور دا فرمائی چې نبی کریم ﷺ د بنو قریظه او د بنو نضیر نه حاصل شده مال غنیمت څنګه تقسیم کړې وو؟اوس هغوی د تقسیم کیفیت خو بیان کړې نۀ دې کوم چې ترجمة الباب دې او په باب کښې ئې د حضرت انس رضی الله عنه حدیث نقل کړو ددې نه معلومه شوه چې هغه مالونه نبی ﷺ په نوائبو او حاجاتو کښې خرچ کړل، ددې په ذریعې امام بخاری رحمه الله دا اوښودل چې په دې تصرفاتو کښې نبی ﷺ ته پوره او کلی اختیار حاصل وو، نبی ﷺ به چې چرته مناسب ګنړله نو هلته به ئې خرچ کول.(۳)

۲۹۲۰:(۴) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ -رضي الله عنه- يَقُولُ كَانَ الرَّجُلُ يَجْعَلُ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- النَّخَلَاتِ حَتَّى افْتَتَحَ قُرَيْظَةَ وَالنَّضِيرَ، فَكَانَ بَعْدَ ذَلِكَ يَرُدُّ عَلَيْهِمْ. [۳۸۰۶، ۳۸۹۴]

رجال الحديث

① **عبدالله بن ابی الاسود**: دا عبد الله بن حمید ابو الاسود بصری رحمه الله دې.(۵)

② **معتمر**: دا معتمر بن سلیمان بن طرخان تیمی رحمه الله دې.

③ **ابیه**: د اب نه مراد حضرت سلیمان بن طرخان تیمی رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب العلم، "باب من خص بالعلم قوما دون قوم......" کښې راغلې ده.(۶)

---

(۱) فتح الباری: ۶/۲۲۶_

(۲) فتح الباری: ۶/۲۲۷_

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۴۶، وشرح الکرمانی: ۱۳/۹۹_

(۴) قوله: سمعت انس.....": الحدیث، مر تخریجه فی الهبة، باب فضل المنیحة_

(۵) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان، باب بلا ترجمة، رقم (۷۹۸)_

(۶) کشف الباری: ۴/۵۹۰_۵۹۵_

③ **انس بن مالک**:د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه....." کښې تیر شوي دی.[1]

د حدیث شریف ترجمه:حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائی چې خلقو به د نبی ﷺ دپاره د کهجورو اوني خاص کولې تردې چې نبی ﷺ ته په بنوقریظه او بنو نضیر باندې فتح حاصله شوه،بیا وروستو نبی ﷺ دا اوني واپس کړې.

د حدیث شریف مختصره تشریح:په دې حدیث شریف کښې د "الرجل" نه انصار مراد دی او د "افتتح" تعلق د بنوقریظه سره دې،ځکه چې بنونضیر خو جلا وطن کړې شوې وو لیکن مآلاً او مجازاً ددې نه هم په فتحې سره تعبیر کړې شوې دې.[2]

په مدینه منوره کښې چې کله مهاجرین داخل شو او خپل هر څه ئې پریخودل نو انصارو ورته حوصله ورکړه،د هغوی ئې هرقسم تعاون او مدد اوکړو.پټې وغیره ئې ورته حواله کړل، د کومو انصاری صحابه کرامو رضی الله عنهم چې دوه دوه بیبیانې وی نو په هغوی کښې ئې یو یو ته طلاق ورکړو او هغه ئې خپل مهاجر ورور ته په نکاح کښې ورکړه او د قربانئ او د ایثار لوئې لوئې مثالونه ئې پیش کړل.دا د انفرادی کارونو معامله وه.د اجتماعی کارونو دپاره چې د انصارو کوم باغونه وو نو په هغې کښې هغوی څۀ د نبی کریم ﷺ دپاره خاص کړل،د هغې آمدن به د مسلمانانو په مصلحتونو،مصارفو،او اهل بیت باندې خرچ کیدله،دا اختصاص د هدیې په صورت کښې وو ځکه چې صدقه خو د نبی کریم ﷺ او د اهل بیت دپاره حرامه ده.

دا سلسله جاری وه،تردې چې نبی کریم ﷺ او صحابه کرامو رضی الله عنهم ته د مدینې منورې په یهودیانو باندې فتح حاصله شوه نو نبی ﷺ هغه اوني انصارو ته واپس کړې.[3] ددې کارونو تفصیلات په کتاب المغازی کښې بیان کړې شوې دی.[4]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنٰی کښې دې چې په ترجمه کښې د تقسیم د کیفیت په باره کښې سوال وو،د هغې جواب په حدیث شریف کښې موجود دې چې د بنوقریظه د مالونو د تقسیم دپاره څۀ طریقه اختیار کړې شوه،نو جواب دا وو چې نبی ﷺ د خپل خواهش مطابق په هغې کښې تصرف اوکړو او هغه ئې د مسلمانانو په مصلحتونو کښې خرچ کړل.[5]

---

[1]) کشف الباری:۲/٤)_
[2]) عمدة القاری:۱۵/٤۶)_
[3]) پورته حواله،وارشاد الساری:۵/۲۱۰،وشرح ابن بطال:۵/۲۸۶)_
[4]) کشف الباری،کتاب المغازی:۱۸۳،و:۳۰۲)_
[5]) عمدة القاری:۱/٤۶،وفتح الباری:۶/۲۲۷،وارشاد الساری:۵/۲۱۰)_

(۱۳) باب: بركة الغازي في ماله حيا وميتا، مع النبي ﷺ وولاة الامر

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاري رحمه الله دلته دا فرمائي چې د غازي مال چې د غنيمت وغيره نه حاصل شوې دې، په هغې كښې د غازي په ژوند كښې هم بركت وي او د غازي د وفات نه پس په كښې هم بركت وي، خواه دې غازي دا جهاد د نبي ﷺ په ملګرتيا كښې كړې وي يا ئې د نبي ﷺ نه پس د هغوى نائبانو او خليفه ګانو سره په ملګرتيا كښې كړې وي(۱). د شهادت او د دليل په طور امام بخاري رحمه الله د حضرت زبير رضي الله عنه واقعه پيش كړې ده، چې د هغې تفصيل وړاندې راځي.

يو خبرداري: په ترجمة الباب كښې لفظ د بركة باء مؤحده سره دې، بعضې حضراتو په دې كښې تصحيف كړې دې او تاء مثناة سره ئې تركه لوستلې دې، قاضي عياض رحمه الله فرمائي چې د لفظ تركه احتمال هم اګرچه شته ځكه چې په دې قصه كښې د حضرت زبير رضي الله عنه د تركې ذكر دې، لكه وړاندې چې كوم عبارت راځي، "حيا وميتا مع النبي ﷺ وولاة الامر" دا په دې خبره باندې دلالت كوي چې صحيح روايت د جمهور حضراتو دې يعني باء مؤحده سره.(۲)

۲۹۶۱ :(۳) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي أُسَامَةَ أَحَدَّثَكُمْ هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ قَالَ لَمَّا وَقَفَ الزُّبَيْرُ يَوْمَ الْجَمَلِ دَعَانِي ، فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ فَقَالَ يَا بُنَيِّ ، إِنَّهُ لاَ يُقْتَلُ الْيَوْمَ إِلاَّ ظَالِمٌ أَوْ مَظْلُومٌ، وَإِنِّي لاَ أُرَانِي إِلاَّ سَأُقْتَلُ الْيَوْمَ مَظْلُومًا، وَإِنَّ مِنْ أَكْبَرِ هَمِّي لَدَيْنِي ، أَفَتُرَى يُبْقِي دَيْنُنَا مِنْ مَالِنَا شَيْئًا فَقَالَ يَا بُنَيِّ بِعْ مَالَنَا فَاقْضِ دَيْنِي . وَأَوْصَى بِالثُّلُثِ، وَثُلُثِهِ لِبَنِيهِ، يَعْنِي عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ يَقُولُ ثُلُثُ الثُّلُثِ، فَإِنْ فَضَلَ مِنْ مَالِنَا فَضْلٌ بَعْدَ قَضَاءِ الدَّيْنِ شَيْءٌ فَثُلُثُهُ لِوَلَدِكَ. قَالَ هِشَامٌ وَكَانَ بَعْضُ وَلَدِ عَبْدِ اللَّهِ قَدْ وَازَى بَعْضَ بَنِي الزُّبَيْرِ خُبَيْبٌ وَعَبَّادٌ، وَلَهُ يَوْمَئِذٍ تِسْعَةُ بَنِينَ وَتِسْعُ بَنَاتٍ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَجَعَلَ يُوصِينِي بِدَيْنِهِ وَيَقُولُ يَا بُنَيِّ ، إِنْ عَجَزْتَ عَنْهُ فِي شَيْءٍ فَاسْتَعِنْ عَلَيْهِ مَوْلاَيَ. قَالَ فَوَاللَّهِ مَا دَرَيْتُ مَا أَرَادَ حَتَّى قُلْتُ يَا أَبَتِ مَنْ مَوْلاَكَ قَالَ اللَّهُ . قَالَ فَوَاللَّهِ مَا وَقَعْتُ فِي كُرْبَةٍ مِنْ دَيْنِهِ إِلاَّ قُلْتُ يَا مَوْلَى الزُّبَيْرِ، اقْضِ عَنْهُ دَيْنَهُ . فَيَقْضِيهِ، فَقُتِلَ الزُّبَيْرُ - رضى الله عنه - وَلَمْ يَدَعْ دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا ، إِلاَّ أَرَضِينَ مِنْهَا الْغَابَةُ ، وَإِحْدَى عَشْرَةَ دَارًا بِالْمَدِينَةِ ، وَدَارَيْنِ

---

(۱) هذا ماقاله الشيخ الكاندهلوى رحمه الله، واختاره شيخنا المبجل رحمه الله. انظر الابواب والتراجم للكاندهلوى: ۱/ ۲۰۶، وقال القسطلانى رحمه الله: والظاهر ان الغرض ذكر الكثرة التى نشات عن البركة فى تركة الزبير، اذ خلف دينا كثيرا، ولم يخلف الا العقار المذكور، ومع ذلك فبورک فيه، حتى تحصل منه هذا المال العظيم". شرح القسطلانى: ۵/ ۲۱۳)_

(۲) فتح البارى: ۶/ ۲۲۸، وعمدة القارى: ۱۵/ ۴۷، وشرح القسطلانى: ۵/ ۲۱۰)_

(۳) قوله: عن عبدالله": الحديث، تفرد به البخارى، ولم يخرجه غيره، انظر تحفة الاشراف: ۳/ ۱۷۹، رقم (۳۶۲۶)، ومن مسند الزبير......)_

بِالْبَصْرَةِ، وَدَارًا بِالْكُوفَةِ، وَدَارًا بِمِصْرَ. قَالَ وَإِنَّمَا كَانَ دَيْنُهُ الَّذِى عَلَيْهِ أَنَّ الرَّجُلَ كَانَ يَأْتِيهِ بِالْمَالِ فَيَسْتَوْدِعُهُ إِيَّاهُ فَيَقُولُ الزُّبَيْرُ لاَ وَلَكِنَّهُ سَلَفٌ، فَإِنِّي أَخْشَى عَلَيْهِ الضَّيْعَةَ، وَمَا وَلِيَ إِمَارَةً قَطُّ وَلاَ جِبَايَةَ خَرَاجٍ وَلاَ شَيْئًا، إِلاَّ أَنْ يَكُونَ فِي غَزْوَةٍ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَوْ مَعَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ - رضى الله عنهم - قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ فَحَسَبْتُ مَا عَلَيْهِ مِنَ الدَّيْنِ فَوَجَدْتُهُ أَلْفَىْ أَلْفٍ وَمِائَتَىْ أَلْفٍ قَالَ فَلَقِيَ حَكِيمُ بْنُ حِزَامٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي، كَمْ عَلَى أَخِي مِنَ الدَّيْنِ فَكَتَمَهُ. فَقَالَ مِائَةُ أَلْفٍ. فَقَالَ حَكِيمٌ وَاللَّهِ مَا أُرَى أَمْوَالَكُمْ تَسَعُ لِهَذِهِ. فَقَالَ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ أَفَرَأَيْتَكَ إِنْ كَانَتْ أَلْفَىْ أَلْفٍ وَمِائَتَىْ أَلْفٍ قَالَ مَا أُرَاكُمْ تُطِيقُونَ هَذَا، فَإِنْ عَجَزْتُمْ عَنْ شَىْءٍ مِنْهُ فَاسْتَعِينُوا بِي. قَالَ وَكَانَ الزُّبَيْرُ اشْتَرَى الْغَابَةَ بِسَبْعِينَ وَمِائَةِ أَلْفٍ، فَبَاعَهَا عَبْدُ اللَّهِ بِأَلْفِ أَلْفٍ وَسِتِّمِائَةِ أَلْفٍ ثُمَّ قَامَ فَقَالَ مَنْ كَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ حَقٌّ فَلْيُوَافِنَا بِالْغَابَةِ، فَأَتَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، وَكَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ أَرْبَعُمِائَةِ أَلْفٍ فَقَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ إِنْ شِئْتُمْ تَرَكْتُهَا لَكُمْ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ لاَ. قَالَ فَإِنْ شِئْتُمْ جَعَلْتُمُوهَا فِيمَا تُؤَخِّرُونَ إِنْ أَخَّرْتُمْ. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لاَ. قَالَ قَالَ فَاقْطَعُوا لِي قِطْعَةً. فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ لَكَ مِنْ هَا هُنَا إِلَى هَا هُنَا. قَالَ فَبَاعَ مِنْهَا فَقَضَى دَيْنَهُ فَأَوْفَاهُ، وَبَقِيَ مِنْهَا أَرْبَعَةُ أَسْهُمٍ وَنِصْفٌ، فَقَدِمَ عَلَى مُعَاوِيَةَ وَعِنْدَهُ عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ وَالْمُنْذِرُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَابْنُ زَمْعَةَ فَقَالَ لَهُ مُعَاوِيَةُ كَمْ قُوِّمَتِ الْغَابَةُ قَالَ كُلُّ سَهْمٍ مِائَةَ أَلْفٍ. قَالَ كَمْ بَقِيَ قَالَ أَرْبَعَةُ أَسْهُمٍ وَنِصْفٌ. قَالَ الْمُنْذِرُ بْنُ الزُّبَيْرِ قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. قَالَ عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. وَقَالَ ابْنُ زَمْعَةَ قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. فَقَالَ مُعَاوِيَةُ كَمْ بَقِيَ فَقَالَ سَهْمٌ وَنِصْفٌ. قَالَ أَخَذْتُهُ بِخَمْسِينَ وَمِائَةِ أَلْفٍ. قَالَ وَبَاعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ نَصِيبَهُ مِنْ مُعَاوِيَةَ بِسِتِّمِائَةِ أَلْفٍ، فَلَمَّا فَرَغَ ابْنُ الزُّبَيْرِ مِنْ قَضَاءِ دَيْنِهِ قَالَ بَنُو الزُّبَيْرِ اقْسِمْ بَيْنَنَا مِيرَاثَنَا. قَالَ لاَ، وَاللَّهِ لاَ أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ حَتَّى أُنَادِيَ بِالْمَوْسِمِ أَرْبَعَ سِنِينَ أَلاَ مَنْ كَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ دَيْنٌ فَلْيَأْتِنَا فَلْنَقْضِهِ. قَالَ فَجَعَلَ كُلَّ سَنَةٍ يُنَادِي بِالْمَوْسِمِ، فَلَمَّا مَضَى أَرْبَعُ سِنِينَ قَسَمَ بَيْنَهُمْ قَالَ فَكَانَ لِلزُّبَيْرِ أَرْبَعُ نِسْوَةٍ، وَرَفَعَ الثُّلُثَ، فَأَصَابَ كُلَّ امْرَأَةٍ أَلْفُ أَلْفٍ وَمِائَتَا أَلْفٍ، فَجَمِيعُ مَالِهِ خَمْسُونَ أَلْفَ أَلْفٍ وَمِائَتَا أَلْفٍ.

رجال الحديث

① **اسحاق بن ابراهيم:** دا اسحاق بن ابراهيم بن راهويه حنظلی مروزی رحمه الله دی.

② **ابواسامه:** دا ابواسامه حماد بن اسامه لیثی رحمه الله دی. ددې دواړو حضراتو تذکره تفصیل سره په كتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.[1]

[1]) كشف البارى: ٣/٤١٤_٤١٧، و٤٢٨_٤٣١)_

④ **هشام بن عروة**: دا هشام بن عروة بن زبير قرشي رحمه الله دي
⑤ **عروة بن زبير**: دا عروة بن زبير بن العوام قرشي رحمه الله دي.ددې دواړو حضراتو حالات د "بدء الوحی" په "الحديث الثانی" کښې تير شوې دی.(¹)
⑤ **عبدالله بن زبير**، ⑥ **زبير بن العوام** رضي الله عنهما: ددې دواړو حضراتو حالات تفصيل سره په كتاب العلم، "باب اثم من كذب على النبی ﷺ" کښې راغلي دی.(²)

قوله: قال: لما وقف الزبير يوم الجمل دعاني فقمت الی جنبه: حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه فرمائی چې د جمل په ورځ چې كله زما والدصاحب حضرت زبير رضي الله عنه د قتال دپاره اودريدو نو هغوی زۀ طلب کړم نو زۀ د هغوی يو طرفته اودريدم.

يوم الجمل (د جمل جنګ): د جمل واقعه د اسلامی تاريخ يوه دردناکه واقعه ده، په دې کښې دواړو طرفونو ته جليل القدر صحابه كرام رضی الله عنهم وو او دواړو طرف ته خلق په حق باندې هم وو، هم دا د اهل سنت والجماعت عقيده ده، دې واقعې سره متعلق تفصيلات خو به انشاء الله په كتاب الفتن کښې راشی، مونږ دلته ددې خلاصه ذکر کوو.

دا د ۳۲هجرئ مطابق ۷۵۲ءجمادی الاولی يا جمادی الثانيه او د حضرت علی رضي الله عنه د خلافت واقعه ده. دا جنګ د حضرت علی رضي الله عنه د ملګرو او د حضرت عائشه رضي الله عنها د ملګرو مينځ کښې وو، مسئله د حضرت عثمان رضي الله عنه د قصاص وه او د جنګ ځائې بصره وو.

حضرت عائشه رضي الله عنها د خپلو طرف دار کسانو سره د مکې مکرمې نه بصرې ته روانه شوه، حضرت علی رضي الله عنه د مخکښې نه بصرې سره نزدې ښار کوفه کښې موجود وو، چې كله هغوی د حضرت عائشې رضي الله عنها د لښکر په باره کښې واوريدل چې بصرې ته راروان دې نو هغوی هم د کوفې نه لښکر راويستلو، تردې چې دواړه لښکرې مخامخ شوې او د ددواړو ډلو مينځ کښې خو ځله مذاکرات هم اوشو، نزدې وه چې دا مذاکرات کامياب شوې وو او حضرت علی رضي الله عنه د دليلونو په رنړا کښې دويمه ډله قائل کړې وې ليکن هلاکت دې وی ابن سبا يهودی او د هغۀ خبيث ملګرو لره، دوی چونکه د حضرت عثمان رضي الله عنه د شهادت ذمه دار وو، ددې وجې نه دوی ته ويره شوه چې كه دا دواړه ډلې خپل مينځ کښې ملاو شوې نو مونږ به خامخا قصاص کولې شو نو دوی د حضرت علی رضي الله عنه ملګرتيا شروع کړه او موقع موندلو سره ئې په اهل جمل يعنی د حضرت عائشې رضي الله عنها په لښکر باندې حمله اوکړه او ددې خبر حضرت علی رضي الله عنه ته نۀ وو، چې هغوی ته پته اولګيده نوتپوس ئې اوکړوچې دا شور ځۀ دې؟ نو څۀ سبائی کسانو غلط بيانی اوکړه او وې وئيل چې فريق ثانی اچانك او په بې خبرئ کښې مونږ باندې حمله کړې ده، هم دا حال دويم طرفته هم اوشو او دا حضرات د نۀ غوښتلو باوجود د جنګ ميدان ته کوز شو او سبايان په خپل سازش کښې کامياب شو، لعنهم الله وخذلهم.

---

¹) كشف البارى:۱/۲۹۱،دغه شان اوګورئ، كشف البارى:۲/٤٣٢_٤٤٠)_
²) كشف البارى:٤/١٦٤_١٧٤)_

د دوارو ډلو مينځ كښې خطرناك جنګ اوشو.دغه وخت حضرت عائشه رضي الله عنها د جنګ په ميدان كښې موجوده نۀ وه او هغې ته د جنګ د شروع كيدو پته هم نۀ وه.په دې كښې كعب بن مسور نومې تابعي د هغوى په خدمت كښې حاضر شو او د واقعي حال احوال نه ئې خبر كړه او ورته يئ اووئيل چې مناسب دا معلوميږى چې تاسو په اوښ باندې سوره شئ او د جنګ د ميدان طرفته راشئ،كيدې شى چې د صلح څۀ صورت پيدا شى.ددې په اوريدو سره حضرت عائشه رضي الله عنها په اوښ باندې سوره شوه او اووتله.ليكن د توقع نه خلاف خلق ددې په سورلئ ليدلو سره نور هم غصه شو څكه چې د هغوى خيال دا وو چې دوى د جنګ ميدان ته د قائد او د سپه سالار په حيثيت سره تشريف راوړې دې.

حضرت عائشې رضي الله عنها چې كله اوليدل چې خلق په هيڅ شان باندې د جنګ بندولو دپاره تيار او آماده نۀ دى او مسلسل مرى نو هغې كعب بن مسور ته حكم اوكړو چې تۀ د اوښ مهار پريږده،قرآن مجيد پورته كړه او وړاندې ورشه او خلق د قرآن مجيد د فيصلې طرفته راوبله او ورته اووايه چې مونږ ته د قرآن فيصله منظوره ده،تاسو هم ددې فيصله اومنئ

كعب وړاندې شو او اعلان ئې اوكړو نو د عبدالله بن سبا ملګرو پرې په يوځائې د غشو باران جوړ كړو او شهيد ئې كړو،ددې نه پس د حضرت عائشې رضي الله عنها كسان نور هم غصه شو. برابر قتليدل ليكن هيڅ يو كس ئې د حضرت عائشې رضي الله عنها د اوښ مهار ته پرينخودۀ.

حضرت على رضي الله عنه ددې حالت په ليدلو سره پوهه شو چې ترڅو په ميدان جنګ كښې دا اوښ په نظر راځى نو د اور دا شعلې به هيڅ كله كمې نۀ شى نو هغوى خپلو كسانو ته حكم اوكړو چې په څۀ طريقې سره دا اوښ ختم كړئ څكه چې ددې په پريوتلو سره به جنګ ختم شى.ددې په اوريدلو سره هغوى په دې كوشش كښې اولګيدل چې په څۀ طريقې سره دا اوښ راوغورځولې شى ليكن دويم طرفته اهل جمل هم غافل نۀ وو.هغوى د دويم فريق هروار منع كوو،د اوښ مهار نيولو سره برابر جنګيدل،دغه شان په سوونو كسان د اوښ په مهار باندې شهيدان شو،آخر كافى وخت پس يو سړى موقع موندلو سره د اوښ خپې په توره باندې اووهلې او د هغې خپې ئې پرې كړې،دغه شان اوښ په سينه باندې كيناستۀ.د اوښ په پريوتلو سره اهل جمل منتشر شو او د حضرت على رضي الله عنه لښكر د دوى محاصره اوكړه او محمد بن ابى بكر كوم چې دوى سره وو هغۀ ته ئې حكم اوكړو چې لاړ شه د خپلې خور حفاظت اوكړه،چې هيڅ قسمه تكليف ورته اونۀ رسى،دغه شان دا جنګ خپل انجام ته اورسيدۀ.

دا اولنې جنګ وو چې دواړه ډلې په كښې مسلمانان وو،ددې نه پس د فتنو دروازه كهلاؤ شوه.د جنګ ختميدلو نه څو ورځې پس د خلافت امور دوباره مرتب كولو دپاره حضرت على رضي الله عنه محمد بن ابى بكر ته حكم اوكړو چې د سفر تيارى اوكړه.نو په يكم رجب ۳۶هجرئ كښې د سفر د تيارى كولو نه پس حضرت على رضي الله عنه ام المؤمنين حضرت عائشه رضي الله عنها د بصرې د ځلوينښت سردارانو د ښځو سره او د محمد بن ابى بكر سره د بصرې نه روانه كړه،څو پرلانګه فاصلې پورې قافلې سره په خپله هم لاړل،بيا ئې حضرات حسنين د حفاظت په غرض قافلې سره كړل،حضرت عائشه رضي الله عنها اول مكې مكرمې ته لاړه،هلته ئې حج اوكړو او په محرم ۳۷ هجرئ كښې يې مدينې منورې ته تشريف راوړلو.

په دې جنګ کښې د دواړو ډلو په زرګونو کسان شهیدان شو، چې د هغوی په تعداد کښې اختلاف دې، په شهیدانو کښې حضرت طلحه بن عبیدالله هم وو کوم چې په عشره مبشره کښې دې او حضرت زبیر بن العوام رضي الله عنهما په کښې هم وو. حضرت عائشې رضي الله عنها به فرمائیل.

"وددت أني مت قبل هذا اليوم بعشرين سنة" چې اې کاش د نن ورځ نه زۀ شل کاله مخکښې وفات شوې وې چې دا مې نۀ وو لیدلې.

دې جنګ ته جمل نوم ځکه ورکړې شو چې حضرت عائشه رضي الله عنها په دې جنګ کښې په یو لوئې اوښ باندې تشریف فرما وه، د هغۀ نوم عسکر وو، دا حضرت یعلی بن امیه رضي الله عنه د قبیله عرینه د یو سړی نه په دوه سوه دیناره اخستلې وو او دا د حضرت عائشې رضي الله عنها د سورلئ دپاره مخصوص وو.[1] أعاذنا الله من الفتن، ماظهر منها وما بطن

قوله: فقال: يا بني، لا يقتل اليوم الا ظالم أو مظلوم: نو زما والد صاحب حضرت زبیر ماته اووئیل، ائې ځویه! نن ورځ قتلیدونکې به یا ظالم وی یا مظلوم.

ددې جملې مختلف مطلبونه: ددې جملې څو مطلبونه او معنې بیان کړې شوې دی.

① علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی:

که هغوی قتل شو نو هغوی به په خپل خیال کښې مظلومان وی لیکن دویم فریق (مدمقابل) به ئې ظالمان ګڼړی ځکه چې هرفریق خپل ځان په حق باندې او دویم فریق په ناحقه باندې ګڼړلو او په دې کښې به ئې تاویل کولو.

او ددې کلام نه د حضرت زبیر رضي الله عنه مقصد دادې چې صحابه چې د امت غوره خلق دی د هغوی خپل مینځ کښې قتال او جنګ کول د هغې خلقو په شان نۀ دی کوم چې د عصبیت په بنیاد باندې قتال کوی یا باغیان دی یا هغه خلق چې د هغوی قاتلان او مقتولین دواړه به ظالمان وی، د هغوی په باره کښې خو د نبی ﷺ صفا ارشاد مبارك دې، "اذا التقى المسلمان بسيفيهما فالقاتل والمقتول في النار"[2] ځکه چې دلته خو د تاویل کولو ګنجائش بالکل نشته چې د هغې د وجې نه دا خلق د الله تعالی په نزد معذور اوګڼړلې شی.

او حضرت زبیر، طلحه او د صحابه کرامو رضي الله عنهم جماعت چې د حضرت عائشې رضي الله عنها سره وتلې

---

[1]) د جنګ جمل تفصیلاتو، اسباب او نتیجې دپاره اوګورئ، عمدة القاري:۱۵/۴۹_۵۰، وفتح الباري: ۶/۲۲۹، والبداية والنهاية:۴/۷/۲۲۲_۲۴۱، سنة ۳۶هـ والكامل لابن الاثير:۳/۹۹ _۱۴۹، وقعة الجمل، وشرح القسطلاني:۵/۲۱۰، تاریخ اسلام (اردو) از اکبرشاه نجیب آبادی:۱/۴۳۰_۴۴۶، طبع مکتبة العلم کراچی. وتاريخ الاسلام للذهبي:۲/۱۷۱، سنة ست وثلاثين، وقعة الجمل، الطبقة الرابعة)_

[2]) الحديث اخرجه البخاري، كتاب الايمان، باب (وان طائفتان من المؤمنين.....) رقم (۳۱)، والديات، باب قول الله تعالى:(ومن احياها)، رقم (۶۸۷۵)، والفتن، باب اذا التقى المسلمان......رقم (۷۰۸۳)، ومسلم في الفتن، باب اذا توجه المسلمان......رقم (۷۲۵۲_۷۲۵۵)، وابو داود، الفتن، باب النهي عن القتال في الفتنة، رقم (۴۲۶۸)، والنسائي، تحريم الدم، باب تحريم القتل، رقم (۴۱۲۱_۴۱۲۲)، و(۴۱۲۵_۴۱۲۸))_

وو نو د هغوى مطالبه خو دا وه چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قاتلان دې گرفتار کړې شي او حد دې پرې جارى کړې شي،ښکاره خبره ده چې دا يو شرعى مطالبه ده او دا خلق هيڅکله او بالکل د حضرت على رضي الله عنه سره د قتال کولو دپاره وتلې نۀ وو ځکه چې په دې کښې دوه رائې نۀ وې ځکه چې حضرت على رضي الله عنه د خپلې زمانې په خلقو کښې د خلافت صحيح حقدار وو ،هم هغوى د لوئې امامت مستحق وو.

البته کار دا شوې وو چې د حضرت عثمان رضي الله عنه قاتلانو حضرت على رضي الله عنه سره پناه اخستلې وه،د حضرت على رضي الله عنه ملګرتيا به ئې کوله،د حضرت على رضي الله عنه خپل خيال دا وو چې ترڅو د امت حالات برابر شوې او پرامن شوې نۀ وى نو دا قاتلان جلاد ته حواله کول مناسب نۀ دى،البته کله چې حالات پرسکون او برابر شى نو دا کار به هم اوکړې شى.ښکاره خبره ده چې دا دواړه ډلې په خپل خپل ځائې صحيح دى نو ددې وجې نه د دواړو ډلو مقتولين به مظلومان شمارلې شى نۀ چې ظالمان.هم دا د اهل سنت والجماعت مذهب دې،والقاتل منهم والمقتول فى الجنة ان شاء الله.[1]

② علامه ابن التين السفاقسى رحمه الله فرمائى:مطلب دادې چې قتال کوونکى دوه قسمه خلق وى:صحابى او غيرصحابى نو په صحابى کښې خو تاويل کيدې شى ددې وجې نه هغه مظلوم دې او غيرصحابى چې ددنيا دپاره جنګ او قتال کوى نو هغه به ظالم وى.

"معناه:أنهم اما صحابى متاول فهو مظلوم،واما غيرصحابى قاتل لاجل الدنيا فهو ظالم".[2]

قوله: وانى لا أرانى الا ساقتل اليوم مظلوماً: او زما د خپل ځان په باره کښې خيال دې چې نن به زۀ ظلماً شهيد کيږم.

أرانى د همزه ضمه لوستلې شى ددې معنى ده أظن يعنى زما خيال او ګمان دادې او د همزه فتحه هم لوستلې کيږى بيا به ددې معنى أعتقد وى يعنى زما يقين او اعتقاد دادې چې نن به زۀ شهيد کيږم.[3]

د هغوى دا ګمان يا يقين پوره شو او عمرو بن جرموز نومې يو سړى پرې اچانک حمله اوکړه او شهيد ئې کړو ،داسې حال کښې چې دوى د جنګ د ميدان نه وتلې وو.[4] ددې تفصيل په کتاب العلم کښې تير شوې دې.[5]

قوله: وان من أكبرهمى لدينى ،أفترى يبقى ديننا من مالنا شيئاً؟: او زما د

---

[1] شرح ابن بطال:۲۹۰/۵،وعمدة القارى:۵۱/۱۵_
[2] شرح القسطلانى:۲۱۰/۵،وعمدة القارى:۵۱/۱۵،وفتح البارى:۲۲۹/۶_
[3] عمدة القارى:۵۱/۱۵،وفتح البارى:۲۲۹/۶_
[4] پورته حواله جات_
[5] کشف البارى:۱۷۳/۴_

تو لو نه لويه پريشانى زما قرض دې، ستا څۀ خيال دې، زمونږ دا قرض به زمونږ په مال کښې څۀ پرېږدى؟

مطلب دادې چې دومره قرضونه چې ما د خلقو نه اخستلي دى د هغې په ادا کولو کښې به ټول مملوکه مال خرچ شى، هغې کښې به څۀ پاتې شى؟

په لديغى کښې لام د تاکيد دې او مفتوح دې او په أفترى کښې همزه د استفهام ده او فعل مجهول دې، دا د أفتظن په معنى کښې دې او يبقى د ابقاء نه دې (افعال نه) نۀ چې د بقاء نه.(۱)

قوله: فقال: يابنى، بع مالنا، فاقض دينى، وأوصى بالثلث، وثلثه لبنيه-يعنى بنى عبدالله بن الزبير، يقول: ثلث الثلث- فإن فضل من مالنا فضل بعد قضاء الدين فثلثه لولدك: بيا ئې اووئيل ائې ځويه! زمونږ مال خرڅ کړه او زما قرض ادا کړه او د ثلث (دريمي حصې) وصيت ئې اوکړو او په ثلث کښې به ثلث د هغوى يعنى د عبدالله بن زبير (د مخاطب) د ځامنو دپاره وى، وې وئيل چې ثلث به په دريو حصو کښې تقسيم کړې او د هغې يو ثلث به خپل ځامنو ته ورکړې. که د قرض ادا کولو نه پس زمونږ په مال کښې څۀ بچ شو نو د هغې ثلث به ستا د ځامنو دپاره وى.

پورته ذکر شوې عبارت د مختلفو حضراتو په کلام باندې مشتمل دې، ددې وضاحت دادې چې د حضرت زبير ﷺ کلام دادې: "يا بنى، بع مالنا، فاقض دينى، فان فضل من مالنا فضل بعد قضاء الدين فثلثه لولدك" ددې مطلب دادې چې ائې ځويه! زما مال خرڅ کړه او زما قرض ادا کړه او د قرض ادا کولو نه پس که هم مال باقى بچ پاتې شو نو د هغې يو ثلث به د فقيرانو او مسکينانو دپاره وى، ليکن ددې ثلث ثلث به ستا د اولاد دپاره وى او "وأوصى بالثلث وثلثه لبنيه" دا د حضرت عبدالله بن زبير ﷺ کلام دې. او "يعنى بنى عبدالله بن الزبير يقول: ثلث الثلث" دا د يو راوى تفسير او وضاحت دپاره راوړلې شوې جمله ده، چې په دې کښې راوى د "ثلثه لبنيه" وضاحت کړې دې. که ددې تفصيل خيال او لحاظ اونۀ ساتلې شى نو په عبارت باندې پوهيدل مشکل دى.

په دې عبارت کښې فثلثه کښې کوم ضمير مجرور دې دا مطلقاً د ثلث طرفته راجع دې يعنى د ثلث ثلث ځکه چې وصيت خو مطلقاً د مال په ثلث کښې جارى کيږى. ددې برعکس امام مهلب ﷫ دا ضمير مجرور د فضل طرفته راجع کړې دې ليکن دا د اشکال نه خالى نۀ دې.(۲)

بعضې حضراتو په فثلثه کښې لام تشديد سره لوستلې دې يعنى د اسم په ځائې ئې امر

---

(۱) عمدة القارى: ۵۲/۱۵، وشرح القسطلانى: ۲۱۱/۵_

(۲) فتح البارى: ۲۳۰/۶، عمدة القارى: ۵۲/۱۵، وارشاد السارى: ۲۱۱/۵، والكوثر الجارى: ۱۱۱/۶_

ګرځولې دي چې ددې مطلق ثلث درې حصې کول.حافظ دېته زيات اقرب وئيلې دی.(۱)

قوله: قال هشام: وكان بعض ولد عبدالله قد وازى بعض بني الزبير-خبيب وعباد: هشام وائی چې د عبدالله بن زبير بعضې ځامن د حضرت زبير رضي الله عنهما د بعضې ځامنو هم عمر وو يعنې خبيب او عباد د هشام بن عروه دا قول د سابقه سند سره موصول دې (۲)

علامه جوهری رحمه الله وازی په واو سره ليکل غلط او خلاف القياس ښودلې دی.هغوی دا وائی چې دا همزه سره آزی ليکل پکار دی،د باب د حديث شريف الفاظ په دهٔ باندې رد کوی چې دلته وازی واو سره دې،ددې معنی ده ساوی يعنی برابر کيدل.(۳)

ددې جملې مطلب: ① علامه مهلب رحمه الله فرمائی چې ددې دا معنی هم کيدې شی چې د حضرت عبدالله ځامن د حضرت زبير رضي الله عنهما د ځامنو يعنی د خپلو ترونو په عمر کښې برابر شوې وو ②او دا معنی هم کيدې شی چې د حضرت عبدالله ځامن د ميراث په حصه کښې د خپل ترونو يعنی د حضرت زبير رضي الله عنه د ځامنو برابر شوې وو يعنی هغوی ته هم دومره ملاؤ شوه لکه څومره چې ئې ترونو ته ملاؤ شوه.

دا دويم احتمال مهلب رحمه الله غوره ګرځولې دې او فرمائی چې په دويم صورت کښې د حضرت زبير رضي الله عنه د اولاد د کثرت بيانولو هيڅ معنی نشته.ليکن نورو شارحينو اولنې احتمال راجح او دويم احتمال مرجوح ښودلې دې.(۴) لکه حافظ رحمه الله فرمائی چې دا احتمال د اعتراض او د اشکال نه خالی نهٔ دې ځکه چې دغه وخت پورې خو ميراث تقسيم شوې نهٔ وو.نهٔ د مال موروث څهٔ معلومه او معينه اندازه وه نهٔ د موصی به يعنی د ثلث اندازه وه.

ددې نه علاوه دا .وينا "والا لم يكن لذكر كثرة أولاد الزبير معنى في الموازاة في السن" (۵)هم صحيح نهٔ ده ځکه چې مراد دا دې چې حضرت زبير رضي الله عنه د حضرت عبدالله رضي الله عنه اولاد ته خصوصيت سره بيان اوکړو او د نورو نوسو په مقابله کښې ئې هغوی ته زيات اهميت ورکړو،ددې وجه واضحه ده چې د حضرت عبد الله ځامن د لوئې عمر والا او د کورونو خاوندان شوې وو تردې چې په دې معامله کښې د ترونو برابر شوې وو نو حضرت زبير رضي الله عنه د خپل وصيت په ذريعې سره د مال څهٔ مقدار د خپلو نوسو دپاره هم مقرر کړو،دې دپاره چې د دوی د پلار حضرت عبد الله رضي الله عنه حصه زياته فراخه شی،دغه شان دوی په مالی معاملاتو کښې د خپل

---

۱) فتح الباری:۶/ ۲۳۰،وعمدة القاری:۵۲/۱۵،وارشاد الساری:۲۱۱/۵)_

۲) فتح الباری: ۲۳۰،وارشاد الساری:۲۱۱/۵)_

۳) پورته حواله جات،والصحاح للجوهری: ۴۰،مادة ازا "حرف الالف،والعمدة:۵۲/۱۵،والكوثر الجاری:۱۱۲/۶)

۴) فتح الباری۶/ ۲۳۰،وارشاد الساری:۲۱۱/۵،وشرح ابن بطال:۲۹۱/۵،والكوثر الجاری:۱۱۲/۶،وشرح الكرمانی:۱۳/ ۱۰۰)_

۵) قاله ابن بطال:۲۹۱/۵)_

پلار حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه سره معاون او مددګار جوړ شی.(۱) والله اعلم بالصواب
"خبیب وعباد" د بدلیت یا د بعض نه د بیان د وجې نه مرفوع دی او دا د بعض تفسیر کوی. د
مثال په طور صرف په دې دوو نومونو باندې اکتفاء اوکړې شوه. ورنه د حضرت عبدالله په
اولاد کښې نور کسان هم وو چې په عمر کښې د ترونو برابر شوي وو.(۲) حافظ دلته دا هم
وئیلي دی چې "خبیب وعباد" مجرور هم لوستلې کیدې شی چې دا د لفظ "بعض" نه بیان واقع
شی. لیکن دلته د حافظ نه سهو شوې ده، علامه عینی وائی چې لفظ د "بعض" په حدیث
شریف کښې دوه ځله راغلي دي، په هغې کښې یو مرفوع دې او دویم منصوب دې. دا دریم
صورت د کوم ځائې نه راغئ؟ دا خبره قسطلانی هم کړې ده. صحیح خبره داده چې دا دواړه
نومونه مجرور هم لوستلې کیدې شی لیکن د ولد په اعتبار سره. کوم چې په "بعض ولد
عبدالله......" کښې راغلي دی نۀ چې په اعتبار د بعض سره.(۳)
خبیب: دا خبیب بن عبدالله بن الزبیر بن العوام القرشی الاسدی المدنی رحمه الله دې. د دوی مور
بی بی تماضر بنت منظور بن زبان الفزاریه ده.(۴)
دې د خپل والد عبدالله بن زبیر او د حضرت عائشه و کعب الاحبار رضی الله عنهم نه روایت کوی. د
دوی نه په روایت کوونکو کښې د دوی ځوئې زبیر بن خبیب، یحیی بن عبدالله بن
مالك، زهری او سلیمان بن عطاء وغیره شامل دی.(۵)
دوی په اهل علم او اهل ورع کښې وو، د دوی ورور مصعب بن عبدالله وائی:
"کان خبیب قد لقی کعب الاحبار، ولقی العلماء، وقرأ الکتاب وکان من النساك"(۶)
ابن حبان د دوی تذکره په کتاب الثقات کښې کړې ده.(۷)
علامه ذهبی رحمه الله فرمائی، "ناسك، صدوق، معنی بالعلم"(۸)
علامه مزی رحمه الله فرمائی، "وکان ......عالماً بقریش، وکان طویل الصلوة، قلیل الکلام"(۹)

---

(۱) فتح الباری: ۶/۲۳۰، وارشاد الساری: ۵/۲۱۱، وکذا انظر الکوثر الجاری: ۶/۱۱۲)_
(۲) عمدة القاری: ۱۵/۵۲، وفتح الباری: ۶/۲۳۰، وارشاد الساری: ۵/۲۱۱)_
(۳) پورته حواله جات)_
(۴) تهذیب الکمال: ۸/۲۲۳، البتهابن حبان (۴/۲۱۱) د دوی د مور نوم حنتمه بنت عبدالرحمن لیکلې دې
کوم چې د مشهور قول خلاف دې)_
(۵) تهذیب الکمال: ۸/۲۲۳، وتهذیب التهذیب: ۳/۱۳۵)_
(۶) تهذیب الکمال: ۸/۲۲۳، وتهذیب التهذیب: ۳/۱۳۵، وخلاصة الخزرجی: ۱۰۴، من اسمه خبیب)_
(۷) الثقات لابن حبان: ۴/۲۱۱)_
(۸) الکاشف: ۱/۳۷۱، رقم (۱۳۷۶))_
(۹) تهذیب الکمال: ۸/۲۲۵)_

د بنو امیه خلیفه ولید بن عبد الملك د حضرت عمربن عبد العزیز طرفته یو خط واستوو، کله چې عمر د مدینې منورې والی وو چې دهٔ ته سل کوړې ورکړه او قید کښې ئې واچوه. حضرت عمربن عبد العزیز رحمه الله د حکم پوره والي اوکړو او په یو منګی کښې اوبه یخې کړې شوې او د یخنۍ په موسم کښې یو سحر هغه اوبه په دهٔ باندې واړولې شوې چې د هغې د وجې نه ددهٔ بدن یخ شو او یخنی پرې راغله، هم دا عمل وروستو ددهٔ د مرګ سبب جوړ شو.
په جیل کښې چې کله ددهٔ تکلیف زیات شو نو حضرت عمربن عبد العزیز رحمه الله دې د جیل نه بهر کړو او په خپل کار باندې ډیر پښیمانه شو، او د خبیب خاندان دې د عمر بن مصعب بن زبیر کور ته منتقل کړو، دې دوران کښې چې کله د خبیب خاندان دهٔ سره نزدې ناست وو، د ماجشون سره د ملاقات کولو په غرض باندې راغلل، دا صاحب د حضرت عمربن عبد العزیز په ملګرو کښې وو، کله چې دې د مدینې منورې والی وو، کله چې دې دننه داخل شو نو عروه بن عبد الله بن زبیر اووئیل، کیدې شی ستاسو ملګری (عمربن عبد العزیز) ته تردې وخت پورې ددهٔ په مرګ کښې شك دې او نزدې ناستو کسانو عروه ته اووئیل چې څادر لرې کړئ او ورته د خبیب حالت اوښایئ، چې کله ماجشون د هغهٔ حالت اولیدهٔ ، دغه وخت خبیب وفات شوې وو نو هغه نیغ د حضرت عمر کور "درمروان" ته لاړو.
ماجشون وائی چې هلته په رسیدلو سره ما دروازه اوټکوله، بیا داخل شوم، د داخلیدو نه پس مې حضرت عمر بن عبد العزیز رحمه الله په دې حالت کښې اولیدو چې هغه په دردزه کښې د مبتلا ښځې په شان کله کینی او کله پاسی، زما په لیدلو سره ئې اوفرمائیل چې څهٔ خبر دې راوړلې دې؟ ما ورته اووئیل چې بنده (خبیب) خو مړ شو، نو هغه په زمکه باندې پریوتلو، بیا ئې سر اوچت کړو او وې وئیل انا لله وانا الیه راجعون. ددې حادثې اثر ټول ژوند کښې په حضرت عمر بن عبد العزیز رحمه الله باندې وو، ددې نه پس هغوی د مدینې منورې د ولایت نه استعفٰی ورکړه او د ګورنرئ وغیره د قبلولو نه منع شو. ددې نه پس که به دوی ته په یو داسې نیك کار باندې چا مبارك باد ورکوو کوم نیك کار چې به دوی جاری کړې وو نو دوی به فرمائیل، "فکیف بخبیب؟"! چې ستاسو خبره خو صحیح ده لیکن زهٔ به د خبیب څهٔ کوم؟
حضرت عمر بن عبد العزیز رحمه الله چې کله خلیفه جوړ شو نو هغوی آلِ زبیر بن عوام ته خصوصی طورباندې عطیات او تحفې ورکړې نو خلقو به وئیل چې دا د خبیب دیت دې.[1]
د ابن حبان رحمه الله د قول مطابق د حضرت خبیب انتقال په ۹۳ هجرئ کښې اوشو[2] هم دا رائې د ابن الاثیر رحمه الله هم ده او د زبیر بن بکار هم ده.[3]
په اصحاب سته کښې صرف امام نسائی رحمه الله په سنن کبرٰی کښې د دوی په واسطې سره یو

---

[1]) تهذیب الکمال: ۲۲۵/۸_۲۲۶، وتهذیب التهذیب: ۱۳۵/۳_۱۳۶)_
[2]) الثقات: ۲۱۱/٤)_
[3]) الکاشف: ۳۷۱/۱، والکامل فی التاریخ: ۲۷۸/٤، سنة ثلاث وتسعین، ذکر عدة حوادث)_

روايت اخستلې دي.(١) رحمه الله تعالىٰ رحمة واسعة.او د حضرت عباد بن زبير رحمه الله حالات وړاندې تير شوې دى.(٢)

قوله: ولہ یومئذ تسعة بنین وتسع بنات: دې ورځو کښې د دوى نهه ځامن او نهه لونړه وې.

په له کښې چې کوم ضمير مجرور دې نو دا د زبير طرفته راجع دې،دلته د امام كرمانى نه يو عجيبه تسامح شوې ده چې هغوى دا ضمير د عبد الله طرفته راجع كړې دې.(٣) دا صفا غلطى ده.د حضرت عبدالله رضي الله عنه چې دغه وخت كښې كوم اولاد موجود وو.هغه خبيب، عباد، هاشم،ثابت او حمزه دى.(٤) د دوى د باقى اولاد پيدائش د حضرت زبير رضي الله عنه د شهادت نه پس شوې دې.(٥)

د حضرت زبير رضي الله عنه نارينه اولاد چې نهه دې،د هغوى نومونه دا دى:

عبدالله،عروه او منذر،د دوى مور حضرت اسماء بنت ابى بكر رضي الله عنهما ده.عمرو او خالد.د دوى مور ام خالد بنت خالد بن حسين ده.مصعب او حمزه او د دوى مور رباب بنت انيف ده.عبيده او جعفر او ددې دواړو مور زينب بنت بشر ده.

ددې نهو نه علاوه چې كوم نارينه اولاد وو نو هغه د حضرت زبير رضي الله عنه د شهادت نه مخكښې وفات شوې وو.او د نهه لونړو نومونه دا دى:

خديجة الكبرىٰ،ام الحسن او عائشه،دا درې واړه د حضرت اسماء بنت ابى بكر نه وې. حبيبه،سوده او هند د دوى مور ام خالد ده.د رمله مور رباب،د حفصه مور زينب او د زينب مور ام كلثوم بنت عقبه وه.(٦) رضى الله عنهم وعنهن اجمعين.

قال عبدالله:فجعل يوصينى بدينه،ويقول: ان عجزت عن شئ منه فاستعن عليه مولاى، قال:فو الله،ما دريت ما اراد،حتى قلت: يا أبة،من مولاك؟قال:الله.قال: فو الله،ما وقعت فى كربة من دينه الاقلت:يامولى الزبير،اقض عنه دينه،فيقضيه.

حضرت عبد الله وائى چې زما پلار ما ته د خپل قرض په باره كښې وصيت كوو او دا به ئې وئيل چې ائې ځويه!كه ته د قرض د څۀ حصې ادا كولو نه عاجز شوې نو زما د مولا نه مدد

---

(١) السنن الكبرى،ابواب الزينة (٩/٧٨).كذا فى تحفة الاشراف:٣٩٣/١١،رقم (١٦٠٦٦).وتهذيب الكمال:٢٢٦/٨_٢٢٧)_

(٢) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الزكاة،باب الصدقة فيما استطاع)_

(٣) شرح الكرمانى:١٠٠/١٣،وفتح البارى:٢٣٠/٦)_ .

(٤) د حمزه نوم په تهذيب الكمال:٢٢٣/٨ كښې راغلې دې،حافظ،عينى او قسطلانى نه دا اولنى څلور نومونه ذكر كړې دى)_

(٥) فتح البارى:٢٣٠/٦،وعمدة القارى:٥٢/١٥،وارشاد السارى:٢١١)_

(٦) پورته حواله جات)_

واخله عبدالله وائی چې په خدائې قسم زۀ پوهه نۀ شوم چې د دې څۀ وائی او د مولی نه د دوی څۀ مراد دې؟ تردې چې ما اووئيل. اباجان ستاسو مولا څوك دې؟نو وې فرمائيل: الله...
حضرت عبدالله وائی چې په خدائې قسم د هغوی په قرض ادا کولو کښې چې به ما ته کله هم څۀ پريشانی پيښه شوه نو ما به عرض اوکړو ائې د زبير مولا د زبير له طرفه د هغوی ترضه ادا کړې نو الله تعالی به څۀ لاره پيدا کړه.
د حضرت عبد الله د حيرانه کيدلو وجه: مولی په عرب کښې هغې سړی ته وائی چې يو غلام ئې آزاد کړې وی.ښکاره خبره ده چې حضرت زبير ﷺ خو حر الاصل وو د هغوی مولی به څوك وو. يعنی د هغوی آزادونکې به څوك وو؟ددې وجې نه حضرت عبدالله بن زبير ﷺ ته حيرانتيا او پريشانی جوړه شوه چې د مولا نه د دوی مراد څۀ دې؟ددې وجې نه ئې تپوس اوکړو، "ياأبة، من مولاك؟" نو په جواب کښې اووئيلې شو، "الله" نو کله چې به حضرت عبدالله ته د قرض په سلسله کښې څۀ مشکل پيښ شو نو الله تعالی ته به ئې درخواست اوکړو. الله تعالی به ئې درخواست قبول کړو، نتيجه دا چې ټول قرض ادا شو.
ددې حضراتو يقين کامل وو او دا ټول دې درجې ته رسيدلې وو. چې خپله هره مسئله، هر مشکل او هره پريشانی به ئې د الله تعالی په دربار ﷻ کښې پيش کوله. کوم چې ټولو ته ورکوی، کافر او مسلمان، د غريب او د امير تفريق د هغۀ په نزد نشته. يو خو مونږ يو چې په هر څيز کښې په اسبابو باندې نظر ساتو، د رب الاسباب طرفته نۀ متوجه کيږو. نو د امت چې کوم حشر دې هغه د ټولو په وړاندې دې.

قوله: فقتل الزبير رضي الله عنه، ولم يدع ديناراً ولا درهماً، الا أرضين منها: الغابة، واحدى عشرة داراً بالمدينة، ودارين بالبصرة، وداراً بالكوفة، وداراً بمصر:
ددې نه پس حضرت زبير ﷺ شهيد شو، په ترکه کښې ئې نۀ دينار پريخودو او نۀ څۀ درهم ليکن څۀ زمکې وې چې په هغې کښې يو غابه ده او يوولس کورونه په مدينه منوره کښې، دوه کورونه په بصره کښې، يو کور په کوفه کښې او يو کور ئې په مصر کښې پريخودو.
"أرضين" د جمع صيغه ده او په حالت د نصب کښې دې، ددې مفرد أرض دې، ددې ترجمه پورته "څۀ زمکو" سره کړې شوې ده. البته غالباً دلته د حافظ ﷫ نه تسامح شوې ده چې هغوی دا تثنيه ګڼړلې ده او فرمائی چې د "منها" په ځائې "منهما" تثنيه سره کيدل پکار وو[1] دا لفظ غين معجمه او باء مؤحده خفيفه سره دې. بعضې حضراتو دا الغايه ياء سره لوستلې دې کوم چې واضحه او صفا غلطی ده[2] دا د مدينې منورې په اطرافو او مضافاتو کښې د يو مشهورې علاقې نوم دې چې ورته "عوالي المدينة" وئيلې شی. ددې مقام او د مدينې منورې

[1]) فتح الباری: ۶/ ۲۳۰)_
[2]) پورته حواله، وعمدة القاری: ۱۵/ ۵۲، وارشاد الساری: ۵/ ۲۱۱)_

مینځ کښې څلور میله فاصله وه او دا مقام د شام په لاره باندې راتلهٔ.(۱) حضرت زبیر رضی الله عنه دا زمکه، کمافی حدیث الباب، په یو لاك اویا زره باندې اخستلې وه او بیا ئې وروستو په شپاړس لاکه باندې خرڅه کړې وه. د باب په حدیث کښې د مذکوره کورونو نه علاوه د حضرت زبیر رضی الله عنه یو کور په مکه مکرمه کښې وو. د هغې ذکر ابو نعیم په مستخرج کښې کړې دې، ددې راوی هم هشام بن عروه دې.(۲)

قوله: قال: وانما كان دينه الذى عليه أن الرجل كان يأتيه بالمال فيستودعه اياه، فيقول الزبير: لا، ولكنه سلف، فانى أخشى عليه الضيعة: حضرت عبدالله رضی الله عنه فرمائی چې کومه قرضه په حضرت زبیر رضی الله عنه باندې واجبه وه نو ددې صورت داسې شوې وو چې یو سړی به ورته مال راوړلو چې دا خپل ځان سره امانت کیږدئ نو حضرت زبیر رضی الله عنه به ورته اووئیل چې اماناً خو نهٔ البته د قرض په صورت کښې ئې راسره پریږده ځکه چې ماته ددې د ضائع کیدو ویره ده.

په دې عبارت کښې حضرت عبدالله رضی الله عنه د هغې لوئې رقم وجه بیان کړې ده چې کوم لوئې رقم ئې په والد محترم باندې قرض جمع شوې وو، چې ددې قرض سبب او وجه څهٔ وه.

د حضرت زبیر رضی الله عنه د احتیاط کمال او تقوی: چې یو سړې به حضرت زبیر رضی الله عنه ته راغلو چې خپل مال ورسره امانت کیږدی نو دوی به هغه څیز د امانت په صورت نهٔ قبلوو بلکه ورته به ئې فرمائیل چې د قرض په شکل کښې ئې پریږده. دغه شان د صاحب المال مال به هم محفوظ وو او اعتماد به ئې هم وو او حضرت زبیر رضی الله عنه به ددې الزام نه بچ وو چې هغوی دا مال قصداً عمداً ضائع کړې دې چونکه د امانت په هلاکیدو او ضائع کیدو کښې ضمان نهٔ وی او قرض خو په هر حالت کښې واپس کول وی، ددې وجې نه به حضرت زبیر رضی الله عنه ذمه داری په خپل ځان واخستله، په حدیث شریف کښې هم ددې طرفته اشاره ده، "فانی أخشی الضیعة" او که په دې مال باندې به ئې تجارت کوو نو ددې منافع به هم د دوی دپاره پاکه او حلاله وه.

ددې عمل نه ددې خبرې اندازه بنهٔ لګی چې حضرت زبیر رضی الله عنه کښې څومره لوئې احتیاط او حد درجې تقوی وه، علامه ابن بطال رحمه الله ددې وجوهاتو په بیانولو کښې لیکی:

"وأما قول الزبير للذين كانوا يستودعونه "لا، ولكنه سلف"، انما يفعل ذلك خشية أن يضيع المال، فيظن به ظن سوء فيه، أو تقصيراً فى حفظه، فيرى أن هذا أبقى لمرؤته، وأوثق لصاحب الاموال، لانه كان صاحب ذمة وافرة، وعقارات كثيرة، فرأى ان يجعل أموال الناس مضمونة عليه، ولا يبقيها تحت شئ من جواز التلف، ولتطيب نفس صاحب الوديعة على ذمته، وتطيب نفسه هو على ربح هذا المال"(۳)

---

(۱) پورته حواله جات، والكوثر الجارى: ۱۱۲/۶، ومعجم البلدان: ۱۸۲/٤، باب الغين مع الالف.....)_

(۲) فتح البارى: ۲۳۱/۶_۲۳۲)_

(۳) شرح ابن بطال: ۲۹۱/۵، وعمدة القارى: ۵۲/۱۵، وفتح البارى: ۲۳۰/۶)_

مشرانو صحابه کرامو ﷺ هم د خپلو مالی معاملاتو ذمه داری حضرت زبیر ﷺ ته حواله کړې وه.دوی به د هغوی د مالی کارونو او امورو نګرانی کوله.لکه زبیر بن بکار د هشام بن عروه د طریق نه نقل کړې دې چې د حضرت عثمان.حضرت عبدالرحمن بن عوف.حضرت مطیع بن الاسود.حضرت ابوالعاص بن الربیع.حضرت عبدالله بن مسعود او د حضرت مقداد بن عمرو ﷺ وغیره په شان صحابه کرامو هم د خپل مالی معاملاتو انتظام حضرت زبیر ﷺ ته حواله کړې وو.[1]

قوله: وما ولي امارة قط، ولا جباية خراج، ولا شيئاً الا أن يكون في غزوة مع النبي ﷺ،أو مع أبي بكر وعمر وعثمان ﷺ: کله هم دوی د څه ځائې حاکم جوړ شوې نه دی.کله ئې هم د خراج د وصولولو ذمه داری اخستلې نه ده او نه بل څه څیز وو چې په هغې کښې ئې څه عهده اخستلې وی،بس نبی کریم ﷺ سره یا حضرت ابوبکر،حضرت عمر او حضرت عثمان ﷺ سره به ئې غزا (جهاد) کوله.[2]

په دې جمله کښې حضرت عبدالله بن زبیر ﷺ د یو وهم دفع کړې ده چې حضرت زبیر ﷺ سره دومره لوئې مقدار کښې مال د کوم ځائې نه راغئ.چې هر کله والی هم نه وو.جابی هم نه وو (تیکس وصولوونکې)نو ددې جواب هغوی بیان کړو چې دا ټول مال د مختلفو غزاګانو برکت دې،حضرت زبیر ﷺ به په غزاګانو کښې نبی کریم ﷺ.حضرت ابوبکر.حضرت عمر او حضرت عثمان ﷺ سره ملګرتیا کوله.کوم غنیمت چې به ملاؤ شو نو هغه به ئې په کاروبار وغیره کښې لګوو.ددې وجې نه څۀ بد او خراب ګمان کول پکار نۀ دی.الله تعالی د دوی په مال کښې برکت اچولې وو.په هغې کښې ورته ډیرې زیاتې فائدې حاصلې شوې یعنی د لکونو او کروړونو نه زیاتې شوې.ابن بطال رحمه الله فرمائی:

"وقوله:"وما ولي امارة قط، ولا جباية خراج" فيكثر ماله من هذا الوجه،فيكون عليه فيه ظن سوء ومغمز لظن عمر المسلمين بالعمال،حتى قاسمهم،بل كان كسبه من الجهاد وسهمانه من الغنائم مع رسول الله وخليفتيه بعده،فبارك الله في ماله لطيب أصله،وربح أرباحاً بلغت ألوف الالوف"[3]

ددې نه علاوه زبیر بن بکار خپل سند سره روایت کړې دې چې د حضرت زبیر ﷺ په ملکیت کښې سل غلامان وو چې دوی ته به ئې خراج ادا کوو.نو په دې وجوهاتو باندې خیال کول چې هغوی دا مال غلطو طریقو سره حاصل کړې وو،دا خیال بالکل غلط دې.[4]

قوله: قال عبدالله بن الزبير: فحسبت ما عليه من الدين،فوجدته ألفي ألف،

---

[1]) فتح الباری:۶/ ۲۳۰)_
[2]) د حضرت ابوبکر رضی الله عنه حالاتو دپاره اوګورئ:کتاب الوضوء.باب من لم يتوضا من لحم الشاة والسويق)
[3]) شرح ابن بطال:۵/ ۲۹.وعمدة القاری:۱۵/ ۵۲.وفتح الباری:۶/ ۲۳۰)_
[4]) فتح الباری ۶/ ۲۳۰)_

وماٸتی ألف: حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه وائی چې په دوی باندې کومه قرضه وه،ما د هغې حساب اولګوو نو هغه دوه ویشت لاکه وه،(دوه ملین،دوه لکهه)

دا قول هم سابقه سند سره موصول دی.(۱)
او حسبت د باب نصر نه د ماضی متکلم صیغه ده ددې معنی ده شمارل او حساب کول، حساباً وحسباناً بالضم.وغیره ددې مصدرونه دی.دویم یو لفظ دې چې د باب حسب بالکسرنه دې،د هغې مصدر حسباناً بالکسر.وغیره دې،د هغې معنی ده ګمان او اندازه لګول(۲)

قال: فلقی حکیم بن حزام عبدالله بن الزبیر، فقال: یا ابن أخی، کم علی أخی من الدین؟

فرمائی چې حضرت حکیم بن حزام(۳)حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما سره ملاؤ شو او وې فرمائیل:وراره!زما د ورور قرضه څومره ده؟
حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه د حضرت زبیر بن عوام رضی الله عنه د تره ځوئې وو،ددې وجې نه هغوی حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه ته "یا ابن اخی" سره آواز اوکړو.(۴)

قوله: فکتمه،فقال: مائة ألف: حضرت عبدالله رضی الله عنه ترینه د قرض اصل مقدار پټ اوساتلو او وې فرمائیل یو لاك.
ایا دا دروغ او غلط بیانی نهٔ ده؟ په حضرت زبیر رضی الله عنه باندې د واجب قرض مقدار دوه ویشت لاکه وو لیکن د حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه په تپوس باندې حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د قرض اصل مقدار ترینه پټ اوساتلو او صرف یو لاك ئې ورته اووئیل او باقی یو ویشت لاکه ئې حذف کړل نو آیا دا په دروغو او غلط بیانئ کښې نهٔ راځی؟
ابن بطال رحمه الله ددې اشکال جواب دا ارشاد فرمائیلې دې چې دا دروغ نهٔ دی او نهٔ غلط بیانی ده ځکه چې هغوی ورته څهٔ اووئیل او څهٔ ئې پټ اوساتل ځکه چې هر سړی ته دا حق حاصل دې چې کله د هغهٔ نه د څهٔ څیز په باره کښې تپوس اوکړې شی نو تپوس کوونکې ته چې څومره ئې خوښه وی وئیلې شی نو دغه شان هغوی ته هم دا حق حاصل وو چې څهٔ ورته اووائی او څهٔ ورته اونهٔ وائی،دلته هغوی د حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه په تپوس کولو باندې دا خپل حق اختیار کړو.(۵)
د قرض د اصل مقدار پټولو وجه: ددې وجه دا وه چې حضرت حکیم رضی الله عنه د حضرت زبیر رضی الله عنه په باره کښې څهٔ غلط ګمان او د احتیاط د کموالی رائې اختیار نهٔ کړی چې دومره لویه قرضه

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۳۰،وعمدة القاری:۱۵/۵۲)_
(۲) پورته حواله جات)_
(۳) دحضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الزکاة،باب لا صدقة الا عن ظهر غنی)_
(۴) عمدة القاری:۱۵/۵۳،وشرح الکرمانی:۱۳/۱۰۱،وفتح الباری:۶/۲۳۱)_
(۵) شرح ابن بطال:۵/۲۹۲،وفتح الباری:۶/۲۳۱،وعمدة القاری:۱۵/۵۳)_

پرې خنګه واجبه شوه، چې بیا د هغې په ادا کولو کښې وارثان پریشان وی؟
ددې نه علاوه د حضرت عبدالله رضی الله عنه په نظر کښې دا خبره هم وه چې حضرت حکیم رضی الله عنه د هغوی په باره کښې دا خیال اونۀ کړی چې دې د څۀ مدد او تعاون محتاج دې.چې د هغې په نتیجه کښې دې (حضرت حکیم) حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه لره خپل محتاج خیال کړی.[۱]
د حقیقت د پټولو خلاصه دوه خبرې شوې.
① د حضرت زبیر رضی الله عنه متعلق حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه د څۀ غلط فهمۍ ښکار نۀ شی.
② د حضرت عبدالله رضی الله عنه غیرت او خود داریٔ ته څۀ نقصان اونۀ رسی چې حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه دوی لره د خپل مدد او تعاون محتاج خیال کړی

قوله: فقال حکیم: والله، ما أری أموالکم تسع هذه، فقال له عبدالله: أرأیتك إن کانت ألفی ألف ومائتی ألف؟ قال: ما أراکم تطیقون هذا، فإن عجزتم عن شئ منه فاستعینوا بی: حضرت حکیم اوفرمائیل.په خدائې قسم: زما خیال نۀ دې چې ستاسو مالونه به ددومره قرض دپاره کافی شی نو حضرت عبدالله ورته اووئیل.که قرض دوه ویشت لاکه وی نو ستاسو څۀ خیال دې؟نو حضرت حکیم اوفرمائیل زما په خیال تاسو ددې د ادا کولو قدرت نۀ لرئ،نو که چرته تاسو ددې د ادا کولو نه عاجزه شوئ نو زما تعاون حاصل کړئ.
ابتداء کښې حضرت عبدالله د قرض مقدار کم اوښودلو،چې د هغې وجه اوس تیره شوه،چې هرکله ئې محسوسه کړه چې حضرت حکیم یو لاک قرض ډیر لوئې رقم ګڼړی نو حضرت عبدالله دا ضروری اوګڼړله چې د قرض پوره مقدار دوی ته اوښودلې شی او دا یقین ورته هم ورکړې شی چې د قرض د دومره لوئې مقدار په ادا کولو باندې زما قدرت هم شته.یو لاک خو ډیر معمولی رقم دې.[۲]

قوله: وکان الزبیر اشتری الغابة بسبعین ومائة ألف، فباعها عبدالله بألف ألف وستمائة ألف: او حضرت زبیر غابه په یو لاک اویا زره باندې اخستې وه،دا حضرت عبدالله په شپاړس لاکه باندې خرڅه کړه.
حضرت عبدالله د غابه زمکه شپاړس حصو کښې تقسیم کړه او د هرې حصې قیمت ئې یو لاک مقرر کړو چې څوک اخستل غواړی نو د هرې حصې یو لاک روپۍ قیمت دې،دغه شان ټوله زمکه د شپاړس لاکو شوه.[۳]

قوله: ثم قام، فقال: من کان له علی الزبیر حق فلیوافنا بالغابة: بیا حضرت عبدالله (د اعلان کولو دپاره) اودریدو،وې فرمائیل چې په زبیر باندې د چا حق وی نو هغه

[۱] پورته حواله جات)_
[۲] فتح الباری:۶/۲۳۱،وعمدة القاری:۱۵/۵۳)_
[۳] فتح الباری:/۲۳۱)_

دې مونږ سره په غابه كښې ملاؤ شي۔

فليوافنا د موافاة(مفاعلة)نه دې،ددې معنى ده راتلل،أى فلياتنا[1]

فاتاه عبدالله بن جعفر۔وكان له على الزبير أربعمائة ألف۔فقال لعبدالله:إن شئتم تركتها لكم.قال عبد الله:لا،قال:فان شئتم جعلتموها فيما تؤخرون إن أخرتم.فقال عبد الله:لا،قال:قال:فاقطعوالي قطعة.قال عبدالله:لك من هاهنا إلى هاهنا

نو عبدالله بن جعفر د حضرت عبدالله بن زبير(اعلان اوريدلو سره) راغئ.د دوى په حضرت زبير باندې څلور لاكه روپئ وې او ابن الزبير ته ئې اووئيل چې كه تاسو غواړئ نو زۀ به خپل رقم تاسو ته پرېږدم.ابن الزبير اوفرمائيل نه،دا نۀ شى كيدې.نو ابن جعفر اووئيل چې كه تاسو غواړئ نو دا معامله مؤخر كړئ د نورو مؤخر شوې معاملاتو په شان،ابن الزبير اووئيل چې نه دا هم نۀ شى كيدې.ابن الزبير وائى چې ابن جعفر اووئيل تۀ زما دپاره د زمكې يوه حصه جدا كړه حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنهما اووئيل چې ستاسو دپاره ددې ځائې نه دې ځائې پورې زمكه ده۔

حضرت زبير د حضرت عبدالله بن جعفر څلور لاكه قرض دارې وو،چې كله عبدالله بن زبير اعلان اوكړو نو د اعلان په اوريدو سره عبدالله بن جعفر ورته راغئ او دوه پېشكشونه ئې اوكړل،يو خو دا چې زۀ خپل حق پرېږدم،دويم دا چې دا معامله فى الحال د نورو معاملاتو په شان مؤخر كړه،زۀ اوس د خپل حق مطالبه نۀ كوم،چې كله دې خوښه شى نو بيا راته راكړه،د باب د حديث شريف مضمون هم دا دې۔

د يعقوب بن سفيان په تاريخ كښې نور تفصيل دادې چې په دې موقع باندې حضرت حكيم بن حزام او عبدالله بن عمر رضي الله عنهم هم حاضر وو او دا خبرې اترې د حضرت عبدالله بن جعفر رضي الله عنهما په كور كښې شوې وې،نو هركله چې دا ټول حضرات د هغوى كور ته داخل شو نو ابن جعفر اوفرمائيل چې آيا تاسو دا حضرات ماته د سفارش دپاره راوستلې دى،بس ما درته خپل حق پريخودو نو ابن الزبير اووئيل،زۀ دا نۀ غواړم،نو هغوى اووئيل چې ددې قرض په بدله كښې تاسو ماته خپلې څپلئ راكړئ،ابن الزبير اووئيل،زۀ دا هم نۀ غواړم نو حضرت عبدالله بن جعفر حيرانتيا سره اووئيل آيا تاسو معامله د قيامت د ورځ دپاره پريخودل غواړئ چې هلته فيصله اوشى؟ابن الزبير اووئيل،داسې هم نۀ غواړم نو ابن جعفر اووئيل چې زۀ معامله په تاسو باندې پرېږدم،تاسو چې څۀ فيصله اوكړئ نو ماته به قبول وى نو ابن الزبير اووئيل چې زۀ به د قرض په بدله كښې تاسو ته جائيداد دركوم نو هغوى اووئيل چې ټهيک ده[2]

قوله:قال:فباع منها،فقضى دينه،فاوفاه،وبقى منها أربعة أسهم ونصف..:

---

[1]) عمدة القارى:۵۳/۱۵،والقاموس الوحيد للكيرانوى،مادة: وفى".

[2]) المعرفة والتاريخ للفسوى:۲۳۹/۲،مكحول،رقم(۲۴۰)وفتح البارى:۲۳۱/۶)_

فرمائی چې حضرت عبدالله بن زبیر په ترکه کښې څۀ حصه خرڅه کړه او قرض ئې پوره ادا کړو او د زمکې څلورنیمې حصې (د قرض ادا کولو نه پس) بچ شوې.

"منها" نه مراد "من الغابة والدور" دې، صرف "من الغابة" نۀ دې. دا ځکه چې قرض ذوه ویشت لاکه وو، پورته ذکر شوې دی چې د زمکې قیمت شپاړس لاکه وو[1]، بنکاره خبره ده چې په شپاړس لاکه باندې دوه ویشت لاکهه څنګه ادا کیدې شی؟ددې وجې نه ابن الزبیر زمکه هم خرڅه کړه او څۀ کورونه ئې هم خرڅ کړل، دغه شان ئې قرض ادا کړو او د زمکې څلور نیمې حصې بچ پاتې شوې.

قوله: فقدم علی معاوية. وعنده عمرو بن عثمان، والمنذر بن الزبير، وابن زمعة:
ددې نه پس حضرت عبدالله بن زبیر حضرت معاویه رضی الله عنه ته راغې، دغه وخت دوی سره عمرو بن عثمان[2]، منذر بن زبیر او عبدالله بن زمعه رضی الله عنهم هم موجود وو.

قوله: المنذر بن الزبير: دا جلیل القدر شخصیت ابوعثمان منذر بن زبیر بن عوام بن خویلد دې. حضرت اسماء بنت ابی بکر صدیق رضی الله عنهما د دوی مور بی بی ده[3] او د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما ورور دې. دوی د حضرت عمر رضی الله عنه په دور خلافت کښې پیدا شوې وو.[4]

حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه چې د قسطنطنیه د محاذ دپاره د خپل ځوی یزید په مشرئ کښې کوم لښکر ته ترتیب ورکړې وو، په هغې کښې دوی هم وو او په دغه غزوه کښې شریک وو.[5]

زبیر بن بکار وائی چې د منذر د خپل ورور حضرت عبدالله سره څۀ خفګان پیدا شو نو دوی هغه پریخودلو او کوفه کښې د حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه خدمت کښې حاضر شو، چې هغوی ئې ډیر اکرام اوکړو او لس لاکه درهمه[6] او دې سره سره څۀ جائیداد هم وو.[7]، ئې ورکړل لیکن د هغې د وصولولو نه مخکښې حضرت امیر معاویه رضی الله عنه وفات شو.

حضرت امیرمعاویه رضی الله عنه په خپل وصیت کښې فرمائیلې وو چې زما قبر ته به منذر کوزیږی[8] ددې نه ددې دواړو د تعلق د کلکوالی اندازه بنۀ کیدې شی.

---

[1]) فتح الباری: ۶/۲۳۱)_

[2]) د حضرت عمروبن عثمان حالات کتلو دپاره اوګورئ، کتاب الجنائز، باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: یعذب المیت......)_

[3]) سیر أعلام النبلاء: ۳/۳۸۱، والطبقات الکبری لابن سعد: ۵/۱۸۲)_

[4]) سیر أعلام النبلاء: ۳/۳۸۱، والبدایة والنهایة: ۸/۲۴۶)_

[5]) پورته حواله جات)_

[6]) د ابن کثیر مطابق دا رقم یو لاک وو

[7]) البدایه والنهایة: ۸/۲۴۶)_

[8])البدایه والنهایة: ۸/۲۴۶، وسیر أعلام النبلاء: ۳/۳۸۱)_

د دوی د ورور عبدالله بن زبیر او د یزید بن معاویه مینځ کښې چې کله د بیعت په معامله کښې اختلاف شو، خبره ډیره شوه او دوی ته اطلاع اوشوه نو دوی د کوفې نه راغلل او په اتو ورځو کښې ئې د مکې مکرمې مسافت پوره کړو او راؤرسیدو. اهل شام چې کله د عبدالله بن زبیر محاصره اوکړه نو په دې محاصره کښې دوی هم راغلل. دې دوران کښې ۲۴هـ کښې دوی وفات شو، ټول عمر مبارک ئې څلویښت کاله وو.(۱)

ابن کثیر لیکلي دی چې دوی او عثمان بن عبدالله بن حکیم به د ورځې د اهل شام خلاف جنګیدل او د شپې به ئې هم په دوی باندې خوراک کوو.(۲)

د دوی لور فاطمه بنت المنذر مشهوره محدثه وه او د هشام بن عروه بن زبیر په نکاح کښې وه.(۳) رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

ابن زمعه: دا د نبی کریم ﷺ صحابی عبدالله بن زمعه بن اسود بن مطلب بن اسد قرشی اسدی مدنی رضی الله عنه دی. د دوی مور بی بی قریبة الکبری ده چې د ام المؤمنین حضرت ام سلمه حقیقی خور ده، دغه شان حضرت ابن زمعه د حضرت ام سلمه خورئې شو.(۴)

د حضرت ام سلمه لور زینب بنت ابو سلمه د ابن زمعه په نکاح کښې وه.(۵).

دوی د نبی کریم ﷺ او د خپلې ترور حضرت ام سلمه رضی الله عنها نه روایت کوی.

د دوی نه د حدیث په روایت کوونکو کښې د دوی ځوئې ابوعبیده، عبیدالله بن عبدالله بن عتبه، عروه بن الزبیر او ابوبکر بن عبدالرحمن بن الحارث وغیره شامل دی.(۶).

دوی د قریش په اشرافو کښې دی، البته د محدثینو په نزد د دوی شمار په اهل مدینه کښې کیږی.(۷).

دوی به د نبی کریم ﷺ کور ته خپلې ترور کره تلل راتلل، د نبی کریم ﷺ په مرض الوفات کښې ئې دا خبر راؤړې وو چې ابوبکر ته اووایه چې مونځ ورکړی، لیکن حضرت ابوبکر رضی الله عنه په موقع باندې موجود نهٔ وو نو دوی حضرت عمرفاروق رضی الله عنه ته د مونځ ورکولو دپاره اوفرمائیل.(۸). د نبی کریم ﷺ د وفات په وخت د دوی عمر پنځلس کاله وو.(۹).

---

(۱) پورته حواله جات، وتاریخ الذهبی:۲/۳۷۶)_

(۲) البدایة والنهایة:۸/۲٤۶)_

(۳) سیر أعلام النبلاء:۳/۳۸۱)_

(٤) تهذیب الکمال:۱٤/۵۲۵، وتهذیب التهذیب:۵/۲۱۸، والاستیعاب:۱/٥٤٤، والجرح والتعدیل: ۵/۶۹، باب العین، رقم(۲۷۲))_

(۵) تهذیب التهذیب:۵/۲۱۸، وتهذیب الکمال: ۱٤/۵۲۶)_

(۶) تهذیب التهذیب:۵/۲۱۸، وتهذیب الکمال: ۱٤/۵۲۶)_

(۷) الاستیعاب:۱/٥٤٤، وإکمال مغلطای:۳۵۹، وتهذیب الکمال: ۱٤/۵۲۶)_

(۸) تهذیب الکمال: ۱٤/۵۲۶، والاستیعاب:۱/٥٤٤، وتهذیب التهذیب:۵/۲۱۸-۲۱۹، وسنن أبی داؤد، کتاب السنة، باب فی استخلاف أبی بکر رضی الله عنه، رقم(٤۶۶۰))_

(۹) تهذیب الکمال: ۱٤/۵۲۵)_

دوی د زیادی د قول مطابق حضرت عثمان سره ٣٥هجری کښې شهيد شو اوداابن الكلبى وینا دا ده چې مسلم بن عقبه په "يوم الحرة"باندې دوی ظلماً شهیدکړې وو.لیکن ابن عبدالبر فرمائی چې په يوم الحره باندې خو د دوی خوئې يزيد شهید شوې وو نۀ چې ابن زمعه.([1]).

امام ذهبی وائی چې حضرت عبدالله بن زمعه د ام المؤمنين حضرت سوده ورور دې.([2]).

غالباً هم د دوی په تقليد کښې علامه عينى هم دا ليکلي دی.البته دا خبره صحيح نۀ ده.

دلته د دوی نه تسامح شوې ده،د دواړو په نسب کښې غوروفکر کولو سره دلته ددې خبرې غلط کیدل په واضحه توګه معلومیږی.([3])

د اصول سته اصحابو د دوی روايات نقل کړې دی.([4]).

د دوی نه ټول څلور احاديث مباركه روايت دی.چې په هغې کښې يو حديث داسې دې چې په دريو احكاماتو باندې مشتمل دې،ددې وجې نه بعضې راويانو خو دا درې واړه يوځائې کړې دی او د يو حديث مجموعه ئې ګرځولې ده او بعضو په هر حكم باندې مشتمل حديث مستقل بالذات حديث ګرځولې دې،لكه څنګه چې علامه خزرجی هم کړې دی او فرمائی چې "وله حديث متفق عليه"([5])په دې اعتبار سره به مجموعی روايتونه دوه شی،هم دې خبرې لره اختيارولو سره علامه نابلسی د دوی صرف دوه حديثونه ذكر كړې دی([6])

په حديث شریف کښې چې د حضرت عبدالله بن زبير حضرت معاويه ﷺ ته د تللو کومه تذكره ده نودا د دمشق ده څکه چې دوی مبارک هلته وو چې حضرت عبدالله دملاقات دپاره تشريف يوړو،دغه ځائې کښې دغه وخت نور حضرات هم تشريف فرما وو.([7]).كما مر.

فقال له معاوية:كم قومت الغابة؟قال:كل سهم مائة ألف.قال:كم بقى؟قال:أربعة

---

[1]) تهذيب التهذيب:٢١٩/٥،والاستيعاب:٥٤٥/١،والاكمال للمغلطاى:٣٥٩/٧)_

[2]) الكاشف للذهبى:٥٣٣/١،رقم(٢٧٢٦)،وعمدة القارى:٥٣/١٥)_

[3]) تهذيب التهذيب:٢١٩/٥، د ام المؤمنين حضرت سوده نسب دادې: سودة بنت زمعه بن قيس بن عبدشمس بن عبدود بن نصر......قرشيه عامريه،رضى الله عنها(تهذيب الكمال:٢٠٠/٣٥،النساء)او د حضرت عبدالله بن زمعه نسب داسې دې: عبدالله بن زمعه بن الاسود بن المطلب بن اسد بن عبدالعزى..... قرشى اسدى،رضى الله عنه(تهذيب الكمال:٥٢٥/١٤)]-

نو د دواړو په نسب کښې واضح طور سره فرق دې چې د حضرت سوده نيكۀ قيس بن عبدشمس دې،او د عبدالله بن زمعه نيكۀ الاسود بن المطلب دې،دغه شان حضرت سوده عامريه ده څکه چې د بنوعامر سره ئې تعلق دې او د عبدالله بن زمعه تعلق د بنواسد سره دې رضى الله عنهما.

[4]) تهذيب الكمال:٥٢٦/١٤،والكاشف:٥٣٣/١،وتهذيب التهذيب:٢١٨/٥)_

[5]) خلاصة الخزرجى:١٩٨،دغه شان اوګورئ: الاصابة:٣١١/٢،والاستيعاب:٥٤٤/١)_

[6]) ذخائر المواريث فى الدلالة على مواضع:٢٦/٢،رقم(٢٦٩٠-٢٦٩١))_

[7]) عمدة القارى:٥٣/١٥)_

أسهم ونصف. فقال المنذر بن الزبير: قد أخذت سهما بمائة ألف. وقال عمرو بن عثمان: قد أخذت سهما بمائة ألف. وقال ابن زمعة: قد أخذت سهما بمائة ألف. فقال معاوية: كم بقي؟ فقال: سهم ونصف. قال: أخذته بخمسين ومائة ألف.
نو حضرت معاويه اووئيل چې د غابې څه قيمت مقرر شوې دې؟ عبدالله اووئيل چې هره حصه د يو لاک ده. وې فرمائيل چې څومره حصې پاتې دی؟ وې فرمائيل څلور نيمې حصې نو منذر بن زبير اووئيل چې يوه حصه زۀ په يو لاک اخلم او عمرو بن عثمان اووئيل چې يوه حصه ما په يو لاک واخسته او عبدالله بن زمعه اووئيل چې يوه حصه ما په يو لاک واخسته بيا معاويه ﷺ اووئيل چې څومره پاتې شوه؟ عبدالله بن زبير اووئيل چې يوه نيمه حصه. نو معاويه ﷺ اوفرمائيل چې دا ما په يو نيم لاک (يو لاک پنځوس زره) باندې واخسته.

د حضرت عبدالله په قول "كل سهم مائة ألف" كښې لفظ د مائة منصوب بنزع الخافض دې. اصل عبارت داسې دې، "كل سهم بمائة ألف" (۱).

قوله: قال: وباع عبدالله بن جعفر نصيبه من معاوية بستمائة ألف: فرمائي او عبدالله بن جعفر هم خپله حصه په حضرت معاويه ﷺ باندې په شپږ لاکه باندې خرڅه کړه.
مطلب دادې چې حضرت عبدالله بن جعفر ته د خپل قرض په بدله کښې په غابه کښې کومه حصه ملاؤ شوې وه نو هغه ئې په حضرت اميرمعاويه باندې خرڅه کړه. د څلورو لاکو حصه وه او هغه ئې په هغوی باندې په شپږ لاکه خرڅه کړه، دغه شان هغوی ته دوه لکه روپۍ فائده اوشوه. (۲).

قوله: فلما فرغ ابن الزبير من قضاء دينه قال بنو الزبير: اقسم بيننا ميراثنا. قال: لا والله، لا أقسم بينكم حتى أنادي بالموسم أربع سنين: ألا من كان له على الزبير دين، فليأتنا، فلنقضه: هر کله چې حضرت عبدالله بن زبير د قرض ادا کولو نه فارغ شو نو بنوالزبير مطالبه اوکړه چې زمونږ ميراث په مونږ کښې تقسيم کړه. هغوی اوفرمائيل په خدائې قسم چې نۀ تقسيموم، هغه وخته پورې نۀ تقسيموم چې د حج په موقع باندې څلور کالو پورې آواز اونۀ کړم چې که په زبير باندې د چا څۀ حق وی نو هغه دې مونږ ته راشی چې مونږ د هغۀ حق ادا کړو.

د حضرت عبدالله قول "لا والله" د فعل د حذف سره دې، "لا أقسم والله" ددې نه پس جمله د ماقبل تفسير دې. حضرت عبدالله چونکه وصی وو او په بنو الزبير کښې د ټولو نه مشر هم وو، ددې وجې نه هغوی د ميراث د تقسيمولو نه انکار اوکړو، ددې ګمان په بنياد باندې چې شايد د چا حق پاتې شوې وی او ماته اطلاع نۀ وی رارسيدلې، ښکاره خبره ده چې ترڅو د

(۱) پورته حواله، وإرشاد الساری: ۲۱۲/۵_
(۲) فتح الباری: ۲۳۲/۶، وإرشاد الساری: ۲۱۳/۵_

قرض پوره ادائيگی شوې نۀ وی نو ميراث خو نۀ شی تقسيميدې.ددې وجې نه ئې اوفرمائيل چې لږ صبر اوکړئ،زۀ د حج په موقع باندې څلور کالو پورې اعلان کوم.ددې نه پس به ئې تقسيموم - بهرحال د هغوی مقصد هيڅکله حق دار لره د خپل حق د وصولئ نه منع کول نۀ وو چې حقدار ته د هغۀ حصه ورنۀ کړې شی.[1]

الموسم.بكسرالسين.نه مراد د حج ورځې دی.دا د وسمه بمعنی علامت نه مشتق دې.چونکه دا ورځې په مکه مکرمه کښې د خلقو د جمع کيدو دپاره علامت وی.ددې وجې نه ددې نوم موسم اوګرځولې شو.[2]

او د څلور کالو د خاص کولو وجه داده چې دغه وخت هم او د هغې نه پس بيا هم د مکې مکرمې او د دنيا د نورو علاقو ترمينځه دوه کاله مسافت وو.د هغوی مقصد دا وو چې اقطار عالم ته د دوی پيغام اورسی،دا دوه کاله شو.بيا ددې جواب راتلو نو دا دوه کاله شو.دغه شان دا ټول څلور کاله شو.[3]

قوله: قال: فجعل كل سنة ينادي بالموسم.فلما مضى أربع سنين قسم بينهم:
فرمائی چې حضرت عبدالله بن زبير به هرکال د حج په ورځو کښې اعلان کوو.چې کله څلور کاله تير شو نو په وارثانو کښې ئې ميراث تقسيم کړو.

قوله: قال: وكان للزبير أربع نسوة: فرمائی او د حضرت زبير څلور بيبيانې وې.
دا د شهادت د وخت ذکر دې چې د شهادت په وخت کښې د هغوی په نکاح کښې څلور بيبيانې وې.د هغوی نومونه دا دی،ام خالد ،رباب،زينب او عاتکه بنت زيد(دا د حضرت سعيد بن زيد خور بی بی ده چې په عشره مبشره کښې دې).
حضرت زبير شپږ نکاحونه کړې وو ،چې په هغې کښې هغوی حضرت اسماء بنت ابی بکر او ام کلثوم ته طلاق ورکړې وو ،طلاق هغوی بی بی عاتکه ته هم ورکړې وو ليکن د هغوی د شهادت په وخت دا په عدت کښې وه او حضرت عبدالله بن زبير د مال په يو مخصوص مقدار باندې دوی سره صلح کړې وه.[4].كما رواه الحاكم[5]

ورفع الثلث: او دريمه حصه ئې جدا کړه.
يعنی د کوم ثلث مال چې حضرت زبير وصيت کړې وو ،هغه ئې جدا کړو.[6]

---

[1]) عمدة القاري:۵۳\۱۵،وشرح الكر مانى:۱۰۲\۱۳)_
[2]) عمدة القاري:۵۳\۱۵،وشرح الكرمانى:۱۰۳\۱۳،والقاموس الوحيد،مادة وسم)_
[3]) العمدة:۵۳\۱۵،والكرمانى:۱۰۲\۱۳،وارشاد السارى:۲۱۳\۵،والكوثر الجارى:۱۱۳\۶)_
[4]) فتح البارى:۲۳۲\۶،وعمدة القارى:۵۳\۱۵)_
[5]) المستدرک:۱۵\۳،٤ ،كتاب معرفة الصحابة،ذكر مقتل الزبير بن العوام،رقم (۵۵۸۲).
[6]) فتح البارى:۲۳۲\۶،وعمدة القارى:۱۵،وارشاد السارى:۲۱۳\۵)_

فاصاب كل امرأة الف ألف ومائتا ألف: نو د هرې ښځې په حصه كښې دولس لاكه راغلې.
ددې مطلب دادې چې د ميراث پيسې ۴۸ لاكه وې، دولس لره څلورو سره ضرب وركولو كښې هم دا تعداد جوړيږي.(۱)

قوله: فجميع ماله خمسون ألف ألف ومائتا ألف: د دوی د ټول مال مقدار ۵ كروړه او دوه لاكه وو.
دلته د حديث شارحينو تفصيلي بحثونه كړې دی، چې په هغې باندې پوهيدل آسان نۀ دی البته مونږ لاندې يو څو اقوال نقل كوو او په هغې باندې به تبصره هم كيږي.
حضرت زبير بن عوام رضي الله عنه فرمائيلې وو چې كه د قرض ادا كولو نه پس څۀ مال بچ پاتې شی نو د هغې په ثلث كښې دې وصيت جاری كړې شی او باقي مال دې په وارثانو كښې تقسيم كړې شی، تفصيل وړاندې تير شوې دې.
اوس په حساب باندې ځان پوهه كړئ!
قرض دوه ويشت لاكه روپئ دې او هرې بی بی ته دولس لاكه وركړې شوې. نو د دوی ټوله حصه اتۀ څلويښت لاكه جوړيږي، دا اتۀ څلويښت د قرض او وصيت ادا كولو نه پس باقي مال دې نو ۴۸ لاكه ته چې په ۸ كښې ضرب وركړې شی نو د قرض او وصيت ادا كولو نه پس چې څۀ پاتې كيږي د هغې ټول مقدار به معلوم شی(۴۸۰۰۰۰۰×۸ = ۳۸۴۰۰۰۰۰)
دغه شان به دا رقم ۳ كروړه او ۸۴ لاكه شی، دې سره چې د وصيت ثلث ملاؤ كړې شی كوم چې يو كروړ ۹۲ لاكه دې، نو حاصل جمع(۵۷۶۰۰۰۰۰) پنځه كروړه او شپږ اويا لاكه روپئ شوې.
د وصيت د ثلث ويستلو طريقه به دا وی چې ۵كروړ ۷۶لاكه په ۳ باندې تقسيم كړې شی نو ثلث به راؤځی، يعنی ۵۷۶۰۰۰۰۰/۳ : ۱۹۲۰۰۰۰۰
بيا چې په دې ټول رقم يعنی ۵كروړه۷۶لاكه كښې ۲۲ لاكه قرض شامل كړې شی، يعنی ۵۷۶۰۰۰۰۰+۲۲۰۰۰۰۰ = ۵۹۸۰۰۰۰۰ نو ټول مال ۵ كروړه او۹۸لاكه روپئ شو . دا ساده حساب دې او په دې كښې د دَين او وصيت نه پس، ثلث او وصيت ټول راغلل.(۲)

---

(۱) فتح البارى:۶/۲۳۲)_

(۲) ټول مال ۵ كروړه۹۸لاكه دې، چې دهغې تفصيل د اجزاؤ په اعتبارسره لاندې ذكر كولې شی: ثمن ۴۸۰۰۰۰۰×۸ (د ۴بيبيانو حصه)(اتۀ څلويښت لاكه)

ثمن ته مو په ۸ كښې ضرب وركړو۳۸۴۰۰۰۰۰ چې د قرض او وصيت نه پس مجموعه ده)(۳كروړه۸۴لاكه)

د وصيت دريمه حصه ۱۹۲۰۰۰۰۰+(۱كروړ ۹۲لاكه)

حاصل جمع ۵۷۶۰۰۰۰۰(۵كروړ ۷۶لاكه)

قرض ۲۲۰۰۰۰۰(دوه ويشت لاكه)

......[بقيه برصفحه آئنده...

اشکال او د هغې جوابات. تفصیل تاسو اولوستلو. اوس اشکال دادې چې د روایت په آخره کښې دی، "فجمیع ماله خمسون ألف ألف ومائتا ألف" یعنی ټول مال ۵ کروړه او دوه لاکه وو او تفصیلي حساب سره ټول مال ۵ کروړه ۹۸لاکه جوړیږی. نو په اجمال او تفصیل کښې مطابقت نشته؟ هم دې خبرې د بخاری شریف شارحین حیران او پریشان کړې دی۔

جواب نمبر① حافظ شرف الدین دمیاطی ددې اشکال جواب دا ورکړې دې چې د بیبیانو په حصو کښې بعضې راویانو ته وهم شوې دې. اصل کښې د هرې بی بی حصه زر زر یعنی لس لاکه وه، په قرض کښې چې کوم الفی الف ومائتی ألف وو. د هغې نه مائتی ألف(دوه لاکه)د بیبیانو په الف الف کښې شامل کړې شوې او الف الف ومائتا الف جوړ شو. که د بیبیانو نیمه حصه الف الف(۱۰ لاکه)وی نو د څلورو بیبیانو حصه به ۴۰ لاکهه شی، بیا څلویښت لاکه چې ثمن دې، دې ته به ۸ کښې ضرب ورکوو ۴۰۰۰۰۰۰×۸ = ۳۲۰۰۰۰۰۰، د ضرب حاصل درې کروړه او شل لاکه شو، چې د دین او وصیت نه پس باقی پاتې شوې مال دې، په دې کښې به د وصیت ثلث یوځائې کړې شی چې یو کروړ ۲۰ لاکه دې، یعنی ۳۲۰۰۰۰۰۰+ ۲۲۰۰۰۰۰= ۴۸۰۰۰۰۰۰ نو حاصل جمع به ۴کروړه ۸۰ لاکه شی، بیا دې سره ۲۲ لاکه قرض یوځائې کړې شی، یعنی:
۴۸۰۰۰۰۰۰+ ۲۲۰۰۰۰۰= ۵۰۲۰۰۰۰۰ نو حاصل جمع به ۵ کروړه او دوه لاکه شی او اجمال او تفصیل کښې به مطابقت پیدا شی۔

حافظ ابن حجر دې جواب ته غوره وئیلې دی۔(۱)

جواب نمبر② حافظ شرف الدین دویم جواب دا ورکړې دې چې حضرت عبدالله بن زبیر چې کوم څلور کاله میراث مؤخر کړې وو، په دغه زمانه کښې دا مال زیات شو او ۵کروړه ۹۸

...بقیه ازحاشیه گذشته] ټول مال- ۵۹۸۰۰۰۰۰(۵کروړ، ۹۸لاکه)
تفصیل دپاره اوګورئ، فتح الباری: ۲۳۲/۲۔

(۱) فتح الباری: ۲۳۳/۶، هم دا قول علامه عینی هم ذکر کړې دې، لیکن ددې قول نسبت یئ نهٔ دې ذکر کړې، اوګورئ عمدة القاری: ۴۹/۱۵

ددې قول خلاصه داده:

ثمن	۴۰۰۰۰۰۰	(د څلورو بیبیانو حصه، څلویښت لاکهه)
ثمن ته مو ضرب ورکړو ۸ سره		
حاصل ضرب	۳۲۰۰۰۰۰۰	(درې کروړه شل لاکه، چې د قرض او وصیت نه پس باقی مانده دې)
د وصیت ثلث	۱۶۰۰۰۰۰۰	(یو کروړ شپیتهٔ لاکه)
حاصل جمع	۴۸۰۰۰۰۰۰	(څلور کروړه اتیا لاکه)
قرض	۲۲۰۰۰۰۰	(دوه ویشت لاکه)
ټول مال	۵۰۲۰۰۰۰۰	(پنځه کروړه دوه لاکه)۔

لاکه شو ،ورنه ابتداء کښې دا ۵کروړه ۲ لاکه وو.([1]) ګویا ۹۲لاکه زیاتوالې په کښې اوشو. حافظ صاحب دا جواب د اول جواب نه هم غوره ښودلې دې او ترجمه کښې چې برکة الغازی سهو د حیا او د میتا کوم قید دې نو هغې سره هم ددې مطابقت دې او دا جواب بې تکلفه هم دې.([2]). هم دا جواب علامه کرمانی هم ذکر کړې دې.([3]).

جواب نمبر③ حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چې "جمیع ماله خمسون" دا مبتدا او خبر دی.ددې معنی ده، "جمیع ماله خمسون سهما" کل د ټول مال پنځوس حصې وې او ددې نه پس "الف الف ومائتا الف" دې،دا د هرې حصې قیمت دې چې هره حصه د دولس لاکو روپو وه.اوس چې ۱۲ لاکه لره په ۵۰ کښې ضرب ورکړې شی.یعنی ۱۲۰۰۰۰۰ × ۵۰ = ۶۰۰۰۰۰۰۰ نو د ټول مال مجموعه شپږ کروړه جوړیږی. او ۵ کروړه۹۸لاکه کښې صرف دوه لاکه فرق پاتې کیږی،لکه په تفصیل کښې خو ۵ کروړه ۹۸ لاکه جوړیږی او په اجمال کښې تقریبی طور سره دې ته شپږ کروړه اووئیلې شو او په محاوراتو کښې دغه شان اطلاقات کیږی.([4])

لیکن ښکاره خبره ده چې دا جواب به تقریبی وی،تحقیقی به نهٔ وی.

جواب نمبر④ بعضې علماؤ یو بل جواب ورکړې دې چې قرض د یو ښځې د حصې یعنی د دولس لاکو دوچند یعنی۲۴ لاکه.په دې صورت کښې به مجموعه شپږ کروړه وی.۵کروړه ۹۸ لاکه به نهٔ وی،په دې صورت کښې به د اجمال او د تفصیل پوره مطابقت وی،په دې جواب کښې د یو ښځې حصه دوچند کولو سره د قرض مقدار متعین کړې شوې دې.

دلته قرض د من قبیل تثنیة المرکب نه معتبر منلې شوې دې،د یو ښځې حصه چې دولس لاکه ده،هغه مرکب ده،ددې دوچند قرض ګرځولې شوې دې. بیا جمیع ماله مبتدا او خمسون ئې خبر دې،ددې نه مراد خمسون سهما دې او الف الف ومائتا الف د هرې حصې قیمت دې،نو د پنځوس حصو قیمت د ۱۲ لاکو په حساب سره ۶ کروړه جوړیږی،دغه شان په اجمال او تفصیل کښې فرق نهٔ پاتې کیږی.([5]) والله اعلم بالصواب

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۳۳)_

[2]) فتح الباری:۶/۲۳٤)_

[3]) پورته حواله،وشرح الکرمانی:۱۳/۱۰۳،وعمدة القاری:۱۵/۵۳)_

[4]) فیض الباری:۳/٤۶۵،قصة شهادة الزبیر)_

[5]) البدر الساری الی فیض الباری:۳/٤۶۵_٤۶۶. ددې قول خلاصه لاندې ذکر کولې شی:

د ښځو حصې ۴۸۰۰۰۰۰ ،اتهٔ څلویښت لاکه،

۸ کښې ضرب ورکړې شو ۸×

د ضرب حاصل ۳۸۴۰۰۰۰۰ ،درې کروړه، څلور اتیا لاکه،دا د قرض او وصیت نه پس باقی مانده مال دې، .

....ابقیه برصفحه آئنده...

پورته چې کوم صورتونه بیان کړې شو نو دهغې روایت مطابق دی کوم چې امام بخاری صاحب رحمه الله نقل کړې دي.ورنه ابن سعد په طبقات کښې.ددې نه علاوه نورو حضراتو محدثینو چې کوم روایتونه نقل کړې دی،د هغې په اعتبار سره نور شکلونه جوړیږی(۱)

د حدیث شریف متن سره متعلق یو وضاحت: د باب د حدیث شریف شمار په هغه احادیثو کښې دې،چې په کومو کښې امام بخاری صاحب رحمه الله متفرد دې ځکه چې په اصحاب سته کښې د دوی نه علاوه چاهم دا حدیث نۀ دی ذکر کړې.

اصحاب الاطراف دا حدیث په مسند زبیر کښې ذکر کړې دې.حالانکه ددې شمار په مسند عبدالله بن زبیر رضی الله عنه کښې کیدل پکار دی.(۲)

د استفهام د جواب ذکر: دلته د حدیث په سند کښې راغلې دی"**قلت لابی أسامة:أحدثکم هشام بن عروة....؟**"چې استفهام او سوال خو ذکر دې لیکن په دې کښې جواب او تصدیق ذکر نۀ دې ځکه چې ابو اسامه د ابو اسحاق بن ابراهیم په تپوس باندې"نعم"وغیره نۀ دي وئیلي.لیکن هم دا حدیث ددې سند سره په مسند د اسحق بن راهویه کښې موجود دې،په هغې کښې کلمه د ایجاب موندلې کیږی چې هغوی د تحدیث په سوال باندې اوفرمائیل چې او:هشام بن عروه ماته دا حدیث اورولې دې.(۳) والله أعلم

....بقیه ازحاشیه گذشته]

د وصیت دریمه حصه	۱۹۲۰۰۰۰۰	(یو کروړ،دوه نوی لاکه)
حاصل جمع	۵۷۶۰۰۰۰۰	(پنځه کروړه،شپږ اویا لاکه)
د قرض مقدار	۲۴۰۰۰۰۰	(څلویریشت لاکه،دا د من قبیل تثنية المرکب نه دې)
ټول مال	۶۰۰۰۰۰۰	(شپږ کروړه))_

(۱) حافظ ابن حجر رحمه الله ددې سلسلې تقریباً ټول روایتونه او طرق بیان کړې دی(فتح الباری:۶/۲۳۳،۲۳۲)، په دې ټولو کښې د حضرت زبیر رضی الله عنه د مال په باره کښې ډیر سخت اختلاف دې،څوک څۀ وائی او څوک څۀ وائی.البته حافظ رحمه الله په دې ټولو روایتونو کښې تطبیق کولو سره فرمائیلې دی چې دلته مقصود د مال په کمیت کښې اختلاف بیانول نۀ دی،بلکه مقصود دا وینا ده چې د هغوی په ترکه کښې څومره قدرې زیاتوالې اوشو ځکه چې د شهادت په وخت هغوی د خپلو پسماندګانو دپاره څۀ جائیداد پریخودلې وو او دې سره سره لوئې قرض هم لیکن الله تعالی په دې کښې برکت پیدا کړو او د مال دومره لوېه مجموعه حاصله شوه،لیکی:

"وکان القوم أتوا من عدم إلقاء البال علی تحریر الحساب،إذ الغرض فیه ذکر الکثرة التی نشات عن البرکة فی ترکة الزبیر إذ خلف دینا کثیراً،ولم یخلف الا العقار المذکور،ومع ذلک فبورک فیه حتی تحصل منه هذا المال العظیم".فتح الباری:۶/۲۳۳)_

(۲) عمدة القاری:۱۵/۴۸،وفتح الباری:۶/۲۲۸_۲۲۹)_

(۳) فتح الباری:۶/۲۲۹،وشرح القسطلانی:۵/۲۱۳.دا د حافظ او د هغوی په اتباع کښې د قسطلانی ارشاد دې.البته دا روایت مونږ ته د ډیر زیات تلاش کولو باوجود هم په .....[بقیه برصفحه آئنده...

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنی کښې دې چې حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنه په خپله ترکه کښې څۀ کورونه پریخودلې وو، دې سره سره ډېر زیات قرض هم، لیکن کوم مال چې ورته د حضرت نبی کریم ﷺ او د خلفاء ثلاثه حضرت ابوبکر، عمر او عثمان رضی الله عنهم سره په غزواتو کښې شرکت کولو سره حاصل شو، هغې مال کښې الله تعالی د دوی په ژوند کښې هم برکت واچوو او د شهادت نه پس هم(۱) لکه څنګه چې تاسو په حدیث شریف کښې اوکتل. هم دا د ترجمې مقصود هم وو چې د غازی په مال کښې د هغۀ په ژوند کښې او د مرګ نه پس برکت وی. والله أعلم بالصواب

(۱۴) باب: إذا بعث الإمام رسولاً في حاجة، أو أمره بالمقام، هل يُسهم له.

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دلته دا فرمائی چې که د وخت امام یو سړی لره په دارالاسلام کښې د څۀ ضرورت د وجې نه پریخودلې وی، یا ئې د څۀ ضرورت د وجې نه یو سړې قاصد او پیغام رسوونکې لیږلې وی نو هغۀ ته به د غنیمت په مال کښې حصه ملاویږی یا نه؟(۲)

په دې مسئله کښې اختلاف دې، د ائمه ثلثه، امام اوزاعی، ابوثور، نخعی او لیث بن سعد رحمهم الله وغیره مسلک دادې چې په دې صورت کښې به دغه قاصد او رسول یا چې په اقامت باندې مامور وی دوی ته به د غنیمت نه حصه نۀ ملاویږی، هم دې سره یو شان مسئله په باب[۹] الغنیمة لمن شهد الوقعة کښې تیره شوې ده.

(۱) **احناف:** او د امام ابوحنیفه او د هغوی د ملګرو رحمهم الله وینا داده چې دې قسمه خلقو ته به په غنیمت کښې حصه ملاویږی، دوی به د غنیمت په مال کښې شریک وی(۳).

(۲) **د ائمه ثلثه دلیل:** په دې سلسله کښې د جمهورو مشهور دلیل د حضرت عمر رضی الله عنه اثر دې چې "الغنیمة لمن شهد الوقعة" چې په غنیمت کښې به د هغه چا حصه وی څوک چې په جنګ کښې هم شریک شوې وی(۴).

...بقیه ازحاشیه گذشته] مسند اسحاق کښې ملاؤ نۀ شو، بلکه دلته د حافظ نه تسامح شوې ده ځکه چې امام ابن راهویه ددې سند سره حدیث د افک هم نقل کړې دې، چې د هغې په آخره کښې واقعی کلمه د ایجاب موجوده ده، فاقربه ابو اسامة، وقال: نعم. مسند اسحاق بن راهویه، حدیث رقم(۱۱۷۷)_

(۱) فتح الباری: ۶/ ۲۳۳. وشرح القسطلانی: ۵/۲۱۳. وعمدة القاری: ۱۵/۴۸)_

(۲) عمدة القاری: ۱۵/ ۵٤)_

(۳) شرح ابن بطال: ۵/۲۹۳. والکوثر الجاری: ۶/۱۱٤)_

(٤) ارشاد الساری: ۵/ ۲۱٤)_

د باب الغنيمة لمن شهد الوقعة والا مسئله كښي امام بخاري رحمه الله د ائمه ثلثه سره يو شان وو، او په دې مسئله كښي هغوى د احنافو هم مسلک معلوميږي.
د احنافو دليل: د احنافو دليل د باب حديث شريف دې، په كوم كښې چې راغلي دى چې حضرت عثمان رضي الله عنه ته نبى كريم صلى الله عليه وسلم په غزوه بدر كښې د نهٔ شريكيدو باوجود په غنيمت كښې حصه وركړې وه، ځکه چې د هغوى د نهٔ شركت وجه د حضرت نبى اكرم صلى الله عليه وسلم ممانعت وو چې تاسو دلته د خپلې بى بى پرورش اوكړئ.[1]
د غه شان اهل سير ذكر كړې دى چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم حضرت سعيد بن زيد وطلحه بن عبيدالله رضي الله عنهما هغه لارې ته ليږلې وو كومه لاره چې د شام طرفته تلې وه، مقصد جاسوسى كول وو، دا دواړه حضرات د غزوه بدر د ختميدو نه پس راؤرسيدل نو نبى عليه السلام دې دواړو حضراتو ته په غنيمت كښې حصه وركړه، دې دواړو اووئيل چې حضرت! د اجر نه خو محرومه پاتې شو؟ نو نبى كريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل چې اجر به هم ملاؤ شى.[2]
د جمهورو له طرفه جواب: جمهورو د حضرت عثمان رضي الله عنه د حديث دا جواب وركړو چې دا د نبى كريم صلى الله عليه وسلم خصوصيت دې. يا نبى عليه السلام هغوى ته په خمس كښې وركړې وه.[3]

---

[1] شرح ابن بطال:٥/٢٩٣،والكوثر الجاري:٦/١١٤،وعمدة القاري:١٥/٥٤)_
[2] پورته حواله جات. علامه عينى د ابن اسحاق په حواله سره او ابن عبد البر رحمه الله د هغه صحابه كرامو رضي الله عنهم نومونه شمارلي دي، كوم چې په غزوه بدر كښې په مختلفو وجوهاتو سره شريک شوې نهٔ وو، ليكن هغوى ته حصه وركړې شوې وه، دهغوى تعداد تقريباً لس دې، چې لاندې ذكر كولې شى:
① عثمان بن عفان رضي الله عنه، د شركت نهٔ كولو وجه د باب په حديث شريف كښې ذكر ده.
②، ③: طلحه بن عبيد الله وسعيد بن زيد بن نفيل، د جاسوسئ دپاره د شام طرفته ليږلې شوې وو.
④ ابولبابه بشير بن عبد المنذر: چې كله د مكې مكرمې نه د مشركينو د روانيدو پته نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته اولګيده نو دوى ئې د مقام روحاء نه واپس كړل او د مدينې منورې د عامل په حيثيت سره ئې مقرر كړل. ⑤ حارث بن حاطب بن عبيد، دوى هم د لارې نه واپس كړې شوې وو.
⑥ حارث بن صمه. دوى ته د روحاء په مقام كښې زخم لګيدلې وو، ددې وجې نه واپس شو.
⑦ خوات بن جبير. په غزوه كښې شريک نهٔ وو.
⑧ ابو الضياح بن ثابت بن نعمان. په لاره كښې د دوى يو خپه په كانړى باندې د لګيدو په وجه ډيره زخمى شوې وه، ددې وجې نه واپس شو.
⑨ عاصم بن عدى بن الجد بن العجلان. دوى هم غزوه كښې د شركت كولو دپاره راوتلې وو ليكن نبى كريم صلى الله عليه وسلم دوى واپس كړل.
⑩ سعد بن مالک بن خالد الساعدى. دوى د غزوې دپاره پوره تيارې كړې وو ليكن وفات شو. يو قول دادې چې د روحاء په مقام باندې دوى وفات شو. دا د مشهور صحابى حضرت سهل بن سعد رضي الله عنهما والد صاحب دې.
نو نبى كريم صلى الله عليه وسلم دې ټولو ته د غنيمت په مال كښې حصه وركړه او د اجر خوشخبرى ئې هم وركړه.
اوګورئ عمدة القاري:١٥/٥٤،والسيرة النبوية لابن هشام:٢/٦٧٨_٧٠٦،باب:من حضر بدرا من المسلمين، والاستيعاب:١/٣٦١،باب سعد،رقم (٩٥٢)(والله اعلم)_
[3] عمدة القاري:١٥/٥٥،والكوثر الجاري:٦/١١٤)_

د احنافو له طرفه جمهورو ته جواب: د حضرت عثمان ﷺ معامله په خصوصیت باندې محمول کول ددې وجې نه صحیح نهٔ دی چې د خصوص دپاره د څهٔ دلیل کیدل ضروری دی او دلته دلیل نشته.

او دا وینا چې نبی ﷺ هغوی ته د خمس نه حصه ورکړې وه، نو دا د غزوه حنین واقعه ده، د بدر واقعه نهٔ ده(۱)، په غزوه بدر کښې حصه ورکړې شوې وه، چې په هغې باندې د باب د حدیث شریف دا الفاظ دلالت کوی، "فقال له النبی صلی الله علیه وسلم: إن لك أجر رجل ممن شهد بدرا وسهمه".

بهرحال د دلیلونو په رڼا کښې دلته د احنافو مذهب راجح معلومیږی. والله أعلم بالصواب

۲۹۶۲: (۲) حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ مَوْهَبٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما - قَالَ إِنَّمَا تَغَيَّبَ عُثْمَانُ عَنْ بَدْرٍ، فَإِنَّهُ كَانَتْ تَحْتَهُ بِنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم - وَكَانَتْ مَرِيضَةً. فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ - صلی الله علیه وسلم - «إِنَّ لَكَ أَجْرَ رَجُلٍ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا وَسَهْمَهُ». [۳۴۹۵، ۳۸۳۹]

رجال الحدیث

① **موسی:** دا موسی بن اسماعیل تبوذکی رحمة الله علیه دې.

② **ابوعوانه:** دا ابوعوانه وضاح بن عبدالله الیشکری رحمة الله علیه دې. ددې دواړو حضراتو تذکره اجمالاً د "بدء الوحی" په "الحدیث الرابع" کښې تیره شوې ده.(۳).

③ **عثمان بن موهب:** دا عثمان بن عبدالله بن موهب الاعرج تمیمی قرشی رحمة الله علیه دې.(۴).

خبرداری: ابوعلی جیانی رحمة الله علیه لیکی چې د اصیلی په نسخه کښې د عثمان بن موهب په ځائې عمروبن عبدالله مذکور دې چې غلط دې، صحیح عثمان بن موهب دې(۵).

---

(۱) العمدة:۵۵/۱۵،ددې مسئلې سره متعلق څهٔ تفصیلات وړاندې په باب الغنیمة لمن شهد الوقعة کښې تیر شوې دی.

(۲) قوله:عن ابن عمر رضی الله عنهما:الحدیث:اخرجه البخاری ایضا،کتاب فضایل اصحاب......باب مناقب عثمان بن عفان،رضی الله عنه......رقم (۳۶۹۸)،وباب مناقب علی بن ابی طالب......رقم (۳۷۰۴)،وکتاب المغازی، باب قول الله تعالی:(ان الذین تولوا منکم یوم التقی الجمعان......)،رقم(۴۰۶۶)،و کتاب التفسیر،باب (وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة ویکون......)،رقم (۴۵۱۳_۴۵۱۴)،وباب (وقاتلوهم حتی لا تکون فتنة)،رقم (۴۶۵۰_۴۶۵۱)، وکتاب الفتن،باب قول النبی صلی الله علیه وسلم:الفتنة من قبل المشرق،رقم(۷۰۹۵) والترمذی،کتاب المناقب،باب مناقب عثمان بن عفان رضی الله تعالی عنه،رقم (۳۷۰۹))_

(۳) کشف الباری:۴۳۳/۱_۴۳۴)_

(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکاة،باب وجوب الزکاة)_

(۵) عمدة القاری:۵۴/۱۵)_

⑤ **ابن عمر**: د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما حالات په کتاب الایمان، "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم: "بنی الاسلام علی خمس" کښې تیر شوې دی.(۱).

قوله: قال: إنما تغیب عثمان عن بدر، فإنه کانت تحته بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم وکانت مریضة، فقال له النبی صلی الله علیه وسلم: إن لك أجر رجل من شهد بدرا وسهمه: حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما فرمائی چې حضرت عثمان رضی الله عنه د غزوه بدر نه غائب وو ځکه چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم لور مبارکه د هغوی سره د نکاح په عقد کښې وه او هغه بیماره وه نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغوی ته اوفرمائیل چې ستاسو دپاره د بدری صحابی په شان اجرت او په غنیمت کښې حصه ده.

د باب د حدیث شریف پس منظر: ددې حدیث مبارک تعلق اصل کښې فضائلو سره دې، البته امام بخاری رحمه الله د خپلې مدعی ثابتولو دپاره دا دلته نقل کړې دې، هغه هم اختصار سره، تفصیلی روایت مؤلف علیه الرحمة په فضائل اصحاب النبی او مغازی وغیره(۲) کښې نقل کړې دې، چې د هغې خلاصه داده:

یو مصری سړې د حج دپاره راغلې وو او د حضرت عثمان رضی الله عنه په مخالفینو کښې وو، هغهٔ د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما په وړاندې په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې درې اعتراضونه اوکړل، ابن عمر رضی الله عنه اول خو ددهٔ د مزید کتلو دپاره اول ددهٔ تائید اوکړو او بیا ئې ورته د درې واړو اعتراضاتو جوابونه ورکړل.

د هغهٔ اولنې اعتراض دا وو چې حضرت عثمان د غزوه احد په ورځ تختیدلې وو، حضرت ابن عمر رضی الله عنه ددې خبرې تصدیق اوکړو، بیا ئې وضاحت اوکړو چې د الله تعالی له طرفه ددې مسئلې معافی شوې ده، ددې وجې نه مونږ ته په دې مسئله کښې د خبرې کولو حق نشته، د الله تعالی ارشاد دې: ﴿ولقد عفا الله عنهم﴾(۳) نو دا معامله اوس ختمه شوه.

دویم اعتراض د هغهٔ دا وو چې حضرت عثمان رضی الله عنه د جنګ بدر نه هم غائب وو. حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ددې وجه دا بیان کړه چې د حضرت عثمان رضی الله عنه په عقد کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم لور وه او د بدر په موقع باندې هغه بیماره وه نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم هغوی ته د خپلې بی بی د خیال ساتلو دپاره په مدینه منوره کښې د اوسیدلو دپاره اوفرمائیل او دا ئې اوفرمائیل چې تاسو ته به هغه اجر و ثواب او په غنیمت کښې هغومره حصه ملاویږی څومره چې په جنګ کښې یو شریک مجاهد ته ملاویږی. نو ددې وجې نه هغوی حکماً بدری دی.

ددې سړی دریم اعتراض دا وو چې حضرت عثمان رضی الله عنه د بیعت رضوان نه وروستو پاتې شوې وو. ددې جواب دادې چې که د مکې مکرمې په وادئ کښې د حضرت عثمان رضی الله عنه نه

---

(۱) کشف الباری: ۱/۶۳۷)_
(۲) اوګورئ، صحیح بخاری، کتاب فضایل اصحاب، رقم (۳۶۹۸)، و کتاب المغازی، رقم ۴۰۶۶)_
(۳) آل عمران: ۱۵۵)_

زیات عزتمند بل څوک سړې وو نو نبی کریم ﷺ به هغه لیږلې وو،چونکه دوی د ټولو نه زیات عزتمند وو، ددې وجې نه نبی کریم ﷺ د دوی انتخاب اوفرمائیلو) . هرکله چې حضرت عثمان رضی الله عنه مکې مکرمې ته اورسیدلو نو د بیعت رضوان واقعه پیښه شوه،حضرت عثمان رضی الله عنه چونکه په موقع باندې په خپله موجود نهٔ وو،ددې وجې نه نبی کریم ﷺ خپل ښي لاس مبارک اوچت کړو او وې فرمائیل چې "دا د عثمان لاس دې" .بیا ئې هغه په دویم لاس باندې کیخودلو او وې فرمائیل چې "دا د عثمان بیعت دې" .

حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما ددې سړی د دریو واړو اعتراضاتو د جوابونو ورکولو نه پس اوفرمائیل چې "اوس خپل ځان سره دا تفصیل یوسه" .

د باب د حدیث شریف د بعضې حصو تشریح: تغیب د باب تفعل نه دې،دې کښې د تکلف معنی پرته ده،مطلب دادې چې حضرت عثمان رضی الله عنه د خپلې بی بی د خیال ساتلو په غرض سره د غزوه بدر نه غائب وو ،قصداً غائب نهٔ وو.(۱)

د بنت رسول الله ﷺ نه مراد حضرت رقیه رضی الله عنها ده .

حضرت رقیه رضی الله عنها: دا د نبی کریم ﷺ لور مبارکه حضرت ام عبدالله رقیه بنت سید البشر ﷺ محمد بن عبدالله الهاشمیه رضی الله عنها ده . د دوی مور بی بی حضرت خدیجة الکبری رضی الله عنها ده (۲).

د مشهور قول مطابق دا د نبی کریم ﷺ درمیانه لور ده(مینځنئ)،ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې په دې کښې خو څهٔ اختلاف نشته چې حضرت زینب رضی الله عنها د نبی کریم ﷺ د ټولو نه مشره لور ده،البته رقیه،فاطمه او د ام کلثوم رضی الله عنهن باره کښې اختلاف دې،د اکثرو قول دادې چې مینځ کښې حضرت رقیه،فاطمه د دوی نه وړوکې او ام کلثوم رضی الله عنها د ټولو نه کشره ده(۳).

حضرت رقیه رضی الله عنها اول د ابولهب د ځوی عتبه په نکاح کښې وه،دا خبره د هجرت نه د وړاندې زمانې ده،البته کله چې سورة اللهب نازل شو نو ابولهب سخت خفه شو او خپل ځوی ته ئې اووئیل چې که تا ددهٔ(محمد ﷺ)لورته طلاق ورنه کړو نو زما او ستا به هیڅ قسم تعلق نهٔ وی نو عتبه دې ته د دخول نه مخکښې طلاق ورکړو،بیا دا د حضرت عثمان رضی الله عنه په نکاح کښې راغله،د هغوی نه ئې یو ځوې عبدالله پیدا شو،هم ددې ځوئی طرفته کنیت کولو سره به حضرت عثمان رضی الله عنه په ابوعبدالله باندې بللې شو(۴).

حضرت رقیه رضی الله عنها ته خپل خاوند سره د حبشې طرفته دواړو هجرتونو کښې د ملګرتیا شرف

---

[1]) عمدة القاری:۱۵/ ۵٤)_
[2]) الاصابة: ٤/ ۳۰٤،سیر اعلام النبلا:۲/ ۲۵۰)_
[3]) الاستیعاب بهامش الاصابة: ٤/ ۲۹۹،والاصابة: ٤/ ۳۰٤)_
[4]) پورته حواله جات ،وسیر اعلام النبلا:۲/ ۲۵۱)_

او سعادت حاصل دي.[1]
هم په حبشه کښې د دوی ځوي حضرت عبدالله وفات شو،دغه وخت دده هلک عمر شپږ کاله وو.[2]
بیا حضرت رقیه رضي الله عنها د خپل خاوند حضرت عثمان نه پس مدینې منورې ته هجرت اوکړو،هلته د بدر نه څهٔ موده وړاندې دوی د خسرې په بیمارۍ کښې مبتلا شو،دده وجې نه حضرت عثمان رضي الله عنه ته نبی کریم ﷺ د دوی د عیادت او خیال ساتلو دپاره په مدینه منوره کښې د اوسیدلو حکم اوفرمائیلو،هم په دې مرض کښې دا وفات شوه او مسلمانان دغه وخت په بدر کښې وو.[3]
حضرت عثمان رضي الله عنه چې کوم وخت دده په دفن کولو کښې مشغول وو،نو اتفاقاً دغه وخت حضرت زید بن حارثه رضي الله عنه په غزوه بدر کښې د فتحې خوشخبری مدینې منورې ته راوړلو دپاره راورسیدو،حضرت اسامه بن زید رضي الله عنهما هم د دفن کولو په دې عمل کښې شریک وو،هشام بن عروه د خپل پلار نه نقل کوي:
"تخلف عثمان وأسامة بن زيد عن بدر،فبيناهم يدفنون رقية سمع عثمان تكبيراً،فقال: يا أسامة، ماهذا؟فنظروا،فإذا زيد بن حارثة على ناقة رسول الله ﷺ الجدعاء،بشيراً بقتل المشركين يوم بدر"[4].
د حضرت رقیه رضي الله عنها وفات په دویمه هجرۍ کښې اوشو،د دوی د وفات نه پس نبی کریم ﷺ په ربیع الاول دریمه هجرۍ کښې خپل لور حضرت ام کلثوم رضي الله عنها حضرت عثمان رضي الله عنه ته په نکاح ورکړه او وې فرمائیل چې"که زما لس لونړه وې نو ما به تولې عثمان ته په نکاح ورکړې وې"[5]،دده وجې نه حضرت عثمان ته ذوالنورین وئیلې شی. رضی الله عنهم وأرضاهم

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د ترجمة الباب دویم جزء سره خو د حدیث شریف مناسبت واضح دې چې حضرت عثمان رضي الله عنه د نبی کریم ﷺ په هدایت باندې د خپلې بی بی د عیادت دپاره د غزوې نه پاتې شوې وو،دده باوجود دوی ته اجر او غنیمت دواړه ملاؤ شو.دده تعلق د ترجمې د الفاظو"أو أمره بالمقام"سره دې[6].

---

[1] پورته حواله جات)_
[2] الاستيعاب بهامش الاصابة:٤/ ٣٠٠،والاصابة:٤/ ٣٠٤،وسير اعلام النبلا:٢/٢٥١)_
[3] الاصابة:٤/ ٣٠٤_٣٠٥،وسير اعلام النبلا:٢/٢٥١،وطبقات ابن سعد:٨/٣٦،والاستيعاب بهامش الاصابة:٤/ ٣٠١)_
[4] الاصابة:٤/٣٠٥،والاستيعاب بهامش الاصابة:٤/٣٠٢،وكذا انظر المعجم الكبير:٢٢/٤٣٥،رقية بنت رسول الله صلى،رقم (١٠٥٨)_
[5] الطبقات الكبرى:٨/٣٨،وسير اعلام النبلا:٢/٢٥٢_٢٥٣،ومجمع الزوايد:٩/٢١٧،والمعجم الكبير: ٢٢/٤٣٦،رقم (١٠٦١)_
[6] عمدة القاري:١٥/ ٥٤،والكوثر الجاري:٦/١١٣)_

لیکن د ترجمې اولنی جزء یعنی د "بعث الامام رسولاً فی حاجة" د اثبات دپاره مؤلف رحمه الله څۀ حدیث وغیره نۀ دې ذکر کړې؟

ددې دوه جوابونه دی:

یو خو دا چې هغوی دا مسئله د اقامت والا په مسئله باندې قیاس کړې ده.(۱) چې هلته خنګه د حاکم حکم موجود دې،نو دغه شان د قاصد لیږل هم د وخت د حاکم په ذریعې سره کیږی.ددې وجې نه قاعده به دا وی چې که د وخت امام یو کس لره د څۀ غرض د وجې نه په غزوه کښې د شرکت کولو نه منع کړی او بل څۀ کار ورته اوسپاری نو د هغۀ به هم په غنیمت کښې حصه وی.

دویم دا چې حدیث خو موجود وو،لیکن د امام بخاری رحمه الله د شرط مطابق پوره نۀ وو،ددې وجې نه هغوی د ارسال رسل لاندې څۀ حدیث شریف ذکر نۀ کړو.

او دا حدیث هم هغه دې کوم چې اوس مخکښې تیر شو چې نبی کریم ﷺ حضرت طلحه بن عبیدالله او سعید بن زید رضی الله عنهما لره د شام لارې طرفته د جاسوسئ دپاره لیږلې وو،دغه شان دا دواړه حضرات په غزوه بدر کښې شریک نۀ شو،ددې باوجود نبی علیه السلام دوی ته غنیمت ورکړو او د اجر و ثواب خوشخبری ئې هم ورکړه.(۲)

⑮ باب: وَمِنَ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمُسَ لِنَوَائِبِ الْمُسْلِمِينَ

مَا سَأَلَ هَوَازِنُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- بِرَضَاعِهِ فِيهِمْ فَتَحَلَّلَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ.(۱۱) وَمَا كَانَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يَعِدُ النَّاسَ أَنْ يُعْطِيَهُمْ مِنَ الْفَيْءِ وَالأَنْفَالِ مِنَ الْخُمُسِ، وَمَا أَعْطَى الأَنْصَارَ، وَمَا أَعْطَى جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ تَمْرَ خَيْبَرَ.

د ترجمة الباب مقصد: دا باب ددې خبرې په بیان کښې دې چې خمس به د عامو مسلمانانو په ضرورتونو کښې خرچ کولې شی،ددې دلیل دا دې چې قبیله بنو هوازن نبی علیه السلام ته درخواست کړې وو چې زمونږ نه اخستلې شوې مال غنیمت مونږ ته واپس کړی شی ځکه چې د نبی علیه السلام د قبیله بنوهوازن سره رضاعی تعلق دې،نو نبی کریم ﷺ صحابه کرامو رضی الله عنهم ته اوفرمائیل چې هغوی په غنیمت کښې د خپل خپل حق نه لاس وینځی(او غنیمت واپس کړی).دغه شان ددې دلیل دا هم دې چې نبی کریم ﷺ به مختلف صحابه کرامو رضی الله عنهم سره دا وعده فرمائیله چې زۀ به تاسو ته په مال فئ،غنیمت کښې درکوم،کوم چې د خمس نه حاصل شی.ددې نه علاوه نبی علیه السلام چې انصارو ته څۀ ورکړل او حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه ته ئې چې د خیبر کومې کهجورې ورکړې نو دا هم ددې خبرې دلیل دې چې د خمس مصرف د عامو مسلمانانو ضرورتونه هم دی.

---

(۱) الکوثر الجاری:۶/۱۱٤)_

(۲) پورته حواله،والاستیعاب لابن عبدالبر بهامش الاصابة:۱/٤۵۰_٤۶۰،باب طلحة،رقم (۱۲۷۹)_

د ترجمة الباب نحوی تعلیل:باب مرفوع دې او منون دې(یعنی تنوین لری)د خبریت د وجې نه.ددې مبتدا محذوف ده چې هذا ده[1]

ومن الدلیل.المسلمین پورې خبر مقدم دې،ما موصوله او معطوف علیها ده او "وما کان...... وما أعطی الانصار،وما أعطی جابربن عبدالله....."دا ټول معطوف دی.بیا مبتدا ده[2].

په ما سئل هوازن النبی صلی الله علیه وسلم کښې هوازن د فاعلیت د وجې نه مرفوع او النبی د مفعول به کیدو د وجې نه منصوب دې[3].

د هوازن نه مراد قبیله ده لیکن دلته ددې په بعضې کسانو باندې ددې اطلاق مجازاً کړې شوې دې او په برضاعه کښې باء سببیه ده.یعنی بسبب رضاعه[4]

واو عاطفه یا استفتاحیه:امام بخاری رحمه الله وړاندې اتۀ بابونه مخکښې یو باب"ومن الدلیل علی أن الخمس لنوائب رسول الله صلی الله علیه وسلم....."قائم کړې وو.د هغې نه پس ئې دویم باب دا قائم کړې دې."ومن الدلیل علی أن الخمس لنوائب المسلمین......"دریم باب وړاندې راځی."ومن الدلیل علی أن الخمس للامام،وأنه یعطی....."دا درې بابونه دی.

اوس د حافظ رحمه الله رائې خو داده چې"ومن الدلیل"کښې واؤ عاطفه دې.ددې معطوف علیه هغه تیر شوې باب دې کوم چې د اتو بابونو نه وړاندې ذکر شوې دې او دا باب معطوف دې او یو معطوف وړاندې راځی[5]. علامه عینی رحمه الله فرمائی چې دا د دلیل نه بغیر یو دعوی ده.دا هم څۀ خبره ده چې په معطوف او معطوف علیه کښې دومره فاصله وی.د احادیثو سره سره دومره ډیر بابونه مینځ کښې فاصله جوړه شی؟

که د دوی خبره اومنلې هم شی چې دلته واؤ راغلې دې نو ددې جواب دا دې چې دا واؤ عاطفه نۀ دې،اکثر وختونو کښې داسې کیږی چې واؤ استعمال کړې شی او هغه په څۀ څیز باندې عطف نۀ وی،ددې وجې نه به دا اووئیلې شی چې دا واؤ د استفتاح دې،هم دا خبره د مشرانو استاذانو نه اوریدلې شوې ده[6]. علامه قسطلانی رحمه الله په دې مسئله کښې د علامه عینی رحمه الله ملګرتیا کوی[7].

---

[1]) عمدة القاری:۵۵/۱۵،وفتح الباری:۲۳۸/۶،وارشاد الساری:۲۱٤/۵)_
[2]) عمدة القاری:۵۵/۱۵، وارشاد الساری:۲۱٤/۵)_
[3]) پورته حواله جات،وفتح الباری:۲۳۸/۶)_
[4]) پورته حواله جات)_
[5]) فتح الباری:۲۳۸/۶)_
[6]) عمدة القاری:۵۵/۱۵)_
[7]) شرح القسطلانی:۲۱٤/۵)_

د ترجمة الباب مقصد:اصل خبره دلته داده چې امام بخاري رحمه الله هم يو خبره بيانوي چې خمس به د مسلمانانو په ضرورياتو کښې خرچ کيږي،نبي کريم ﷺ به دهغې د تقسيم ذمه دار وي، چې هغې لره نبي کريم ﷺ په خپلو ضرورياتو کښې هم د ضرورت په اندازه باندې خرچ کولې شي او د دوی مبارک نه پس چې کوم امام وي هغه به د دوی نائب وي،هغه هم د خپل ضرورت مطابق ددې نه اخستلې شي،ددې نه علاوه خمس به هغه د مسلمانانو په ضرورتونو او حاجتونو کښې خرچ کوي.(۱)

د تعليقاتو مقصد:بيا په دې خان پوهه کړئ چې مصنف رحمه الله د خپلې خبرې ثابتولو دپاره د باب لاندې د احاديثو نه علاوه د ترجمة الباب جزء جوړولو سره څلور تعليقات هم ذکر کړې دی،ددې ټولو نه د هغهٔ مدعی ثابتيږي چې خمس به د عامة المسلمين په ضرورتونو وغيره کښې خرچ کيږي.

د تعليقاتو موصولاً تخريج:د اولنی تعليق قصه هوازن سره دہ،کومه چې مؤلف رحمه الله په دې باب کښې مسنداً ذکر کړې ده،ددې نه علاوه په کتاب الهبه.....وغيره کښې(۲)،دويم تعليق د وعدو سره متعلق دې چې نبي کريم عليه السلام د مختلفو صحابه کرامو رضي الله عنهم سره په مختلفو وختونو کښې دا وعده کړې وه چې زهٔ به تاسو ته د مال فئ نه درکوم،په دې باره کښې هم احاديث په دې باب کښې مذکور دی.(۳)،د دريم تعليق تعلق د حضرات انصار رضي الله عنهم سره دې چې نبي کريم ﷺ هغوی ته په مختلفو مقامونو کښې ورکړه کړې وه،په هغې کښې د يو واقعې تخريج حضرت مؤلف رحمه الله په کتاب الهبه وغيره(۴) کښې کړې دې.(۵)
او څلورم تعلق د حضرت جابر رضي الله عنه واقعې سره متعلق دې،يعنی خيبر کښې چې هغوی ته کومې کهجورې ورکړې شوې وې.دا واقعه امام ابوداؤد رحمه الله موصولاً په خپل سنن کښې ذکر کړې ده،چې په هغې کښې د واقعې پوره تفصيل دې،امام بخاري رحمه الله چې په دې باب

---

(۱) فتح الباري:۶/۲۳۸_

(۲) امام بخاري رحمه الله دا حديث ددې باب نه علاوه په مختلفو مقامونو کښې موصولاً نقل کړې دې،اوګورئ، کتاب الوکالة،رقم (۲۳۰۷،۲۳۰۸)،وکتاب العتق،رقم (۲۵۳۹،۲۵۰٤)،وکتاب الهبة،رقم (۲۵۸۳،۲۵٤۸)،ورقم(۲۶۰۷،۲۶۰۸)،وکتاب المغازي،رقم (٤۳۱۸،٤۳۱۹)ددې نه علاوه امام ابوداؤد رحمه الله هم دا حديث په خپل سنن کښې موصولاً روايت کړې دې،اوګورئ،کتاب الجهاد،باب في فدا الاسير بالمال، رقم (۲۶۹۳)_

(۳) فئ دپاره اوګورئ،ددې باب د حضرت جابر رضي الله عنه حديث مبارک،رقم (۳۱۳۷)،وکتاب الجزية، رقم(۳۱۶۴)،او غنيمتونو سره متعلق حديث د ابن عمر رضي الله عنهما دې کوم چې په باب کښې ذکر دې.

(۴) هو من حديث انس بن مالک،انظر کتاب الهبة،باب فضل المنيحة،رقم (۲۶۳۰)،اردو کتاب الخمس، باب کيف قسم النبي ﷺ قريظة والنضير......رقم(۳۱۲۸)،وکتاب المغازي،باب حديث بني النضير،رقم (٤۰۳۰)، وباب مرجع النبي ﷺ من الاحزاب......رقم (٤۱۲۰)_

(۵) تغليق التعليق وتعليقاته:۳/٤۷۶_

كښې شپږم نمبر کوم حديث مبارک ذکر کړې دې،نو دا د هغه حديث يو حصه ده.(۱).

د مذکوره تعليقاتو ترجمې سره مناسبت: د مذکوره څلورو واړو تعليقاتو مناسبت ترجمې سره بالکل واضح دې،چې دعوه ددې خبرې وه چې د خمس مصرف صرف د مسلمانانو ضروريات او حاجات وغيره دی او په دې تعليقاتو کښې ددې دعوې دليل دې چې خمس به د مسلمانانو په ضرورتونو وغيره کښې د موقع محل مناسب خرچ کولې شی.

د باب اولنې حديث: بيا په دې ځان پوهه کړئ چې امام بخاری رحمه الله په دې باب کښې ټول اووه احاديث ذکر کړې دی،چې په هغې کښې اولنې حديث د حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنه او مروان بن حکم نه روايت دې.

۲۹۶۳ (۲) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ وَزَعَمَ عُرْوَةُ أَنَّ مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ وَمِسْوَرَ بْنَ مَخْرَمَةَ أَخْبَرَاهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ حِينَ جَاءَهُ وَفْدُ هَوَازِنَ مُسْلِمِينَ ، فَسَأَلُوهُ أَنْ يَرُدَّ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَسَبْيَهُمْ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أَحَبُّ الْحَدِيثِ إِلَىَّ أَصْدَقُهُ ، فَاخْتَارُوا إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ إِمَّا السَّبْىَ وَإِمَّا الْمَالَ ، وَقَدْ كُنْتُ اسْتَأْنَيْتُ بِهِمْ » . وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - انْتَظَرَ آخِرَهُمْ بِضْعَ عَشْرَةَ لَيْلَةً ، حِينَ قَفَلَ مِنَ الطَّائِفِ ، فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - غَيْرُ رَادٍّ إِلَيْهِمْ إِلاَّ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ . قَالُوا فَإِنَّا نَخْتَارُ سَبْيَنَا ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْمُسْلِمِينَ فَأَثْنَى عَلَى اللَّهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ « أَمَّا بَعْدُ ، فَإِنَّ إِخْوَانَكُمْ هَؤُلاَءِ قَدْ جَاءُونَا تَائِبِينَ ، وَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنْ أَرُدَّ إِلَيْهِمْ سَبْيَهُمْ ، مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُطَيِّبَ فَلْيَفْعَلْ ، وَمَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَكُونَ عَلَى حَظِّهِ حَتَّى نُعْطِيَهُ إِيَّاهُ مِنْ أَوَّلِ مَا يُفِيءُ اللَّهُ عَلَيْنَا فَلْيَفْعَلْ » . فَقَالَ النَّاسُ قَدْ طَيَّبْنَا ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ . فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « إِنَّا لاَ نَدْرِي مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ فِي ذَلِكَ مِمَّنْ لَمْ يَأْذَنْ ، فَارْجِعُوا حَتَّى يَرْفَعَ إِلَيْنَا عُرَفَاؤُكُمْ أَمْرَكُمْ » فَرَجَعَ النَّاسُ ، فَكَلَّمَهُمْ عُرَفَاؤُهُمْ ، ثُمَّ رَجَعُوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ قَدْ طَيَّبُوا فَأَذِنُوا . فَهَذَا الَّذِي بَلَغَنَا عَنْ سَبْيِ هَوَازِنَ .[ر: ۲۱۸۴]

رجال الحديث

① **سعيد بن عفير:** دا سعيد بن کثير بن عفير رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب من يرد الله به خيرا....." کښې تيره شوې ده.(۳).

---

۱) پورته حواله:۳/۴۷۶_۴۷۷،وسنن ابی داود،کتاب الاقضية،باب فی الوکالة،رقم (۳۶۳۲)_

۲) قوله: ان مروان......ومسور......:الحديث،مر تخريجه فی الوکالة،باب اذا وهب شيا لو کيل او....)_

۳) کشف الباری:۳/۲۷٤)_

②**اللیث**: دا مشهور محدث لیث بن سعد فهمی رحمه الله دې.
③**عقیل**: دا عقیل بن خالد رحمه الله دې.
④**ابن شهاب**: دا محمد بن مسلم بن عبیدالله بن شهاب زهری رحمه الله دې. ددې درې واړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په "الحدیث الثالث" کښې بیان کړې شوې ده[1].
⑤**عروة**: دا مشهور تابعی حضرت عروه بن زبیر رحمه الله دې. د دوی مختصر حالات د "بدء الوحی" په "الحدیث الثانی" کښې تیر شوې دی[2].
⑥ **مروان بن الحکم**: دا مروان بن حکم اموی رحمه الله دې[3]
⑦**المسور بن مخرمه**: دامشهور صحابی دصحابی ځوئې حضرت مسور بن مخرمه رضی الله عنهما دې[4]

خبرداری: ددې حدیث تشریح په مغازی کښې د غزوه حنین لاندې بیان کړې شوې ده[5].
ترجمة الباب او د باب حدیث: دا حدیث شریف په خپل مطلب کښې بالکل واضح دې، البته په ترجمة الباب کښې ذکر کړې شوې یو اهم جزئیه دلته ذکر نۀ ده، هغه دا چې په ترجمه کښې مؤلف رحمه الله دا فرمائیلي وو چې قبیله بنو هوازن د نبی کریم صلی الله علیه وسلم رضاعت سبب اوګرځوو او خپل درخواست ئې پیش کړو او په حدیث شریف کښې ددې رضاعت هیڅ ذکر نشته.
ددې د جواب د کتلو نه مخکښې په دې ځان پوهه کړئ چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د مرضعې حضرت حلیمه سعدیه رضی الله عنها تعلق د بنو سعد سره وو، چې د قبیله بنوهوازن یو شاخ دې[6] نو امام بخاری رحمه الله د رضاعت ذکر دلته خو اونه کړو لیکن په خپل تاریخ کښې ئې ددې تفصیلی ذکر کړې دې، ددې نه علاوه د تاریخ نورو امامانو هم ددې ذکر کړې دې[7].
لکه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د رضاعت سره متعلق دا حدیث شریف ابن اسحاق په مغازی کښې د عمرو بن شعیب عن ابیه(شعیب)عن جده(عبد الله بن عمرو بن العاص، رضی الله عنهما) د طریق نه نقل کړې دې او ددې دویم طریق زهیر بن صرو الجمشی رضی الله عنه دې، کوم چې په طبرانی کښې ذکر دې.
ددې دواړو طرقو خلاصه داده چې د هوازن وفد کله جعرانه مقام کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم خدمت کښې حاضر شو، په داسې حال کښې چې دغه وخت دا قبیله مسلمانه شوې وه، وې وئیل چې مونږ یو قوم او قبیله یو، په مونږ باندې هغه مصیبت راغلې دې کوم چې ستاسو نه پټ نۀ دې، تاسو په مونږ باندې احسان اوکړئ، الله تعالی به تاسو ته د احسان بدله درکړی.

[1]) کشف الباری:۱/۳۲٤_۳۲۶)_
[2]) کشف الباری:۱/۲۹۱،اوګورئ۲/٤۳۶)_
[3]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، اردو کتاب الوضوء،باب البزاق والمخاط ونحوه فی الثوب)_
[4]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الوضوء،باب استعمال فضل وضوء الناس)_
[5]) کشف الباری،کتاب المغازی:۵۳۶_۵۳۸)_
[6]) فتح الباری:۶/۲۳۸،وعمدة القاری:۱۵/۵۶،والکوثر الجاری:۶/۱۱٤)_
[7]) تاریخ البخاری الصغیر:۱/۵)_

بیا په هغوی یو سړي اودریدهٔ چې د هغهٔ نوم زهیر(١) وو،او وې ونیل انی د الله رسوله! زمونږ ښځې ستاسو ترورياني،ماسی او پرورش کوونکی دی،چا چې په وړوکوالی کښې ستاسو پرورش کړې دې.

که حارث بن ابی شمر(د شام بادشاه)او نعمان بن المنذر(د عراق بادشاه)باندې مونږ پئ څکلې وې او په مونږ باندې دا مصيبت د هغوی له طرفه راغلې وو کوم چې ستاسو له طرفه راغئ، نو په دې معامله کښې به مونږ د هغوی دواړو له طرفه د ښیګړې او د مهربانئ اميدوار وو،حالانکه تاسو خو د ټولو نه غوره یئ(نو ستاسو د ښیګړې او د مهربانئ به څنګه امید نهٔ لرو؟)بیا زهیر نومې سړی د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې څهٔ اشعار پیش کړل،(٢) چې په دې کښې د نبی کریم ﷺ د رشته دارئ وغیره ذکر وو(٣). ددې سړی ددې خبرو نه نبی کریم ﷺ ډیره متاثره شو،ددې نه پس د واقعې تفصیل د باب په حدیث شریف کښې ذکر دې.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: د ترجمة الباب د ابتدائی حصې "**ومن الدليل على أن الخمس لنوائب المسلمين ما سئل هوازن النبى صلى الله عليه وسلم.....فتحلل من المسلمين**" سره ددې حديث مطابقت دې.(٤).

د باب دويم حدیث شریف د حضرت ابو موسیٰ اشعری رضي الله عنه دې.

---

(١) د علامه واقدی رحمه الله په روایت کښې ددې سړی نوم ابو برقان السعدی ذکر دې،چې ددې نه په ظاهره هم دا معلومیږی چې خطیب بل څوک وو او شاعر بل کس،البته په دې کښې تطبیق هم کیدې شی چې ابو برقان کنیت وو او زهیر نې نوم وو، شرح القسطلانی:(٥/ ٢١٤)_

(٢) په هغې کښې څهٔ اشعار لاندې ذکر کولې شی.

انا لنشكر للنعماء اذ كفرت	و عندنا بعد هذا اليوم مدخر
فالبس العفو من قد كنت ترضعه	من امهاتك ان العفو مشتهر
يا خير من مرحت كمت الجياد به	عند الهياج اذا ما استوقد الشرر
انا نؤمل عفواً منك تلبسه	هدى البرية اذ تعفو و تنتصر
فاعف عفا الله عما انت راهبه	يوم القيامة اذ يهدى لك ظفر

تغليق التعليق:٣/٤٧٥)_

(٣) القسطلانی:٥/ ٢١٤،والفتح:٦/٢٣٨،ومجمع الزاويد:٦/١٨٧،وتغليق التعليق:٣/٤٧٣_٤٧٥)_

(٤) عمدة القاری:١٥/٥٧)_

۲۹۲۴ (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ وَحَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ عَاصِمٍ الْكُلَيْبِيِّ - وَأَنَا لِحَدِيثِ الْقَاسِمِ أَحْفَظُ - عَنْ زَهْدَمٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ أَبِي مُوسَى، فَأُتِيَ ذَكَرَ دَجَاجَةً وَعِنْدَهُ رَجُلٌ مِنْ بَنِي تَيْمِ اللهِ أَحْمَرُ كَأَنَّهُ مِنَ الْمَوَالِي، فَدَعَاهُ لِلطَّعَامِ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُهُ يَأْكُلُ شَيْئًا، فَقَذِرْتُهُ، فَحَلَفْتُ لَا آكُلُ. فَقَالَ هَلُمَّ فَلْأُحَدِّثْكُمْ عَنْ ذَاكَ، إِنِّي أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فِي نَفَرٍ مِنَ الْأَشْعَرِيِّينَ نَسْتَحْمِلُهُ فَقَالَ «وَاللهِ لَا أَحْمِلُكُمْ، وَمَا عِنْدِي مَا أَحْمِلُكُمْ». وَأُتِيَ رَسُولُ اللهِ - صلى الله عليه وسلم - بِنَهْبِ إِبِلٍ، فَسَأَلَ عَنَّا فَقَالَ «أَيْنَ النَّفَرُ الْأَشْعَرِيُّونَ». فَأَمَرَ لَنَا بِخَمْسِ ذَوْدٍ غُرِّ الذُّرَى، فَلَمَّا انْطَلَقْنَا قُلْنَا مَا صَنَعْنَا لَا يُبَارَكُ لَنَا، فَرَجَعْنَا إِلَيْهِ فَقُلْنَا إِنَّا سَأَلْنَاكَ أَنْ تَحْمِلَنَا، فَحَلَفْتَ أَنْ لَا تَحْمِلَنَا أَفَنَسِيتَ قَالَ «لَسْتُ أَنَا حَمَلْتُكُمْ، وَلَكِنَّ اللهَ حَمَلَكُمْ، وَإِنِّي وَاللهِ إِنْ شَاءَ اللهُ لَا أَحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ فَأَرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ وَتَحَلَّلْتُهَا». [۴۱۲۴، ۴۱۵۳، ۵۱۹۸، ۵۱۹۹، ۶۲۴۹، ۶۲۷۳، ۶۳۰۰، ۶۳۰۲، ۶۳۴۰، ۶۳۴۲، ۷۱۱۶]

رجال الحديث

① **عبدالله بن عبدالوهاب**: دا ابومحمد عبدالله بن عبدالوهاب حجبی بصری رحمه الله دې. د دوی حالات په کتاب العلم، "باب لیبلغ العلم الشاهد الغائب" کښې تېر شوي دی (۲).

② **حماد**: دا حماد بن زید بن درهم رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب المعاصی من أمرا لجاهلیة...." کښې تېره شوې ده (۳).

③ **ایوب**: دا ایوب سختیانی رحمه الله دې.

④ **ابوقلابه**: دا ابوقلابه عبدالله بن زید جرمی بصری رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې تېره شوې ده (۴).

---

(۱) قوله: "كنا عند ابى موسى.....: الحديث، اخرجه البخارى ايضا، المغازى، باب قدوما لا شعر بين...... رقم (۴۳۸۵)، وباب غزوه تبوک......رقم (۴۴۱۵)، والاطعمة، باب الدجاج، رقم (۵۵۱۷_۵۵۱۸)، والايمان والنذور، باب قول الله تعالى: (لا يؤاخذ كم الله....)، رقم (۶۶۲۳)، وباب: لا تحلفوا بآباء كم، رقم (۶۴۹)، وباب اليمين فيما لا يملک.....رقم (۶۶۷۸ و ۶۶۸۰)، وباب الاستثناء فى الايمان، رقم (۶۷۱۸_۶۷۱۹)، وباب الكفارة قبل الحنث وبعده، رقم (۷۲۱)، والتوحيد، باب قول الله تعالى: (والله خلقكم وما تعملون)......رقم (۷۵۵۵)، ومسلم، الايمان، باب ندب من حلف يمينا، فراى غيرها خيرا منها......رقم (۴۲۶۳_۴۲۸)، والنساى، الايمان، باب الكفارة قبل الحنث، رقم (۳۸۱۱)، الصيد والذباءح، باب اكل لحوم الدجاج، رقم (۴۳۵۱_۴۳۵۲)، وابو داود، الايمان، باب الرجل يكفر قبل ان يحنث، رقم (۳۲۷۶)، وابن ماجه، الكفارات، باب من حلف على يمين......رقم (۲۱۰۷)

(۲) كشف البارى: ۳/۳۸_

(۳) كشف البارى: ۲/۲۱۹_

(۴) كشف البارى: ۲/۲۶_

⑤**قاسم بن عاصم الكليبي**: دا مشهور محدث او تابعي حضرت قاسم بن عاصم كليبي تميمي ليثي بصري رحمه الله دې. بعضو د دوی نسبت كليني[1] هم ليكلې دې[2].

دوی د حضرت رافع بن خديج رضي الله عنه، او زهدم بن مضرب جرمي، سعيد بن المسيب او عطاء الخراساني رحمهم الله نه روايت كوی. د دوی نه په روايت كوونكو كښې ايوب سختياني، حميد الطويل او خالد الحذاء رحمهم الله وغيره شامل دی[3].

ابن حبان رحمه الله دوی په خپل كتاب "الثقات" كښې ذكر كړې دی[4].

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی "مقبول"[5].

امام ابوداؤد د دوی نه په "مراسيل" كښې، امام ترمذی په "شمائل" كښې او نورو محدثينو بخاری او مسلم او نسائی رحمهم الله د دوی روايات اخستلې دی. البته په ابن ماجه كښې د دوی څۀ روايت نشته.[6]. رحمه الله تعالی رحمة واسعة.

⑥ **زهدم**: دا زهدم بن مضرب جرمي ازدی بصري رحمه الله دې[7].

⑦**ابوموسی**: د حضرت ابوموسی عبدالله بن قيس اشعری رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب أى الاسلام أفضل؟" كښې تير شوې دی[8].

ددې سند ټول راويان د بصرې دی، دغه شان دا سند بصري شو.

قوله: قال: وحدثني القاسم بن عاصم الكليبي، وأنا لحديث القاسم أحفظ عن زهدم: دلته ويونكې ايوب سختياني رحمه الله دې[9] او ددې عبارت وضاحت دادې چې

---

[1]) حافظ مزی او ابن حجر وغيره رحمهم الله د دوی نسبت كليني (نون سره) ذكر كړې دې، ليكن دا په ظاهره صحيح نۀ دې، صحيح كليبي باء مؤحده سره دې، ددې وجه داده چې د دوی أصل تعلق د بنوتميم سره دې چې د هغې يو شاخ كليب بن يربوع هم دې، د هغې طرفته منسوب كيدلو سره دوی ته كليبي وئيلې شی، اوګورئ، لانساب: ۴٦۵/۱۰، وتعليقات تحرير تقريب التهذيب: ۱۷۰/۳، او كلين ـ بضم الكاف وفتح اللام ـ مصغراً او كسرها بالامالة. د عراق يو كلې دې، اوګورئ، الانساب: ۴٦۳/۱۰، والاكمال للمغلطاى: ۱۸٦/۷، و وضيح المشتبه للذهبى: ۵٦/۵، والله اعلم)ـ

[2]) تهذيب الكمال: ۳۷۱/۲۳، وتهذيب التهذيب: ۳۱۹/۸)ـ

[3]) پورته حواله جات)ـ

[4]) الثقات لابن حبان: ۳۰۳/۵)ـ

[5]) تقريب التهذيب: ۱۹/۲، رقم (۵۴٦۵)

[6]) پورته حواله، او تهذيب الكمال: /۳۷۲، وتهذيب ابن حجر: ۳۱۹/۸، وخلاصة الخزرجى ۳۱۲)ـ

[7]) د دوی دحالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الشهادات، باب لا يشهد على شهادة زور......)ـ

[8]) كشف البارى: ٦۹/۱)ـ

[9]) فتح البارى: ۲۳۹/٦، وعمدة القارى: ۵۷/۱۵، وارشاد السارى: ۲۱۵/۵)ـ

ايوب دا روايت د دوو حضراتو يعنى ابو قلابه او قاسم بن عاصم نه روايت كوى او دا دواړه حضرات د زهدم بن مضرب جرمى نه روايت كوى. لكه امام بخارى رحمه الله چې په كتاب الايمان والنذور كښې كوم روايت نقل كړې دې، د هغې سند داسې دې "حدثنا قتيبة، حدثنا عبدالوهاب عن أيوب، عن أبي قلابة والقاسم التميمي، عن زهدم.... "(١)
په دې كښې د دواړو ذكر يوځائې دې. اوس ايوب سختيانى رحمه الله دا فرمائى چې د قاسم روايت د ابوقلابه په نسبت ماته زيات ياد دې.
خبرداري: ددې حديث مبارك تشريح په مغازى او اطعمه وغيره مختلفو ځايونو كښې راغلې ده(٢).
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت په دې جمله كښې دې، "وانّي رسول الله صلى الله عليه وسلم بنهب أبل.......فامرلنا بخمس ذود غرالذرى" چې نبى كريم ﷺ مونږ ته د اوچت قُب والا پنځهٔ سپين اوښان راكړل، دا اوښان د خمس وو، دغه شان ددې حديث مناسبت د ترجمې د جزء "وماكان النبى صلى الله عليه وسلم يعطى الناس أن.....من الخمس" سره واضح دې(٣).
د باب دريم حديث د حضرت ابن عمر رضي الله عنه دې.

٢٩٦٥: (٤) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعَثَ سَرِيَّةً فِيهَا عَبْدُ اللَّهِ قِبَلَ نَجْدٍ، فَغَنِمُوا إِبِلاً كَثِيرًا، فَكَانَتْ سِهَامُهُمُ اثْنَى عَشَرَ بَعِيرًا أَوْ أَحَدَ عَشَرَ بَعِيرًا، وَنُفِّلُوا بَعِيرًا بَعِيرًا. [٤٠٨٣]

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف:** دا عبدالله بن يوسف تنيسى رحمه الله دې.
② **مالك:** دا امام دارالهجرة حضرت امام مالک بن انس رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذكره د بدء الوحى په "الحديث الثانى" كښې تيره شوې ده(٥).
③ **نافع:** دا نافع د ابن عمر رضي الله عنه مولى دې. ددوى تفصيلى حالات په كتاب العلم، "باب ذكر

---

(١) صحيح بخارى، كتاب الايمان والنذور، باب: لا تحلفوا بآباءكم، رقم (٦٦٤٩)_
(٢) كشف البارى، كتاب المغازى: ٦٠٨، و٦٣٣، وكتاب الاطعمة: ٢٨٧_٢٩٠_
(٣) عمدة القارى: ٥٧/١٥_
(٤) قوله: عن ابن عمر رضي الله عنه: الحديث، اخرجه البخارى فى المغازى، باب السرية التى قبل نجد، رقم (٤٣٣٨)، ومسلم، فى الجهاد والسير، باب الانفال، رقم (٤٥٢١_٤٥٢٥)، وابوداود، فى الجهاد، باب فى النفل فى السرية.....رقم (٢٧١٤_٢٧٤٦)_
(٥) كشف البارى: ٢٩٨/١_٢٩٠_

العلم والفتيا في المسجد" كښې تير شوي دی.(١).

⑨ ابن عمر: د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما حالات په كتاب الايمان، "باب الايمان.... "كښې تير شوي دی.(٢).

عن ابن عمر رضي الله عنهما أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث سرية، فيها عبد الله بن عمر، قبل نجد، فغنموا إبلا كثيرة

د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما نه روايت دې چې نبی كريم ﷺ يوه سريه روانه كړه، چې په هغې كښې حضرت ابن عمر رضي الله عنهما په خپله هم موجود وو، دا سريه د نجد طرفته ليږلې شوې وه، په دې كښې هغوی په غنيمت كښې ډير زيات اوښان حاصل كړل. پورته په حديث شريف كښې چې د كومې سريې تذكره ده هغه په "سريه أبي قتادة بن ربعي الانصاري" سره موسوم ده، ددې امير حضرت ابوقتاده رضي الله عنه وو، دا سريه د فتح مكه نه مخكښې روانه كړې شوې وه، د ابن سعد د تحقيق مطابق دا د ۸هجری واقعه ده.(٣).

دلته نجد مطلقاً ذكر شوې دې، چې ډيره لويه علاقه ده. ددې تحقيق وړاندې په څو مقام باندې تير شوې دې.(٤)، البته د باب په حديث كښې د نجد نه يو خاص علاقه "ارض محارب" مراده ده، كوم ځائې چې قبيله غطفان اوسيدله، دا سريه ددې قبيلې د شكست او سركوبئ دپاره روانه كړې شوې وه.(٥).

د مشهور قول مطابق په دې سريه كښې پنځلس صحابه كرام رضي الله عنهم وو. په مال غنيمت كښې دوه سوه اوښان، دوه زره چيلئ او ډير زيات قيديان په لاس راغلل او دا سريه صرف پنځلس ورځې وه.(٦) په دې حديث شريف كښې د نفل ذكر راغلې دې، لاندې به مونږ ددې متعلق اختصار سره بحثونه پيش كوو، ځكه چې دا حديث شريف د نفل په باب كښې د اصل حيثيت لري.

د نفل لغوی او اصطلاحی تعريف: نفل د نون او د فاء فتحې سره دې، كله فاء ساكن هم لوستلې شی، ددې جمع انفال ده، ددې معنی ده زياتوالې.(٧).

د شريعت په اصطلاح كښې نفل هغه انعام او زياتوالی ته وئيلې شی كوم چې مجاهد ته د غنيمت نه علاوه ملاويږی، البته ددې اطلاق په اكثرو روايتونو كښې په مطلق غنيمت

---

[١]) كشف البارى: ٤/٦٥١)_

[٢]) كشف البارى: ١/٦٣٧)_

[٣]) طبقات ابن سعد: ٢/١٣٢)_

[٤]) اوګورئ د باب ما جاء في بيوت ازواج النبي.....شپږم حديث، حديث ابن عمر)_

[٥]) طبقات ابن سعد: ٢/١٣٢_١٣٣)_

[٦]) پورته حواله، والاوجز: ٩/١١٨)_

[٧]) شرح الزرقانی: ٣/١٥، كتاب الجهاد، جامع النفل في الغزو، باب رقم(٣٠٢) والاوجز: ٩/١١٦)_

باندي هم شوي دي،علامه راغب اصفهاني وائي چې دا اختلاف د تعبير دې،لکه په دې اعتبار چې غازي ته دا انعام ملاؤ شوې دې نو دې ته غنيمت وائي او په دې اعتبار سره چې د الله تعالى له طرفه ورته دا انعام ملاؤ شو،چې ضروري نۀ وو نو دې ته نفل وائي،په دې دوارو کښې نور فرقونه هم بيان کړې شوې دی،چې د هغې دلته ضرورت نشته.[۱]

د نفل مشروعيت: د نفل په مشروعيت باندې د جمهور علماؤ او فقهاؤ اتفاق دې،البته صرف يو فقيه عمرو بن شعيب ددې د مشروعيت قائل نۀ دې.هغوی دا وائي چې د نبي کريم ﷺ نه پس ددې ګنجائش نشته ليکن دا قول مرجوح دې.[۲]

①**امام شافعي او امام مالک رحمهماالله:** بيا ائمه ثلثه کښې امام شافعي او امام مالک رحمهما الله دې لره د ضرورت د شرط سره مشروط کوی چې ترڅو سخت ضرورت نۀ وی،مثلاً مسلمانان په تعداد کښې کم او کفار په تعداد کښې زيات وی نو جائزدی،او که داسې نۀ وی نو جائز نۀ دی

② **احناف:** احناف ددې د مطلقِ جواز قائله دی،څکه چې دا هم د تحريض او د ترغيب يو قسم دې،د الله تعالى حکم هم ددې خبرې دې چې(يآأيها النبى حرض المؤمنين على القتال)[۳] چې ''اې نبي!مسلمانان په قتال باندې راتيز کړئ''دا حکم مطلق دې[۴]البته احناف کثرالله سوادهم دا هم فرمائي.کمافي البدائع.چې د وخت د امام دپاره دا مناسب نۀ دی چې د غنيمت ټول مال چاته نفلي ورکړی،څکه چې په دې کښې به د ټولو مجاهدينو حق اووهلې شي، ليکن که داسې اوکړی نو جائز دی.[۵]

د نفل صورتونه: د تنفيل بيا درې صورتونه دی:

①د وخت امام د لوئې لښکر نه مخکښې يو وړوکې لښکر(سريه)اوليږی،چې په دشمن باندې حمله اوکړی،دې لښکر ته چې کوم غنيمت ملاؤ شی د هغې يوه مقرره حصه مثلاً څلورمه يا دريمه به د هغۀ دپاره خاص کړی.

②د وخت امام يا د لښکر امير د څۀ متعين او معلومو کسانو دپاره څۀ انعام مقرر کړی او دا ددې وجې نه چې هغوی د جنګ دوران کښې د بهادرئ مظاهره کړې وی يا ئې بل څۀ د

---

[۱]) المفردات في غريب القرآن:٥٠٤،كتاب النون،مادة نفل،والاوجز:١١٦/٩،والبداءع:٤٥٩/٦،وفي الموسوعة الفقهية (٧٤/١٤):وهو.....زيادة مال على سهم الغنيمة،يشترط الامام او امير الجيش لمن يقوم بما فيه نكاية زائدة على العدو")_

[۲]) الموسوعة الفقهية:٧٥/١٤،(مادة تنفيل)،وفتح الباري:٢٤٠/٦،والاوجز:١١/٩)_

[۳]) الانفال:٦٥)_

[۴]) الموسوعة الفقهية:٧٥/١٤،وشرح الزرقاني:١٦/٣)_

[۵]) بدايع الصنايع:٤٥٩/٩_٤٦٠،وانظر فتح القدير:٢٤٩/٥،والفتاوى الشامية لابن عابدين:٢٦/٣،وكتاب السير للشيباني:١٢١/٢/١،ابواب الانفال)_

فاندې کار کړې وی چې دغه کار نور چا نهٔ وی کړې او دا کار مشروط هم نهٔ وی.یعنې د مخکښې نه پرې خبره نهٔ وی شوې،بلکه د غنیمت د تقسیم په وخت کښې دا انعام ورکړې شی چې فلانی سړی ته د هغهٔ د مقررې حصې نه زیاتی د هغهٔ ددې کارنامې د وجې نه دا انعام ورکولې شی۔

④:وخت امام دا اووائی چې کوم سړې فلانې دیوال مات کړی یا په دې کښې سوری اوکړی ,ونحوذلك،نو هغهٔ ته به دا څیز یا دومره قدرې مال د انعام په طور ورکولې شی [۱]۔

دا درې صورتونه شو،دا درې صورتونه د جمهورو فقهاؤ په نزد صحیح دی،البته امام مالک رحمه الله او د هغوی ملګری دریم صورت لره مکروه ګنړی،هغوی دا فرمائی چې دې سره به د مجاهد اخلاص متاثره شی او د هغهٔ قتال به د دنیا دپاره شی،نهٔ چې د آخرت دپاره،دغه شان په دې کښې خپل ځان په خطره کښې اچول هم موندې کیږی حالانکه دا سې کول جائز نهٔ دی [۲]۔

په دې سلسله کښې د جمهورو دلیل د حضرت حبیب بن مسلمه فهری هغه روایت دې کوم چې په ابوداؤد شریف کښې [۳] کښې مذکور دې چې نبی کریم ﷺ په ابتداء کښې څلورمه او د واپسئ په وخت دریمه حصه د نفل په طور ورکړه،ددې نه ثابته شوه چې ابتداء کښې هم دا کار صحیح دې [۴]۔

د نفل محل: د نفل ادا کول د بیت المال نه هم جائز دی لیکن په دې صورت کښې د نفل قسم او مقدار معلومول ضروری دی۔

دغه شان د دشمن نه چې نزدې کوم غنیمت حاصل شی،په هغې کښې هم نفل ورکول جائز دی،په دې کښې اګرچه جهالت موندې کیږی چې څهٔ معلومه ده چې غنیمت به حاصل هم شی یا نهٔ؟ لیکن دا جهالت نقصان دا نهٔ دې ځکه چې ددې ضرورت دې [۵]۔

بیا د امت د فقهاء کرامو رحمهم الله په دې خبره کښې اختلاف دې چې نفل که د غنیمت نه وی نو څنګه به وی؟

①**حنابله او شوافع:** د حنابله او شوافعو په نزد به نفل د غنیمت د خمس په څلورمه حصه کښې ورکولې شی،هم دا قول د حضرت انس رضی الله عنه هم دې،دلیل دا حدیث شریف دې. "لانفل الا بعدالخمس" [۶]۔

---

[۱]) الموسوعة: ۷۵/۱٤. والمغنی:۱۸۵/۹ .وحاشیه ابن عابدین:۲٦۲/۳.وفتح القدیر:۲٤۹/۵)_

[۲]) حاشیه الزرقانی:۱٦/۳.والاوجز:۱۲۵/۹)_

[۳]) سنن ابی داود.کتاب الجهاد.فیمن قال:الخمس قبل النفل.رقم (۲۷٤۸_۲۷۵۰)_

[۴]) المغنی:۱۸٤/۹.والاوجز:۱۲۵/۹)_

[۵]) المغنی:۱۸٦/۹. والموسوعة:۷۵/۱٤)_

[۶]) المغنی:۱۸۷/۹.دا د موفق د وضاحت مطابق دې،ورنه د شوافعو په کتابونو.....[بقیه برصفحه آئنده...

③**احناف**: د احنافو په نزد په دې کښې تفصيل دې:
که د جنګ دوران کښې امام نفل ورکوی نو د غنيمت د خمس څلورمه حصه به وی.
که د مال غنيمت د تقسيم نه پس کوی يعنی د جنګ ختميدلو نه پس د غنيمت د تقسيم عمل شروع شی او هغه وخت د نفل ورکولو اعلان اوکړی نو دا به په خمس کښې جاری کيږی(۱). او د مالکيه په نزد به نفل د غنيمت په خمس کښې جاری کيږی شرح الزرقانی: ۳/۱۶، وبداية المجتهد: ۱/۳۹۶، الفصل الثالث فی حکم الانفال)_

د نفل مقدار: د فقهاء کرامو رحمهم الله په نزد د نفل دوه مقدارونه دی، غوره او بيکاره.
بيکاره خو دادې چې څلورمه حصه يا دريمه يا ددې نه هم کمه وی يا بالکل نۀ وی، د وخت امام ته په دې ټولو څيزونو کښې اختيار دې چې په نفل کښې دريمه ورکوی يا څلورمه يا ددې نه هم کمه يا بالکل نۀ ورکوی. په دې کښې د ټولو فقهاؤ اتفاق دې(۲).
البته د غوره په حد کښې د دوی اختلاف دې.
د امام احمد رحمه الله په نزد د دريمې حصې نه زيات مقدار په نفل کښې نۀ شی ورکړې کيدې(۳)
د امام شافعی رحمه الله په نزد د نفل څۀ غوره حد نشته بلکه دا د وخت د امام په رائې باندې منحصر ده ځکه چې نبی کريم ﷺ کله دريمه حصه ورکړې ده او کله څلورمه نو دا ددې خبرې دليل دې چې "ليس للنفل حد"(۴)
او د احنافو په نزد هم د نفلو څۀ غوره مقدار متعين نۀ دې، که د وخت امام اوغواړی نو ټول غنيمت هم لښکر ته ورکولې شی ليکن دوی دا هم فرمائی چې دا کار مناسب نۀ دې ځکه چې په دې صورت کښې به د نورو مجاهدينو حق اووهلې شی(۵).
دا خو نفل سره متعلق فقهی بحثونه وو کوم چې مونږ دلته مختصراً پيش کړل.
اوس يو نظر د باب په حديث شريف باندې اچوو.

...بقيه ازحاشيه گذشته] کښې د هغوی مذهب دا ليکلې شوې دې چې نفل به د خمس په خمس کښې جاری کيږی، يعنی د غنيمت د پنځمې حصې پنځمه حصه به نفل کښې ورکولې شی، هم دا صحيح قول دې، اوګورئ، نووی: ۲/۸۶، وفتح الباری: ۲٤. وحديث انس اخرجه ابوداود من حديث معن بن يزيد، کتاب الجهاد، باب فی النفل من الذهب والفضة......رقم (۲۷۵۳)_

(۱) حاشية ابن عابدين: ۳/۲٦٤، وفتح القدير: ۵/۲۵۰، والاوجز: ۹/۱۲۷)_

(۲) الموسوعة: ۱٤/۷٦، (مادة تنفيل)_

(۳) پورته حواله، والمغنی: ۹/۱۸٤، والاوجز: ۹/۱۲۵)_

(۴) الاوجز: ۹/۱۲۵، والموسوعة: ۱٤/۷٦)_

(۵) حاشيه ابن عابدين: ۳/۲٦۳، والبدايع: ۹/٤٦، فصل فی احکام الغنام.....والاوجز: ۹/۱۲٦_۱۲۷. د نفلو سره متعلق نورو معلوماتو دپاره اوګورئ، الاوجز: ۹/۱۱٦_۱۲۸، والموسوعة الفقهية: ۱٤/۷٤_۷۷، والاستذکار لابن عبدالبر: ٤/۱٤_۳٦، وفتح الباری: ٦/۲۳۹_۲٤۱، وعمدة القاری: ۱۵/۵۵_٦۰)_

قوله: فكانت سهمانهم اثني عشر بعيراً أو أحد عشر بعيراً: نو په سريه كښې شريك كسانو كښې هر كس ته دولس دولس يا يوولس يوولس اوښان ملاؤ شو.

"سهمان" د سين ضمې او د باء سكون سره، د سهم جمع ده، يعنى حصې[1] مطلب دادې چې په پورته مذكوره تعداد كښې اوښان د غنيمت په طور ملاؤ شو.

امام نووى رحمه الله فرمائى چې بعضې خلقو ددې معنى دا بيان كړې ده چې د ټولو شريكانو حصه دولس اوښان وو، ليكن دا واضح طور سره غلطه خبره ده، ځكه چې د ابوداؤد رحمه الله وغيره[2] په روايت كښې وضاحت شوې دې چې د هر شريك حصه دولس اوښان وو[3].

د شريكانو په حصه كښې څومره څومره اوښان راغلل؟ د باب په حديث كښې شك سره "اثنى عشر بعيراً او احد عشر بعيراً" راغلې دې، دا شك د امام مالك رحمه الله له طرفه راغلې دې او د حضرت نافع نور ټول شاګردان دا د شك نه بغير "اثنى عشر بعيراً" نقل كوى، ابن عبدالبر رحمه الله هم دا فرمائيلې دى[4].

د اثنى عشربعيراً مراد: وړاندې دا خبره تيره شوې ده چې په دې سريه كښې، د كومې چې د باب په حديث كښې تذكره ده، دې كښې چې كوم غنيمت حاصل شو نو هغه دوه سوه اوښان، دوه زره چيلئ او ځۀ قيديان وو او دا خبره هم بيان شوه چې د اهل سير مشهور قول دادې چې په دې كښې پنځلس كسان شريك وو، اوس كه دوه سوه اوښان پنځلس لره د دولس په حساب سره تقسيم وركړې شى نو جواب ۱۸۰ راځى او د دوو سوو خمس څلويښت دې، ۱۸۰ او څلويښت نو ۲۲۰ شوې، نو دلته حساب صحيح نۀ راځى ځكه چې يا خو د دوو سوو عدد غلط دې يا د دوو سو شلو تعداد غلط دې؟

ددې تضاد جواب د حديث شارحينو دا كړې دې چې اوښان او چيلئ يوځائې وركړې شوې وې او لس چيلئ د يو اوښ برابر وې، نو دوه زره چيلئ په دې حساب سره د دوو سوو اوښانو برابر شوې، دوه سوه اوښان د مخكښې نه وو، دغه شان دا مجموعه څلور سوه شوه. دې عدل لره د نظر لاندې ساتلو د وجې نه اثنى عشر بعيراً وئيلې شوې دې او په نفلو كښې هم ددې لحاظ دې، هم دا توجيه د ټولو نه غوره ده[5].

يو اعتراض او د هغې جوابات: البته په دې ټول تفصيل باندې يو اعتراض دا پيدا كيږى چې

---

[1] أوجز ۹:۱۱۹، وشرح الزرقانى:۱۵/۳)_

[2] سنن أبى داؤد، كتاب الجهاد، باب فى النفل فى السرية......رقم(۲۷۴۱)_

[3] اوجز:۱۹۹/۹، والنووى على مسلم:۸۶/۲، وفتح البارى:۲۳۹/۶)_

[4] الاستذكار: ۴۱/۴، والتمهيد: ۱۴، حديث رابع عشر لنافع عن ابن عمر، وفتح البارى:۲۳۹/۶، والاوجز:۱۱۹/۹)

[5] طبقات ابن سعد:۱۳۲/۲_۱۳۳، سرية ابى قتادة ربعى.....والاوجز:۱۱۹/۹)_

اوښان د عدل نه پس ځلور سوه شو.ددې خمس(پنځمه حصه)اتیا دہ.د کومې نه چې نفل ورکړې شو،پنځلس کسانو ته د ۱۲،۱۲په حساب سره یوسل اتیا اوښان ورکړې شو. حاصل جمع ۲۷۰شو،اوس سوال دا دې چې باقي یوسل ځلویښت اوښان څهٔ شو؟

ددې اعتراض نه د خلاصی دپاره حافظ رحمه الله خو دا اووئیل چې په سریه کښې شریک کسان پنځلس نهٔ وو بلکه پنځویشت وو(۱)،پنځویشت لره دولس کښې ضرب ورکړو نو حاصل جمع ۳۰۰جوړیږی،اتیا خمس دې،چې دا دواړه جمع کړې شی نو حاصل ۳۸۰راځی چې ځلورسوو ته نزدې دې.

لیکن د حافظ رحمه الله دا جواب د بعضې وجوهاتو د وجې نه داسې نهٔ دې چې اعتماد پرې اوکړې شی.

یو وجه خو داده چې اکثر اهل سیر په سریه کښې د شریک کسانو تعداد پنځلس ښودلې دې،مثلاً ابن سعد،قسطلانی او صاحب السیرالحلبیة وغیره وغیره(۲).دویمه وجه داده چې بعضې حضراتو د شریکانو تعداد لس(۳)او بعضو شپاړس(۴)او بعضو ځلور زره هم ښودلې دې(۵)،په دې صورت کښې به حافظ صاحب څهٔ کوی؟

ددې اعتراض دویم جواب دادې چې که ددې حدیث شریف ټول روایتونه د نظر لاندې کړې شی نو دا خبره پوهې ته راځی چې نبی کریم ﷺ یو لښکر روان کړې وو،رخ د هغوی د نجد طرفته وو،هلته د رسیدلو نه پس د لښکر یوه حصه جدا شوه او د بنو غطفان د شکست دپاره روانه شوه،هلته دوی فتح بیاموندہ او غنیمت ئې هم بیاموندهٔ.د سریې امیر خپل هر یو ملګری ته یو یو اوښ د نفل په طور ورکړو،باقي غنیمت سره لښکر کښې واپس راغلل. هرکله چې دوی په لښکر کښې واپس شو نو باقي غنیمت هم تقسیم شو او د لښکر هر هر کس ته دولس دولس اوښان ملاؤ شو ځکه چې د لښکر خپل غنیمت هم وو،دا ټول چې جمع کړې شو نو د هر یو په حصه کښې دولس دولس اوښان راغلل او په سریه کښې د شریک کسانو په لاس دیارلس دیارلس اوښان راغلل ځکه چې یو یو اوښ نفلی وو.

ددې دلیل دوه جدا جدا روایتونه دی،اول د ابن اسحاق نه روایت دې او دویم د شعیب بن ابی حمزه نه،ددې دواړو روایتونو خلاصه هغه ده کومه چې پورته ذکر شوه،مونږ دلته صرف د شعیب بن ابی حمزه د روایت الفاظ نقل کوو،حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی:

"بعثنا رسول الله صلی الله علیه وسلم فی جیش،قبل نجد،وانبعث سریة من الجیش،فکان سهمان الجیش

---

(۱) فتح الباری:۵۶/۸،والاوجز:۱۱۹/۹)_
(۲) اوګورئ،طبقات ابن سعد:۱۳۲/۲،والسیرة الحلبیة:۲۰٤/۳،والاوجز:۱۱۹/۹)_
(۳) دا د ابن التین رحمه الله رائې ده،اوګورئ عمدة القاری:۳۱۲/۱۷)_
(٤) حکاه ابن الاثیر فی الکامل:۱۵۷/۲)_
(۵) دا د ابن عبدالبر قول دې،دا قول حضرت سهارنپوری رحمه الله په بذل کښې د حقیقت نه خلاف او بې اصل ښودلې دې،اوګورئ بذل:۳۵۳/۱۲)_

اثنی عشر بعیراً، اثنی عشر بعیراً، ونفل أهل السریة بعیراً بعیراً، فکانت سهمانهم ثلاثة عشر"[1].
په دې روایت باندې ابن عبد البر رحمه الله اګر چه سخت رد کړې دې ځکه چې دا روایت د نافع د نورو شاګردانو د بیان کړده روایتونو نه خلاف دې، کوم چې د شعیب په مقابله کښې ثقات هم دی او اثبات هم دی[2].
البته د ابن عبدالبر رحمه الله ددې رد د وجې نه څۀ فرق نۀ پریوځی، هغه داسې چې ابن عبد البر په خپله هم دا منی چې د شعیب بیان کړده معنی هم صحیح ده، ځکه چې د امت د علماؤ او فقهاؤ په دې خبره باندې اتفاق دې چې که د لښکر څۀ حصه سریه دپاره روانه شی نو کوم غنیمت چې ملاؤ شی، په هغې کښې به لښکر هم شریک وی، په سریه کښې د شریک کسانو امتیاز به داسې وی چې هغوی ته به نفل ورکولې شی[3] نو په دې واقعه کښې هم دغه شان شوې دی لکه څنګه چې د شعیب بن ابی حمزه او د ابن اسحاق وضاحت موجود دې. ددې وجې نه د ابن عبد البر رحمه الله دا اعتراض په خپل محل باندې نۀ دې. والله أعلم
فائده: د باب په حدیث شریف کښې چې د کوم نفل تذکره ده، په هغې کښې د فقهاؤ اختلاف دې چې دا نفل د کوم څیز نه ورکړې شوې وو، مشهور قولونه درې دی:

① امام اوزاعی، احمد، ابو ثور او احناف رحمهم الله وغیره ددې خبرې قائل دی چې دا نفل د اصل غنیمت نه وو. دلیل د ابو اسحاق روایت دې چې د هغې ذکر اوس د ابوداؤد په حوالې سره تیر شو.

② د امام مالک، قاسم بن سلام، سعید بن المسیب او امام بخاری رحمهم الله وغیره رائې داده چې دا غنیمت د خمس نه وو، د دوی دلیل د ابن عبد البر رحمه الله د قول مطابق د باب حدیث شریف دې ځکه چې د حضرت نافع د اکثرو شاګردانو روایتونه په دې باندې دلالت کوی. سوا د ابن اسحاق د روایت نه.

③ د امام شافعی وغیره رحمه الله رائې داده چې په دې کښې نفل د خمس په خمس کښې وو، ابن عبد البر رحمه الله باوجود ددې چې مالکی دې لیکن دې رائې ته ترجیح ورکوی[4] والله أعلم
قوله: ونفلوا بعیراً بعیراً: او په سریه کښې شریک ټولو کسانو ته یو یو اوښ د نفل په طور سره ورکړې شو.
په دې روایت کښې د منفل تعیین نشته چې نفل چا ورکړې وو، دلته منفل مجهول دې او د

---

[1]) سنن ابی داؤد، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السریة......رقم (۲۷٤۱)، و روایة ابن اسحاق انظرها فی نفس هذا الباب، برقم (۲۷٤۳)_
[2]) الاستذکار: ٤/٤۲)_
[3]) پورته حواله. والفتح: ۶/ولنووی علی مسلم: ۲/۸۶، والمغنی: ۹/۱۸۳_۱۸٤، والاوجز: ۹/۱۳۰)_
[4]) وللاستزادة انظر: الاستذکار: ٤/٤۳_٤۶، والفتح: ۶/۲٤، والاوجز: ۹/۱۲۸، واعلاء السنن: ۱۲/۲۶۰_۲۷٤).

مسلم د روایت(۱) نه معلومیږی چې نفل ورکوونکې نبی کریم ﷺ وو او د ابوداؤد روایت(۲) بالکل ددې خلاف دې، په کوم کښې چې ابواسحاق دا فرمائی چې نفل ورکوونکې د سریې امیر حضرت ابو قتاده انصاری رضی الله عنه وو؟
بیا د غنیمت په تقسیم کښې هم اختلاف دې چې غنیمت چا تقسیم کړې وو؟
ددې جواب دادې چې نفل ورکول د سریې د امیر له طرفه وو او تقسیم د نبی کریم ﷺ په لاسونو مبارکو شوې وو ځکه چې نبی کریم ﷺ ته د نفل ورکولو پته اولګیده نو هغوی مبارک دا کار برقرار اوساتلو، ددې وجې نه دا د "تقریر" د قسم نه شو چې د سنت یو قسم دې. په دې باندې د لیث عن نافع وغیره روایت دلالت کوی، په کوم کښې چې راغلې دی چې "ولم یغیره رسول الله صلی الله علیه وسلم"(۳) یا دواړه کارونه د سریې امیر کړې وو، دا کار هم په تقریر باندې محمول دې ځکه چې نبی کریم ﷺ هیڅ اعتراض اونه کړو او د لښکر د امیر فیصله ئې برقراره اوساتله(۴).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ددې حدیث مطابقت د ترجمة الباب د جزء "الانفال من الخمس" سره دې، په حدیث کښې چې "ونفلوا بعیرا بعیرا" راغلې دی نو دا د خمس نه وو. هم دا د امام بخاری رحمه الله رائې ده(۵)، کما مرآنفاً مفصلاً.

یوه فائده: علامه نووی رحمه الله فرمائی چې په اکثرو روایتونو کښې اثنا عشر راغلې دې او په بعضو کښې اثنی عشر کما فی حدیث الباب. دا لفظ خو واضح دې چې په حالت د نصب کښې دې او د مشهور قاعدې مطابق دې. اولنې اعراب هم ددې حضراتو په نزد صحیح دې، کوم حضرات چې دا وائی چې د مثنی اعراب به په درې واړو حالتونو (رفع، نصب، جر) کښې د الف سره وی، دا د عربو د څلورو قبیلو لغت دې او ددې مثالونه هم په کلام د عربو کښې په کثرت سره بیاموندې شی......(۶).
د باب څلورم حدیث هم د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دې.

۲۹۶۶(۷): حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمٍ

(۱) صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسیر، باب الانفال، رقم (۴۵۲۳)_
(۲) ابوداؤد شریف، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السریة.......رقم(۲۷۴۳))_
(۳) صحیح مسلم، کتاب الجهاد والسیر، باب الانفال، رقم (۴۵۲۲))_
(۴) شرح النووی علی مسلم:۸۶/۲، وفتح الباری:۲۴۰/۶، والاوجز:۱۲۱/۹)_
(۵) الکوثر الجاری:۱۱۷/۶)_
(۶) شرح النووی علی صحیح مسلم:۸۶/۲، وتعلیقات جامع الاصول:۶۸۱/۲)_
(۷) قوله: عن ابن عمر رضی الله عنهما: الحدیث، اخرجه مسلم، کتاب الجهاد......باب الانفال، رقم (۴۵۲۶_۴۵۲۸)، وابو داؤد، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السریة......رقم (۲۷۴۶). ......[بقیه برصفحه آئنده]......

عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضی الله عنهما أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ-صلی الله علیه وسلم-كَانَ يُنَفِّلُ بَعْضَ مَنْ يَبْعَثُ مِنَ السَّرَايَا لأَنْفُسِهِمْ خَاصَّةً سِوَى قِسْمِ عَامَّةِ الْجَيْشِ.

رجال الحديث

(۱) **يحيى بن بكير**: دا يحيى بن عبد الله بن بكير مخزومی رحمه الله دي.

(۲) **الليث**: دا ليث بن سعد فهمی رحمه الله دي.

(۳) **عقيل**: دا عقيل بن خالد رحمه الله دي.

(۴) **ابن شهاب**: دا محمد بن مسلم بن عبيد الله بن عبد الله بن عبد الله رحمه الله دي چې مشهور په ابن شهاب زهری دي د دې څلورواړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په "الحديث الاول" کښې تيره شوې ده (۱)

(۵) **سالم**: دا مشهور تابعی سالم بن عبد الله بن عمر رحمه الله دي. د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب الحياء من الايمان" کښې تير شوي دی (۲).

(۶) **ابن عمر**: د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه تذکره په کتاب الايمان، "باب الايمان...." کښې تيره شوې ده (۳).

عن ابن عمر رضی الله عنهما أن رسول الله صلی الله علیه وسلم کان ینفل بعض من یبعث من السرایا لانفسهم خاصة، سوی قسم عامة الجیش.

حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائی چې نبی کريم صلی الله علیه وسلم به کوم خلق سريو ته ليږل. په هغوی کښې به ئې بعضو ته نفل ورکول، چې دا نفل به دهغوی سره د لښکر د عامو کسانو نه علاوه خاص وو.

د باب د حديث نه د حافظ صاحب استدلال: حافظ ابن حجر رحمه الله د دې حديث نه دا استدلال کړې دې چې په نفل کښې د يو سريې بعضې کسان محروم ساتل او بعضو ته ورکول جائز دی (۴) او د جمهورو په نزد دا جائز نهٔ دی، په سريه کښې شريک ټولو کسانو ته نفل ورکول ضروری دی. (۵) زمونږ په نزد د دې حديث معنی دا ده چې نبی کريم صلی الله علیه وسلم به مختلف سريې روانولې چې په هغې کښې به ئې بعضې سريو ته نفل ورکوو او بعضو ته به ئې نهٔ ورکوو.

...بقيه ازحاشيه گذشته] دا تخريج د تخريج د عام صاحبانو د تحقيق مطابق دې ځکه چې هغوی دا مستقل حديث شمار کړې دې ورنه د علامه ابن الاثير جزری رحمه الله تحقيق دادې چې د باب تير شوې روايت او دا روايت دواړه يو حديث دې لهذا دواړه جدا جدا شمارل صحيح نهٔ دی. اوګورئ جامع الاصول: ۲/۶۸۱_۶۸۲)_

[۱]) کشف الباری: ۱/۳۲۳_۳۲۶)_

[۲]) کشف الباری: ۲/۱۲۸)_

[۳]) کشف الباری: ۱/۶۳۷)_

[۴]) فتح الباری: ۶/۲۴۱)_

[۵]) دا بحث سابقه باب کښې تير شوې دې)_

پورته مونږ ترجمه د شافعيه مسلک مطابق کړې ده.[۱]
د حافظ د مذکوره استدلال وجه: شوافع چونکه ددې خبرې قائل دی چې نفل به د خمس د خمس نه ورکړې کيږی، ددې وجې نه هغوی هم په يو سريه کښې "تخصيص البعض دون البعض في النفل" ته جائز وائی، که هغوی دا جائز اونۀ ګڼړی نو دهغوی دخمس الخمس والا قول صحيح نۀ پاتې کيږی. علامه نووی رحمه الله هم دا تشريح د مخکښنی حديث د جملې "ونفلوا بعيرا بعيرا" کړې وه او دا ئې فرمائيلې وو چې ددې مطلب دادې چې په سريه کښې کوم د نفل مستحق وو، نو په هغوی کښې هر يو ته يو يو اوښ د نفل په طور سره ملاؤ شو، دا مطلب نۀ دې چې په سريه کښې شريک ټولو کسانو ته نفل ملاؤ شو.[۲]
حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله فرمائی چې امام نووی (او حافظ) ته ددې تاويل کولو ضرورت ددې وجې نه پيښ شو چې د خپل راجح مذهب دپاره څۀ تائيد کوونکې څيز تلاش کړی، ځکه چې دا حضرات د نفل د خمس الخمس قائل دی، ددې وجې نه په دې حديث شريف کښې چې د خمس الخمس کوم مقدار جوړيږی نو هغه په ټوله سريه باندې تقسيميدې نۀ شی، ددې وجې نه دې حضراتو دا مذکوره تاويل اوکړو.
البته دا تاويل چليدلې نۀ شی ځکه چې هم ددې حديث په يو طريق کښې صراحت سره دا الفاظ راغلې دی، "نفلنا أميرنا بعيرا بعيرا لکل إنسان"[۳] ددې نه ښۀ وضاحت سره دا معلوميږی چې په سريه کښې شريک ټول کسان د نفل مستحق ګرځيدلې وو.[۴] والله أعلم.
ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت بالکل واضح دې ځکه چې په ترجمه کښې يو جزء الانفال من الخمس وو، په حديث شريف کښې هم د نفل ذکر دې، کوم چې د خمس نه ويستلې کيږی. کما هو مذهب البخاری. ددې وجې نه مطابقت اوموندلې شو. والله أعلم بالصواب
د باب پنځم حديث شريف د حضرت ابوموسی اشعری رضي الله عنه دې.
۲۹۶۷: [۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ

---

[۱]) التلخيص الحبير: ۲۷۳/۲، واعلاء السنن: ۲۷۶/۱۲، نقلاً عن الترمذی ببلاغ مالک بن انس)_
[۲]) شرح النووی علی مسلم: ۸۶/۲)_
[۳]) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب فی النفل فی السرية.....، رقم (۲۷۴۳))_
[۴]) الاوجز: ۱۲۰/۹)_
[۵]) قوله: عن ابی موسی رضي الله عنه: الحديث، اخرجه البخاری ايضا، کتاب مناقب الانصار، باب هجرة الحبشة، رقم (۳۸۷۶)، وکتاب المغازی، باب عزوة خيبر، رقم (۴۲۳۰ و ۴۲۳۳)، ومسلم، کتاب فضائل الصحابة، باب من فضايل جعفر... واهل سفينتهم، رقم (۶۴۱۰)، وابوداود، فی کتاب الجهاد، باب فيمن جاء بعد الغنيمة...... رقم (۲۷۲۵).

أَبِي مُوسَى - رضی الله عنه - قَالَ بَلَغَنَا مَخْرَجُ النَّبِيِّ - صلی الله علیه وسلم - وَنَحْنُ بِالْيَمَنِ فَخَرَجْنَا مُهَاجِرِينَ إِلَيْهِ، أَنَا وَأَخَوَانِ لِي، أَنَا أَصْغَرُهُمْ، أَحَدُهُمَا أَبُو بُرْدَةَ وَالآخَرُ أَبُو رُهْمٍ، إِمَّا قَالَ فِي بِضْعٍ، وَإِمَّا قَالَ فِي ثَلاَثَةٍ وَخَمْسِينَ أَوِ اثْنَيْنِ وَخَمْسِينَ رَجُلاً مِنْ قَوْمِي فَرَكِبْنَا سَفِينَةً، فَأَلْقَتْنَا سَفِينَتُنَا إِلَى النَّجَاشِيِّ بِالْحَبَشَةِ، وَوَافَقْنَا جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأَصْحَابَهُ عِنْدَهُ فَقَالَ جَعْفَرٌ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - بَعَثَنَا هَا هُنَا، وَأَمَرَنَا بِالإِقَامَةِ فَأَقِيمُوا مَعَنَا. فَأَقَمْنَا مَعَهُ، حَتَّى قَدِمْنَا جَمِيعًا، فَوَافَقْنَا النَّبِيَّ - صلی الله علیه وسلم - حِينَ افْتَتَحَ خَيْبَرَ، فَأَسْهَمَ لَنَا. أَوْ قَالَ فَأَعْطَانَا مِنْهَا. وَمَا قَسَمَ لأَحَدٍ غَابَ عَنْ فَتْحِ خَيْبَرَ مِنْهَا شَيْئًا، إِلاَّ لِمَنْ شَهِدَ مَعَهُ، إِلاَّ أَصْحَابَ سَفِينَتِنَا مَعَ جَعْفَرٍ وَأَصْحَابِهِ، قَسَمَ لَهُمْ مَعَهُمْ. [۳۶۳، ۳۹۹۰، ۳۹۹۲-۳۹۹۳]

رجال الحدیث

① **محمد بن العلاء**: دا ابوالعلاء محمد بن العلاء همدانی کوفی رحمه الله دی.

② **ابو اسامه**: دا ابو اسامه حماد بن اسامه رحمه الله دی. ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده.[1]

③ **برید بن عبدالله**: دا ابوبرده برید بن عبدالله بن عامر کوفی رحمه الله دی.

④ **ابوبرده**: دا ابوبرده عامر بن موسی اشعری رحمه الله دی.

⑤ **ابوموسی**: دا حضرت ابوموسی عبدالله بن قیس اشعری رضی الله عنه دی. ددې درې واړو حضراتو تذکره په کتاب الایمان، کښې د "باب أی الاسلام أفضل" په ضمن کښې بیان شوې ده.[2]

عن أبي موسی رضی الله عنه قال: بلغنا مخرج النبی صلی الله علیه وسلم ونحن بالیمن

حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه فرمائی چې مونږ ته د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د وتلو خبر ملاؤ شو په داسې حال کښې چې مونږ په یمن کښې وو.

"مخرج" مصدر میمی دې، ددې معنی ده وتل او د فاعل کیدو د وجې نه مرفوع دې.[3]

د مخرج نه څۀ مراد دی؟

د مخرج نه دوه څیزونه مراد کیدې شی:

① **بعثت**: په دې صورت کښې به مطلب داوی چې په ظاهره باندې دې حضراتو ته د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د بعثت او د خروج علم د هجرت د اوږدې مودې تیریدو نه پس اوشو، نو هر کله چې دوی ته علم اوشو نو دوی د زیارت په غرض سره د یمن نه راووتل.

② **هجرت**: په دې صورت کښې به مطلب داوی چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په باره کښې خو دوی ته

---

[1]) کشف الباری: ۳/۴۱۳_۴۱۷)_
[2]) کشف الباری: ۱/۶۹۰)_
[3]) عمدة القاری: ۱۵/۶۰)_

علم د مخکښې نه حاصل وو .دې حضراتو اسلام هم قبول کړې وو لیکن په خپل وطن کښې مقیم وو .تردې چې د نبی کریم ﷺ د هجرت پته ورته اولګیده نو دوی د هجرت اراده اوکړه.
اوس سوال دا پیدا کیږی چې بیا دا حضرات دومره اوږده زمانه چرته اوسیدل او هجرت ئې ولې اونهٔ کړو؟
نو ددې جواب دادې چې غالباً دوی ته د صحیح حالاتو پته نهٔ لګیده .چې هر کله د حالاتو مکمل اطلاع ملاؤ شوه نو دوی هم هجرت اوکړو او خپل وطن ئې پریخودهٔ.(۱).

قوله: فخرجنا مهاجرين إليه،أنا وأخوان لى ،أنا أصغرهم،أحدهما: أبوبردة،والآخر أبورهم: نو مونږ د هغوی په طرف د هجرت په نیت اووتلو .زهٔ او زما دوه وروڼه،زهٔ په هغوی ټولو کښې کشر ووم،یو ابوبرده وو او دویم ابورهم.

لفظ"مهاجرين"د حال جوړیدو د وجې نه منصوب دې.(۲).

ابو برده: دا د حضرت ابوموسی اشعری ﷺ ورور ابوبرده بن قیس بن سلیم بن حضار بن حرب ﷺ دې.(۳).

د دوی نوم عامر دې لیکن د خپل ورور په شان دوی هم په دې خپل کنیت سره مشهور دی.(۴) په آخره کښې ئې کوفه خپل د اوسیدو ځائې اوګرځوو او آخری وخت پورې کوفه کښې اوسیدل(۵).دوی د نبی کریم ﷺ نه یو حدیث روایت کوی،فرمائی:

"قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: اللهم اجعل فناء أمتى قتلا فى سبيلك بالطعن والطاعون"(۶) رضى الله عنه وأرضاه.

خبرداری: ابوبرده د دوی د ورارهٔ هم کنیت دې کوم چې د باب د حدیث راوی هم دې،د هغوی نوم هم عامر دې.البته دوی صحابی دی او د دوی نه صرف هم دا یو پورته روایت مروی دې او د دوی ورارهٔ ابوبرده مشهورتابعی او فقیه دې او د خپل والدصاحب ابو موسی اشعری او نورو صحابه کرامو ﷺ نه کثرت سره روایت کوی.

ابورهم: دا هم د حضرت ابوموسی اشعری ﷺ ورور دې،د دوی نوم څهٔ وو؟په دې کښې

---

(۱) فتح الباری:۷/۴۸۵)_
(۲) عمدة القاری:۱۵/۶۰)_
(۳) الاصابة مع الاستیعاب:۴/۱۸.وفتح الباری:۷/۴۸۵.وعمدة القاری:۱۵/۶۰)_
(۴) پورته حواله جات)_
(۵) الاصابة:۴/۱۸)_
(۶) الحدیث روه احمد فی مسنده:۳/۴۳۷.مسند ابی بردة......رقم (۱۵۶۹۳).و:۴/۲۳۸.حدیث ابی بردة...... رقم (۱۸۲۴۸).والحاکم فی مستدرکه:۲/۹۳.کتاب الجهاد.رقم (۲۴۶۲).وقال:هذا حدیث صحیح الاسناد.وقال الذهبی فی تلخیصه:صحیح)_

مختلف اقوال دی.ابن عبد البر رحمه الله خو دا فرمائی چې د دوی نوم مجدی وو او ابن حبان د دوی نوم یقین سره محمد ښائی لیکن حافظ په دې باندې رد کړې دې.د ابن قانع رحمه الله رائې داده چې د دوی نوم مجید وو (۱).ابن قتیبه وئیلی دی چې د دوی طبیعت لږ تیز وو،ددې وجې نه به د دوی ورور حضرت ابوموسی اشعری رضی الله عنه دوی ته خبرې اترې کولې (۲). رضی الله عنه وأرضاه

قوله: إما قال في بضع،وإما قال في ثلاثة وخمسين أو اثنين وخمسين رجلاً من قومي: یا ئې دا اوفرمائیل یا بل څه،یا ئې اوفرمائیل چې درې پنځوس یا دوه پنځوس سړو سره،کوم چې زما د قوم وو.

دا حضرات ټول څومره وو؟ دلته د باب په روایت کښې،د کتاب المغازی په روایت کښې عبارت دغه شان شک سره دې،د بضع اطلاق د دریو نه تر نهو (۳تا۹) پورې کیږی،ددې وجې نه دا د درې پنځوس نه تر یوکم شپیتو پورې هم احتمال لری او درې پنځوس هم په روایت کښې راغلې دې او دوه پنځوس هم.

البته ابن منده رحمه الله په یو بل طریق سره نقل کړې دی چې د دوی (اشعریینو) تعداد پنځوس وو (۳).د پنځوستو نه زیات چې کوم خلق دی شاید هغه حضرت ابوموسی او د هغوی ورونړه وو،نو په کوم روایت کښې چې دوه پنځوس دی هغې کښې ورسره د دوی دواړه ورونړه ابوبرده او ابورهم ملاویږی د کوم ذکر چې د باب په حدیث کښې دې.او څوک چې درې پنځوس یا زیات تعداد ښائی نو د هغوی مراد د هغه اختلاف طرفته اشاره ده کوم اختلاف چې د دوی د ورونړو د تعداد په باره کښې دې،ابن عبد البر رحمه الله ددې ټولو ورونړو تعداد څلور ښودلې دې او د ابن منده په روایت کښې د پنځو ذکر دې.په دې روایت کښې دا هم راغلې دی چې شپږ سړی د قبیله عک هم وو لیکن هغوی دلته مراد نهٔ دی ځکه چې حضرت ابوموسی رضی الله عنه د من قومی وضاحت خو کړې دې،د دوی په تعداد کښې نور قولونه هم شته (۴).

قوله: فركبنا سفينة،فألقتنا سفينتنا إلى النجاشي بالحبشة،ووافقنا جعفر بن أبي طالب وأصحابه عنده،فقال جعفر: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعثنا هٰهنا،وأمرنا بالإقامة،فأقيموا معنا: نو مونږ په یو کشتۍ کښې سوارهٔ شو،دغه کشتۍ مونږ د حبشې بادشاه حضرت نجاشی رضی الله عنه ته اورسولو،هلته زمونږ ملاقات د حضرت جعفر

---

(۱) الاصابة: ۴/۷۱،والاستيعاب بهامش الاصابة: ۴/۶۹،وفتح الباري:۷/۴۸۵،وعمدة القاري:۱۵/۶۰،وابن قانع في معجم الصحابة:۳/۳۹،باب الميم،رقم (۱۱۶۰))_

(۲) الاصابة: ۴/۷۱)_

(۳) فتح الباري:۷/۴۸۵،وابن منده)_

(۴) فتح الباري:۷/۴۸۵_۴۸۶،والاستيعاب بهامش الاصابة: ۴/۶۹)_

بن ابی طالب رضی الله عنه او د هغوی ملګرو رضی الله عنهم سره اوشو،نو حضرت جعفر اوفرمائیل چې نبی کریم ﷺ مونږ دلته رالیږلې یو او دلته ئې مونږ ته د اوسیدلو حکم فرمائیلې دې نو تاسو هم دلته اقامت اختیار کړئ.

قوله: فأقمنا معه،حتى قدمنا جميعاً: نو مونږ هم هغوی سره هلته مقیم شو،تردې چې ټول په یو ځائې(په خدمت اقدس کښې)حاضر شو.

ابن اسحاق په مغازی کښې لیکلې دی چې نبی کریم ﷺ حضرت عمرو بن امیه رضی الله عنه د نجاشی طرفته ددې پیغام سره لیږلې وو چې حضرت جعفر او د هغوی ملګری تیار کړه او روان ئې کړه نو هغوی حضرت جعفر او د هغوی ملګری د اکرام سره روان کړل نو حضرت عمرو رضی الله عنه دا حضرات خیبر ته اورسول.(۱) ابن اسحاق ددې حضراتو تعداد شپاړس ښودلې دې(۲)دوی د اشعریینو نه علاوه دی.

فوافقنا النبي صلى الله عليه وسلم حين افتتح خيبر، فاسهم لنا او قال: فاعطانا منها، وما قسم لاحد غاب عن فتح خيبر منها شيئاً، الالمن شهد معه، إلا أصحاب سفينتنا مع جعفر و أصحابه، قسم لهم معهم.

مونږ نبی کریم ﷺ ته هغه وخت اورسیدو کوم وخت چې نبی کریم ﷺ خیبر فتح کړې وو،نو نبی علیه السلام مونږ ته هم غنیمت راکړو،زمونږ نه علاوه چې کوم خلق د فتح خیبر نه غائب وو هغوی ته نبی علیه السلام په دغه غنیمت کښې هیڅ هم ورنهٔ کړل،دا غنیمت صرف هغه چاته ملاؤ شو کوم چې د نبی علیه السلام سره په جنګ کښې شریک وو او مونږ د کشتۍ والاملګری. جعفر رضی الله عنه او د هغوی ملګری،دا ټول ئې هم په جنګ کښې د شریک کسانو سره د غنیمت په تقسیم کښې شریک کړل.

دا شرکت د کوم مد نه وو؟: په دې حدیث شریف کښې حضرت ابوموسی رضی الله عنه دا فرمائیلې دی چې نبی کریم ﷺ د خیبر په غنیمتونو کښې مونږ د مجاهدینو سره شریک کړو لیکن سوال دادې چې دا شرکت په کوم بنیاد باندې وو،ځکه چې غنیمت خو هغه چا ته ملاویږی چې په جنګ او قتال کښې شریک وی،حال دادې چې دوی په خپله وضاحت اوکړو چې مونږ په جنګ کښې شریک نهٔ وو بلکه د فتحې نه پس حاضر شوې وو؟

ددې باشکال جوابات مونږ وړاندې ذکر کړې دی او په مغازی کښې په دې باندې بحث راغلې دې البته اختصار سره مونږ دغه جوابات دلته دوباره ذکر کوو:

①موسی بن عقبه فرمائی چې اصل کښې د مجاهدینو په اجازت سره نبی علیه السلام دا حضرات په غنیمت کښې شریک کړې وو،چونکه مستحقین راضی وو نو ددې وجې نه هیڅ خبره نهٔ ده.

②دوی ته ئې د مال فئ نه ورکړې وو،کوم چې د جنګ نه بغیر حاصل شوې وو.

③دوی ته ئې د خمس نه ورکړې وو،په خمس کښې امام ته اختیار وی،چرته چې غواړی

---

(۱) سیرة ابن هشام:۲/۴/۳۶۲،ذکر قدوم جعفر.....(عدة من حملهم مع عمرو بن امية))_

(۲) پورته حواله،وفتح الباری:۷/۴۸۶)_

خرچ كولې شي، هم دې طرفته د علامه كرمانی رحمه الله د قول مطابق د امام بخاری رحمه الله ميلان دې[1].

③تحقيقی جواب دادې چې په غنيمت كښې اصل داده چې د تقسيم نه لږ مخكښې نور كسان چې په جنګ كښې شريک نهٔ وی، راورسی نو هغوی هم په تقسيم كښې شريكيږی، كه د تقسيم نه پس راورسی نو د غنيمت مستحق نهٔ دی. دلته هم دغه شان شوې دی چې دا حضرات د فتحې نه پس ليكن د غنيمت د تقسيم نه مخكښې رارسيدلې وو نو ددې وجې نه دوی په تقسيم كښې شريک شو[2]. حافظ رحمه الله هم د مختلف احتمالات ذكر كولو نه پس دا آخری احتمال غوره ګرځولې دې[3] په دې مسئله كښې تفصيل وړاندې په باب الغنيمة لمن شهد الوقعة وغيره كښې تير شوې دې.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ددې حديث مناسبت د ترجمة الباب سره ددې دعوې په بنياد دې چې اشعريينو وغيره ته څهٔ وركړې شوې وو نو هغه د خمس نه وو، په دې باندې ابوعبيد هم په كتاب الاموال كښې يقين ذكر كړې دې نو د ترجمې لفظ "من الخمس" سره به ددې مناسبت شی[4].

د باب شپږم حديث د حضرت جابر رضی الله عنه دې.

۲۹۲۸: [5] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنْكَدِرِ سَمِعَ جَابِرًا - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لَوْ قَدْ جَاءَنِي مَالُ الْبَحْرَيْنِ لَقَدْ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا» . فَلَمْ يَجِئْ حَتَّى قُبِضَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - ، فَلَمَّا جَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ أَمَرَ أَبُو بَكْرٍ مُنَادِيًا فَنَادَى مَنْ كَانَ لَهُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - دَيْنٌ أَوْ عِدَةٌ فَلْيَأْتِنَا . فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لِي كَذَا وَكَذَا . فَحَثَا لِي ثَلاَثًا - وَجَعَلَ سُفْيَانُ يَحْثُو بِكَفَّيْهِ جَمِيعًا، ثُمَّ قَالَ لَنَا هَكَذَا قَالَ لَنَا ابْنُ الْمُنْكَدِرِ -

وَقَالَ مَرَّةً فَأَتَيْتُ أَبَا بَكْرٍ فَسَأَلْتُ فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَلَمْ يُعْطِنِي، ثُمَّ أَتَيْتُهُ الثَّالِثَةَ فَقُلْتُ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، ثُمَّ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، ثُمَّ سَأَلْتُكَ فَلَمْ تُعْطِنِي، فَإِمَّا أَنْ تُعْطِيَنِي، وَإِمَّا أَنْ تَبْخَلَ عَنِّي . قَالَ قُلْتَ تَبْخَلُ عَلَىَّ مَا مَنَعْتُكَ مِنْ مَرَّةٍ إِلاَّ وَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَكَ.

---

[1]) عمدة القاری: ۶۰/۱۵، وشرح الكرمانی: ۱۰۸/۱۳)_

[2]) اعلاء السنن: ۱۲۲/۱۲)_

[3]) فتح الباری: ۲۴۱/۶_۲۴۲)_

[4]) فتح الباری: ۲۴۱/۶)_

[5]) قوله: سمع جابرا رضی الله عنه: الحديث، مر تخريجه فی الكفالة، باب من تكفل عن ميت دينا....)_

رجال الحديث

①علي: دا مشهور محدث حضرت علي بن المديني رحمه الله دي. د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب الفهم في العلم" كښې تيره شوې ده.[1]

②سفيان دا ابن عيينه رحمه الله دي. د دوى حالات اجمالاً د بدء الوحي په "الحديث الاول" كښې او تفصيل سره په كتاب العلم، "باب قول المحدث....." كښې تير شوي دي.[2]

③ محمد بن المنكدر: دا محمد بن المنكدر بن عبدالله رحمه الله دي.[3]

④جابر: دا حضرت جابر بن عبدالله انصارى رضي الله عنهما دي.[4]

قوله: قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لو قد جاءنا مال البحرين لقد أعطيتك هكذا وهكذا وهكذا: حضرت جابر رضي الله عنه فرمائي چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم ماته فرمائيلي وو چې مونږ ته د بحرين مال راغئ نو مونږ به تا ته دري لپې (مټې) ډكې كړو.

په حديث شريف كښې چې د كوم مال ذكر دې نو دا جزيه وه، وړاندې په كتاب الجزية كښې د حضرت عمرو بن عوف رضي الله عنه په حديث كښې ددې وضاحت راغې.[5] او دا مال حضرت علاء بن الحضرمي رضي الله عنه رالیږلي وو.[6] ابن بطال رحمه الله دلته دا فرمائيلي دى چې غالباً دا مال د خمس يا د مال فئ وو.[7] ليكن د مذكوره وضاحت په موجودګۍ كښې ددې تاويل هيڅ ضرورت نشته.[8]

قوله: فلم يجئ حتى قبض النبي صلى الله عليه وسلم: ليكن دغه مال رانغئ. تردې چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم د دنيا نه تشريف يوړو. يعنى د كوم مال وعده چې شوې وه د هغې د راتللو نه مخكښې د نبي عليه السلام انتقال اوشو.

قوله: فلما جاء مال البحرين أمر أبوبكر منادياً، فنادى: من كان له عند رسول الله صلى الله عليه وسلم دين أو عدة فليأتنا: هر كله چې د بحرين مال راغئ

---

[1]) كشف البارى: ۳/۲۵۶)_
[2]) كشف البارى: ۱/۲۳۸. و: ۳/۱۰۲)_
[3]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ. كتاب الوضوء. باب صب النبي صلى الله عليه وسلم وضوء ه......)_
[4]) د دوى دحالاتو دپاره اوګورئ. كتاب الوضوء. باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين.....)_
[5]) انظر صحيح البخارى. كتاب الجزية والموادعة. باب الجزية والموادعة......رقم (۳۱۵۸))_
[6]) عمدة القارى: ۱۵/۶۱)_
[7]) شرح ابن بطال: ۵/۳۰۱)_
[8]) فتح البارى: ۶/۲۴۲)_

نو خليفه اول حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه يو آواز كوونكى ته حكم اوكړو چې هغه اعلان وكړى نو هغوى اعلان اوكړو چې په نبى كريم ﷺ باندې د چا قرض وى يا څۀ وعده وى نو هغه دې مونږ ته راشى(چې مونږ ورته هغه وركړو يا ورسره هغه وعده پوره كړو).
د دې آواز كوونكى نوم د حافظ د قول مطابق ما ته معلوم نۀ شو.البته غالباً دا حضرت بلال رضي الله عنه وو.(۱)

قوله: فأتيته،فقلت:إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لي كذا وكذا، فحثا لي ثلاثاً: نو زۀ ورته راغلم او ورته مې اووئيل چې نبى كريم ﷺ ما سره د دريو لپو د راكولو وعده فرمائيلې وه نو هغوى ماته درې حثيه مال راكړو.د ثلاثاً نه مراد ثلاث حثيات دي چې د حثية جمع دە.دا د ضرب او نصر دواړو نه استعماليږى.د يو متبهى مقدار ته وئيلې شى او يو لفظ الحفنة دې،ددې معنى دە د دوو متبهو مقدار.البته ابو عبيد دواړه په يو معنى كښې ګرځولې دى.(۲) د باب په حديث شريف كښې د دوو متبهو مقدار.يعنى د دوو لاسونو برابر مال مراد دې.لكه څنګه چې حضرت سفيان وړاندې وضاحت كړې دې (۳) مطلب دادې چې حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ما ته درې ځله دواړه لاسونه ډک كړل.هم دا وعده نبى كريم ﷺ فرمائيلې وه.أعطيتك هكذا وهكذا وهكذا.

قوله: وجعل سفيان يحثو بكفيه جميعاً،ثم قال لنا:هكذا قال لنا ابن المنكدر: او حضرت سفيان رحمه الله مونږ ته دواړه لاسونه ډكولو سره اوښودل.بيا ئې اوفرمائيل چې ابن المنكدر رحمه الله مونږ ته هم دغه شان وئيلې وو.دا جمله د حضرت ابن المدينى رحمه الله دە.ددې نه د حضراتو محدثينو د ضبط د كمال اندازه معلوميږى چې هغوى به څنګه يو يو جزيه او يو يو ادا محفوظه ساتله.

قوله: وقال مرة: فأتيت أبابكر،فسئلت،فلم يعطني،ثم أتيته،فلم يعطني،ثم أتيته الثالثة،فقلت:سئلتك،فلم تعطني،ثم سئلتك فلم تعطني،ثم سئلتك فلم تعطني،فإما أن تعطيني،وإما أن تبخل عني: او يوځل ئې اوفرمائيل، زۀ حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه ته راغلم او مال مې ترينه طلب كړو نو هغوى رانۀ كړو.بيا راغلم.بيا ئې رانه كړو.دريم ځل باندې راغلم او ورته مې اووئيل چې ما ستاسو نه مال طلب كړو ليكن تاسو رانۀ كړو.بيا مې طلب كړو ليكن تاسو رانۀ كړو.بيا مې په دريم ځل درخواست اوكړو نو بيا هم تاسو رانۀ كړو.اوس خو يا تاسو ماته مال راكړئ يا زما په معامله كښې د بخل نه كار واخله.

(۱) فتح الباري:۶/۲٤۲.وايضا عمدة القاري:۱۵/۶۱)_
(۲) پورته حواله جات)_
(۳) فتح الباري:۶/۲٤۲)_

دلته قائل حضرت سفيان ابن عيينه رحمه الله دي(۱)۔

قوله: قال: قلتَ تبخل علي ،ما منعتك من مرة إلا وأنا أريد أن أعطيك:
حضرت ابوبکرصدیق رضي الله عنه د تعجب په طور سره اوفرمائيل تهٔ دا وائې چې ما تاسو سره د بخل معامله کړې ده،نو داسې څهٔ خبره نشته،؟ما خو چې کله هم تاسو ته د درکولو نه انکار کړې دې نو مقصد مې هم دا وو چې زهٔ به تاسو ته ضرور درکوم۔ دلته د قال قائل حضرت ابوبکر رضي الله عنه دې او مخاطب حضرت جابر او قلتَ جمله استفهاميه استعجابيه ده، دلته همزه استفهام حذف شوې دې،په مغازی کښې هم دا لفظ همزه سره أقلت راغلي دې،(۲)۔

د منع کولو وجه څهٔ وه؟:دلته سوال دا دې چې هرکله حضرت ابوبکر رضي الله عنه د حضرت جابر ضرورت خامخا پوره کوو نو بار بار ئې خالی لاس ولې واپس کوو؟

ددې مختلف جوابونه کيدې شي:

①فی الحال ئې منع کوو ،هميشه دپاره ئې نهٔ منع کوو ،يعنی اوس نهٔ شم درکولې،بيا راشه.

②ددې معاملې نه اهم معاملات پيښ وو۔

③دوی ته چې ورکړې شی نو ددې په ليدلو سره نور خلق رانشی،ددې وجې نه ئې منع اوفرمائيله۔

بهرحال دا منع کول کلی نهٔ(۳)۔ کما ذکر أبوبکر بنفسه۔

قَالَ سُفْيَانُ وَحَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ جَابِرٍ فَحَثَا لِي حَثْيَةً وَقَالَ عُدَّهَا. فَوَجَدْتُهَا خَمْسَمِائَةٍ قَالَ فَخُذْ مِثْلَهَا مَرَّتَيْنِ . وَقَالَ يَعْنِي ابْنَ الْمُنْكَدِرِ وَأَيُّ دَاءٍ أَدْوَأُ مِنَ الْبُخْلِ. [ر: ۲۱۷۴]

دا مذکوره سند سره متصل دې او د عمرو نه مراد ابن دينار(۴)او د محمد بن علی(۵) نه مراد د حضرت حسين نوسې او د حضرت علی کروسی دې،(۶)۔

حضرت جابر رضي الله عنه فرمائی چې حضرت ابوبکر رضي الله عنه يو ځل دواړه لاسونه ډک راکړل او وې فرمائيل چې څهٔ مې درته درکړې دی نو دا اوشماره،اومې کتل نو هغه پنځه سوه درهم وو، وې فرمائيل چې دومره دوه ځلې نورې هم واخله ۔ ددې روايت د ذکر کولو مقصد د هغې زياتوالی طرفته اشاره ده کوم چې د عمرو عن محمد بن علی په طريق کښې خو موندې کيږی ليکن د محمد بن المنکدر په طريق کښې نشته ۔ د ابن المنکدر روايت د تعداد په

---

(۱) پورته حواله)_

(۲) صحيح بخاری،کتاب المغازی،باب قصة عمان والبحرين،رقم (۴۳۸۳))_

(۳) عمدة القاری:۶۱/۱۵،وفتح الباری:۲۴۲/۶)_

(۴) ددوی حالات په کشف الباری،کتاب العلم کښې راغلي دی،اوګورئ،۳۰۹/۴)_

(۵) د دوی حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين....)_

(۶) فتح الباری:۲۴۲/۶،وعمدة القاری:۶۱/۱۵)_

اعتبار سره مبهم وو،البته پورته طريق سره هغه ابهام ختم شو او دا معلومه شوه چې حضرت جابر رضي الله عنه ته حاصل شوې دراهم پنځلس سوه وو او د ثلاثاً معنى هم متعين او معلومه شوه.[۱]

قوله: وقال ـ يعني ابن المنكدر: وأي داء أدوى من البخل؟: او وې فرمائيل يعنى ابن المنكدر چې بل كوم مرض د بخل نه زيات خطرناک كيدې شى!

د لفظ "وقال" ويونكې حضرت سفيان دې او د يعنى ويونكې ابن المدينى دې،[۲] مطلب دادې چې حضرت سفيان وقال اوفرمائيل،ددې وضاحت ابن المدينى رحمه الله اوفرمائيلو چې د سفيان مراد د وقال نه ابن المنكدر دې چې ابن المنكدر به فرمائيل چې د بخل نه زيات بل كوم مرض زيات خطرناک كيدې شى؟

دا جمله د چا ده؟: د باب د حديث د ظاهر نه دا معلوميږى چې د "وأى داء أدوى من البخل" والا جمله د ابن المنكدر رحمه الله ده لكه علامه ابويوسف يعقوب رحمه الله په الخير الجارى كښې هم دا خبره اختيار كړې ده[۳] البته دا صحيح نۀ ده،بلكه دا د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه مقوله ده،په مغازى كښې ددې وضاحت راغلې دې،هلته دا هم دى چې حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه دا جمله درې ځله ارشاد اوفرمائيله[۴] دغه شان په مسند حميدى كښې هم ددې وضاحت راغلې دې،هغوى د سفيان نه روايت كولو سره په دې حديث كښې فرمائيلې دى، "وقال ابن المنكدر فى حديثه"[۵] ددې نه ددې جملې نسبت د حضرت ابوبكر رضي الله عنه طرفته واضح طور سره معلوميږى.[۶]

د أدوى د لفظ تحقيق: قاضى عياض رحمه الله فرمائى چې محدثين دا لفظ غيرمهموز نقل كوى يعنى د دوى يدوى دوى نه،ددې معنى ده د خيټې په مرض كښې اخته كيدل،ليكن صحيح أدوأ همزه سره دې ځكه چې دا د داء نه دې نۀ چې د دوى نه.[۷] البته حافظ عليه الرحمة د محدثينو په نقل كړده لفظ كښې تاويل كولو سره فرمائى چې كيدې شى هغوى په همزه كښې د

---

[۱]) فتح البارى:۲۴۲/۶،البته د ابن عساكر په يو روايت كښې د اعطانى ألفاوألفاوألفا"راغلې دى، يعنى د درهمونو مقدار درې زره وو۔ تاريخ مدينة دمشق:۳۲۳/۳۰،حرف العين)۔

[۲]) فتح البارى:۲۴۲/۶)۔

[۳]) الخير الجارى.....لم اطلع على هذا الكتاب!)۔

[۴]) صحيح بخارى،كتاب المغازى،باب قصة عمان والبحرين،رقم (۴۳۸۳))۔

[۵]) مسند الحميدى:۵۱۸/۲،احاديث جابر بن عبدالله.....رقم (۱۲۳۳)،وفتح البارى:۲۴۲/۶)۔

[۶]) فتح البارى:۲۴۲/۶،وايضاً انظر لا مع الدرارى وتعليقاته:۳۱/۷)۔

[۷]) پورته حواله جات،وعمدة القارى:۶۱/۱۵)۔

تسهیل قاعده جاری کړې وی(۱).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف په مناسبت کښې علامه عینی رحمه الله خو دا فرمائیلي دی چې د ترجمې د جزء "وماکان النبی صلی الله علیه وسلم یعطی الناس أن یعطیهم من الفیء، والانفال من الخمس" او د حدیث د جملې "من کان له عند رسول الله صلی الله علیه وسلم دین أو عدة" خپل مینځ کښې مناسبت دې (۲). علامه احمد الکورانی الحنفی د ترجمة الباب د جزء "من الفیء" سره ددې حدیث مطابقت بیان کړې دې او فرمائیلي دی چې دا مال کوم چې د بحرین نه راغلې وو نو دا مال فئ وو. لهذا مناسبت اوموندلې شو (۳). او ابن بطال رحمه الله دا مال د خمس ګرځولې وو، کما مر قبل. په دې اعتبار سره به مناسبت د لفظ الخمس سره وی (۴)

او د حافظ علیه الرحمة رائې دا ده چې ظاهراً ترجمې سره د حدیث مناسبت واضح نهٔ دې البته دومره خبره کیدې شی چې د امام بخاری رحمه الله په نزد چونکه د خمس او د جزیه مصارف یو دی، په دې مناسبت سره هغوی جزیه سره متعلق حدیث د خمس د ترجمې لاندې نقل کړو (۵).

د باب اووم حدیث هم د حضرت جابر رضی الله عنه دې.

۲۹۲۹: (۶) حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا قُرَّةُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضی الله عنهما - قَالَ بَيْنَمَا رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - يَقْسِمُ غَنِيمَةً بِالْجِعْرَانَةِ إِذْ قَالَ لَهُ رَجُلٌ اعْدِلْ. فَقَالَ لَهُ «شَقِيتَ إِنْ لَمْ أَعْدِلْ».

رجال الحدیث

① **مسلم بن ابراهیم:** دا مسلم بن ابراهیم فراهیدی، ازدی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب أحب الدین إلی الله أدومه" کښې تیره شوې ده (۷).

② **قرة بن خالد:** دا ابومحمد قرة بن خالد سدوسی بصری رحمه الله دې (۸).

---

(۱) فتح الباری: ۶/۲۴۲_

(۲) عمدة القاری: ۱۵/۶۱_

(۳) الکوثر الجاری: ۶/۶۱_

(۴) شرح ابن بطال: ۵/۳۰۱_

(۵) فتح الباری: ۶/۲۴۲_

(۶) قوله: عن جابر.....: الحدیث اخرجه مسلم، کتاب الزکاة، باب ذکر الخوارج وصفاتهم، رقم (۲۴۴۹_۲۴۵۰)، وابن ماجه، کتاب السنة، باب فی ذکر الخوارج، رقم (۱۷۲)_

(۷) کشف الباری: ۲/۴۵۵_

(۸) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب السمر فی الفقه....)_

⊙عمرو بن دینار: دا مشهور تابعی حضرت عمرو بن دینار رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب کتابة العلم" کښې تیره شوې ده[1].

⊙جابر بن عبدالله رضی الله عنهما: دا حضرت جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنهما دې[2].

قال: بینما رسول الله صلی الله علیه وسلم یقسم غنیمة بالجعرانة

حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنه فرمائی چې دې دوران کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د جعرانه په مقام کښې غنیمت تقسیمولو.

دا واقعه د کوم وخت ده؟ نبی کریم علیه السلام چې کله د حنین د غزوې نه فارغ شو نو د جعرانه مقام ته ئې تشریف راوړو، دلته په راتلو سره ئې د حنین غنیمتونه تقسیم کړل. دا واقعه د ۵ ذوالقعده ۸هجرئ ده[3]. د مسلم شریف په روایت کښې راځی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د حضرت بلال رضی الله عنه د څادر نه چاندی راویستلو راویستلو سره په خلقو کښې تقسیموله او ډک ډک مټې به ئې ورکولې[4].

قوله: أذ قال له رجل: اعدل: نو یو سړی نبی کریم علیه السلام ته اووئیل چې عدل اوکړئ.

دا سړې څوک وو؟ دلته رجل (سړې) مبهم دې. دغه شان د مسلم شریف په روایت کښې هم "رجل" مبهم دې[5]. البته شارحینو په نورو روایتونو کښې نظر کولو سره ددې رجل د متعین کولو کوشش کړې دې لکه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دلته دوه واقعات دی. یو خو د باب د حدیث شریف واقعه چې په کومه کښې د چاندئ د تقسیم ذکر دې او دویمه واقعه د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه نه روایت ده. دا واقعه حضرت علی رضی الله عنه لره د یمن په طرف د روانولو نه پس دده کومه چې په نهمه هجرئ کښې پیښه شوې وه. په دې کښې سره زر تقسیم شوې وو او هغه هم صرف د څلورو کسانو مینځ کښې. اوس دا دوه قصې شوې. په دواړو کښې یو سړی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په تقسیم باندې اعتراض اوکړو. البته د حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه په روایت کښې د معترض د نوم وضاحت کړې شوې دې چې هغه ذوالخویصره تمیمی وو[6] او د حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې د معترض د نوم وضاحت نه

---

[1]) کشف الباری: ۴/۳۰۹)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_

[3]) فتح الباری: ۸/۲۸، و ۱۲/۲۹، وکشف الباری: کتاب المغازی: ۵۵۳)_

[4]) صحیح مسلم، کتاب الزکاة، باب ذکر الخوارج وصفاتهم، رقم (۲۴۴۹))_

[5]) پورته حواله. وسنن سعید بن منصور: ۲/۳۲۲، کتاب الجهاد، باب جامع الشهادة، رقم (۲۹۰۲))_

[6]) صحیح البخاری، کتاب المناقب، باب علامات النبوة فی الاسلام، رقم (۳۶۱۰)، وکتاب الادب، باب ما جاء فی قول الرجل: ویلک، رقم (۶۱۶۳)، وکتاب استتابة المرتدین، باب من ترک قتال الخوارج للتالف.....، رقم (۲۹۳۳). د حضرت ابوسعید دا روایت په بخاری شریف کښې په څو ځایونو کښې راغلې دې لیکن مونږ صرف د دغې ځایونو تخریج کړې دې په کومو کښې چې د ذوالخویصره.....[بقیه برصفحه آئنده...

دې شوې. ددې ابهام د ختمولو دپاره بعضې حضراتو خو دا اووئيل چې د باب په حديث شريف كښې هم د مبهم رجل نه مراد ذوالخويصره تميمى دې ليكن بنياد ئې دا قائم كړو چې په دواړو روايتونو كښې هم يوه قصه ده(جدا جدا واقعات نۀ دى)ليكن حافظ عليه الرحمة دا يو وهم گرځولې دې.

بيا حافظ رحمه الله فرمائى چې ما ته د حضرت جابر رضي الله عنه د حديث يو گواه هم ملاؤ شو، په هغې كښې هم سړې مبهم دې لكه د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه نه روايت دې چې د غزوۀ حنين په موقع باندې نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته يو سړې راغئ، كوم وخت چې نبى عليه السلام غنيمت تقسيمول نو هغې سړى اووئيل، "يامحمد! اعدل"ليكن د حضرت عبد الله بن عمرو ددې حديث دې ابهام لره ابن اسحاق په ښائسته سند سره ختم كړې دې او د حضرت عبد الله بن عمرو نه روايت كولو سره وائى چې دا ذوالخويصره وو.(۱)

ددې روايت تخريج امام احمد او طبرى هم كړې دې،د هغې الفاظ دادى: "أتى ذوالخويصرة التميمى رسول الله صلى الله عليه وسلم، وهويقسم الغنائم بحنين، فقال: يامحمد....."(۲).

ددې وجې نه ددې روايتونو په ذريعې سره د حضرت جابر رضي الله عنه د روايت د مبهم سړى تعيين اوشو چې هغه ذوالخويصره وو،په دواړو واقعاتو كښې د تطبيق دپاره دا خبره كيدې شي چې معترض په دواړو ځايونو كښې هم دا سړې وو، كله چې د حنين غنيمتونه تقسيمېدل نو هغه وخت هم ذوالخويصره اعتراض كړې وو او د حضرت على رضي الله عنه د رالېږلې شوى سرو زرو د تقسيم په وخت ئې هم اعتراض كړې وو.(۳)والله أعلم بالصواب

علامه عينى رحمه الله هم د باب په حديث كښې مبهم رجل ته ذوالخويصره وئيلې دى او هم دې ته ئې ترجيح وركړې ده.(۴)

علامه ذهبى رحمه الله وغيره د ذوالخويصره نوم حرقوص بن زهير نقل كړې دې.(۵)

قوله: قال: لقد شقيتُ إن لم أعدل: نبى كريم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل زۀ به شقى شم كه عدل اونۀ كړم.

.....بقيه ازحاشيه گذشته] د نوم وضاحت راغلې دې،د حضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه د حديث د تشريح دپاره اوگورئ، كشف البارى، كتاب المغازى، باب بعث النبى..... ۵۷۱_۵۷۴،وكتاب الادب،باب ما جاء فى قول الرجل:ويلك:۵۸۱_۵۸۲)_

(۱) سيرة ابن هشام: ۴۹۶/۴،امر اموال هوازن......اعتراض ذى الخويصرة التميمى)_

(۲) مسنداحمد:۲۱۹/۲،مسند عبدالله بن عمرو....رقم (۷۰۳۸)،وتاريخ الامم والملوک للطبرى:۱۷۶/۲،سنة ۸هـ)

(۳) فتح البارى:۲۹۱/۱۲،وفتح الملهم،كتاب الزكاة،باب ذكر الخوارج.....:۱۴۸/۵،رقم (۲۴۲۴))_

(۴) عمدة القارى:۶۲/۱۵،ورجحه ابن الجوزى ايضا فى كشف المشكل:۷۱۱/۱،وقال:هذا الرجل يقال له:ذوالخويصرة،كذلک ذكره ابو سعيد الخدرى فى مسنده.)_

(۵) عمدة القارى:۶۲/۱۵،ومثله عند الحافظ فى الفتح:۲۹۲/۱۲،كتاب استتابة المرتدين،رقم (۶۹۳۳).)_

د شقيت معنى د شقيت په لفظ كښې دوه احتمالات دى.د متكلم صيغه ده يا د مخاطب البته اكثرو حضراتو تاء مضمومه سره د متكلم صيغه نقل كړې ده.ددې معنى واضحه ده چې كه د عدل نه كار وانخلم نو زۀ به شقى شم. دلته دا ياد ساتئ چې شرط سره دا لازمى خبره نه ده چې واقع دې هم شى،ځكه چې نبى كريم ﷺ ددې نه بالكل نۀ دې چې عدل اونۀ كړى چې هغوى ته شقاوت لازم وى بلكې هغوى مبارك خو عادل دى،ددې وجې نه هغوى شقى كيدې نۀ شى(١).دويم طرفته قاضى عياض تاء ته مفتوح يعنى د خطاب صيغه وائى،هم دې خبرې ته علامه نووى او ابن الجوزى هم ترجيح وركوى.دغه شان اسماعيلى په خپل يو روايت،كوم چې د خپل شيخ المنيعى نه نقل كوى،كښې د عثمان بن عمرعن قرة ﷺ طريق نه هم مفتوح نقل كړې دې(٢).

په دې دويم صورت كښې به ددې جملې مطلب دا شى چې تۀ خو گمراه شوې چې د داسې سړى اقتدا(د خپل گمان مطابق)كوې كوم چې عادل نۀ دې،ښكاره خبره ده چې د ظالم سړى مقتدى او تابعدارى كوونكې به هم ظالم وى.

دويم مطلب دادې چې تۀ خو گمراه او بدبخت شوې چې هركله د خپل نبى په باره كښې داسې قسم اعتقاد لرې،چې يو مسلمان ئې هيڅكله نۀ شى لرلې،تۀ خو د اسلام نه خارج شوې،ښكاره خبره ده چې څوک د اسلام نه خارج شو نو هغه شقى او بدبخت شو(٣).والله أعلم

ترجمة الباب سره د حديث مبارک مطابقت: ظاهراً ددې حديث د ترجمة الباب سره څۀ مطابقت نشته البته دا خبره كيدې شى چې په فئ،انفال،غنائم او اخماس كښې نبى كريم ﷺ ته د تصرف حق حاصل وو او په حديث شريف كښې د غنيمتونو د تقسيم تذكره ده،او په ترجمة الباب كښې په دې باندې دلالت موجود دې،دغه شان خو به څۀ نه څۀ مطابقت پيدا شى ليكن دا د تكلف او تعسف نه خالى نۀ ده. هذا ما قاله العينى(٤).

علامه كورانى حنفى رحمه الله فرمائى چې ترجمې سره د حديث شريف مطابقت د هغه سړى په قول"اعدل"كښې دې ځكه چې هركله ذوالخويصره اوليدل چې نبى ﷺ مؤلفة القلوب ته زيات مال وركوى نو هغۀ ته اعتراض پيدا شو او مؤلفة القلوب ته وركړې كيدونكې مال د خمس نه وو(٥) په ترجمه كښې خو د خمس ذكر وضاحت سره موجود دې نو مطابقت اوموندلې شو. والله أعلم بالصواب

---

(١) فتح البارى:٦/٢٤٣،وعمدة القارى:١٥/٦٢،وارشاد السارى:٥/٢١٨،وكشف المشكل من حديث الصحيحين:١/٧١١)_

(٢) پورته حواله جات، وانظر اخبار مكة للفاكهى:٥/٦٣،رقم (٢٨٤٣)،ذكر مسجد الجعرانة وما جاء فيه)

(٣) پورته حواله جات، غير اخبار مكة......والكوثر الجارى:٦/١١٩)_

(٤) عمدة القارى:١٥/٦١)_

(٥) الكوثر الجارى:٦/١١٩،ومثله قال السهارنفورى رحمه الله فى الابواب والتراجم:....[بقيه برصفحه آئنده...

(۱۶) باب: مَا مَنَّ النَّبِي صلى الله عليه وسلم عَلَى الأُسَارَى مِنْ غَيْرِ أَنْ يُخَمِّسَ

د ترجمة الباب مقصد دلته هم امام بخاری رحمه الله هم هغه خپله خبره دوباره ذكر كوى چې د وخت امام ته په غنيمت كښې پوره اختيار حاصل دې، هغه په غنيمت كښې هرقسمه تصرف كولې شى، كه د خمس جدا كولو نه مخكښې چاته وركوى نو هم ټهيک ده او كه ددې نه پس وركوى نو هم صحيح ده.[۱]. كيفما رأت مصلحته.

د استدلال وجه داده چې نبى عليه السلام به په قيديانو باندې د اصل غنيمت په ذريعې سره احسان كوو او كله د خمس په ذريعې سره، ددې نه دا خبره ثابته شوه چې نبى كريم ﷺ ته په اصل غنيمت كښې هم پوره اختيار حاصل وو، په ترجمة الباب كښې د "من غير أن يخمس" نه مراد اصل غنيمت دې او بغير د احسان نه د تخميس معنى ده د فديې اخستلو نه بغير پريخودل[۲] ځكه چې دغه وخته پورې د خمس حكم نازل شوې نۀ وو، د خمس حكم د بدر نه پس راغلي دي، حسب القول المشهور.

او ابن بطال رحمه الله فرمائى چې دلته د استدلال وجه داده چې د نبى كريم ﷺ دپاره دا خبره بالكل صحيح نۀ ده چې د داسې كار يا داسې څيز په باره كښې څۀ اووائى چې كه حقيقةً واقع شى نو جائز نۀ وى يعنى د جائز فعل په باره كښې به نبى عليه السلام وينا كوى. داسې نۀ شى كيدې چې د نبى عليه السلام بيان كړې شوې يو څيز د واقع كيدو نه مخكښې خو جائز وى او د واقع كيدو نه پس ناجائز. ددې نه ثابته شوه چې د امام دپاره دا جائز دى چې هغه قيديان د فديه اخستلو نه بغير پريږدى،[۳] كه دا كار جائز نۀ وو نو نبى كريم ﷺ به هيڅكله هم د معطم بن عدى د ژوند تمنا نۀ وه كړې، چونكه دا كار جائز وو نو ددې وجې نه ئې تمنا اوكړه چې كه هغۀ سفارش كړې وې نو ما به هغه د فديې اخستلو نه بغير پريخودلي وو.

مجاهدين كله د غنيمت مالكان جوړيږى؟ ددې حديث شريف نه دا مسئله هم راووتله چې مجاهدين د غنيمت مالكان هغه وخت جوړيږى چې كله مال د تقسيم نه پس د هغوى لاسونو ته راشى هم دا د مالكيه او د حنفيه مذهب دې او د امام شافعى رحمه الله رائې داده چې صرف د غنيمت په حاصلولو سره دوى مالكان جوړيږى.[۴]

...بقيه ازحاشيه گذشته] فيقول: والاوجه عند هذا العبد الضعيف ان النبى ﷺ لما اعطى بعضهم ازيد بعض، حمله المعترض على خلاف العدل، كما عند مسلم (رقم ۲٤٤۹): فانه اخرج الحديث اتم مما فى البخارى، وكان تصرفه ﷺ ذلک من الخمس. فطابق الحديث الترجمة. الابواب والتراجم: ۱/۲۰۷)_

[۱]) عمدة القارى: ۱۵/۶۲، وفتح البارى: ۶/۲٤۳)_

[۲]) پورته حواله جات)_

[۳]) شرح ابن بطال: ۵/۳۰٤، وفتح البارى: ۶/۲٤۳)_

[۴]) فتح البارى: ۶/۲٤۳، وعمدة القارى: ۱۵/۶۲_۶۳)_

۲۹۷۰: (۱) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ أَبِيهِ - رضى الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ فِي أُسَارَى بَدْرٍ «لَوْ كَانَ الْمُطْعِمُ بْنُ عَدِيٍّ حَيًّا، ثُمَّ كَلَّمَنِي فِي هَؤُلاَءِ النَّتْنَى، لَتَرَكْتُهُمْ لَهُ». [۳۷۹۹]

رجال الحديث

(۱) **اسحاق بن منصور**: دا ابویعقوب اسحاق بن منصور کوسج رحمه الله دې.
(۲) **عبد الرزاق**: دا د مصنّف صاحب، امام عبدالرزاق بن همام صنعانی رحمه الله دې. ددې دواړو حالات په کتاب الایمان، "باب حسن إسلام المرء....." کښې تېر شوې دي (۲).
(۳) **معمر**: دا معمر بن راشد رحمه الله دې. ددوی تذکره د بدء الوحی په "الحديث الخامس" کښې تېره شوې ده (۳).
(۴) **الزهری**: دا ابن شهاب زهری رحمه الله دې. د دوی حالات اجمالاً په "بدء الوحی" کښې بیان شوې دی (۴).
(۵) **محمد بن جبير**: دا محمد بن جبیر بن معطعم بن عدی رحمه الله دې (۵).
(۶) **أبيه**: دا مشهور صحابی حضرت جبیر بن معطم قرشی رضی الله عنه دې (۶).

قوله: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال في أساري بدر: لو كان المطعم بن عدي حيا، ثم كلمني في هؤلاء النتنى لتركتهم له: د حضرت جبيربن مطعم رضی الله عنه نه روايت دې چې نبی کریم ﷺ د بدر د قیدیانو متعلق اوفرمائیل چې که مطعم بن عدی ژوندې وو، بیا ئې زما په وړاندې ددې بدبوداره خلقو سفارش کړې وو نو ما به د هغهٔ په خاطر دوی پریخودلې وو.

د مطعم بن عدی د خاص کولو وجه: دوی د مکې مکرمې په سردارانو کښې وو او د شرک په حالت کښې وفات شوې وو، لیکن ددهٔ په نبی کریم ﷺ باندې دوه احسانات وو، یو خو دا چې کله نبی کریم ﷺ طائف ته د دعوت دپاره تشریف یوړلو او واپس راغلل نو هغه وخت ورته مطعم پناه ورکړې وه. دویم احسان دا وو چې د مکې مکرمې مشرکانو کله د بنوهاشم

---

(۱) قوله: عن ابيه رضی الله عنه: الحديث، اخرجه البخاری ايضا، كتاب المغازی، باب (بلا ترجمة) بعد باب شهود.....، رقم (۴۰۲٤)، و ابو داود، كتاب الجهاد، باب فی المن علی الاسير بغير فداء، رقم (۲۶۸۹).)_
(۲) كشف البارى: ۲/۴۲۰_۴۲۱)_
(۳) كشف البارى: ۱/۴۶۵)_
(۴) كشف البارى: ۱/۳۲۶، الحديث الثالث)_
(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الاذان، باب الجهر فی المغرب)_
(۶) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الغسل، باب من افاض علی راسه ثلاثا)_

او بنومطلب سره مقاطعه او بایکاټ کړې وو نو په دغه مقاطعه ختمولو کښې د مطعم لوئې کردار وو.(۱)هم ددې احساناتو دوجې نه نبی کریم ﷺ داپورتنئ جمله ارشاد اوفرمائیله النتنی دا جمع ده،ددې مفرد نَتِنْ وَنَتِيْنٌ دې لکه څنګه چې د زَمِن جمع زَمْنٰی او د جَرِيْح جمع جَرْحٰی راځی،ددې معنی ده بدبودار او د بدر قیدیان ترینه مراد دی(۲).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مطابقت په دې معنی کښې دې چې نبی کریم ﷺ ددې خواهش اظهار کوی چې که داسې وې نو ما به داسې کړې وو،ښکاره خبره ده چې دغه مذکوره خواهش که چرته جائز نۀ وو نو ددې اظهار به ئې ولې کوو؟معلومه شوه چې امام په غنیمت کښې پوره تصرف او اختیار لری.د خمس ویستلو نه بغیر هم په غنیمت کښې تصرف کولې شی(۳). والله أعلم بالصواب

⑰باب: باب وَمِنَ الدَّلِيلِ عَلَى أَنَّ الْخُمُسَ لِلإِمَامِ وَأَنَّهُ يُعْطِي بَعْضَ قَرَابَتِهِ دُونَ بَعْضٍ

مَا قَسَمَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِبَنِي الْمُطَّلِبِ وَبَنِي هَاشِمٍ مِنْ خُمُسِ خَيْبَرَ.

د ترجمة الباب مقصد: دا یو بل باب دې،وړاندې دغه شان څو بابونه تیر شوې دی.دلته هم امام بخاری رحمه الله دا فرمائی چې امام او حاکم د خمس په معامله کښې د تصرف پوره اختیار لری،څنګه چې غواړی نو په کښې تصرف کولې شی،خپلو بعضو رشته دارانو ته ورکوی او بعضو ته نۀ ورکوی نو داسې کولې شی(۴).

وړاندې په باب"ومن الدليل على أن الخمس لنوائب رسول الله صلى الله عليه وسلم....."کښې د مذهبونو تفصیل تیر شوې دې،په هغې کښې دا بیان شوې وو چې د احنافو په نزد اوس د ذوی القربی حق ساقط شوې دې او امام مالک ئې د خمس مصرف خو منی لیکن د خمس مستحق ئې نۀ منی.هلته دا هم ذکر کړې شوې وو چې امام بخاری رحمه الله په دې مسئله د امام مالک ملګرې دې،دا موجود باب هم ددې سلسلې یوه کړئ ده لکه د مصنف د رائې مطابق ذوی القربی مستحق نۀ دی،د خمس د نورو مصرفونو په شان صرف مصرف دی،امام ته اختیار دې چرته چې غواړی نو خرچ کولې شی،ذوی القربی ته ورکوی یا نۀ ورکوی،ګویا دا

---

(۱) عمدة القاری:۶۲/۱۵،وکشف الباری،کتاب المغازی:۱۷۲)_

(۲) العمدة ۶۲/۱۵،والفتح الباری:۲۴۴/۶،واعلام الحدیث للخطابی:۱۴۵۵/۲،والکوثر الجاری:۱۲۰/۶)_

(۳) عمدة القاری:۶۲/۱۵،وشرح ابن بطال:۳۰۴/۵)_قال الکورانی رحمه الله(الکوثر الجاری:۱۲۰/۶):فان قلت:لیس فی الباب دلالة علی انه من علی احد من غیر ان یخمس؟ قلت:قوله:لو کان مطعم حیا،وکلمنی فیهم لترکتهم له کاف فی الدلالة)_

(۴) عمدة القاری:۶۳/۱۵،والکوثر الجاری:۱۲۱/۶،والابواب والتراجم:۲۰۷/۱)

باب ذوالقربی سره متعلق دې. د مزید تفصیل دپاره دې هغه باب دوباره دې اوکتلې شی د کوم باب چې حواله ورکړې شوه.

دا خو د امام بخاری رحمه الله دعوی ده او په دلیل کښې هغوی یو خو د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله قول نقل کړې دې او دویم ئې د حضرت جبیر رضی الله عنه حدیث نقل کړې دې.

د ترجمة الباب په الفاظو کښې تقدیم او تاخیر دې، لکه د "ومن الدلیل....دون بعض" پورې خبرمقدم دې او "ماقسم النبی إلی آخرہ" مبتداء مؤخر ده[1].

د بنی المطلب نه مراد المطلب بن عبد مناف دې کوم چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د نیکهٔ عبدالمطلب تره دې، دا څلورورونړه وو، مطلب، هاشم، نوفل او عبدشمس. دا دې ټولو پلار عبد مناف دې[2]

قَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ لَمْ يَعُمَّهُمْ بِذَلِكَ، وَلَمْ يَخُصَّ قَرِيبًا دُونَ مَنْ أَحْوَجُ إِلَيْهِ، وَإِنْ كَانَ الَّذِي أَعْطَى لِمَا يَشْكُو إِلَيْهِ مِنَ الْحَاجَةِ، وَلِمَا مَسَّتْهُمْ فِي جَنْبِهِ، مِنْ قَوْمِهِمْ وَحُلَفَائِهِمْ.

د مذکوره تعلیق لغوی او نحوی نچوړ: په دې تعلیق باندې د پوهیدلو نه مخکښې ددې لغوی او نحوی تحلیل اوګورئ.

په لم یعم کښې ضمیرفاعل نبی کریم علیه السلام او ضمیرمفعول "هم" د قریش طرفته راجع کیږی کوم چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم رشته دار دی.

د بذلك نه مراد بما قسمه یعنی د غنیمت تقسیم دې، یا أعطاء الخمس دې، دویم راجح دې ځکه چې بحث د خمس جاری دې.

په دون من أحوج إلیه کښې دموصول عائد یعنی "هو" محذوف دې، اصل عبارت دغه شان پکار وو: "دون من هو أحوج إلیه" ابن مالک وائی چې دا سې ډیرکم کیږی چې دموصول عائدمحذوف وی لکه د قرآن کریم په آیت (تماما علی الذی أحسن)[3] کښې یو قراءت د یحیی بن یعمر دې، هغه احسن د نون په ضمې سره روایت کوی، دا ددې وجې نه ضعیف ښودلې شوې دې چې په دې کښې د عائد حذف موندلې کیږی یعنی اصل عبارت دا دې: "تماماً علی الذی هو أحسن".

مزید فرمائی چې که کلام اوږد شی نو په دې کښې هیڅ حرج نشته، ددې دلیل د قرآن کریم آیت: وهو الذی فی السماء إله وفی الارض إله)[4] دې، په دې کښې د عائد حذف هم موندلې کیږی ځکه چې اصل عبارت دغه شان پکار وو: "وفی الارض هو إله" البته دا ضروری نهٔ ده ځکه چې کلام اوږد دې. علامه عینی رحمه الله فرمائی چې په بعضې نسخو کښې "دون من هو أحوج إلیه"

[1]) عمدة القاری:۱۵/۶۳)_
[2]) پورته حواله. وسیرة ابن هشام:۱/۱۰۶،اولاد عبد مناف وامهاتهم، اردو)_
[3]) الانعام:۱۵٤)_
[4]) الزخرف:۸٤)_

ذكر دي، په دې صورت كښې ددې تولو تكلفاتو ضرورت نشته. او "أحوج" د أحوجه إليه غيره نه دې، د احتاج يعنى محتاج كيدو په معنى كښې دې.

أعطى اكثرو حضراتو معروف ښودلې دې، په دې صورت كښې به ضمير د نبى كريم ﷺ طرفته راجع كيږى. او علامه عينى ئې مجهول ګرځوى او ددې معنى دا بيانوى: "وإن كان الذى أعطى أبعد قرابة ممن لم يعط" دلته د كان خبر محذوف دې، يعنى ممن لم يعط.

"لما يشكو..." جمله تعليليه ده، څكه چې لرې رشته دار ته د وركولو علت په كښې بيانيږى.

"ولما مستهم" دا په اولنى لما باندې عطف دې او دواړو ځايونو كښې لما لام مكسوره سره ده، دا لما ميم مشدده سره نۀ ده.

"جنبه" ددې معنى ده طرف او جهت.

"حُلفاءهم" حاء مهمله سره دا د حليف جمع ده او په دې كښې هغه تكليفونو او مصيبتونو طرفته اشاره ده كوم چې د مكې مكرمې د قريشو او د هغوى د ملګرو له طرفه نبى كريم ﷺ او صحابه كرامو ﷺ ته وركړې شوې وو.[1]

د مذكوره تعليق مطلب: د حضرت عمر بن عبدالعزيز ددې تعليق مطلب دادې چې نبى كريم ﷺ په ذوى القربى (قريشو) كښې ټولو ته ورنه كړه، نۀ ئې داسې اوكړل چې څوک زيات ضرورت مند دې نو د هغۀ د ضرورت لحاظ نۀ ساتلو سره ئې نزدې كس ته وركړو. بلكه ددې خلاف ئې اوكړل چې يو نزدې كس دې، زيات ضرورتمند نۀ دې، دويم لرې كس دې ليكن زيات محتاج او ضرورتمند دې نو كوم چې زيات ضرورتمند دې او نزدې نۀ دې نو نبى كريم ﷺ هغۀ ته وركړه او كوم كس چې نزدې دې ليكن ضرورتمند نۀ دې نو هغۀ ته ئې ورنه كړه.

او په دې وركړه كښې ئې د دوو څيزونو خيال اوساتلو چې دهغې بيان په "لما يشكوإلى آخره.." كښې دې، يو احتياج او ضرورت، دويم څيز نصرت او مدد څكه چې د اسلام په شروع زمانه كښې په مسلمانانو باندې د غمونو بارانونه وو، هغه وخت دا خلق د ظلم وستم په مقابله كښې ثابت قدم پاتې شو او د الله تعالى او د هغۀ د رسول ﷺ مدد او تعاون ئې كوو.[2]

د مذكوره تعليق مقصد: ددې تعليق مقصد خو پورتنى تقرير سره واضح شو چې امام ته اختيار دې چې د خمس مال چرته غواړى نو خرچ كولې شى، په دې كښې د هيڅ تخصيص نشته، هم دا د امام مالك رحمه الله مذهب دې كوم چې امام بخارى رحمه الله اختيار كړې دې.

ترجمې سره د تعليق مناسبت: اوس ترجمة الباب سره ددې تعليق مناسبت بالكل واضح شوې دې، امام بخارى رحمه الله چې د پوره تصرف كومه دعوى كړې وه، په هغې باندې د حضرت عمر

---

[1]) عمدة القارى: ۶۳/۱۵، وفتح البارى: ۲٤٤/۶، وارشاد السارى: ۲۱۹/۵، وشرح ابن بطال: ۳۰۶/۵)۔

[2]) عمدة القارى: ۶۳/۱۵، وفتح البارى: ۲٤٤/۶، وشرح القسطلانى: ۲۱۰/۵)۔

بن عبد العزیز رحمه الله ارشاد واضح طور سره دلالت کوی. په دې تعلیق سره ضمن کښې د احنافو مذهب هم ثابتیږی، احناف دا فرمائی چې ذوی القربی به د حصې مستحق وی لیکن د ضرورت او احتیاج په بناء باندې، هم دا دوه څیزونه حضرت عمر بن عبدالعزیز په "لما یشکو....إلی آخره" کښې بیان کړې دی، تفصیل وړاندې تیر شو.[1]

د ذکر کړې شوی تعلیق تخریج: دا تعلیق ابو زید عمر بن شبه په خپل کتاب اخبارالمدینه کښې موصولاً او مطولاً نقل کړې دې، هغې کښې دا د یو خط په شکل کښې دې، کوم چې حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله یو قریشی ته لیکلې وو، د هغې ابتدائی جملې داوې:

"امابعد! فان الله تبارك وتعالی أنزل القرآن علی محمد، هدی وبصائرلقوم یؤمنون......"[2].

۲۹۷۱: [3] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ قَالَ مَشَيْتُ أَنَا وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطَيْتَ بَنِي الْمُطَّلِبِ وَتَرَكْتَنَا، وَنَحْنُ وَهُمْ مِنْكَ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّمَا بَنُو الْمُطَّلِبِ وَبَنُو هَاشِمٍ شَيْءٌ وَاحِدٌ».

رجال الحديث

①**عبدالله بن يوسف:** دا عبدالله بن یوسف تنیسی رحمه الله دې. د دوی حالات اجمالاً د بدء الوحی په "الحدیث الثانی" کښې تیر شوې دی.[4]

②**اللیث،** ③**عقیل،** ④ **ابن شهاب:** دا درې واړو حضراتو حالات د بدء الوحی په "الحدیث الثالث" کښې تیر شوې دی.[5]

⑤**ابن المسیب:** دا مشهور تابعی محدث حضرت سعید بن المسیب رحمه الله دې. د دوی تذکره د کتاب الایمان، "باب من قال: إن الایمان هوالعمل" په ضمن کښې تیره شوې ده.[6]

---

[1]) اردو باب ومن الدلیل علی ان الخمس لنواءب رسول الله صلی الله علیه وسلم .....باب رقم (۶)._

[2]) تغلیق التعلیق:۴۷۸/۳، وکتاب اخبار المدینة:۱۳۲/۱، خصومة علی والعباس الی عمر_ رضی الله عنه _، رقم (۵۷۷). او د حضرت عمر بن عبد العزیز رحمه الله د حالاتو دپاره اوګورئ، کشف الباری:۶۲۳/۱)_

[3]) قوله: عن جبیر.....الحدیث، اخرجه البخاری ایضا، کتاب المناقب، باب مناقب قریش، رقم (۳۵۰۲)، وکتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۲۹)، و ابو داود، کتاب الخراج والامارة......باب بیان مواضع قسم الخمس.....رقم (۲۹۷۸_۲۹۸۰)، والنساءی، کتاب الفیء، رقم (۴۱۴۲_۴۱۴۲)، وابن ماجه، کتاب الجهاد، باب قسمة الخمس، رقم (۲۸۸۱))_

[4]) کشف الباری:۲۸۹/۱)_

[5]) کشف الباری:۳۲۴/۱_۳۲۶)_

[6]) کشف الباری:۱۵۹/۲)_

دي[1].

⑨ **جبير بن مطعم**: دا حضرت جبير بن مطعم بن عدى رضي الله عنه دي.

د حديث مبارک ترجمه: حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه فرمائى چې زۀ او عثمان بن عفان رضي الله عنه د نبى اكرم ﷺ خدمت اقدس كښې حاضر شو او مونږ اووئيل چې يا رسول الله! تاسو خو بنو المطلب ته وركړه او كړه ليكن مونږ مو محروم اوساتلو، حالانكه مونږ د يو جدا شان حاملين يو؟ جواب كښې نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چې بنو المطلب او بنوهاشم خو يو څيز دي.

ترجمة الباب سره د حديث مطابقت: وړاندې چې كوم تفصيل تير شو نو د هغې په رڼا كښې د دې حديث شريف ترجمة الباب سره مناسبت او مطابقت بالكل واضح او ښكاره دې.

خبرداري: د دې حديث شريف تشريح وړاندې هم په كتاب الخمس كښې "باب ومن الدليل على أن الخمس لنوائب رسول الله ....." او په كتاب المغازى[2] كښې تيره شوې ده، البته مونږ به دلته بعضې فائدې ذكر كوو.

په شئ واحد كښې د نسخو او د روايتونو اختلاف: علامه خطابى رحمه الله ليكلې دى چې دا حديث زمونږ نه حسن بن صالح روايت كړې دې او مونږ د ابن المنذر نه، په دې كښې "شئ واحد" راغلې دې، يعنى د سين مهمله كسره او د ياء د تشديد سره، د دې معنى ده هم مثل يعنى يو شان[3].

حافظ عليه الرحمة فرمائى چې ما سره چې د بخارى شريف كومه اصل نسخه ده، په هغې كښې د كشميهنى په روايت كښې د باب حديث، په مغازى كښې د مستملى روايت او د قريشو په مناقبو كښې د مستملى او د حموى په روايت كښې سى. بكسر السين المهملة وتشديد التحتانية. دې، ابن معين رحمه الله به هم دغه شان سين مهمله سره روايت كوو او خطابى رحمه الله هم دې روايت ته صحيح وئيلې دى[4]. البته اكثرو حضراتو دا لفظ د شين معجمه سره نقل كړې دې، قاضى عياض رحمه الله فرمائى چې په بخارى شريف كښې خو مونږ ته هم دغه روايت د څۀ اختلاف نه بغير رارسيدلې دې ليكن د بخارى نه علاوه كتابونو كښې د سى والا روايت دې او د اكثرو نقل كړده روايت صحيح دې، د دې واضح دليل د حديث مبارک دا الفاظ دى، "وشبك بين أصابعه".[5] چې نبى كريم ﷺ تشبيک بين الاصابع كړې دې، يعنى څنګه چې دا دوه ګوتې خپل مينځ كښې ملاؤ دى، دغه شان بنو هاشم او بنو المطلب هم خپلو

---

[1]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب من افاض على راسه ثلاثًا)_
[2]) كشف البارى، كتاب المغازى: ٤٤٤)_
[3]) تلخيص الجير، كتاب قسم الفىء والغنيمة: ١٠١/٣، رقم (١٣٨٧)، وكشف المشكل: ٤/من مسند جبير بن مطعم، رقم (٢٨٥٦))_
[4]) فتح البارى: ٢٤٥/٦، وعمدة القارى: ٦٤/١٥)_
[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الخراج..... باب بيان مواضع قسم الخمس، رقم (٢٨٩٠)_

كښې يو دى چونكه دلته مساوات بيانول مقصود دى،مماثلت او يوشان والې بيانول ﷺ مقصد نۀ دې او نبى ﷺ دا وئيل غواړى چې مونږ او بنوالمطلب يو او مساوى يو.(١)
واحد يا احد: بيا په دې خان پوهه كړئ چې په اكثرو روايتونو كښې واحد دې،ليكن د ابو زيد مروزي په روايت كښې شئ أحد راغلې دې نو بعضو اووئيل چې د دواړو لفظونو يو معنى ده.(٢)

قَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي يُونُسُ وَزَادَ قَالَ جُبَيْرٌ وَلَمْ يَقْسِمِ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- لِبَنِي عَبْدِ شَمْسٍ وَلَا لِبَنِي نَوْفَلٍ . وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَبْدُ شَمْسٍ وَهَاشِمٌ وَالْمُطَّلِبُ إِخْوَةٌ لأُمٍّ، وَأُمُّهُمْ عَاتِكَةُ بِنْتُ مُرَّةَ،وَكَانَ نَوْفَلٌ أَخَاهُمْ لأَبِيهِمْ.[٣٣١١، ٣٩٨٩].

ليث بن سعد وائى چې هم دا حديث ماته يونس بن يزيد ايلى هم روايت كړې دې،هغوى په خپل روايت كښې ددې الفاظو زياتوالې كړې دې چې نبى كريم ﷺ بنو عبد شمس او بنو نوفل ته په خمس كښې نۀ وه وركړې......
د مذكوره تعليق تخريج:دا تعليق امام بخارى رحمه الله موصولاً او مسنداً په كتاب المغازى (٣)كښې د يحيى بن بكير په طريق سره ذكر كړې دې(٤) ليكن حافظ فرمائى چې د عبدالله بن يوسف عن الليث د طريق نه هم دا روايت ما سره دې،دغه شان به دا روايت موصول وى،معلق نۀ(٥)ليكن معلق كيدل زيات راجح دى،ځكه چې حافظ په خپله هم دا روايت په خپل كتاب تغليق التعليقك په تعليقاتو كښې شمار كړې دې(٦).
د مذكوره تعليق مقصد:ددې مقصد واضح دې،كوم چې په لفظ د"وزاد"كښې موجود دې چې ليث د يونس بن يزيد(٧) نه هم دا روايت اخستلې دې،په هغې كښې دا اضافه هم ده چې د حضرت جبير بن مطعم(د دوى تعلق بنو نوفل سره وو)او د حضرت عثمان بن عفان(د دوى تعلق د بنو عبد شمس سره وو) رضي الله عنهما د دواړو د گزارش باوجود دوى ته هيڅ هم ورنۀ كړل لكه څنګه چې د مغازى په روايت كښې د"شيئاً"الفاظ هم دى.
ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت:دلته مناسبت واضح دې چې ددې دواړو حضراتو د

(١) فتح البارى:٢٤٥/٦،وعمدة القارى:٦٤/١٥)_
(٢) پورته حواله جات)_
(٣) كتاب المغازى،باب عروة خيبر،رقم (٤٢٢٩))_
(٤) فتح البارى:٢٤٥/٦،وعمدة القارى:٦٤/١٥،وارشاد السارى:٣١٩/٥)_
(٥) فتح البارى:٢٤٥/٦)_
(٦) تغليق التعليق:٤٧٩/٣)_
(٧) د يونس بن يزيدايلى رحمه الله حالات اجمالاً بدء الوحى:(٤٦٣/١)او تفصيل سره كتاب العلم،باب من يرد الله به خيرا......(٢٨٢/٣)كښى تير شوې دى)-

گزارش باوجود نبی ﷺ دوی ته په خمس کښې هیڅ هم ورنه کړل، دا ددې خبرې د ثابتولو دپاره کافی ده چې په دې کارونو کښې اصل تصرف د امام دې، هغه چې څنګه او چرته غواړی نو صرف کولې شی، په هغهٔ باندې هیڅ پابندی نشته۔ والله أعلم

قوله: وقال ابن اسحاق: عبد شمس وهاشم والمطلب إخوة لام، وأمهم عاتکة بنت مرة، وکان نوفل أخاهم لابیهم: او ابن اسحاق وائی چې عبد شمس، هاشم او مطلب د یو مور نه وو، د دوی مور عاتکه بنت مره ده۔ او نوفل ددې ټولو پلار شریک ورور وو، یعنی د هغهٔ مور دویمه وه۔ د عبدمناف د دوو ښځو نه څلور نارینه اولاد وو، چې په هغوی کښې د دریو مور خو عاتکه بنت مرة بن هلال وه، ددې تعلق د بنو سلیم سره وو او د نوفل مور واقده بنت عمرو ده۔(۱) ددې تعلق د بنو مازن سره وو۔(۲)۔

امام ابن جریر لیکلې دی چې هاشم او عبد شمس دواړه په یو وخت پیدا شوې وو، د پیدائش په وخت هاشم اول پیدا شو لیکن د هغهٔ یو خپه د عبد شمس د سر سره پیوسته وه، د جدا کولو په کوشش کښې دواړو اندامونو(سر او خپه)نه وینه روانه شوه، هغه وخت خلقو دا غلط خیال کوو چې ددې دواړو په اولاد کښې به جنګونه وی او وړاندې هم دغه شان اوشوه لکه په یوسل درې دیرشمه ۱۳۳ هجرئ کښې د بنو العباس او د بنو امیه بن عبد شمس مینځ کښې څو جنګونه اوشو۔(۳)۔

ددې نه علاوه زبیر بن بکار په "نسب" کښې لیکلې دی چې خلقو به هاشم او مطلب ته د ښائست او د زینت د وجې نه بدران او عبد شمس او نوفل ته ابهران وئیل په دې کښې ددې خبرې دلالت دې چې په دې دواړو کښې یو خاص قسم تعلق او محبت وو چې وروستو بیا د دوی په اولاد کښې هم جاری وو، ددې وجې نه چې هر کله قریشو اتفاق سره د بنوهاشم مقاطعه اوکړه او په شعب ابی طالب کښې دوی پناه واخسته نو هغه وخت بنو المطلب هم د بنوهاشم سره په شعب ابی طالب کښې داخل شو او بنو عبد شمس او بنو نوفل د قریشو سره د دوی په مقاطعه کوونکو کښې شامل وو او په شعب ابی طالب کښې داخل نهٔ شو(۴)۔ په دې وادئ کښې چې د دواړو قبیلو کوم خلق داخل شو، په هغې کښې دواړه قسم خلق وو، مسلمانان او مشرکان، مسلمانان خو ددې وجې نه داخل شو چې د هغوی مرګ او ژوند د نبی کریم ﷺ سره وو نو د الله او د رسول ﷺ په اطاعت کښې دا خلق دغه ځائې کښې قید وو او کفار د قبائلی غیرت په بنیاد او د ابوطالب په اطاعت کښې دغه ځائې کښې قید شو۔ هم په دې باندې ابوطالب یو مشهوره قصیده وئیلې ده چې "لامیه" سره مشهوره ده، په دې

---

(۱) سیرة ابن هشام:۱/۱۰۶، اولاد مناف وامهاتهم)_

(۲) پورته حواله. وفتح الباری:۶/۲٤۵، وعمدة القاری:۱۵/٦٤)_

(۳) عمدة القاری:۱۵/٦٤، وتاریخ ابن جریر:۱/۵۰٤، ذکر نسب رسول الله ﷺ، ابن هاشم)_

(٤) فتح الباری:۶/۲٤۵، والکامل فی التاریخ:۱/۵۵٤، نسب رسول الله ﷺ وذکر اخبار آباءه.....)_

كښې هغوی د بنو نوفل او د بنو عبد شمس مذمت بيان كړې دې.دا قصيده په يوسل لس بيتونو باندې مشتمله ده.چې د هغې نه مونږ صرف څلور بيتونه لاندې ذكر كوو:

جزى الله عنا عبد شمس ونوفلا عقوبة شرها جل غير آجل

بميزان قسط لا يفيض شعيرة له شاهد من نفسه حق عادل

لقد سفهت أحلام قوم تبدلوا بنى خلف قيضاً بنا والغياطل

ونحن الصميم من ذؤابة هاشم وآل قصي فى الخطوب الاوائل (۱)

د بيتونو ترجمه: ① الله تعالى دې زمونږ له طرفه عبدشمس او نوفل ته خرابه بدله وركړى، چې زر وى او غيرمؤخر وى.

② د اسې د عدل ميزان سره،چې د يو اوربشې برابر مقدار هم پرينږدى،په دې باندې هم د هغوى نه يو حق ګو ګواه وى.

③ دهغې قوم اخلاق خراب شو،چاچې مونږ پريخودو او بنو خلف بن جمح او غياطل (بنو سهم) ئې خپل كړل.

④ مونږ د هاشم او د آل قصئ د نسل خالص النسب خلق يو په اولنى تير شوو حادثاتو كښې

د تعليق مقصد: لكه څنګه چې تاسو اوكتل دوى ټول په نسب كښې برابر دى،ليكن نبى كريم ﷺ بعضو ته څۀ وركړل او بعضو ته ئې ورنۀ كړل،نو دا ددې خبرې دليل دې چې د نزدې كسانو ته وركول علت نۀ دې،هم په دې خبره باندې د خبردارى دپاره امام بخارى رحمه الله دا تعليق ذكر كړې دې (۲).

د مذكوره تعليق تخريج: د امام محمد بن اسحاق،د صاحب المغازى دا تعليق امام بخارى رحمه الله په خپل تاريخ كبير و صغير دواړو كښې د اسماعيل بن ابى اويس د طريق نه موصولاً نقل كړې دې (۳).ددې نه علاوه ابن جرير او زبير بن بكار هم دا تعليق ذكر كړې دې (۴).

⑱ باب: بَابٌ مَنْ لَمْ يُخَمِّسِ الأَسْلاَبَ. وَمَنْ قَتَلَ قَتِيلاً فَلَهُ سَلَبُهُ مِنْ غَيْرِ أَنْ يُخَمِّسَ، وَحُكْمِ الإِمَامِ فِيهِ.

لغوى او اصطلاحى اسلاب: اسلاب د سلب جمع ده،سلب د سين او د لام فتحې سره مصدر په معنى د مسلوب كښې دې،په دې كښې يو لغت د لام سكون سره هم دې.ددې معنى ده په

(۱) عمدة القارى:۱۵/۶۵،وذكر اوله فى زاد المعاد:۳/۳۰،فصل (اسلام حمزة....).وكامله فى سيرة ابن هشام:۱ابن هشام:۱/۲۷۲_۲۸۰،شعر ابى طالب فى استعطاف قريش،والروض الانف:۱/۱۷۴_۱۷۹،فصل في ذكر قصيدة لامية ابى طالب....)_

(۲) لامع الدرارى: ۷/۳۱۱)_

(۳) فتح البارى:۶/۲۴۵،وتغليق التعليق:۳/۴۷۹،والتاريخ الكبير:۱/۴،والتاريخ الصغير:۱/۶)_

(۴) عمدة القارى:۱۵/ ۶۴،وتاريخ ابن جرير:۱/۵۰۴)_

زور سره اخستلې شوې څکه چې سلبه معنی ده اخستل(۱).

اصطلاحاً ما يوجد مع المحارب من ملبوس وغيره، عند الجمهور(۲) يعنی جنگجو سره چې کوم لباس او اسلحه وغيره وی نو په هغې باندې ددې اطلاق کيږی. د سلب په احکاماتو کښې ډير تفصيلات دی چې هغه به مونږ ترتيب سره ذکر کوو.

تکليفی حکم، د سلب مشروعيت، د امت د جمهورو فقهاء کرامو ﷺ مؤقف او رائې داده چې يو مسلمان مجاهد چې د جنگ دوران کښې وړاندې شی او يو مشرک قتل کړی نو کوم مال و اسباب چې دغه مشرک سره وی، د هغې مستحق دا مسلمان مجاهد دې، په دې کښې هيڅ اختلاف نشته. البته په دې کښې د فقهاؤ اختلاف دې چې آيا ددې دپاره د امام اجازت هم ضروری دې يا نه؟

① نو د احنافو نه علاوه د نورو ټولو حضراتو، سوا د امام مالک نه، دا وائی چې ددې دپاره د امام د اجازت هيڅ ضرورت نشته، امام د سلب وضاحت اوکړی يا اونه کړی، مجاهد به په هرحال کښې ددې مستحق او حقدار وی.

② حضرات حنفيه کثرالله سوادهم ددې دپاره د امام اجازت شرط گرځوی، مثلاً امام دا اووائی چې د غنيمت جمع کيدو نه مخکښې څوک يوکس قتل کړی فله سلبه(يعنی د هغه سازوسامان به ددهٔ دپاره وی)ورنه په نورو صورتونو کښې به دا سلب هم د غنيمت حصه وی چې د مجاهدينو مينځ کښې به تقسيميږی(۳).

امام طحاوی رحمه الله فرمائی: "أمر السلب موكول للامام فيرى فيه رأيه....."(۴).

③ د موالکو مذهب هم احنافو ته نزدې نزدې دې ليکن هغوی دا وائی چې د امام دپاره دا مناسب نهٔ دی چې ابتداء کښې هغه دغه شان د څهٔ خبرې شرط اولگوی، البته د جنگ ختميدو نه پس څهٔ داسې خبره کيدې شی، ددې وجې نه چې د مجاهد په نيت کښې فساد رانهٔ شی. اصل کښې مالکيه سلب هم د نفل حصه گرځوی نو د نفل په سلسله کښې چې د هغوی کوم مذهب تير شو هم هغه مذهب د هغوی په سلب کښې هم دې(۵).

د امامانو دليلونه

د جمهورو دلائل په دې سلسله کښې د جمهورو دليل خو يو مشهور حديث مبارک دې چې "من قتل قتيلاً، له عليه بينة، فله سلبه"(۱) او دويم دليل د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه قول

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۴۷، وعمدة القاری:۱۵/۶۵، والاوجز:۹/ ۱۸۵، والموسوعة:۲۵/۱۷۶)_

(۲) پورته حواله جات. ولسان العرب:۶/۳۱۷، باب السين، مادة:سلب)_

(۳) عمدة القاری:۱۵/۶۵، وحاشيه ابن عابدين:۳/۲۶۰، مطلب فی التنفيل، وفتح الباری:۶/۲۴۸)_

(۴) شرح معانی الآثار:۲/۱۴۶_۱۵۰، باب الرجل يقتل قتيلا فی دار الحرب....)_

(۵) المنتقی:۳/۱۹۱، والاوجز:۹/۱۹۴، والشرح الكبير للدر دير:۲/۱۹۰)_

(۱) رواه البخاری فی الباب، واخرجه الجماعة_غير النسائی_من حديث..... [بقيه بر صفحه آئنده...

دي. "اللهم ارزقني رجلاً شديداً.....حتى أقتله وآخذ سلبه"[1] استدلال وجه داده چې دا احاديث مطلق او عام دی، په دې کښې هيڅ قسم قيد نشته[2].

د احنافو دليلونه د احنافو يو دليل د حضرت عوف بن مالک رضی الله عنه حديث دې، فرمائی:

"ان مددياً[3] اتبعهم فقتل علجاً، فاخذ خالد بعض سلبه، واعطاه بعضه، فذكر ذلك لرسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: لا ترده عليه يا خالد"[4].

"يو معاون هم دوی سره لاړو او هغه يو بهادر کافر قتل کړو نو حضرت خالد بن وليد رضی الله عنه د سلب بعضې حصه په خپله کيخوده او باقی حصه ئې دغه سړی ته ورکړه. ددې ذکر نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته اوکړې شو نو نبی عليه السلام اوفرمائيل، اې خالده: څۀ چې تا اخستلې دی نو هغه سړی ته ئې مۀ واپس کوه"

دويم دليل د باب حديث دې، په کوم کښې چې د ابوجهل لعين د قتل قصه ذکر ده. په دې کښې نبی کريم صلی الله عليه وسلم سلب معاذ بن جموح رضی الله عنه ته ورکړې وو[5].

دريم دليل د شبر بن علقمه واقعه ده، فرمائی:

"بارزتُ رجلاً يوم القادسية فقتلته، واخذت سلبه، فاتيت به سعداً، فخطب سعد أصحابه، ثم قال: ان هذا

...بقيه ازحاشيه گذشته] ابی قتادة رضی الله عنه. انظر جامع الاصول وتعليقاته:۲/۶۸۷_۶۸۸، وابن ماجه. كتاب الجهاد. باب المبارزة والسلب. رقم (۲۸۳۷))_

[1]) هو بعض حديث سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه. اخرجه الحاكم، وكامله:

.....ان عبد الله بن جحش قال يوم احد: الا تاتی ندعوالله؟ فخلوا فی ناحية. فدعا سعد. فقال: يا رب. اذا لقينا القوم فلقينی رجلا شديداً باسه. شديدا حرده. فاقاتله فيک، ويقاتلنی، قم ارزقنی عليه الظفر. حتی اقتله وآخذ سلبه. فقام عبدالله بن جحش. ثم قال: اللهم ارزقنی غدارجلا شديدا حرده. شديدا باسه. اقاتله فيک ويقاتلنی. ثم ياخذنی: فيجدع انفی واذنی. فاذا لقيتک غداقلت: يا عبدالله. فيم جدع انفک واذنک؟ فاقول: فيک. وفی رسولک. فيقول: صدقت. قال سعد بن ابی وقاص: يا بنی. كانت دعوة عبد الله بن جحش خيرا من دعوتی. لقد رايته آخر النهار وان اذنه وانفه لمعلقان فی خيط. انظر: المستدرک:۲/۸۶. كتاب الجهاد. رقم (۲٤۰۹)، واخرجه البيهقی ايضا فی الكبری:۶/۵۰۲. كتاب قسم الفیء والغنيمة. باب السب للقاتل. رقم (۱۲۷۶۹))_

[2]) المغنی:۹/۱۸۹)_

[3]) په جنگ موته کښې چې کوم لښکر د مدد او تعاون دپاره راغلې وو، د هغې يو سړې مراد دې، مددی په معنی د مددگار. د مسلم شريف وغيره د روايت نه معلوميږی چې ددې سړی تعلق د بنو حمير سره وو. اوگورئ، مسلم، كتاب الجهاد والسير. باب استحقاق القاتل سلب القتيل. رقم(٤۵۷۰)، وسنن سعيد بن منصور:۲/۲۶۰. رقم (۲۶۹۷))_

[4]) هذا ملخص من حديث طويل. رواه ابو داود فی كتاب الجهاد. باب فی الامام يمنع القاتل السلب. رقم (۲۷۹۱)، وسعيد بن منصور فی سننه:۲/۲۶۰. كتاب الجهاد. باب النفل والسلب.....رقم (۲۶۹۷))_

[5]) اوگورئ. حديث باب. رقم (۳۱٤۱)، ددې دليل سره متعلق خبرداری به وړاندې د حديث په تشريح کښې راشی._

سلب شبر لهو خير من اثني عشر الفا، وإنا قد نفلناه إياه"[1].

د استدلال وجه دلته د استدلال وجه واضح ده، لكه په اولنی حديث شريف كښې نبی كريم ﷺ ددې دواړو حضراتو مينځ كښې فيصله اوفرمائيله او سلب ئې په دواړو كښې تقسيم كړو، كه د امام اجازت شرط وو يا بس صرف قاتل مستحق وو نو ددې فيصلې ضرورت ولې پيښيدو؟

په دويم دليل كښې راغلي دي چې نبی كريم ﷺ سلب معاذ بن جموح رضي الله عنه ته وركړو او ئې هم اوفرمائيل چې "كلاكما قتله" دغه شان خو سلب تولو ته ملاويدل پكار وو، ليكن ... بر خلاف سلب صرف معاذ بن الجموح رضي الله عنه ته وركړې شو، ښكاره خبره ده چې نبی كريم ﷺ خپل اختيار استعمال كړې دې.

په دريم دليل كښې حضرت سعد رضي الله عنه دا بيان فرمائی چې "وإنا قد نفلناه إياه" حالانكه دغه سلب د شبر حق دې نو ددې قول ضرورت ولې پيښ شو چې مونږ دا سلب دهٔ ته د نفل په طور وركړې دې؟[2].

د سلب مستحق څوک وی؟

① **جمهور فقهاء**: په دې جزء كښې د فقهاؤ اختلاف دې، نو د جمهورو (امام اعظم ابوحنيفه، شافعي او احمد رحمهم الله) په نزد د سلب مستحق هرهغه سړې كيدې شی چې د حصې مستحق وی يا د رضخ مستحق وی، لكه غلام، ښځه، ماشوم، تاجر او ذمی ځكه چې په حديث شريف كښې عموم دې "من قتل قتيلاً، له عليه بينة فله سلبه"[3].

البته د شوافعو په نزد ذمی ددې حكم نه مستثنی دې، د هغوی په نزد ذمی اگرچه د امام په اجازت سره په جنگ كښې شريک شوې وی ليكن هغه د سلب مستحق نهٔ شی كيدې. د اجازت نه بغير خو د ټولو اتفاق دې چې د هغه د سلب مستحق كيدې نهٔ شی[4].

② **موالک** او د مالكيه مذهب په دې سلسله كښې دادې چې ددې سلب مستحق هغه كس وی چې صرف د سهم مستحق وی نو د هغوی په نزد ماشوم، ښځه او ذمی د سلب په مستحق كيدو كښې شامل نهٔ دی البته كه امام دوی ته اجازت وركړی يا په دوی باندې جهاد فرض عين شی نو دوی به هم مستحق وی. ددې تفصيل نه معلومه شوه چې كوم كس د سهم مستحق نهٔ وی او د رضخ مستحق هم نهٔ وی نو بالاتفاق په دې حكم كښې داخل نهٔ دې[5].

---

[1]) رواه سعيد فی سننه: ۲۵۸/۲، فی كتاب الجهاد، باب النفل والسلب فی الغزو.....رقم (۲۶۹۲))_

[2]) المغنی: ۱۹۲/۹، وايضا انظر البناية شرح الهداية: ۱۸۱/۷_۱۸۴، واعلاء السنن: ۲۸۲/۱۲)_

[3]) اوگورئ، حديث باب، رقم (۳۱۴۲)، ومسلم، كتاب الجهاد، باب استحقاق القاتل.....رقم (۴۵۶۸))_

[4]) حاشيه ابن عابدين: ۲۶۱/۳، والمغنی: ۱۸۹/۹، وفتح القدير: ۲۵۰/۵، فصل فی التنفيل، وسبل السلام شرح بلوغ المرام: ۴/ ۵۲_۵۳)_

[5]) المغنی: ۹/ ۱۹۱، والاوجز: ۱۸۵/۹، والموسوعة: ۱۷۸/۲۵، وعمدة القاری: ۶۹/۱۵)_

خپل ځان په خطره کښې واچوی د سلب د مستحق کیدو دپاره چې کومې شرطونه دی نو په هغې کښې دا هم دې چې قاتل خپل ځان په خطره کښې واچوی او په دې حالت کښې مقتول قتل کړی او د مرګ سره لوبې کوی ورنه بیا د سلب مستحق نهٔ شی کیدې.مثلاً د صف نه غشی ګزار کړی او هغې باندې یو کافر اولګی یا کافر په قلعه کښې بند وی او د یو مجاهد غشې دننه لاړ شی هغه کافر قتل کړی.(۱).

د مقتول د قتل کولو شرعی اجازت وی یو شرط دا هم دې چې کوم کافر قتلولې شی.نو د هغهٔ قتل شرعاً جائز وی.ددې وجې نه ښځه،ماشوم.شیخ فانی.پاګل او د راهب وغیره قتلولو سره به څوک د سلب مستحق نه جوړیږی.ځکه چې ددې خلقو د قتل شرعاً ممانعت دې البته که په دې خلقو کښې یو کس په جنګ کښې شریک شو نو د داسې کس په قتلولو باندې به بیا د سلب مستحق وی ځکه چې د دوی قتل اوس جائز شو(۲).

قتل ئې کړی یا......یو شرط دا هم دې چې مقتول قتل کړی یا ئې د مقتول په حکم کښې کړی یعنی د هغهٔ دومره قدرې وینه اوبهوی چې مسلمانان د هغهٔ د شر نه محفوظ شی او هغه بالکل بې لاسو خپو کړی،مثلاً د هغهٔ سترګې اوباسی.یا د هغهٔ نظر ختم کړی یا د هغهٔ خپې لاسونه کټ کړی(۳).

د جنګ دوران کښې ئې قتل کړی:ددې نه علاوه یو شرط دا هم دې چې هغه وخت ئې قتل کړی چې کوم وخت جنګ جاری وی او مقتول په جنګ کښې مصروف وی که جنګ ختم شی او مشرکینو ته شکست اوشی،بیا یو مسلمان کافرانو پسې شی او په هغوی کښې یو کس قتل کړی نو دې به د سلب مستحق نهٔ وی ځکه چې مشرکینو ته په شکست ملاویدو سره د هغوی شر هم ختم شوې دې.په دې کښې قیدی کافر،اودهٔ وغیره هم داخل دی ځکه چې په دې صورت کښې قاتل خپل ځان په خطره کښې وانهٔ چوو(۴).دا د جمهورو مسلک دې البته په شافعیه کښې د ابوثور او ابن المنذر وغیره رائې دا ده چې کافر لره قتل کړې شی نو دا قاتل به په هرصورت کښې د هغهٔ د سلب مستحق وی ځکه چې د "**من قتل قتیلاً فله سلبه**" والا حدیث شریف عام دې.(۵).

ایا د سلب د مستحق کیدو دپاره ګواهان ضروری دی؟:① په دې باره کښې مشهورو اختلافی مسئلو کښې یو مسئله داده،جمهور فقهاء کرام ددې خبرې قائل دی چې د سلب د مستحق

---

(۱) المغنی:۹/ ۲۹۰،والاوجز:۹/۱۸۷،وللاستزادة انظر الموسوعة:۲۵/۱۷۸_۱۷۹. وکتاب السیر الکبیر للشیبانی:۲/ ۱۲۱،ابواب الانفال،مع شرحه للسر خسی)_

(۲) الموسوعة:۲۵/ ۱۷۹،والمغنی:۹/ ۱۹۰. والاوجز:۹/۱۸۶،ولدر المختار:۳/۲۶۱)_

(۳) الموسوعة:۲۵/ ۱۷۹،والمغنی:۹/ ۱۹۰،والاوجز:۹/۱۸۷)_

(۴) الموسوعة:۲۵/۱۸۱،والمغنی:۹/۱۹۱. والاوجز:۹/۲۰۳)_

(۵) پورته حواله جات. وفتح الباری:۶/۲۴۹)_

کیدو دپاره ګواهان پیش کول ضروری دی، تر څو چې قاتل ګواهان پیش نهٔ کړی چې قتل هم دهٔ کړې دې نو دهٔ د سلب د مستحق کیدو دعوی به مقبول نهٔ وی ځکه چې په بعضو صحیح روایتونو کښې د "له علیه بینة" د الفاظو وضاحت موجود دې[۱]

(۲) دویم طرفته د امام مالک او امام اوزاعی رحمهما الله مسلک دادې چې ددې دپاره د ګواهانو پیش کولو هیڅ ضرورت نشته. د قاتل دومره وینا هم کافی ده چې انا قتلته.

د دوی دلیل د حضرت ابوقتاده او د حضرت معاذ بن الجموح رضی الله عنهما حدیثونه دی (ذکرهما الامام فی هذا الباب) چې په دې کښې نبی کریم ﷺ د دوی نه څهٔ ګواهان او قسم وغیره طلب نهٔ کړو. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه نه د ګواهئ نهٔ طلب کولو دعوی کول ددې وجې نه صحیح نهٔ ده چې د واقدی په مغازی[۲] کښې راغلې دی چې اوس بن خولی رضی الله عنه په دې موقع باندې ګواهی ورکړې وه. او که بالفرض دا صحیح هم نهٔ وی نو ممکنه ده چې نبی کریم ﷺ ته په بل څهٔ ذریعه باندې دا خبره معلومه شوې وی چې قاتل هم ابوقتاده رضی الله عنه دې[۳].

د ګواهانو نه څهٔ مراد دی؟: بیا هغه حضرات چې ګواهان پیش کول ضروری ګڼړی د هغوی په دې خبره کښې اختلاف دې چې د بینې (ګواهان پیش کولو) نه څهٔ مراد دې؟ نو بعضې حضرات خو د دوو کسانو ګواهی ورکول شرط ګرځوی، دا د امام احمد رحمه الله مذهب هم دې

او بعضې نور حضرات وائی چې شهادة رجل وامرأتین او رجل ویمین هم کافی دې ځکه چې دعوی په مال کښې ده. او بعضې نور حضرات په دې معامله کښې شهادة رجل واحد هم کافی ګڼړی ځکه چې نبی کریم ﷺ د حضرت ابوقتاده رضی الله عنه په معامله کښې د یو ګواه ګواهی قبوله کړې وه او د هغهٔ نه قسم هم اخستلې شوې نهٔ وو. ابن العطیه وائی چې په دې باره کښې د اکثرو فقهاؤ هم دا قول دې[۴].

---

[۱] فتح الباری:۶/ ۲۴۹، والموسوعة:۲۵/ ۱۸۲، وشرح الابی علی مسلم:۵/ ۶۳، باب استحقاق القاتل سلب القتیل. والمغنی:۵/ ۱۹۴_ ۱۹۵، کتاب الجهاد، فصل: لا تقبل دعوی القتل الا ببینة، رقم(۷۴۷۶))_

[۲] د علامه واقدی په مغازی کښې د حضرت ابوقتاده په حق کښې په ګواهی ورکوونکو کښې د دوو حضراتو نومونه راغلې دی، عبدالله بن اُنیس او الاسود بن الخزاعی رضی الله عنهما په دې کښې د حضرت اوس رضی الله عنه نوم مونږ ته ملاو نهٔ شو. اوګوری، کتاب المغازی للواقدی:۳/ ۹۰۸، غزوة حنین. غالباً دلته د حافظ نه تسامح شوې ده، ځکه چې په اصابة کښې هغوی په خپله د واقدی په حوالې سره د حضرت الاسود بن الخزاعی په باره کښې لیکلې دی شهد لابی قتادة بسلب قتیله یوم حنین والله اعلم. الاصابة:۱/ ۴۳، القسم الاول، رقم (۱۵۳))_

[۳] فتح الباری:۶/ ۲۴۹، دغه شان اوګوری، الموسوعة:۲۵/ ۱۸۲)_

[۴] بورته حواله جات، والمغنی:۹/ ۱۹۵، واکمال الابی:۵/ ۶۳، ومکمل اکمال المعلم المطبوع مع اکمال الابی:۵/ ۶۳، وسبل السلام:۴/ ۵۳، کتاب الجهاد، رقم (۲۲)، والاوجز:۹/ ۲۰۵)_

په سلب کښې به تخمیس جاری کیږی یا نه؟ دا یو بله مشهوره اختلافی مسئله ده.

①د شافعیه (فی المشهور عندهم)، حنابله، ابن المنذر او ابن جریر رحمهم الله وغیره مسلک دا دې چې په سلب کښې به تخمیس نه جاری کیږی. مطلب دا دې چې سلب به قاتل ته حواله کولې شی او ددې نه به خمس نه اخستلې کیږی. د دوی یو دلیل د حضرت عوف بن مالک او د حضرت خالد بن ولید رضی الله عنهما حدیث دې چې. "أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قضی بالسلب للقاتل، ولم یخمس السلب"[1] چې "نبی علیه السلام قاتل ته د سلب ورکولو حکم جاری کړو او په هغې کښې ئې خمس وانه خستلو". او دویم دلیل د حضرت عمر رضی الله عنه قول دې. "إنا کنا لا نخمس السلب"[2] چې "مونږ به په سلب کښې خمس نه ویستلو".

②په دې مسئله کښې دویم مذهب د امام اوزاعی او مکحول رحمهما الله دې چې په سلب کښې به هم خمس جاری کیږی ددې حضراتو دلیل د قرآن پاک آیت (واعلموا أنما غنمتم من شئ فأن لله خمسه وللرسول)[3] دې ځکه چې دا آیت کریمه عام دې، نو ددې وجې نه په غنیمتونو کښې به مطلقاً تخمیس جاری کیږی هم دا مذهب د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما هم دې[4].

③په دې مسئله کښې دریم مذهب د اسحاق بن راهویه دې، هغوی فرمائی: "إن استکثر الامام السلب خمسه، و ذلك إلیه" چې "که امام دا اووینی چې د سلب مقدار ډیر زیات دې نو تخمیس دې پکښې جاری کړی او ددې اختیار به امام ته وی"[5].

د دوی دلیل د ابن سیرین رحمه الله نه روایت شده حدیث دې چې حضرت براء بن عازب رضی الله عنه یو مرزبان (د اهل فارس مذهبی مشر او فقیه) سره په بحرین کښې مبارزت اوکړو. حضرت براء رضی الله عنه هغه په نیزه اووهلو، چې هغې سره د مرزبان ملا ماته شوه، حضرت براء رضی الله عنه د هغه دواړه بنګړی واخستل او نور سامان هم، د ماسپخین د مونځ نه پس دوی حضرت ابوطلحه رضی الله عنه ته راغلل او ټوله واقعه ئې واوروله، نو حضرت ابوطلحه رضی الله عنه اوفرمائیل چې مخکښې به مونږ په سلب کښې خمس نه اخستلو لیکن د براء چې کوم سلب دې نو دا معتدبه مال دې، ددې وجې نه به زۀ په دې کښې خمس اخلم، نو دا اولنې سلب وو چې په دې کښې تخمیس جاری

---

[1]) صحیح مسلم، کتاب الجهاد، باب استحقاق القاتل سلب القاتل، رقم (۴۵۷۱)، وسنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب فی السلب لا یخمس، رقم (۲۷۲۱))_

[2]) التمهید: ۲۴۷/۲۳، حدیث ثامن وعشرون لیحیی بن سعید، والمصنف لابن ابی شیبة: ۵۵۸/۱۷، کتاب السیر، من جعل السلب للقاتل، رقم (۳۳۷۶۱))_

[3]) الانفال: ۴۱)_

[4]) الموسوعة: ۱۸۳/۲۵، وعمدة القاری: ۶۵/۱۵، وفتح الباری: ۲۴۷/۶)_

[5]) پورته حواله جات، والمغنی: ۱۹۲/۹، والاوجز: ۱۸۸/۹)_

شو .ددې سلب مقدار دیرش زره وو(۱).

③په دې مسئله کښې ځلورم مذهب د حنفیه او د مالکیه دې.ددې حضراتو په نزد سلب د نورو غنیمتونو په شان دی.دا د قاتل سره مختص نهٔ دې بلکه قاتل او غیرقاتل ټول په دې کښې برابر دی.امام به سلب د نفل په طور باندې ورکوی. اوس د احنافو په نزد د تنفیل محل غنیمتونو لره دارالاسلام ته منتقل کولو نه مخکښې خو اربعة الاخماس دې او دارالاسلام ته د منتقل کولو نه پس خمس دې.او د مالکیه په نزد په هرحال کښې خمس دې او د امام په رائې باندې موقوف دې،که امام مناسب اوګنړی نو قاتل ته به ورکړی.ورنه نهٔ دې ورکوی.(۲) ،کمامرتفصیله فیماقبل.

په سلب کښې به کوم کوم څیزونه ملاویږی؟ په دې خبره کښې د فقهاؤ اتفاق دې چې قاتل ته د مقتول کوم سلب ملاویږی نو په دې کښې به دا قاتل ددې څیزونو حقدار وی.

کپړې،توپئ،پګړئ،موزې او څادر وغیره،یعنی د استعمال څیزونه.

دغه شان اسلحه او د جنګ آلات،مثلاً ډهال،خود ،نیزه،چاړهٔ،توره.لیندکۍ او غشې.

دغه شان د مقتول د سورلئ زین او واګې وغیره.(۳).ددې څیزونو نه علاوه د مقتول په نورو څیزونو کښې د امامانو اختلاف دې لکه د ائمه ثلثه په نزد د مقتول سورلی په سلب کښې داخلهش ده،د امام اوزاعی او امام مکحول هم دا مذهب دې،د دوی دلیل هغه حدیث مددی دې کوم چې وړاندې تیر شو ،په هغې کښې راغلې دی، "أنه قتل علجا،فحاز فرسه وسلاحه".

او امام احمد رحمه الله سورلی د سلب نه خارج ګنړی،هم دا قول د ابوبکر هم دې(۴) دا بحث د هغې سورلئ په باره کښې دې کومه سورلی چې د مقتول په استعمال کښې وه لکه هغه سورلی چې د هغهٔ په خیمه کښې وی یا تختیدلې وی نو هغه بالاتفاق په سلب کښې داخله نهٔ ده(۵).ددې نه علاوه د مقتول تاج،بنګړی،ګوتمه،طوق،پټکا ،اګرچه د سرو زرو وی یا د

---

(۱) رواه سعید فی السنن:۲/۲۶۳_۲۶۴،کتاب الجهاد،باب ما یخمس فی النفل،رقم (۲۷۰۸).وابن عبدالبر فی التمهید:۲۳/۲۴۷،حدیث ثامن وعشرون لیحیی بن سعید.وعبدالرزاق فی مصنفه:۵/۱۵۸،کتاب الجهاد، باب السلب والمبارزة،رقم(۹۵۳۱))_

(۲) عمدة القاری:۱۵/۶۵،والموسوعة:۲۵/۱۸۳،لیکن د احنافو تحقیقی مذهب هغه دې کوم چې په فتاوی هندیه کښې د المحیط په حوالې سره نقل کړې شوې دې،هغه دا دې چې که امام داسې اووائی من قتل قتیلاً فله السلب بعد الخمس نو په دې صورت کښې به په سلب کښې تخمیس جاری کیږی او که مطلقاً من قتل قتیلاً اووائی نو تخمیس بهٔ نهٔ جاری کیږی الفتاوی الهندیة:۲/۲۱۸،الفصل الثالث فی التنفیل،من کتاب السیر)_

(۳) البنایة مع الهدایة:۷/۱۸۴،وفتح القدیر:۵/۲۵۳،وحاشیة ابن عابدین:۳/۲۶۴، والمغنی: ۹/۱۹۳، والاوجز:۹/۱۹۰)_

(۴) المغنی:۹/۱۹۳، والاوجز:۹/۱۹۰،والدر المختار:۳/۲۶۴،والموسوعة:۲۵/۱۸۴)_

(۵) پورته حواله جات)_

بل څه څیز وي.دغه شان میانځ د پیسو هغه تهیلئ کومه چې ملا سره تړلې شي،او په دې کښې موجود پیسې.دا ټول څیزونه د ائمه ثلثه په نزد په سلب کښې داخل دی ځکه چې دا ټول څیزونه د حدیث شریف په عموم کښې داخل دی.یعنی"**من قتل قتیلاً فله سلبه**" دغه شان د براء بن مالک رضی الله عنه حدیث کوم چې اوس تیر شو.هغې کښې هم د بنګړو او پټکی ذکر راغلې دې.او د مالکیه مذهب ددې څیزونو په باره که دادې چې دا څیزونه په سلب کښې داخل نه دی.ځکه چې ددې څیزنو په ذریعې سره په جنګ څه مدد نه حاصلیږي(۱).بیا د امام احمد په نزد مقتول لره بالکل بې لباسه کول هم جائز دی.هم دا قول د امام اوزاعی هم دې اوابن منذر او سفیان ثوری رحمهم الله دا ناخوښه ګڼړی.ځکه چې په دې کښې بدن ښکاره کیږی.او د امام احمد وغیره دلیل د حضرت سلمه بن الاکوع رضی الله عنه په حدیث شریف کښې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا جمله مبارکه ده."**له سلبه أجمع**"(۲) دغه شان حدیث"**من قتل قتیلاً فله سلبه**"هم د جمهورو د مذهب دپاره دلیل دې.ځکه چې په دې کښې هر څه داخلیږي."**وهذا یتناول جمیعه**"(۳)

خبرداری د سلب متعلق مزید معلوماتو دپاره اوګورئ.اوجزالمسالک:۹/۱۸۳_۲۰۶،کتاب الجهاد، باب ما جاء فی السلب فی النفل،والموسوعة الفقهیة:۲۵/۱۷۶_۱۸۴،واعلاء السنن:۱۲/۲۷۵_۳۰۰،واحکام القرآن للرازی:۳/۷۹_۸۲،مطلب فی سلب القتیل،وفتح الباری:۶/۲۴۷_۲۴۹_ والله أعلم بالصواب.
د سلب متعلق ددې ټولو تفصیلاتو نه پس اوس د باب سره متعلق بحثونه اوګورئ.
د ترجمة الباب مقصد امام بخاری رحمه الله ددې ترجمة الباب په قائمولو سره د هغه مشهور اختلاف طرفته اشاره کړې ده کوم چې د سلب په تخمیس کښې دې چې ددې خمس به ویستلې شی یا نه؟امام بخاری رحمه الله په دې مسئله کښې د جمهورو سره ملګرې دې.د هغوی د مذهب ثابتولو دپاره ئې دا باب قائم کړې دې(۴).

قوله: <u>ومن قتل قتیلاً فله سلبه:</u> او څوک چې چالره قتل کړی نو ددغه مقتول سلب به د قاتل وی.
دا د حضرت انس رضی الله عنه د حدیث شریف یوه حصه ده،پوره حدیث شریف داسې دې
"**أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال یوم حنین: من قتل قتیلاً فله سلبه.فقتل أبوطلحة یومئذ عشرین**

---

(۱) المغنی:۹/۱۹۳،والمنتقی:۳/۱۹۱، والاوجز:۹/۱۹۵،والموسوعة:۲۵/۱۸۴)_
(۲) حدیث سلمة اخرجه البخاری فی کتاب الجهاد،رقم (۳۰۵۱)،وانظر لتخریجه الکامل کشف الباری، کتاب الجهاد:۲/۴۵۸)_
(۳) المغنی:۹/۱۹۵،وعمدة القاری:۱۵/۶۹،والاوجز:۹/۲۰۶)_
(۴) عمدة القاری:۱۵/۶۵،وفتح الباری:۶/۲۴۷)_

رجلاً، فاخذ اسلابهم"(١).
چې "د غزوه حنين په موقع باندې نبی کريم ﷺ ارشاد اوفرمائيلو چې څوک چالره قتل کړی نو د هغهٔ سلب به قاتل ته ملاويږی نو په دغه ورځ حضرت ابو طلحه انصاری رضی الله عنه شل کسان قتل کړل او د هغې ټولو سلب ئې واخستلو"

قوله: من غير أن يخمس: د سلب د تخميس (خمس جاری کيدو) نه بغير دا جمله د امام بخاری رحمه الله د تفقه (فقاهت) نه ده (٢) غالباً هغوی د حضرت انس رضی الله عنه مذکوره حديث ذکر کولو سره ددې د عموم نه استدلال کړې دې چې په دې کښې د سلب د تخميس وغيره څهٔ خبره نشته، دا حديث شريف چونکه مطلق دې، ددې وجې نه به په سلب کښې د تخميس عمل نهٔ وی والله أعلم

قوله: وحکم الامام فيه: او په دې کښې د امام حکم.
دا د آخری جزء ترجمه ده، حکم مرفوع او مجرور دواړو طريقو سره لوستلې شوې دې. د مرفوع کيدو په صورت کښې به مطلب دا وی چې په سلب کښې به د امام رائې چليږی، هغه چې څنګه غواړی نو هغه شان حکم به لګولې شی، د امام په حکم باندې څوک هم اعتراض نهٔ شی کولې. په دې صورت کښې به دا مذهب د احنافو او د مالکيه تائيد شی چې د امام د حکم او د هغهٔ د اجازت نه بغير به څوک د سلب مستحق نهٔ جوړيږی، ګويا امام بخاری رحمه الله په دې مسئله کښې ددې حضراتو سره ملګرې دې.
او د مجرور کيدو په صورت کښې به ددې مطلب دا شی چې د امام د فيصلې نه بغير به هم قاتل د سلب مستحق وی، په دې صورت کښې به مؤلف عليه الرحمة د امام شافعی او امام احمد رحمهما الله ملګرې شی.
مسئلې سره متعلق تفصيل د باب په شروع کښې راغلې دې. بيا امام بخاری رحمه الله په باب کښې دوه احاديث نقل کړې دی:

---

(١) رواه ابو داود، کتاب الجهاد، باب فی السلب يعطى القاتل، رقم (٢٧١٨)، والحاکم فی المستدرک: ٣ /٣٩٧، کتاب معرفة الصحابة، مناقب ابی طلحة......رقم (٥٥٠٥)، وابن ابی شيبة فی مصنفه: ٢٠/ ٥٣٢، کتاب المغازی، غزوة حنين وما جاء فيها، رقم (٣٨١٥٤)، و: ٢٠/ ٥٢٣، رقم (٣٨١٤٣))_

(٢) فتح الباری: ٦/ ٢٤٧، وقال العينی (١٥/ ٦٥): من غير ان يخمس" ليس من لفظ الحديث، واراد به ان السلب لا يخمس")_

۲۹۷۲ ـ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ الْمَاجِشُونِ عَنْ صَالِحِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ بَيْنَا أَنَا وَاقِفٌ فِي الصَّفِّ يَوْمَ بَدْرٍ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي وَشِمَالِي فَإِذَا أَنَا بِغُلَامَيْنِ مِنَ الْأَنْصَارِ حَدِيثَةٍ أَسْنَانُهُمَا، تَمَنَّيْتُ أَنْ أَكُونَ بَيْنَ أَضْلَعَ مِنْهُمَا، فَغَمَزَنِي أَحَدُهُمَا فَقَالَ يَا عَمِّ، هَلْ تَعْرِفُ أَبَا جَهْلٍ قُلْتُ نَعَمْ، مَا حَاجَتُكَ إِلَيْهِ يَا ابْنَ أَخِي قَالَ أُخْبِرْتُ أَنَّهُ يَسُبُّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَئِنْ رَأَيْتُهُ لَا يُفَارِقُ سَوَادِي سَوَادَهُ حَتَّى يَمُوتَ الْأَعْجَلُ مِنَّا. فَتَعَجَّبْتُ لِذَلِكَ، فَغَمَزَنِي الْآخَرُ فَقَالَ لِي مِثْلَهَا، فَلَمْ أَنْشَبْ أَنْ نَظَرْتُ إِلَى أَبِي جَهْلٍ يَجُولُ فِي النَّاسِ، قُلْتُ أَلَا إِنَّ هَذَا صَاحِبُكُمَا الَّذِي سَأَلْتُمَانِي. فَابْتَدَرَاهُ بِسَيْفَيْهِمَا فَضَرَبَاهُ حَتَّى قَتَلَاهُ، ثُمَّ انْصَرَفَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَخْبَرَاهُ فَقَالَ «أَيُّكُمَا قَتَلَهُ». قَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنَا قَتَلْتُهُ. فَقَالَ «هَلْ مَسَحْتُمَا سَيْفَيْكُمَا». قَالَا لَا. فَنَظَرَ فِي السَّيْفَيْنِ فَقَالَ «كِلَاكُمَا قَتَلَهُ». سَلَبُهُ لِمُعَاذِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْجَمُوحِ. وَكَانَا مُعَاذَ ابْنَ عَفْرَاءَ وَمُعَاذَ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْجَمُوحِ.[1]

رجال الحدیث

① **مسدد:** دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دي. د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان ان یحب لاخیه......" کښې تیره شوې ده[2].

② **یوسف بن الماجشون:** دا یوسف بن یعقوب الماجشون بن عبدالله بن ابی سلمه رحمه الله دي.

③ **صالح بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف:** دا د مشهور صحابی حضرت عبدالرحمن بن عوف نوسي صالح بن ابراهیم رحمه الله دي [3].

④ **عن أبیه:** ددې نه مراد ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف رحمه الله دي.

⑤ **جده:** د جده نه مراد مشهور صحابی حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه دي [4].

قوله: قال بینا أنا واقف في الصف یوم بدر......: په دې حدیث شریف کښې د ابوجهل لعین د قتل واقعه ذکر کړې شوې ده، کومه چې په بدر کښې پېښه شوې وه. ددې تفصیل چونکه په مغازی کښې راغلې دې، ددې وجې نه دلته ددې دوباره د ذکر کولو ضرورت

---

[1]) قوله: عن جده": الحدیث، اخرجه البخاری ایضا، کتاب المغازی، باب قتل ابی جهل، رقم (۳۹۶۴)، وباب (بلا ترجمة)، بعد بابفضل من شهد بدراً، رقم (۳۹۸۸)، ومسلم، کتاب الجهاد والسیر، باب استحقاق القاتل سلب القتیل، رقم (۴۵۶۹))_

[2]) کشف الباری: ۲/۲)_

[3]) ددې دواړو د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوکالة، باب اذا وکل المسلم حربیا فی دار الحرب....)_

[4]) ددې دواړو د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الجنائز، باب الکفن من جمیع المال)_

نشته(۱) البته دلته به مونږ د حديث شريف د څه الفاظو او د جملو وضاحت خامخا کوو.

فاذا انا بغلامين من الانصار حديثة اسنانهما

نو ما او کتل چې زه د دوو انصاری هلکانو مينځ کښې يم، چې دواړه کم عمره وو.

"حديثة اسنانهما" دا شبه جمله صفت دې د "غلامين". ددې وجې نه مجرور هم دې او اسنانهما مرفوع دې ځکه چې هغه د حديثة فاعل دې (۲) او ددې معنی ده کم عمری.

قوله: تمنيت أن أكون بين أضلع منهما: ما تمنا اوکړه چې کاش: زه ددې دواړو نه علاوه د يو طاقتور سړی په خوا کښې وې (چې د هغهٔ نه ماته څهٔ فائده وې).

د أضلع لغوی او صرفی تحقيق: أضلع. بفتح الهمزة، وسكون الضاد، وفتح اللام صيغه د اسم تفضيل ده. ددې معنی ده ډير زيات قوی او طاقتور. ددې مصدر الضلاعة دې، ددې معنی ده قوت او طاقت. دا د علامه عينی رحمه الله تحقيق دې (۳). او حافظ رحمه الله دا بضم اللام د ضلع جمع ښودلې ده. ددې معنی ده پښتئ، ددې نه علاوه حافظ دا هم فرمائيلې دی چې دا د اکثرو روايت دې او د علامه عينی ذکر کړې شوی تحقيق ته ئې په ورُویَ وئيلو سره د ضعيف ګرځولو کوشش کړې دې (۴). ليکن راجح دلته د علامه عينی تحقيق دې، هم دا امام نووی هم ذکر کړې دې (۵) او علامه ابن الاثير جزری رحمه الله هم دا اختيار کړې دې (۶)، ددې نه علاوه فهم ته ډير زيات نزدې هم دا تحقيق دې.

په أضلع کښې د نسخو اختلاف: بيا په دې ځان پوهه کړئ چې د بخاری شريف اکثرو راويانو دا لفظ د ضاد معجمه سره أضلع نقل کړې دې، ليکن د حموی په نسخه کښې أصلح. بالصاد المهملة والحاء المهملة راغلې دې (۷). علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې دا اختلاف د مسدد له طرفه دې کوم چې د بخاری شيخ دې، ورنه هم دا روايت د يوسف بن الماجشون نه ابراهيم بن حمزه په طحاوی کښې (۸)، موسی بن اسماعيل په ابن سنجر کښې او عفان په ابن ابی شيبه (۱)

---

۱) کشف البارى، كتاب المغازى: ۱۰۳/۱۰۸_

۲) عمدة القارى: ۱۵/۶۶، وفتح البارى: ۶/۲٤۸_

۳) عمدة القارى: ۱۵/۶۶_

٤) فتح البارى: ۶/۲٤۸، البته په مقدمه کښې دوی هم د عينی تحقيق اختيار کړې دې، هدى السارى: ۲۲۷. فصل ض.ل. حرف الضاد المعجمة. الفصل الخامس)_

٥) شرح النووی على مسلم: ۲/۸۷، كتاب الجهاد، باب استحقاق القاتل سلب القتيل)_

٦) جامع الاصول: ۸/۱۹۵، والنهاية فی غريب الحديث والاثر: ۳/۹۷، باب الضاد مع اللام)_

۷) عمدة القارى: ۱۵/۶۶، وفتح البارى: ۶/۲٤۸)_

۸) شرح معانی الآثار: ۲/۱٤۷، كتاب السير، باب الرجل يقتل قتيلاً....)_

کښې هم روایت کړی دی.په دې ټولو کښې اضلع دی[2] او راجح روایت هم د اضلع والا دی.ځکه چې د دريو حافظانو راويانو په مقابله کښې د يو حافظ راوي روايت شاذ دې چې مرجوح به وی[3]. علامه قرطبی او قاضی عیاض رحمهما الله هم د اضلع والا روايت راجح ګرځولي دې[4].

قوله لایفارق سوادي سواده: زۀ به هغه پرېنږدم.

دا کلام په دغه کم عمرو هلکانو کښې د يو هلک دې.سواد.بفتح السين سړی ته واٸي. چونکه دلرې نه د سړی په شان څيز په نظرتورښکاري.ددې وجې نه سړی ته سواد هم واٸي[5].

قوله: حتی یموت الاعجل منا: تردې چې په مونږ کښې د چا مرګ زيات نژدې وی.هغه مړ شی.

بعضې حضراتو وئیلي دی چې الاعجل تحریف دې.اصل کښې دا الاعجزوو ليکن حافظ فرماٸي چې په روايت کښې مذکوره لفظ صحيح دې[6] ددې نه علاوه دا جمله د ملازمت لزوم نه کنايه ده او په دې معنی کښې کثيرالاستعمال هم ده.مطلب دا دې چې ترڅو ما هغه قتل کړې نۀ وی.نو هغه به زۀ نۀ پرېږدم.

اوس ددې کم عمره صحابی د عقل کمال اوګورئ چې د جنګ په حالت کښې.چرته چې د لويو لويو خلقو طاقت کار نۀ ورکوی.هلته هم د عقل لمن نۀ پرېږدی او دا محتاطه جمله ئې ارشاد اوفرمائيله.حالانکه د سختې غصې تقاضه خو دا وه چې دا سې ئې فرمئيلې وې. "حتی اقتله"ليکن انجام چونکه مجهول وو.ددې وجې نه ئې حتی یموت الاعجل منا اوفرمائيل[7].

قوله: فلم أنشب أن نظرت إلی أبي جهل یجول في الناس: لږ وخت تير شوې وو چې ما ابوجهل اوليدۀ.چې د خلقو مينځ کښې ئې چکر لګوو.

نشب نشوبا ونشبا د باب سمع نه دې ددې معنی نه انختل او د لم أنشب معنی ده لم ألبث ولم أتعلق بشئ غيره[8]. د باب په روايت کښې "یجول" راغلې دې او د مسلم شريف په روايت

---

[1]) المصنف.لم اجده فيه رغم تتبعی.وانما اشار اليه الحافظان ابن حجر وابن بطال)_

[2]) ابن بطال:۵/۳۱۵.والعمدة:۱۵/۶۶.والفتح:۶/۲۴۸.والنووی علی مسلم:۲/۸۷_۸۸)_

[3]) پورته حواله جات)_

[4]) عمدة القاری:۱۵/۶۶.المفهم لقرطبی:۱۱/۷۵.باب استحقاق القاتل سلب.....ومشارق الانوار:۲/۵۹.(ض ل ع)

[5]) عمدة القاری:۱۵/۶۶.وفتح الباری:۶/۲۴۹)_

[6]) فتح الباری:۶/۲۴۹)_

[7]) عمدة القاری:۱۵/۶۶)_

[8]) پورته حواله. وشرح النووی علی مسلم:۲/۸۸)_

كښې "يزول" راغلي دي(۱) .د دواړو يو معنى ده.مطلب دادې چې ابوجهل ډير زيات پريشان وو او اخوا ديخوا ګرځيدۀ او په يو ځائې باندې نۀ حصاريدۀ(۲).

قوله: فابتدراه بسيفهما: نو دغه دواړو خپلې خپلې تورې اخستلو سره د ابوجهل طرفته تيزى اوكړه.

ابتدر و بادر د دواړو يو معنى ده.مطلب سبقت او جلدى كول دى(۳). د مغازى په روايت كښې "فشدا عليه مثل الصقرين" الفاظ راغلې دى(۴) .چې "دا دواړه هلكان په ابوجهل باندې د شكرې په شان حمله آور شو".

قوله: فنظر في السيفين،فقال:كلا كما قتله: نبى كريم ﷺ دواړو تورو ته په غور سره اوكتل.بيا ئې اوفرمائيل چې تاسو دواړو هغه قتل كړې دې.

دلته دا خبره ده چې نبى كريم ﷺ دواړه تورې په غور اوكتلې او ددې نه مخكښې ئې هم دا تپوس اوكړو چې تاسو تورې صفا كړې خو نۀ دى،بيا ئې اوفرمائيل چې تاسو دواړو قتل كړې دې.ددې ټولې كارګذارئ مقصد څۀ وو؟

علامه مهلب رحمه الله فرمائى چې ددې مقصد دا ښودل وو چې د سلب د مستحق كيدو دپاره اثخان شرط دې او په دې باره كښې اثخان ته يو قسم امتياز حاصل دې،هغه داسې چې نبى عليه السلام ددې دواړو د تورو معائنه اوفرمائيله چې د تورو دواړو طرفونو ته وينه څومره قدرې لګيدلې ده او د ابوجهل په بدن كښې كومه توره څومره قدرې ننوتلې ده.ددې وجې نه ئې دا سوال هم اوكړو چې تورې مو صفا كړې خو نۀ دى؟ځكه چې د صفا كولو په صورت كښې به د داخليدو مقدار بدل شوې وو(۵). بيا نبى كريم ﷺ اوفرمائيل چې "كلاكما قتله"ځكه چې نبى عليه السلام اوليدل چې اثخان د يو كس فعل دې او دويم صحابى صرف په قتل كښې شركت كړې دې ليكن نبى عليه السلام د هغوى د زړۀ ساتلو دپاره او د تسلئ دپاره دا جمله ارشاد اوفرمائيله چې "كلاكما قتله"(۶).

قوله: سلبه لمعاذ بن عمرو بن الجموح: ليكن ددۀ سلب د معاذ بن عمروبن الجموح دې.

مطلب دادې چې دواړه هلكان اګرچه په قتل كښې شريک دى،ليكن اثخان چونكه د معاذ بن عمرو له طرفه دې.ددې وجې نه سلب هم د هغۀ حق دې،دې ځائې پورې خو خبره واضحه

---

۱) صحيح مسلم،كتاب الجهاد والسير،باب استحقاق القاتل سلب.....رقم (۴۵۶۹))_
۲) عمدة القارى:۱۵ /۶۶)_
۳) پورته حواله)_
۴) صحيح بخارى،كتاب المغازى،باب (بلا ترجمة)،رقم (۳۹۸۸))_
۵) پورته حواله، شرح ابن بطال:۳۱۲/۵،وفتح البارى:۲۴۸/۶،وعمدة القارى:۶۶/۱۵)_
۶) شرح ابن بطال:۳۱۲/۵،وعمدة القارى:۶۶/۱۵_۶۷)_

ده.ددې نه پس ددې جملو نه احنافو او مالکيه دا استدلال کړې دې چې د مقتول په قتل کولو سره قاتل د سلب مستحق نه جوړيږي.بلکه د امام په ورکړې سره هغه ددې مستحق جوړيږي ورنه نبی ﷺ به سلب په دوی دواړو باندې تقسيم کړې وو.يو لره محروم ساتلو سره به ئې دويم ته نه ورکوو.ددې نه معلومه شوه چې په دې معاملاتو کښې امام ته اختيار دې.قاله الطحاوی رحمه الله(۱).ليکن دا استدلال کمزورې دې ځکه چې دا خبره خو تول منی چې د سلب مستحق مُثخن وی او نبی ﷺ چې د تورو کومه معائنه فرمائيلې وه نو د هغې مقصد هم دا وو چې دا اوکتلې شی چې د اثخان د کوم کس په توريې سره شوې دې.په دې بنياد باندې سلب معاذ بن عمرو ته ورکړې شو.

دې جزء سره متعلق د احنافو دليلونه د باب په ابتداء کښې راغلې دی.

للبته ددې حديث په يو بل طريق.کوم چې امام ابوداؤد(۲)او امام احمد(۳)وغيره نقل کړې دې.د هغې نه په مذکوره جزء باندې استدلال کيدې شی.په دغه طريق کښې راغلې دی چې نبی کريم ﷺ د ابوجهل توره حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ته ورکړې وه حالانکه هغه مثخن هم نهٔ وو.اصل حق د معاذ بن عمرو وو ځکه چې هغه مثخن وو نود ابوجهل توره حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ته ورکول ددې خبرې دليل دې چې سلب څهٔ شرعی حق(۴) نهٔ دې بلکه قاتل که ددې مستحق جوړيږی نودنفل په طورسره ددې حقدارګرځی والله أعلم بالصواب

قوله: وکانا معاذ بن عفراء، ومعاذ بن عمرو بن الجموح: او هغه دواړه کم عمره هلکان معاذ بن عفراء او معاذ بن عمروبن الجموح رضی الله عنهما وو.

دواړو خايونو کښې کلمه د معاذ منصوب ده،ځکه چې دا د کان خبر دې.

معاذ بن عفراء: دا حضرت معاذ بن الحارث بن رفاعه بن سواد الانصاری رضی الله عنه دې(۵).دوی د خپلې موربی بی عفراء بفتح العين وسکون الفاء بنت عبيد بن ثعلبه په حوالې سره مشهور دی(۶).بدر،احد او نورو ټولو غزواتو کښې د نبی کريم ﷺ سره ملګرې وو(۷).

د حضرت معاذ رضی الله عنه يو فضيلت دا هم دې چې دوی د انصارو نه دی،چاچې د عقبه اولی د بيعت دوران کښې په مکه مکرمه کښې اسلام قبول کړو،د راجح قول مطابق دا شپږ

---

(۱) شرح ابن بطال:۳۱۲/۵،وشرح معانی الآثار:۱۴۷/۲_۱۴۸،کتاب السير،باب الرجل يقتل.....)_

(۲) سنن ابی داود،کتاب الجهاد،باب من اجاز علی جريح مثخن.....رقم (۲۷۲۲))_

(۳) فی مسنده:۴۴۴/۱،مسند عبدالله بن مسعود،رقم (۴۲۴۶)،وابن ابی شيبة فی مصنفه:۵۶۰/۱۷،کتاب السير،باب من جعل السلب للقاتل،رقم (۳۳۷۶۵)،و:۳۲۴/۲۰،رقم (۳۷۸۵۲)،کتاب المغازی،غزوة بدر الکبری..)

(۴) سلب د شريعت حق دې يا د امام؟په دې باندې به د باب په آخره کښې انشاء الله بحث راځی)_

(۵) د دوی په نسب کښې نور قولونه هم دی،اوګورئ تهذيب الکمال:۱۱۵/۲۸)_

(۶) پورته حواله،وعمدة القاری:۶۷/۱۵،والاصابة:۴۲۸/۳)_

(۷) پورته حواله جات)_

انصارى صحابه كرام ﷡ وو (۱)۔نبى كريم ﷺ د حضرت معاذ بن عفراء او حضرت معمر بن الحارث ﷠ مينځ كښې وروروڵى قائمه كړې وه (۲)۔ امام نسائى ﷫ د دوى يو روايت "لا صلاة بعد العصر حتى تغرب الشمس.... "ذكر كړې دې (۳)۔ باقى پنځو امامانو سره د دوى څۀ روايت نشته.د دوى په وفات كښې اختلاف دې چې كله اوشو او چرته اوشو؟
د راجح قول مطابق د دوى انتقال د حضرت على ﷛ په زمانه خلافت كښې شوې دې (۴)۔رضى الله عنه وارضاه.
معاذ بن عمرو بن الجموح: دا معاذ بن عمروبن الجموح بن زيد بن حرام انصارى خزرجى سلمى ﷛ دې(۵) دوى هم په بيعت عقبه كښې شريک شوې دى.بدرى صحابى دې (۶)، كما فى حديث الباب.
دوى د نبى كريم ﷺ نه روايت كوى او د دوى نه روايت كوونكې صرف حضرت ابن عباس ﷟ دې (۷)۔
د علامه ذهبى ﷫ مطابق د دوى انتقال د حضرت عمرفاروق ﷛ په زمانه كښې شوې دې او د ابن اسحاق مطابق په خلافت عثمانى كښې شوې دې (۸).والله أعلم.رضى الله عنه وارضاه.
ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:ترجمة الباب سره د حضرت عبدالرحمن بن عوف ﷛ د حديث مطابقت په دې معنى كښې دې چې نبى كريم ﷺ د ابوجهل په سلب كښې خمس نۀ وو جارى كړې (۹).

قوله: قال محمد: سمع يوسف صالحاً، وإبراهيم أباه: [۳۷۲۶، ۳۷۴۶]
محمد وائى:يوسف د صالح نه اوريدلې دى او دهغوى پلار د حضرت عبد الرحمن بن عوف ﷛

(۱) تهذيب الكمال:۲۸/۱۱۶،والاصابة:۳/۴۲۸)_
(۲) تهذيب الكمال:۲۸/۱۱۶،والاستيعاب بهامش الاصابة:۳/۳۶۴)_
(۳) سنن النسائى الكبرى:۱/۱۵۵،كتاب الصلاة الاولى،باب النهى عن الصلاة بعد العصر،رقم (۳۸۱)، والحديث اخرجه ايضا ابن ابى عاصم فى الآحاد والمثانى:۳۹۱،رقم (۵۵۵)،وابن ابى شيبة،رقم (۷۳۹۹)،وابو داود الطيالسى،رقم (۱۲۲۶)،وغيرهم من الائمة،انظر للاستزادة تعليقات الشيخ محمد عوامة على المصنف لابن ابى شيبة:۵/۱۰۸،رقم (۷۳۹۹))_
(۴) تهذيب الكمال:۲۸/۱۱۵_۱۱۶،والعمدة:۱۵/۶۷،والاصابة:۳/۴۲۸،وتهذيب التهذيب:۱۰/۱۸۸)_
(۵) عمدة القارى:۱۵/۶۷،والاصابة:۳/۴۲۹،والاستيعاب بهامش الاصابة:۳/۳۶۱)_
(۶) پورته حواله جات،وسير اعلام النبلاء:۱/۲۴۹)_
(۷) سير اعلام النبلاء:۱/۲۵۰)_
(۸) سير اعلام النبلاء:۱/۲۵۰_۲۵۱،ولاستيعاب بهامش الاصابة:۳/۳۶۳)_
(۹) عمدة القارى:۱۵/۶۶)_

نه اوریدلې دی.
د مذکوره جملې مطلب د محمد نه مراد په خپله امام بخاری رحمه الله دې او د یوسف نه مراد ابن ماجشون، د صالح نه مراد ابن ابراهیم او د ابراهیم نه مراد ابن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله او د اب نه مراد حضرت عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه دې او ددې ټولو اوریدل ترتیب سره ثابت دی. ددې نه علاوه دا جمله صرف د ابوذر او د ابو الوقت په نسخه کښې موندلې کیږی.(۱).
د مذکوره جملې مقصد بعضې حضراتو د باب حدیث ته منقطع ونیلې دی. هغوی دا وائی چې د یوسف بن ماجشون او د صالح بن ابراهیم مینځ کښې یو راوی عبدالواحد بن ابی عون ساقط دې حالانکه د هغهٔ ذکر ضروری دې، ددې وجې نه دا روایت منقطع دې. متصل نهٔ دې اصل کښې هم دا روایت امام بزار هم په خپل مسند کښې ذکر کړې دې او سند هم دا د بخاری والا دې لیکن په هغې کښې عبد الواحد بن ابی عون هم دې. پوره سند اوګورئ نو خبره به آسانه شی. امام بزار په خپل روایت کښې فرمائی
"حدثنا محمد بن عبد الملك القرشي وعلي بن مسلم قالا: حدثنا يوسف بن أبي سلمة......، حدثنا عبد الواحد بن أبي عون، حدثني صالح بن إبراهيم......، قال: بينا.... "
ددې روایت د نقل کولو نه پس امام بزار دا هم فرمائیلې دی: "وهذا الحديث لا نعلمه يروى عن عبد الرحمن بن عوف، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا من هذا الوجه بهذا الاسناد.... "
ښکاره خبره ده چې اوس خبره سخته شوه چې بزار یوڅهٔ وائی او امام بخاری بل څهٔ وائی ددې اشکال او ګرانوالی ختمولو دپاره امام بخاری دا پورتنۍ جمله ارشاد اوفرمائیله چې عبد الواحد بن ابی عون اګرچه زما په سند کښې نشته لیکن په دې سره د حدیث په اتصال باندې څهٔ فرق نهٔ پریوځی، ددې وجه هم داده چې د یوسف سماع د صالح نه ثابته ده او د ابراهیم سماع هم د خپل پلار عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه نه ثابته ده، ددې وجې نه په دې کښې څهٔ باك نشته او حدیث متصل دې نهٔ چې منقطع.(۲) والله أعلم
دویم حدیث د حضرت ابو قتاده رضی الله عنه دې.
۲۹۷۳ :(۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنِ ابْنِ أَفْلَحَ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى أَبِي قَتَادَةَ عَنْ أَبِي قَتَادَةَ - رضى الله عنه - قَالَ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَامَ حُنَيْنٍ ، فَلَمَّا الْتَقَيْنَا كَانَتْ لِلْمُسْلِمِينَ جَوْلَةٌ ، فَرَأَيْتُ رَجُلاً مِنَ الْمُشْرِكِينَ عَلاَ رَجُلاً مِنَ الْمُسْلِمِينَ ، فَاسْتَدَرْتُ حَتَّى أَتَيْتُهُ مِنْ وَرَائِهِ حَتَّى ضَرَبْتُهُ بِالسَّيْفِ

---

(۱) عمدة القاری:۱۵/۶۷)_
(۲) مسند الامام البزار:۳:۲۲۵،باب ماروی سعد بن ابراهیم.....رقم (۱۰۱۳)،وعمدة القاری:۱۵/۶۸،وارشاد الساری:۵/۲۲۱،فتح الباری:۶/۲۴۹)_
(۳) قوله: عن ابی قتادة.....":الحدیث،مر تخریجه فی کتاب البیوع،باب بیع السلاح فی الفتنة....)_

عَلَى حَبْلِ عَاتِقِهِ ، فَأَقْبَلَ عَلَىَّ فَضَمَّنِي ضَمَّةً وَجَدْتُ مِنْهَا رِيحَ الْمَوْتِ ، ثُمَّ أَدْرَكَهُ الْمَوْتُ فَأَرْسَلَنِي ، فَلَحِقْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ فَقُلْتُ مَا بَالُ النَّاسِ قَالَ أَمْرُ اللَّهِ، ثُمَّ إِنَّ النَّاسَ رَجَعُوا ،وَجَلَسَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «مَنْ قَتَلَ قَتِيلاً لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ» . فَقُمْتُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُ لِي ثُمَّ جَلَسْتُ ثُمَّ قَالَ «مَنْ قَتَلَ قَتِيلاً لَهُ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ فَلَهُ سَلَبُهُ» فَقُمْتُ فَقُلْتُ مَنْ يَشْهَدُ لِي ثُمَّ جَلَسْتُ ، ثُمَّ قَالَ الثَّالِثَةَ مِثْلَهُ فَقَالَ رَجُلٌ صَدَقَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ، وَسَلَبُهُ عِنْدِي فَأَرْضِهِ عَنِّي . فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ - رضى الله عنه لاَهَا اللَّهِ إِذًا يَعْمِدُ إِلَى أَسَدٍ مِنْ أُسْدِ اللَّهِ يُقَاتِلُ عَنِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - يُعْطِيكَ سَلَبَهُ . فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «صَدَقَ» » فَأَعْطَاهُ فَبِعْتُ الدِّرْعَ ، فَابْتَعْتُ بِهِ مَخْرَفًا فِي بَنِي سَلِمَةَ ، فَإِنَّهُ لأَوَّلُ مَالٍ تَأَثَّلْتُهُ فِي الإِسْلاَمِ. ار ۱۹۹۴]

رجال الحديث

①**عبدالله بن مسلمه** دا عبدالله بن مسلمه رحمه الله دي. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب من الدین الفرار من الفتن" کښې تير شوي دی.(۱)

②**مالک** دا امام دارالهجرة مالک بن انس رحمه الله دي د دوی تذکره د بدء الوحی په "الحدیث الثاني" کښې تيره شوې ده.(۲)

③**یحیی بن سعید** دا یحیی بن سعید انصاری رحمه الله دي د دوی حالات د بدء الوحی په "الحدیث الاول" کښې تير شوي دی. [کشف الباری: ۱/ ۲۳۸، و: ۲/ ۳۲۱، باب صوم رمضان احتسابا،....]

④**ابن افلح** دا عمر بن کثير بن افلح منسوب الی جده رحمه الله (۳).

⑤**ابی محمد** دا ابومحمد نافع دي چې د حضرت ابوقتاده رضي الله عنه مولی دي (۴).

⑥**ابوقتاده** دا مشهور صحابی حضرت ابوقتاده الحارث بن ربعی الانصاری رضي الله عنه دي (۵).

د حدیث مبارک ترجمه حضرت ابوقتاده رضي الله عنه فرمائی چې مونږ د حنین په کال ۸ هجرئ کښې، نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره د حنین طرفته اووتلو، چې کله زمونږ مخامخ کیدل د دشمن سره اوشو نو مسلمانانو ته په شروع کښې، ناکامی اوشوه ما اوکتل چې یو مشرک په یو مسلمان باندې غالب راغلې دې نو زۀ را واپس شوم او د هغۀ د څټ رګ مې په توره اووهلو

---

۱) کشف الباری: ۲/ ۸۰_

۲) کشف الباری: ۱/ ۲۹۰، و: ۲/ ۸۰)_

۳) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ. کتاب البیوع، باب بیع السلاح فی الفتنة وغیرها)_

۴) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ. کتاب جزاء الصید، باب لا یعین المحرم الحلال....)_

۵) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ. کتاب الوضوء، باب النهی عن الاستنجاء بالیمین)_

نو هغه زما طرفته متوجه شو او دومره زور ئې راته راکړو چې ما ته د مرګ بوئی محسوس شو . بیا هغه مړ شو او زۀ ئې هم پریخودم،
ددې نه پس زۀ حضرت عمر رضی الله عنه سره ملاؤ شوم،او د هغوی نه مې تپوس اوکړو چې،د خلقو څۀ اُوشو؟هغوی اوفرمائیل چې دا د الله تعالی فیصله وه،کومه چې پوره شوه، ددې نه پس مسلمانان دوباره راواپس شو،او فتح ئې حاصله کړه،.بیا نبی علیه السلام تشریف فرما شو او اعلان ئې اوکړو چې. ”**من قتل قتیلاً،له علیه بینة،فله سلبه**“.
ددې اعلان په اوریدو سره،زۀ اودریدم او ما اووئیل چې زما دپاره به څوک ګواهی ورکړی؟بیا کیناستم نبی علیه السلام بیان اعلان اوکړو نو زۀ بیا اُودریدم دریم ځل نبی علیه السلام اعلان اوکړو نو یو سړی اووئیل.یا رسول الله!دې رښتیا وائی او ددۀ سلب ما سره دې.لیکن تاسو دوی زما په حق کښې راضی کړئ (چې دې ئې هم ماسره پریږدی)
،ددې سړی دې خبرې اوریدو سره،حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه اوفرمائیل.نه.د الله قسم د الله تعالی په زمرو کښې چې یو زمرې د الله تعالی او د هغۀ د رسول له طرفه قتال کوی.نبی علیه السلام به هیڅکله دا خوښه نۀ کړی چې د هغۀ سلب تاسو ته درکړی نبی علیه السلام د حضرت صدیق اکبر تصدیق اوفرمائیلو او سلب ئې ابوقتاده ته ورکړو ابوقتاده وائی چې ما په هغې سلب باندې(چې زره وه)په قبیله بنی سلمه کښې یو باغ واخستو د اسلام قبلولو نه پس دا د ټولو نه اول مال وو چې ما ذخیره کړو ددې حدیث تشریح په کتاب المغازی کښې د غزوه حنین لاندې راغلې ده.(۱).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنی کښې دې چې حضرت ابوقتاده رضی الله عنه ته کوم سلب ورکړې شو په هغې کښې خمس نۀ وو جاری کړې شوې.(۲).

سلب شرعی حق دې یا د امامت حق؟:د باب په شروع کښې دا مسئله تیره شوې ده چې قاتل د مقتول د سلب حقدار وی او دا چې ددې دپاره د امام اجازت شرط دې یا نۀ؟
ددې مسئلې د نور وضاحت دپاره مونږ د ابن قیم رحمه الله د کلام خلاصه نقل کوو.فرمائی چې په غزوه حنین کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا جمله هم ارشاد فرمائیلې وه،”**من قتل قتیلاً،له علیه بینة، فله سلبه**“اوس د فقهاؤ اختلاف شو چې د سلب د مستحق کیدو بنیاد شریعت دې یا شرط،یعنی چې امام شرط اولګوی او اجازت ورکړی،؟
①امام شافعی او احمد خو د شریعت د حق کیدو قائل دی.
② امام مالک او امام ابوحنیفه د شرط قائل دی.
اوس د اختلاف ماخذ څۀ دې او د فقهاؤ اختلاف په کوم بنیاد باندې دې؟

---

(۱) کشف الباری.کتاب المغازی:۵٤۰_۵٤۱_
(۲) عمدة القاری:۱۵/۶۸)_

ماخذ او بنياد دا دې چې د نبی علیه‌السلام مختلف حيثيتونه دی.نبی علیه‌السلام مبارک امام هم دې او حاکم هم دې.مفتی هم دې او رسول هم دې اوس نبی علیه‌السلام بعضې خبرې د رسالت د منصب لائق ارشاد فرمائی نو هغه عام شريعت جوړ شی او د هغې اطلاق په ټولو باندې وی.بعضې خبرې د افتاء د منصب مناسب ارشاد اوفرمائی.ددې واضح مثال د حضرت هند بنت عتبه چې د ابوسفيان رضی الله عنه بی بی ده،مسئله ده.دا بی بی نبی علیه‌السلام ته راغله او د خپل خاوند د بخل او په نان نفقه کښې ئې د تنګئ کولو شکايت اوکړو نو نبی علیه‌السلام اوفرمائيل."خذ مايكفيك،و ولدك بالمعروف"دا فتوی ده.حکم او فيصله نۀ ده.ورنه نبی علیه‌السلام به مدعی عليه هم طلب کړې وو.د دعوې د جواب ذکر کولو حکم به ئې فرمائيلې وو او حضرت هند رضی الله عنها نه به ئې ګواهان هم طلب کړې وو

کله به څۀ خبره نبی علیه‌السلام د امامت د منصب شايان شان فرمائيله.چې په هغې کښې به د امت د هغه وخت.د هغه ځائې او د هغه کيفيت او د حالت کتلو سره فيصله فرمائيله.بيا به وروستو امامانو هم ددې رعايت ساتلو.د هغه مصلحت پيش نظر.کوم باندې چې به نبی علیه‌السلام د زمانې.مکان يا د حالت په اعتبار سره تلو.ددې ځائې نه د فقهاؤ اختلاف پيدا کيږی.ددې ډير مثالونه دی،چې په هغې کښې يو مثال د "من قتل قتيلاً...."دې.

اوس دا ارشاد کوم قسم کښې داخل دې.په دې کښې د امت د فقهاؤ اختلاف دې.نو هغه حضرات کوم چې ددې خبرې قائل دی چې دا ارشاد د امامت د منصب مطابق وو نو د هغوی په نزد دا حکم د امام سره متعلق دې او د امام په اجازت سره مشروط دې،او کوم حضرات چې ددې خبرې قائل دی چې دا ارشاد د رسالت او د نبوت د منصب شايان شان وو نو د هغوی په نزد دا د شريعت حکم دې چې څوک قاتل هم وی نو هغه به د مقتول د سلب مستحق وی.خواه د امام اجازت وی يا نۀ.

ابن قيم رحمه الله فرمائی:

"وفي هذه الغزوة أنه قال:"من قتل قتيلاً،له عليه بينة،فله سلبه"(١).وقاله في غزوة أخرى قبلها،فاختلف الفقهاء،هل هذا السلب مستحق بالشرع أو بالشرط؟على قولين،هما روايتان عن أحمد.

أحدهما:أنه له بالشرع،شرطه الامام أو لم يشرطه،وهو قول الشافعي.

والثاني:أنه لايستحق إلا بشرط الامام،وهو قول ابي حنيفة.

وقال مالك رحمه الله:لايستحق إلا بشرط الامام بعد القتال.فلونص قبله،لم يجز،قال مالك:ولم يبلغني أن النبي صلى الله عليه وسلم قال ذلك إلا يوم حنين،وإنما نفل النبي صلى الله عليه وسلم بعد أن برد القتال.

ومأخذ النزاع أن النبي صلى الله عليه وسلم كان هو الامام،والحاكم،والمفتي،وهو الرسول،فقد يقول الحكم بمنصب الرسالة،فيكون شرعاً عاماً إلى يوم القيامة،كقوله:"من أحدث في أمرنا هذا ما ليس منه فهو رد"(٢)

---

(١) متفق عليه.مر تخريجه سابقًا)_

(٢) اخرجه البخاری.کتاب الصلح.باب اذا اصطلحوا علی صلح جور.....رقم (٢٦٩٧).....[بقيه برصفحه آئنده...

وقوله: "من زرع فى أرض قوم بغير إذنهم فليس له شئ من الزرع شئ وله نفقته"(۱)، وكحكمه "بالشاهد، واليمين"(۲) "وبالشفعة فيما لم يقسم"(۳).

وقد يقول بمنصب الفتوى، كقوله لهند بنت عتبة امرأة أبي سفيان. وقد شكت اليه شح زوجها، وانه لا يعطيها مايكفيها: "خذى ما يكفيك و ولدك بالمعروف"(۴)، فهذه فتيا لا حكم، إذلم يدع بأبى سفيان، ولم يسئله عن جواب الدعوى، ولا سئلها البينة.

وقد يقوله بمنصب الامامة، فيكون مصلحة للامة فى ذلك الوقت، و ذلك المكان، وعلى تلك الحال، فيلزم من بعده من الائمة مراعاة ذلك على حسب المصلحة التى راعاها النبى صلى الله عليه وسلم زماناً ومكاناً وحالاً، ومن هاهنا تختلف الائمة فى كثير من المواضع التى فيها أثر عنه صلى الله عليه وسلم، كقوله صلى الله عليه وسلم: "من قتل قتيلاً فله سلبه" هل قاله بمنصب الامامة، فيكون حكمه متعلقاً بالائمة، أو بمنصب الرسالة والنبوة، فيكون شرعاً عاماً؟ وكذلك قوله: "من أحيا أرضاً ميتة فهى له"(۵) هل هو شرع عام لكل أحد، أذن فيه الامام، أو لم يأذن أو هو راجع الى الائمة، فلا يملك بالاحياء الا باذن الامام؟ على القولين، فالاول: للشافعى وأحمد فى ظاهر مذهبهما.

والثانى: لابى حنيفة، وفرق مالك بين الفلوات الواسعة، وما لا يتشاح فيه الناس، وبين ما يقع فيه التشاح، فاعتبر إذن الامام فى الثانى، دون الاول"(۶).

••

...بقيه ازحاشيه گذشته] ومسلم، كتاب الاقضية، باب نقض الاحكام الباطلة......رقم (۴۴۹۲)، (۱۸)، من حديث عاءشة رضى الله عنها)_

(۱) اخرجه احمد: ۳/۱۴۱، رقم (۱۵۹۱۵)، وابو داود (۳۴۰۳)، وابن ماجه (۲۴۶۶)، من حديث رافع خديج)_

(۲) اخرجه مسلم (۴۴۷۲)، فى الاقضية: باب القضاء باليمين والشاهد، من حديث ابن عباس)_

(۳) اخرجه البخارى، كتاب البيوع، باب بى الشريک.....رقم (۲۲۱۳)، وكتاب الشفعة، باب الشفعة فيما لم يقسم.....رقم (۲۲۵۷)، وفى مواضع اخرى، ومسلم، كتاب المساقاة، باب الشفعة، رقم (۴۱۲۸)، وابو داود (۳۵۱۴)، من حديث جابر بن عبدالله)_

(۴) اخرجه البخارى، كتاب البيوع، باب من اجرى امر امصار.....رقم (۲۲۱۱)، والنفقات: باب اذالم ينفق الرجل، فللمراة ان تاخذ بغير علمه، رقم (۵۳۶۴)، ومسلم (۴۴۷۷)، فى الاقضية: باب قضية هند)_

(۵) رواه البخارى، فى المزارعة: باب من احيا ارضا مواتًا، تعليقا، ومالک فى المؤطا موصولا: ۲/۷۴۴، فى الاقضية، باب القضاء فى عمارة الموات، رقم (۱۴۲۵)، عن ابن عمر رضى الله عنه، ورواه غير واحد من الصحابة، انظر جامع الاصول: ۱/۳۴۷_۳۵۱، الكتاب السادس....)_

(۶) زاد المعاد: ۳/۴۸۹_۴۹۱، فصل فى ان من قتل قتيلا فله سلبه)_

(۱۹) باب: مَا كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يُعْطِي الْمُؤَلَّفَةَ قُلُوبُهُمْ وَغَيْرَهُمْ مِنَ الْخُمُسِ وَنَحْوِهِ

د ترجمة الباب مقصد دلته امام بخاری رحمه الله د مؤلفة القلوب مسئله بیانوی.دغه شان دا چې نبی علیه السلام به د خمس نه مؤلفة القلوب وغیره ته ورکول نو خبره هم هغه راغله چې نبی کریم ﷺ ته د غنیمتونو به معامله کښې مکمل اختیار حاصل وو.چرته چې به ئې مناسب ګڼړله نو خرچ به ئې ترې نه کوو چې په دې کښې مؤلفة القلوب هم داخل دی.

قاضی اسماعیل فرمائی **"فی إعطاء النبی صلی الله علیه وسلم للمؤلفة من الخمس دلالة علی أن الخمس إلی الامام،یفعل فیه مایری من المصلحة"**(۱).

مؤلفة القلوب چاته وئیلې کیږی؟ د مؤلفة القلوب مختلف قسمونه دی:

(۱) هغه خلق چې مسلمانان شوې خو وو لیکن اسلام د هغوی زړونو کښې مضبوط شوې نهٔ وو.راسخ شوې نهٔ وو.نبی علیه السلام به دغه خلقو ته مال ورکوو،دې دپاره چې اسلام ددې خلقو په زړونو کښې راسخ شی،ځکه چې قاعده ده چې **"الانسان عبد الاحسان"**.(۲).

(۲) دغه خلق خو کافر وو لیکن ددوی په باره کښې دا توقع وه چې کهٔ دوی ځان ته نزدې کړې شی نو دوی به اسلام قبول کړی.دې خلقو ته به نبی کریم ﷺ د زړهٔ د راښکلو دپاره مال ورکوو

(۳) هغه کفار وو د چا په باره کښې چې دا خطره وه چې دوی به خپلو ګاونډیانو مسلمانانو ته تکلیف ورکړی.نو د مصلحت د وجې نه به دوی ته هم مال ورکړې کیدو.

په ترجمة الباب کښې د **"المؤلفة قلوبهم"** نه مخکښې دوه قسمونه او د **"وغیرهم"** نه آخری قسم مراد دې(۳).

دا رائې چې د وغیرهم نه د مؤلفة القلوب دریم قسم مراد دې،نو دا د بخاری د عام شارحینو رائې ده البته مؤلف رحمه الله چې په ترجمة الباب کښې کوم احادیث ذکر کړې دی،په هغې کښې د حضرت عمر او د حضرت زبیر بن العوام رضی الله عنهما ذکر هم راغلې دې،دوی په دریم قسم کښې شاملول بالکل ممکن نهٔ دی.د دوی ایمانی کیفیت خو ښکاره او معلوم دې،پاتې لا دا خبره چې دوی په کافرانو کښې داخل اوګڼړلې شی.ددې وجې نه به دا وئیلې شی چې لفظ د

---

(۱) فتح الباری:۶/۲۵۲)_

(۲) اوګورئ. الاعجاز والایجاز للثعالبی:۹۲/۱.والتمثیل والمحاضرة له:.ما یتمثل به من ذکر الانسان...... وفوات الوفیات:۱۵۳/۳.ترجمة السراج الوراق.رقم (۳۷۹))_

(۳) عمدة القاری:۶۹/۱۵.وفتح الباری:۲۵۲/۶.واحکام القرآن للرازی:۱۵۹/۳. البته ابن قدامه د مؤلفة القلوب څلور قسمونه بیان کړې دی.دوه د کافرانو او څلور د مسلمانانو اوګورئ، المغنی: ۶/ ۳۲۸_۳۲۹. باب قسمة الفیء..... المؤلفة قلوبهم.....فصل.رقم (۵۱۰۷))_

وغيرهم عام دي.په دې كښې د مؤلفة القلوب نه علاوه ټول داخل دي.د دريم قسم كافران او ټول مسلمانان او دا به وئيلې شي چې دلته د حضوراكرم ﷺ هغه اختيار كلى بيانولې شي والله أعلم

"ونحوه"كښې ضمير مجرور د الخمس طرفته راجع دې."اى ونحو الخمس"ددې نه د خراج مال، جزيه او مال فئ مراد دي.(۱)

د مؤلفة القلوب حصه اوس باقى ده يا نه؟ اوس سوال دادې چې د مؤلفة القلوب حصه باقى ده يا نه؟

د ائمه ثلثه په نزد د معتمد قول مطابق د مؤلفة القلوب حصه اوس هم په څه نه څه صورت كښې باقى ده،ساقطه نه ده.

ددې حضراتو يو قول د احتياج او د ضرورت د قيد سره هم مقيد دې،يعنى د هغوى حصه ساقط شوې ده ځكه چې اسلام ته اوس قوت وطاقت اوشان وشوكت حاصل شوې دې ليكن كه څه وخت د دوى د زړه د راښكلو ضرورت پيښ شو نو دوى ته به حصه وركولې شى.(۲)

د حنفيه قول دادې چې مؤلفة القلوب ته به حصه نه ملاويږى ځكه چې د دوى د حصې په ساقط كيدلو باندې د صحابه كرامو ﷺ اجماع شوې ده.(۳)د احنافو دليل د حضرت اقرع بن حابس او د عيينه بن حصن ﷺ واقعه ده.

لكه امام بيهقى وغيره روايت نقل كړې دې چې دا دواړه حضرات صديق اكبر ﷺ ته راغلل او د هغوى نه ئې تقاضه اوكړه،زمكه ئې اوغوښتله او يو خط ئې اوليكه.بيا دا دواړه حضرات حضرت عمر ﷺ ته ورغلل چې هغوى هم په دې خط باندې خپله ګواهى درج كړى حضرت عمر ﷺ هغه خط واخسته،په هغې ئې لاړې تهوک كړې او هغه ئې وران كړو.د ورانولو نه پس ئې اوشلوو.دا حضرات د غصې په حالت كښې حضرت صديق اكبر ﷺ ته راغلل او وې وئيل:"ما ندرى،الخليفة أنت أم عمر؟!"صديق اكبر ﷺ اوفرمائيل"هو انشاء الله"، خومره عجيبه جواب ئې وركړو!!

حضرت عمر ﷺهغوى ته فرمائيلي وو چې اسلام هغه زمانه كښې ذليل وو،حضور ﷺ به ستاسو زړونه ساتل،اوس الله تعالى اسلام ته عزت وركړې دې،لاړ شئ:څه مو چې خوښه وى هغه كوئ.اسلام اوس ستاسو نه بې پرواه دې،ددې وجې نه په اسلام باندې اوسيږئ.ګنى نو ستاسو او زمونږ مينځ كښې به فيصله توره اوكړى.(۴)

---

(۱) عمدة القارى:۱۵/۶۹. وفتح البارى:۶/۲۵۲)_

(۲) المؤطامع الاوجز:۶/۹۰.كتاب الزكاة.باب اخذ الصدقةومن يجوز له اخذها.رقم (۶۶/۲۹))_

(۳) فتح القدير:۲/۲۰۱.واحكام القرآن للرازى:۳/۱۶۱.وفتح الملهم:۵/۱۳۳)_

(۴) سنن البيهقى الكبرى:۷/۳۲.كتاب قسم التصرفات.باب سقوط سهم المؤلفة قلوبهم......رقم (۱۳۱۸۹)، واحكام القرآن للرزاى:۳/۱۶۰_۱۶۱)_

دا د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه شان وو'''
حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه هم په دې مسئله کښې د حضرت عمرفاروق رضي الله عنه موافقت اوکړو او په صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې چا هم په دې باندې رد اونه کړو. ګويا دا د صحابه کرامو رضي الله عنهم يو قسم اجماع منعقد شوه[1].
ددې واقعې نه معلومه شوه چې دا انتهاء الحکم بانتهاء علته د قبيل نه دې. لکه څنګه چې د رمضان مبارک ختميدو سره د هغې حکم يعنې روژه هم ختميږي. دغه شان ذل الاسلام هم دې. يعنې د مال ورکولو چې کوم علت وو د هغې ختميدلو سره مؤلفة القلوب ته مال ورکول هم ختم شو. ورنه دوباره به د اسلام ذليل کيدل لازم راشي. وذالايجوز.
دويم جواب دادې چې دلته د صحابه کرامو رضي الله عنهم اجماع شوې ده. د شيخينو موافقت شوې دې او دا اجماع ناسخه ده او مذکوره حکم منسوخ شو[2].
خبرداري ابن رشد په بداية المجتهد کښې د امام ابوحنيفه رحمه الله نه نقل کړې دې چې مؤلفة القلوب ته حصه ورکړې کيدې شي که چرته د امام په دې باندې رائې وی[3].
ليکن عثماني رحمه الله دا نقل غريب ګرځولې دې او فرمائي:
"لم أجد هذا النقل عن أبي حنيفة، رحمه الله، في كتبنا إلى الآن، وليتة ثبت!"[4].
بهرحال په دې مسئله کښې چې د احنافو کوم مسلک دې نو هغه څۀ د دليل نه بغير نۀ دې[5].
مؤلفة القلوب ته به د کوم ځائې نه ورکړې کيده؟ ددې نه پس په دې کښې هم د امامانو اختلاف دې چې نبی کريم صلی الله عليه وسلم به مؤلفة القلوب ته د کوم ځائې نه ورکوله؟
① د امام مالک او د يو جماعت خيال دادې چې هغوی ته به ئې د خمس نه ورکوله
② امام شافعي او د يو جماعت رائې داده چې دې خلقو ته به ئې د خمس الخمس نه ورکوله[6]. د امام بخاری رحمه الله رائې هم د امام مالک رحمه الله د رائې موافق ده کمامر.
قوله: رواه عبدالله بن زيد، عن النبي صلی الله عليه وسلم: [ر: ٤٠٧٥]
دا خبره عبدالله بن زيد د نبی کريم صلی الله عليه وسلم نه روايت کړې ده. عبدالله بن زيد بن عاصم انصاري.

[1]) احکام القرآن:١٦/٣. وفتح الملهم:١٣٤/٥. وشرح النقاية:٣٨٥/١. الزکاة. مصارف الزکاة)_
[2]) شرح النقاية:٣٨٥/١. وفتح الملهم:١٣٤/٥)_
[3]) بداية المجتهد:٢٧٥/١. کتاب الزکاة. الفصل الاول فی عدد الاصناف..... المسالة الثانية)_
[4]) فتح الملهم:١٣٤/٥)_
[5]) ددې مسئلې د نور وضاحت دپاره اوګورئ، احکام القرآن:١٦٠/٣_١٦١. مطلب: فی المؤلفة القلوب. وفتح الملهم:١٣٣/٥_١٣٥. والموسوعة الفقهية:٣١٩/٢٣. و:١٣/٣٦)_
[6]) فتح الباري:٢٥٢/٦. دغه شان اوګورئ، کشف الباري، کتاب المغازي:٥٥٣_٥٥٤)_

مزني مدني رضي الله عنه مشهور صحابي دي[۱].

د مذكوره تعليق مقصد مؤلف رحمه الله چې په ترجمة الباب كښې خپله كومه دعوى ذكر كړې ده، نو ددې تعليق مقصد د هغې تقويت دې چې هم دا څيز د عبدالله بن زيد نه روايت دې چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم به مؤلفة القلوب وغيره ته د خمس وغيره نه وركوله

د مذكوره تعليق تخريج په دې تعليق كښې امام بخاري رحمه الله د حضرت عبدالله بن زيد رضي الله عنه هغه اوږد حديث شريف طرفته اشاره كړې ده كوم چې مؤلف په مغازي[۲]كښې د حنين د نصې لاندې موصولاً ذكر كړې دې.[۳] د امام بخاري رحمه الله نه علاوه امام مسلم رحمه الله هم په كتاب الزكوة كښې دا حديث موصولاً ذكر كړې دې.[۴].

ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت د حضرت عبدالله بن زيد رضي الله عنه د حديث ابتدائي جملې دا دي "لما أفاء الله على رسوله صلى الله عليه وسلم يوم حنين، قسم في الناس في المؤلفة قلوبهم".

هم په دې الفاظو كښې ترجمة الباب سره د تعليق مطابقت دې ځكه چې په دې كښې مؤلفة القلوب ته د وركړې كيدو تذكره ده.[۵]. ددې تعليق نه علاوه امام بخاري رحمه الله په باب كښې لس احاديث ذكر كړې دی، په هغې كښې اولنې حديث د حضرت حكيم بن حزام رضي الله عنه دې

۲۹۷۴ [۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِي عَنِ الزُّهْرِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَعُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ أَنَّ حَكِيمَ بْنَ حِزَامٍ رضى الله عنه قَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم فَأَعْطَانِي، ثُمَّ سَأَلْتُهُ فَأَعْطَانِي، ثُمَّ قَالَ لِي «يَا حَكِيمُ، إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَضِرٌ حُلْوٌ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِسَخَاوَةِ نَفْسٍ بُورِكَ لَهُ فِيهِ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِإِشْرَافِ نَفْسٍ لَمْ يُبَارَكْ لَهُ فِيهِ، وَكَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلاَ يَشْبَعُ، وَالْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى». قَالَ حَكِيمٌ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لاَ أَرْزَأُ أَحَدًا بَعْدَكَ شَيْئًا حَتَّى أُفَارِقَ الدُّنْيَا. فَكَانَ أَبُو بَكْرٍ يَدْعُو حَكِيمًا لِيُعْطِيَهُ الْعَطَاءَ، فَيَأْبَى أَنْ يَقْبَلَ مِنْهُ شَيْئًا، ثُمَّ إِنَّ عُمَرَ دَعَاهُ لِيُعْطِيَهُ فَأَبَى أَنْ يَقْبَلَ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ، إِنِّي أَعْرِضُ عَلَيْهِ حَقَّهُ الَّذِي قَسَمَ اللَّهُ لَهُ مِنْ هَذَا الْفَيْءِ، فَيَأْبَى أَنْ يَأْخُذَهُ. فَلَمْ يَرْزَأْ حَكِيمٌ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ بَعْدَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم حَتَّى تُوُفِّي. [ر: ۱۳۶۱]

---

[۱]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب لا يتوضا من الشک.....)_
[۲]) صحيح البخاري، كتاب المغازي، باب غزوة الطائف، رقم (۴۳۳۰))_
[۳]) فتح الباري: ۲۵۲/۶، وعمدة القاري: ۷۰/۱۵)_
[۴]) صحيح مسلم، كتاب الزكاة، باب اعطاء المؤلفة قلوبهم على الاسلام، رقم (۲۴۴۶))_
[۵]) فتح الباري: ۲۵۲/۶)_
[۶]) قولهما: ان حكيم بن ..... الحديث مر تخريجه في كتاب الزكاة، باب الاستعفاف عن المسالة)_

رجال الحدیث

①**محمد بن یوسف** دا محمد بن یوسف فریابی رحمه الله دې د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب ماکان النبی صلی الله علیه وسلم یتخولهم....." کښې تیره شوې ده.(١)

②**الاوزاعی** دا مشهور محدث عبد الرحمن بن عمرو الاوزاعی رحمه الله دې د دوی تفصیلي حالات په کتاب العلم، "باب الخروج فی طلب العلم" کښې تیر شوي دی.(٢)

③**الزهری** محمد بن مسلم ابن شهاب الزهری رحمه الله اجمالی تذکره په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده.(٣)

④**سعید بن المسیب** دا مشهور محدث حضرت سعید بن المسیب رحمه الله دې د دوی حالات د کتاب الایمان، "باب من قال: إن الایمان....." په ضمن کښې بیان شوي دی.(٤)

⑤**عروه بن الزبیر** د مشهور تابعی حضرت عروه بن الزبیر رحمه الله تذکره اجمالی طور په "بدء الوحی" کښې تیره شوې ده.(٥)

⑥**حکیم بن حزام** دا د نبی علیه السلام صحابی، حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه دې(٦).

د حدیث شریف ترجمه حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه فرمائی چې ما د نبی علیه السلام نه طلب اوکړو، نبی علیه السلام ما ته راکړو، بیا ما سوال اوکړو، نبی علیه السلام بیا راکړو، بیا ئې اوفرمائیل. اې حکیم دا مال ښائسته او خوشګوار دې، نو کوم سړې چې دا په نیک نیتئ سره اخلی نو د هغهٔ په مال کښې برکت وی او څوک چې ئې لالچ او حرص سره اخلی نو د هغهٔ په مال کښې برکت نهٔ وی، بلکه هغه داسې شی چې خوراک کوی لیکن..... د هغهٔ خیټه نهٔ ډکیږی او پورته لاس د ښکته لاس نه غوره دې. حضرت حکیم فرمائی، ما اووئیل اې د الله رسوله: قسم په هغه ذات کوم ذات چې تاسو په حقه رالیږلي ئې زهٔ به ستاسو نه پس د هیچا نه وانخلم، تردې چې دنیا پریږدم. نو حضرت ابوبکر به حضرت حکیم راغوښتو چې ورته څهٔ ورکړی لیکن هغوی به ترې هیڅ نهٔ اخستل بلکه انکار به ئې کوو. بیا حضرت عمرفاروق رضی الله عنه طلب کړو چې څهٔ ورته ورکړی لیکن د هغوی نه ئې هم د اخستلو نه انکار اوکړو (دې صورت حال په لیدلو سره) عمرفاروق رضی الله عنه اوفرمائیل، اې د مسلمانانو ډلې زهٔ په حکیم باندې د هغهٔ حق پیش کوم. کوم چې الله تعالی هغهٔ دپاره په مال فئ کښې کیخودې دې لیکن هغه ئې د

---

(١) کشف الباری: ٣/ ٢١۶)_
(٢) کشف الباری: ٣/ ٣٥٣)_
(٣) کشف الباری: ١/ ٣٢۶، الحدیث الثالث)_
(٤) کشف الباری: ٢/ ١٥٩)_
(٥) کشف الباری: ١/ ٢٩١، تفصیلی حالاتو دپاره اوګورئ: کشف الباری: ٢/ ٤٣۶)_
(٦) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الزکاة، باب لا صدقة الا عن ظهر غنی)_

ملو لو نه انکار کوی دغه شان حضرت حکیم بن حزام د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس تر مرګه سوری د خلقو نه هېڅ هم وانخستل الله اکبر!

خبرداری ددی حدیث مبارک تعلق چونکه کتاب الزکوة سره دی،ددی وجی نه ددی تشریح په هغه ځای کې کړی شوی[1]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت دا حدیث امام بخاری رحمه الله ددی وجی نه دلته ذکر کړی دی چی حضرت حکیم بن حزام رضی الله عنه په مؤلفة القلوب کښې وو[2] نبی ﷺ به په دی بنده باندې مختلفو موقعو باندې دوی ته مال وغیره ورکوو،چې د هغې ذکر په "سئلت فاعطانی" کښې دی،نو مطابقت اوموندلې شو[3].

د باب دویم حدیث د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما دی

۲۹۷۵ [4]. حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رضى الله عنه - قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ كَانَ عَلَىَّ اعْتِكَافُ يَوْمٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَفِيَ بِهِ. قَالَ وَأَصَابَ عُمَرُ جَارِيَتَيْنِ مِنْ سَبْىِ حُنَيْنٍ، فَوَضَعَهُمَا فِي بَعْضِ بُيُوتِ مَكَّةَ - قَالَ - فَمَنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى سَبْىِ حُنَيْنٍ، فَجَعَلُوا يَسْعَوْنَ فِي السِّكَكِ فَقَالَ عُمَرُ يَا عَبْدَ اللَّهِ، انْظُرْ مَا هَذَا فَقَالَ مَنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى السَّبْىِ. قَالَ اذْهَبْ فَأَرْسِلِ الْجَارِيَتَيْنِ. قَالَ نَافِعٌ وَلَمْ يَعْتَمِرْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنَ الْجِعْرَانَةِ، وَلَوِ اعْتَمَرَ لَمْ يَخْفَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ.

رجال الحدیث

① **ابو النعمان** دا ابو النعمان محمد بن الفضل سدوسی رحمه الله دی د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب قول النبی صلی الله علیه وسلم، الدین النصیحة..... "کښې تیره شوې ده[5].

② **حماد بن زید**:دا حماد بن زید بن درهم رحمه الله دی د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المعاصی من أمر الجاهلیة.... "کښې تیر شوی دی[6].

③ **ایوب** دا ایوب سختیانی رحمه الله دی د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې

---

[1]) ددې حدیث بعضې تشریحات. کشف الباری.کتاب الرقاق:۲۹۷_۲۹۸کښې راغلې دی،

[2]) د مؤلفة القلوب د نومونو دپاره اوګورئ. کشف الباری.کتاب المغازی: ۵۵٤.مع حواله جات)_

[3]) عمدة القاری:۱۵ ۷۰.والکوثر الجاری:۱۲۵/۶)_

[4]) قوله: ان عمر.... "الحدیث.مر تخریجه فی الاعتکاف.باب الاعتکاف لیلا)_

[5]) کشف الباری:۲ ۷۶۸)_

[6]) کشف الباری:۲ ۲۱۹)_

راغلي ده[1].

④**نافع** دا نافع د ابن عمر رحمه الله مولى دي د دوى تذكره په كتاب العلم "باب ذكر العلم والفتيا في المسجد" كښې تيره شوې ده[2].

⑤**عمر بن الخطاب** د خليفه ثاني حضرت عمرفاروق رضي الله عنه اجمالي تذكره په "بدء الوحي" كښې بيان شوې ده[3].

قوله: عن عمر بن الخطاب رضي الله عنه قال: يارسول الله:

يو حديث او درې احكامات دا حديث اصل كښې په درې مختلف حكمونو باندې مشتمل دې.يا داسې اووايئ چې امام بخارى رحمه الله درې حديثونه په يو حديث كښې جمع كړې دي.ځكه چې راوى د ټولو نافع عن ابن عمر رضي الله عنه دې.

اولنې حكم اعتكاف سره متعلق دې[4] ،چې د هغې تشريح به ددې لاندې راشى.دويم حكم د غزوه حنين د قيديانو متعلق دې،چې د هغې تشريح دلته مقصوده ده.دا دويم حكم د و اصاب عمر جاريتين نه **قال:اذهب فارسل الجاريتين** پورې دې.دريم حكم عمرې سره متعلق دې.چې د "**قال نافع:ولم يعتمر....**" نه د حديث شريف د آخره پورې دې.ددې تشريح به په كتاب العمرة كښې راشى[5].

قوله: وأصاب عمر جاريتين من سبي حنين،فوضعهما في بعض بيوت مكة.......:او حضرت عمر رضي الله عنه ته د حنين په قيديانو كښې دوه وينزې حاصلې شوې،چې هغه دوى د مكې مكرمې په يو كور كښې حصارې كړې.فرمائى چې نبى كريم ﷺ په هغه قيديانو باندې احسان اوكړو ،نو دا قيديان د مكې مكرمې په لارو كوڅو كښې په منډو تړرو وو نو عمر رضي الله عنه اوفرمائيل،اې عبدالله!اوګوره:څۀ خبره ده؟هغوى جواب كښې اوفرمائيل چې نبى كريم ﷺ قيديان آزاد كړې دى،عمر اوفرمائيل،لاړ شه:دواړه وينزې آزادې كړه په دې حديث شريف كښې د بنو هوازن د دوو قيديانو ذكر دې،د قصې تفصيل تير شوې بابونو او په كتاب المغازى كښې تير شوې دې[6].

---

[1]) كشف البارى:۲/۲۶)_

[2]) كشف البارى:۳/۶۵۱)_

[3]) كشف البارى:۱/۱۳۹.د باب د حديث په ارسال او اتصال كښې د راويانو اختلاف دې،د بحث دپاره اوګورئ. كشف البارى.كتاب المغازى:۵۳۸_۵۳۹)_

[4]) صحيح بخارى.كتاب الاعتكاف(الصوم).باب الاعتكاف ليلا.رقم (۲۰۳۲))_

[5]) كتاب الحج(العمرة).باب كم اعتمر النبى ﷺ ؟)_

[6]) كشف البارى.كتاب المغازى:۵۳۲.باب قول الله تعالى:(ويوم حنين....))_

دلته دا بيان كړې شوې دی چې د هوازن قيديان په غنيمتونو كښې تقسيم شو نو دوه وينزې د حضرت عمر رضی الله عنه په حصه كښې راغللې.چې كله د هوازن قيديانو اسلام قبول كړو نو نبی كريم ﷺ د هغوی د آزادولو حكم اوكړو نو حضرت عمر رضی الله عنه هم د خپلې حصې دواړه وينزې آزادې كړې

وينزې دوه وې يا يو وه؟ بيا په دې خان پوهه كړئ چې په حديث شريف كښې د جاريتين ذكر دی چې وينزې دوه وې.او د مسلم شريف[1] په روايت كښې صرف د يوې وينزې ذكر دی په دې دواړو روايتونو كښې تطبيق داسې دی چې وينزې اصل كښې دوه وې ليكن په هغې كښې يوه وينزه هغوی خپل ځوی عبدالله ته هبه كړې وه.ددغه هبه كړې شوې وينزې نوم قلابه وو او دويمه وينزه حضرت عمر رضی الله عنه خپل خان سره ساتلې وه لكه ابن اسحاق د نافع عن ابن عمر د طريق نه يو روايت نقل كړې دی.چې د هغې الفاظ دادی

"قال: بعثتُ جاريتي إلى أخوالي في بني جمح،ليصلحوا لي منها،حتى أطوف بالبيت،ثم آتيهم،فخرجت من المسجد،فإذا الناس يشتدون،قلت:ما شانكم؟قالوا: رد علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم نساءنا وابناءنا.فقلت:دونكم صاحبتكم،فهي في بني جمح،فانطلقوا،فاخذوها"(اللفظ للحافظ)[2].

"ابن عمر رضی الله عنه فرمائی چې ما خپله وينزه قبيله جمح ته خپل ماما كره اوليږله.دې دپاره چې دغه خلق ئې زما دپاره تياره كړی،تردې چې زۀ د بيت الله شريف د طواف نه فارغ شم.بيا هغوی ته راغلم او د مسجد نه راووتلم نو اومې كتل چې خلق منډې وهی.ما تپوس اوكړو چې څۀ خبره ده؟دا شور او غوغا ولې ده؟نو هغوی اووئيل چې رسول الله ﷺ زمونږ ښځې او بچی مونږ ته واپس كړې دی.ما أووئيل چې خپلې ښځې ته لاړ شئ.هغه په بنی جمح كښې ده نو دا خلق هلته لاړل او هغه ئې هم خپل ځان سره بوتله"

ددې روايت نه معلومه شوه چې يوه وينزه ابن عمر رضی الله عنه ته وركړې شوې وه[3] والله اعلم بالصواب

قوله: وَزَادَ جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ مِنَ الْخُمُسِ:

او جرير په خپل طريق كښې د "من الخمس" اضافه نقل كړې ده

د مذكوره تعليق مقصد: ددې تعليق دوه مقصدونه دی:

يو خو د حماد بن زيد پورته ذكر كړې شوې روايت مرسل وو ځكه چې د نافع د عمر رضی الله عنه نه سماع ثابته نۀ ده بلكه ليدل ئې هم ثابت نۀ دی او د جرير بن حازم[4] روايت مسند دې ځكه چې په دې كښې هغوی د ابن عمر نه نقل كوی

---

[1]) صحيح مسلم،كتاب الايمان،باب نذر الكافر،وما يفعل فيه اذا اسلم،رقم (٤٢٩٤)_
[2]) سيرة ابن هشام: ٤/١٣٣،امر اموال هوازن.....وفتح البارى:٨/٣٦)_
[3]) فتح البارى:٨/٣٦)_
[4]) د جرير د حالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الصلاة،باب الخوخة ولممر فى المسجد)_

لېنه امام دارقطني رحمه الله فرمائي چې د جرير روايت اګرچه موصول او مسند دې او د حماد بن زيد هغه مرسل دې،ليکن راجح روايت د حماد بن زيد دې،ځکه چې هغه د ايوب سختياني په روايتونو کښې د جرير نه زيات ثابت او قوي دې.(١) دويم مقصد دا ښودل دي چې د حضرت عمر په حصه کښې کومې دوه وينزې راغلې وې نو هغه د خمس وې(٢).

د مذکوره تعليق تخريج ددې تعليق تخريج امام مسلم رحمه الله په کتاب الايمان(٣)کښې موصولاً او مسنداً کړې دې.(٤).

قوله: وَرَوَاهُ مَعْمَرٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي النَّذْرِ وَلَمْ يَقُلْ يَوْمٌ: [ر:١٩٣٧]

او د اعتکاف والا حديث معمر د ايوب عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنهما د طريق نه د نذر په حديث کښې نقل کړې دې او په هغې کښې د يوم اضافه نشته.

د مذکوره تعليق مقصد ددې تعليق مقصد دادې چې د اعتکاف والا حديث د معمر د طريق نه هم روايت دې ليکن په هغې کښې د يو ذکر نشته بلکه د مطلق نذر ذکر دې.

د تعليق تخريج دا تعليق امام بخاري رحمه الله موصولاً په کتاب المغازي(٥)کښې ذکر کړې دې.(٦).

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:ترجمة الباب سره ددې حديث مناسبت د حديث په ابتدائي حصه "وأصاب عمر جاريتين من سبي حنين" کښې دې ځکه چې دا وينزې د خمس وې چې غير المؤلفة يعنى حضرت عمر رضي الله عنه ته ورکړې شوې.هم دا خبره د جرير په تعليق کښې هم راغلې ده.(٧) والله أعلم بالصواب

دريم حديث د حضرت عمرو بن تغلب رضي الله عنه دې

٢٩٧٦ (٨) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ - رضى الله عنه - قَالَ أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَوْمًا وَمَنَعَ آخَرِينَ ،فَكَأَنَّهُمْ عَتَبُوا عَلَيْهِ فَقَالَ «إِنِّى أُعْطِى قَوْمًا أَخَافُ ظَلَعَهُمْ وَجَزَعَهُمْ ،وَأَكِلُ أَقْوَامًا

---

(١) عمدة القاري:١٥/٧١،وفتح الباري:٦/٢٥٣،وشرح القسطلاني:٥/٢٢٤،وشرح علل الترمذي لابن رجب، ترجمة حماد بن زيد بن درهم:١/٤٦٣)_

(٢) عمدة القاري:١٥/٧١،وشرح القسطلاني:٥/٢٢٤،والكوثر الجاري:٦/١٢٥_١٢٦)_

(٣) صحيح مسلم،كتاب الايمان،باب نذر الكافر.....رقم (٤٢٩٤))_

(٤) تغليق التعليق:٣/٤٨٠)_

(٥) صحيح بخاري،كتاب المغازي،باب قول الله تعالى:(ويوم حنين.....)،رقم ٤٣٢٠))_

(٦) تغليق التعليق:٣/٤٨٠،وفتح الباري:٦/٢٥٣)_

(٧) عمدة القاري:١٥/٧٠،وفتح الباري:٦/٢٥٢،والكوثر الجاري:٦/١٢٥_١٢٦،واللامع:٧/٣١٢)_

(٨) قوله: حدثنى عمرو..... ":الحديث،مر تخريجه فى كتاب الجمعة،باب من قال فى الخطبة.....)_

إلى مَا جَعَلَ اللَّهُ فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْخَيْرِ وَالْغِنَى، مِنْهُمْ عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ». فَقَالَ عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ مَا أُحِبُّ أَنَّ لِي بِكَلِمَةِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- حُمْرَ النَّعَمِ.

رجال الحديث

①**موسى بن اسماعيل** دا موسى بن اسماعيل تبوذكي بصري رحمه الله دې. د دوی تذکره اجمالاً د بدء الوحی په "الحديث الرابع" کښې تیره شوې ده.[1]

②**جرير بن حازم** دا جرير بن حازم "بالحاء المهملة والزای" رحمه الله دې.[2]

③**حسن** دا مشهور تابعی بزرګ حضرت امام حسن بصری رحمه الله دې د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المعاصي من أمر الجاهلية...." کښې راغلې دی.[3]

④**عمرو بن تغلب** دا د نبی علیه السلام صحابی حضرت عمرو بن تغلب نمری رضی الله عنه دې.[4]

قال: أعطى رسول الله صلى الله عليه وسلم قوماً، ومنع آخرين، فكأنهم عتبوا عليه

حضرت عمرو بن تغلب رضی الله عنه فرمائی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم بعضې خلقو ته څۀ ورکړل او بعضو ته نۀ، ګویا که محروم پاتې کیدونکې د نبی علیه السلام نه خفه شو خليل فرمائی چې عتاب هغې شکایت او د خفګان اظهار ته وئیلې شی چې د ناز په طور سره وی.[5]

قوله: فقال: إني أعطي قوماً أخاف ظلعهم وجزعهم: نو نبی علیه السلام اوفرمائیل چې زۀ هغې خلقو ته ورکوم، چې د کومو خلقو متعلق ما ته د زړۀ د مرض او کمزورتیا او د یقین د کمزورئ او د ژړا، فریاد کولو ویره وی. ظلعهم ظاء او لام سره کوږوالی ته وئیلې شی. دلته ددې نه مراد د ایمان کمزورتیا او د زړۀ مرض دې[6] په دې جمله کښې نبی کریم صلی الله علیه وسلم بعضې خلقو ته د مال ورکولو علت او وجه بیان کړې ده چې د هغوی د ایمان د کمزورتیا د وجې نه هغوی ته مال ورکوم، چې چرته دا خلق واپس نۀ شی.

قوله: وأكل أقواماً إلى ما جعل الله في قلوبهم من الخير والغنى: او بعضې قومونه الله تعالی ته حواله کړم د کومو خلقو په زړونو کښې چې الله تعالی خیر او استغنا کیخودلې وی.

مطلب دا دې چې د اول قسم خلقو په مقابله کښې دا دویم قسم خلق دی. کوم چې د مال

---

[1]) کشف الباري: ۱/۴۳۳)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب الخوخة والممر في المسجد)_

[3]) کشف الباري: ۲/۲۲۰)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الجمعة، باب من قال في الخطبة بعد الثناء: اما بعد)_

[5]) عمدة القاري: ۱۵/۷۱، والقسطلاني: ۵/۲۲۴، وکتاب العين: ۲/۷۵، باب العين والتاء والياء....)_

[6]) عمدة القاري: ۱۵/۷۱، وارشاد الساري: ۵/۲۲۵، وفتح الباري: ۶/۲۵۳)_

وغيره نه مستغنى او بې پرواه دى.ددوى زړونه د خيرښيګړې نه ډک دى.دا خلق د مال وغيره نه بغير هم په خپل ايمان و يقين باندې مضبوط دى او مضبوط به وى.نو د داسې خلقو معامله څه ګرانه نۀ ده.نۀ د دوى نه څۀ ويره او خطره شته.

ددې نه علاوه د اول قسم خلق ډير کم وى بلکه د اولې زمانې نه تر نن زمانې پورې د داسې خلقو ډيروالى او کثرت دې.چې نۀ په پيسو خرڅيږى او نۀ دين بدلوى.غالبا د نبى عليه السلام په ارشاد مبارک کښې هم دې دې نکتې طرفته اشاره ده چې د اول قسم خلقو دپاره ئې "قوم"او د دويم قسم خلقو دپاره ئې د"اقوام"لفظ ارشاد اوفرمائيلو چې د جمع صيغه ده او په کثرت او ډيروالى باندې دلالت کوى

"غنى"باندې کسره ده او الف مقصوره دې،دا د فقر(غريبئ)ضد دې(١)

قوله: منهم عمروبن تغلب: چې په دوى کښې عمروبن تغلب هم دې.
يعنى الله تعالى دوى هم په دويم قسم خلقو کښې ساتلې دى،دوى د مال وغيره نه بې پرواه دى او زړونه ئې د خير ښيګړې نه ډک دى.که دوى مال ورهم نه کړې شى نو هيڅ خطره نشته

قوله: فقال عمروبن تغلب: ما أحب أن لى بكلمة رسول الله صلى الله عليه وسلم حمر النعم: نو عمروبن تغلب رضي الله عنه فرمائى چې ما ته د نبى کريم صلى الله عليه وسلم د مذکوره ارشاد په عوض کښې سرۀ اوښان هم خوښ نۀ دى.په بكلمة کښې باء د بدليت او د عوض دپاره ده او نعم د نون د فتحې سره دې،او دا د جوهرى د قول مطابق د الانعام واحد دې.ددې عام طور سره اطلاق په اوښ باندې کيږى.او حمر د حاء د ضمې سره او د ميم د سکون سره دې(٢).بيا دا ياد ساتئ چې حمر منصوب دې،ځکه چې دا د أن اسم مؤخر دې

ددې جملې دوه مطلبونه دى: د حضرت عمرو بن تغلب رضي الله عنه ددې جملې دوه مطلبونه دى.

① بكلمة رسول الله.......ددې نه مراد هغه کلام دې کوم چې نبى کريم صلى الله عليه وسلم د حضرت عمرو بن تغلب په باره کښې ارشاد فرمائيلې وو چې دې هم د هغه خلقو نه دې او په هغوى کښې داخل دې.کومو خلقو ته چې الله تعالى د زړۀ ښيګړه او د مال نه بې پرواهى نصيب کړې ده نو ددې جملې د وجې نه چې هغوى ته څومره قدرې خوشحالى ملاؤ شوه چې د هغوى د قول مطابق که ددې په بدله کښې ورته سرۀ اوښان هم ملاؤ شوې وو نو دومره قدرې به خوشحاله نۀ وو.

② د کلمې نه مراد هغه جمله ده کومه چې نبى کريم صلى الله عليه وسلم د اولنى قسمه خلقو(ضعفاء الايمان ومرضى القلوب)په باره کښې ارشاد اوفرمائيله په دې صورت کښې مطلب دادې چې په دوى کښې زما د نۀ شاملولو د وجې نه چې ما ته په دې باندې کومه خوشحالى ملاؤ شوه نو

(١) پورته حواله جات)_
(٢) الصحاح للجوهرى:١٠٥٤.مادة نعم".وعمدة القارى:٧١/١٥.وارشاد السارى:٢٢٥/٥)_

هغومره خوشحالی به ماته د سرو اوښانو په ملاویدو باندې هم ملاؤ شوې نۀ وه[۱].د حمر النعم د تخصیص وجه واضحه ده چې سور اوښ به د عربو په نزد د ټولو نه قیمتی مال وو. والله اعلم بالصواب.

وَزَادَ أَبُو عَاصِمٍ عَنْ جَرِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ الْحَسَنَ يَقُولُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ تَغْلِبَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أُتِيَ بِمَالٍ أَوْ بِسَبْيٍ فَقَسَمَهُ. بِهَذَا: [ر: ۸۸۱]

د ابوعاصم نه مراد ضحاک دې، چې په النبیل سره مشهور وو[۲]

د مذکوره تعلیق مقصد:ددې تعلیق مقصد واضح دې.هغه دادې چې د باب په حدیث کښې اختصار دې، دغه شان په دې کښې چې د کوم څيز د ورکولو او د نۀ ورکولو تذکره ده د هغې نه مراد مال یا قیدی دې کوم چې نبی کریم ﷺ تقسیمول.ددې وجې نه د ابوعاصم روایت د باب دحدیث په نسبت زیات واضح دې.دکشمهینی په روایت کښې د سبی په ځائې شیئ یعنی شین سره دې اوهم دا روایت زیات غوره دې ځکه چې دا ټولو څیزونوته شامل او عام دې[۳].

د مذکوره تعلیق تخریج:دا تعلیق امام بخاری رحمه الله په کتاب الجمعه [۴]کښې موصولاً نقل کړې دې[۵].

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت:ترجمة الباب سره ددې حدیث شریف مطابقت د حدیث په ابتدائی حصه کښې دې، یعنی "أعطی رسول الله صلی الله علیه وسلم قوماً ومنع آخرین" چې "نبی علیه السلام بعضې خلقو ته مال ورکړو او بعضو ته ئې ورنۀ کړو" ددې نه چې څنګه دا ثابتیږی چې امام ته په دې کارونو کښې مطلق اختیار دې نو دغه شان دا هم ثابتیږی چې نبی علیه السلام به مؤلفة القلوب ته مال ورکوو.

خلورم حدیث شریف د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې.

۲۹۷۷/۲۹۷۸ :[۶]حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رضى الله عنه - قَالَ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «إِنِّي أُعْطِي قُرَيْشًا أَتَأَلَّفُهُمْ، لأَنَّهُمْ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ».

---

[۱]) فتح الباری:۶/۲۵۳،وعمدة القاری:۱۵/۷۱،وارشاد الساری:۵/۲۲۵)_

[۲]) د دوی حالاتکشف الباری،باب القراءة والعرض.....:۳/۱۲۹کښې راغلې دي،

[۳]) فتح الباری:۶/۲۵۳،وعمدة القاری:۱۵/۷۱،وارشاد الساری:۵/۲۲۵)_

[۴]) صحیح البخاری،کتاب الجمعة،باب من قال فی الخطبة بعد الثناء......رقم (۹۲۳))_

[۵]) عمدة القاری:۱۵/۷۱،وفتح الباری:۶/۲۵٤،وتغلیق التعلیق:۳٤۸۱،وشرح القسطلانی:۵/۲۲۵)_

[۶]) قوله: عن انس.... ":الحدیث اخرجه البخاری ایضا،نفس هذا الباب،رقم (۳۱٤۷)،وکتاب فضائل اصحاب النبی ﷺ ،باب ابن اخت القوم منهم.....رقم (۳۵۲۸)،وکتاب مناقب الانصار،باب مناقب الانصار، رقم (۳۷۷۸)، وباب قول النبی ﷺ للانصار.....رقم (۳۷۹۳)،وکتاب المغازی، ....[بقیه برصفحه آئنده...

رجال الحديث

①**ابوالوليد** دا ابو الوليد هشام بن عبدالملك طيالسي رحمه الله دې د دوی حالات په كتاب الايمان، "باب علامة الايمان حب الانصار" كښې تير شوې دی[۱]۔

②**شعبه** دا امير المؤمنين في الحديث شعبه بن الحجاج عتكي بصري رحمه الله دې د دوی تذكره په كتاب الايمان، "باب المسلم عن سلم المسلمون من....." كښې تيره شوې ده[۲]۔

③**قتاده** دا قتاده بن دعامه رحمه الله دې

④**انس** دا د نبي عليه السلام صحابي، حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دې ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب لاخيه....." كښې تير شوې دې[۳]۔

د حديث شريف ترجمه د حضرت انس رضي الله عنه نه روايت دې چې نبي كريم ﷺ اوفرمائيل چې زۀ قريشو ته وركوم،نو دا هغوی خپل ځان سره د اموخته(مانوس)كولو دپاره، ځكه چې دا زمانه جاهليت سره نزدې دی.

پنځم حديث شريف هم د حضرت انس رضي الله عنه دې.

۲۹۷۸ [۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا الزُّهْرِي قَالَ أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْأَنْصَارِ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ أَمْوَالِ هَوَازِنَ مَا أَفَاءَ، فَطَفِقَ يُعْطِي رِجَالًا مِنْ قُرَيْشٍ الْمِائَةَ مِنَ الْإِبِلِ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُعْطِي قُرَيْشًا وَيَدَعُنَا، وَسُيُوفُنَا تَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ قَالَ أَنَسٌ فَحُدِّثَ رَسُولُ اللَّهِ بِمَقَالَتِهِمْ، فَأَرْسَلَ إِلَى الْأَنْصَارِ، فَجَمَعَهُمْ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ، وَلَمْ يَدْعُ مَعَهُمْ أَحَدًا غَيْرَهُمْ، فَلَمَّا اجْتَمَعُوا جَاءَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «مَا كَانَ حَدِيثٌ بَلَغَنِي عَنْكُمْ». قَالَ لَهُ فُقَهَاؤُهُمْ أَمَّا ذَوُو آرَائِنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلَمْ يَقُولُوا شَيْئًا، وَأَمَّا أُنَاسٌ مِنَّا حَدِيثَةٌ أَسْنَانُهُمْ فَقَالُوا يَغْفِرُ اللَّهُ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يُعْطِي قُرَيْشًا وَيَتْرُكُ الْأَنْصَارَ، وَسُيُوفُنَا تَقْطُرُ مِنْ دِمَائِهِمْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله

بقيه ازحاشيه گذشته] باب غزوة الطائف،رقم (۴۳۳۱_۴۳۳۴، و۴۳۳۷)،وكتاب اللباس،باب القبة الحمراء من ادم،رقم (۵۸۶۰)،وكتاب الفرائض،باب مولى القوم من انفسهم.....رقم (۶۷۶۲)،وكتاب التوحيد،باب قول الله تعالى:(وجوه يومئذ ناضرة.....)،رقم (۷۴۴۱)،ومسلم،كتاب الزكاة،باب اعطاء المؤلفة.....رقم (۲۴۳۶_۲۴۴۲)، والترمذي،كتاب المناقب،باب فضل الانصار وقريش،رقم (۳۹۰۱)._

[۱] كشف الباري:۲/۳۸_

[۲] كشف الباري:۱/۶۷۸_

[۳] كشف الباري:۲/۳_۴_

[۴] قوله: اخبرني انس..... الحديث،مر تخريجه في الحديث السابق آنفًا)_

علیه وسلم - «إِنِّي أُعْطِي رِجَالاً حَدِيثٌ عَهْدُهُمْ بِكُفْرٍ، أَمَا تَرْضَوْنَ أَنْ يَذْهَبَ النَّاسُ بِالْأَمْوَالِ وَتَرْجِعُونَ إِلَى رِحَالِكُمْ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -، فَوَاللَّهِ مَا تَنْقَلِبُونَ بِهِ خَيْرٌ مِمَّا يَنْقَلِبُونَ بِهِ». قَالُوا بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ رَضِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ بَعْدِي أُثْرَةً شَدِيدَةً، فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوُا اللَّهَ وَرَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الْحَوْضِ». قَالَ أَنَسٌ فَلَمْ نَصْبِرْ.[۳۱۴۷، ۳۵۶۷، ۳۳۲۷، ۳۵۸۲، ۴۰۷۶-۴۰۷۹، ۴۰۸۲، ۵۵۲۲، ۶۳۸۱، ۷۰۰۳]

رجال الحديث

(۱)ابو اليمان دا ابو اليمان حضرت حکم بن نافع رحمه الله دي

(۲)شعيب دا شعيب بن ابى حمزه رحمه الله دي ددې دواړو حضراتو حالات اجمالاً د بدء الوحى په "الحديث الثالث" کښې تير شوي دي.(۱)

(۳)زهرى دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي ددوى حالات هم د بدء الوحى د "الحديث الثالث" په ضمن کښې بيان شوي دي.(۲)

(۴)انس د حضرت انس رضي الله عنه تذکره په کتاب الايمان،"باب من الايمان..... "کښې تيره شوې ده.(۳)

خبرداري امام بخاري رحمه الله د باب لاندې د حضرت انس رضي الله عنه مشهور حديث اجمالاً او تفصيلاً دواړو طريقو سره نقل کړې دې.ددې تشريح په مغازى کښې راغلې ده.(۴)

د باب شپږم حديث د حضرت جبير بن مطعم رضي الله عنه دي

۲۹۷۹ (۵) حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأُوَيْسِيُّ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي جُبَيْرُ بْنُ مُطْعِمٍ أَنَّهُ بَيْنَا هُوَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمَعَهُ النَّاسُ مُقْبِلاً مِنْ حُنَيْنٍ عَلِقَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - الأَعْرَابُ يَسْأَلُونَهُ حَتَّى اضْطَرُّوهُ إِلَى سَمُرَةٍ، فَخَطِفَتْ رِدَاءَهُ، فَوَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «أَعْطُونِي رِدَائِي، فَلَوْ كَانَ عَدَدُ هَذِهِ الْعِضَاهِ نَعَماً لَقَسَمْتُهُ بَيْنَكُمْ، ثُمَّ لاَ تَجِدُونِي بَخِيلاً وَلاَ كَذُوباً وَلاَ جَبَاناً».[ر ۲۶۶۶]

---

(۱) کشف البارى:۱/ ۴۷۹_۴۸۰)_

(۲) کشف البارى:۱/ ۳۲۶)_

(۳) کشف البارى:۲/ ۴)_

(۴) کشف البارى.کتاب المغازى:۵۵۲_۵۵۹)_

(۵) قوله: اخبرنى جبير.....=مر تخريجه فى الجهاد.انظر کشف البارى.کتاب الجهاد:۱/۲۲۲)_

رجال الحديث

①**عبدالعزيز بن عبدالله الاويسى** دا عبد العزيز بن عبد الله اويسى رحمه الله دي د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب الحرص على الحديث" كښې تيره شوې ده.[1]

②**ابراهيم بن سعد** دا ابراهيم بن سعد بن ابراهيم بن عبد الرحمن بن عوف رحمه الله دي

③**صالح** دا صالح بن كيسان رحمه الله دي ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب الايمان، "باب من كره ان يعود فى الكفر....." كښې تيره شوې ده.[2]

④**ابن شهاب** دا محمد بن مسلم ابن شهاب زهرى رحمه الله دي د دوى تذكره په "بدء الوحى" كښې تيره شوې ده.[3]

⑤**عمر بن محمد بن جبير بن مطعم**: دا د حضرت جبير بن مطعم رضى الله عنه نوسې عمر بن محمد رحمه الله دي د دوى حالات په كتاب الجهاد، "باب الشجاعة فى الحرب والجبن" كښې تير شوې دى.[4]

⑥**محمد بن جبير** دا محمد بن جبير بن مطعم نوفلى رحمه الله دي.[5]

⑦**جبير بن مطعم** دا ابو محمد جبير بن مطعم نوفلى رضى الله عنه دي.[6]

د حديث شريف ترجمه: حضرت جبير رضى الله عنه فرمائى چې د حنين نه د واپسئ دوران كښې كله چې زۀ د رسول الله مبارك صلى الله عليه وسلم سره ووم او نور خلق هم ورسره وو. بدوى خلق نبى عليه السلام پورې وينختل. هغوى د نبى عليه السلام نه مال غوستۀ. تردې چې هغوى نبى عليه السلام د كيكر يو اونې سره په پناه اخستلو باندې مجبور كړو نو كيكر د نبى عليه السلام څادر مبارك رانيكۀ. ددې وجې نه نبى عليه السلام اودريدۀ او وې فرمائيل. زما څادر ما ته راكړه كه ماسره ددې ازغى دار اونو برابر هم څناور (څاروى) وو نو ټول به ما په تاسو كښې تقسيم كړې وو. بيا به تاسو ما نۀ بخيل ګڼړئ. نۀ دروغژن او نۀ بزدل

ددې حديث شريف تفصيلى تشريح چونكه په كتاب الجهاد[7] كښې تيره شوې ده، ددې وجې نه مونږ دلته صرف په ترجمه باندې اكتفا كړې ده.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: ددې حديث شريف مطابقت ترجمة الباب سره په

---

[1]) كشف البارى: ۳/ ۳٤)_

[2]) كشف البارى: ۲/ ۱۲۰_۱۲۱)_

[3]) كشف البارى: ۱/ ۳۲۶، الحديث الثالث)_

[4]) كشف البارى، كتاب الجهاد: ۱/ ۲۲۳)_

[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان، باب الجهر فى المغرب)_

[6]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب من افاض على راسه ثلاثا)_

[7]) كشف البارى، كتاب الجهاد: ۱/ ۲۲٤_۲۲۸)_

دي جمله کښې ده. "لقسمته بینکم"(۱). چې "مال به ستاسو مينځ کښې تقسيم کړې وو" خکه چې دا ب نه پیژنان هم په مؤلفة القلوب کښې دی ددې وجې نه دا جمله نبی ﷺ د هغوی د تسلی او د زړه د ساتلو دپاره ارشاد فرمائیلې ده
دوه حدیث د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه دې

۲۹۸ (۲) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه قَالَ كُنْتُ أَمْشِي مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَعَلَيْهِ بُرْدٌ نَجْرَانِيٌّ غَلِيظُ الْحَاشِيَةِ، فَأَدْرَكَهُ أَعْرَابِيٌّ فَجَذَبَهُ جَذْبَةً شَدِيدَةً، حَتَّى نَظَرْتُ إِلَى صَفْحَةِ عَاتِقِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ أَثَّرَتْ بِهِ حَاشِيَةُ الرِّدَاءِ مِنْ شِدَّةِ جَذْبَتِهِ، ثُمَّ قَالَ مُرْ لِي مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي عِنْدَكَ. فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ، فَضَحِكَ ثُمَّ أَمَرَ لَهُ بِعَطَاءٍ. [۵۴۷۲، ۵۷۳۸]

رجال الحدیث

① **یحیی بن بکیر** دا یحیی بن عبدالله بن بکیر رحمه الله دی. د دوی حالات بدء الوحی کښې "الحدیث الثالث" کښې تیر شوې دی.(۳).

② **مالک** دا امام دارالهجرة امام مالک بن انس رحمه الله دې. د دوی حالات بدء الوحی کښې "الحدیث الثانی" کښې دی.(۴).

③ **اسحاق بن عبد الله** دا مشهورتابعی ابویحیٰ اسحاق بن عبدالله بن ابی طلحه انصاری رحمه الله دي ددوی تذکره په کتاب العلم، "باب من قعد حیث ینتهی به المجلس" کښې تیره شوې ده.(۵).

④ **انس بن مالک** د حضرت انس رضی الله عنه تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب......" کښې تیرې شوې دی.(۶).

قوله: قال: کنت أمشي مع النبي صلی الله علیه وسلم، وعلیه برد نجراني غلیظ

---

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۷۳، حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی لقسمة بینکم "فیه الترجمة: حیث لم یکن هؤلاء کملا فی ایمانهم، والا لما فعلوا ما فعلوا". لامع الدراری: ۷/۳۱۳)_

(۲) قوله: عن انس.... "الحدیث، اخرجه البخاری ایضا، کتاب اللباس، باب البرود والحبرة والشملة، رقم (۵۸۰۹)، وکتاب الادب، باب التبسم والضحک، رقم (۶۰۸۸)، ومسلم، کتاب الزکاة، باب اعطاء من سال بفحش وغلظة، رقم (۲۴۲۹_۲۴۳۰)، وابن ماجه، کتاب اللباس، باب لباس رسول الله ﷺ، رقم (۳۵۵۳))_

(۳) کشف الباری: ۱/۳۲۳)_

(۴) کشف الباری: ۱/۲۹۰، والایمان: ۲/۸۰)_

(۵) کشف الباری: ۳/۱۸۲)_

(۶) کشف الباری: ۲/۴)_

الحاشية: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمائي چې زهٔ نبی کریم ﷺ سره روان ووم.د دوی په بدن مبارک باندې د نجران جوړ کړې شوې یو څادر وو.چې د هغې غاړې پلنې وې.نجران د یمن د یو ښار نوم دې.چې د هغې څادرونه په مشهور وو او برد د هغې څادر نوم دې چې د هغې جمع برود او ابراد دهٔ[1].

قوله فادركه أعرابي ،فجذبه جذبة شديدة،حتى نظرت إلى صفحة عاتق النبي صلى الله عليه وسلم،قد أثرت به حاشية الرداء، من شدة جذبته: نو یو اعرابی نبی علیه السلام اونیولو او ډیرې سختئ سره ئې د نبی علیه السلام څادر مبارک راښکهٔ نو ما اوکتل چې د نبی علیه السلام په څټ مبارک باندې د هغې څادر د راښکلو د وجې نه نښې جوړې شوې

دلته په دې روایت کښې جذبه راغلې دې.او د مسلم شریف په روایت کښې جبذه راغلې دې[2].البته د دواړو معنی یوه ده.یعنی راښکل

عاتق خو څټ ته وئیلې شی او د صفحه معنی ده غاړه او کناره.یعنی د څټ غاړه[3].

قوله ثم قال:مر لي من مال الله الذي عندك: بیا هغهٔ اووئیل چې تاسو سره د الله تعالی درکړې شوې کوم مال دې.د هغې نه ماته د راکولو حکم اوکړئ

مطلب دادې چې تاسو د خپل بیت المال ذمه دارانو ته اووایئ چې د الله تعالی په مال کښې ماته هم څهٔ راکړی.ستاسو د خپل مال نه نهٔ.نهٔ ستاسو د والد صاحب د ګټلې شوې مال نه.بلکه د هغه مال نه کوم چې ستاسو په خپل محنت سره ګټلې شوې نهٔ دې لکه په یو روایت کښې دا الفاظ هم دی:"لا من مالك،ولا من مال أبيك"[4].او بعضې حضراتو وئیلې دی چې ددې نه مراد د زکوة مال دې.ځکه چې نبی علیه السلام به ددې نه په مؤلفة القلوب باندې خرچ کوو[5]

قوله فالتفت إليه،فضحك،ثم أمر له بعطاء: نبی علیه السلام د هغهٔ طرفته متوجه شو.بیا ئې اوخندل.بیا ئې هغهٔ ته د څهٔ(مال)ورکولو حکم اوفرمائیلو.

مطلب دادې اول خو ئې د حیرانتیا په طور سره ورته اوکتل.بیا ئې د مزې په طور اوخندل[6] ددې حدیث شریف نه د نبی کریم ﷺ د لوئې صبر او برداشت بنهٔ اظهار کیږی چې نبی علیه السلام

---

[1]) عمدة القاری:۱۵/۷۳،وفتح الباری:۱۰/۵۰۶،وشرح القسطلانی:۵/۲۲۶)_
[2]) مسلم شریف،کتاب الزکاة،باب اعطاء من سال بفحش وغلظة،رقم (۲٤۲۹_۲٤۳۰))_
[3]) عمدة القاری:۱۵/۷۳،وشرح القسطلانی:۵/۲۲۶،وفتح الملهم:۵/۱۳۵)_
[4]) فتح الباری:۱۰/۵۰۶،وفتح الملهم:۵/۱۳۶)_
[5]) بور ته حواله جات)_
[6]) فتح الملهم:۵/۱۳۶،والکوثر الجاری:۶/۱۲۸)_

مبارک به د خلقو په تکلیفونو او بیوقوفتوب باندې خومره قدرې د صبر نه کار اخستلو(۱).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په آخری جمله کښې دې. "ثم أمرله بعطاء" چې نبی ﷺ د دغه باندیچی په عجیبه انداز سره د سوال کولو باوجود هم هغهٔ ته د مال ورکولو حکم اوفرمائیلو. هم دا د زړهٔ ساتل دی(۲).

یو اهمه فائده د حضرت انس رضی الله عنه دا حدیث امام بخاری رحمه الله صرف د امام مالک د طریق نه نقل کړې دې. کوم چې د اسحاق بن عبدالله نه روایت کوی. هم دا حدیث امام مسلم رحمه الله هم نقل کړې دې. هغوی دا د امام مالک نه علاوه د امام اوزاعی. همام بن منبه او عکرمة بن عمار د طریق نه هم نقل کړې دې لیکن هلته هم اصل روایت د مالک دې. او د نورو حضراتو طرق د بعضې زیاتی فائدو د بیانولو په غرض سره نقل کړې شوې دی(۳)

بیا په دې خان پوهه کړئ چې دا حدیث د مؤطا په مشهورو نسخو کښې نشته.

امام دارقطنی رحمه الله فرمائی: "لم أر هذا الحديث عند أحد من رواة المؤطا، إلا عند يحيى بن بكير ومعن بن عيسى، و رواه جماعة من رواة المؤطا عن مالك، لكن خارج المؤطا"(۴).

چې "د مؤطا کوم راویان دی نو په هغوی کښې د یو کس په نسخه کښې هم ما دا روایت نهٔ دې لیدلې. سوا د یحیی بن بکیر او معن بن عیسی د نسخې نه او د مؤطا د راویانو یو جماعت (دله) دا حدیث د امام مالک نه نقل کړې دې. لیکن د مؤطا نه علاوه"

او ابن عبدالبر رحمه الله فرمائی چې د مؤطا دوو راویانو مصعب بن عبدالله زبیری او سلیمان بن صرد هم په خپلو خپلو نسخو کښې دا حدیث ذکر کړې دې(۵). البته د برصغیر په نسخو کښې دا حدیث نهٔ موندلې کیږی. والله اعلم بالصواب

د باب اتم حدیث د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دې.

۲۹۸۱ (۶) حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عنه قَالَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ حُنَيْنٍ آثَرَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- أُنَاسًا فِي الْقِسْمَةِ

---

(۱) پورته حواله جات. وفتح الباری: ۵۰۶/۱۰. وعمدة القاری: ۷۳/۱۵)_

(۲) عمدة القاری: ۷۳/۱۵. وفتح الباری: ۲۵۴/۶. ولا مع الدراری: ۳۱۳/۷)_

(۳) فتح الباری: ۵۰۶/۱۰. او په صحیحینو کښې د حدیث د خایونو پیژندګلو وړاندې په تخریج کښې کړې شوې ده)_

(۴) فتح الباری: ۵۰۶/۱۰)_

(۵) پورته حواله ددې حدیث مزید تشریح دپاره اوګورئ: کشف الباری، کتاب الادب، باب التبسم والضحک: ۴۸۷_۴۹۱)_

(۶) قوله: عن عبدالله (رضی الله عنه)": الحديث. اخرجه البخاری ایضا. کتاب احادیث الانبیاء، باب (بلا ترجمة) بعد باب حدیث الخضر... رقم (۳۴۰۵) وکتاب المغازی، باب غزوة الطائف، رقم (۴۳۳۵_۴۳۳۶). [بقیه برصفحه آئنده...

فَأَعْطَى الأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ مِائَةً مِنَ الإِبِلِ، وَأَعْطَى عُيَيْنَةَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَأَعْطَى أُنَاسًا مِنْ أَشْرَافِ الْعَرَبِ، فَآثَرَهُمْ يَوْمَئِذٍ فِي الْقِسْمَةِ. قَالَ رَجُلٌ وَاللَّهِ إِنَّ هَذِهِ الْقِسْمَةَ مَا عُدِلَ فِيهَا، وَمَا أُرِيدَ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ. فَقُلْتُ وَاللَّهِ لأُخْبِرَنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم -. فَأَتَيْتُهُ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ «فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ يَعْدِلِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ رَحِمَ اللَّهُ مُوسَى قَدْ أُوذِيَ بِأَكْثَرَ مِنْ هَذَا فَصَبَرَ»
[٣٢٢٤، ٤٠٨٠، ٤٠٨١، ٥٧١٢، ٥٧٤٩، ٥٩٣٣، ٥٩٧٧]

رجال الحديث

① **عثمان بن ابى شيبة** دا عثمان بن محمد بن ابى شيبه كوفى رحمه الله دي
② **جرير** دا جرير بن عبد الحميد ضبى رازى رحمه الله دي
③ **منصور** دا منصور بن معتمر سلمى كوفى رحمه الله دي.ددې درې واړو حضراتو محدثينو تذكره په كتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم....." كښې تفصيل سره تيره شوې ده(١).
④ **ابووائل** دا ابووائل شقيق بن سلمه اسدى كوفى رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط......" كښې تير شوې دى(٢).
⑤ **عبدالله** د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" كښې راغلي دى(٣).

قوله: قال: لما كان يوم حنين، آثر النبى صلى الله عليه وسلم أناساً في القسمة، فأعطى الاقرع بن حابس مئة من الابل، وأعطى عيينة مثل ذلك:
حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چې د غزوه حنين په موقع باندې په تقسيم كښې نبى كريم صلى الله عليه وسلم بعضې خلقو ته ترجيح وركړه.لكه اقرع بن حابس ته ئې سل اوښان وركړل.هم دومره ئې عيينه بن حصن ته هم وركړل.
په دې عبارت كښې د في القسمة نه مراد قسمة الخمس دې،نۀ چې قسمة الغنيمة،ځكه چې په غنيمت كښې خو حصه متعين او معلومه وى.كومه چې د مجاهدينو وى(٤).

بقيه ازحاشيه گذشته] .وكتاب الادب. باب من اخبر صاحبه بما يقال فيه.رقم (٦٠٥٩).وباب الصبر على الاذى.رقم(٦١٠٠).وكتاب الاستئذان.باب اذا كانوا اكثر من ثلاثة.....رقم (٦٢٩١).وكتاب الدعوات.باب قول الله تعالى:(وصل عليهم).....رقم (٦٣٣٦). ومسلم.كتاب الزكاة.باب اعطاء المؤلفة قلوبهم.....رقم (٢٤٤٧_٢٤٤٨))_
(١) كشف البارى:٣/٢٦٦_٢٧٢)_
(٢) كشف البارى:٢/٥٥٩)_
(٣) كشف البارى:٢/٢٥٧)_
(٤) الكوثر الجارى:٦/١٢٩)_

اقرع بن حابس دا اقرع بن حابس بن عقال بن محمد بن سفیان تمیمی دارمی رضی الله عنه دې[۱].
دوی په مؤلفة القلوب کښې وو .نبی کریم ﷺ سره په فتح مکه.غزوه حنین او طائف کښې شریک وو[۲].
ذهبی رحمه الله فرمائی چې د دوی اصل نوم فراش وو .او اقرع ئې لقب دې.د دوی دا لقب په نوم باندې غالب شو .دوی د عربو په اشرافو کښې وو .حضرت عبد الله بن عامر رضی الله عنه دوی د یو لښکر امیر جوړ کړې وو او د خراسان په طرف ئې لیږلي وو .هلته دوی زخمی شو او د زخمونو د طاقت نهٔ لرلو د وجې نه هلته وفات شو [۳] رضی الله عنه وأرضاه.

عیینة دا عیینه "بضم العین، مصغرالعین" بن حصن بن حذیفة بن بدر الفزاری دې دوی هم په مؤلفة القلوب کښې وو[۴].امام ذهبی وائی چې دوی هم په خپل قوم کښې سید او مطاع وو . لیکن په طبیعت کښې ئې تیزی وه.[۵].رضی الله عنه وأرضاه.

ددې حدیث مبارک تفصیلی تشریح په کتاب المغازی اوکتاب الادب وغیره کښې راغلې ده[۶]
ترجمة الباب سره مطابقت:ددې حدیث مطابقت ترجمة الباب سره بالکل واضح دې.په دې کښې د تقسیم ذکر هم دې او د اقرع او عیینه رضی الله عنهما ذکر هم دې.کوم چې په مؤلفة القلوب کښې وو.
د باب نهم حدیث شریف د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما دې

۲۹۸۲[۷] حَدَّثَنَا مَحْمُودُ بْنُ غَيْلاَنَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ أَخْبَرَنِى أَبِى عَنْ أَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِى بَكْرٍ - رضى الله عنهما - قَالَتْ كُنْتُ أَنْقُلُ النَّوَى مِنْ أَرْضِ الزُّبَيْرِ الَّتِى أَقْطَعَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى رَأْسِى، وَهْىَ مِنِّى عَلَى ثُلُثَىْ فَرْسَخٍ. وَقَالَ أَبُو ضَمْرَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِىَّ - صلى الله عليه وسلم - أَقْطَعَ الزُّبَيْرَ أَرْضًا مِنْ أَمْوَالِ بَنِى النَّضِيرِ.[۴۹۲۶]

---

[۱]) عمدة القاری:۱۵/ ۷٤.والاستیعاب:۱/ ۷۰.باب اقرع.رقم (۶۹))_
[۲]) عمدة القاری:۱۵/ ۷٤)_
[۳]) پورته حواله)_
[۴]) پورته حواله جات.والکوثر الجاری:۶/ ۱۲۹.والاستیعاب:۲/ ۱۳۵.رقم (۲۰۶۶))_
[۵]) عمدة القاری:۱۵/ ۷٤.وایضاانظر الاستیعاب:۲/ ۱۳۵)_
[۶]) کشف الباری.کتاب المغازی:۵۵۷.دغه شان اوګورئ.کتاب الادب:۶/ ٤٤٦)_
[۷]) قوله: عن اسماء..... ":الحدیث.اخرجه البخاری ایضا.کتاب النکاح.باب الغیرة.رقم (۵۲۲٤)، ومسلم.کتاب السلام.باب جواز ارداف المراة الاجنبیة......رقم (۵۶۹۲_۵۶۹۳))_

رجال الحديث

①**محمود بن غيلان** دا محمود بن غيلان "بفتح المعجمة وسكون المثناة تحت" رحمه الله دي (١).

②**ابواسامه** دا ابو اسامه حماد بن اسامه رحمه الله دي د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب فضل من علم وعلم" کښې تیره شوې ده(٢).

③**هشام** دا هشام بن عروة بن زبير قرشی رحمه الله دي

④**ابی** ددې نه مراد حضرت عروة بن زبير رحمه الله دي ددې دواړو حضراتو تذکره د بدء الوحی په "الحديث الثانی" کښې راغلې ده(٣).

⑤**اسماء بنت ابی بكر** د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما حالات تفصیل سره په کتاب العلم، "باب من أجاب الفتيا باشارة اليد......." کښې تیر شوي دی(٤).

د حديث شريف ترجمه حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنهما فرمائی چې ما د هغې زمکې نه په سرباندې د لرګو بنډلې منتقل کولې کومه زمکه چې نبی علیه السلام حضرت زبير رضی الله عنه ته د جائیداد په طور ورکړې وه. او ددې زمکې او زما د کور مینځ کښې فاصله دوه ثلث فرسخه وه

النوى د نواة جمع ده. بنډل ته وئیلې شی او اقطعة: د اقطاع الارض نه ده. ددې معنی ده جائیداد ورکول او على راسی جار مجرور أنقل سره متعلق دي. او بعضې حضراتو دا حال ګرځولې دي حال كونها على راسی.......(٥).

"فرسخ" درې ميله مسافت ته وئیلې شی(٦) نو د ثلثی فرسخ معنی شوه دوه ميله

قوله: وقال أبو ضمرة عن هشام عن أبيه أن النبي صلى الله عليه وسلم أقطع الزبير أرضا من أموال بني النضير: او ابوضمره د هشام عن ابیه د طریق نه نقل کوی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم حضرت زبير رضی الله عنه ته د بنونضير په زمکو کښې زمکه ورکړې وه

ابوضمره د "بفتح الضاد وسكون الميم" نه مراد حضرت انس بن عياض رحمه الله دي(٧).

د مذكوره تعليق مقصد دا تعليق امام بخاری رحمه الله د دوو فائدو بیانولو دپاره نقل کړې دي

---

(١) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب مواقيت الصلاة، باب النوم قبل العشاء لمن غلب)_
(٢) كشف البارى:٣/ ٤١٤)_
(٣) كشف البارى:١/ ٢٩١، دغه شان اوګورئ: ٢/ ٤٣٢_٤٤٠)_
(٤) كشف البارى:٣/ ٤٨٧)_
(٥) عمدة القارى:١٥/ ٧٥، وشرح القسطلانى:٥/ ٢٢٧)_
(٦) القاموس الوحيد، مادة "فرسخ")_
(٧) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء باب التبرز فی البيوت)_

①ابو اسامه دا حدیث موصولا نقل کړی دی.او ابوضمره به دی معامله کښی دده مخالف کړی دی او دا ئې مرسلا نقل کړی دی
②په دې تعلیق کښې د هغې زمکې تعیین او ښودنه شوې ده کومه چې حضرت زبیر رضی الله عنه ته ورکړې شوې وه چې هغه د یهودیانو وه او په مال فئ کښې وه
دې وضاحت سره د علامه خطابي رحمه الله هغه اشکال هم ختم شو.کوم چې وائي چې معلومه نه ده چې نبی علیه السلام د مدینې منورې زمکه د جانبداد په طور څنګه ورکړه.چې د کومې وسیدونکې په رضا او خوښه باندې اسلام کښې داخل شوې نه وو.دا زمکه خو د انصارو وه. په دې کښې نبی علیه السلام څنګه تصرف اوکړو؟
ددې اشکال نقل کولو نه پس علامه خطابي رحمه الله ددې یو احتمالي جواب هم ذکر کړې دې چې کیدې شي دا په هغه زمکو کښې وه.کومې زمکې چې انصارو نبی علیه السلام ته حواله کړې وې چې په مونږ کښې ددې زمکو د اوبۀ کولو او ددې د ساتلو طاقت نشته.د اوبو وغیره هلته څۀ انتظام نۀ وو.لهذا په دې زمکو باندې تاسو د خپلې رائې مطابق تصرف اوکړئ نو ددې وجې نه حضرت زبیر رضی الله عنه ته ورکړې شوې زمکه په دغه زمکو کښې وه هذا رأى الخطابي(١)
لیکن ددې اشکال جواب هم هغه دې کوم چې په تعلیق کښې ذکر شو چې دا زمکه د انصارو نۀ وه بلکه د مدینې منورې د یهودیانو وه او په مال فئ کښې وه(٢)
یو اشکال او د هغې جواب:دلته په روایت کښې د اقطاع ارض ذکر دې.او د ابوداؤد شریف په روایت کښې دی چې حضرت اسماء فرمائی چې:"أن رسول الله صلی الله علیه وسلم أقطع الزبیر نخلا"(٣)چې په جاګیر کښې نبی علیه السلام د کهجورو باغ ورکړې وو
په دې باندې دا اشکال کیږی چې د جاګیر ورکولو دستور دادې چې امام په خالی زمکه کښې جاګیر ورکوی.دې دپاره چې جاګیردار د هغې زمکې خیال اوساتی او هغه دوباره ژوندئ او آباده شی.باغ خو د مخکښې نه آباد وی نو هغه څنګه او ولی نبی علیه السلام په جاګیر کښې ورکړو؟
ددې جواب دادې چې ابوعبیده قاسم بن سلام د ابن سیرین رحمه الله نه نقل کړې دی.حضور اکرم صلی الله علیه وسلم دا زمکه یو سړی ته ورکړې وه.هغۀ دا آباده کړه او دا زمکه په شنو شنو اونو بوټو کښې بدله شوه.ددې نه پس هغې سړی نبی علیه السلام ته عرض اوکړو چې یا رسول الله ددې زمکې د مشغولتیا د وجې نه زۀ ستاسو په خدمت کښې حاضریدې نۀ شم.ددې وجې نه تاسو دا زمکه زما نه واپس واخلئ(٤).

---

(١) اعلام الحدیث:٢/١٤٥٨_١٤٥٩.وفتح الباری:٦/٢٥٤.وعمدة القاری:١٥/٧٥)_
(٢) فتح الباری:٦/٢٥٤.وعمدة القاری:١٥/٧٥.دغه شان اوګوری:بذل:١٠/٣١٣.وشرح السنة:٤/٤١٣.کتاب البیوع.رقم (٢١٨٦))_
(٣) ابو داؤد مع البذل:١٠/٣١٣.کتاب الخراج.....باب فی اقطاع الارضین.رقم (٣٠٦٩))_
(٤) کتاب الاموال.رقم (٦٧٦).بحواله تعلیقات مصنف ابن ابی شیبة.محمد عوامة:١٧/٥٢٧.رقم (٣٣٦٥٩)

ددې وجې نه کيدې شي چې هم دغه زمکه نبي عليه السلام حضرت زبير رضي الله عنه ته ورکړې وي. والله اعلم
د مذکوره تعليق تخريج ددې تعليق متعلق حافظ ابن حجر رحمه الله په هدى السارى کښې فرمائيلي دى چې "و رواية أبي ضمرة بارسالها لم أجدها"(١)
ولكن.... الرواية بارسالها رواها ابن سعد في الطبقات: ٣/١٠٣، ومن بني اسد بن عبد العزى بن قصي: الزبير بن العوام، والبلاذري في فتوح البلدان: ١/٣٢، اموال بني النضير، وانظر ايضا تعليقات الشيخ محمد عوامة على المصنف: ١٧/٥٢٨، رقم (٣٣٦٩٥))_.

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت په ترجمة الباب کښې دوه الفاظ دى. "وغيرهم" او "نحوه" ددې حديث مناسبت د ترجمة الباب لفظ وغيرهم سره هم کيدې شي او نحوهم سره هم کيدې شي وغيرهم سره داسې چې د باب په شروع کښې مونږ دا وئيلي دى چې که وغيرهم عام اومنلي شي نو دا ډيره غوره ده چونکه نبي عليه السلام ته په دغه مالونو کښې پوره اختيار حاصل وو. ددې وجې نه به نبي عليه السلام مسلمان او غيرمسلم دواړو ته مال ورکوو په دې بنياد باندې حضرت زبير رضي الله عنه ته مذکوره جائيداد ورکړې شوې وو
او نحوه سره ئې هم مطابقت کيدې شي چې په نحوه کښې چونکه خراج. فئ او جزيه وغيره ټول داخل دى. ددې وجې نه چې کوم حضرات مثلاً علامه خطابى(في قول)(٢) دا وائى چې مذکوره زمکه د خمس نه ورکړې شوې وه نو مطابقت به من الخمس سره وى او کوم حضرات چې دې ته مال فئ وائى نو د هغوى په نزد به مناسبت د نحوه سره وى. ځکه چې فئ هم په دې کښې داخل دې او هم ددې حضراتو دا قول راجح دې. ځکه چې مشهور قول د بنو نضير د مال فئ دې والله أعلم بالصواب
د باب لسم حديث شريف د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما دې.

٢٩٨٣ (٣) حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ أَجْلَى الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى مِنْ أَرْضِ الْحِجَازِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لَمَّا ظَهَرَ عَلَى أَهْلِ خَيْبَرَ أَرَادَ أَنْ يُخْرِجَ الْيَهُودَ مِنْهَا، وَكَانَتِ الأَرْضُ لَمَّا ظَهَرَ عَلَيْهَا لِلْيَهُودِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلْمُسْلِمِينَ، فَسَأَلَ الْيَهُودُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يَتْرُكَهُمْ عَلَى أَنْ يَكْفُوا الْعَمَلَ، وَلَهُمْ نِصْفُ الثَّمَرِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «نُقِرُّكُمْ عَلَى ذَلِكَ مَا شِئْنَا». فَأُقِرُّوا حَتَّى أَجْلاَهُمْ عُمَرُ فِي إِمَارَتِهِ إِلَى تَيْمَاءَ وَأَرِيحَا. [ر ٢٢١٣]

---

(١) هدى السارى:٥٧، كتاب الجهاد، الفصل الرابع من المقدمة، هذا ما قاله الحافظ!)_
(٢) اعلام الحديث للخطابي:٢/١٤٥٤، رقم (٣١٣٦)، وشرح السنة: ٤/٤١٣، رقم (٢١٨٦))_
(٣) قوله: عن ابن عمر.... ": الحديث، مر تخريجه في كتاب الاجارة، باب اذا استاجر ارضا....)

رجال الحديث

① **احمد بن المقدام** دا احمد بن المقدام بن سليمان عجلى بصرى رحمه الله دى[1].

② **فضيل بن سليمان** دا فضيل بن سليمان نميرى بصرى رحمه الله دى[2].

③ **موسى بن عقبه** دا د مغازى مشهور امام موسى بن عقبه رحمه الله دى[3].

④ **نافع** دا د ابن عمر رضي الله عنهما مولى نافع رحمه الله دې د دوى حالات په كتاب العلم، "باب ذكر العلم والفتيا فى المسجد" كښې تير شوې دى[4].

⑤ **ابن عمر** د ابن عمر رضي الله عنهما حالات په كتاب الايمان، "باب الايمان...... "كښې راغلې دى[5].

د حديث شريف ترجمه: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائى چې حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه يهود و نصارى د حجاز نه بهر ويستلې وو (ددې نه مخكښې) كله چې نبى عليه السلام خيبر په يهوديانو باندې فتح موندلې وه نو نبى عليه السلام د خيبر نه د هغوى د بهر ويستلو اراده فرمائيلې وه او كله چې د خيبر دا زمكه نبى عليه السلام فتح كړه نو دا د يهوديانو وه. د رسول الله وه او د مسلمانانو وه. نو كله چې يهوديانو ته دا خبر ملاؤ شو چې ددې ځائې نه زمونږ د ويستلو اراده كړې شوې ده، هغوى نبى عليه السلام ته درخواست اوكړۀ چې مونږ ددې ځائې نه بهر نۀ كړې شو. په دې شرط باندې چې په زمكه كښې به كار يهوديان كوى او په پيداوار كښې به ستاسو نيمه حصه وى نبى عليه السلام اوفرمائيل (ټهيک ده) مونږ تاسو په دې خبره باندې پرېږدو ليكن كوم وخت پورې چې زمونږ خوښه وى. دغه شان هغوى (د هغوى په زمكو باندې) برقرار پريخودلې شو. تردې چې حضرت عمر رضي الله عنه د خپل خلافت په دور كښې دوى د تيماء و أريحا طرفته جلاوطن كړل.

د حديث د بعضو حصو تشريح: د باب په روايت كښې راغلې دى، "وكانت الارض لما ظهر عليها لليهود وللرسول وللمسلمين" په اكثرو نسخو كښې عبارت دغه شان دې. البته د ابن السكن په نسخه كښې لله وللرسول...... دې ښكاره خبره ده چې دا تعارض دې چې په اكثرو نسخو كښې لفظ د يهود دې او د ابن السكن په نسخه كښې لفظ د الجلالة يعنى لله دې.

دا تعارض په دوو طريقو سره دفع كړې شوې دې.

① طريقه د ترجيح چې د ابن السكن روايت راجح او صحيح دې

---

[1]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب البيوع، باب من لم ير الوساوس.....)_

[2]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الصلاة، باب المساجد التى على طرق المدينة....)_

[3]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الوضوء، باب اسباغ الوضوء)_

[4]) كشف البارى: ٤/ ٦٥١)_

[5]) كشف البارى: ١/ ٦٣٧)_

② البته ابن ابی صفرة وائی چې د اکثرو نسخه هم صحیح ده. یعنی د للیهود الفاظ
په دې صورت کښې به اشکال داوی چې بیا به د لما ظهرعلیها معنی څهٔ وی؟ځکه چې د مسلمانانو د غلبې نه پس ددې څهٔ مطلب شو چې د یهودیانو زمکه؟

د اشکال جوابات: ددې اشکال مختلف جوابونه دی:

① د لما ظهرعلیها نه مراد دا دې چې کله د خیبر اکثر علاقه فتح شوه او هغه وخت پورې یهودیانو د مصلحت درخواست نهٔ وو کړې. واضحه خبره داده چې دغه پورې زمکه د یهودو وه او د مسلمانانو هم لیکن کله چې د یهودیانو له طرفه د مصلحت درخواست راغئ او په شرطونو باندې صلح اوشوه نو زمکه د الله او د هغهٔ د رسول ﷺ شوه.

②دا هم احتمال دې چې دلته مضاف محذوف وی، یعنی **ثمرة الارض** چې د زمکې پیداوار د یهودیانو او د نبی اکرم ﷺ وو.

③ لفظ د "ارض" مفتوحه او غیرمفتوحه(فتح شوې او غیرفتح شوې)دواړو ته شامل دې او د ظهور نه مراد غلبه ده چې مسلمانان په یهودیانو باندې غالب وو ،په دې صورت کښې به زمکه د یهودیانو،د رسول الله مبارک او د مسلمانانو وی،یعنی فتح شوې زمکه د مسلمانانو او غیرفتح شوې زمکه د یهودیانو(١).

قوله: تیماء وأریحا: **تیماء**"بالفتح والمد"د شام طرفته یو وړوکې ښار دې،دا د شام او د وادی القری مینځ کښې چې د حاجیانو کومه لاره ده هلته واقع ده(٢).

أریحا سره متعلق وضاحت د کتاب الخمس په شروع کښې تیر شوې دې.(٣).

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ظاهر کښې خو ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت نهٔ ښکاری ځکه چې په دې کښې نهٔ د مؤلفة القلوب ذکر شته او نهٔ د مال ورکولو؟

نو بعضې حضراتو وئیلې دی چې مطابقت موجوددې،په حدیث مبارک کښې راغلې دی، "**وکانت الارض لما ظهرعلیها للیهود وللرسول وللمسلمین**"ددې الفاظو نه مصنف ترجمه ثابته کړې ده.هغه ځکه چې هرکله دغه زمکه د الله تعالی او د رسول وه نو په هغې کښې دوی ته د تصرف کولو حق هم حاصل وو ،چې چاته نبی علیه السلام ورکول اوغوارې نو ورکولې شی،په دې کښې مؤلفة القلوب هم داخل دی او غیرمؤلفة القلوب هم داخل دی. **کما ذکرنا قبل.**

البته د تولو نه غوره توجیه د حضرت ګنګوهی رحمه الله ده،کومه چې هغوی په لامع کښې ذکر کړې ده.د هغې خلاصه داده چې د خیبر زمکه یهودیانو ته په مزارعت باندې ورکړې شوې وه.اوس چې به کله نبی علیه السلام خارص د خرص دپاره لیږلو نو ورته به ئې حکم کوو چې د خرص

---

(١) فتح الباری:۶/۲۵۵،وعمدة القاری:۱۵/۷۵)_

(٢) معجم البلدان:۲/۶۷،باب التاء والیاء وما یلیهما)_

(٣) اوګورئ، باب قول النبی ﷺ:احلت لکم الغنائم.....)_

نه پس ربع يا ثلث ددې يهوديانو دپاره پريږدئ هم دا ورکول دی او ددې ورکولو مقصد ښکاره خبره ده چې د زړونو ساتل وو
بيا چې د ورکولو دا کوم عمل دې.نو دا به د خمس او د خمس په شان مالونو نه وو.ځکه چې کوم پيداوار به هم حاصليدۀ نو اول به د هغې خمس ويستلې شو.بيا به مجاهدينو کښې تقسيميدۀ.اوس په دې ځان پوهه کړئ چې مزارعت په نيمه باندې وو.بيا خارص ته حکم وو چې د ثلث يا ربع وغيره نصف نه علاوه هم د دوی دپاره پريخودلې شي.گويا اکثره حصه يهوديانو ته لاړه او د مسلمانانو په حصه کښې.دغه شان په خمس کښې کمې راغئ.
نو په خمس کښې هم يهوديانو ته ملاؤ شوه او د مسلمانانو(مجاهدينو)په حصه کښې هم هغوی ته ملاؤ شوه ځکه چې د مجاهدينو او د خمس دواړو حصې په واضحه توگه سره د ثلث يا ربع ورکولو د وجې نه کمې شوې وې.د حضرت الفاظ دادی:

"ولعل ايراد هذه الرواية ههنا لاجل ان النبى ﷺ كان يامر اصحابه ان يتركوا لهم بعد الخرص ربعا او ثلثا، كما تشهد به الروايات، وليس ذلك الا اعطاء؛ فكان هذا الحديث مما يناسب الباب باعتبار اعطاء الغير المؤلفة ان اريد به المؤمنون، وان كان اعم ممن آمن، ولم يكمل ايمانه بعد، وممن لم يكن مؤمنا بعد، فهو من قبيل اعطاء المؤلفة، وكان ذلك اعطاء من الخمس ونحوه معا؛ لان ما كان يجئ الى المسلمين كان يخمس منه اولا، ثم يقسم بين الغانمين على حسب حصصهم، فما انتقص من نصيبهم وجباياتهم بترك الربع والخمس والثلث ونحوه انتقص بحسبه من الخمس ايضا، فكان هذا الحط لهم من المسلمين اعطاء ايضا".

مولانا يحيى رحمه الله ددې عبارت د نقل کولو نه پس فرمائی:

"فافهم، فانه غريب، وكم للاستاذ مثل ذلك من عجيب!"[۱].

⑳ باب: مَا يُصِيبُ مِنَ الطَّعَامِ فِي أَرْضِ الْحَرْبِ

د ترجمة الباب مقصد: که يو مجاهد ته په دارالحرب کښې د خوراک دپاره څۀ ملاؤ شي.يا د خپلې سورلۍ دپاره گياۀ ملاؤ شي نو د هغې خوړل او استعمالول به ددې مجاهد دپاره جائز وی يا نۀ؟دا اختلافی مسئله ده.

① د جمهور فقهاؤ په نزد ددې خوراک او استعمال جائز دې.په خوراک کښې هر هغه څيز داخل دې د کوم څيز خوړل چې عام طور سره د خلقو عادت وی،خواه د غنيمت د تقسيم نه وړاندې وی يا وروستو،د امام اجازت وی يا نۀ وی،ددې وجه دا ده چې په دارالحرب کښې د خوراک څکاک د څيزونو ملاويدل عام طور سره گران وی،ددې وجې نه د ضرورت له کبلې دې ته جائز وئيلې شوې دی،بيا د جمهورو په نزد که ضرورت نۀ وی نو بيا هم جائز دی.

② البته بعضې حضراتو مثلاً امام زهری او اوزاعی وغيره دا د امام اجازت سره مقيد کړې دی.او سليمان بن موسی دا فرمائی چې ابتداءً خو صحيح دی ليکن که امام منع اوکړی نو

[۱]) لامع الدراری:۷/۳۱۳_۳۱٤،وانظر ايضا تعليقاته:۷/۳۱۳)_

بیا جائز نهٔ دی.هم دا قول د امام محمد رحمه الله نه هم روایت دې.امام بخاری رحمه الله دې ترجمة الباب سره د جمهور علماؤ تائید کړې دې او دا فرمائی چې په دې څیزونو کښې به خمس وغیره نهٔ جاری کیږی،بلکه د مجاهدینو دپاره به ددې خوراک او څناورو باندې خوړل وغیره جائز او مباح وی(١).

③: احنافو په نزد په دې کښې نور وسعت هم شته،هغوی په دې حکم کښې دا څیزونه هم داخل گنړی لرگی،اسلحه،اس،او هغه تیل چې تقسیم شوې نهٔ وی(٢).

بیا د جمهورو په نزد پورته ذکر شوې حکم دارالحرب سره خاص دې،دا څیزونه څان سره دارالاسلام ته راوړل جائز نهٔ دی،که داسې اوکړې شو نو دا څیزونه به په غنیمت کښې داخلول ضروری وی(٣).

اوس د باب احادیث اوگورئ،امام بخاری رحمه الله د جمهورو د مؤقف ثابتولو دپاره دلته درې حدیثونه ذکر کړې دی،چې په هغې کښې اولنې د باب حدیث د حضرت عبدالله بن مغفل رضی الله عنه دې.

۲۹۸۴: (٤)حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هِلاَلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ -رضى الله عنه- قَالَ كُنَّا مُحَاصِرِينَ قَصْرَ خَيْبَرَ، فَرَمَى إِنْسَانٌ بِجِرَابٍ فِيهِ شَحْمٌ، فَنَزَوْتُ لآخُذَهُ، فَالْتَفَتُّ فَإِذَا النَّبِىُّ -صلى الله عليه وسلم- فَاسْتَحْيَيْتُ مِنْهُ.[۳۹۷۷، ۵۱۸۹]

رجال الحدیث

①ابوالولید: دا ابوالولید هشام بن عبدالملک طیالسی رحمه الله دې.د دوی تذکره په دې کتاب الایمان،"باب علامة الایمان حب الانصار"کښې تیر شوې دی(٥).

---

١) فتح الباری:۲۵۵/۶،وشرح النووی علی مسلم:۹۷/۲،واعلاء السنن:۱۲۹/۱۲،وعمدة القاری: ۷۶/۱۵، والاوجز :۱۵۷/۹،والدر المختار:۲۵۴/۳،والمغنی:۴۴۵/۸،وشرح السیر الکبیر:۱۲۰/۲،باب ما یستعمل فی دار الحرب،ویؤکل ویشرب)_

٢) الدر المختار:۲۵۴/۳)_

٣) ددې مسئلې د نور وضاحت او شرطونو دپاره اوگورئ: السیر الکبیر مع شرحه: ۱۲۰/۲_۱۲۳، والمغنی: ۲۲۳/۹_۲۲۴،=رقم (۷۵۵۴)،والاوجز:/۱۵۱_۱۶۳،واعلاء السنن:۱۳۷/۱۲،والموسوعة الفقهیة: ۳۰۷/۱_۳۰۹، (غنیمة:الاخذ من المغنیمة.....)،رقم (۱۸))_

٤) قوله: عن عبدالله..... ":الحدیث،اخرجه البخاری ایضا،کتاب المغازی،باب غزوة خیبر،رقم (۴۲۱۴)، وکتاب الذبائح والصید،باب ذبائح اهل الکتاب وشحومها.....رقم (۵۵۰۸)،ومسلم،کتاب الجهاد، باب جواز الاکل من طعام الغنیمة.....رقم (۴۶۰۵_۴۶۰۶)،وابو داود،کتاب الجهاد،باب اباحة الطعام فی ارض العدو، رقم (۲۷۰۲)،والنساءی،کتاب الضحایا،باب ذبائح الیهود،رقم (۴۴۴۰))_

٥) کشف الباری:۳۸/۲)_

۲شعبه: دا امیرالمؤمنین فی الحدیث شعبه بن الحجاج عتکی رحمہ اللہ دي دد وی حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم........" کښې تیر شوي دي[1].

۳حمید بن هلال: دا حمید بن هلال عدوی بصری رحمہ اللہ دي[2].

۴عبدالله بن مغفل: دا د نبی علیہ السلام صحابی حضرت عبد الله بن مغفل بن عبد نهم رضی اللہ عنہ دي[3].

قوله: قال: کنا محاصرین قصر خیبر، فرمی إنسان بجراب فیه شحم: حضرت عبد الله بن مغفل رضی اللہ عنہ فرمائی چې مونږ د خیبر د محل محاصره کړې وه چې د پورته ځائي نه، یو سړی د څرمنې یو تهیلئ راویشتله، چې په هغې کښې وازګه وه

جراب مزود ته وائی، یعنی د لارې د توښې تهیلئ، کومه چې د څرمن نه جوړه شوې وی. دا د جیم کسرې او فتحې دواړو سره لوستلې شی، صحیح کسره ده، ددې جمع أجربه وجُرُب ده[4].

قوله: فنزوت لآخذه: ما د هغې د نیولو دپاره تیزئ سره ټوپ اووهلو.

نزوت نون او زای سره "ددې معنی ده ټوپ وهل، دا د باب نصر نه دي[5].

د ابوداؤد[6] سلیمان بن المغیره په روایت کښې دا هم اضافه ده: "فالتزمته، فقلت: لا أعطی الیوم أحداً من هذا شیئاً" چې "ما هغه تهیلئ اونیوله او ما اووئیل چې نن ورځ به زهٔ هیچاته هم ددې نه څهٔ نهٔ ورکوم".

او د ابن وهب یو روایت چې د معضل سند[7] سره روایت دې، هغې کښې هم دا راغلې دی چې حضرت کعب بن عمرو بن زید انصاری رضی اللہ عنہ هغه تهیلئ د هغوی نه واخسته. چې په دې باندې نبی علیہ السلام حضرت کعب ته اوفرمائیل چې هغهٔ ته خپله تهیلئ ورکړه[8].

قوله: فالتفت، فإذا النبی صلی الله علیه وسلم، فاستحییت منه: زهٔ واپس شوم نو اومې لیدل چې اچانک نبی علیہ السلام هلته موجود وو نوماته د نبی علیہ السلام نه حیا راغله یعنی اوشرمیدم.

---

[1]) کشف الباری: ۱/ ۶۷۸)_
[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلاة، باب یرد المصلی من مربین یدیه)_
[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب من کره ان یقال للمغرب....)_
[4]) عمدة القاری: ۱۵/ ۷۶، وفتح الباری: ۶/ ۲۵۶)_
[5]) پورته حواله جات، والقاموس الوحید، مادة "نزو")_
[6]) سنن ابی داود، کتاب الجهاد، باب اباحة الطعام فی ارض العدو، رقم (۲۷۰۲))_
[7]) والمعضل_ بفتح الضاد_ ما سقط من سنده اثنان فصاعدا مع التوالی کقول مالک (ابن انس): قال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم (فقد ترک فیه: نافعا، ثم ابن عمر)، وقول الشافعی: قال ابن عمر کذا (فقد ترک فیه: مالکا، ثم نافعا)=". قواعد فی علوم الحدیث للعثمانی: ٤١، من الدیباج المذهب: ٣٧، وتعلیقات عبد الفتاح ابی غدة علی قواعد....)
[8]) فتح الباری: ۶/ ۲۵۶)_

"اذا"مفاجاتیه ده.او مطلب دادي چي کله زۀ واپس شوم نو اچانک مې نبی ﷺ اولیدلو نو ماته حیا راغله.ځکه چې نبی ﷺ زما کار لیدلې وو او کوم الفاظ چې ما وئیلې وو هغه ئې اوریدلې وو.(۱).ددې نه هغه عزت او توقیر هم واضح شو کوم چې د نبی ﷺ دپاره د صحابه کرامو ﷺ په زړونو کښې وو دغه شان دا هم معلومه شوه چې دې حضراتو به د غیرت او حیا نه خلاف کارونو نه ځنګه ځان بچ ساتلو او د داسې کارونو نه به لرې لرې اوسیدل.(۲).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث مطابقت د نبی ﷺ په انکار نۀ کولو کښې دې چې نبی ﷺ هغوی اولیدل چې د دشمن د زمکې نه خوراک کوی.ددې باوجود ئې ورته هم هیڅ اونۀ وئیل.بلکه د مسلم شریف په روایت کښې خو دا هم راغلې دی:"فاذا رسول الله صلی الله علیه وسلم متبسماً"(۳) چې نبی ﷺ خندل.او دا خبره د نبی ﷺ په رضامندئ باندې دلالت کوی.ددې نه علاوه د ابوداؤد طیالسی(۴)په روایت کښې دا اضافه هم ده،"فقال:هولك"چې نبی ﷺ اوفرمائیل چې دا تهیلۍ ستاسو ده.(۵)

ددې حدیث د نور وضاحت دپاره اورګوئ،کشف الباری،کتاب المغازی:۳۲۲_۳۲۳،وکتاب الذبائح والصید،باب ذبائح اهل الکتاب:۲۷۳_۲۷۶_.

ددې ټول تفصیل نه ددې کار جواز معلومیږی.

دویم حدیث د حضرت ابن عمر ﷺ دې.

۲۹۸۵:(۶)حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضی الله عنهما-قَالَ كُنَّا نُصِيبُ فِي مَغَازِينَا الْعَسَلَ وَالْعِنَبَ فَنَأْكُلُهُ وَلاَ نَرْفَعُهُ.

رجال الحدیث

①**مسدد:** دا مسدد بن مسرهد ﷺ دې.د دوی حالات په کتاب الایمان،"باب من الایمان أن یحب لاخیه......"کښې تیر شوې دی.(۷).

---

(۱) پورته حواله،عمدة القاری:۷۶/۱۵،والکوثر الجاری:۱۳۰/۶)_
(۲) پورته حواله جات)_
(۳) مسلم شریف،کتاب الجهاد،باب جواز الاکل من......،رقم (۴۶۰۵))_
(۴) مسند ابی دواد الطیالسی:۴۹۱/۱،وما اسند عن عبدالله بن مغفل ﷺ،رقم (۹۵۹))_
(۵) فتح الباری:۲۵۶/۶،وعمدة القاری:۷۶/۱۵)_
(۶) قوله: عن ابن عمر ﷺ":الحدیث،تفرد به البخاری،ولم یخرجه الا فی هذا الموضوع) تحفه الاشراف: ۶/۲۷،رقم(۷۵۵۸)_
(۷) کشف الباری:۲/۲)_

②**حماد بن زید**:دا حماد بن زید بن درهم رحمه الله دي د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب المعاصی من أمرالجاهلیة......"کښې راغلې ده.[1]

③**ایوب** دا ایوب سختیانی رحمه الله دي.د دوی تفصیلی تذکره په کتاب الایمان،"باب حلاوة الایمان"کښې راغلې ده.[2]

④**نافع**:دا حضرت ابن عمر رضی الله عنهما مولی حضرت نافع رحمه الله دي ددوی تفصیلی حالات په کتاب العلم،"باب ذکرالعلم والفتیافی المسجد"کښې تیر شوې دی.[3]

⑤**ابن عمر رضی الله عنه**:د حضرت ابن عمر رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان،"باب الایمان......"کښې راغلې دی.[4]

قوله:عن ابن عمررضی الله عنهما قال:کنا نصیب فی مغازینا....:د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما نه روایت دي،فرمائی چې مونږ به په خپلو جنګونو کښې شهد او انګور حاصلول او هغه به مو خوړل.

دا روایت اسماعیلی او ابونعیم هم نقل کړې دي،د دوی په روایت کښې د"الفواکه"اضافه هم ده.دغه شان اسماعیلی یو بل روایت د ابن المبارک رحمه الله د طریق نه نقل کړې دي.په هغې کښې د غوړو تذکره هم شته.[5]

ددې نه علاوه یو بل روایت د جریر بن حازم رحمه الله د طریق نه هم روایت دي.په هغې کښې دی"أصبنا طعاماً وأغناماً یوم الیرموك،فلم یقسم.[6]" چې د غزوه یرموک په موقع باندې مونږ ته خوراک او چیلۍ حاصلې شوې،چې تقسیم نهٔ شوې،یعنی هغه په غنیمت کښې شاملولو سره تقسیم نهٔ شوې،بلکه دا څیزونه مونږ سره پاتې شو.

د یرموک والا دا روایت موقوف دي،ځکه چې په دې کښې وضاحت دي چې دا د نبی علیه السلام د زمانې واقعه ده.لیکن په دې موقوف روایت کښې هم څهٔ حرج نشته ځکه چې د مرفوع روایت موافق دي.[7]

---

[1]) کشف الباری:۲۱۹/۲)_

[2]) کشف الباری:۲۶/۲)_

[3]) کشف الباری: ٤/۶۵۱)_

[4]) کشف الباری:۱/۳۶۷)_

[5]) فتح الباری:۲۵۶/۶،وعمدة القاری:۷۶/۱۵،وکذا فی روایة سعید بن منصور فی سننه:۲۷۱/۲، لفظ الثمار". وهو متناول للفواکه،رقم (۲۷۳۵)،وشرح الزرقانی:۲۳/۳،وسنن البیهقی الکبری:۱۰۱/۹،کتاب السیر. باب السریة تاخذ العلف.....رقم (۱۷۹۹٤))_

[6]) تاریخ مدینه دمشق لابن عساکر:۸۳/۳۱،حرف العین)_

[7]) عمدة القاری:۷۶/۱۵،وفتح الباری:۲۵۶/۶)_

قوله: ولانرفعه: او دا به مونږ نهٔ جمع کول.
ددې جملې یو مطلب خو دادې چې مونږ به دا نهٔ ذخیره کوله.دویم مطلب دادې چې مونږ به دا د غنیمت ذمه دار یا نبی علیه السلام ته نهٔ حواله کوو،نهٔ به مو د هغې د خوراک اجازت طلب کوو ځکه چې د مخکښې نه به د داسې قسم څیزونو د استعمال اجازت وو.(۱).
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره ددې حدیث مناسبت بالکل ښکاره دې،(۲)،حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د نبی علیه السلام د زمانې د جنګونو په باره کښې فرمائی چې مونږ به د خوراک څکاک عام څیزونه استعمالول،او دا د جواز دلیل دې.والله أعلم
د باب دریم حدیث شریف د حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه دې.

۲۹۸۲ :(۳)حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِي قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي أَوْفَى -رضي الله عنهما- يَقُولُ أَصَابَتْنَا مَجَاعَةٌ لَيَالِي خَيْبَرَ،فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ خَيْبَرَ وَقَعْنَا فِي الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ،فَانْتَحَرْنَاهَا فَلَمَّا غَلَتِ الْقُدُورُ،نَادَى مُنَادِي رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- اكْفَئُوا الْقُدُورَ،فَلاَ تَطْعَمُوا مِنْ لُحُومِ الْحُمُرِ شَيْئًا . قَالَ عَبْدُ اللَّهِ فَقُلْنَا إِنَّمَا نَهَى النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- لأَنَّهَا لَمْ تُخَمَّسْ . قَالَ وَقَالَ آخَرُونَ حَرَّمَهَا الْبَتَّةَ . وَسَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ فَقَالَ حَرَّمَهَا الْبَتَّةَ.[۳۹۸۳- ۳۹۸۶، ۵۲۰۵]

رجال الحدیث

① **موسی بن اسماعیل:** دا موسی بن اسماعیل تبوذکی رحمه الله دې.د دوی حالات د بدء الوحی په "الحدیث الرابع" کښې تیر شوې دی.(۴).
② **عبدالواحد:** دا عبدالواحد بن زیاد عبدی بصری رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب الجهاد من الایمان" کښې تیره شوې ده.(۵).
③ **الشیبانی:** دا سلیمان بن ابی سلیمان کوفی شیبانی رحمه الله دې(۶).

---

[۱]) پورته حواله جات،وشرح القسطلانی:۵/۲۲۸)_
[۲]) عمدة القاری:۱۵/۷۶،والکوثر الجاری:۶/۱۳۱)_
[۳]) قوله: سمعت ابن ابی اوفی..... "الحدیث،اخرجه البخاری ایضا،کتاب المغازی،باب غزوة خیبر،رقم (۴۲۲۰،و۴۲۲۲،و۴۲۲۴)،وکتاب الذبائح والصید،باب لحوم الحمر الانسیة،رقم (۵۵۲۶)،ومسلم،کتاب الصید والذبائح،باب تحریم اکل لحم الحمر الانسیة(۵۰۱۰_۵۰۱۱)،والنسائی،کتاب الصید،باب تحریم اکل لحوم الحمر الاهلیة،رقم (۴۳۴۴)،وابن ماجه،کتاب الذبائح،باب لحوم الحمر الاهلیة،رقم (۳۱۹۲))_
[۴]) کشف الباری:۱/۴۳۳)_
[۵]) کشف الباری:۲/۳۰۱)_
[۶]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الحیض،باب مباشرة الحائض)_

⑨ابن ابی اوفی دا مشهور صحابی حضرت عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه دی[1].
خبرداری د حضرت عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه ددې حدیث تشریح په کتاب الذبائح والصید کښې راغلې ده.[2]

قوله: قال عبدالله: فقلنا إنما نهى النبي صلى الله عليه وسلم، لأنها لم تخمس. قال: وقال آخرون: حرمها البتة: عبدالله وائی نو مونږ اووئیل چې نبی علیه السلام ددې خرونو د غوښې د خوړلو نه ددې وجې نه، منع اوفرمائیله چې ددې خمس نۀ وو ویستلې شوې، فرمائی: او بعضې نورو صحابه کرامو اووئیل چې نبی علیه السلام مطلقاً ددې خرونو تحریم فرمائیلې دې یعنی دا خرونه مطلقاً حرام دی.
مطلب دادې چې کله نبی علیه السلام ددغه خرونو دغوښې نه ډک. او جوشیدلې کټوو د راغورزولو حکم اوکړو او د هغې د خوراک نه ئې منع اوفرمائیله نو ددې د حرمت د علت په باره کښې د صحابه کرامو دوه رائې پیدا شوې.
د بعضې صحابه کرامو رضی الله عنهم رائې داوه چې چونکه دا په غنیمت کښې شاملول پکار وو او په دې کښې تقسیم جاری شوې نۀ وو، ددې وجې نه نبی علیه السلام منع اوفرمائیله ځکه چې دا د غنیمت حصه ده او په دې کښې تصرف جائز نۀ دې.
او د بعضې نورو صحابه کرامو رضی الله عنهم رائې دا وه چې نبی علیه السلام ددې د خوراک نه مطلقاً منع فرمائیلې ده او مطلب دادې چې دا د خوراک څیز نۀ دی.[3]
په دې عبارت کښې د عبدالله نه مراد ابن ابی اوفی رضی الله عنه دې، لکه د مغازی په روایت کښې په بل طریق سره ددې وضاحت راغلې دې.[4]

قوله: وسئلت سعيد بن جبير فقال: حرمها البتة: او ما د سعید بن جبیر رحمه الله نه تپوس اوکړو نو هغوی اوفرمائیل چې نبی علیه السلام دا قسم خرونه مطلقاً حرام ګرځولې دی ددې جملې ویونکې (قائل) شیبانی دې.[5] او دا فرمائی چې هرکله ما په دې مذکوره مسئله کښې د صحابه کرامو دوه رائې اولیدې نو د تحقیق کولو دپاره ما د حضرت سعید بن جبیر نه تپوس اوکړو چې ددې ممانعت څۀ وجه وه؟ نو هغوی اوفرمائیل، حرمها البتة.
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ددې حدیث مطابقت هم ترجمة الباب سره واضح دې. ځکه چې په دې سلسله کښې د ماکولاتو (د خواکو څکاک څیزونه وغیره) طرفته د

---

[1]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب من لم یر الوضوء الا من المخرجین.....)_
[2]) کشف الباری، کتاب الذبائح والصید:۲۹۳_۲۹۵)_
[3]) فتح الباری:۲۵۷/۶، وعمدة القاری:۷۷/۱۵)_
[4]) پورته حواله جات، وکتاب المغازی، باب غزوة خیبر، رقم (۴۲۲۰))_
[5]) عمدة القاری:۷۷/۱۵، وفتح الباری:۲۵۷/۶، وشرح القسطلانی:۲۲۸/۵)_

صحابه كرامو عادت د جلدئ وو ،كه داسې نۀ وه نو دې حضراتو به د نبى عليه السلام په موجودګئ كښې د داسې قسم قدم پورته كولو نه ځان ساتلو .دلته داسې اونۀ شوه نو ددې نه ثابته شوه او معلومه شوه چې د جنګ دوران كښې د خوراک ځکاک د عام څيزونو خوراک جائز دې.(١).والله أعلم بالصواب

وبه تم كتاب الخمس، ويليه كتاب(أبواب)الجزية والموادعة إن شاء الله.

....

بسم الله الرحمن الرحيم

٦٢- أَبوابُ الْجِزْيَةِ وَالْمُوَادَعَةِ

د نسخو اختلاف: د بخارى شريف د نسخو په اكثرو روايتو كښې عنوان"باب الجزية..."راغلې دې او لفظ د"كتاب"سره عنوان صرف د ابو نعيم او ابن بطال په نسخو كښې مذكور دې.او هم دا زيات مناسب دې لكه څنګه چې د حافظ رحمه الله رائې ده(٢).او بسمله (بسم الله الرحمن الرحيم)هم د ابوذر نه سوا په ټولو نسخو كښې موجوده ده(٣).

① باب: الْجِزْيَةِ وَالْمُوَادَعَةِ مَعَ أَهْلِ الْحَرْبِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخارى رحمه الله مقصد د جزيه احكامات او كافرانو سره د صلح كولو احكامات بيانول دى، كما قاله العينى(٤).

لكه اهل حرب سره د وخت او د حالاتو په مناسبت سره صلح كيدې شى او كوم خلق چې ذميان دى،د هغوى نه به جزيه اخستلې شى.تفصيل راروان دې.

د جزية لغوى معنى: د لغت عالمانو او د حديث شارحينو ددې لفظ درې معنې بيان كړې دى:

① لفظ"جزية"د جزأ يجزئ تجزية نه مشتق دې،ددې معنى ده تقسيمول او يو څيز حصه حصه كول،جزيه هم په ذميانو باندې تقسيميږى.

② دا كلمه د جزاء نه مشتق ده،ددې معنى ده بدله،ځكه چې د جزيې د ادا كولو په بدله كښې ذميانو ته په دارالاسلام كښې د اوسيدلو او د پاتې كيدلو اجازت وركولې شى.

---

[١]) پورته حواله جات،والكوثر الجارى:٦/١٣١)_
[٢]) عمدة القارى:١٥/٧٧،وفتح البارى:٦/٢٥٩،٢٥٨،وشرح ابن بطال:٥/٣٢٧)_
[٣]) عمدة القارى:١٥/وفتح البارى:٦/٢٥٨،وارشاد السارى:٥/٢٢٩)_
[٤]) عمدة القارى:١٥/٧٧)_

(۳):د اجزا ،،افعال،نه ده.ددې معنی ده کفایت کول.وجه تسمیه ددې داده چې جزیه ادا کول هم د دغه سړی د عزت،ناموس،مال وجان د حفاظت دپاره کافی کیږی،په کوم سړی باندې چې جزیه مقرر کړې شی.(۱)
اصطلاحی معنی جزیه هغه مقرر مال دې کوم چې د کافر نه په دارالاسلام کښې د اوسیدلو د وجې نه او ددې په عوض کښې اخستلې شی.(۲)
یا داسې اووایئ چې جزیه هغه مال دې کوم چې د ذمې د وجې نه په اهل کتابو باندې مقرروللې شی.(۳)
د موادعة معنی او مراد موادعه د باب مفاعله مصدر دې ددې معنی ده پریخودل،او دلته ددې نه مراد دا دې چې د څۀ مصلحت په بناء باندې اهل حرب سره قتل وقتال د یو معلومې مودې پورې پریخودل.(۴)
بیا د امام بخاری رحمه الله په دې الفاظو کښې "الجزیة والموادعة مع أهل الذمة والحرب" کښې لف نشر مرتب دې،ځکه چې د جزیه تعلق د ذمیانو سره او د موادعت تعلق د اهل حرب سره دې.(۵)
د جزیه مشروعیت:ددې نه پس په دې ځان پوهه کړئ چې د جزیه ثبوت او ددې مشروعیت د قرآن کریم،احادیث نبویه او د اجماع نه دې او د قیاس تقاضه هم داده.لکه د قرآن کریم دا آیت کریمه قَاتِلُوا الَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُوْنَ مَا حَرَّمَ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ وَلَا يَدِيْنُوْنَ دِيْنَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتٰبَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَّدٍ وَّهُمْ صٰغِرُوْنَ۝ کوم چې امام بخاری رحمه الله هم دلته ذکر کړې دې،د جزیه د مشروعیت دپاره اصل اصیل دې.(۶)
او په سنت کښې هم ددې په مشروعیت باندې ډیر احادیث مبارکه دی،مثلاً د حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه نه روایت دې چې هغوی د "جنګ نهاوند" په موقع باندې د کسری فوج ته د خطاب په وخت فرمائیلې وو:
"أمرنا نبینا رسول ربنا أن نقاتلکم حتی تعبدوا الله وحده أو تؤدوا الجزیة......"(۷)

---

(۱) پورته حواله،وفتح الباری:۲۵۹/۶،ومعجم مقاییس اللغة:۱۴۵۵،والجامع لاحکام القرآن للقرطبی: ۱۱۴/۸،البنایة:۲۳۸/۷،باب الجزیة)_
(۲) اعلاء السنن:۴۲۹/۱۲)_
(۳) عمدة القاری:۷۷/۱۵،والنهایة فی غریب الحدیث والاثر:۷۱/۱)_
(۴) عمدة القاری:۷۷/۱۵،وفتح الباری:۲۵۹/۶،وتحفه الباری:۵۶۵/۳)_
(۵) پورته حواله جات)_
(۶) فتح الباری:۲۵۹/۶،وعمدة القاری:۷۸/۱۵،واعلاء السنن:۴۲۹/۱۲)_
(۷) اعلاء السنن:۴۳۰/۱۲)_

دغه شان د امت مسلمه هم په دې باندې اجماع ده چې د ذميانو نه به جزيه وصوليږي[1].
هر چې قياس دې نو د قياس تقاضه هم داده چې د دوى نه جزيه وصول كړې شي.ځكه چې هركله دا خلق زمونږ د مسلک او د دين تابع نۀ دى نو زمونږ د ملک(دارالاسلام)نه د فائدې اخستلو كنبې به دوى ته خامخا څۀ نه څۀ وركول وى.دا خو د جزيه د وصولئ ظاهرى وجه شوه[2].
ددې نه علاوه د جزيه په وصولولو كنبې يو باطنى حكمت هم دې او هغه دا چې كله دوى جزيه ادا كړى او د وطن دويم نمبر خلق شمار شى نو د دوى نفس ته به خفگان اورسى او دوى په طبيعتونو كنبې به د اسلام طرفته ميلان پيدا شى،دې دپاره چې دوى هم ايک نمبر خلق شمار شى،دغه شان دوى چې كله د مسلمانانو سره لين دين او ميل ملاپ ساتى او خپل مينځ كنبې په معاملاتو كنبې شركت كوى نو دوى ته به د اسلام په صفتونو باندې د خبريدو موقع ملاؤ شى،نو ممكنه ده چې دا څيز د دوى د اسلام قبلولو سبب جوړ شى[3].
دجزيه مشروعيت په اتمه(۸)هجرئ كنبې اوشو يا په نهمه(۹)كنبې،دواړه اقوال موجود دى[4]
يو شبهه او د هغې جواب:ممكنه ده چې په ملحدينو كنبې يو روشن خيال سړې دا شبهه پيش كړى چې د ذميانو نه جزيه وصولول د دوى په كفر باندې رضامندى ده او دغه شان دوى لره په شركيه مذهب باندې قائم اوسيدل مباح گرځولې شوې دى،د جزيه د ادا كولو په وجه باندې د اسلام په بدله كنبې په كفر باندې د دوى برقرار اوسيدل څنگه صحيح كيدې شى؟
ددې شبهې جواب ډير واضح دې،هغه دا چې جزيه نۀ د اسلام بدل دې او نۀ د اسلام قيمت. بلكه دا يو قسم تيكس دې،چې په دارالاسلام كنبې د اوسيدلو د وجې نه د دوى نه وصولولې شى،دوى ته د جان ومال،د عزت او ناموس د حفاظت ضمانت ددې جزئې په ادا كولو باندې وركولې شى،او په معاملاتو كنبې د دوى نه د اسلام د لحاظ ساتلو ضمانت اخستلې شى چې دا ذميان به ددې احترام كوى.
دغه شان د دوى نه د جزيه د وصولولو مطلب بالكل دا نۀ دې چې د دوى په كفر باندې رضامندى اختيارولې شى بلكه دا خو د هغوى په كفر اختيارولو باندې يو دنيوى سزا ده ځكه چې په دې كنبې د دوى ذلت دې،
لكه د الله تعالى ارشاد مبارک دې: (...حتى يعطوا الجزية وهم صاغرون)[5].
او د دوى نه جزيه اخستلو سره دوى ژوندى پريخودل خو داسې دى چې بغير د جزيه اخستلو مونږ دوى پريږدو او دوى باندې څۀ غرض نۀ لرو،ځكه چې عقلاً هم دا خبره صحيح نۀ ده چې

---

[1]) المغنى لابن قدامة:۹۲۶۳/،وپورته حواله)_
[2]) احكام القرآن:۱۳۳/۳،سورة التوبة،فصل،واعلاء السنن:۴۳/۱۲،الجواب عن شبهة الملحدين فى الجزية)
[3]) فتح البارى:۲۵۹/۶)_
[4]) پورته حواله)_
[5]) التوبة:۲۹)_

دوی تول قتل کړې شی،که دا کار صحیح وو نو الله تعالی به یو کافر د یو لمحې دپاره هم ژوندې نهٔ وو پریخودلې،اوس که الله تعالی دوی ژوندی ساتلې دی نو ددې مطلب هم دادې چې دوی ته دا سزا ورکړې شی،دې دپاره چې دوی ته د کفر نه د توبې کولو توفیق ملاؤ شی او د ایمان طرفته رغبت ملاؤ شی،نو هرکله چې د الله تعالی دا مقصد دې نو په دې کښې هیڅ باك نشته چې د الله تعالی له طرفه دوی ته مهلت ورکړې شی،دا خو د الله تعالی په علم کښې ده چې بعضې به په دوی کښې ایمان راؤړی او بعضې به د دوی په نسلونو کښې ایمان راؤړی،نو ددې جزیه په وصولولو کښې او کفارو لره ژوندی پریخودلو کښې د الله تعالی ډیر لوئې مصلحت دې.

بیا په دې کښې د مسلمانانو هم ډیرې فائدې دی،څکه چې که چرته مسلمانان کافرو لره بالکل ژوندی نهٔ پریږدی نو په دې کښې هم د مسلمانانو حرج دې،مثلاً په زمکو کښې زمینداری او د مجاهدینو خدمت به څوک کوی؟دغه شان د اسلامی لښکر د خوراک څکاک انتظام به څوک کوی؟د پلونو جوړول او د قلعه ګانو د جوړولو فریضه به څوک ادا کوی؟ددې وجې نه دا ټولې خبرې هم په ذهن کښې ساتل پکار دی.(۱).

وقول الله تعالى: ﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾ التوبة: ۲۹ أَذِلَّاءُ.و: المسكنة/البقرة: ٦١/و/آل عمران: ۱۱۲/: مصدر المسكين،يقال: فلان أسكن من فلان: أحوج منه،ولم يذهب إلى السكون.

او د الله تعالی قول چې په اهل کتابو کښې څوک ایمان نهٔ راؤړی او نهٔ په قیامت باندې ایمان لری او نهٔ هغه څیزونه حرام ګنړی کوم څیزونه چې الله تعالی او د هغهٔ رسول حرام ښودلې دی او نهٔ رښتونې دین قبلوی،دوی سره جنګ اوکړئ،تردې چې دوی ماتحت شی او رعیت جوړیدلو سره جزیه ورکول منظور کړی.

د ایت کریمه شان نزول او مختصر تشریح: هرکله چې په مشرکانو باندې اهل اسلام ته غلبه حاصله شوه،خلق ډلې ډلې اسلام کښې داخل شو،په جزیرهٔ عرب کښې د مسلمانانو جرړې او بنیاد مضبوط شو او د الله تعالی آخری دین،دین محمدی ﷺ ښهٔ خور شو او ښهٔ ترقی ئې اوکړه نو دا آیت نازل شو،کوم کښې چې الله تعالیٰ اهل کتاب یهودیانو او عیسایانو سره د قتال کولو حکم فرمائیلې دې،هم دا وجه وه چې نبی علیه السلام اسلامی لښکر رومیانو سره د قتال دپاره تیار کړو او خلقو ته ئې په دې کښې د شرکت کولو دعوت ورکړو،چې ددې په نتیجه کښې د غزوهٔ تبوک واقعه پیښه شوه،ددې واقعه مشهوره ده.(۲).

---

(۱) هذا ملخص ما قاله الرازي في احكام القرآن: ۱۳۳/۳،فصل،سورة التوبة،والعثماني في اعلاء السنن: ۴۳۰/۱۲، وكذا انظر البناية شرح الهداية: ۲۳۸/۷و ۲۴۱)_

(۲) عمدة القاري: ۷۸/۱۵)_

"يد" انمه لغت ددې د شلو نه زياتې معنې بيان كړې دى.ليكن دلته د"يد"نه مراد قهر او غلبه ده (۱).يا د نفس خوشحالى ده او هر هغه سړې چې د يو ظالم جابر اطاعت اختيار كړى او هغهٔ ته د زړهٔ په رضامندئ سره د لاس په ذريعه څهٔ وركړى نو وئيلې شى:"أعطاه عن يد" اوس به د(حتى يعطوا الجزية عن يد)معنى داوى:"تردې چې د زړهٔ په خوشئ سره جزيه ادا كړى". او د قهر او غلبې د معنې په اعتبار سره به مطلب دا وى چې جزيه ادا كوونكى به د مغلوب او مقهور كيدو د وجې نه جزيه ادا كوى.ددې يو بل مطلب هم بيان كړې شوې دې چې جزيه دوى په خپل لاس باندې ادا كړى،د چا په ذريعې سره ئې نهٔ وركوى(۲).والله اعلم

أذلاء دا د امام بخارى رحمه الله په نزد د(وهم صاغرون)تفسير دې.يعنى"صاغرون"معنى ذليل او حقيركيدل دى.لكه ابوعبيدپه خپل كتاب"المجاز"كښې ليكلې دى"الصاغر: الذليل، الحقير"(۳) والمسكنة مصدر المسكين،يقال: أسكن من فلان أحوج منه.

او مسكنة د مسكين مصدر دې،لكه څنګه چې وئيلې شى أسكن من فلان يعنى هغه د فلانى نه زيات محتاج دې.د امام بخارى رحمه الله مشهور عادت دې چې هغه د څهٔ لږ مناسبت د وجې نه د قرآن كريم نور آيتونه هم د باب لاندې ذكر كوى او د هغې تفسير او تشريح كوى.دلته هم د مصنف رحمه الله ذهن بل طرفته منتقل شو او هغوى هم د اهل كتابو په باره كښې نازل شوې د يو بل آيت(وضربت عليهم الذلة والمسكنة)(۴)تفسير شروع كړو چې لفظ"مسكنة"د مسكين مصدر دې لكه څنګه چې د أسكن من فلان معنى په أحوج من فلان سره بيانولې شى(۵).

قوله: ولم يذهب إلى السكون: او امام بخارى د سكون طرفته تګ اونهٔ كړو.
مطلب دادې چې امام بخارى رحمه الله د مسكين اشتقاق د سكون نه اونهٔ كړو،بلكه هغوى دا د مسكنة نه ماخوذ ښودلې دې.ددې جملې ويونكې(قائل)څوک دې؟
ددې په باره كښې د حافظ صاحب رحمه الله خيال دادې چې ددې جملې صحيح قائل د بخارى راوى فربرى رحمه الله دې.(۶).

ترجمة الباب سره د آيت كريمه مناسبت: علامه عينى رحمه الله فرمائى چې ترجمة الباب سره دآيت كريمه مناسبت دآيت كريمه په دې حصه كښې دې:(حتى يعطوا الجزية عن يد وهم صاغرون)(۷)

---

[1]) پورته حواله،وتحفة البارى:۵۶۵/۳،والقاموس الوحيد،مادة"يدى"_
[2]) فتح البارى:۲۵۹/۶،واحكام القرآن:۱۲۹/۳)_
[3]) فتح البارى:۲۵۹/۶،وتحفة البارى:۵۶۵/۳،والقسطلانى:۲۲۹/۵،وعمدة القارى:۷۸/۱۵)_
[4]) البقرة:۶۱)_
[5]) عمدة القارى:۷۸/۱۵،وتحفة البارى:۵۶۵/۳،والقسطلانى:۲۲۹/۵،وفتح البارى:۲۵۹/۶)_
[6]) فتح البارى:۲۵۹/۶)_
[7]) عمدة القارى:۷۸/۱۵)_

قوله: وَمَا جَاءَ فِي أَخْذِ الْجِزْيَةِ مِنَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَي وَالْمَجُوسِ وَالْعَجَمِ: او د یهودیانو، نصاری، مجوسیانو او عجمیانو نه د جزئې د وصولولو په بیان کښې دا کتاب دې دا د ترجمة الباب باقی حصه ده.

جزیه به د چانه اخستلې شی؟ ددې ځائې نه اختلافی مسئله شروع کیږی چې جزیه به د کومو خلقو نه اخستلې شی، آیا صرف د اهل کتابو نه یا د نورو مذهبونو د تابعدارو خلقو نه هم؟ تفصیل لاندې ذکر کولې شی:

① د امام شافعی او احمد رحمة الله علیهما مذهب دادې چې جزیه به صرف د اهل کتابو او مجوسیانو نه اخستلې شی.[1] پاتې شو بت پرست، اهل هوی او باقی ټول کفار،نو د دوی نه به جزیه نهٔ قبلیږی، ددې ټولو خلقو له طرفه به صرف اسلام قابل قبول وی.[2]

هرچه مجوسیان دی نو چونکه د نبی کریم ﷺ نه ثابت دی چې هغوی د مجوسیانو نه جزیه اخستلې وه نو د سنت په ذریعې سره به په کتاب الله کښې تخصیص اوشی او د جزیه په حکم کښې به مجوسیان هم داخل شی.[3]

② د امام مالک رحمه الله مذهب دادې چې د جزئې حکم هر کافر ته شامل دې.ددې وجې نه به د هرکافر نه جزیه وصولولې شی، خواه کتابی وی یا مجوسی وی، هندو وی یا سیک.عرب وی یا عجم.[4]

لیکن د هغوی په نزد مرتد په دې عام کښې داخل نهٔ دې، یعنی د هغهٔ په حق کښې جزیه قابل قبول نهٔ ده، دده دپاره خو دوه صورتونه جائز دی، توبه یا قتل.

هم دا مذهب د امام اوزاعی او د شام د فقهاء کرامو هم دې.[5]

دې حضراتو په دې سلسله کښې استدلال د حضرت بریده رضی الله عنه د روایت نه کړې دې، کوم چې امام مسلم رحمه الله وغیره نقل کړې دې، حضرت بریده رضی الله عنه فرمائی:

"کان رسول الله صلی الله علیه وسلم إذا أمر أمیراً علی جیش أو سریة أوصاه فی خاصته بتقوی الله ومن معه من المسلمین خیراً، ثم قال: ......وإذا لقیت عدوکم من المشرکین فادعهم إلی ثلاث خصال.أو خلال.......فان هم أبوا فسلهم الجزیة، فان هم أجابوك فاقبل منهم، وکف عنهم........"[6]

---

[1]) پورته حواله،وفتح الباری:۶/۲۵۹،والاوجز:۶/۱۹۱،والمغنی:/۹۲۶۳،وکتاب الام:۲/۴/۱۷۴)_

[2]) المغنی:/۹۲۶۶،رقم:(۷۶۴۲))_

[3]) الفتح:۶/۲۵۹_۲۶۰،وکتاب الام:۲/۴/۱۷۲_۱۷۳،وعمدة القاری:۱۵/۷۸،واحکام القرآن:۳/۱۲۰)_

[4]) المدونة الکبری:۲/۴۶،وفتح الباری:۶/۲۵۹،وعمدة القاری:۱۵/۷۸)_

[5]) فتح الباری:۶/۲۵۹،وعمدة القاری:۱۵/۷۸)_

[6]) الحدیث اخرجه مسلم،کتاب الجهاد والسیر،باب تامیر الامام علی البعوث ووصیة.....رقم (۴۵۲۱_۴۵۲۴)، و ابو داود،اول کتاب الجهاد،باب فی دعاء المشرکین،رقم (۲۶۱۲_۲۶۱۳)، والترمذی، ابواب السیر،باب ما جاء فی وصیة ﷺ فی القتال،رقم (۱۶۱۷)،وابن ماجه،ابواب الجهاد،وصیة الامام،رقم (۲۸۵۸)

يعنی "دنبی علیه السلام عادت مبارکه خو دا وو،چې کله به ئې څوک دلښکر يا دسريې امير مقررولو ،نوعادت مبارکه دا وو چې مذکوره امير ته به ئې د خپل ذات او د عامو مسلمانانو په باره کښې د الله تعالى نه د ويريدو وصيت فرمائيلو ،بيا به ئې ارشاد فرمائيلو......او کله چې دشمن سره مخامخ شئ نو تاسو هغوی ته د دريو څيزونو دعوت ورکړئ......که هغوی انکار اوکړی نو د هغوی نه جزيه طلب کړئ،که په دې باندې راضی شی نو د هغوی نه جزيه قبول کړئ او هغوی سره څهٔ غرض مهٔ ساتئ......."

ددې حديث د عموم نه دا حضرات استدلال کوی چې دا حديث ټولو مشرکينو او کافرانو ته عام دې،لکه څنګه چې دلته نبی علیه السلام د مشرکين لفظ استعمال فرمائيلې دې،لهذا د کوم خائې شرک چې هم وی،هر قسم شرک چې وی نو هغه ددې حديث په عموم کښې داخل دې.(۱) اهل کتاب هم ښکاره خبره ده چې د هغوی اکثره حصه خلق مشرکان دی،څوک عزير علیه السلام ته ابن الله وائی او څوک عيسى علیه السلام ابن الله منی.

دغه شان دا حضرات ددې خبرې نه هم دليل نيسی چې نبی علیه السلام د هجر د مجوسيانو نه جزيه وصول کړې ده،او دا ددې خبرې تقاضه کوی چې دلته د آيت کريمه د مفهوم مخالف اعتبار نهٔ دې کړې شوې،بلکه مفهوم مخالف لره اعتبار ورکول دلته پريخودلې شوې دی،نوهر کله چې ددې حديث په ذريعې سره د اهل کتابو تخصيص اوکړې شو نو معلومه شوه چې په آيت کريمه کښې مذکوره کلمات(من أهل الكتاب)څهٔ مفهوم مخالف نشته.(۲).

③د احنافو حضراتو كثرالله سوادهم.مذهب د جزيه په اخستلو کښې دادې چې د اهل کتاب، مجوسيانو او د عجم د بت پرستو نه به جزيه اخستلې شی،هرچه د عربو بت پرست دی نو د هغوی نه به جزيه نهٔ اخستلې کيږی،د هغوی دپاره اسلام دې يا توره،دريم هيڅ صورت نشته،دغه شان د مرتدينو نه به هم جزيه نهٔ قبليږی.(۳)

غالباً امام بخاری رحمه الله هم ددې مسلک قائل دې ځکه چې دلته هغوی د ترجمة الباب لاندې کوم الفاظ ذکر کړې دی،د هغې نه هم دا معلوميږی.(٤).

د احنافو مذهب د مالکيه په شان دې،فرق صرف دادې چې هغوی د مشرکين عرب نه هم د

---

[۱]) شرح ابن بطال:۳۳۰/۵،واحكام القرآن للرازى:۱۱۸/۳_۱۲۱)_

[۲]) شرح ابن بطال:۳۳۰/۵،وفتح البارى:۲۶۰/۶)_

[۳]) الهداية مع فتح القدير:۲۹۱/۵،وعمدة القارى:۷۸/۱۵،واحكام القرآن:۱۲۱/۳)_ قال الامام محمد بن الحسن الشيبانى رحمه الله: ثم كل من يجوز استرقاقه من الرجال يجوز اخذ الجزية منه بعقد الذمة؛كاهل الكتاب وعبدة الاوثان من العجم،ومن لا يجوز استرقاقه لا يجوز اخذ الجزية منه؛كالمرتدين وعبدة الاوثان من العرب. والاصل فيه حديثان.... "السير الكبير مع شرحه للسرخسى:۱۳۲/۳/۲،باب قتل الاسارى والمن عليهم،رقم الباب(۱۰۷))_

[٤]) عمدة القارى:۷۸/۱۵،واوجز المسالك:۱۹۲/۶،وفيض البارى:۴۷۲/۳)_

جزیه اخستلو قائل دی او احناف ددې قائل نهٔ دی.ددې حضراتو مستدل یو خو هم دغه آیت کریمه دې کوم چې امام بخاری رحمه الله هم په باب کښې ذکر کړې دی.
دویم مستدل د حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه حدیث دې کوم چې ددې تذکره ده چې هغوی د هجر د مجوسیانو نه جزیه اخستلې وه.دا حدیث باب کښې راروان دې[1].بیا قیاس هم د احنافو تائید کوی،هغه دا چې اهل کتاب،مجوسیان او عجمی بت پرستو لره غلامان جوړول جائز دی نو د دوی نه جزیه قبلول به هم جائز وی.ددې عکس مرتد دې چې هغهٔ لره غلام جوړول جائز نهٔ دی لهذا د هغهٔ نه جزیه اخستل هم جائز او صحیح نهٔ دی[2].
د مشرکینو د عرب د تخصیص وجوهات:هرچه د مشرکین عرب او د مرتدینو نه جزیه نهٔ اخستل دی نو ددې وجه داده چې د هغوی د کفر نوعیت او کیفیت لږ مختلف دې ځکه چې د هغوی کفر لږ زیات سخت دې،اوګورئ:نبی علیه السلام د مشرکینو د عرب مینځ کښې لوئې شوې وو،قرآن کریم هم د هغوی په ژبه کښې نازل شوې وو.ددې وجې نه معجزات د هغوی په حق کښې زیات ښکاره وو،ددې ټولو باوجود د اسلام نهٔ قبلولو مطلب چې ضد.بغض او طاقت ښودل نهٔ دی نو نور څهٔ دی؟[3].
دغه شان د مرتد معامله ده،هغهٔ د هدایت نه پس تیارهٔ،د اسلام او اطاعت نه پس د خپل حقیقی رب انکار کړې دې،حالانکه دهٔ ته د اسلام د صفتونو هم معلومات وو.ددې وجې نه به د دهٔ نه جزیهٔ نهٔ اخستلې کیږی،په سزا کښې به د زیاتی او اضافې په طور سره ددهٔ په حق کښې صرف توره یا صرف اسلام قابل قبول وی.
علامه رازی رحمه الله په احکام القرآن کښې نور وجوهات هم ددې تخصیص دپاره ذکر کړې دی:
① امام معمر رحمه الله د علامه زهری رحمه الله نه نقل کړې دی چې نبی علیه السلام بت پرستو سره په جزیه باندې صلح کړې وه،البته ددې نه هغه بت پرست جدا وو کوم چې عرب وو.
② د الله تعالی ارشاد دې(فاقتلوا المشركين حيث وجدتموهم)[4] دا آیت کریمه د عرب د بت پرستو په باره کښې نازل شوې وو،ددې وجې نه دوی به یا خو قتلولې شی یا به دوی اسلام قبلوی[5].دغه شان ملاعلی قاری رحمه الله فرمائی چې د مشرکینو د عرب په باره کښې زمونږ دا

---

[1]) الفقه الحنفی وادلته:۳۹۹/۲،والهداية مع فتح القدير:۲۹۲/۵)_
[2]) شرح ابن بطال:۳۳۰/۵،والهداية مع فتح القدير:۲۹۲/۵)_
[3]) مرقاة المفاتيح:۵۵۵/۷،الفصل الثالث من باب الجزية،والهداية مع فتح القدير:۲۹۲/۵،واوجز المسالک:۱۹۷/۶،والمبسوط للسرخسی:۱۲۶/۱۰،باب المرتدين)_
[4]) التوبة:۵)_
[5]) احكام القرآن:۱۲۱/۳،مطلب فی الصابئين،والاوجز:۱۹۳/۶،و۱۹۵،والمصنف لعبد الرزاق: ۳۲۶/۱۰، رقم (۱۹۲۵۹)،وانظر كذلک كتاب السير الكبير مع شرح السرخسی:۱۳۲/۳/۲،باب(۱۰۷)قتل الاسارى والمن عليهم)

دليل دي.﴿تقاتلونهم أو يسلمونهم﴾[1] او د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه روايت دې چې نبى عليه السلام او فرمائيل: ”لايقبل من مشركي العرب إلا الاسلام أو السيف“[2].

د كومو خلقو نه به جزيه نهٔ اخستلې كيږى؟ وړاندې چې كوم بحث اوشو نو د هغې تعلق دې سره وو چې جزيه په كومو خلقو باندې واجبه ده.اوس بحث دادې چې جزيه په كومو خلقو باندې واجبه نهٔ ده،نو په دې سلسله كښې د حضراتو احنافو رحمهم الله دليل دادې چې د عربو په بت پرستو،مرتدينو،ښځو،ماشومانو،معذور خلقو،نابينا،شيخ فانى او په كار باندې قدرت او طاقت نهٔ لرونكى فقيرانو باندې جزيه واجبه نهٔ ده.[3].

د عرب بت پرستو او مرتدينو نه د جزيه نهٔ اخستلو چې كومه وجه وه نو هغه مونږ وړاندې بحث كښې ذكر كړه،هرچه د ښځو،ماشومانو،معذورو خلقو او د شيخ فانى وغيره نه جزيه نهٔ اخستل دى او په دوى باندې د نهٔ واجب كيدلو چې كومه معامله ده نو د هغې وجه داده چې دوى په جنګونو كښې نهٔ شى قتلولې،او قانون دادې چې كوم سړې د سزا په طور نهٔ قتليږى نو د هغهٔ نه د جزيې مطالبه هم نهٔ كيږى،چونكه جزيه خو ددې وجې نه لازمه شوې وه چې قتل ترينه ساقط كړې شى،ددې وجې نه چې د كوم سړى قتل واجب نهٔ دې نو په هغهٔ باندې جزيه هم لازمه نهٔ ده او دا هغه كسان دى چې د دوى قتل جائز نهٔ دې،ددې وجې نه په دوى باندې جزيه ادا كول هم لازم نهٔ دى.

د حضرت عمر رضي الله عنه مولى حضرت اسلم فرمائى: ”كتب عمر رضي الله عنه الى امراء الجزية: ان لا يضعوا الجزية الاعلى من جرت عليه المواسى،ولايضعوا الجزية على النساء والصبيان.....“[4].

چې ”حضرت عمر رضي الله عنه د جزيې وصولولو ذمه دارانو ته اوليكل چې هغوى جزيه لازمى نهٔ كړى سوا د هغه سړى چې د چا په سر باندې چاړهٔ چليدلې وى،يعنى بالغ وى او په ښځو او ماشومانو باندې جزيه لازمه نهٔ كړئ“.

فقيرغيرمعتمل،يعنى هغه فقير چې د څهٔ پيشې او صنعت وغيره باندې پوهيدلو باوجود په كار باندې قدرت نهٔ لرى،د داسې فقير نه د جزيه نهٔ اخستلو وجه داده چې حضرت عمر رضي الله عنه دا شرط لګولې وو چې د هغه فقير نه به جزيه اخستلې كيږى څوک چې په كار باندې قدرت لرى. لكه صله بن زفر فرمائى چې حضرت عمر رضي الله عنه د ذميانو يو بوډا اوليدلو چې سوال كوى(خير غواړى)حضرت تپوس اوكړو چې تا ته څهٔ تكليف دې؟سوال ولې كوې؟نو بوډا

---

[1]) الفتح:۱۶)_

[2]) كتاب الخراج لابى يوسف القاضى،ومرقاة المفاتيح:۵۵۵/۷،و عن الحسن قال:امر رسول الله صلى الله عليه وسلم ان يقال العرب على الاسلام،ولا يقبل منهم غيره...."،اعلاء السنن:۴۵۰/۱۲،والفقه الحنفى وادلته:۴۰۰/۲)_

[3]) الفقه الحنفى وادلته:۴۰۰/۲،والهداية مع فتح القدير:۲۹۳/۵_۲۹۴)_

[4]) سنن البيهقى:۹۳۳۳/،كتاب الجزية،باب من يرفع عنه الجزية،رقم (۱۸۷۰۰)،والهداية مع فتح القدير:۲۹۴/۵،والفقه الحنفى وادلته:۴۰۱/۲)_

اوونیل چې ماسره مال نشته او زما نه جزیه اخستلې کیږی.ددغه پیسو پوره کولو دپاره سوال کوم.حضرت عمر رضی الله عنه اوفرمائیل چې مونږ تاسو سره انصاف اونهٔ کړو ځکه چې مونږ ستاسو ځوانی اوخوړه او اوس ستاسو نه جزیه هم اخلو.بیا خلیفه خپلو ټولو کسانو ته اولیکل چې د شیخ فانی نه جزیه مهٔ اخلئ.(۱).

دغه شان د مملوک،مکاتب،مدبر،ام ولد او راهب کوم چې خلقو سره میل ملاپ نهٔ ساتی، دوی نه به هم جزیه نهٔ اخستلې کیږی.(۲).

وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ قُلْتُ لِمُجَاهِدٍ مَا شَأْنُ أَهْلِ الشَّأْمِ، عَلَيْهِمْ أَرْبَعَةُ دَنَانِيرَ وَأَهْلُ الْيَمَنِ عَلَيْهِمْ دِينَارٌ قَالَ جُعِلَ ذَلِكَ مِنْ قِبَلِ الْيَسَارِ.

او ابن عیینه د ابن ابی نجیح نه روایت کوی چې ما د مجاهد نه تپوس اوکړو چې ددې څهٔ وجه ده چې په اهل شام باندې خو څلور دیناره لازم دی او په اهل یمن باندې صرف یو دینار لازم دې؟نو هغوی اوفرمائیل چې دا د مالدارئ او د غریبئ په حساب سره مقرر کړې شوې ده.یعنی شامی خلق چونکه مالدار دی ددې وجې نه د هغوی نه څلور دیناره اخستلې شی او یمنی خلق غریب دی نو د هغوی نه یو دینار اخستلې شی.

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام عبدالرزاق رحمه الله په خپل مصنف کښې موصولاً"اخبرنا ابن عیینة عن ابن ابی نجیح"د سند سره نقل کړې دې.(۳).دغه شان ابوعبید رحمه الله هم په کتاب الاموال کښې دا بلاغاً روایت کړې دې.(۴).

د مذکوره تعلیق مقصد: امام بخاری رحمه الله دا اثر دلته ذکر کولو سره د جزیه په وصولئ کښې د فرق طرفته اشاره کړې ده.د ذمیانو نه چې کومه جزیه وصولولې شی نو ددې به څومره مقدار وی،په دې کښې هم د ائمه اربعه اختلاف دې.

① د امام ابوحنیفه او په یو روایت کښې د امام احمد(۵) مذهب دادې چې خلق درې قسمه وی: مالدار، متوسط او فقیران،د مالداروخلقونه به کال کښې اتهٔ څلویښت دینارونه

---

(۱) نصب الراية:۴۵۳/۳،باب الجزية،الحديث الرابع،وكتاب الاموال لابن زنجويه:۱۱۶۲،باب من تجب عليه الجزية ومن تسقط عنه،رقم (۱۶۵)وكنز العمال:۲۱۳/۴،كتاب الجهاد،رقم (۱۱۴۷۳)اعلاء السنن: ۴۶۲/۱۲، والهداية مع فتح القدير:۲۹۴/۵،والفقه الحنفى و ادلته:۴۰۱/۲)_

(۲) الهداية مع فتح القدير:۲۹۴/۵،و۲۹۵،باب الجزية،وقال ابن رشد فى بداية المجتهد:۴۰۴/۱،الفصل السابع فى الجزية: فانهم اتفقوا على انها انما تجب بثلاثة اوصاف:الذكورية،والبلوغ،والحرية،وانها لا تجب على النساء والصبيان،اذا كانت انما هى عوض من القتل انما هو متوجه بالامر نحو الرجال البالغين،اذ قد نهى عن قتل النساء والصبيان،وكذلك اجمعوا انها لا تجب على العبيد")_

(۳) المصنف لعبد الرزاق:۳۳۰/۱۰،كتاب اهل الكتابين،باب كم يؤخذ منهم فى الجزية،رقم: (۱۹۲۷۱)، وتغليق التعليق:۴۸۲/۳،وعمدة القارى:۷۹/۱۵)_

(۴) كتاب الاموال،باب فرض الجزية،ومبلغها.....:۵۱/۱،وتغليق التعليق:۴۸۲/۳)_

(۵) المغنى لابن قدامة:۹۲۶۷/۷واعلاء السنن:۴۳۱/۱۲)_

اخستلې شي (یا څلور دیناره) د هرې میاشتې په حساب سره. دا درې درهمه جوړيږي. د متوسط قسم خلقو نه به څلور ویشت درهمه (یا دوه دیناره) یعنی هره میاشت کښې دوه دیناره او د فقیرانو نه به دولس دیناره (یا یو دینار) میاشت کښې یو دینار[1].

②: امام ثوری، ابو عبید، په یو روایت کښې د امام احمد رحمهم الله مذهب دادې چې د جزیې څۀ خاص مقدار متعین نۀ دې، د امام په رائې باندې منحصره ده چې کم وصولوی یا زیاته[2].

③: د امام شافعی رحمه الله مسلک دادې چې د مالدار او فقیر دواړو نه به یو دینار وصولولې شی[3]. البته امام ته دا اختیار دې چې مماکست اوکړی یعنی د جزیې رقم د زیاتولو کوشش اوکړی، تردې چې څلور دیناره د دوی نه واخستلې شی[4].

④: د امام مالک رحمه الله غوره قول دادې چې د سرو زرو والو نه به څلور دیناره او د چاندئ والو نه به څلویښت درهمه اخستلې شی[5]. او کۀ ددې طاقت نۀ وی نو د ضرورت په قدر به کمولې شی[6].

⑤ په حنابله کښې د امام ابوبکر غوره مسلک دادې چې د جزیې کم از کم مقدار یو دینار دې، او د زیات مقدار حد ئې مقرر نۀ دې، د امام احمد نه هم یو دا روایت مروی دې[7].

د مذهبونو دلائل: د احنافو دلیل د حضرت عمر رضی الله عنه هغه فیصله ده کومه چې هغوی مختلفو ګورنرانو او عاملینو ته لیږلې وه، لکه ابو عون محمد بن عبید الله الثقفی رحمه الله لیکی:

"وضع عمر بن الخطاب رضی الله عنه فی الجزية على رؤوس الرجال، على الغنى ثمانية وأربعين درهماً، وعلى المتوسط أربعة وعشرين درهماً، وعلى الفقير اثنى عشر درهماً".

امام ابوبکر بن ابی شیبه دا روایت په خپل "مصنف" کښې مرسلاً روایت کړې دې[8]. او ابن زنجویه په "کتاب الاموال" کښې دا مسنداً روایت کړې دې او په دې مسند روایت کښې په یو راوی مندل باندې کلام دې لیکن مرسل روایت که مسنداً روایت کړې شی، خواه

[1]) فتح الباری:۶/۲۶۰، واعلاء السنن:۱۲/۴۳۱، والهداية مع فتح القدير:۵/۲۸۹)_
[2]) المغنى لابن قدامة:/۲۶۷، رقم (۷۶۴۰)، واعلاء السنن:۱۲/۴۳۱)_
[3]) احکام القرآن للجصاص:۳/۱۲۵، واعلاء السنن:۱۲/۴۳، وكتاب الام:۴/۲۷۹)_
[4]) فتح الباری:۶/۲۶۰، وشرح النووى على مسلم:۲/۸۲)_
[5]) شرح الزرقانى على المؤطا:۲/۱۴۰، جزية اهل الكتاب والمجوس، وبداية المجتهد:۱/۴۰۴، الفصل السابع فى الجزية، واوجز المسالك:۶/۲۰۴)_
[6]) پورته حواله جات، وفتح الباری:۶/۲۶۰)_
[7]) المغنى لابن قدامة:/۹۲۶۷، واعلاء السنن:۱۲/۴۳۱)_
[8]) المصنف لابن ابی شيبة:۱۷/۴۰۶، كتاب السير ما قالوا فى وضع الجزية، رقم(۳۳۳۱۱)، او پورته حواله جات)

په ضعيف طريق سره وی نو د ټولو په نزد حجت او دليل وی.(۱).
دغه شان حارثه بن مضرب، د حضرت عمر رضی الله عنه نه روايت کوی:
"انه بعث عثمان بن حنيف، فوضع عليهم ثمانية واربعين درهماً، واربعة وعشرين، واثنى عشر......"(۲).
چې "حضرت عمر رضی الله عنه عثمان بن حنيف روان کړو، نو هغوی په ذميانو باندې اته څلويښت درهمه، څلور ويشت درهمه او دولس درهمه مقرر کړل".
دا حديث مرسلاً او موصولاً متعدد طرقو سره روايت شوې دې او دا صحيح او مشهور حديث دې، علامه ابن قدامه رحمه الله په المغنی کښې فرمائي چې ددې حديث په صحت او شهرت کښې هيڅ شک و شبهه نشته خواه صحابه کرام رضی الله عنهم وی يا غير صحابه. د ټولو په نزد ددې صحت منلې شوې دې، هيڅ يو منکر ددې انکار نۀ دې کړې او په دې کښې د چا اختلاف هم نشته، په دې حديث باندې د حضرت عمر رضی الله عنه نه پس خليفه ګانو هم عمل کړې دې، چې ددې خبرې دليل دې چې په دې باندې اجماع شوې ده او ددې خلاف عمل کول جائز نۀ دی تردې چې په خپله د امام شافعی رحمه الله نه روايت دې چې په دې حديث باندې عمل کول مستحب دی.(۳).
د امام ثوری او ابوعبيد وغيره وينا داده چې د جزيې د مقدار په سلسله کښې د نبی عليه السلام او د حضرت عمر رضی الله عنه نه مختلف قسم احکامات روايت شوې دی، لکه نبی عليه السلام حضرت معاذ رضی الله عنه ته دا حکم ورکړې وو چې د هر بالغ نه يو دينار وصول کړی(۴). دغه شان نبی عليه السلام د نجران نصارو سره په دوه زره جوړو باندې صلح کړې وه، د نيمو جوړو ادا کول په صفر کښې وو او باقی نيمې په رجب کښې ادا کول ضروری وو.(۵). او حضرت عمر رضی الله عنه د جزيې درې طبقې مقرر کړې وې چې په مالدار سړی باندې اته څلويښت درهمه، په متوسط باندې څلورويشت او په فقير باندې دولس درهمه(۶).
دغه شان کله چې حضرت عمر رضی الله عنه د بنوتغلب نصارو سره صلح اوکړه نو په هغې کښې دا فيصله هم شوې وه چې مسلمانان په زکوة کښې څۀ ادا کوی نو دوی به د هغې دوچند په

---

(۱) کتاب الاموال لابن زنجويه: ۱/ ۲۱۰، باب ارض العنوة تقر بايدی.....رقم (۲۵۸)، اعلاء السنن: ۱۲/ ۴۳۱)
(۲) پورته حواله، ص: ۴۳۳، ۴۳۴، وفتح الباری: ۶/ ۲۶۰)_
(۳) المغنی لابن قدامة: ۹۲۶۸/، واعلاء السنن: ۱۲/ ۴۳۲_۴۳۳)_
(۴) حديث معاذ اخرجه الترمذی، ابواب الزکاة، باب ما جاء فی زکاة البقر، رقم (۶۲۳)، وابو داود، ابواب الزکاة، باب زکاة السائمة، رقم (۱۵۷۶)، والنسائی، کتاب الزکاة، باب زکاة البقر، رقم (۲۴۵۲_۲۴۵۵)، وابن ماجه. کتاب السنة، باب اجتناب الرای والقياس، رقم (۵۵)، وابواب الزکاة، باب صدقة البقر، رقم (۱۸۰۳))_
(۵) الحديث اخرجه ابو داود فی سننه. کتاب الخراج.....باب فی اخذ الجزية، رقم (۳۰۴۱))_
(۶) المصنف لابن ابی شيبة: ۱۷/ ۴۰۶، رقم (۳۳۳۱۱)، والمغنی: ۹۲۶۷/، واعلاء السنن: ۱۲/ ۴۳۱)_

جزيه كنبې ادا كوى (١)،ددې تېولو واقعاتو نه دا ثابته شوه چې د جزيې معامله امام ته حواله ده چې هغه څنګه غواړى نو هغه شان فيصله به كوى.كه د جزيې څۀ مقرره حد مقرر او متعين وو نو دا اختلاف به نۀ پيدا كيدۀ او دا هم ممكنه نۀ ده چې كه په متعين مقدار كنبې اختلاف وى چې يو كس يو څۀ وصول كړى او او بل كس بل څۀ وصول كړى (٢).

د جمهورو له طرفه جواب:په دې مسئله كنبې اګرچه د جمهورو اختلاف دې چې جزيه به څومره مقدار كنبې وى؟ليكن په دې كنبې هيڅ اختلاف نشته چې د د جزيې حد مقرر دې،په دې سلسله كنبې صرف امام ثورى،ابوعبيد وغيره رحمهم الله ددې قائل دى چې دا د امام په رائې باندې منحصر ده چې د ذميانو نه څومره جزيه وصول كړې شى.نو د جمهورو له طرفه دې حضراتو ته دا جواب وركړې شوې دې چې اصل كنبې جزيه په دوه قسمه ده:

① الجزية بالتراضى:دا هغه قسم دې چې د دوو ډلو مينځ كنبې د صلحې په صورت كنبې د دواړو په رضامندئ سره فيصله كړې شى،په دې كنبې به ددې خلقو نه هغه څيز اخستلې شى په كوم څيز باندې چې صلح شوې ده،په ذې كنبې تعدى(زياتوالې)جائز نۀ دې.ددې دليل د نبى ﷺ اهل نجران سره صلح ده،كوم چې نصارى وو،دويم دليل د حضرت عمر رضي الله عنه هغه عمل دې كوم چې اوس تير شو چې هغوى د مسلمانانو د زكوة دوچند مال د بنوتغلب نه وصول كړې وو.

② الجزية بالغلبة على الكفار:دا هغه قسم دې چې په دې كنبې د وخت امام په كافرانو باندې په جنګ كنبې د غلبې او تسلط حاصلولو نه پس،په دې كافرانو باندې د مالدار او فقير وغيره په اعتبار سره جزيه مقرروى(٣).

ملاعلى قارى رحمه الله د علامه ابن الهمام په حوالې سره ليكى:

"الجزية على ضربين:جزية توضع بالتراضى والصلح عليها،فتقدر بحسب ماعليه الاتفاق،فلا يزاد عليه تحرزا عن الغدر،واصله صلح رسول الله ﷺ اهل نجران وهم قوم من النصارى بقرب اليمن على مافى ابى داود عن ابن عباس رضي الله عنهما قال:صالح رسول الله ﷺ اهل نجران على الفى حلة،الحديث(٤)

.وصالح عمر رضي الله عنه نصارى بنى تغلب على ضعف ما يؤخذ من المسلم من المال(٥)،والضرب الثانى :جزية يبتدئ الامام بتوظيفها اذا غلب على الكفار......"(١)

---

(١) المغنى:٩٢٦٧/،واعلاء السنن:٤٣١/١٢،والمرقاة:٦۶/٨،واوجز المسالک:٢٠٧/٦_

(٢) المغنى:٩٢٦٧/،واعلاء السنن:٤٣١/١٢)_

(٣) الفقه الحنفى وادلته:٣٩٨/٢،والمرقاة:٦۶/٨، والاوجز:٢٠٧/٦، والبناية:٢٣٨/٧،باب الجزية)_

(٤) رواه ابو داود،كتاب الخراج......باب فى اخذ الجزية،رقم (٣٠٤١))_

(٥) انظر المصنف لابن ابى شيبة:٥۶٢/٦،كتاب الزكاة،فى نصارى بنى تغلب:ما......رقم (١٠٦٨٤)والسنن الكبرى للبيهقى:٩٣٦٣/_٣٦٤،كتاب الجزية،باب نصارى العرب تضعف...... .....[بقيه برصفحه آئنده....

چونکه د دواړو قسمونو نوعیت جدا جدا دې،ددې وجې نه ئې احکامات هم جدا جدا شو.د صلحې په صورت کښې ذمیانو ته هم څۀ اختیار حاصل دې لیکن د شکست په صورت کښې هغوی ته هیڅ اختیار نشته،په دې سلسله کښې به د وخت امام فیصله کوی،دغه فیصله به د احنافو په نزد د حضرت عمر رضی الله عنه د فیصلې په رڼا کښې وی.د شوافعو په نزد به د حضرت معاذ رضی الله عنه د حدیث مطابق او د امام مالک رحمه الله په نزد د هغوی د دلیل په بنیاد باندې فیصله کیږی.

د شوافعو دلیل:د حضرات شافعیه رحمهم الله مشهور دلیل په دې سلسله کښې د حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه هغه حدیث دې کوم چې اوس تیر شو چې:

"ان النبی صلی الله علیه وسلم إلی الیمن أمره أن یاخذ......ومن کل حالم یعنی محتلماً دیناراً أو عِدله من المعافر،ثیاب تکون بالیمن"(اللفظ لابی داؤد)([1])

یعنی"کله چې نبی علیه السلام حضرت معاذ بن جبل رضی الله عنه د یمن طرفته روان کړو نو ورته ئې حکم اوکړو چې.......او د هربالغ سړی نه یو دینار یا ددې برابر معافری کپړې واخله(دا د یمنی کپړو یو قسم دې)

د شوافعو د دلیل جواب:دا د شوافعو دلیل دې،لیکن دا زمونږ خلاف حجت نۀ دې چې مونږ هم په دې باندې د عمل کولو قائل یو او دا په فقیر باندې محمول کوو([2]).دغه شان حضرت معاذ رضی الله عنه چې د اهل یمن نه یو دینار اخستلې وو نو ددې وجې د هغوی غریبی وه څکه چې یمنی خلق غریبان وو،په دې باندې دلیل د حضرت امام بخاری رحمه الله هغه تعلیق دې کوم چې د باب په ابتداء کښې تیر شو......

"قال ابن عیینة عن ابن أبی نجیح : قلت لمجاهد: ماشان أهل الشام علیهم أربعة دنانیر وأهل الیمن علیهم دینار؟قال: جعل ذلک من قبل الیسار"([3]).

او امام ابوبکرجصاص رحمه الله فرمائی چې د حضرت معاذ رضی الله عنه حدیث په صلح باندې محمول دې،ددې دلیل دادې چې ددې حدیث په بعضې طُرُق کښې د"حالمة"([4]) اضافه هم موجود ده

بقیه ازحاشیه گذشته] رقم (۱۸۷۹٤_۱۸۷۹٦)، وکتاب الخراج لیحیی بن آدم،رقم (۲۰٦_۲۰۸).والخراج لابی یوسف القاضی ۱۲۹_۱۳۱،فصل فی شان نصاری بنی تغلب.....ونصب الرایة فی تخریج احادیث الهدایة: ٤٥٥/۳، باب الجزیة،من کتاب السیر)_

[1]) مرقاة المفاتیح:٦٦/۸،واوجز المسالک:۲۰۷/٦،وفتح القدیر:۲۸۸/۵_۲۸۹)_

[2]) الحدیث صححه الترمذی والحاکم فی کتاب الزکاة،زکاة البقر:۳۹۸/۱،ومر تخریجه آنفا.وفتح الباری:۲٦۰/٦)_

[3]) اعلاء السنن:٤۳۳/۱۲،والمسوی:۱٦۷/۲،واوجز المسالک:۲۰۹/٦)_

[4]) اعلاء السنن:۱۲ی/٤۳۲،والمغنی:/۹۲٦۸،واوجز المسالک:۲۰۸/٦)_

[5]) المصنف لعبد الرزاق:۳۳۰/۱۰،رقم (۱۹۲۲۸)، وکان معمر یقول:هذا غلط.قوله: حالمة".لیس علی النساء شیء."کذا فی نصب الرایة:٤٤۳/۳،رقم (٦۰٤۲))_

او په دې باره کښې خو څۀ اختلاف نشته چې د ښځې نه به جزیه صرف د صلحې په صورت کښې اخستلې کیږي(۱).هم دا خبره صاحب هدایه علامه مرغینانی رحمه الله هم فرمائیلې ده، لکه هغوی لیکی: ”وما رواه محمول على أنه كان ذلك صلحاً، ولهذا أمره بالأخذ من الحالمة، وإن كانت لا يؤخذ منها الجزية......“(۲).

او دا خو معلومه ده چې یمن د صلحې په ذریعې سره فتح شوې وو دا نۀ چې عنوةً(۳).

د مالکیه دلیل: امام مالک رحمه الله د خپل مذهب دپاره د استدلال په طور دا روایت پیش کړې دې، کوم چې د ”نافع عن أسلم مولى عمر بن الخطاب“ د طریق نه مروی دې:

”أن عمر بن الخطاب رضي الله عنه ضرب الجزية على أهل الذهب أربعة دنانير، وعلى أهل الوَرِق أربعين درهماً، مع ذلك أرزاق المسلمين، وضيافة ثلاثة أيام“(۴).

چې ”حضرت عمر رضی الله عنه په سرو زرو والو باندې څلور دیناره، په چاندئ والو باندې څلوېښت درهمه، دې سره اسلامی لښکر ته خوراک ورکول او درې ورځې میلمستیا د جزیې په طور مقرر کړې وه“.

که دا اثر اوکتلې شی نو هم دا خبره وړاندې راځی چې د سرو زرو والو نه به څلور دیناره اخستلې شی، د چاندئ والو نه څلوېښت درهمه او په دې کښې د مالدار یا د فقیر څۀ تقسیم نشته. ددې نه علاوه اثر کښې نور دوه څیزونه هم دی، یو دا چې اسلامی لښکر ته د خوراک څکاک څیزونه ورکول چې په ذمیانو باندې به دا څیز هم واجب وی چې کله اسلامی لښکر د هغوی په علاقو باندې تیریږی نو د هغوی د خوراک څکاک انتظام به هم کوی(۵).

دویم څیز درې ورځې میلمستیا ده، ددې مطلب دادې چې کوم مسلمانان ددې خلقو په علاقو باندې تیریږی نو ورته به دا خلق روټئ او سالن وغیره ورکوی او د هغوی دپاره به د داسې رهائش بندوبست او انتظام کوی چې د ګرمئ او یخنئ نه محفوظ وی(۱).لیکن په دې څیزونو باندې عمل اوس د مالکیه په نزد نشته لکه علامه دردیر مالکی رحمه الله فرمائی:

”وسقطت إضافة المجتاز عليهم من المسلمين ثلاثاً من الأيام، وإنما سقطت عنهم للظلم الحادث عليهم من ولاة الأمور......“(۷).

---

۱) احکام القرآن:۱۲۶/۳.واعلاء السنن:۴۳۲/۱۲.واوجز المسالک:۲۰۸/۶)_

۲) الهدایة مع فتح القدیر:۲۹۱/۵)_

۳) اعلاء السنن:۴۳۲/۱۲.کتاب الاموال لابن زنجویه:۱۲۹/۱.رقم (۱۱۰).والاوجز:۲۱۰/۶)_

۴) المؤطا:۲۷۹/۱.کتاب الزکاة.باب جزیة اهل الکتاب......رقم (۴۳).والاوجز:۲۰۴/۶_۴۱۱)_

۵) المنتقی:۱۷۴/۲.والاوجز:۲۱۰/۶)_

۶) التمهید لابن عبدالبر:۱۳۱/۲)_

۷) اوجز المسالک:۴۱۱/۶.والشرح الکبیر للدردیر مع الدسوقی:۵۲۱/۲.فصل فی عقد الجزیة

يعنى "په ذميانو باندې د تيريدونكو مسلمانانو درې ورځې د ميلمستيا اضافه اوس ختمه شوه او ددې وجه داده چې حكمرانان به په دوى باندې نوې نوې طريقوسره ظلم وستم كوى"
د مالكيه د دليل جواب: دا خو د مالكيه دليل وو ،ليكن ددې جواب ډير واضح دې،هغه دا چې كه په دې اثر باندې مكمل عمل اوكړې شى نو ددې مطلب هم هغه دې د كوم چې احناف قائل دى،ځكه چې مسلمانانو ته د خوراک فراهمى او درې ورځې ميلمستيا كه څلويښتو سره ملاؤ كړې شى نو دا د اتۀ څلويښت درهمو برابر جوړيږى[1]۔
ترجيح راجح: د احنافو دمذهب د دليل په طورباندې مونږ وړاندې د حضرت عمر رضي الله عنه فيصله نقل كړې وه كومه چې د حارثه بن مضرب او محمد بن عبيدالله الثقفى رحمهما الله وغيره نه مروى ده،په دې روايت شوې آثارو كښې د انسانانو د دريو طبقاتو (مالدار، متوسط او فقير) تفصيل بيان شوې دې،ددې وجې نه د عمل په اعتبار سره هم دغه آثار به راجح وى، ځكه چې په دې كښې زيادت روايت شوې دې او دغه شان د هرې طبقې حكم په كښې هم موجود دې.
بيا دا خبره هم ده چې كوم حضرات د طبقاتو په حساب سره د جزيه مقرر كيدو قائل دى نو هغوى په دې روايت باندې هم عمل كوى كوم كښې چې صرف د اتۀ څلويښتو درهمو تذكره ده،يعنى د حضرت عمرو بن ميمون اودى رحمه الله اثر،ددې برخلاف حضرات شافعيۀ چونكه په اتۀ څلويښت درهمو باندې انحصار كړې دې ددې وجې نه هغوى ددې اثرونو او رواياتو پريخودونكى شو،په كومو كښې چې د طبقاتو تميز او په هغې كښې په هرې طبقې باندې د مقرر مقدار د تخصيص تذكره ده.هم ددې په بيان كښې امام جصاص رازى رحمه الله فرمائى:
"فكان الخبر الذى فيه تفصيل الطبقات الثلاث أولى بالاستعمال،لما فيه من الزيادة ،وبيان حكم كل طبقة، ولان من وضعها على الطبقات فهو قائل بخبر الثمانية والاربعين،ومن اقتصر على الثمانية والاربعين، فهو تارك للخبر الذى فيه ذكر تميز الطبقات،وتخصيص كل واحد بمقدار منها......"[2].والله أعلم بالصواب

۲۹۸۷:[3] (۳۱۵٦) - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ سَمِعْتُ عَمْرًا قَالَ كُنْتُ جَالِسًا مَعَ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ وَعَمْرِو بْنِ أَوْسٍ ، فَحَدَّثَهُمَا بَجَالَةُ سَنَةَ سَبْعِينَ - عَامَ حَجَّ مُصْعَبُ بْنُ الزُّبَيْرِ بِأَهْلِ الْبَصْرَةِ - عِنْدَ دَرَجِ زَمْزَمَ قَالَ كُنْتُ كَاتِبًا لِجَزْءِ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَمِّ الأَحْنَفِ ، فَأَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَنَةٍ فَرِّقُوا بَيْنَ كُلِّ ذِي مَحْرَمٍ مِنَ الْمَجُوسِ . وَلَمْ

---

[1]) احكام القرآن للرازى:۳/۱۲٦.والاوجز:٦/۲۰۸.و۲۱۰.واعلاء السنن:۱۲/٤۳۲)_
[2]) احكام القرآن:۳/۱۲٦.والاوجز:٦/۲۰۸.واعلاء السنن:۱۲/٤۳۳)_
[3]) قوله: سمعت عمرا"الحديث.اخرجه الترمذى،كتاب السير،باب ما جاء فى اخذ الجزية من المجوس، رقم (۱۵۸٦).وابو داؤد،كتاب الخراج والفئ والامارة،باب فى اخذ الجزية من المجوس.رقم (۳۰٤۳). والنسائى فى الكبرى،كتاب السير،رقم (۸۷٦۸))_

يَكُنْ عُمَرُ أَخَذَ الْجِزْيَةَ مِنَ الْمَجُوسِ . حَتَّى شَهِدَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - أَخَذَهَا مِنْ مَجُوسِ هَجَرٍ.

رجال الحديث

①**على بن عبدالله**: دا مشهور د حديثو امام على بن عبدالله بن المدينى رحمه الله دې، د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب الفهم في العلم" كښې تيره شوې ده.[1]

②**سفيان**: دا مشهور محدث سفيان بن عيينه بن ابى عمران كوفى رحمه الله دې، د دې مختصر حالات د "بدء الوحى" په اولنى حديث كښې او تفصيل سره په كتاب العلم، "باب قول المحدث: حدثنا....." كښې تير شوې دى.[2]

③**عمرو**: د مشهور تابعى حضرت عمرو بن دينار رحمه الله تذكره په كتاب العلم كښې راغلې ده.[3]

قوله: قال: كنت جالساً مع جابر بن زيد وعمرو بن أوس: حضرت عمرو بن دينار رحمه الله فرمائى چې زهٔ د جابر بن زيد او عمرو بن اوس رحمهما الله سره ناست ووم.

د جابر بن زيد نه مراد ابو الشعثاء جابر بن زيد بصرى رحمه الله دې.[4] او د عمرو بن اوس نه مشهور تابعى عمرو بن اوس بن ابى اوس رحمه الله مراد دې.[5]

قوله: فحدثهما بجالة سنة سبعين عام حج مصعب بن الزبير بأهل البصرة عند درج زمزم: په ٧٠هجرئ كښې، چې په دې كښې مصعب بن زبير اهل بصره سره حج كړې وو، په دې كال باندې د زمزم كوهى پوړو سره بجاله جابر بن زيد او عمرو بن اوس ته بيان اوكړو.

بجالة: دا مشهور تابعى بجاله بفتح الباء الموحدة، بعدها جيم: بن عبدة بن سالم[6] تميمى عنبرى بصرى رحمه الله دې.[7]

دوى د جزء بن معاويه كاتب وو او د احنف بن قيس ترهٔ وو.[8]، دې د حضرت عمر، حضرت عبد الرحمن بن عوف، حضرت عمران بن حصين او حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهم نه هم

---

[1]) كشف البارى:٢٩٧/٣)_

[2]) كشف البارى:٢٦٠/١،و٣/١٠٢)_

[3]) كشف البارى: ٣٠٩/٤،باب كتابة العلم)_

[4]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل،باب من افاض على راسه.....)_

[5]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب التهجد،باب من نام عند السحر)_

[6]) تعليقات تهذيب الكمال: ٨/٤،وتعليقات تهذيب التهذيب:٤١٧/١،وتوضيح المشتبه:٧٣/٤)_

[7]) تهذيب الكمال: ٨/٤،وتهذيب التهذيب:٤١٧/١،وفتح البارى:٢٦٠/٦)_

[8]) پورته حواله جات،وطبقات ابن سعد:١٣٠/٧)_

حدیث روایت کوی.د دوی نه په روایت کوونکو کښې عمروبن دینار ،عوف الاعرابی،قتاده بن دعامه او قشیر بن عمرو رحمهم الله تعالیٰ وغیره شامل دی.[1]

امام ابوذرعه رحمه الله فرمائی "مکی ثقة"[2]

امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی: "هوشیخ"[3]

علامه جاحظ د دوی تذکره د بصرې په عبادت گزارو کښې کړې ده.[4]

دغه شان مجاهد بن موسی او ابن حبان رحمهما الله هم د دوی توثیق فرمائیلې دې.[5]

البته امام ربیع بن سلیمان د امام شافعی رحمه الله په حوالې سره نقل کړې دی چې امام صاحب د دوی په باره کښې فرمائیلې وو: "بجالة رجل مجهول"[6].

علامه بیهقی رحمه الله لیکلې دی چې امام شافعی رحمه الله په "کتاب الحدود" کښې لیکلی دی چې دې مجهول دې او مشهور نهٔ دې،دغه شان دا هم مشهوره نهٔ ده چې جزء بن معاویه نومې څوک سړې د حضرت عمر رضي الله عنه عامل وو.بیا امام شافعی رحمه الله دا په "کتاب الجزیه" کښې ذکر کړه او وې فرمائیل: "حدیث بجالة متصل ثابت،لانه أدرك عمر،وکان رجلاً فی زمانه، کاتباً لعماله".

ددې نه معلومه شوه چې امام شافعی رحمه الله هم د خپلو سابقه خبرو نه رجوع کړې وه چې بجاله مجهول دې،د کتاب الجزیه د عبارت نه معلومه شوه چې دې مجهول نهٔ دې،

علامه بیهقی دې بیانولو سره لیکی: "وکان الشافعی رحمه الله لم یقف علی حال بجالة حین صنف کتاب الحدود، ثم وقف علیه حین صنف کتاب الجزیة،إن کان صنفه بعده"[7].

امام بخاری،ابوداؤد ،ترمذی او نسائی رحمهم الله د دوی روایات اخستلې دی.[8]. صحیح بخاری شریف کښې ددوی ذکرصرف دې ځائې کښې راغلې دې.[9]. رحمه الله رحمة واسعة.

---

[1]) تهذیب الکمال: ٤/٨_٩،والجرح والتعدیل:٣٦٢/٢،رقم (١٧٣٧))_

[2]) تهذیب الکمال: ٤/٩والجرح والتعدیل:٣٦٢/٢،رقم (١٧٣٧))_

[3]) پورته حواله جات)_

[4]) تهذیب الکمال: ٤/٩وتهذیب التهذیب:٤١٧/١)_

[5]) تعلیقات تهذیب الکمال: ٤/٩وتهذیب التهذیب:٤١٧/١_٤١٨)_

[6]) پورته حواله جات،وکتاب الام:٥٢٢/١٢/٧،کتاب الحدود،باب حد الذمیین اذا زنوا،رقم (٢٣٢٨٦))_

[7]) السنن الکبری للبیهقی:٢٤٨/٨،کتاب الحدود،باب حد المذمیین،رقم (١٧١٢٣)وکتاب الجزیة،باب المجوس اهل کتاب ......:٩١٨٩/،رقم (١٨٦٥٣)،وکتاب الام:١٧٤/٤/٢،کتاب الجزیة،من یلحق باهل الکتاب. رقم (١٣١٩٣)،وتعلیقات تهذیب الکمال:٤٩/)_

[8]) تهذیب الکمال:٤٩/)_

[9]) فتح الباری:٢٦٠/٦،وعمدة القاری:٨٠/١٥)_

مصعب بن الزبیر: دا د مشهور صحابی حضرت زبیر بن عوام رضی الله عنه ځوئې حضرت مصعب بن الزبیر بن العوام قرشی اسدی رحمه الله دې(۱).

ابو عیسی او ابو عبدالله د دوی کنیت دې(۲). د دوی مور بی بی رباب بنت انیف کلبیه ده(۳).

ډېر زیات بهادر وو او ډېر زیات حسین وجمیل، د خپل سخاوت د وجې نه به ورته "آنیة النخل" (د شهدو گبین یا لوښې) وئیلې کیدو، لیکن دې سره سره وینه تویونکې هم وو، مختار بن عبید الثقفی سره ئې جنګ اوکړو او هغه ئې قتل هم کړو(۴).

دې د خپل پلار شریک ورور حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه له طرفه د عراقیینو (عراق وشام) امیر مقرر شوې وو، دا مقرر کیدل یو اعتبار سره د مصعب د یو تمنا نتیجه وه، چې د الله تعالی په نزد قبوله شوه. لکه ابن ابی الزناد د خپل پلار نه روایت کوی چې هغوی اوفرمائیل: د حجر په مقام باندې څلور حضرات جمع شو: عبدالله، مصعب، عروه (د حضرت زبیر بن العوام ځامن) او ابن عمر رضی الله عنهم. حضرت ابن عمر رضی الله عنه اوفرمائیل چې تمنا اوکړئ، د خپل خپل خواهش اظهار اوکړئ چې پته اولګی چې څوک څۀ غواړی؟ عبدالله بن زبیر رضی الله عنه اوفرمائیل چې زما خواهش د خلافت حصول دې او حضرت عروه بن زبیر رحمه الله اوفرمائیل چې زما تمنا او خواهش خو دا دې چې زما په ذریعې سره علم خور شی او زما نه خلق فائده حاصله کړی. او مصعب بن زبیر رحمه الله اوفرمائیل چې زما خواهش د اهل عراق د امارت حصول دې او عائشه بنت طلحه وسُکینه بنت الحسین په خپله نکاح کښې راوستل. حضرت ابن عمر رضی الله عنه اوفرمائیل چې زما تمنا خو صرف دا ده چې زما مغفرت او بخښنه اوکړې شی. راوی وائی چې هر کس چې کومه تمنا کړې وه نو هغه ورته حاصله شوه، پاتې شو حضرت ابن عمر رضی الله عنه نو د هغوی به هم مغفرت کړې شوې وی(۵).

اسماعیل بن ابی خالد رحمه الله فرمائی: "**ما رأیت أمیراً قط أحسن من المصعب**"(۶).

امام شعبی رحمه الله فرمائی: "**ما رأیت أمیراً قط علی منبر أحسن من مصعب**"(۷).

اوس تیر شو چې دې ډېر زیات حسین وجمیل وو، مدائنی رحمه الله فرمائی:

"**کان یحسد علی الجمال**"(۸). چې د حسن د وجې نه به ورسره حسد کولې شو.

---

(۱) سیر اعلام النبلاء: ٤/١٤٠_

(۲) پورته حواله، وطبقات ابن سعد: ١٨٢/٥_

(۳) سیر اعلام النبلاء: ١٤١/٤، وطبقات ابن سعد: ١٨٢/٥_

(٤) سیر اعلام النبلاء: ١٤١/٤، وطبقات ابن سعد: ١٨٣/٥_

(۵) سیر اعلام النبلاء: ١٤١/٤، وحلیة الاولیاء: ١٧٦/٢، رقم (الترجمة (١٧١))_

(۶) سیر اعلام النبلاء: ١٤١/٤_

(۷) پورته حواله و فوات الوفیات: ١٤٣/٤، رقم (٥٢٥)_

(۸) پورته حواله جات)_

د اموی خلیفه عبدالملک بن مروان او د مصعب بن زبیر د فوجونو مینځ کښې یو سخت او فیصله کن جنگ اوشو،مصعب خو دې دپاره وتلې وو چې شام به دوباره اخلو او د عبدالملک مقصود دفاع وه،ددې دواړو ټکراؤ د عراق یو وړوکې ښار "اوانا"(۱) سره نزدې د دیرالجاثق(۲) په مقام باندې اوشو،چې آخرکار په دې کښې فتح عبدالملک ته اوشوه او مصعب قتل شو دا د ۷۲هجرئ جمادی الاولی واقعه ده او دا د جمعرات ورځ وه،دې وخت کښې د مصعب عمر څلویښت کاله وو(۳).

د قتل نه پس د هغهٔ سر کټ کړې شو او د عبد الملک وړاندې پیش کړې شو؛

عبد الملک بن مروان وائی: "رأیت بقصر الکوفة رأس الحسین الشهید،ثم رأس ابن زیاد،ثم رأس المختار،ثم رأس مصعب بین یدی عبدالملک"(۴).

حدیث شریف سره متعلق یو اصولي بحث: دلته حدیث سره متعلق یو خبره باندې ځان پوهه کړئ چې د حضرت عمرو بن دینار رحمه الله الفاظ دا وو:

"فحدثها بجالة..... "چې بجاله دغه دواړو ملګرو ته بیان کړه......ددې نه معلومه شوه چې بجاله دا روایت عمرو ته نهٔ وو بیان کړې او هغه مقصود بالتحدیث هم نهٔ وو،ددې باوجود عمرو د بجاله نه روایت کوی،دغه شان اوریدلې شوې حدیث روایت کول جائز دی او دا بالاتفاق د تحمل د وجوهو نه ده(۵).

البته په دې کښې اختلاف دې چې په داسې صورت کښې "حدثنا"وئیل جائز دی یا نهٔ؟نو جمهور ددې د جواز قائل دی او امام نسائی او بعضې حضرات ددې نه منع کوی،او علامه برقانی رحمه الله فرمائی چې د "حدثنا"په ځائې "سمعت فلاناً"وئیل پکار دی(۶).

د درج معنی: "درج"د دال او د راء فتحې سره،د درجة جمع ده،پوړو ته وئیلې شی(۷)،په المغرب کښې دی:"درج السلم: رتبة،الواحدة: درجة"(۸).

---

(۱) قال ابن خلکان: او انا بلیدة کثیرة البساتین والشجر،نزهة من نواحی دجیل بغداد،بینها وبین بغداد عشرة فراسخ من جهة تکریت..... ".معجم البلدان:۱/ ۲۷٤،باب الهمزة والواو.....)_

(۲) دیر الجاثلیق:دیر قدیم البناء،رحب الفناء،من طسوج مسکن قرب بغداد فی غربی دجلة،وهو راس الحدبین السواد وارض تکربت.معجم البلدان:۲/۵۰۲،باب الدال والیاء.....)_

(۳) سیر اعلام النبلاء: ٤/۱٤۳،وطبقات ابن سعد:۵/۱۸۳)_

(٤) سیر اعلام النبلاء: ٤/۱٤۳)_

(۵) عمدة القاری:۱۵/۷۹_۸۰،وفتح الباری:۶/۲۶۰)_

(۶) عمدة القاری:۱۵/ ۸۰،وفتح الباری:۶/۲۶۰)_

(۷) عمدة القاری:۱۵/ ۸۰،والصحاح للجوهری:۳۳۷،مادة درج")_

(۸) المغرب:۲۸٤،الدال مع الراء)_

قوله: قال: كنت كاتباً لجزء بن معاوية عم الاحنف: بجاله فرمائى چې زۀ د احنف د ترۀ جزء بن معاويه كاتب ووم.

جزء بن معاويه: دا جزء "بفتح الميم وسكون الزائ، وفى آخره همزة"[1].

دا ابن معاويه بن حصين بن عبادة بن النزال بن مرة تميمى رضي الله عنه دې[2].دې د حضرت عمر رضي الله عنه له طرفه د هواز عالم وو او د ترمذى شريف په روايت كښې راغلې دى چې جزء د "تنادر"عامل وو.[3].ليكن حافظ صاحب رحمه الله فرمائى چې تنادر هم د هواز يو كلې دې[4].

د دوى په صحابى كيدو كښې اختلاف دې،حافظ ابن حجر رحمه الله د دوى شمار په صحابه كرامو رضي الله عنهم كښې كړې دې،د ابن الاثير جزرى رحمه الله رائې هم داده،البته ابن عبدالبر رحمه الله د دوى د صحبت انكار كړې دې[5].ليكن حافظ د دوى قول رد كولو سره فرمائى چې دغه زمانه كښې به خليفه ګانو هغه كسان عاملان مقررول څوک چې به صحابه كرام رضي الله عنهم وو[6].غير صحابه به عام طور باندې عاملان نۀ وو،ددې وجې نه غوره هم دا معلوميږى چې دا صحابى وو.د بلاذرى د وضاحت مطابق حضرت جزء رضي الله عنه د حضرت اميرمعاويه رضي الله عنه د خلافت زمانې پورې ژوندې وو او دوى د زياد له طرفه څۀ ذمه دارئ هم ادا كړلې[7].

الاحنف:دا مشهور مخضرم تابعى حضرت احنف بن قيس رحمه الله دې،د دوى حالات په كتاب الايمان،"باب المعاصى من أمر الجاهلية......"كښې تير شوې دى[8].

قوله: فأتانا كتاب عمر بن الخطاب قبل موته بسنة: نو مونږ ته د حضرت عمر رضي الله عنه خط د دوى د وفات نه يو كال مخكښې راغئ.

عمربن الخطاب:د دويم خليفه حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه اجمالى تذكره د "بدء الوحى"د اولنى حديث لاندې راغلې ده[9]

---

[1]) ددې لفظ په ضبط كښې د محدثينو او د اهل نسب اختلاف دې،د محدثينو چې كوم مشهور قول دې نو مونږ هغه ذكر كړې دې،د نورو اقوالو دپاره اوګورئ عمدة القارى:۷۹/۱۵،وفتح البارى: ۲۶۰/۶، والاكمال لابن ما كولا:۷۹/۲_۸۱،باب جرى وجزى.....)_

[2]) الاصابة:۲۳٤/۱،والاستيعاب بهامش الاصابة:۲۵۹/۱)_

[3]) انظر الجامع للترمذى،كتاب السير،باب فى اخذ الجزية من المجوس،رقم (۱۵۸۶)،ولكن المثبت فى رواية الترمذى مناذر"بدل تنادر"ولعل المثبت هو الصحيح،انظر معجم البلدان:۱۹۹/۵،باب الميم والنون.....)

[4]) فتح البارى:۲۶۰/۶)_

[5]) الاصابة:۲۳٤/۱،والاستيعاب بهامش الاصابة:۲۵۹/۱،واسد الغابة:۱۷۸/۱،باب الجيم والزارى)_

[6]) الاصابة:۲۳٤/۱)_

[7]) پورته حواله)_

[8]) كشف البارى:۲۲۳/۲)_

[9]) كشف البارى:۲۳۹/۱)_

پورته ذکر کړې شوې واقعه د ۲۲هجرۍ ده ځکه چې د حضرت عمر رضي الله عنه وفات په ۲۳هجرۍ کښې شوې دې.(۱).

قوله: فرقوا بين كل ذي محرم من المجوس: په مجوسيانو کښې چې چا خپل ذی محرم سره واده کړې وی نو هغه ترينه جدا کړئ.

مجوس،د مجوسی جمع ده چې د مجوسيت طرفته ئې نسبت شوې دې او مجوسيان په زړو تيرو شوو باطلو فرقو کښې يوه فرقه ده او دا کلمه د منج گوش معرب دې چې د يو سړی نوم دې.د هغهٔ واړهٔ واړهٔ غوږونه وو،ددې فرقې نسبت د هغهٔ طرفته کيږی او "مجوس"ورته وئيلې شی.دا هغه سړې وو چې دهٔ مجوسيت ايجاد کړو او خلق ئې ددې طرفته راؤبلل.د مجوسيانو نسبت (د خپل وهم مطابق پيغمبر)زرتشت طرفته هم کيږی او ددې وجې نه دوی ته زرتشی هم وئيلې کيږی.د مشهور قول مطابق دوی د اور عبادت کوی او قتاده رحمه الله فرمائی چې دوی د نمر،سپوږمئ او د اور عبادت کوی.

د خپلې ترقئ په زمانه کښې دوی د دنيا په مختلفو ځايونو کښې آتش کدې(د دوی د عبادت ځايونه)جوړې کړې،چې هلته به دوی د اور عبادت کوو،نن هم په هغې کښې څهٔ موجودې دی.او ددې مذهب منونکی ددې خبرې هم قائل وو چې يو خالق د خير دې او بل خالق د شر دې،د خير د خالق نوم يزدان او د شر د خالق نوم اهرمن دې.(۲).

ايا مجوس په اهل کتابو کښې داخل دی؟:د امت دَ فقهاء کرامو په دې خبره کښې اختلاف دې چې مجوس اهل کتابو کښې داخل دی يا نهٔ؟

ددې اختلاف دارومدار په دې مسئله باندې دې،وړاندې تير شو چې د مجوسيانو نه به جزيه اخستلې کيږی يا نهٔ؟او په کوم بنياد باندې به ترينه اخستلې کيږی؟

د مجوسيانو متعلق حضرات شوافع دا وائی چې دوی هم اهل کتاب دی،ددې په دليل کښې هغوی د حضرت علی رضي الله عنه دا اثر پيش کوی:

"كان المجوس أهل كتاب يعرفونه، وعلم يدرسونه، فشرب أميرهم الخمر،فوقع على أخته، فرآه نفر من المسلمين،فلما أصبح قالت أخته: انك قد صنعت بها كذا وكذا،وقد رآك نفر لا يسترون عليك،فدعا أهل الطمع، فاعطاهم،ثم قال لهم: قد علمتم أن آدم انكح بنية بناته، فجاء اولئك الذين رأوه،فقالوا: ويلاً للابعد،إن فى ظهرك حداً، فقتلهم،وهم الذين كانوا عنده،ثم جاءت امرأة،فقالت له:بلى،قد رأيتك،فقال لها:ويحا لبغى بنى فلان،قالت:أجل،والله لقد كنت بغية،ثم تبت،فقتلها،ثم أسرى على ما فى قلوبهم وعلى كتبهم،فلم يصبح عندهم شيئ"(۳).(اللفظ لعبد الرزاق).

---

(۱) فتح الباری:۶/(۲۶۱)_

(۲) د مذکوره تفصيلاتو دپاره اوګورئ، اوجز المسالک:۱۹۱/۶،ولسان العرب:۲۲۳/۶،مادة: مجس".و روح المعانی:۱۲۹/۱۷،سورة الحج:۱۷،تفسير قوله تعالى:(والنصارى والمجوس)و دائره معارف اسلاميه (اردو):۵۸۸/۱۸)_

(۳) انظر المصنف لعبد الرزاق،کتاب اهل الکتابين،باب هل يقاتل اهل الشرک ....[بقيه برصفحه آئنده...

يعنى "مجوس د يو كتاب حاملين وو، چې په هغې باندې پوهيدل، هغه ئې لوستلو، يوه ورځ د هغوى امير شراب اوڅكل، نو په خپله خور باندې ورغئ، نو د مسلمانانو يوې ډلې هغه اوليدۀ، چې كله سحر شو نو د هغۀ خور اووئيل چې تا ماسره داسې داسې كړې دى او حق خبره دا ده چې يو داسې ډلې تۀ ليدلې ئې چې په تا باندې به پردۀ وانۀ چوى. نو هغۀ اهل طمع(علماء سوء) راؤبلل، بيا ئې هغوى ته اووئيل چې تاسو ته ښۀ پته ده چې آدم عليه السلام به د خپلو ځامنو نكاح د خپلو لونړو سره كولې(لهذا ماهم داسې كړى دى نو په دې كښې څۀ حرج دې؟) نو هغه خلق راغلل، چاچې دا سړې خپلې خور سره مبتلا ليدلې وو، وې وئيل چې د منحوس دپاره دې هلاكت وى، په تا باندې حد واجب شوې دې. نو هغوى دې قتل كړۀ، دا هغه خلق وو چې دۀ سره وو، بيا يو ښځه راغله، هغې اووئيل: او اما تاسو ليدلې ئې، نو امير هغې ښځې ته اووئيل: د بنى فلان د زناكارې دپاره دې هلاكت وى، هغې ښځې اووئيل: صحيح ده(بالكل)په خدائې قسم(زۀ زناكاره ووم، بيا ما توبه اوكړه، هغۀ هغه ښځه هم قتل كړه، بيا ددغه خلقو په زړونو كښې چې څۀ وو او د هغوى په كتابونو كښې چې څۀ وو هغه اوچت كړې شو، دغه شان دوى سره هيڅ څيز روغ پاتې نۀ شو".

دا خو د شوافعو دليل شو. ليكن ددې اثر په صحت كښې كلام دې، بعضې حضراتو دا متصل ښودلې دې او بعضو منقطع ښودلې دې.[1] او بعضې علماء حضرات خو ددې اثر د صحت بالكل قائل نۀ دى، لكه علامه ابن قيم او حافظ ابن بطال رحمة الله عليهما دې اثر ته غيرصحيح او غيرثابت وئيلې دى[2]. بيا كه چرته ددې صحت تسيلم هم كړې شى نو ددې مطلب هم دادې چې د دوى اسلاف هم اهل كتاب وو، ځكه چې د مذكوره اثر مضمون هم دادې چې دا خلق اول اهل كتاب وو، ليكن وروستو بيا كتاب د دوى د سينو نه اوويستلې شو، نو اوس څنګه دوى اهل كتاب شو؟

د دوى په اهل كتاب نۀ كيدو باندې هغه روايت هم دلالت كوى كوم چې د حسن بن محمد رحمه الله نه روايت دې، چې "لا تؤكل لهم ذبيحة، ولا تنكح لهم امراة"[3]. چې "نۀ به د دوى ذبيحه خوړلې شى او نۀ د دوى د ښځو سره نكاح جائزه ده".

نو كه دوى اهل كتاب وو نو ددوى ذبيحه خوړل او د دوى ښځو سره نكاح كول به خامخا

بقيه ازحاشيه گذشته] حتى يؤمنوا.....؟رقم (١٩٢٦٢)، وكتاب اهل الكتاب، اخذ الجزية من المجوس، رقم (١٠٠٢٩)، وفتح البارى:٢٦١/٦، وعمدة القارى: ٨٠/١٥، وكتاب الام:١٧٣/٤/٢، وسنن البيهقى الكبرى، كتاب الجزية، باب المجوس اهل الكتاب..... /٩١٨٩، رقم (١٨٦٥٠))_

[1]) اعلاء السنن:٤٣٩/١٢)_

[2]) زاد المعاد فى هدى خير العباد:١٥٤/٣، وشرح ابن بطال:٣٣١/٥، دلته اوګورى، نصب الراية: ٢٥٦/٢، والجوهر النقى:/٩١٩٠)_

[3]) احكام القرآن:١٢١/٣، وطبقات ابن سعد:٢٦٣/١، والمصنف لابن ابى شيبة:٤٠٧/١٧، كتاب السير، ما قالوا فى المجوس......رقم (٣٣٣١٣))_

جائز وو لكه څنګه چې الله تعالى د نورو اهل كتابو سره دا كارونه مباح ګرځولي دى(۱).
په دې باره كښې چې مجوس په اهل كتابو كښې داخل نۀ دى د احناف حضراتو ﷭ دليل د قرآن كريم نه خو دادې(ان تقولوا إنما انزل الكتاب على طائفتين من قبلنا)(۲).دې آيت كريمه كښې اهل كتاب ته په دوو ډلو كښې منحصر وئيلې شوې دى،كه مجوس هم په اهل كتاب كښې وو نو بيا خو دا درې ډلې شوې،حالانكه دا خبره د آيت كريمه خلاف ده،ددې وجې نه د آيت كريمه په رڼا كښې مجوس په اهل كتابو كښې داخل نۀ دى(۳).
د احنافو دويم دليل هغه روايت دې كوم چې په مؤطا وغيره كښې د جعفر بن محمد بن على عن ابيه د طريق نه روايت دې:
"أن عمر بن الخطاب ﵁ ذكر المجوس،فقال: ما أدري كيف أصنع في أمرهم؟ فقال عبد الرحمن بن عوف: أشهد لسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: سنوا بهم سنة أهل الكتاب"(۴).
يعنى:"حضرت عمر ﵁ د مجوسيانو تذكره اوكړه،بيا ئې اوفرمائيل چې ماته ددې مجوسيانو په سلسله كښې علم نشته چې زۀ څۀ اوكړم؟ نو حضرت عبد الرحمن بن عوف ﵁ اوفرمائيل چې ما د نبى كريم ﷺ نه اوريدلې دى چې دوى سره د اهل كتابو په شان سلوك اوكړئ".
دا روايت اګرچه منقطع دې څكه چې د محمد ملاقات نۀ د عمرفاروق ﵁ سره ثابت دې او نۀ د عبدالرحمن بن عوف ﵁ سره ليكن ددې معنى د حسان نورو مختلفو طرقو د وجې نه متصل ده(۵).دغه شان ابوعلى الحنفى هم دا روايت د امام مالك د طريق نه نقل كړې دې. چې د هغې تخريج بزار او دارقطنى رحمة الله عليهما وغيره كړې دې او دا روايت مرسل دې چې زمونږ په نزد حجت دې(۶).او په دې روايت كښې خو صراحتاً د"في الجزية"لفظ هم موجود دې(۷)،بيا په طبرانى كښې د مسلم بن العلاء الحضرمى د طريق نه ددې ګواه هم موجود دې چې"سنوا بالمجوس سنة أهل الكتاب(۸).

---

(۱) احكام القرآن للجصاص:۱۲۱/۳،واوجز المسالك:۱۹۴/۶)_
(۲) الانعام:۱۵۶)_
(۳) احكام القرآن للجصاص:۱۲۱/۳،واوجز المسالك:۱۹۴/٤)_
(۴) المؤطا،كتاب الزكاة،باب جزية اهل الكتاب......رقم (٤٢)،ومصنف ابن ابى شيبة:۷۱/۷_۲۷،فى الزكاة، فى المجوس يؤخذ منهم......رقم (۱۰۸۷۰)،و٤۰۹/۱۷،كتاب السير (۳۳۳۱۹)،وسنن البيهقى الكبرى: ۹۱۸۹/،كتاب السير،رقم (۱۸۶۵٤))_
(۵) اوجز:۲۰۰/۶،والتعليق الممجد على مؤطا محمد:۱۷۶،كتاب الزكاة،باب الجزية)_
(۶) اوجز۲۰۰/۶،والتمهيدلابن عبدالبر:۱۱۵/۲،ومسند البزار:۲۶٤/۳،مسند عبدالرحمن بن عوف،رقم (۱۰۵۶)
(۷) فتح البارى:۲۶۱/۶،والاوجز:۲۰۱/۶)_
(۸) مجمع الزوائد:۱۳/۶،كتاب الجهاد،ماجاء فى الجزية،والطبرانى فى الكبير:٤۳۷/۱۹[بقيه برصفحه آئنده..

دغه شان ددې نه علاوه هم ددې خبرې خيال ساتئ چې شوافع ددې خبرې خو قائل دی چې مجوسيانو سره نكاح كول او د هغوی ذبيحه خوړل جائز نۀ دی ليكن بياهم دا وائی چې دا خلق اهل كتاب دی،كه دوی اهل كتاب وو نو دا كارونه به هم جائز وو؟[1].دغه شان د باب حديث هم په خپله په دې باندې دلالت كوی چې مجوس اهل كتابو كښې داخل نۀ دی او دوی د "اهل الكتاب" په عموم كښې شامل نۀ دی ورنه حضرت عمر رضی الله عنه چې د دوی نه د جزيې په وصولئ كښې كوم توقف كوی نو ددې څۀ مطلب دې؟[2].ددې وجې نه صحيح هم دا معلوميږی چې مجوس په اهل كتاب كښې داخل نۀ دی،صرف د جزيې په وصولئ كښې دوی د اهل كتابو سره شريک دی،دا هم ددې وجې نه چې نبی عليه السلام د دوی نه جزيه اخستلې ده،ددې وجې نه نۀ چې دوی په اهل كتابو كښې داخل دی[3].والله أعلم بالصواب.

يو اشكال او د هغې جواب:د حديث شارحينو دلته يو اشكال ذكر كړې دې چې د هغې تقرير دا دې چې د ذميانو دينی عقائدو او شعائرو سره تعرض نۀ شی كيدې،مثلاً د مجوسيانو په نزد چونكه محرماتو سره نكاح كول جائز دی ددې وجې نه خليفه او د خليفه نائبان ددوی په دې كار كښې مداخلت نۀ شی كولې[4].او دلته د باب په حديث كښې راغلې دی چې حضرت عمر رضی الله عنه د مجوسيانو د هغې جوړو د جدا كولو حكم كړې.وو كوم چې خپل مينځ كښې محرم وو نو دا خو د هغوی په مذهبی عقيدو كښې مداخلت شو چې شرعی لحاظ سره صحيح نۀ كار نۀ دې.

ددې اشكال جواب دادې چې دلته دوه جداجدا څيزونه دی،يو خو دا چې ذميان خپل مذهبی معاملات پوره كوی.دويم دا چې ذميان ددې معاملاتو اظهار هم د مسلمانانو په وړاندې اوكړی نو اولنې څيز خو جائز دې ليكن ددې دويم كار(يعنی د مسلمانانو په وړاندې د ښكاره كولو)اجازت بالكل نشته،د حضرت عمر رضی الله عنه د حكم مطلب هم دا وو چې دوی خپل مينځ كښې محرماتو سره نكاح خو كولې شی ليكن د عامو مسلمانانو په وړاندې ددې اظهار نۀ شی كولې،نۀ ددې دپاره اجتماعات منعقد كولې شی،دغه شان څنګه چې د مسلمانانو د ودونو ښادو اعلان كيږی نو دغه شان اعلان هم نۀ شی كولې.

ددې مثال هغه شرطونه دی،كوم چې د امين الامه حضرت ابوعبيده بن الجراح رضی الله عنه له طرفه د دمشق د فتح كولو نه پس په نصاری باندې لګولې شوې وو،په هغې كښې بعضې شرطونه دا وو چې هغوی صليب ښكاره نۀ شی آويزاندولې،د خپلو مخصوص خوشحالو (اخترونو)

بقيه ازحاشيه گذشته] رقم (۱۰۵۹)، مسلم بن العلاء الحضرمی)_

[1]) المنتقى:۲۷۶/۳،كتاب الزكاة،جزية اهل الكتاب،رقم (۶۸۱)،والاوجز:۲۰۲/۶،وشرح ابن بطال:۳۳/۵)

[2]) عمدة القاری:۸۰/۱۵،واعلام الحديث للخطابی:۱۴۶۲/۲)_

[3]) احكام القرآن:۱۱۹/۳_۱۲۱)_

[4]) وفی الشامية:۲۹۷/۳: نترکهم وما يدينون"فصل فی الجزية،مطلب ليس المراد منه......)_

اعلان نۀ شي كولې.د گرجو دروازې مسلمانانو دپاره نۀ شي بندولې.وغيره وغيره[1].
دې دپاره چې عام مسلمانان په فتنه كښې مبتلا نۀ شي او د هغوی د شان و شوكت نه متاثره نۀ شي[2].والله أعلم

قوله: ولم يكن عمر أخذ الجزية من المجوس حتى شهد عبد الرحمن بن عوف:
او حضرت عمر رضي الله عنه د مجوسيانو نه جزيه نۀ وه اخستلې تردې چې حضرت عبد الرحمن بن عوف رضي الله عنه[3] گواهي وركړه......

مذكوره جمله باندې سندي بحث: پورته ذكر شوې جمله يا خو د حضرت عمر رضي الله عنه د هغه خط حصه ده د كوم خط تذكره چې پورته په حديث كښې تيره شوه،په دې صورت كښې به د روايت حيثيت "رواية عمر عن عبد الرحمن بن عوف" وی يعنی حضرت عمر،د حضرت عبد الرحمن نه روايت كوی لكه د ترمذی شريف[4] په روايت كښې ددې وضاحت هم شته چې "فجاءنا كتاب عمر: انظر مجوس من قبلك، فخذ منهم الجزية، فان عبد الرحمن بن عوف أخبرني........".

ليكن اصحابو د "اطراف الحديث" دا حديث په بجاله عن عبد الرحمن كښې ذكر كړې دې[5].
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې ددې حضراتو دا كار صحيح نۀ دې.ځكه چې د حديث په ټولو طرقو كښې هيڅ يو طريق كښې هم دا خبره ذكر نۀ ده چې بجاله دا روايت د حضرت عبد الرحمن بن عوف نه اخستلې دې بلكه د ترمذی شريف پورته ذكر شوې روايت خو په دې باب كښې واضح دې،ددې وجې نه دا روايت په "عمر بن الخطاب عن عبد الرحمن" كښې ذكر كول مناسب وو نۀ چې په "بجالة عن عبد الرحمن" كښې[6].

هَجَر: دا كلمه د هاء او د جيم فتحې سره ده،د نبی عليه السلام په زمانه كښې په دې نوم سره څو علاقې وې،چې په هغې كښې هجربحرين،هجرنجران،هجرجازان او هجرمازن وغيره شامل دی.ليكن دلته هجربحرين مراد دې،دې وخت كښې دلته مجوسيان په لوئې تعداد كښې آباد وو،په ۸ يا ۱۰ هجرئ كښې د نبی عليه السلام په ژوند مبارک كښې دا علاقه د حضرت علاء بن

---

[1]) انظر نص تلک الشروط فی تهذيب تاريخ دمشق الكبير:۱/۱۵۰،باب كيف كان امر دمشق.....؟)_
[2]) اعلام الحديث:۲/۱۴۶۳،وفتح البارى:۶/۲۶۱،وعمدة القارى:۱۵/۸۰،واعلاء السنن:۱۲/۴۴۱_۴۴۲، وتحفة البارى:۳/۵۶۵،وارشاد السارى:۵/۲۳۰)_
[3]) دحضرت عبد الرحمن بن عوف حالاتو دپاره اوگورئ:كتاب الجنائز،باب الكفن من جميع المال)_
[4]) الحديث اخرجه الترمذی فی ابواب السير،باب فی اخذ الجزية من المجوس،رقم (۱۵۸۷)،وابو داؤد، كتاب الخراج......باب فی اخذ الجزية من المجوس،رقم (۳۰۴۳)،والنسائی فی الكبری،رقم (۸۷۶۸))_
[5]) انظر مثلا:تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف:۷/۲۰۷)_
[6]) فتح البارى:۶/۲۶۱،والنكت الظراف علی الاطراف:۷/۲۰۸)_

الحضرمی رضی الله عنه په لاسونو مبارکو فتح شوې وه(۱).د مجوسیانو نه په جزیه اخستلو کښې چې کله د حضرت عمر رضی الله عنه تردد پیدا شو نو حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه ورته ددې علاقې حواله ورکړه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ددې علاقې د مجوسیانو نه جزیه اخستلې وه.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې جمله کښې دی: "أن رسول الله صلی الله علیه وسلم أخذها من المجوس"(۲) په دې کښې د مجوسیانو نه د جزیه اخستلو تذکره ده، چې د مصنف رحمه الله مقصود دی.

۲۹۸۸ : (۳) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَمْرَو بْنَ عَوْفٍ الأَنْصَارِيَّ وَهُوَ حَلِيفٌ لِبَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ وَكَانَ شَهِدَ بَدْرًا أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم بَعَثَ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ إِلَى الْبَحْرَيْنِ يَأْتِي بِجِزْيَتِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - هُوَ صَالَحَ أَهْلَ الْبَحْرَيْنِ وَأَمَّرَ عَلَيْهِمُ الْعَلاَءَ بْنَ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَدِمَ أَبُو عُبَيْدَةَ بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ، فَسَمِعَتِ الأَنْصَارُ بِقُدُومِ أَبِي عُبَيْدَةَ فَوَافَتْ صَلاَةَ الصُّبْحِ مَعَ النَّبِيِّ - صلی الله علیه وسلم -، فَلَمَّا صَلَّى بِهِمُ الْفَجْرَ انْصَرَفَ، فَتَعَرَّضُوا لَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - حِينَ رَآهُمْ وَقَالَ «أَظُنُّكُمْ قَدْ سَمِعْتُمْ أَنَّ أَبَا عُبَيْدَةَ قَدْ جَاءَ بِشَيْءٍ». قَالُوا أَجَلْ يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ «فَأَبْشِرُوا وَأَمِّلُوا مَا يَسُرُّكُمْ، فَوَاللَّهِ لاَ الْفَقْرَ أَخْشَى عَلَيْكُمْ، وَلَكِنْ أَخْشَى عَلَيْكُمْ أَنْ تُبْسَطَ عَلَيْكُمُ الدُّنْيَا كَمَا بُسِطَتْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، فَتَنَافَسُوهَا كَمَا تَنَافَسُوهَا وَتُهْلِكَكُمْ كَمَا أَهْلَكَتْهُمْ». [۳۷۹۱، ۶۰۶۱]

رجال الحدیث

①**ابوالیمان،**②**شعیب:** د حضرت ابو الیمان حکم بن نافع او د شعیب ابن ابی الحمزه الحمصی رحمهما الله حالات د بدء الوحی په شپږم حدیث کښې تیر شوې دی(۴).

---

(۱) معجم البلدان: ۳۹۳/۵، باب الهاء والجیم.......وعمدة القاری: ۸۰/۱۵. وذکر ابن سعد فی طبقاته (۲۶۳/۱): ان النبی صلی الله علیه وسلم بعد قسمة الغنائم بالجعرانة ارسل العلاء الی المنذر بن ساوی عامل البحرین. یدعوهم الی الاسلام، فاسلم، وصالح مجوس تلک البلاد علی الجزیة". فتح الباری: ۲۶۲/۶، وهذه العبارة تدل علی انها کانت فی سنة تسع، لان النبی صلی الله علیه وسلم نزل بالجعرانة سنة تسع من الهجرة)_

(۲) عمدة القاری: ۷۹/۱۵)_

(۳) قوله: عمرو بن عوف الانصاری رضی الله عنه "الحدیث، اخرجه البخاری ایضا فی صحیحة، فی کتاب المغازی، باب بلا ترجمة، بعد باب شهود الملائکة بدرا، رقم (۴۰۱۵)، وفی کتاب الرقاق، باب مایحذر من زهرة الدنیا والتنافس فیها، رقم (۶۴۲۵)، ومسلم فی صحیحة، کتاب الزهد، باب الدنیا سجن المؤمن وجنة الکافر، رقم (۷۴۲۵_۷۴۲۶)، والترمذی، فی ابواب صفة القیامة (باب حدث: والله ما الفقر اخشی علیکم)، رقم (۲۴۶۲)، وابن ماجه فی سننه، کتاب الفتن، باب فتنة المال، رقم (۳۹۹۷))_

(۴) کشف الباری: ۴۷۹/۱_۴۸۰)_

③**زهري:** دا امام ابن شهاب زهري رحمه الله دي،د دوی تذکره په "بدء الوحی" کښې راغلې ده.[1]
④**عروة بن الزبير:** دا مشهور تابعی حضرت عروه بن زبير بن العوام رحمه الله دي.د دوی حالات د "بدء الوحی" په دویم حدیث کښې ذکر شوي دی.[2]
⑤**مسور بن مخرمة:** دا مشهور صحابی حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنه دي.[3]
⑥**عمرو بن عوف الانصاري:** دا حضرت عمرو بن عوف الانصاري رضي الله عنه دي،دوی د اسلام کښې اولنو صحابه کرامو رضي الله عنهم کښې او د بنو عامر بن لوئی ملګرې او د بدر په شریکانو کښې دی.[4] دوی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی.د دوی نه روایت کوونکې صرف حضرت مسور بن مخرمه رضي الله عنه دې.[5] او د دوی نه صرف یو حدیث روایت دې کوم چې په باب کښې ذکر شوې دې.[6] په ائمه سته کښې د امام ابوداؤد رحمه الله نه علاوه باقی ټولو حضراتو د دوی نه روایت اخستلې دې.[7] د حضرت عمربن الخطاب رضي الله عنه د خلافت په دور کښې دوی وفات شو.[8] رضی الله عنه وأرضاه

دې ولې انصاري دې؟: دلته یو سوال دا پیدا کیږی چې حضرت عمرو بن عوف رضي الله عنه څنګه انصاری دې،حالانکه د اهل مغازی په نزد دا مشهوره ده چې دوی مهاجر وو،ددې خبرې تائید ددې جملې نه هم کیږی: "وهوحليف لبنى عامربن لؤى" ددې جملې نه خو دا معلومیږی چې دوی مکی وو؟
حافظ ابن حجر رحمه الله ددې سوال دوه جوابونه ذکر کړې دی:
①کیدې شی چې دوی د معنې په اعتبار سره په انصاری باندې مشهور وی،ددې خبرې نه خو هیڅ څیز مانع نهٔ دې چې د دوی تعلق اوس یا خزرج سره وی،بیا ئې په مکه مکرمه کښې اوسیدل اختیار کړې وی او هلته ئې بعضې قبیلو سره اتحاد کړې وی نو په دې اعتبار سره مهاجر او انصاری دواړه شو.
②لفظ د "الانصاري" وهم دې او دا د شعیب ابن ابی حمزه تفرد دې،څکه چې په صحیحینو کښې دا حدیث د امام زهری رحمه الله نه د هغوی پنځه شاګردان نقل کوی،شعیب بن ابی

---

[1]) كشف البارى:١/٣٢٦،الحديث الثالث)_
[2]) كشف البارى:١/٢٩١،و:٢/٤٣٦)_
[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الوضوء،باب استعمال فضل وضوء الناس)_
[4])تهذيب الكمال:٢٢/١٧٤،والطبقات: ٤/٣٦٣،وتهذيب التهذيب:٨/٨٥،والاستيعاب:٢/١٠٤،رقم (١٩٥٢)
[5]) الطبقات: ٤/٣٦٣،وتهذيب الكمال:٢٢/١٧٥،والجرح والتعديل:٦/٣١٣،باب العين،رقم (١٣٤٠))_
[6]) تهذيب الكمال:٢٢/١٧٥)_
[7]) پورته حواله)_
[8]) فتح البارى:٦/٢٦٢)_

حمزه، معمر بن راشد، یونس بن یزید، موسی بن عقبه او صالح بن کیسان رحمهم الله (۱) په دوی کښې د شعیب نه علاوه څوک هم د "الانصاری" لفظ نۀ روایت کوی، ددې وجې نه د حافظ صاحب یقین په دې باندې دې چې مذکوره لفظ وهم دې (۲). او علامه عینی رحمه الله اولنې احتمال راجح ګرځولې دې چې دې انصاری هم دې او مهاجر هم. د علامه قسطلانی رحمه الله رائې هم داده (۳).

یو اهم خبرداري: د امام موسی بن عقبه رحمه الله نه د حضرت عمرو بن عوف د نوم په سلسله کښې دوه اقوال روایت دی، لکه هغوی په خپل کتاب "المغازی" کښې د دوی نوم تصغیر سره عمیر بن عوف نقل کړې دې او د بخاری شریف د کتاب الرقاق روایت چې د موسی نه روایت دې په هغې کښې د تصغیر نه بغیر عمرو موجود دې (۴). ددې وجې نه ممکنه ده چې دا دواړه نومونه د دوی وی، کله ورته عمیر وئیلې شوې وی او کله ورته عمرو (۵). ابن عبد البر رحمه الله لیکلې دی چې دوی ته عمیر هم وئیلې کیږی (۶). البته عسکری رحمه الله د عمیر او د عمرو مینځ کښې تفریق کړې دې، دا دواړه ئې جدا جدا شخصیات ګرځولې دې لیکن صحیح داده چې دا د یو صحابی دوه نومونه دی (۷).

قوله: أن رسول الله بعث أبا عبيدة بن الجراح (۸) إلى البحرين يأتي بجزيتها: چې رسول الله ﷺ بحرین ته د جزیې دوصولۍ دپاره حضرت ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه روان کړو. "بحرین" نن صبا یو مستقل ریاست دې لیکن په دغه زمانه کښې دا علاقه په عراق کښې شامله وه، دا د بصرې او د هجر مینځ کښې واقع دې، ددې اوسیدونکې دغه وخت کښې ډیر مجوسیان وو (۹). کما مر قبل ایضاً.

قوله: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم هو صالح أهل البحرين، وأمر عليهم العلاء (۱۰) بن الحضرمي: او نبی کریم ﷺ د بحرین اوسیدونکو سره صلح کړې

---

[۱]) تحفة الاشراف: ۱۶۸/۸، مسند عمرو بن عوف الانصاری.....)_
[۲]) فتح الباری: ۲۶۲/۶)_
[۳]) عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وارشاد الساری: ۲۳۰/۵)_
[۴]) انظر صحیح البخاری، کتاب الرقاق، باب ما یحذر من زهرة الدنیا.....، رقم (۶۴۲۵))_
[۵]) عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۲/۶)_
[۶]) الاستیعاب: ۱۰۴/۲، رقم (۱۹۵۲))_
[۷]) عمدة القاری: ۸۱/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۲/۶، وتهذیب التهذیب: ۸۶/۸)_
[۸]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الشرکة، باب الشرکة فی الطعام......)_
[۹]) فتح الباری: ۲۶۲/۶)_
[۱۰]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الشهادات، باب من امر بانجاز الوعد)_

وه او په هغوی باندې ئې حضرت علاء بن الحضرمی امیر مقرر کړې وو. په حدیث شریف کښې د مذکوره صلحې واقعه "سنة الوفود" یعنی د ۹ هجرئ ده[1].

د مذکوره واقعې تفصیل: د جعرانه نه په واپسئ باندې نبی کریم ﷺ حضرت علاء بن الحضرمی رضی الله عنه د منذر بن ساوی العبدی په طرف روان کړو. مقصد هغهٔ ته د اسلام دعوت ورکول وو او د هغهٔ په نوم ئې یو خط هم اولیکهٔ. منذر نبی علیه السلام ته جوابی خط اولیکهٔ، چې په هغې کښې د هغهٔ د اسلام د قبلولو اطلاع وه، دا ئې هم لیکلې وو چې:

"وإني قد قرأت كتابك على أهل هجر، فمنهم من أحب الاسلام، وأعجبه، ودخل فيه، ومنهم من كرهه، وبأرضي مجوس ويهود، فاحدث إلي في ذلك أمرا".

یعنی: "ما ستاسو خط اهل هجر ته اولوستلو، بعضو خو اسلام خوښ کړو. هغوی ته خوښ شو او ښهٔ پرې اولګیدهٔ او په اسلام کښې داخل شو او بعضو ناخوښه کړو او زما په حکومت کښې مجوسیان او یهودیان هم دی. د هغوی په باره کښې تاسو ما ته څهٔ اولیکئ چې د هغوی متعلق ستاسو څهٔ حکم دې؟".

نو نبی کریم ﷺ ورته په جواب کښې خط اولیکلو چې ترڅو تاسو حکومت ښهٔ طریقې سره جاری ساتئ او د حکومتی کارونو خیال ساتئ نو مونږ به تاسو نهٔ معزوله کوو او کوم سړې چې هم په مجوسیت او یهودیت باندې برقرار اوسیږی نو هغهٔ دپاره به جزیه ادا کول ضروری وی.....[2].

قوله: فقدم أبوعبيدة بمال من البحرين: نو حضرت ابوعبیده رضی الله عنه څهٔ مال سره د بحرین نه واپس شو.

حضرت ابوعبیده رضی الله عنه چې د بحرین نه واپس کیدو نو ځان سره ئې د هغې ځائې نه څهٔ مال هم راوړلو. د هغې مال مقدار څهٔ وو؟ نو په دې سلسله کښې حضرت ابن ابی شیبه رحمه الله د حمید بن هلال د طریق نه مرسلاً روایت کړې دې چې ددغه مال مقدار اتهٔ لاکه وو، دا حضرت علاء رضی الله عنه راستولې وو او دا د ټولو نه اولنې خراج وو، کوم چې د نبی علیه السلام خدمت مبارک کښې پیش کړې شو[3]

خبرداری: د ابن ابی شیبه په نسخو کښې د مذکوره مال مقدار اتهٔ لاکه راغلې دې، او حافظ د ابن ابی شیبه نه یو لاک نقل کړې دې اود ابن سعد، یعقوب بن سفیان او د حاکم په روایتونو کښې د مذکوره مال مقدار اتیا زره ذکر شوې دې. والله أعلم بالحقيقة.

اوګورئ: تعليقات الشيخ محمد عوامة على المصنف: ۱۹/۵۳۲_.

---

[1]) فتح الباری: ۶/۲۶۲، وشرح القسطلانی: ۵/۲۳۰، وعمدة القاری: ۱۵/۸۱)_

[2]) الطبقات الکبری لابن سعد: ۴/۳۶۳)_

[3]) المصنف لابن ابی شیبة: ۱۹/۵۳۳، کتاب الاوائل، باب اول ما فعل.....رقم (۳۶۹۵۵)، وفتح الباری: ۱/۵۱۷، رقم (۴۲۱)، کتاب الصلاة......وهدی الساری: ۳۹۶، کتاب الصلاة)_

فسمعت الأنصار بقدوم أبي عبيدة،فوافقت صلاة الصبح مع النبي ﷺ ،فلما صلى بهم الفجر انصرف، فتعرضوا له،فتبسم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين رآهم، وقال:أظنكم قد سمعتم أن أباعبيدة قد جاء بشئ
چې انصارو د حضرت ابوعبيده د واپسئ واوريدل نو هغوی د سحر مونځ نبي کريم ﷺ سره اوکړو ،کله چې نبي ﷺ هغوی ته د سحر مونځ اوکړو نو د واپسئ دپاره راتاؤ شول نو انصار ورته مخامخ راغلل،چې نبي ﷺ هغوی اوليدل نو وې خاندل او ارشاد ئې اوفرمائيلو ،زما خيال دادې چې تاسو خلقو د ابوعبيده،د بحرين نه،د واپسئ اوريدلې دی چې هغوی څان سره څۀ راوړلي دی.
د حديث نه مستنبط يوه فائده: د مذکوره پورتنی عبارت نه دا يو خبره مستنبط شوه چې صحابه کرام،مهاجرين وانصار،ﷺ به په ټولو مونځونو کښې د نبي ﷺ سره په جماعت کښې نۀ شريکيدل،البته،دا چې څۀ واقعه به پيښه شوه او دا چې صحابه کرامو ﷺ به په خپلو خپلو مساجدو کښې مونځ کوو ،ځکه چې د هرې قبيلې خپل خپل مسجد وو چې هلته به هغوی جمع کيدل،ددې وجې نه چې هرکله نبي کريم ﷺ هغوی اوليدل چې د سحر په مانځۀ کښې ټول جمع دی نو دوی ته معلومه شوه چې دا ټول د څۀ کار په غرض سره راغلي دی او قرينه هم ددې کار په تعيين باندې دلالت کوی چې هغوی ته د مال و دولت ضرورت وو نو چې په دې مال کښې د هغوی دپاره هم څۀ گنجائش اوشی،البته د هغوی دا خواهش وو چې مهاجرينو ته هم په دې کښې څۀ حصه ملاويدل پکار دی،ددې وجې نه کله چې هغوی ته نبي ﷺ په بحرين کښې د جاگيردارو پيش کش اوکړونو انصارو هم دا اوفرمائيل:
"حتى تقطع لاخواننا من المهاجرين مثل الذي تقطع لنا"[1].هرکله چې مال راغئ نو انصارو سوچ اوکړو چې په دې مال کښې د مهاجرينو هم حق دې.
او دا هم احتمال دې چې نبي ﷺ په خپله دوی سره وعده کړې وی چې کله مال راشی نو زۀ به ترينه تاسو خلقو ته درکوم،لکه حضرت جابر بن عبدالله انصاری ﷺ سره نبي ﷺ وعده کړې وه چې د بحرين نه مال راشی نو زۀ به تاسو ته درکوم،بيا دا وعده د نبي ﷺ د وفات نه پس حضرت ابوبکر صديق ﷺ پوره کړې وه[2].خلاصه دا شوه چې انصارو خو يا په خپله د مال باره کښې واوريدل نو راغلل چې په دې مال کښې زمونږ هم حق دې يا چونکه نبي کريم ﷺ ورسره وعده کړې وه ددې وجې نه حاضر شو[3].
قوله: قالوا:أجل يارسول الله: انصارو په جواب کښې اووئيل،آوجی! يا رسول الله!
امام اخفش ﷺ فرمائی چې اجل په معنی کښې د نعم په شان دې،البته په دې دواړو کښې

---

[1]) اوگورئ،صحيح البخاري،كتاب المساقاة،باب القطائع،رقم (۲۳۷۶))_
[2]) انظر صحيح البخاري،كتاب الكفالة،باب من تكفل عن ميت......رقم (۲۲۹۶))_
[3]) فتح الباري:۲۶۲/۶_۲۶۳)_

فرق دادې چې د نعم استعمال د جواب استفهام دپاره وی ځکه چې ددې استعمال په دې ځائې کښې غوره دې او چې کله تصديق مقصود وی نو هلته د اجل استعمال د نعم په ځائې زيات غوره دې[1].

قوله: قال: فأبشروا، وأملوا ما يسركم: نبی ﷺ اوفرمائيل. خوشحاله شه او د هغه څيز اميد ساته چې تا خوشحاله کړی.

"ابشروا" صورتاً خو امر دې ليکن معناً خبر دې، مطلب دادې چې د کوم مقصود دپاره تاسو ماته راغلې ئې، هغه حاصل شو او مال به تاسو ته ملاؤ شی[2].

قوله: فوالله، لا الفقر أخشی عليكم، ولكن أخشی عليكم أن تبسط عليكم الدنيا، كما بسطت علی من كان قبلكم، فتنافسوها كما تنافسوها، وتهلككم كما أهلكتهم: په خدائې قسم! ماته ستاسو د نهرې لوږې خطره نشته بلکه دا ويره ده چې دنيا به په تاسو باندې فراخه کړې شی، لکه څنګه چې ستاسو نه مخکښې امتونو باندې کړې شوې وه، تاسو به هم په دې کښې دغه شان رغبت اوکړئ څنګه چې هغوی رغبت کړې وو، بيا به تاسو دنيا د هغوی په شان هلاک کړی.

د "تنافس" معنی ده په يو څيز کښې رغبت ساتل او هغه څيز خپل ځان سره خاص کول. او په حديث مبارک کښې دا خبره وئيلې شوې ده چې په دنيا کښې رغبت ساتل بعضې وخت کښې انسان د هلاکت په طرف روان کړی او ددې وجې نه آخرت برباد شی[3].

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: د باب مطابقت د حديث دې لاندې جملو سره مونډلې شی:

① "أن رسول الله صلی الله عليه وسلم بعث أبا عبيدة...... يأتي بجزيتها" ځکه چې په دې کښې د جزيه ذکر دې او د ترجمې اولنې جزء جزيه ده.

② "فقدم أبو عبيدة بمال من البحرين" ځکه چې د بحرين نه کوم مال راغلې وو نو هغه د جزئې وو، دغه شان د بحرين اوسيدونکی دغه وخت کښې مجوسيان وغيره وو. ددې وجې نه د ترجمة الباب جزء "الجزية" او "المجوس" دواړو سره مناسبت موجود دې[4]. والله أعلم بالصواب

••

---

[1]) فتح الباري: ۶/۲۶۳)_
[2]) پورته حواله)_
[3]) پورته حواله. عمدة القاري: ۱۵/۸۱. وارشاد الساري: ۵/۲۳۱. دلته اوګوره، کشف الباري، کتاب المغازي: ۱۶۶)
[4]) عمدة القاري: ۱۵/۸۱)_

۲۹۸۹:(۱) حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ الرَّقِّي حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ الثَّقَفِي حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْمُزَنِي وَزِيَادُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنْ جُبَيْرِ بْنِ حَيَّةَ قَالَ بَعَثَ عُمَرُ النَّاسَ فِي أَفْنَاءِ الْأَمْصَارِ يُقَاتِلُونَ الْمُشْرِكِينَ، فَأَسْلَمَ الْهُرْمُزَانُ فَقَالَ إِنِّي مُسْتَشِيرُكَ فِي مَغَازِيَ هٰذِهِ. قَالَ نَعَمْ، مَثَلُهَا وَمَثَلُ مَنْ فِيهَا مِنَ النَّاسِ مِنْ عَدُوِّ الْمُسْلِمِينَ مَثَلُ طَائِرٍ لَهُ رَأْسٌ وَلَهُ جَنَاحَانِ وَلَهُ رِجْلَانِ، فَإِنْ كُسِرَ أَحَدُ الْجَنَاحَيْنِ نَهَضَتِ الرِّجْلَانِ بِجَنَاحٍ وَالرَّأْسُ، فَإِنْ كُسِرَ الْجَنَاحُ الْآخَرُ نَهَضَتِ الرِّجْلَانِ وَالرَّأْسُ، وَإِنْ شُدِخَ الرَّأْسُ ذَهَبَتِ الرِّجْلَانِ وَالْجَنَاحَانِ وَالرَّأْسُ، فَالرَّأْسُ كِسْرَى، وَالْجَنَاحُ قَيْصَرُ، وَالْجَنَاحُ الْآخَرُ فَارِسُ، فَمُرِ الْمُسْلِمِينَ فَلْيَنْفِرُوا إِلَى كِسْرَى.

رجال الحديث

①**الفضل بن يعقوب**:دا د امام بخاري رحمه الله خاص شيخ،الفضل بن يعقوب رخامي بغدادي رحمه الله دی(۲).

②**عبدالله بن جعفر الرقي**: دا امام عبدالله بن جعفر بن غيلان القرشي رحمه الله دي.ابوجعفر او ابو عبدالرحمن د دوی کنيت دې.د آل عقبه بن ابی معيط آزاد کرده غلام وو(۳).

د دوی نسبت د رقه طرفته شوې دی او ددې وجې نه ورته الرقي "بفتح الراء المشددة،وكسر القاف المشددة" وئيلې کيږی،دا په عراق کښې د فرات مشرقی غاړې سره يو مشهور ښار وو،اوس ختم شوې دې(۴).دوی د عبيد الله بن عمرو،ابو المليح حسن بن عمر الرقی،عبد العزيز الدراوردي، معتمر بن سليمان او د موسی بن اعين رحمهم الله نه روايت کوی.د دوی نه په روايت کوونکو کښې احمد ابن ابراهيم الدروقی،ابو الازهر نيسابوری،اسماعيل بن عبد الله الرقی،علی بن الحسين الرقی،ايوب بن محمد الوزان،سلمة بن شبيب،دارمی،عمرو الناقد، فضل بن يعقوب رخامی،محمد بن حاتم بن ميمون،محمد بن جبلة،ابو زرعة الدمشقی او ابوحاتم رحمهم الله وغيره شامل دی.(۵).

---

[1]) قوله: بعث عمر":الحديث،اخرجه البخاری ايضا فی صحيحه،فی کتاب التوحيد،باب قول الله تعالی:(يا ايهاالرسول بلغ ما انزل اليک.....)رقم (۷۵۳۰)،وتحفة الاشراف بمعرفة الاطراف:۱۹/۸)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب البيوع،باب التجارة فی البر)_

[3]) تهذيب الکمال:۳۷۶/۱٤،وتهذيب التهذيب:۵۱۷۳،وتاريخ البخاری الکبير:۶۲/۵،رقم (۱۵۰)،و اکمال مغلطای:۲۸۵/۷،رقم (۲۸۵۳)،والطبقات:۴۸۶/۷)_

[4]) عمدة القاری:۸۲/۱۵)_

[5]) شيخانو او شاګردانو دپاره اوګورئ، تهذيب الکمال:۳۷۷_۳۷۸)_

امام حاتم رحمه الله فرمائى: "ثقة، وهو أحب إلى من على بن معبد الذى كان بمصر"(١).
امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائى: "ثقة"(٢)
امام عجلى رحمه الله هم دوى ته "ثقه" وئيلى دى(٣)
حافظ ذهبى رحمه الله فرمائى: "ثقة، حافظ"(٤)
ابن شاهين رحمه الله هم په خپل كتاب كښې "الثقات" كښې ذكر كړې دى(٥).
امام نسائى رحمه الله فرمائى: "ليس به باس قبل أن يتغير"(٦).
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى: "ثقة، لكنه تغير بأخرة، فلم يفحش اختلاطه"(٧)، ابن حبان رحمه الله هم دوى په كتاب الثقات كښې ذكر كړې دى او وائى چې په آخر عمر كښې دوى ته اختلاط واقع شوې وو(٨).
ليكن دا اختلاط او ذهنى كمزورى نقصان ده نۀ دې، دا ځكه چې دې حضراتو يعنى حافظ صاحب او ابن حبان رحمهما الله په خپله ددې خبرې اعتراف كړې دې چې اختلاط نقصان ده نۀ دې، بلكه كم وو او كله كله به وو، چې د رواياتو دپاره نقصان ده نۀ دې. په ائمه سته كښې ټولو حضراتو د دوى روايات اخستلې دى(٩). چې دا په خپله د ثقاهت يو دليل دې.
په ٢١ يا ٢٣ شعبان ٢٢٠ هجرئ كښې په رقه كښې ددوى انتقال اوشو(١٠) رحمه الله تعالى رحمة واسعة
④ **المعتمر بن سليمان:** دا معتمر "د عين سكون سره، د تاء فتحې سره او د ميم كسرې سره، ابن سليمان رحمه الله دې. په ټولو نسخو كښې هم دا نوم راغلې دې، په مستخرج اسماعيلى وغيره كښې ددې حديث په سند كښې هم د بخارى په شان دې، يعنى معتمر، او د دمياطى رحمه الله خيال دادې چې صحيح نوم معمر "بفتح المهمله، و تشديد المفتوحة بغير مثناة" دې، هغوى ددې

---

(١) الجرح والتعديل: ٢٩/٥، رقم (١٠٤)، وتهذيب الكمال: ٣٧٨/١٤_
(٢) الجرح والتعديل: ٢٨/٥، رقم (١٠٤)، وتهذيب الكمال: ٣٧٨/١٤_
(٣) اكمال مغلطاى: ٢٨٦/٧، وتهذيب التهذيب: ١٧٤/٥_
(٤) الكاشف للامام الذهبى: ٣٧٨/١، رقم (٢٦٦٧)_
(٥) تعليقات تهذيب الكمال: ٣٧٨/١٤، واكمال مغلطاى: ٢٨٥/٧_
(٦) تهذيب الكمال: ٣٧٨/١٤، وتهذيب التهذيب: ١٧٣/٥، وميزان الاعتدال: ٤٠٣/٢، رقم: (٤٢٤٩)_
(٧) تقريب التهذيب: ٤٨٣/١، رقم (٣٢٦٤)، وهدى السارى: ٥٨٠، الفصل التاسع، حرف العين)_
(٨) كتاب الثقات: ٣٥١/٨_
(٩) تقريب: ٤٨٣/١، وتهذيب الكمال: ٣٧٦/١٤_
(١٠) الثقات لابن حبان: ٣٥٢/٨، والطبقات الكبرى: ٤٨٦/٧، الكاشف: ١/وتهذيب الكمال: ٣٧٨/١٤، و ميزان الاعتدال: ٤٠٣/٢، رقم (٤٢٤٩)_

دليل دا پيش كړې دې چې عبد الله بن جعفر رقى د معتمر بن سليمان نه روايت نۀ كوى.د هغوى ملاقات ثابت نۀ دې.

حافظ و عينى فرمائى چې صرف دا وجه چې عبدالله رقى دې او معتمر بصرى دې،د دوى ملاقات ممكن نۀ دې.نو دومره قدرې خبره د صحيح روايتونو د رد كولو دپاره كافى نۀ ده.كه مونږ دا اومنو چې دا دواړه د يو بل په ښارونو كښې نۀ دى داخل شوې نو آيا په يو حج يا يو غزوه كښې به هم د دوى ملاقات نۀ وى شوې؟!...... بيا د دمياطى اعتراض په خپله د هغۀ د قول معارض دې،ځكه چې كه معمر كيدل صحيح اوګرځولې شى،چې رقى نۀ دې او روايت كوى د سعيد بن عبيدالله نه چې بصرى دې نو بعينه هم هغه اعتراض دلته هم كيږى چې كه د رقى ملاقات د بصرى سره ممكن نۀ دې نو د بصرى ملاقات هم د رقى سره ډير مشكل دې،حالانكه داسې څۀ خبره نشته.دواړه صورتونه ممكن دى.

ددې نه علاوه كومو حضراتو چې د بخارى په رجالو باندې كار كړې دې،په هغوى كښې چا هم د بخارى په رجالو كښې د معتمر بن سليمان ذكر نۀ دې كړې،بلكه ټولو د بخارى په رجالو كښې متفقه طور باندې د معتمر بن سليمان تيمى بصرى ذكر كړې دې.

اصيلى،ابن قرقول وغيره هم معتمر كيدل راجح ښودلې دى[1].دلته د علامه كرمانى رحمه الله نه تسامح شوې ده ځكه چې هغوى د بعضې حضراتو نه نقل كولو كښې معتمر ته اول معمر اووئيل، بيا ابن راشد يعنى معمر بن راشد(د عبدالرزاق صنعانى شيخ)دا عجيبه خبره ده، ځكه چې د عبدالله بن جعفر رقى روايت خو د معمر بن راشد نه هډو ثابت نۀ دې[2].

④ **سعيد بن عبيدالله الثقفى**:دا سعيد بن عبيدالله بن جبير بن حية الثقفى الجبيرى البصرى رحمه الله دې[3].دې د خپل تره زياد ،بكر بن عبدالله المزنى،حسن بصرى،حكم بن اعرج او عبدالله بن بريده رحمهم الله وغيره نه روايت كوى.او د دوى نه د دوى ځوئې اسماعيل،معتمر بن سليمان،ابوعبيده الحداد ،بشر بن السرى،خالد بن الحارث،روح بن عباده او مكى بن ابراهيم رحمهم الله تعالى وغيره روايت كوى[4].

امام احمد ،يحيى بن معين او ابو زرعة رحمهم الله تعالى فرمائى: "ثقة"[5].

امام نسائى رحمه الله فرمائى: "ليس به باس"[6].

امام ابن حبان رحمه الله د دوى ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې.[7].

---

[1]) فتح البارى:۲۶۳/۶،وعمدة القارى:۸۲/۱۵)_

[2]) پورته حواله جات،وشرح الكرمانى:۱۲۶/۱۳)_

[3]) تهذيب الكمال: ۵۴۵/۱۰،وتهذيب التهذيب: ۶۱/۴،والتاريخ الكبير:۴۹۵/۳،رقم (۱۶۵۴))_

[4]) د شيخانو او شاګردانو دپاره اوګورئ،تهذيب الكمال: ۵۴۵/۱۰_۵۴۶)_

[5]) الجرح والتعديل: ۳۸/۴،رقم (۱۶۷)،وخلاصة الخزرجى: ۱۴۱)_

[6]) تهذيب الكمال: ۵۴۶/۱۰،وتهذيب التهذيب: ۶۱/۴)_

[7]) تهذيب الكمال: ۵۴۶/۱۰،والثقات لابن حبان: ۲۵۹/۸)_

حافظ ذهبی رحمه الله فرمائی: "ثقة"[1].

ابن شاهين رحمه الله هم د دوی ذكر په كتاب الثقات كښې كړې دې[2].

البته امام دارقطني رحمه الله په دوی باندې جرح كړې ده او وئيلې ئې دی چې دا مضبوط راوی نه دې،هغه روايات به دوی مسند أنه روايت كول كوم چې نورحضرات موقوفاً روايت كوی[3]

دغه شان حافظ ابن حجر رحمه الله هم د دوی په باره كښې ليكی: "صدوق، ربما وهم"[4].

په دې سلسله كښې په امام بخاری رحمه الله باندې اعتراض ددې وجې نه نه شی كيدې چې هغوی د سعيد بن عبيدالله دوه روايات په خپل صحيح بخاری كښې اخستلې دی.يو په اشربه[5] كښې،چې د هغې شواهد موجود دی،د باب دويم حديث،چې په كتاب التوحيد[6] كښې هم مختصراً راغلې دې،البته ددې شاهد هم موجود دې،ددې وجې نه د باب د حديث هم دا مضمون د حضرت معقل بن يسار رضی الله عنه نه هم روايت دې.د حضرت معقل بن يسار رضی الله عنه روايت ابن ابی شيبه[7] د قوی سند سره روايت كړې دې[8].د بخاری نه علاوه ترمذی،نسائی او ابن ماجه رحمهم الله تعالیٰ هم د دوی نه روايات اخستلې دی[9].

⑤**بكر بن عبدالله المزنی**:دا بكر بن عبدالله المزنی البصری رحمه الله دې[10].

⑥**زياد بن جبير**:دا زياد بن جبير بن حية الثقفی الجبيری البصری رحمه الله دې[11].

⑦**جبيربن حيه**:دا جبير بن حيه بن مسعود بن معتب بن مالک بن عمرو بن سعد بن عوف ثقفی بصری رحمه الله دې.دا د حضرت عروه بن مسعود ثقفی رضی الله عنه وراره دې[12].د دوی كنيت ابوفرس يا ابوفرش او ابو زياد دې[13].دوی د حضرت عمر بن الخطاب،حضرت عبدالله بن

---

[1]) الكاشف:۱/۴۴۱)_
[2]) الكمال مغلطای:۵/۳۲۶،رقم (۲۰۱۱))_
[3]) پورته حواله،وتهذيب التهذيب: ۴/۶۱،والمغنی فی الضعفاء:۱/۴۰۹،وميزان الاعتدال:۲/۱۵۰)_
[4]) تقريب التهذيب:۱/۳۵۹،رقم (۲۳۶۶،وتعليقات تهذيب الكمال:۱۰/۵۴۶)_
[5]) صحيح بخاری،كتاب الاشربة،رقم (۵۵۸۴))_
[6]) صحيح بخاری،كتاب التوحيد،رقم (۰۷۵۳))_
[7]) المصنف:۱۸/۲۸۷_۲۹۱،كتاب البعوث والسرايا،توجيه النعمان بن مقرن الی نهاوند،رقم (۳۴۴۸۵)، ددې قصې د مزيد تخريج دپاره اوګورئ، تعليقات محمد عوامة علی المصنف:۱۸/۲۸۸)_
[8]) هدی الساری:۵۷۰،الفصل التاسع فی سياق اسماء من طعن......باب السين)_
[9]) تهذيب الكال:۱۰/۵۴۶)_
[10]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل،باب عرق الجنب.....)_
[11]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الحج،باب نحر الابل المقيدة......)_
[12]) تهذيب الكمال: ۴/۵۰۲،وتهذيب التهذيب:۲/۲۶)_
[13]) طبقات ابن سعد:۷/۱۸۸،واكمال مغلطای۳/۱۶۷)_

عمر، حضرت مغیره بن شعبه او د حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه نه روایت کوی. د دوی نه بکربن عبدالله المزنی او د دوی خوئي زیاد روایت کوی[1].
ابوالشیخ فرمائی: "جبیر د طائف اوسیدونکي وو او هلته د یو مکتب معلم، بیا د هغه ځائي نه عراق ته منتقل شو، په عراق کښې په دیوان خانه کښې کاتب جوړ شو، چې کله زیاد بن ابی سفیان د عراق والی جوړ شو نو هغوی د جبیر اکرام او اعزاز اوکړو، خپل نزدیکت ئې ورکړو، دغه شان د دوی شان اوچت شو او زیاد دوی د اصفهان والی جوړ کړو." [2].
سبط ابن العجمی رحمه الله فرمائی: "ثقة جلیل" [3].
ابن حبان رحمه الله د دوی شمار په کتاب الثقات کښې جلیل القدر تابعینو کښې کړې دې[4].
دغه شان ابن خلفون په الثقات کښې د دوی ذکر اوکړو او وې فرمائیل: "کان ثقة" [5].
اکثرو امامانو د رجال دوی تابعی ښودلې دې، لیکن د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې داده چې جبیر بن حیه صحابی دې، ددې وجې نه حافظ صاحب د دوی تذکره د "الاصابة" په اولنی قسم کښې کړې ده.
د هغوی وینا داده چې د صحیح بخاری د روایت نه دا ثابتیږی چې د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په زمانه کښې چې کوم فتوحات وو نو په هغې کښې جبیر شریک شوې وو. او امام بخاری رحمه الله مذکوره روایت د "زائدة بن أبي زياد بن جبير عنه" د طریق نه نقل کړې دې[6]. او ما څوک نۀ دی لیدلې چې هغوی د دوی ذکر په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې کړې وی حالانکه دې د هغوی په شرطونو باندې پوره دې. دا ځکه چې د بنو ثقیف یو سړې هم د نبی علیه السلام په حیات مبارک کښې ژوندې نۀ وو، مګر دا چې هغوی اسلام قبول کړې وو او په حجة الوداع کښې ئې شرکت کړې وو (دې هم ثقفی دې). البته ابو موسی المدنی د دوی شمار په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې کړې دې، د دوی یو حدیث ئې هم ذکر کړې دې بیا لیکی چې حدیث مرسل دې او دا خبره ئې صحیح ښودلې ده چې دا تابعی دې صحابی نۀ دې[7]. لیکن زما په نزد د دوی صحابیت ناممکن نۀ دې، لکه کوم سړی چې د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه خلافت کښې په فتوحاتو کښې شرکت کړې وی نو هغه به دغه وخت خامخا ځوان وی او په کومه واقعه کښې چې دې حاضر وو نو هغه د نبی علیه السلام د وفات نه پس لس کال تیریدلو نه مخکښې پیښه

---

[1]) الجرح والتعدیل: ٤٤٥/٢، وتهذیب الکمال: ٥٠٢/٤، واکمال مغلطای: ١٦٧/٣)_
[2]) تهذیب الکمال: ٥٠٢/٤، وتهذیب التهذیب: ٢٦/٢)_
[3]) حاشیه سبط ابن العجمی علی الکاشف: ٢٨٩/١)_
[4]) تهذیب التهذیب: ٦٣/٢)_
[5]) اکمال مغلطای: ١٦٧/٣)_
[6]) لعل الحافظ رحمه الله اراد حدیث الباب، ولکن طریقه یخالف لما قاله الحافظ، والله اعلم)_
[7]) اکمال مغلطای: ١٦٧/٣، والاصابة: ٢٢٥/١)_

شوې ده.ددې وجې نه کم از کم د دوی لیدل به خامخا ثابت وی او دا خبره د صحابیت د شرف د حصول دپاره کافی ده(۱).د حضرت جبیر انتقال د اموی خلیفه عبد الملک بن مروان په زمانه کښې اوشو.(۲).ابن عساکر رحمه الله لیکلې دی چې د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د شهادت په دویمه جمعه باندې حجاج بن یوسف خطبه ورکړه.او وې وئیل چې زما وهم او ګمان دادې چې تاسو خلق د حق او باطل مینځ کښې د تمیز کولو قابل پاتې نهٔ شوئ.زهٔ ستاسو نه د دریو څیزونو باره کښې تپوس کوم که د دغه سوالونو جوابونه تاسو صحیح راکړل نو ښهٔ خبره ده.ورنه زهٔ به په تاسو باندې جزیه لازم کړم او تاسو به ددې اهل هم یئ.

سوالات دادی چې هغه کوم څیزدې چې دهغې نه هیڅ یوڅیز مستغنی(بې پرواه)کیدې نهٔ شی؟ هغه کوم څیز دې چې په کنیت سره پیژندلې شی اوهغه کوم بچې دې چې دهغهٔ پلار نشته؟ نو حضرت جبیر بن حیه اودریدو او وې فرمائیل چې ائې امیره!که ستا دا مذکوره اراده او عزم نهٔ وې نو ما به تا ته جواب نهٔ وو درکړې،پاتې شو هغه څیز چې د هغې نه هیڅ یو څیز مستغنی نهٔ دې نو هغه نوم(اسم)دې،هغه څیز چې کنیت سره پیژندلې شی نو هغه ام الجنین ده او هغه ماشوم چې پلار ئې نه وو نو هغه حضرت عیسی علیه السلام دې.

حجاج اووئیل ائې متکلمه!تاسو څوک یئ؟وې فرمائیل:جبیر بن حیه ثقفی.حجاج اووئیل چې ستاسو صحیح جوابونه هم غلط شو،ددې نزدې رشته دارئ باوجود تاسو څنګه زما نه لرې یئ(څکه چې حجاج په خپله هم ثقفی وو)؟وې فرمائیل:ائې امیر!تهٔ به د خپل قوم دپاره همیشه باقی نهٔ ئې او نهٔ ستا دا عزت همیشه دپاره دې،څکه چې زمانه د مختلفو حالاتو ښکار کیږی او نن مونږ ستاسو نه د فائدې حاصلولو سره دا نهٔ غواړو چې صبا مونږ ته د هغې سزا ملاویږی.راوی وائی چې حجاج دوی ته ډیر انعام ورکړو.(۳).

قوله:قال:بعث عمر الناس في أفناء الامصار يقاتلون المشركين:حضرت جبیر بن حیه فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه خلق لوئې لوئې ښارونو ته روان کړل چې دوی به مشرکانو سره قتال کوی.

"أفناء"د"فنو"بکسرالفاء وسکون النون"جمع ده،ددې معنی ده ډله،د کمې او معمولی درجې خلق،دغه شان هغه سړې چې د هغهٔ هیڅ قبیله نهٔ وی نو هغهٔ ته هم"فنو"وئیلې شی(۴).علامه کرمانی رحمه الله د"الامصار"په څائې"الانصار"نقل کړې دې او دا ئې وئیلې دی چې په بعضې نسخو کښې"الامصار"راغلې دې.په دې څان پوهول پکار دی چې هم"الامصار"صحیح دې، د دوی د ذکرکړده کلمې دلته هیڅ معنی نهٔ جوړیږی،څکه چې انصار خو د مخکښې نه

---

(۱) الاصابة:۲۲۵/۱،وتعلیقات تهذیب الکمال:۵۰۳/٤،وفتح الباری:۲۶۳/۶)_
(۲) تهذیب الکمال:۵۰۳/٤،وتهذیب ۶۳/۲،والتقریب:۱۵۶/۱،رقم (۹۰۱))_
(۳) اکمال مغلطای:۱۶۸/۳)_
(٤) فتح الباری:۲۶٤/۶،وعمدة القاری:۸۳/۱۵،والنهایة:٤۸۸/۳،باب الفاء مع النون)_

مسلمانان وو نو هغوی سره د جنګ کولو څۀ مطلب؟او ددې نه پس په حديث شريف کښې متصل "يقاتلون المشركين" هم راغلي دي[1].

قوله: فأسلم الهرمزان: نو هرمزان اسلام قبول کړو.

دلته د حديث شريف په سياق کښې ډير زيات اختصار دې،ځکه چې د هرمزان د اسلام د قبوليت واقعه فوراً نۀ وه پيښه شوې بلکه ددې نه مخکښې څو جنګونه شوې وو،د واقعاتو تفصيل چونکه ډير زيات دې ددې وجې نه مونږ به دهغې د خلاصې پيش کولو کوشش کوو.

د هُرمُزان د اسلام د قبلولو واقعه: هُرمُزان "بضم الهاء وسكون الراء وضم الميم وتخفيف الزاى وفي آخره نون" [2] د عجم په لوئې لوئې بادشاهانو کښې وو،د دوی په حکومت کښې ډيرې زياتې علاقې شاملې وې،مثلاً اهواز،جندی سابور،سوس،سرق،نهربين،نهرتيرى او مناذر وغيره.

د قادسيه په مقام باندې د مسلمانانو او د ايرانيانو چې کوم مشهور جنګ"جنګ قادسيه"شوې وو،په دې جنګ کښې د ايرانيانو په لښکر کښې دې هم شامل وو،دا لښکر يزدجر روان کړې وو.د مسلمانانو د لښکر مشر حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه او د ايرانيانو د لښکر مشر رستم وو،ايرانی لښکر په دوه لاکه جنګجو باندې مشتمل وو،دوی سره درې ديرش(۳۳)هاتيان هم وو او هرمزان د ميمنه مشر وو.

د ابن اسحاق رحمه الله وينا ده چې د مسلمانانو لښکر صرف په اووۀ يا اتۀ زره کسانو باندې مشتمل وو،د دواړو ډلو مينځ کښې خطرناک او ډير زيات سخت جنګ اوشو،داسې جنګ اوشو چې تاريخ ددې نه مخکښې نۀ وو ليدلې،د مسلمانانو د لښکر يوې ډلې په دغه ورځ باندې ډيره زياته بهادری اوښودله او د بې مثاله بهادرئ نمونې ئې پيش کړې،په دوی کښې حضرت طليحه الاسدی،حضرت عمرو بن معديکرب،حضرت قعقاع بن عمرو،حضرت جرير بن عبدالله البجلی،حضرت ضرار بن خطاب،حضرت خالد بن عرفطة رضى الله عنهم او نور ډير حضرات شامل وو.

د دواړو ډلو مينځ کښې دا جنګ د ګُل په ورځ يکم محرم۱۴هجرئ باندې اوشو.اسلامی لښکر سره د الله مدد داسې شامل حال شو چې الله تعالى يو طوفان راوليږو،چې هغې د ايرانيانو او فارسيانو خيمې اوويستلې او د رستم تخت ئې د هغۀ د فوجيانو په وړاندې الته کړو،نو هغه په يو خچر باندې سور شو او اوتختيدۀ،ليکن مسلمانانو هغه رالاندې کړو او جهنم ته ئې اورسوو،دغه شان ايرانی لښکر ته شکست اوشو،مسلمانانو د دوی يو لويه ډله قتل کړه.د ايرانی لښکر يوه حصه په زنځيرونو کښې تړلې شوې وه،چې د هغې تعداد شل زره وو،دا ټول تباه وبرباد شو،دا د تختيدو نه پس قصه ده،او صرف د جنګ دوران

---

[1]) شح الكرمانى:۱۲۷/۱۳،وارشاد السارى:۲۳۱/۵،وفتح البارى:۲٦٤/٦،وعمدة القارى:۸۳/۱۵،ومثله قال ابن بطال ايضا،انظر شرحه:۳۳٤/۵)_

[2]) عمدة القارى:۸۳/۱۵)_

كښې لس زره ايرانيان مړۀ كړې شول.مسلمانان مسلسل دوى پسې لګيدلې وو تردې چې آخركار د بادشاه تخت"مدائن"ته ورغلل،چرته چې د كسرى محل وو.
هرمزان هم په تختيدونكو كښې شامل وو.د مسلمانانو او د هرمزان مينځ كښې هم يو معركه اوشوه،بيا د دواړو فريقو مينځ كښې صلح اوشوه.او دا صلح او معاهده څو ورځې پس هرمزان ماته كړه او د كردو يو ډلې نه ئې امداد ترلاسه كړو.نو مسلمانان بيا د دوى په مقابله كښې راغلل او مسلمانانو ته واضحه فتح ملاؤ شوه.د هرمزان په حكومت كښې چې كوم ځايونه شامل وو نو په هغې كښې په اهواز.مناذر او نهرتيرى باندې اسلامى بيرغ اولګولې شو او دا د ۱۶ يا ۱۷هجرئ واقعه ده.
د مذكوره علاقو نه چې هرمزان اوتختيدۀ نو د تُستر په لاره روان شو او هلته په قلعه كښې پټ شو.د مشورې دپاره مسلمانانو حضرت عمر رضي الله عنه ته خط اوليكۀ چې څۀ طريقه اختيار كړې شى؟نو د امير المؤمنين رضي الله عنه په حكم باندې د هرمزان مقابله كولو دپاره حضرت جزء بن معاويه رضي الله عنه روان شو او مسلسل هرمزان پسې لګيدلې وو تردې چې زمكه ئې په هرمزان باندې تنګه كړه،هرمزان چې كله عاجز شو نو بيا ئې د صلحې درخواست اوكړۀ.ددې درخواست د منظورئ دپاره حضرت عمر رضي الله عنه ته پيغام روان كړې شو.د كوم ځائې نه چې د رامهرمز،تُستر،جندى سابور او د نورو ښارونو باره كښې منظورى راغله چې صلح دې اوكړې شى.
دلته د ايران بادشاه يزدجر به هر وخت ايرانيان راپورته كول چې دا عرب ستاسو په ښارونو باندې غالب راغلې دى،د دوى د مقابلې دپاره پاسئ،نو هغۀ اهل فارس او اهل اهواز ته اوليكل چې د مسلمانانو سره د جنګ دپاره تيار او متحرک شئ.دا خبر حضرت عمر رضي الله عنه ته هم اورسيدۀ،دغه وخت حضرت سعد رضي الله عنه په كوفه كښې وو،حضرت عمر رضي الله عنه دوى ته خط اوليكۀ چې د حضرت نعمان بن مقرن سره يو لښكر د اهواز په طرف اوليږه.حضرت ابو موسى اشعرى رضي الله عنه ته ئې هم اوليكل،دغه وخت دوى په بصره كښې وو،چې د اهواز په طرف يو لښكر روان كړئ او ددې امير حضرت سهيل بن عدى رضي الله عنه مقرر كړه،او وې فرمائيل چې ددې دواړو ډلو اصل امير به حضرت ابو سبرة بن ابى رهم وى.
نو حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه كوفى لښكر ځان سره روان كړو او د بصرې په لښكر باندې وړاندې شو،تردې چې رامهر ته اورسيدل او هلته هرمزان هم وو،دې د خپل فوج سره د اسلامى لښكر په طرف راووتۀ،سابقه معاهده ئې ماته كړه،دواړه فوجونه مخامخ شو او سخت جنګ اوشو،چې په دې كښې هرمزان ته شكست اوشو او هغه د تُستر په طرف اوتختيدۀ.چې كله بصرى لښكر ته ددې واقعې اطلاع اوشوه چې د حضرت نعمان رضي الله عنه په قيادت كښې هرمزان ته شكست شوې دې او هغه د تُستر په طرف تختيدلې دې نو دوى د تُستر په طرف روان شو،چې هلته كوفى لښكر هم دوى سره ملاؤ شو.د حضرت ابوسبرة بن ابى رهم رضي الله عنه په قيادت كښې بصرى او كوفى لښكرونو د تُستر محاصره اوكړه.دا محاصره څو مياشتو پورې جارى وه.دې دروان كښې د دواړو ډلو يو لوئې تعداد قتل شو،آخر يو ورځ يو ايرانې حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه ته راغئ او وې وئيل چې كه تاسو ددې ښار

اوسیدونکو ته امان ورکړئ نو زۀ به ښار باندې تاسو ته قبضه درکړم،حضرت دا خبره منظوره کړه،نو هغۀ مسلمانانو ته هغه ځائې اوښودۀ د کوم ځائې نه چې ښار کښې دننه د دجله د یو شاخ اوبۀ داخلیدې،دغه لاره باندې د مسلمانانو یوه ډله د بطخو په شان تیزئ سره دننه داخله شوه،هغوی څوکیداران قتل کړل،د ښار لوئې دروازې ئې پرانستې، مسلمانانو د تکبیر نعره اوچته کړه او ټول په ټوله د سحر په وخت کښې داخل شو،چې هرکله هرمزان دا صورت حال اولیدۀ نو په قلعه کښې ئې پناه واخسته،څۀ صحابه کرام رضی الله عنهم دۀ پسې اولګیدل.دې دوران کښې د هرمزان په لاس حضرت براء بن مالک او مجزاه بن نور رضی الله عنهما شهیدان شو،چې کله هرمزان په قلعه کښې یو مکان کښې محصور شو او د یو څو کسانو نه علاوه څوک هم پاتې نۀ شو نو هغۀ اووئیل چې زما په ترکش کښې اوس هم ۱۰۰ غشی دی،تاسو کښې چې څوک هم وړاندې راځی نو زۀ به ئې قتل کړم،چونکه د خپلو سلو کسانو د قتلولو نه پس زما په قتلولو کښې تاسو ته څۀ فائده نشته،ددې وجې نه ماته امان راکړئ او حضرت عمر رضی الله عنه ماته راورسوئ،زما په باره کښې د هغوی مرضی ده چې څۀ فیصله کوی.

د هرمزان دا مطالبه حضرت ابوسبرة بن ابی درهم رضی الله عنه منظور کړه او حضرت انس او احنف بن قیس رضی الله عنهما ئې په دې باندې مامور کړل چې دې مدینې منورې ته اورسوی،دې حضراتو دې روان کړو،مدینې منورې ته چې کله نزدې شو نو دۀ خپل ځان شاهانه لباس باندې مزین کړو،د عجم د بادشاهانو موافق ئې تاج او زیورات وغیره واغوستل،ددې نه پس په مدینه منوره کښې داخل شو،دا ټول د حضرت عمر رضی الله عنه کور ته اورسیدل،هغه ځائې کښې دوی ته اووئیلې شو چې هغوی په مسجد کښې تشریف فرما دی او د کوفې د یو وفد انتظار کوی،د هغه ځائې نه مسجدنبوی صلی الله علیه وسلم ته راغلل نو وې لیدل چې هغه سړې چې د هغۀ د رعب او دبدبې د وجې نه ټوله دنیا رپیږی،د خاورو په فرش باندې خوب کوی،ټوپۍ ئې ځان ته تکیه کړې ده او په مسجد کښې علاوه د هغوی نه څوک هم نشته،دره یئ په لاس کښې نیولې ده،هرمزان تپوس اوکړو چې عمر چرته دې؟جواب ملاؤ شو:هم دا عمر دې!خلقو رو رو خبرې کولې چې آرام کښې خلل واقع نۀ شی،هرمزان اووئیل چې د دوی محافظ او درباری چرته دې؟جواب ملاؤ شو:"لیس له حجاب،ولا حرس،ولا کاتب،ولا دیوان"ډیر حیران شو او وې وئیل دا خو نبی کیدل پکار دی!د عوامو د کثرت او د هغوی د تګ راتګ د وجې نه د حضرت عمر رضی الله عنه سترګې مبارکې اوغړیدې،نو کیناستلو،بیا ئې د هرمزان په طرف اوکتل او وې فرمائیل:"الهرمزان؟"خلقو جواب ورکړو:آوجی!هرمزان دې.لاندې باندې ئې ورته اوکتل او وې فرمائیل:"اعوذ بالله من النار،واستعین بالله"بیا ئې اوفرمائیل:"الحمد لله الذی أذل بالاسلام هذا واشیاعه".

وفد عرض اوکړو چې دا د اهواز بادشاه دې،دوی سره خبرې اترې اوکړئ.وې فرمائیل،اول ترینه دا زیورات وغیره کوز کړئ،نو خلقو د هرمزان لباس بدل کړو،ددې نه پس ورته

امیرالمؤمنین مخاطب شو او وې فرمائیل چې تا د غدارئ او بدعهدئ څهٔ نتیجه بیاموندله؟هرمزان اووئیل ائې عمر!د جاهلیت په زمانه کښې الله تعالی مونږ دواړه تنها پریخودلې وو،ددې وجې نه هغه وخت مونږ په تاسو باندې غالب راغلې وو.ځکه چې الله تعالی هغه وخت نهٔ تاسو سره وو او نهٔ مونږ سره وو.اوس چونکه تاسو ته د الله تعالی مدد حاصل دې،ددې وجې نه تاسو په مونږ باندې غالب راغلئ.په جواب کښې امیر المؤمنین اوفرمائیل چې د جاهلیت په زمانه کښې تاسو په مونږ باندې ځکه غالب وئ چې تاسو متحد وئ،مونږ جدا جدا.بیا ئې اوفرمائیل چې تا دا څو ځله بدعهدی او وعده خلافی اوکړه،ددې په سلسله کښې ستا څهٔ عذر دې؟جواب کښې ئې اووئیل چې ماته ددې خبرې ویره ده چې د پوره خبرې ختمولو نه وړاندې تاسو ما قتل نهٔ کړئ.وې فرمائیل چې د قتل ویره مهٔ کوه،نو ددې نه پس هرمزان اوبهٔ طلب کړې،اوبهٔ راوړلې شوې.چې کله هرمزان اوبهٔ څکل غوښتل نو د هغهٔ لاسونه رپیدل او وې وئیل چې ماته ویره ده چې د اوبو څکلو دوران کښې تاسو ما قتل نهٔ کړئ،امیرالمؤمنین اوفرمائیل،مهٔ ویریږه.اوبو څکلو پورې به تاسو ته هیڅ هم نهٔ وئیلې کیږی.په دې باندې هرمزان توئلې اوبهٔ واړولې،حضرت عمر ﷺ اوفرمائیل چې دهٔ ته دوباره اوبهٔ ورکړئ،قتل او تنده دواړه په دهٔ باندې مهٔ جمع کوئ.نو هرمزان اووئیل چې اوس ماته د اوبو ضرورت نشته،ما خو لږه تسلی حاصلول غوښتل، امیرالمؤمنین اوفرمائیل چې زهٔ به تا قتلوم.هرمزان اووئیل چې تاسو ماته امان راکړې دې، څنګه به ما قتل کړئ؟وې فرمائیل،دروغ وئ،ما تا ته کله امان درکړې دې؟دلته حضرت انس ﷺ اووئیل چې امیرالمؤمنین!دې رښتیا وائی،امیرالمؤمنین اووئیل ائې انسه!خوار شې آیا زهٔ هغه کس ته امان ورکړم چې هغهٔ براء او مجزاه قتل کړې دی؟د خلاصی څهٔ صورت پیش کړه ورنه د سزا دپاره تیارشه،حضرت انس اووئیل،امیر المؤمنین!تاسو دوی ته دوه ځله امان ورکړې دې ځکه چې تاسو اول اوفرمائیل، ”لا باس علیك حتی تخبرنی“ بیا مو دا اوفرمائیل: ”لا باس علیك حتی تشربه“ دا خو امان دې،نورو حاضرینو هم د حضرت انس ﷺ تائید اوکړو،په دې باندې امیر المؤمنین د هرمزان طرفته متوجه شو او وې فرمائیل چې تا ما سره دهوکه کړې ده لیکن په خدائې قسم!چې زهٔ به ستا په دهوکه کښې رانشم مګر دا چې تهٔ اسلام قبول کړې،نو هرمزان اسلام قبول کړو،امیرالمؤمنین د هغهٔ دپاره د کال دوه زره رقم مقرر کړو او په مدینه منوره کښې ئې د اوسیدو اجازت ورکړو.

هرمزان ته چونکه عربی نهٔ ورتله،ددې وجې نه ددې دواړو مینځ کښې د ترجمانئ کولو ذمه داری حضرت مغیره بن شعبه او حضرت زید بن ثابت ﷺ پوره کړه.حافظ ابن کثیر ﷺ فرمائی چې وروستو د دوی په اسلام کښې حسن و جمال راغلې وو.دوی به هر وخت د حضرت عمر ﷺ سره وو،کله به هم د هغوی نه نهٔ جدا کیدو،د امیرالمؤمنین د شهادت نه پس څهٔ کسانو دا الزام اولګوو چې د ابولؤلؤ فیروز په لمسولو او دهوکه کولو کښې ددهٔ پټ لاس وو.په دې بنیاد باندې حضرت عبیدالله بن عمر ﷺ دا دواړه قتل کړل.

حافظ ابن کثیر ﷺ مزید فرمائی چې کله حضرت عبیدالله بن عمر ﷺ ددوی د قتل کولو

دپاره توره اوچت کړو نو دوی "لا اله الا الله" اووئیل حضرت عمر رضی الله عنه ته دې ډیر ګران وو او په جنګی کارونو کښې به ئې ددوی نه مشوره اخستله.کمافی حدیث الباب أیضاً(۱).

قوله:فقال:إني مستشيرك في مغازي هذه: نو حضرت عمر رضی الله عنه هرمزان ته اووئیل چې زۀ په خپلو جنګی کارونو کښې ستاسو نه مشوره اخستل غواړم.د "مغازی" یاء مشدد ده.دویمه یاء د متکلم د ضمیر ده.(۲).

د "مغازی" نه د حضرت عمر رضی الله عنه څۀ مراد وو؟ددې وضاحت د طبرانی او د مصنف ابن ابی شیبه(۳)د معقل بن یسار رضی الله عنه د روایت نه کیږی چې حضرت عمر رضی الله عنه د فارس،اصفهان او د آذربیجان په باره کښې د هرمزان نه تپوس اوکړو،مشوره ئې ورسره اوکړه چې د کومې علاقې نه د جنګ ابتداء اوکړې شی،وجه ښکاره ده،چونکه هرمزان هم ددې علاقو سره تعلق ساتلو،ددې وجې نه په دې سلسله کښې معلومات ورته هم زیات وو.(۴).

قوله:قال:نعم،مثلها ومثل من فيها من الناس من عدو المسلمين مثل طائر له رأس،وله جناحان،وله رجلان: هرمزان اووئیل چې آوجی:ددې جنګونو او د هغه کسانو،څوک چې په دې جنګونو کښې د مسلمانانو د دشمن په صورت کښې شریك وی.ددوی مثال دهغې مرغۍ په شان دې چې دهغې یو سر،دوه وزرې او دوه خپې وی.

نعم حرفِ ایجاب دې،علامه کرمانی او عینی رحمهما الله فرمائی چې په کوم روایت کښې "نعم"د فعل مدح په صورت کښې راغلي دې،که دغه روایت صحیح وی نو مطلب به داوی چې ددې د ټولو نه ښه مثال د مرغۍ په شان دې......

د فعل مدح کیدو په صورت کښې به تقدیری عبارت داسې وی:"**نعم المثل مثلها**"او په **مثلها** کښې چې کوم ضمیر مجرور دې،هغه د ارض طرفته راجع دې کوم چې د کلام د سیاق نه ذهن ته راځی او **مثلها** د مبتدا کیدو د وجې نه مرفوع دې او وړاندې جمله"**مثل طائر......**" خبر دې.(۵).

---

(۱) تفصیلی واقعاتو دپاره اوګورئ، العمدة:۸۳/۱۵،والفتح:۲۶۴/۶،والبداية والنهاية:۸۲/۷_۸۸، والكامل لابن الاثير:۳۸۹/۲_۳۹۲،سنة سبع عشرة،ذكر فتح را مهر مز......والفاروق لشبلی:۱۴۳_۱۴۵)_

(۲) فتح الباري:۲۶۴/۶،وعمدة القاري:۸۳/۱۵)_

(۳) المصنف لابن ابی شيبة:۲۸۸/۱۸،كتاب البعوث والسرايا،باب فی النعمان بن مقرن الى نهاوند،رقم (۳۴۴۸۵)،ومجمع الزوائد:۲۱۵/۶)_

(۴) فتح الباري:۲۶۴/۶،وعمدة القاري:۸۳/۱۵،وارشاد السارى:۲۳۱/۵)_

(۵) شرح الكرماني:۱۲۷/۱۳،وعمدة القاري:۸۴/۱۵)_

قوله: فان كسر أحد الجناحين نهضت الرجلان بجناح والراس،فان كسر الجناح الآخر نهضت الرجلان والراس،وإن شدخ الراس،ذهبت الرجلان والجناحان والراس: كه ددې مرغۍ يو وزر مات كړې شى نو دواړه خپې،لاس او وزرې به اوچتوى او دا مرغۍ به حركت كوى،كه دويم وزر ئې هم مات كړې شى نو خپې او سر به اوچتوى،بيا به هم حركت كوى.او كه سر ورله مات كړې شى نو دواړو خپې،دواړې وزرې او سر هرڅۀ به ختم شى.

مطلب دادې چې كه ددې مرغۍ په دواړو وزرو كښې يو وزر مات كړې شى نو بيا هم څۀ فرق نۀ راځى،په دويم وزر،سر او دواړو خپو سره به د حركت كولو قابله وى،دغه شان كه دويم وزر ئې مات كړې شى نو بيا به هم سر او خپې اوچتولې شى ليكن كه سر ورله مات كړې شى نو قصه ختمه شوه،په دې صورت كښې به د خپو او د وزرو حيثيت بالكل ختم شى.ځكه چې اصل څيز خو سر دې.

د "شدخ" معنى ده ماتول،علامه ابن الاثير رحمه الله فرمائى،چې دننه نه خالى څيز ماتولو ته شدخ وئيلې دى، "تقول: شدخت رأسه فانشدخ"[١].

قوله: فالراس كسرى،والجناح قيصر،والجناح الآخر فارسك: نو سر ئې كسرى دې،او يو وزر قيصر او دويم وزر ئې د فارس قوم دې.

يو اشكال او د هغې جوابات: تاريخى طور باندې دا خبره منلې شوې ده چې د قيصر سلطنت جدا وو او د كسرى جدا وو،قيصر د روم بادشاه وو او كسرى د ايران بادشاه وو،ددې وجې نه دا وينا څنګه صحيح كيدې شى چې سر خو كسرى دې او قيصر ئې وزر يعنى تابع دې حالانكه په حقيقت كښې خو قيصر د هغۀ تابع نۀ وو.

ددې اشكال جواب دا شوې دې چې د كسرى مثال د سر وو،ځكه چې په دغه زمانه كښې ددۀ نه لوئې بادشاه نۀ وو،د دنيا لوئې لوئې بادشاهانو به ددۀ نه ويره كوله او ددۀ نه به ويريدل،دغه شان دې د دوى دپاره سر شو.دا جواب علامه كرمانى،عينى او قسطلانى رحمهم الله كړې دې[٢].ليكن د حافظ ابن حجر رحمه الله وينا داده چې د بخارى شريف دا روايت صحيح نۀ دې،صحيح روايت هغه دې كوم چې امام طبرى رحمه الله د حضرت معقل بن يسار رضي الله عنه نه روايت كړې دې،په هغې كښې دى: "فان فارس اليوم رأس وجناحان" او دا روايت د ابن ابى شيبه د روايت هم موافق دې كوم چې وړاندې تيرشو چې حضرت عمر رضي الله عنه هرمزان سره كومه مشوره كړې وه نو هغه د فارس،اصفهان او د اذربيجان په باره كښې وه او هم دا خبره راجحه هم ده[٣].

---

[١] پورته حواله جات،والنهاية فى غريب الحديث والاثر:٤٥١/٢،باب الشين مع الدال)_

[٢] شرح الكرمانى:١٢٧/١٣،وعمدة القارى:٨٤/١٥،وشرح القسطلانى:٢٣١/٥)_

[٣] تاريخ ابن جرير الطبرانى:٥٢٠/٢،سنة احدى وعشرين،ومجمع الزوائد:٢١٤/٦،ومصنف ابن ابى شيبة: ٢٨٨/١٨،كتاب البعوث والسرايا......رقم (٣٤٤٨٥))_

ددې وجه داده چې قيصر به په شام کښې وو يا شمالي علاقو کښې عراق،فارس او مشرق وغيره سره د هغهٔ څهٔ تعلق نهٔ وو ،ددې وجې نه دلته د قيصر د ذکر کولو هيڅ معنی نشته.بيا حافظ صاحب د علامه کرماني رحمه الله وغيره په رد کښې فرمائي چې که کسری د ټولو بادشاهانو سردار اوګرځولې شي په داسې حال کښې چې هغه د مشرق بادشاه وو ،او د روم شاه قيصر د هغهٔ نه کم اوګرځولې شي او په دې بنياد باندې قيصر ته د کسری وزر اووئيلې شي نو بيا هم دا مناسب وه چې دويم وزر هغه بادشاهان اوګرځولې شي کوم چې د قيصر په مقابله کښې نبی طرفته وو ،مثلاً د هندوستان او د چين بادشاهان ليکن د حضرت معقل بن يسار رضي الله عنه حديث په دې خبره باندې دلالت کوی چې د هرمزان مراد هم هغه علاقې وې چې د کومو په باره کښې هغهٔ ته معلومات حاصل وو ،ګويا که د ايران فوج په دغه وخت کښې په دريو ښارونو کښې وو ،ددې فوج زياته او لويه حصه په هغه ښار کښې اوسيده کوم ځائې چې کسری موجود وو ،ددې وجې نه کسری سر شو او باقي ښارونو ته به وزر اووئيلې شي، ځکه چې دې د دغه ټولو سردار وو[1].هم دا تحقيقي خبره معلوميږی ځکه چې د حافظ صاحب په رائې کښې وزن زيات دې.

قوله: فمر المسلمين فلينفروا إلى كسرى: نو تاسو مسلمانانو ته حکم ورکړئ چې هغوی د کسری په طرف لاړ شي.

د تاريخ طبری د مبارک بن فضالة په روايت کښې دی چې هرمزان اووئيل چې تاسو ترينه وزر پرې کړئ،سر به نرم شی،دا رائې حضرت عمر رضي الله عنه ناخوښه کړه او وې فرمائيل چې اول به ترينه سر کټ کوم.ددې روايت په بنياد باندې دا خبره کيدې شي چې هرمزان ورته اول د دواړو وزرو د کټ کولو مشوره ورکړې وه ليکن هرکله چې حضرت عمر رضي الله عنه دا مشوره ناخوښه او رد کړه نو هرمزان دوباره صحيح مشوره ورکړه چې اول مقابله کسری سره کول پکار دی لکه څنګه چې د باب په حديث شريف کښې دی[2].

وَقَالَ بَكْرٌ وَزِيَادٌ جَمِيعًا عَنْ جُبَيْرِ بْنِ حَيَّةَ قَالَ فَنَدَبَنَا عُمَرُ وَاسْتَعْمَلَ عَلَيْنَا النُّعْمَانَ بْنَ مُقَرِّنٍ ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِأَرْضِ الْعَدُوِّ، وَخَرَجَ عَلَيْنَا عَامِلُ كِسْرَى فِي أَرْبَعِينَ أَلْفًا ، فَقَامَ تُرْجُمَانٌ فَقَالَ لِيُكَلِّمْنِي رَجُلٌ مِنْكُمْ. فَقَالَ الْمُغِيرَةُ سَلْ عَمَّا شِئْتَ . قَالَ مَا أَنْتُمْ قَالَ نَحْنُ أُنَاسٌ مِنَ الْعَرَبِ كُنَّا فِي شَقَاءٍ شَدِيدٍ وَبَلَاءٍ شَدِيدٍ ، نَمَصُّ الْجِلْدَ وَالنَّوَى مِنَ الْجُوعِ ، وَنَلْبَسُ الْوَبَرَ وَالشَّعَرَ ، وَنَعْبُدُ الشَّجَرَ وَالْحَجَرَ ، فَبَيْنَا نَحْنُ كَذَلِكَ ، إِذْ بَعَثَ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَرَبُّ الأَرَضِينَ تَعَالَى ذِكْرُهُ وَجَلَّتْ عَظَمَتُهُ إِلَيْنَا نَبِيًّا مِنْ أَنْفُسِنَا ، نَعْرِفُ أَبَاهُ وَأُمَّهُ ، فَأَمَرَنَا نَبِيُّنَا رَسُولُ رَبِّنَا -صلى الله عليه وسلم- أَنْ نُقَاتِلَكُمْ حَتَّى تَعْبُدُوا اللَّهَ وَحْدَهُ أَوْ تُؤَدُّوا الْجِزْيَةَ ، وَأَخْبَرَنَا نَبِيُّنَا -صلى الله عليه وسلم- عَنْ رِسَالَةِ رَبِّنَا أَنَّهُ مَنْ قُتِلَ مِنَّا صَارَ إِلَى الْجَنَّةِ فِي نَعِيمٍ لَمْ يَرَ مِثْلَهَا

[1]) فتح الباری:۶/ ۲۶۴)_
[2]) پورته حواله،وتاريخ طبری:۲/ ۵۲۰)_

قَطُّ،وَمَنْ بَقِيَ مِنَّا مَلَكَ رِقَابَكُمْ. فَقَالَ النُّعْمَانُ رُبَّمَا أَشْهَدَكَ اللَّهُ مِثْلَهَا مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَلَمْ يُنَدِّمْكَ وَلَمْ يُخْزِكَ، وَلَكِنِّي شَهِدْتُ الْقِتَالَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- كَانَ إِذَا لَمْ يُقَاتِلْ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ انْتَظَرَ حَتَّى تَهُبَّ الأَرْوَاحُ وَتَحْضُرَ الصَّلَوَاتُ.[۷۰۹۲]

قوله: وقال بكر وزياد جميعاً: عن جبير بن حية، قال: فندبنا عمر: او بکر او زیاد دواړه د حضرت جبیر بن حیه نه نقل کوی چې هغوی اوفرمائیل چې حضرت عمر مونږ طلب کړو.
مطلب دادې چې هرکله د هرمزان او د حضرت عمر رضی الله عنه مشوره اوشوه او حضرت عمر رضی الله عنه د جنګی حکمت عملئ فیصله اوکړه نو بیا ئې دیته عملی جامه اغوستلو دپاره مجاهدین راوبلل او ورته ئې د جهاد دپاره د جمع کیدو اووئیل.(۱)

قوله: واستعمل علينا النعمان بن مقرن: او حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه ئې زمونږ امیر مقرر کړو.

حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه: دا مشهور صحابی حضرت نعمان بن مقرن بن عائذ بن میجا بن هجیر بن نصر المزنی رضی الله عنه دې.(۲) البته د ابن سعد رحمه الله رائې داده چې مقرن د دوی نیکهٔ دې، د دوی د والد نوم هغوی عمرو ذکر کړې دې یعنی نعمان بن عمرو بن مقرن.(۳)
د دوی کنیت ابوعمرو یا ابوحکیم دې.(۴)
دوی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی. د دوی نه په روایت کوونکو کښې د دوی ځوئې معاویه بن النعمان، جبیر بن حیه الثقفی، مسلم بن هیثم عبدی، معقل بن یسار مزنی او ابوخالد والبی رحمهم الله وغیره شامل دی.(۵)
د دوی د ټولو نه اول غزوه "غزوهٔ خندق" ده، په فتح مکه کښې هم د نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره شریک وو، په دې موقع باندې د قبیله مزینه بیرغ د دوی په لاس کښې وو.(۶)
حضرت سوید بن مقرن رضی الله عنه د دوی ورور دې، مصعب بن عبدالله زبیری رحمه الله فرمائي چې حضرت نعمان رضی الله عنه خپلو اووهٔ(۷) ورونړو سره هجرت کړې وو(۷). دا اووهٔ واړه ورونړه په "البكاؤون" سره مشهور وو، حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چې د ایمان څهٔ کورونه

---

(۱) عمدة القاری:۱۵/ ۸٤، وارشاد الساری:۵/۲۳۲)_
(۲) تهذیب الکمال:۲۹/ ٤۵۸، وسیر اعلام النبلاء:۲/۳۵۶، وطبقات ابن سعد:۶/۱۸)_
(۳) طبقات ابن سعد:۶/۱۸، واکمال مغلطای:۱۲/۶۳)_
(٤) تهذیب الکمال:۲۹/ ٤۵۹، وسیر اعلام النبلاء:۲/۳۵۶)_
(۵) تهذیب الکمال:۲۹/ ٤۵۹)_
(۶) پورته حواله، وطبقات ابن سعد:۶/۱۸، واکمال مغلطای:۱۲/۶۳)_
(۷) تهذیب الکمال:۲۹/ ٤۵۹، وعمدة القاری:۱۵/ ۸٤)_

دى او د نفاق هم څۀ کورونه دی،د آل مقرن کورنئ د ایمان په کورونو کښې ده[1].د حضرت نعمان رضي الله عنه نه په خپله روایت دې،فرمائی چې د قبیله مزینه څلور سوه کسانو سره مونږ د نبی عليه السلام په خدمت کښې حاضر شو[2].

علامه ابن عبدالبر رحمه الله وغیره لیکلې دی چې حضرت نعمان رضي الله عنه بیا په بصره کښې رهائش اختیار کړو او د هلته نه کوفې ته منتقل شو،ددې ځائې نه حضرت سعد رضي الله عنه دوی د "کسکر" په طرف روان کړل،چرته چې دوی د "زندورد" اوسیدونکو سره صلح اوکړه او مدینې منورې ته ئې د قادسیه د فتحې خوشخبری راوړه،ددې نه پس چې کله دې اطلاع حضرت عمر رضي الله عنه پریشان کړو چې د اصفهان،همذان،رې،اذربیجان او د نهاوند ایرانیان جمع شوې دی نو هغوی د نبی عليه السلام ملګرو سره مشوره اوکړه،حضرت علی رضي الله عنه دا رائې ورکړه چې اهلِ کوفه ته پیغام ورکړئ چې د هغوی ٢\٣حصه خو اسلامی لښکر سره لاړه شی او ١/٣ حصه ښځو وغیره سره پاتې شی او اهلِ بصره ته هم پیغام ورکړئ.حضرت عمر رضي الله عنه د دوی نه تپوس اوکړو چې ددې خلقو امیر څوک شی؟حضرت علی اوفرمائیل چې تاسو په رائې کښې زمونږ نه زیات افضل او زیات پوهه ئې.نو حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائیل چې زۀ به په دوی باندې داسې سړې امیر مقرر کړم چې ددې اهل هم وی.امیرالمؤمنین ددې نه پس مسجد طرفته روان شو نو حضرت نعمان رضي الله عنه ئې هلته په مانځه کښې مشغول بیاموندلو.

ددې نه پس د ابن ابی شیبه په روایت کښې دی چې امیرالمؤمنین کیناستلو او انتظار ئې کوو چې کله دې د مانځه نه فارغ شو نو امیرالمؤمنین ورته اووئیل چې زۀ تا لره امیر جوړول غواړم؟ هغوی اووئیل چې کۀ دا ولایت او امارت د ټیکس د وصولئ دپاره دې نو نه، لیکن د غازی په طور قبول دې.حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائیل:"فانك غاز"او دوی سره حضرت زبیر، حذیفه، ابن عمر، الاشعث او عمرو بن معدیکرب رضي الله عنهم هم اوو تل.

د کوفې او د بصرې لښکر اخستلو سره دوی د ایرانیانو طرفته ورغلل،هلته د دوی په لاس اصفهان فتح شو،ددې نه پس د نهاوند غزوه چې په٢١هجری کښې اوشوه،په هغې کښې دوی شهید شو،ددې نه پس د لښکر قیادت حضرت حذیفه رضي الله عنه سمبال کړو،آخر دا چې کامیابی او کامرانی حاصله شوه[3].د دوی شهادت د جمعة المبارک په ورځ باندې اوشو، چې د هغې خبر حضرت عمر رضي الله عنه مسلمانانو ته د منبر نه ورکړو او بیا ئې د حضرت نعمان رضي الله عنه په یاد کښې ډیر زیات اوژړل[4].رضى الله عنه وأرضاه

---

[1]) تهذيب الكمال:٢٩/٤٥٩،وطبقات ابن سعد:٦/٢٠،واكمال مغلطاى:١٢/٦٣)_

[2]) تهذيب الكمال:٢٩/٤٥٩،والاستيعاب:٢/٢٩٩_٣٠٠،باب النعمان)_

[3]) تهذيب الكمال:٢٩/٤٥٩،والاستيعاب:٢/٣٠٠،والمصنف لابن ابى شيبة:١٨/٢٨٩،كتاب البعوث والسرايا......رقم (٣٤٤٨٥)،وفتح البارى:٦/٢٦٤)_

[4]) سير اعلام النبلاء:٢/٣٥٧،وذكر الذهبى فى ذلك حكاية ايضا.....[بقيه برصفحه آئنده...

قوله: حتى إذا كنا بأرض العدو: تردې چې مونږ د دشمن په زمکه کښې وو
د"ارض العدو"نه مراد نهاونددې،لکه څنګه چې د طبرى وغيره په روايت کښې ددې وضاحت دې[1]۔

د نُهاوند تعارف:نُهاوند "بضم النون وتخفيف الهاء وفتح الواو وسكون النون وفى آخره دال مهملة"[2]،د همدان په جنوب کښې يو ښار دې،ددې تعمير چونکه نوح عليه السلام کړې وو،ددې وجې نه دې ته"نوح اوند"وئيلې کيدۀ،يعنى"عمرها نوح عليه الصلوة والسلام"بيا حاء په هاء سره بدله کړې شوه،دا ښار خپلو نهرونو او د باغاتو د وجې نه مشهور وو۔[3]

قوله:وخرج علينا عامل كسرى فى أربعين ألفاً: او د کسرى ګورنر څلويښت زره کسانو سره زمونږ مخامخ شو.
د طبرى په روايت کښې ددې عامل نوم بندار،او د ابن ابى شيبه په روايت کښې ذوالحاجبين مذکور دې،شايد په دې دواړو نومونو کښې يو د دوى لقب وى[4]۔
بيا په دې ځان پوهه کړئ چې د باب په حديث کښې دى:"وخرج علينا عامل كسرى فى أربعين ألفاً" دا د هغې لښکر تعداد دې کوم چې په اهل فارس او کرمان باندې مشتمل وو.د اصل لښکر تعداد يونيم لاک وو چې په هغې کښې د اهل نهاوند حصه ۲۰زره.د اهل اصفهان ۲۰زره، اهل قم وقاشان ۲۰زره،د اهل ذربيجان ۳۰ زره او د نورو علاقو ۲۰ زره حصه وه. ددې ټولو مجموعه يو لاک پنځوس زره جوړيږى[5]۔

بقيه ازحاشيه گذشته] وتهذيب التهذيب:۱۰/۴۵۶)_وفى الطبرانى:(۲/۵۲۱): وكتب الى عمر بالفتح مع رجل من المسلمين،فلماء اتاه قال له:ابشر يا امير المؤمنين بفتح،اعزالله به الاسلام واهله.و اذل به الكفر واهله. فحمد الله عزوجل.ثم قال:النعمان بعثك؟ قال: احتسب النعمان يا امير المؤمنين.قال:فبكى عمر.و استرجع، قال: و من ويحک؟قال:فلان و فلان حتى عدله ناسا كثيرا.ثم قال:و آخرين يا اميرالمؤمنين لا تعرفهم.فقال عمر_وهو يبكى_:لا يضرهم ان لا يعرفهم عمر.ولكن الله يعرفهم"

[1]) عمدة القارى:۱۵/ ۸٤،وفتح البارى:٦/ ۲٦٤،وتاريخ الطبرانى:۲/ ۵۲۰)_

[2]) علامه عينى رحمه الله دا کلمه دغه شان ضبط کړې ده(۸٤/۱۵) او علامه ياقوت حموى نون لره مفتوح يا مکسور وئيلې دې(معجم البلدان:۵/۳۱۵) او علامه عينى رحمه الله ددې انکار کړې دې چې نون مفتوح وى يا مکسور)_

[3]) پورته حواله جات)_

[4]) تاريخ طبرى:۲/ ۵۲۰،ومصنف ابن ابى شيبة:۱۸/ ۲۸۹،كتاب البعوث والسرايا......رقم (۳٤٤۸۵)، والفتح: ٦/ ۲٦٤، البته علامه عينى اوياقوت الحموى رحمهما الله يو دريم نوم هم ذکرکړې دې، الفيروزان" چې مصحف کيدو سره په عمدة القارى کښې"الغيرزان"جوړ شوې دې،کيدې شى چې د طباعت غلطى وى.اوګورئ.عمدة:۱۵/ ۸٤،ومعجم البلدان:۵/ ۳۱٦،دغه شان اوګورئ، البداية والنهاية:۷/ ۱۱۰)

[5]) عمدة القارى:۱۵/ ۸۳)_

قوله: فقام ترجمان، فقال: لیکلمنی رجل منکم، فقال المغیرة: سل عما شئت: نو ترجمان اودریدهٔ، وې وئیل په تاسو کښې دې یو کس ماسره خبرې اوکړي، حضرت مغیره رضی الله عنه اوفرمائیل تپوس اوکړه چې څهٔ تپوس کول غواړې.

دلته په روایت کښې اختصار دې، مینځ کښې واقعات ذکر نهٔ دی، ددې تفصیل دادې چې هرکله دواړه ډلې جمع شوې نو بندار خپل قاصد د مسلمانانو په طرف روان کړو چې خپل یو کس راواستوئ، چې هغهٔ سره مونږ خبره اوکړو نو مسلمانانو حضرت مغیره رضی الله عنه روان کړو، د دواړو ډلو مینځ کښې فاصله یو نهر وو، حضرت مغیره رضی الله عنه روان شو او نهر نه واؤړیدلو، هلته بندار خپلو ملګرو سره مشوره اوکړه چې د مسلمانانو قاصد ته څنګه کینم؟هغوی ورته اووئیل چې د بادشاهت شکل وصورت اختیار کړه، نو هغه په خپل تخت باندې کیناستهٔ، په سر باندې ئې تاج کیخودهٔ، شهزادګان د هغهٔ مخامخ په دوو قطارونو کښې اودریدل، او د سرو زرو بنګړي او د ریښمو لباس ئې په بدن باندې وو، بیا هغهٔ حضرت مغیره رضی الله عنه ته دننه د داخلیدو اجازت ورکړهٔ، نو دوو کسانو دوی ځان سره اونیول او دننه لاړل، دوی سره خپله توره او نیزه هم وه، حضرت مغیره رضی الله عنه توره په قالین باندې راښکهٔ، دې دپاره چې دا خلق زما ددې کار نه اثر واخلي چې دې خلقو لره به زما توره زخمي کوي[1].

قوله: قال: ما أنتم؟: بندار اووئیل: تهٔ څهٔ ئې؟

بندار حضرت مغیره رضی الله عنه ته داسې خطاب اوکړهٔ چې کلمه د"ما"ئې استعمال کړه کومه چې د غیرذوی العقول دپاره وضع شوې ده، دا د حقارت په طور سره چې ستا څهٔ حیثیت دې چې مونږ سره د جنګ کولو دپاره راغلي ئې؟[2].

د ابن ابی شیبه په روایت کښې دا اضافه هم ده چې بندار اووئیل، ائې عربو! لوږې او مشقت تاسو خلق تنګ کړئ نو دلته راغلئ، که تاسو غواړئ نو مونږ تاسو ته د لارې خرچه وغیره درکولې شو، تاسو خپل ښار ته واپس لاړ شئ. حضرت مغیره رضی الله عنه فرمائی چې ددهٔ په خبرې اوریدو سره ما د الله تعالی تعریف او ثناء بیان کړه، بیا مې اووئیل چې تا زمونږ متعلق څهٔ اووئیل نو په دې کښې غلطی نشته، مونږ هم دغه شان وو[3].

قوله: قال: نحن أناس من العرب، کنا في شقاء شدید، نمص الجلد والنوی من الجوع ونلبس الوبر والشعر، ونعبد الشجر والحجر: حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنه اوفرمائیل مونږ د عرب قوم څهٔ کسان یو، مونږ ډیر سخت د بدبختئ ښکار وو، مونږ به د

[1]) فتح الباری: ۲۶۵/۶، وتاریخ الطبرانی: ۵۲۰/۲، والمصنف لابن ابی شیبة: ۲۸۹/۱۸، کتاب البعوث......رقم (۳٤٤۸۵)، ومجمع الزوائد: ۲۱٤/۶)_

[2]) العمدة: ۸۵/۱۵، والفتح: ۲۶۵/۶، وتحفة الباری: ۵۶۵/۳، وارشاد الساری: ۲۳۲/۵)_

[3]) عمدة القاری: ۸۵/۱۵، وفتح الباری: ۲۶۵/۶)_

لوړې د وجې نه د اونو پهټې او هډوکی چوپل،د وړئ او د ویختو لباس به مونږ اغوستلو او کانړو ،اونو عبادت به مو کوو.

"الوبر"ددې مفردوبرة دې،داوبن،سوې وغیره نرم ویختو اووړئ وغیره دپاره استعمالیږی[1]

قوله: فبینا نحن کذلك، إذ بعث رب السموات ورب الارضین ـ تعالی ذکرُه،وجلت عظمته ـ إلینا نبیا من أنفسنا،نعرف أباه وأمه: مونږ په دې حال کښې وو چې د اسمانونو او د زمکو رب......د هغهٔ ذکر دې اوچت او عظمت دې لوئې وی......زمونږ طرفته هم زمونږ په نسل کښې یو نبی راواستوو ،چې مونږ د هغهٔ مور پلار پیژنو.

یعنی مونږ ددې بدبختئ او د غربیئ ښکار وو،حقیقی رب مونږ هیرکړې وو چې رب ذوالجلال په مونږ باندې رحم اوکړو او هغهٔ هم زمونږ په نسل کښې یو سړې منتخب کړو او زمونږ د هدایت دپاره ئې راواستوو،چې هغه مونږ ډیر ښهٔ پیژنو ،د هغوی د حسب نسب د شرافت هم مونږ ته ښهٔ پته ده چې په مونږ ټولو کښې اشرف او د نسب په اعتبار سره د ټولو نه غوره او په خبرو اترو کښې د ټولو نه زیات رښتونې انسان دې.[2].

قوله: فأمرنبینا ورسول ربنا صلی الله علیه وسلم أن نقاتلکم حتی تعبدوا الله وحده، أو تؤدوا الجزیة: نو زمونږ نبی او زمونږ د رب پیغمبر ﷺ مونږ ته حکم راکړو چې مونږتاسوسره قتال اوکړوتردې چې تاسودیوخدائې عبادت اوکړئ یا تاسومونږته جزیه راکړئ.

ددې حدیث نه هم معلومه شوه چې د مجوسیانو نه جزیه اخستل صحیح دی،د کوم چې حضرت مغیره رضی الله عنه وضاحت کوی ځکه چې د هغوی مخاطب خلق مجوسیان وو.[3].

قوله: وأخبرنا نبینا عن رسالة ربنا أنه من قتل منا صار إلی الجنة في نعیم لم یر مثلها قط، ومن بقي منا ملك رقابکم: دغه شان زمونږ نبی مونږ ته زمونږ د رب له طرفه دا پیغام هم راکړو چې په مونږ کښې څوک مقتول او شهید شی نو هغه به نیغ جنت ته ځی،په داسې نعمتونو کښې(به وی)چې د هغې مثال بالکل لیدلې شوې نهٔ دې او څوک چې ژوندې پاتې شی نو هغه به ستاسو د سرونو مالک وی.

یعنی مونږ په هر صورت کښې کامیاب یو ،که شهادت راته ملاؤ شو نو جنت دې،چې د هغې هیڅ مثال نشته که ژوندی پاتې شو نو ستاسو د سرونو مالکان به یو ،د نبی علیه السلام په وینا مبارکه باندې چونکه زمونږ سل فیصده یقین دې،ددې وجې نه مونږ ددې ځائې نه تلونکی او واپس کیدونکی نهٔ یو ،نهٔ ستاسو نه ویریدونکی یو ،په طبری کښې د حضرت مغیره رضی الله عنه نه هم دا مفهوم او معنی روایت شوې ده،

---

[1]) القاموس الوحید،مادة: وبر")_

[2]) المصنف لابن ابی شیبة:۲۸۹/۱۸، والعمدة:۸۵/۱۵،وفتح الباری:۲۶۵/۶،وابن بطال:۳۳۵/۵)_

[3]) فتح الباری:۲۶۵/۶، وارشاد الساری:۲۳۲/۵،وشرح الکرمانی:۱۲۸/۱۳)_

"وإنا والله، لا نرجع إلى ذلك الشقاء، حتى نغلبكم على ما فى أيديكم"(١)

"وفيه فصاحة المغيرة، من حيث ان كلامه مبين لاحوالهم فيما يتعلق بدنياهم: من المطعوهم والملبوس، وبدينهم من العبادة، وبمعاملتهم من الاعداء: من طلب التوحيد او الجزية، ولمعادهم فى الآخرة الى كونهم فى الجنة، وفى الدنيا الى كونهم ملوكا للرقاب..... "انظر الكواكب الدراری: ١٣/١٢٨)_۔

فقال النعمان(٢): ربما أشهدك الله مثلها مع النبى ﷺ فلم يندمك ولم يخزك، ولكنى شهدت القتال مع رسول الله ﷺ، كان إذا لم يقاتل فى أول النهار، انتظر حتى تهب الارواح، وتحضر الصلوات

په دې باندې حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه اوفرمائیل (ائې مغیره!) تاسو ډیر وخت نبی کریم ﷺ سره په جنګونو کښې پاتې شوې ئې، هلته تاسو الله تعالی د پښیمانتیا او د رسوائی نه محفوظ ساتلې ئې او زهٔ هم په څو جنګونو کښې د نبی کریم ﷺ سره شریک پاتې شوې یم، ستاسو عادت دا وو چې که د ورځې په شروع کښې به مو قتال نهٔ شروع کوو نو د مونځ نه پس به تاسو د مناسب هواګانو د چلیدو انتظار کولو.

د حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه په دې پورتنی ارشاد کښې د شارحینو اختلاف: د حضرت نعمان رضی الله عنه پورته ذکر شوې ارشاد مبارک په دوو حصو یعنی "ربما اشهدك الله ....ولم یخزك" او "ولكنى شهدت......الخ" باندې مشتمل دې، اوس ددې دواړو حصو په خپل مینځ کښې چې کوم ربط او تړون دې نو په هغې کښې د شارحینو اختلاف دې چې ددې جملو مطلب او مقصد څهٔ دې؟

د علامه ابن بطال رحمه الله میلان دې طرفته دې چې د اولنۍ جملې مفهوم هم مستقل دې او د دویمې جملې مفهوم هم مستقل دې، ددې دواړو مینځ کښې هیڅ تړون نشته. لکه دوی د اولنۍ جملې "ربما أشهدك الله مثلها....." تشریح داسې کوی چې حضرت نعمان حضرت مغیره بن شعبه رضی الله عنهما ته اوفرمائیل چې مغیره! تاسو تیر شوې وخت کښې په دغه شان مشکل حالاتو کښې نبی کریم ﷺ سره پاتې شوې یئ، هغوی سره تاسو جنګونو کښې هم وئ، لیکن هغه مصیبتونو او پریشانو چرته تاسو پښیمانه نهٔ کړئ کوم چې نبی علیه السلام ته پیښ شوې وو، نهٔ دې خبرې تاسو پریشانه کړئ چې تاسو ولې د غزواتو نه ژوندی راغلئ، ځکه چې ددغه مصیبتونو او پریشانو په مقابله کښې کوم نعمتونه او شهادت ملاویدل وو نو د هغې تاسو ته ښهٔ علم وو.

او د حضرت نعمان رضی الله عنه دا ارشاد "ولكنى شهدت القتال مع رسول الله ﷺ" دا د یو نوې کلام ابتداء او د نوې قصې شروع کول دی، چې په دې کښې حضرت نعمان رضی الله عنه خپل فوج ته د

(١) فتح الباری: ٦/٢٦٥، وعمدة القاری: ١٥/٨٥، وقال العلامة الكرمانی شارحا لكلام المغيرة:)_

(٢) قوله: النعمان" الحديث، اخرجه الترمذی ایضا، كتاب السير، ما جاء فى الساعة التى يستحب فيها القتال، رقم (١٦١٣))_

نبی کریم ﷺ په باره کښې دا وئیلي دي چې که نبی علیه السلام به د جنګ ابتداء د ورځې په شروع کښې نۀ کوله نو د جنګ نه به منع شو .تردې چې(د الله تعالی د مدد،هواګانې اوچلیږی او د مونځ وخت شی ددې معنې د تائید دپاره علامه ابن بطال رحمه الله دوه حدیثونه پیش کړې دی.

کوم چې د حماد بن سلمه عن النعمان بن مقرن د طریق نه روایت دې چې ”کان النبی صلی الله علیه وسلم إذالم یقاتل أول النهار اخر القتال،حتی تزول الشمس وتهب ریاح النصر“[1].

علامه ابن بطال رحمه الله مزید دا فرمائی چې غوره وختونه د مانځه وختونه دی.چې په دې کښې اذان هم دې او په حدیث شریف[2]کښې راغلې دی: ”الدعاء بین الاذان والاقامة لایرد“.چې د”اذان او اقامت مینځ کښې کومه دعا اوغوستلې شی نو هغه نۀ رد کیږی“.مطلب دا شو چې د اذان او اقامت او دغه شان د مونځ نه پس د دعا موقع ملاؤ شی نو دا به د الله تعالی د امداد موجب وی.[3].

لیکن د حافظ ابن حجر،علامه عینی او حافظ کرمانی رحمهم الله قول دادې چې دا دواړه جدا جدا جملې خو دی لیکن ددې په خپل مینځ کښې تړون هم شته او دویمې جملې نه نوې قصه نۀ شروع کیږی،لکه څنګه چې د علامه ابن بطال رحمه الله خیال دې.[4].لکه په طبری کښې چې د مبارک بن فضاله کوم روایت دې،په هغې کښې مبارک د زیاد بن جبیر په واسطې سره د حضرت نعمان رضی الله عنه د دواړو جملو مینځ کښې ربط او تعلق بیان کړې دې او ددې د سیاق نه دا خبره واضحه کیږی چې دویمه جمله د قصې په طور جمله مستانفه نۀ ده.ددې خلاصه داده چې حضرت مغیره په حضرت نعمان رضی الله عنه د لښکر په امیر باندې د قتال په شروع کولو کښې تاخیر کولو باندې اعتراض اوکړو،چې د هغې جواب حضرت نعمان رضی الله عنه مذکوره جملو کښې ورکړو.[5].

د مبارک بن فضاله د روایت خلاصه داده چې ایرانیانو مسلمانانو ته دا پیغام واستوو چې نهر نه تاسو راواوړئ یا به مونږ درشو؟کوم نهر چې د دواړو مینځ کښې فاصله وه،نو

[1]) پورته حواله،واخرجه ابن ابی شیبة فی مصنفه:۱۸/۲۹۰،کتاب البعوث......رقم (۳۴٤۸۵)،من طریق عفان عن حماد عن ابی عمران الحونی عن علقمه عن معقل بن یسار.....)_

[2]) الحدیث،اخرجه ابو داود فی الصلاة،باب فی الدعاء بین الاذان والاقامة،رقم (۵۲۱)،والترمذی فی الصلاة، باب ما جاء ان الدعاء لا یرد بین الاذان والاقامة،رقم (۲۱۲)،وفی الدعوات،باب فی العفو والعافیة،رقم (۳۵۹٤_۳۵۹۳)،عن انس رضی الله عنه)_

[3]) شرح ابن بطال:۵/۳۳۵،وفتح الباری:۶/۲۶۵،وعمدة القاری:۱۵/۸۵)_

[4]) قال العلامة الکرمانی رحمه الله: فان قلت:ما معنی الاستدراک،واین توسطه بین کلامین متغایرین؟ قلت:کان المغیرة قصد الاشتغال بالقتل اول النهار بعد الفراغ من المکالمة مع الترجمان.فقال النعمان:ان وان شهدت القتال مع رسول الله ﷺ،لکنک ما ضبطت انتظاره للهبوب".شرح الکرمانی:۱۳/۱۲۹)_

[5]) فتح الباری:۶/۲۶۵)_

حضرت نعمان رضی الله عنه مسلمانانو ته حکم اوکړو چې تاسو ورشئ او حمله پرې اوکړئ.دغه شان دواړه لښکرې مخامخ شوې او يو بل ته نزدې راغلې،ايرانيانو د خپل فوج په وروستنئ حصه کښې د اوسپنې ميخونه وغيره ښخ کړل دې دپاره چې فوج واپس نهٔ شی.حضرت مغيره رضی الله عنه چې هرکله د دشمن کثرت اوليدهٔ نو وې فرمائيل.د نن په شان ناکامی ما هيڅ کله نهٔ ده ليدلې ځکه چې زمونږ دشمن د تياریٔ کولو او ساه اخستلو دپاره آزاد پريخودلې شوې دې،په خدائې قسم!که معامله زما په لاسونو کښې وې نو ما به په دوی باندې په حمله کولو کښې جلدی کړې وه(۱).او د ابن ابی شيبه په روايت کښې دی،راوی وائی چې مونږ د هغوی په وړاندې صف بندی اوکړه نو هغوی په مونږ باندې ډير زيات غشی اوورول.ترڅو چې مونږ ته ئې په رارسيدلو کښې جلدی اوکړه نو حضرت مغيره رضی الله عنه حضرت نعمان رضی الله عنه ته اوفرمائيل چې ددې ايرانيانو له طرفه په حمله کولو کښې جلدی شوې ده،ددې وجې نه که تاسو هم حمله اوکړئ نو مناسب به وی.په دې باندې حضرت نعمان رضی الله عنه اوفرمائيل چې تاسو خو د فضيلتونو او د مناقبو مالک يئ او حقيقت دادې چې په دغه شان جنګونو کښې تاسو د نبی علیه السلام سره شريک پاتې شوې يئ(۲).
ددې نه پس د طبری په روايت کښې دی چې په خدائې قسم!ما په دوی باندې په حمله کولو کښې جلدی د هغه څيز د وجې نه اونهٔ کړه کوم څيز چې ما په رسول الله صلی الله علیه وسلم کښې اوليدهٔ(۳).
خلاصه دا شوه چې حضرت نعمان رضی الله عنه په قتال کښې کوم تاخير اوکړو نو د هغې وجه د نبی علیه السلام فعل وو چې نبی علیه السلام به چونکه دغه شان کول نو ددې وجې نه حضرت نعمان هم دغه شان اوکړل او د نمر د زوال لنتظار ئې اوکړو.بيا چې علامه ابن بطال رحمه الله د بعضې جملو کومه تشريح کړې ده،هغه هم د اشکال نه خالی نهٔ ده.لکه د "فلم يندمك" تشريح هغوی دا کړې وه چې کوم تکليفونه او سختئ نبی علیه السلام ته پيښې شوې وې نو هغې سره تاسو د پريشانئ او د پښيمانتيا ښکار نهٔ شوئ(۴).
حافظ رحمه الله فرمائی چې ما ته چې کومه خبره صحيح ښکاری نو هغه داده چې د "فلم يندمك" نه مراد د نمر د زوال پورې تاخير او صبر کول دی،کوم چې حضرت مغيره اوکړو،په دې باندې الله تعالی دوی شرمنده نهٔ کړل.ددې نه علاوه ابن بطال رحمه الله د "ولم يخزك" په تشريح کښې يو بله نسخه اختيار کړه او "ولم يحزنك" روايت کولو سره ئې ددې وضاحت شروع کړو، ليکن صحيح روايت دلته د خاء معجمه سره او د نون نه بغير "ولم يخزك" دې،هم دا د

---

(۱) پورته حواله،وعمدة القاری:۸۵/۱۵،وتاريخ الطبری:۶۲۰/۲_
(۲) المصنف لابن شيبة:۲۹۰/۱۸،کتاب البعوث......رقم (۳۴۴۸۵)،ومجمع الزوائد:۲۱۵/۶)_
(۳) تاريخ الامم والملوک للطبری:۵۲۱/۲،سنة احدی وعشرين)_
(۴) شرح ابن بطال:۳۳۵/۵)_

مستملى روايت دې او ماقبل سره زيات مناسب هم دې.دغه شان د عبدالقيس د وفد په روايت كښې "غير خزايا ولاندامى" چې كومه جمله ده نو دا د هغې په شان هم ده.(١).

دې نه علاوه د ابن بطال رحمه الله د كلام نه دا هم معلوميږي چې د "مثلها" كوم ضمير دې نو دوى دا د "شدة" يعنى د عصائب طرفته راجع كوى.كوم چې محذوف دې حالانكه نورو حضراتو د "مثلها" ضمير مجرور "وقعة" يا "غزوة" طرفته راجع كړې دې(٢).يعنى په دغه شان غزواتو كښې الله تعالى تاسو ته د شركت موقع دركړه البته علامه عينى رحمه الله د ابن بطال رحمه الله په تقليد كښې ضمير د شدة طرفته راجع كړې دې.بيا چې كومه تشريح كړې ده نو هغه ئې د نورو شارحينو موافق كړې ده او هم دې ته ئې راجح وئيلې دى چې د ابن بطال رحمه الله تشريح د كلام د سياق سره موافق نۀ ده.(٣).والله أعلم

د "حتى تهب الارواح" معنى او مطلب: د "تهب" مصدر "هبوباً" دې او دا د واحد مؤنث غائب صيغه ده،ددې فاعل الارواح دې او د هبوب معنى ده،هوا وغيره چليدل.

"الارواح" د "ريح" جمع ده چې اصل كښې روح وو،د واؤ ساكن ماقبل چونكه مكسور دې ددې وجې نه واؤ په ياء سره بدل شو او ريح جوړ شو،ځكه چې د يو څيز جمع هغه څيز لره خپل اصل طرفته ګرځوى،البته ابن جنى رحمه الله وئيلې دى چې د ريح جمع أرياح هم راځى(٤).

او دلته د ارواح نه مراد ارواح النصر دې،يعنى تردې چې د الله تعالى د نصرت او د مدد هواګانې اوچليږى.كما مرقبل عن ابن بطال رحمه الله تعالى(٥).

د "وتحضر الصلوات" مراد: دلته په روايت كښې "وتحضر الصلوات" وارد شوې دې او د ابن ابى شيبه په روايت كښې "وتزول الشمس" راغلې دې(٦)،كوم چې روايت بالمعنى دې ځكه چې د نمر د زوال نه پس د ماسپخين د مونځ وخت شروع كيږى(٧).

د غزوۀ نهاوند اختتام: وړاندې تير شو چې حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنه او نورو بعضې ملګرو په حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه باندې اعتراض كړې وو چې دې قتال نۀ شروع كوى؟بيا ئې په دې باندې اصرار هم اوكړو ليكن حضرت نعمان رضي الله عنه په خپله خبره باندې مضبوط ولاړ وو او چې كله د نمر زوال اوشو نو مسلمانانو له ئې جمع وركړه.بيا په خپل اس باندې سور

---

(١) پورته حواله،والفتح:٦/٢٦٥،والعمدة: ١٥/٨٥،والكواكب الدرارى:١٣/١٢٩،وارشاد السارى:٥/٢٣٢)

(٢) شرح الكرمانى:١٣/١٢٨،وارشاد السارى:٥/٢٣٢)_

(٣) عمدة القارى:١٥/٨٥)_

(٤) پورته حواله،وفتح البارى:٦/٢٦٥،وشرح القسطلانى:٥/٢٣٢)_

(٥) شرح ابن بطال:٥/٣٣٥)_

(٦) المصنف:١٨/٢٩٠،كتاب البعوث والسرايا.....رقم (٣٤٤٨٥)،وكذا فى مجمع الزوائد:٦/٢١٦)_

(٧) فتح البارى:٦/٢٦٥،وعمدة القارى:١٥/٨٥)_

شو او د هر بيرغ قبيلې ته ورغلو .هغوى ته ئې د صبر او د ثابت قدمئ تلقين ورکړو .بيا ئې لښکر ته اوفرمائيل چې اول به زهٔ د نعره تکبير آواز اوچت کړم نو تاسو خلق به د حملې کولو دپاره تيار شئ .چې دويم تکبير اوچت کړم نو تيارى به مکمل او پوره کړئ ځکه چې ددې نه پس به هيچا ته د تيارئ کولو موقع نهٔ ورکړې کيږى .بيا په دريم تکبير سره به فوراً په دشمن باندې حمله کوئ .ددې نه پس حضرت نعمان ﷺ واپس خپل ځائې ته تشريف راؤړلو.
دويم طرفته دشمن هم زبردسته تيارى کړې وه .ددې وجې نه هغوى يو ډير لوئې لښکر او ډيرې زياتې اسلحې سره صف بندى اوکړه .د ايرانى لښکر په روستنئ حصه کښې د اوسپنې ميخونه اچولې شوې وو .دې دپاره چې خپل فوجيان اونهٔ تختى او نهٔ وروستو واپس شى .ددې نه پس حضرت نعمان ﷺ اولنى تکبير اوچت کړو .خلق د حملې دپاره تياريدل شروع شو .هغوى دويم تکبير اووئيل او خپله بيرغ ئې اوخوزولو .خلق تيار شوې وو .بيا ئې دريم تکبير اووئيل نو ټولو په يوځائې په دشمن باندې حمله اوکړه .د حضرت نعمان ﷺ د امر لاندې چې کوم کسان وو هغوى په دشمن باندې داسې حمله اوکړه لکه څنګه چې اوږې باز په ښکار باندې حمله کوى .داسې سخت جنګ شروع شو چې بيا ددې نه پس وروستنى جنګونو کښې ددې مثال ډير کم ملاويږى .د نمر د زوال نه تر د تيارې خوريدو پورې د دشمن دومره کسان مړهٔ شو چې د هغوى وينې زمکه لونده کړه .داسې چې څناور او سورلئ هم په هغې کښې خويدلې.
د بعضې خلقو د خيال مطابق د حضرت نعمان ﷺ اس په دې وينه کښې اوخويدهٔ .چې د هغې نه وجې نه هغوى راپريوتل .يو غشې راغې چې د هغې د وجې نه حضرت نعمان ﷺ شهيد شو .د دوى ورور حضرت سويد بن مقرن ﷺ[1] .نه علاوه چاته هم د دوى د شهادت پته نهٔ وه .بيا حضرت سويد دوى په څادر باندې پټ کړل او د شهادت خبر ئې پټ اوساتلو.
ددې نه پس حضرت سويد ﷺ بيرغ قائم مقام امير حضرت حذيفه بن يمان ﷺ ته حواله کړه. حضرت حذيفه حضرت سويد د نعمان بن مقرن ﷺ په ځائې مقرر کړو او ورته ئې اووئيل چې د صورتحال د واضح کيدو پورې د حضرت نعمان د شهادت خبر پټ اوساتئ، ددې دپاره چې په اسلامى لښکر کښې بزدلى پيدا نهٔ شى.
چې کله د شپې تيارهٔ په خوريدو شوه نو مشرکانو تختيدل شروع کړل .مسلمانانو د هغوى تعاقب اوکړو .دا مشرکان په خپلو کنستې شوې کندو کښې پريوتل .د جنګ په دوران کښې د قتل کيدونکو نه علاوه چې کوم مشرکان په دې کندو وغيره کښې پريوتلو سره هلاک شو نو د هغوى تعداد د يو لاک نه زيات ښودلې شى .د ايرانى لښکر مشر بندار د جنګ دوران کښې خويدلې وو .په موقع باندې د هغه ځائې نه اوتختيدهٔ نو حضرت نعيم يا حضرت سويد هغهٔ پسې شو او حضرت قعقاع ﷺ ته مخامخ ورغئ نو په يو غر باندې اوختهٔ او هلته پټ شو .آخر دا چې د حضرت قعقاع ﷺ په لاس قتل شو .او مسلمانانو ته

[1]) د حضرت نعمان د ددې ورور په باره کښې اختلاف دې چې دا څوک وو؟بعضو سويد .بعضو نعيم او بعضو معقل نوم ښودلې دې.اوګورئ، البداية والنهاية:۱۱۰/۷.وفتح البارى:۲۶۶/۶)_

لويه فتح حاصله شوه،په غنيمت کښې ډير زيات مال په لاس راغئ.د لښکر امير حضرت حذيفه رضي الله عنه قيديان او د مال غنيمت پنځمه حصه د حضرت سائب بن الاقرع سره د اميرالمؤمنين په طرف روان کړل،ددې نه مخکښې حضرت طريف بن سهم رضي الله عنه د فتحې خوشخبرى مدينې منورې ته اوړلو دپاره روان شوې وو[١].دا ښار د اسلامى لښکر په لاسونو باندې فتح شو،مسلمانانو به دا فتح د"فتح الفتوح"په نوم سره يادوله[٢].

د حديث شريف نه مستنبط فائدې: ①د حديث شريف نه د مشورې فضيلت معلوميږى چې لوئې مرتبې والا سړې کمې مرتبې والا سړى سره مشوره اوکړى نو نهٔ په دې کښې څهٔ باک شته او نهٔ په کښې د مشر کس څهٔ توهين شته.دغه شان دا هم ده چې مفضول هم کله کله د افضل سړى امير وى لکه اوګورئ حضرت زبير بن العوام رضي الله عنه په دې لښکر کښې وو د کوم لښکر امير چې حضرت نعمان بن مقرن رضي الله عنه وو او دا متفق عليه خبره ده چې حضرت زبير د حضرت نعمان رضي الله عنهما نه غوره دې[٣].

②د حديث شريف نه دا خبره هم معلومه شوه چې په جنګ کښې د ټولو نه مخکښې د لوئې دشمن قصد کول پکار دى،لکه څنګه چې ورته هرمزان مشورهورکړې وه چې د کسرى نه دې شروع اوکړې شى،ځکه چې هرکله د طاقتور سړى جرړې کټ کړې شى نو کمزورې به په خپله باندې شکست تسليموى[٤].

③د حديث شريف نه د حضرت نعمان منقبت او د حضرت مغيره بن شعبه رضي الله عنهما د جنګ په امورو کښې پيژندګلنه،قوت نفس،بهادرى،فصاحت او بلاغت معلوميږى چې حضرت مغيره د بندار په وړاندې د هغهٔ په دربار کښې کومه خطبه ارشاد فرمائيلې وه.هغه مختصر خو وه ليکن ډيره زياته بليغه او اثرانداز هم وه.ددې وجې نه دا خطبه چې څنګه د هغوى په دنيوى حالاتو مثلاً د خوراک څکاک وغيره په بيان باندې مشتمله ده نو دغه شان په دې کښې د هغوى چې کوم دينى کيفيت د اسلام نه وړاندې وو او کوم چې بيا د اسلام د قبلولو نه پس شو،ددې بيان په کښې هم دې،دغه شان په دې خطبه کښې د هغوى د معتقداتو مثلاً د توحيد،رسالت او د قيامت په ورځ د ايمان بيان هم دې،دغه شان هغه بيان کوم چې رسول

---

[١]) کوم صاحب چې د حضرت عمر رضي الله عنه طرفته خوشخبرى اوړلې وه نو د هغوى په باره کښې هم اختلاف دې چې دا څوک وو؟حافظ ابن کثير او سيف د دوى نوم طريف بن سهم ښودلې دې او د ابن ابى شيبه په روايت کښې د ابوعثمان نهدى نوم راغلې دې،حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چې ممکنه ده چې دې دواړو حضراتو مدينې منورې ته تشريف اوړلې وى انظر فتح البارى:۲۶۶/۶،والبداية والنهاية:۱۱۰/۷)_

[٢]) د غزوهٔ نهاوند د تفصيل دپاره اوګورئ: البداية والنهاية:۱۰۵/۷_۱۱۲،تاريخ الاسلام(اردو)نجيب اکبر آبادى:۳۰۸/۱......)_

[٣]) فتح البارى:۲۶۶/۶،وشرح ابن بطال:۳۳٤/۵،وعمدة القارى:۸۵/۱۵)_

[٤]) پورته حواله جات)_

الله ﷺ د معجزاتو.پیشن گویانو بیا ددغه پیشن گویانو باره کښې چې فرمائیلې وو نو د هغې په واقع کیدو باندې هم دا خطبه مشتمله ده[1].

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د کتاب په شروع کښې چې مؤلف رحمه الله کوم عنوان قائم کړې وو نو هغه "الجزية والموادعة" وو.لکه څنګه چې د باب دا آخری حدیث د موادعة یعنی مصالحت سره متعلق دې.نو حضرت نعمان بن مقرن رضی الله عنه چې په جنګ شروع کولو کښې کوم تاخیر اوکړو.د الله تعالی د مدد د هواګانو او د نمر د زوال چې ئې کوم انتظار کړې وو نو دا موادعة وو یعنی د مصالحت امکان د هغوی په ذهن کښې وو ددې وجې نه هغوی د نمر د زوال پورې جنګ شروع نهٔ کړو.د موادعة معنی هم دادد چې په دشمن باندې د فتح یاب کیدو نه مخکښې قتال نهٔ شروع کول او قتال دغه وخت پورې پریخودل.دا امکان په ذهن کښې ساتلو سره چې جنګ کیدې هم شی او کیدې نهٔ هم شی[2].

دغه شان ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت د حدیث په دې جمله کښې هم کیدې شی: "حتی تعبدوا الله أو تؤدوا الجزية" ځکه چې په دې کښې د جزیې ذکر دې چې د ترجمې اولنۍ حصه ده.لیکن په دې صورت کښې به اشکال دا وی چې بیا خو د"الموادعة"ذکر بیکاره او فضول شو.ځکه چې د باب کوم احادیث تیر شو.په هغه ټولو کښې د ترجمې او د حدیث تعلق د "جزیة" لفظ سره وو.دلته هم که چرته تعلق لفظ "جزیة" سره وی نو الموادعة سره د کوم حدیث تعلق دې؟که د هیڅ یو حدیث تعلق او ربط نشته نو ددې د ذکر کولو څهٔ فائده؟ غالباً دې ځیزلره په ذهن کښې ساتلو سره شارحینو اولنۍ توجیه ذکر کړې ده.والله اعلم بالصواب

⑵ باب: إِذَا وَادَعَ الإِمَامُ مَلِكَ الْقَرْيَةِ هَلْ يَكُونُ ذَلِكَ لِبَقِيَّتِهِمْ؟

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله یوه بله مسئله ذکر کول غواړی.هغه دا چې د وخت خلیفه که چرته د یو ښار یا د یو کلی والی یا بادشاه سره صلح اوکړی نو آیا دا صلح به ددغه کلی او ښار اوسیدونکو ته هم شامله وی یا نهٔ؟او ددغه ځائې اوسیدونکی خلق وغیره به په دې صلح کښې داخل وی یا نهٔ؟

جوابِ استفهام دلته محذوف دې.یعنی "یکون" چې دا صلح به ددغه ځائې اوسیدونکو ته هم شامل وی[3].امام بخاری رحمه الله په مذکوره مسئله باندې د حضرت ابوحمید الساعدی رضی الله عنه حدیث د دلیل په طور باندې پیش کړې دې.په دې کښې صراحةً دا خبره مذکوره خو نهٔ ده البته ددې حدیث په بعضې طرقو کښې ددې وضاحت موجود دې او غالباً هم دې طرفته

[1]) الفتح:۶/۲۶۶.والکرمانی:۱۳/۱۲۸.وعمدة القاری:۱۵/۸۵.وارشاد الساری:۵/۲۳۲)_
[2]) المتواری علی تراجم ابواب البخاری:۱۹۷.وعمدة القاری:۱۵/۸۲)_
[3]) عمدة القاری:۱۵/۸۵.وتحفة الباری:۳/۵۶۶)_

امام بخاری رحمه الله د خپل مشهور عادت موافق اشاره کړې ده.لکه ابن اسحاق رحمه الله په "السیرة" کښې فرمائی:

"لما انتهى رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى تبوك،أتاه يُحنة (١)بن رؤبة،صاحب أيلة،فصالح رسول الله صلى الله عليه وسلم ،وأعطاه الجزية.......فكتب رسول الله صلى الله عليه وسلم لهم كتاباً ،فهوعندهم،فكتب ليحنة بن رؤبة:

بسم الله الرحمن الرحيم،هذه أمنة من الله و محمد النبى صلى الله عليه وسلم رسول الله ليحنة بن رؤبة واهل أيلة، سفنهم وسيارتهم فى البر والبحر:لهم ذمة الله، وذمة محمد النبى، ومن كان معهم من أهل الشام، وأهل اليمن، وأهل البحر،فمن أحدث منهم حدثاً فانه لا يحول ماله دون نفسه، وإنه طيب لمن أخذه من الناس، وإنه لايحل أن يمنعوا ماءً يردونه، ولا طريقاً يريدونه، من برأو بحر" (٢).

یعنی "چې کله نبی علیه السلام تبوک ته اورسیدو نو یحنه(یوحنا)بن روبه،د ایله والی نبی علیه السلام ته راغئ،نبی علیه السلام سره ئې مصالحت اوکړو او جزیه ئې په خدمت اقدس کښې پیش کړه.....نبی کریم صلى الله عليه وسلم ورته یو خط ورکړو،کوم چې هغهٔ سره موجود دې،نبی علیه السلام چې یحنه بن روبة ته کوم خط لیکلې ورکړې وو نو د هغې مضمون دادې:

"بسم الله الرحمن الرحيم،د ایله د والی او ددې د اوسیدونکو دپاره د الله تعالی او د محمد النبی،رسول الله صلى الله عليه وسلم له طرفه دا امان نامه ده،د دوی د کشتو او د ګاډو دپاره،په زمکه او سمندر دواړو کښې،د دوی دپاره د الله تعالی او د محمد النبی صلى الله عليه وسلم ذمه داری ده او د هغه چا دپاره هم چې کوم خلق د شام،یمن او د سمندر نه دې خلقو سره دی.په دوی کښې چې څوک هم نوې کار کوی(یعنی د معاهدې خلاف ورزی کوی)نو د هغهٔ مال به د هغهٔ د ذات دپاره حائل او مانع نهٔ جوړیږی تردې چې کوم کس د دهٔ هغه مال واخلی نو دا به د هغهٔ دپاره حلال وی.او دا هم جائز نهٔ دی چې د اوبو یو ګودر یا چینې ته د راتګ نه دوی منع کړې شی.نهٔ دا جائز دی چې دوی یوه لاره اختیار کړی او دوی منع کړې شی،خواه د اوچې لار وی یا د سمندر".

ددې نه استدلال کولو سره جمهور علماء وائی چې یو بادشاه یا والی سره صلح کول به د هغهٔ ټول قوم او ټولو علاقو ته شامل وی،ځکه چې هرکله هغهٔ د صلحې درخواست پیش کړو نو ګویا هغهٔ د خپل نفس،د خپل قوم او د خپلو ټولو علاقو دپاره د صلحې درخواست پیش کړو چې دې ټولو ته حفاظت او امان ملاؤ شی.

علامه ابن بطال رحمه الله لیکی: "والعلماء مجمعون على أن الامام إذا صالح ملك القرية أنه يدخل فى ذلك الصلح بقيتهم،لانه إنما صالح على نفسه، ورعيته، ومن يلى أمره، وتشتمل عليه بلده وعمله، ألا ترى أن فى

---

(١) بياء مثناة تحتانية مضمومة،بعدها حاء مهملة مفتوحة،ثم نون مشددة مفتوحة،وآخره هاء)_

(٢) السيرة النبوية لابن هشام:٢/ ٥٢٥/٤_٥٢٦،غزوة تبوك،فى سنة تسع،و شرح ابن بطال:٣٣٦/٥،وفتح البارى:٢٦٧/٦،وعمدة القارى:٨٦/١٥،وارشاد السارى:٢٣٣/٥)_

كتاب النبى تامين ملك ايلة واهل بلده"(١).
البته په دې كښې اختلاف دې چې كه چرته بادشاه د يو مخصوص او متعين جماعت دپاره د صلحې درخواست پيش كړى چې دې خاص قسم جماعت ته دې امان وركړې شى نو په دې كښې به بادشاه هم داخل وى يا نهٔ؟
نو د جمهورو مسلک خو هم دادې چې په دې صورت كښې به دغه بادشاه په دې صلح و امان كښې داخل نهٔ وى ترڅو چې ئې خپل تعيين نهٔ وى كړې،دا حضرات ددې خبرې دليل دا پيش كوى چې د حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه د خلافت په زمانه كښې اشعث بن قيس د څهٔ خلقو سره مرتد شو او په يو محل كښې پټ شو،بيا هغهٔ د اويا كسانو دپاره امان طلب كړو او خليفه ورته امان هم وركړو،نو دې د محل نه راووتهٔ او اويا سړى ئې اوشمارل او خپل ځان ئې په دوى كښې شامل نهٔ كړو،حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه اوفرمائيل چې ستا دپاره امان نشته،مونږ خو به تا قتلوو،په دې باندې اشعث اسلام قبول كړو او د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه لور سره ئې نكاح اوكړه(٢).
دغه شان كله چې حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د تُستر يا د سوس محاصره اوكړه نو د هغوى امير اووئيل چې تاسو زما سلو كسانو ته پناه وركړئ نو زهٔ به ستاسو دپاره د قلعه دروازه پرانځم كړم؟حضرت ابوموسى اشعرى رضي الله عنه د هغهٔ خبره منظور كړه،نو هغهٔ خپل سل كسان او ملګرى شمارل او جدا كول شروع كړل،حضرت ابوموسى رضي الله عنه (په زړهٔ زړهٔ كښې) وئيل،د الله تعالى نه اميد دې چې هغه به ماته په دهٔ باندې قابو راكړى او د سلو كسانو د شمارلو نه پس به ددهٔ نه خپل ځان هير شى،نو هم دغه شان اوشوه چې هغهٔ سل كسان شمار كړل،هغوى ئې جدا كړل او خپل ځان ترينه هير شو،حضرت ابوموسى رضي الله عنه هغه ګرفتار كړو نو هغهٔ اووئيل چې تاسو خو ماته امان راكړې وو؟حضرت ابوموسى رضي الله عنه اوفرمائيل چې ما خو تا ته هيڅ قسم امان نهٔ دې دركړې،واوره!الله تعالى د څهٔ دهوكې نه بغير ماته په تا باندې قابو راكړې دې،بيا ئې د هغهٔ سر والوزولو(٣).
اكثر امامان ددې واقعاتو نه استدلال كولو سره هم دا وائى چې د بادشاه يا د امير خپل ځان لره منتخب كول ضرورى دى،ورنه په دې مخصوص جماعت كښې به دې داخل نهٔ وى.ليكن په مالكيه كښې د امام اصبغ او د امام سحنون قول دادې چې خپل ځان منتخب كول نهٔ ضرورى دى او نهٔ ددې حاجت شته،بلكه په دې باندې قرينه هم كافى ده،ځكه چې بادشاه كله د نورو خلقو دپاره امان طلب كوى نو خامخا هغه خپل ځان هم په دې كښې شاملوى او ددې مقصود هم دادې چې دهٔ ته هم امان حاصل شى(٤).والله اعلم بالصواب

---

(١) شرح ابن بطال:٥/٣٣۶،وفتح البارى:۶/٢۶٧)_
(٢) شرح ابن بطال:٥/٣٣٧،والمتوارى:١٩٨)_
(٣) شرح ابن بطال:٥/٣٣۶)_
(٤) شرح ابن بطال:٥/٣٣٧)_

۲۹۹۰: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى عَنْ عَبَّاسٍ السَّاعِدِيِّ عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ قَالَ غَزَوْنَا مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- تَبُوكَ، وَأَهْدَى مَلِكُ أَيْلَةَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- بَغْلَةً بَيْضَاءَ، وَكَسَاهُ بُرْدًا، وَكَتَبَ لَهُ بِبَحْرِهِمْ.[ر: ۱۴۱۱]

رجال الحديث

①**سهل بن بكار**: دا ابوبشر سهل بن بكار دارمی بصری رحمه الله دې.(۱).

②**وهيب**:دا وهيب بن خالد بن عجلان بصری رحمه الله دې.

③**عمروبن يحيى**:دا عمرو بن يحيى بن عمارة مازنی رحمه الله دې.ددې دواړو حضراتو مختصر حالات په کتاب الايمان، "باب من كره ان يعود فى الكفر......" کښې تير شوي دی.(۲).

④**عباس الساعدی**:دا عباس بن سهل ساعدی رحمه الله دې.(۳).

⑤**ابوحميدالساعدی**:دا ابو حميد عبدالرحمن الساعدی رضی الله عنه دې.(۵).

د حديث شريف ترجمه:حضرت ابوحميد الساعدی رضی الله عنه فرمائی چې مونږ په غزوهٔ تبوک کښې د نبی کريم صلی الله عليه وسلم سره شرکت اوکړو او د ايله ښار (۶)بادشاه نبی کريم صلی الله عليه وسلم ته يو سپين خچر په هديه کښې پيش کړو،نبی عليه السلام هغهٔ ته يو ښکلې څادر ورکړو او هغهٔ ته ئې د هغهٔ د سمندری علاقو په باره کښې امان اوليکلو او ورته ئې ورکړو.

دا د يو اوږد حديث حصه ده،کوم چې په کتاب الزکوة کښې تير شو.(۷).امام بخاری رحمه الله د باب د مناسبت د وجې نه ددې يو حصه دلته ذکر کړې ده.

قوله: و كساه بردا: په ټولو نسخو کښې واو سره "وكساه" دې او د ابوذر په نسخه کښې فاء سره "فكساه" دې او هم دا غوره دې،ځکه چې د فعل "كساه" فاعل نبی کريم صلی الله عليه وسلم دې.

د دواړو مينځ کښې فرق دادې چې که واو سره "وكساه" اووئيلې شی نو مطلب به داوی چې د ايله بادشاه ورته خچر هم ورکړو او څادر ئې هم ورکړو،حالانکه دا خبره غلطه ده،دا ځکه غلطه ده چې هغهٔ نبی عليه السلام ته صرف خچر ورکړې وو،په جواب کښې ورته نبی عليه السلام څادر

---

(۱) قوله: عن ابی حميد الساعدی رضی الله عنه": الحديث،مر تخريجه فی الزكاة،باب خرص التمر)_
(۲) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الزکاة،باب خرص التمر)_
(۳) اوګورئ،کشف الباری:۱۱۵/۲_۱۱۸)_
(۴) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الزکاة،باب خرص التمر)_
(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الصلاة،باب فضل استقبال القبلة)_
(۶) قال ابن قر قول: هی مدينة بالشام علی النصف ما بين طريق مصر ومكة،علی شاطئ البحر،من بلاد الشام".انظر عمدة القاری:۸۶/۱۵)_
(۷) صحيح البخاری،کتاب الزكاة،باب خرص التمر،رقم (۱۴۸۱))_

ورکړو او د هغهٔ د علاقو او د رعایا دپاره ئې ورته امان ورکړو.
او که فاء سره "فکساه" اووئیلې شي نو مطلب ئې بالکل واضح دې چې د بادشاه کار خچر په هدیه کښې ورکول وو او د نبی علیه السلام کار په هدیه کښې څادر ورکول. امان لیکل او ورکول وو او هم دا صحیح خبره ده(۱).
د بحر نه څهٔ مراد دې؟ دلته په "بحرهم" کښې د بحر نه مراد کلې یا ښار دې، چونکه دوی د سمندر په غاړه باندې اوسیدل ددې وجې نه ئې د دوی د کلي یا د ښار نه تعبیر په بحر سره کړې دې او مقصود ددې اوسیدونکی یا ددې علاقې دی(۲). علامه انورشاه کشمیری رحمه الله ددې "بحرهم" ترجمه په دې الفاظو سره کړې ده: "هغه کلې چې د دریاب په غاړه وی"(۳).
مدینه منوره هم چونکه سمندر سره نزدې ده، ددې وجې نه حضرت سعد بن عبادة رضی الله عنه په دې باندې د بحیرة اطلاق اوکړو او وې فرمائیل چې:
"لقد اصطلح أهل هذه البحيرة على أن يتوجوه، فيعصبونه بالعصابة، فلما أبى الله ذلك بالحق الذى أعطاك الله شرق بذلك......"(۴).
چې اهلِ مدینه دا فیصله کړې وه چې د عبدالله بن ابی بن سلول تاج پوشی او دستاربندی به کولې شی، دې به د خپلې علاقې چودهری مقررولې شی، د نبی علیه السلام د راتګ نه پس دا ټوله قصه ختمه شوه، د عبدالله بن ابی د مشرئ ارمان پوره نهٔ شو، ددهٔ رسئ ددهٔ په غاړه کښې انختې ده ددې وجې نه دا سې قسم شرارتونه کوی.
ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: علامه ابن المنیر رحمه الله لیکی چې د بخاری شریف په روایت کښې صیغه د امان ده، نهٔ چې صیغه د طلب چې بادشاه امان طلب کړې وی لیکن ددې باوجود امام بخاری رحمه الله د خپل عادت د وجې نه د باب د حدیث نه مذکوره استدلال اوکړو چې بادشاه چې د حضوراکرم صلی الله علیه وسلم په خدمت اقدس کښې کومه هدیه پیشه کړه نو د هغهٔ مقصد ددې په ذریعې سره د خپل حکومت د بقاء درخواست پیش کول وو او د هغهٔ د حکومت بقاء هم هله ممکنه وه چې هرکله د هغهٔ قوم او رعایا هم باقی وی، نتیجه هم دا شوه چې د هغهٔ دا مصالحت د خپل رعایا دپاره وو(۵). هم دا مقصد د ترجمة الباب هم دې. علامه

---

(۱) فتح الباری: ۶/۲۶۶، وعمدة القاری: ۱۵/۸۶، وشرح القسطلانی: ۵/۲۳۳)_
(۲) فتح الباری: ۶/۲۶۷، وعمدة القاری: ۱۵/۸۶، وشرح القسطلانی: ۵/۲۳۳)_
(۳) فیض الباری: ۳/۴۷۴)_
(۴) صحیح البخاری، کتاب التفسیر، باب (والتسمعن من الذین اوتوا الکتب)......رقم (۴۵۶۶)، والقصة رواها ابن هشام ایضا، ولکن لا یوجد فیها هذه الفظة_اعنی البحیرة_انظر سیرته: ۲/۳/۵۸۸، خروج قوم ابن ابی علیه......وغضب الرسول.....)_
(۵) فتح الباری: ۶/۲۶۷)_

عینی رحمه الله د علامه ابن المنیر رحمه الله دا وضاحت اختیار کړې دې[1].او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ترجمة الباب سره د حدیث شریف د مطابقت دپاره دومره خبره کافی نۀ ده ځکه چې امام بخاری رحمه الله د خپل مشهور عادت موافق د حدیث د ذکر کولو نه بغیر هم دا خپله مدعا حاصلولې شوه حقیقت کښې امام بخاری رحمه الله د خپل یو بل عادت مطابق دلته دا طریقه اختیار کړې ده چې کله دوی یو حدیث ذکر کولو سره د هغې نورو طرقو طرفته اشاره کوی،دلته هم دوی د سیرة ابن اسحاق د یو روایت طرفته اشاره کړې ده کوم چې اوس وړاندې تیر شو،په کوم کښې چې ددې خبرې وضاحت دې چې د ایله بنار بادشاه نبی علیه السلام سره مصلحت اوکړو او جزیه ئې ادا کړه،بیا هغۀ ته نبی علیه السلام یو خط ورکړو چې په هغې کښې هغۀ دپاره د امان ورکولو وضاحت وو.[2]،والله اعلم بالصواب

③باب: الْوَصَايَا بِأَهْلِ ذِمَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم

وَالذِّمَّةُ الْعَهْدُ،وَالإِلُّ الْقَرَابَةُ.

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا بیانول غواړی چې نبی علیه السلام کومو غیرمسلمو سره عهد کړې وو،خواه هرقسم عهد چې وی،نو دوی سره د ښیګړې معامله ساتل پکار دی،بغیر د څۀ وجې دوی لره تنګول پکار نۀ دی او د نبی علیه السلام د عهد پوره والې پکار دې

د الوصاة معنی: الوصاة "بفتح الواو،والمهملة مخففا"ددې معنی ده وصیت.او د وصیت مختلف معنې دی چې په هغې کښې یو معنی ده چاسره ښیګړه کول.[3]

د الذمة او د الال معنی: بیا ددې نه پس امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د دوو کلماتو معنې بیان کړې دی لکه ځنګه چې د هغوی عادت دې چې په حدیث مبارک کښې کوم لفظ راشې نو که هغه په قرآن کریم کښې هم راغلې وی نو د هغې وضاحت او تفسیر کوی.اولنۍ کلمه "الذمة" ده او دویمه کلمه "الإل" ده.د اولنۍ کلمې معنی ئې کړې ده چې عهد او دویمې کلمې معنی ئې په قرابت (رشته داری)سره کړې ده کوم چې د امام ضحاک رحمه الله اختیار کړې شوې تفسیر دې،لکه هغوی د قرآن کریم د آیت مبارکه(لا یرقبون فی مؤمن الا ولا ذمة)[4]تفسیر هم په دې کلماتو سره کړې دې.[5]

امام بخاری رحمه الله چې د "الذمة" کومه معنی بیان کړې ده نو ددې نه علاوه ددې لفظ نورې معنې هم شته،مثلاً:امان،ضمان،حرمت او حق وغیره.اهلِ ذمه ته هم ذمه ددې وجې نه

---

[1]) عمدة القاری:۱۵/۸۶)_
[2]) فتح الباری:۶/۲۶۷،وایضا ارشاد الساری:۵/۲۳۳)_
[3]) فتح الباری:۶/۲۶۷)_
[4]) التوبة:/۱۰)_
[5]) فتح الباری:۶/۲۶۷،و روح المعانی:۱۰/۳۴۹،سورة التوبة،الآیة:۹)_

ونيلې شي چې هغوی د مسلمانانو په عهد و امان کښې داخل شی.(١).او بعضې حضراتو ونيلې دی چې د "الإل" اطلاق بعضې وخت کښې په عهد باندې هم کيږی.(٢).

٢٩٩١: (٣) حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو جَمْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ جُوَيْرِيَةَ بْنَ قُدَامَةَ التَّمِيمِيِّ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ - رضى الله عنه - قُلْنَا أَوْصِنَا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ أُوصِيكُمْ بِذِمَّةِ اللَّهِ، فَإِنَّهُ ذِمَّةُ نَبِيِّكُمْ، وَرِزْقُ عِيَالِكُمْ. [ر: ١٣٢٨]

رجال الحديث

①**ادم بن ابى اياس**: دا ابو الحسن آدم بن ابى اياس عبد الرحمن عسقلانى رحمه الله دې.

②**شعبه**: دا امير المؤمنين فى الحديث شعبه بن حجاج عتكى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو حالات په كتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون....." كښې تير شوې دی.(٤).

③**ابوجمرة**: دا ابو جمرة نصر بن عمران بصرى رحمه الله دې. د دوی تذكره په كتاب الايمان، "باب أداء الخمس من الايمان" كښې راغلې ده.(٥).

④**جويريه بن قدامة التميمى**: دا جويريه بن قدامه بن مالک بن زهير تميمى سعدى رحمه الله دې.(٦) اکثرو امامانو د رجالو دوی تابعی ښودلې دی او په لويو تابعينو كښې ئې د دوی شمار كړې دې.(٧). د دوی نه علاوه يو بل شخصيت دې چې د هغهٔ نوم جاريه بن قدامه دې. دا د حضرت على رضي الله عنه په ملګرو كښې وو او دا صحابى دې.(٨). اکثر ائمه رجال په دې دواړو شخصياتو كښې جدائى كوى او وائى چې جاريه جدا شخصيت دې او جويريه جدا شخصيت دې، د راجح قول مطابق اولنې صحابى دې او دويم تابعى دې. ليكن د حافظ ابن حجر او حافظ مغلطائى رحمهما الله وغيره ميلان دې طرفته دې چې دا دواړه نومونه د يو شخصيت دی. يا جاريه نوم دې جويريه لقب دې، يا جويريه نوم دې او جاريه لقب دې خو بهرحال دا جدا جدا شخصيات نهٔ دی بلكه د يو سړی دوه نومونه دی او دا صحابى دې.(٩).

(١) عمدة القارى: ١٥/٨٦، و روح المعانى: ١٠/٣٥٠_

(٢) فتح البارى: ٦/٢٦٧_

(٣) قوله سمعت عمر...... رضي الله عنه "الحديث، تفرد به البخارى، انظر تحفة الاشراف: ٨/١٩)_

(٤) كشف البارى: ١/٦٧٨)_

(٥) كشف البارى: ٢/٧٠١)_

(٦) اكمال مغلطاى: ٣/٢٦١، رقم (١٠٣٦))_

(٧) الجرح والتعديل: ٢/٤٦٣، والثقات: ٤/١٦٦، و تهذيب الكمال: ٥/١٧٤، وفتح البارى: ٦/٢٦٧)_

(٨) تهذيب الكمال: ٤/٨٠، رقم (٨٨٦))_

(٩) الاصابة: ١/٢١٨، وفتح البارى: ٦/٢٦٧، و تهذيب التهذيب: ٢/١٢٥)_

حافظ ابن حجر رحمه الله په خپل مؤقف باندې دا استدلالات پیش کوی:

①جویریه تمیمی دې او جاریه هم تمیمی دې،ددې وجې نه دا خبره څۀ لرې نۀ ده چې دا دواړه شخصیات یو وی.

②د مصنف ابن ابی شیبه[1]په روایت کښې د جویریه په ځائې د جاریه وضاحت موجود دې او حدیث د دواړو یو دې او دواړه دا حدیث د ابوجمرة نه روایت کوی،ددې نه هم ذهن ته دا خبره راځی چې دا دواړه د یو شخصیت نومونه دی.[2].والله اعلم

جویریه بن قدامه د حضرت عمر رضی الله عنه نه روایت کوی.او د دوی نه روایت کوونکې هم صرف ابوجمرة نصر بن عمران رحمه الله دې.[3].

په بخاری شریف کښې د دوی ذکر صرف د باب په دې حدیث کښې راغلې دې.باقی پنځو امامانو د دوی نه روایت نۀ دې اخستلې.[4].رضی الله عنه وأرضاه.

⑤**عمربن الخطاب:**د دویم خلیفه،حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه دې.د دوی حالات د"بدء الوحی"په اولنی حدیث کښې تیر شوې دی.[5].

د باب د حدیث شریف ترجمه:مونږ اووئیل،امیرالمؤمنین!مونږ ته ښۀ خبره اوکړئ!او وصیت اوکړئ،وې فرمائیل،زۀ تاسو خلقو ته د الله تعالی د عهد سره د خیر ښیګړې وصیت کوم ځکه چې دا ستاسو د نبی صلی الله علیه وسلم د عهد او د ستاسو د اهل وعیال د رزق سبب دې.

د حدیث شریف مزید تفصیل:دلته چې امام بخاری رحمه الله کوم روایت ذکر کړو نو هغه ډیر زیات مختصر دې او باب سره د مناسبت د وجې نه ددې په ذکر کولو باندې امام بخاری رحمه الله بس والې کړې دې،پوره حدیث امام جمال الدین مزی رحمه الله په"تهذیب الکمال"کښې نقل کړې دې، جویریه بن قدامه فرمائی:

"حججتُ،فمررتُ بالمدینة،فمررت بالمدینة،فخطب عمر،فقال:انی رایت اللیلة دیکا نقرنی نقرة او نقرتین، فما کان الا جمعة او نحوها حتی اصیب،قال:الشام،ثم اذن لاهل العراق،قال:وکنا آخر من دخل،قال:فکلما دخل قوم بکوا اوثنوا.قال:وکنت فیمن دخل فاذا عمامة اوبرد اسود قد عصب علی طعنته،واذا الدماء تسیل،قال:فقلنا:اوصنا،ولم یساله الوصیة احد غیرنا،قال:اوصیکم بکتاب الله؛فانکم لن تضلوا ما اتبعتموه، قال:قلنا:اوصنا،قال:اوصیکم بالمهاجرین،فان الناس سیکثرون ویقلون،اوصیکم بالانصار؛

---

[1]) المصنف لابن ابی شیبة:۵۹۳/۲۰،کتاب المغازی،رقم (۳۸۲۱۸)،وتعلیقات تهذیب الکمال:۱۷۶/۵)_

[2]) تهذیب التهذیب:۱۲۵/۲،رقم (۲۰۳))_

[3]) تهذیب الکمال:۱۷۵/۵)_

[4]) تهذیب الکمال:۱۷۶/۵،واکمال مغلطای ک۲۶۱/۳،رقم (۱۰۳۶))_

[5]) کشف الباری:۲۳۹/۱)_

فانهم شعب الاسلام الذی لجا الیه، واوصیکم بالاعراب؛ فانهم اصلکم ومادتکم، ثم سالته بعد ذلك، قال: انهم اخوانکم وعدو عدوکم، و اوصیکم بذمتکم؛ فانها ذمة نبیکم، و رزق عیالکم، قوموا عنی، فما زاد علی هؤلاء الکلمات"[1].

یعنی: "زهٔ چې د حج د مناسکو نه فارغ شوم او مدینې منورې ته لاړم نو حضرت عمر رضي الله عنه خطبه ارشاد اوفرمائیله او وې وئیل چې ما د شپې په خوب کښې یو چرګ اولیدو چې هغهٔ په ما یو یو یا دوه ټونګې اولګولې، ددې نه پس تقریباً یو هفته تیره شوې وه چې دوی زخمی شو، راوی وائی چې امیرالمؤمنین اول صحابه کرامو رضي الله عنهم، بیا اهل مدینه ته د ملاقات اجازت ورکړو، بیا اهل شام ته، بیا اهل عراق ته او د ټولو نه په آخر کښې ورسره مونږ ملاقات اوکړو، کله چې به یو قوم د ملاقات په غرض داخل شو نو هغوی به ژړل او تعریفونه به ئې کول. راوی وائی چې په ملاقات کوونکو کښې زهٔ هم شامل ووم، چې داخل شوم نو اومې لیدل چې د هغوی په زخم باندې پټکی یا تور څادر سره پټئ تړلې شوې وه او د زخم نه وینه بهیدله، مونږ ورته درخواست اوکړو چې وصیت راته اوکړئ، دا درخواست زمونږ نه علاوه بل چا نهٔ وو کړې، امیرالمؤمنین اوفرمائیل، زهٔ تاسو ته د ښیګړې وصیت په کتاب الله سره کوم ځکه چې ترڅو تاسو ددې تابعداری کوئ نو ګمراه به نهٔ شئ، مونږ اووئیل نور هم څهٔ اوفرمائې، وې فرمائیل، زهٔ تاسو ته دا وصیت کوم چې مهاجرینو سره ښهٔ سلوک ساتئ، ځکه چې خلق خو به زیاتیږی لیکن دا مهاجرین به کمیږی او انصارو سره درته د ښیګړې کولو حکم کوم ځکه چې دوی د اسلام هغه کندې دی د چا طرفته چې اسلام پناه اخستلې وه او بانډیچیانو سره درته د ښهٔ سلوک وایم ځکه چې هم دغه خلق ستاسو اصل او بنیاد دې، ستاسو ورونړه دی او ستاسو د دشمنانو دشمنان دی، دغه شان زهٔ تاسو ته دا حکم کوم چې ذمیانو سره ښهٔ سلوک کوئ ځکه چې دا هغه خلق دی چې ستاسو نبی عليه السلام ورسره عهد کړې دې او هم دوی ستاسو اهل وعیال ته د رزق ملاویدلو دپاره سبب جوړیږی، په آخره کښې امیرالمؤمنین اوفرمائیل چې اوس ددې ځائې نه پاسئ، ددې نه پس ئې څهٔ خبره اونهٔ کړه".

فائده: د حضرت عمر رضي الله عنه د شهادت دا واقعه د حضرت عمرو بن میمون رحمه الله نه هم روایت شوې ده[2] په کوم کښې چې د باب د حدیث ددې الفاظو "اوصیکم بذمة الله فانه ذمة نبیکم و رزق عیالکم" په ځائې دا الفاظ منقول دی:

"وأوصیه بذمة الله تعالی، وذمة رسوله صلی الله علیه وسلم أن یوفی لهم بعهدهم، وأن یقاتل من ورائهم، ولا یکلفوا إلا طاقتهم".

---

[1]) تهذیب الکمال: ۱۷۵/۵_۱۷۶. و اخرج اوله الامام البخاری فی تاریخه: ۲٤۱/۲. رقم (۲۳۲۵)، ومثله عندابن ابی شیبة فی مصنفه: ۵۹۳/۲۰. کتاب المغازی. ما جاء فی خلافه عمربن الخطاب رضي الله عنه. رقم (۳۸۲۱۸)

[2]) صحیح البخاری، کتاب فضائل اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم. قصة البیعة..... رقم (۳۷۰۰))_

"او زما نه پس چې کوم خليفه راځی. هغې خليفه ته هم وصيت کوم چې هغه د الله تعالی او د هغهٔ د رسول ﷺ د عهد خيال اوساتی داسې چې د دوی د عهد پوره والې اوکړی، د دوی دپاره جنګ اوکړی او د طاقت او قوت نه زيات بوج په دوی باندې وانهٔ چولې شی"

ددې وجې نه ددې حديث د پورته ذکر شوې حصې نه دا خبره معلوميږی چې د اهل جزيې نه دې دومره قدرې جزيه وصول کړې شی څومره چې هغوی قوت او طاقت لری او په دې معامله کښې ورسره ظلم او زياتې اونهٔ کړې شی(١).

د" و رزق عيالکم" مطلب: د باب د حديث ددې الفاظو "و رزق عيالکم" مطلب دادې چې ددې اهل ذمه او اهلِ خراج نه چې کوم رقم وصوليږی نو هغه ستاسو د اهل وعيال دپاره رزق جوړيږی او د هغې په ذريعې سره تاسو ددې خپل اهل وعيال د ضرورتونو بندوبست کوئ(٢).

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث مناسبت واضح دې چې ترجمة الباب ذميانو سره د خيرښيګړې اختيارولو وو او په حديث شريف کښې هم دغه خبره ده چې حضرت عمر رضی الله عنه ذميانو سره د خيرښيګړې کولو وصيت کړې وو.

⑭ باب: مَا أَقْطَعَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم مِنَ الْبَحْرَيْنِ. وَمَا وَعَدَ مِنْ مَالِ الْبَحْرَيْنِ وَالْجِزْيَةِ، وَلِمَنْ يُقْسَمُ الْفَيْءُ وَالْجِزْيَةُ

د ترجمة الباب وضاحت او مقصد: دا ترجمة الباب په دريو جزونو باندې مشتمل دې. په دې درې واړو جزونو کښې مصنف رحمه الله درې مختلف قسم احکامات بيان کړې دی او هم ددغه احکاماتو په ترتيب سره ئې درې حديثونه هم ذکر کړې دی(٣). لکه د اولنی حديث تعلق اولنی حکم سره، د دويم حديث تعلق دويم حکم سره او د دزيم حديث تعلق د دريم حکم سره دې. د ترجمة الباب اولنې جزء "ما أقطع النبی صلی الله عليه وسلم من البحرين" دې.

د" اقطاع" لغوی او اصطلاحی معنی: "أقطع" د باب افعال نه د ماضی مذکر صيغه ده. وئيلې شی "أقطع فلاناً أرضاً" يعنی چاته زمکه ورکول. د هغهٔ په نوم کول(٤).

د شريعت په اصطلاح کښې د وخت د خليفه له طرفه د الله تعالی په ورکړې شوې مال کښې چاته څهٔ ورکولو ته "اقطاع" وئيلې شی. ليکن ددې زيات استعمال په دې کيږی چې چاته زمکه د جائيداد په طور باندې ورکړې شی اوس د خليفه خوښه ده چې چا ته جائيداد ورکوی. نو هغهٔ لره د دغه جائيداد مالک جوړوی چې هغه دې زمکې لره آباده کړی يا ئې

(١) فتح الباری: ٦/٢٦٧_

(٢) پورته حواله. والکرمانی: ١٣/١٣٠_

(٣) فتح الباری: ٦/٢٦٨. وعمدة القاری: ١٥/٨٦_

(٤) القاموس الوحيد. مادة: "قطع"_

ورته څۀ خاص وخت پورې حواله کړی، ددې وجې نه چاته جائيداد ورکول کله خو د تمليک په طور وی او کله بغير د تمليک نه وی.

هم ددې وجې نه فوج ته هم "مقطعين" وئيلې شی، يعنى د جائيداد خاوند [1]. او دلته د امام بخاری رحمه الله مقصد ددې کار جواز ښودل دی چې خليفه يو اهل او قابل سړی ته هر وخت کښې زمکه د جائيداد په طور سره ورکولې شی لکه د نبى کريم ﷺ د بحرين زمکو لره جائيداد جوړول د باب د اولنى حديث شريف نه ثابت دی، چې نبى عليه السلام ددې اراده کړې وه او په دې معامله کښې ئې انصارو سره څو ځله خبره هم کړې وه چې تاسو خلق دا زمکې واخلئ ليکن هرکله چې هغوی انکار اوکړو نو نبى عليه السلام خپله اراده پريخودله.

د امام بخاری رحمه الله د استدلال طريقه: امام بخاری رحمه الله دلته د نبى عليه السلام ددې ارادې نه استدلال کړې دې چې خبره مستقبل کښې کيدله نو هغه ئې په ماضى کښې واخستله ګويا که نبى عليه السلام دغه خلقو ته جائيداد ورکړو، د نبى عليه السلام په حق کښې دا معامله بالکل واضحه ده ځکه چې نبى عليه السلام د يو داسې کار حکم نۀ شی ورکولې چې هغه کار ناجائز وی.

لهذا هم دا معلومه شوه چې دا کار يعنى چا ته جائيداد ورکول د وخت د خليفه له طرفه صحيح دی. حافظ ابن حجر رحمه الله ليکی:

"فاما إقطاعه ﷺ من البحرين فالحديث الاول دال على أنه صلى الله عليه وسلم همّ بذلك، وأشار به على الانصار مراراً، فلما لم يقبلوا تركه، فنزل المصنف ما بالقوة منزلة ما بالفعل، وهو فى حقه صلى الله عليه وسلم واضح لانه لايامر الابما يجوز فعله" [2].

د باب په حديث شريف کښې د بحرين نه مراد د عراق مشهور ښار دې (کوم چې اوس مستقل رياست دې) وړاندې دا خبره تيره شوې ده چې اهل بحرين سره نبى عليه السلام مصالحت کړې وو او په هغوی ئې جزيه لازم کړې وه. بيا په دې حديث شريف کښې چې د بحرين د زمکو انصارو ته د جائيداد په طور بانديې د ورکولو کوم ذکر راغلې دې نو ددې نه مراد دا دې چې ددې زمکو نه کوم خراج او جزيه وصوليږی نو هغه به د انصارو دپاره خاص وی. ددې زمکو آمدن به انصارو ته ځی، دا مطلب او مقصد نۀ دې چې هغوی به ددې زمکو مالکان هم شی ځکه چې دصلحې زمکه نۀ تقسيميږی اونۀ چاته دجائيدادپه توګه ورکړې کيدې شی [3]. والله اعلم

۲۹۹۲: [4]. حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا - رضى الله عنه - قَالَ دَعَا النَّبِىُّ - صلى الله عليه وسلم - الأَنْصَارَ لِيَكْتُبَ لَهُمْ بِالْبَحْرَيْنِ فَقَالُوا

---

[1]) عمدة القارى: ۸۶/۱۵، والنهاية لابن الاثير الجزرى: ۸۲/٤، باب القاف مع التاء)_

[2]) فتح البارى: ۲۶۸/۶، ومثله فى شرح القسطلانى: ۲۳٤/۵، وعمدة القارى: ۸۷/۱۵)_

[3]) فتح البارى: ۲۶۸/۶، وارشاد السارى: ۲۳۳/۵، وعمدة القارى: ۸۷/۱۵)_

[4]) قوله: انسا رضي الله عنه: الحديث، مر تخريجه فى كتاب المساقاة، باب القطائع)_

لاَ وَاللّٰهِ حَتّٰى تَكْتُبَ لِإِخْوَانِنَا مِنْ قُرَيْشٍ بِمِثْلِهَا . فَقَالَ ذَاكَ لَهُمْ مَا شَاءَ اللّٰهُ عَلَى ذٰلِكَ يَقُولُونَ لَهُ قَالَ «فَإِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ بَعْدِي أُثْرَةً، فَاصْبِرُوا حَتّٰى تَلْقَوْنِي». [ر ۲۲۴۷]

رجال الحدیث

①**احمد بن یونس**:دا احمد بن عبدالله بن یونس تمیمی یربوعی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من قال: إن الایمان هوالعمل" کښې تیره شوې ده.(۱).

②**زهیر**:دا زهیر بن معاویه بن حُدیج رحمه الله دې.د دوی تفصیلی حالات په کتاب الایمان، "باب الصلوة من الایمان" کښې راغلي دی.(۲).

③**یحیی بن سعید**:دا مشهور تابعی،د مدینې منورې فقیه،حضرت یحیی بن سعید الانصاری رحمه الله دې.د دوی مختصر تذکره په "بدء الوحی" کښې او تفصیلی تذکره په کتاب الایمان، "باب صوم رمضان....." کښې تیره شوې ده.(۳).

④**انس** رضی الله عنه :د مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه......" کښې راغلي دی.(۴).

د أثرة ضبط او معنی:د باب په حدیث کښې چې د "أثرة" کوم لفظ راغلې دې نو دا مختلفو طریقو سره ضبط کړې شوې دې.

①ابن الاثیر رحمه الله دا لفظ همزه او ثاء د دواړو فتحې سره ضبط کړې دې.(۵).

② صاحبِ مطالع او علامه جیانی رحمهما الله دا لفظ د همزه ضمه او د ثاء سکون سره "اُثْرة" ضبط کړې دې.

③ بعضې حضراتو دا د همزه کسره او د ثاء سکون "اِثْرة" سره ضبط کړې دې(۶).

علامه ازهری رحمه الله فرمائی چې د "أثرة" معنی ده استیثار.او د استیثار معنی ده خودغرضی او ذاتی فائده لټول.دا دې ضد ایثار دې(یعنی خپل ځان باندې نورو خلقوته ترجیح ورکول).(۷)

---

(۱) کشف الباری:۲/۱۵۹_

(۲) کشف الباری:۲/۳۶۷_

(۳) کشف الباری:۱/۲۳۸،و:۲/۳۲۱)_

(۴) کشف الباری:۲/۴)_

(۵) النهایة فی غریب الحدیث والاثر:۱/۲۲،باب الهمزة مع التاء)_

(۶) عمدة القاری:۱۵/۸۷)_

(۷) پورته حواله،والقاموس الوحید،مادة: اثر")_

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: د ترجمة الباب اولنى جزء سرد ددې حديث مناسبت ښكاره دې چې نبى عليه السلام انصارو ته د جائيداد وركولو اراده ښكاره كړه، ددې نه ددې كار جواز معلوميږى. كما مرقبل(١).

د ترجمة الباب دويم جزء ''وما وعد من مال البحرين'' دې ددې جزء مقصد دادې چې بادشاه وقت كه په جزيه وغيره كښې چا ته خصوصى طور باندې څۀ مال وغيره وركول اوغواړى نو په شريعت كښې ددې ګنجائش شته او ددې اجازت دې لكه د باب په دويم حديث شريف كښې دا مضمون راغلې دې چې حضرت جابر رضي الله عنه ته نبى عليه السلام فرمائيلې وو چې كه د بحرين مال راغئ نو مونړ به ترينه تاسو ته دومره دومره دركړو. دا دوى سره د نبى عليه السلام وعده وه چې بيا د نبى عليه السلام د وفات نه پس د هغوى جانشين مبارك حضرت صديق اكبر رضي الله عنه پوره كړه او دكوم مال وعده چې شوې وه نو هغه ئې حضرت جابر رضي الله عنه ته حواله كړو.

٢٩٩٣ :(٢) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَخْبَرَنِي رَوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ لِي «لَوْ قَدْ جَاءَنَا مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَدْ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا» . فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَجَاءَ مَالُ الْبَحْرَيْنِ قَالَ أَبُو بَكْرٍ مَنْ كَانَتْ لَهُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عِدَةٌ فَلْيَأْتِنِي . فَأَتَيْتُهُ فَقُلْتُ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ كَانَ قَالَ لِي «لَوْ قَدْ جَاءَنَا مَالُ الْبَحْرَيْنِ لأَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا». فَقَالَ لِي احْثُهْ. فَحَثَوْتُ حَثْيَةً فَقَالَ لِي عُدَّهَا. فَعَدَدْتُهَا فَإِذَا هِيَ خَمْسُمِائَةٍ، فَأَعْطَانِي أَلْفًا وَخَمْسَمِائَةٍ. [ر: ٢١٧٤]

رجال الحديث

①**على بن عبدالله:** دا مشهور امام حديث حضرت على بن عبدالله ابن المدينى رحمه الله دې. د دوى تفصيلى حالات په كتاب العلم، ''باب الفهم فى العلم'' كښې تير شوې دى.(٣).

②**اسماعيل بن ابراهيم:** دا اسماعيل بن ابراهيم بن مقسم رحمه الله دې چې مشهور په ''ابن عليه'' سره دې. د دوى مختصر تذكره په كتاب الايمان، ''باب حب الرسول صلى الله عليه وسلم من الايمان'' كښې راغلې ده.(٤).

خبردارې: د علامه عينى او علامه قسطلانى رحمهما الله نه ددې حديث په سند كښې دا

---

(١) عمدة القارى:١٥/ و ارشاد السارى:٥/٢٣٤)_

(٢) قوله: عن جابر رضي الله عنه ": الحديث، مر تخريجه فى الكفالة، باب من تكفل عن ميت دينا.....)_

(٣) كشف البارى:٣ ٢٥٦)_

(٤) كشف البارى:٢/١٢)_

تسامح اوشوه چې دې دواړو حضراتو اسماعيل بن ابراهيم د"ابن عليه"په ځائې ابومعمر بن اسماعيل بن ابراهيم ګڼړلې دې (١).حالانکه صحيح خبره داده چې دلته د اسماعيل نه مراد"ابن عليه"دې،ددې وجه داده چې د باب په حديث کښې د امام بخارى رحمه الله شيخ ابن المدينى رحمه الله دې او د اسماعيل بن ابراهيم شيخ روح بن القاسم او دا منلې شوې خبره ده چې د ابن المدينى په شيخانو کښې چې د اسماعيل بن ابراهيم په نوم سره کوم شيخ دې نو هغه ابن عليه دې.ابن المدينى د ابومعمر نه روايت نۀ کوى،دغه شان د روح بن القاسم په شاګردانو کښې ابومعمر داخل نۀ دې.بلکه د هغوى شاګرد خو ابن عليه دې.(٢).

③**روح بن القاسم**:دا ابوغياث روح بن القاسم تميمى عنبرى بصرى رحمه الله دې.(٣).

④**محمد بن المنكدر**:دا مشهور تابعى محمد بن المنكدر رحمه الله دې.(٤).

⑤**جابربن عبدالله رضى الله عنهما**:دا مشهور صحابى حضرت جابر بن عبد الله رضى الله عنهما دې.(٥).

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت:د حضرت جابر رضى الله عنه ددې حديث شريف مناسبت د ترجمة الباب د دويم جزء سره بالکل واضح دې،د تشريح ضرورت نۀ لرى.(٦)

تنبيه: مرشرح هذا الحديث فى الخمس،باب ومن الدليل على ان الخمس لنوائب المسلمين.....)_د ترجمة الباب دريم جزء"ولمن يقسم الفئ والجزية"دې.په دې جزء کښې امام بخارى رحمه الله د حضرت عباس بن عبد المطلب رضى الله عنه حديث ذکر کړې دې او ددې خبرې طرفته ئې اشاره کړې ده چې د مالِ فئ او د مالِ جزيه مصرفونه څۀ دى؟دا کوم کوم ځائې کښې خرچ کيدې شى او کوم قسم خلق به ددې مستحق وى(٧).ددې مسئلې تفصيل په کتاب الخمس کښې مختلفو ځايونو کښې تير شوې دې چې د جزيې وغيره مستحق کوم خلق دى.دغه شان د جزيې تعريف هم د کتاب الجزية په شروع کښې تير شوې دې.

د مالِ فئ تعريف: فئ هغه مال ته وئيلې کيږى چې بغير د جنګ او د قتال نه د کافرانو نه حاصل کړې شى(٨).بيا چې دلته په فئ باندې د جزيې کوم عطف کړې شوې دې نو دا د عطف الخاص على العام د قبيل نه دې،ځکه چې جزيه هم د مالِ فئ يو قسم دې.(٩).

---

(١) عمدة القارى:٨٧/١٥،وشرح القسطلانى:٢٣٤/٥)_
(٢) انظر تهذيب الكمال:١٩/٣،و:٩٢٥٢/،و:٦/٢١،وتحفة الاشراف:٣٥٩/٢،رقم (٢٠١٥))_
(٣) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الوضوء،باب ما جاء فى غسل البول)_
(٤) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الوضوء،باب صب النبى صلى الله عليه وسلم وضوء.....)_
(٥) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الوضوء،باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين.....)_
(٦) عمدة القارى:٨٧/١٥)_
(٧) فتح البارى:٢٦٩/٦)_
(٨) عمدة القارى:٨٦/١٥،وبدائع الصنائع:١١٦/٧،كتاب السير،فصل فى احكام الغنائم.....)_
(٩) عمدة القارى:٨٦/١٥،وفتح البارى:٢٦٩/٦)_

مال فئ به څنګه تقسیمولې شي؟: دلته دا مسئله هم ده کومه کښې چې د صحابه کرامو رضی الله عنهم اختلاف هم دې چې د مال فئ په تقسیمولو کښې به امام او حاکم کومه طریقه اختیاروی؟ په دې کښې درې مذهبونه دی:

① امام به په تقسیم کښې مساوات او برابری اختیاروی، ټولو ته به برابر حصه ورکوی، دا د حضرت ابوبکر و حضرت علی رضی الله عنهما او د حضرت امام شافعی رحمه الله مذهب دې او د امام احمد بن حنبل رحمه الله نه هم دا یو روایت دې.

② امام به په تقسیم کښې غوره والې اختیاروی، یعنی امام ته پکار دی چې د خلقو مرتبو او د درجاتو خیال او لحاظ اوساتی، چاته زیات ورکړی او چاته کم ورکړی. دا د حضرت عثمان و حضرت عمر رضی الله عنهما مذهب دې، هم دا قول د حضرت امام مالک رحمه الله هم دې[۱]. حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه به د اسلام وړاندې والي او د نسب د برترئ وغیره لحاظ ضروری نۀ ګڼړلو او ددې خبرې قائل وو چې ددې کارونو تعلق آخرت سره دې، یو سړې اول اول او وړاندې مسلمان شوې دې نو د هغۀ دا عمل د الله تعالی دپاره دې، ددې اجر او ثواب هم په الله تعالی باندې موقوف دې، ددې وجې نه د مال په مستحق جوړیدلو کښې دا خبرې بنیاد جوړول پکار نۀ دی.

او حضرت عمرفاروق رضی الله عنه به د مرتبو او درجاتو خیال او لحاظ ساتلو. په دې بنیاد باندې به د مال د تقسیمولو په وخت به ئې حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها ته زیات مال ورکوو او حضرت حفصه رضی الله عنها ته کم، حالانکه دواړه د نبی علیه السلام بیبیانې وې او حضرت حفصه رضی الله عنها ته به ئې فرمائیل چې لورې! ستاسو په نسبت حضرت عائشه رضی الله عنها ته زیات مال ددې وجې نه ورکوم چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته هغه ستاسو په نسبت زیاته محبوبه وه، دغه شان د نبی علیه السلام تعلق ستاسو د پلار په ځائې د هغې د والد صاحب حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه سره زیات وو!

دغه شان حضرت عمرفاروق رضی الله عنه به د خپل ځوی حضرت عبدالله بن عمر په نسبت حضرت اسامه بن زید بن حارثه رضی الله عنهما ته زیاته حصه ورکوله او ابن عمر ته به ئې فرمائیل چې اُسامه ته په تاسو باندې دا فضیلت حاصل دې چې ستاسو په نسبت ورسره د نبی علیه السلام تعلق زیات وو او ستاسو د والد صاحب نه د نبی علیه السلام په نظر کښې د حضرت اُسامه والد صاحب زیات خوښ وو[۲].

---

[۱]) فتح الباری:۲۶۹/۶.ز کرقاة المفاتیح:۱۰۴/۸.وبدایة المجتهد:۴۰۳/۱)_

[۲]) مرقاة المفاتیح:۱۰۴/۸.وانظر للاستزادة:المصنف لابن ابی شیبة:۴۷۲/۱۷_۴۷۶.کتاب السیر.ما قالوا فی الفروض وتدوین الدواوین.رقم (۳۳۵۳۹).والسنن الکبری للبیهقی:۳۴۹/۶_۳۵۱.کتاب قسم الفئ والغنیمة، باب التفضیل علی السابقه والنسب.رقم (۱۲۹۹۲_۱۲۹۹۸).وکشف الاستار:۲۹۲/۲_۲۹۵.کتاب الجهاد، باب قسمة الاموال و تدوین العطاء.رقم (۱۷۳۶).وقصة اسامة بن زید اخرجه الترمذی ایضا.کتاب المناقب، باب مناقب زید بن حارثه. رضی الله عنه .رقم (۳۸۱۳))_

③په دې سلسله کښې د احنافو مذهب دادې چې دا معامله امام ته سپارلې شوې ده.چاته ورکوی یا نهٔ ورکوی،برابرې کوی یا چاته زیات او چاته کم ورکوی،په دې کښې امام ته اختیار دې.(۱)

هم دا یو روایت د امام احمد بن حنبل رحمه الله هم دې.(۲)

په مال فئ کښې به خمس ویستلې شی یا نهٔ؟ د قرآن کریم د آیت(واعلموا أنما غنمتم من شئ فأن لله خمسه......)په رنړا کښې په مال غنیمت کښې خو خمس ویستلې کیږی لیکن په مال فئ کښې هم خمس شته یا نهٔ،دا اختلافی مسئله ده.امام شافعی رحمه الله د جمهور فقهاؤ د رائې نه جدا شوې دې او دا قول ئې اختیار کړې دې چې په مال فئ کښې هم خمس شته.دا مذهب نهٔ په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې د چا شته او نهٔ د هغوی نه پس د یو تابعی وغیره شته،ددې وجې نه دې قول ته تفرد وئیلې کیږی،امام ابن المنذر رحمه الله فرمائی:

"انفرد الشافعی بقوله: إن فی الفئ الخمس کخمس الغنیمة،ولا یحفظ ذلك عن أحد من الصحابة ولا من بعدهم...."(۳).

۲۹۹۴:(۴)وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ عَنْ أَنَسٍ أُتِيَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِمَالٍ مِنَ الْبَحْرَيْنِ فَقَالَ « انْثُرُوهُ فِي الْمَسْجِدِ » فَكَانَ أَكْثَرَ مَالٍ أُتِيَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذْ جَاءَهُ الْعَبَّاسُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَعْطِنِي إِنِّي فَادَيْتُ نَفْسِي وَفَادَيْتُ عَقِيلاً. قَالَ « خُذْ ». فَحَثَا فِي ثَوْبِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ، فَلَمْ يَسْتَطِعْ. فَقَالَ أُمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ إِلَيَّ. قَالَ « لاَ ». قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ « لاَ ». فَنَثَرَ مِنْهُ، ثُمَّ ذَهَبَ يُقِلُّهُ فَلَمْ يَرْفَعْهُ. فَقَالَ أُمُرْ بَعْضَهُمْ يَرْفَعْهُ عَلَيَّ. قَالَ « لاَ ». قَالَ فَارْفَعْهُ أَنْتَ عَلَيَّ. قَالَ « لاَ ». فَنَثَرَ ثُمَّ احْتَمَلَهُ عَلَى كَاهِلِهِ ثُمَّ انْطَلَقَ، فَمَا زَالَ يُتْبِعُهُ بَصَرَهُ حَتَّى خَفِيَ عَلَيْنَا عَجَبًا مِنْ حِرْصِهِ، فَمَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَثَمَّ مِنْهَا دِرْهَمٌ.[ر: ۴۱۱]

رجال الحدیث

①**ابراهیم بن طهمان:** دا امام ابراهیم بن طهمان خراسانی رحمه الله دې(۵).

---

(۱) شرح ابن بطال:۵/۳۴۰،وفتح الباری:۶/۲۶۹،ومرقاة المفاتیح:۸/۹۸)_

(۲) المغنی لابن قدامة:۶/۳۲۰_۳۲۱،کتاب الودیعة،باب قسمة الفئ......فصل،رقم (۵۰۹۲))_

(۳) فتح الباری:۶/۲۶۹،ومرقاة المفاتیح:۸/۹۸،وبدایة المجتهد:۱/۴۰۳،والجوهر النقی:۶/۲۹۴،باب الخمس فی الفئ....والمغنی:۶/۳۱۳،وشرح ابن بطال:۵/۲۵۱،واعلاء السنن:۱۲/۸۷)_

(۴) مر هذا التعلیق بهذا الاسناد فی الصلاة،باب القسمة وتعلیق......وذکر هناک من وصله)_

(۵) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب الوضوء،باب من اغتسل عریاناوحده)_

③عبد العزیز بن صهیب: دا عبد العزیز بن صهیب بنانی بصری رحمه الله دې، د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب حب الرسول......" کښې تیر شوي دی[1].

④انس: دا مشهور صحابی حضرت انس بن مالک رضي الله عنه دې، د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب الایمان أن یحب لاخیه مایحب لنفسه" کښې تیره شوې ده[2].

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: د حضرت انس رضي الله عنه د حدیث د ترجمة الباب دریم جزء سره مناسبت واضح دې، کوم حدیث کښې چې د حضرت عباس بن عبد المطلب رضي الله عنه یوه واقعه ذکر کړې شوې ده، ځکه چې په ترجمه کښې دا سوال وو چې د مال فئ او د مال جزیه مستحق څوک دی؟نو بیا ددې خبرې جواب حضرت امام بخاری رحمه الله د حدیث په ذریعې سره اوکړو چې په دې کښې د ټولو مسلمانانو حق دې، په دې معامله کښې د فقیر او د مالدار هیڅ خصوصیت نشته، که څۀ خصوصیت وو نو حضرت عباس رضي الله عنه ته به د مال فئ نه هیڅ هم نۀ ملاویدل ځکه چې هغه خو مالدار وو[3].

⑤باب: إِثْمِ مَنْ قَتَلَ مُعَاهَدًا بِغَيْرِ جُرْمٍ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا فرمائیلي دی چې یو سړې ذمی یا معاهد لره قتل کړی او بغیر د څۀ جرم او بغیر د څۀ حق نه ذمی لره قتل کړی نو دې ډیر سخت ګناهګار دې او ددۀ دا کار چې ذمی قتل کړی، په هیڅ صورت کښې به دا کار قابل قبول نۀ وی.

یوه اهمه فائده: د ترجمة الباب په سلسله کښې د امام بخاری رحمه الله یو عادت دا هم دې چې ترجمه مقید راوړی او روایت مطلق راوړی، مقصد ئې داوی چې په روایت کښې د ترجمة الباب د قید لحاظ کړې شوې دې، د روایت اطلاق مراد نۀ دې[4]. ددې عادت مطابق مصنف رحمه الله دا ترجمه هم مقید ذکر کړه او روایت مطلق دې ځکه چې په دې کښې د "بغیر جرم" قید موجود نۀ دې لیکن چونکه د شریعت د قاعدو نه دا خبره ثابته ده چې د جرم او د څۀ حق په بنیاد باندې خو مسلمان قتلول هم جائز دی نو ددې وجې نه د ذمی قتلول به هم جائز وی، ددې وجې نه د باب د حدیث شریف په دې الفاظو "من قتل معاهدا لم یرح......" کښې به د بغیر جرم یا د بغیر حق قید خامخا ملحوظ وی ځکه چې ګناهګار به صرف په هغه صورت کښې وی چې کله قتل په ناحقه او د څۀ جرم نه بغیر اوکړې شی[5].

---

[1]) کشف الباری:۲/۱۲)_
[2]) کشف الباری:۲/٤)_
[3]) فتح الباری:۶/۲۶۹)_
[4]) کشف الباری:۱/۱۷۵)_
[5]) فتح الباری:۶/۲۷۰)_

ددې نه علاوه هم دا روايت د ابو معاويه عن الحسن بن عمرو عن مجاهد د طريق نه هم روايت دې،په هغې كښې د "بغيرحق" وضاحت شته[1]،دغه شان د باب ددې حديث مزيد وضاحت د هغه روايت نه هم كيږى كوم چې د حضرت صديق اكبر رضي الله عنه نه روايت دې،په هغې كښې دى: "من قتل معاهداً في غير كنهه، حرم الله عليه الجنة...." [2] چې "چا يو ذمى بغير د څۀ حق نه قتل كړو نو الله تعالى به په هغۀ باندې جنت حرام كړى..... ".

٢٩٩٥:[3] حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا مُجَاهِدٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو رضي الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم - قَالَ: «مَنْ قَتَلَ مُعَاهَدًا لَمْ يَرَحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ، وَإِنَّ رِيحَهَا تُوجَدُ مِنْ مَسِيرَةِ أَرْبَعِينَ عَامًا». [٦٥١٦]

رجال الحديث

① **قيس بن حفص**:دا قيس بن حفص ابومحمد دارمى بصرى رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب العلم، "باب(وما اوتيتم من العلم.....)كښې تير شوې دى[4].

② **عبدالواحد**:دا ابوبشر عبدالواحد بن زياد بصرى رحمه الله دې،د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب الجهاد من الايمان" كښې تيره شوې ده.[5].

③ **الحسن بن عمرو**:دا مشهور محدث حضرت حسن بن عمرو فُقيمى تميمى كوفى رحمه الله دې.[6] دوى د حضرت مجاهد، سعيد بن جبير، حكم بن عتيبه، ابو الزبير، منذر الثورى، محارب بن دثار، ابراهيم نخعى او د خپل وررور فضيل بن عمرو رحمهم الله نه روايت نقل كوى.او د دوى نه په روايت كوونكو كښې امام سفيان ثورى، عبدالله بن المبارک، حسن بن صالح، حفص بن غياث، عبدالواحد بن زياد، ابومعاويه، ابوبكربن عياش، محمد بن فضيل او د دوى وراره عمرو بن الغفاربن عمرو رحمهم الله وغيره د علم لوئې لوئې شخصيات شامل دى.[7].

---

[1]) السنن الكبرى للامام البيهقى:١٣٣/٨،كتاب القسامة،باب اثم من قتل ذميا بغير جرم......رقم (١٦٤٨٢)، والمصنف لابن ابى شيبة: ٣١٤/١٤،كتاب الديات،فى قتل المعاهد،رقم (٢٨٥٢٦))_

[2]) الحديث اخرجه ابو داود،كتاب الجهاد،باب فى الوفاء للمعاهد وحرمة ذمته،رقم (٢٧٦٠)، والنسائى، كتاب القسامة،باب تعظيم قتل المعاهد،رقم (٤٧٥١،٤٧٥٢))_

[3]) قوله: عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنهما:"الحديث،اخرجه البخارى ايضا،كتاب الديات،باب اثم من قتل ذميا بغير جرم، رقم (٦٩١٤)،والنسائى،كتاب القسامة،باب تعظيم قتل المعاهد،رقم (٤٧٥٤)،وابن ماجه،كتاب الديات،باب من قتل معاهدا،رقم (٢٦٨٦))_

[4]) كشف البارى: ٥٢٦/٤)_

[5]) كشف البارى:٣٠١/٢)_

[6]) تهذيب الكمال:٢٨٣/٦،وتهذيب التهذيب:٣١٠/٢،والتاريخ الكبير:٢٩٨/٢،رقم (٢٥٣٥))_

[7]) د استاذانو او د شاگردانو دپاره اوگورئ، تهذيب الكمال:٢٨٣/٦_٢٨٤)_

امام علی بن المدینی رحمه الله فرمائی چې ما د یحیی بن سعید الانصاری نه تپوس اوکړو چې په حسن بن عبید الله او حسن بن عمرو کښې تاسو ته زیات محبوب څوک دی؟وې فرمائیل چې په دواړو کښې زیات حسن بن عمرو دې"الحسن بن عمرو اثبتهما"(١).امام ابوبکر بن اثرم دامام احمد رحمه الله نه روایت کوی چې هغوی د حسن بن عمرو په باره کښې اوفرمائیل"ثقة"(٢)
امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی:"ثقة،حجة"(٣).
امام ابوحاتم رحمه الله فرمائی:"لابأس به،صالح"(٤)
دغه شان علامه ذهبی،حافظ ابن حجر،امام ابن حبان،امام نسائی او علامه عجلی رحمهم الله هم د دوی توثیق کړې دې(٥).امام سفیان ثوری رحمه الله هم ددې حسن بن عمرو نه نقل کړې دی چې زما پلار عمرو زهٔ د حضرت سعید بن جبیر رحمه الله په خدمت کښې حاضر کړم،هغه وخت زهٔ ډیر وړوکې ووم او قرآن کریم مې وئیلې وو،کله چې حضرت سعید بن جبیر رحمه الله زما قرآن دانی اولیده نو زما والدصاحب ته ئې اوفرمائیل:"تعلم من مثل هذا القرآن"(٦). چې" دداسې کس نه تاسو هم قرآن کریم زده کړئ"!!!
حسن بن عمرو مزید فرمائی چې ابراهیم نخعی رحمه الله د وفات په وخت دا وصیت کړې وو چې ددهٔ کپړې ماته راکړئ(٧).دوی د عباسی خلیفه ابوجعفرالمنصور د خلافت په اول وختونو کښې ١٤٢هجری کښې په کوفه کښې وفات شو(٨).د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام ابوداؤد، نسائی او ابن ماجه رحمهم الله هم د دوی نه روایات اخستلې دی(٩).دغه شان په صحیح بخاری کښې ددوی ذکر صرف په دوو ځایونو کښې راغلې دې،یو خو ددې باب په حدیث کښې،کوم چې په دې طریق سره په کتاب الدیات(١٠)کښې هم راغلې دې.

---

(١) پورته حواله:٦/٢٨٤،والجرح التعديل:٣/٢٩،رقم (١٠٧)_
(٢) پورته حواله جات)_
(٣) تهذيب الكمال:٦/٢٨٥،والجرح والتعديل:٣/٢٩،رقم (١٠٧)_
(٤) پورته حواله جات)_
(٥) الكاشف للذهبي:١/٣٢٨،والتقريب لابن حجر:١/٢٠٧،رقم (١٢٧١)،وتهذيب التهذيب:٢/٣١٠، وتعليقات تهذيب الكمال:٦/٢٨٥)_
(٦) الطبقات لابن سعد:٦/٣٤١،وتهذيب الكمال:٦/٢٨٥)_
(٧) الطبقات الكبرى:٦/٣٤١)_
(٨) پورته حواله،وتهذيب الكمال:٦/٢٨٥)_
(٩) تهذيب الكمال:٦/٢٨٥)_
(١٠) صحيح بخاري،كتاب الديات،باب اثم من قتل ذميا.....رقم (٦٩١٤))_

دويم په کتاب الادب[1] کښې[2]. رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة

④**مجاهد** دا شيخ القراء حضرت مجاهد بن جبرمکی رحمه الله دې،د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب الفهم فی العلم" کښې راغلې ده[3].

⑤**عبدالله بن عمرو**:دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما دې.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون..... "کښې تير شوی دی[4].

د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم بحث:ددې حديث د سند په باره کښې په امام بخاری رحمه الله باندې دا اعتراض کړې شوې دې چې دا حديث منقطع دې،ځکه چې د حضرت مجاهد سماع د حضرت عبدالله بن عمر و رضی الله عنهما نه ثابته نۀ ده،

لکه علامه برديجی رحمه الله په خپل کتاب "المتصل والمرسل" کښې ليکی:

"مجاهد عن ابن عمرو، ولم يسمع منه"[5].

ددې نه علاوه امام دارقطنی رحمه الله د امام بخاری رحمه الله طريق رد کولو سره وائی چې د: "مروان بن معاوية عن الحسن بن عمرو عن مجاهد عن جنادة بن أبي أمية عن عبدالله بن عمرو"[6].طريق زيات صحيح دې ځکه چې په دې کښې د حضرت مجاهد او د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما مينځ کښې د يو واسطې يعنی د جناده اضافه ده نو په دې سره به انقطاع(د حديث منقطع کيدل)ختم شی او حديث به متصل شی[7].

ليکن ددې حضراتو دا خبره د څو وجوهاتو د وجې نه صحيح نۀ ده:

①د امام مجاهد رحمه الله سماع د حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما نه ثابته ده.او دې مدلّس هم نۀ دې چې د تدليس الزام پرې اولګولې شی.

②په دواړو طُرُقو کښې تطبيق هم ممکن دې چې امام مجاهد دا روايت اول د جناده نه اوريدلې وی،بيا چې کله د هغوی ملاقات حضرت عبدالله بن عمرو سره اوشو نو د هغوی نه

---

[1]) انظر صحيح بخاری،کتاب الادب،باب ليس الواصل بالمکافیء،رقم (۵۹۹۱))_
[2]) فتح الباری:۲۷۰/۶،وعمدة القاری:۸۸/۱۵)_
[3]) کشف الباری:۳۰۷/۳)_
[4]) کشف الباری:۶۷۹/۱)_
[5]) عمدة القاری:۸۸/۱۵)_
[6]) اخرجه النسائی فی الصغری،کتاب القسامة،باب تعظيم قتل المعاهد،رقم (٤٧٥٤)، والکبری: ۲۲۱/٤،کتاب القسامة،تعظيم قتل المعاهد،رقم (۶۹۵۲)،وکتاب السير:۲۲۵/۵......رقم (۸۷٤۲)،واحمد فی مسنده:۶٤۶/۲،مسند عبدالله بن عمرو......رقم (۶۷٤۵)،والبيهقی فی الکبری:۱۳۳/۸،رقم (۱۲٤۸۳)، و:۹۲۰۵/۵،رقم (۱۸۷۳۳))_
[7]) هدی الساری:۵۲۶،وعمدة القاری:۸۸/۱۵،وايضا انظر تحفة الاشراف:۲۸۵/۶،و۳۷۷)_

ئې هم اوریدلې وی یا دواړو په یو وخت د حضرت عبدالله نه اوریدلې وی،ددې نه پس چې کله حضرت مجاهد دا روایت بیانوی نو کله د حضرت عبدالله بن عمرو نه نقل کوی او کله د جناده نه(۱).

③حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د عبدالواحد په مقابله کښې مروان اګرچه اثبت دې او هغوی په سند کښې د یو راوی اضافه هم نقل کړې ده لیکن د عبدالواحد تابعدار موجود دی لکه ابومعاویه ئې تابعداری کړې ده،ابن ماجه دا په خپل طریق سره روایت کړې دې(۲).دغه شان عمرو بن عبدالغفار فقیمی هم د دوی تابعداری کوی،کوم چې امام اسماعیلی نقل کړې دې نو په ظاهره د عبدالواحد روایت راجح دې(۳).

د أصیلی یو تسامح: د صحیح بخاری د ټولو نسخو په دې خبره باندې اتفاق دې چې د باب حدیث په"مسند عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما"کښې دی لیکن اصیلی رحمه الله د"الجرجانی عن الفربری"د طریق نه"عبدالله بن عُمر"(بضم العین،بغیرواو)نقل کړې دې،او دا تصحیف دې،ددې نشاندهی جیانی رحمه الله کړې ده(۴).

قوله: عن النبی صلی الله علیه وسلم قال:"من قتل معاهداً لم یرح رائحة الجنة": حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی چې نبی علیه السلام اوفرمائیل چې کوم کس یو ذمی قتل کړو نو هغه به د جنت خوشبو اونۀ مومی.

د"یرح"معنی او ضبط: دلته فعل د"یرح"د لم جازمه د وجې نه مجزوم دې،ددې په ضبط کښې درې اقوال دی:

①ابوعبید رحمه الله فرمائی چې دا د راحه یَراحه روحاً نه دې.

②ابن التین رحمه الله فرمائی چې دا د أراحه یُریحه إراحةً نه دې،مزید فرمائی چې اولنې ضبط غوره دې او هم دا قول د اکثرو دې.

③ ابن الجوزی رحمه الله فرمائی چې دا د راحَه یَریحه نه دې.

او په درې واړو صورتونو کښې معنی یوه ده،علامه جوهری رحمه الله فرمائی چې ددې معنی ده بُوئی موندل،"راح الشئ یراحه ویریحه: إذا وجد ریحه"(۵).

---

(۱) پورته حوالهوفتح الباری:۶/۲۷۰،وتعلیقات الشیخ محمد عوامة علی المصنف:۱۴/۳۱۴)_

(۲) رواه ابن ماجه فی کتاب الدیات،باب من قتل معاهدا،رقم (۲۶۸۶))_

(۳) هدی الساری:۵۲۶،وفتح الباری:۶/۲۷۰)_

(۴) فتح الباری:۶/۲۷۰،وعمدة القاری:۱۵/۸۸)_

(۵) پورته حواله جات،وارشاد الساری:۵/۲۳۵،وشرح ابن بطال:۸/۵۶۴،وشرح الکرمانی:۱۳/۱۳۲، والصحاح للجوهری:۴۳۶،مادة: روح")_

قوله: وإن ريحها توجد من مسيرة أربعين عاماً: او د جنت خوشبو خو د څلويښت کالو په مسافت کښې محسوسيږی.

د باب د حديث شريف مطلب دادې چې د جنت خوشبو چې دومره تيزه ده چې که يو سړې څلويښت کاله فاصله او مسافت کښې لرې وی نو هغه ئې هم محسوسولې شی ليکن د ذمی د قتل دا سزا ده چې قاتل به د داسې خوشبوئې نه هم محروم وی کومه خوشبو چې د څلويښتو کالو په مسافت هم محسوسيږی، جنت ته داخليدل خو لرې خبره ده.ددې مقصد وعيد دې چې جنت ته اول کوم خلق داخليږی نو هغوی سره به دې نهٔ داخليږی.د خپلې سزا خوړلو نه پس به داخليږی.يا دا چې الله تعالى ئې په خپل خاص رحمت سره معاف کړی. بهرحال د ذمی د قتل نه پرهيز ضروری دې او دا قتل د څهٔ حق او د څهٔ جرم نه بغير بالکل جائز نهٔ دې.(١).

يا د باب په حديث کښې چې کومه سزا بيان کړې شوې ده نو دا د مستحل سزا ده،يعنی کوم کس چې د څهٔ حق نه بغير د ذمی قتل لره جائز او حلال اوګنړی نو د هغهٔ به دا سزا وی.

په حديث کښې په مذکوره عدد کښې د راويانو اختلاف اوددې د اعداد توجيه:د جنت خوشبو به څومره مسافت او فاصلې سره محسوسيږی،په دې کښې مختلف روايات دی،د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما روايت کښې اکثرو راويانو "أربعين عاماً"نقل کړې دې،او د عمرو بن عبدالغفار په روايت کښې د"سبعين"لفظ راغلې دې د کوم روايت تخريج چې اسماعيلی کړې دې،د حضرت ابوهريره رضي الله عنه (٢)او د حضرت ابوبکره(٣)په حديثونو کښې هم د"سبعين" لفظ راغلې دې او د مؤطا اود مسلم شريف (٤) په روايت کښې،چې راوی ئې حضرت ابوهريره رضي الله عنه دې،کښې د خمسمائة سنة الفاظ راغلې دی يعنی پنځهٔ سوه کاله.

د عدد ددې اختلاف مشهوره توجيه هم هغه ده کومه چې محدثين او شارحين حضرات په

---

(١) شرح ابن بطال:٣٤١/٥،وعمدة القاری:٨٩/١٥،وارشاد الساری:٢٣٥/٥)_

(٢) انظر الجامع للترمذی،کتاب الديات،باب فيمن يقاتل نفسا......رقم (١٤٠٣)،ومسند ابی يعلی:٤٦٧/٥، مسند ابی هريرة،رقم (٦٤٢١)،والسمتدرک:١٣٨/٢،کتاب الجهاد،رقم (٢٥٨١)،وشرح السنه:٢٧٦/٥،کتاب القصاص،باب اثم من قتل معاهدا،وجامع الاصول:٦٥١/٢،کتاب الجهاد،رقم (١١٣٨)،وجمع الجوامع:٣١٠/٣، حرف الهمزة،رقم (٩٠٤١))_

(٣) شرح السنة:٣٧٦/٥،کتاب القصاص،رقم (٢٥١٦)،ومسند الامام البزار:٩١٠٢/،حديث ابی بکرة،رقم (٣٦٤٠)،ومسند احمد،رقم (٢٠٧٤٣)،و(٢٠٧٨٩)،مسند ابی بکرة نفيع،و موارد الظمآن ٣٦٨،رقم (١٥٣٠_١٥٣١)،والسمتدرک:١٣٧/٢،رقم (٢٥٧٩)،وسنن البيهقی الکبری:٢٢٩/٨_٢٣٠،رقم (١٦٤٨٤))_

(٤) الحديث اخرجه مسلم فی کتاب اللباس والزينة،باب النساء الکاسيات العاريات،رقم (٥٥٨٢)، و(٧١٩٤)، الا ان العدد المعين غير مذکور فيه،ومالک فی المؤطا:٩١٣/٢،کتاب اللباس،باب مايکره للنساء لبسه من الثياب،رقم (٧))_

داسې مقاماتو کښې ذکر کوی چې د حديث مراد د مسافت او د فاصلې لرې والې دې چې د جنت خوشبو د ډير لرې وخت نه محسوسيږی،نو د مسافت دا لرې والې په مختلفو عددونو سره تعبير کړې شو ،کله څلويښت کالو سره،کله اويا او کله د پنځو سوو کالوذکر اوکړې شو[1]

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:ترجمة الباب سره د حديث مناسبت بالکل واضح دې، ترجمة الباب ذمی لره د څۀ حق او جرم نه بغير د قتل کولو په بدئ کښې وه،په حديث کښې هم ددې جرم سزا بيان کړې شوې ده چې د داسې مجرم به سخته سزا وی[2].ددې نه ددې خبرې اندازه لګولې شی چې په اسلام کښې د ذمی هم څومره قدرې حقوق دی چې يو مسلمان ددې خبرې نه ويرولې کيږی چې ذمی ته څۀ قسم تکليف اونۀ رسولې شی.

⑥باب: إِخْرَاجِ الْيَهُودِ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ

د ترجمة الباب مقصد:د امام بخاری رحمه الله مقصد خو دلته واضح دې،دا وئيل غواړی چې يهوديانو ته په جزيرة العرب کښې د اوسيدلو اجازت نشته،يهوديان به ددې ځائې نه ويستلې کيږی[3].

د جزيرة العرب تعريف او په دې کښې د کفارو د اقامت حکم: هيڅ يو کافر ته هم په جزيرة العرب کښې د اقامت اختيارولو او جزيرة العرب لره د وطن جوړولو اجازت نشته،په دې باندې د څلورو واړو امامانو رحمهم الله اتفاق دې،البته د دوی په دې خبره کښې اختلاف دې چې ددې حکم اطلاق په کومو کومو علاقو يا په کومو کومو ښارونو باندې کيږی؟

①لکه د امام شافعی رحمه الله په نزد دا حکم(چې کفار په جزيرة العرب کښې اقامت اختيارولې نۀ شی) صرف د حجاز[4] سره خاص دې،چې په دې کښې مکه مکرمه،مدينه منوره، خيبر، ينبع،فدک،يمامه او دې سره خوا کښې چې څومره علاقې دی دا ټولې په کښې داخل دی[5]

②د امام اعظم ابوحنيفه رحمه الله او د امام مالک رحمه الله په نزد دا حکم ټول جزيرة العرب ته شامل دې يعنی د عدن ابين د آخری حد نه د عراق د کلو پورې په اوږدوالی سره او جده او ددې د مضافاتو نه تر د شام د کنارو په پلنوالی سره،قاله الاصمعی رحمه الله[6].

يو اهم خبرداری:دلته ددې خبرې وضاحت هم پکار دې چې د کفارو د اقامت کوم ممانعت دې نو دا د دريو ورځو نه زيات وخت دپاره دې،که د دريو ورځو نه کم اقامت اختيار کړی، مثلاً د تجارت وغيره په غرض سره پاتې شی نو بيا ورته اجازت دې،ليکن د وخت د حاکم

---

[1]) الاوجز:۱۶/۱۷۱)_
[2]) عمدة القاری:۱۵/۸۸)_
[3]) عمدة القاری:۱۵/۸۹)_
[4]) وانما سمی حجازا:لانه حجز بين تهامه ونجد".انظر المغنی:/۹۲۸۶،واعلاء السنن:۱۲/۵۲۳)_
[5]) المغنی:/۹۲۸۵۶،والاوجز:۱۵/۶۴۹،وشرح النووی علی مسلم:۲/۱۵،اول کتاب المساقاة.....)_
[6]) فتح القدير:۵/۳۰۱،والاوجز:۱۵/۶۵۵،والمغنی:/۹۲۸۵،رقم (۷۶۶۹))_

اجازت به ضروری وی. البته د امام شافعی رحمه الله په نزد ددې رعایت نه مکه مکرمه او ددې حرم مستثنی دې، په مکه مکرمه کښې هيڅ يو کافر ته نۀ د داخليدو اجازت شته او نۀ ورته د چا د داخلولو اجازت شته، که يو سړې خفيه طور سره(پټ)داخل شی نو دې به ترينه ويستلې شی، که دې دوران کښې مړ شو او دفن هم شو ليکن وروستو معلومه شوه نو(په دې شرط که چرته لاش ئې خراب شوې نۀ وی)نو دده قبر به پرانستلې شی او د حرم نه بهر به اوغورځولې شی، ددې وجې نه دا د حرم شريف خصوصيت دې چې دلته هيڅ يو کافر نۀ شی داخليدلې(۱).

د فريقينو دليلونه: په پورتنۍ مسئله کښې فريقين ددې ټولو روايتونو نه دليل نيسی. په کومو روايتونو کښې چې د مشرکينو او د يهوديانو، نصارو د جزيرة العرب نه د ويستلو حکم شوې دې، مثلاً: "**اخرجوا المشركين من جزيرة العرب**"(۲)يا"**لا يجتمع دينان فى جزيرة العرب**"(۳) **وغيرهما من الروايات.**

البته د جزيرة العرب په اطلاق کښې چونکه ددې حضراتو اختلاف دې، امام شافعی او امام احمد رحمهما الله ئې حجاز سره خاص کوی، ددې وجې نه دا حضرات د پورتنی احاديثو په کلماتو "**جزيرة العرب**" باندې د "**العام اريد به الخاص**" اطلاق کوی او ددې نه "حجاز" مراد اخلی(۴)

دغه شان په يو روايت کښې د "**جزيرة العرب**" په ځائې "**الحجاز**" راغلې دې. لکه د حضرت ابوعبيده بن الجراح رضی الله عنه نه روايت دې چې نبی عليه السلام د وفات نه مخکښې چې کوم آخری کلام فرمائيلې وو، نو هغه دا وو چې "**اخرجوا اليهود من الحجاز**"(۵).

او امام ابوحنيفه او امام مالک رحمهما الله دا ټول روايتونه په خپل عموم باندې حمل کوی او

---

(۱) فتح الباری:۱۷۱/۶،رقم (۳۰۵۳)،والدر المختار:۳۰۱/۳،کتاب الجهاد،فصل فی الجزية، والاوجز: ۶۵۰/۱۵،والمغنی:/۹۲۸۶،وحاشية الدسوقی مع الشرح الکبير للدر دير:۵۱۹/۲_۵۲۰،فصل عقد الجزية)_

(۲) الحديث اخرجه البخاری فی نفس هذا الباب،وفی مواضع من صحيحة،ومسلم فی صحيحة،کتاب الوصية،باب ترک الوصية لمن ليس له شئ....رقم(۴۲۰۱)،ولم يخرجه غير الشيخين،من رواية ابن عباس رضی الله عنهما)

(۳) انظر المؤطا للامام مالک بن انس:۸۹۲/۲_۸۹۳،کتاب الجامع،باب فی اجلاء اليهود من المدينه. (۱۷_۱۹)،وابن ابی شيبة:۵۱۵/۱۷،رقم (۳۳۶۶۳)،وايضا برقم (۲۹۶۱۷))_

(۴) شرح الکرمانی:۱۳۲/۱۳،وعمدة القاری:۸۹/۱۵)_

(۵) الحديث اخرجه ابن ابی شيبة:۵۱۵/۱۷،کتاب السير،لا يجتمع اليهود والنصاری.....رقم (۳۳۶۶۲)، وابن ابی عاصم،الآحاد والمثانی:۴۰،رقم الترجمة(۱۰)،واحمد فی مسنده:۵۲۰/۱،و۵۲۳،مسند ابی عبيدة بن الجراح......رقم (۱۶۹۱)،وايضا(۱۶۹۹)،والطيالسی فی مسنده:۱۲۳/۱،رقم (۲۲۶)،والحميدی فی مسنده: ۴۶/۱، رقم (۸۵)،والبخاری فی التاريخ الکبير:۵۷/۴،رقم (۱۹۵۰)،باب السين،والدارمی فی سننه: ۳۰۵/۲_۳۰۶، کتاب الجهاد،باب اخراج المشرکين....رقم (۲۴۹۸)،وابو يعلی فی مسنده:۳۵۹/۱،رقم (۸۶۹)، والبيهقی فی الکبری:/۹۳۵۰،کتاب الجزية،باب لا يسکن الحجاز.....رقم (۱۸۷۴۹))_

دا فرمائی چې دا حکم ټول جزیرة العرب ته شامل دې، چې په دې کښې عراق، شام، جده او عدن وغیره ټول شامل دی[1]، د احنافو او د مالکیه د امامانو استدلال هم د حضرت ابوعبیده رضی الله عنه د پورتنی روایت نه دې، فرمائی چې نبی کریم ﷺ دا هم فرمائیلې وو: "واخرجوا أهل نجران من جزیرة العرب"[2] لکه هم په دې فرمان نبوی ﷺ باندې عمل کولو سره وروستو حضرت عمرفاروق رضی الله عنه په خپل دور کښې اهل نجرآن د دې ځائې نه بهر ویستلې وو.
ابن قدامه رحمه الله د احنافو پورتنې دلیل رد کوی او فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه د نجران نصاری د دې وجې نه بهر نهٔ وو ویستلې چې هغوی په جزیرة العرب کښې اوسیدل، بلکه د دې وجه دا وه چې هغوی سره نبی علیه السلام صلح په دې شرط باندې کړې وه چې هغوی به سودی لین دین نهٔ کوی، لیکن هرکله چې هغوی دا وعده پوره نهٔ کړه نو حضرت عمر رضی الله عنه د دې وعدې د نهٔ پوره کولو د وجې نه هغوی د نجران نه بهر اوویستل[3].
علامه ظفر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی چې په ظاهره باندې د ابن قدامه دا دعوی صحیح نهٔ ده، بلکه د حضرت عمر رضی الله عنه دا مذکوره کار د نبی علیه السلام د وصیت د پوره کولو دپاره وو، لکه د امام مالک رحمه الله په مؤطا کښې کلام، د علامه سرخسی وضاحت او د علامه ابوعبید قول په دې باندې دلالت کوی،[4] او هم دا د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله نه هم نقل دی، علامه بلاذُری د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمهما الله نه نقل کوی چې:
"أن رسول الله صلی الله علیه وسلم قال فی مرضه: "لا یبقین دینان فی أرض العرب" فلما استخلف عمربن الخطاب رضی الله عنه أجلی أهل نجران إلی النجرانیة، واشتری عقاراتهم وأموالهم"[5] په خپله هم د حضرت عمر بن عبدالعزیز رحمه الله عمل هم دا نقل کړې شوې دې چې کله هغوی خلیفه جوړ شو نو هغوی ذمیان د مدینې منورې نه بهر اوویستل او د هغوی غلامان وغیره ئې په مسلمانانو باندې خرڅ کړل. اوګورئ، المصنف: ۵۱۶/۱۷، رقم (۳۳۶۶۵)......
د دې وجې نه راجحه خبره داده چې حضرت عمر رضی الله عنه د نجران کوم نصاری جلاوطن کړې

---

[1]) وفی الدر المختار: ویمنعون من استیطان مکة والمدینة؛ لانهما من ارض العرب، وقال علیه السلام: لا یجتمع فی ارض العرب دینان" قال ابن عابدین رحمه الله: قوله: لانهما من ارض العرب" افاد ان الحکم غیر مقصور علی مکة والمدینة؛ بل جزیرة العرب کلها کذلک" الفتاوی الشامیة: ۳۰۱/۳، مع الدر، فصل فی الجزیة، من کتاب الجهاد، وایضا انظر فتح القدیر: ۳۰۱/۵، والهدایة: ۲۹۶/٤_۲۹۷)_
[2]) ابن ابی شیبه فی مصنفه: ۵۱۵/۱۷، کتاب السیر، رقم (۳۳۶۶۲)، والدارمی فی سننه: ۳۰۶/۲، رقم (۲٤۹۸)، وابن ابی عاصم فی الآحاد والمثانی: ٤۰، واحمد فی المسند: ۵۲۰/۱، رقم (۱۶۹۱)، والبیهقی فی الکبری: /۹۳۵۰، رقم (۱۸۷٤۹)، وابو یعلی فی مسنده: ۳۵۹/۱، رقم (۸۶۹))_
[3]) المغنی: /۹۲۸۶)_
[4]) انظر المؤطا: ۸۹۳/۲، کتاب الجامع، باب فی اجلاء الیهود من المدینة، رقم (۱۹))_
[5]) فتوح البلدان ۷۷_۷۸، صلح نجران)_

وو،د هغې وجه هم دا وصيت وو،دې سره سره د هغوی د سودخورئ معامله هم وه.دغه شان هغوی د جنګ سامان يعنی اسونه او اسلحه وغيره هم تياره کړې وه،چې ددې وجې نه د هغوی له طرفه حضرت عمر رضي الله عنه ته مختلف خطرات پيښ وو چې دوی چرته مسلمانانو ته نقصان اونهٔ رسوی،ددې خطراتو د وجې نه هغوی اهلِ نجران د يمن نه اوويستل او د عراق طرفته ئې منتقل کړل.(١).والله أعلم بالصواب

د علامه طبری رحمه الله خاص رائې:ددې مسئلې په باره کښې د علامه ابن جرير الطبری رحمه الله رائې دا ده چې مذکوره حکم جزيرة العرب سره خاص نهٔ دې،بلکه کومه علاقه چې هم د مسلمانانو وی او د مسلمانانو غلبه وی نو داسې علاقه کښې به يو مشرک ته هم د اوسيدلو، د اقامت اختيارولو او د وطن جوړولو اجازت بالکل نهٔ وی،خواه دغه د مسلمانانو مفتوحه علاقه وی يا ددغه علاقې اوسيدونکی مسلمانان شوې وی،په دې شرط چې مسلمانانو ته ددې مشرکانو ضرورت نهٔ وی يا امام المسلمين دې مشرکانو سره د صلحې کولو په وخت دا وعده نهٔ وی کړې چې تاسو به ددې علاقې نه مونږ نهٔ اوباسو،نو که د دواړو ډلو مينځ کښې څهٔ داسې شرط مقرر شوې نهٔ وی نو د وخت په امام باندې به د داسې علاقې نه د مشرکانو ويستل واجب وی......

علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی:"قال الطبری:فيه من الفقه ان النبی صلى الله عليه وسلم بين لائمة المؤمنين اخراج کل من دان بغير دين الاسلام من کل بلدة للمسلمين؛سواء کانت تلک البلدة من البلاد التی اسلم عليها اهلها،او من بلاد العنوة،اذالم يکن بالمسلمين ضرورة اليهم،ولم يکن الاسلام يومئذ ظهر فی غير جزيرة العرب ظهور قهر،فبان بذلک ان سبيل کل بلدة قهر فيها المسلمون اهل الکفر،ولم يکن تقدم قبل ذلک من امام المسلمين لهم عقد صلح علی اقرارهم فيها ان علی الامام اخراجهم منها،ومنعهم القرار بها....."(٢).

البته ابن جرير طبری رحمه الله په دې خپل قول کښې متفرد معلومېږی،ليکن په دې کښې هيڅ شک نشته چې که په دې باندې عمل کړې شوې وو نو نن به ډيرې داسې علاقې وې چې هلته به د کفر خاتمه بالکليه شوې وه او دا په موجوده او سابقه مسلمان رياستونو کښې چې کوم د غيرمسلمو تسلط دې نو دا به نهٔ وو.

په حرم مکی او په نورو مساجدو کښې د کفارو داخله:پورته عبارت کښې چې دا کومه مسئله بيان کړې شوه نو دا د کفارو او د مشرکانو په جزيرة العرب کښې د اقامت اختيارولو سره متعلق وه،اوس دلته يوه بله مسئله داده چې کفار په حرمِ مکی،مسجدِ حرام او په نورو

---

(١) اعلاء السنن:٥٢٤/١٢.قال صاحب البدائع:انظر البدائع:١١٤/٧،کتاب السير،قبيل فصل فی احکام الغنائم.....) واما ارض العرب فلا يترک فيها کنسة ولا بيعة،ولا يباع فيها الخمر والخنزير،مصرا کان او قرية او ماء من مياه العرب،ويمنع المشرکون ان يتخذوا ارض العرب مسکنا و وطنا،کذا ذکره محمد،تفضيلا لارض العرب علی غيرها،وتطهيرا لها عن الدين الباطل،قال عليه اسلام: لا يجتمع دينان فی جزيرة العرب")

(٢) شرح ابن بطال:٣٤٢/٥،وفتح الباری:٢٧٢/٦،وعمدة القاری:٩٠/١٥)_

مساجدو کښې داخليدې شي يا نهٔ؟

په دې مسئله کښې هم اختلاف دې،جمهور علماء ددې خبرې قائل دى چې کفار په حرم مکى،مسجد حرام وغيره کښې داخليدې نهٔ شى.البته دا حضرات په حرم،مسجد حرام او په نورو مساجدو کښې دا فرق هم بيانوى چې په اول الذکر(حرم،مسجد حرام وغير)کښې خو څوک داخليدې نهٔ شى،د وخت په امام باندې د دوى منع کول واجب دى،او په نورو مساجدو کښې دوى د مسلمانانو په اجازت او مرضئ باندې داخليدې شى،ددې نه بغير داخليدې نهٔ شى(١).او د امام ابوحنيفه رحمه الله مشهور قول د جواز دې چې کفار په دې ټولو مقاماتو کښې داخليدې شى.(٢).

د جمهورو دليلونه:①د الله تعالى ارشاد دې:﴿يا أيها الذين آمنوا إنما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا﴾(٣).

په آيت کريمه کښې د "المسجد الحرام" نه پوره حرم مراد دې.(٤).او ددې نه هم دا معلوميږى چې کفارو ته په حرم مکى او په مسجد حرام کښې د داخليدو اجازت نشته.د نبى عليه السلام د دور نه تر نن وخته پورې هم په دې باندې عمل راروان دې.

②حضرت ابوموسى اشعرى رضی الله عنه يو ځل حضرت عمرفاروق رضی الله عنه ته تشريف راوړلو او په لاس کښې ئې يو خط وو،حضرت عمر اوفرمائيل چې خپل کاتب راوبله چې هغه دا خط اولولى،حضرت ابوموسى اشعرى اوفرمائيل چې هغه خو په مسجد کښې داخليدې نهٔ شى. وې فرمائيل ولې؟حضرت ابوموسى اوفرمائيل چې هغه خو نصرانى دې.ددې واقعې نه هم دا معلومه شوه چې غيرمسلم په مسجد کښې نهٔ شى داخليدې،دغه شان دا هم چې دا خبره د هغوى په نزد مشهوره وه.(٥).

③مشرکينو ته نجس وئيلې شوې دې،لهذا د هغوى داخله هم دغه شان په مسجد کښې ممنوع کيدل پکار دى لکه څنګه چې جنب سړې،حائضه او نفساء ښځو دپاره ممنوع ده.بلکه د مشرک نجاست خو ددې نجاستونو نه زيات دې.(٦).

④ټولو مسجدونو سره متعلق چې کوم دليل دې نو هغه د حضرت على رضی الله عنه واقعه ده،هغوى يو مجوسى اوليدهٔ چې د مسجد په منبر باندې ناست وو،هغه د هغه ځائې نه راکوز کړې شو

---

(١) انظر المغنى:٩٢٨٧/،والام:٥٤/١،باب ممر الجنب والمشرک......من کتاب الطهارة،و:١٧٧/٤،کتاب السير،مسالة اعطاء الجزية على سکنى بلد......،والاوجز:١٥٦٥٠_٦٥٢)_

(٢) المغنى:٩٢٨٧/،واعلاء السنن:٥٢٩/١٢،واحکام القرآن:١١٤/٣)_

(٣) التوبة:٢٨/)_

(٤) المغنى:٩٢٨٦/،واحکام القرآن:٨٩/٣،والاوجز:٦٥٠/١٥،واعلاء السنن:٥٢٩/١٢)_

(٥) المغنى:٩٢٨٧/،والاوجز:٦٥٢/١٥)_

(٦) پورته حواله جات)_

او حضرت اووهلو او د ابواب کنده په طرف ئې بهر اوویستلو [1].ددې واقعې نه د مسجد دخول مشروط کیدل معلوم شو چې اجازت په هرحال کښې ضروری دې

د امام اعظم رحمه الله دلیلونه: ① نبی کریم ﷺ د ثقیف وفد په خپل مسجد کښې حصار کړې وو، حالانکه هغوی کافران وو او مساجد ټول برابر او یوشان دی،ددې وجې په مسجدحرام کښې کافر داخلیدې شی.[2].

② دغه شان نبی علیه السلام حضرت ثمامه ابن اثال رضی الله عنه د شرک په حالت کښې په مسجد نبوی کښې حصار کړې وو.[3].

③ حضرت ابوسفیان بن حرب رضی الله عنه به هم د اسلام د قبلولو نه مخکښې مسجد نبوی ته صلحې دپاره تلو راتلو [4].

د احنافو د مذهب تحقیق: دلته د علامه ظفر احمد عثمانی رحمه الله د قول مطابق احنافو ته د امام اعظم رحمه الله په قول باندې په پوهیدلو کښې مغالطه شوې ده.په دې بنیاد باندې اکثر د مذهب نقل کوونکو دا نقل کړې دی چې امام اعظم رحمه الله ددې خبرې قائل دی چې کافر ته په مسجدحرام،حرم مکی او نورو مساجدو کښې د داخلیدو مطلقاً اجازت دې[5].

لیکن د امام اعظم او په نورو علماء احنافو کښې د چا هم دا مذهب نهٔ دې بلکه دوی ټول دا خبره د وخت د امام او د ښار د حکم په اجازت باندې موقوف ښائی چې که د دوی اجازت وی نو داخلیدې شی ورنه نهٔ شی داخلیدې.دغه شان د مذهب د نورو امامانو سره چې د احنافو کوم اختلاف دې،د هغې بنیاد هم دادې چې جمهور د منع کولو د وجوب قائل دی چې په امام باندې دا لازم دی چې کفارو لره په حرم کښې د داخلیدو نه منع کړی.او امام ابوحنیفه رحمه الله د عدم وجوب قائل دې چې منع کول او کفارو لره په حرم کښې د داخلیدو نه منع کول واجب نهٔ دی.د وخت امام چې څنګه مصلحت او مناسب ګڼړی هغه شان دې اختیار کړی،علامه آلوسی رحمه الله د مذهبونو د اختلاف د نقل کولو نه پس د امام اعظم رحمه الله د دلیل

---

[1]) المغنی:۹۲۸۷/،والاوجز :۶۵۱/۱۵)_

[2]) عن عثمان بن ابی العاص رضی الله عنه : ان وفد ثقیف لما قدموا علی رسول الله ﷺ ضرب لهم قبة فی المسجد.فقالوا:یا رسول الله،قوم انجاس!فقال رسول الله ﷺ:انه لیس علی الارض من انجاس الناس شیئ،انما انجاس الناس علی انفسهم".الفظ للجاص:۱۱۵/۳،التوبة:۲۸،وکذا انظر سنن ابی داود،کتاب الخراج......باب ما جاء فی خبر الطائف،رقم (۳۰۲۶)،ومسند احمد:۱۴۸/۵،حدیث عثمان بن ابی العاص،رقم (۱۸۰۷۴)، ومسند ابی داود الطیالسی:۵۰۱/۱،رقم (۹۸۱)،وما اسند عن عثمان.....)_

[3]) عن ابی هریرة رضی الله عنه قال: بعث النبی ﷺ خیلا قبل نجد،فجاءت برجل من بنی حنیفة،یقال له:ثمامة بن اثال،فربطوه بساریة من سواری المسجد...... ".انظر الصحیح للبخاری،کتاب المغازی،باب وفد بنی حنیفة، وحدیث ثمامة......رقم (۴۳۷۲))_

[4]) السیر الکبیر مع شرحه للسرخسی:۹۶/۱/۱،واعلاء السنن:۵۳۰/۱۲،والاوجز:۶۵۲/۱۵)_

[5]) قال الموفق فی المغنی (۹۲۸۶/): ......وقال ابو حنیفة:لهم دخوله کالحجاز کله")_

په طور باندې دا آيت كريمه هم نقل كړې دې (أولئك ما كان لهم أن يدخلوها إلا خائفين)[١] ددې آيت نه هم دا معلوميږي چې كه كفار په حرم او زمونږ په مساجدو وغيره كښې داخليږي نو ويرې سره به داخليږي[٢] او دا د ويرې كيفيت به هم هله حاصليږي چې كله دوى د مسلمانانو په اجازت سره داخليږي. ددې تحقيق د نقل كولو نه پس علامه عثماني رحمه الله ليكي:

"وهذا هو مذهب الحنيفة في هذا الباب، ولكنهم لا يرون المنع واجبا، فلو منعهم الامام والمسلمون عن ذلك كان حسنا، وان اذنوا لهم فيه لحاجة فلا باس به، هذا هو الحق الذي ظهر لي من كلام القوم"[٣].

علامه عثماني رحمه الله دلته ددې خبرې وضاحت كړې دې چې "هذا هو الحق". دوى ته ددې ضرورت ددې وجې نه پيښ شو چې د امام محمد رحمه الله په اقوالو كښې ظاهري تعارض دې، په دې مسئله كښې د دوى دوه اقوال دي. لكه د دوى تصنيف "الجامع الصغير" د عبارت نه اجازت معلوميږي، فرمائي: "ولا باس بان يدخل أهل الذمة المسجد الحرام"[٤]. په دې عبارت كښې د كراهت سره سره جواز طرفته اشاره ده. او د سير كبير[٥] د عبارت نه ممانعت معلوميږي. ددې تعارض دختمولو دپاره علامه عثماني رحمه الله دا پورتنى ارشادات اوفرمائيل. ځكه چې ممكن حده پورې د تعارض دفع كولو دپاره د جمع والى او د تطبيق صورت اختيارول پكار دى[٦]. د علامه عثماني رحمه الله د مؤقف تائيد د امام ابوبكرجصاص رحمه الله ددې آيت كريمه (أولئك ما كان لهم أن يدخلوها إلا خائفين)[٧] د تفسير نه هم كيږي، فرمائي چې د الله تعالى ددې ارشاد مبارک خلاصه داده چې كه كفار مساجدو ته د اجازت نه بغير داخل شي نو په مسلمانانو باندې دا لازم دى چې دوى لره بهر اوباسى، كه دغه شان معامله دوى سره اونه كړې شوه نو مساجدو ته د داخليدو په وخت به كفار بې ويرې او بې خطرې شي او د شريعت مطلوب دې كفارو لره ويرول او خوفزده كول دي[٨].

---

[١]) البقرة: ١١٤)_
[٢]) روح المعاني: ٤٩٦/١، سورة البقرة/ ١١٤)_
[٣]) اعلاء السنن: ٥٣١/١٢)_
[٤]) اعلاء السنن: ٥٣٠/١٢، والدر المختار: ٣٠١/٣، كتاب السير، فصل في الجزية، وكتاب الحظر والاباحة: ٢٧٤/٥، فصل في البيع)_
[٥]) عن الزهري: ان ابا سفيان بن حرب كان يدخل المسجد في الهدنة، وهو كافر، غير ان ذلک لا يحل في المسجد الحرام، قال الله تعالى: (انما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام)، انظر السير الكبير: ٩٦/١/١، باب دخول المشركين المسجد، رقم الباب (٢٧))_
[٦]) اعلاء السنن: ٥٣١/١٢)_
[٧]) البقرة: ١١٤)_
[٨]) احكام القرآن للجصاص الرازي: ٦١/١، سورة البقرة، ذكر وجوه النسخ)_

د جمهورو د دلیلونو جواب: دامام اعظم رحمه الله له طرفه د جمهورو ددلیل د آیت کریمه ﴿یا ایها الذین آمنوا انما المشرکون نجس.....﴾ مختلف جوابونه ورکړې شوې دی، لاندې هغه ذکر کولې شی:

① د بنوثقیف وفد چې د نبی علیه السلام خدمت کښې حاضر شوې وو نو دا غزوهٔ تبوک نه پس وو، دغه وخت سورهٔ توبه هم نازل شوې وو، ددې باوجود نبی علیه السلام دا خلق په مسجد نبوی کښې حصار کړل. نو هرکله چې ددغه خلقو باطنی نجاست په مسجد نبوی کښې د حصارولو نه مانع نهٔ شو نو په حرم او په حجاز کښې حصارول به په طریقه اولی سره ممنوع نهٔ وی ځکه چې د طهارت کوم شرط دې نو هغه خو د مسجد د داخلیدو دپاره دې نهٔ چې د نورو ځایونو دپاره، نو هرکله چې دغه خلق د طهارت نه بغیر په مسجدنبوی کښې داخل شو نو په نورو ځایونو کښې د دوی باطنی نجاست بنیاد جوړول او دوی منع کول به څنګه صحیح شی.[1]

② د آیت کریمه معنی دا هم کیدې شی چې په دې کښې کومه منع او نهی راغلې ده ﴿فلا یقربوا المسجد الحرام﴾ نو ددې تعلق د مشرکانو یو خاص ډلې سره دې، د کومې ډلې چې په مکه مکرمه کښې او په نورو مساجدو کښې د داخلیدو نه ممانعت وو، نهٔ هغوی ذمیان کیدې شو یعنی د عربو مشرکان، ددې وجې نه صرف دوه صورتونه کیدې شو چې یا خو اسلام قبول کړی یا توره چې په دې سره د دوی څټونه اووهلې شی.[2]

③ په آیت کریمه کښې چې د مکې مکرمې د داخلیدو نه کوم ممانعت دې نو ددې تعلق یو خاص عمل سره دې یعنی حج. او مطلب دادې چې اوس دا خلق د حج دپاره نهٔ شی راتلې، ددې وجې نه نبی علیه السلام حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته حکم کړې وو، چې کله حج ته لاړ شئ نو یوم النحر باندې په منی کښې دا اعلان اوکړئ، "أن لا یحج بعد العام مشرك"[3] چې "ددې کال نه پس دې هیڅ یو مشرک هم حج له نهٔ راځی".

④ د آیت کریمه معنی دا هم کیدې شی چې مشرکین اوس د غلبې په صورت کښې په مکه مکرمه کښې نهٔ شی داخلیدې، دغه شان په مسلمانانو باندې د لویئ کولو په صورت کښې هم نهٔ شی داخلیدې[4]، ددې مرسته ددې آیت کریمه نه هم کیږی ﴿اولئك ما كان لهم أن يدخلوها﴾[5]

---

[1]) اعلاء السنن:۱۲/۵۲۸)_

[2]) پورته حواله، واحکام القرآن:۳/۱۱۴، سورة التوبة، هل یجوز دخول المشرک المسجد؟)_

[3]) اعلاء السنن:۱۲/۵۲۸، واحکام القرآن:۱/۸۸، سورة البقرة، الحث علی نظافة البدن والثیاب، وقال السرخسی فی تاویل هذه الآیة: الدخول علی الوجه الذی کانوا اعتادوا فی الجاهلیة علی ما روی انهم کانوا یطوفون بالبیت عراة، والمراد القرب من حیث التدبیر والقیام بعمارة المسجد الحرام......". شرح کتاب السیر الکبیر:۱/۱/۹۸، رقم (۲۷))_

[4]) الهدایة:۷/۲۳۹، کتاب الکراهیة، مسائل متفرقة، وعمدة القاری:۱۴/۳۰۰، رقم (۳۵۰۳)، باب هل یستشفع الی اهل الذمة.....)_

[5]) البقرة:۱۱۴)_

نو دا معلومه شوه که کافران ذمیان وی نو دوی هلته داخلیدې شی ځکه چې په دې صورت کښې به دوی مقهور او مغلوب وی او حربی کافر نۀ شی داخلیدې،مګر دا چې د امام نه د امان اجازت واخلی او داخل شی نو بیا داخلیدې شی(١).هر چې د جهورو دویم او ځلورم دلیل دې نو احناف هم ددې قائل دی چې په عامو مساجدو کښې د کافرانو داخلیدل د امام یا د عامو مسلمانانو په اجازت سره مشروط دی،ددې وجې نه دا دواړه د احنافو خلاف دلیل نۀ شی جوړیدې،لکه ځنګه چې وړاندې تیر شو.پاتې شوه دا خبره چې د شرک نجاست او پلیتی د مسجد د داخلیدو نه مانع ده،نو دا مونږ نۀ منو ځکه چې ددې تعلق د هغوی د باطن او د اعتقاد سره دې او دا څیز نۀ د مسجد د تقدس او پاکوالی دپاره نقصان ورکونکې دې او نۀ د مسجد د ناپاکئ سبب دې(٢).والله اعلم بالصواب

د غیرمسلمو عبادت خانو ته د تلو حکم: فقهاء کرامو لیکلې دی چې د مسلمانانو دپاره د یهودیانو معبدونو،د عیسایانو کلیساګانو او د هندوانو مندورونو ته تلل مکروه دی.د کراهت وجه داده چې دا ځایونه د شیطان ځایونه دی،ددې وجې نه دې ځایونو ته د تللو نه ځان ساتل پکار دی،دا مطلب بالکل نۀ دې چې دې ځایونو ته د تللو دپاره د مسلمانانو حق نشته.والله اعلم(٣).

قوله: وَقَالَ عُمَرُ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم «أُقِرُّكُمْ مَا أَقَرَّكُمُ اللَّهُ بِهِ:[٣٢١٣]

او حضرت عمر رضی الله عنه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه روایت کوی فرمائی چې نبی علیه السلام یهودیانو ته وئیلې وو چې زۀ هغه وخته پورې تاسو دلته برقرار ساتم ترڅو چې الله تعالی تاسو دلته برقرار ساتی.

د مذکوره تعلیق تفصیل او مقصد: پورتنی کلمات رسول الله مبارک صلی الله علیه وسلم د خیبر د یهودیانو دپاره ارشاد فرمائیلې وو،د خیبر د فتح کولو نه پس نبی علیه السلام خپله اراده دا ښکاره کړې وه چې یهودیان ددې ځائې نه اوویستلې شی،ځکه چې اوس علاقه د مسلمانانو په ملکیت کښې راغلې وه،هر کله چې یهودیانو ته د نبی علیه السلام ددې ارادې پته اولګیده نو هغوی د نبی علیه السلام په خدمت کښې عرض اوکړو چې مونږ ددې ځائې نه اونۀ ویستلې شو،ددې په بدله کښې به زمونږ له طرفه عمل وی او مسلمانانو ته به نیم پیداوار ورکولې شی،نبی علیه السلام د دغه یهودیانو دا درخواست قبول کړو او دا وضاحت ئې هم اوفرمائیلو چې مونږ ترکوم وخته پورې تاسو دلته باقی ساتل غواړو نو هغې پورې به اوسیږئ،چې کله مونږ ستاسو ویستل غواړو نو بیا به مونږ هغه وخت تاسو اوباسو،دا خبره یهودیانو اومنله،په دې خبره باندې دا معامله جاری وه،تردې چې دا خلق حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په دور کښې ددې

(١) اعلاء السنن:١٢/٥٣٠)_

(٢) الهداية:٧/٢٣٩،كتاب الكراهية،مسائل متفرقة،والاوجز:١٥/٦٥٣)_

(٣) حاشية ابن عابدين:٥/٢٧٤،كتاب الحظر والاباحة،فصل فى البيع،والفتاوى الهندية:٥/٣٤٦،كتاب الكراهية،الباب الرابع عشر فى اهل الذمة......)_

خائي نه اوويستل او د تيماء او د اريحاء طرفته ئې اوليږل (۱).
امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې د مذکوره مقصد ثابتولو او مدلل کولو دپاره دا تعليق پيش کړو چې يهوديان او نور کافران به د جزيرة العرب نه ويستلې شی.دوی ته به دلته د اوسيدو اجازت نۀ ورکړې کيږی.
د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق امام بخاری رحمه الله په خپل "صحيح" کښې کتاب الحرث کښې موصولاً ذکر کړې دې (۲).
ترجمة الباب سره د تعليق موافقت: ترجمة الباب سره د مذکوره تعليق مناسبت بالکل واضح دې ځکه چې ترجمة الباب د يهوديانو د ويستلو وه او د تعليق تعلق هم ددې سره دې.
پورتنې ذکر شوې تفصيل بنۀ طريقې سره ددې خبرې وضاحت کوی.

۲۹۹۶ (۳) - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ خَرَجَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ «انْطَلِقُوا إِلَى يَهُودَ» . فَخَرَجْنَا حَتَّى جِئْنَا بَيْتَ الْمِدْرَاسِ فَقَالَ «أَسْلِمُوا تَسْلَمُوا، وَاعْلَمُوا أَنَّ الأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ، وَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُجْلِيَكُمْ مِنْ هَذِهِ الأَرْضِ، فَمَنْ يَجِدْ مِنْكُمْ بِمَالِهِ شَيْئًا فَلْيَبِعْهُ، وَإِلاَّ فَاعْلَمُوا أَنَّ الأَرْضَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ» .

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف:** دا عبدالله بن يوسف تنيسی رحمه الله دې.د دوی مختصره تذکره د "بدء الوحی" په دويم حديث کښې تيره شوې ده (۴).
② **الليث:** دا امام ابوالحارث ليث بن سعد فهمی رحمه الله دې.د دوی تذکره د "بدء الوحی" په دريم حديث کښې تيره شوې ده (۵).
③ **سعيد المقبری:** دا ابو سعد سعيد بن کيسان مقبری مدنی رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب الدين يسر...... " کښې بيان شوې دی (۶).

(۱) انظر الصحيح للبخاري،کتاب الحرث،باب اذا قال رب الارض:اقرک ما اقرک الله......رقم (۲۳۳۸))_
(۲) پورته حواله،وکذا وصله مسلم فی صحيحه،کتاب المساقاة،باب المساقاة......رقم (۳۹۶۷))_
(۳) قوله: عن ابی هريرة رضی الله عنه "الحديث،اخرجه البخاری ايضا،کتاب الاعتصام......باب قوله تعالی:(وکان الانسان اکثر شئ جدلا) رقم (۷۳۴۸)،وکتاب الاکراه،باب فی بيع المکره ونحوه......رقم (۶۹۴۴)، ومسلم، کتاب الجهاد،باب اجلاء اليهود من الحجاز،رقم (۴۵۹۱)،وابو داود،کتاب الخراج......باب کيف کان اخراج اليهود......؟رقم (۳۰۰۳))_
(۴) کشف الباری:۱/۲۸۹)_
(۵) کشف الباری:۱/۳۲۴)_
(۶) کشف الباری:۲/۳۳۶)_

④ابيه: دلته د "اب" نه مراد د سعيد المقبري والد صاحب ابوسعيد كيسان بن سعيد المقبري رحمه الله دی(١).

⑤ابوهريره رضي الله عنه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه حالات په كتاب الايمان، "باب أمور البيان" كښې تير شوي دي.(٢).

قوله: قال: بينما نحن في المسجد خرج النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: انطلقوا إلى يهود: حضرت ابوهريره رضي الله عنه فرمائي چې مونږ (صحابه كرام) په مسجد كښې ناست وو چې نبی كريم صلی الله علیه وسلم د خپلې حجرې نه راووتلو او وې فرمائيل، د يهوديانو طرفته لاړ شئ.

په حديث شريف كښې د يهوديانو نه څوک مراد دی؟ پورتنی حديث كښې دا راغلې دي چې "انطلقوا الى يهود" اوس سوال دادې چې ددې نه د يهوديانو كومه قبيله مراد ده؟ ددې سوال د جواب نه وړاندې په دې باندې ځان پوهه كړئ چې كله نبی علیه السلام مدينې منورې ته تشريف راوړلو نو دغه وخت دغه ځائې كښې د كفارو درې قسمونه وو:

①كفار محاربين، چې باقاعده به ئې د دشمنئ اعلان كوو، د جنګ دپاره راضي وو او د نبی علیه السلام او د مهاجرينو د وجود برداشت كولو دپاره بالكل تيار نه وو.

②كفار مترددين، كوم چې ددې خبرې په انتظار كښې وو چې ګورو چې ددې مسلمانانو به څه انجام وی؟ كه غالب شو نو مونږ به هم دوی سره شو، ورنه د خپل پلار نيكه په دين باندې به قائم پاتې شو. بيا د دوی هم درې قسمونه وو: يو خو هغه وو چې باطناً ئې د نبی علیه السلام غلبه غوښتله، لكه بنو خزاعه، دويم هغه قسم خلق دی چې باطناً ئې د نبی علیه السلام د شكست تمنا كوله لكه بنوبكر، دريم قسم هغه خلق وو چې ظاهراً خو نبی علیه السلام سره وو او باطناً د نبی علیه السلام د دشمنانو ملګری وو لكه منافقين.

③د مدينې منورې يهوديان، يعنی بنونضير، بنوقريظه او بنوقينقاع وغيره، دوی سره د نبی علیه السلام دا معاهده شوې وه چې يو بل سره به نه جنګ كوو او نه به د يو بل خلاف د يو قبيلې مدد كوو(٣). ليكن چونكه د يهوديانو په فطرت كښې مكر او دهوكه بازی داخل ده، دلته هم ددې كار نه منع نه شو او ددې معاهدې پوره والې ئې اونه كړو، نو د ټولو نه مخكښې بنوقينقاع دا معاهده ماته كړه او په يهوديانو كښې د ټولو نه مخكښې هم دوی د مدينې منورې نه جلاوطن كړې شو، د دوی د جلاوطن كيدو دا واقعه د پنځلسم شوال دويمې (٢) هجرئ ده.(٤). د بنوقينقاع نه پس په يهوديانو كښې بنونضير وعده خلافی اوكړه، نبی علیه السلام

---

(١) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الاذان، باب وجوب القراءة للامام والماموم......)_
(٢) كشف الباری:١/٦٥٩)_
(٣) انظر فتح الباری:٧/٣٣٠، وكشف الباری، كتاب المغازی:١٧٨_١٧٩)_
(٤) كشف الباری، كتاب المغازی:١٨٢)_

دوی هم د مدینې منورې نه جلاوطن کړل او دا د څلورمې هجرئ د ابتداء واقعه ده.
بنوقریظه چونکه په غزوهٔ خندق کښې د قریشو ملګرتیا اوکړه او نبی ﷺ سره ئې خپله معاهده ماته کړه، ددې وجې نه دوی هم په ۵ هجرئ کښې قتل کړې شو، د دوی ښځې او بچې غلامان کړې شو.(۱) د یهودیانو ددې قبیلو د جلاوطن کیدو دا ټول مذکوره واقعات چې دی نو دا د غزوهٔ خیبر نه وړاندې دی او حضرت ابوهریره رضی الله عنه د خیبر د فتح کولو نه پس راغئ او اسلام ئې قبول کړو، ددې وجې نه د حدیث دا الفاظ "بینما نحن فی المسجد......إلی یهود" مشکل ثابتیږی چې دلته د یهودیانو نه څوک مراد دی؟
د علامه قرطبی رحمه الله د کلام دسیاق نه ذهن ته دا راځی چې دلته د یهودیانو نه مراد بنونضیر دی لیکن دا جواب په هغه صورت کښې قابلِ قبول کیدې شی چې: د "بینما نحن" نه مراد "بینما المسلمون" وی، اوس به مطلب داوی چې دوی د یو زوړ امر حکایت بیانوی، چې په هغې کښې دوی په خپله شریک نهٔ وو، لیکن په اول وخت کښې چې کوم حضرات مسلمانان شوې وو نو د هغوی نه ئې ددې په باره کښې څهٔ اوریدلې وو او د هغې نه تعبیر دوی د "نحن" په صیغې د متکلم سره اوکړو.(۲)
حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې د باب په دې حدیث کښې د کومو یهودیانو تذکره اوشوه نو د دوی د نسب وضاحت ما ته چرته ملاؤ نهٔ شو چې دا څوک وو؟ ظاهره خو داده چې د بنوقینقاع، بنونضیر او بنوقریظه نه پس څهٔ یهودیان په مدینه منوره کښې پاتې شوې وو، هغوی ترینه مراد دی.(۳) لکه د باب په حدیث شریف کښې چې کومه مکالمه ذکر ده نو دا دوی سره شوې وه، دغه دوران کښې حضرت ابوهریره رضی الله عنه هم موجود وو، ددې مکالمې دوران کښې نبی ﷺ د دوی د ویستلو اراده هم ښکاره کړه، دې دپاره چې جزیرة العرب د یهودیانو او د نورو کافرانو نه بالکل پاک او صفا شی.(۴) والله اعلم بالصواب
قوله: فخرجنا حتی جئنا بیت المدراس: نومونږ اووتلو، تردې چې بیت المدراس ته راغلو.
د بیت المدراس معنی: ددې لفظ دوه معنې بیان کړې شوې دی:
① بیت المدراس هغه ځائې ته وئیلې شی چرته چې به د یهودیانو عالم (ربی) هغوی ته د مذهبی کتابونو تعلیم ورکوو.
② د مدراس نه د یهودیانو هغه عالم مراد دې، کوم چې به د هغوی کتاب لوستهٔ او هغوی ته به ئې ښودهٔ.(۵) په اولنی صورت کښې د ظرفیت او په دویم صورت کښې د فاعلیت معنی ده.

---

(۱) تفصیل دپاره اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی: ۲۹۶)_
(۲) فتح الباری: ۶/۲۷۱)_
(۳) پورته حواله. و ذکر الحافظ رحمه الله فیه وجوها اخری ایضا. انظرها ان شئت)_
(۴) ارشاد الساری: ۵/۲۳۵)_
(۵) پورته حواله. قال الحافظ فی فتح الباری (۶/۲۷۱): والاول ارجح؛ لان .... [بقیه برصفحه آئنده...

پورته ترجمه كښې اولنۍ صورت اختيار كړې شوې دې.

فقال: أسلموا تسلموا، واعلموا أن الارض لله و رسوله، وإني أريد أن أجليكم من هذه الارض

نبى عليه السلام اوفرمائيل، اسلام قبول كړئ، نو محفوظ او مامون به شئ، او په دې ځان پوهه كړئ چې زمكه د الله تعالى او د هغهٔ د رسول ده، دغه شان دا چې زهٔ تاسو ددې زمكې (حجاز مقدس) نه جلا وطن كول غواړم.

د نبى كريم ﷺ دا ارشاد مبارك "أسلموا تسلموا" د جوامع الكلم نه دې، چې د خپل اختصار باوجود په كښې د دنيا او آخرت ټولې كاميابۍ راټولې شوې دى، دغه شان دا ارشاد مبارك د لفظى او معنوى بلاغت جامع مثال دې (١). ددې حديث په نورو طُرُقو كښې د "أسلموا تسلموا" جمله مكرر راغلې ده، چې نبى عليه السلام دا خبره څو ځله ارشاد اوفرمائيله، ليكن امام بخارى رحمه الله غالباً دلته د اختصار د وجې نه صرف يو جمله ذكر كړې ده (٢).

د "واعلموا..... "جمله ابتدائيه مستانفه ده او مطلب دادې چې كله نبى عليه السلام دا اوفرمائيل چې "أسلموا تسلموا" نو ګويا هغوى تپوس اوكړو چې "لم قلت هذا وكررته؟" چې تاسو مونږ ته دا الفاظ ولې اووئيل او دا مو ولې تكرار كړل يعنى ولې مو بار بار اووئيل؟ ددې په جواب كښې نبى عليه السلام اوفرمائيل چې په دې خبره ځان ښهٔ پوهه كړئ چې زهٔ ستاسو ويستل غواړم، كه تاسو خلقو اسلام قبول كړو نو د جلاوطن كيدو نه به بچ شئ او د نورو مشكلاتو نه به هم بچ شئ كوم مشكلات چې د جلاوطنۍ نه هم زيات سخت كيدې شى (٣).

قوله: فمن يجد منكم بماله شيئاً فليبعه : ددې وجې نه د كوم سړى په ملكيت چې څهٔ داسې څيز وى چې غيرمنقول وى نو هغه دې دلته خرڅ كړى.

د يجد مشتق منه او معنى: په حديث شريف كښې چې د "يجد" لفظ راغلې دې نو دا د وجدان نه مشتق دې يا د وجد نه مشتق دې، د وجدان معنى ده موندل او د وجد معنى ده محبت. كه د وجدان نه مشتق اومنلې شى نو په دې صورت كښې به د پورتنۍ جملې مطلب دا شى چې هغه څيزونه چې د هغې منتقل كول سخت او مشكل وى لكه اونې وغيره، يا د هغې منتقل كول ناممكن وى لكه جائيداد وغيره نو كه ددې څوك اخستونكې دلته ملاؤ شى، خرڅ ئې ممكن وى نو دا خرڅ كړئ، ګويا نبى عليه السلام ددې ارشاد مبارك په ذريعې سره دغه يهوديانو ته

بقيه ازحاشيه گذشته] فى الرواية الاخرى: حتى انى المدراس...... "ولكن رده العينى رحمه الله (٨٩/١٥) حيث قال: ماثم ترجيح، لان معنى اتى المدراس اى جاء مكان دراستهم للتوراة ونحوها"_

(١) ارشاد السارى: ٢٣٥/٥_

(٢) انظر الصحيح للبخارى، كتاب الاكراه، باب فى بيع المكره، رقم (٦٩٤٤)، وسنن ابى داود، كتاب الخراج...... باب كيف كان اخراج اليهود؟ رقم (٣٠٠٣)_

(٣) عمدة القارى: ٩٠/١٥، وفتح البارى: ٢٧١/٦، وارشاد السارى: ٢٣٥/٥_

ددې خبرې اجازت ورکړو چې که تاسو ددې څیزونو خرڅول غواړئ نو بالکل خرڅولې شئ.
که د وجد نه مشتق اومنلې شی نو په دې صورت کښې به مطلب دا شی چې هغه څیزونه چې
تاسو ته محبوب او خوښ دی نو هغه تاسو خرڅولې شئ(١).

قوله: وإلا فاعلموا أن الارض لله ورسوله: او که داسې نه وی خرڅ مو نه کړل نو پوهه شئ چې زمکه د الله تعالی او د هغهٔ د رسول ده.
مطلب دادې چې تاسو خپل مملوکه څیزونه خرڅولې شئ، تاسو ته اجازت دې خرڅ ئې کړئ. ورنه ددې ځائې نه وتل خو ستاسو دپاره مقدر دی، ددې وجې نه په هرحال کښې چې وی تاسو به ددې ځائې نه ویستلې شئ، د الله تعالی مشیت هم دادې چې هغه ستاسو ددې زمکو وارثان مسلمانان اوګرځوی ددې وجې نه ددې ځائې نه اوځئ(٢).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه ددې حدیث شریف مطابقت ترجمة الباب سره په دې معنی کښې دې چې په دې کښې د نبی علیه السلام دا ارشاد مبارک نقل کړې شو چې. نبی علیه السلام د یهودیانو د ویستلو اراده فرمائیلې وه. وجه دا وه چې نبی علیه السلام د عرب په زمکه باندې د کفارو موجودګی نهٔ خوښوله. لیکن قدرت ته دا منظوره نهٔ وه چې دا خپله اراده ئې پوره کړې وې لیکن وصیت ئې اوکړو چې غیرمسلم د جزیرة العرب نه اوباسئ، نو په دې وصیت باندې بیا وروستو حضرت عمرفاروق رضی الله عنه د خپل خلافت په زمانه کښې عمل اوکړو او باقی پاتې ټول یهودیان او کفار ئې د هغهٔ ځائې نه بهر کړل، دا د ترجمة الباب مقصود وو.(٣).

٢٩٩٧ :(٤) حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ الأَحْوَلِ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - يَقُولُ يَوْمُ الْخَمِيسِ، وَمَا يَوْمُ الْخَمِيسِ ثُمَّ بَكَى حَتَّى بَلَّ دَمْعُهُ الْحَصَى. قُلْتُ يَا أَبَا عَبَّاسٍ، مَا يَوْمُ الْخَمِيسِ قَالَ اشْتَدَّ بِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَجَعُهُ فَقَالَ «ائْتُونِي بِكَتِفٍ أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لاَ تَضِلُّوا بَعْدَهُ أَبَدًا». فَتَنَازَعُوا وَلاَ يَنْبَغِي عِنْدَ نَبِيٍّ تَنَازُعٌ فَقَالُوا مَا لَهُ أَهَجَرَ اسْتَفْهِمُوهُ. فَقَالَ «ذَرُونِي، فَالَّذِي أَنَا فِيهِ خَيْرٌ مِمَّا تَدْعُونِي إِلَيْهِ - فَأَمَرَهُمْ بِثَلاَثٍ قَالَ - أَخْرِجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ، وَأَجِيزُوا الْوَفْدَ بِنَحْوِ مَا كُنْتُ أُجِيزُهُمْ». وَالثَّالِثَةُ خَيْرٌ، إِمَّا أَنْ سَكَتَ عَنْهَا، وَإِمَّا أَنْ قَالَهَا فَنَسِيتُهَا. قَالَ سُفْيَانُ هَذَا مِنْ قَوْلِ سُلَيْمَانَ. [ر: ١١٤]

---

(١) پورته حواله جات_

(٢) عمدة القاری:١٥/ ٩٠، وارشاد الساری:٥/ ٢٣٥، وشرح الکرمانی:١٣/ ١٣٣)_

(٣) هذا خلاصة ما ذکره العینی فی العمدة:١٥/ ٨٩، وایضا انظر ارشاد الساری:٥/ ٢٣٥، وشرح ابن بطال:٥/ ٣٤١_ ٣٤٢)_

(٤) قوله: ابن عباس رضی الله عنه ": الحدث، مر تخریجه فی کتاب العلم، باب کتابة العلم)_

رجال الحدیث

①**محمد**: دلته د امام بخاری رحمه الله د شیخ محمد باره کښې هیڅ یو راوی دا وضاحت نۀ دې کړې چې د محمد نه څوک مراد دی؟د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې داده چې د محمد نه مراد ابن سلام دې،ځکه چې د کتاب الوضوء په یو روایت کښې"حدثنا محمد حدثنا ابن عیینة" راغلې دې(۱) په دې باندې حافظ رحمه الله یقین کړې دې چې ځنګه دغلته ابن سلام مراد دې نو دلته هم ابن سلام مراد دې(۲)او د محمد بن سلام بیکندی رحمه الله حالات په کتاب الایمان،"باب قول النبی ﷺ:انا اعلمکم بالله......"کښې تیر شوې دی.(۳).

②**ابن عیینه**:دا مشهور امام حضرت سفیان ابن عیینه رحمه الله دې.د دوی تذکره د"بدء الوحی"د اولنی حدیث په ضمن کښې اجمالاً او په کتاب العلم،"باب قول المحدث:حدثنا......"کښې تفصیلاً تیره شوې ده.(۴).

③**سلیمان**:دا سلیمان بن ابی مسلم الاحول رحمه الله دې.(۵).

④**سعید بن جبیر**:دا مشهور تابعی حضرت سعید بن جبیر اسدی رحمه الله دې.

⑤**عبدالله بن عباس** رضی الله عنهما:دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس هاشمی رضی الله عنهما دې.ددې دوو حضراتو تذکره د بدء الوحی په"الحدیث الرابع"کښې ذکر کړې شوې ده.(۶).

---

[1] انظر صحیح البخاری،کتاب الوضوء،باب غسل المراة اباها الدم......رقم (۲۴۳))_

[2] فتح الباری:۲۷۱/۶، ورد علیه العینی_کعادته مواضع شتی_حیث قال: لا یلزم من قوله فی الوضوء: حدثنا ابن سلام عن ابن عیینه،ان یکون هنا ایضا ابن سلام عن ابن عیینه؛لانه قال فی عدة مواضع:عن محمد بن یوسف البیکندی عن ابن عیینة،و روی الاسماعیلی هذا الحدیث عن الحسن بن سفیان عن محمد بن خلاد الباهلی عن ابن عیینة...... ".(انظر العمدة:۹۰/۱۵)هذا الکلام منه_کما تری_ولکنه ایضا لا یخلو عن النظر: لانه کما لا یلزم من ان یکون ابن سلام،کذلک لا یلزم ان یکون ابن یوسف البیکندی،ولا سیما اذا صرح الامام البخاری رحمه الله فی جمیع المواضع من کتاب الوضوء،بنسب محمد بن یوسف،الا محمدا الذی نحن بصدده، فانه قال هناک فقط: محمد عن ابن عیینة"غیر منسوب،کما ذکر هنا ایضا غیر منسوب،ومن ثمه لم یقل هناک فی الوضوء: ابن سلام"کما اشرنا الیه الآن،ثم ان اراد العینی رحمه الله بقوله: و روی الاسماعیلی...... "انه یمکن ان یکون ابن خلاد فهو مما لا یمکن،لان ابن خلاد الباهلی لا یروی عنه الامام البخاری،ولا هو من شیوخه،نعم ابن خلاد من تلامذة ابن عیینة الامام.(انظر تهذیب الکمال:۱۶۹/۲_۱۷۰).فلعل هذا الامر اوقعه فی الحیرة،والله اعلم بالصواب.والعلامة القسطلانی ایضا جزم بقول الحافظ،انظر شرحه:۲۳۵/۵)_

[3] کشف الباری:۹۳/۲)_

[4] کشف الباری:۲۳۸/۱،و:۱۰۲/۳)_

[5] د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب التهجد،باب التهجد باللیل)_

[6] کشف الباری:۳۴۵/۱)_

خبرداري: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما ددې روايت تشريح په كتاب العلم او كتاب المغازى كښې راغلې ده[1].

ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت: ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله كښې دې، "أخرجوا المشركين من جزيرة العرب" ليكن دا اشكال پرې كيږى چې ترجمة الباب خو د يهوديانو د ويستلو ده،او په حديث شريف كښې د مشركانو د ويستلو تذكره ده، نو دا څنګه مطابقت شو؟

ددې جواب دادې چې لفظ د مشرک عام دې چې يهوديانو ته هم شامل دې،دلته د توجه قابله خبره دا ده چې اكثر يهوديان د الله تعالى د وحدانيت قائل وى،د مسلمانانو نه پس د دنيا هم دا يو قوم دې چې د توحيد قائل دى،ددې باوجود د ذوى د ويستلو حكم دې نو د مشركانو او د نورو كافرانو د ويستلو حكم خو به په طريقه اولى سره وى[2].والله اعلم

دلته ددې خبرې لحاظ هم ساتل پكار دى چې د باب په روايت كښې د نسخو اختلاف دې،په يو نسخه كښې "أخرجوا المشركين..... "او په دويمه نسخه كښې،كومه چې د جيانى نسخه ده، "أخرجوا اليهود..... "راغلې دې،روايتى حيثيت سره دا اولنۍ نسخه زياته غوره او راجح ده[3].

⑰ باب: إِذَا غَدَرَ الْمُشْرِكُونَ بِالْمُسْلِمِينَ هَلْ يُعْفَى عَنْهُمْ

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخارى رحمه الله مقصد دادې چې كه مشركان مسلمانانو سره دهوكه اوكړى يا مسلمانانو سره وعده خلافى اوكړى نو آيا دوى ته معافى كيدې شى؟

مصنف رحمه الله په دې سلسله كښې څۀ فيصله كن خبره نۀ ده كړې،وجه داده چې په روايت الباب كښې كومه واقعه نقل شوې ده،په هغې كښې د امامانو او د فقهاؤ اختلاف دې،چې كومې ښځې نبى عليه السلام ته زهر وركړې وو نو آيا هغې ته سزا وركړې شوې وه يا نبى عليه السلام هغه معاف كړې وه[4].

د مذكوره مسئلې تفصيل: قاضى عياض رحمه الله فرمائى چې په دې باب كښې روايتونه مختلف دى، چې نبى عليه السلام دا يهودنړه قتل كړې وه يا نۀ؟ لكه د صحيح مسلم د حضرت انس رضي الله عنه د روايت،په ابوداؤد شريف كښې د حضرت جابر رضي الله عنه د روايت[5]،دغه شان د ابن هشام[6] د

[1]) كشف البارى،كتاب العلم: ٤/ ٣٣٠_٣٨٥،وكتاب المغازى:٦٧٢_٦٧٧)_
[2]) عمدة القارى:١٥/ ٩٠،وفتح البارى:٦/٢٧١)_
[3]) فتح البارى:٦/٢٧١)_
[4]) فتح البارى:٦/ ٢٧٢،وعمدة القارى:١٥/٩١)_
[5]) سنن ابى داود،كتاب الديات،باب فيمن سقى رجلا سما......رقم (٤٥١٠))_
[6]) سيرة ابن هشام:٣/٣٣٨،بقية امر خيبر،امر خيبر،امر الشاة المسمومة)_

ذکر کړي تفصیل نه دا معلومیږی چې نبی ﷺ دغه ښځه نهٔ وه قتل کړې، بلکه د حضرت انس رضی الله عنه د مسلم شریف روایت خو صراحتاً د قتل نفی کوی، فرمائی:

"أن امرأة يهودية أتت رسول الله صلى الله عليه وسلم بشاة مسمومة، فأكل منها، فجئ بها إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فسألها عن ذلك، فقالت: أردت لأقتلك، قال: ماكان الله يسلطك على ذاك، قال: أو قال: علي، قال: قالوا: ألا نقتلها؟ قال: لا" (١).

یعنی "یو یهودی ښځې نبی ﷺ ته د زهرو نه ډکه چیلۍ راوړله، نبی ﷺ د هغې نه لږ شان خوراک اوکړو، بیا دغه ښځه د نبی ﷺ خدمت کښې حاضره کړې شوه نو نبی ﷺ ددې ښځې نه په چیلۍ کښې د زهرو اچولو تپوس اوکړو نو هغې ښځې اووئیل چې زما ستاسو د قتل کولو اراده وه. نبی ﷺ اوفرمائیل چې الله تعالی به تاسو ته ددې موقع نهٔ درکوی، یا ئې دا اوفرمائیل چې الله تعالی به تاته په ما باندې تسلط نهٔ درکوی. صحابه کرامو رضی الله عنهم عرض اوکړو، چې آیا مونږ دا قتل نهٔ کړو؟ نبی ﷺ اوفرمائیل، نه".

او د حضرت ابوسلمه په روایت کښې راغلي دي کوم چې د ابوداؤد شریف (٢) روایت دې. چې نبی ﷺ دغه ښځه قتل کړه، هم دا مضمون امام عبدالرزاق په "مصنف" کښې د معمر بن راشد (٣) او علامه ابن سعد رحمه الله په "طبقات" کښې د "ابن لهيعة عن عمر مولى عفرة" د طریق نه نقل کړې دی (٤). ددې تعارض د ختمولو دپاره امام بیهقی رحمه الله خو دا فرمائیلې دی چې کیدې شی چې نبی ﷺ اول معافی فرمائیلې وی لیکن ددې واقعې نه چې کوم دویم یعنی حضرت بشر بن البراء بن معرور رضی الله عنه متاثره شوې وو او ددې واقعې نه یو کال پس وفات شوې وو نو نبی ﷺ د دوی په قصاص کښې دا ښځه هم قتل کړه (٥). هم دا جواب علامه سهیلی رحمه الله هم کړې دې او نبی ﷺ چې دې ښځې ته کومه معافی کړې وه نو ددې وجه ئې دا ښودلې ده چې د نبی ﷺ دا عادت نهٔ وو چې د خپل ذات دپاره د چا نه انتقام واخلی، ددې وجې نه ئې دې ښځې ته معافی کړې وه، بیا د حضرت بشر رضی الله عنه په بدله کښې قصاصاً قتل کړه (٦). البته

(١) انظر صحيح مسلم، كتاب السلام، باب السم، رقم (٥٧٠٥)_

(٢) سنن ابى داود، كتاب الديات، باب فيمن سقى رجلا سما......رقم (٤٥١١)_

(٣) المصنف لعبد الرزاق: ٥٣/٦، كتاب اهل الكتاب، هل يقتل ساحر هم؟ (١٠٠٠٣)، و: ١٨٨/١٠، كتاب الجامع، باب الحجامة......رقم (١٩٩٨٣)_

(٤) الطبقات الكبرى لابن سعد: ١٧٢/١، ذكر علامات النبوة بعد نزول الوحى)_

(٥) دلائل النبوة للبيهقى: ٢٦٢/٤، واختاره النووى فى شرحه على مسلم: ٢٢٢/٢، وقال: قال القاضى: وجه الجمع بين هذه الروايات والاقاويل انه لم يقتلها اولا حين اطلع على سمها، وقيل له: اقتلها، فقال: لا فلما مات بشر بن البراء من ذلك سلمها لاوليائه، فقتلوها قصاصا، فيصح قولهم: لم يقتلها اى: فى الحال، ويصح قولهم: قتلها، اى: بعد ذلك". وكذا السيوطى، انظر الديباج: ٨٤٨/٢)_

(٦) الروض الانف للسهيلى: ٢٤٣/٢، فصل: وذكر الشاة المسمومة.....)_

حافظ ابن حجر رحمه الله د نبی علیه السلام ددې معافئ يو بله وجه هم ليکلې ده چې ممکنه ده چې د نبی علیه السلام ددې معافئ د وجې نه دا ښځه اسلام قبول کړی او ددې قتل د حضرت بشر رضی الله عنه د وفات پورې ددې وجې نه مؤخر کړې شو چې د حضرت بشر په وفات سره به د قصاص وجوب متحقق او ثابت شی،نوهرکله چې د قصاص وجوب متحقق شو نو دغه ښځه بيا قصاصاً قتل کړې شوه(١).علامه سحنون مالکی رحمه الله خو په دې خبره باندې د محدثينو اجماع نقل کړې ده چې نبی علیه السلام دغه ښځه قتل کړې وه(٢).ليکن څنګه چې پورتنی تفصيل نه معلومه شوه چې دا مسئله متفق عليه نۀ ده بلکه مختلف فيه ده،ددې وجې نه د اجماع دعوی کول صحيح نۀ دی. والله اعلم بالصواب

ددې نه پس چې امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې کوم سوال ذکر کړې دی،هغه اوګورئ چې په پورتنۍ مسئله کښې د فقهاؤ څۀ مؤقف دې؟ددې جواب دادې چې دا کار په امام او حاکم باندې موقوف دې چې غدار او خيانتګر ته څۀ سزا ورکوی؟که هغه خيال اوکړی چې د قتل ضرورت نشته نو د تنبيه او خبردارۍ په طور باندې نوره سزا ورکولې شی او معافی ورته هم کولې شی،مثلاً د جرم نوعيت معمولی وی او که حاکم او امام ددې مجرم قتل مناسب او ضروری اوګنړی نو قتل دې کړی،مثلاً دا چې جرم ئې غيرمعمولی وی لکه يو مسلمان قتل کړی وغيره وغيره،لکه نبی علیه السلام عرنيين قتل کړې وو ځکه چې هغوی نبی علیه السلام سره وعده خلافی کړې وه او د نبی علیه السلام شپونکې حضرت يسار رضی الله عنه ئې قتل کړې وو.

علامه مهلب رحمه الله فرمائی:

"ويعفی عن المشرکين إذا غدروا بشئ يستدرك إصلاحه وجبره،ويعصم الله تعالى منه،إذا رأى الامام ذلك،وإن رأى عقوبتهم عاقبهم بما يؤدى إليه اجتهاده،وإما إذا غدروا بالقتل أو بما لايستدرك جبره،ومالا يعتصم من شره،فلا سبيل إلى العفو كما فعل النبی صلى الله عليه وسلم فی العرنيين(٣)عاقبتهم بالقتل"(٤).

په چا باندې زهر خوړلو سره د قتلولو حکم: دلته يوه بله مسئله هم ده،هغه دا چې که يو کس باندې زهر اوخوړلې شی اوهغه قتل شی نو زهر ورکوونکې به قصاصاً قتل کولې شی يا نۀ؟

په دې مسئله کښې هم د علماؤ اختلاف دې،د جمهور علماؤ مؤقف هم دادې چې په دې کښې قصاص واجب دې او پورتنی مذکوره صورت کښې به زهر ورکوونکې قتل کولې شی او د متقدمين احنافو حضراتو په نزد زهر ورکولو سره قصاص نۀ واجبيږی،اګرچه زهر خوړلو والا مړ شی(٥).ليکن د متاخرين احنافو فتوی د جمهورو په قول باندې ده،ځکه چې

(١) فتح الباری:٤٩٧/٧،وارشاد الساری:٢٣٧/٥)_

(٢) عمدة القاری:٩١/١٥،وشرح النووی علی مسلم:٢٢٢)_

(٣) انظر لحديث العرنيين،صحيح البخاری،کتاب المغازی،باب قصة عکل وعرينة،رقم (٤١٩٢))_

(٤) شرح ابن بطال:٣٤٧/٥)_

(٥) البحرا الرائق شرح کنز الدقائق:٩١٨/،کتاب الجنايات،باب ما يوجب....[بقيه برصفحه آئنده....

په دې زمانه کښې فساد نور هم زيات شوې دې نو د مفسدينو د شر نه عامة الناس لره محفوظ کول به هم دغه شان ممکن وى، امام رافعى رحمه الله فرمائى:

"والعمل على هذه الرواية فى زماننا، لانه ساع فى الارض بالفساد، فيقتل دفعاً لشره"(١)

الشيخ محمد تقى العثمانى حفظه الله: "ولا شك ان زماننا اكثر فساداً، فالعمل بقول الجمهور اولى، ان شاء الله تعالى". تكملة فتح الملهم: ٣٢٨/٢ـ.

٢٩٩٨: (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدٌ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا فُتِحَتْ خَيْبَرُ أُهْدِيَتْ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - شَاةٌ فِيهَا سُمٌّ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اجْمَعُوا إِلَىَّ مَنْ كَانَ هَا هُنَا مِنْ يَهُودَ». فَجُمِعُوا لَهُ فَقَالَ «إِنِّي سَائِلُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ أَبُوكُمْ». قَالُوا فُلاَنٌ. فَقَالَ «كَذَبْتُمْ، بَلْ أَبُوكُمْ فُلاَنٌ». قَالُوا صَدَقْتَ. قَالَ «فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ» فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذِبَنَا كَمَا عَرَفْتَهُ فِي أَبِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «مَنْ أَهْلُ النَّارِ». قَالُوا نَكُونُ فِيهَا يَسِيرًا ثُمَّ تَخْلُفُونَا فِيهَا. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اخْسَئُوا فِيهَا، وَاللَّهِ لاَ نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا - ثُمَّ قَالَ - هَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ. قَالَ «هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هَذِهِ الشَّاةِ سُمًّا». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ». قَالُوا أَرَدْنَا إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا نَسْتَرِيحُ، وَإِنْ كُنْتَ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ. [٤٢٤٩، ٥٧٧٧]

خبرداري: دا سند معمولى اختلاف سره اوس يو باب وړاندې په "باب إخراج اليهود" کښې تير شوې دې.

په حديث شريف کښې د مذکوره واقعې تفصيلات: د باب په حديث باندې د پوهيدلو دپاره دا ضروري ده چې مونږ ددې پس منظر او نورو جزئياتو او تفصيلاتو باندې هم نظر واچوو.

هرکله چې خيبر فتح شو او د جنګ حالات برابر شو نو يهودى ښځې د نبى عليه السلام د دعوت پروګرام جوړ کړو، دغه وخت نبى عليه السلام ام المؤمنين حضرت صفيه رضي الله عنها سره وو، نو دغه ښځې يو وريته کړې شوې چيلئ د نبى عليه السلام خدمت کښې حاضره کړه، دې ښځې ددې خبرې تحقيق د مخکښې نه کړې وو چې نبى عليه السلام ته د نورو اندامونو په مقابله کښې د چيلئ خپه زيانه خوښه ده نو ټوله چيلئ کښې دغه ښځې زهر ګډ کړل او د هغې په دغه غوښه کښې ئې زهر

بقيه ازحاشيه گذشته] القصاص......ورد المحتار: ٣٨٥/٥، والام للشافعى: ٤٢/٦، كتاب جراح العمد، الرجل يسقى الرجل السم......، والمغنى: ٢١٢/٨)ـ

(١) انظر تقريرات الرافعى على رد المحتار: ٣٢٣/٢)ـ

(٢) قوله: عن ابى هريرة رضي الله عنه: "الحديث، اخرجه البخارى ايضا، كتاب المغازى، باب الشاة التى سمت للنبى صلى الله عليه وسلم بخيبر، رقم (٤٢٤٩)، وكتاب الطب، باب ما يذكر فى سم النبى صلى الله عليه وسلم، رقم (٥٧٧٧))ـ

زیات مقدار کښې شامل کړل، چې کله دغه چیلئ د نبی ﷺ او د صحابه کرامو وړاندې د خوراک دپاره پیش کړې شوه نو نبی ﷺ ترینه دغه مذکوره غوښه اوچته کړه، د هغې نه ئې بوټئ باندې چک اولګوو لیکن د تیرولو وخت رانغې، نبی ﷺ سره نزدې حضرت بشر بن البراء بن معرور هم ناست وو هغوی هم ددې نه څۀ واخستۀ لیکن هغوی نمړئ تیره کړه او نبی ﷺ نمړئ واپس کړه، بیا ئې اوفرمائیل چې دا هډوکې ما ته وائی چې په دې کښې زهر دی، بیا نبی ﷺ هغه ښځه راوغوښتله، تپوس ئې ترینه اوکړو نو هغې ددې خبرې اقرار اوکړو چې ما په دې کښې زهر ګډ کړې دی(۱). ددې نه پس د باب حدیث شریف ته اوګورئ.

قوله: قَالَ: لما فتحت خيبر أهديت للنبي صلى الله عليه وسلم شاة. فيها سُم:

حضرت ابوهریره ﷺ فرمائی چې هرکله خیبر فتح شو نو نبی کریم ﷺ ته په هدیه کښې یو چیلئ پیش کړې شوه چې زهر په کښې اچولې شوې وو. د صحیح مسلم په حوالې سره اوس تیر شو چې دا چیلئ پیش کوونکې یو یهودی ښځه وه، اهل سیرو ددې ښځې نوم زینب بنت الحارث نقل کړې دې، دا د سلام بن مشکم ښځه وه او د مرحب خور یا وریره وه(۲).

د کلمه سُم تحقیق: په کلمه سم کښې درې لغتونه دی، دا د سین فتحه، ضمه او کسره درې واړو حرکاتو سره لوستلې شوې دې او فتحه په کښې افصح حرکت دې، ددې جمع سمام او سموم ده ددې معنی زهر ده(۳).

فَقَالَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم «اجْمَعُوا إِلَيَّ مَنْ كَانَ هَا هُنَا مِنْ يَهُودَ». فَجُمِعُوا لَهُ فَقَالَ «إِنِّي سَائِلُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم «مَنْ أَبُوكُمْ». قَالُوا فُلاَنٌ. فَقَالَ «كَذَبْتُمْ، بَلْ أَبُوكُمْ فُلاَنٌ». قَالُوا صَدَقْتَ.

نو نبی ﷺ اوفرمائیل، دلته چې څومره یهودیان دی، دا ټول جمع کړئ چې زۀ دوی سره ملاؤ شم، نو دوی ټول په یو ځائې باندې جمع کړې شو نو نبی ﷺ هغوی ته اوفرمائیل، زۀ ستاسو نه د یو خبرې تپوس کول غواړم، آیا تاسو به ماته په دې معامله کښې رښتیا وایئ؟ ټولو اووئیل چې اوجی! نبی ﷺ اوفرمائیل، ستاسو پلار څوک دې؟ هغوی اووئیل چې فلانې دې، نبی ﷺ اوفرمائیل چې تاسو دروغژن یئ، بلکه ستاسو پلار خو فلانې دې. هغوی اووئیل چې تاسو رښتیا اووئیل.

ابن حجر رحمه الله لیکلې دی چې دلته د "فلان" نه څوک مراد اخستلې شوې دې، ماته معلومه نۀ شوه(۴)

---

(۱) انظر سیرة ابن هشام:۲/۳/۳۵۲، امر الشاة المسمومة، ودلائل النبوة للبیهقی:۴/۲۶۳)۔

(۲) عمدة القاری:۱۵/۹۱، وفتح الباری:۷/۴۹۷، وسنن ابی داود، کتاب الدیات، باب فیمن سقی رجلا سما......رقم (۴۵۰۹)، ودلائل النبوة:۴/۲۶۳، والروض الانف:۲/۲۴۳)۔

(۳) عمدة القاری:۱۵/۹۱، وارشاد الساری:۵/۲۳۶)۔

(۴) ارشاد الساری:۵/۲۳۶، وهدی الساری:۱ ۴۴، الجزیة والموادعة)۔

قَالَ «فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقِي عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُ عَنْهُ» فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ، وَإِنْ كَذَبْنَا عَرَفْتَ كَذِبَنَا كَمَا عَرَفْتَهُ فِي أَبِينَا. فَقَالَ لَهُمْ «مَنْ أَهْلُ النَّارِ». قَالُوا نَكُونُ فِيهَا يَسِيرًا ثُمَّ تَخْلُفُونَا فِيهَا.

نبي ﷺ اوفرمائيل، که زهٔ ستاسو نه د څهٔ څيز په باره کښې تپوس اوکړم نو آيا تاسو به رښتيا اووايئ؟ هغوی اووئيل چې ائې ابو القاسم! او جي! مونږ به رښتيا وايو، ځکه چې که مونږ تاسو ته دروغ اووايو نو هم به تاسو ته معلومه شي، لکه څنګه چې زمونږ د پلار نيکهٔ په باره کښې تاسو ته معلومه شوه (چې مونږ دروغ وايو) نو نبي ﷺ ترينه پوښتنه اوکړه، جهنميان به څوک وی؟ هغوی جواب ورکړو چې څهٔ ورځې خو به مونږ په جهنم کښې يو، بيا به تاسو خلق زمونږ ځايونه ډک کړئ.

سبحان الله! د بدبختئ او د ضد او عناد انتهاء ته اوګورئ، يهوديانو په خپل مذکوره جواب کښې د خپلې يوې عقيدې اظهار کړې دې چې دا د دوی خپل يو خيال او ګمان دې، د دوی خيال دا وو چې الله تعالی به يهوديانو ته دومره ورځې عذاب ورکوی څومره ورځې چې دوی د غوا د بچی عبادت کړې وو او هغه څلويښت ورځې دی، ددې نه زيات عذاب به مونږ ته نهٔ راکړې کيږی[1] د يهوديانو دا خيالي عقيده قرآن کريم هم ذکر کړې ده، د الله تعالی ارشاد دې: وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۞ دلته دوی ددې عقيدې اظهار کړې دې چې څو ورځې خو به مونږ ته سزا ملاؤ شي ليکن ددې نه پس ستاسو نمبر دې.

د "تخلفونا" لغوی او صرفی تحقيق: "تخلفونا" په اصل کښې تخلفوننا وو، لکه د ابوذر په نسخه کښې تخلفوننا راغلې دې، دلته ددې يو نون ساقط شوې دې، د حرف جازم او ناصب نه بغير هم د نون حذف کول يو لغت دې او دا د خلف يخلف نه دې، ددې معنی ده د چا نائب او قائم مقام کيدل، ددې نه خلف هم دې، خلف هر هغه سړی ته وئيلې شي چې د چا نه پس راشي او د هغهٔ نائب او خليفه وی، ليکن په دې کښې يو فرق هم دې، که دا لفظ د لام سکون سره وی نو ددې معنی ده نائب فی الشر (د شر په کارونو کښې نائب) او که د لام حرکت سره وی نو ددې معنی ده نائب فی الخير (د خير په کارونو کښې نائب او قائم مقام)[2].

قوله: فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم «اخْسَئُوا فِيهَا»: نو نبي ﷺ اوفرمائيل چې هم تاسو په دې کښې خوار او ذليل اوسيږئ.

سپی ته د شړلو او رټلو دپاره اخسا وئيلې کيږی، يعنی لرې شه، دلته په دې جمله کښې دوه احتمالات کيدې شي. اول احتمال خو دا دې چې نبي ﷺ دوی ته بد دعا کړې ده، يعنی الله

[1]) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۲/۱۰)_
[2]) عمدة القاری:۹۱/۱۵، وارشاد الساری:۵/۲۳۶)_

تعالی دې اوکړی چې هم تاسو په دې کښې ذلت او خوارئ سره داخل شئ.دویم احتمال دادې چې دا زجر،توبیخ او رټنه ده یعنی تاسو په دې کښې ورک شئ(١).

قوله: وَاللّٰهِ لاَ نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا -: په خدائې قسم!مونږ به کله هم په جهنم کښې ستاسو ځائې ډک نۀ کړو.

یعنې ستاسو دا وهم اوګمان بالکل باطل دې چې تاسو به د جهنم د سزا یو څو ورځې مستحق یئ.بیا به مونږ د هغې خشاک جوړ شو.دا خو کیدې نۀ شی چې مونږ د جهنم مستحق شو.زمونږ خو پیدائش د جنت دپاره شوې دې.دلته که د چا په ذهن کښې دا اشکال پیدا شی چې ګناهګار مسلمانان به هم جهنم ته داخلیږی.نو د نبی ﷺ دا پورتنئ خبره څنګه صحیح شوه چې مونږ خو به جهنم ته نۀ داخلیږو؟

ددې جواب دادې چې ګناهګار مسلمانان به په جهنم کښې د سزا خوړلو نه پس بالآخر راوځی، ددې وجې نه د مسلمانانو جهنم ته داخلیدل به عارضی وی.په خلاف د یهودیانو. یهودیان خو به په جهنم کښې همیشه دپاره اوسیږی،د جهنم نه ددې یهودیانو وتل ممکن نۀ دی، ددې وجې نه دلته د خلافت او د نیابت د معنې تصور هم نۀ شی کیدې(٢).

ثُمَّ قَالَ -هَلْ أَنْتُمْ صَادِقِيَّ عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ». فَقَالُوا نَعَمْ يَا أَبَا الْقَاسِمِ. قَالَ «هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هَذِهِ الشَّاةِ سُمًّا». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ «مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ». قَالُوا أَرَدْنَا إِنْ كُنْتَ كَاذِبًا نَسْتَرِيحُ، وَإِنْ كُنْتَ نَبِيًّا لَمْ يَضُرَّكَ.

نبی ﷺ بیا اوفرمائیل،که زۀ ستاسو نه د یو څیز په باره کښې تپوس اوکړم نو آیا تاسو به رښتیا اووایئ؟هغې ټولو اووئیل چې ائې ابوالقاسم!آوجی!نبی ﷺ تپوس اوکړو چې آیا تاسو په دې چیلئ کښې زهر ګډ کړې دی؟هغوی اووئیل چې آوجی!نبی ﷺ ترینه تپوس اوکړو چې تاسو دا حرکت ولې اوکړو؟هغوی اووئیل چې زمونږ دا اراده وه چې که تاسو د خپل نبوت په دې دعوی کښې دروغژن یئ نو مونږ به ستاسو نه راحت حاصل کړو(ځکه چې مونږ به درنه خلاص شو)او که تاسو واقعی نبی یئ نو دا زهر به تاسو ته نقصان اونۀ رسوی.

د باب په حدیث شریف کښې درې سوالات او د هغې جوابات ذکر دی،سوالات د نبی ﷺ له طرفه او جوابات د یهودیانو له طرفه وو،ددې یهودیانو دا بدبختی او بدنصیبی اوګورئ چې په درې واړو جواباتو کښې ئې دروغ وئیلې دی،په اولنی دوو جواباتو کښې خو ئې دروغ او خباثت ښکاره دې،او د دریم سوال په جواب کښې د یهودیانو دا وینا چې"أردنا إن كنت كاذباً نستريح،وإن كنت نبياً لم يضرك"دا هم د دروغو نه خالی نۀ ده.ځکه چې د نبی ﷺ نبی کیدل،مبعوث من الله کیدل دوی ته د نمر په شان ښکاره وو،په قرآن کریم کښې د الله تعالی

---

(١) پورته حواله جات.وشرح الكرماني:١٣/ ١٣٤)_

(٢) فتح الباری:١٠/٢٤٦.وشرح الكرماني:١٣/ ١٣٤.وارشاد الساری:٥/٢٣٦)_

ارشاد دي: «الذين آتيناهم الكتاب يعرفونه كما يعرفون أبناءهم» (١) ليكن بنى اسرائيل چونكه خپل ځان د دنيا اعلى ترين مخلوق گنړى او خپل نسب د ټولو نه غوره گنړى، ددې وجې نه دوى دا برداشت نۀ كړې شو چې اشرف الانبياء والرسل، خاتم النبيين والمرسلين ﷺ د عربو او د بنو اسماعيل نه ولې راواستولې شو؟هم دا وجه وه چې دوى هميشه د نبى ﷺ او د هغوى ملگرو ته په تكليف رسولو كښې لگيا وو او قيامت پورې به دوى په دې كښې مشغول وى، دا هغه ډله ده چې د هميشه نه د اسلام او د مسلمانانو دشمنان دى، د دوى نه د خير توقع ساتل بالكل عبث كار دې، د الله تعالى ارشاد دې: «لتجدن أشد الناس عداوة للذين آمنوا اليهود.....» (٢) د قرآن كريم ددې واضح اعلان نه پس هم كه دوى لره څوک خپل دوست گنړى نو دا بيوقوف نۀ دې نو څۀ دى؟

يو سوال او د هغې جواب: د باب حديث شريف او د مسلم شريف روايت، چې اوس مخكښې تير شو، دواړو كښې ظاهراً تعارض دې چې هلته كومه مكالمه نقل كړې شوه نو هغه د نبى ﷺ او د يو يهودى ښځې زينب بنت الحارث مينځ كښې وه او دلته چې كومه مكالمه ده نو هغه د نبى ﷺ او د يهوديانو مينځ كښې ده.

ددې جواب واضح دې چې په دې كښې هيڅ تعارض نشته، ممكنه ده چې نبى ﷺ دواړو سره خبرې اترې كړې وى او د زهرو په حقله ئې تپوس كړې وى، لكه د باب په حديث كښې د زهر د گډ كولو وجه ئې دا ښودلې ده چې: "إن كنت كاذبا نستريح، وإن كنت نبيا لم يضرك" چې ددې مفهوم نعوذبالله د نبى ﷺ قتلول دى، هغه ښځې هم دا خپل مقصد بيان كړې وو چې: "أردت لأقتلك" (٣) چې هركله د دواړو مقصود يو شو نو په ظاهره دا معلومه شوه چې ددغه ښځې دا كار د ټولو مشركانو د مشورې نتيجه وه، ددې وجې نه نبى ﷺ د ټولو نه تپوس اوكړو او ورته ئې دا خبره په گوته كړه چې مونږ ته ستاسو د مكر و فريب ښۀ پته ده. (٤)

د عربو مشهور اديب ډاكټر منيرعجلانى د يو دستاويز انكشاف كړې دې كوم چې په آرمينى ژبۀ كښې وو، د هغې نه هم دا ثابتيږى چې نبى ﷺ ته د زهرو وركولو دا عمل د يو كس كار نۀ وو، بلكه په دې كښې د يهوديانو ټول قوم شامل وو، ددې دستاويز متن دلته

---

(١) البقرة/١٤٦)_

(٢) المائدة/٨٢)_

(٣) الصحيح لمسلم، كتاب الطب، باب السم، رقم (٥٧٠٥))_

(٤) پورته متن كښې چې كوم مؤقف دې نو ددې تائيد د تاريخ نه هم كيږى، نبى ﷺ ته چې كومې ښځې زهر وركړې وو نو د هغې پلار حارث، تره يسار، خاوند سلام بن مشكم او ورور مرحب يا زبير د مسلمانانو په لاس باندې قتل شوې وو، ددې وجې نه دا ښځه د انتقام په اور كښې سوزيده او د نبى ﷺ د قتل نې ډيره زياته تمنا لرله، نو نورو يهوديانو هم ددې د استعمالولو منصوبه جوړه كړه، دغه شان د نبى ﷺ په خوراک كښې زهر گډ كړې شو. فتح البارى: ٤٩٧/٧، والروض الانف: ٢٤٣/٢، وعمدة القارى: ٩١/١٥، وسنن ابى داود، كتاب الديات، باب فيمن سقى رجلا سما......رقم (٥٩٠٩))_

ذكر كولې شي: "يقال ان الامة اليهودية تحسد امة النصارى، ولما جاء محمد(ﷺ)، وعظم امره، اجتمع رؤساء اليهود، وقالوا لى انفسهم:

"لنضمه الينا؛ بان نزوده باحكام ديننا، فينشرها بين الناس، وبذلك نتغلب على النصارى وانا جيلهم".

ولكن المسلمين الذين انتصروا على اعدائهم، وفتحوا الفتوحات العظيمة لم يكترثوا لليهود، ولم يقيموا لهم وزنا؛ بل اضطروا احيانا الى قتالهم،

فعاد رؤساء اليهود الى الاجتماع والتفكير فى اسلوب يتخلصون به من محمد.....، فاختاروا من نسائهم فتاة جميلة، وقالوا لها: "يجب عليك ان تدعى محمدا الى وليمة، وتقتليه".

فعلت المراة ما امرها الرؤساء به". انظر تعليقات على دلائل النبوة للبيهقى: ٢٥٨/٤.

کيدې شي چې د حضرت عمر ﷺ په شهادت کښې هم ددې خلقو سازش شامل وی او دا د يو کس يعنی د "فيروز" عمل نۀ وی۔

ايا دې ښځې اسلام قبول کړې وو؟ د بعضو رواياتو نه دا معلوميږی چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، لکه د امام زهری رحمه الله نه هم دا روايت نقل دې چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو، هم په دې باندې امام سليمان اليتمی رحمه الله هم يقين کړې دې، د دوی په روايت کښې دا الفاظ هم دی، کوم چې د دغه ښځې د اسلام په قبوليت باندې دلالت کوی:

"وقد استبان لى الآن أنك صادق، وأنا أشهدك ومن حضر أنى على دينك، وأن لا إله إلاالله، وأن محمداً عبده ورسوله". "اوس ماته دا خبره واضحه شوه چې تاسو رښتونی يئ او زۀ تاسو او نورو حاضرينو لره ګواه جوړوم او دا وايم چې زۀ ستاسو په دين باندې يم او دا چې د الله تعالى نه سوا هيڅوک معبود نشته او محمد (ﷺ) د هغۀ بنده او رسول دې".

دا جملې دغه ښځې هغه وخت اووئيلې چې کله هغې اوليدل چې په نبی عليه السلام باندې ددې زهرو اثر اونۀ شو، نو ددې نه پس نبی عليه السلام هغې ته معافی اوکړه، لکه څنګه چې د حافظ ابن حجر رحمه الله قول اوس د باب د اولنی حديث په تشريح کښې تير شو.(۱) د حافظ ابن حجر رحمه الله د صنيع نه هم دا معلوميږی چې هغوی واقعی طور سره دا ښځه په صحابياتو کښې شماری، ددې وجې نه هغوی ددې ښځې ذکر په "الاصابة" کښې په القسم الاول کښې کړې دې.(۲) والله اعلم بالصواب

نبی بشر وی: د باب په حديث کښې يهوديانو نبی عليه السلام ته د زهرو ورکولو وجه دا بيان کړه چې "وإن كنت نبيا لم يضرك" چې که تاسو واقعی نبی يئ نو دا زهر به په تاسو باندې اثر نۀ

---

(۱) فتح البارى: ٤٩٧/٧، والمصنف لعبد الرزاق: ٥٣/٦، كتاب اهل الكتاب، هل يقتل ساحرهم؟ رقم (١٠٠٥٣) والسيرة الحلبية: ٧٧٠/٢، غزوة خيبر والمرقاة: ٧٤/١١، كتاب الفضائل.....الفصل الثانى، رقم (٥٩٣١)

(۲) الاصابة فى تمييز الصحابة: ٣١٤/٤)_

کوی لیکن د دوی دا خبره غلطه ده،د نبی دپاره دا ضروری نهٔ ده چې د زهرو اثر پری اونهٔ شی، نبی چونکه بشر وی ددې وجې نه پرې د زهرو اثر هم کیدې شی.د جادو اثر پرې هم کیدې شی(کما یاتی بعد ابواب)لکه څنګه چې نور انسانی عوارض نبی ته پیښیږی نو دغه شان دا څیزونه پرې هم اثر کولې شی.

د نبی علیه‌السلام معجزه: په نبی علیه‌السلام باندې چې ددې زهرو ظاهری اثر اونهٔ شو نو دا د نبی علیه‌السلام معجزه وه،په عامو حالاتو باندې دا نهٔ شی قیاس کیدې.لیکن ددې زهرو اثر د نبی علیه‌السلام د وفات په وخت کښې ښکاره شو،په صحیح مسلم شریف کښې د حضرت انس رضی‌الله‌عنه د روایت په آخره کښې راغلې دی چې د نبی علیه‌السلام په تالو مبارک کښې ما ته د دغه زهرو اثرات ښکاره طور سره معلومیدل،د نبی علیه‌السلام په وفات کښې یو ښکاره سبب دا زهر هم وو[1].ددې وجې نه به حضرت عبدالله بن مسعود قسم خوړلو سره فرمائیل چې نبی علیه‌السلام ته الله تعالی د شهادت مرګ ورکړې دې[2].

حقیقی مؤثر د الله تعالی ذات دې: د باب د حدیث نه یو دا فائده معلومه شوه چې حقیقی مؤثر صرف د الله تعالی ذات دې،د هغهٔ د اجازت او د حکم نه بغیر هیڅ یو څیز نهٔ نقصان رسولې شی او نهٔ چاته څهٔ فائده ورکولې شی،اوګورئ!ددغه زهریله خوراک نه حضرت بشر رضی‌الله‌عنه فوراً متاثر شو او نبی علیه‌السلام د هغې د فوری اثراتو نه بچ پاتې شو او دغه وخت پرې زهرو اثر اونهٔ کړو[3].

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت په دې معنی کښې دې چې یهودیانو نبی علیه‌السلام باندې د زهریله خوراک خوړلو کوشش اوکړو،نو دغه شان یهودیانو دهوکه بازی او خیانت اوکړو لیکن ددې باوجود نبی علیه‌السلام ددې سازش ټول کردارونه معاف کړل،هم ددې نه ترجمه ثابتیږی چې په دې صورت کښې معاف کیدې هم شی او د ضرورت مطابق ورته نورې سزاګانې هم ورکړې کیدې شی[4].والله اعلم بالصواب

---

[1]) انظر الصحیح لمسلم،کتاب الطب،باب السم،رقم (٥٧٠٥)،وعمدة القاری:٩٢/١٥،وکشف الباری،کتاب المغازی: ٦٧٠،وتکملة فتح الملهم: ٣١٢/٤)_

[2]) اخرجه الحاکم فی المستدرک:٦٠/٣،کتاب المغازی......رقم (٤٣٩٤)،قال عبدالله بن مسعود رضی‌الله‌عنه: لان احلف تسعا ان رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وسلم قتل احب الی من احلف واحدة انه لم یقتل،وذلک ان الله عزوجل اتخذه نبیا،واتخذه شهیدا".وایضا الطبقات الکبری لابن سعد:٣١٤/٨،من کلام ام بشر بن البراء رضی‌الله‌عنها_

[3]) عمدة القاری:٩٢/١٥،وفتح الباری:٢٤٧/١٠)_

[4]) عمدة القاری:٩١/١٥)_

⑧ باب: دُعَاءِ الإِمَامِ عَلَى مَنْ نَكَثَ عَهْدًا

د ترجمة الباب مقصد: دلته د امام بخاری رحمه الله مقصد او مطلب دادې چې که يو سړې وعده خلافی اوکړی نو دده په حق کښې امام ته بد دعا کول جائز دی.[1]

۲۹۹۹ :[2] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا ثَابِتُ بْنُ يَزِيدَ حَدَّثَنَا عَاصِمٌ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسًا - رضى الله عنه - عَنِ الْقُنُوتِ. قَالَ قَبْلَ الرُّكُوعِ. فَقُلْتُ إِنَّ فُلاَنًا يَزْعُمُ أَنَّكَ قُلْتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَقَالَ كَذَبَ. ثُمَّ حَدَّثَنَا عَنِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ قَنَتَ شَهْرًا بَعْدَ الرُّكُوعِ يَدْعُو عَلَى أَحْيَاءٍ مِنْ بَنِى سُلَيْمٍ - قَالَ - بَعَثَ أَرْبَعِينَ أَوْ سَبْعِينَ - يَشُكُّ فِيهِ - مِنَ الْقُرَّاءِ إِلَى أُنَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، فَعَرَضَ لَهُمْ هَؤُلاَءِ فَقَتَلُوهُمْ، وَكَانَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - عَهْدٌ، فَمَا رَأَيْتُهُ وَجَدَ عَلَى أَحَدٍ مَا وَجَدَ عَلَيْهِمْ. [ر: ۹۵۷]

رجال الحديث

①**ابوالنعمان:** دا ابوالنعمان محمد بن فضل السدوسی رحمه الله دې. د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب قول النبی صلى الله عليه وسلم: الدين النصيحة لله......" کښې تيره شوې ده.[3]

②**ثابت بن يزيد:** دا ثابت بن يزيد بصری رحمه الله دې.[4]

③**عاصم:** دا عاصم بن سليمان بن ابی مسلم الاحول رحمه الله دې.[5]

④**انس:** د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب من الايمان أن يحب لاخيه مايحب لنفسه" کښې راغلې دی.[6]

او دا ټول سند په بصريانو باندې مشتمل دې.[7]

خبرداري: ددې حديث شريف پوره تشريح په کتاب الوتر کښې اوګورئ.

يوه اهمه فائده: د يو کافر په حق کښې خيرې کول د نبی عليه السلام عادت مبارک نهٔ وو، ترڅو چې به د نبی عليه السلام دا اميد وو چې دا کافر خپل باطل دين پريخودلې شی او اسلام قبلولې شی نو هغهٔ ته به ئې خيرې نهٔ فرمائيلې، اوګورئ نبی عليه السلام ته دا وئيلې شوې وو چې قبيلهٔ دوس ته

---

[1]) عمدة القاری:۹۱/۱۵_
[2]) قوله: سالت انسا رضی الله عنه ":الحديث،مر تخريجه فی الوتر،باب القنوت قبل.....)_
[3]) کشف الباری:۷۶۸/۲_
[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الاذان،باب بدء الاذان)_
[5]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب الماء الذی يغسل به شعر الانسان)_
[6]) کشف الباری:۴/۲)_
[7]) فتح الباری:۲۷۳/۶،وعمدة القاری:۹۲/۱۵)_

خیرې اوکړې، لیکن نبی علیه السلام د هغوی په حق کښې د هدایت دعا اوفرمائیله.لیکن ددې برخلاف چې هرکله بنوسلیم وعده خلافی اوکړه،غداری او خیانت ئې اوکړو نو نبی علیه السلام د هغوی دپاره خیرې اوفرمائیلې.ځکه چې د هغوی د هدایت نه نبی علیه السلام مایوسه شوې وو.نو الله تعالی د نبی علیه السلام خیرې قبولې کړې او د نبی علیه السلام ربښتون والې ئې خلقو ته ښکاره کړو چې مونږ د خپل نبی هیڅ یو خبره نۀ رد کوو.(۱).والله اعلم بالصواب

دویمه فائده:د مونځونو نه پس،دغه شان په خطبو کښې چې د مسلمانانو د دشمنانو او مخالفینو دپاره خیرې کیږی،د هغې اصل هم دا قصه ده.په کومه کښې چې نبی علیه السلام د بنوسلیم دپاره د خیرو په طور یو میاشت پورې قنوت نازله لوستلې وه.نو ددې خبرې نه ددې کار جواز او مشروعیت ښۀ طریقې سره معلومیږی(۲).

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت:ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت واضح دې،ترجمه وعده خلافی کوونکو دپاره د خیرې کولو د جواز وه.هم دا جواز د باب د حدیث نه ثابتیږی.

⑨باب: أَمَانِ النِّسَاءِ وَجِوَارِهِنَّ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا مسئله بیانوی چې یوه ښځه چاته امان ورکړی او دا بیانوی چې که ښځه امان ورکړی نو ددې دا امان ورکول به معتبر وی.(۳).

د مسئلې تفصیل وړاندې راځی.

د جوار معنی: جُوار.بکسر الجیم وضمها.د باب مفاعله مصدر دې،ددې معنی ده اجاره او د اجاره معنی ده چاته پناه ورکول،مدد کول او حفاظت کول.(۴).اوس مطلب هم دا شو چې ښځه چاته امان هم ورکولې شی او پناه وغیره هم ورکولې شی.

۳۰۰۰:(۵) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ أَنَّ أَبَا مُرَّةَ مَوْلَى أُمِّ هَانِئٍ ابْنَةِ أَبِي طَالِبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ هَانِئٍ ابْنَةَ أَبِي طَالِبٍ تَقُولُ ذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- عَامَ الْفَتْحِ فَوَجَدْتُهُ يَغْتَسِلُ، وَفَاطِمَةُ ابْنَتُهُ تَسْتُرُهُ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ «مَنْ هَذِهِ». فَقُلْتُ أَنَا أُمُّ هَانِئٍ بِنْتُ أَبِي طَالِبٍ. فَقَالَ «مَرْحَبًا بِأُمِّ هَانِئٍ». فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ غُسْلِهِ قَامَ، فَصَلَّى ثَمَانَ رَكَعَاتٍ مُلْتَحِفًا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، زَعَمَ ابْنُ

---

[1]) عمدة القاری:(۹۲/۱۵)_

[2]) پورته حواله)_

[3]) عمدة القاری:۹۲/۱۵.وارشاد الساری:(۲۳۷/۵)_

[4]) عمدة القاری:۹۲/۱۵.وفتح الباری:۲۷۳/۶.وشرح الکرمانی:(۱۳۵/۱۳)_

[5]) قوله: ام هانی ابنة ابی طالب":الحدیث.مر تخریجه فی کتاب الغسل.باب التستر فی الغسل.....)_

أُمِّي عَلِي أَنَّهُ قَاتِلٌ رَجُلاً قَدْ أَجَرْتُهُ فُلاَنُ بْنُ هُبَيْرَةَ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «قَدْ أَجَرْنَا مَنْ أَجَرْتِ يَا أُمَّ هَانِئٍ». قَالَتْ أُمُّ هَانِئٍ وَذَلِكَ ضُحًى. [ر: ٢٧٦]

رجال الحديث

① **عبدالله بن يوسف**: دا عبد الله بن يوسف تينسى رحمه الله دي.

② **مالك**: دا امام دارالهجرة مالك بن انس رحمه الله دي. ددې دواړو حضراتو تذکره د "بدء الوحی" په دويم حديث کښې تيره شوې ده.[1]

③ **ابو النضر**: دا ابو النضر سالم بن ابی امیه رحمه الله دې چې د عمر بن عبيد الله مولى دې.[2]

④ **ابومره**: دا ابومره يزيد بن مره رحمه الله دې چې د ام هانى رضي الله عنها مولى دې. د دوى حالات په کتاب العلم، "باب من قعد حيث ينتهى به المجلس......" کښې راغلي دى.[3]

⑤ **ام هانى**: دا د نبى عليه السلام د ترۀ لور حضرت ام هانى رضي الله عنها ده.[4]

د حديث شريف ترجمه: حضرت ام هانى رضي الله عنها فرمائى چې د فتح مکه په کال زۀ د نبى عليه السلام خدمت اقدس کښې حاضره شوم، اومې ليدل چې نبى عليه السلام غسل کوى او حضرت فاطمه رضي الله عنها د سترپوشئ دپاره ولاړه وه، نو ما ورته سلام اوکړو، نبى عليه السلام اوفرمائيل چې څوک دى؟ ما جواب کښې اووئيل چې ام هانى يم. نو نبى عليه السلام ماته پخير راغلې اووئيل، هرکله چې د غسل نه فارغ شو نو نيت ئې اوتړلو او اودريدل او بدن باندې يو کپړې اچولو سره ئې اتۀ رکعته اوکړل. ما اووئيل يا رسول الله! زما د ورور حضرت على خيال دې چې هغه به هغه سړې قتلوى چاته چې ما پناه ورکړې ده، يعنى فلان ابن هبيره، نبى عليه السلام اوفرمائيل ائې ام هانى! تا چې چاته پناه ورکړې ده نو هغۀ ته مونږ هم پناه ورکړې ده او دا د څاښت وخت خبره ده.

ښځه امان ورکولې شى: د باب حديث په دې مسئله کښې واضح دى چې ښځه امان ورکولې شى، دغه شان دا چې ښځې کوم سړى ته امان ورکړې وى نو هغۀ لره قتلول حرام دى، د نبى عليه السلام لورې مبارکې حضرت زينب رضي الله عنها هم خپل خاوند حضرت ابو العاص بن الربيع رضي الله عنه ته امان ورکړې وو.[5] ددې نه هم جواز واضح دې، هم دا د حجاز او د عراق د جمهورو يعنى د

---

[1]) کشف البارى: ٢٨٩/١_٢٩٠، امام مالک دپاره نور اوګورئ، کشف البارى: ٨٠/٢)_

[2]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب المسح على الخفين)_

[3]) کشف البارى: ٢١٤/٣)_

[4]) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الغسل، باب التستر فى الغسل عند الناس)_

[5]) روى الطبرانى عن انس رضي الله عنه: ان زينب بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم اجارت ابا العاص، فاجاز النبى صلى الله عليه وسلم جوارها.....=". المعجم الكبير: ٤٢٥/٢٢_٤٢٦، ذكر سن زينب و وفاتها، ومن اخبارها، رقم (١٠٤٨_١٠٤٩) وقد اخرجه الطبرانى عن ام سلمة رضي الله عنها ايضا. انظر معجمة الكبير: ٢٧٥/٢٢، وما اسندت ام سلمة رضي الله عنها، ابو بكر بن عبدالرحمن.....عن ام سلمة......، رقم (٥٩٠)، وكذا انظر: ٢٢٥/٢٢، ....[بقيه برصفحه آئنده...

امام اعظم ابوحنیفه، امام مالک، امام شافعی، احمد، ابوثور، اسحاق بن راهویه، ثوري او امام اوزاعی رحمهم الله وغیره مذهب دې.(١). البته په مالکیه کښې دوو حضراتو عبدالملک بن الماجشون او سحنون رحمهما الله د جمهورو نه جدا دا وئیلي دی چې د ښځې اجازت ورکول د امام په اجازت باندې موقوف دی، که امام دا پناه ورکول نافذ کړی خو صحیح ده ورنه د ښځې پناه ورکول مردود او ناقابلِ قبول ده، لیکن دا قول شاذ دې.(٢). والقول ماقاله الجمهور. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره د باب د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې، "قد اجرنا من اجرتِ"(٣). نو ددې نه ددې خبرې جواز معلومیږی چې د ښځې چاته امان ورکول صحیح او جائز دی.

⑩ باب: ذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَجِوَارُهُمْ وَاحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ

یعنی د مسلمانانو ذمه او امان یو دې، معمولی سړې هم ددې کوشش کولې شی.

د ترجمة الباب مقصد: دلته د ترجمة الباب مقصد دادې چې که د مسلمانانو یو جماعت یا یو طبقه یو حربی کافر ته امان ورکولې شی نو ددې حکم یو دې، د چا اختلاف سره به دا حکم نۀ بدلیږی، دا امان به د ټولو له طرفه معتبر وی. مطلب دا شو چې که یو حربی کافر ته د مسلمانانو له طرفه امان ورکولې شی نو دا امان به د ټولو له طرفه وی، خواه امان ورکوونکې یو معمولی درجې والا سړې وی یا د شریفې طبقې سړې وی، غلام وی یا آزاد، سړې وی یا ښځه، ددې نه پس چاته دا حق نشته چې دا امان ختم کړی او چاته چې امان ورکړې شوې دې نو هغه ته څۀ قسم نقصان اورسوی.(٤).

په ترجمة الباب کښې مذکور لفظ د "أدناهم" نه مراد "أقلهم عدداً" دې، یعنی یو سړې هم امان ورکولې شی، خواه سړې وی یا ښځه......(٥).

بقیه ازحاشیه گذشته] رقم (١٠٤٧))_ایضا انظر نصب الرایة فی تخریج احادیث الهدایة:٣٩٦/٣، رقم (٥٨١٢_٥٨١٣))_

(١) شرح ابن بطال:٣٤٩/٥، وعمدة القاری:٩٣/١٥، څلورو وارو مذهبونو دپاره اوګورئ، المغنی: ٩١٩٥/، والام :٢٨٤/٤/٢، والمدونة الکبری:٤١/٢، والهدایة:٥٦٤/٢، وفتح القدیر:٢١٠/٥، فصل الامان)_

(٢) قا الحافظ فی الفتح(٢٧٣/٦): قال ابن المنذر: اجمع اهل العلم علی جواز امان المراة، الا شیئا ذکره عبد الملک_یعنی ابن الماجشون صاحب مالک_لا احفظ ذلک عن غیره، قال: ان امر الامان الی الامام، وتاول ما ورد مما یخالف ذلک علی قضایا خاصة، قال ابن المنذر: وفی قول النبی ﷺ_یسعی بذمتهم ادناهم" دلالة علی اغفال هذا القائل")_

(٣) عمدة القاری:٩٣/١٥)_

(٤) عمدة القاری:٩٣/١٥، وارشاد الساری:٢٣٨/٥، وفتح الباری:٢٧٤/٦)_

(٥) پورته حواله جات)_

ایا د غلام امان ورکول معتبر دی؟ پورته چې کوم مذهب نقل کړې شو نو دا د جمهورو دې،د امام مالک،شافعي،احمد،سفیان ثوري،اوزاعي،لیث او ابو ثور رحمهم الله (۱) مسلک هم دادې چې که یو غلام چاته امان ورکړی نو دا به معتبر وی،په احنافو کښې د امام محمد رحمه الله (۲) مسلک هم دا دې.او امام اعظم او امام ابویوسف رحمهما الله دا وائی چې د غلام امان ورکول به هغه وخت معتبر وی چې کوم وخت دده مالک دهٔ ته د قتال اجازت هم ورکړی،مطلب دادې چې د عبد ماذون(چاته چې اجازت ورکړې شوې وی)امان ورکول معتبر دی،د غیرماذون یعنی دعبد محجور امان غیرمعتبر دې.اوس په عبد محجور کښې ګویا دده حضراتو اختلاف دې،د قتال دپاره چې کوم غلام ته اجازت ورکړې شوې وی نو هغهٔ کښې هیڅ اختلاف نشته.(۳).

د ماشوم امان ورکول: ابن المنذر رحمه الله فرمائیلي دی چې د ماشوم د امان ورکولو په غیرمعتبر کیدو باندې د اهلِ علم اجماع ده.لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله دده کلام سره اختلاف کوی او فرمائی چې دا حکم مطلق نهٔ دې،بلکه مقید دې،لکه د صبی مراهق او د ممیز او فهیم(چې په ښهٔ بده باندې پوهیږی)امان ورکول معتبر دی.(۴).لیکن په خپله امام شافعی رحمه الله د ممیز ماشوم امان ورکول غیرمعتبر ګڼړی،کالصبی الغیرالممیز(۵).

د احنافو په نزد ددې مسئلې تفصیل دادې چې که د امام ابوحنیفه رحمه الله په نزد ممیز ماشوم که د قتال نه منع کړې شوې وی نو د هغهٔ امان غیرمعتبر دې لیکن امام محمد رحمه الله ددې ماشوم د امان د صحت قائل دې چې دده امان ورکول صحیح او معتبر دی.

او که ماشوم ممیز وی او د قتال اجازت ورته ورکړې شوې وی نو د ټولو په نزد دده امان مقبول او معتبر دې.(۶).د امام مالک رحمه الله شاګرد سحنون وائی چې د ممیز ماشوم امان مطلقاً معتبر دې،او د دوی نور شاګردان د ماشوم امان د امام په اجازت باندې موقوف ګڼړی.(۷). او د امام احمد رحمه الله نه په دې سلسله کښې دوه روایتونه نقل شوې دی،په یو روایت کښې د صحت قائل دې او په دویم کښې د غیرمعتبر کیدو قائل دې.(۸).

---

(۱) المدونة الکبری:۴۲/۲،والمغنی: /۹۱۹۵،وکتاب الام: ۲۸۴/۴،باب فی الامان،واعلام الحدیث:۱۴۷۰/۲

(۲) الهدایة:۵۶۵/۲)_

(۳) پورته حواله،والفتاوی الهندیة:۱۹۸/۲)_

(۴) فتح الباری:۲۷۴/۶)_

(۵) کتاب الام:۲۸۴/۴/۲،باب فی الامان، واذا امن من دون البالغین والمعتوه قاتلوا اولم یقاتلوا لم نجز امانهم)

(۶) الهدایة مع البنایة للعینی:۱۲۹/۷،کتاب السیر،فصل،وکتاب السیر الکبیر مع شرحه للسرخسی:۱۷۸/۱/۱)

(۷) المدونة الکبری:۴۱/۲،کتاب الجهاد،فی امان المراة والعبد والصبی،والمنتقی:۳۴۶/۴)_

(۸) المغنی لابن قدامة: ۹:۱۹۶)_

د مجنون امان ورکول: د امت د جمهورو علماؤ په نزد د مجنون او د لیونی امان ورکول غیرمعتبر دي، د کافر په شان په دې کښې هم د چا څهٔ اختلاف نشته.([1]).

٣٠٠١ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ خَطَبَنَا عَلِيٌّ فَقَالَ مَا عِنْدَنَا كِتَابٌ نَقْرَؤُهُ إِلاَّ كِتَابُ اللَّهِ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ فَقَالَ فِيهَا الْجِرَاحَاتُ وَأَسْنَانُ الإِبِلِ، وَالْمَدِينَةُ حَرَمٌ مَا بَيْنَ عَيْرٍ إِلَى كَذَا، فَمَنْ أَحْدَثَ فِيهَا حَدَثًا أَوْ آوَى فِيهَا مُحْدِثًا، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ، وَمَنْ تَوَلَّى غَيْرَ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ مِثْلُ ذَلِكَ، وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ مِثْلُ ذَلِكَ. [ر: ١٧٧١]

قوله: "خطبنا علي": الحديث، مر تخريجه في كتاب العلم، باب كتابة العلم.

رجال الحديث

① **محمد:** د محمد نه مراد محمد بن سلام بیکندی دې. ددې وضاحت ابن السكن رحمهما الله کړې دهٔ. د دوی حالات په كتاب الايمان، "باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: أنا أعلمكم بالله......" کښې تیر شوې دی.([2]).

② **وکیع:** دا د حدیثو مشهور امام حضرت وکیع بن الجراح رحمه الله دې. د دوی حالات په كتاب العلم، "باب كتابة العلم" کښې تیر شوې دی.([3]).

③ **الاعمش:** دا امام سلیمان بن مهران دې چې مشهور په اعمش رحمه الله دې. د دوی تذکره په كتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې راغلې ده.([4]).

④ **ابراهيم التيمى:** دا مشهور محدث، د وخت امام ابراهیم بن یزید بن شریک رحمه الله دې. د دوی تذکره په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن......" کښې تیره شوې ده.([5]).

⑤ **أبيه:** د ابیه نه مراد د حضرت ابراهیم والد یزید بن شریک رحمه الله دې([6]).

⑥ **على:** دا د نبی عليه السلام خوم، څلورم خلیفه، حضرت علی ابن ابی طالب رضي الله عنه دې. د دوی تفصیلی تذکره په كتاب العلم "باب إثم من كذب النبى صلى الله عليه وسلم" کښې بیان شوې ده.([7]).

---

[1]) پورته حواله، وفتح البارى ٦/٢٧٤، والسير الكبير مع السرخسى: ١/١/٢٠٠، كتاب الامان، رقم، (٤۶))_
[2]) فتح البارى: ٦/٢٤٧، وكشف البارى: ٢/٩٣)_
[3]) كشف البارى: ٤/٢١٩)_
[4]) كشف البارى: ٢/٢٥١)_
[5]) كشف البارى: ٢/٥٤٤)_
[6]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب فضائل المدينة، باب حرم المدينة)_
[7]) كشف البارى: ٤/١٤٩)_

خبرداري: د حضرت علی رضی الله عنه د باب د حدیث تشریح مونږ په کتاب العلم، "باب کتابة العلم"[1]
او "فضائل المدینة، باب حرم المدینة" کښې بیان کړې ده.

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې: "وذمة المسلمین واحدة" چې د مسلمانانو ذمه او عهد یو وی، لهذا که یو عاقل بالغ مسلمان چاته پناه ورکړی نو دا به معتبر وی.[2].

حضرت امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې ذکر کړې شوې کلماتو "یسعی بذمتهم أدناهم" په ذریعې سره هغه روایت طرفته اشاره فرمائیلې ده، کوم چې وړاندې د سفیان عن الاعمش طریق سره "باب إثم من عاهد ثم غدر" کښې راځی، د هغې الفاظ دادی: "و ذمة المسلمین واحدة، یسعی بها أدناهم" هم دا معنی د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما نه هم مرفوعاً روایت ده، د هغوی د روایت تخریج امام احمد [3] او ابن ماجه رحمهما الله وغیره[4]. کړې دې، فرمائی: "المسلمون تتکافؤ دماؤهم، وهم ید علی من سواهم، یسعی بذمتهم أدناهم"[5].

(۱۱) باب: إِذَا قَالُوا صَبَأْنَا وَلَمْ يُحْسِنُوا أَسْلَمْنَا

یعنی دا باب ددې خبرې په بیان کښې دې چې کله مشرکان "صبانا" اووائی او "أسلمنا" نښه طریقې سره اونهٔ وائی.

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله دا وئیل غواړی چې که د جنګ دوران کښې مشرکان دا اووائی چې صبانا یعنی مونږ د خپل زوړ دین نه واوړیدو او دې جملې سره د دوی مقصد داوی چې مونږ اسلام قبلوو، ستاسو په دین کښې داخلیږو، لیکن "أسلمنا" اونهٔ وائی نو آیا د دوی دا وینا چې "صبانا" ددې دپاره کافی ده چې دوی سره جنګ بندی اوکړې شی او د دوی مزید قتل بند کړې شی.[6]، نو د امام بخاری رحمه الله جواب په اثبات کښې دې چې آو اوس به دوی سره جنګ نهٔ کیږی.

او علامه ابن المنیر رحمه الله فرمائی چې د ترجمة الباب مقصد دادې چې د مقصدونو اعتبار په

---

[1]) کشف الباری، کتاب العلم: ٤/٢٢٣-٢٦١)_
[2]) فتح الباری: ٦/٢٧٤، وعمدة القاری: ١٥/٩٤، وإرشادالساری: ٥/٢٣٨)_
[3]) مسند الامام احمد: ٢/٦٥٧-٦٥٨، مسند عبدالله بن عمرو...... "رقم(٦٧٩٧) وأيضاً برقم(٦٦٩٢ و٧٠٩٢)_
[4]) سنن ابن ماجه، کتاب الدیات، باب المسلمون تتکافؤ دمائهم، رقم(٢٦٨٥) وعن ابن عباس أيضاً، رقم(٢٦٨٣)
[5]) فتح الباری: ٦/٢٧٤، وعمدة القاری: ١٥/٩٤، وإرشاد الساری: ٥/٢٣٨، دغه شان اوګورئ، المصنف لابن أبی شیبة: ١٨/١٠١-١٠٧، وکتاب السیر، با فی أمان المرأة والمملوک)_
[6]) فتح الباری: ٦/٢٧٤، وعمدة القاری: ١٥/٩٤، شرح ابن بطال: ٥/٣٥٢)_

دليل او قرينو سره وی،دا دليل خواه لفظی وی يا غير لفظی،خواه په هر قسم ژبه كښې چې وی[1]. دلته مناسب رائې هم د ابن المنير رحمه الله معلوميږی چې ترجمة الباب عام او ساتلې شی او دا اووئيلې شی چې لفظ د"صبانا"سره ترجمه خاص نۀ ده،بلكه هرقسم جمله چې دا مفهوم ادا كړی نو هغه به معتبر وی،دغه شان دا چې امان په هرقسم ژبه كښې وركړې شی نو هغه به معتبر وی،مطلوب صرف دادې چې دغه كلمه يا دغه جمله امان وركوی او مضمون امان او ذمې ته شامل وی.

د كلمه"صبانا"صرفی او لغوی تحقيق: صبانا"د باب نصر نه د جمع متكلم ماضی صيغه ده، ددې مصدر"صبوًا"دې،ددې معنی ده مذهب بدلول،وئيلې شی:"صبا فلان: إذا خرج من دينه إلى دين غيره"هم په دې بنياد باندې د مكې مكرمې مشركانو نبی عليه السلام ته"صابی"وئيلې.ځكه چې د مشركانو د خيال او ګمان مطابق نبی عليه السلام د خپل پلار نيكۀ د مذهب بت پرستی پريخودلې وه او دويم دين يعنی اسلام ئې اختيار كړې وو.[2].

وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ فَجَعَلَ خَالِدٌ يَقْتُلُ فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «أَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعَ خَالِدٌ». [ر: ٤٠٨٤]

او حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائی چې حضرت خالد بن وليد (هغوی) قتلول،نو نبی عليه السلام اوفرمائيل، ائې الله! خالد چې څۀ اوكړل،نو زۀ د هغې نه د براءت اعلان كوم.

د مذكوره تعليق تخريج: امام بخاری رحمه الله پورتنې تعليق مسنداً په كتاب المغازی كښې[3]،دغه شان كتاب الاحكام كښې[4] نقل كړې دې.

ددې نه علاوه امام نسائی رحمه الله هم دا حديث موصولاً روايت كړې دې[5].

په تعليق كښې د مذكوره واقعې تفصيل: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په پورتنی ذكرشده تعليق كښې ډېر زيات اجمال او اختصار دې،په دې كښې چې كومه واقعه ذكر ده نو د هغې خلاصه دا ده چې حضرت خاليد بن وليد رضی الله عنه نبی عليه السلام يو لښكر امير جوړ كړو او د تبليغ په غرض سره ئې د بنوجذيمه په طرف روان كړو،دا واقعه د غزوۀ حنين نه وړاندې ده،هركله چې هغوی ته حضرت خالد بن وليد رضی الله عنه د اسلام دعوت وركړو نو هغې خلقو صحيح طريقې سره د اسلام اقرار اونۀ كړو،د"اسلمنا"په ځائې ئې"صبانا"اووئيل،مقصد ئې دا وو چې مونږ ستاسو دين قبلوو،ليكن حضرت خالد بن وليد رضی الله عنه د هغوی دا اقرار قبول نۀ كړو او د ظاهر لفظ په بنياد باندې ئې د هغوی قتلول شروع كړل،كله چې نبی عليه السلام ته ددې اطلاع

---

[1]) فتح الباری:٦/٢٧٤،وعمدة القاری:١٥/٩٤،والمتواری علی تراجم أبواب البخاری:١٩٩)_
[2]) عمدة القاری:١٥/٩٤،وفتح الباری:٨/٥٧ـ٥٨،والقاموس الوحيد،مادة"صبا")_
[3]) صحيح البخاری،كتاب المغازی،باب بعث النبی صلی الله عليه وسلم خالد بن وليد......رقم(٤٣٣٩))_
[4]) صحيح البخاری،كتاب الاحكام،باب إذا قضی الحاكم بجور أو......رقم(٧١٨٩))_
[5]) سنن النسائی،كتاب آداب القضاة،باب الرد علی الحاكم إذا قضی بغير الحق،رقم(٥٤٠٧))_

اوشوه نو ډير زيات خفه شو او وې فرمائيل، "اللهم! إني أبرأ إليك مما صنع خالد".
په دې کار باندې د خفګان کولو او د نبی علیه السلام د ناراضه کيدو نه هم په واضحه توګه دا معلوميږی چې په هرقوم کښې ددې مفهوم دپاره يعنې د اسلام د قبلولو دپاره کوم الفاظ استعماليږی نو د هغې اعتبار به کولې شی،هم دغه الفاظ به د هغوی له طرفه کافی شافی ګنړلې شی.
په مذکور واقعه کښې حضرت خالد بن وليد رضی الله عنه چونکه اجتهاد کړې وو ،چې په هغې کښې ترينه خطا واقع شوه،ددې وجې نه نبی علیه السلام هغه معذور اوګنړلو او هم ددې وجې نه ئې قصاص نۀ کړو،بلکه نبی علیه السلام حضرت علی رضی الله عنه ته مال ورکړو او د بنو جذيمه طرفته ئې روان کړو او د هغوی د مقتولينو ديت د بيت المال نه ادا کړې شو.[1]

د حديث شريف نه مستنبطه يو مسئله: علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې که قاضی او حاکم يو ظالمانه فيصله اوکړی يا د اهل علمو د اقوالو او د دوی د رائې نه خلاف څۀ فيصله اوکړی نو دا فيصله به بالاتفاق مردود وی.البته،که دا فيصله د اجتهاد په رنړا کښې وی يا حاکم د خپل کار څۀ مناسب تاويل پيش کړی،لکه څنګه چې حضرت خالد بن وليد رضی الله عنه اوکړل نو په دې صورت کښې به حاکم ګناهګار خونۀ وی ليکن ضمان به پرې لازم شی عند عامة أهل العلم.
بيا د امت د فقهاؤ په دې خبره کښې اختلاف دې چې دا ضمان به څوک ادا کوی؟آيا د بيت المال نه به ادا کولې شی،يا به ئې د حاکم خاندان(عاقله)ادا کوی؟

①نو د حضرت امام اعظم ابوحنيفه،امام ثوری،احمد او اسحاق رحمهم الله قول دادې چې که دا فيصله د څۀ قتل يا د زخمی کولو وی نو ديت به د بيت المال نه ادا کولې شی.

②د امام شافعی،اوزاعی او د صاحبينو رحمهم الله مسلک دادې چې مذکوره ديت به د حاکم په عاقله او خاندان باندې لازم وی،د حاکم خاندان به دا ضمان ادا کوی.

③ابن الماجشون رحمه الله خو دا وائی چې په دې کښې بالکل ضمان نشته[2].

ترجمة الباب سره د مذکوره تعليق مناسبت: ترجمة الباب سره د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ددې مذکوره تعليق مناسبت په ظاهره واضح نۀ دې څکه چې ترجمه خو د "إذا قالوا: صبأنا.....
"وه،ليکن ددې لاندې چې کوم حديث ذکر شو نو هغې کښې ددې خبرې تذکره نشته.
نو ددې اشکال جواب دادې چې د امام بخاری رحمه الله يو مشهور عادت دا هم دې چې هغوی بعضې وخت کښې د حديث يو جمله يا يو جزء ترجمه اوګرځوی،بيا دغه جمله يا جزء ترجمه کښې نۀ ذکر کوی نو دلته هم دغه معامله ده چې ترجمه خو ئې د "صبأنا" قائمه کړه ليکن دا

---

[1]) انظر صحيح البخاری،کتاب المغازی،باب بعث النبی صلی الله عليه وسلم خالد بن وليد إلی......رقم (٤٣٣٩).وفتح الباری:٦/ ٢٧٤،وعمدة القاری:١٥/ ٩٤)_

[2]) شرح ابن بطال:٨/ ٢٦٠_٢٦١،کتاب الاحکام،باب إذا قضی الحاکم بجور......وعمدة القاری:١٥/ ٩٤، وفتح الباری:٦/ ٢٧٤،والمغنی:٨/ ٢٨٨،آخر فصل من کتاب الجراح،رقم(٦٧٧٣))_

ئې په حدیث کښې ذکر نهٔ کړه، بلکه ددې حدیث یوه حصه ئې نقل کړه او ددې طرفته ئې اشاره اوکړه او هم په دې ئې اکتفاء او بس والې اوکړو.[1]

وَقَالَ عُمَرُ إِذَا قَالَ مَتْرَسْ. فَقَدْ آمَنَهُ، إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ الْأَلْسِنَةَ كُلَّهَا. [ر: ۲۹۸۹]

او حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه اوفرمائیل چې کله یو مسلمان چاته داسې اووائی چې مهٔ ویریږه نو حقیقت کښې ورته دهٔ امان او پناه ورکړه، ځکه چې الله تعالی خو په ټولو ژبو باندې پوهیږی.

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق امام عبدالرزاق صنعانی رحمه الله په خپل "مصنف" کښې د ابووائل طریق سره موصولاً نقل کړې دې.[2]

د حضرت عمر رضی الله عنه مکمل فرمان: پورته ذکر شوې کلمات یعنی "إذا قال: مترس، فقد آمنه، إن الله يعلم الألسنة كلها" د حضرت عمر رضی الله عنه د فرمان یو جزء دې، کوم چې دوی ملک فارس کښې یو لښکر ته د هدایت نامې په طور لیږلې وو، هغه لښکر کوم چې په جهاد کښې مصروف وو، مکمل متن لاندې ذکر کولې شی:

"عن أبي وائل قال: جاءنا كتاب عمر ونحن نحاصر قصر فارس، فقال: إذا حاصرتم قصراً فلا تقولوا: انزلوا على حكم الله، فإنهم لا يدرون ما حكم الله؟ ولكن أنزلوهم على حكمكم، ثم اقضوا فيهم، وإذا لقي الرجل الرجل، فقال: لا تخف، فقد آمنه، وإذا قال: مترس، فقد امنه، إن الله يعلم الألسنة كلها"[3].

یعنی: "د حضرت ابووائل رضی الله عنه نه روایت دې چې مونږ ته د حضرت عمر رضی الله عنه یو خط راغئ په داسې حالت کښې چې مونږ د فارس د محل محاصره کړې وه، په هغې کښې ئې فرمائیلې وو چې کله تاسو د یو محل (یا د قلعه) محاصره اوکړئ نو داسې مهٔ وایئ چې د الله تعالی فیصله قبلولو سره لاندې راشئ، ځکه چې هغوی ته معلومه نهٔ ده چې د الله تعالی فیصله څهٔ ده؟ بلکه هغوی په خپله فیصله باندې لاندې راولئ، چې کله هغوی راکوز شی نو فیصله اوکړئ، چې کله یو بنده د بل بنده سره ملاقات اوشی او هغه ورته اووائی چې مهٔ ویریږه نو حقیقت کښې ورته دې ویونکی امان ورکړو او که "مترس" اووائی نو بیا ئې هم امان ورکړو، ځکه چې الله تعالی خو په ټولو ژبو باندې پوهیږی".

د "مترس" لغوی تحقیق او ضبط: "مترس" د فارسئ ژبې جمله ده، ددې معنی ده "مهٔ ویریږه" او دا جمله د دوو څیزونو نه مرکبه ده، د میم او ترس نه، میم خو د اهل فارس په نزد د نفی معنی ورکوی، او ترس د امر صیغه ده د ترسیدن نه، ددې معنی ده ویریدل، اوس ددې جملې معنی دا شوه چې "لاتخف" یعنی مهٔ ویریږه.[4].

---

[1]) فتح الباري:۶/ ۲۷٤، وعمدة القاري:۱۵/ ۹٤)_

[2]) المصنف لعبد الرزاق:۵/ ۱۵۰_۱۵۱، کتاب الجهاد، باب دعاء العدو، رقم(۹٤۹۲) و(۹٤۹٤))_

[3]) پورته حواله، وعمدة القاري:۱۵/ ۹٤، وتغليق التعليق:۳/ ٤۸۳، وفتح الباري:۶/ ۲۷٤_۲۷۵))_

[4]) عمدة القاري:۱۵/ ۹٤، وفتح الباري:۶/ ۲۷۵)_

ددې نه علاوه د حديث د عالمانو ددې جملې په ضبط کښې هم اختلاف دې.امام اصيلى رحمه الله خو دا د ميم او د تاء فتحې او د راء سکون سره ضبط کړې ده او ابو ذر ميم مکسور او تاء ساکن ښودلې ده.[1].حافظ ابن حجر رحمه الله دا کلمه ميم مفتوحه،تاء مشدده او راء ساکنه سره ضبط کړې ده،بيا فرمائى:"وقد تخفف التاء،وبه جزم بعض من لقيناه من العجم"[2].
او بعضې حضراتو دا کلمه د تاء سکون او د راء فتحې سره لوستلې ده.ليکن د علامه عينى رحمه الله د قول مطابق راجح ضبط د امام اصيلى رحمه الله دې.چې ددې طرفته حافظ رحمه الله هم په دې خپل قول کښې اشاره کړې ده"وبه جزم بعض من لقيناه من العجم"[3].

قوله: وقال:تكلم لا بأس.: او حضرت عمر رضي الله عنه هرمزان ته اوفرمائيل.هيڅ خبره نۀ ده،خبره کوه.
ددې جملې تعلق يو بلې واقعې سره دې،چې د هغې تفصيل د کتاب الجزيه په شروع کښې راغلې دې.[4].
د حضرت انس رضي الله عنه روايت دې،د هغې خلاصه داده چې د فارس ښار د تُستُر د محاصرې دوران کښې هرمزان ګرفتار شو،بيا دې د حضرت انس رضي الله عنه په ملګرتيا کښې د حضرت عمر رضي الله عنه په خدمت کښې روان کړې شو،چې کله دۀ سره خليفه ثانى خبرې اترې کول غوښتل نو دې خاموشه شو،په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل،"تكلم،لا بأس عليك"ددې نه پس د دواړو مينځ کښې خبرې اترې شروع شوې،چې د هغې تفصيل اورد دې.
حضرت انس رضي الله عنه فرمائى چې بيا حضرت عمر رضي الله عنه د هرمزان د قتل احکامات جارى کول اوغوښتل نو حضرت انس رضي الله عنه اووئيل چې دا خو تاسو نۀ شئ کولې،ځکه چې تاسو خو دۀ ته"تكلم لا بأس عليك"وئيلې دى،حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل آيا تاسو سره نور هم څوک شته چې ددې خبرې ګواهى ورکړى چې ما دا جمله وئيلې ده؟نو حضرت زبير رضي الله عنه هم د حضرت انس رضي الله عنه موافقت اوکړو، په دې باندې حضرت عمر رضي الله عنه هرمزان قتل نۀ کړو،بيا وروستو هرمزان اسلام قبول کړو.[5].

د مذکوره اثر تخريج: د حضرت عمر رضي الله عنه مذکوره اثر مختصراً امام ابن ابى شيبه په خپل مصنف کښې[6]او يعقوب بن سفيان په خپل تاريخ کښې نقل کړې دې،دغه شان سعيد بن

---

[1]) عمدة القارى:١٥/ ٩٤-٩٥)_
[2]) فتح البارى:٦/٢٧٥)_
[3]) پورته حواله،وعمدة القارى:١٥/٩٥)_
[4]) انظر باب الجزية والموادعة مع أهل الذمة،د هرمزان د اسلام د قبلولو واقعه)_
[5]) عمدة القارى:١٥/٩٥،وفتح البارى:٦/٢٧٥،والمصنف لابن أبى شيبة:١٨/١٠٩-١١٠،كتاب السير،باب فى الأمان،ما هو؟وكيف هو؟رقم(٣٤٠٨٤)،وكتاب البعوث والسرايا:١٨/٣٠٤،ما ذكر فى تستر،رقم(٣٤٥٠٦)
[6]) المصنف لابن ابى شيبة:١٨/١٠٩-١١٠،رقم(٣٤٠٨٤)،وكتاب البعوث والسرايا:١٨/٣٠٤،رقم (٣٤٥٠٦)

منصور په خپل سنن کښې[١] ددې تخريج کړې دې[٢].

د مذکوره اثر نه يو معلومه شوې فائده: علامه ابن المنير رحمه الله فرمائي چې د مذکوره اثر نه دا فائده معلومه شوه چې که يو عام حاکم خپله يو د فيصله هيره کړي او دوه سړي ګواهي اوکړي چې حاکم دا فيصله کړې وه نو په حاکم باندې به دا لازم وي چې په هغه فيصله باندې عمل اوکړي او هغه نافذه کړي. دغه شان که چرته حاکم د يو کس په شهادت قبلولو کښې پريشان شي، په دې کښې توقف اوکړي، بيا دويم کس د اولني کس په موافقت کښې ګواهي ورکړي نو اوس شک او شبهه ختمه شوه او دې سره به د اولني کس ګواهي هم نۀ متاثره کيږي.[٣]. والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت: ترجمة الباب سره د مذکوره تعليق مناسبت په دې معنى کښې دې چې په تعليق کښې دا راغلې دي چې امان ورکوونکې لاتخف اووائي يامترس، يا تکلم لاباس، نو دې سره به امان متحقق شي. ځکه چې دا ټولې جملې په امان ورکولو باندې دلالت کوي، خواه هره ژبه چې استعمال کړي يا هرقسم تعبير چې وي، نو اولنۍ دواړه جملې خو ظاهراً هم په دې خبره باندې دلالت کوي چې د کوم سړي په مخکښې دا جملې اووئيلې شي نو مراد د دينه امان دې او د دريمې جملې دلالت په دې معنى کښې دې چې مخاطب ته دا وئيلې کيږي چې تۀ بې ويرې او بې خطرې خبرې اترې کوه، تاته به هيڅ هم نۀ وئيلې کيږي او هم دا امان دې، لکه څنګه چې مذکوره واقعه هم په دې باندې دلالت کوي.

⑫ باب: الْمُوَادَعَةِ وَالْمُصَالَحَةِ مَعَ الْمُشْرِكِينَ بِالْمَالِ وَغَيْرِهِ، وَإِثْمِ مَنْ لَمْ يَفِ بِالْعَهْدِ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاري رحمه الله ددې کار د مشروعيت او جواز ښودل غواړي چې که مشرکانو سره د مصالحت کولو په وخت د مال وغيره ادا کولو ضرورت پيښ شي نو دا جائز دی. تفصيل وړاندې راځي.[٤].

په ترجمة الباب کښې چې کوم لفظ د "وغيره" راغلې دې نو ددې عطف په "بالمال" دې چې مشرکانو ته مال هم ادا کيدې شي، ددې نه علاوه قيديان وغيره هم، يعنى که د مشرکانو کسان مسلمانانو سره قيد وي نو د هغوی د آزاديدو په بدله کښې هم مصالحت کيدې شي، اوبالعکس.[٥].

---

[١] سنن سعيد بن منصور: ٢٥٢/٢، كتاب الجهاد، باب قتل الاسارى.....رقم(٢٦٧٠)، وأخرجه البيهقى من طريق الثقفى عن حميد الطويل: ٩ / ١٦٤، كتاب السير، باب كيف الامان؟ رقم(١٨١٨٣))_

[٢] عمدة القارى: ٩٥/١٥، وفتح البارى: ٢٧٥/٦، وتغليق التعليق: ٤٨٣/٣)_

[٣] فتح البارى: ٢٧٥/٦)_

[٤] عمدة القارى: ٩٥/١٥)_

[٥] پورته حواله، وفتح البارى: ٢٧٥/٦، وشرح القسطلانى: ٢٣٩/٥)_

قوله: وقوله: "وإن جنحوا للسلم فاجنح لها وتوكل على الله": الآية/الانفال:٦١/

او د الله تعالى قول: او كه مشركانو د صلحې مطالبه اوكړي نو تاسو هم صلح اوكړئ.

د ايت كريمه تفسير: د پورتنى آيت كريمه ترجمه د امام بخارى رحمه الله د تفسيرمطابق كړې شوې ده، هغوى د "جنحوا" تفسير په "طلبوا" سره كړې دې، او نورو حضراتو مفسرينو ددې تفسير په "مالوا" سره كړې دې، په دې صورت كښې به ترجمه دا شى "او كه مشركان د صلحې طرفته مائل شى نو تاسو هم دې طرفته مائل شئ (او صلح اوكړئ)" ځكه چې د جناح لغوى معنى ده مائله كيدل.[1]

او كلمه د "السلم" د سين فتحه او كسره سره، ددې معنى ده صلح، دا د ابوعبيده رحمه الله قول دې او ابوعمر رحمه الله فرمائى چې سلم كه د سين فتحې سره وى نو ددې معنى ده صلح او كه كسره وى نو ددې معنى ده اسلام.[2]

د ايت مباركه نه د امام بخارى رحمه الله استدلال او ترجمة الباب سره مطابقت: امام بخارى رحمه الله د پورتنى آيت كريمه نه په دې خبره باندې استدلال كړې دې چې مشركانو سره صلح كول جائز او صحيح كار دې.[3]

ددې نه ترجمة الباب سره مطابقت هم معلوميږي چې هركله مشركانو سره صلح جائز ده نو دا صلح په مال سره هم كيدې شى او بغير د مال نه هم كيدې شى، بغير د مال نه د صلحې حكم خو امام بخارى رحمه الله د كتاب په شروع كښې ذكر كړې وو او دلته ئې د هغې صلحې تذكره اوكړه كومه صلح چې مال سره وى، دې سره چې څنګه د مصنف رحمه الله مدعى ثابته شوه نو دغه شان د صلحې دوه تقسيمونه هم مخې ته راغلل چې د صلحې يو قسم خو صلح بالمال دې او دويم صلح بغير المال دې.

فائده: آيت كريمه چې په شرط سره مقيد كړې شو چې "كه دوى صلح كول اوغواړي نو تاسو هم صلحه اوكړئ" ددې نه دا معلوميږي چې د صلحې معامله مقيده ده، مطلق نۀ ده چې كه دې سره د مسلمانانو نقصان كيږي نو بيا دې هم صلح اوكړې شى بلكه دې خبرې ته به خيال كولې شى چې مسلمانان په كوم حال كښې دى، كۀ د دوى حال سره صلح مناسب ده، په صلح كولو كښې ئې فائده ده نو صلح كول صحيح دى، ددې برخلاف كه مسلمانان غالب وى او په صلح كولو كښې څۀ مصلحت او فائده هم نۀ وى نو بيا صلح كول صحيح نۀ دى.[4]

ترجمة الباب كښې د ذكر شوې مسئلې تفصيل: مشركانو سره د مال نه بغير خو صلح كول جائز دى، په دې كښې د هيڅ اختلاف نشته، د مال نه بغير صلح نبى عليه السلام په حديبيه

---

[1]) پورته حواله جات، والقاموس الوحيد، مادة "جنح" وتفسير القرطبى:٣٩/٨)_

[2]) فتح البارى:٢٧٥/٦-٢٧٦، وعمدة القارى:٩٥/١٥)_

[3]) فتح البارى:٢٧٦/٦، وكتاب السير الكبير مع شرحه للسرخسى:٣/٥-١٦، باب الموادعة)_

[4]) فتح البارى:٢٧٦/٦، والجامع لاحكام القرآن:٤٠/٨)_

کښې(۱): قریشو مشرکانو سره کړې وه، لیکن که مشرکانو ته د مال ورکولو ضرورت پیښ شی، د مال په بدله کښې ورسره صلح کول وی او خدانخواسته داسې حالات پیدا شی چې هغوی د مال اخستلو نه بغیر په صلح کولو باندې نۀ راضی کیږی نو اوس به څۀ کیږی؟

①نو امام اوزاعی رحمه الله خو په دې صورت کښې دا فرمائی چې مشرکانو ته د صلحې په بدله کښې مال ادا کول جائز نۀ دی، البته د ضرورت په وخت جائز دی، مثلاً دا چې مسلمانان د جنګی نقصاناتو نه محفوظ کول وی نو بیا ورته مال ورکړې کیدې شی(۲).

②امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمهما الله فرمائی چې صلح خو د عوض نه بغیر کیدل پکار ده، لیکن که د مجبورئ حالت وی او د دشمن تعداد زیات وی، د مال ورکولو نه بغیر د اهلِ اسلام حفاظت ناممکن شی او دا خطره پیښه شی چې مسلمانانو ته به ډیر سخت نقصان اورسوی نو په داسې صورت کښې د مال په عوض کښې صلح کیدې شی: لان ذلك من معانی الضرورات.

ددې په خلاف که صرف دا صورت وی چې مسلمانان کمزورې خو دی لیکن د مقابلې کولو طاقت لری نو د مال په ادا کولو باندې صلح کول جائز نۀ دی، که مسلمان قتل هم شی نو شهید به شی، چې لوئې لوئې فضیلتونه ئې دی، ددې نه علاوه د مسلمانانو شان ددې نه زیات اوچت او لوئې دې چې مشرکانو ته د رحم درخواست اوکړی او د جنګ بندئ دپاره ورته اووائی (۳).

③په دې مسئله کښې د احنافو او د مالکیه په باره کښې علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې په دې سلسله کښې د امام مالک او امام ابوحنیفه څۀ روایت اوقول مونږ ته معلوم نۀ دې(۴) لیکن علامه عینی رحمه الله د احنافو مسلک د امام شافعی او د مالک د مسلک په شان نقل کړې دې، لکه فرمائی:

"مذهب أصحابنا أن للامام ان یصالحهم بمال یاخذه منهم، أو یدفعه إلیهم، إذا کان الصلح خیراً فی حق المسلمین لقوله تعالی: (وإن جنحوا للسلم فاجنح لها)، والمال الذی یؤخذ منهم یصرف مصارف الجزیة"(۵)

او د مالکیه مذهب هم په دې سلسله کښې د ائمه ثلاثه په شان دې، په دې شرط چې څۀ فاسد شرط اونۀ لګوی، علامه دردیر رحمه الله ددې وضاحت کړې دې، فرمائی:

"ویجوز للامام...... المهادنة أی صلح الحربی مدة لیس لهو فیها، تحت حکم الاسلام، لمصلحة کالعجز عن

---

(۱) د صلح حدیبیه تفصیل دپاره اوګورئ، کشف الباری، کتاب المغازی: ۳۵۹_۳۷۲)_

(۲) شرح ابن بطال: ۳۵۵/۵، وفتح الباری: ۲۷۶/۶، وعمدة القاری: ۹۷/۱۵)_

(۳) شرح ابن بطال: ۳۵۶/۵، وفتح الباری: ۲۷۶/۶، وعمدة القاری: ۹۷/۱۵)_

(۴) شرح ابن بطال: ۳۵۶/۵، وعمدة القاری: ۹۷/۱۵)_

(۵) عمدة القاری: ۹۷/۱۵، دغه شان اوګورئ، کتاب السیر الکبیر مع السرخسی: ۳/۵_۱۶، باب الموادعة)

قتالهم مطلقاً،أو فى الوقت الحاضر......إن خلا عقد المهادنة......عن شرط فاسد،فان لم تخل عنه لم تجز،كشرط بقاء مسلم أسير تحت أيديهم......وإن بمال......إلا لخوف مما هو أشد ضرراً من دفع المال منهم أولهم......([1]).

د صلحې په بدله کښې مشرکانو ته د مال د ادا کولو مثالونه: په تاریخ کښې داسې ډیر مثالونه موجود دی چې د مشرکانو د شر نه د محفوظ کیدو دپاره د ضرورت په وخت کښې مسلمانانو مال هم ادا کړې دې.علامه قرطبی رحمه الله په خپل تفسیر کښې نقل کړې دې چې نبی علیه السلام عیینه بن حصن فزاری او حارث بن عوف مری ته د غزوهٔ احزاب په موقع باندې د صلحې پیشکش کړې وو چې نبی علیه السلام به دوی ته د مدینې منورې د کهجورو د پیداوار دریمه حصه ورکوی لیکن ددې دپاره به تاسو دا کار کوئ چې بنو غطفان واپس کړئ او د قریشو ملګرتیا پریږدئ......([2]).

سعیدبن عبدالعزیز رحمه الله فرمائی چې د جنګ صفین په موقع باندې حضرت معاویه رضی الله عنه مشرکانو سره د مال په بدله کښې صلح کړې وه.هم دا د عبدالملک بن مروان په باره کښې هم روایت دې چې کله هغه عبدالله بن زبیر رضی الله عنهما سره په جنګ کښې مصروف وو نو دوی رومی بادشاه سره په دې خبره صلح کړې وه چې روزانه به درته زر دیناره ادا کوو([3]).

۳۰۰۲:([4]) حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا بِشْرٌ - هُوَ ابْنُ الْمُفَضَّلِ - حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ قَالَ انْطَلَقَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةُ بْنُ مَسْعُودِ بْنِ زَيْدٍ إِلَى خَيْبَرَ، وَهِيَ يَوْمَئِذٍ صُلْحٌ، فَتَفَرَّقَا، فَأَتَى مُحَيِّصَةُ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَهْلٍ وَهُوَ يَتَشَحَّطُ فِي دَمٍ قَتِيلاً، فَدَفَنَهُ ثُمَّ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَانْطَلَقَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَهْلٍ وَمُحَيِّصَةُ وَحُوَيِّصَةُ ابْنَا مَسْعُودٍ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -، فَذَهَبَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ يَتَكَلَّمُ فَقَالَ «كَبِّرْ كَبِّرْ». وَهُوَ أَحْدَثُ الْقَوْمِ، فَسَكَتَ فَتَكَلَّمَا فَقَالَ «أَتَحْلِفُونَ وَتَسْتَحِقُّونَ قَاتِلَكُمْ أَوْ صَاحِبَكُمْ». قَالُوا وَكَيْفَ نَحْلِفُ وَلَمْ نَشْهَدْ وَلَمْ نَرَ قَالَ «فَتُبْرِيكُمْ يَهُودُ بِخَمْسِينَ». فَقَالُوا كَيْفَ نَأْخُذُ أَيْمَانَ قَوْمٍ كُفَّارٍ فَعَقَلَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - مِنْ عِنْدِهِ.[ر: ۲۵۵۵]

رجال الحديث

①**مسدد:** دا مسدد بن مسرهد رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب من الایمان أن یحب لاخیه مایحب لنفسه" کښې تیره شوې ده([5]).

---

[1]) الشرح الكبير مع حاشية الدسوقى:۵۲۷/۲،باب فى الجهاد،فصل عقد الجزية)_

[2]) الجامع لاحكام القرآن:۴۱/۸)_

[3]) عمدة القارى:۹۷/۱۵،وشرح ابن بطال:۳۵۵/۵،نيز حاشية الدسوقى على الشرح الكبير:۵۲۷/۲)_

[4]) قوله: عن سهل بن ابى حثمة":الحديث،مر تخريجه فى كتاب الصلح،باب الصلح المشركين)_

[5]) كشف البارى:۲/۲)_

④بشر: دا ابو اسماعيل بشر بن المفضل بن لاحق بصرى رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب قول النبى صلى الله عليه وسلم: رب مبلغ أوعى......" کښې تیره شوې ده.[1]

③يحيى: دا مشهور محدث يحيى بن سعيد الانصارى رحمه الله دې.د دوی تذکره په "بدء الوحى" کښې اجمالاً او په کتاب الايمان، "باب صوم رمضان احتساباً.." کښې تفصيل سره تیره شوې ده.[2]

④بشير بن يسار: دا بشير بن يسار مدنى رحمه الله دې.[3]

⑤سهل بن ابى حثمه: دا ابو محمد سهل بن ابى حثمه انصارى رحمه الله دې.[4]

قوله: قال: انطلق عبد الله بن سهل و محيصة بن مسعود بن زيد إلى خيبر وهي يومئذ صلح: حضرت سهل بن ابى حثمه رضي الله عنه فرمائی چې حضرت سهل بن عبد الله او محيصه بن مسعود[5] د خيبر طرفته روان شو او دا دغه ورځو کښې د صلحې والا زمکه وه

قوله: فتفرقا فأتى محيصة إلى عبدالله بن سهل، وهو يتشحط في دم قتيلاً، فدفنه ثم قدم المدينة: هلته دا دواړه حضرات جدا شو،بیا حضرت محيصه د عبد الله بن سهل طرفته راغئ،په داسې حالت کښې چې په وینو کښې لت پت مقتول پروت وو.نو هغوی حضرت عبد الله هلته دفن کړو،بیا مدینه منوره کښې حاضر شو.

دلته واقعه داده چې حضرت عبدالله بن سهل او حضرت محيصه بن مسعود رضي الله عنهما نورو څه ملګرو سره د خيبر طرفته تشريف يوړلو،مقصد دا وو چې خپل اهل وعيال ته کهجورې ورکړی چې د خپل اهل وعيال دپاره د خيبر کهجورې راوړی،خيبر ته د رسيدلو نه پس دا دواړه حضرات جدا شو او په خپلو خپلو مصروفياتو کښې مشغول شو،په مقرره ورځ باندې چې کله حضرت محيصه د حضرت عبدالله بن سهل طرفته راغئ نو وې ليدل چې په يو چينه يا كوهى كښې په وينو كښې لت پت پروت دې،ستې مبارک ئې مات شوې دې او د بدن نه ئې روح مبارک تلې دې،هلته د دوی نه علاوه څوک هم نه وو چې د قاتل معلومات اوشی،ددې وجې نه حضرت محيصه رضي الله عنه هغوی هلته دفن کړل او په خپله مدينې منورې ته واپس راغئ.[6]

---

[1]) كشف البارى:۲۲۲/۳)_

[2]) كشف البارى:۲۳۸/۱،و:۳۲۱/۲)_

[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء،باب الوضوء من غير حدث)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ ،کتاب البيوع،باب بيع الثمر على رؤوس النخل)_

[5]) د دوی دواړو د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصلح،باب الصلح مع المشركين)_

[6]) عمدة القارى:۹۶/۱۵،والقسطلانى:۲۳۹/۵،وسيرة ابن هشام:۳۵۵/۳/۲،تسمية النفر الداريين الذين اوصى لهم رسول الله......)_

د يتشحط معنی: دا د باب تفعل نه د مضارع صيغه ده.ددې ماده "شحط" ده.د حديث عالمانو ددې لفظ څو معنې بيان کړې دی،ليکن مطلب د ټولو يو دې.يعنی په وينو کښې لت پت کيدل، کما ذکرنا فوق أيضاً(١).

او "قتيلاً" د حال کيدو د وجې نه منصوب دې(٢).

قوله: فانطلق عبدالرحمن بن سهل ومحيصة وحويصة ابنا مسعود الی النبی صلی الله عليه وسلم: نو حضرت عبدالرحمن بن سهل،محيصه او حويصه د نبی عليه السلام طرفته روان شو.

يعنی کله چې مدينې منورې ته اورسيدل نو ددې نه پس حضرت محيصه رضی الله عنه د نورو دوو صحابه کرامو رضی الله عنهما سره د نبی عليه السلام په خدمت اقدس کښې حاضر شو،دې دپاره چې حضرت عبدالله بن سهل رضی الله عنه سره کومه واقعه اوشوه نو چې نبی عليه السلام د هغې نه خبر کړی.

حضرت عبدالرحمن بن سهل رضی الله عنه: دا د حضرت عبد الله بن سهل رضی الله عنه ورور،د حضرت حويصه او محيصه رضی الله عنهما وراره(٣)حضرت عبدالرحمن بن سهل بن زيدبن کعب بن عامر بن عدی بن مجدعه بن حارثه حارثی انصاری رضی الله عنه دې(٤)د دوی مور بی بی ليلی بنت رافع بن عامر بن عدی ده(٥).

د ابن سعد ،ابن عبدالبر او د دوی په اتباع کښې د ابونعيم اصفهانی خيال دادې چې حضرت عبد الرحمن بن سهل رضی الله عنه په غزوهٔ احد ،غزوهٔ خندق او نورو ټولو غزواتو کښې شريک وو(٦) بلکه ابن عبدالبر يو قول دا هم نقل کړې دې چې دا بدری صحابی دې.(٧) ابن سعد مزيد فرمائی چې دا هغه صحابی دې،چې د غزوهٔ بدر نه پس د عمرې په نيت باندې وتلې وو ليکن په مکه مکرمه کښې قريشو قيدی کړو،بيا د حضرت ابوسفيان رضی الله عنه د ځوئی عمرو په بدله کښې آزاد شو کوم چې په بدر کښې گرفتار شوې وو(٨).

---

(١) قال الخطابی فی اعلام الحديث:١٤٦٧/٢: يتشحط،ای:يضطرب فی الدم".وقال ابن الاثير (النهاية:٤٤٩/٢،باب الشين مع الحاء،و جامع الاصول:٢٨٦/١٠): معناه:يتخبط فی دمه،ويضطرب، ويتمرغ". وقال الداودی،کما حکاه العينی فی العمدة (٩٦/١٥): المتشحط:المختضب..... ")_

(٢) عمدة القاری:٩٦/١٥،وشرح القسطلانی:٢٣٩/٥)_

(٣) دا د ابن اخی.....ترجمه ده،په الاصابه کښې ابن عم دې چې غلط دې،تفصيل به وړاندې راشی،_

(٤) انظر الاصابة:٤٠٢/٢،ومعرفة الصحابة:٢٧٣/٣،وعمدة القاری:٩٥/١٥)_

(٥) الاصابة:٤٠٢/٢،ومعرفة الصحابة للاصبهانی:٢٧٣/٣)_

(٦) پورته حواله جات،والاستيعاب بهامش الاصابة:٤٠٢/٢)_

(٧) الاستيعاب بهامش الاصابة:٤٠٢/٢،وهو قول العسکری ايضا:انظر الاصابة:٤٠٢/٢)_

(٨) الاصابة:٤٠٢/٢)_

دې د نبی کریم ﷺ نه روایت کوی او د دوی نه محمد بن کعب قرظی رحمه الله وغیره روایت کوی(١).
يو ځل مار حضرت عبدالرحمن بن سهل رضي الله عنه اوخوړلو ،نبی علیه السلام خبر شو نو وې فرمائیل چې دې عمارة بن حزم ته بوځئ چې هغه ئې دم کړې صحابه کرامو رضي الله عنهم عرض اوکړو یا رسول الله!هغه وخت پورې به دې وفات شی،نبی علیه السلام ته چونکه علم وو چې دهٔ ته به شفاء حاصلیږی،ددې وجې نه ئې اوفرمائیل چې اګرچه دې وفات شی بیا ئې هم بوځئ.نو صحابه کرامو رضي الله عنهم دې د حضرت عماره بن حزم طرفته بوتلو او الله تعالی دوی ته شفاء ورکړه(٢) حضرت عمر بن الخطاب رضي الله عنه دوی لره د حضرت عتبه بن غزوان رضي الله عنه د وفات نه پس د بصرې ګورنر مقرر کړې وو.(٣).
محمدبن کعب قرظی رحمه الله فرمائی چې حضرت عبد الرحمن بن سهل رضي الله عنه په يو غزوه کښې وو ،د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت زمانه وه او حضرت امیر معاویه رضي الله عنه د شام امیر وو.دې دوران کښې د دوی مخې ته د شرابو څۀ منګی تیر شو نو دوی خپله نیزه واخسته او د هغوی طرفته متوجه شو او په هر منګی کښې ئې سورې اوکړو ،د منګو اوړونکی چې کوم غلامان وو نو هغوی حضرت عبد الرحمن بن سهل رضي الله عنه سره په جګړه شو او خبره زیاته شوه، کله چې حضرت امیرمعاویه رضي الله عنه ته دا خبره اورسیدو نو هغوی اوفرمائیل چې دې پریږدئ.دې بوډا شوې دې او عقل ئې رخصت شوې دې.حضرت عبد الرحمن رضي الله عنه اوفرمائیل چې هیڅکله نۀ!زما عقل ختم شوې نۀ دې،لیکن خبره داده چې نبی علیه السلام مونږ ددې خبرې نه منع کړې یو چې مونږ په خپلو لوښو یا خپلو خیټو کښې شراب واچوو......(٤).
د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې:په ائمه سیر او ائمه مغازی کښې د اکثرو امامانو رائې داده چې حضرت عبد الرحمن بن سهل بن زید الحارثی الانصاری او حضرت عبد الرحمن بن سهل انصاری دوه کسان نۀ دی،بلکه دا يو سړې دې،ددې وجې نه چې کله تراجم کښې د دوی تذکره راغله نو دې حضراتو دا يو کس شمار کړو او هیڅ تفریق ئې په کښې اونۀ کړو چې دا فلانې دې او دا فلانې دې.لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله په دې دواړو کښې فرق اوکړو چې دا جدا جدا دوه شخصیات دی،ددې وجې نه حافظ رحمه الله د دواړو ترجمه جدا جدا لیکلې ده او دې خبرې ته ئې ترجیح ورکړې ده چې دا دوه کسان دی،فرمائی:"والظاهرأنهما اثنان"(٥).
ابن سعد رحمه الله وغیره د حضرت عبد الرحمن بن سهل انصاری متعلق درې واقعات نقل کړې دی،کوم چې اوس مونږ ذکر کړل،یعنی د مار د خوړلو واقعه،د عمرې د ادا کولو دپاره

---

(١) الاصابة:٤٠١/٢_
(٢) الاصابة:٤٠٢/٢،ومعرفة الصحابة للاصبهانی:٢٧٣/٣)_
(٣) معرفة الصحابة:٢٧٤/٣)_
(٤) پورته حواله،والاصابة:٤٠٢/٢،والاستیعاب: ٤٠٢/٢،ومعجم الصحابة:١٥٠/٢،باب العین،رقم (٦٢٥)_
(٥) الاصابة:٤٠٢/٢)_

مکې مکرمې ته د تلو او هلته د گرفتاریدو او د آزادیدو واقعه او د حضرت معاویه رضی الله عنه په دور کښې چې کومه واقعه پیښه شوې وه.
ددې درې واړو واقعاتو په باره کښې د حافظ رحمه الله تحفظات دی،هغوی فرمائی چې د مار د خوړلو کومه واقعه ده نو کیدې شی چې دا حضرت عبد الرحمن بن سهل الحارثی الانصاری سره هم پیښه شوې وی،دغه شان دا دواړه شخصیات شمار کیدې شی.لیکن د قید او د آزادیدو چې کومه واقعه ده نو هغه مشکله ده،ځکه چې د چا په باره کښې دا اختلاف وی چې دا بدری دې یا نهٔ؟او کوم چې دغه کال باندې د عمرې د ادا کولو نه پس گرفتار شوې وی هغه د خیبر په موقع باندې کم عمره نهٔ شی کیدې،او د باب په حدیث کښې ورته "أحدث القوم"(١) فرمائیلې شوې دې.دغه شان دا کوم چې د خیبر په موقع باندې کم عمر وی.د هغهٔ په باره کښې شلْ،پنځویشت کاله پس حضرت معاویه رضی الله عنه دا نهٔ شی وئیلې چې"انه شیخ ذهب عقله"ځکه چې دې وخت کښې به د دوی عمر زیات نه زیات څلویښت کاله وی او دا عمر داسې نهٔ وی چې په دې باندې د بوډا توب اطلاق اوکړې شی او په دې عمر کښې چاته ذاهب العقل اووئیلې شی.ددې وجې نه ښکاره داده چې دا دواړه جدا جدا کسان دی(٢).والله اعلم بالصواب

حویصه بن مسعود:دا حضرت حویصه بن مسعود بن کعب بن عامر بن عدی بن مجدعه انصاری رضی الله عنه دې(٣).ددوی کنیت ابوسعد دې(٤).د غزوهٔ بدر نه علاوه په نورو ټولو غزواتو کښې دې د نبی علیه السلام سره شریک وو(٥).

د دوی د اسلام قبلولو واقعه: حضرت حویصه د خپل ورور محیصه(٦)نه مشر وو،لیکن د اسلام قبلولو شرافت مخکښې کشر ورور ته حاصل شو،بیا مشر ته حاصل شو.
ابن اسحاق ذکر کړې دی چې د مشهور یهودی کعب بن اشرف د قتل نه پس نبی علیه السلام صحابه کرامو رضی الله عنهم ته دا اوفرمائیل چې تاسو ته په کوم یهودی باندې هم قدرت حاصلیږی نو هغه قتلوئ.ابن سبینه یا ابن شبینه نومې یو سړې یهودی تاجر وو،چې د کپړې تجارت به ئې کوو.ددې اعلان نه پس یو ورځ حضرت محیصه رضی الله عنه موقع بیامونده او هغه ئې قتل کړو،په

---

(١) پورته حواله.دغه شان اوگورئ، حدیث باب)_
(٢) الاصابة:٤٠٢/٢)_
(٣) الاصابة:٣٦٣/١،والاستیعاب بهامش الاصابة:٣٩٣/١)_
(٤) الاستیعاب بهامش الاصابة:٣٩٣/١،ومعجم الصحابة:١١٦/٣،رقم (١٠٨٣)،باب المیم)_
(٥) الاستیعاب بهامش الاصابة:٣٩٤/١، والاصابة:٣٦٣)_
(٦) قوله: محیصة"بضم المیم وفتح الحاء المهملة،وهو اخو حویصة.....ویقال فیهما جمیعا بتشدید الیاء وتخفیفا.انظر عمدة القاری:٩٥/١٥،وقال النووی: والاشهر هو التشدید".تهذیب الاسماء واللغات:١٧٦/١)_

دي باندې حضرت حویصه رضی الله عنه ډیر خفه شو چې په دغه وخت کښې ئې لا اسلام قبول کړې نه وو ،دهٔ به خپل کشر ورور محیصه وهلو او دا به ئې ورته وئیل چې د الله دشمنه!تا هغه قتل کړو حالانکه ستا په خیټه کښې چې کومه وازګه ده نو دا هم د هغهٔ په اخستلې شوې مال سره جوړه شوې ده؟حضرت محیصه رضی الله عنه ورته په جواب کښې اووئیل،په خدائې قسم!ماته ددهٔ د قتل کولو حکم هغه ذات کړې دې چې که ستا د قتل کولو حکم ما ته راکړې نو تا به هم قتل کړم......ددې په اوریدو سره حویصه ډیر حیران شو او د خپل ورور ته ئې په سوالیه انداز کښې اووئیل چې په خدائې قسم!که محمد (صلی الله علیه وسلم)زما د سر وهلو حکم تا ته اوکړې نو آیا ما به هم قتل کړې؟حضرت محیصه رضی الله عنه په جواب کښې اووئیل چې بالکل!که هغوی ماته دا حکم اوکړې نو زهٔ به په دې باندې ضرور عمل کوم.ددې په اوریدو سره حویصه اووئیل چې په خدائې قسم!دا دین ډیر عجیبه دې کوم چې تهٔ دې حال ته رارسولې ئې.ددې نه پس حضرت حویصه رضی الله عنه اسلام قبول کړو.(۱).

حضرت حویصه رضی الله عنه د نبی علیه السلام نه روایت کوی.د دوی نه په روایت کوونکو کښې محمد بن سهل بن ابی حثمه اود دوی نوسې حرام بن سعد بن محیصه شامل دې.(۲).رضی الله عنه وارضاه

خبرداري: د باب په حدیث کښې د حضرت محیصه رضی الله عنه نسب داسې بیان کړې شوې دې، "**محیصة بن مسعود بن زید**"او دا نسب صحیح نهٔ دې،صحیح نسب دادې چې "**محیصة بن مسعود بن کعب**" اووئیلې شی.مولانا احمدعلی سهارنپوری رحمه الله د علامه کرمانی وغیره حوالې سره لیکلې دی چې امام بخاری رحمه الله چې محیصه بن مسعود بن زید نقل کړې دې نو دا د دوی وهم دې.(۳)

وهم چاته لاحق شوې دې؟ علامه کرمانی رحمه الله وغیره دلته چې د امام بخاری رحمه الله طرفته کوم د وهم نسبت اوکړو،دا صحیح نهٔ دې،ځکه چې دا د مصنف وهم نهٔ دې بلکه د یو راوی وهم دې.د امام بخاری رحمه الله نه علاوه آئمه خمسو هم دا حدیث روایت کړې دې.چې په هغې کښې امام ترمذی(۴) او په بعضې طُرُقو کښې امام نسائی او امام مسلم(۵)په دې الفاظو او نسب کښې د امام بخاری رحمه الله موافقت کړې دې،ددې نه هم دا معلومیږی چې دا د یو راوی وهم

---

(۱) هذه القصة لاسلامة اخرجها ابو داود فی کتاب الخراج والامارة والفیٔ،باب کیف کان اخراج الیهود من المدینة؟رقم (۳۰۰۲)،وابن اسحاق فی سیرة ابن هشام:۴۴۱/۲،والطبرانی فی الکبیر:۳۱۱/۲۰،رقم (۷۴۱)، والاصبهانی فی معرفة الصحابة:۱۶۴/۲،رقم (۲۳۳۳)،والحافظ فی الاصابة:۳۶۳/۱)_

(۲) الاستیعاب بهامش الاصابة:۳۹۴/۱)_

(۳) حاشیة صحیح البخاری للسهار نفوری:۴۵۰/۱،والکرمانی:۱۳۸/۱۳،وفتح الباری:۲۷۶/۶)_

(۴) سنن الترمذی،ابواب الدیات،باب ماجاء فی القسامة،رقم (۴۳۴۲،و۴۳۴۶_۴۳۴۷))_

(۵) سنن النسائی،کتاب القسامة......ذکر اختلاف ألفاظ الناقلین لخبر سهل.....رقم (۴۷۱۸ و۴۷۱۹)، وصحیح مسلم،کتاب القسامة......باب القسامة،رقم(۴۳۴۲،و۴۳۴۶_۴۳۴۷)_

دې او په سلسله كښې امام بخاری رحمه الله لره ملامته كول صحيح نۀ دی.اوس په دې مسئله كښې حتمی خبره كول مشكل دی چې دا پورتنی راويانو كښې د كوم راوی وهم دې[1].

د باب په حديث شريف كښې د مذكوره صحابه كرامو رضي الله عنهم د رشته دارئ نوعيت: ددې نه پس دلته يو بحث دا هم دې چې د باب په حديث شريف كښې د څلورو صحابه كرامو حضرت عبدالله بن سهل،حضرت عبدالرحمن بن سهل،حضرت محيصه بن مسعوداوحضرت حويصه بن مسعود رضي الله عنهم د رشته دارئ څۀ كيفيت دې او دا حضرات خپل مينځ كښې د يو بل څۀ دی؟ په دې سلسله كښې تحقيقی خبره داده چې حضرت محيصه و حويصه دواړه ترونه دی او حضرت عبدالله او عبدالرحمن دواړه وريرونه دی.[2].

ډيرو علماؤ او محدثينو ته ددې نه مغالطه شوې ده چې د نسب په بيانولو كښې هغوی محيصه بن مسعود بن زيد وئيلې شوې دې،كما فی حديث الباب أيضاً په دې شان سره دا دواړه حضرات خپل مينځ كښې د ترۀ بچی جوړيږی،او دا خبره بالكل غلطه ده،تردې چې په بعضې روايتونو كښې راويانو د"ابن عم لهما[3]"الفاظ نقل كړې دی،د حافظ ابن حجر رحمه الله په شان محقق نه دلته تسامح اوشوه چې هغوی د حضرت عبد الرحمن بن سهل رضي الله عنه په ترجمه ذكر كولو كښې دوی ته"ابن عم حويصه ومحيصه[4]"اووئيل،البته د حويصه او د محيصه نسب ئې بالكل صحيح بيان كړې دې او د علامه عينی الفاظ صحيح صورت حال واضحوی، هغوی فرمائی:"ابن أخی حويصة ومحيصة"[5].

---

[1]) دا حديث په مسند سهل بن ابی حثمه كښې شمار كړې شوې دې،اګرچه يو ځائې كښې د حضرت محيصه نوم هم راغلې دې انظر تحفة الاشراف:۳۲۲/۸،رقم (۱۱۲۴۱)او ددې حديث په طرقو كښې تلاش كولو سره دا خبره مخې ته راغله چې د سهل بن ابی حثمه نه دا حديث دوه حضرات روايت كوی،بشير بن يسار او ابوليلی بن عبدالله بن عبدالرحمن بن سهل.دويم چې كوم راوی دې د دوی په طريق كښې چې روايات مروی دی نو په هغې كښې يا خو صرف محيصه بن مسعود دې او يا محيصه.د ذكر په كښې بالكل هډو ذكر نشته.او اولنې چې كوم راوی دې يعنی بشير بن يسار نو د دوی د روايت چې كوم طرق دی په هغې كښې محصيه بن مسعود بن زيد دې يا محيصه بن مسعود يا نور الفاظ.بيا چې د بشير بن يسار كوم شاګردان دی په هغوی كښې يحيی بن سعيد الانصاری او سعيد بن عبيد شامل دی او د سعيد بن عبيد روايتونو كښې هم ذكر نۀ دې،ددې وجې نه په ظاهره دا معلوميږی چې مذكوره وهم يحيی بن سعيد يا د هغوی يو شاګرد ته پيښ شوې دې.والله اعلم بالصواب. ددې حديث د طرقو دپاره اوګورئ تحفة الاشراف:۸۹/۴رقم (۴۶۴۴).ددې حديث د پوره تخريج دپاره اوګورئ جامع الاصول وتعليقاته:۲۸۰/۱۰_۲۸۵.وابن ماجه.ابواب الديات.باب القسامة.رقم (۲۶۷۷_۲۶۷۸)

[2]) د امام نسائی د يو روايت نه ددې تائيد كيږی،په هغې كښې دی فجاء اخوه وعماه حويصة ومحيصة. وهما عما عبد الله بن سهل"سنن نسانی.كتاب القسامة.رقم (۴۷۲۱).دغه شان اوګورئ، السنن الكبری للبيهقی:۲۰۷/۸_۲۰۸.كتاب القسامة.باب اصل القسامة.رقم (۱۶۴۳۶))_

[3]) سنن النسائی.كتاب القسامة......ذكر اختلاف الفاظ الناقلين لخبر سهل.....رقم (۴۷۱۷).وفی رواية ابی داود.ايضا: ابنا عمه:حويصة ومحيصة"سننه.كتاب الديات.باب القسامة.رقم (۴۵۲۰))_

[4]) الاصابة:۴۰۲/۲.و:۳۶۳/۱)_

[5]) عمدة القاری:۹۵/۱۵)_

په دې ځان داسې پوهه کړئ چې د حضرت محیصه نیکۀ د کعب دوه ځامن مسعود او زید دی(نور هم کیدې شی)د مسعود په اولاد کښې محیصه او حویصه دی او د زید په اولاد کښې سهل وغیره،بیا د سهل په اولاد کښې عبدالله بن سهل او عبد الرحمن بن سهل ﷺ دی،دغه شان دا حضرات خپل مینځ کښې ترونه او وریرونه شو.[1]

دا تفصیل بنۀ یاد کړئ،اکثر دلته مغالطه کیږی.[2] والله اعلم بالصواب

قوله: فقال:أتحلفون وتستحقون قاتلكم أو صاحبكم؟قالوا:وكيف نحلف ولم نشهد، ولم نر؟: نو نبی ﷺ اوفرمائیل،چې تاسو د قسم کولو دپاره تیار یئ.دغه شان به تاسو ته قاتل ملاؤ شی؟دې حضراتو عرض اوکړو چې مونږ په کوم بنیاد باندې قسم اوکړو،حالانکه مونږ په موقع باندې موجود نۀ وو او نۀ مونږ څوک لیدلي دی؟

یعنی هرکله چې دې حضراتو نبی ﷺ ته پوره واقعه بیان کړه نو نبی ﷺ اوفرمائیل چې تاسو خلق قسم اوکړئ چې فلانې قاتل دې،دغه شان به ستاسو مقصد حاصل شی او تاسو ته به قاتل ملاؤ شی.په دې باندې دې حضراتو د قسم کولو نه انکار اوکړو او وې وئیل چې قسم خو به هغه سړې کوی چا ته چې قاتل معلوم وی او هغه په موقع باندې موجود هم وی،حالانکه زمونږ معامله دغه شان نۀ ده.

قوله: قال: فتبريكم يهود بخمسين.فقالوا: كيف نأخذ أيمان قوم كفار؟فعقله النبي ﷺ من عنده: نبی ﷺ اوفرمائیل چې یهودیان به پنځوس قسمونه اوکړی او ستاسو په وړاندې به د براءت اظهار اوکړی.دې حضراتو اووئیل،چې مونږ د یو کافر قوم په قسمونو باندې څنګه اعتماد اوکړو؟نو نبی ﷺ په خپله باندې دیت ادا کړو.

په"من عنده"کښې دوه احتمالات دی،یو خو دا چې نبی ﷺ د خپل خاص مال نه دیت ادا کړو.دویم دا چې دا دیت د بیت المال نه ادا کړې شو.[3]

ددې حضراتو صحابه کرامو ﷺ استحقاق ثابت شوې نۀ وو،ددې باوجود نبی ﷺ دیت ددې وجې نه ادا کړو چې جګړه ختمه شی او ددې حضراتو تسلی هم اوشی،ځکه چې د هغوی په نزد عرف هم دا وو چې د دیت ملاویدو په صورت کښې به دا خبره ګنړلې کیده چې د مقتول اولیاؤ سره انصاف شوې دې.[4] والله اعلم

ددې نه علاوه دلته د قسامت مسئله بیان کړې شوې ده.د هغې تفصیل به انشاء الله دویم جلد کښې راشی.[5]

---

[1]) ددې مسئلې صحیح شکل او نقشه داسې ده:_
[2]) اوګورئ، اوجز المسالک:١٥/١٦٤_١٦٥)_
[3]) عمدة القاری:١٥/٩۶)_
[4]) عمدة القاری:١٥/٩۶،وشرح ابن بطال:٥/٣٥٥)_
[5]) انظر،کتاب الدیات،باب القسامة)_

قوله: فذهب عبدالرحمن يتكلم:فقال:كبر،كبر ـ وهو أحدث القوم ـ فسكت، فتكلما: نو حضرت عبدالرحمن خبرې شروع کړې نو نبی ﷺ اوفرمائيل چې مشرانو ته موقع ورکوه او دې په دغه راتلونکو کسانو کښې د ټولو نه کشر وو،نو دې خاموشه شو او حضرت محيصه وحويصه رضي الله عنهما خپله مدعا پيش کړه.

د حديث نه مستفاد يو حکم: د نبی ﷺ د ارشاد مبارک''کبر کبر''نه دا حکم معلوم شو چې د مشرانو په موجودګئ کښې کشرانو ته خبرې کول پکار نهٔ دی،دا د ادب نه خلاف دی، حضرت محيصه و حويصه رضي الله عنهما چونکه دواړه مشران وو او حضرت عبدالرحمن کشر وو نو نبی ﷺ د مشرانو خيال ساتلو سره د هغوی ورارهٔ عبدالرحمن رضي الله عنه منع کړو چې د دوی په وړاندې تاسو خبره مهٔ کوئ.[1]

يو اعتراض او د هغې جوابونه: دلته دا يو اعتراض کيږی چې حضرت عبد الرحمن بن سهل چې د مقتول ولی وو،هغه خاموش کړې شو او حضرت حويصه او محيصه رضي الله عنهما ته د خبرې کولو دپاره اووئيلې شو،حالانکه د خبرې حق خو د مقتول د ولی وو؟

① ددې جواب دادې چې د نبی ﷺ مقصود دا وو چې د واقعې په صورت او کيفيت باندې ځان پوهه کړې شی،هرچه د دعوې حقيقت دې نو دلته د هغې متعلق بحث نهٔ دې،ځکه چې که دا خبره مقصود وه نو بيا به حضرت عبدالرحمن خبره کوله چې د هغهٔ حق هم وو.

② ددې خبرې احتمال هم دې چې حضرت عبدالرحمن په خپله دا دواړه حضرات د خپل طرفنه د خبرې کولو دپاره وکيلان جوړ کړل چې خبره تاسو اوکړئ.[2] والله اعلم

په ترجمة الباب باندې يو اشکال: امام بخاری رحمه الله په ترجمة الباب کښې دا الفاظ ذکر کړې وو، ''واثم من لم يف بالعهد''په دې الفاظو باندې حافظ صاحب رحمه الله دا اعتراض کړې دې چې د باب په حديث کښې خو يو څيز هم داسې نشته چې په دې جزء باندې دلالت کوی يا ددې موافقت کوی.[3]

د مذکوره اشکال جوابونه: شيخ الحديث حضرت مولانا محمد زکريا کاندهلوی رحمه الله ددې اعتراض درې جوابونه کړې دی:

① مصنف رحمه الله په دې باب کښې خو څهٔ مناسب حديث ذکر کول غوښتل ليکن د هغې موقع ملاو نهٔ شوه.كماهو المعروف عند الشراح في مثل هذه المواضع.[4]

---

[1] عمدة القاری:۹۶/۱۵،وقد بوب الامام البخاری رحمه الله بابا ايضا فی کتاب الادب،ای:باب اکرام الکبير...... وذکر تحته حديث الباب،رقم (۶۱٤۳))ـ

[2] عمدة القاری:۹۶/۱۵،وشرح الزرقانی: ۲۰۸/٤،رقم (۱۶۹۶)،والاوجز:۱۶۸/۱۵)ـ

[3] فتح الباری:۲۷۶/۶،والابواب والتراجم:۲۰۸/۱،وتعليقات لامع الدراری:۳۲۹/۷)ـ

[4] الابواب والتراجم:۲۰۸/۱،وتعليقات اللامع:۳۲۵/۷)ـ

②په داسې ځايونو کښې زما په نزد غوره توجيه داده چې امام بخارى رحمه الله دلته قصداً د ذهنونو د متوجه کولو دپاره او په دې باندې د تنبيه کولو دپاره چې ددې مناسب څۀ حديث مې بل ځائې ذکر کړې دې، دلته ئې ذکر نۀ کړو..... لکه وعده خلاف کس ته به د هغۀ په دې کار باندې چې کومه ګناه وى، ددې ذکر په څو رايتونو کښې راغلې دې، که امام بخارى رحمه الله په يو روايت وغيره باندې انحصار کوو نو چا ته دا وهم کيدې شو چې مذکوره ګناه دې قسم سره خاص ده حالانکه د مصنف مقصود خو دادې چې د وعده خلافئ په ګناه باندې مختلفو طريقو سره خبردارې اوکړې شى، ددې وجې نه هغوى دلته څۀ خاص حديث ذکر نه کړو.
په دې سلسله کښې چې امام بخارى رحمه الله کوم مختلف حديثونه ذکر کړې دى نو هغۀ دې ددې ترجمې مشاراليه اوګنړلې شى چې امام ددې ترجمې په ذريعې د هغه حديثونو طرفته اشاره کړې ده، په کومو کښې چې د وعده خلافئ مذمت او د ګناه تذکره راغلې ده.(١).
③دا هم کيدې شى چې مذکوره کوم روايت د وعده خلافئ په مذمت کښې بيان شوې دې نو امام بخارى رحمه الله ددې په ذريعې سره په دې خبره باندې خبردارې کړې دې چې د وعدې پوره کول خپلول پکار دى.(٢) والله اعلم بالصواب

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت: د حافظ ابن حجر رحمه الله رائې داده چې ترجمة الباب سره د حديث مناسبت په دې جملهٔ کښې دې، "انطلق عبدالله بن سهل ومحيصة.....إلى خيبر، وهى يومئذ صلح"(٣)او په دې معنى کښې چې نبى عليه السلام د خيبر يهوديانو سره صلح کړې وه: د هغې شرط دا وو چې هغوى به نبى عليه السلام ته د خيبر د باغونو نيم پيداوار ورکوى(٤). ددې نه هم دا ثابته شوه چې مشرکانو سره په دواړو صورتونو کښې صلح کيدې شى، چې د مشرکانو نه مال واخستې شى نو داسې هم جائز دى او داسې هم چې د ضرورت په وخت کښې مشرکانو ته مال ورکړې شى، دا د ترجمة الباب مقصود وو.

او د علامه مهلب رحمه الله مطابق د حديث د آخرى جزء نه ترجمه ثابتيږى، "فعقله النبى صلى الله عليه وسلم من عنده" چې نبى عليه السلام د خپل طرفنه ديت ادا کړو، دا ئې ددې وجې نه ورکړې وو چې د مقتول وينه ضائع نۀ شى، دغه شان د يهوديانو تاليف هم مقصود وو چې کيدې شى دغه شان ددې يهوديانو دپاره د اسلام لاره جوړه شى، او دغه شان د يهوديانو د شرارت او رذالت نه د خپل ځان او د مسلمانانو حفاظت هم مقصود وو، دغه شان ترجمة الباب سره مطابقت ثابتيږى(٥).

---

١) الابواب والتراجم: ٢٠٨/١_٢٠٩، وتعليقات اللامع: ٣٢٥/٧)_
٢) پورته حواله جات)_
٣) فتح البارى: ٢٧٦/٦)_
٤) کشف االبارى، کتاب المغازى: ٤١٤، باب غزوة خيبر)_
٥) شرح ابن بطال: ٣٥٥/٥، وفتح البارى: ٢٧٦/٦)_

او علامه عينى رحمه الله فرمائى چې حديث سره د ترجمة الباب مناسبت د "وهي يومئذ صلح" نه هم حاصليږى او د "فعلقه النبى صلى الله عليه وسلم من عنده" نه هم حاصليږى ځکه چې مشركانو سره مصالحت بالمال وو.(١).
ګويا علامه عينى رحمه الله پورتنى دواړه اقوال جمع کړى دى. والله اعلم

⑬ باب: فَضْلِ الْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ

د ترجمة الباب مقصد او ماقبل سره مناسبت: تير شوى باب کښې چونکه د مصالحت او د موادعت ذکر وو، ددې وجې نه امام بخارى رحمه الله دلته دا اوونيل چې کله مصالحت کيږى نو بيا د هغې پوره کول ضرورى وى او ددې وعدې د پوره کولو ډير فضيلتونه دى او په خپله يو ښه صفت هم دې.(٢).

٣٠٠٣:(٣) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ هِرَقْلَ أَرْسَلَ إِلَيْهِ فِي رَكْبٍ مِنْ قُرَيْشٍ كَانُوا تِجَارًا بِالشَّامِ فِي الْمُدَّةِ الَّتِي مَادَّ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- أَبَا سُفْيَانَ فِي كُفَّارِ قُرَيْشٍ. [ر: ٧]

رجال الحديث

①**يحي بن بكير**: دا امام يحيى بن بکير رحمه الله دې.
②**الليث**: دا امام ابو الحارث ليث بن سعد فهمى رحمه الله دې. ددې دواړو حضراتو تذکره د "بدء الوحى" په "الحديث الثالث" کښې تيره شوې ده.(٤).
③**يونس**: دا يونس بن يزيد ايلى رحمه الله دې، د دوى مختصر تذکره په "بدء الوحى" او تفصيلى تذکره په کتاب العلم، "باب من يرد الله به خيرا....." کښې راغلې ده.(٥).
④**ابن شهاب**: دا امام محمد بن مسلم بن شهاب زهرى رحمه الله دې. د دوى مختصر ترجمه په "بدء الوحى" کښې تيره شوې ده(٦).

---

(١) عمدة القارى: ١٥/٩٥_
(٢) عمدة القارى: ١٥/٩٧_
(٣) قوله: عبدالله بن عباس رضى الله عنهما اخبره": الحديث، مر تخريجه فى بدء الوحى)_
(٤) كشف البارى: ١/٣٢٣_٣٢٥)_
(٥) كشف البارى: ١/٤٦٣، و: ٣/٢٨٢)_
(٦) كشف البارى: ١/٣٢٦، الحديث الثالث)

⑤**عبيدالله بن عبدالله بن عتبه**:دا د مديني منورې فقيه عبيدالله بن عبدالله بن عتبه بن مسعود رحمه الله دې.د دوی اجمالی تذکره په"بدء الوحی"کښې او تفصیلی تذکره په کتاب العلم، "باب متی یصح سماع الصغیر؟"کښې راغلې ده.(١).
⑥**عبدالله بن عباس**:د مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما حالات اجمالی طور په"بدء الوحی"کښې او تفصیل سره په کتاب الایمان،"باب کفران العشیر،وکفر دون کفر"کښې تیر شوې دی(٢).
⑦**ابوسفیان**:دا مشهور صحابی حضرت ابوسفیان صخر بن حرب رضی الله عنه دې.د دوی تذکره د "بدء الوحی"په"الحدیث السادس"کښې تیره شوې ده.(٣).

د باب د حدیث ترجمه:حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چې حضرت ابوسفیان ابن حرب رضی الله عنه ما ته اووئیل چې د روم بادشاه زۀ د قریشو او د سورلو سره خپل طرفته اوغوښتم، کله چې زۀ د شام طرفته د تجارت په غرض سره تلې ووم،دا د هغه زمانې خبره ده چې کوم وخت نبی علیه السلام د قریشو د کفارو په معامله کښې حضرت ابوسفیان سره صلح کړې وه.
د باب حدیث د بدء الوحی د شپږم حدیث حصه ده،ددې مکمل تشریح هلته تیره شوې ده.(٤).

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت:علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی چې د وعده خلافئ مذمت او د وعدې د پوره کولو فضیلت په قرآن وحدیث کښې ځائې په ځائې موجود دې.حقیقت کښې امام بخاری د هغه حدیث هغې سوال طرفته اشاره کړې ده،کوم سوال چې هرقل د ابوسفیان نه کړې وو چې"هل یغدر؟"آیا هغه وعده خلافی هم کوی؟د سوال وجه دا وه چې وعده خلافی یو داسې عمل دې چې په ټوله معاشره کښې بد او سپک ګڼړلې شی او د پیغمبرانو په صفاتو کښې(چې د انسانیت مقدس ترین هستیانې دی)دا عمل نۀ دې چې پیغمبران او انبیاء هم په دې صفت باندې متصف شی،ځکه چې هیڅ یو نبی کله هم غدار او وعده خلاف کیدې نۀ شی(٥).
ددې نه د وعدې د پوره کولو فضیلت او اهمیت معلومیږی چې کوم صفت د انبیاء کرامو او د پیغمبرانو وی نو هغه به معمولی صفت نۀ وی،بلکه د هغې اهمیت به ډیر زیات وی،هم دا د امام بخاری رحمه الله مقصود هم دې.والله اعلم بالصواب.

---

(١) کشف الباری:١/٤٦٦،و:٣/٣٧٩)_
(٢) کشف الباری:١/٤٣٥،و:٢/٢٠٥)_
(٣) کشف الباری:١/٤٨٠)_
(٤) کشف الباری،الحدیث السادس،من بدء الوحی:١/٤٨٥_٤٨٧)_
(٥) ابن بطال:٥/٣٥٦،وفتح الباری:٦/٢٧٦،وعمدة القاری:١٥/٩٧،والقسطلانی:٥/٢٤٠)_

⑭ باب: هَلْ يُعْفَى عَنِ الذِّمِّيِ إِذَا سَحَرَ

د ترجمة الباب مقصد: که یو ذمی په یو مسلمان باندې جادو اوکړو نو آیا دا ذمی معاف کیدې شی یا به دې قتلولې شی یا به بله څۀ سزا ورکولې شی؟

په دې مسئله کښې چونکه اختلاف دې،د امت د فقهاؤ په دې کښې اختلاف دې ددې وجې نه امام بخاری رحمة الله علیه د خپل عادت مطابق دا "هل" استفهامیه سره ذکر کړې ده،یقین سره ئې څۀ حکم نۀ دې بیان کړې لیکن کوم حدیث چې ئې ترجمه کښې ذکر کړې دې،هغې سره د دوی مذهب معلومیږی چې دا ذمی به معاف کولې شی.[1]

د امت د فقهاؤ د اختلاف تفصیل: ①علامه باجی د امام مالک رحمهما الله مسلک دا نقل کړې دې چې ذمی جادوګر به نۀ شی قتلولې لیکن دوه صورتونه داسې دی چې په دې دوو صورتونو کښې به قتلولې شی:

(ا):د خپل سحر او جادو په ذریعې سره یو مسلمان ته نقصان اورسوی.په دې صورت کښې چونکه دۀ وعده خلافی کړې ده،ددې وجې نه ددۀ سزا به قتل وی البته که اسلام قبول کړی نو بیا نۀ شی قتلولې.

(ب):د مسلمانانو نه علاوه د خپل مذهب په یو سړی باندې ئې جادو اوکړو،ددې په نتیجه کښې هغه سړې مړ شی نو قصاصاً به دې قتلولې شی او که هغه کس مړ نۀ شی نو صرف سزا به بیا دې جادوګر ته ورکولې شی.[2]

②د امام احمد رحمه الله په نزد باندې هم که ساحر په خپل سحر سره یو سړې قتل کړی نو دې به قصاصاً قتلولې شی، صرف په جادو باندې به د قتل سزا نۀ وی.[3]

③د امام شافعی رحمه الله مذهب هم دادې چې که د جادوګر په جادو سره څوک مړۀ شی نو دې به قتلولې شی او که څوک مړۀ نۀ شی نو بیا نۀ قتلیږی،په دې شرط چې دې په خپله ددې خبرې اقرار اوکړی چې دا مقتول زما د جادو په نتیجه کښې مړ شوې دې.[4]

امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی چې که جادوګر د خپل جادو اقرار اوکړی یا څۀ دلیل سره ددۀ سحر او جادو ثابت شی نو سزا به ئې قتل وی او ددۀ توبه به هم نۀ قبلیږی،په دې معامله

---

[1]) عمدة القاری:٩٧/١٥،وفتح الباری:٢٧٧/٦)_

[2]) المنتقی:٩١٠٢/٩،کتاب العقول،الباب الثانی فی قتل الغیلة،والاوجز:٩٠/١٥)_

[3]) المغنی لابن قدامة:٩٣٧/٩،کتاب المرتد،احکام السحر......)_

[4]) قال الشافعی رحمه الله : واذا سحر رجلا فمات،سئل عن سحره،فان قال:انا اعمل هذا لا قتل،فاخطئ القتل واصیب،وقد مات من عملی ففیه الدیة،وان قال:مرض منه،ولم یمت،اقسم اولیاؤه:لمات من ذلک العمل، وکانت الدیة،وان قال:عملی یقتل المعمول به،وقد عمدت قتله به،قتل به قودا"انظر الام:٢٥٥/٨،کتاب القسامة،باب الحکم فی الساحر......)_

كښې مسلمان، ذمي، آزاد او غلام ټول برابر دی. البته يو قول دا هم دې چې مسلمان ساحر خو به قتلولې شی او كتابى به نهٔ شی قتلولې(١).

د امام اعظم رحمه الله دليلونه: (١) د امام اعظم رحمه الله يو دليل د ام المؤمنين حضرت حفصه واقعه ده، لكه د نافع عن ابن عمر د طريق نه روايت دې چې د حضرت حفصه يوې وينزې په حضرت حفصه باندې جادو اوكړو، په معلوماتو كولو باندې د هغې جرم ثابت شو او هغې اقرار هم اوكړو، حضرت حفصه حضرت زيد ته اووئيل چې دادې قتل كړې شی. حضرت زيد دا وينزه قتل كړه، البته دا خبره چې كله حضرت عثمان ته معلومه شوه نو هغه خفه شو، په دې باندې حضرت عبدالله بن عمر هغوی ته حاضر شو او د حقيقت نه ئې خبردار كړو.

د حضرت عثمان د خفه كيدو وجه هم دا وه چې دا كار د هغوی د اجازت نه بغير شوې وو(٢). ددې نه دا مطلب اخستل غلط دی چې حضرت عثمان د جادوګر د قتلولو قائل نهٔ وو.(٣).

(٢) د حضرت امام اعظم دويم دليل د حضرت عمر فرمان دې. حضرت بجاله فرمائی چې زهٔ د جزء بن معاويه كاتب ووم، چې هغوی ته د حضرت عمر خط راغئ چې "اقتلوا كل ساحر وساحرة، فقتلنا ثلاث سواحر"(٤).

(٣) دغه شان د حضرت عمر په باره كښې راځی چې هغوی يو جادوګر ګرفتار كړو او سينې پورې ئې په زمكه كښې ښخ كړو، په دې حال كښې ئې پريخودهٔ، تردې چې هغه سړې مړ شو(٥)

(٤) د حضرت حسن بصرى نه روايت دې، فرمائی، "يقتل الساحر ولا يستتاب"(٦).

(٥) د نبی كريم ﷺ نه هم د جادوګر سزا قتل روايت شوې ده، په جامع ترمذی كښې د حضرت جندب بن عبدالله نه منقول دی چې نبی فرمائی "حد الساحر ضربة بالسيف"(٧). دا ټول روايتونه

---

[1]) احكام القرآن للجصاص:١/٥٠،وروح المعانى:١/٣٣٩،والاوجز:١٥/٩٠)_

[2]) احكام القرآن:١/٥٠،وروح المعانى:١/٣٣٩،والمؤطا للامام مالک:٢/٨٧١،كتاب الديات،باب ماجاء فى الغيلة والسحر،رقم (١٤/١٥١٨))_

[3]) انظر كلام الباجى فيه فى المنتقى:٩/١٠١،والاوجز:١٥/٩٧،وانظر ايضا السنن الكبرى للبيهقى: ٨/١٣٦،رقم (١٦٤٩٩)،والمصنف لابن ابى شيبة: ١٤/٥٩٢،كتاب الحدود،باب ما قالوا فى الساحر......رقم (٢٩٥٨٣))_

[4]) اخرجه ابو داود،فى كتاب الخراج......باب فى اخذ الجزية من المجوس،رقم (٣٠٤٣)،واحمد فى مسنده،حديث عبدالرحمن بن عوف الزهرى:١/١٩٠،و١٩١،رقم (١٦٥٧)،واحكام القرآن:١/٥١،ومسند ابى يعلى الموصلى،مسند عبدالرحمن بن عوف،رقم (٨٥٨))_

[5]) احكام القرآن:١/٥١،والمصنف لعبد الرزاق:٩/٤٨٠،كتاب العقول،باب قتل الساحر،رقم (١٩٠٢٦))_

[6]) المصنف لابن ابى شيبة،كتاب الحدود،باب ما قالوا فى الساحر......رقم (٢٩٥٧٩))_

[7]) رواه الترمذى فى كتاب الحدود،باب ما جاء فى حد الساحر،رقم (١٤٦٠)،والحاكم فى المستدرک:٤/٤٠١، كتاب الحدود،رقم (٨٠٧٣)،والبيهقى فى الكبرى:٨/٢٣٤،كتاب القسامة..... [بقيه برصفحه آئنده...

په دې خبره باندې دلالت کوی چې ساحر به قتلولې شی.بیا چونکه په دې روایتونو او آثارو کښې ددې خبرې تفریق نشته چې ساحر مسلمان وی یا غیرمسلم.ددې وجې نه امام اعظم ابوحنیفه فرمائی چې مطلقاً به ساحر قتلولې شی خواه مسلمان وی یا غیرمسلم وی.[1]

د ائمه ثلثه دلیلونه ائمه ثلثه چونکه مطلقاً د ساحر د قتلولو قائل نهٔ دی.په دې خبره کښې هغوی په مسلمان او غیرمسلم کښې فرق کوی چې ساحراهل کتاب به نهٔ شی قتلولې نو په دې سلسله کښې د هغوی دلیل د نبی هغه مشهوره واقعه ده.په کومه واقعه کښې چې په نبی باندې جادو شوې وو چې لبیدبن الاعصم یهودی په نبی باندې جادو کړې وو.لیکن نبی هغه قتل نهٔ کړو کمافی روایة الباب.

د ابن قدامه وینا داده چې د قیاس تقاضه هم داده چې اهل کتاب جادوګر قتل نهٔ کړې شی،ځکه چې ددهٔ شرک ددهٔ ددې کار نه زیاته لویه ګناه ده.په دې شرک باندې دې نهٔ قتلیږی چې دې مشرک دې نو د جادوګر کیدو په وجه به ددهٔ قتلول څنګه جائز شی؟[2]

د ائمه ثلثه د دلیلونو نه جوابونه: علامه ابن قدامه چې د خپل مسلک کوم دلیل پیش کړو.هغه دا وو چې نبی ﷺ ته بنهٔ پته هم اولګیده چې لبید بن الاعصم یهودی په ما باندې جادو کړې دې لیکن ددې باوجود نبی ﷺ هغه قتل نهٔ کړو.ددې نه معلومه شوه چې اهل کتاب جادوګربه نهٔ شی قتلولې.لیکن ددې حدیث نه استدلال کول په څو وجوهاتو سره صحیح نهٔ دی:

① معامله چونکه د نبی ﷺ د خپل ذات اقدس وه او وړاندې دا خبره تیره شوې ده چې نبی ﷺ به د خپل ذات اقدس دپاره د هیچا نه څهٔ قسم انتقام نهٔ اخستلو.ددې وجې نه هغوی مبارک لبید بن اعصم قتل نهٔ کړو،ورنه دا خبره به لازم راغلې وه چې نبی ﷺ د خپل ذات دپاره انتقام واخستلو.

② علامه مهلب فرمائی،ددې جادو د وجې نه نبی ﷺ ته څهٔ نقصان نهٔ وو رسیدلې.نو ددې وجې نه نهٔ د وحې سلسله بنده شوه،نهٔ په شرعی احکاماتو کښې څهٔ مشکل او خلل واقع شو بلکه د خپل ذات حده پورې څهٔ وهم واقع شوې وو لکه څنګه چې د حضرت عائشې رضی الله عنها د باب په حدیث کښې دی،"حتی کان یخیل إلیه أنه صنع شیئاً ولم یصنعه"بیا ددې نه علاوه دا خبره هم وه چې الله تعالی نبی ﷺ په دې حالت کښې یواځې پرینخودلو،بلکه د هغوی مبارک ئې پوره پوره مدد اوفرمائیلو او علاج ئې ورته هم اوښودلو.ددې وجې نه نبی ﷺ دغه یهودی جادوګر معاف کړې وو.

لکه علامه ابن بطال رحمه الله دا وجوهات بیانوی او لیکی چې:

بقیه ازحاشیه گذشته] باب تکفیر الساحر......رقم (۱۶۵۰۰)،والجامع الصغیر مع فیض القدیر للمناوی: ۴۹۸/۳، حرف الحاء،رقم (۳۶۸۸)،وسنن الدار قطنی،کتاب الحدود،رقم (۱۱۲))_

[1]) المغنی لابن قدامة:/۹۳۷،وفیه ایضا: والقیاس ایضا یقتضی ذلک؛لانه جنایة اوجبت قتل المسلم،فاوجبت قتل الذمی کالقتل")_

[2]) المغنی:/۹۳۷، والاوجز:۹۰/۱۵)_

"وعلى هذا القول لا حجة لابن شهاب في أن النبي عليه السلام لم يقتل اليهودي الذي سحره لوجوه منها: أنه قد ثبت عن الرسول أنه كان لا ينتقم لنفسه، ولو عاقبه لكان حاكماً لنفسه.

قال المهلب: وأيضاً فان ذلك سحر لم يضره عليه السلام، لانه لم يفقده شيئاً من الوحي، ولا دخلت عليه داخلة في الشريعة وإنما اعتراه شيئ من التسخيل والتوهم، ثم لم يتركه الله على ذلك، بل تداركه، ثم عصمه وأعلمه بموضع السحر......"(١).

هرچه دا خبره ده چې شرک لویه گناه ده، ددې باوجود د شرک سزا قتل نهٔ دې نو د جادو سزا څنګه قتل کیدې شی؟ نو ددې جواب دادې چې د یو انسان شرک اختیارول د هغهٔ د ذات پورې محدود وی، ددې ضرر وراندې چا ته نهٔ رسیږی او د جادو معامله داسې نهٔ ده. د هغې نقصان او ضرر متعدی وی ځکه چې ددې په ذریعې سره جادوګر خلقو ته نقصان رسوی نو د احنافو په نزد جادوګر مطلقاً د قطاع الطریق په حکم کښې دې چې څنګه د قطاع الطریق (ډاکو) سزا قتل دې نو دغه شان د جادوګر سزا هم قتل دې ځکه چې دا دواړه په دې خبره کښې مشترک دی چې دوی په زمکه کښې فساد خوروی(٢).

د مسلمان جادوګر حکم: پورته د کتابی یا د ذمی جادوګر حکم بیان کړې شوې دې لیکن که دا جادوګر مسلمان وی نو ددهٔ به څهٔ سزا وی؟

① امام اعظم رحمه الله چونکه د مسلمان او د غیرمسلم مینځ کښې د فرق کولو قائل نهٔ دې نو ددې وجې نه د دوی په نزد د مسلمان جادوګر سزا هم قتل دې.

② هم دا قول د امام مالک او احمد رحمهما الله هم دې، په صحابه کرامو او تابعینو کښې حضرت عمروبن عمر، عثمان، علی بن ابی طالب، قیس بن سعد، جندب او د حضرت عمر بن عبد العزیز رضی الله عنهم وغیره هم ددې قائل دی، ځکه چې د نبی کریم ﷺ ارشاد دې، "حد الساحر ضربة بالسيف"(٣).

③ او د امام شافعی رائې داده چې صرف د جادو د وجې نه به جادوګر نهٔ شی قتلیدې، ترڅو چې دې جادوګر ددې خپل جادو په ذریعې سره څوک قتل کړې نهٔ وی، هم دا قول د ابن المنذر او په یو روایت کښې د امام احمد رحمهم الله هم دې(٤). د دوی استدلال ددې نه دې

(١) شرح ابن بطال:٣٥٨/٥_٣٥٩،وایضا فتح الباري:٢٧٧/٦،وعمدة القاري:٩٨/١٥)_

(٢) الدر المختار:٣٢٤/٣. قال ابن شجاع:فحكم في الساحر والساحرة حكم المرتد والمرتدة.وقال -نقلا عن ابي حنيفة-:ان الساحر قد جمع مع كفره السعي في الارض بالفساد،والساعي بالفساد اذا قتل قتل".انظر البيان للصابوني:٨٥/١،والاحكام للرازي:٥١/١)_

(٣) الحديث مر تخريجه آنفًا)_

(٤) المغني لابن قدامة:٩٣٥/،كتاب قتال اهل البغي،فصل السحر،والام:٢٣٦/٢،رقم (٢٨٢٣)،وهو قول ابن حزم كذلك.انظر المحلى:٤١٠/١٢)_

چې د حضرت عائشې رضي الله عنها یو مدبرې وینزې په دوی باندې جادو اوکړو نو هغوی دا وینزه خرڅه کړه (١).ددې نه معلومه شوه چې د ساحر سزا قتل نهٔ دې.ورنه ددې وینزې خرڅول به جائز نهٔ وو، بلکه دا به په هرحالت کښې قتلولې شوه او هم دا قتل به واجب وو(٢).

دغه شان د نبی کریم ﷺ ارشاد مبارک دې."لایحل دم امرئ مسلم الا باحدی ثلاث......"(٣).

په دې حدیث مبارک کښې د درې قسمه خلقو وینه حلاله ګرځولې شوې ده.یعنی قصداً قتل کوونکې.محصن زانی او مرتد.او دا کوم چې جادوګر دې نو ددهٔ نه د درېو لویو ګناهونو صدور نهٔ دې شوې.ددې وجې نه ددهٔ وینه حلالیدل پکار نهٔ دی چې دې واجب القتل اوګرځولې شی(٤).

د ائمه ثلاثه دلیلونه: د ائمه ثلاثه اولنې دلیل خو هغه دې کوم چې اوس پورته تیر شو.

د دوی دویم دلیل د حضرت عمر هغه خط دې کوم چې هغوی حضرت جزء بن معاویه ته لیکلې وو،"اقتلوا کل ساحر......"(٥)چې ددې په نتیجه کښې هغوی درې څلور جادوګران قتل کړې وو،دا خبره مشهوره هم شوه،ددې باوجود هیڅ یو صحابی په دې کار باندې نکیر اونکړو.ګویا په دې باندې د ټولو صحابه کرامو رضي الله عنهم اجماع وه چې ساحر به قتلولې شی.

د دوی دریم دلیل د حضرت حفصه رضي الله عنها واقعه ده.کومه چې وړاندې تیره شوه چې هغوی خپله یوه جادوګره وینزه قتل کړې وه(٦).

د اختلاف مدار: حنفیه چې د جادوګر د قتل قائل دی نو ددې وجه داده چې دا کس فسادی دې او په زمکه کښې فساد خوروی او کافر هم دې او د مالکیه په نزد دې زندیق دې او ددهٔ سزا بس قتل ده.او امام شافعی رحمه الله د جادوګر د کفر قائل نهٔ دې،بلکه صرف یو ګناه ئې ګنړی،د ګناه سزا تعزیر او تادیب خو کیدې شی لیکن قتل نهٔ شی کیدې،البته:دا چې ددې جادو په ذریعې سره دې څوک قتل کړی نو په دې صورت کښې به دې قصاصاً قتلولې شی،نهٔ چې د ارتداد،کفر او د زندیقیت د وجې نه به قتلولې شی(٧).

---

(١) المغنی:٩٣٥/،والسنن الکبری للبیهقی:٢٣٧/٨،کتاب القسامة،باب من لایکون سحره کفرا......رقم (١٦٥٠٦)، والمصنف لعبد الرزاق،کتاب العقول،باب قتل الساحر،رقم (١٩٠٢٠_١٩٢٠))_

(٢) المغنی:٩٣٥/،والام:٢٣٧/٢،کتاب الستسقاء،الحکم فی الساحر والساحرة،رقم (٢٨٢٦))_

(٣) وتمامه: ان یزنی بعد ما احصن،او یقتل انسانا فیقتل،او یکفر بعد اسلامه فیقتل ".رواه الترمذی فی الفتن،باب ما جاء لا یحل دم امرئ الا باحدی ثلاث،رقم (٢١٥٩)،وابو داود فی الدیات،باب الامام یامر بالعفو فی الدم،رقم (٤٥٠٢)،والنسائی فی تحریم الدم،باب ذکر ما یحل به دم المسلم،رقم (٤٠١٩)،عن عثمان رضي الله عنه)

(٤) المغنی:٩٣٥/،والام للشافعی:٢٣٧/٢،الحکم فی الساحر والساحرة،رقم (٢٨٢٦))_

(٥) مر تخریجه آنفًا)_

(٦) المغنی لابن قدامة:٩٣٦/)_

(٧) احکام القرآن للعثمانی:٤١/١،والمنتقی للباجی:٩١٠/١،کتاب العقول)_

يو اهم خبرداري: د پورتنی تفصيلاتو نه په ظاهره دا معلوميږی چې د حنفيه په نزد هر قسم جادو کفر دې ليکن دا خيال صحيح نهٔ دې، لکه امام ابو منصور ماتريدی رحمة الله عليه فرمائی:

"إن القول بأن السحر كفر على الاطلاق خطاء بل يجب البحث عن حقيقته، فان كان فى ذلك رد ما لزم من شرط الايمان فهو كفر، والا فلا"[1].

يو دويم خبرداري: بيا د احنافو په نزد دا حکم چې ساحر به قتلولې شی، په دې کښې ذمی، مسلم، آزاد، غلام، ښځه او سړې ټول برابر دی، نو دا حکم هغه وخت دې چې کله جادوګر د خپل جادو په ذريعې سره فساد خوروی، ددې برخلاف که دا جادوګر فسادی نهٔ وی نو سړې خو به قتلولې شی ليکن ښځه به نهٔ شی قتلولې، كما فى المرتد يقتل، والمرتدة لا تقتل، بل تحبس[2].. والله اعلم بالصواب

د ساحر توبه به قبلولې شی يا نهٔ؟ جادوګر که دا اووائی چې زهٔ توبه کوم نو ددهٔ توبه به قبلولې شی يا نهٔ، په دې کښې اختلاف دې:

① د موالکو رحمهم الله په نزد به ددهٔ توبه مطلقاً نهٔ شی قبلولې، په هرحال کښې به دې قتلولې شی[3]

② او د شوافعو رحمهم الله په نزد به مطلقاً قبلولې شی[4].

③ د احنافو او د حنابلو رحمهم الله په دې مسئله کښې دوه روايتونه دی، لکه ابن عابدين فرمائی چې په فتح القدير[5] کښې دی چې د ساحر توبه به نهٔ شی قبلولې، ظاهر مذهب هم دا دې[6]. هم دا خبره علامه ابن قدامه هم نقل کړې ده، هغوی ليکی:

"فيه روايتان، إحداهما: انه لا يستتاب، وهو ظاهر ما نقل عن الصحابة، فانه لم ينقل عن أحد منهم انه استتاب ساحراً، وعن عائشة رضى الله عنها[7]، أن الساحرة سئلت أصحاب النبى صلى الله عليه وسلم وهم متوافرون هل لها من توبة؟ فما أفتاها أحد"[8].

---

[1]) احكام القرآن للعثمانى:٤١/١،اقوال الفقهاء فى السحر والساحر،وروح المعانى:٣٣٩/١،وتفسير المدارك:٦١/١)_

[2]) احكام القرآن للرازى:٦١/١،ورد المحتار:٣٢٣/٣)_

[3]) ذكره الباجى فى المنتقى:٩١٠٢/،والاوجز:٩٨/١٥)_

[4]) السنن الكبرى للبيهقى:٢٣٦/٨،كتاب القسامة،باب قبول توبة الساحر.....وفتح البارى:٢٠٢/١٠، والنووى مع مسلم:٢٢١/٢،كتاب السلام،باب السحر)_

[5]) فتح القدير:٣٣٣/٥،كتاب السير،باب احكام المرتدين)_

[6]) حاشية ابن عابدين:٣٢٣/٣،مطلب فى الساحر.....باب المرتد)_

[7]) انظر للقصة بتمامها السنن الكبرى للبيهقى:٢٣٥/٨_٢٣٦،كتاب القسامة،باب قبول توبة الساحر...... رقم (١٦٥٠٥)،وتفسير ابن جرير الطبرى:٣٦٦/١_٣٦٧،سورة البقرة،الآية (١٠٢))_

[8]) المغنى:٩٣٦/، والاوجز:٨٨/١٥)_

لیکن تحقیقي قول ددې حضراتو په نزد هم دادې چې د جادوګر توبه مقبوله ده. لکه صاحب د مدارک علامه نسفي د پورتني قول رد کوي او فرمائي چې د فرعون د جادوګرانو توبه قبوله کړې شوه. ددې وجې نه دا وینا غلطه ده چې د ساحر توبه مقبوله نۀ ده[1].

او ابن قدامه فرمائي: "والرواية الثانية: يستتاب،فان تاب قبلت توبته،لانه ليس باعظم من الشرك،والمشرك يستتاب، ومعرفته السحر لا تمنع قبول توبته،فان الله تعالى قبل توبة سحرة فرعون، وجعلهم من أوليائه....."[2]. والله اعلم بالصواب

وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ سُئِلَ أَعَلَى مَنْ سَحَرَ مِنْ أَهْلِ الْعَهْدِ قَتْلٌ قَالَ بَلَغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- قَدْ صُنِعَ لَهُ ذَلِكَ، فَلَمْ يَقْتُلْ مَنْ صَنَعَهُ، وَكَانَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ.

رجال الحديث

①**ابن وهب:** دا مشهور محدث او فقيه ابو محمد عبد الله بن وهب قرشي مصري رحمة الله عليه دې. د دوی تفصيلي تذکره په کتاب العلم، "باب من يرد الله به خيراً يفقهه..." کښې تیره شوې ده[3].

②**يونس:** دا یونس بن یزید ایلي قرشي دې. د دوی مختصر تذکره په بدء الوحی کښې او تفصیلي تذکره په کتاب العلم کښې پورته ذکر شوې باب کښې راغلې ده[4].

③**ابن شهاب:** د ابن شهاب زهري حالات د "بدء الوحی" په دریم حدیث کښې تیر شوې دی[5].

د مذکوره تعليق مقصد: په ترجمة الباب کښې مونږ دا وئیلې دی چې د اهل کتاب جادوګر په باره کښې د امام بخاري میلان دې طرفته دې چې دې به معاف کولې شي، ددې مدعا د ثابتولو دپاره امام بخاري د ابن شهاب دا تعليق نقل کړې دې، ددې نه دا ثابتیږي چې ذمي ساحر به معاف کولې شي لکه څنګه چې نبي پاک معاف کړې وو. لیکن ددې استدلال جواب مونږ د احنافو وغیره له طرفه وړاندې ذکر کړې دې.

د مذکوره تعليق تخريج: دا تعليق ابن وهب په خپل "جامع" کښې موصولاً نقل کړې دې[6].

---

[1]) تفسیر المدارک: ۱/۶۱، البقرة، الآية: ۱۰۲، وروح المعاني: ۱/۳۳۹)_
[2]) المغني: /۹۳۶، والاوجز: ۱۵/۸۸. سحر سره متعلق نور بحث دپاره اوګورئ، کشف الباري، کتاب الطب، ص: ۹۶_۱۲۶)_
[3]) کشف الباري: ۳/۲۷۷)_
[4]) کشف الباري: ۱/۴۶۳، و: ۳/۲۸۲)_
[5]) کشف الباري: ۱/۳۲۶)_
[6]) تغليق التعليق: ۳/۴۸۵، والفتح: ۶/۲۷۷، والعمدة: ۱۵/۹۷، اردو تغليق: ۵/۴۵۸)_

قوله: سئل: أعلى من سحر من أهل العهد قتل: د ابن شهاب نه تپوس اوکړې شو چې په اهل عهد کښې که څوک جادو اوکړی نو ایا د هغهٔ سزا قتل ده؟

"سئل" فعل ماضی مجهول دې او په أعلی کښې همزه د استفهام دپاره ده او علی حرف جار دې چې د وجوب معنی ته متضمن او شامل دې (۱). یعنی که په اهل عهد او اهل کتاب کښې څوک جادو اوکړی نو آیا د هغهٔ قتلول واجب دی؟

قوله: قَالَ بَلَغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ صُنِعَ لَهُ ذَلِكَ، فَلَمْ يَقْتُلْ مَنْ صَنَعَهُ، وَكَانَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ.: ابن شهاب ورته په جواب کښې اووئیل چې مونږ ته دا خبره رارسیدلې ده چې په نبی باندې هم جادو کړې شوې وو لیکن هغوی جادوګر قتل نهٔ کړو او هغه د اهل کتابو نه وو.

دلته امام بخاری ترجمه خود ذمی قائمه کړې ده اوپه سوال کښې "أهل العهد" اود ابن شهاب په جواب کښې "أهل الكتاب" ذکر دې، په دې کښې د اشکال څهٔ خبره نشته ځکه چې د اهل کتابو نه مراد هم اهل عهد دی، ورنه دا خو حربیان دی او قتل ئې واجب دی (۲)

دغه شان د عهد او د ذمه یو معنی ده او ددې نه د ابن شهاب د جواب وضاحت هم کیږی چې د اهل کتاب نه مراد هم اهل ذمه او اهل عهد دی (۳).

ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت: ترجمة الباب سره د مذکوره تعلیق مناسبت او مطابقت هم واضح دې کوم چې د پورتنی تقریر نه ظاهر دې.

۳۰۰۴ (۴) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - سُحِرَ حَتَّى كَانَ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ صَنَعَ شَيْئًا وَلَمْ يَصْنَعْهُ. [۳۰۹۵، ۳۰۴۳۰، ۵۴۳۲، ۵۴۳۳، ۵۷۱۶، ۶۰۲۸]

رجال الحديث

① **محمد بن المثنى**: دا ابو موسی محمد بن المثنی بن عبید بصری دې. د دوی تذکره په كتاب الايمان، "باب حلاوة الايمان" کښې راغلې ده (۵).

---

(۱) عمدة القاری: ۱۵/۹۷_

(۲) شرح الكرمانی: ۱۳/۱۳۹_

(۳) عمدة القاری: ۱۵/۹۷. وفتح الباری: ۶/۲۷۷_

(۴) قوله عن عائشة رضي الله عنها: الحديث، اخرجه البخاری ايضا، كتاب بدء الخلق، باب صفة ابليس و جنوده، رقم (۳۲۶۸)، وكتاب الطب، باب السحر، رقم (۵۷۶۳) و (۵۷۶۵_۵۷۶۶)، وكتاب الادب، باب قول الله تعالى: (ان الله يامر بالعدل.....)، رقم (۶۰۶۳)، وكتاب الدعوات، باب تكرير الدعاء، رقم (۶۳۹۱)، ومسلم، كتاب السلام، باب السحر، رقم (۵۷۰۳_۵۷۰٤)_

(۵) كشف البارى: ۲/۲۵_

④**یحیی**: دا امام یحیی بن سعید القطان دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من الایمان أن یحب لاخیه....." کښې تیره شوې ده.[1]

③**هشام**: دا هشام بن عروة بن الزبیر قرشی دې.

⑤**ابی** د اب نه مراد حضرت عروة بن الزبیر دې ددې دواړو حضراتو حالات اجمالاً په "بدء الوحی" کښې او تفصیل سره په "کتاب الایمان" کښې تیر شوې دی.[2]

⑤**عائشة**: د ام المؤمنین حضرت عائشه صدیقه حالات په "بدء الوحی" کښې تیر شوې دی.[3]

قوله: أن النبی صلی الله علیه وسلم سحر، حتی کان یخیل إلیه أنه صنع شیئاً ولم یصنعه.: د حضرت عائشې رضي الله عنها نه روایت دې چې په نبی باندې جادو اوکړې شو. چې د هغې په نتیجه کښې نبی ته دا وهم او ګمان لاحق شو چې ما فلانې کار کړې دې او حقیقت کښې به ئې هغه کار نۀ وو کړې.

په دې حدیث مبارک کښې حضرت عائشې هغه مشهور واقعې طرفته اشاره کړې ده په کومه واقعه کښې چې په نبی باندې د جادو کیدو او د هغې په نتیجه کښې د اثراتو د ظاهر کیدلو تذکره ده. دلته امام بخاری د هغې واقعې څۀ حصه نقل کړې ده او مکمل واقعه ئې په کتاب الطب[4]. کښې نقل کړې ده او ددې پوره تشریح هم هلته ذکر شوې ده.[5]

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت: ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت دغه شان دې چې نبی ﷺ هغه یهودی لبید بن الاعصم معاف کړې وو. باوجود ددې چې د هغۀ دا جرم ډیر لوئې او قبیح وو لکه څنګه چې اوس مونږ پورته ذکر کړل، دا خبره اګرچه د باب په حدیث شریف کښې نشته لیکن په تفصیلی واقعه او حدیث کښې موجود ده.[6]

وقال الحافظ رحمه الله: "واشار بالترجمة الی ماوقع فی بقیة القصة ان النبی ﷺ لما عوفی امر بالبئر فردمت، وقال: کرهت ان اثیر علی الناس شرا". لکه د کتاب الطب په روایت کښې راغلې دی:

"یا رسول الله، أفلا؟ أی تنشرت "فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم: أما والله، فقد شفانی وأکره أن أثیر علی أحد من الناس شراً"[7].

---

[1]) کشف الباری:۲/۲)_
[2]) کشف الباری:۲۹۱/۱، و:۲/۴۳۲_۴۴۰)_
[3]) کشف الباری:۲۹۱/۱)_
[4]) صحیح البخاری. کتاب الطب.باب السحر.رقم (۵۷۶۳))_
[5]) کشف الباری. کتاب الطب.ص: ۱۰۴_۱۱۹)_
[6]) فتح الباری:۲۷۷/۶.وعمدة القاری:۹۸/۱۵ .وارشاد الساری:۲۴۰/۵)_
[7]) صحیح البخاری. کتاب الطب.باب هل یستخرج السحر؟رقم (۵۷۶۵))_

⑮ باب: مَا يُحْذَرُ مِنَ الْغَدْرِ

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری دلته دا فرمائی چې که کافرانو سره مصالحت اوشی نو ددې مطلب دا نۀ دې چې مسلمانان بې فکره او د دشمن له طرفه غافل شی، بلکه بیدار اوسیدل پکار دی، کافران خلق دی، معلومه نۀ ده چې څۀ وخت وعده خلافی کوی او صلح ماته کړی او د عالمی حربی قوانینو خلاف ورزی اوکړی او حمله آور شی. ددې وجې نه غافله کیدل صحیح نۀ دی بلکه هوښیار او بیدار اوسیدل پکار دی.

قوله: وقوله تعالی: وإن یریدوا أن یخدعوك فإن حسبك الله: الآیة/الأنفال:۶۲/
او د الله تعالی قول دې چې که دا کافران او مشرکان تاسو ته دهوکه درکول اوغواړی نو الله تعالی ستاسو دپاره کافی دې.

وقوله تعالی...... ددې عطف په وړاندې لفظ غدر باندې دې، کلمه د حسب د سین مهمله سکون سره ده، چې ددې معنی ده کافی کیدل.(١).

مطلب دادې چې که کافران او مشرکان تاسو سره صلح اوکړی او دې صلح کولو سره د دوی نیت دهوکه کول وی، تیاری کول وی، مزید قوت او طاقت حاصلول وی او بیا تاسو ته مقابلې ته راتلل وی نو په دې کښې د ویریدلو هیڅ خبره نشته، ځکه چې د الله تعالی قهار او جبار ذات یو اځې ستاسو دپاره کافی دې(٢).

زمونږ په وړاندې چې کومه نسخه موجود ده نو په هغې کښې د آیت کریمه صرف هم دا حصه نقل کړې شوې ده کومه چې د ابوذر نسخه ده، او په ابن عساکر کښې د «عزیز حکیم» پورې ایتونه نقل کړې شوې دی(٣). ددې نسخې په اعتبار سره پوره آیتونه د ترجمې سره لاندې ذکر کولې شی:

(وإن یریدوا أن یخدعوك فإن حسبك الله هو الذی أیدك بنصره وبالمؤمنین، وألف بین قلوبهم لو أنفقت ما فی الارض جمیعاً ما ألفت بین قلوبهم ولکن الله ألف بینهم إنه عزیز حکیم)(٤).

"اوکه دا کافران او مشرکان تاسو ته دهوکه درکول اوغواړی نو الله تعالی ستاسو دپاره کافی دې، دا هغه ذات دې چې د خپل نصرت او د مؤمنانو په ذریعې سره ئې تاسو ته قوت درکړو او د مؤمنانو زړونه ئې پیوست کړل. که د زمکې په مخ باندې څومره څۀ دی دا ټول هم

---

(١) فتح الباری:٦/٢٧٧، وقال العینی انه معطوف علی ما یحذر....."انظر عمدة القاری:١٥:٩٩] علامه آلوسی رحمه الله د کلمه حسب" متعلق لیکی "فحسب صفة مشبهة بمعنی اسم الفاعل، والکاف فی محل الجر. کما نص علیه غیر واحد....وقال الزجاج: انه اسم فعل بمعنی کفاک، والکاف فی محل نصب". روح المعانی:٦/٢٨)

(٢) ارشاد الساری:٥/٢٤١)_

(٣) پورته حواله، وعمدة القاری:١٥/٩٩، وروح المعانی:٦/٢٨، والقرطبی:٨/٤٢)_

(٤) الانفال:٦٢_٦٣)_

تاسو خرچ کړې وې نو د دوی زړونه به تاسو نۀ وو جوړ کړې.لیکن الله تعالی هغه ذات دې چاچې د دوی مینځ کښې جوړ او موافقت پیدا کړو،بیشکه هغه غالب او حکمت والا دې".

پورتنی آیت کریمه کښې دې خبرې طرفته اشاره ده چې که مسلمانانو ته دا معلومه شی چې دشمن چې کومه د صلحې خبره کوی نو دا سراسر دهوکه بازی ده او مکر و فریب دې،د تیارئ کولو مهلت غواړی نو بیا هم ددې کافرانو خبره قبلول پکار دی،په دې کښې څۀ ویره وغیره محسوسول پکار نۀ دی نو ددې وجې نه صلح دې اوکړې شی او وړاندې معامله دې الله تعالی ته اوسپارلې شی،د هغۀ په ذات باندې دې یقین اوکړې شی،لیکن ددې کافرانو نه طرفه غافله کیدل او بې پرواه کیدل هم پکار نۀ دی،

حافظ ابن حجر لیکی: "وفی هذه الآیة إشارة إلی أن احتمال طلب العدو للصلح خدیعة لایمنع من الاجابة إذا ظهر للمسلمین بل یعزم ویتوکل علی الله"[1].

علامه مهلب فرمائی چې ددې نه علاوه په دې آیت کریمه کښې ددې خبرې دلالت هم دې چې نبی ﷺ ټول ژوند مبارک کښې د مکر و فریب نه محفوظ وو.ددې خبرې ضمانت په دې آیت کریمه کښې ورکړې شوې دې،دا خصوصیت د نبی ﷺ نه علاوه هیچاته حاصل نۀ دې ځکه چې د الله تعالی ارشاددې چې الله تعالی به تاسو خلق محفوظ ساتی[2]،ددې وجې نه د امت اجماع ده چې نبی معصوم فی الرساله دې او د خلقو د مکر و فریب او دهوکه بازئ نه هم محفوظ پاتې شو[3]

د ترجمة الباب او ایت کریمه مینځ کښې مناسبت: امام بخاری په ترجمة الباب کښې دا وئیلې وو چې کفارو سره د مصلحت کولو باوجود بیدار اوسیدل پکار دی او د آیت کریمه مفهوم دا وو چې که د کافرانو اراده د وعده خلافئ کولو وی نو په دې کښې د پریشانئ هیڅ خبره نشته.نو اوس د آیت کریمه او د ترجمة الباب مینځ کښې مناسبت دا شو چې الله تعالی باندې توکل کولو او یقین کولو سره دې مصلحت اوکړې شی ځکه چې هغه ذات هرڅۀ کولې شی او د کفارو د مکر و فریب نه غافله کیدل هم پکار نۀ دی بلکه بیدار اوسیدل پکار دی.

دې سره سره د اسبابو انتظام هم کول پکار دی.دا د ټولو نه غوره طریقه ده.والله اعلم بالصواب

۳۰۰۵ [4] حَدَّثَنَا الْحُمَیْدِیُّ حَدَّثَنَا الْوَلِیدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ زَبْرٍ قَالَ سَمِعْتُ بُسْرَ بْنَ عُبَیْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا إِدْرِیسَ قَالَ سَمِعْتُ عَوْفَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ أَتَیْتُ النَّبِیَّ -

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۷۷)_

[2]) قال الله عزوجل:(والله یعصمک من الناس) (المائدة/۶۷))_

[3]) شرح ابن بطال:۵/۳۵۷)_

[4]) قوله: قوف بن مالک رضی الله عنه":الحدیث.اخرجه ابو داود.کتاب الادب.باب ما جاء فی المزاح.رقم (۵۰۰۰).وابن ماجه.کتاب الفتن.باب اشراط الساعة.رقم (۴۰۴۲).وباب الملاحم.رقم (۴۰۹۵))_

صلى الله عليه وسلم - فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، وَهُوَ فِي قُبَّةٍ مِنْ أَدَمٍ فَقَالَ «اعْدُدْ سِتًّا بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ، مَوْتِي، ثُمَّ فَتْحُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، ثُمَّ مُوتَانٌ يَأْخُذُ فِيكُمْ كَقُعَاصِ الْغَنَمِ، ثُمَّ اسْتِفَاضَةُ الْمَالِ حَتَّى يُعْطَى الرَّجُلُ مِائَةَ دِينَارٍ فَيَظَلُّ سَاخِطًا، ثُمَّ فِتْنَةٌ لاَ يَبْقَى بَيْتٌ مِنَ الْعَرَبِ إِلاَّ دَخَلَتْهُ، ثُمَّ هُدْنَةٌ تَكُونُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ بَنِي الأَصْفَرِ فَيَغْدِرُونَ، فَيَأْتُونَكُمْ تَحْتَ ثَمَانِينَ غَايَةً، تَحْتَ كُلِّ غَايَةٍ اثْنَا عَشَرَ أَلْفًا».

رجال الحديث

①**الحميدى**: دا ابو بكر عبدالله بن زبير حميدى مكى دی. د دوی تذکره د "بدء الوحی" د اولنی حدیث په ضمن کښې راغلې ده[1].

②**الوليد بن مسلم**: دا ابو العباس الوليد بن مسلم قرشی دې[2].

③**عبدالله بن العلاء بن زبر**: دا ابو عبدالرحمن یا ابو زبر [3]. عبدالله بن العلاء بن زبر بن عطارد بن عمرو ربعی. شامی دمشقی دې. دا د مشهور محدث ابراهیم بن عبدالله بن العلاء والد صاحب او د بشر بن العلاء ورور دې[4].

د دوی د خوئی ابراهیم د وینا مطابق دوی په ۷۵ هجرئ کښې پیدا شو[5].

دې د بسر بن عبید الله، یزید بن ثور، ربیعه بن مرثد، سالم بن عبدالله بن عمر، ضحاک بن عبدالرحمن، عطیه بن قیس، عمر بن عبدالعزیز، قاسم بن محمد بن ابی بکر، قاسم بن عبدالرحمن، مکحول او د نافع(د ابن عمر د مولی) نه علاوه د نورو ګڼړو حضراتو نه د حدیث روایت کوی.

او ددوی نه ددوی خوئې ابراهیم، زید بن حباب، عمر بن ابی سلمه، الولید بن مسلم، محمد بن شعیب، مروان بن محمد، شبابه بن سوار، ابومسهر او ابوالمغیرو غیره د حدیث روایت کوی[6]

امام احمد بن حنبل فرمائی، "مقارب الحدیث"[7].

---

[1]) کشف الباری: ۲۳۷/۱)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب مواقیت الصلاة، باب وقت المغرب)_

[3]) قوله: زبر"بفتح الزاری المعجمة وسکون الموحدة. انظر التقریب: ۵۲۱/۱، رقم (۳۵۳۲)، واکمال ابن ماکولا: ۱۶۲/٤، وشرح القسطلانی: ۲٤۱/۵)_

[4]) تهذیب الکمال: ٤۰۵/۱۵_٤۰۶، والاکمال لمغلطای: ۱۰۹/۸، رقم (۳۱۱۰))_

[5]) تهذیب الکمال: ٤۱۰/۱۵، وسیر العلام النبلاء: ۳۵۱/۷، والاکمال لمغلطای: ۱۰۹/۸، وکتاب الثقات لابن حبان: ۲۷/۷)_

[6]) د دوی استاذانو او شاګردانو دپاره اوګورئ تهذیب الکمال: ٤۰۶/۱۵_٤۰۷)_

[7]) تهذیب الکمال: ٤۰۷/۱۵، وتهذیب التهذیب: ۳۵۰/۵، وسیر اعلام النبلاء: ۳۵۰/۷)_

عباس دوری،ابوبکر بن ابی خیثمه،عثمان بن سعید دارمی او معاویه بن صالح د امام یحیی بن معین نه نقل کړې دی چې هغوی فرمائی، "ثقة"[۱].
دغه شان امام ابو داؤد فرمائی، "ثقة"[۲].
امام نسائی فرمائی، "لیس به باس"[۳]
ابن سعد د دوی شمار په شامیانو کښې "الطبقة الخامسة" کښې کړې دې،دغه شان فرمائی، "کان ثقة إن شاء الله"[۴].
عبدالرحمن بن ابراهیم دُحیم فرمائی، "کان ثقة،وکان من أشراف البلد"[۵].
هشام بن عمار فرمائی: "بخ،ثقة،سمع من القاسم أبي عبد الرحمن وعمر بن عبد العزيز،هو قديم"[۶].
امام ابوحاتم فرمائی. "یکتب حدیثه"[۷].
مزید فرمائی، "هو أحب إلي من أبي معيد حفص بن غيلان"[۸].
امام دارقطنی فرمائی، "ثقة يجمع حديثه"[۹].
ابن حبان د دوی ذکر په کتاب الثقات کښې کړې دې[۱۰].
امام عجلی او حافظ ابن عبد الرحیم هم دوی ته ثقه وئیلې دې.[۱۱].
او ابن شاهین هم دې په "الثقات" کښې ذکر کړې دې.[۱۲]
د حضرت عبدالله بن العلاء انتقال په ۱۶۴ یا ۱۶۵ هجرئ کښې اوشو، سیعد بن عبد العزیز د

---

[۱]) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۷_۴۰۸،وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۰،وتاریخ بغداد:۱۰/وتاریخ عثمان بن سعید الدارمی:۱۵۳،رقم (۵۳۴))_
[۲]) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۸،وتاریخ بغداد:۱۰/۱۷،وسیر اعلام النبلاء:۷/۳۵۱)_
[۳]) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۸،والاکمال للمغلطای:۸/۱۰۹)_
[۴]) الطبقات الکبری لابن سعد:۷/۴۶۸)_
[۵]) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۸،وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۰،وسیر اعلام النبلاء:۷/۳۵۰،والمعرفة والتاریخ للفسوی:۱/۱۰،وفی سنة خمس وستین ومائة)_
[۶]) المعرفة والتاریخ للفسوی:۲/۲۲۸،رقم (۲۳۱)،وتهذیب الکمال:۱۵/۴۰۹)_
[۷]) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۹،وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۰)_
[۸]) الجرح والتعدیل:۵/۱۵۸،رقم (۵۹۲)،پورته حواله جات)_
[۹]) تهذیب الکمال:۱۵/۴۰۹،وسیر اعلام النبلاء:۷/۳۵۱،وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۱)_
[۱۰]) کتاب الثقات:۷/۲۷)_
[۱۱]) الاکمال للمغلطای:۸/۱۰۹،وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۱)_
[۱۲]) پورته حواله جات)_

دوی دجنازې مونځ اوکړو،دوفات په وخت ددوی عمر ۸۵ کاله وو.[1] رحمه الله تعالیٰ رحمة واسعة
خبرداري: حضرت عبدالله بن العلاء بن زبر متفق علیه ثقه دې،لیکن معلومه نۀ ده څۀ وجه اوشوه چې ابن حزم ظاهری د خپل عادت موافق دۀ ته ضعیف وئیلې دې او ددې نسبت ئې د امام یحیی بن معین طرفته کړې دې چې هغوی دۀ ته ضعیف وئیلې دې.[2] لیکن ددې جرح هیڅ اعتبار نشته،ددې وجوهات لاندې ذکر کولې شي:
اول دا چې دا جرح مبهمه ده،ابن حزم ددې وجې نۀ ده بیان کړې چې دې ولې ضعیف دې او مبهم جرح معتبر نۀ وی.[3]
دویم دا چې د یحیی ابن معین طرفته کوم نسبت کړې شوې دې نو دا په ظاهره صحیح نۀ معلومیږی څکه چې وړاندې مونږ ذکر کړې دی چې امام ابن معین دوی ته ثقه وئیلې دی.[4]
دریم دا چې د امام مسلم نه علاوه نورو پنځو امامانو د دوی روایات قبول کړې دی،دا هم ددې خبرې دلیل دې چې دې ضعیف نۀ دې.[5]
③ **بسر بن عبدالله**: دا جلیل القدر فقیه بسر بن عبدالله حضرمی شامی دې.[6]
دې د واثله بن الاسقع،عمرو بن عبسه،رویفع بن ثابت،سنان بن عرفه،عبدالله بن محیریز او د ابو ادریس خولانی رضی الله عنهم نه روایت کوی.او د دوی نه چې څوک روایت کوی نو په هغوی کښې عبدالله بن العلاء بن زبر،عبد الرحمن بن یزید بن جابر،زید بن واقد،داؤد بن عمرو الاودی رحمهم الله وغیره شامل دی.[7]
امام عجلی او امام نسائی فرمائی،"ثقة".[8]

---

[1]) پورته حواله جات،وتهذیب الکمال:۱۵/ ۴۱۰،وکتاب الثقات:۷/۲۷)_
[2]) المحلی لابن حزم:۶/۱۰۵،کتاب الاطعمة،حکم استعمال اوانی اهل الکتاب،رقم (۱۰۲٤)،ومیزان الاعتدال للذهبی:۲/ ٤٦٤،رقم (٤٤٦٦)،وتهذیب التهذیب:۵/۳۵۱)_
[3]) قواعد فی علوم الحدیث للعثمانی:۱۷٤_۱۷۵،و:۲٦۸،وشرح نخبة الفکر:۱۳٦،والجرح مقدم علی التعدیل......قال الحافظ: له فی البخاری حدیثان،احدهما:فی تفسیر الاعراف بمتابعة زید بن واقد،کلاهما عن بسربن عبیدالله،والآخر:فی الجزیة،و روی له اصحاب السنن".هدی الساری:۵۸۳،حرف العین،الفصل التاسع سیاق اسماء من طعن.....)_
[4]) قال ابن حجر رحمه الله فی التهذیب(۵/۳۵۱): قال شیخنا فی شرح الترمذی: لم اجد ذلک عن ابن معین بعد البحث،و وقع فی المحلی لابن حزم فی الکلام علی حدیث ابی ثعلبة فی آنیة اهل الکتاب:عبد الله بن العلاء لیس بالمشهور" (انظر المحلی:۶/۱۰۵)،وهو متعقب بما تقدم")_
[5]) میزان الاعتدال:۲/ ٤٦٤،وسیر اعلام النبلاء: ٤/ ۵۹۲،والاکمال لمغلطای:۲/ ۳۸٤)_
[6]) تهذیب الکمال: ٤/۷۵،وسیرأعلام النبلاء: ٤/۵۹۲،والاکمال للمغلطای:۲/ ۳۸٤)_
[7]) د استاذانو او شاګردانو دپاره ئې اوګورئ: تهذیب الکمال: ٤/ ۷٦)_
[8]) پورته حواله،وتهذیب التهذیب:۱/۴۳۸)_

ابو مسهر فرمائی، "احفظ أصحاب أبی ادریس عنه: بسر بن عبدالله"(۱).
مروان بن محمد فرمائی: "هو من کبار أهل المسجد، ثقة من أهل العلم"(۲).
حافظ ذهبی فرمائی: "ثقة..... "وکان من علماء دمشق"(۳)
د حدیث اصولو سره د دوی ځومره شوق وو او ددې دپاره به ئې ځومره محنت کوو نو ددې اندازه د دوی ددې قول نه کیږی، فرمائی:
"إنه کان لیبلغنی الحدیث فی المصر، فارحل فیه مسیرة أیام"(۴)
چې "کله به ماته معلومه شوه چې په فلانی ښار کښې حدیث موجود دې نو ما به د هغې د حصول دپاره څو ورځې سفر کوو"
د اصول سته اصحابو د دوی روایات اخستلې دی.(۵).
تقریباً په ۱۱۰هجرئ کښې د اموی خلیفه هشام بن عبدالملک په خلافت کښې ډوی وفات شو(۶)، رحمه الله رحمة واسعة
خبرداری: ابن حبان د دوی ترجمه په کتاب الثقات کښې درج کړې ده لیکن دې ئې تبع تابعی ښودلې دې(۷). دا خبره په ظاهره صحیح نۀ ده ځکه چې دې د واثله بن اسقع او د عمرو بن عبسه په شان جلیل القدر صحابه کرامو ﷺ نه روایت کوی، ددې وجې نه به ئې دوی لیدلې هم وی، ملاقات به ئې هم ورسره کړې وی، لهذا دې تبع تابعی نۀ دې بلکه تابعی دې.
⑤**ابو ادریس**: دا مشهور بزرګ تابعی ابو ادریس عائذ الله بن عبدالله خولانی دې. د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب بلاترجمة" کښې راغلې دی.(۸).
⑥**عوف بن مالک**: دا مشهور صحابی حضرت عوف بن مالک الاشجعی دې(۹).
د حدیث شریف سند سره متعلق یوه فائده: زمونږ د نظر وړاندې چې کوم حدیث دې هغې کښې عبدالله بن العلاء ددې خبرې وضاحت کړې دې چې هغوی دا حدیث براه راست د بسر بن عبدالله نه اوریدلې دې، "قال: سمعت بسر بن عبدالله....."او هم دا روایت امام طبرانی هم

---

(۱) پورته حواله جات، وسیر اعلام النبلاء: ۵۹۲/۴، والثقات لابن حبان: ۱۰۹/۶)_
(۲) تهذیب الکمال: ۷۶/۴، وتهذیب التهذیب: ۴۳۸/۱)_
(۳) سیر اعلام النبلاء: ۷۷/۴)_
(۴) تهذیب الکمال: ۴/)_
(۵) تهذیب الکمال: ۷۷/۴، وتهذیب التهذیب: ۴۳۸/۱، وسیر اعلام النبلاء: ۵۹۲/۴)_
(۶) سیر اعلام النبلاء: ۵۹۲/۴)_
(۷) کتاب الثقات للتمیمی: ۱۰۹/۶)_
(۸) کشف الباری: ۴۸/۲)_
(۹) د دوی د حالاتو دپاره اوګوری، کتاب الصلح، باب الصلح مع المشرکین)_

روايت كړې دې.په هغې كښې ددې دواړو مينځ كښې د يو دريم راوى زيد بن واقد تذكره هم ده (١).د حافظ صاحب د تصريح مطابق د طبرانى دا روايت د اصولِ حديث په اصطلاح كښې د "المزيد فى متصل الاسانيد(٢)

"والمزيد فى متصل الاسناد: مازيد فى اثناء اسناده راو، ومن لم يزده اتقن ممن زاده، وشرطه ان يقع التصريح بالسماع فى موضع الزيادة فى رواية من لم يزدها، والا ترجحت الزيادة، وكان الخبر المزيد فيه مدلسا او منقطعا او مرسلا خفيا". وانظر ايضا شرح النخبة:٩٢،ثم المخالفة...... ")_د قبيل نه دې او دې سره د صحيح بخارى د روايت په صحت كښې څۀ فرق نۀ پريوځى،ځكه چې اول په دې روايت كښې د سماع وضاحت دې_

او دويم دا چې امام ابوداؤد(٣)،ابن ماجه(٤)او اسماعيلى(٥)رحمهم الله هم دا حديث مختلفو تركيبونو سره نقل كړې دې او په هيڅ يو طريق كښې هم زيد بن واقد نشته(٦).

قوله: قال:أتيت النبى صلى الله عليه وسلم فى غزوة تبوك : حضرت عوف بن مالک فرمائى چې زۀ د نبى په خدمت كښې حاضر شوم،كوم وخت چې دوى مبارک په غزوهٔ تبوک كښې وو.

د تبوک غزوه چونكه په نهمه هجرئ كښې شوې وه نو صحابى چې كومه خپله واقعه نقل كړې ده هغه د نهمې هجرئ ده (٧) د مستدرک حاكم په روايت كښې ددې بيان هم دې چې دا واقعه د سحر د وخت ده.(٨).

قوله: وهو فى قبة من أدم: او نبى ﷺ په يو قبه كښې آرام فرما وو چې د څرمن نه جوړه شوې وه.

قبه د قاف پيش سره او باء مشدده مفتوحه سره،ددې اطلاق په هر هغه څيز باندې كيږى كوم چې گول جوړ شوې وى،لكه گنبد ،خيمه وغيره ليكن دلته هغه خيمه مراد ده كومه چې د

---

(١) رواه الطبرانى فى المعجم الكبير:١٨/٤٠_٤١،ابو ادريس الخولانى عن عوف،رقم (٧٠))_
(٢) قال العلامة العثمانى رحمه الله فى قواعد علوم الحديث(٤٥))_
(٣) انظر سنن ابى داود،كتاب الادب،باب ما جاء فى المزاح،رقم (٥٠٠٠))_
(٤) انظر سنن ابن ماجه،كتاب الفتن،باب اشراط الساعة،رقم (٤٠٤٢))_
(٥) السنن الكبرى للبيهقى:/٩٣٧٤،رقم (١٨٨١٧)،كتاب الجزية،باب مهادنة الائمة بعد رسول.....)_
(٦) عمدة القارى:١٥،وفتح البارى:٢٧٧/٦)_
(٧) عمدة القارى:٩٩/١٥وفتح البارى،كتاب المغازى،باب غزوة تبوک:٦٣٢)_
(٨) قال:دخلت على رسول الله ﷺ فى غزوة تبوک فى آخر السحر...... "انظر المستدرک للحاكم: ٦٣٠/٣ كتاب معرفة الصحابة،ذكر مناقب عوف بن مالک.....رقم (٦٣٢٤)،وايضا انظر معرفة الصحابة، للاصبهانى:٤ باب من اسمه:عوف)_

پورته نه کول وی ددې جمع قباب او قبیة دہ(۱).
د سنن ابی داؤد په روایت کښې ددې نه پس دا اضافه هم ده

قوله: "فسلمت، فرد، وقال: ادخل.فقلت:أكلي يا رسول الله!قال: كلك، فدخلت"(۲): "نو ما سلام اوکړو.هغوی جواب راکړو او وې فرمائيل چې دننه راشه!ما اووئيل چې دننه پوره پورته درشم؟نبی ﷺ اوفرمائيل،بالکل!نو زهٔ دننه داخل شوم".
مطلب دادې چې خيمه چونکې وړه وه، گنجائش کم وو.ددې وجې نه حضرت عوف بن مالک د گپ شپ په طريقې سره تپوس اوکړو چې مکمل داخل شم؟نبی ﷺ د هغوی په گپ باندې پوهه شو ددې وجې نه ئې جواب هم د هغوی په انداز کښې ورکړو چې آو!پوره پوره داخل شه،د خيمې د وړوکوالی پرواه مهٔ کوه.

لکه عثمان بن ابو العاتکه(د حديث راوی)فرمائي: "إنماقال:أدخل كلي،من صغرالقبة"(۳).
ددې طريق نه دا هم معلومه شوه چې صحابه کرامو ﷺ به نبی ﷺ سره مزاح کوو يعنی گپ شپ به ئې لگوو(۴).

قوله: فقال:اعدد ستا بين يدي الساعة موتي ثم فتح بيت المقدس: نو نبی تپوس اوکړو،د قيامت دپاره شپږ څيزونه شمار کړه(يو)زما وفات،(دويم)د بيت المقدس فتح.مطلب دادې چې ددې شپږو کارونو د واقع کيدو نه مخکښې به قيامت نهٔ قائميږی، لکه په حديث کښې د "ستا" نه مراد "ست علامات لقيام القيامة" دی(۵).
په دې کښې اولنۍ نشانی په ۱۱هجری ربيع الاول کښې ثابته وه،کله چې نبی ﷺ ددې دنيا نه تشريف فرما شو.او دويمه نشانی د حضرت عمر بن الخطاب ﷺ په زمانه کښې پنځلسمه هجرئ کښې ثابته شوه چې هغه کال باندې بيت المقدس فتح شو(۶).

قوله: ثم موتان يأخذ فيكم كقعاص الغنم: بيا به په کثرت او ډيروالی سره مرگونه په تاسو کښې داسې خوريږی لکه څنگه چې په گډو چيلو کښې يو خاص بيماری خوريږی او ټول څاروی اچانک هلاک کړی.
د موتان ضبط: موتان د ميم پيش او د واو سکون سره دې،او بعضې حضراتو دا وئيلې دی چې پيش سره د بنو تميم لغت دې.د دوی نه علاوه د عربو نور قبائل ئې فتحې سره لولی،

---

۱) عمدة القاری:۱۵/ ۹۹)_
۲) سنن ابی داود،کتاب الادب،باب ما جاء فی المزاح،رقم (۵۰۰۰))_
۳) حواله بالا،رقم (۵۰۰۱)،وفتح الباری:۶/۲۷۷_۲۷۸)_
۴) بذل المجهود:۱۳/۴۰۱،رقم (۵۰۰۰))_
۵) عمدة القاری:۱۵/۹۹ ،وفتح الباری:۶/۲۷۸)_
۶) البداية والنهاية:۷/۵۵،فتح بيت المقدس على يدى عمر بن الخطاب،والكامل لابن الاثير:۲/۳۴۷)_

لكه بليد،احمق او بيوقوف،ته"موتان القلب"هم وئيلې شي ليکن د ميم مضموم کيدل غوره او مشهور دی.(١).

بيا ابن جوزی فرمائی چې بعضې محدثين حضرات ددې لفظ په ادا کولو کښې غلطی کوی، ځکه چې دا هغوی د ميم او د واو ضمې سره لولی او دا بالکل غلط دې.مُوتان خو هغه زمکې ته وئيلې شی په کومه زمکه باندې چې زميندارې نه کيږی او د هغې څۀ انتظام وغيره نۀ کيږی(٢)او د ابن السکن په روايت کښې دا لفظ تثنيه سره"موتتان"دې.چې ددې لفظ دلته هيڅ موقع او محل نشته.(٣).

د موتان معنی:قزاز او خطابی ددې کلمې معنی"مرګ"بيان کړې ده،او ابن الاثير جزری وغيره ددې معنی"الموت الكثير الوقوع"ښودلې ده.(٤) . يعنی کثرت سره د مرګونو واقع کيدل چې ددې تعبير وباء سره کيدې شی ځکه چې وبائی مرضونو مثلاً طاعون وغيره سره هم مرګونه کثرت سره واقع کيږی.

د قُعاص ضبط:قعاص د قاف پيش او د عين مهمله فتحې سره دې،هم دا رائې د لغت او د حديث د جمهورو امامانو مثلاً د ابن قرقول،ابن الاثير وغيره هم ده(٥).ليکن حافظ ابن حجر دا عقاص ليکلې دې يعنی عين ئې په قاف باندې مقدم ښودلې دې(٦)،چې صحيح نۀ دې او دا د حافظ صاحب وهم دې.(٧).

د قعاص معنی:قعاص يو قسم بيماری ده چې ځناورو ته لګی،چې ددې په نتيجه کښې د دوی د پوزې نه يو توره ماده راوځی او فوری مرګ واقع کيږی.دا د القعص نه مشتق دې چې ددې معنی ده فوری مرګ، "يقال:قعصته وإقعصته:إذا قتلته سريعاً".(٨)او د ابن فارس وينا داده

---

(١) عمدة القاری:٩٩/١٥ .وارشاد الساری:٢٤١/٥،وفتح الباری:٢٧٨/٦)_

(٢) عمدة القاری:٩٩/١٥ .وفتح الباری:٢٧٨/٦،وكشف المشكل:١١٠٨/١،مسند عوف بن مالک،رقم (٢٣٤٢)،ومشارق الانوار:٣٩٠/١،الميم مع الواو)_

(٣) عمدة القاری:١٠٠/١٥،و ارشاد الساری:٢٤١/٥)_

(٤) النهاية فی غريب الحديث والاثر:٣٧٠/٤،باب الميم مع الواو،وعمدة القاری:٩٩/١٥ .وفتح الباری:٢٧٨/٦،وارشاد الساری:٢٤١/٥،واعلام الحديث للخطابی:١٤٦٨/٢)_

(٥) النهاية لابن الاثير:٨٨/٤، وعمدة القاری:١٠٠/١٥،والقاموس الوحيد،مادة"قعص")_

(٦) فتح الباری:٢٧٨/٦)_

(٧) فی هامش طبعة بولاق: كذا فی نسخ الشارح التی بايدينا،والذی فی نسخ البخاری بتقديم القاف على العين. وبه ضبط القسطلانی،وهو فی كتب اللغة،والمتعين من قول ابی عبيد،ومنه اخذ:الاقعاص".(انظر تعليقات محب الخطيب على فتح الباری:٢٧٨/٦)_

(٨) النهاية:٨٨/٤،وفتح الباری:٢٧٨/٦،وعمدة القاری:١٠٠/١٥،وارشاد الساری:٢٤١/٥)_

چې دا دسینې بیماری ده.ددې دوجې نه دومره قدرې تکلیف وی چې ګویا څټ ماتیږی.(۱)
د:ثم موتان.... **مطلب**: په دې جمله کښې د قیامت په نزدې علامتونو کښې دریم نمبر علامت ښودلې شوې دې.چې دومره کثرت سره به مرګونه وی لکه څنګه چې وبا خوره شی او څنګه چې په څناورو کښې وبا خوریږی او فوراً په سوونو څناور هلاک کړی.دغه شان پورته ذکر کړې شوې وبا به هم په زرګونو لکونو خلق فنا کړی.د شارحینو وینا ده چې دا نشانی هم د طاعون عمواس په شکل کښې واقع شوې ده.چې په دې کښې په دریو ورځو کښې تقریباً اویا زره کسان وفات شوې وو چې په کښې صحابه کرام رضی الله عنهم هم شامل وو.دا طاعون د بیت المقدس د فتح کولو نه پس د حضرت عمرفاروق په زمانه کښې په ۱۷هجرئ کښې خور شوې وو(۲).

لکه په خپله د حدیث راوی حضرت عوف بن مالک نه امام حاکم (۳) نقل کړې دی چې د پورتنی ذکر شوی طاعون مصداق طاعون عمواس دې.دغه شان د حافظ ابن کثیر(۴)او د علامه توریشتی رائې هم داده.(۵)

قوله: ثم استفاضة المال(۶) حتی یعطی الرجل مائة دینار فیظل ساخطا:
بیابه دمال کثرت وی.تردې چې که چاته سل دیناره هم ورکړې شی نو بیا به هم هغه خفه وی.
په دې جمله کښې د قیامت د نزدیکت څلورمه نشانی بیان شوې ده چې یو زمانه به داسې راشی چې مال به ډیر زیات وی.تقریباً هر سړې به مالدار وی.ددې وجې نه که چاته سل دیناره هم ورکړې شی(چې یو لوئې رقم شمارلې شی)او ورته اوویلې شی چې دا دینارونه واخله نوهغه به خفه شی چې دادومره معمولی رقم ولې راکوې؟اودې لره به سپک ګنړی.(۷)
دا څلورمه نښه د خلیفه ثالث حضرت عثمان بن عفان په دور خلافت کښې اوموندلې شوه چې کله د فتوحاتو ډیروالې شو او مسلمانانو د کفر لوئې لوئې مرکزونه فتح کړل نو مال و دولت ډیر زیات شو او تقریباً هر سړې مالدار او دولت مند شو.(۸)

---

(۱) عمدة القاری:۱۵/۱۰۰.وفتح الباری:۶/۲۷۸)_
(۲) پورته حواله جات.وارشاد االساری:۵/۲۴۱.والبدایة والنهایة:۷/۷۸.شیٔ من اخبار طاعون عمواس)_
(۳) المستدرک للحاکم:۴/۴۶۹.کتاب الفتن والملاحم.رقم (۸۳۰۳))_
(۴) البدایة والنهایة:۶/۲۲۶.فصل فی ترتیب الاخبار بالغیوب.....)_
(۵) کتاب المیسر:۴/۱۱۵۱.رقم (۴۰۵۲).باب الملاحم من کتاب الفتن.وشرح الطیبی:۱۰/۷۷.وفیضان القدیر للمناوی.رقم (۴۶۵۷))_
(۶) قال العلامة الخطابی رحمه الله : استفاضة المال:کثرته.واصله التفرق والانتشار.یقال:فاض الماء.وفاض الحدیث:اذا انتشر".اعلام الحدیث:۲/۱۴۶۹)_
(۷) عمدة القاری:۱۵/۱۰۰.وشرح القسطلانی:۵/۲۴۱)_
(۸) پورته حواله جات.۶/۲۷۸)_

قوله: ثم فتنة لا يبقى بيت من العرب إلا دخلته: بيا به فتنه خوره شي.د عربو هيڅ يو کور به پاتې نۀ شي چې په هغې کښې دا فتنه داخله نۀ شي
په دې جمله کښې د پنځمې نښې بيان دې چې بيا به يو داسې زمانه راشي چې هر طرفته به فتنه وي،لوټ مار به وي.د خلقو د مال و جان ضمانت به نۀ وي.د عربو هيڅ يو کور او هيڅ يو ځائې به ددې فتنې نه محفوظ پاتې نۀ شي او هر سړې به ددې نه متاثره وي.ددې علامت ابتداء د حضرت عثمان د شهادت نه اوشوه چې د هغوی د شهادت نه پس فتنې خورې شو او ترننه پورې جارې دي.(۱) الله تعالى ته علم دې چې دا صورت حال به کوم وخت پورې جاري وي.

قوله: ثم هدنة تكون بينكم وبين بني الاصفر فيغدرون فيأتونكم تحت ثمانين غاية تحت كل غاية اثنا عشر الفا: بيا صلح ده.چې ستاسو او د روميانو مينځ کښې به وي،نو هغوی به وعده خلافي اوکړي.تاسو سره د جنګ کولو دپاره به د اتياؤ(۸۰)بيرغو لاندې راشي،د هر بيرغ لاندې به دولس زره کسان وي(ټول لښکر به تقريباً په لس لاکه کسانو باندې مشتمل وي).

د هدنة معنى او ضبط: هدنة د هاء پيش او د دال سکون سره دې.ددې معنى ده سکون. راحت. البته دلته ددې معنى ده صلح.ددې دواړو مينځ کښې فرق دادې چې صلح عام ده او هدنة خاص ده.که د جنګ شروع کېدو نه پس صلح اوشي نو دې ته هدنة وائي او ددې د نوم وجه داده چې ددې صلحې د وجې نه د دواړو فريقو مينځ کښې سکون واقع شي او د پريشانئ حالت ختم شي(۲).او د بنوالاصفرنه مراد روميان دي(۳).

د غاية معنى او د روايتونو اختلاف: دلته د غاية معنى ده بيرغ،چونکه په لښکر کښې د راتلونکو کسانو دپاره دا د حد او د انتهاء حيثيت لرى چې بيرغ اوړونکې سړې چرته اودرېږي نو هلته نور لښکريان هم اودرېږي او که هغه روان شي نو نور لښکريان هم روان شي،ددې وجې نه بيرغ ته غاية وئيلې شي.

"قال الجواليقي: "غاية وراية واحد،لانها غاية المتبع،إذا وقفت وقف،وإذا مشت تبعها"(۴).

لکه د سنن ابى داؤد (۵) يو روايت چې د ذومخبر نه روايت دې،په هغې کښې د "رايه"لفظ

---

[۱]) پورته حواله جات_

[۲]) فتح الباري:۲۷۸/۶،وعمدة القاري:۱۰۰/۱۵)_

[۳]) پورته حواله جات،وکشف الباري:۵۳۸/۱،واعلام الحديث للخطابي:۱۴۶۹/۲)_

[۴]) فتح الباري:۲۷۸/۶،وعمدة القاري:۱۰۰/۱۵،وشرح ابن بطال:۳۵۸/۵،ولسان العرب:۱۶۳/۱۰،باب العين،مادة غيا")_

[۵]) سنن ابى داود،کتاب الجهاد،باب الصلح مع العدو،رقم (۲۷۶۷)،وکتاب الملاحم،باب ما يذکر في قرن المائة،رقم (۴۲۹۲))_

دي (١) او علامه ابن الجوزي فرمائي چې دا لفظ بعضې حضراتو "غابة" باء موحده سره روايت کړې دې ددې معنی ده ځنګل، ګويا که چې د غيرمسلمو لښکر سره د نيزو کوم کثرت وی نو د هغې د وجې نه دې ته ځنګل (غابه) وئيلې شوې ده (٢). او علامه خطابي فرمائي چې ګنړو اونو ته "غابه" وئيلې شي او دلته لفظ د استعارې په طور استعمال شوې دې لکه د غابه نه مراد هغه بيرغونه دی کومې چې د لښکر د اميرانو دپاره اوچتولې شی او دې سره سره نيزو ته هم حرکت ورکولې شی، ګويا که چې د بيرغ د اوچتولو او نيزو ته د حرکت ورکولو چې کوم عمل دې نو د هغې نه تعبير په غابه سره کړې شوې دې (٣).

شپږمه نښه: پورتنۍ جمله کښې د قيامت په علامتونو کښې شپږم علامت بيان کړې شوې دې چې د مسلمانانو او د کافرانو مينځ کښې به يو خطرناک جنګ واقع شی. بيا به صلح اوشی، ليکن کافران به وعده خلافی اوکړی او د لوې حملې دپاره به جمع شی. د کفارو د لښکر تعداد به تقريباً لس لاکه وی (٤). دا نښه تردې وخت پورې واقع شوې نۀ ده. د امام مهدی د تشريف راوړلو نه پس به دا نښه هم واقع شی.

د قيامت د علامتونو ترتيب: دلته مناسب معلوميږی چې د قيامت نه مخکښې مخکښې کوم لوئې لوئې واقعات او حادثات به ښکاره کيږی، نو د احاديثو په رڼا کښې د هغې څۀ تفصيل هم بيان کړې شی.

د قيامت د علامتونو دوه قسمونه دی، وړوکی علامتونه او لوئې علامتونه.

د وړوکې علامتونو تعداد ډير زيات دې (٥) او هم دا علامتونه به د لويو علامتونو دپاره د مقدمې په شان وی.

[1]) هذا ما قاله ابن حجر في الفتح (٢٧٨/٦)، ولكني لم اجد فيها ما قاله الحافظ. ولعله من اختلاف النسخ، نعم، قدورد الحديث بلفظ "راية" بدل "غاية" في المستدرك للحاكم، ففيه: ......فيقبلون في ثمانين راية، كل راية اثنا عشر الفا". انظر المستدرك: ٦٣٠/٣، رقم (٦٣٢٤)، اخرجه من طريق ابي بكر احمد بن سلمان بن الحسن الفقيه)_

[2]) عمدة القاري: ١٠٠/١٥، وفتح الباري: ٢٧٨/٦، وكشف المشكل: ١٣٣/٤، مسند عوف......رقم (٢٣٤٢)_

[3]) پورته حواله جات، واعلام الحديث للخطابي: ١٤٦٩/٢، ولسان العرب: ١٦٣/١٠، مادة "غيا")_

[4]) شرح الكرماني: ١٤١/١٣، د حساب په اعتبار سره دا تعداد ٩ لاکه ٢٠ زره جوړيږی. حافظ صاحب فرمائي (٢٧٨/٦): وجملة العدد المشار اليه تسعمائة الف وستون الفا")_

[5]) حضرت شاه رفيع الدين د احاديثو په رڼا کښې د قيامت تقريباً ٢٧ وارۀ علامتونه ذکر کړې دی، په هغې کښې يو څو دلته ذکر کولې شي: چې کله بادشاهان د زمکې او د ملک پيداوار خپل ذاتی دولت جوړ کړی (يعنی دا په شرعی مصرف کښې نۀ خرچ کوی) زکوة به د تاوان په طور ادا کوی. خلق به امانت د غنيمت په شان پاک او حلال ګڼړی. خاوند به د خپلې ښځې اطاعت کوی. د دين علم به د دنيوی غرض دپاره حاصلولې شی. شراب خوری او زناکاری به زياته شی. د باطل مذهبونو، د دروغژن حديثونو او د بدعتونو به ترقی وی. اوګوری، کتاب د قيامت نه مخکښې.... [بقيه برصفحه آئنده....

علماؤ ليكلي دي چې كله وارهٔ علامات ټول ښكاره شي نو داسې به اوشي چې عيسايان به په ډيرو ملكونو باندې غلبه اوكړي او قبضه به ئې كړي.په عربو او د شام په ملک كښې به د ابوسفيان په اولاد كښې يو سړې پيدا شي چې سادات به قتل كړي.د هغهٔ حكومت به په مصر او شام وغيره كښې وي.(١).

دې دوران كښې به د روم د بادشاه د عيسايانو يو فرقې سره جنګ او دويمې فرقې سره به صلح اوشي،جنګ كوونكې فرقه به د روم پايه تخت قسطنطنيه باندې قبضه اوكړي.بادشاه به دارالخلافه پريږدي او شام ته به راشي او د عيسايانو د صلح پسند ډلې په مدد سره به اسلامي فوج د يو خطرناک جنګ نه پس په قابض فوج باندې فتح ياب شي.د دشمن د شكست نه پس به په موافق فرقه كښې يو سړې اووائي چې"غلب الصليب....."ددې په اوريدو سره به په اسلامي لښكر كښې يو سړې دهٔ سره په جګړه شي او اوبه وائي چې"بل الله غلب"چې نه؛د الله تعالى دين اسلام غالب شو او ددې په بركت سره فتح نصيب شوه.دا دواړه به خپل خپل قوم د مدد دپاره راطلب كړي چې ددې د وجې نه به خانه جنګي شروع شي.د اسلام بادشاه به شهيد شي،عيسايان به په شام باندې قبضه اوكړي او ددې دواړو عيسائي ډلو به خپل مينځ كښې صلح اوشي(٢). باقي مسلمانان به مدينې منورې ته واپس شي.د عيسايانو حكومت به خيبر پورې خور شي.

د امام مهدي تلاش: دې وخت كښې به مسلمانان په دې پريشانئ كښې وي چې حضرت امام مهدي تلاش كول پكار دي،دې دپاره چې دې زمونږ ددې مصيبتونو د دفع كولو ذريعه جوړه شي او د دشمن د پنجې نه مو نجات نصيب شي.حضرت امام مهدي به دې وخت مدينه منوره كښې وي ليكن ددې ويرې د وجې نه به مكې مكرمې ته لاړ شي چې خلق چرته زما په شان كمزورې سړې ددې لوئې او عظيم الشان كار دپاره منتخب نهٔ كړي،ددغه زمانې اولياء كرام او ابدال عظام به دې تلاش كوي.(٣).

امام مهدي به اوپيژندلې شي: دې دوران كښې به امام مهدي د ركن او د مقام ابراهيم مينځ كښې طواف كوي،د سړو يو جماعت به دې اوپيژني او دهٔ په لاس باندې به بيعت اوكړي،د

بقيه ازحاشيه گذشته] به څهٔ كبرى؟ ص:٢٣-٢٤، بتغيروتصرف)دغه شان اوګورئ جامع الترمذي،كتاب الفتن،باب في علامة حلول المسخ والخسف،رقم (٢٢١٠)،عن علي و(٢٢١١)،عن ابى هريرة رضي الله عنه)_

(١) كنز العمال،كتاب الفتن والاهواء......قسم الاقوال،رقم (٣١٠٣٣_٣١٠٣٥)،وفيض القدير للمناوى: ١٦٨/٤،حرف السين،رقم (٤٧٦٨)،والمستدرک: ٥٤٧/٤،كتاب الفتن والملاحم،رقم (٨٥٣٠))_

(٢) د باب د حديث په الفاظو ثم هدنة تكون بينكم وبين بنى الاصفر،فيغذرون"كښې دې واقعې طرفته اشاره ده،دغه شان اوګورئ سنن ابى داود،كتاب الملاحم،ما يذكر من ملاحم الروم،رقم (٤٢٩٢)، والمستدرک للحاكم: ٤٦٧/٤،كتاب الفتن والملاحم،رقم (٨٢٩٨)،وصحيح ابن حبان،رقم (٦٧٠٨))_

(٣) سنن ابى داود،كتاب المهدي،رقم (٤٢٨٦))_

بیعت په وخت به د آسمان نه دا آواز راشی، "هذا خليفة الله المهدى، فاستمعوا له وأطيعوا" دا آواز به ټول عام او خاص خلق واوری.دې وخت کښې به د امام مهدی عمرمبارک څلویښت کاله وی.(۱)

د امام مهدی فوج:د خلافت په مشهوريدو سره به د مدينې منورې فوجونه امام مهدی له مکې مکرمې ته راشی،د شام،عراق او د یمن اولیاء کرام او ابدال عظام به دده په ملګرتیا کښې او د عربو د ملکونو ډیر زیات سړی دده په فوجونو کښې داخل شی.دې به په کعبه مبارکه کښې مدفون خزانې راوباسی او په مسلمانانو کښې به ئې تقسیم کړی،کومو ته چې رتاج الكعبه وئيلې شي.(۲)

د اهل خراسان لښکر:کله چې دا خبر اسلامی دنیا کښې خور شی نو د خراسان نه به د حارث نومې سړی په مقدمة الجيش کښې کمان د منصور نومې سړی سره وی،دې به یو لوئې فوج واخلی او د امام مهدی د مدد دپاره به حاضر شی.(۳)

د عیسائی فوجونو اجتماع:د عربو د فوجونو د جمع کیدو چې عیسایان واوری نو دوی به هم د څلورو واړو طرفونو نه د فوجونو د جمع کولو کوشش کوی،د خپلو ملکونو او د روم د ملکونو نه به ګڼ فوجونه د امام مهدی د مقابلې کولو دپاره په شام کښې جمع شی،د دوی د فوجونو به دې وخت کښې اویا بیرغه وی (۴)او د هر بیرغ لاندې به دولس زره فوجیان وی(۵).

عیسایانو سره د امام مهدی جنګ:حضرت امام مهدی به د مکې مکرمې نه مدینې منورې ته واپس شی او د نبی کریم ﷺ زیارت باندې به مشرف شی او ددې نه پس به د شام په طرف روان شی،دمشق سره نزدې به د عیسائی فوجونو سره مخامخ شی،دې وخت کښې به د امام مهدی فوج په دریو ډلو کښې تقسیم شی،یو ډله به د عیسائی فوج د ویرې له وجې نه اوتختی، الله تعالی به د دوی توبه هیڅکله قبوله نۀ کړی،باقی مانده فوج کښې به څۀ شهیدان شی اود بدر او احد د شهیدانو مرتبې ته به اورسی او څۀ به کامیاب شی او همیشه دپاره به د ګمراهئ او د خراب انجام نه بچ شی.

په دویمه ورځ به بیا حضرت مهدی د عیسایانو د مقابلې دپاره راوځی،په دې ورځ به د

---

(۱) پورته حواله،ومشكاة المصابيح،كتاب الفتن،باب اشراط الساعة،من الحسان،رقم (٥٤٥٦))_

(۲) الحديث اخرجه ابو داود،كتاب المهدى،رقم (٤٢٨٦)،وموارد الظمان: ٤٦٤،رقم (١٨٨١)،والمصنف لعبد الرزاق،رقم (٢٠٩٣٤)،باب المهدى،والمعجم الكبير:٣٩٠/٢٣،مجاهد عن ام سلمة،رقم (٩٣١)،ومسند احمد:٦٣٥/٨،رقم (٢٧٢٢٤)،مسند ام سلمة رضي الله عنها)_

(۳) وفي آخر هذا الحديث:"وجب على كل مؤمن نصره"سنن ابى داود،كتاب المهدى،رقم (٤٢٩٠))_

(۴) د اویا لفظ په ظاهره د قلم سبقت دې،صحیح ۸۰ دی،لکه څنګه چې د باب په حدیث کښې راغلې دی،ددې تشریح هم وراندې تیره شوې ده._

(۵) د باب د حدیث الفاظو کښې "فياتونكم تحت ثمانين غاية،تحت كل غاية اثنا عشر الفا"دې واقعې طرفته اشاره ده._

مسلمانانو يوه ډله دا عهد اوکړی چې د فتح موندلو يا شهادت نه بغير به ميدان نهٔ پرېږدو . دوی به ټول په ټوله شهيدان شی،باقی لږکسان به امام مهدی ځان سره واپس لښکرګاه ته بوځی په دريمه ورځ به بيا دغه شان اوشی چې يو ډله به دا عهد اوکړی چې د فتح موندلو يا شهادت نه بغير به ميدان نهٔ پرېږدو او دوی ټول به هم شهيدان شی،په صبا به بيا دغه شان اوشی او کوم لږ خلق چې پاتې شی هغوی به د امام مهدی په ملګرتيا کښې لښکرګاه ته واپس لاړ شی(١).

د امام مهدی فتح:په څلورمه ورځ به امام مهدی هغه تعداد بوځی کوم چې د رسدګاه محافظين وی او په تعداد کښې به ډېر زيات کم وی،دوی به دشمن ته شکست ورکړی او په دې ورځ به الله تعالی اسلامی لښکر ته فتح نصيب کړی.عيسايان به دومره قدرې اوژلې شی چې د باقی کسانو د دماغو نه به د حکومت هغه بوئی ختم شی او انتهائی ذلت او رسوا کيدلو سره به اوتختی.

ددې نه پس به امام مهدی انتهائی انعامات او اکرامونه په مجاهدينو کښې تقسيم کړی ليکن په دې مال باندې به چاته هم څهٔ خوشحالی ملاؤ نهٔ شی،وجه به دا وی چې د جنګ د وجې نه به ډېر خاندانونه او قبيلې داسې وی چې په سلو کسانو کښې به يو يو کس بچ وی.ددې نه پس به امام مهدی د اسلامی خلافت په نظم ونسق کښې مصروف شی او څلورو واړو طرفونو ته به خپل فوجونه خوارهٔ کړی.(٢).

د قسطنطنيه ازادی او د دجال ښکاره کيدل:امام مهدی چې ددې کارونو نه فارغ شی نو د قسطنطنيه د فتح کولو دپاره به روان شی،چې د بحيره روم ساحل ته اورسی نو د قبيله بنواسحاق اويا زره بهادر کسان به په کشتو کښې سوارهٔ کړی او د استنبول د فتح کولو دپاره به ئې مقرر کړی،چې کله دا کسان د ښار فصيل ته نزدې اورسی نو د تکبير نعره به اوچته کړی چې د هغې په برکت سره به فصيل اوغورځيږی،مسلمانان به حمله کولو سره په ښار کښې داخل شی.

امام مهدی به لا د ملک په انتظام وغيره مصروف وی چې دا افواه به خوره شی چې دجال د مسلمانانو تباهی اوکړه.ددې خبر په اوريدو سره به امام مهدی د شام په طرف روان شی او د خبر د تحقيق کولو دپاره به پنځه يا نهه سوارهٔ کسان اوليږی،چې تحقيقات اوشی نو پته به اولګی چې دا هسې افواه وه ليکن څهٔ موده پس به دجال ښکاره شی.(٣).

د دجال بدصورتی،بداخلاقی او غلط حرکتونه:دجال به د يهودو د قوم نه وی،ددهٔ لقب به

---

(١) الصحيح لمسلم،كتاب الفتن،باب فی فتح قسطنطينية......رقم (٧٢٣٥)،وباب اقبال الروم فی كثرة القتل......رقم (٧٢٣٨))_

(٢) مسلم،كتاب الفتن،باب اقبال الروم فی كثرة القتل......رقم (٧٢٣٨)،واحمد فی مسنده:٣١/٢،مسند ابن مسعود،رقم (٣٦٤٣)،و:١٤٥/٢(٤١٤٦)،وابو داود الطيالسی:٢٠١/١،رقم (٣٨٤)وآخرون)_

(٣) مسلم،كتاب الفتن......باب لا تقوم الساعة حتی يمر الرجل......رقم (٧٢٩٣)،عن ابی هريرة)_

مسیح[1] وی او ښئ سترګه به ئې پړسیدلې وی[2]،ویختهٔ به ئې ګنګوتې[3]وی،په یو لوئې خر باندې به سور وی،اول به ددهٔ ظهور د عراق او د شام مینځ کښې اوشی هلته به دې د نبوت دعوی اوکړی.ددې ځائې نه به اصفهان ته لاړ شی[4].دلته به ورسره اویا زره یهودیان وی،دلته راتلو سره به دجال د خدائې دعوی اوکړی او ښهٔ فساد به خور کړی.

د خلقو د ازمیښت دپاره به الله تعالی ددهٔ نه خلاف عادت ډیر کارونه ښکاره کړی[5].لکه دهٔ سره به یو اور وی چې د هغې نه به دې په دوزخ سره تعبیر کوی او یو باغ به ورسره وی چې هغې ته به جنت وائی،مخالفین به په اور کښې او ملګری به جنت کښې اچوی.لیکن دغه اور به حقیقت کښې د باغ په شان او باغ به حقیقت کښې د اور خاصیت لری[6].ددهٔ په حکم سره به په زمکه کښې ښخې کړې شوې خزانې دهٔ سره شی[7].بعضې کسانو ته به وائی چې زهٔ ستاسو مړهٔ مور پلار ژوندی کوم دې دپاره چې تاسو زما د ژوندی کولو دا قدرت اووینئ او زما د خدایئ یقین اوکړئ نو دې به شیطانانو ته حکم اوکړی چې د دوی د والدینو هم شکل شئ او د زمکې نه راوځئ نو شیطانان به هم دغه شان اوکړی.

دجال به حرمینو ته نهٔ شی داخلیدې:دغه شان به دې ډیرو ملکونو باندې تیر شی.د مکې مکرمې طرفته به راشی لیکن په مکه مکرمه باندې به د فرشتو څوکئ وی.ددې وجې نه به هلته داخل نهٔ شی[8]، ددې ځائې نه به د مدینې منورې اراده اوکړی،دغه وخت به د مدینې

---

[1]) بخاری،کتاب الفتن،باب ذکر الدجال،رقم (۷۱۲۵_۷۱۲۶)،عن ابی بکرة،ومسلم،کتاب الفتن......باب ذکر الدجال.......رقم (۷۳۲۲)،عن ابن عمر رضی الله عنه)_

[2]) صحیح البخاری،کتاب الفتن،باب ذکر الدجال،رقم (۷۱۲۳)؛ومسلم،کتاب الفتن.......باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۲۲)،والترمذی،کتاب الفتن،باب فی صفة الدجال،رقم (۲۲٤۱))_

[3]) فی روایة مسلم: انه شاب قطط"،کتاب الفتن،باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۳۳)،من روایة النواس بن سمعان الکلابی، رضی الله عنه)_

[4]) مسلم،کتاب الفتن.......باب فی بقیة من احادیث الدجال،رقم (۷۳۵۳)،عن ام شریک)_

[5]) مسلم شریف،کتاب الفتن.....باب ذکر الدجال.......رقم (۷۳۳۳)،عن النواس بن سمعان الکلابی)_

[6]) مسلم شریف،کتاب الفتن.....باب ذکر الدجال.......رقم (۷۳۳۱)،والبخاری،کتاب احادیث الانبیاء، باب ما ذکر عن بنی اسرائیل،رقم (۳٤۵۰)،عن حذیفة رضی الله عنه)_

[7]) مسلم شریف،کتاب الفتن.......باب ذکر الدجال.....باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۳۳)،عن النواس بن سمعان الکلابی)_

[8]) البخاری،کتاب الفتن،باب لا یدخل الدجال المدینة،رقم (۷۳۳۳)، ومسلم، کتاب الفتن.....باب فی صفة الدجال،وتحریم المدینة علیه.....رقم (۷۳۳۵)،عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه)_ وفی قصة تمیم الداری رضی الله عنه: وانی مخبر کم عنی،انی انا المسیح،وانی اوشک لی فی الخروج،فاخرج فاسیر فی الارض، فلا ادع قریة الا هبطتها فی اربعین لیلة،غیر مکة وطیبة،فهما محرمتان علی،کلتاهما،کلما اردت ان ادخل واحدة،او واحدا منهما،استقبلنی ملک بیده السلف صلتا،یصدنی عنها،وان علی کل نقب منها....[بقیه برصفحه آئنده....

منورې اووهٔ دروازې وی، د هرې دروازې په حفاظت باندې به دوه دوه فرشتې مقررې وی چې د هغوی د ویرې له وجې نه به دجال د خپل فوج سره هم هلته داخل نهٔ شی.(۱) دغه شان مدینه منوره کښې به درې ځله زلزله راشی چې د هغې د وجې نه به منافقان وغیره اویریږی او بهر ته به اوځی او د دجال په جال کښې به گرفتار شی.(۲)

د عیسی علیه السلام نازلیدل او امام مهدی سره ملاقات: امام مهدی به د دجال نه مخکښې دمشق ته رسیدلې وی او د جنگ تیارئ به یې کړې وی، دې دوران کښې به مؤذن د مازیگر اذان کوی، خلق به د مانځه په تیارئ کښې مشغول وی چې حضرت عیسی به د دوو فرشتو په اوږو باندې تکیه لگولو سره د آسمان نه د دمشق د جامع مسجد په مشرقی میناره باندې تشریف فرما شی او اواز به اوکړی چې پوړئ راوړئ نو پوړئ به حاضرې کړې شی.

لاندې راکوزیدو نه پس به ددې دواړو حضراتو ملاقات اوشی، امام مهدی به ورسره ډیر زیات خوش اخلاقئ او عاجزئ سره مخامخ شی او ورته به وائی یا نبی الله! امامت اوکړئ. حضرت عیسی ﷺ به ورته اوفرمائی چې امامت هم تاسو اوکړئ. نو امام مهدی به مونځ ورکړی او حضرت عیسی ﷺ به وروسته اقتداء اوکړی(۳).

د اسلامی لښکر او د دجالی فوج مقابله: د مونځ نه چې فارغ شی نو امام مهدی به قیادت حضرت عیسی ته سپارل غواړی نو هغوی به ورته اوفرمائی چې نه! قیادت هم تاسو اوکړئ زهٔ خو صرف د دجال د قتلولو دپاره راغلې یم.

شپه به خیر و عافیت سره تیره کړی ددې نه پس به امام مهدی یو لوئې لښکر واخلی او میدان ته به راشی، حضرت عیسی ﷺ به اس او نیزه اوغواړی چې د دجال د شر نه د مخ زمکه پاکه کړی، نو عیسی ﷺ به په دجال باندې او اسلامی لښکر به د دجال په لښکر باندې حمله اوکړی، ډیر زیات خطرناک جنگ به شروع شی. دې وخت کښې به د حضرت عیسی ﷺ ساه دا خاصیت وی چې ترڅو ئې نظر رسی نو هغې پورې به ئې ساه هم اثر کوی او کوم کافر ته چې د حضرت عیسی ﷺ ساه رسیږی نو هلته به هغه ختمیږی.(۴)

د دجال تختیدل: د عیسی ﷺ د مقابلې کولو نه به دجال ویریږی او د لد مقام ته به اوتختی،

بقیه ازحاشیه گذشته] ملائكة يحرسونها......قال رسول الله ﷺ : هذه طيبة،هذه طيبة،هذه طيبة". يعنى المدينة.....".صحيح مسلم،الفتن،باب قصة الجساسة،رقم (۲۹۴۲_۷۳۸۶))_

(۱) صحيح بخارى،كتاب الفتن،باب ذكر الدجال،رقم (۷۲۱۵_۷۱۲۶))_

(۲) پورته حواله،رقم (۷۱۲۴)،ومسلم،كتاب الفتن.....باب قصة الجساسة،رقم (۷۳۸۶)،والترمذى،كتاب الفتن،باب.....الدجال لا يدخل المدينة،رقم (۲۲۴۲)،عن انس بن مالك ﷺ)_

(۳) مسلم،كتاب الفتن.....باب ذكر الدجال......رقم (۷۳۳۳)،عن النواس بن سمعان،والمصنف لابن ابى شيبة:۲۹۳/۲۱،كتاب الفتن،رقم (۳۸۸۰۴)،عن ابن سيرين،والمعجم الكبير للطبرانى:۹۶۰/،رقم (۸۳۹۲)،عن عثمان بن ابى العاص ﷺ،ومجمع الزوائد:۳۴۲/۷)_

(۴) مسلم شريف،كتاب الفتن......باب ذكر الدجال......رقم (۷۳۳۳)،عن النواس بن سمعان)_

حضرت عیسی علیه السلام به ورپسې شي او بیا به ئې مومی او په نیزې سره به ئې هلاک کړي، خلقو ته به د دهٔ هلاکت ښکاره کړي چې دجال مردار شو
د دجال د قتلولو نه پس به ددهٔ د لښکر همت ختم شي او ټول به تباه وبرباد شي، یهودیان چې ددې لښکر زیاته حصه به وي،ته به هیڅ ځیز پناه نهٔ ورکوی،هر کانړې او بوټې به ئې په نهه کوی چې ائې د الله بنده!دا یهودی اوګوره او دې قتل کړه،لیکن غرقد نومې اونه به ورته پناه ورکوی او ددهٔ حال به نهٔ ښکاره کوی.(۱)
د متاثره ښارونو نوې تعمیر او د انصاف قائمول: د دجال د فتنې د ختمیدو نه پس به حضرت مهدی او عیسی علیه السلام د هغې ښارونو دوره اوکړی کوم چې دجال تباه کړې وی، متاثره خلقو ته به تسلی ورکړي، د لوئې اجر خوشخبری به ورته ورکړي او د هغوی د دنیوی نقصانونو ازاله به اوکړي.(۲)
دویم طرفته به حضرت عیسی علیه السلام د خنزیر د قتل، د صلیب د ماتولو او د کفارو نه د جزیه قبلولو احکامات جاری کړی او ټول کافران به د اسلام طرفته راوبلی.(۳) د الله تعالی په فضل وکرم سره به هیڅ یو کافر په اسلامی ښارونو کښې پاتې نهٔ شي، ظلم او بې انصافي به ختمه شي او هرطرفته به انصاف او عدل پورته وی، ټول خلق به د الله تعالی په عبادت کښې سرګرم وی. د امام مهدی د خلافت وخت به اووهٔ (۴)، اتهٔ(۵) یا نهه (۶)کاله وی نو ابتدائی اووهٔ کاله به د عیسایانو د فتنې د ختمولو او د ملک په انتظام کښې، اتم کال دجال سره په جنګ کښې او نهم کال به د حضرت عیسی علیه السلام په ملګرتیا کښې تیر شی. دې حساب سره به د دوی عمر ۴۹ کاله وی. ددې نه پس به حضرت مهدی وفات شی.
په حضرت عیسی علیه السلام باندې وحی: د امام مهدی د تجهیز او تکفین نه پس به ټول کارونه د حضرت عیسی علیه السلام لاس ته راشي، ټول مخلوقات به ډیر زیات امن وامان سره ژوند تیروی، په حضرت عیسی علیه السلام باندې به وحی نازله شي چې زهٔ په خپلو بندګانو کښې داسې طاقت ور بندګان ښکاره کوم چې په هیڅ یو کس کښې به د هغوی د مقابلې کولو طاقت نهٔ وی، ددې وجې نه به حضرت عیسی علیه السلام مخلصین واخلی او کوه طور ته به منتقل شی.(۷)

---

(۱) پورته حواله، وباب لا تقوم الساعة حتی یمر الرجل......رقم (۷۲۹۹)، عن ابی هریرة......وسنن ابی داود، کتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم (۴۳۲۱)، والبخاری، کتاب الجهاد، باب قتال الیهود، رقم (۲۹۲۶)
(۲) التصریح بما تواتر فی نزول المسیح: ۱۱۸، الحدیث الخامس، عن النواس)_
(۳) ابو داود، کتاب الملاحم، باب خروج الدجال، رقم (۴۳۲۴)، والمصنف لابن ابی شیبة: ۲۳۵/۲۱، کتاب الفتن، رقم (۳۸۶۸۱))_
(۴) عن ابی سعید الخدری..... یملک سبع سنین ۳ابو داود، کتاب المهدی (۴۲۸۵)، وایضا، رقم (۴۲۸۶))_
(۵) المصنف لابن ابی شیبة: ۲۸۷/۲۱، کتاب الفتن، ما ذکر فی فتنة الدجال، رقم (۳۸۷۹۳))_
(۶) ابو داود، رقم (۴۲۸۶_۴۲۸۷))_
(۷) مسلم شریف، کتاب الفتن......باب ذکر الدجال......رقم (۷۳۳۳)، عن النواس بن سمعان رضی الله عنه، والترمذی، کتاب الفتن، باب ما جاء فی فتنة الدجال (۲۲۴۰))_

د ياجوج وماجوج راوتل: د مذكوره وحى په تعميل كولو كښې به حضرت عيسى د كوه طور په قلعه كښې نزول اوفرمائى(كومه چې نن صبا موجوده ده)او د جنگ سازوسامان په مهيا كولو كښې به سرگرم وى چې دې دوران كښې به د ياجوج و ماجوج قوم د سكندر ديوال مات كړى او په مخ د زمكې باندې به خلور واړو طرفونو ته خوارۀ شى،په مضبوطه قلعه كښې د پناه اخستلو نه بغير به د دوى نه د بچ كيدو هيڅ صورت نۀ وى(١) ،دوى به د خلقو په قتل وغارت كښې هيڅ پرواه نۀ كوى.

د ياجوج وماجوج تباه كارئ: د دوى تعداد به دومره زيات وى چې كله د دوى اولنئ ډله بحيره طبريه (٢) ته راورسى نو د هغې ټولې اوبه به اوڅكى او هغه سمندر به اوچ شى،چې كله وروستنئ ډله دلته راورسى نو هغوى به وائى چې كيدې شى دلته هم اوبه تيرې شوې نۀ دى،دوى ټول به په ظلم وستم،قتل وغارت،پرده اخستلو،تكليف رسولو او قيد كولو كښې مشغول شى،په دې حالت كښې چې كله دوى شام ته اورسيږى نو اوبه وائى چې مونږ خو د زمكې والا خلق نيست نابود كړل،راځائې چې اوس د آسمان والا هم ختم كړو نو په آسمان باندې به غشى وروى چې د الله تعالى قدرت سره به په وينو ليت پيت واپس راشى،ددې په ليدلو سره به دوى ډير خوشحاله شى چې اوس خو زمونږ نه سوا هيڅوک نشته(٣)

د حضرت عيسى ﷺ دعا او د ياجوج وماجوج هلاكت: د ياجوج وماجوج ددې فتنې دوران كښې به په مسلمانانو باندې د خوراک سختى راشى،آخر به حضرت عيسى ﷺ د دعا كولو دپاره پاسى،ددوى ملگرى به وروستوولاړوى اوآمين به وائى نو الله تعالى به يوقسم بيمارى "نغف"(٤)نازله كړى،دې مرض سره به د ياجوج وماجوج قوم په يو شپه كښې ختم شى(٥)

چونكه د دومره مړګونو د وجې نه به ډيره سخته بدبوئى خوره شى،ددې وجې نه به حضرت عيسى ﷺ بيا خپلو ملګرو سره دعا اوكړى نو الله تعالى به اوږدو اوږدو څټونو او جسمونو والا"عنقا"نومې ځناور راواستوى نو دغه ځاروى به بعضې اوخورى او نور به مختلفو جزيرو او سمندرونو كښې اوغورزوى او د هغوى د وينو وغيره نه به د زمكې مخ صفا كولو دپاره څلويښت ورځې باران اووريږى،دا باران به دومره قدرې زيات وى چې هيڅ يو پوخ او كچه مكان به د سسيدلو نه بغير پاتې نۀ شى.

د امن و بركت اووۀ كاله او د حضرت عيسى ﷺ وفات: دې باران سره به پيداوار ډير زيات

---

(١) تفسير البيضاوى مع الشهاب:٦/٢٣٦،سورة الكهف/٩٩)_

(٢) الطبرية_بفتح الطاء والباء_بحيرة من اعمال الاردن فى طرف الغور وفى جبل،وجبل الطور مطل عليها....."معجم البلدان للحموى بتصرف:٤/١٧،باب الطاء والباء......)_

(٣) مسلم،رقم (٧٣٣٣_٧٣٣٤)،حديث النواس بن سمعان،وترمذى،كتاب الفتن،رقم (٢٢٤٠))_

(٤) نغف د نون او غين فتحې سره هغه چينجى ته وائى كوم چې د اوښ او د چيلئ په پوزه كښې وى، دغه شان اوگورئ كتاب السير للتوربشتى: ٤/١١٦٧،رقم (٤١٠٤))_

(٥) مسلم،رقم (٧٣٣٣)،ترمذى،رقم (٢٢٤٠))_

برکتناک او زیات شی،داسې چې یو سیر غله او د یو غوا یا د یو چیلئ شودۀ(پئ)به د یو خاندان دپاره کافی کیږی(۱)،ټول خلق به ډیر زیات عیش وعشرت کښې وی،په مخ د زمکه به د مؤمنانو نه سوا نور هیڅوک نۀ وی،کینه او حسد وغیره به د خلقو نه پورته شی،ماران او مضرخناور(درندګان)به خلقو ته څۀ نقصان نۀ رسوی.
د یاجوج او ماجوج د قوم چې د تورو کوم نیامونه او کمانونه وغیره وی هغه به د خشاک په طور په کار راځی(۲) ،دا حالات به اووۀ کالو پورې جاری وی.ددې نه پس به رو رو خواهشات نفسانیه شروع شی.دا ټول واقعات د عیسی سره متعلق دی.په زمکه باندې به د حضرت عیسی قیام څلویښت کاله وی،حج به اوکړی،نکاح به اوکړی،اولاد به ئې پیدا شی،بیا به دوی مبارک وفات شی او د نبی ﷺ په روضه مبارکه کښې به دفن شی(۳).
: حضرت عیسی د وفات نه پس به قبیله قحطان(۴)کښې جهجاه نومې سړې د دوی خلیفه شی،چې عدل او انصاف سره به د خلافت امور پوره کوی،د دوی نه پس به یو څو نور بادشاهان وی،چې د هغوی په زمانه کښې به بیا کفریه او جاهلانه رسومات عام شی او علم به ډیر زیات کم شی(۵).
: شپې اوږدیدل او د توبې دروازه بندیدل: څۀ موده پس به د ذی الحجه په میاشت کښې د نوې اختر د ورځې نه پس شپه دومره اوږده شی چې مسافرو به تنګه شی،ماشومان به د خوب نه بیدار شی او څاروی به د څرن کولو دپاره بې قراره شی،اخر دا چې خلق به د ویرې او د پریشانئ د وجې نه په ژړا ژړا سره توبه کوی،د دریو څلورو شپو په مقدار باندې چې کله داسې حالت تیر شی نو ددې نه پس به د پریشانئ په حالت کښې نمر د سپوږمئ په شان معمولی رڼړا سره د مغرب نه راوخیژی،دې وخت کښې به ټول خلق د الله تعالی د وحدانیت

---

(۱) جامع ترمذی،رقم (۲۲٤۰)،ومسلم،رقم (۷۳۳۳))_
(۲) ویستوقد المسلمون من قسیهم ونشابهم وجعابهم".انظر الجامع للترمذی،کتاب الفتن،باب ماجاء فی فتنة الدجال،رقم (۲۲٤۰)،من روایة النواس رضی الله عنه)_
(۳) پورته حواله جات،وابو داود،کتاب الفتن،رقم (٤۳۲۳)،وابن ابی شیبة:۲۰۰/۲۱،کتاب الفتن،رقم (۳۸۶۲۹)، ومسند احمد:۲۹۰/۲،رقم (۷۸۹۰)،مسند ابی هریرة،و:٤۳۷/۲،رقم (۹۶۳۰)،والتصریح بما تواتر فی نزول المسیح:۲٤۰،احادیث اخری مما اخرجه المحدثون......رقم (۵۸)،و:۳۹۳،رقم (۱۰۱)،واحیاء علوم الدین:٤۷۳،کتاب آداب النکاح،ربع العادات،الباب الاول......والفردوس بماثور الخطاب:۳۶۵/٤، فصل، والعلل المتناهیة:٤۳۳/۲،رقم (۱۵۲۹)،ذکر عیسی،وعمدة القاری:٤۰/۱۶،ومشکاة المصابیح،باب نزول عیسی......کتاب الفتن،رقم (۵۵۰۸))_
(٤) جامع ترمذی،کتاب الفتن،باب بلا ترجمة،رقم (۲۲۲۸)،ومسلم،کتاب الفتن،باب لا تقوم الساعة حتی یمر الرجل بقبر......رقم (۷۲۶۸_۷۲۶۹)،وبخاری،کتاب المناقب،باب ذکر قحطان،رقم (۳۵۱۷)،وکتاب الفتن،باب تغییر الزمان حتی......رقم (۷۱۱۷))_
(۵) صحیح بخاری،کتاب الفتن،باب ظهور الفتن،رقم (۷۰۶۱_۷۰۶۶)،عن غیر واحد من الصحابة)_

اقرار اوكړى ليكن بې فائدې.......ځكه چې دې وخت كښې به د توبې دروازه بنده شى،ددې نه پس به نمر د خپل معمول د رڼا سره د مشرق نه راخيژى(١).

د دابة الارض ښكاره كيدل: خلق به په دې حالت كښې وى چې د صفا غر به د زلزلې د وجې نه اوشليږى چې د هغې نه به يو عجيبه قسم ځناور ښكاره شى(٢) ،لكه د شكل په اعتبار سره به دا ځناور د اووه قسمه ځناورو سره مشابهت لرى،په مخ كښې د سړى سره،خپو كښې اوښ سره،څټ كښې اس سره،لكئ كښې غوئى سره،كوناټى كښې هوسئ سره،په ښكرونو كښې باره سينګئ سره او په لاسونو كښې د بيزو سره(٣)،دې سره سره به ډير زيات فصيح اللسان وى(٤).

ددې ځناور په يو لاس كښې به د حضرت موسى همسا،په دويم لاس كښې به ورسره د حضرت سليمان ګوتمه وى،ددې رفتار به ډير زيات تيز وى چې دا چا پسې شى نو څوك به هم ترينه بچ كيدې نهٔ شى،دا ځناور به په هر انسان باندې يو نښه لګوى،كه د ايمان والا وى نو د موسى په همسا سره به د هغهٔ په مخ باندې يو لكيره راښكى چې د هغې د وجې نه به ددې مؤمن مخ روښانه شى،كه كافر يا منافق وى نو د حضرت سليمان په ګوتمې سره به د هغهٔ په پوزه يا څټ باندې تور مهر لګوى چې د هغې د وجې نه به ددې انسان مخ بې رونقه شى،كه په يو دسترخوان باندې څو كسان ناست وى نو د هر يو سړى د ايمان او كفر به پته اولګى،دا ځناور چې ددې كار نه فارغ شى نو غائب به شى.

د مغرب نه چې نمر راوخيژى او دابة الارض ښكاره شى نو ددې نه پس به د شپيلئ پوك وهلو پورې شپږ شلې(١٢٠)كاله زمانه وى(٥).

د ايماندارو د مرګ هوا: دابة الارض چې غائب شى نو ددې نه پس به د جنوب د طرف نه يو مزيداره هوا اوچليږى چې د هغې د وجې نه به د هر مؤمن په ترخ(بغل)كښې يو درد پيدا شى چې د هغې د وجې نه به ترتيب سره افضل،فاضل او بيا ناقص وفات كيدل شروع شى،شرط

---

(١) بخارى،كتاب الفتن،باب (بلا ترجمة)،رقم (٧١٢١)،ومسلم،كتاب الايمان،باب بيان الزمن الذى لا يقبل......رقم (٣٩٦)،وفيه بحث نفيس فى روح المعانى:٨/٤٢٤_٤٢٧،سورة الانعام،الآية:١٥٨)_

(٢) قال الله جل ذكره:(واذا وقع القول عليهم اخرجنا لهم دابة من الارض تكلمهم.....) (النمل:٨٢)،وتفسير الكشف والبيان:٤/٥١٠_٥١٢)_

(٣) قد اختلف الروايات فى صفات هذه الدابة،انظر المصدر السابق،ومفاتيح الغيب للرازى: ٢٤ /٥٧٣،سورة النمل،وتفسير السمعانى:٤/١١٤و١١٥)_

(٤) روح المعانى:٢٠/٣١٢،سورة النمل،تفسير الآية/٨٢،واخبار مكة للفاكهى:٤/٣٩،ذكر الدابة وخروجها......رقم (٢٣٤٦_٢٣٤٧))_

(٥) تفسير الكشاف والبيان:٤/٥١٠_٥١٢،و روح المعانى:٢٠/٣١١_٣١٥،تفسير السمرقندى:٢/٥٠٥، وفتح القدير:٤/١٨٩،وفتح البارى،كتاب الرقاق:١١/٣٥٤،باب بلا ترجمة،رقم (٦٥٠٦)،واخبار مكة للفاكهى:٤/٣٩،باب الدابة وخروجها،ومن اين تخرج من مكة)_

به دا وی چې بس فاسق نهٔ وی.[1]
دغه شان قیامت ته نزدې به دا نښه هم ښکاره شي چې ښاروی، کانړی او چابک وغیره به کثرت سره ګویا کیږی، چې کورونو کښې دننه کوم امور دی د هغې او د نورو خبرو اترو خبر به ورکوی.[2]
د حبشیانو غلبه او په شام کښې د خلقو اجتماع: چې کله ټول مؤمنان ددې دنیا نه رخصت شی نو حبشیان به غالب شی، ټوله دنیا کښې به د هغوی حکومت خور شی، دوی به خانه کعبه ورانه کړی[3] نو حج به بند شی[4]، قرآن کریم به د زړونو، ژبو او کاغذونو نه پورته شی، د الله تعالی او د آخرت ویره به د زړونو نه ختمه شی، شرم و حیا به ختمه شی خلق به برسرعام د خرو او سپو په شان بدفعلی کوی[5]، د حاکمانو ظلم او جهالت به زیات شی، جهالت به دومره قدرې زیات شی چې هیڅوک به لفظ "الله" وئیلو والا پاتې نهٔ شی[6].
چې د ټولې دنیا دا حالت وی نو دې دوران کښې به نسبتاً د شام په ملک کښې امن او ارزانی زیاته وی نو ټول خلق به د خپلو بچو سره د شام په طرف روان شی[7].
اور به خلقو له په شام کښې جمع کړی: کله چې د قیامت واقع بالکل نزدې شی نو یو ډیر لوئې اور به د جنوب له طرفه ښکاره شی د خلقو طرفته به راځی، د هغې نه د بچ کیدلو دپاره به خلق وارخطا منډې وهی او اور به مسلسل دوی پسې لګیدلې وی، آخر به دا اور دې خلقو له شام (محشر) ته اورسوی، ددې نه پس به هغه اور غائب شی، دې وخت کښې به د مجموعی طور آبادۍ اکثریت په شام کښې وی[8]. ددې نه پس به د قیامت د قائمیدو اولنې

---

[1]) مسلم، کتاب الفتن، باب ذکر الدجال.......رقم (۷۳۳۳)، ورقم (۷۳٤۱)، والترمذی، رقم (۲۲٤۰))_
[2]) عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه قال: قال رسول الله صلی الله علیه وسلم: والذی نفسی بیده لا تقوم الساعة حتی تکلم السباع الانس، وحتی تکلم الرجل عذبه صوته، وشراک نعله، وتخبره فخذه بما احدث اهله من بعده". رواه الترمذی، وقال: هذا حدیث حسن غریب".......، کتاب الفتن، باب ما جاء فی کلام السباع، رقم (۲۱۸۱))_
[3]) صحیح البخاری، کتاب الحج، رقم (۱۵۹۱) و(۱۵۹۶)، ومسلم، کتاب الفتن، رقم (۸۳۹۵)، ومسند الطیالسی: ۶۹۶/۲، رقم (۲٤۹٤)، مسند ابی هریرة، وابن حبان، کتاب التاریخ، باب بدء الخلق، ذکر الموضع الذی یبایع فیه المهدی، رقم (۶۸۲۷))_
[4]) صحیح البخاری، رقم ۱۵۱۶، مسنداحمد: ۳۱۲/۲، رقم (۸۰۹۹) ومستدرک الحاکم: ٤۹۹/٤، رقم (۸۳۹۵) ومسند الطیالسی: ۶۹۶/۲، رقم (۲٤۹٤) مسندابی هریرة، وابن حبان، کتاب التاریخ، باب بدء الخلق، ذکر الموضع الذی یبایع فیه المهدی، رقم (۶۸۲۷))_
[5]) مسلم، کتاب الفتن، رقم (۷۳۳۳)، والترمذی، کتاب الفتن، رقم (۲۲٤۰)، عن النواس بن سمعان)_
[6]) مسلم، کتاب الایمان، باب ذهاب الایمان آخر الزمان، رقم (۲۳٤/۱٤۸)، والترمذی، کتاب الفتن، باب منه، رقم (۲۲۰۷))_
[7]) المستدرک للحاکم: ۵٤۹/٤، کتاب الفتن والملاحم، رقم (۸۵۳۸)، عن عبدالله بن مسعود)_
[8]) ابو داود، کتاب الملاحم، باب امارات الساعة، رقم (٤۳۱۱)، ومسلم..... [بقیه برصفحه آئنده...

علامت داوی چې خلق به درې څلور کاله په غفلت کښې پراته وی او دنیوی نعمتونه، مالونه او شهوتونه به زیات شی.

د شپیلئ اواز، مرګونه او د کائنات د نظام فنا کیدل: د جمعة المبارک په ورځ، چې د عاشورې ورځ به هم وی[۱]، سحر به خلق په خپلو خپلو کارونو کښې مشغول وی چې اچانک به یو باریک آواز واوریدلې شی، دا به د شپیلئ آواز وی، ټولو طرفونو کښې به دا آواز یو شان اوریدې شی او خلق به حیران وی چې دا آواز څنګه او د کوم ځائې نه راځی؟رو رو به دا آواز د آسمانی بجلئ د ګرز په شان سختیږی او تیزیږی، خلقو کښې به ددې د وجې نه ډیره بې قراری او بې چینی خوره شی، چې کله دا آواز پوره سخت شی نو خلق به د ویرې او د هیبت د وجې نه مړهٔ کیدل شروع شی، په زمکه باندې به زلزله راشی[۲]، ددې ویرې نه به خلق کورونه پریږدی او د میدانونو په طرف به روان شی، وحشی ځناور به ویریږی او هغوی به هم انسانانو سره ملاؤ شی[۳]، ځائې په ځائې به زمکه اوشلیږی[۴]، سمندرونه به اوخوټکیږی[۵]، لوئې لوئې غرونه به د مالوچو په شان والوزی[۶]، د خاورو د وجې نه به په ټوله دنیا باندې تیارهٔ خوره شی، دغه آواز به وخت په وخت سختیږی، تردې چې ددې د زیات هیبت ناک کیدو د وجې نه به اسمانونه اوشلیږی او ستوری به ریزه ریزه شی[۷]. ددې نه څهٔ موده پس به دوباره د پیدائش او د تخلیق عمل شروع شی، بیا به دویم ځل باندې شپیلئ پوک وهلې شی او ټول خلق به د قبرونو نه راوځی او میدان حشر کښې به جمع کیږی او د حساب کتاب عمل به شروع شی[۸]

الله تعالی دې مونږ ټول ددې ورځې د سختو نه محفوظ اوساتی او الله تعالی دې مونږ ټول د

بقیه ازحاشیه گذشته] کتاب الفتن، رقم (۷۲۴۲_۷۲۴۳)، والترمذی، کتاب الفتن، رقم (۲۱۸۳)، وصحیح البخاری مع فتح الباری: ۳۷۸/۱۱، رقم (۶۵۲۲)، کتاب الرقاق، باب الحشر)_

[۱]) مسلم، کتاب الفتن، رقم (۷۳٤۱)، حدیث عروة بن مسعود)_

[۲]) قال الله تعالی: (اذا زلزلت الارض زلزالها) (الزلزال/۱))_

[۳]) قال الله تعالی: (واذا الوحوش حشرت) (التکویر/۵))_

[۴]) قال الله تعالی: (یوم تشقق الارض عنهم سراعا) (ق/٤٤)_

[۵]) قال الله تعالی: (واذا البحار فجرت) (الانفطار/۳))_

[۶]) قال الله تعالی: (واذا الجبال نسفت) (المرسلات/۱۰)، وقال ایضا: (وتکون الجبال کالعهن المنفوش) (القارعة/۵))_

[۷]) قال جل ذکره: (اذا السماء انفطرت، واذا الکواکب انتثرت) (الانفطار/۱_۲))_

[۸]) مسلم شریف، کتاب الفتن......باب فی خروج الدجال......رقم (۷۳٤۱)، عن عروة بن مسعود الثقفی، وباب ما بین النفختین، رقم (۷۳۷٤)، والبخاری فی التفسیر، سورة الزمر، رقم (٤۹۳۵))_ دا ټول تفصیلات د حضرت شاه رفیع الدین دهلوی رحمه الله درسالې "علامات قیامت" نه لږ بدلون او حذف سره اخستلې شوې دی، اوګورئ مذکوره رساله مطبوعه مع "د قیامت نه مخکښې به څهٔ کیږی؟" (ص: ۲۳-۴۴)_

نبي ﷺ د شفاعت مستحق او گرځوي.آمين

ترجمة الباب سره د حديث مناسبت:ترجمة الباب سره د حديث شريف مناسبت په دې جمله كښې دې، "فيغدرون" چې دغه روميان به دهوكه او وعده خلافي اوكړي،ددې وجې نه بې پرواه او غافله كيدل پكار نۀ دى،بلكه هوښيار تيا سره تياري هم كول پكار دى[1].والله اعلم بالصواب

⑪باب: كَيْفَ يُنْبَذُ إِلَى أَهْلِ الْعَهْدِ

يعنى د مصالحت او د معاهدې د ختميدو اطلاع دشمن ته څنګه وركړې شي؟

د ترجمة الباب مقصد:امام بخاري دلته دا فرمائي چې كه اهل عهد سره صلح شوې وى او بيا دې مصالحت او صلح ددې خبرې تقاضه اوكړه چې دا وعده او عهد برقرار اونۀ ساتلى شى نو څۀ كول پكار دى؟

ددې سوال جواب په هغې آيت كريمه او حديث مبارك كښې موجود دې كوم چې په باب كښې ذكر دى چې دا كافران د څۀ اعلان په ذريعه يا په بلې څۀ ذريعې سره خبر كړې شى چې اوس مونږ دا عهد او وعده برقرار ساتل نۀ غواړو،لهذا د فلانى تاريخ نه يا د نن نه دې معاهده ختمه اوګڼلې شى[2].

قوله: وقوله: (وإما تخافن من قوم خيانة فانبذ إليهم على سواء:الاية/الانفال:۵۸/

او د الله تعالى دا وينا چې كه تاسو(صلى الله عليه وسلم) ته د يو قوم له طرفه دا ويره پيښه وى چې دوى به وعده خلافي او بدعهدي اوكړي نو دوى ته د دوى عهد او وعده واپس كړئ دې دپاره چې تاسو او دا خلق برابر شئ.

د"نبذ"معنى:پورته په ترجمة الباب كښې،دغه شان په آيت كريمه او راتلونكى حديث كښې د"نبذ"د مختلفو مشتقاتو ذكر دې،دا د باب ضرب نه دې،ددې اصل معنى ده ويشتل ليكن دلته ددې نه مراد دې وعده ماتول[3].

د سواء معنى او د ايت تفسير:حضرت ابن عباس خو د سواء معنى بيان كړې ده مثل سره،او امام كسائي ددې تفسير په عدل سره كوى[4]

علامه ازهري فرمائي چې مطلب دا دې چې كه تاسو يو قوم سره صلح اوكړئ،معلومه شى چې هغوى وعده خلافي كول غواړي نو بيا هم تاسو په وعده ماتولو كښې جلدى مۀ كوئ،بلكه خبر ورته اوليږئ چې تاسو وعده ماتوئ،دغه شان به تاسو او دشمنان په دې علم كښې برابر

---

[1]) عمدة القاري:۹۹/۱۵)_

[2]) فتح الباري:۲۷۹/۶،وعمدة القاري:۱۰۰/۱۵،وقال ابن بطال رحمه الله : اجمع العلماء ان للامام ان يبدا من يخاف خيانته وغدره بالحرب بعد ان يعلمه بذلک".انظر شرحه:۳۶۰/۵)_

[3]) عمدة القاري:۱۰۰/۱۵)_

[4]) فتح الباري:۲۷۹/۶،وعمدة القاري:۱۰۱/۱۵)_

شئ چې معاهده ختمه شوې ده، بيا پرې حمله اوكړئ.(١)

٣٠٠٧: (٢)حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ أَخْبَرَنَا حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ -رضي الله عنه- فِيمَنْ يُؤَذِّنُ يَوْمَ النَّحْرِ بِمِنًى لاَ يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلاَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ . وَيَوْمُ الْحَجِّ الأَكْبَرِ يَوْمُ النَّحْرِ، وَإِنَّمَا قِيلَ الأَكْبَرُ مِنْ أَجْلِ قَوْلِ النَّاسِ الْحَجُّ الأَصْغَرُ. فَنَبَذَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى النَّاسِ فِي ذَلِكَ الْعَامِ، فَلَمْ يَحُجَّ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ الَّذِي حَجَّ فِيهِ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم- مُشْرِكٌ. [ر: ٣٦٢]

رجال الحديث

(١)**ابواليمان**: دا مشهور محدث ابو اليمان حكم بن نافع دې.

(٢)**شعيب**: دا شعيب بن ابى حمزه دې.ددې دواړو حضراتو تذكره د "بدء الوحى" په "الحديث السادس" كښې تيره شوې ده.(٣)

(٣)**زهرى**: د مشهور محدث ابن شهاب زهرى حالات "بدء الوحى" كښې راغلې دى.(٤)

(٤)**حميد بن عبدالرحمن**: دا مشهور تابعى محدث، حضرت حميد بن عبدالرحمن بن عوف دې.د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب تطوع قيام رمضان من الايمان" كښې تيره شوې ده.(٥)

(٥)**ابوهريره رضى الله عنه**: د مشهور صحابى حضرت ابوهريره رضى الله عنه تذكره د كتاب الايمان په شروع كښې تيره شوې ده.(٦)

د حديث شريف ترجمه: حضرت ابوهريره فرمائى چې حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه په منى كښې د اعلان كولو دپاره نورو خلقو سره زۀ هم اوليږلم، اعلان دا وو چې ددې كال نه پس به هيڅ يو مشرك حج ته نۀ راځى، نۀ به څوک بربنډ د كعبة الله طواف كوى. او د حج اكبر ورځ يوم النحر ده او دې ته د "حج اكبر" وئيلو وجه دا ده چې خلقو به دې ته "حج اصغر" وئيلې. نو حضرت ابوبكر رضي الله عنه دې كال باندې خلقو (دشمن) ته د معاهدې د ختمولو او ماتولو اطلاع وركړه. په دې وجه باندې د حجة الوداع په كال هيڅ يو مشرک حج ته رانغې په كوم كال چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم حج اوكړو.

د مشركانو د منع كولو وجه: پورتنى حديث كښې دا راغلې دى چې مشركان د بيت الله د حج نه منع كړې شوې وو، ددې وجه علامه مهلب دا بيان كړې ده چې نبى صلى الله عليه وسلم ته دا ويره وه چې

---

(١) پورته حواله جات)_
(٢) قوله: ان ابا هريرة رضي الله عنه": الحديث، مر تخريجه فى الحج، باب لا يطوف بالبيت عريان......)_
(٣) كشف البارى: ١/٤٧٩_٤٨٠)_
(٤) كشف البارى: ١/٣٢٦، الحديث الثالث)_
(٥) كشف البارى: ٢/٣١٦)_
(٦) كشف البارى: ١/٦٥٩)_

مشرکان خدانخواسته څۀ شرارت اونۀ کړي.څۀ مکر و فریب اونۀ کړي،ددې وجې نه هغوی منع کړې شو چې ددې کال نه پس به هيڅ يو مشرک حج ته نۀ راځی،دغه شان دې سره دا فائده هم اوشوه چې د الله تعالی په حکم سره د مشرکانو د نجاست نه بيت الله شريف پاک کړې شو،

د الله تعالی ارشاد دې:﴿إنما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام بعد عامهم هذا﴾[1] ددې نه علاوه د الله تعالی په ارادې سره طواف کول هم د بې لباسئ په حالت کښې منع کړې شو ځکه چې دا کار د الله تعالی د کور د ادب او د تعظيم نه خلاف دې.[2] والله اعلم

ترجمة الباب سره د ايت او د حديث مناسبت: ترجمة الباب سره د آيت کريمه او د حديث مناسبت په دې معنی کښې دې چې په ترجمه کښې د يو کار متعلق سوال وو چې ددې څۀ طريقه کيدل پکار دی؟نو د هغې جواب په آيت کريمه کښې موجود دې،دغه شان په حديث شريف کښې هم ددې سوال جواب موجود دې.

د فقه حنفی په مشهور کتاب "هدايه" کښې دی:

"وإن صالحهم مدة،ثم رأى نقض الصلح أنفع نبذ إليهم الإمام،وقاتلهم لانه عليه السلام نبذ الموادعة التى كانت بينه وبين أهل مكة،ولان المصلحة لما تبدلت كان النبذ جهاداً،وايفاء العهد ترك الجهاد صورةً ومعنىً،فلابد من النبذ تحرزاً عن الغدر،وقد قال عليه السلام:"وفاء لاغدر"[3]

ولابد من اعتبار مدة يبلغ خبر النبذ إلى جميعهم،ويكتفى فى ذلك بمضيّ مدة يتمكن ملكهم بعد علمه بالنبذ من إنفاذ الخبر إلى أطراف مملكته لان بذلك ينتفى الغدر.

قال:وإن بدؤا بخيانة قاتلهم،ولم ينبذ إليهم إذا كان ذلك باتفاقهم،لانهم صاروا ناقضين للعهد،فلاحاجة إلى نقضه،بخلاف ما إذا دخل جماعة منهم،فقطعوا الطريق،ولا منعة لهم،حيث لايكون هذا نقضاً للعهد،ولوكانت لهم منعة،وقاتلوا المسلمين علانية يكون نقضا للعهد فى حقهم،دون غيرهم لانه بغير إذن ملكهم،ففعلهم لايلزم غيرهم،حتى لوكان باذن ملكهم صاروا ناقضين للعهد لانه باتفاقهم معنى"[4]

---

[1] (التوبة/۲۸)_

[2]) شرح ابن بطال:۵/۳۶۰_۳۶۱،وفتح البارى:۶/۲۷۹)_

[3]) قال العلامة الزيلعى رحمه الله عن هذا الحديث(ما ملخصه): لم اجده مرفوعا،ولا حمد واصحاب السنن وابن حبان من حديث عمرو بن عبسة انه غزا مع معاوية،فكان يقول:الله اكبر،وفاء لا غدر".انظر الدراية فى تخريج احاديث الهداية للزيلعى:۳/۳۹۰_۳۹۱،رقم (۵۷۹۵)،وكذا انظر سنن ابى داود،رقم (۲۷۵۹)، والترمذى، رقم (۱۵۸۰)، ومسند احمد،حديث عمرو بن عبسة۵/۸۰۳،رقم (۱۷۱٤۰)،ومسند الطيالسى۲/۹_۱۰، رقم (۱۲۵۱)، وسنن النسائى الكبرى:۵/۲۲۳،كتاب السير،رقم (۸۷۳۲)،وآخرون)_

[4]) الهداية:۲/۵۶۳،كتاب السير،باب الموادعة ومن يجوز امانه)_

(١٧) باب: إِثْمِ مَنْ عَاهَدَ ثُمَّ غَدَرَ

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری د ټګئ او وعده خلافئ ګناه بيان کړې ده چې معاهده اوشی او بيا د خپل طرفنه وعده خلافی کول او ټګی کول نو دا ډير لوئې سخت جرم،لويه ګناه او حرام کار دې برابره خبره ده که يو مسلمان سره وی يا غيرمسلم سره وی(١).

قوله: وقوله: والذين عاهدت منهم ثم ينقضون عهدهم في كل مرة وهم لا يتقون :/الانفال:٥٦

او د الله تعالی دا وينا چې تاسو چاسره معاهدې کړې دی،بيا هر ځل هغوی خپله وعده ماتوی او دوی د وعده خلافئ د انجام نه نۀ ويريږی.

د ايت کريمه شان نزول او تفسير: قاضی بيضاوی فرمائی چې دلته د وعده خلافو نه مراد د بنو قريظه يهوديان دی،هغوی نبی ﷺ سره معاهده کړې وه چې مونږ به ستاسو خلاف د هيچا څۀ مدد نۀ کوو ليکن هغوی بدعهدی اوکړه او د اسلحو په ذريعې سره ئې د مشرکانو مدد اوکړو، چې کله پوښتنه اوشوه او حقيقت حال معلوم شو نو وې وئيل چې زمونږ نه هير شو.بيا ورسره نبی ﷺ صلح اوکړه ليکن هغوی وعده خلافی اوکړې او د غزوهٔ خندق په موقع ئې د نبی ﷺ خلاف د مشرکانو مدد اوکړو او مشهور يهودی کعب بن اشرف د مدينې منورې نه د مکې مکرمې سفرصرف ددې وجې نه اوکړو چې دمکې مکرمې مشرکان خپل ملګری جوړ کړی(٢)

د آيت کريمه نه دا خبره معلوميږی چې وعده خلافی او دهوکه بازی ډير لوئې جرم دې(٣)،ورنه داسې به ددې مذمت نۀ وو شوې،ځکه چې په دې آيت کريمه کښې د يهوديانو ددې کار خرابی او قباحت بيان کړې شوې دې.

د ايت کريمه او ترجمة الباب مينځ کښې مناسبت: ترجمة الباب سره د آيت کريمه مناسبت واضح دې ځکه چې په ترجمة الباب کښې وعده خلافئ ته ګناه وئيلې شوې ده،د هغې دليل په آيت کښې موجود دې چې دا کار ډير خراب او ناکاره کار دې،د هيڅ يو مسلمان دپاره دا مناسب نۀ ده چې هغه دا کار لوکړی،ددې وجې نه ددې نه ځان ساتل پکار دی.

ددې نه پس امام بخاری په ترجمه کښې درې حديثونه ذکر کړې دی،اولنې حديث د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنهما دې.

٣٠٠٧:(٤) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُرَّةَ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو-رضى الله عنهما- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه

---

(١) فتح الباری:٦/٢٨٠،وعمدة القاری:١٥/١٠١)_

(٢) القسطلانی:٥/٢٤٢،وتفسير البيضاوی مع حاشيته للشهاب الخفاجی:٤/٤٩٤،سورة الانفال/٦٥)_

(٣) عمدة القاری:١٥/١٠١)_

(٤) قوله: عن عبدالله......":الحديث،مر تخريجه فی الايمان،باب علامة المنافق،انظر کشف الباری:٢/٢٨٣)_

وسلم - «أَرْبَعُ خِلَالٍ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا مَنْ إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا عَاهَدَ غَدَرَ وَإِذَا خَاصَمَ فَجَرَ، وَمَنْ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنْهُنَّ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ حَتَّى يَدَعَهَا». [ر ۳۴]

رجال الحدیث

①**قتیبه بن سعید**:دا مشهور محدث قتیبه بن سعید ثقفی بغلانی دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب إفشاء السلام......"کښې تیره شوې ده.[1]

②**جریر**:دا جریر بن عبدالحمید بن قرط الضبی دې،د دوی حالات په کتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم أیاماً معلومة"کښې تیر شوې دی.[2]

③**الاعمش**:دا سلیمان بن مهران دې چې په اعمش کوفی سره مشهور دې.د دوی ترجمه په کتاب الایمان، "باب ظلم دون ظلم"کښې راغلې ده.[3]

④**عبدالله بن مره**:دا مشهور تابعی حضرت عبدالله بن مره کوفی دې.

⑤**مسروق**:دا مشهور تابعی حضرت مسروق ابن اجدع ابوعائشه دې.ددې دواړو حضراتو تذکره په کتاب الایمان، "باب علامة المنافق......"کښې تیره شوې ده.[4]

⑥**عبدالله بن عمرو**:دا مشهور صحابی حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنهما دې.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المسلم من سلم المسلمون......"کښې راغلې دی.[5]

د حدیث مبارک ترجمه:حضرت عبدالله بن عمرو فرمائی چې نبی فرمائیلې دی چې څلور عادتونه او خصلتونه داسې دی چې دا په کوم کس کښې وی نو دا به خالص منافق وی،یعنی چې خبرې کوی او دروغ وائی،وعده اوکړی نو د هغې خلاف ورزی اوکړی،چاسره عهد اوکړی نو بدعهدی اوکړی او جنګ کوی نو دې دوران کښې کنځل کوی،د حد نه تجاوز کوی او په کوم کس کښې چې ددې څلورو عادتونو نه یو عادت وی نو په هغهٔ کښې به د منافقت یو خصلت وی،تردې چې دا یو هم پریږدی.

دا حدیث چونکه په کتاب الایمان [6]کښې مکمل وضاحت سره تیر شوې دې،ددې وجې نه دلته صرف په ترجمه باندې بس والې کړې شوې دې.

---

[1]) کشف الباری:۱۸۹/۲)_
[2]) کشف الباری:۲۶۸/۳)_
[3]) کشف الباری:۲۱/۲)_
[4]) کشف الباری:۲۸۰/۲_۲۸۱)_
[5]) کشف الباری:۶۷۹/۱)_
[6]) کشف الباری:۲۷۳/۲_۲۷۵،و:۲۸۳_۲۹۰)_

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:د حضرت عبدالله بن عمرو رضي الله عنه ددې حديث مطابقت ترجمة الباب سره واضح دې ځکه چې په دې کښې يوه جمله د "وإذا عاهد غدر (١)" ده چې د منافق خصلت دې،ددې وجې نه په يو حقيقى مؤمن کښې دا څيز نۀ شى کيدې،لکه څنګه چې نور بيکاره خصلتونه نۀ دې کيدل پکار.

دويم حديث مبارک د حضرت علی رضي الله عنه دې.

٣٠٠٨ (٢) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ -رضى الله عنه- قَالَ مَا كَتَبْنَا عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- إِلاَّ الْقُرْآنَ، وَمَا فِي هَذِهِ الصَّحِيفَةِ، قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «الْمَدِينَةُ حَرَامٌ مَا بَيْنَ عَائِرٍ إِلَى كَذَا، فَمَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا، أَوْ آوَى مُحْدِثًا، فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ عَدْلٌ وَلاَ صَرْفٌ، وَذِمَّةُ الْمُسْلِمِينَ وَاحِدَةٌ يَسْعَى بِهَا أَدْنَاهُمْ. فَمَنْ أَخْفَرَ مُسْلِمًا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ، وَمَنْ وَالَى قَوْمًا بِغَيْرِ إِذْنِ مَوَالِيهِ فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلاَئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، لاَ يُقْبَلُ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ». [ر: ١٧٧١]

رجال الحديث

① **محمد بن كثير**:دا محمد بن کثير بصرى دې.د دوى تذکره په کتاب العلم، "باب الغضب فى الموعظة....." کښې تيره شوې ده.(٣)

② **سفيان**:دا مشهور محدث سفيان بن سعيد الثورى دې.د دوى حالات په کتاب الايمان، "باب علامة المنافق" کښې تير شوې دى.(٤)

علامه عينى رحمه الله دلته سفيان ته ابن عيينه وئيلې دى(عمدة القارى:١٥/١٠٢)دا صحيح نۀ ده ځکه چې د محمد بن کثير په استاذانو کښې د ابن عيينه نوم نۀ ملاويږى.اوګورئ تهذيب الکمال:٢٦/٣٣٥،دوى ته غالباً ددې خبرې نه مغالطه شوې ده چې د محمد بن کثير په نوم سره يو راوى هم دې چې واقعى د ابن عيينه شاګرد دې او دې ئې شيخ دې نو دا د نظر په سبقت باندې محمول کيدې شى،اوګورئ تهذيب الکمال:٢٦/٣٢٩،و:١١/١٨٧)_

③ **الاعمش**:دا سليمان بن مهران کوفى اسدى دې،د دوى حالات هم په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې راغلې دى.(٥)

---

(١) عمدة القارى:١٥/١٠١،وشرح القسطلانى:٥/٢٤٢)_

(٢) قوله: عن على رضي الله عنه ":الحديث،مر تخريجه فى كتاب العلم،باب كتابة العلم)_

(٣) کشف البارى:٣/٥٣٦)_

(٤) کشف البارى:٢/٢٨٧)_

(٥) کشف البارى:٢/٢٥١)_

⑭**ابراهیم التیمی**:دا ابراهیم بن یزید شریک دې.د دوی تذکره په کتاب الایمان،"باب خوف المؤمن من أن یحبط....."کښې تیره شوې ده.[1]

⑮**ابیه**: د ابیه نه مراد یزید بن شریک تیمی کوفی دې.[2]

⑯**علی**: د حضرت علی بن ابی طالب حالات په کتاب العلم،"باب إثم من کذب علی....."کښې راغلي دی.[3]

دا حدیث شریف چونکه وړاندې مختلفو ځایونو کښې تیر شوې دې،هلته ددې تفصیل سره وضاحت هم شوې دې،ددې وجې نه مونږ هغه دلته دوباره نهٔ ذکر کوو.[4]

ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت:د علامه عینی د وینا مطابق ترجمة الباب سره د حدیث مطابقت ددې جملې نه ثابتیږی،"فمن أحدث حدثا أو آوی محدثا......"ځکه چې په دین کښې څهٔ نوې خبره پیدا کول،پیدا کوونکی ته پناه ورکول،حفاظت کول وغیره داسې کارونه دی چې په دې کښې د بدعهدئ او د غدر معنی موندلې شی،ددې وجې نه په حدیث شریف کښې مذکوره ټول کسان دلعنت مستحق هم اوګرځیدل.[5] چې"فعلیه لعنة الله والملائکة والناس اجمعین"

او د حافظ صاحب رائې داده چې دا ترجمه ددې جملې"من أخفر مسلما...."نه ثابتیږی،ځکه چې داِخفار.بالخاء المعجمة معنی ده وعده خلافی کول.[6] نو په دې جمله کښې دا کار ښودلې شوې دې چې مسلمان سره دهوکه او وعده خلافی کول د لعنت او د ملامتیا مستحق څیز دې.والله اعلم بالصواب

دریم حدیث د حضرت ابوهریره رضي الله عنه دې.

۳۰۰۹: قَالَ أَبُومُوسَى حَدَّثَنَا هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - قَالَ كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا لَمْ تَجْتَبُوا دِينَارًا وَلاَ دِرْهَمًا فَقِيلَ لَهُ وَكَيْفَ تَرَى ذَلِكَ كَائِنًا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ إِي وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ عَنْ قَوْلِ الصَّادِقِ الْمَصْدُوقِ . قَالُوا عَمَّ ذَاكَ قَالَ تُنْتَهَكُ ذِمَّةُ اللَّهِ وَذِمَّةُ رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم -، فَيَشُدُّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قُلُوبَ أَهْلِ الذِّمَّةِ، فَيَمْنَعُونَ مَا فِي أَيْدِيهِمْ.

---

[1]) کشف الباری:۲/۵٤٤)_
[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ،کتاب فضائل المدینة،باب حرم المدینة)_
[3]) کشف الباری:٤/۱٤۹)_
[4]) اوګورئ،کشف الباری،کتاب العلم:٤/۲۳۳،وکتاب فضائل المدینة،باب حرم المدینة،وکتاب الجزیة،باب ذمة المسلمین وجوارهم واحدة)_
[5]) عمدة القاری:۱۵/۱۰۲)_
[6]) فتح الباری:۶/۲۸۰،وارشاد الساری:۵/۲٤۳)_

رجال الحدیث

①**ابو موسی**: دا ابو موسی محمد بن المثنی بن عبید عنزی بصری دې د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان" کښې تیره شوې ده.[1]

②**هاشم بن القاسم**: دا ابو النضر هاشم بن قاسم تمیمی، کنانی، لیثی دې.[2]

③**اسحاق بن سعید**: دا اسحاق بن سعید بن عمرو بن سعید بن العاص دې.[3]

④**ابیه**: د ابیه نه مراد سعید بن عمرو بن سعید دې.[4]

⑤**ابوهریره**: د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حالات په کتاب الایمان کښې شروع کښې تیر شوې دی.[5]

دا حدیث موصول دې یا معلق؟ د صحیح بخاری شریف په اکثرو نسخو کښې تعلیقاً "قال ابو موسی....." راغلې دې، هم دا خبره اصحاب اطراف[6] علامه اسماعیلی، امام حمیدی[7] او ابونعیم هم کړې ده لیکن په بعضې نسخو کښې "حدثنا ابوموسی" راغلې دې چې ددې خبرې طرفته اشاره ده چې دا حدیث موصول دې، لیکن دا صحیح نۀ ده، اولنې قول صحیح دې چې دا حدیث معلق دې.[8]

یورتنۍ صیغه به په سماع باندې محمول وی یا نۀ؟ بیا د اصول حدیث په عالمانو کښې په دې خبره کښې اختلاف دې چې آیا دا صیغه یعنی قال وغیره د عنعنه قائم مقام کیدو سره په سماع باندې محمول کیږی یا نۀ؟ نو بعضې خو دې لره په سماع باندې محمول کوی او بعضې ئې نۀ محمول کوی لیکن په دې مسئله کښې تحقیقی قول هم دا دې چې که د راوی یا د محدث عادت دا وی چې هغه ددې نه سماع مراد اخلی او په دې کښې ئې استعمالوی نو په سماع باندې به محمول وی او که داسې نۀ وی نو بیا به په سماع باندې محمول نۀ وی. علامه ابن الصلاح، خطیب، علامه عراقی، حافظ ابن حجر او علامه عینی وغیره دې ته راجح وئیلې دی.[9]

---

[1]) کشف الباری:۲/۲۵)_

[2]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب وضع الماء عند الخلاء)_

[3]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب العیدین، باب ما یکره من حمل السلاح.....)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الوضوء، باب الاستنجاء بالحجارة)_

[5]) کشف الباری:۱/۶۵۹)_

[6]) تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف:۹۵۰٤/، رقم (۱۳۰۸۷))_

[7]) الجمع بین الصحیحین:۳/۲۶۱ افراد البخاری، رقم(۲۵۷۹))_

[8]) عمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وفتح الباری:۶/۲۸۰، وارشاد الساری:۵/۲۴۳)_

[9]) انظر تدریب الراوی:۱/۲۱۹، النوع الحادی عشر، الفرع الثالث: التعلیق الذی یذکره الحمیدی......، وفتح الباری:۶۲۸۰، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وایضا انظر قواعد فی علوم الحدیث:۱۶۳_۱۶۴)_

د مذکوره تعلیق تخریج: دا تعلیق ابو نعیم اصفهانی رحمه الله په خپل "مستخرج" کښې. امام احمد رحمه الله په مسند کښې او ابو یعلی رحمه الله په خپل مسند کښې موصولاً نقل کړې دی.[1]

قوله: قال: كيف أنتم إذا لم تجتبوا ديناراً ولا درهماً؟فقيل له: وكيف ترى ذلك كائناً يا أبا هريرة؟: حضرت ابوهریره رضی الله عنه فرمائی چې هغه وخت به ستاسو څۀ حال وی چې کوم وخت تاسو ته په خراج کښې څۀ درهم، دینار نۀ ملاویږی؟نو ورته اووئیلې شو ائې ابوهریره! ستاسو په خیال کښې به دا څنګه او ولې وی؟

د تجتبوا صرفی او لغوی تحقیق: د "تجتبوا" کلمه د باب افتعال نه د جمع مذکرحاضر صیغه ده، په حالت د جزم کښې ده، په مجرد کښې دا د الجباية. بالجيم والباء المؤحدة، وبعدالالف ياء. نه مشتق ده، ددې معنی ده مطلقاً ټیکس لیکن دلته ددې نه مراد خراج او جزیه ده. ځکه چې دا هم یو قسم ټیکس دې چې په کفارو باندې لازمولې شی.[2]

په دې جمله کښې حضرت ابوهریره هغه پیشن ګوئی ذکر کړې ده کومه چې هغوی د نبی ﷺ نه د مستقبل په باره کښې اوریدلې وه چې آئنده به یو داسې زمانه راشی چې په خراج او جزیه کښې به تاسو ته هیڅ هم نۀ ملاویږی، اهل ذمه وغیره به تاسو ته ټیکس نۀ ادا کوی. په دې باندې اوریدونکو د حیرانتیا اظهار اوکړو چې ائې ابوهریره! آیا داسې هم کیدې شی چې ذمیان مونږ ته جزیه وغیره نۀ ادا کوی؟

قوله: قال: إي والذي نفس أبي هريرة بيده عن قول الصادق المصدوق: حضرت ابوهریره رضی الله عنه اوفرمائیل چې او اقسم دې د هغه ذات چې د چا په قبضۀ قدرت کښې د ابوهریره روح دې، دا خبره د صادق او مصدوق نه د اوریدلو نه پس تاسو ته کوم.

کلمه د "إي" د همزه کسرې او د یاء سکون سره ده، دا حرف ایجاب دې.[3]

بیا د صادق معنی خو ښکاره ده لیکن د مصدوق څۀ معنیَ ده، په دې کښې دوه اقوال دی:

① مصدوق یعنی نبی ﷺ ته چې کومه خبره اوښودلې شوه نو ریښتیا ورته اوښودلې شوه مثلاً جبرائیل چې ورته کومه خبره هم کړې ده نو ریښتیا ئې کړې ده.

② مصدوق په معنی د المصدَّق (اسم مفعول) یعنی د چا چې تصدیق کړې شوې وی، ددې معنې په صحیح والی کښې هم څۀ شک نشته.[4]

قوله: قالوا: عم ذاك؟: خلقو تپوس اوکړو چې داسې به ولې وی (یعنی ذمیان چې مونږ ته د

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۸۰، وتغلیق التعلیق:۳/۴۸۵، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، ومسند الامام احمد:۲/۳۳۲، رقم (۸۳۶۸)، مسند ابی هریرة......ومسند ابی یعلی:۵/۵۰۶، رقم (۶۶۰۰))_

[2]) عمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وفتح الباری:۶/۲۸۰، وارشاد الساری:۵/۲۴۳)_

[3]) ارشاد الساری:۵/۲۴۳)_

[4]) پورته حواله، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وشرح الکرمانی:۱۳/۱۴۳)_

جزیه راکولو نه انکار کوی نو دا ولې؟

قوله: قال: تنتهك ذمة الله وذمة رسوله صلى الله عليه وسلم فيشد الله عزوجل قلوب أهل الذمة فيمنعون ما في أيديهم: حضرت ابوهريره رضی الله عنه اوفرمائيل: د الله تعالى او د هغهٔ د رسول صلی الله علیه وسلم سره وعدې او عهد به ماتولې شی نو نتيجه به داشی چې الله تعالى به د ذميانو زړونه سخت کړی، د هغې نتيجه به بيا دا وی چې دا خلق به تاسو ته جزيه وغيره نهٔ درکوی.

د پورتنی حديث مبارک په عبارت کښې ددې خبرې وجه ښودلې شوې ده چې ذميان به د جزيه او خراج ادا کولو نه ولې منکر شی؟ددې وجه به داوی چې کوم حقوق اسلام ورکړې دی، هغه به پامال کړې شی، دوی سره به سختی او ظلم کولې شی، چونکه د وعدې پوره والې ضروری دې، الله تعالى او د هغهٔ رسول صلی الله علیه وسلم ددې حکم ورکړې دې نو کله چې ددې حکم خلاف ورزی کيږی، دوی د ظلم و ستم نشانه گرځولې کيږی نو د الله تعالى له طرفه به مؤاخذه هم کيږی، د هغې اثرات به هم وی، ددې نه په حديث شريف کښې په دې کلماتو سره تعبير کړې شوې دې،

"فيمنعون ما في أيديهم" چې هغوی به تاسو ته جزيه او خراج نهٔ ادا کوی.

"تنتهك" فعل مجهول دې، د باب افتعال نه فعل مضارع مؤنث صيغه ده، ددې معنی ده پرده اخستل، ظلم وستم او بې حرمتی وغيره، او د "ما في أيديهم" نه مراد جزيه وغيره ده.[1]

ددې معنې نور احاديث: امام حميدی فرمائی چې امام مسلم هم د حضرت ابوهريره رضی الله عنه د باب د حديث په شان يو مرفوع روايت په بل طريق سره نقل کړې دې.[2]، چې د هغې الفاظ دا دی:

"منعت العراق درهمها وقفيزها، ومنعت الشام مديها ودينارها، ومنعت مصر إردبها ودينارها، وعدتم من حيث بدأتم، وعدتم من حيث بدأتم، وعدتم من حيث بدأتم......."[3]

چې "عراق به خپل قفيز او درهم منع کړی، شام به خپل مد او دينار منع کړی، مصر به خپل اردب[4] او دينار منع کړی او تاسو به هلته واپس شئ د کوم ځائې نه چې تاسو شروع کړې وه..."

په دې حديث شريف کښې افعال خو د ماضی بيان کړې شوې دی ليکن مراد ددې نه مستقبل دې، ځکه چې په دې کښې ددې خبرې طرفته اشاره ده چې دا بيان کړې شوې څيز به خامخا

---

[1]) فتح الباری:۶/۲۸۰، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، وشرح القسطلانی:۵/۲۴۴)_

[2]) فتح الباری:۶/۲۸۰، وعمدة القاری:۱۵/۱۰۲، والجمع بين الصحيحين:۳/۲۶۱، افراد البخاری، رقم (۲۵۷۹)، و:۳/۲۹۵، افراد مسلم، رقم (۲۶۷۶))_

[3]) اخرجه مسلم فی الفتن، باب لاتقوم الساعة يحسر الفرات عن جبل من ذهب، رقم (۷۲۷۷)، وايضا اخرجه ابو داود، کتاب الخراج......، باب فی ايقاف ارض السواد و ارض العنوة، رقم (۳۰۳۵))_

[4]) اردب تقريباً د پنځه ويشتو پاؤنډو وزن پيمانه ده، يو پاؤنډ تقريباً نيم سير وی (القاموس الوحيد، مادة: اردب")_

واقع كيږي نو د مبالغه كولو دپاره د ماضي افعال راوړلي شوي دي چې د مستقبل په معنى كښې اخستلي شوي دي.[1]

د حضرت جابر ﷛ نه هم د داسې مفهوم يو حديث روايت دې، فرمائي: **"يوشك أهل العراق أن لا يجيء إليهم قفيز ولا درهم، قال أبونضرة: قلنا من أين ذاك؟ قال: من قبل العجم يمنعون ذاك، ثم قال: يوشك أهل الشام أن لا يجيء إليهم دينار ولا مدى، قلنا: من أين ذاك؟ قال: من قبل الروم......"**[2]

يعنى "نزدې ده چې اهل عراق ته به د درهم او د قفيز ادائيګي نۀ كيږي، د حديث راوى ابونضره وائي چې مونږ اووئيل چې دا به د چا له طرفه وي؟ هغوى ﷛ اوفرمائيل، د عجميانو له طرفه چې هغوى به ددې ادا كول بند كړي. حضرت جابر ﷛ بيا اوفرمائيل چې نزدې ده چې اهل شام ته به د دينار او د مد ادائيګي نۀ كيږي. مونږ (ابونضره) تپوس اوكړو، دا به د چا له طرفه وي؟ وې فرمائيل، دا به د روميانو له طرفه وي".

فائده: ددې حديثونو يو معنى او مطلب خو هم هغه دې د كوم چې پورته ذكر اوشو چې د ذميانو له طرفه به خراج او جزيه بنده كړې شى، ددې وجه به داوى چې دوى سره به ناروا سلوک كيږي ليكن ابن الاثير جزري فرمائي چې ددې مطلب دا هم كيدې شى چې نبى ﷺ په دې حديثونو كښې ددې خبرې پيشن ګوئى كړې ده چې دا خلق به ډير زر اسلام قبول كړي او دا كوم ټيكس او جزيه وغيره چې پرې لازم كړې شوې دى نو دا به د اسلام د قبلولو د وجې نه ختم شى، دغه شان به دا خلق د خپل اسلام په ذريعې سره ددې خراج او ټيكسونو منع كوونكى جوړ شى كوم ټيكسونه وغيره چې په دوى باندې لازم وو.[3]

ددې نه پس ابن الاثير جزري هغه مطلب بيان كړو كوم چې امام بخاري په خپل ترجمة الباب كښې ذكر كړې دې[4]. دې سره د امام بخاري رائې ته طاقت او قوت ملاويږي.

ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت: ترجمة الباب سره د تعليق مناسبت داسې دې چې په ترجمة الباب كښې د وعدې د پوره كولو او د نۀ پوره كولو په صورت كښې د ګناه ګار كيدو بيان اوكړې شو، ددې حديث نه هم د عهد د پوره كولو فضيلت او د نۀ پوره كولو په صورت كښې د سزا انجام معلوميږي.

لكه ذميانو سره كه د هغوى د وعدې لحاظ او خيال اوساتلې شى، الله تعالى او د هغۀ رسول ﷺ چې ورته كوم حقوق وركړې دى د هغې خيال اوساتلې شى نو ددې ثمره او ميوه به د جزيه او خراج په صورت كښې ملاويږي، ورنه كه داسې نۀ وى نو د ملاويدونكى مال نه به هم مسلمانان محروم شى چې دنيوى نقصان دې او د آخرت نقصان ددې نه علاوه دې.

---

[1]) فتح الباري:۶/۲۸۰، وعمدة القاري:۱۵/۱۰۲)_

[2]) الحديث اخرجه مسلم، كتاب الفتن، باب لاتقوم الساعة حتى يمر الرجل......رقم (۷۳۱۵))_

[3]) جامع الاصول فى احاديث الرسول: ۱۰/۵۳)_

[4]) جامع الاصول فى احاديث الرسول: ۱۰/۵۳)_

باب بلا ترجمة

د ترجمې مقصد: دلته دا باب د ترجمې نه بغير دې.(۱) او د تير شوي باب په شان فصل دې، دې كښې چې امام بخارى كوم روايتونه نقل كړې دى، د هغې تعلق ددې باب سابقه مضمون د عهد پوره كولو وغيره سره دې.(۲)

۳۰۱۱،۳۰۱۰:(۳) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ قَالَ سَمِعْتُ الأَعْمَشَ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا وَائِلٍ شَهِدْتَ صِفِّينَ قَالَ نَعَمْ، فَسَمِعْتُ سَهْلَ بْنَ حُنَيْفٍ يَقُولُ اتَّهِمُوا رَأْيَكُمْ، رَأَيْتُنِي يَوْمَ أَبِي جَنْدَلٍ وَلَوْ أَسْتَطِيعُ أَنْ أَرُدَّ أَمْرَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- لَرَدَدْتُهُ، وَمَا وَضَعْنَا أَسْيَافَنَا عَلَى عَوَاتِقِنَا لأَمْرٍ يُفْظِعُنَا إِلاَّ أَسْهَلْنَ بِنَا إِلَى أَمْرٍ نَعْرِفُهُ غَيْرِ أَمْرِنَا هَذَا.

رجال الحديث

①**عبدان**: دا عبدالله بن عثمان بن جبله عبدان دې. د دوى تذكره د بدء الوحى په "الحديث الخامس" كښې تيره شوې ده.(۴)

②**ابوحمزه**: دا ابوحمزه محمد بن ميمون السكرى دې.(۵)

③**الاعمش**: دا مشهور محدث سليمان بن مهران دې. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" كښې تير شوي دى.(۶)

④**ابو وائل**: دا مشهور تابعى بزرګ حضرت ابو وائل شقيق بن سلمه دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط......" كښې تيره شوې ده.(۷)

⑤**سهل بن حنيف**: دا مشهور انصارى صحابى حضرت سهل بن حنيف بن واهب رضي الله عنه دې.(۸)

---

(۱) قال الحافظ فى الفتح(۶/۲۸۱): كذا هو بلا ترجمة عند الجميع")_

(۲) پورته حواله،وعمدة القارى:۱۵/۱۰۲)_

(۳) قوله: سهل....":الحديث،اخرجه البخارى فى نفس هذا الباب،رقم (۳۱۸۲)،وكتاب المغازى،باب غزوة الحديبية،رقم (۴۱۸۹)،وكتاب التفسير،باب قوله:(اذ يبايعونک تحت الشجرة فعلم ما فى قلوبهم.....)،رقم (۴۸۴۴)، وكتاب الاعتصام......باب ما يذكر من ذم الراى......رقم (۷۳۰۸)،ومسلم،كتاب الجهاد،باب صلح الحديبية....... رقم (۴۶۳۴)،والنسائى فى الكبرى،كتاب التفسير،قوله تعالى:(وهوالذى انزل السكينة.....)، رقم (۱۱۵۰۴/۲))_

(۴) كشف البارى:۱/۴۶۱)_

(۵) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل،باب نفض البدين من......)_

(۶) كشف البارى:۲/۲۵۱)_

(۷) كشف البارى:۲/۵۵۹)_

(۸) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الجنائز،باب من قام لجنازة يهودى)_

قوله: قال: سئلت أبا وائل شهدت صفين؟ قال: نعم: امام اعمش فرمائی چې ما د ابو وائل نه تپوس اوکړو چې آیا تاسو د صفین په جنګ کښې شریک وئ؟ هغوی اوفرمائیل. آو.

صفین: صفین. بکسرتین وتشدید الفاء. د عراق مشهور دریاب. د فرات په غاړه باندې د رقه او بالس مینځ کښې د یو ځائې نوم دې. دې مقام ته د حضرت علی رضي الله عنه او د حضرت امیرمعاویه رضي الله عنه د فوجونو مینځ کښې د جنګ د وجې نه شهرت ملاو شو.
دا جنګ په یکم صفرالمظفر ۳۷هجرئ کښې شوې وو. د فریقینو په تعداد کښې اختلاف دې. د صحیح قول مطابق د حضرت علی رضي الله عنه په لښکر کښې یولاک شل زره او د حضرت معاویه رضي الله عنه فوجیان لس زره کم یولاک وو. په دې جنګ کښې دواړو طرفونو ته اویا زره کسان شهیدان شو. چې په دې کښې پنځویشت زره ملګری د حضرت علی رضي الله عنه او پنځه څلویښت زره کسان د حضرت معاویه شامل وو. د حضرت علی رضي الله عنه له طرفه پنځویشت بدری صحابه کرام رضي الله عنهم هم شهیدان شو.
دا جنګ یوسل لس(۱۱۰)ورځو پورې جاری وو او د فریقینو مینځ کښې لس کم سل څله جنګونه او مخامخ کیدل اوشو.(۱)

قوله: فسمعت سهل بن حُنیف یقول: اتهموا رأیکم......: نو ما د سهل بن حنیف نه واوریدل چې ائې خلقو! تاسو خپله رائې مُتهم اوګڼرئ.
دا حدیث په مغازی کښې راغلې دې، هلته ددې پوره تشریح هم شوې ده، چې د هغې خلاصه د حدیث د ترجمې سره مونږ دلته ذکر کوو:
"په جنګ صفین کښې چې کله د حضرت علی رضي الله عنه او حضرت معاویه رضي الله عنه مینځ کښې جنګ شروع شو نو رو رو د حضرت علی رضي الله عنه ملګری غالب راتلل، نزدې وه چې حضرت معاویه رضي الله عنه ته مکمل شکست اوشی چې په دې وخت کښې د حضرت عمروبن العاص رضي الله عنه په رائې سره په دې خبره باندې اتفاق اوشو چې قرآن کریم به حکَم(فیصله کوونکې)اوګرځوو. په دې باندې د حضرت علی رضي الله عنه بعضې ملګرو اعتراض اوکړو چې مونږ په دې وخت کښې غالب یو. په دې باندې حضرت سهل بن حنیف رضي الله عنه اوفرمائیل، "اتهموا رأیکم" ائې خلقو! تاسو خپل ځان او خپله رائې هم متهم اوګڼرئ، ضروری نۀ ده چې ستاسو دا رائې صحیح وی، کیدې شی چې د مخالف فریق رائې صحیح وی، ځکه چې په صلح حدیبیه کښې زۀ موجود ووم، هغه وخت زما رائې دا وه چې جنګ کیدل پکار دی او صلح نۀ، ددې باوجود مونږ خپله رائې پریخوده او د نبی کریم صلى الله عليه وسلم په رائې باندې مو عمل اوکړو نو د هغې نتیجه او انجام ښۀ شو حالانکه هلته معامله د اسلام او د کفر وه او دلته معامله د مسلمانو خپل مینځ کښې ده، ددې وجې نه په دې معامله کښې خپله رائې حتمی ګڼرل او د مسلمانانو په قتل باندې اصرار کول

(۱) معجم البلدان للحموی:۳/۴۱۴، باب الصاد والفاء......)

پكار نۀ دى او مونږ دا تورې د څۀ داسې كار دپاره اوچتې كړې نۀ دى چې هغه څيز مونږ په ويره او خوف كښې اچوى ليكن دا تورې هغه كار زمونږ دپاره آسانولې شو ليكن د جنګ صفين معامله ډيره عجيبه شوې ده، ددې نه د خلاصى صورت او س ذهن ته نۀ راځى.(١)

۳۰۱۱ (٢) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِيهِ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو وَائِلٍ قَالَ كُنَّا بِصِفِّينَ فَقَامَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ اتَّهِمُوا أَنْفُسَكُمْ فَإِنَّا كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَلَوْ نَرَى قِتَالاً لَقَاتَلْنَا، فَجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ فَقَالَ «بَلَى». فَقَالَ أَلَيْسَ قَتْلاَنَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلاَهُمْ فِي النَّارِ قَالَ «بَلَى». قَالَ فَعَلَى مَا نُعْطِي الدَّنِيَّةَ فِي دِينِنَا أَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمِ اللَّهُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ فَقَالَ «ابْنَ الْخَطَّابِ، إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللَّهُ أَبَدًا». فَانْطَلَقَ عُمَرُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ مَا قَالَ لِلنَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ، وَلَنْ يُضَيِّعَهُ اللَّهُ أَبَدًا. فَنَزَلَتْ سُورَةُ الْفَتْحِ، فَقَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى عُمَرَ إِلَى آخِرِهَا. فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوَفَتْحٌ هُوَ قَالَ «نَعَمْ». [۳۹۵۳، ۴۵۶۳، ۶۸۷۸]

رجال الحديث

① **عبدالله بن محمد**: دا امام عبدالله بن محمد بن عبدالله مسندى دې. د دوى تذكره په كتاب الايمان، "باب أمور الايمان" كښې تيره شوې ده.(٣)

② **يحيى بن ادم**: دا يحيى بن آدم كوفى دې.(٤)

③ **يزيد بن عبد العزيز**: دا ابوعبدالله يزيد بن عبد العزيز بن سياه اسدى(٥)، حمانى، كوفى دې او د قطبه بن عبد العزيز ورور دې.(٦)

دې دخپل پلار عبد العزيز، اعمش، رقبه من مصلقه، عبيدالله بن عمر، اسماعيل بن ابى خالد، هشام بن عروة، مسعر، حجاج بن ارطاة او د محمد بن عمرو بن علقمه وغيره نه روايت كوى.

(١) اوګورئ، كشف البارى، كتاب المغازى، باب غزوة الحديبية......: ۴۰۰_۴۰۳، نور اوګوره، عمدة القارى: ۱۵/۱۰۳)_

(٢) قوله: سهل بن حنيف": الحديث، مر تخريجه آنفا)_

(٣) كشف البارى: ۱/۶۵۷)_

(٤) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ، كتاب الغسل، باب الغسل بالصاع ونحوه)_

(٥) قوله: سياه": بكسر السين المهملة، وتخفيف الياء آخر الحروف، وبالها، وصلا و وقفا، منصرف وغير منصرف، والاصح الانصراف". عمدة القارى: ۱۵/۱۰۴.

(٦) تهذيب الكمال: ۳۲/۱۹۳، وتهذيب التهذيب: ۱۱/۳۴۶)_

او د دوی نه چې کوم خلق روایت کوی نو په هغوی کښې اسحاق بن منصورسلولی، ابو احمد زبیری، ابومعاویه الضریر، عمروبن عبد الغفار تمیمی، علی بن میسره رازی، هاشم بن عبد الواحد الجشاس او ابونعیم رحمهم الله وغیره شامل دی.(١)

امام احمد رحمه الله فرمائی، "ثقة"(٢)

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی، "ثقة"(٣)

امام ابوداؤد رحمه الله فرمائی، "ثقة"(٤)

امام ذهبی رحمه الله فرمائی، "ثقة"(٥)

ابن حبان رحمه الله دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.(٦)

ددې نه علاوه حافظ ابن حجر، حافظ یعقوب بن سفیان، امام دارقطنی، امام ابوحاتم او امام ترمذی رحمهم الله او نورو کسانو ورته هم ثقه وئیلي دي.(٧)

د امام بخاری رحمه الله نه علاوه امام مسلم، ابوداؤد او نسائی وغیره رحمهم الله هم د دوی نه روایت اخستلي دي(٨). رحمه الله تعالی رحمة واسعة

④**عبد العزیز**: دا عبد العزیز بن سیاه اسدی، حمانی(٩)، کوفی رحمه الله دې.(١٠)

دې د خپل والد سیاه او د حبیب ابن ابی ثابت، ابن ابی عمره، اعمش، شعبی، مسلم الملائی الاعور او د حکم بن عتیبه وغیره رحمهم الله نه روایت کوی.

او کوم کسان چې د دوی نه روایت کوی نو په هغوی کښې ددوی ځوئې یزید او عبدالله بن نمیر، ابومعاویه، یعلی بن عبید، یونس بن بکیر، عبیدالله بن موسی، وکیع او ابونعیم وغیره رحمهم الله شامل دی(١١)

---

(١) د استاذانو او شاگردانو دپاره اوگورئ، تهذیب الکمال:۳۲/۱۹٤)_

(٢) پورته حواله، وتهذیب التهذیب:۱۱/۳٤۷، والجرح والتعدیل:/۹۳٤۳، رقم (۱۱۶۹))_

(٣) تاریخ عثمان بن سعید الدارمی، رقم (۵۷)، پورته حواله))_

(٤) تهذیب الکمال:۳۲/۱۹۵، وتهذیب التهذیب:۱۱/۳٤۷)_

(٥) الکاشف:۲/۳۸۷، رقم (۶۳۳۷))_

(٦) الثقات:۷/۶۲۳، وتهذیب الکمال:۳۲/۱۹۵)_

(٧) تقریب التهذیب، رقم (۷۷۷۷)، وتعلیقات تهذیب الکمال:۳۲/۱۹۵، وتهذیب التهذیب:۱۱/۳٤۷، والجرح والتعدیل، رقم (۱۱۶۹)، وسنن الترمذی، مناقب عمار بن یاسر، رقم (۳۷۹۹)، وحاشیة سبط ابن العجمی علی الکاشف:۲/۳۸۷، والمعرفة والتاریخ للفسوی:۳/۱۷۷، الکنی......ومن یعرف بالکنی)_

(٨) تهذیب الکمال:۳۲/۱۹۵، والکاشف:۲/۳۸۷)_

(٩) قوله: الحمانی": بکسر المهملة......وشدة میم وبنون. انظر تعلیقات تهذیب التهذیب:۶/۳٤۰، وتوضیح المشتبه، باب الجیم:۲/٤۱۷)_

(١٠) تهذیب الکمال:۱۸/۱٤٤، وتهذیب ابن حجر:۶/۳٤۰، والجرح والتعدیل:۵/٤۵۰، رقم (۱۷۸۹))_

(١١) د استاذانو او د شاگردانو د تفصیل دپاره اوگورئ تهذیب الکمال:۱۸/۱٤۵)_

امام یحیی بن معین رحمہ اللہ او امام ابو داؤد رحمہ اللہ فرمائی، "ثقة"(١)

ابو حاتم رحمہ اللہ فرمائی، "محله الصدق"(٢)

ابن حبان رحمہ اللہ دې په کتاب الثقات کښې ذکر کړې دې.(٣)

ابن سعد رحمہ اللہ فرمائی، "کان من خیار الناس، وله أحادیث"(٤)

امام ذهبی رحمہ اللہ فرمائی، "شیعی صدوق"(٥)

امام ابو ذرعه رحمہ اللہ فرمائی، "لا باس به، هو من کبار الشیعة"(٦)

د دوی نه علاوه حافظ ابن حجر، امام عجلی، امام ابن نمیر او حافظ یعقوب بن سفیان وغیره رحمهم الله هم د دوی توثیق کړې دې چې دا ثقه دې(٧)

د امام ابو داؤد رحمہ اللہ نه علاوه باقی پنځو امامانو د دوی روایت اخستلې دې(٨)

د ابو جعفر منصور د خلافت دوران کښې وفات شو(٩). رحمه الله رحمة واسعة

⑤**حبیب ابن ابی ثابت:** دا حبیب بن ابی ثابت دینار کوفی رحمہ اللہ دې(١٠)

⑥**ابو وائل:** د حضرت ابو وائل رضی اللہ عنہ خالات په کتاب الایمان "باب خوف المؤمن..." کښې راغلې دی(١١)

دا حدیث د تیر شوې حدیث دویم طریق دې، په دې طریق کښې د زوړ طریق په نسبت تفصیل لږ زیات دې ځکه چې په دې کښې د حضرت ابو جندل په معامله کښې د نبی ﷺ او حضرت عمر رضی اللہ عنہ مینځ کښې چې کومه مکالمه شوې وه د هغې تذکره په کښې هم شته، چې د هغې تفصیل په مغازی کښې راغلې دې.(١٢)

---

(١) تهذیب الکمال:١٨/١٤٥_١٤٦، وتهذیب التهذیب:٦/٣٤١)_

(٢) تهذیب الکمال:١٨/١٤٦، والجرح والتعدیل، رقم (١٧٨٩)، وتهذیب ابن حجر:٦/٣٤١)_

(٣) الثقات لابن حبان:٧/١١٤)_

(٤) الطبقات الکبری:٦/٣٦٣، وتعلیقات تهذیب الکمال:١٨/١٤٦)_

(٥) الکاشف:١/٦٥٥، رقم (٣٣٩١))_

(٦) تهذیب الکمال:١٨/١٤٦، وتهذیب التهذیب:٦/٣٤١، والجرح والتعدیل ٥/٤٥١)_

(٧) تقریب التهذیب، رقم (٤١١٤)، وتهذیب التهذیب:٦/٣٤١، وتعلیقات تهذیب الکمال:١٨/١٤٦)_

(٨) الکاشف:١/٦٥٥، وتهذیب الکمال:١٨/١٤٦)_

(٩) الطبقات الکبری:٦/٣٦٣)_

(١٠) د دوی حالاتو دپاره اوګورئ، کتاب الصوم، باب صوم داود علیه السلام)_

(١١) کشف الباری:٢/٥٥٩)_

(١٢) کشف الباری، کتاب المغازی، باب غزوة الحدیبیة......:٣٦٧_٣٦٩)_

ترجمة الباب سره مناسبت:تير شوې باب کښې امام بخاری رحمه الله دا وئيلي وو چې د غدر او د وعده خلافۍ انجام بهرحال خراب دې،هم دا نتيجه د حضرت ابو وائل رضي الله عنه ددې حديث نه هم ثابتيږي ځکه چې قريشو د صلح حديبيه نه پښ کومه وعده خلافي اوکړه د هغې نتيجه د هغوی دپاره دا شوه چې د فتح مکې په ذريعې سره مسلمانان په هغوی باندې غالب شو او قريش مقهور او مغلوب شو،ددې نه معلومه شوه چې د وعده خلافۍ انجام خراب وی او د وعدې د خيال او لحاظ ساتلو انجام غوره وی. لکه علامه عينی رحمه الله وغيره فرمائی:

"تعلق هذا الحديث بالباب المترجم من حيث ما آل امر قريش،فی نقضهم العهد من الغلبة عليهم والقهر بفتح مكة فانه يوضح أن مآل الغدر مذموم،ومقابل ذلك ممدوح"(۱)

۳۰۱۲:(۲) حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ - رضى الله عنهما - قَالَتْ قَدِمَتْ عَلَىَّ أُمِّي وَهْىَ مُشْرِكَةٌ فِي عَهْدِ قُرَيْشٍ، إِذْ عَاهَدُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَمُدَّتِهِمْ، مَعَ أَبِيهَا، فَاسْتَفْتَتْ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ أُمِّي قَدِمَتْ عَلَىَّ، وَهْىَ رَاغِبَةٌ، أَفَأَصِلُهَا قَالَ «نَعَمْ، صِلِيهَا». [ر: ۲۴۷۷]

رجال الحديث

①**قتيبه بن سعيد**:دا شيخ الاسلام قتيبه بن سعيد ثقفی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الايمان،باب إفشاء السلام من الايمان" کښې تيره شوې ده(۳)

②**حاتم بن اسماعيل**:دا ابو اسماعيل حاتم بن اسماعيل کوفی رحمه الله دې(۴)

③**هشام بن عروة عن أبيه**:د حضرت هشام بن عروة بن زبير بن عوام رحمه الله او د هغوی د والد صاحب يعنی د عروه تذکره په "بدء الوحی" او "کتاب الايمان،"باب احب الدين إلی الله أدومه" کښې راغلې ده(۵)

⑤**اسماء بنت أبی بکر**:د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنها تفصيلی حالات په کتاب العلم،"باب من اجاب الفتيا باشارة اليد" کښې تير شوې دی(۶)

---

[1]) عمدة القاری:۱۰۳/۱۵،وفتح الباری:۲۸۱/۶)_

[2]) قوله: عن اسماء بنت......":الحديث،مر تخريجه فی الهبة،باب الهدية للمشر کين)_

[3]) کشف الباری:۱۸۹/۲)_

[4]) د دوی د حالاتو دپاره اوګورئ: کتاب الوضوء،باب،بعد استعمال فضل وضوء الناس)_

[5]) کشف الباری:۲۹۱/۱،و:۴۳۲/۲_۴۴۰)_

[6]) کشف الباری:۴۸۷/۳)_

قوله: **قالت: قدمت علی أمي**: حضرت اسماء فرمائی چې زما مور ماته راغله.
د حضرت اسماء د مور بی بی مختصر تعارف: دلته د ټولو نه مخکښې خبره خو دا ده چې د حضرت اسماء د مور نوم څۀ وو؟ په دې کښې مختلف اقوال دی:
د ابن سعد، ابوداؤد طیالسی او د حاکم د روایت نه دا معلومیږی چې ددې نوم قتیله (مصغرا) وو. د حضرت عبدالله بن زبیر روایت دې:
"قدمت قتيلة بنت عبدالعزى بن سعد من بنى مالك بن حسل على ابنتها: أسماء بنت أبى بكر فى الهُدنة، وكان أبوبكر طلقها فى الجاهلية بهدايا: زبيب وسمن وقرظ (١)، فأبت أسماء أن تقبل هديتها أو تدخلها فى بيتها، وأرسلت إلى عائشة: سلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: لتدخلها" (٢) (اللفظ لابن سعد)
یعنی "قتیله بنت عبدالعزی بن سعد...... خپلې لور حضرت اسماء بنت ابوبکر رضی الله عنهما کره د صلح په ورځو کښې راغله، حضرت ابوبکر رضی الله عنه ورته د جاهلیت په زمانه کښې طلاق ورکړې وو، څۀ سامان ئې هم ځان سره راوړلو مثلاً اوسکې، غوړی او زیورات وغیره. حضرت اسماء رضی الله عنها د هدیو د قبولولو نه انکار اوکړو او ورته ئې کور ته د راتلو اجازت هم ورنۀ کړو او د حضرت عائشې رضی الله عنها طرفته ئې پیغام اولیږه چې په دې باره کښې د نبی ﷺ نه تپوس اوکړئ. نبی ﷺ اوفرمائیل چې هغه دې کور ته دا خلیدې شی".
د پورتنی روایت نه چې څنګه دا خبره معلومه شوه چې ددې نوم قتیله وو، نو دا هم معلومه شوه چې دا د حضرت اسماء رضی الله عنها حقیقی مور وه، ددې وجې نه دا د حضرت اسماء رضی الله عنها رضاعی مور تصور کول وهم دې. (٣) او زبیر بن بکار رحمه الله ددې نوم قیله او ابن ماکوله قتله نقل کړې دې، کیدې شی چې دا چې د تصغیر په طور قتیله جوړ کړې وی. (٤)
او علامه داودی رحمه الله ددې نوم ام بکر نقل کړې دې چې د هغې په باره کښې ابن التین رحمه الله فرمائی چې کیدې شی دا کنیت وی. (٥)

(١) د ابوداؤد طیالسی په روایت کښې دا لفظ طاء مهمله سره قط راغلې دې، ددې معنی ده د غوړ والې. غالباً هم دا لفظ صحیح دې، قرظ (ظاء معجمه سره) ددې معنی ده ګوند، ددې دلته هیڅ مطلب نۀ جوړیږی، ددې وجې نه مونږ دلته ددې ترجمه په زیوراتو کالو سره کړې ده. ترجيحا لرواية الطيالسى. انظره: ٢٨٩/٢، رقم (١٧٤٤)، او د حاکم (٥٢٧/٢) په روایت کښې أقطا راغلې دې، ددې معنی ده پنیر (کُچ)، ددې معنی احتمال هم کیدې شی۔
(٢) الطبقات الکبری: ٢٥٢/٨، ترجمة اسماء بنت ابی بکر، و مسند ابی داود الطیالسی: ٢٨٨/٢_٢٨٩، رقم (١٧٤٤)، والحاکم: ٥٢٧/٢، رقم (٣٨٠٤)، کتاب التفسیر، سورة الممتحنة، ومطالب العالية: ٣٨٧/٣، رقم (٣٧٧٨)، سورة الممتحنة من کتاب التفسیر، وجمهرة انساب العرب: ١٣٧/١)_
(٣) فتح الباری: ٢٣٣/٥)_
(٤) پورته حواله، والاکمال لابن ماکولا: ١٣٠/٧، باب قیلة وقتلة)_
(٥) فتح الباری: ٢٣٣/٥)_

د حضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ خوئې عبد الله رضی اللہ عنہ هم ددې نه وو.[1]
قوله: وهي مشركة: دې حال کښې دا مشرکه وه.
راجح هم داده چې د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا د مور انتقال د شرک په حالت کښې شوې دې،
بعضې حضراتو چې ددې د اسلام د قبولیت وینا کړې ده نو دا غلطه ده.[2]
قوله: في عهد قريش إذ عاهدوا رسول الله صلى الله عليه وسلم ومدتهم: دې
ورځو کښې چې کله قریشو د نبی ﷺ سره صلح کړې وه.
دلته د عهد نه مراد "صلح حدیبیه" ده.
او مطلب دادې چې حضرت اسماء رضی اللہ عنہا کره مور راغله نو دا د صلح حدیبیه او د فتح مکه
مینځ کښې چې کوم وخت وو دغه وخت کښې راغلې وه.[3]
مع أبيها: خپل پلار سره.
په دې کښې ضمیر مجرور د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا طرفته راجع کیږی، یعنی د هغې مور سره د
هغې نیکهٔ هم وو. او دا غلط او تصحیف دې. صحیح لفظ "ابنها" دې، یعنی خپل خوئی سره
راغلې وه، چې د هغهٔ نوم حارث بن مدرک بن عبید بن عمرو بن مخزوم دې، کما قاله الزبیر بن
بکار. حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی:
"ولم أر له ذكراً في الصحابة، فكأنه مات مشركاً".[4]
بیا د حضرت اسماء رضی اللہ عنہا د نیکهٔ په نوم کښې هم اختلاف دې، بعضو وئیلې دی چې
عبدالعزی نوم دې او هم دا مشهور دې.[5]
او د علامه قسطلانی رحمہ اللہ کلام په دې کښې گډوډ دې لکه کله هغه د عبدالعزی نوم
لیکی.[6] او کله د حارث بن مدرک.[7] لیکن دا غلط دې، اصل کښې خو حارث بن مدرک ئې
د خوئی نوم دې، دغه شان مدرک بن عبید خاوند شو.
قوله: فاستفتت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقالت: يا رسول الله ﷺ، إن
أمي قدمت علي وهي راغبة أفأصلها؟ قال: نعم، صليها.: نو حضرت اسماء

---

[1]) پورته حواله)_
[2]) فتح الباري:۵/ ۲۳٤، وعمدة القاری:۱۳/ ۱۷٤، کتاب الهبة، باب الهدیة للمشرکین، رقم (۲۶۲۰))_
[3]) فتح الباري:۵/ ۲۳٤، وعمدة القاری:۱۵/ ۱۰٤، وشرح القسطلانی:۵/۲٤۵)_
[4]) فتح الباري:۵/ ۲۳٤، وایضا عمدة القاری:۱۳/۱۷۳، و ارشاد الساری: ٤/ ۳۶۲)_
[5]) فتح الباري:۵/ ۲۳٤، وعمدة القاری:۱۳/ ۱۷٤، والاصابة: ٤/ ۲۲۹، رقم (۴۶))_
[6]) لم اجده فی شرح القسطلانی)_
[7]) شرح القسطلانی:۵/۲٤۵)_

د نبی ﷺ نه تپوس اوکړو چې یا رسول الله ﷺ زما مور ماته راغلې ده او د دې خبرې طرفته میلان لری چې زهٔ ورسره صله رحمی اوکړم؟نبی ﷺ اوفرمائیل،چې بالکل ورسره صله رحمی اوکړه.

د فاستفتت او د قالت ضمیر غائب د حضرت اسماء ؓ طرفته راجع دې او د ابوذر او د حموی په نسخه کښې فاستفتت وقلتُ ضمیر متکلم سره دې(۱) او د "وهی راغبة" دوه معنې دی:

① وهی راغبة فی أن تاخذ منی بعض المال چې هغه مانه د څهٔ مال اخستلو باره کښې رغبت لری مطلب دا شو چې هغه ماته راغلې ده او ماته د هغې د راتګ مقصد دادې چې زهٔ ورته څهٔ مال ورکړم،یعنی څهٔ پرې خرچ کړم.او دا جائز ده چې یو ښځه خپلې مور یا پلار ته څهٔ مال وغیره ورکړی،اګرچه مال د خاوند وی او مور پلار مشرکان وی،په دې باندې امام بخاری ؒ په کتاب الادب کښې دوه ترجمې هم قائم کړې دی.(۲)

② وهی راغبة فی الاسلام چې هغه د اسلام په قبلولو کښې رغبت لری،مطلب دادې چې هغه د اسلام د قبلولو په نیت راغلې ده.(۳)

هم ددې مطلب د بیانولو د وجې نه بعضې حضراتو ددې د مسلمانیدو قول نقل کړې دې. چې هغه ابوموسی ؒ داسې رد کړې دې چې په هیڅ یو روایت کښې دا منقول نهٔ دی چې دې ښځې اسلام قبول کړې وو ،صحیح مطلب هم هغه دې کوم چې پورته تیر شو چې دا د مال اخستلو دپاره راغلې وه،ددې وجې نه حضرت اسماء ؓ تپوس هم کړې وو چې کهٔ د اسلام د قبولیت په نیت راغلې وه نو د اجازت ضرورت بالکل نهٔ وو.(۴)

ددې نه علاوه ددې جملې نورې معنې هم بیان کړې شوې دی.(۵) ،په هغه ټولو کښې راجح قول دغه اولنې قول دې. کمایدل علیه صنیع البخاری أیضاً

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مناسبت: ما قبل ترجمة الباب سره ددې حدیث تعلق او مناسبت په دې معنی کښې دې چې د غدر نهٔ کولو تقاضه داده چې رشته دارانو سره صله رحمی او ښهٔ سلوک جائز وی،اګرچه هغوی غیرمذهب وی او بیشکه دا حدیث ددې تقاضې مطابق دې(۶).

---

(۱) پورته حواله)_

(۲) صحیح بخاری،کتاب الادب،باب صلة الوالد المشرک،وباب صلة المراة امها ولها زوج.نور اوګوره، کشف الباری،کتاب الادب:۳۴۲_۳۴۴)_

(۳) فتح الباری:۵/۲۳۴،وعمدة القاری:۱۳/۱۷۴،وارشاد الساری:۵/۲۴۵)_

(۴) فتح الباری:۵/۲۳۴،وعمدة القاری:۱۳/۱۷۴)_

(۵) فتح الباری:۵/۲۳۴)_

(۶) عمدة القاری:۱۵/۱۰۴،وفتح الباری:۶/۲۸۲)_

د حضرت شیخ الحدیث صاحب رائې: لکه څنګه چې تاسو دا خبره اوکتله چې امام بخاری رحمه الله دلته په ترجمة الباب کښې صرف "باب" وئیلې دې او وړاندې مونږ د بخاری د شارحینو په حوالې سره دا نقل کړې دی چې دا **کالفصل من السابق**، دې یعنی کوم مقصد چې د ماقبل باب وو هم هغه مقصد ددې باب هم دې او دا ددې تتمه ده.
لیکن حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله فرمائی چې ددې باب دپاره دا ترجمه قائمیدې شی "**باب مضار الغدر ومنافع عدمه.....أی الوفاء**"(۱)
یعنی ددې باب د قائمولو مقصد دادې چې د بدعهدئ،وعده خلافئ نقصانات او د وعدې د پوره کولو فائدې او مصلحتونه بیان کړې شی.
بیشکه د باب احادیث بالکل ددې ترجمة الباب مطابق او موافق دی.اولنې حدیث چې د هغې تعلق حدیبیه سره وو نو دغه شان به دې ترجمې سره هم موافق شی څکه چې نبی ﷺ او صحابهٔ کرامو رضی الله عنهم د صلح حدیبیه د شرطونو پوره والې اوکړو اګرچه د بعضې کسانو زړونه مطمئن نهٔ وو لیکن د هغې میوه د "فتح مکه" په شکل کښې ښکاره شوه،ددې وجې نه الله تعالی صلح حدیبیې ته فتح مبین اوفرمائیله.او دویم حدیث یعنی د حضرت اسماء رضی الله عنها حدیث د هغې تعلق هم د صلح حدیبیه سره دې څکه چې د حضرت اسماء رضی الله عنها مذکوره مور دې ته راغلې وه نو دغه د صلح حدیبیې ورځې وې،ددې وجې نه مسلمانانو او په خپله حضرت اسماء رضی الله عنها د صلح حدیبیه د شرطونو د لحاظ ساتلو د وجې نه دې ښځې ته هیڅ هم اونهٔ وئیل،هیڅ ضرر او نقصان ئې ورنهٔ کړو بلکه فائده ئې ورته اورسوله حالانکه دا مشرکه ښځه وه او هرقسم کار ورسره ممکن وو،نو ددې نه د وعدې د پوره کولو اهمیت او فائده ښهٔ طریقې سره واضح کیږی.والله اعلم بالصواب

⑱ باب: الْمُصَالَحَةِ عَلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ وَقْتٍ مَعْلُومٍ

د ترجمة الباب مقصد: امام بخاری رحمه الله دلته دا فرمائی چې کفارو سره کوم مصلحت اوکړې شی نو هغه د دریو ورځو دپاره هم کیدې شی او ددې دپاره څهٔ وخت هم مقرر کیدې شی.(۲)
د صلحې زیات مدت څومره دې؟ په مقرره وخت کښې په مصالحت کولو کښې اتفاق دې،په دې کښې څهٔ اختلاف نشته لیکن اختلاف په دې کښې دې چې د مصالحت زیات نه زیات مدت او وخت څومره دې؟
په ائمه اربعه کښې د امام شافعی رحمه الله او په یو روایت کښې د امام احمد رحمه الله رائې داده چې ددې مصالحت زیات نه زیاته موده لس کاله مقرریدې شی،که ددې نه زیاته موده مقرر کړې شو نو هغه به باطله وی،د هغې د زیاتوالی به هیڅ اعتبار نهٔ وی.(۳)

---

[1]) الابواب والتراجم للکاندهلوی:۱/۲۰۹)_
[2]) عمدة القاری:۱۵/۱۰٤،وفتح الباری:۶/۲۸۲)_
[3]) المغنی:/۹۲۳۸،رقم (۷۵۹۱)،والام:۲/٤/۱۸۹،المهادنة علی النظر للمسلمین،رقم (۱۳۳۵۶))_

دا حضرات استدلال د صلح حدیبیه نه کوی چې نبی ﷺ په صلح حدیبیه کښې لس کال موده مقرر کړې وه،لکه څنګه چې په ابوداؤد او سیرت د ابن اسحاق (۱)کښې د لس کالو وضاحت موجود دې

او امام اعظم ابوحنیفه،امام مالک اوپه یو روایت کښې امام احمدرحمهم الله تعالی فرمائی چې که دا موده د لسو کالو نه زیاته وی نو بیا هم جائزه ده ،ددې داررومدار د وخت په امام باندې دې،هغه چې څومره وخت او موده مقررول مناسب ګنړی نو هغه مقررولې شی(۲)

او د صلح حدیبیه د مودې نه استدلال کول بې محله دې،ځکه چې که حضوراقدس ﷺ لس کاله موده مقرر کړې وه نو ددې نه دا څنګه ثابته شوه چې ددې نه زیاتوالې ممکن نهٔ دې او نبی ﷺ دا لس کاله موده انتهائی او آخری موده ګرځولې دې؟دغه وخت د مصلحت تقاضه دا وه ددې وجې نه نبی ﷺ لس کاله موده مقرر کړې وه.

دغه شان امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی چې دا یو عقد دې چې د لسو کالو دپاره جائز دې نو ددې نه زیاتې مودې دپاره به هم جائز وی لکه څنګه چې په اجاره کښې وی.(۳)

۳۰۱۳:(۴)حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ حَكِيمٍ حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنِي الْبَرَاءُ-رضي الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَعْتَمِرَ أَرْسَلَ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ يَسْتَأْذِنُهُمْ لِيَدْخُلَ مَكَّةَ، فَاشْتَرَطُوا عَلَيْهِ أَنْ لاَ يُقِيمَ بِهَا إِلاَّ ثَلاَثَ لَيَالٍ، وَلاَ يَدْخُلَهَا إِلاَّ بِجُلُبَّانِ السِّلاَحِ، وَلاَ يَدْعُوَ مِنْهُمْ أَحَدًا، قَالَ فَأَخَذَ يَكْتُبُ الشَّرْطَ بَيْنَهُمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ. فَقَالُوا لَوْ عَلِمْنَا أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ لَمْ نَمْنَعْكَ وَلَبَايَعْنَاكَ، وَلَكِنِ اكْتُبْ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ. فَقَالَ «أَنَا وَاللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَأَنَا وَاللَّهِ رَسُولُ اللَّهِ». قَالَ وَكَانَ لاَ يَكْتُبُ قَالَ فَقَالَ لِعَلِيٍّ «امْحُ رَسُولَ اللَّهِ». فَقَالَ عَلِيٌّ وَاللَّهِ لاَ أَمْحَاهُ أَبَدًا. قَالَ «فَأَرِنِيهِ». قَالَ فَأَرَاهُ إِيَّاهُ، فَمَحَاهُ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- بِيَدِهِ،

---

(۱) قال ابن المنذر:اختلف العلماء فی المدة التی کانت بین رسول الله ﷺ وبین اهل مکة عام الحدیبیة؟ قال عروة:کانت اربع سنین،وقال ابن جریج:کانت ثلاث سنین،وقال ابن اسحاق:کانت عشر سنین".انظر تفسیر القرطبی:۸/۴۰)_

(۲) امام قرطبی رحمه الله فرمائی: وقال ابن حبیب عن مالک رضی الله عنه :تجوز مهادنة المشرکین السنة والسنتین والثلاث،والی غیر مدة".الجامع لاحکام القرآن:۸/۴۱،وانظر ایضا بدایة المجتهد:۳/۴۳۹،الفصل السادس فی جواز المهادنة......والهدایة: ۴/۲۰۴،باب الموادعة،من کتاب السیر)_

(۳) المغنی/۹۲۳۸)_

(۴) قوله: البراء":الحدیث،مر تخریجه فی کتاب العمرة،باب کم اعتمر النبی ﷺ ؟)_

فَلَمَّا دَخَلَ وَمَضَى الأَيَّامُ أَتَوْا عَلِيًّا فَقَالُوا مُرْ صَاحِبَكَ فَلْيَرْتَحِلْ. فَذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «نَعَمْ» ثُمَّ ارْتَحَلَ. [ر: ۱۶۸۹]

رجال الحديث

①**احمد بن عثمان بن حكيم:** دا ابوعبدالله احمد بن عثمان بن حكيم بن دينار ازدى كوفى رحمه الله دي.

② **شريح بن مسلمه:** دا شريح بن مسلمه كوفى رحمه الله دي.

③ **ابراهيم بن يوسف:** دا ابراهيم بن يوسف بن ابى اسحاق كوفى رحمه الله دي.

④**أبي:** د أب نه مراد يوسف بن ابى اسحاق رحمه الله دي[1]

⑤**ابواسحاق:** دا مشهور محدث ابواسحاق عمرو بن عبدالله كوفى سبيعى رحمه الله دي. د دوى حالات په كتاب الايمان، "باب الصلوة من الايمان" كښې تير شوې دى[2]

⑥**البراء:** د براء بن عازب رضي الله عنه حالات هم په كتاب الايمان كښې پورتنى مذكوره باب كښې تير شوې دى[3]

د باب د حديث شريف ترجمه: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائى چې كله نبى ﷺ د عمرې د ادا كولو اراده اوكړه نو په مكه مكرمه كښې د داخليدو دپاره ئې د اهل مكه نه اجازت طلب كولو دپاره پيغام واستوو. نو اهل مكه دا شرط اولګوو چې تاسو به دلته صرف درې ورځې قيام كوئ، اسلحه به درسره بند وى او د اهل مكه هيڅ يو كس به هم تاسو خان ته راتلو ته نۀ پريږدئ.
حضرت براء رضي الله عنه فرمائى چې د فريقينو مينځ كښې كوم شرائط مقرر كړې شو نو دا حضرت على رضي الله عنه ليكل نو هغوى اوليكل، "هذا ما قاضى عليه محمد رسول الله" په دې باندې د مكې مكرمې قريشو اووئيل چې كه زمونږ دا يقين وو چې تاسو د الله تعالى رسول يئ نو مونږ به تاسو منع كړې نۀ وئ او ستاسو نه به مو بيعت كړې وو ليكن دا اوليكئ، "هذا ما قاضى عليه محمد بن عبدالله" نبى ﷺ اوفرمائيل، په خدا قسم زۀ محمد بن عبدالله يم، په خدائې قسم! زۀ د الله تعالى رسول يم. حضرت براء رضي الله عنه فرمائى چې حضرت على رضي الله عنه ددې په ليكلو باندې رضا نۀ وو نو نبى ﷺ ورته اوفرمائيل چې د "رسول الله" الفاظ وران كړه. هغوى اوفرمائيل، په خدائې قسم! زۀ به دا كلمات وران نۀ كړم. نبى ﷺ اوفرمائيل چې ما ته اوښايه، هغوى ورته اوښودل نو نبى ﷺ په خپلو لاسونو مباركو باندې هغه وران كړل. كله چې نبى ﷺ په مكه مكرمه كښې داخل شو او مذكوره ورځې هم تيرې شوې نو كفارو

---

[1]) ددې څلورو واړو حضراتو د حالاتو دپاره اوګورئ: كتاب الوضوء، باب اذا القى على ظهر المصلى قذر..)

[2]) كشف البارى: ۲/۳۷۰_

[3]) كشف البارى: ۲/۳۷۵_

حضرت علی رضی الله عنه ته اووئیل چې خپل آقا ته اووایه چې ددې ځائې نه تشریف یوسی.دا خبره هغوی نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته اوکړه نو نبی ﷺ اوفرمائیل چې صحیح ده.او بیا روان شو.

د جلبان معنی او ددې ضبط: ولا يدخلها إلا بجلبان السلاح په دې کښې جلبان د جیم او د لام ضمه او باء مشدده سره دې،دغه شان د جیم ضمه،د لام سکون او باء مخففه سره هم ضبط کړې شوې دې جلبان د څرمنې هغه تهیلئ ته وئیلې شی چې په هغې کښې تیکې د تورې سره کیخودې شی علامه ابن الاثیر رحمه الله فرمائی "شبه الجراب من الادم،ويوضع فيه السيف مغموداً"(١)

ترجمة الباب سره د حدیث مناسبت: ترجمة الباب سره د باب د حدیث شریف مناسبت په دې جمله کښې دې چې "أن لا يقيم بها إلا ثلاث ليال"(٢)ددې نه دا ثابتیږی چې د مقرره وخت دپاره صلح کیدې شی.

⑲ باب: الْمُوَادَعَةِ مِنْ غَيْرِ وَقْتٍ

د ترجمة الباب مقصد: دلته امام بخاری رحمه الله ددې خبرې جواز بیانوی چې د وخت او د مدت د مقررولو نه بغیر که صلح اوکړې شی نو ددې هم ګنجائش شته،که امام په دې کښې مصلحت ګنړی او د هغهٔ رائې وی نو صحیح ده(٣)

په مذکوره مسئله کښې اختلاف: پورته چې کومه مسئله ذکر شوه نو په دې کښې هم د امامانو اختلاف دې.

① د احنافو،شوافعو او د مالکیه رائې داده چې د وخت د مقررولو نه بغیر هم صلح کول صحیح ده(٤)

ددې حضراتو دلیل هم هغه حدیث دې کوم چې امام بخاری رحمه الله تعلیقاً ذکر کړې دې،په هغې کښې دی چې نبی ﷺ اهل خیبر سره د غیرمعینه وخت دپاره صلح کړې وه،ددې وجې نه که امام او د اهل رائې دا خیال وی او ددې ضرورت هم وی چې صلح اوکړې شی نو جائز ده، علامه ابن بطال رحمه الله فرمائی:

"ليس فى أمر المهادنة حد عند أهل العلم لا يجوز غيره،وإنما ذلك على حسب الحاجة والاجتهاد فى ذلك إلى الامام وأهل الرأى"(٥)

---

(١) القاموس الوحيد،باب الجيم،مادة جلب،وعمدة القارى:١٥/١٠٥،والنهاية فى غريب الحديث: ١/٢٨٢،باب الجيم مع اللام،وكشف المشكل:٢/٢٥٠،من مسند البراء،رقم (٨٥٨))_

(٢) عمدة القارى:١٥/١٠٥، د حدیث شریف د مزید وضاحت دپاره اوګورئ، كشف البارى،كتاب المغازى، باب صلح الحديبية:٣٦٥_٣٦٧)_

(٣) عمدة القارى:١٥/١٠٥،وفتح البارى:٦/٢٨٢)_

(٤) پورته حواله جات،وابن بطال:٥/٣٦٧،وارشاد السارى:٥/٢٤٦،والام:٢/٤/١٨٩،رقم (١٣٣٥٧))_

(٥) شرح ابن بطال:٥/٣٦٧)_

۲ ددې خلاف حنابله ددې خبرې قائل دی چې دغه شان صلح کول صحیح نه دی.[1]

وَقَوْلِ النَّبِي -صلى الله عليه وسلم- «أُقِرُّكُمْ مَا أَقَرَّكُمُ اللَّهُ بِهِ». [ر:۲۲۱۳]

او د نبی ﷺ قول مبارک ترڅو چې الله تعالی تاسو دلته برقرار ساتی نو زهٔ به هم تاسو برقرار ساتم.

د مذکوره تعلیق مقصد: د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا حدیث امام بخاری رحمه الله دلته ددې وجې نه ذکر کړو چې امام بخاری رحمه الله په ترجمه کښې کوم مؤقف اختیار کړو نو چې دا په هغې باندې دلیل شی چې د وخت مقررولو نه بغیر هم صلح کول صحیح دی لکه څنګه چې دا حدیث پرې دلالت کوی.

د مذکوره تعلیق تخریج: مذکوره تعلیق امام بخاری رحمه الله په کتاب المزارعة [2] کښې موصولاً نقل کړې دې. ددې موصول روایت یو حصه مصنف دلته لیکلې ده.[3]

ددې نه علاوه دا حدیث امام مسلم رحمه الله هم موصولاً نقل کړې دې[4]

ترجمة الباب سره د تعلیق ماسبت: ترجمة الباب سره د تعلیق مناسبت واضح دې څکه چې ترجمة الباب د غیرمعینه وخت د صلحې کولو د جواز وه او ددې دعوې دلیل په حدیث شریف کښې موجود دې. والله اعلم بالصواب.

۲۰ باب: بَاب طَرْحِ جِيَفِ الْمُشْرِكِينَ فِي الْبِئْرِ وَلَا يُؤْخَذُ لَهُمْ ثَمَنٌ

د ترجمة الباب مقصد: ددې ترجمة الباب دوه جزونه دی:

۱ طرح جیف المشرکین فی البئر ۲ ولا یؤخذ لهم ثمن

د اولنی جزء مقصد دادې چې مشرکان د قتل کولو نه پس کوهی ته غورځول هم جائز دی، بلکه غوره کار دې، دې دپاره چې په لاره باندې تیریدونکو خلقو ته تکلیف نهٔ وی په دې شرط چې په دغه کوهی کښې اوبهٔ نهٔ وی او شاړ کوهی وی، ګنی که اوبه په کښې وی نو بیا په کښې غورځول جائز نهٔ وی.[5]

دویمه خبره داده چې په دې کښې د مشرکانو بې عزتی ده او تدفین او تکفین خو اعزاز او اکرام دې او مشرکان ددې اعزاز او اکرام مستحق نهٔ دی.

د جیف ضبط او معنی: جیف. بکسر الجیم وفتح الیاء. د جیفة جمع ده او ددې معنی ده لاش، چې کله

[1]) المغنی لابن قدامة: ۹۲۳۸/، رقم (۷۵۹۰))_
[2]) الصحیح للبخاری، کتاب المزارعة، باب اذا قال رب الارض: اقر ک......رقم (۲۳۳۸))_
[3]) عمدة القاری: ۱۰۵/۱۵، وفتح الباری: ۲۸۲/۶)_
[4]) الصحیح لمسلم، کتاب المساقاة، باب المساقاة والمعاملة بجزء من التمر......رقم (۳۹۶۷))_
[5]) عمدة القاری: ۱۰۵/۱۵، وشرح ابن بطال: ۳۶۸/۵، وارشاد الساری: ۲۴۶/۵)_

بوئی شروع کړی.(۱)
د دویم جزء مقصد دادې چې د مشرکانو د بدنونو او د لاشونو بیع کول جائز نۀ ده.ددې وجې نه که چرته دوی وارثان د دوی د لاشونو په بدله کښې مال ورکول غواړی نو ددې اخستل به جائز نۀ وی(۲) دا د جمهورو مذهب دې،په دې کښې د چا اختلاف منقول نۀ دې،کما صرح به النووی رحمه الله(۳)

د جمهورو دلیلونه: ① د دوی یو دلیل د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما روایت دې.کوم چې امام ترمذی رحمه الله روایت کړې دې چې مشرکانو اوغوښتل چې د یو مشرک سړی بدن واخلی نو نبی صلی الله علیه وسلم انکار اوفرمائیلو(۴)

② دویم دلیل هغه واقعه ده کومه چې ابن اسحاق رحمه الله ذکر کړې ده چې مشرکانو نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته دا درخواست راوړلو چې مونږ ته د نوفل بن عبدالله بدن راکړه،دې په خندق کښې پریوتلې وو او مړ شوې وو نو نبی صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل،"لاحاجة لنا فی حسده،ولا ثمنه"چې مونږ ته نۀ ددۀ د قیمت ضرورت شته او نۀ د بدن.ابن هشام وائی چې مشرکانو د نوفل بن عبدالله د بدن قیمت لس زره درهمه لګولې وو.(۵)

③ ددې نه علاوه دا وجه هم ده چې دا مرداره ده او د مرداري نۀ مالک کیدل جائز دی او نۀ عوض اخستل،لکه څنګه چې د حضرت جابر بن عبدالله رضی الله عنهما په یو حدیث مبارک کښې د مرداري او د بتانو دواړو قیمتونو اخستلو ته ناجائز وئیلې شوې دی(۶).فرمائی چې د فتح مکې په ورځ رسول الله مبارک صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل:

"إن الله ورسوله حرم بیع الخمر والمیتة والخنزیر والاصنام....."(۷)

---

[1]) عمدة القاری:۱۰۵/۱۵،والنهایة للجزری:۳۲۵/۱،باب الجیم مع الیاء)_

[2]) عمدة القاری:۱۰۵/۱۵،وشرح ابن بطال:۳۶۸/۵،وارشاد الساری:۲۴۶/۵)_

[3]) قال رحمه الله : واما المیتة والخمر والخنزیر،فاجمع المسلمون علی تحریم بیع کل واحد منها".انظر شرح النووی علی مسلم:۲۳/۲)_

[4]) الجامع للترمذی،ابواب الجهاد،لا تفادی جیفة المشرکین،رقم (۱۷۱۵))_

[5]) قال ابن اسحاق ......:نوفل بن عبدالله بن المغیرة،سالوا رسول الله صلی الله علیه وسلم ان یبیعهم جسده،وکان اقتحم الخندق،فتورط فیه،فقتل،فغلب المسلمون علی جسده،فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم:لا حاجة لنا فی جسده ولا بثمنه،فخلی بینه وبینهم")_قال ابن هشام: اعطوا رسول الله صلی الله علیه وسلم بجسده عشرة آلاف درهم،فیما بلغنی عن الزهری".انظر السیرة النبویة:۲۶۵/۳،قتلی المشرکین (فی غزوة الخندق))_

[6]) ابن بطال:۳۶۸/۵،وفتح الباری:۲۸۳/۶،وعمدة القاری:۱۰۵/۱۵،والقسطلانی:۲۴۶/۵)_

[7]) الحدیث اخرجه البخاری فی البیوع،باب بیع المیتة والاصنام،رقم (۲۲۳۶)،ومسلم فی صحیحه فی المساقاة،باب تحریم بیع الخمر والمیتة،رقم (۴۰۴۸_۴۰۴۹)،والترمذی فی البیوع،باب فی بیع جلود المیتة، رقم (۱۲۹۷)،وابو داود فی الاجارة،باب فی ثمن الخمر والمیتة،رقم (۳۴۸۶)،.....

[بقیه برصفحه آئنده...

چې ”الله تعالی او د هغهٔ رسول د شرابو .مردار .خنزیر او د بتانو بیعه حرامه ګرځولې ده“
حضرت ګنګوهی فرمائي

”ولا يؤخذ لهم ثمن“ فان البيع وإن كان فيه توهين للمبيع، ولكنه لايخلو عن اعزاز له أيضاً لما فيه من جعله ذا خطر إذا البيع لايجرى فيما لا رغبة فيه ولا هو ذو خطر، فنهينا عن بيع اجساد المشركين لئلا يلزم فيه إعزازها“ (۱)

ددې مطلب دادې چې ”د مشرکانو د بدنونو عوض به نهٔ اخستلې کیږی.ددې وجه داده چې د بیع د وجې نه اګرچه د مبیع توهین کیږی لیکن دې سره سره د مبیع اکرام او اعزاز هم کیږی، هغه داسې چې ددې مبیع څهٔ حیثیت وو ددې وجې نه خرڅه شوه.څکه چې په کومو څیزونو کښې د خلقو رغبت نهٔ وی او څهٔ حیثیت ئې نهٔ وی نو د هغې څیزونو بیع خو بالکل هډو کیږی نهٔ.ددې وجې نه مونږ د مشرکانو د بدنونو د اخستلو نه منع کړې شوې یو.ددې دپاره چې دې بیع سره د هغوی اعزاز او اکرام لازم رانهٔ شی.نو ددې وجې نه مطلقاً ممانعت اوکړې شو .نو دغه شان به په خلقو کښې دې طرف ته نهٔ څهٔ رغبت وی او نهٔ به د خلقو په نزد ددې څهٔ حیثیت وی“

۳۰۱۴ (۲) حَدَّثَنَا عَبْدَانُ بْنُ عُثْمَانَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - سَاجِدٌ وَحَوْلَهُ نَاسٌ مِنْ قُرَيْشٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِذْ جَاءَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ بِسَلَى جَزُورٍ، فَقَذَفَهُ عَلَى ظَهْرِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمْ يَرْفَعْ رَأْسَهُ حَتَّى جَاءَتْ فَاطِمَةُ - عَلَيْهَا السَّلاَمُ - فَأَخَذَتْ مِنْ ظَهْرِهِ، وَدَعَتْ عَلَى مَنْ صَنَعَ ذَلِكَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «اللَّهُمَّ عَلَيْكَ الْمَلأَ مِنْ قُرَيْشٍ، اللَّهُمَّ عَلَيْكَ أَبَا جَهْلِ بْنَ هِشَامٍ، وَعُتْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ، وَشَيْبَةَ بْنَ رَبِيعَةَ، وَعُقْبَةَ بْنَ أَبِي مُعَيْطٍ، وَأُمَيَّةَ بْنَ خَلَفٍ - أَوْ أُبَيَّ بْنَ خَلَفٍ». فَلَقَدْ رَأَيْتُهُمْ قُتِلُوا يَوْمَ بَدْرٍ، فَأُلْقُوا فِي بِئْرٍ، غَيْرَ أُمَيَّةَ أَوْ أُبَيٍّ، فَإِنَّهُ كَانَ رَجُلاً ضَخْمًا، فَلَمَّا جَرُّوهُ تَقَطَّعَتْ أَوْصَالُهُ قَبْلَ أَنْ يُلْقَى فِي الْبِئْرِ. [ر: ۲۳۷]

دا حدیث بعینه هم دې سند سره په کتاب الوضوء (۳) کښې تیر شوې دې.

د حدیث مبارک ترجمه: حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چې نبی کریم ﷺ په سجده کښې وو او ګیرچاپیره د قریشو څهٔ مشرکان ناست وو ،اچانک عقبه بن ابی معیط نبی ﷺ ته د اوښ بچه دانی راوړه او د نبی کریم ﷺ په ملامبارکه ئې واچوله نو نبی ﷺ خپل سر

بقیه ازحاشیه ګذشته] والنسائی فی البیوع،باب بیع الخنزیر. رقم (۴۶۶۹)،وابن ماجه فی التجارات،باب مالا یحل بیعه. رقم (۲۱۶۷))_

(۱) لامع الدراری:۷/۳۲۸)_

(۲) قوله: عن عبدالله رضی الله عنه: الحدیث،مر تخریجه فی الوضوء،باب اذا القی علی ظهر.....)_

(۳) کتاب الوضوء،باب اذا القی علی ظهر المصلی قذر.....)_

مبارک د سجدې نه اوچت نهٔ کړو تردې چې حضرت فاطمه ﷞ تشریف راوړلو او هغه څیز ئې د نبی کریم ﷺ د ملا مبارکې نه اوچت کړو،کوم خلقو چې داغلط حرکت کړې وو نو د هغوی دپاره ئې خیرې اوفرمائیله،نبی کریم ﷺ ددې خلقو دپاره خیرې کولو کښې اوفرمائیل چې اې الله!دقریشو دا ډله گرفتاره کړه،اې الله!ابوجهل بن هشام،عتبه بن ربیعه، شیبه بن ربیعه،عقبه بن ابی معیط او اُمیه بن خلف یا ابی بن خلف(راوی ته شک دې) گرفتار کړه (راوی حضرت عبدالله وائی چې)په خدائې قسم! ما دا ټول اولیدل چې په غزوهٔ بدر کښې مردار کړې شو.نو دا ټول کوهی ته اوغورځولې شو،علاوه د امیه یا ابی بن خلف نه. د هغې وجه دا شوه چې دې ډیر د ډیل ډول سړې وو،کله چې دې صحابه کرامو ﷡ رابنکهٔ نو ددهٔ اندامونه یا جوړونه کهلاؤ شو مخکښې ددې نه چې دې کوهی ته واچولې شی.

د حدیث شریف د اخری جزء"فانه کان رجلا....."تشریح: ددې حدیث په آخری جزء کښې یو لفظ د اوصال راغلې دې،چې د وصل جمع ده،ددې معنی اندام هم دې او جوړ هم[1]،او د مذکوره جملې مطلب دادې چې کله صحابهٔ کرامو ﷡ امیه بن خلف کوهی ته د غورځولو دپاره رابنکهٔ نو ممکنه نهٔ شوه،ځکه چې ددهٔ اندامونه مات شوې وو.

ددې بنیادی وجه دا شوې وه چې دا د رمضان المبارک ورځې وې او ډیره گرمی وه[2]،نو د مرگ نه پس ډیر وخت پورې په دې حالت کښې پراتهٔ وو چې ددې وجې نه ئې بدنونه پړسیدلې وو او تور شوې وو،نو کله چې دوی کوهی ته غورځولې شو نو د امیه بن خلف بدن دروند وو،ددې وجې نه ممکن نهٔ شوه چې دې کوهی ته واچولې شی،ددې وجې نه دې هم په دې حالت باندې پریخودلې شو[3]

ددې حدیث نور تشریحات په کتاب الجهاد او کتاب المغازی کښې راغلې دی.[4]

ترجمة الباب سره د حدیث شریف مطابقت: د ترجمة الباب اولنی جزء سره خودحدیث مطابقت په دې جمله کښې دې،"......**فالقوانی بئر**"ددې نه ددې کار وضاحت سره جواز معلومیږی چې په غیرآباد کوهیانو کښې د مشرکانو لاشونه غورځول جائز دی.

د ترجمة الباب دویم جزء سره د حدیث مناسبت په دې معنی کښې دې چې عرفاً دا خبره معلومه ده چې که ددې مقتولینو د وارثانو په ذهن کښې دا خبره راتله چې مونږ به مال خرچ کړو نو ددې لاشونو حاصلول به مونږ ته ممکن شی ددې باوجود هغوی ددې کوشش اونهٔ کړو،ځکه چې هغوی ته ددې بنهٔ پته وه چې دا کوشش به ضائع وی،په دې خبره باندې د ترمذی شریف پورتنې مذکوره حدیث هم دلالت کوی[5]،کوم چې مونږ وړاندې بیان کړو،

[1]) مجمع بحار الانوار:۶۳/۵،مادة وصل،باب:و،ص)_
[2]) کما فی المغازی: وکان یوما حارا"،باب دعاء النبی ﷺ علی......،رقم (۳۹۶۰))_
[3]) لامع الدراری وتعلیقاته:۳۲۸/۷)_
[4]) کشف الباری،کتاب الجهاد:۷۳۰/۱_۷۳۳،وکتاب المغازی:۱۰۰)_
[5]) په دې حدیث باندې اگرچه کلام شوې دې لیکن دا گواه جوړیدې شی،..... [بقیه برصفحه آئنده...

دغه شان د ابن اسحاق رحمه الله روایت هم په دې معامله کښې واضح دې.د حافظ ابن حجر رحمه الله د قول مطابق په مذکوره مسئله باندې د باب د حدیث نه د امام بخاری رحمه الله استدلال هم د دې نکتې او د عرف په بنیاد باندې دې (١)

د باب د حدیث نه مستنبطه یوه فائده امام طبری رحمه الله فرمائی

"د هر سړي خواه هغه مسلمان وی یا کافر.مړې پټول او د دې دفن کول فرض دی.د خلقو د نظرونو نه د پټ ساتلو دپاره چې هر قسم طریقه اختیارولې شی نو د هغې اختیارول ضروری دی، د دې وجه او دلیل د نبی کریم ﷺ هغه حکم دې په کوم حکم کښې چې د بدر کوهی کښې د مشرکانو د غورځولو دپاره وئیلې شوې وو او فراخه ځائې کښې هغوی وانه چولې شو.د دې وجې نه په دې معامله کښې د نبی کریم ﷺ اقتداء او تابعداری کول زیات غوره او مستحب ده لیکن په هرحال کښې به موقع محل ته کتلې شی.د اسې نۀ چې.....مسلمانان په کفن دفن کښې مصروف وی او دشمن پرې دوباره حمله اوکړی.

هرکله چې حربی مشرکانو سره د نبی کریم ﷺ دا طریقه وه نو هغه مشرکان چې ذمیان او اهل عهد دی،که د هغوی یو کس مړ شی.د هغۀ څوک ولی نۀ وی.نۀ ئې څوک د مذهب ملګری او مسلمان موجود وی نو د سنتو په رڼا کښې د دۀ لاش پټول او دفن کول غوره دی.لکه د حضرت علی رضی الله عنه د والد صاحب ابو طالب په وفات باندې نبی کریم ﷺ فرمائیلې وو "اذهب فواره....."(٢) چې "لاړ شۀ او هغه پټ کړۀ".

البته:که د څۀ مصروفیت یا د بل څۀ مانع د وجې نه مسلمانان دا اونۀ کړی نو زما په خیال کښې په دې کښې څۀ حرج نشته ځکه چې د نبی کریم ﷺ په اکثرو جنګونو کښې چې په هغې کښې قتلونه هم شوې وو نو کوم ذکر چې د بدر متعلق اوشو داسې ذکر د یو جنګ متعلق هم نشته چې په هغې کښې د مشرکانو مړی پټ کړې شوې وی"(٣)والله اعلم بالصواب

بقیه ازحاشیه گذشته] اوګورئ:جامع ترمذی، ابواب الجهاد،باب لا تفادی جیفة......رقم (١٧١٥)،وفتح الباری:٢٨٣/٦،وشرح ابن بطال:٣٦٨/٥)_

(١) شرح ابن بطال:٣٦٨/٥،والمتواری:٩٩١،وفتح الباری:٢٨٣/٦،وتعلیقات اللامع:٣٢٨/٧)_

(٢) الحدیث اخرجه ابن ابی شیبة فی مصنفة:٣٧٩/٧،و٣٨١،کتاب الجنائز،باب فی الرجل یموت له القرابة المشرک:یحضره ام لا؟رقم (١١٩٦٢)،وابو داود فی الجنائز،رقم (٣٢١٤)،والنسائی فی الطهارة،رقم (١٩٠)،وانظر کذلک تعلیقات محمد عوامه علی المصنف،کتاب الجنائز،باب فی المسلم یغسل المشرک...... رقم (١١٢٦٧) ،په دې معنی کښې نور احادیث هم موجود دی،په سنن بیهقی کښې د عمر بن یعلی بن مرة عن ابیه د طریق نه مروی دی،حضرت یعلی فرمائی سافرت مع النبی ﷺ غیر مرة،فما رایته مر بجیفة انسان الا امر بدفنه،لایسال امسلم هو ام کافر".سنن کبری:٣/٣٨٦،کتاب الجنائز،باب وجوب العمل فی الجنائز من الغسل...،رقم(٦٦١٧) د دې نه علاوه اوګورئ:د مصنف ابن ابی شیبه رحمه الله پورتنې ذکر شوې باب:٣٧٨/٧،٣٨١)_

(٣) شرح ابن بطال:٣٦٩/٥_٣٧٠)_

۲۱_ باب: إِثْمِ الْغَادِرِ لِلْبَرِّ وَالْفَاجِرِ

د ترجمة الباب مقصد: په دې باب کښې امام بخاری رحمه الله دا بیانوی چې بدعهدی کول گناه ده، برابره خبره ده که دا بدعهدی یو نیک سړی سره اوکړې شی یا یو بد سړی سره اوکړې شی، او دغه شان بدعهدی کوونکې په خپله نیک سړې وی یا بد سړې وی، لکه حافظ صاحب او علامه عینی رحمهما الله وغیره لیکی:

قوله: "أي: سواء كان من بر لفاجر أو بر، ومن فاجر لبر أو فاجر"[۱] ددې وجې نه نجات په هیڅ صورت کښې نشته، په هرحال کښې به گناهگار وی او دا د منافقت علامت دې.

حافظ مزید فرمائی چې کوم ترجمة الباب د "باب إثم من عاهد ثم غدر" دې بابونه وړاندې تیر شو نو دهغې او ددې باب مینځ کښې د عموم خصوص نسبت دې.[۲] مطلب دادې چې وړاندې کوم باب تیر شو نو هغه عام وو او دا باب خاص دې.

او حضرت شیخ الحدیث صاحب رحمه الله په دواړو بابونو کښې دا فرق بیانوی چې په دې کښې د گناه د نوعیت د اختلاف طرفته اشاره ده چې د غدر مختلف نوعیتونه دی. دې حساب سره ددې گناه هم ده، ددې وجې نه امام بخاری رحمه الله ددې مطلب بیانولو دپاره مختلفې ترجمې قائمې کړې دی[۳]

او حضرت گنگوهی رحمه الله د نیک او فاجر د دواړو د ذکر توجیه کوی او فرمائی: لما كان من الامور المنكرة ما لا كراهة فيه إذا ارتكبها مؤمن كامل في إيمانه، ولا يمكن من ارتكابه الفاسق الغير الآمن على إيمانه توهم أن الغدر لعله من هذا القبيل، فرفعه بإطلاق الرواية، ولفظ "كل" الدال على العموم"[۴]

ددې مطلب دادې چې په ناکاره کارونو کښې بعضې داسې دی چې که یو مؤمن هغه اوکړی نو په کښې هیڅ کراهت نشته، بد نه گڼلې کیږی، لیکن که هم دغه عمل یو فاسق او ناقص مسلمان اوکړی نو هغهٔ ته ددې اجازت نهٔ شی ورکولې او هغه ددې نه منع کولې شی، لکه څنګه چې د یوم الشک روژه ده، چونکه د غدر او وعده خلافئ متعلق هم چاته دا گمان کیدې شو چې دا کار هم ددې قبیل نه دې چې کامل مؤمن ئې اوکړی نو څهٔ باک به په کښې نهٔ وی او غیرکامل، فاسق او ناقص مسلمان ئې اوکړی نو هغه به گناهگار وی نو امام بخاری رحمه الله دا وهم د روایت د اطلاق په ذریعې سره او لفظ "کل" چې په عموم باندې دلالت کوی، ددې په ذریعې سره ختم کړې دې چې بدعهدی خواه نیک سړې اوکړی یا بد، دواړه به گناهگار وی. والله اعلم بالصواب

---

[۱] فتح الباری: ۶/۲۸۴، وعمدة القاری: ۱۵/۱۰۶)_

[۲] فتح الباری: ۶/۲۸۴)_

[۳] الابواب والتراجم للكاندهلوی: ۱/۲۰۹)_

[۴] پورته حواله، ولامع الدراری: ۷/۳۲۹)_

٣٠١٥ (١) حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ.
٣١٨٦-وَعَنْ ثَابِتٍ عَنْ أَنَسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ- قَالَ أَحَدُهُمَا يُنْصَبُ وَقَالَ الآخَرُ- يُرَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ يُعْرَفُ بِهِ».

رجال الحديث

①**ابوالوليد**:دا ابو الوليد هشام بن عبد الملک طيالسی رحمه الله دې.د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب علامة الايمان حب الانصار" کښې تيره شوې ده.(٢)

②**شعبه**:دا امير المؤمنين فی الحديث شعبه بن الحجاج عتکی رحمه الله دې.د دوی حالات په کتاب الايمان، "باب المسلم من سلم المسلمون من......" کښې راغلي دی(٣)

③**سليمان الاعمش**:دا سليمان بن مهران دې چې په اعمش سره مشهور دې.د دوی ترجمه په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تيره شوې ده(٤)

④**ابووائل**: دا ابووائل شقيق بن سلمه دې.د دوی تذکره په کتاب الايمان، "باب خوف المؤمن من أن يحبط عمله......" کښې تيره شوې ده(٥)

⑤**عبدالله**:د مشهور صحابی حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب ظلم دون ظلم" کښې تير شوي دی(٦)

⑥**ثابت**:دا ابو محمد ثابت بن اسلم بُنانی دې.د دوی تذکره په کتاب العلم "باب القراءة والعرض على المحدث" کښې تيره شوې ده.(٧)

⑦**انس**:د حضرت انس رضي الله عنه حالات په کتاب الايمان، "باب من الايمان....." کښې راغلي دی(٨)

---

[١]) قولهما: عن عبدالله رضي الله عنه ،وعن انس رضي الله عنه ":اما حديث عبدالله فاخرجه البخاری فی هذا الموضع فقط. واخرجه مسلم فی الجهاد،باب فی تحريم الغدر،رقم (٤٥٣٣_٤٥٣٥)،وابن ماجه،كتاب الجهاد،باب الوفاء بالبيعة،رقم (٢٨٧٢)،اما حديث انس فاخرجه البخاری فی هذا الموضع،واخرجه مسلم،كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر،رقم (٤٥٣٦))_

[٢]) كشف الباری:٣٨/٢)_

[٣]) كشف الباری:٦٧٨/١)_

[٤]) كشف الباری:٢٥١/٢)_

[٥]) كشف الباری:٥٥٩/٢)_

[٦]) كشف الباری:٢٥٧/٢)_

[٧]) كشف الباری:١٨٣/٣)_

[٨]) كشف الباری:٤/٢)_

د حديث شريف سند سره متعلق يو اهم وضاحت: تاسو گورئ چې دا حديث دوه صحابه كرام رضي الله عنهم روايت كوى، په پورتنى سند كښې چې د "وعن ثابت....." كوم الفاظ دى، د هغې قائل حضرت شعبه بن الحجاج رحمه الله دې، د مسلم شريف په روايت كښې ددې وضاحت موجود دې، چې د هغې طريق دادې، "عبدالرحمن بن مهدى عن شعبة عن ثابت عن انس" (۱) او امام اسماعيلى هم دا روايت د "ابوخليفة عن ابى الوليد شيخ البخارى" طريق سره دوو سندونو سره نقل كړې دې او دواړو ځايونو كښې دا فرمائى چې دې سره په هغه سړى (۲) باندې رد كيږى چا چې دا كار جائز ښودلې دې چې دا په ابوالوليد باندې عطف دې، دغه شان به دا روايت د "الاعمش عن ثابت....." د طريق نه شى، حالانكه حقيقت كښې داسې نۀ ده بلكه دا د "شعبه عن ثابت......" د طريق نه دې. ددې نه علاوه امام مزى رحمه الله هم په تهذيب (۳) كښې د اعمش عن ثابت روايت په بخارى كښې شامل كړې نۀ دې او په دې باندې ئې د بخارى علامت نۀ دې لګولې. (۴)

قوله: عن النبى صلى الله عليه وسلم قال: لكل غدر لواء يوم القيامة: د نبى كريم صلى الله عليه وسلم نه روايت دې چې هغوى اوفرمائيل چې د هر وعده خلاف دپاره به د قيامت په ورځ يو بيرغ وى.

قوله: قال أحدهما ينصب وقال الآخر: يرى يوم القيامة يعرف به: په دواړو كښې يو اوفرمائيل چې نصب كولې به شى او دويم اوفرمائيل چې ښكاره ښودلې شى نو د هغې نه به پيژندلې شى.

په مسلم شريف كښې چې ددې حديث كوم روايت دې نو په هغې كښې نۀ خو كلمه د ينصب شته او نۀ د "يرى (۵)" شته. دلته د راويانو شک شوې دې چې يو خو "ينصب" نقل كړې او دويم "يرى" نقل كړې دې ليكن دې سره د روايت په صحت باندې څۀ اثر نۀ كيږى ځكه چې دواړه روايتونه د بخارى د شرط موافق دى، دلته د شک د ذكر كولو وجه صرف داده چې التباس اونۀ شى. (۶)

---

(۱) انظر صحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (٤٥٣٦)) _

(۲) قال به الكرمانى ايضا، انظر شرحه الكواكب الدرارى: ١٤٧/١٣، وعمدة القارى: ١٠٦/١٥) _

(۳) تهذيب الكمال: ٧٧/١٢، (ترجمة سليمان بن مهران الاعمش رحمه الله) _

(۴) فتح البارى: ٢٨٤/٦) _

(۵) پورته حواله، وصحيح مسلم، كتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم _٤٥٣٦)) _

(۶) دا د علامه عينى رحمه الله (١٠٦/١٥) رائې ده چې د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روايت كوونكو راويانو ته شک شوې دې ليكن دا څوک دى، دا معلومه نۀ شوه. البته زمونږ..... [بقيه برصفحه آئنده...

۳۰۱۲: (۱)حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ « لِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يُنْصَبُ لِغَدْرَتِهِ». [۶۶۹۴، ۶۵۶۵، ۵۸۲۴، ۵۸۲۳]

رجال الحديث

①**سليمان بن حرب**:دا سليمان بن حرب الوشحی دی.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب من کره أن یعود فی الکفر کما یکره أن...... "کښې تیره شوې ده (۲)

②**حماد**:دا حماد بن زید دی.د دوی حالات په کتاب الایمان، "باب المعاصی من أمر الجاهلیة..... "کښې تیر شوي دی (۳)

③**ایوب**:دا ایوب بن ابی تمیمه کیسان سختیانی دی.د دوی تذکره په کتاب الایمان، "باب حلاوة الایمان"کښې تیره شوې ده (۴)

④**نافع**:دا نافع دی چې د ابن عمر مولی دی.د دوی تذکره په کتاب العلم، "باب ذکر العلم والفتیا فی المسجد"کښې تیره شوې ده (۵)

⑤**ابن عمر**:د حضرت عبد الله بن عمر حالات په کتاب الایمان، "باب الایمان..... "کښې راغلي دی (۶)

قوله: قال: سمعت النبی صلی الله علیه وسلم یقول: لکل غادر لواء ینصب لغدرته: حضرت ابن عمر رضي الله عنهما فرمائي چې ما دنبی کریم صلی الله علیه وسلم نه واوریدل چې دهر وعده خلاف

بقیه ازحاشیه گذشته] رائې داده چې د احدهما نه مراد حضرت ابن مسعود او د الآخر نه مراد حضرت انس رضي الله عنهما دی،په دې باندې قرینه غالباً دا ده چې امام بخاری رحمه الله دا روایت د دواړو صحابو نه یوځائې نقل کړې دی،ددې وجې نه ددې کلماتو نزدې محمل هم دا دواړه صحابه کیدې شی، خصوصاً چې هرکله دحضرت ابن مسعود رضي الله عنه د روایت صرف یو طریق بیان کړې شوې وی والله اعلم بالصواب)

[۱] قوله: عن ابن عمر رضي الله عنه ":الحدیث،اخرجه البخاری،کتاب الادب،باب ما یدعی الناس بآبائهم،رقم (۶۱۷۷_۶۱۷۸)،وکتاب الحیل،باب اذا غصب جاریته فزعم......رقم (۶۹۶۶)،وکتاب الفتن،باب اذا قال عند قوم شیئا......رقم (۷۱۱۱)،ومسلم،کتاب الجهاد،باب تحریم الغدر،رقم (۴۵۲۹_۴۵۳۲)،وابو داود،ابواب الجهاد،باب فی الوفاء بالعهد،رقم (۲۷۵۶)،والترمذی،ابواب السیر،باب ما جاء ان لکل غادر لواء.....رقم (۱۵۸۱)

[۲]) کشف الباری:۱۰۵/۲)_

[۳]) کشف الباری:۲۱۹/۲)_

[۴]) کشف الباری:۲۶/۲)_

[۵]) کشف الباری: ۶۵۱/۴)_

[۶]) کشف الباری:۶۳۷/۱)_

دپاره به د قيامت په ورځ يو بيرغ وی چې د هغهٔ د وعده خلافئ د وجې نه به ښخولې شي.
د"بغدرته"په باء کښې احتمالات: د بغدرته باء خو يا سببيه ده يا صرف جاره ده، په دواړو صورتونو کښې غدرته مجرور دې او ددې مضاف محذوف دې کومه چې کلمه د سبب ده يا کلمه د قدر ده، ای بسبب غدرته فی الدنيا او بقدر غدرته"[1] مطلب دادې چې د وعده خلاف دپاره کوم بيرغ ښخولې شی نو د هغې وجه او سبب به ددې انسان په دنيا کښې وعده خلافی وی.
په دويم صورت کښې به مطلب دا شی چې په دنيا کښې د وعده خلافئ کوم مقدار وی نو د هغې په اندازه به بيرغ هم وی"بقدر غدره[2] ددې دويمې معنې تائيد د مسلم شريف د روايت نه هم کيږی، چې په هغې کښې د"بقدر غيره"[3] وضاحت دې[4]
بيرغ به چرته لګولې شی؟: په اکثرو روايتونو کښې ددې خبرې وضاحت موجود نهٔ دې چې هر وعده خلاف ته د بيرغ ښخولو کومه سزا ورکولې شی نو ددې محل به څهٔ وی؟البته:په مسلم شريف کښې چې د حضرت ابوسعيد خدری رضی الله عنه کوم روايت دې نو په هغې کښې په دې الفاظو سره ددې وضاحت راغلې دې، "لکل غادر لواء عند إسته يوم القيامة".[5] چې ددې محل او مقام به شاته ملا (دبر) باندې پورته څائې وی.
د"لکل غادر لواء"مختلفې معنې او مطلبونه: د قيامت په ورځ چې وعده خلاف ته کوم بيرغ لګولې شی نو ددې وجه به څهٔ وه؟
د حديث شارحينو ددې مختلف جوابونه ذکر کړې دی:
①علامه توريشتی رحمه الله فرمائی چې الله تعالی به وعده خلاف سړې په ټول محشر کښې د قيامت په ورځ رسوا کړی، په دنيا کښې چې دهٔ کومه وعده خلافی کړې وه د هغې د بيان دپاره به دا بيرغ اولګولې شی چې دا بدعهده دې او په دې سره به دا انسان پيژندلې کيږی، لکه څنګه چې د يو لښکر قائد په خپل بيرغ سره پيژندلې شی"[6]
②علامه ابن المنير رحمه الله فرمائی چې ګويا دې وعده خلاف انسان سره به ددهٔ د قصد او د ارادې خلاف عمل اوکړې شی، ځکه چې بيرغ عموماً په سر باندې وی ليکن ددهٔ بيرغ به لاندې وی چې دې ښهٔ ذليل او رسوا شی، ځکه چې سترګې غالباً د بيرغونو طرفته ځی، نو

---

[1]) عمدة القاری:۱۰۶/۱۵)_
[2]) کما فی حديث ابی سعيد الخدری رضی الله عنه: لکل غادر لواء يوم القيامة، يرفع له بقدر غدره....."انظر الصحيح لمسلم، کتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (٤٥٣٨))_
[3]) پورته حواله)_
[4]) فتح الباری:۲۸٤/۶)_
[5]) انظر، صحيح مسلم، کتاب الجهاد، باب تحريم الغدر، رقم (٤٥٣٧))_
[6]) کتاب السير:۸۵۹/۳، رقم (۲۷۰۷)، وعمدة القاری:۱۰۶/۱۵)_

ددې وعده خلاف انسان دا كار به هم د قيامت په ورځ ددې سبب وى چې د خلقو سترګې به په دې بيرغونو باندې لګيدلې وى كوم بيرغونه چې ددې بدعهدو دپاره لګولې شوې وى دغه شان به دا خلق ښهٔ ذليل او رسوا شى.[1]

④امام قرطبى فرمائى چې د "لكل غادر لواء" په دې جمله كښې نبى كريم ﷺ اهل عرب هغه كار سره مخاطب كړې دى كوم كار چې به دې اهل عرب په خپله كوو.لكه د اهل عرب عادت وو چې هغوى به د وفا دپاره سپين بيرغ او د بدعهدئ دپاره تور بيرغ اوچتولو،يعنى دې دواړو رنګونو به په دې كارونو باندې دلالت كوو،دې دپاره چې خلق بدعهدو لره ملامته كړى،مذمت ئې اوكړى،ددې وجې نه د حديث تقاضه هم داده چې بدعهده انسان سره د قيامت په ورځ هم داسې اوشى چې ددهٔ دا كار مشهور شى او اهل محشر ئې مذمت بيان كړى. هرچه وفادارى ده نو ددې په باره كښې څهٔ حديث خو نهٔ دې راغلې ليكن دا څهٔ لرې نهٔ ده چې ددې د تعريف او مدح دپاره هم دغه شان بيرغ پورته كړې شى او خلق ددې خلقو تعريف اوكړى،خصوصاً هركله چې د نبى كريم ﷺ دپاره "لواء الحمد" ثابت وى،ددې وجې نه د لواء الوفاء كيدل هم څهٔ لرې نهٔ ده.[2]

ترجمة الباب سره د درې واړو احاديثو مناسبت: پورته د دريو حديثونو ذكر راغلې دې،يو د حضرت ابن مسعود،دويم د حضرت انس او دريم حديث د حضرت ابن عمر ﷺ،ترجمة الباب سره ددې درې واړوحديثونو مناسبت په دې كلماتو كښې موجود دې، "لكل غادر لواء" ځكه چې لفظ د "كل" په عموم باندې دلالت كوى،ددې نه دا معلوميږى چې بدعهدى خواه د نيک سړى نه اوشى يا د بدسړى نه ليكن په هرصورت اوهرحال كښې مذموم او د ګناه كار دې.[3]

د حديث نه راوتلې شوې بعضې فائدې:

غدر او وعده خلافى كول حرام دى: د پورتنى احاديثو نه يو خو دا خبره معلومه شوه چې وعده خلافى حرامه ده.خصوصا چې هركله دا كار يوحاكم يا والى اوكړى،ځكه چې ددې كار نقصان او ضرر متعدى وى او د الله تعالى مخلوق ددې نه متاثره كيږى،دويمه وجه داده چې حاكم چونكه د وعدې په پوره كولو باندې قدرت لرى،د هغهٔ دپاره څهٔ مانع نهٔ وى،ددې وجې نه چې حاكم هم بدعهدى كوى نو دا ډيره عجيبه او د عقل نه لرې خبره ده

---

[1]) فتح البارى:۶/۲۸٤_

[2]) پورته حواله،والمفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم،باب النهى عن الغدر،من كتاب الجهاد:۱۱/۵٤)

[3]) قال المهلب: اخبر ﷺ ان عقوبة الغادر يوم القيامة ان يرفع له لواء،ليعرف الناس بغدرته،فينظرون منه بعين المعصية،وهذه عقوبة من نوع ما قال الله فى عاقبة الكاذبين على الله:(ويقول الاشهاد هؤلاء الذين كذبوا على ربهم) (هود:۱۸).وانما قال البخارى:باب اثم الغادر للبر والفاجر"لعموم قوله ﷺ لكل غادر لواء....." فدخل فيه من غدر من بر او فاجر،دل ان الغدر حرام لجميع الناس،برهم وفاجرهم،لان الغدر ظلم، وظلم الفاجر حرام كظلم البر التقى".انظر شرح ابن بطال:۵/۳۷۰_۳۷۱)_

حضرت قاضی عیاض رحمہ اللہ فرمائی، مشهوره خو داده چې دا حدیث مبارک د حاکم او والی په مذمت کښې راغلې دې، چې دوی خپل قوم، رعیت او خپل فوج سره کومې وعدې کړې دی او هغه پوره نهٔ کړی، یا د خپل ولایت او حکومت هغه ضروریات پوره نهٔ کړی، د کومو ضروریاتو ذمه داری چې ئې په خپله اخستلې ده. نو هرکله چې دهٔ خیانت اوکړو او رعیت سره ئې د نرمئ او د مهربانئ سلوک اونهٔ کړو نو دهٔ خپلې وعدې او عهد سره غداری اوکړه.
قاضی عیاض رحمہ اللہ مزید فرمائی چې بعضې حضراتو دا وئیلې دی چې د حدیث مراد رعیت لره د امام د نافرمانئ نه منع کول او بندول دی، لکه د رعیت د پاره دا جائز نهٔ دی چې هغوی د امام خلاف خروج او بغاوت اوکړی او د هغهٔ نافرمانی اوکړی، ځکه چې په دې سره ډیرې فتنې پیدا کیدې شی. بیا قاضی صاحب رحمہ اللہ اولنی قول ته ترجیح ورکوی او فرمائی.
"والصحیح الاول"[1]
لیکن حدیث لره یو معنې سره خاص کول مناسب نهٔ دی هرکله چې د دویمې معنې احتمال هم لری، ددې وجې نه حافظ صاحب رحمہ اللہ فرمائی چې معلومه نهٔ ده چې ددې حدیث په عموم باندې حمل کولو کښې څهٔ څیز مانع دې؟ بیا د حدیث راوی حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما په خپله هم ددې نه هغه معنی مراد اخلی کومه چې قاضی عیاض مرجوحه ښودلې ده، لکه د کتاب الفتن په روایت کښې ددې عبارت زیاتوالې هم راغلې دې. "وإنا قد بايعنا هذا الرجل على بيع الله و رسوله، وإنى لا أعلم غدراً أعظم من أن يبايع رجل على بيع الله ورسوله، ثم ينصب له القتال، وإنى لا أعلم أحداً منكم خلعه، ولا بايع فى هذا الامر إلا كانت الفيصل بينى وبينه"[2]
مطلب دادې چې مونږ د هغه سړی (یزید بن معاویه) په لاس د الله تعالی او د رسول ﷺ په شرط باندې بیعت کړې دې او زما په نزد ددې نه زیاته لویه وعده خلافی نشته چې د یو سړی په لاس باندې د الله تعالی او د رسول ﷺ په شرط سره بیعت اوکړې شی بیا هم ورسره جنګ اوکړې شی. که ماته په تاسو کښې د چا په باره کښې معلومه شوه چې هغهٔ د یزید بن معاویه بیعت مات کړې دې یا ئې په دې معامله کښې د هغهٔ بیعت اختیار کړې نهٔ دې نو زما او د هغهٔ مینځ کښې به فیصله وی (یعنی زما او د هغهٔ تعلق به ختم وی).
ددې وجې نه حدیث په عموم باندې محمول کول زیات مناسب دی. والله اعلم[3]
د قیامت په ورځ به کوم نسبت سره اواز کولې شی؟ د باب د حدیث په بعضې طُرُقو کښې دا الفاظ هم راغلې دی. "هذه غدرة فلان بن فلان"[4].

---

[1]) فتح الباری: ۲۸٤/٦، واکمال المعلم شرح مسلم للقاضی عیاض: ۱۹/٦_۲۰، باب تحریم الغدر)_
[2]) الصحیح للبخاری، کتاب الفتن، باب اذا قال عند قوم شیئا، ثم......رقم (۷۱۱۱))_
[3]) فتح الباری: ۲۸٤/٦، وبه قال العینی فی العمدة: ۱۰٦/۱٥)_
[4]) مثلاً اوګورئ صحیح بخاری، کتاب الادب، باب ما یدعی الناس بآبائهم، رقم (٦۱۷۷_٦۱۷۸)، وکتاب الفتن، باب من قال عند قوم شیئا......رقم (۷۱۱۱))_

يعنى د بيرغ لګيدو نه پس به د مزيد رسوائى او ذلت دپاره دا اعلان هم كيږى چې دا د فلانى چې د فلانى خوې دې دهغهٔ د وعده
خلافئ نتيجه ده،ددې نه دا معلوميږى چې د قيامت په ورځ به اولاد ته د پلار په نوم سره آواز كولې شى.
او د طبرانى د يو روايت نه كوم چې د ابوامامه باهلى رحمه الله نه روايت دې،نه دا معلوميږى چې اولاد ته به د مور په نوم سره آواز كولې شى[1].
ددې تعارض دوه جوابونه دى:
① د طبرانى د پورتنى مذكوره روايت سند ډير زيات ضعيف دې،ددې وجې نه ددې نه استدلال صحيح نهٔ دې او په مقابله كښې د صحيحينو وغيره روايت دې،بيا په ابوداؤد وغيره كښې د حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه يو مرفوع حديث دې،چې په هغې كښې د پلارانو په نومونو سره دبلنې وضاحت دې"إنكم تدعون يوم القيامة بأسمائكم وأسماء آبائكم،فأحسنوا اسمائكم"[2]
② كه دا روايت هم تسليم كړې شى كوم روايت كښې چې د مور په نوم سره د آواز كيدو تذكره ده نو د باب په حديث كښې چې كومه خبره ده هغه به ددې عام نه خاص وى،
لكه ابن دقيق العيد رحمه الله فرمائى: "وإن ثبت أنهم يدعون بأمهاتهم فقد يخص هذا من العموم"[3]
امام بخارى رحمه الله په دې مسئله باندې په كتاب الادب كښې مستقله ترجمه هم قائم كړې ده [4] والله اعلم بالصواب

٣٠١٧:[5] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَوْمَ فَتْحِ

---

[1]) المعجم الكبير:٨/ ٢٥٠،رقم (٧٩٧٩)،سعيد بن عبدالله الاودى عن ابى امامة،ومجمع الزوائد:٣/٤٥، الجنائز،باب تلقين الميت بعد دفنه،وقال الهيثمى: وفى اسناده جماعة لم اعرفهم"،والجامع الكبير للسيوطى:١ /٣٤٩،حرف الهمزة،رقم (٢٥٧١)،وتهذيب سنن ابى داود لابن قيم:٢/ ٤٥٤،باب ما يدعى الناس...... واخرج ابن عدى من حديث انس مثله،وقال: منكر"انظر الكمال له:١/٣٤٣،ولسان الميزان:١/٥٢٣، ترجمة اسحاق بن ابراهيم الطبرى،رقم (١٠٨٣))_

[2]) سنن ابى داود،كتاب الادب،باب فى تغيير الاسماء،رقم (٤٩٤٨)،والسنن الكبرى للبيهقى:/٩٥١٥، كتاب الضحايا،باب فى حسن الاسماء،رقم (٢٦٩٤)،وشرح السنة للبغوى:٦/٣٨٢،كتاب الاستئذان......باب تحسين الاسماء،رقم (٣٢٥٢)،وموارد الظمآن كتاب الادب،باب ما جاء فى الاسماء،رقم (١٩٤٤)،ومسند احمد: ٥/١٩٤،رقم (٢٢٠٣٥)،وشعب الايمان:٦/٢٩٣،باب فى حقوق الاولاد...الستون من شعب....رقم (٨٦٣٣)

[3]) فتح البارى:٦/ ٢٨٤،دغه شان اوګورئ،فتح البارى:١٠/ ٥٦٣،وشرح ابن بطال:/٩٣٣٥)_

[4]) صحيح بخارى،كتاب الادب،باب ما يدعى الناس بآبائهم،د حديث مزيد وضاحت دپاره اوګورئ: كشف البارى،كتاب الادب:٥٩٦_٥٩٧،والابواب والتراجم للكاندهلوى:٢/١١٨)_

[5]) قوله: عن ابن عباس رضي الله عنه ":الحديث،مر تخريجه فى الحج،باب لا يحل القتال بمكة)_

مَكَّةَ «لاَ هِجْرَةَ وَلَكِنْ جِهَادٌ وَنِيَّةٌ، وَإِذَا اسْتُنْفِرْتُمْ فَانْفِرُوا». وَقَالَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ «إِنَّ هَذَا الْبَلَدَ حَرَّمَهُ اللَّهُ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ، فَهْوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَإِنَّهُ لَمْ يَحِلَّ الْقِتَالُ فِيهِ لأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَمْ يَحِلَّ لِي إِلاَّ سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، فَهْوَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، لاَ يُعْضَدُ شَوْكُهُ، وَلاَ يُنَفَّرُ صَيْدُهُ، وَلاَ يَلْتَقِطُ لُقَطَتَهُ إِلاَّ مَنْ عَرَّفَهَا، وَلاَ يُخْتَلَى خَلاَهُ». فَقَالَ الْعَبَّاسُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِلاَّ الإِذْخِرَ، فَإِنَّهُ لِقَيْنِهِمْ وَلِبُيُوتِهِمْ. قَالَ «إِلاَّ الإِذْخِرَ». [ر: ۱۵۱۰]

رجال الحديث

①**على بن عبدالله**:دا مشهور محدث على بن عبدالله ابن المدينى رحمه الله دي.د دوى تذكره په كتاب العلم، "باب الفهم في العلم" كښې راغلې ده.(۱)

②**جرير**:دا جرير بن عبد الحميد رحمه الله دې.

③**منصور**:دا منصور بن معتمر سلمى كوفى رحمه الله دې.ددې دواړو حضراتو تذكره په كتاب العلم، "باب من جعل لاهل العلم..... "كښې تيره شوې ده.(۲)

④**مجاهد**:دا لوئې مفسر حضرت مجاهد بن جبرمكى رحمه الله دې.د دوى حالات په كتاب العلم، "باب الفهم في العلم" كښې بيان شوې دى.(۳)

⑤**طاوس**:دا طاوس بن كيسان يمانى رحمه الله دې(۴)

⑥**ابن عباس رضى الله عنهما**:د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما حالات د "بدء الوحى" په اولنى حديث كښې راغلې دى.(۵)

د باب څلورم حديث د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دې،ددې حديث تشريح وړاندې په مختلفو مقاماتو كښې تيره شوې ده.(۶)

ترجمة الباب سره د حديث شريف مطابقت:ترجمة الباب سره ددې حديث په مناسبت كښې څۀ غموض دې،چې د هغې د لرې كولو دپاره مختلفو حضراتو دا لاندينى اقوال ارشاد فرمائيلې دى:

①علامه كرمانى رحمه الله فرمائى چې ترجمة الباب سره د حديث مناسبت ددې قول نه كيدې

---

۱) كشف البارى:۲۹۷/۳)_

۲) كشف البارى:۲۶۸/۳_۲۷۲)_

۳) كشف البارى:۳۰۷/۳)_

۴) د دوى د حالاتو دپاره اوګورئ،كتاب الوضوء،باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين......)_

۵) كشف البارى:۴۳۵/۱،دغه شان اوګورئ،كشف البارى:۲۰۵/۲)_

۶) كشف البارى،كتاب الجهاد:۵۵/۱_۵۶،و:۲۴۷،و:۶۴۸/۲_۱۰۷)_

شی، "وإذا استنفرتم فانفروا" ځکه چې ددې مطلب هم دادې چې حاکمانو او واليانو سره بدعهدی مهٔ کوئ او د دوی مخالفت مهٔ کوئ، ځکه چې امام کله د نفير(د وتلو)حکم اوکړی نو وتل واجب دی،نو هم دا کار ددې خبرې تقاضه کوی چې وعده خلافی دې حرام وی، "لان ايجاب الوفاء بالخروج مستلزم لتحريم الغدر"[1]

۞ علامه کرمانی رحمه الله مزيد فرمائی چې يا امام بخاری رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنهما دا حديث دلته نقل کولو سره دې خبرې طرفته اشاره فرمائيلې ده چې نبی کريم ﷺ په مکه مکرمه کښې قتل وقتال او جنګ کولو سره څهٔ وعده خلافی نهٔ ده کړې،ځکه چې دا خو د الله تعالی په حکم سره وو ،الله تعالی د نبی کريم ﷺ دپاره د ورځې په څهٔ حصه کښې جنګ کول جائز ګرځولې وو ،ددې وجې نه څوک دې دا خيال نهٔ کوی چې نبی کريم ﷺ په مکه مکرمه کښې جنګ کولو سره بدعهدی کړې ده ،ددې وجه ښکاره ده ځکه چې که د الله تعالی اجازت نهٔ وو نو نبی ﷺ دپاره به په مکه مکرمه کښې هيڅکله جنګ کول جائز نهٔ وو ،

لکه علامه کرمانی رحمه الله ليکی: "أو أشار إلى أن النبی صلى الله عليه وسلم لم يغدر باستحلال القتال بمكة بل كان باحلال الله له ساعة، ولولا ذلك لما جاز له"[2]

او هم دا رائې د علامه سندهی رحمه الله هم ده.[3]

۞ابن بطال رحمه الله د ترجمة الباب او د حديث مناسبت بيانولو کښې فرمائی:

د بندګانو دپاره د الله تعالی د حرام کړې شوې څيزونو حيثيت د وعدو او د ميثاق په شان دې،ګويا الله تعالی دوی نه ددې خبرې وعده اخستلې ده چې دوی به ددې حرام کړې شوې څيزونو او منهياتو نه ځان ساتی او دې کښې به نهٔ مبتلا کيږی،نو کوم کس چې ددې خلاف ورزی کوی ګويا هغهٔ دا وعدې پوره نهٔ کړې او الله تعالی سره ئې چې کومه وعده کړې وه نو د هغې خلاف ورزی ئې اوکړه او د وعدو نهٔ پوره کوونکې،د وعدو خلاف ورزی کوونکې په غادرينو او عهد ماتونکو کښې دې.[4]

۞دغه شان کله چې نبی کريم ﷺ مکه مکرمه فتح کړه نو د مکې په اوسيدونکو ئې فضل او احسان اوکړو ،برابره خبره ده چې مسلمانان وی يا منافقين او دا خبره واضحه ده چې په

---

[1]) شرح الکرمانی:۱۴۸/۱۳،وفتح الباری:۲۸۴/۶،وعمدة القاری:۱۰۷/۱۵)_

[2]) شرح الکرمانی:۱۴۹/۱۳،وفتح الباری:۲۸۴/۶،وعمدة القاری:۱۰۷/۱۵)_

[3]) صحيح البخاری بحاشية السندی:۲۰۶/۲،دار المعرفة،بيروت)_

[4]) شرح ابن بطال:۳۷۱/۵،ومثله عن العلامة الکنکوهی رحمه الله فی اللامع (۳۲۹/۷)،حيث قال ومطابقته بالترجمة من حيث انه قال فی خطبته يومئذ: فان دمائکم واموالکم عليکم حرام کحرمة يومکم هذا،فی بلدکم هذا،فی شهرکم هذا"فکان التعرض بشئ منها غدرا وهتکا لحرمة الله تعالی")_

هغوى كښې منافقان هم وو ،بيا نبى ﷺ دا خبره اوفرمائيله چې مکه مکرمه د قيامت پورې د الله تعالى حرمت سره حرامه ده او دا چې دلته د هيچا دپاره قتل وقتال حلال او جائز نۀ دې، چې هرکله معامله دا ده نو په دې کښې چاسره وعده خلافى کول جائز نۀ دى، خواه هغه نيک وى يا بد وى ځکه چې د نبى کريم ﷺ اعلان امان او معافئ دې ټولو ته شاملې دى.[1]

⑤ابن المنير رحمه الله فرمائى: ترجمة الباب سره د حديث مطابقت داسې دې چې نبى کريم ددې خبرې وضاحت کړې دې چې په مکه مکرمه کښې قتل و قتال حرام دې، علاوه د هغه وخت نه د کوم وخت چې الله تعالى په خپله نبى کريم ﷺ ته اجازت ورکړو ،ددې هيڅکله دا مطلب نۀ دې چې دلته مؤمن او صالح وژل حرام دى ځکه چې په دې سره هرځائې او هره ټکړه موصوف ده چې يوځائې کښې هم د يو مؤمن بنده قتل جائز نه دې، بلکه د مکې مکرمې د حرمت تخصيص د هغه فاجر دپاره دې چې د قتل مستحق هم وى چې د داسې کس قتل هم په مکه مکرمه کښې جائز نۀ دې، ددې وجه هغه عهد دې کوم چې الله تعالى مکې مکرمې سره خاص کړې دې چې دلته د فاجر سړى قتل هم صحيح نۀ دې.

اوس که يو سړې يو فاجر سره د مکې مکرمې نه علاوه په يو بل ځائې کښې څۀ وعده اوکړى نو دغه وعده پوره کول لازم دى، ددې خلاف کول حرام دى.

دغه شان په اولنى حديث کښې چې د نيک سړى او بد سړى سره د وعده خلافئ کولو کوم عموم دې نو هغې کښې به قوت راشى او دواړو سره به وعده خلافى کول حرام اوګرځى.[2]

⑥حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى:

ددې خبرې هم احتمال دې چې امام بخارى ددې حديث دلته په ذکر کولو سره د هغه سبب طرفته اشاره کړې وى کوم چې د مکې مکرمې د فتح کولو سبب وو.

لکه د فتح مکه سبب دا وو چې قريشو د نبى کريم ﷺ ملګرې قبيله بنوخزاعه سره وعده خلافى کړې وه، کله چې د بنوخزاعه او بنوبکر (کوم چې د قريشو ملګرى وو) مينځ کښې جنګ شروع شو او قريشو د بنوبکر مدد اوکړو او په بنوخزاعه باندې دواړو (قريش او بنوبکر) حمله اوکړه او ډير کسان ئې د دوى قتل کړل، دغه شان د قريشو او د نبى کريم ﷺ مينځ کښې چې کومه د لسو کالو د صلحې معاهده شوې وه، هغه قريشو ماته کړه.

ددې وعده خلافئ انجام د قريشو دپاره داسې ښکاره شو چې مسلمانانو پرې حمله اوکړه او مکه مکرمه ئې فتح کړه او قريش ډير زيات ذليل او خوار شو او امن وامان ئې طلب کړو ،د قوت، عزت، شان و شوکت نه پس خوار او ذليل شو ،تردې چې د اسلام په قبلولو باندې

---

[1]) شرح ابن بطال:(٣٧١/٥)_

[2]) المتوارى على تراجم ابواب البخارى: ٢٠٠)_

مجبور شو ،حالانكه په زړه سره ئې مسلمانيدل نۀ غوښتل.[1]
ګويا امام بخارى رحمه الله په ترجمة الباب كښې د"البر"په ذريعې سره د مسلمانانو طرفته او د"الفاجر"په ذريعې سره د بنوخزاعه طرفته اشاره فرمائيلې ده ځكه چې په هغوى كښې ډير كسان دغه وخت پورې مسلمانان شوې نۀ وو.[2] والله اعلم بالصواب

براعت اختتام: د امام بخارى رحمه الله عادت دادې چې هغه د هر كتاب په آخره كښې يو لفظ راوړى چې په اختتام باندې دلالت كوى،دې سره د كتاب د اختتام سره سره د انسان د خاتمې طرفته هم اشاره كيږى چې څنګه دا كتاب ختم شو نو دغه شان به ستاسو د ژوند كتاب هم يوه ورځ ختم شى او بند به شى،ددې وجې نه غافل مۀ اوسيږئ.[3]
دلته براعت اختتام يا د كتاب په خاتمه باندې چې كوم لفظ دلالت كوى نو هغه د حافظ صاحب رحمه الله د قول مطابق په دې جمله كښې دې"فهو حرام بحرمة الله إلى يوم القيامة"لكه په يوم القيامة كښې د انسان د خاتمې طرفته هم اشاره ده.[4]
او حضرت شيخ الحديث صاحب رحمه الله د نورو كلماتو او جملو نه براعت ثابت كړې دې.لكه هغوى فرمائى:① "فاذا استنفرتم فانفروا"په دې كښې د براعت اختتام طرفته اشاره ده.
② "يوم القيامة"كښې ددې طرفته دلالت دې.
③ لفظ د"الاذخر"په براعت باندې دلالت كوى كوم چې د يو خاص قسم ګياه دپاره استعماليږى، ددې نه استدلال په دې طور سره دې چې په بعضې طُرُقو كښې ددې نه پس ددې الفاظو زياتوالې هم روايت شوې دې،"فانه لقبورهم"[5] چې"دا د دوى د قبرونو دپاره دې". په دې كښې د انسان خاتمه يعنى د قبر تذكره موجوده ده.
④ يا دا چې جهاد سراسر د مرګ يادونكې دې ځكه چې دا انسان ته مرګ يادوى.[6] والله اعلم بالصواب

---

[1]) تفصيلى واقعې دپاره اوګورئ، كشف البارى،كتاب المغازى،باب غزوة الفتح،٤٩٠_٤٩٢،وسيرة ابن هشام،بدء فتح مكة:٢/٢٦٣)_
[2]) فتح البارى:٦/٢٨٥،والابواب والتراجم للكاندهلوى:١/٢٠٩)_
[3]) اوګورئ،كشف البارى، بدء الوحى:١/٥٥٣)_
[4]) فتح البارى:١٣/٥٤٣،كتاب التوحيد،باب قول الله تعالى:(ونضع الموازين......)،رقم (٧٥٦٣))_
[5]) رواه ابن عبد البر من رواية عبد الوارث.....انظر الاستذكار:٧/٢٣٦،كتاب الجامع،ما جاء فى تحريم المدينة، رقم (٤٥/٦٧٣)،دغه شان اوګورئ، الصحيح للبخارى، كتاب الجنائز،باب الاذخر والحشيش فى القبر، رقم _١٣٤٩))_
[6]) الابواب والتراجم للكاندهلوى:١/٢٠٩)_

د فرض الخمس والجزیة والموادعة خلاصه: کتاب فرض الخمس والجزیه کښې ټول احادیث ۱۱۲ دی، چې په هغې کښې ۱۷ معلق او ۹۹ موصول دی، په دې کښې ۲۷ حدیثونه وړاندې تیر شوي دی او ۴۹ حدیثونه داسې دی چې هغه امام بخاری رحمه الله په اول ځل باندې دلته ذکر کړې دی په اول ځل چې کوم احادیث ذکر کړې شوي دی نو په هغې کښې ۱۲ احادیث داسې دی چې د هغې تخریج امام مسلم رحمه الله نۀ دې کړې ګویا متفق علیه حدیثونه ۳۳ دی او په دې کښې د صحابه کرامو رضی الله عنهم او د تابعینو وغیره رحمهم الله ۲۰ آثار هم دی.(۱) والله اعلم

وهذا آخر ما أردنا إيراده هنا من شرح أحاديث كتاب الخمس والجزية من صحيح البخاري، رحمه الله تعالى، للشيخ الامام المحدث الجليل سليم الله خان، حفظه الله ورعاه، ومتعنا الله بطول حياته بصحة وعافية.

وقد وقع الفراغ من تسويده، وإعادة النظر فيه، ثم تصحيح ملازم الطبع يوم الثلثاء ۲۷ رمضان المبارك ۱۴۳۱هـ الموافق ۷ ستمبر ۲۰۱۰م.

والحمد لله الذى بنعمته تتم الصالحات، وصلى الله على النبى الامى وآله وصحبه وتابعيهم، وسلم عليه ما دامت الارض والسموات.

رتبه و راجع نصوصه وعلق عليه حبيب الله محمد زكريا عضو قسم التحقيق والتصنيف الاستاذ بالجامعة الفاروقية، ووفقه الله تعالى لاتمام باقى الكتب كما يحبه ويرضاه وهو على كل شئ قدير، ولا حول ولا قوة الا بالله العلى العظيم، ويليه إن شاء الله "كتاب بدء الخلق".

•••

(۱) فتح الباری: ۶/۲۸۵)_

مصادر و مراجع

۱۔ القرآن الكريم

۲۔ الآحاد و المثاني ، الامام الحافظ ابو بكر احمد بن عمرو بن ابي عاصم الشيباني ، رحمه الله ، المتوفى ۲۸۷ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت۔

۳۔ الابواب والتراجم لصحيح البخاري ، شيخ الحديث مولانا محمد زكريا الكاندهلوى رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲م ، ايچ ايم سعيد كمپنى كراچى۔

۴۔ الاحسان بترتيب صحيح ابن حبان ، امام ابو حاتم محمد بن حبان بستى رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۳۵۴ ، مؤسسة الرسالة بيروت۔

۵۔ احكام القرآن ، امام ابو بكر احمد بن على رازى جصاص ، رحمه الله ، متوفىٰ ۳۷۰ ، دار الكتاب العربي و دار الكتب العلمية بيروت ، الطبعة الثانية ۱۴۲۴ھ۔

۶۔ احكام القرآن ، الامام ابو بكر محمد بن عبدالله المعروف بابن العربي رحمه الله ، المتوفىٰ ۵۴۳ھ ، دار الكتب العلمية بيروت ، الطبعة الثانية ۱۴۲۴ھ۔

۷۔ احكام القرآن ، تاليف جماعة من العلماء الربانيين ، على ضوء ما افاده حكيم الامة اشرف على التهانوى ، رحمه الله ، ادارة القرآن والعلوم الاسلامية ، كراتشى ، الطبعة الاولىٰ ۱۴۱۳ھ۔

۸۔ احياء علوم الدين ، امام محمد بن محمد الغزالى رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۵۰۵ھ ، دار احياء التراث العربي بيروت

۹۔ اخبار المدينة ، الامام ابو زيد عمر بن شبة النميرى البصرى ، رحمه الله ، المتوفى ۲۶۲ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت۔

۱۰۔ اخبار مكة فى قديم الدهر و حديثه ، الامام ابو عبد الله محمد بن اسحاق المكى الفاكهى ، رحمه الله ، المتوفى ۲۷۲ھ ، دار خضر ، بيروت ۱۴۱۴ ، الطبعة الثانية۔

۱۱۔ ارشاد السارى شرح صحيح البخارى ، ابو العباس شهاب الدين احمد القسطلانى ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۹۲۳ھ ، المطبعة الكبرىٰ الاميرية مصر ، طبع سادس ۱۳۰۴ھ۔

۱۲۔ الاسامى و الكنى ، الامام ابو عبد الله احمد بن حنبل الشيبانى ، رحمه الله ، المتوفى ۲۴۱ھ ، مكتبة دار الاقصىٰ ، الكويت ، الطبعة الاولىٰ ۱۴۰۶ھ۔

۱۳۔ الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الامصار و علماء الاقطار ----- ، ابو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۴۶۳ھ ، دار احياء التراث العربي بيروت ، الطبعة الاولىٰ ۱۴۲۱ھ۔

۱۴۔ الاستيعاب فى اسماء الاصحاب (بهامش الاصابة) ، ابو عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۴۶۳ھ ، دار الفكر بيروت ، و مطبوع فى مجلدين ، الطبعة الاولىٰ ، ۱۴۲۱ھ

۱۵۔ اسد الغابة فى معرفة الصحابة ، عز الدين ابو الحسين على بن محمد الجزرى المعروف بابن الاثير ، رحمه الله تعالىٰ ، المتوفىٰ ۶۳۰ھ ، دار الكتب العلمية بيروت۔

۱۶۔ الاسماء المبهمة ، الخطيب البغدادى ، رحمه الله ، المتوفى ۴۶۳ھ۔

۱۷۔ الاشباہ والنظائر مع شرحہ للحموی، العلامۃ زین الدین بن ابراھیم المعروف بابن نجیم الحنفی، رحمہ اللہ، المتوفی ۹۷۰ھ، ادارۃ القرآن والعلوم الاسلامیۃ، کراتشی۔

۱۸۔ اعلام الحدیث، امام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۳۸۸ھ، مرکز احیاء التراث الاسلامی جامعۃ ام القریٰ مکۃ مکرمۃ۔

۱۹۔ اعلاء السنن، علامہ ظفر احمد عثمانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۹۴ھ، ادارۃ القرآن کراچی۔

۲۰۔ الاقناع فی حل الفاظ ابی شجاع، للامام محمد بن احمد الشربینی الخطیب، رحمہ اللہ، المتوفی ۹۷۷ھ، دار الفکر، بیروت ۱۴۱۵ھ۔

۲۱۔ اکمال تھذیب الکمال، العلامۃ الھمام علاء الدین مغلطای بن قلیج الحنفی، رحمہ اللہ، المتوفی ۷۶۲ھ، الفاروق الحدیثۃ للطباعۃ والنشر، الطبعۃ الاولی ۱۴۲۲ھ۔

۲۲۔ الاکمال فی رفع الارتیاب عن المؤتلف والمختلف فی الاسماء والکنی والانساب، الامیر الحافظ ابن ماکولا، رحمہ اللہ، المتوفی ۴۷۵ھ، دائرۃ المعارف العثمانیۃ، الھند۔

۲۳۔ اکمال المعلم شرح صحیح المسلم، العلامۃ القاضی ابو الفضل عیاض الیحصبی رحمہ اللہ، المتوفی ۵۴۴ھ الام (انظر کتاب الام)۔

۲۴۔ اکمال اکمال المعلم شرح صحیح المسلم، ابو عبد اللہ محمد بن خلفۃ الوشتانی الابی المالکی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۸۲۸ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت۔

۲۵۔ الانساب، ابو سعد عبد الکریم بن محمد بن منصور السمعانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۵۶۲ھ، دار الجنان، بیروت، طبع اول ۱۴۰۸ھ / ۱۹۸۸م۔

۲۶۔ اوجز المسالک الیٰ مؤطا مالک، شیخ الحدیث حضرت مولانا زکریا الکاندھلوی، رحمہ اللہ، متوفی ۱۴۰۲ھ، مطابق ۱۹۸۲م، دار القلم، دمشق، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۴ھ۔

۲۷۔ البحر الرائق شرح کنز الدقائق، العلامہ بن نجیم المصری الحنفی، رحمہ اللہ، المتوفیٰ ۹۷۰ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت۔

۲۸۔ بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع، ملک العلماء علاء الدین ابو بکر بن مسعود الکاسانی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۵۸۷ھ، دار الکتب العلمیۃ، بیروت۔

۲۹۔ بدایۃ المجتھد، علامہ قاضی ابو الولید محمد بن احمد بن رشد القرطبی، متوفیٰ ۵۹۵ھ، مصر طبع خاص، ودار الکتب العلمیۃ، بیروت، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۲۴ھ۔

۳۰۔ البدایۃ والنھایۃ، حافظ عماد الدین ابو الفداء اسماعیل بن عمر المعروف بابن کثیر، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۷۷۴ھ، مکتبۃ المعارف بیروت، طبع ثانی ۱۹۷۷م۔

۳۱۔ البدر الساری حاشیۃ فیض الباری، حضرت مولانا بدر عالم میرٹھی صاحب، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۸۵ھ، ربانی بکڈپو دھلی، مطبوعہ: ۱۹۸۰م۔

۳۲۔ بذل المجھود فی حل ابو داؤد، علامہ خلیل احمد سھارنپوری، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۳۴۶ھ، مطبعۃ ندوۃ العلماء لکھنؤ ۱۳۹۳ھ / ۱۹۷۳م و مرکز الشیخ ابی الحسن الندوی، یوپی، الھند، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۷ھ۔

۲۳۔ البنایة شرح الهدایة ، العلامة بدر الدین عینی محمود بن احمد ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۸۵۵ ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۰ ھ ۔
۲۴۔ تاج العروس من جواهر القاموس ، ابو الفیض سید محمد بن محمد المعروف بالمرتضیٰ الزبیدی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۲۰۵ ھ ، دار مکتبة الحیاة ، بیروت و دار الهدایة ۔
۲۵۔ تاریخ الاسلام اردو ، مولانا اکبر شاہ نجیب آبادی ، نفیس اکیڈمی ، اردو بازار کراچی ۔
۲۶۔ تاریخ الامم و الملوک (تاریخ الطبری) ، الامام ابو جعفر محمد بن جریر الطبری ، رحمه الله ، المتوفی ۳۱۰ ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الثالثة ، ۱۴۲۶ ھ ۔
۲۷۔ تاریخ بغداد او مدینة السلام ، حافظ احمد بن علی المعروف بالخطیب البغدادی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۶۳ ھ ، دار الکتاب العربی بیروت ۔
تاریخ الطبری ، انظر (تاریخ الامم و الملوک) ۔
۲۸۔ تاریخ عثمان بن سعید الدارمی ، المتوفی ۲۸۰ ھ ، عن ابی زکریا یحیی بن معین ، المتوفی ۲۳۳ ھ ، دار المامون للتراث ، ۱۴۰۰ ھ ۔
۲۹۔ التاریخ الصغیر ، امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۵۶ ھ ، دار المعرفة بیروت ۔
۳۰۔ التاریخ الکبیر ، امیر المؤمنین فی الحدیث محمد بن اسماعیل البخاری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۵۶ ھ ، دار الکتب العلمیة بیروت ۔
تاریخ مدینة دمشق و ذکر فضلها و تسمیة من حلها من الاماثل ، ابو القاسم علی بن الحسن ابن هبة الله الشافعی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۷۱ ھ ، دار الفکر ، بیروت ۱۹۹۵ م ۔
۳۲۔ تحفه اثنا عشریه (فارسی) ، شاہ عبد العزیز محدث دہلوی ، رحمه الله ، متوفی ۱۲۳۹ ھ ، سہیل اکیڈمی ، لاہور ، پاکستان ۔
۳۳۔ تحفة الاشراف بمعرفة الاطراف ، ابو الحجاج جمال الدین یوسف بن عبد الرحمن المزی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۷۴۲ ھ ، المکتب الاسلامی بیروت ، طبع دوم ۱۴۰۳ ھ ۔
۳۴۔ تحفة الباری بشرح صحیح البخاری ، شیخ الحدیث زکریا بن محمد الانصاری ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفیٰ ۹۲۶ ھ ، دار الکتب العلمیة بیروت ، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۵ ھ ۔
۳۵۔ تدریب الراوی بشرح تقریب النواوی ، حافظ جلال الدین عبد الرحمن سیوطی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۹۱۱ ھ ، المکتبة العلمیة مدینه منوره ۔
۳۶۔ تذکرة الحفاظ ، حافظ ابو عبد الله شمس الدین محمد بن عثمان الذهبی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۹۱۱ ھ ، دائرة المعارف العثمانیة ، الهند ۔
۳۷۔ التصریح بما تواتر فی نزول المسیح ، امام العصر ، المحدث الکبیر محمد انور شاہ الکشمیری ، ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۱۳۵۲ ھ ، مکتبه دار العلوم کراتشی ۔

۴۸۔ التعلیق الممجد المطبوع مع المؤطا لمحمد، ابو الحسنات محمد عبد الحی اللکنوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۱۳۰۴ھ، قدیمی کتب خانہ کراتشی۔
۴۹۔ تعلیقات الخطیب علی الفتح المطبوع مع فتح الباری، محب الدین الخطیب، رحمہ اللہ تعالیٰ
۵۰۔ تعلیقات علی بذل المجهود، شیخ الحدیث محمد زکریا کاندھلوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفی ۱۴۰۲ھ، المکتبة التجاریة، ندوة العلماء لکهنؤ الطبعة الثالثة ۱۳۹۳ھ / ۱۹۷۳م، و مرکز الشیخ ابی الحسن الندوی الهند
۵۱۔ تعلیقات علی تحریر تقریب التهذیب الدکتور بشار عواد معروف و الشیخ شعیب ارنؤوط، حفظهما اللہ، مؤسسة الرسالة، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۷ھ۔
۵۲۔ تعلیقات علی تهذیب التهذیب، المطبوع بذیل تهذیب التهذیب۔
۵۳۔ تعلیقات علی تهذیب الکمال، دکتور بشار عواد معروف، حفظه اللہ تعالیٰ، مؤسسة الرسالة، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۳ھ۔
۵۴۔ تعلیقات علی الکاشف للذهبی، شیخ محمد عوامة / شیخ احمد محمد نمر الخطیب حفظهما اللہ، مؤسسة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۳ھ۔
۵۵۔ تعلیقات علی کوکب الدری، مولانا شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا الکاندھلوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، المتوفیٰ ۱۴۰۲ھ۔
۵۶۔ تعلیقات علی لامع الدراری، شیخ الحدیث مولانا محمد زکریا الکاندھلوی، رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۱۴۰۲ھ / ۱۹۸۲م، مکتبہ امدادیہ، مکہ مکرمہ۔
۵۷۔ تعلیقات علی المصنف، الشیخ محمد عوامه، حفظه اللہ ورعاہ، ادارة القرآن والعلوم الاسلامیة، کراتشی، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۸ھ۔
۵۸۔ تغلیق التعلیق، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر رحمہ اللہ تعالیٰ، متوفیٰ ۸۵۲ھ، المکتب الاسلامی، ودار عمار، والمکتبة الاثریة، لاهور، پاکستان۔
۶۰۔ تفسیر آیات الاحکام من القرآن، الشیخ محمد علی الصابونی، حفظه اللہ و رعاہ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۲۵ھ۔
۶۱۔ تفسیر البغوی المسمی بمعالم التنزیل، الامام ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی، رحمہ اللہ، المتوفی ۵۱۶ھ، دار المعرفة، بیروت۔
۶۲۔ تفسیر البیضاوی مع حاشیة الشهاب، الامام ابو سعید عبد اللہ بن عمر البیضاوی، رحمہ اللہ، المتوفی ۶۸۱ھ دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۱۷ھ۔
تفسیر الثعلبی (انظر الکشف والبیان)۔
۶۳۔ تفسیر السمرقندی المسمی بحر العلوم، الامام الفقیه نصر بن محمد ابو اللیث السمرقندی، رحمہ اللہ، المتوفی ۳۷۵ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت۔
۶۴۔ تفسیر السمعانی ابو المظفر منصور بن محمد السمعانی رحمہ اللہ المتوفی ۴۸۹ھ دار الوطن الریاض، ۱۴۱۸ھ

۶۴۔ تفسیر الطبری (جامع البیان)، امام محمد بن جریر الطبری، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۳۱۰ھ، دار المعرفة، بیروت۔
۶۵۔ تفسیر القرآن العظیم، حافظ ابو الفداء عماد الدین اسماعیل بن عمر ابن کثیر دمشقی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۷۴ھ، دار احیاء الکتب العربیة۔
۶۶۔ تفسیر القرطبی (الجامع لاحکام القرآن)، امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری القرطبی، رحمه الله تعالیٰ متوفی ۶۷۱ھ، دار الفکر، بیروت۔
۶۷۔ التفسیر الکبیر، (تفسیر الرازی او مفاتیح الغیب)، الامام ابو عبدالله فخر الدین محمد بن عمر الرازی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۰۶ھ، مکتب الاعلام الاسلامی، ایران۔
۶۸۔ تفسیر المنار، السید الامام محمد رشید رضا المصری، رحمه الله، المتوفی ۱۹۳۵م، دار الکتب العلمیة بیروت، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۶ھ۔
۶۹۔ تفسیر النسفی (مدارک التنزیل و حقائق التاویل)، ابو البرکات عبد الله بن احمد النسفی، رحمه الله، المتوفی ۷۱۰ھ، المکتبة العلمیة، لاهور، پاکستان۔
۷۰۔ تقریب التهذیب، حافظ ابن حجر عسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۳ھ۔
۷۱۔ تقرایرات الرافعی المسماة: التحریر المختار لرد المحتار، الامام العلامة عبد القادر بن مصطفیٰ البیساری الرافعی الحنفی، رحمه الله، المتوفی ۱۳۲۳ھ، مکتبه رشیدیه، کوئٹه۔
۷۲۔ التقریر و التحریر فی علم الاصول، الجامع بین اصطلاحی الحنفیة و الشافعیة، ابن امیر الحاج، رحمه الله، المتوفی ۸۷۹ھ، دار الفکر، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۷ھ۔
۷۳۔ تکلمة فتح الملهم، مولانا محمد تقی عثمانی صاحب مدظلهم، مکتبه دار العلوم کراچی و دار احیاء التراث العربی، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۶ھ۔
۷۴۔ التلخیص الحبیر فی تخریج احادیث الرافعی الکبیر، حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله، متوفی ۸۵۲ھ، دار نشر الکتب الاسلامیة لاهور، و دار الکتب العلمیة، بیروت ۱۴۱۹ھ۔
۷۵۔ تلخیص المستدرک (مع المستدرک)، حافظ شمس الدین محمد بن احمد عثمان ذهبی رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۴۸ھ، دار الفکر بیروت۔
۷۶۔ التمهید لما فی الموطا من المعانی و الاسانید، حافظ ابو عمر یوسف بن عبد الله بن محمد عبد البر مالکی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۴۶۳ھ، المکتبة التجاریة، مکة المکرمة۔
۷۷۔ تنزیه الشریعة المرفوعة عن الاحادیث الشنیعة الموضوعة، الامام ابو الحسن علی بن محمد ابن عراق الکنانی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۹۶۳ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، الطبعة الثانیة ۱۴۰۱ھ۔
۷۸۔ تنویر المقباس من تفسیر ابن عباس، المنسوب الی عبد الله بن عباس رضی الله عنهما، المتوفی ۶۸ھ، جمعه محمد بن یعقوب الفیروز آبادی، رحمه الله، المتوفی ۸۱۷ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت۔
۷۹۔ توضیح المشتبه، حافظ شمس الدین ذهبی، رحمه الله، متوفی ۷۴۸ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۲۴ھ۔

۸۰۔ تہذیب الاسماء و اللغات ، امام محی الدین ابو زکریا یحیی بن شرف النووی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۶۷۶ ھ ، ادارۃ الطباعة المنیریة۔
۸۱۔ تہذیب تاریخ دمشق الکبیر ، الامام الحافظ ابو القاسم علی المعروف بابن عساکر الشافعی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۷۱ ھ ، دار المسیرۃ ، بیروت ، الطبعة الثانية ۱۳۹۹ ھ۔
۸۲۔ تہذیب التہذیب ، حافظ ابن حجر عسقلانی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۸۵۲ ھ ، دائرۃ المعارف النظامية ، حیدر آباد دکن ۱۳۲۵ ھ۔
۸۳۔ تہذیب سنن ابی داود ، الامام ابن قیم الجوزية ، رحمه الله ، المتوفی ۷۵۱ ھ ، مطبعة انصار السنة المحمدية ، ۱۳۶۷ھ۔
۸۴۔ تہذیب الکمال ، حافظ جمال الدین ابو الحجاج یوسف بن عبد الرحمن مزی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۲ ھ ، مؤسسة الرسالة ، طبع اول ، ۱۴۱۳ ھ۔
۸۵۔ الثقات (کتاب الثقات) ، حافظ ابو حاتم محمد بن حبان بستی ، رحمه الله ، متوفی ۳۵۴ ھ ، دائرۃ المعارف العثمانية ، حیدر آباد ، ۱۳۹۳ ھ۔
۸۶ ۔ جامع الاصول من حدیث الرسول ، علامه مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد بن الاثیر الجزری ، رحمه الله ، متوفی ۶۰۶ ھ ، دار الفکر ، بیروت۔
جامع البیان (دیکھئے ، تفسیر الطبری)
۸۷۔ جامع الترمذی ، (سنن ترمذی) ، امام ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورۃ الترمذی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۷۹ھ ، سعید کراچی / دار احیاء التراث العربی۔
۸۸۔ الجامع الصغیر من احادیث البشیر النذیر ، الامام جلال الدین السیوطی ، رحمه الله ، المتوفی ۹۱۱ھ ، دار الکتب العلمية ، بیروت۔
الجامع لاحکام القرآن (تفسیر القرطبی)۔
۸۹۔ جامع المسانید و السنن ، الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابی حاتم الرازی ، رحمه الله ، المتوفی ۷۷۴ ھ دار الفکر ، بیروت ، الطبعة الثانية ، ۱۴۲۲ ھ۔
۹۰۔ الجرح والتعدیل ، الامام الحافظ عبد الرحمن بن ابی حاتم الرازی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفیٰ ۳۲۷ھ ، دار الکتب العلمية ، بیروت ، الطبعة الثانية ، ۱۴۲۲ ھ۔
۹۱۔ جمع الجوامع (الجامع الکبیر و الجامع الصغیر و زوائده) الامام جلال الدین السیوطی ، رحمه الله ، المتوفی ۹۱۱ھ ، دار الکتب العلمية ، بیروت ، الطبعة الاولیٰ ۱۴۲۱ ھ۔
۹۲ ۔ جمهرۃ انساب العرب ، ابو محمد علی بن احمد بن سعد بن حزم الاندلسی ، ، رحمه الله ، المتوفی ۴۵۶ھ ، دار الکتب العلمية ، بیروت ، ۱۴۲۴ ھ ، الطبعة الثالثة ۔
۹۳ ۔ الجوهرۃ النقی فی الرد علی البیهقی ، المطبوع فی ذیل السنن الکبری ، العلامة علاء الدین الشهیر بابن الترکمانی ، رحمه الله ، المتوفی ۷۴۵ ھ ، نشر السنة ، ملتان ، پاکستان
حاشیة ابن عابدین (انظر رد المحتار)
۹۵ ۔ حاشیة الجمل علی الجلالین (الفتوحات الالهية) الامام العلام سلیمان الجمل رحمه الله المتوفی ۱۲۰۴ھ ، قدیمی

۹۶ ـ حاشية الدسوقى على الشرح الكبير ، الامام العلامة محمد بن احمد الدسوقى المالكى ، رحمه الله ، المتوفى۱۲۳۰ھ ، دار الكتب العلمية ، الطبعة الثانية ، ۱۴۲۴ ـ
۹۷ ـ حاشية سبط ابن العجمى على الكاشف ، امام برهان الدين ابراهيم بن محمد سبط ابن العجمى الحلبى ، رحمه الله ، متوفى۸۴۱ھ ، شركة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن ـ
۹۸ ـ حاشية السندى على البخارى ، امام ابو الحسن نور الدين محمد بن عبد الهادى السندى ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ۱۱۳۸ھ ، دار المعرفة ، بيروت ـ
۹۹ ـ حاشية السندى على مسلم ، المطبوع مع صحيح مسلم ، الامام ابو الحسن السندى ، رحمه الله ، متوفى ۱۱۳۸ھ ، قديمى كتب خانه كراتشى ـ
۱۰۰ ـ حاشية السهارنفورى ، المطبوع مع صحيح البخارى ، مولانا احمد على السهارنفورى ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ۱۲۹۷ھ ، طبع قديمى ـ
۱۰۱ ـ حاشية الشهاب المسماة : عناية القاضى و كفاية الراضى ، على البيضاوى ، القاضى شهاب الدين احمد بن محمد بن عمر الخفاجى ، رحمه الله ، المتوفى۱۰۶۹ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ـ
۱۰۲ ـ الحاوى فى سيرة الامام الطحاوى ، المطبوع مع شرح معانى الآثار ، امام اهل السنة العلامة محمد زاهد الكوثرى ، رحمه الله ـ
۱۰۳ ـ الخصائص الكبرى ، الامام جلال الدين السيوطى ، رحمه الله تعالىٰ ، ۹۱۱ھ ، دار الكتب العلمية ، بيروت ـ
۱۰۴ ـ خصائل نبوى شرح شمائل ترمذى (اردو) شيخ الحديث محمد زكريا كاندهلوى رحمه الله متوفى ۱۴۰۲ھ
۱۰۵ ـ خلاصة الخزرجى ، (خلاصة تذهيب تهذيب الكمال) ، علامه صفى الدين خزرجى ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۹۲۳ھ کے بعد ، مكتب المطبوعات الاسلامية بحلب ـ
۱۰۶ ـ دائره معارف اسلاميه (اردو) ، اساتذه جامعه پنجاب ، دانش گاه پنجاب ، لاهور ، نقش ثانى ۱۹۸۰م ـ
۱۰۷ ـ الدر المختار ، علامه علاء الدين محمد بن على بن محمد الحصكفى ، رحمه الله تعالىٰ ، متوفىٰ ۱۰۸۸ھ ، مكتبه عارفين ، پاكستان چوک كراچى ـ
۱۰۹ ـ الديباج على صحيح مسلم بن الحجاج ، ابو الفضل عبد الرحمن بن ابى بكر جلال الدين السيوطى ، رحمه الله ، المتوفى۹۱۱ھ ، ادارة القرآن كراتشى ، الطبعة الاولىٰ ، ۱۴۱۲ھ ـ
۱۱۰ ـ ديوان الحماسة (المحشى) ، ابو تمام حبيب بن اوس الطائى ، رحمه الله ، المتوفى ۲۰۲ھ ، دار الحديث ملتان ، پاكستان ـ
۱۱۱ ـ ذخائر المواريث فى الدلالة على مواضع الحديث ، العلامة عبد الغنى بن اسماعيل بن عبد الغنى النابلسى ، رحمه الله ، متوفى۱۱۴۳ھ ، دار المعرفة ، بيروت ـ
۱۱۲ ـ رد المحتار ، علامه محمد امين بن عمر بن عبد العزيز عابدين شامى ، رحمه الله ، متوفى۱۲۵۲ھ ، مكتبه رشيديه ، كوئٹه ـ
۱۱۳ ـ رسالة شرح تراجم ابواب البخارى ، (مطبوعه مع صحيح البخارى) ، حضرت مولانا شاه ولى الله ، رحمه الله ، متوفى۱۱۷۶ھ ، قديمى ـ

۱۱۴۔ رفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب، تاج الدین ابو النصر عبد الوهاب بن علی السبکی، رحمه الله، المتوفی ۷۷۱ھ، عالم الکتب، بیروت، الطبعة الاولیٰ ۱۴۱۹ھ۔
روائع البیان (انظر تفسیر آیات الاحکام)۔
۱۱۵۔ روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی، ابو الفضل شهاب الدین سید محمود آلوسی بغدادی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۱۲۷۰ھ، مکتبه امدادیه، ملتان۔
۱۱۶۔ الروض الانف فی تفسیر احادیث السیرة النبویة لابن هشام، الامام المحدث ابو القاسم عبد الرحمن السهیلی، رحمه الله، المتوفی ۵۰۸ھ، عبد التواب اکیڈمی، ملتان۔
۱۱۷۔ زاد المعاد من هدی خیر العباد، حافظ شمس الدین ابو عبد الله بن ابی بکر المعروف بابن القیم، رحمه الله، متوفی ۷۵۱ھ، مؤسسة الرسالة۔
۱۱۸۔ سبل السلام شرح بلوغ المرام، السید الامام محمد بن اسماعیل الصنعانی المعروف بالامیر، رحمه الله، المتوفی ۱۱۸۲ھ، دار احیاء التراث العربی، بیروت، الطبعة الخامسة۔
۱۱۹۔ سنن ابن ماجه، امام ابو عبد الله محمد بن ماجه، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۷۳ھ، قدیمی / دار الکتاب المصری قاهره۔
۱۲۰۔ سنن ابی داؤد، امام ابو داؤد سلیمان بن الاشعث السجستانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۷۵ھ، ایچ ایم سعید کمپنی /دار احیاء السنة النبویة۔
۱۲۱۔ سنن الدار قطنی، حافظ ابو الحسن علی بن عمر الدارقطنی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۳۸۵ھ، دار نشر الکتب العلمیة، بیروت، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۳ھ / ۲۰۰۲م۔
۱۲۲۔ سنن الدارمی، امام ابو محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۲۵۵ھ، قدیمی
۱۲۳۔ سنن سعید بن منصور، الامام الحافظ سعید بن منصور بن شعبة الخراسانی المکی، رحمه الله، المتوفی ۲۲۷ھ، دار الکتب العلمیة، بیروت۔
۱۲۴۔ السنن الصغریٰ للنسائی، امام ابو عبد الرحمن احمد بن شعیب النسائی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۳۰۳ھ، قدیمی / دار السلام ریاض۔
۱۲۵۔ السنن الکبری للبیهقی، امام حافظ ابو بکر احمد بن الحسین بن علی البیهقی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۴۵۸ھ، دار الکتب العلمیة بیروت۔
۱۲۶۔ سیر اعلام النبلاء، حافظ ابو عبد الله شس الدین محمد بن احمد بن عثمان ذهبی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۴۸ھ، مؤسسة الرسالة۔
۱۲۷۔ سیر اعلام النبلاء، حافظ ابو عبد الله سمش الدین محمد بن احمد بن عثمان ذهبی، رحمه الله، متوفی ۷۴۸ھ، مؤسسة الرسالة۔
السیر الکبیر (انظر کتاب السیر الکبیر)۔
۱۲۸۔ السیرة الحلبیة (انسان العیون)، علامه علی بن برهان الدین الحلبی، رحمه الله، المتوفی ۱۰۴۴ھ، المکتبة الاسلامیة، بیروت۔

۱۲۹۔ السیرۃ النبویۃ ، الامام ابو محمد عبد الملک بن ہشام المعافری ، رحمہ اللہ ، متوفی ۲۱۳ ھ ، مطبعۃ مصطفی البابی الحلبی بمصر ، ۱۳۵۵ ھ ، والمکتبۃ العلمیۃ ، بیروت۔

۱۳۰۔ شرح علل الترمذی ، الامام الحافظ ابن رجب الحنبلی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۷۹۵ ھ۔

۱۳۱۔ الشرح الکبیر ، للامام الدردیر المالکی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۲۰۱ ھ ، المطبوع من حیث المتن مع حاشیۃ الدسوقی ، رحمہ اللہ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت۔

۱۳۲۔ شرح التوضیح (التلویح) ، العلامۃ سعد الدین التفتازانی الشافعی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۷۹۳ ھ ، میر محمد کتب خانہ ، کراچی۔

۱۳۳۔ شرح ابن بطال ، امام ابو الحسن علی بن خلف بن عبد الملک المعروف بابن بطال ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۴۴۹ ھ ، مکتبہ الرشد ، الریاض ، الطبعۃ الاولیٰ ، ۱۴۲۰ ھ۔

۱۳۴۔ شرح الزرقانی علی المؤطا ، شیخ محمد بن عبد الباقی بن یوسف الزرقانی المصری ، رحمہ اللہ ، متوفی ۱۱۲۲ ھ ، دار الفکر ، بیروت۔

۱۳۵۔ شرح السنۃ ، الامام المحدث ابو محمد الحسین بن مسعود البغوی ، رحمہ اللہ ، ۵۱۶ ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الثانیۃ ، ۱۴۲۴ ھ۔

شرح الطیبی (دیکھیے ، الکاشف عن حقائق السنن)

۱۳۶۔ شرح سنن ابن ماجہ المسمی ب انجاح الحاجۃ ، الشیخ عبد الغنی المجددی الدھلوی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۲۹۵ ھ ، وتعلیقات لفخر الحسن المحدث الگنگوھی ، رحمہ اللہ ، قدیمی کتب خانہ ، کراتشی۔

۱۳۷۔ شرح السیر الکبیر الامام محمد بن احمد السرخسی رحمہ اللہ المتوفی ۴۹۰ ھ دار الکتب العلمیۃ بیروت

شرح الشفاء (انظر : نسیم الریاض)

شرح القسطلانی (دیکھئے ارشاد الساری)

۱۳۸۔ شرح الکرمانی (الکوکب الدراری) علامہ شمس الدین محمد بن یوسف بن علی الکرمانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۸۶ ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔

۱۳۹۔ شرح مشکل الآثار ، الامام المحدث ابو جعفر احمد بن محمد سلامۃ الطحاوی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۳۲۱ ھ ، مؤسسۃ الرسالۃ بیروت ، الطبعۃ الثانیۃ ۱۴۲۷ ھ۔

۱۴۰۔ شرح معانی الآثار الامام المحدث ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامۃ الطحاوی رحمہ اللہ ، المتوفی ۳۲۱ ھ ، میر محمد کتب خانہ آرام باغ ، کراچی۔

۱۴۱۔ شرح النقایہ ، الامام علی بن محمد سلطان القاری الحنفی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۱۰۱۴ ھ ، ایچ ایم سعید کمپنی ، کراچی۔

۱۴۲۔ شرح النووی علی صحیح مسلم امام ابو زکریا یحییٰ بن شرف النووی رحمہ اللہ تعالیٰ المتوفیٰ ۶۷۶ ھ قدیمی

۱۴۳۔ الشفاء بتعریف حقوق المصطفی ، للامام القاضی عیاض المالکی الیحصبی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۵۴۴ ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الثانیۃ ، ۱۴۲۲ ھ۔

۱۴۴۔ الشمائل المحمدیۃ ، الامام ابو عیسیٰ محمد بن عیسیٰ بن سورۃ الترمذی رحمہ اللہ ، المتوفی ۲۷۹ھ ، دار الکتب العلمیۃ بیروت ۱۴۲۷ھ۔
۱۴۵۔ الصحاح (قاموس عربی ۔ عربی) ، الامام اسماعیل بن حماد الجوهری ، رحمه الله ، المتوفی ۳۹۳ھ ، دار المعرفة ، بیروت ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۸ھ۔
۱۴۶۔ الصحیح للبخاری ، امام ابو عبداللہ محمد بن اسمعیل البخاری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفیٰ ۲۵۲ ھ ، قدیمی کتب خانہ ، کراچی / دار السلام ، ریاض ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۱۷ھ۔
۱۴۷۔ الصحیح لمسلم ، امام مسلم بن الحجاج القشیری النیسابوری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۲۶۱ھ ، قدیمی کتب خانہ ، کراچی / دار السلام ، ریاض۔
الضعفاء الکبیر (انظر کتاب الضعفاء الکبیر)۔
۱۴۸۔ الطبقات الکبریٰ ، الامام ابو محمد بن سعد ، رحمہ اللہ ، المتوفیٰ ۲۳۰ھ ، دار صادر بیروت۔
۱۴۹۔ طرح التثریب فی شرح التقریب ، امام زین الدین ، ابو الفضل عبد الرحیم بن الحسین العراقی ، المتوفی ۸۰۶ھ ، و ولدہ الحافظ ابو زرعۃ العراقی ، المتوفی ۸۲۶ھ ، مکتبہ نزار مصطفی الباز ، مکۃ مکرمۃ۔
۱۵۰۔ العلل الواردة فی الاحادیث النبویة ، الشیخ الامام ابو الحسن علی بن عمر الدارقطنی ، رحمه الله ، المتوفی ۳۸۵ھ ، دار طیبة ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۲ھ۔
۱۵۱۔ العلل المتناهیة فی الاحادیث الواهیة ، الامام عبد الرحمن ابن الجوزی ، ، رحمه الله ، المتوفی ۵۹۷ھ۔
۱۵۲۔ عمدۃ القاری ، الامام بدر الدین ابو محمد بن محمود احمد العینی ، رحمہ اللہ ، متوفی ۸۵۵ھ ، ادارۃ الطباعۃ المنیریۃ۔
۱۵۳۔ غریب الحدیث ، الامام احمد بن محمد الخطابی البستی ، رحمه الله ، المتوفی ۳۸۸ھ ، جامعة ام القری ، مکة المکرمة ، ۱۴۰۲ھ۔
۱۵۴۔ الفاروق ، مولانا شبلی نعمانی ، دار الاشاعت ، کراچی۔
۱۵۵۔ فتاوی قاضی خان بهامش الفتاوی الهندیة (العالمگیریة) ، الامام فخر الدین حسن بن منصور الفرغانی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۹۲ھ ، نورانی کتب خانہ پشاور۔
۱۵۶۔ الفتاوی الهندیة (العالمگیریة) ، العلامة الامام الشیخ نظام و جماعة من علماء الهند ، نورانی کتب خانہ ، پشاور۔
۱۵۷۔ فتح الباری شرح صحیح البخاری ، الامام زین الدین عبد الرحمن بن احمد ابن رجب الحنبلی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفیٰ ۷۹۵ھ ، دار الکتب العلمیۃ ، بیروت ، الطبعۃ الاولیٰ ۱۴۲۷ھ۔
۱۵۸۔ فتح الباری ، حافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفیٰ ۸۵۲ھ ، دار الفکر بیروت۔
۱۵۹۔ فتح الملهم شیخ الاسلام علامہ شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ متوفی ۱۳۶۹ھ دار احیاء التراث العربی بیروت
۱۶۰۔ فتح القدیر ، (تفسیر) الجامع بین فنی الروایة و الدرایة من علم التفسیر ، الامام محمد بن علی الشوکانی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفیٰ ۱۲۵۰ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۲۶۱- فتح القدیر ، امام کمال الدین محمد بن عبدالواحد المعروف بابن الھمام ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۸۶۱ھ ، مکتبه رشیدیه ، کوئٹه۔
۲۶۲- فتوح البلدان ، الامام الجغرافی احمد بن یحیی بن جابر بن داود البلاذری ، رحمه الله ، المتوفی ۲۷۹ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، ۱۴۰۳ھ۔
۲۶۳- الفردوس بمأثور الخطاب ، ابو شجاع شیرویه بن شهر دار بن شیرویه الدیلمی الھمدانی ، الملقب ب الکیا ، رحمه الله ، المتوفی ۵۰۹ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔
۲۶۴- الفقه الحنفی و ادلته ، الشیخ اسعد محمد سعید الصاغرجی ، حفظه الله ، دار الکلم الطیب ، بیروت ، الطبعة الثالثة ، ۱۴۲۲ھ۔
۲۶۵- فیض الباری ، امام العصر علامه انور شاہ کشمیری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۳۵۲ھ ، مطبعة دار المامون ، الطبعة الاولیٰ۔
۲۶۶- فیض القدیر شرح الجامع الصغیر ، العلامة محمد عبد الرؤوف المناوی ، رحمه الله ، المتوفی ۱۰۳۱ھ ، دار الکتب العلمیة ، الطبعة الثالثة ، ۱۴۲۸ھ۔
۲۶۷- القاموس الوحید ، مولانا وحید الزمان بن مسیح الزمان قاسمی کیرانوی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۱۴۱۵ھ ، /۱۹۹۵م ، ادارہ اسلامیات لاھور۔ کراچی۔
۲۶۸- قواعد فی علوم الحدیث العلامة المحقق ظفر احمد العثمانی رحمه الله المتوفی ۱۳۹۴ھ ادارة القرآن کراچی
۲۶۹- الکاشف ، شمس الدین ابو عبد الله محمد بن احمد بن عثمان ذھبی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۸ھ ، شرکة دار القبلة / مؤسسة علوم القرآن ، طبع اول ۱۴۱۳ھ۔
۲۷۰- الکاشف عن حقائق السنن ، (شرح الطیبی) امام شرف الدین حسین بن محمد بن عبد الله الطیبی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ۷۴۳ھ ، ادارة القرآن کراچی۔
۲۷۱- الکامل فی التاریخ ، علامه ابو الحسن عز الدین علی بن محمد ابن الاثیر الجوزی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۶۳۰ھ ، دار الکتب العربی بیروت۔
۲۷۲- الکامل فی ضعفاء الرجال ، امام حافظ ابو احمد عبد الله بن عدی جرجانی رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۳۶۵ھ ، دار الفکر ، بیروت۔
کتاب اخبار المدینة (انظر : اخبار المدینة)
کتاب اخبار مکة (انظر : اخبار مکة)
کتاب الاسماء المبھمة (انظر : الاسماء المبھمة)۔
۲۷۳- کتاب الام (الام) ، امام محمد بن ادریس الشافعی ، رحمه الله ، متوفی ۲۰۴ھ ، دار المعرفة ، بیروت ، طبع ۱۳۹۳ھ / ۱۹۷۳م۔
۲۷۴- کتاب الاموال الامام حمید بن مخلد بن قتیبة ابن زنجویه رحمه الله المتوفی ۲۵۱ھ مرکز فیصل للبحوث
۲۷۵- کتاب الاموال ، الامام ابو عبید القاسم بن سلام الھروی الازدی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۲۴ھ ، دار الفکر ، بیروت ، ۱۴۰۸ھ۔

١٧٦ـ كتاب الخراج . الامام ابو يوسف . يعقوب القاضى . رحمه الله . المتوفى ١٨٢ هـ ـ
١٧٧ ـ كتاب الخراج . الامام يحيى بن آدم القرشى . رحمه الله . المتوفى ٢٠٣ هـ . المكتبة العلمية . لاهور . باكستان . الطبعة الاولى . ١٩٧٤م ـ
١٧٨ ـ كتاب السير الكبير الامام محمد بن الحسن الشيبانى رحمه الله المتوفى ١٨٩ هـ . دار الكتب العلمية بيروت
١٧٩ ـ كتاب السنة . الامام الحافظ ابو بكر احمد بن عمرو بن ابى عاصم الضحاك بن مخلد الشيبانى . رحمه الله . المتوفى ٢٨٧ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت ـ
١٨٠ـ كتاب الضعفاء الكبير . ابو جعفر محمد بن عمر بن موسى بن حماد العقيلى المكى . رحمه الله تعالىٰ . متوفىٰ ٣٢٢ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت ـ
١٨١ـ كتاب العين . الامام ابو عبد الرحمن خليل بن احمد الفراهيدى . رحمه الله . المتوفى ١٧٠ هـ . دار و مكتبة الهلال ـ
١٨٢ ـ كتاب المبسوط . الامام شمس الائمة ابو بكر محمد بن ابى سهل السرخسى . رحمه الله . المتوفى ٤٨٣ هـ . دار المعرفة . بيروت . الطبعة الثالثة . ١٣٩٨ هـ ـ
١٨٣ ـ كتاب المجروحين من المحدثين . الامام محمد بن حبان البستى . رحمه الله . المتوفى ٣٥٤ هـ . دار الصميعى . الرياض . الطبعة الاولى . ١٤٢٠ هـ ـ
١٨٤ ـ كتاب المغازى . الامام محمد بن عمر الواقدى . رحمه الله . المتوفى ٢٠٧ هـ . مؤسسة الاعلمى . بيروت ـ
١٨٥ ـ كتاب الميسر فى شرح مصابيح السنة . الامام ابو عبد الله الحسن التوربشتى . رحمه الله . المتوفى ٦٦١ هـ . مكتبة مصطفى نزار الباز . مكة المكرمة . الطبعة الاولىٰ ١٤٢٢ هـ
١٨٦ ـ الكتب الستة (موسوعة الحديث الشريف) بإشراف و مراجعة فضيلة الشيخ صالح بن عبد العزيز آل الشيخ . دار السلام . الرياض ـ
١٨٧ ـ الكاشف عن حقائق غوامض التنزيل ـــــ . الامام جار الله محمود بن عمر الزمخشرى . المتوفى ٥٣٨ هـ . دار الكتاب العربى . بيروت . لبنان ـ
١٨٨ ـ كشف الاستار عن زوائد البزار على الكتب الستة . الحافظ نور الدين على بن ابى بكر الهيثمى ٨٠٧ هـ . بتحقيق الشيخ حبيب الرحمن الاعظمى . مؤسسة الرسالة . الطبعة الثانية . ١٤٠٤ هـ ـ
١٨٩ ـ كشف البارى . شيخ الحديث حضرت مولانا سليم الله خان صاحب مدظلهم . مكتبة فاروقيه . كراچى
١٩٠ ـ كشف الخفاء و مزيل الالباس . شيخ اسماعيل بن محمد عجلونى . رحمه الله . متوفى ١١٦٢ هـ . دار احياء التراث العربى . بيروت ـ
١٩٢ ـ الكشف و البيان . المعروف ب (تفسير الثعلبى) . الامام العلامة ابو اسحاق احمد بن محمد بن ابراهيم . رحمه الله . المتوفى ٤٢٨ هـ . دار الكتب العلمية . بيروت . الطبعة الاولى . ١٤٢٥ هـ ـ
١٩٣ـ كنز العمال . علامه علاء الدين على المتقى بن حسام الدين الهندى . رحمه الله تعالىٰ . متوفىٰ ٩٧٥ هـ . مكتبة التراث الاسلامى . حلب ـ
١٩٤ ـ الكوثر الجارى الى رياض احاديث البخارى . الامام احمد بن اسماعيل الكورانى الحنفى . رحمه الله . المتوفى ٨٩٣ هـ . دار احياء التراث العربى بيروت . الطبعة الاولى . ١٤٢٩ هـ ـ

١٩٥۔ الكوكب الدری حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ١٣٢٣ھ ، ادارۃ القرآن کراچی
الكواكب الدراری (دیکھئے ، شرح الکرمانی)
١٩٦۔ لامع الدراری حضرت مولانا رشید احمد گنگوهی رحمه الله تعالیٰ متوفیٰ ١٣٢٣ھ مکتبه امدادیه مکة مکرمة
١٩٧۔ لسان العرب ، ابو الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور الافریقی مصری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ٧١١ھ ، نشر ادب الحوزۃ ، قم ، ایران ، ١٤٠٥ھ و دار صادر ، بیروت۔
١٩٨۔ لسان المیزان ، الحافظ احمد بن علی المعروف بابن حجر العسقلانی ، رحمه الله ، متوفی ٨٥٢ھ ، بتحقیق الشیخ عبد الفتاح ، رحمه الله ، دار البشائر الاسلامیة ، الطبع الاول ، ١٤٢٣ھ۔
١٩٩۔ المؤطا ، الامام مالک بن انس ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفیٰ ١٧٩ھ ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔
٢٠٠۔ المؤطا ، الامام محمد الحسن الشیبانی رحمه الله ، المتوفی ١٨٩ھ ، قدیمی کتب خانه کراچی۔
٢٠١۔ المتواری علی تراجم ابواب البخاری ، علامه ناصر الدین احمد بن محمد المعروف بابن المنیر الاسکندرانی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ٦٨٣ھ ، مظهری کتب خانه کراچی۔
٢٠٢۔ مجمع بحار الانوار ، علامه محمد بن طاهر پٹنی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفیٰ ٩٨٢ ، دائرۃ المعارف العثمانیه حیدر آباد ، ١٣٩٥ھ۔
٢٠٣۔ مجمع الزوائد امام نور الدین علی بن ابی بکر الهیثمی رحمه الله تعالیٰ متوفیٰ ٨٠٧ھ ، دار الفکر ، بیروت
٢٠٤۔ المجموع (شرح المهذب) ، امام محی الدین ابو زکریا یحییٰ بن شرف النووی رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ٦٧٦ھ ، شرکة من علماء الازهر۔
٢٠٥۔ مجموعه رسائل ابن عابدین ، العلامة المحقق السید محمد امین آفندی الشهیر بابن عابدین ، رحمه الله ، المتوفی ١٢٥٢ھ ، مکتبه عثمانیه ، کوئٹه۔
٢٠٦۔ المحلی ، علامه ابو محمد علی احمد بن سعید بن حزم رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ٤٥٦ھ ، المکتب التجاری بیروت / دار الکتب العلمیة بیروت۔
٢٠٧۔ المدونة الکبری ، الامام مالک بن انس رحمه الله ، المتوفی ١٧٩ھ ، دار صادر ، بیروت۔
٢٠٨۔ مرقاۃ المفاتیح (شرح مشکوۃ المصابیح) ، علامه نور الدین علی بن سلطان القاری رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ١٠١٤ھ ، امدادیه ملتان و دار الکتب العلمیة بیروت۔
٢٠٩۔ المستدرک علی الصحیحین ، حافظ ابو عبد الله محمد بن عبد الله الحاکم النیسابوری ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ٤٠٥ھ ، دار الفکر ، بیروت۔
٢١٠۔ مسند ابی داؤد الطیالسی ، الامام المحدث سلیمان بن داؤد بن الجارود رحمه الله ، متوفی ٢٠٤ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولیٰ ١٤٢٥ھ۔
مسند ابی یعلی الموصلی ، الامام شیخ الاسلام ابو یعلی احمد بن علی الموصلی ، رحمه الله ، المتوفی ٣٠٧ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولی ، ١٤١٨ھ۔
٢١٢۔ مسند احمد ، امام احمد بن حنبل ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ٢٤١ھ ، المکتب الاسلامی ، دار صادر ، بیروت

۲۱۳ - مسند اسحاق بن راهویه . الامام اسحاق بن ابراهیم بن مخلد بن راهویه الحنظلی ، رحمه الله ، المتوفی ۲۳۸ھ ، مکتبة الایمان ، المدینة المنورة ، الطبعة الاولی ، ۱۴۱۲ھ۔

۲۱۴ - مسند البزار (البحر الزخار) . الامام ابو بکر احمد بن عمرو بن عبد الخالق البزار ، رحمه الله ، المتوفی ۲۹۲ھ ، مؤسسة علوم القرآن مکتبة العلوم والحکیم بیروت و المدینة المنورة ، ۱۴۰۹ھ ، الطبعة الاولی

۲۱۵ - مسند الحمیدی ، امام ابو بکر عبد الله بن الزبیر الحمیدی ، رحمه الله ، متوفی ۲۱۹ھ ، المکتبة السلفیة ، مدینة منورہ۔

۲۱۶ - المسوی مع المصفی ، الامام ولی الله الدهلوی ، رحمه الله ، المتوفی ۱۱۷۶ھ ، کتب خانه رحیمیه ، دهلی۔

۲۱۷ - مشارق الانوار علی صحاح الآثار ، القاضی ابو الفضل عیاض بن موسی بن عیاض الیحصبی البستی المالکی ، رحمه الله ، المتوفی ۵۴۴ھ ، دار التراث۔

۲۱۸ - مشکاة المصابیح ، شیخ ابو عبد الله ولی الدین خطیب محمد بن عبد الله ، رحمه الله ، متوفی ۷۴۲ھ کے بعد ، قدیمی۔

۲۱۹ - المصنف لابن ابی شیبة ، حافظ عبد الله بن محمد بن ابی شیبة المعروف بأبی بکر بن ابی شیبة ، رحمه الله تعالیٰ متوفی ۲۳۵ھ ، بتحقیق الشیخ محمد عوامة ، حفظه الله ، دار قرطبة ، بیروت ، الطبعة الاولی ، ۱۴۲۷ھ

۲۲۰ - المصنف لعبد الرزاق ، الامام عبد الرزاق بن همام صنعانی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۲۱۱ھ ، مجلس علمی ، کراچی ، ودار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۲۲۱ - المطالب العالیة بزوائد المسانید الثمانیة ، الحافظ ابن حجر العسقلانی ، رحمه الله تعالی ، المتوفی ۸۵۲ھ ، دار الباز ، مکة المکرمة۔

۲۲۲ - معالم السنن ، الامام ابو سلیمان حمد بن محمد الخطابی ، رحمه الله تعالی ، المتوفی ۳۸۸ھ ، مطبعة انصار السنة المحمدیة ، ۱۹۴۸م / ۱۳۶۷ھ۔

۲۲۳ - المعجم الاوسط ، الامام ابو القاسم سلیمن بن احمد الطبرانی ، رحمه الله تعالی ، المتوفی ۳۶۰ھ ، دار الحرمین ، القاهرة ، ۱۴۱۵ھ۔

۲۲۴ - معجم البلدان ، علامه ابو عبد الله یاقوت حموی رومی ، رحمه الله تعالی ، متوفی ۶۲۶ھ ، دار احیاء التراث العربی ، بیروت۔

۲۲۵ - معجم الصحابة ، الامام الحافظ ابو الحسین عبد الباقی بن قانع البغدادی ، رحمه الله تعالیٰ ، المتوفی ۳۵۱ھ ، مکتبه نزار مصطفیٰ الباز ، مکة المکرمة ، الریاض ، الطبعة الاولی ، ۱۴۱۸ھ۔

۲۲۶ - المعجم الکبیر امام سلیمان بن احمد بن ایوب الطبرانی رحمه الله تعالیٰ متوفی ۳۶۰ھ دار الفکر ، بیروت

۲۲۷ - المعجم المفهرس لالفاظ الحدیث النبوی ، أ- وی - ملسک ، و ی - پ - منسج ، مطبعة بریل فی مدینة لیدن ۱۹۶۵م۔

۲۲۸ - معجم مقاییس اللغة ، امام احمد بن فارس بن زکریا قزوینی رازی ، رحمه الله تعالیٰ ، متوفی ۳۹۵ھ ، دار الفکر ، بیروت۔

۲۲۹ - المعجم الوسیط ، دکتور ابراهیم انس ، دکتور عبد الحلیم منتصر ، عطیة الصوالحی ، محمد خلف الله احمد ، مجمع اللغة العربیة ، دمشق۔

۲۲۰ـ المعرفة و التاریخ ، ابو یوسف یعقوب بن سفیان الفسوی الفارسی ، رحمہ اللہ ، المتوفی۲۷۷ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، ۱۴۱۹ھ۔

۲۲۱ـ معرفة السنن و الآثار ، الامام ابو احمد بن الحسین البیهقی ، رحمہ اللہ ، المتوفی۲۵۸ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۲۲۲ـ معرفة الصحابة ، الامام الحافظ ابو نعیم احمد بن عبد اللہ الاصبهانی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۴۳۰ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولیٰ ، ۱۴۲۲ھ۔

مغازی الواقدی (انظر کتاب المغازی)۔

۲۲۳ـ المغرب ، ابو الفتح ناصر الدین مطرزی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ٦۱۰ھ ، ادارۃ دعوۃ الاسلام ، کراتشی

۲۲۴ـ المغنی ، امام موفق الدین ابو محمد عبداللہ بن احمد بن قدامة ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، متوفی ٦۳۰ھ ، دار الفکر ، بیروت۔

مفاتیح الغیب (انظر التفسیر الکبیر)۔

۲۲۵ـ المفردات فی غریب القرآن ، العلامة حسین بن محمد المعروف بالراغب الاصفهانی ، رحمہ اللہ ، المتوفی ۵۰۲ھ ، قدیمی کتب خانہ ، کراتشی۔

۲۲٦ـ المفهم لما اشکل من تلخیص کتاب مسلم ، الامام ابو العباس احمد بن عمر بن ابراهیم القرطبی ، رحمہ اللہ ، المتوفی٦۵٦ھ ـ مقدمة فتح الباری (دیکھئے ، هدی الساری)۔

۲۲۷ـ مکمل اکمال الاکمال ، الامام ابو عبد اللہ محمد بن محمد بن یوسف السنوسی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی۸۹۵ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۲۲۸ـ المنتظم فی تاریخ الملوک و الامم ، الامام ابو الفرج عبد الرحمن بن علی بن محمد ابن الجوزی ، رحمہ اللہ ، المتوفی۵۹۷ھ ، دار صادر ، بیروت ، ۱۳۵۸ھ ، الطبعة الاولیٰ۔

۲۲۹ـ المنتقی شرح المؤطا ، القاضی ابو الولید سلیمان بن حلف الباجی ، رحمہ اللہ ، المتوفی۴۹۴ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الاولیٰ ، ۱۴۲۰ھ۔

۲۳۰ـ منهاج السنة النبویة ، الامام الهمام ابو العباس احمد ابن تیمیة الحرانی ، رحمہ اللہ ، المتوفی۷۲۸ھ ، مؤسسة قرطبة ، ۱۴۰٦ ، الطبعة الاولیٰ۔

۲۳۱ـ موارد الظمآن الی زوائد ابن حبان ، الامام ابو الحسن علی بن ابی بکر الهیثمی ، رحمہ اللہ ، المتوفی۸۰۷ھ ، دار الکتب العلمیة ، بیروت۔

۲۳۲ـ المواهب اللدنیة المطبوع مع الشمائل المحمدیة ، الامام الشیخ ابراهیم بن محمد بن احمد الشافعی البیجوری ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی ۱۲۷۷ھ ، فاروقی کتب خانہ ، ملتان۔

۲۳۳ـ الموضوعات ، الامام ابو الفرج عبد الرحمن ابن الجوزی ، رحمہ اللہ تعالیٰ ، المتوفی۵۹۷ھ ، قرآن محل ، اردو بازار کراچی ، و دار الکتب العلمیة ، بیروت ، الطبعة الثانیة ، ۱۴۲۴ھ۔

۲۴۴۔موسوعة الامام الشافعی (کتاب الام)، الامام المحدث الفقیه محمد بن ادریس الشافعی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۲۰۴ھ، دار قتیبة، الطبعة الثانیة، ۱۴۲۴ھ۔

۲۴۵۔ میزان الاعتدال فی نقد الرجال، حافظ شمس الدین محمد احمد بن عثمان ذهبی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۷۴۸ھ، دار احیاء التراث العربیة، مصر، ۱۳۸۲ھ۔

۲۴۶۔نسیم الریاض فی شرح شفاء القاضی عیاض، الامام شهاب الدین احمد بن محمد بن عمر الخفاجی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۱۰۶۹ھ، دار الکتب العلمیة بیروت، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۲۱ھ۔

۲۴۷۔نصب الرایة فی تخریج احادیث الهدایة، الحافظ جمال الدین عبد الله بن یوسف الزیلعی، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۷۶۲ھ، مؤسسة الریان، بیروت/دار القبلة للثقافة الاسلامیة، جدة، الطبعة الاولیٰ، ۱۴۱۸ھ۔

۲۴۸۔النکت الظراف علی الاطراف، الامام الحافظ احمد بن علی بن حجر العسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، المکتب الاسلامی، بیروت۔

۲۴۹۔النهایة فی غریب الحدیث و الاثر، علامه مجد الدین ابو السعادات المبارک بن محمد ابن الاثیر، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۰۶ھ، دار احیاء التراث العربی بیروت۔

۲۵۰۔الوابل الصیب فی الکلم الطیب، ابو عبد الله محمد بن ابی بکر الزرعی الدمشقی، المعروف بابن القیم، رحمه الله تعالیٰ، المتوفی ۷۵۱ھ، دار الکتاب العربی، بیروت الطبعة الاولی، ۱۴۰۵ھ۔

۲۵۱۔وفیات الاعیان، قاضی شمس الدین احمد بن محمد المعروف بابن خلکان، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۶۸۱ھ، دار صادر، بیروت۔

۲۵۲۔الهدایة، برهان الدین ابو الحسن علی بن ابی بکر المرغینانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۵۹۳ھ، مکتبه شرکت علمیه، ملتان، و مکتبة البشری، کراتشی، الطبعة الاولی، ۱۴۲۸ھ۔

۲۵۳۔هدی الساری (مقدمة فتح الباری)، حافظ ابن حجر عسقلانی، رحمه الله تعالیٰ، متوفی ۸۵۲ھ، دار السلام، الریاض، الطبعة الاولی، ۱۴۲۱ھ۔